ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

# ขุทฺทกนิกาเย

# มหานิเทฺทส-อฏฺฐกถา

### คนฺถารมฺภกถา

อวิชฺชาลงฺคิํ ฆาเตนฺต, นนฺทิราคญฺจ มูลโต;
ภาเวนฺตฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ, ผุสิ โย อมตํ ปทํฯ

ปาปุณิตฺวา ชิโน โพธิํ, มิคทายํ วิคาหิย;
ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตตฺวา, เถรํ โกณฺฑญฺญมาทิโตฯ

อฏฺฐารสนฺนํ โกฏีนํ, โพเธสิ ตาปโส ตหิํ;
วเนฺทหํ สิรสา ตญฺจ, สพฺพสตฺตานมุตฺตมํฯ

ตถา ธมฺมุตฺตมเญฺจว, สงฺฆญฺจาปิ อนุตฺตรํ;
สํขิเตฺตน หิ โย วุตฺตํ, ธมฺมจกฺกํ วิภาคโสฯ

**สาริปุโตฺต** มหาปโญฺญ, สตฺถุกโปฺป ชินตฺรโช;
ธมฺมจกฺกํ วิภาเชตฺวา, มหานิเทฺทสมพฺรวิ;
ปาโฐ วิสิโฏฺฐ นิเทฺทโส, ตํนามวิเสสิโต จฯ

ตํ **สาริปุตฺตํ** ชินราชปุตฺตํ, เถรํ ถิราเนกคุณาธิวาสํ;
ปญฺญาปภาวุคฺคตจารุกิตฺติํ, สุนีจวุตฺติญฺจ อโถ นมิตฺวาฯ

ขมาทยาทิยุเตฺตน , ยุตฺตมุตฺตาทิวาทินา;
พหุสฺสุเตน เถเรน, เทเวน อภิยาจิโตฯ

มหาวิหารวาสีนํ , สชฺฌายมฺหิ ปติฏฺฐิโต;
คเหตพฺพํ คเหตฺวาน, โปราเณสุ วินิจฺฉยํฯ

อโวกฺกเมโนฺต สมยํ สกญฺจ, อนามสโนฺต สมยํ ปรญฺจ;
ปุโพฺพปเทสฏฺฐกถานยญฺจ, ยถานุรูปํ อุปสํหรโนฺตฯ

ญาณปฺปเภทาวหนสฺส ตสฺส, โยคีหิ เนเกหิ นิเสวิตสฺส;
อตฺถํ อปุพฺพํ อนุวณฺณยโนฺต, สุตฺตญฺจ ยุตฺติญฺจ อนุกฺกเมโนฺตฯ

อารภิสฺสํ สมาเสน, **มหานิเทฺทสวณฺณนํ**;
สทฺธมฺมพหุมาเนน, นาตฺตุกฺกํสนกมฺยตาฯ

วกฺขามหํ อฏฺฐกถํ ชนสฺส, หิตาย สทฺธมฺมจิรฏฺฐิตตฺถํ;

สกฺกจฺจ **สทฺธมฺมปโชติกํ** ตํ, สุณาถ ธาเรถ จ สาธุ สโนฺตติฯ

ตตฺถ “**ปาโฐ วิสิโฏฺฐ นิเทฺทโส, ตํนามวิเสสิโต จา**”ติ วุตฺตตฺตา ทุวิโธ ปาโฐ – พฺยญฺชนปาโฐ, อตฺถปาโฐ จฯ เตสุ พฺยญฺชนปาโฐ อกฺขรปทพฺยญฺชนอาการนิรุตฺตินิเทฺทสวเสน ฉพฺพิโธฯ อตฺถปาโฐ สงฺกาสนปกาสนวิวรณวิภชนอุตฺตานีกรณปญฺญตฺติวเสน ฉพฺพิโธฯ ตตฺถ ตีสุ ทฺวาเรสุ ปริสุทฺธปโยคภาเวน วิสุทฺธกรุณานํ จิเตฺตน ปวตฺติตเทสนา วาจาหิ อกถิตตฺตา อเทสิตตฺตา อกฺขรมิติ สญฺญิตา, ตํ ปารายนิกพฺราหฺมณานํ มนสา ปุจฺฉิตปญฺหานํ วเสน ภควตา รตนฆเร นิสีทิตฺวา สมฺมสิตปฏฺฐานมหาปกรณวเสน จ อกฺขรํ นามาติ คเหตพฺพํฯ

อถ วา อปริปุณฺณํ ปทํ อกฺขรมิติ คเหตพฺพํ ‘‘สฏฺฐิวสฺสสหสฺสานี’’ติ เอวมาทีสุ (เป. ว. ๘๐๒; ชา. ๑.๔.๕๔; เนตฺติ. ๑๒๐) วิยฯ เอตฺถ หิ **ส**การ **น**การ **โส**การาทีนิ อกฺขรมิติ, เอกกฺขรํ วา ปทํ อกฺขรมิติ เอเกฯ ‘‘ยายํ ตณฺหา โปโนภวิกา’’ติ เอวมาทีสุ (มหาว. ๑๔; วิภ. ๒๐๓; ม. นิ. ๓.๓๗๔; ปฏิ. ม. ๒.๓๐) วิภตฺยนฺตํ อตฺถโชตกํ อกฺขรปิณฺฑํ ปทํฯ ‘‘นามญฺจ รูปญฺจา’’ติ เอวมาทีสุ (ธ. ส. ทุกมาติกา ๑๐๙; สุ. นิ. ๘๗๘; มหานิ. ๑๐๗; จูฬนิ. อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทโส ๖; เนตฺติ. ๔๕) พหุอกฺขเรหิ ยุตฺตํ ปทํ นามฯ สํขิเตฺตน วุตฺตํ ปทํ วิภาเวติฯ ปเทน อภิหิตํ พฺยญฺชยติ พฺยตฺตํ ปากฏํ กโรตีติ พฺยญฺชนํ, วากฺยเมวฯ ‘‘จตฺตาโร อิทฺธิปาทา’’ติ สเงฺขเปน กถิตมตฺถํฯ ‘‘กตเม จตฺตาโร? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวติฯ วีริยจิตฺตวีมํสสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวตี’’ติอาทีสุ (วิภ. ๔๓๑; สํ. นิ. ๕.๘๑๓; ที. นิ. ๓.๓๐๖; อ. นิ. ๔.๒๗๖) ปากฏกรณภาเวน พฺยญฺชนํ นามฯ พฺยญฺชนวิภาคปกาโส อาการโรฯ ‘‘ตตฺถ กตโม ฉโนฺท? โย ฉโนฺท ฉนฺทิกตา กตฺตุกมฺยตา’’ติ เอวมาทีสุ (วิภ. ๔๓๓) กถิตพฺยญฺชนํ อเนกวิเธน วิภาคกรณํ อาการโร นามฯ อาการาภิหิตสฺส นิพฺพจนํ นิรุตฺติฯ ‘‘ผโสฺส, เวทนา’’ติ เอวมาทีสุ (ธ. ส. ๑) อาการเรน กถิตํ ‘‘ผุสตีติ ผโสฺสฯ เวทิยตีติ เวทนา’’ติ นีหริตฺวา วจนํ นิรุตฺติ นามฯ นิพฺพจนวิตฺถาโร นิเสฺสสโต เทโสติ นิเทฺทโส, เวทิยตีติ เวทนาติ นิพฺพจนลทฺธปทํ ‘‘สุขา ทุกฺขา อทุกฺขมสุขา, สุขยตีติ สุขา, ทุกฺขยตีติ ทุกฺขา, เนว ทุกฺขยติ น สุขยตีติ อทุกฺขมสุขา’’ติ อตฺถวิตฺถาโร นิรวเสเสน กถิตตฺตา นิเทฺทโส นามฯ

เอวํ ฉพฺพิธานิ พฺยญฺชนปทานิ ชานิตฺวา จ ฉสุ อตฺถปเทสุ สเงฺขปโต กาสนา ทีปนา สงฺกาสนา, ‘‘มญฺญมาโน โข, ภิกฺขุ, พโนฺธ มารสฺส อมญฺญมาโน มุโตฺต ปาปิมโต’’ติ เอวมาทีสุ สเงฺขเปน อตฺถทีปนา สงฺกาสนา นามฯ เอโส ปน เถโร ‘‘พุเทฺธน ภควตา เอวํ สเงฺขปํ กตฺวา วุตฺตมตฺถํ ‘อญฺญาตํ ภควา, อญฺญาตํ สุคตา’’’ติ กเถตุํ สมโตฺถ ปฏิวิชฺฌิฯ

อุปริ วตฺตพฺพมตฺถํ อาทิโต กาสนา ทีปนา ปกาสนา, ‘‘สพฺพํ, ภิกฺขเว, อาทิตฺต’’นฺติ เอวมาทีสุ (มหาว. ๕๔; สํ. นิ. ๔.๒๘) ปจฺฉา กถิตพฺพมตฺถํ ปฐมวจเนน ทีปนา ปกาสนา นามฯ เอวํ ปฐมํ ทีปิตํ อตฺถํ ปุน ปากฏํ กตฺวา ทีปเนน ‘‘กิญฺจ, ภิกฺขเว, สพฺพํ อาทิตฺตํ? จกฺขุํ, ภิกฺขเว, อาทิตฺตํ, รูปา อาทิตฺตา’’ติ เอวมาทีสุ (มหาว. ๕๔; สํ. นิ. ๔.๒๘) กถิเตสุ ‘‘ติกฺขินฺทฺริโย สเงฺขเปน วุตฺตํ ปฏิวิชฺฌตี’’ติ กถิตตฺตา เทฺว อตฺถปทานิ ติกฺขินฺทฺริยสฺส อุปการวเสน วุตฺตานิฯ

สํขิตฺตสฺส วิตฺถาราภิธานํ สกึ วุตฺตสฺส จ ปุนปิ อภิธานํ วิวรณํ, ‘‘กุสลา ธมฺมา’’ติ (ธ. ส. ๑) สเงฺขเปน นิกฺขิตฺตสฺสฯ ‘‘กตเม ธมฺมา กุสลา? ยสฺมิํ สมเย กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหตี’’ติ (ธ. ส. ๑) นิเทฺทสวเสน วิตฺถารณํ วิตฺถารวเสน ปุน กถนํ วิวรณํ นามฯ

ตํ วิภาคกรณํ วิภชนํ, ‘‘ยสฺมึ สมเย’’ติ (ธ. ส. ๑) วิวริเต กุสเล ธมฺเม ‘‘ตสฺมึ สมเย ผโสฺส โหติ, เวทนา โหตี’’ติ (ธ. ส. ๑) วิภาคกรณํ วิภชนํ นามฯ วิวรสฺส วิตฺถาราภิธาเนน วิภตฺตสฺส จ อุปมาภิธาเนน ปฏิปาทนํ อุตฺตานีกรณํ, วิวรเณน วิวริตตฺถสฺส ‘‘กตโม ตสฺมึ สมเย ผโสฺส โหติ? โย ตสฺมึ สมเย ผโสฺส ผุสนา สมฺผุสนา’’ติ (ธ. ส. ๒) อติวิวริตฺวา กถนญฺจ วิภชเนน วิภตฺตสฺส ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, คาวี นิจฺจมฺมา, เอวเมว ขฺวาหํ, ภิกฺขเว, ผสฺสาหาโร ทฎฺฐโพฺพ ติ วทามี’’ติ (สํ. นิ. ๒.๖๓) เอวมาทิอุปมากถนญฺจ อุตฺตานีกรณํ นามฯ ธมฺมํ สุณนฺตานํ ธมฺมเทสเนน จิตฺตสฺส อเนกวิเธน โสมนสฺสอุปฺปาทนญฺจ อติขิณพุทฺธีนํ อเนกวิเธน ญาณสฺส ติขิณภาวกรณญฺจ ปญฺญตฺติ นาม, เตสํ สุณนฺตานํ ตํจิตฺตโตสเนน ตํจิตฺตนิสามเนน จ ปญฺญายตีติ ปญฺญตฺติฯ ตตฺถ ภควา อกฺขเรหิ สงฺกาสยติ, ปเทหิ ปกาสยติ, พฺยญฺชเนหิ วิวรติ, อากาเรหิ วิภชติ, นิรุตฺตีหิ อุตฺตานีกโรติ, นิเทฺทเสหิ ปญฺญาปยตีติฯ กึ วุตฺตํ โหติ? พุทฺธา ภควโนฺต เอกเจฺจ เวเนเยฺย เอกสฺมึ เทสเน อกฺขเรหิ อตฺถสงฺกาสนํ กโรนฺติ…เป…. นิเทฺทเสหิ อตฺถปญฺญาปนํ กโรนฺตีติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยฯ

อถ วา อกฺขเรหิ สงฺกาสยิตฺวา ปเทหิ ปกาสยติ, พฺยญฺชเนหิ วิวริตฺวา อากาเรหิ วิภชติ, นิรุตฺตีหิ อุตฺตานีกตฺวา นิเทฺทเสหิ ปญฺญาปยติ ฯ กึ วุตฺตํ โหติ? เอวรูเปน ธมฺมเทสเนน เอกเจฺจสุ ฐาเนสุ เอกจฺจานํ เวเนยฺยานํ วินยตีติฯ

อถ วา อกฺขเรหิ อุคฺฆาฏยิตฺวา ปเทหิ ปกาเสโนฺต วินยติ อุคฺฆฏิตญฺญุํ, พฺยญฺชเนหิ วิวริตฺวา อากาเรหิ วิภชโนฺต วินยติ วิปญฺจิตญฺญุํ, นิรุตฺตีหิ อุตฺตานีกตฺวา นิเทฺทเสหิ ปญฺญาเปโนฺต วินยติ เนยฺยํฯ อิติ เวเนยฺยวเสนปิ โยเชตพฺพเมวฯ

อตฺถโต ปเนตฺถ กตโม พฺยญฺชนปาโฐ, กตโม อตฺถปาโฐติ? พุทฺธานํ ภควนฺตานํ ธมฺมํ เทเสนฺตานํ โย อตฺถาวคมโก สวิญฺญตฺติกสโทฺท, โส พฺยญฺชนปาโฐ ฯ โย เตน อภิสเมตโพฺพ ลกฺขณรสาทิสหิโต ธโมฺม, โส อตฺถปาโฐติ เวทิตโพฺพฯ ปุนปิ สนฺธายภาสิโต พฺยญฺชนภาสิโต สาวเสสปาโฐ อนวเสสปาโฐ นีโต เนโยฺยติ ฉพฺพิโธ ปาโฐฯ ตตฺถ อเนกตฺถวตฺตา สนฺธายภาสิโต ‘‘มาตรํ ปิตรํ หนฺตฺวา, ราชาโน เทฺว จ ขตฺติเย’’ติ เอวมาทิ (ธ. ป. ๒๙๔)ฯ เอกตฺถวตฺตา พฺยญฺชนภาสิโต ‘มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา’’ติ เอวมาทิ (ธ. ป. ๑.๒; เนตฺติ. ๘๙, ๙๒; เปฎโก. ๑๔)ฯ สาวเสโส ‘‘สพฺพํ, ภิกฺขเว, อาทิตฺต’’นฺติ เอวมาทิ (มหาว. ๕๔; สํ. นิ. ๔.๒๘)ฯ วิปรีโต อนวเสโส ‘‘สเพฺพ ธมฺมา สพฺพากาเรน พุทฺธสฺส ภควโต ญาณมุเข อาปาถํ อาคจฺฉนฺตี’’ติ เอวมาทิ (มหานิ. ๑๕๖; จูฬนิ. โมฆราชมาณวปุจฺฉานิเทฺทโส ๘๕; ปฎิ. ม. ๓.๕)ฯ ยถา วจนํ, ตถา อวคนฺตโพฺพ นีโต ‘‘อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา’’ติ เอวมาทิฯ ยุตฺติยา อนุสฺสริตโพฺพ เนโยฺย ‘‘เอกปุคฺคโล ภิกฺขเว’’ติ เอวมาทิ (อ. นิ. ๑.๑๗๐)ฯ

อโตฺถ ปน อเนกปฺปกาโร ปาฐโตฺถ สภาวโตฺถ ญายโตฺถ ปาฐานุรูโป นปาฐานุรูโป สาวเสสโตฺถ นิรวเสสโตฺถ นีตโตฺถ เนยฺยโตฺถ อิจฺจาทิฯ ตตฺถ โย อปฺปสฺสตฺถสฺส ญาปนตฺถมุจฺจาริยเต, โส ปาฐโตฺถ ‘‘สาตฺถํ สพฺยญฺชน’’นฺติอาทีสุ (ปารา. ๑; ที. นิ. ๑.๑๙๐) วิยฯ รูปารูปธมฺมานํ ลกฺขณรสาทิสภาวโตฺถ ‘‘สมฺมาทิฏฺฐึ ภาเวตี’’ติอาทีสุ (วิภ. ๔๘๕; สํ. นิ. ๕.๓) วิยฯ โย ญายมาโน หิตาย สํวตฺตติ, โส ญาตุํ อรหตีติ ญายโตฺถ – ‘‘อตฺถวาที ธมฺมวาที’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๙, ๑๙๔; ๓.๒๓๘; ม. นิ. ๑.๔๑๑) วิยฯ ยถาปาฐํ ภาสิโต ปาฐานุรูโป ‘‘จกฺขุ , ภิกฺขเว, ปุราณกมฺม’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๑๔๖) ภควตา วุตฺตํฯ ตสฺมา จกฺขุมฺปิ กมฺมนฺติฯ พฺยญฺชนจฺฉายาย อตฺถํ ปฏิพาหยมาเนน วุโตฺต อโตฺถ นปาฐานุรูโป, โส ปาฐโต อนนุญฺญาโต อกตปฏิเกฺขโป วิยุโตฺตฯ โส จ สงฺคเหตพฺพมฺปิ อสงฺคเหตฺวา, ปริวเชฺชตพฺพมฺปิ วา กิญฺจิ อปริวเชฺชตฺวา ปริ

เสสํ กตฺวา วุตฺต สาวเสสโตฺถ ‘‘จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณํ (สํ. นิ. ๔.๖๐; มหานิ. ๑๐๗)ฯ สเพฺพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส, สเพฺพ ภายนฺติ มจฺจุโน’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๑๒๙) วิยฯ วิปรีโต นิรวเสสโตฺถ ‘‘สนฺธาวิตํ สํสริตํ มมเญฺจว ตุมฺหากญฺจ (ที. นิ. ๒.๑๕๕; มหาว. ๒๘๗; เนตฺติ. ๑๑๔)ฯ ตตฺร, ภิกฺขเว, โก มนฺตา โก สทฺธาตา…เป.… อญฺญตฺร ทิฏฺฐิปฺปเทหี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๗.๖๖) วิยฯ สทฺทวเสเนว เวทิตโพฺพ นีตโตฺถ ‘‘รูปา สทฺทา รสา คนฺธา, โผฏฺฐพฺพา จ มโนรมา’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๕๑, ๑๖๕; มหาว. ๓๓) วิยฯ สมฺมุติวเสน เวทิตโพฺพ เนยฺยโตฺถ ‘‘จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว, วลาหกูปมา ปุคฺคลา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๑๐๑-๑๐๒) วิยฯ เอวมิธ ปาฐญฺจ อตฺถญฺจ วิวริตฺวา ฐิโต อสํหีโร ภวติ ปรวาทีหิ ทีฆรตฺตํ ติตฺถวาเสนฯ

อิติ อสํหีรภาเวน ยาว อาคมาธิคมสมฺปทํ, ตาว วตฺตุํ สโกฺกติฯ สเงฺขปวิตฺถารนเยน เหตุทาหรณาทีหิ อวโพธยิตุํ สมโตฺถฯ เอวํวิโธ อตฺตานญฺจ ปรญฺจ โสเธตุํ สมตฺถภาเวน ทุสฺสีลฺยทิฏฺฐิมลวิรหิตตฺตา สุจิฯ ทุสฺสีโล หิ อตฺตานํ อุปหนติ, เตน นาเทยฺยวาโจ จ ภวติ สโพฺยหารมาโน อิธ นิจฺจาตุโร เวโชฺชวฯ ทุทฺทิฏฺฐิ ปรํ อุปหนติ, นาวสฺสโย จ ภวติ วาฬคหากุโลอิว กมลสโณฺฑฯ อุภยวิปโนฺน ปน สพฺพถาปิ อนุปาสนีโย ภวติ คูถคตมิว ฉวาลาตํ คูถคโตวิย จ กณฺหสโปฺปฯ อุภยสมฺปโนฺน ปน สพฺพถาปิ อุปาสนีโย เสวิตโพฺพ จ วิญฺญูหิ, นิรุปทฺทโว อิว รตนากโร, เอวํ ภูโต เอวํ อมจฺฉโร อหีนาจริยมุฏฺฐิฯ สุตฺตสุตฺตานุโลมอาจริยวาทอตฺตโนมติสงฺขาตานญฺจ จตุนฺนํ อปริจฺจาคี, เตสํ วเสน พฺยาขฺยาโตฯ

> ‘‘เอกํสวจนํ เอกํ, วิภชฺชวจนํ ปทํ;
> ตติยํ ปฏิปุเจฺฉยฺย, จตุตฺถํ ปน ฐาปเย’’ติฯ

เอเตสํ วา อปริจฺจาคีฯ ตโต เอว โสตูนํ หิเต นิยุตฺตตฺตา เนสํ อวโพธนํ ปติ อกิลาสุ ภวตีติฯ อาห เจตฺถ –

> ‘‘ปาฐตฺถวิทสํหีโร, วตฺตา สุจิ อมจฺฉโร;
> จตุนฺนํ อปริจฺจาคี, เทสกสฺส หิตานฺวิโต’’ติฯ

เอตฺถ **เทสกสฺสา**ติ เทสโก อสฺส, ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ **หิตานฺวิโต**ติ หิเต อนฺคโต หิตจิโตฺตฯ โส เอโส สุจิตฺตา ปิโย, จตุนฺนํ อปริจฺจาคิตฺตา ครุ, อสํหีรตฺตา ภาวนีโย, เทสกตฺตา วตฺตา, หิตานฺวิตตฺตา วจนกฺขโม, ปาฐตฺถวิทตฺตา คมฺภีรกถํ กตฺตา, อมจฺฉรตฺตา น จาฏฺฐาเน นิโยชโก อิติ –

> ‘‘ปิโย ครุ ภาวนีโย, วตฺตา จ วจนกฺขโม;
> คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา, โน จาฏฺฐาเน นิโยชโก’’ติฯ (อ. นิ. ๗.๓๗; เนตฺติ. ๑๑๓);

> ‘‘อภิหิโต เทสโก โส, ตาว ทานิ อภิธียเต’’ฯ

ตตฺถ ธมฺมครุตฺตา กถํ น ปริภวติ, อาจริยครุตฺตา กถิกํ น ปริภวติ, สทฺธาปญฺญาทิคุณปฏิมณฺฑิตตฺตา อตฺตานํ น ปริภวติ, อสฐามายาวิตฺตา อมตาภิมุขตฺตา จ อวิกฺขิตฺตจิโตฺต ภวติ, สุเมธตฺตา โยนิโส มนสิ กโรตีติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘ปญฺจหิ, ภิกฺขเว, ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต สุณโนฺต สทฺธมฺมํ ภโพฺพ นิยามํ โอกฺกมิตุํ กุสเลสุ ธเมฺมสุ สมฺมตฺตํฯ กตเมหิ ปญฺจหิ? น กถํ ปริโภติ, น กถิกํ ปริโภติ, น อตฺ

ตานํ ปริโภติ, อวิกฺขิตฺตจิโตฺต ธมฺมํ สุณาติ เอกคฺคจิโตฺต, โยนิโส มนสิ กโรตี’’ติ (อ. นิ. ๕.๑๕๑)ฯ

ตํลกฺขณปฺปตฺตตฺตา ภาวนํ ภชตีติฯ อาห เจตฺถ –

‘‘ธมฺมาจริยครุ สทฺธาปญฺญาทิคุณมณฺฑิโต;
อสฐามายาวิกสฺส, สุเมโธ อมตาภิมุโข’’ฯ –

อิติ วตฺตา จ โสตา จฯ

เอวํ วุตฺตปฺปการํ พฺยญฺชนญฺจ อตฺถญฺจ ทเสฺสตฺวา อิทานิ โย อติอคฺคํ กตฺวา กถิตตฺตา มหาสมุทฺทมหาปถวี วิย มหา จ โส นิเทฺทโส จาติ มหานิเทฺทโส, ตํ **มหานิเทฺทสํ** วณฺณยิสฺสามิฯ

ตเทตํ มหานิเทฺทสํ อตฺถสมฺปนฺนํ พฺยญฺชนสมฺปนฺนํ คมฺภีรํ คมฺภีรตฺถํ โลกุตฺตรปฺปกาสกํ สุญฺญตปฺปฏิสํยุตฺตํ ปฏิปตฺติมคฺคผลวิเสสสาธนํ ปฏิปตฺติปฏิปกฺขปฏิเสธนํ โยคาวจรานํ ญาณวรรตนากรภูตํ ธมฺมกถิกานํ ธมฺมกถาวิลาสวิเสสเหตุภูตํ สํสารภีรุกานํ ทุกฺขนิสฺสรณตทุปายทสฺสเนน อสฺสาสชนนตฺถํ ตปฺปฏิปกฺขนาสนตฺถญฺจ คมฺภีรตฺถานญฺจ อเนเกสํ สุตฺตนฺตปทานํ อตฺถวิวรเณน สุชนหทยปริโตสชนนตฺถํ, ตถาคเตน อรหตา สมฺมาสมฺพุเทฺธน สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตสพฺพญฺญุตญฺญาณมหาทีโปภาเสน สกลชนวิตฺถตมหากรุณาสิเนเหน เวเนยฺยชนหทยคตกิเลสนฺธการวิธมนตฺถํ สมุชฺชลิตสฺส สทฺธมฺมมหาปทีปสฺส ตทธิปฺปายวิกาสนสิเนหปริเสเกน ปญฺจวสฺสสหสฺสมติจิรสมุชฺชลนมิจฺฉตา โลกานุกมฺปเกน สตฺถุกเปฺปน ธมฺมราชสฺส ธมฺมเสนาปตินา อายสฺมตา สาริปุตฺตเตฺถเรน ภาสิตํ สุตฺวา อายสฺมา อานโนฺท ปฐมมหาสงฺคีติกาเล ยถาสุตเมว สงฺคหํ อาโรเปสิฯ

โส ปเนส วินยปิฏกํ สุตฺตนฺตปิฏกํ อภิธมฺมปิฏกนฺติ ตีสุ ปิฏเกสุ สุตฺตนฺตปิฏกปริยาปโนฺน, ทีฆนิกาโย มชฺฌิมนิกาโย สํยุตฺตนิกาโย องฺคุตฺตรนิกาโย ขุทฺทกนิกาโยติ ปญฺจสุ มหานิกาเยสุ ขุทฺทกมหานิกายปริยาปโนฺน, สุตฺตํ เคยฺยํ เวยฺยากรณํ คาถา อุทานํ อิติวุตฺตกํ ชาตกํ อพฺภุตธมฺมํ เวทลฺลนฺติ นวสุ สตฺถุสาสนเงฺคสุ ยถาสมฺภวํ คาถงฺคเวยฺยากรณงฺคทฺวยสงฺคหิโตฯ

‘‘ทฺวาสีติ พุทฺธโต คณฺหิํ, เทฺวสหสฺสานิ ภิกฺขุโต;
จตุราสีติ สหสฺสานิ, เย เม ธมฺมา ปวตฺติโน’’ติฯ (เถรคา. ๑๐๒๗) –

ธมฺมภณฺฑาคาริกเตฺถเรน ปญฺจสุ ฐาเนสุ เอตทคฺคํ อาโรปิเตน ปฏิญฺญาตานํ จตุราสีติยา ธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานํ ภิกฺขุโต คหิเตสุ ทฺวีสุ ธมฺมกฺขนฺธสหเสฺสสุ อเนกสตธมฺมกฺขนฺธสงฺคหิโตฯ ตสฺส เทฺว วคฺคา อฏฺฐกวโคฺค ปารายนวโคฺค ขคฺควิสาณสุตฺตญฺจ, เอเกกสฺมิํ วเคฺค โสฬส โสฬส กตฺวา ขคฺควิสาณสุตฺตญฺจาติ เตตฺติํส สุตฺตานิ กามสุตฺตาทิขคฺควิสาณสุตฺตปริโยสานานิ ฯ เอวํ อเนกธา ววตฺถาปิตสฺส อิมสฺส มหานิเทฺทสสฺส อนุปุพฺพปทตฺถวณฺณนํ กริสฺสามิฯ อยญฺหิ มหานิเทฺทโส ปาฐโต อตฺถโต จ อุทฺทิสเนฺตน นิทฺทิสเนฺตน จ สกฺกจฺจํ อุทฺทิสิตโพฺพ นิทฺทิสิตโพฺพ จ, อุคฺคณฺหเนฺตนาปิ สกฺกจฺจํ อุคฺคณฺหิตโพฺพ ธาเรตโพฺพ จฯ ตํ กิสฺส เหตุ? คมฺภีรตฺตา อิมสฺส มหานิเทฺทสสฺส โลกหิตาย โลเก จิรฏฺฐิตตฺถนฺติฯ

## ๑. อฏฺฐกวโคฺค

# ๑. กามสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา

ตตฺถ กามสุตฺตํ อาทิฯ ตสฺมิมฺปิ ‘‘กามํ กามยมานสฺสา’’ติ คาถา อาทิฯ สา อุเทฺทสนิ เทฺทสปฏินิเทฺทสวเสน ติธา ฐิตาฯ ‘‘กามํ กามยมานสฺสา’’ติ เอวมาทิ อุเทฺทโสฯ ‘‘กามาติ อุทฺทานโต เทฺว กามา – วตฺถุกามา จ กิเลสกามา จา’’ติ นิเทฺทโสฯ ‘‘กตเม วตฺถุกามา? มนาปิกา รูปา’’ติ เอวมาทิ ปฏินิเทฺทโสฯ

๑. ตตฺถ **กาม**นฺติ มนาปิยรูปาทิเตภูมกธมฺมสงฺขาตํ วตฺถุกามํฯ **กามยมานสฺสา**ติ อิจฺฉมานสฺสฯ **ตสฺส เจตํ สมิชฺฌตี**ติ ตสฺส กามยมานสฺส สตฺตสฺส ตํ กามสงฺขาตํ วตฺถุ สมิชฺฌติ เจ, สเจ โส ตํ ลภตีติ วุตฺตํ โหติฯ **อทฺธา ปีติมโน โหตี**ติ เอกํสํ ตุฏฺฐจิโตฺต โหติฯ **ลทฺธา**ติ ลภิตฺวาฯ **มโจฺจ**ติ สโตฺตฯ **ยทิจฺฉตี**ติ ยํ อิจฺฉติฯ อิทํ ปน สเงฺขปโต ปทตฺถสมฺพนฺธมตฺตเมว, วิตฺถาโร ปน อุปริ ปาฬิยํ อาคตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ ยถา จ อิมสฺมิํ, เอวํ อิโต ปรํ สเพฺพสุปีติฯ

**กามา**ติ อุทฺทิสิตพฺพปทํฯ **อุทฺทานโต**ติ นิทฺทิสิตพฺพปทํฯ **อุทฺทานโต**ติ วคฺควเสน ‘‘มจฺฉุทฺทานํ กิเนยฺยา’’ติ อาทีสุ วิยฯ อถ วา อุปรูปริ ทานโต อุทฺทานํ, อุทฺธํ อุทฺธํ โสธนโต พฺยวทานเฏฺฐน โวทานํ วิยฯ วิตฺถารกรณภาเวน วาฯ กามา อิติ ปาฐเสสํ กตฺวา วตฺตพฺพํฯ **เทฺว**ติ คณนปริเจฺฉโท , น เอกํ, น ตโยฯ **วตฺถุกามา จา**ติ มนาปิยรูปาทิวตฺถุกามา จฯ อุปตาปนเฏฺฐน วิพาธนเฏฺฐน จ **กิเลสกามา จ**ฯ เตสุ วตฺถุกาโม ปริเญฺญโยฺย, กิเลสกาโม ปหาตโพฺพฯ ตตฺถ วตฺถุกาโม กิเลสกาเมน ปตฺถยิตโพฺพติ กามียตีติ กาโมฯ กิเลสกาโม วตฺถุกามานํ ปจฺจาสีสนสฺส การณภาเวน กามียเต อเนนาติ กาโมฯ ตตฺถ รูปาทิกฺขเนฺธ สงฺคหิโต วตฺถุกาโม, สงฺขารกฺขเนฺธ สงฺคหิโต กิเลสกาโมฯ ฉหิ วิญฺญาเณหิ วิชานิตโพฺพ วตฺถุกาโม, มโนวิญฺญาเณน ชานิตโพฺพ กิเลสกาโมฯ กิเลสานํ ปติฏฺฐเฏฺฐน การณเฏฺฐน อารมฺมณเฏฺฐน จ วตฺถุกาโมฯ

> ‘‘เนเต กามา ยานิ จิตฺรานิ โลเก, สงฺกปฺปราโค ปุริสสฺส กาโม;
> ติฏฺฐนฺติ จิตฺรานิ ตเถว โลเก, อเถตฺถ ธีรา วินยนฺติ ฉนฺท’’นฺติฯ (อ. นิ. ๖.๖๓);

นนฺทมาณวก- (ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.๖๘ อุปฺปลวณฺณเตฺถรีวตฺถุ) โสเรยฺยเสฏฺฐิปุตฺตาทีนํ (ธ. ป. ๔๓) วตฺถูนิ เจตฺถ นิทสฺสนํฯ กิเลสกาโม ตาปนเฏฺฐน พาธนเฏฺฐน จ สยํ กาเมตีติ กาโมฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘รโตฺต โข, พฺราหฺมณ, ราเคน อภิภูโต ปริยาทินฺนจิโตฺต อตฺตพฺยาพาธายปิ เจเตติ, ปรพฺยาพาธายปิ เจเตติ, อุภยพฺยาพาธายปิ เจเตตี’’ติ จ ‘‘รโตฺต โข, พฺราหฺมณ, ปาณมฺปิ หนติ, อทินฺนมฺปิ อาทิยติ, ปรทารมฺปิ คจฺฉติ, มุสาปิ ภณตี’’ติ (อ. นิ. ๓.๕๔) จ เอวมาทิ นิทสฺสนํฯ

ตเมว ปฏินิเทฺทสวเสน วิตฺถาเรตฺวา วตฺถุกาโม – **‘‘กตเม วตฺถุกามา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กตเม**ติ กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาฯ ปญฺจวิธา หิ ปุจฺฉา, ตาสํ วิภาโค อุปริ ปาฬิยํเยว อาวิ ภวิสฺสติฯ ตาสุ อยํ กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาฯ ตตฺถ **มนาปิกา**ติ มนํ อปฺปายนฺติ วเฑฺฒนฺตีติ มนาปา, มนาปา เอว มนาปิกาฯ **รูปา**ติ กมฺมจิตฺตอุตุอาหารสมุฏฺฐานวเสน จตุสมุฏฺฐานิกา รูปา รมฺมณาฯ รูปยนฺตีติ รูปา, วณฺณวิการํ อาปชฺชมานา หทยงฺคตภาวํ ปกาเสนฺตีติ อโตฺถฯ

ตตฺถ เกนเฏฺฐน รูปนฺติ? รุปฺปนเฏฺฐนฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

‘‘กิญฺจ, ภิกฺขเว, รูปํ วเทถ? รุปฺปตีติ โข, ภิกฺขเว, ตสฺมา ‘รูป’นฺติ วุจฺจติฯ เกน รุปฺปติ? สีเตนปิ รุปฺปติ, อุเณฺหนปิ รุปฺปติ, ชิฆจฺฉายปิ รุปฺปติ, ปิปาสายปิ รุปฺปติ, ฑํสมกสวาตาตปสรีสปสมฺผเสฺสนปิ รุปฺปติฯ รุปฺปตีติ โข, ภิกฺขเว, ตสฺมา ‘รูป’นฺติ วุจฺจตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๗๙)ฯ

ตตฺถ **รุปฺปตี**ติ กุปฺปติ ฆฏฺฏียติ ปีฬียติ, ภิชฺชตีติ อโตฺถฯ **สีเตน** ตาว **รุปฺปนํ** โลกนฺตริกนิรเย ปากฏํฯ มหิํสกรฏฺฐาทีสุปิ หิมปาตสีตเลสุ ปเทเสสุ เอตํ ปากฏเมวฯ ตตฺถ หิ สตฺตา สีเตน ภินฺนจฺฉินฺนสรีรา ชีวิตกฺขยมฺปิ ปาปุณนฺติฯ

**อุเณฺหน รุปฺปนํ** อวีจิมหานิรเย ปากฏํฯ ตตฺถ หิ ตตฺตาย โลหปถวิยา นิปชฺชาเปตฺวา ปญฺจวิธพนฺธนาทิกรณกาเล สตฺตา มหาทุกฺขํ อนุภวนฺติฯ

**ชิฆจฺฉาย รุปฺปนํ** เปตฺติวิสเย เจว ทุพฺภิกฺขกาเล จ ปากฏํฯ เปตฺติวิสยสฺมิญฺหิ สตฺตา เทฺว ตีณิ พุทฺธนฺตรานิ กิญฺจิเทว อามิสํ หเตฺถน คเหตฺวา มุเข ปกฺขิปนฺตา นาม น โหนฺติ, อโนฺตอุทรํ อาทิตฺตสุสิรรุโกฺข วิย โหติฯ ทุพฺภิเกฺข กญฺชิกมตฺตมฺปิ อลภิตฺวา มรณสตฺตานํ ปมาณํ นตฺถิฯ

**ปิปาสาย รุปฺปนํ** กาลกญฺชิกาทีสุ ปากฏํฯ ตตฺถ หิ สตฺตา เทฺว ตีณิ พุทฺธนฺตรานิ หทยเตมนมตฺตํ วา ชิวฺหาเตมนมตฺตํ วา อุทกพินฺทุมฺปิ ลทฺธุํ น สโกฺกนฺติฯ ‘‘ปานียํ ปิวิสฺสามา’’ติ นทิํ คตานํ ชลํ วาลุกาตลํ สมฺปชฺชติฯ มหาสมุทฺทํ ปกฺขนฺตานมฺปิ สมุโทฺท ปิฏฺฐิปาสาโณเยว โหติฯ เต สุสฺสนฺตา พลวทุกฺขปีฬิตา วิรวนฺติฯ **ฑํสาทีหิ รุปฺปนํ** ฑํสมกฺขิกาทิพหุเลสุ ปเทเสสุ ปากฏํฯ ตํ ปน – ‘‘กตมํ ตํ รูปํ สนิทสฺสนํ? สปฺปฏิฆ’’นฺติ อาทินา นเยน อภิธเมฺม (ธ. ส. ๖๕๖, ๖๕๘) วิตฺถาริตเมวฯ

สปฺปนฺตีติ **สทฺทา,** อุทาหรียนฺตีติ อโตฺถฯ อุตฺจิตฺตวเสน ทฺวิสมุฏฺฐานิกา สทฺทาฯ คนฺธยนฺตีติ **คนฺธา,** อตฺตโน วตฺถูนิ สูจยนฺตีติ อโตฺถฯ รสนฺติ เต สตฺตาติ **รสา,** อสฺสาเทนฺตีติ อโตฺถฯ ผุสียนฺตีติ **โผฏฺฐพฺพา** ฯ เอเต คนฺธาทโย จตุสมุฏฺฐานิกาว ฯ เตสํ วิภาโค อภิธเมฺม (ธ. ส. ๖๒๒-๖๒๔) วิตฺถาริโตเยวฯ

ตเมวตฺถํ วิตฺถารวเสน ทเสฺสโนฺต **‘‘อตฺถรณา ปาวุรณา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อตฺถริตฺวา นิปชฺชิยนฺตีติ **อตฺถรณา**ฯ สรีรํ เวเฐตฺวา ปารุปียนฺตีติ **ปาวุรณา**ฯ อโนฺตชาตาทโย จตฺตาโร ทาสี จ ทาโส จ **ทาสิทาสาฯ เขตฺตํ** นาม ยสฺมิํ ปุพฺพณฺณํ รุหติฯ **วตฺถุ** นาม ยสฺมิํ อปรณฺณํ รุหติฯ ยตฺถ วา อุภยมฺปิ รุหติ, ตํ เขตฺตํฯ ตทตฺถาย กตภูมิภาโค วตฺถุฯ เขตฺตวตฺถุสีเสน เจตฺถ วาปีตฬากาทีนิปิ สงฺคหิตานิฯ **หิรญฺญ**นฺติ กหาปโณฯ **สุวณฺณ**นฺติ ชาตรูปํฯ เตสํ คหเณน โลหมาสโก ชตุมาสโก ทารุมาสโกติ สเพฺพปิ สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ **คามนิคมราชธานิโย**ติ เอกกุฏิกาทิ **คาโม**ฯ อาปณยุโตฺต **นิคโม**ฯ เอกสฺส รโญฺญ อาณาปวตฺติฏฺฐานํ **ราชธานีฯ รฏฺฐ**นฺติ ชนปเทกเทสํฯ **ชนปโท**ติ กาสิโกสลาทิชนปโทฯ **โกโส**ติ จตุพฺพิโธ โกโส – หตฺถี อโสฺส รโถ ปตฺติฯ **โกฏฺฐาคาร**นฺติ ติวิธํ โกฏฺฐาคารํ – ธนโกฏฺฐาคารํ ธญฺญโกฏฺฐาคารํ วตฺถโกฏฺฐาคารํฯ **ยํ กิญฺจี**ติ อนวเสสปริยาทานวจนํฯ **รชนีย**นฺติ รเญฺชตุํ ยุตฺตเฏฺฐนฯ

อิโต ปรํ ติกวเสน ทเสฺสตุํ อตีตตฺติกอชฺฌตฺตตฺติกหีนตฺติกโอกาสตฺติกสํโยคตฺติกกามาวจรตฺติกวเสน ฉตฺติเก อาหฯ ตตฺถ อตีตตฺติเก ตาว อตฺตโน สภาวํ อุปฺปาทาทิกฺขณํ วา ปตฺวา อติกฺกนฺตาติ **อตีตา**ฯ ตทุภยมฺปิ น อาคตาติ **อนาคตา**ฯ ตํ ตํ การณํ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนาติ **ปจฺ**

**จุปฺปนฺนา**ฯ อิทํ ภเวน ปริจฺฉนฺนํฯ ปฏิสนฺธิโต หิ ปฏฺฐาย อตีตภเวสุ นิพฺพตฺตา อนนฺตรภเว วา นิพฺพตฺตา โหนฺตุ กปฺปโกฏิสตสหสฺสมตฺถเก วา, สเพฺพ อตีตาเยว นามฯ จุติโต ปฏฺฐาย อนาคตภเวสุ นิพฺพตฺตนกา กามา อนนฺตรภเว วา นิพฺพตฺตนฺตุ กปฺปโกฏิสตสหสฺสมตฺถเก วา, สเพฺพ อนาคตาเยว นามฯ จุติปฏิสนฺธิอนฺตเร ปวตฺตา กามา ปจฺจุปฺปนฺนา นามฯ

อชฺฌตฺตตฺติเก ''เอวํ ปวตฺตมานา มยํ อตฺตาติ คหณํ คมิสฺสามา''ติ อิมินา วิย อธิปฺปาเยน อตฺตานํ อธิการํ กตฺวา ปวตฺตา อตฺตโน สนฺตาเน ปวตฺตา ปาฏิปุคฺคลิกา กามา **อชฺฌตฺตา กามา** นามฯ ตโต พหิภูตา ปน อินฺทฺริยพทฺธา วา อนินฺทฺริยพทฺธา วา **พหิทฺธา** นามฯ ตติยปทํ ตทุภยวเสน วุตฺตํฯ

หีนตฺติเก **หีนา**ติ ลามกาฯ **มชฺฌิมา**ติ หีนปณีตานํ มเชฺฌ ภวาติ มชฺฌิมาฯ อวเสสา อุตฺตมเฏฺฐน **ปณีตา**ฯ อปิ จ อุปาทายุปาทาย หีนมชฺฌิมปณีตตา เวทิตพฺพาฯ เนรยิกานญฺหิ กามา โกฏิปฺปตฺตา หีนา นามฯ เต อุปาทาย ติรจฺฉาเนสุ นาคสุปณฺณานํ กามา ปณีตา นามฯ เสสติรจฺฉานคตานํ กามา มชฺฌิมา นามฯ เตสมฺปิ กามา หีนาฯ เต อุปาทาย มเหสกฺขเปตานํ กามา ปณีตา นามฯ อวเสสานํ กามา มชฺฌิมา นามฯ เตสมฺปิ หีนาฯ เต อุปาทาย ชานปทานํ กามา ปณีตา นามฯ ปจฺจนฺตวาสีนํ กามา มชฺฌิมา นามฯ เตสมฺปิ หีนาฯ เต อุปาทาย คามโภชกานํ กามา ปณีตา นามฯ เตสํ ปริจาริกานํ กามา มชฺฌิมา นามฯ เตสมฺปิ หีนาฯ เต อุปาทาย ชนปทสามิกานํ กามา ปณีตา นามฯ เตสํ ปริจาริกานํ กามา มชฺฌิมา นามฯ เตสมฺปิ หีนาฯ เต อุปาทาย ปเทสราชูนํ กามา ปณีตา นามฯ เตสํ อมจฺจานํ กามา มชฺฌิมา นามฯ เตสมฺปิ หีนาฯ เต อุปาทาย จกฺกวตฺติรโญฺญ กามา ปณีตา นามฯ ตสฺส อมจฺจานํ กามา มชฺฌิมา นามฯ ตสฺสปิ หีนาฯ เต อุปาทาย ภุมฺมเทวานํ กามา ปณีตา นามฯ เตสํ ปริจาริกานํ เทวานํ กามา มชฺฌิมา นามฯ เตสมฺปิ หีนาฯ เต อุปาทาย จาตุมหาราชิกานํ เทวานํ กามา ปณีตาติ อาทินา นเยน ยาว อกนิฏฺฐเทวานํ กามา มตฺถกปฺปตฺตา ปณีตา นามฯ เอวํ อุปาทายุปาทาย หีนมชฺฌิมปณีตตา เวทิตพฺพาฯ

โอกาสตฺติเก **อาปายิกา กามา**ติ อวฑฺฒิสงฺขาเตสุ อปคตอเยสุ จตูสุ อปาเยสุ นิพฺพตฺตกามา **อาปายิกา**ฯ มนุเสฺสสุ นิพฺพตฺตกามา **มานุสิกา**ฯ เทเวสุ นิพฺพตฺตกามา **ทิพฺพา**ฯ

สํโยคตฺติเก ปจฺจุปฏฺฐิตานํ กามานํ ปริภุญฺชนโต ฐเปตฺวา เนรยิเก เสสอปายสตฺตานํ มนุสฺสานํ จาตุมหาราชิเก เทเว อุปาทาย ยาว ตุสิตกายิกานญฺจ เทวานํ กามา **ปจฺจุปฏฺฐิตา กามา** นามฯ ปกติปฏิยตฺตารมฺมณโต อติเรเกน รมิตุกามตากาเล ยถารุจิตํ อารมฺมณํ นิมฺมินิตฺวา นิมฺมินิตฺวา รมนฺตีติ นิมฺมานรตีนํ เทวานํ กามา **นิมฺมิตา กามา** นามฯ อตฺตโน อชฺฌาสยํ ญตฺวา ปเรหิ นิมฺมิเต อารมฺมเณ เสวนฺตีติ ปรนิมฺมิตวสวตฺตีนํ กามา **ปรนิมฺมิตา กามา** นามฯ **ปริคฺคหิตา**ติ ''มยฺหํ เอต''นฺติ คหิตา กามาฯ **อปริคฺคหิตา**ติ ตถา อปริคฺคหิตา อุตฺตรกุรุกานํ กามาฯ **มมายิตา**ติ ตณฺหาวเสน ''มม เอต''นฺติ คหิตาฯ **อมมายิตา**ติ วุตฺตปฏิปกฺขาฯ

**สเพฺพปิ กามาวจรา ธมฺมา**ติ ''เหฏฺฐโต อวีจินิรยํ ปริยนฺตํ กริตฺวา''ติอาทินา (ธ. ส. ๑๒๘๗) นเยน วุเตฺตสุ กามาวจรธเมฺมสุ ปริยาปนฺนาฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถ – อุทฺทานโต เทฺว กามา, วตฺถุกาโม จ กิเลสกาโม จาติฯ ตตฺถ กิเลสกาโม อตฺถโต ฉนฺทราโคฯ วตฺถุกาโม เตภูมกํ วฏฺฏํฯ กิเลสกาโม เจตฺถ กาเมตีติ กาโมฯ อิตโร กามียตีติฯ ยสฺมิํ ปน ปเทเส ทุวิโธเปโส กาโม ปวตฺติวเสน อวจรติ, โส จตุนฺนํ อปายานํ มนุสฺสานํ ฉนฺนญฺจ เทวโลกานํ วเสน เอกาทสวิโธ ปเทโส กาโม เอตฺถ อวจรตีติ กามาวจโรฯ ตตฺถ ปริยาปนฺนธเมฺม สนฺธาย ''สเพฺพปิ

กามาวจรา ธมฺมา’’ติ วุตฺตํฯ อตฺตโน สภาวํ ธาเรนฺตีติ ธมฺมาฯ **รูปาวจรา ธมฺมา**ติ ‘‘เหฏฺฐโต พฺรหฺมโลกํ ปริยนฺตํ กริตฺวา อุปริโต อกนิฏฺเฐ เทเว อโนฺตกริตฺวา’’ติอาทินา (ธ. ส. ๑๒๘๙) นเยน วุตฺตานํ รูปาวจรธมฺมานํ วเสน สเพฺพปิ ธมฺมา รูปาวจราฯ **อรูปาวจรา ธมฺมา**ติ ‘‘เหฏฺฐโต อากาสานญฺจายตนุปเค เทเว ปริยนฺตํ กริตฺวา อุปริโต เนวสญฺญานาสญฺญายตนุปเค เทเว อโนฺตกริตฺวา’’ติอาทินา (ธ. ส. ๑๒๙๑) นเยน วุตฺตา สเพฺพปิ อรูปาวจรา ธมฺมา ฯ ตตฺถ รูเป อวจรนฺตีติ รูปาวจราฯ อรูเป อวจรนฺตีติ อรูปาวจราฯ **ตณฺหาวตฺถุกา**ติ ปติฏฺฐเฏฺฐน การณเฏฺฐน จ ตณฺหาย วตฺถุภูตาฯ **ตณฺหารมฺมณา**ติ ตณฺหาปวตฺติวเสน ตณฺหาย อารมฺมณภูตาฯ **กามนียเฏฺฐนา**ติ ปจฺจาสีสิตพฺพเฏฺฐนฯ **รชนียเฏฺฐนา**ติ รเญฺชตุํ ยุตฺตเฏฺฐนฯ **มทนียเฏฺฐนา**ติ กุลมทาทิมทํ อุปฺปาทนียเฏฺฐนฯ

ตตฺถ ‘‘กตเม วตฺถุกามา? มนาปิกา รูปา’’ติอาทึ กตฺวา ‘‘ยํ กิญฺจิ รชนียํ วตฺถู’’ติ ปริโยสานํ สวิญฺญาณกอวิญฺญาณกวเสน วุตฺตํฯ อวเสสํ เอกจตุกฺกาทิกฉตฺติกนฺติ เวทิตพฺพํฯ

เอวํ วตฺถุกามํ ทเสฺสตฺวา กิเลสกามํ ทเสฺสตุํ **‘‘กตเม กิเลสกามา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ฉโนฺท**ติ ทุพฺพลราโคฯ **ราโค**ติ ตโต พลวตโร ฯ อุปริ ตโยปิ ราคา อิเมหิ พลวตราฯ **กาเมสู**ติ ปญฺจสุ กามคุเณสุฯ **กามจฺฉโนฺท**ติ กามสงฺขาโต ฉโนฺท, น กตฺตุกมฺยตาฉโนฺท, น ธมฺมจฺฉโนฺทฯ กามนวเสน รชฺชนวเสน จ กาโมเยว ราโค **กามราโค**ฯ กามนวเสน นนฺทนวเสน จ กาโมเยว นนฺที **กามนนฺที**ฯ เอวํ สพฺพตฺถ กามตฺถํ วิทิตฺวา ตณฺหายนเฏฺฐน **กามตณฺหา**ฯ สิเนหนเฏฺฐน **กามเสฺนโห**ฯ ปริฑยฺหนเฏฺฐน **กามปริฬาโห**ฯ มุจฺฉนเฏฺฐน **กามมุจฺฉา**ฯ คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐาปนเฏฺฐน **กามโชฺฌสานํ**ฯ วฏฺฏสฺมึ โอเฆหิ โอสีทาเปตีติ **กาโมโฆ**ฯ วฏฺฏสฺมึ โยเชตีติ **กามโยโค**ฯ ทฬฺหวเสน ตณฺหาทิฏฺฐิคฺคหณํ **อุปาทานํ**ฯ จิตฺตํ นีวรติ ปริโยนนฺธตีติ **นีวรณํ**ฯ

**อทฺทส**นฺติ อทฺทกฺขึฯ **กามา**ติ อาลปนํฯ **เต**ติ ตวฯ **มูล**นฺติ ปติฏฺฐํฯ **สงฺกปฺปา**ติ ปริกเปฺปนฯ **น ตํ สงฺกปฺปยิสฺสามี**ติ ตํ ปริกปฺปนํ น กริสฺสามิฯ **น โหหิสี**ติ น ภวิสฺสสิฯ

**อิจฺฉมานสฺสา**ติ ปจฺจาสีสนฺตสฺสฯ **สาทิยมานสฺสา**ติ อสฺสาทิยมานสฺสฯ **ปตฺถยมานสฺสา**ติ ปตฺถนํ อุปฺปาเทนฺตสฺสฯ **ปิหยมานสฺสา**ติ ปาปุณิตุํ อิจฺฉํ อุปฺปาเทนฺตสฺสฯ **อภิชปฺปมานสฺสา**ติ ตณฺหาวเสน ติตฺตึ อุปฺปาเทนฺตสฺสฯ อถ วา อภิวทนฺตสฺสฯ

**ขตฺติยสฺส วา**ติอาทิ จตุชฺชาติวเสน วุตฺตํฯ **คหฏฺฐสฺส วา ปพฺพชิตสฺส วา**ติ ลิงฺควเสน วุตฺตํฯ **เทวสฺส วา มนุสฺสสฺส วา**ติ อุปปตฺติวเสน วุตฺตํฯ **อิชฺฌตี**ติ นิปฺผชฺชติฯ **สมิชฺฌตี**ติ สมฺมา นิปฺผชฺชติฯ **อิชฺฌติ** วิเสสรูปปฏิลาภวเสนฯ **ลภติ** ทสฺสนียรูปปฏิลาภวเสนฯ **ปฏิลภติ** ปสาทนียรูปปฏิลาภวเสนฯ **อธิคจฺฉติ** สณฺฐานรูปปฏิลาภวเสนฯ **วินฺทติ** ฉวิปฺปสาทรูปปฏิลาภวเสนฯ อถ วา ปุญฺญมหตฺตน **อิชฺฌติ**ฯ ชาติมหตฺตน **ลภติ**ฯ อิสฺสริยมหตฺตน **ปฏิลภติ**ฯ สุขมหตฺตน **อธิคจฺฉติ**ฯ สมฺปตฺติมหตฺตน **วินฺทตี**ติฯ

**เอกํสวจน**นฺติ เอกโกฏฺฐาสวจนํฯ ‘‘เอกํสํ จีวรํ กตฺวา (ปารา. ๓๔๙, ๓๖๗), เอกํสพฺยากรณีโย ปโญฺห’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๓๑๒; อ. นิ. ๔.๔๒) วิย อเนกํสคหณปฏิเกฺขโปฯ **นิสฺสํสยวจน**นฺติ สํสยวิรหิตวจนํ, สเนฺทหปฏิเกฺขปวจนนฺติ อโตฺถฯ **นิกฺกงฺขาวจน**นฺติ ‘‘กถมิทํ กถมิท’’นฺติ กงฺขาปฏิเกฺขปวจนํฯ **อเทฺวชฺฌวจน**นฺติ ทฺวิธาภาวํ เทฺวชฺฌํ, ตํอภาเวน อเทฺวชฺฌวจนํฯ ทฺวิธาภาววิรหิตํ ‘‘อเทฺวชฺฌวจนา พุทฺธา’’ติอาทีสุ วิย วิมติปฏิเกฺขโปฯ **อเทฺวฬฺหกวจน**นฺติ ทฺวิหทยาภาเวน อเทฺวฬฺหกํฯ ‘‘อิติหาส, อิติหาสา’’ติ เทฺวฬฺหกปฏิเกฺขปว

จนํฯ **นิโยควจน**นฺติ เอกสฺมึ อเตฺถ เทฺว น ยุชฺชนฺตีติ นิโยควจนํ ทฺวิธาปถปฏิเกฺขโปฯ อญฺญตฺถ ปน ‘‘นิโยคา อนาคตารมฺมณา นตฺถี’’ติ อาคตํฯ **อปณฺณกวจน**นฺติ ปลาสรหิตํ สารวจนํ อวิรทฺธการณํ ‘‘อปณฺณกํ ฐานเมเก’’ติอาทีสุ (ชา. ๑.๑.๑) วิย, อปณฺณกมณิ วิย สปฺปติฏฺฐวจนํฯ **อวตฺถาปนวจนเมต**นฺติ เอตํ วจนํ โอตริตฺวา ปติฏฺฐิตํ สนฺติฏฺฐาปนํ ฐปนํฯ

ยานิ อิมสฺมึ มหานิเทฺทเส วิภตฺตึ อาโรปิตานิ ปทานิ, ตานิ วิภตฺตึ คจฺฉนฺตานิ ตีหิ การเณหิ วิภตฺตึ คจฺฉนฺติ, นานา โหนฺตานิ จตูหิ การเณหิ นานา ภวนฺติฯ อปรทีปนา ปเนตฺถ เทฺว ฐานานิ คจฺฉนฺติฯ กถํ? ตานิ หิ พฺยญฺชนวเสน อุปสคฺควเสน อตฺถวเสน วาติ อิเมหิ ตีหิ การเณหิ วิภตฺตึ คจฺฉนฺติฯ ตตฺถ ‘‘โกโธ กุชฺฌนา กุชฺฌิตตฺตํ, โทโส ทุสฺสนา ทุสฺสิตตฺต’’นฺติ (ธ. ส. ๑๐๖๖) เอวํ พฺยญฺชนวเสน วิภตฺติคมนํ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ หิ เอโกว โกโธ พฺยญฺชนวเสน เอวํ วิภตฺตึ ลภติฯ ‘‘อิชฺฌติ สมิชฺฌติ ลภติ ปฏิลภติ คจฺฉติ อธิคจฺฉตี’’ติ เอวํ ปน อุปสคฺควเสน วิภตฺติคมนํ เวทิตพฺพํฯ ‘‘ปณฺฑิจฺจํ โกสลฺลํ เนปุญฺญํ เวภพฺยา จินฺตา อุปปริกฺขา’’ติ (ธ. ส. ๑๖) เอวํ อตฺถวเสน วิภตฺติคมนํ เวทิตพฺพํฯ

เตสุ ปีติปทนิเทฺทเส ตาว อิมา ติโสฺส วิภตฺติโย ลพฺภนฺติฯ **ปีติ ปาโมชฺช**นฺติ หิ พฺยญฺชนวเสน วิภตฺติคมนํ โหติฯ **อาโมทนา ปโมทนา ปหาโส**ติ อุปสคฺควเสนฯ **วิตฺติ ตุฏฺฐิ โอทคฺยํ อตฺตมนตา**ติ อตฺถวเสนฯ อิมินา นเยน สพฺพปทนิเทฺทเสสุ วิภตฺติคมนํ เวทิตพฺพํฯ

นานา โหนฺตานิปิ นามนานเตฺตน ลกฺขณนานเตฺตน กิจฺจนานเตฺตน ปฏิเกฺขปนานเตฺตนาติ อิเมหิ จตูหิ การเณหิ นานา โหนฺติฯ ตตฺถ ‘‘กตโม ตสฺมึ สมเย พฺยาปาโท โหติ? โย ตสฺมึ สมเย โทโส ทุสฺสนา’’ติ เอตฺถ พฺยาปาโทติ วา โทโสติ วา เทฺวปิ เอเต โกโธ เอว, นาเมน ปน นานตฺตํ คตาติ เอวํ นามนานเตฺตน นานตฺตํ เวทิตพฺพํฯ

ราสเฏฺฐน จ ปญฺจปิ ขนฺธา เอโกว ขโนฺธ โหติฯ เอตฺถ ปน รูปํ รุปฺปนลกฺขณํ, เวทนา เวทยิตลกฺขณา, สญฺญา สญฺชานนลกฺขณา, เจตนา เจตยิตลกฺขณา, วิญฺญาณํ วิชานนลกฺขณนฺติ อิมินา ลกฺขณนานเตฺตน ปญฺจกฺขนฺธา โหนฺติฯ เอวํ ลกฺขณนานเตฺตน นานตฺตํ เวทิตพฺพํฯ

‘‘จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา – อิธ ภิกฺขุ อนุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อนุปฺปาทาย…เป…. จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหตี’’ติ (วิภ. ๓๙๐; ที. นิ. ๒.๔๐๒) เอกเมว วีริยํ กิจฺจนานเตฺตน จตูสุ ฐาเนสุ อาคตํฯ เอวํ กิจฺจนานเตฺตน นานตฺตํ เวทิตพฺพํฯ

‘‘จตฺตาโร อสทฺธมฺมา โกธครุตา, น สทฺธมฺมครุตา, มกฺขครุตา, น สทฺธมฺมครุตา, ลาภครุตา, น สทฺธมฺมครุตา, สกฺการครุตา, น สทฺธมฺมครุตา’’ติ เอวมาทีสุ (อ. นิ. ๔.๔๔) ปน ปฏิเกฺขปนานเตฺตน นานตฺตํ เวทิตพฺพํฯ

อิมานิ ปน จตฺตาริ นานตฺตานิ น ปีติยาเยว ลพฺภนฺติ, สเพฺพสฺวปิ ยถาลาภวเสน ลพฺภนฺติฯ ปีติยา หิ ปีตีติ นามํ, จิตฺตสฺส จิตฺตนฺติ นามํฯ ปีติ จ ผรณลกฺขณา, เวทนา เวทยิตลกฺขณา, สญฺญา สญฺชานนลกฺขณา, เจตนา เจตยิตลกฺขณา, วิญฺญาณํ วิชานนลกฺขณํฯ

ตถา ปีติ ผรณกิจฺจา, เวทนา อนุภวนกิจฺจา, สญฺญา สญฺชานนกิจฺจา, เจตนา เจตยิตกิจฺจา, วิญฺญาณํ วิชานนกิจฺจนฺติ เอวํ กิจฺจนานเตฺตน นานตฺตํ เวทิตพฺพํฯ ปฏิเกฺขปนานตฺตํ ปีติปเท นตฺถิฯ

อโลภาทินิเทฺทเส ปน ‘‘อโลโภ อลุพฺภนา อลุพฺภิตตฺต’’นฺติอาทินา (ธ. ส. ๓๕) นเยน ลพฺภตีติ เอวํ ปฏิเกฺขปนานเตฺตน นานตฺตํ เวทิตพฺพํฯ เอวํ สพฺพปทนิเทฺทเสสุ ลพฺภมานวเสน จตุพฺพิธมฺปิ นานตฺตํ เวทิตพฺพํฯ

อปรทีปนา ปน ปทตฺถุติ วา โหติ ทฬฺหีกมฺมํ วาติ เอวํ เทฺว ฐานานิ คจฺฉติฯ ยฏฺฐิโกฏิยา อุปฺปีเฬเนฺตน วิย หิ สกิเมว ‘‘ปีตี’’ติ วุเตฺต เอตํ ปทํ ผุลฺลิตมณฺฑิตวิภูสิตํ นาม น โหติ, ปุนปฺปุนํ พฺยญฺชนวเสน อุปสคฺควเสน อตฺถวเสน ‘‘ปีติ ปาโมชฺชํ อาโมทนา ปโมทนา หาโส ปหาโส วิตฺตี’’ติ (ธ. ส. ๙) วุเตฺต ผุลฺลิตมณฺฑิตวิภูสิตํ นาม โหติฯ ยถา หิ ทหรกุมารํ นหาเปตฺวา มโนรมํ วตฺถํ ปริทหาเปตฺวา ปุปฺผานิ ปิฬนฺธาเปตฺวา อกฺขีนิ อเญฺชตฺวา อถสฺส นลาเฏ เอกเมว มโนสิลาพินฺทุํ กเรยฺย, น ตสฺส เอตฺตาวตา จิตฺตติลโก นาม โหติ, นานาวเณฺณหิ ปน ปริวาเรตฺวา พินฺทูสุ กเตสุ จิตฺตติลโก นาม โหติฯ เอวํ สมฺปทมิทํ เวทิตพฺพํฯ อยํ ปทตฺถุติ นามฯ

พฺยญฺชนวเสน ปน อุปสคฺควเสน อตฺถวเสน จ ปุนปฺปุนํ ภณนเมว ทฬฺหีกมฺมํ นามฯ ยถา หิ ‘‘อาวุโส’’ติ วา ‘‘ภเนฺต’’ติ วา ‘‘ยโกฺข’’ติ วา ‘‘สโปฺป’’ติ วา วุเตฺต ทฬฺหีกมฺมํ นาม น โหติ, ‘‘อาวุโส อาวุโส, ภเนฺต ภเนฺต, ยโกฺข ยโกฺข, สโปฺป สโปฺป’’ติ วุเตฺต ปน ทฬฺหีกมฺมํ นาม โหติ, เอวเมว สกึเทว ยฏฺฐิโกฏิยา อุปฺปีเฬเนฺตน วิย ‘‘ปีตี’’ติ วุตฺตมเตฺต ทฬฺหีกมฺมํ นาม น โหติ, ปุนปฺปุนํ พฺยญฺชนวเสน อุปสคฺควเสน อตฺถวเสน ‘‘ปีติ ปาโมชฺชํ อาโมทนา ปโมทนา หาโส ปหาโส วิตฺตี’’ติ วุเตฺตเยว ทฬฺหีกมฺมํ นาม โหตีติ เอวํ อปรทีปนา เทฺว ฐานานิ คจฺฉติฯ เอติสฺสาปิ วเสน ลพฺภมานกปทนิเทฺทเสสุ สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ ปีนยตีติ **ปีติ**ฯ สา สมฺปิยายนลกฺขณา, กายจิตฺตปีณนรสา ผรณรสา วา, โอทคฺยปจฺจุปฏฺฐานาฯ **ยา ปญฺจกามคุณปฏิสญฺญุตฺตา**ติ ยา รูปาทิปญฺจกามโกฏฺฐาสปฏิสํยุตฺตา ปีติ, สา ปีนยตีติ **ปีติ,** อิทํ สภาวปทํฯ ปมุทิตสฺส ภาโว **ปาโมชฺชํ**ฯ อาโมทนากาโร **อาโมทนา**ฯ ปโมทนากาโร **ปโมทนา**ฯ ยถา วา เภสชฺชานํ วา เตลานํ วา อุโณฺหทกสีโตทกานํ วา เอกโต กรณํ ‘‘โมทนา’’ติ วุจฺจติ, เอวมยมฺปิ ปีติธมฺมานํ เอกโต กรเณน โมทนาฯ อุปสคฺควเสน ปน มเณฺฑตฺวา ‘‘อาโมทนา ปโมทนา’’ติ วุตฺตาฯ

หาเสตีติ **หาโส**ฯ ปหาเสตีติ **ปหาโส,** หฏฺฐปหฏฺฐาการานเมตํ อธิวจนํฯ **วิตฺตี**ติ วิตฺตํ, ธนเสฺสตํ นามํฯ อยํ ปน โสมนสฺสปจฺจยตฺตา วิตฺติสริกฺขตาย วิตฺติฯ ยถา หิ ธนิโน ธนํ ปฏิจฺจ โสมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ, เอวํ ปีติมโตปิ ปีตึ ปฏิจฺจ โสมนสฺสํ อุปฺปชฺชติฯ ตสฺมา ‘‘วิตฺตี’’ติ วุตฺตาฯ **ตุฏฺฐี**ติ สภาวสณฺฐิตาย ปีติยา เอตํ นามํฯ ปีติมา ปน ปุคฺคโล กายจิตฺตานํ อุคฺคตตฺตา อพฺภุคฺคตตฺตา ‘‘อุทโคฺค’’ติ วุจฺจติ, อุทคฺคสฺส ภาโว **โอทคฺยํ**ฯ

อตฺตโน มนตา **อตฺตมนตา**ฯ อนภิรทฺธสฺส หิ มโน ทุกฺขปทฏฺฐานตฺตา น อตฺตโน มโน นาม โหติ, อภิรทฺธสฺส สุขปทฏฺฐานตฺตา อตฺตโน มโน นาม โหติ, อิติ อตฺตโน มนตา อตฺตมนตา, สกมนตา, สกมนสฺส ภาโวติ อโตฺถฯ สา ปน ยสฺมา น อญฺญสฺส กสฺสจิ อตฺตโน มนตา, จิตฺตเสฺสว ปเนสา ภาโว เจตสิโก ธโมฺม, ตสฺมา ‘‘อตฺตมนตา จิตฺตสฺสา’’ติ วุตฺตาฯ

จิตฺตวิจิตฺตตาย **จิตฺตํ**ฯ อารมฺมณํ มินมานํ ชานาตีติ **มโนฯ มานส**นฺติ มโน เอว, ‘‘อนฺตลิกฺขจโร ปาโส, ยฺวายํ จรติ มานโส’’ติ (มหาว. ๓๓; สํ. นิ. ๑.๑๕๑) หิ เอตฺถ ปน สมฺปยุตฺตกธโมฺม ‘‘มานโส’’ติ วุโตฺตฯ

‘‘กถญฺหิ ภควา ตุยฺหํ, สาวโก สาสเน รโต;

อปฺปตฺตมานโส เสโกฺข, กาลํกยิรา ชเน สุตา’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๕๙) –

เอตฺถ อรหตฺตํ ‘‘มานส’’นฺติ วุตฺตํฯ อิธ ปน มโน เอว มานสํ, พฺยญฺชนวเสน เหตํ ปทํ วฑฺฒิตํฯ

**หทย**นฺติ จิตฺตํฯ ‘‘จิตฺตํ วา เต ขิปิสฺสามิ, หทยํ วา เต ผาเลสฺสามี’’ติ (สุ. นิ. อาฬวกสุตฺตํ; สํ. นิ. ๑.๒๓๗; ๒๔๖) เอตฺถ อุโร ‘‘หทย’’นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘หทยา หทยํ มเญฺญ อญฺญาย ตจฺฉตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๖๓) เอตฺถ จิตฺตํฯ ‘‘วกฺกํ หทย’’นฺติ (ขุ. ปา. ๓.ทฺวตฺตึสากาโร; ที. นิ. ๒.๓๗๗; ม. นิ. ๑.๑๑๐) เอตฺถ หทยวตฺถุฯ อิธ ปน จิตฺตเมว อพฺภนฺตรเฏฺฐน ‘‘หทย’’นฺติ วุตฺตํฯ ตเมว ปริสุทฺธเฏฺฐน **ปณฺฑรํ,** ภวงฺคํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ ยถาห – ‘‘ปภสฺสรมิทํ, ภิกฺขเว, จิตฺตํ, ตญฺจ โข อาคนฺตุเกหิ อุปกฺกิเลเสหิ อุปกฺกิลิฎฺฐ’’นฺติ (อ. นิ. ๑.๔๙)ฯ ตโต นิกฺขนฺตตฺตา ปน อกุสลมฺปิ คงฺคาย นิกฺขนฺตา นที คงฺคา วิย โคธาวริโต นิกฺขนฺตา โคธาวรี วิย จ ‘‘ปณฺฑร’’เนฺตฺวว วุตฺตํฯ

**มโน มนายตน**นฺติ อิธ ปน มโนคฺคหณํ มนเสฺสว อายตนภาวทีปนตฺถํฯ เตเนตํ ทีเปติ ‘‘นยิทํ เทวายตนํ วิย มนสฺส อายตนตฺตา มนายตนํ, อถ โข มโน เอว อายตนํ มนายตน’’นฺติฯ ตตฺถ นิวาสฎฺฐานเฎฺฐน อากรเฎฺฐน สโมสรณฎฺฐานเฎฺฐน สญฺชาติเทสเฎฺฐน การณเฎฺฐน จ **อายตนํ** เวทิตพฺพํฯ ตถา หิ โลเก ‘‘อิสฺสรายตนํ, วาสุเทวายตน’’นฺติอาทีสุ นิวาสฎฺฐานํ ‘‘อายตน’’นฺติ วุจฺจติฯ ‘‘สุวณฺณายตนํ, รชตายตน’’นฺติอาทีสุ อากโรฯ สาสเน ปน ‘‘มโนรเม อายตเน, เสวนฺติ นํ วิหงฺคมา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๕.๓๘) สโมสรณฎฺฐานํฯ ‘‘ทกฺขิณาปโถ คุนฺนํ อายตน’’นฺติอาทีสุ สญฺชาติเทโสฯ ‘‘ตตฺร ตเตฺรว สกฺขิภพฺพตํ ปาปุณาติ สติ สติอายตเน’’ติ อาทีสุ (อ. นิ. ๓.๑๐๒; ๕.๒๓; ม. นิ. ๓.๑๕๘) การณํฯ อิธ ปน สญฺชาติเทสเฎฺฐน สโมสรณฐานเฎฺฐน การณเฎฺฐนาติ ติธาปิ วฎฺฎติฯ

ผสฺสาทโย หิ ธมฺมา เอตฺถ สญฺชายนฺตีติ สญฺชาติเทสเฎฺฐนปิ เอตํ อายตนํฯ พหิทฺธา รูปสทฺทคนฺธรสโผฎฺฐพฺพา อารมฺมณภาเวเนตฺถ โอสรนฺตีติ สโมสรณฐานเฎฺฐนปิ อายตนํฯ ผสฺสาทีนํ ปน สหชาตาทิปจฺจยเฎฺฐน การณตฺตา การณเฎฺฐนปิ อายตนนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตเทว มนนลกฺขเณ อินฺทฎฺฐํ กาเรตีติ อินฺทฺริยํ, มโน เอว อินฺทฺริยํ **มนินฺทฺริยํ**ฯ

วิชานาตีติ **วิญฺญาณํ**ฯ วิญฺญาณเมว ขโนฺธ **วิญฺญาณกฺขโนฺธ**ฯ ตสฺส ราสิอาทิวเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ‘‘มหาอุทกกฺขโนฺธเตฺวว สงฺขํ คจฺฉตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๕๑) เอตฺถ หิ ราสเฎฺฐน ขโนฺธ วุโตฺตฯ ‘‘สีลกฺขโนฺธ สมาธิกฺขโนฺธ’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๕๕๕) คุณเฎฺฐนฯ ‘‘อทฺทสา โข ภควา มหนฺตํ ทารุกฺขนฺธ’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๒๔๑-๒๔๒) เอตฺถ ปณฺณตฺติมตฺตเฎฺฐนฯ อิธ ปน รุฬฺหิโต ขโนฺธ วุโตฺตฯ ราสเฎฺฐน หิ วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส เอกเทโส เอกํ วิญฺญาณํฯ ตสฺมา ยถา รุกฺขสฺส เอกเทสํ ฉินฺทโนฺต ‘‘รุกฺขํ ฉินฺทตี’’ติ วุจฺจติ, เอวเมว วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส เอกเทสภูตํ เอกมฺปิ วิญฺญาณํ รูฬฺหิโต ‘‘วิญฺญาณกฺขโนฺธ’’ติ วุตฺตํฯ

**ตชฺชา มโนวิญฺญาณธาตู**ติ เตสํ ผสฺสาทีนํ ธมฺมานํ อนุจฺฉวิกา มโนวิญฺญาณธาตุฯ อิมสฺมิญฺหิ ปเท เอกเมว จิตฺตํ มินนเฎฺฐน **มโน,** วิชานนเฎฺฐน **วิญฺญาณํ,** สภาวเฎฺฐน นิสฺสตฺตเฎฺฐน วา **ธาตู**ติ ตีหิ นาเมหิ วุตฺตํฯ **สหคโต**ติ อวิชหิโตฯ **สหชาโต**ติ สทฺธึ นิคฺคโตฯ **สํสโฎฺฐ**ติ สํสโคฺค หุตฺวา ฐิโตฯ **สมฺปยุโตฺต**ติ สมํ ปกาเรหิ ยุโตฺตฯ กตเมหิ ปกาเรหีติ? เอกุปฺปาทาทีหิฯ นตฺถิ เกจิ ธมฺมา เกหิจิ ธเมฺมหิ สมฺปยุตฺตาติ? อามนฺตาฯ อิติ หิ อิมสฺส ปญฺหสฺส ปฎิเกฺขเป ‘‘นนุ อตฺถิ เกจิ ธมฺมา เกหิจิ ธเมฺมหิ สหคตา สหชาตา สํสฎฺฐา เอกุปฺปาทา เอกนิโรธา เอกวตฺถุกา เอการมฺมณา’’ติ (กถา. ๔๗๓) เอวํ เอกุปฺปาทตาทีนํ วเสน สมฺปโยคโตฺถ วุ

โตฺตฯ อิติ อิเมหิ เอกุปฺปาทตาทีหิ สมํ ปกาเรหิ ยุโตฺต สมฺปยุโตฺตฯ **เอกุปฺปาโท**ติ เอกโต อุปฺปโนฺน, น วินาติ อโตฺถฯ **เอกนิโรโธ**ติ เอกโต นิโรโธฯ **เอกวตฺถุโก**ติ หทยวตฺถุวเสน เอกวตฺถุโกฯ **เอการมฺมโณ**ติ รูปาทิวเสน เอการมฺมโณฯ

เอตฺถ สหคตสโทฺท ตพฺภาเว, โวกิเณฺณ, อารมฺมเณ, นิสฺสเย, สํสเฎฺฐติ ปญฺจสุ อเตฺถสุ ทิสฺสติ ชินวจเนฯ ‘‘ยายํ ตณฺหา โปโนภวิกา นนฺทิราคสหคตา’’ติ (มหาว. ๑๔; วิภ. ๒๐๓; ม. นิ. ๓.๓๗๔; สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; ปฏิ. ม. ๒.๓๐) เอตฺถ ตพฺภาเว เวทิตโพฺพ, นนฺทิราคภูตาติ อโตฺถฯ ‘‘ยา, ภิกฺขเว, วีมํสา โกสชฺชสหคตา โกสชฺชสมฺปยุตฺตา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๘๓๒) เอตฺถ โวกิเณฺณ, อนฺตรนฺตรา อุปฺปชฺชมาเนน โกสเชฺชน โวกิณฺณาติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ ‘‘ลาภี โหติ รูปสหคตานํ วา สมาปตฺตีนํ อรูปสหคตานํ วา สมาปตฺตีน’’นฺติ (ปุ. ป. ๓-๖) เอตฺถ อารมฺมเณ, รูปารมฺมณานํ อรูปารมฺมณานนฺติ อโตฺถฯ ‘‘อฎฺฐิกสญฺญาสหคตํ สติสโมฺพชฺฌงฺคํ ภาเวตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๘) เอตฺถ นิสฺสเย, อฎฺฐิกสญฺญํ นิสฺสาย อฎฺฐิกสญฺญํ ภาเวตฺวา ปฎิลทฺธนฺติ อโตฺถฯ ‘‘อิทํ สุขํ อิมาย ปีติยา สหคตํ โหติ สหชาตํ สมฺปยุตฺต’’นฺติ (วิภ. ๕๗๘) เอตฺถ สํสเฎฺฐ, สํมิสฺสนฺติ อโตฺถฯ อิมสฺมิมฺปิ ฐาเน สํสเฎฺฐ อาคโตฯ

สหชาตสโทฺท ‘‘สหชาตํ ปุเรชาตํ ปจฺฉาชาต’’นฺติ (ปฎฺฐ. ๑.๑.๔๓๕) เอตฺถ วิย สหชาเตฯ สํสฎฺฐสโทฺท ‘‘คิหีหิ สํสโฎฺฐ’’ติ จ, ‘‘เอวํ สํสโฎฺฐ, ภเนฺต’’ติ (สํ. นิ. ๓.๓) จาติ เอวมาทีสุ สํสเคฺคฯ ‘‘กิเส ถูเล วิวเชฺชตฺวา สํสฎฺฐา โยชิตา หยา’’ติ (ชา. ๒.๒๒.๗๐) เอตฺถ สทิเสฯ

> ‘‘ปุจิมนฺทปริวาโร, อโมฺพ เต ทธิวาหน;
> มูลํ มูเลน สํสฎฺฐํ, สาขา สาขา นิเสวเร’’ติฯ (ชา. ๑.๒.๗๒) –

เอตฺถ อุปจิเตฯ ‘‘จิตฺตสํสฎฺฐา ธมฺมา’’ติ (ธ. ส. ทุกมาติกา ๕๙) เอตฺถ จิตฺตสมฺปยุตฺตธเมฺม ฯ อิธ ปน โย ผลปฺปทาเน อวิโยคธโมฺม วินิโพฺภคํ อกตฺวา เอกุปฺปาทาทิธโมฺม หุตฺวา ‘‘สมฺปยุโตฺต’’ติ วุจฺจติฯ ตํวิสโยฯ อถ วา ‘‘สหคโต’’ติ วตฺวา ปจฺฉโต ปจฺฉโต อาคตสฺเสฺตน วิย โส น โหตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘สหชาโต’’**ติ วุตฺตํฯ เอกโต อุปฺปนฺนรูปารูปํ วิย โสปิ น โหตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘สํสโฎฺฐ’’**ติ วุตฺตํฯ

ขีโรทกํ วิย จ โสปิ น โหตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘สมฺปยุโตฺต’’**ติ วุตฺตํฯ วินิโพฺภคํ กาตุํ อสกฺกุเณยฺยเฎฺฐน หิ สหุปฺปนฺนา ธมฺมา สมฺปยุตฺตาปิ อตฺถิ ขีรเตลํ วิยฯ ตถา วิปฺปยุตฺตาปิ ขีรโต อปนีตํ นวนีตํ วิยฯ เอวํ ลกฺขณสมฺปยุโตฺต เอกุปฺปาทาทิลกฺขโณเยว โหตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘เอกุปฺปาโท’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ เอตฺถ เอกุปฺปาทสหชาตานํ กึ นานตฺตํ? อุปฺปาเท อนฺตรวิรหิโต **เอกุปฺปาโท**ฯ ขีรกาลมุตฺตสฺสาปิ ทธิโน มถเน มถเน ปากฎํ นวนีตํ วิย ปุเรภตฺตปจฺฉาภตฺตวเสน เอกทิวสเมว ชาโต วิย โส น โหตีติ ทเสฺสตุํ เอกกฺขเณ นิพฺพโตฺตติ **สหชาโตฯ เอกวตฺถุโก**ติ ปติฎฺฐเฎฺฐน เอกปริเจฺฉเทน เอกวตฺถุโก, ทฺวินฺนํ ภิกฺขูนํ เอกวตฺถุกตา วิย ฐานนฺตรวิรหิโตฯ **เอการมฺมโณ**ติ อนิยเตการมฺมโณ น จกฺขุวิญฺญาณํ วิยาติ เอวเมเก วณฺณยนฺติฯ

**มโนฺจ**ติ มูลปทํฯ รูปาทีสุ สโตฺต ลโคฺค ลคฺคิโตติ **สโตฺต**ฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘สโตฺต สโตฺตติ, ภเนฺต, วุจฺจติ, กิตฺตาวตา นุ โข, ภเนฺต, ‘สโตฺต’ติ วุจฺจตีติ? รูเป โข, ราธ, โย ฉโนฺท โย ราโค ยา นนฺที ยา ตณฺหา, ตตฺร สโตฺต ตตฺร วิสโตฺต, ตสฺมา ‘สโตฺต’ติ วุจฺจตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๑๖๑; มหานิ. ๗)ฯ สตฺตโยเคน วา สโตฺตฯ สุคติทุคฺคตึ นรตีติ **นโร**ฯ มนุโน ปุโตฺตติ **มานโว**ฯ อุปกรเณน สยํ โปสยตีติ **โปโส**ฯ ปุํ วุจฺจติ นิรโย, ตํ คลตีติ **ปุคฺคโล**ฯ ชีวิตินฺทฺริยํ ธาเรตีติ **ชีโว**ฯ จุติโต ชาตึ คจฺฉตีติ **ชาคุ**ฯ ชิยตีติ **ชนฺตุ**ฯ อินฺทฺริเยน คจฺฉตีติ **อินฺทคุ**ฯ อถ วา อินฺทภูเตน

กมฺมุนา คจฺฉตีติ **อินฺทคุ**ฯ ‘‘หินฺทคู’’ติปิ ปาฬิฯ หินฺทนฺติ มรณํ, ตํ คจฺฉตีติ หินฺทคุฯ มนุโต ชาโตติ **มนุโช**ฯ **ยํ สาทิยตี**ติ ยํ รูปาทึ อสฺสาทิยติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ อิโต ปรํ วุตฺตมตฺถํ นิคเมโนฺต เตนาห ภควา –

**‘‘กามํ กามยมานสฺส…เป.… ลทฺธา มโจฺจ ยทิจฺฉตี’’**ติ;

อิโต ปรํ เอตฺตกมฺปิ อวตฺวา วิเสสมตฺตเมว วกฺขามฯ

**๒. ตสฺส เจ กามยานสฺสา**ติ ตสฺส ปุคฺคลสฺส กาเม อิจฺฉมานสฺส, กาเมน วา ยายมานสฺสฯ **ฉนฺทชาตสฺสา**ติ ชาตตณฺหสฺสฯ **ชนฺตุโน**ติ สตฺตสฺสฯ **เต กามา ปริหายนฺตี**ติ เต กามา ปริหายนฺติ เจฯ **สลฺลวิโทฺธว รุปฺปตี**ติ อถ โส อโยมยาทินา สเลฺลน วิโทฺธ วิย ปีฬียติฯ อิโต ปรํ วุตฺตํ วเชฺชตฺวา อวุเตฺตสุ ยํ ยํ อนุตฺตานํ, ตํ ตเทว กถยิสฺสามิฯ

จกฺขุปีณนํ อารมฺมณํ ปาปุณนวเสน **ยายติ** คจฺฉติ ฯ ทสฺสนียวเสน ปิยตฺตํ อารมฺมณวเสน อปฺปาเปตีติ **นิยฺยติ**ฯ สวนียํ หุตฺวา กณฺณโสตปีณนํ อารมฺมณวเสน ปริกฑฺฒตีติ **วุยฺหติ**ฯ สริตพฺพํ หุตฺวา จิตฺตปีณนํ อารมฺมณวเสน คเหตฺวา อุปสํหรียตีติ **สํหรียติฯ ยถา**ติ โอปมฺมเตฺถ นิปาโตฯ หตฺถินา ยายติ คจฺฉตีติ **หตฺถิยาเนน วา, วา**อิติ วิกปฺปเตฺถฯ อเสฺสน ยายติ คจฺฉตีติ **อสฺสยาเนน วา**ฯ โคยุตฺตํ วยฺหาทิยานํ โคยานํ, เตน **โคยาเนน**ฯ อชยานาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อิฎฺฐวเสน ชาโต **สญฺชาโต**ฯ

อารมฺมณปิยตฺตวเสน นิพฺพโตฺต **อภินิพฺพโตฺต**ฯ อารมฺมณมนาปภาเวน **ปาตุภูโต**ฯ อถ วา กามราควเสน ชาโต **สญฺชาโต**ฯ กามนนฺทิวเสน นิพฺพโตฺต **อภินิพฺพโตฺต**ฯ กามตณฺหาวเสน กามสิเนหวเสน กามจฺฉนฺทวเสน กามปริฬาหวเสน จ **ปาตุภูโต**ติ เวทิตโพฺพฯ

**เต วา กามา ปริหายนฺตี**ติ เต วตฺถุกามาทโย ปริหายนฺติ วิคจฺฉนฺติฯ **โส วา กาเมหิ ปริหายตี**ติ เอโส ขตฺติยาทิปุคฺคโล วตฺถุกามาทิกาเมหิ ปริหายติ วิคจฺฉติ ‘‘ปุเพฺพว มจฺจํ วิชหนฺติ โภคา, มโจฺจ ธเน ปุพฺพตรํ ชหาตี’’ติ (ชา. ๑.๕.๒) เอวมาทีสุ วิยฯ **กถนฺ**ติ เกน ปกาเรนฯ **ติฎฺฐนฺตเสฺสวา**ติ ธรนฺตเสฺสวฯ **เต โภเค**ติ เต วตฺถุกามาทโย โภเคฯ **ราชาโน วา**ติ ปถพฺยาทิราชาโนฯ **หรนฺตี**ติ คเหตฺวา คจฺฉนฺติ, อปหรนฺติ วาฯ **โจรา วา**ติ สนฺธิเจฺฉทาทิกาฯ **อคฺคิ วา**ติ ทาวคฺคิอาทิฯ **ทหตี**ติ ฌาเปติ ภสฺมํ กโรติฯ **อุทกํ วา**ติ โอฆาทิอุทกํ ฯ **วหตี**ติ คเหตฺวา มหาสมุทฺทํ ปาเปติฯ **อปฺปิยา วา**ติ อกนฺตา อมนาปาฯ **ทายาทา หรนฺตี**ติ ทายชฺชวิรหิตา อสฺสามิกา หรนฺติฯ **นิหิตํ วา**ติ นิธานํ กตฺวา ฐปิตํฯ **นาธิคจฺฉตี**ติ น วินฺทติ น ปฎิลภติ, น ปสฺสตีติ อโตฺถฯ **ทุปฺปยุตฺตา**ติ วิสมปโยเคน โยชิตา กสิวาณิชฺชาทิกมฺมนฺตาฯ **ภิชฺชนฺตี**ติ เภทํ ปาปุณนฺติ, น ปวตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ ‘‘ภญฺชนฺติ รถํ อยานกา’’ติอาทีสุ (ชา. ๒.๒๑.๒๙๖) สมฺภโว เวทิตโพฺพฯ

**กุเล วา กุลงฺคาโร อุปฺปชฺชตี**ติ ขตฺติยาทิกุเล กุลฌาปโก กุเล อนฺติมปุริโส นิพฺพตฺตติฯ ‘‘กุลงฺกโร’’ติปิ ปาฬิฯ **โย เต โภเค วิกิรตี**ติ โย เอโส กุเล ปจฺฉิมโก เต หิรญฺญาทิเก โภเค เขเปติฯ **วิธมตี**ติ วิโยคํ กโรติ, ทูเร ขิปติฯ **วิทฺธํเสตี**ติ นาเสติ อทสฺสนํ คเมติฯ อถ วา อิตฺถิธุโตฺต หุตฺวา **วิกิรติ**ฯ สุราธุโตฺต หุตฺวา **วิธมติ**ฯ อกฺขธุโตฺต หุตฺวา **วิทฺธํเสติ**ฯ วิกิรติ วา อุปฺปนฺนํ อายํ อชานเนนฯ วิธมติ วิสฺสชฺชนมุขํ อชานเนนฯ วิทฺธํเสติ ฐปิตฎฺฐาเน อารกฺขํ อสํวิธาเนนาติ เอวมาทินา โยเชตพฺพํฯ

**อนิจฺจตาเยว อฏฺฐมี**ติ วินาสภาโว เอว อฏฺฐโมฯ **หายนฺตี**ติ อทสฺสนํ ยนฺติฯ **ปริหายนฺตี**ติ น ปุน ปญฺญายนฺติฯ **ปริธํเสนฺตี**ติ ฐานโต อปคจฺฉนฺติฯ **ปริปตนฺตี**ติ ปคฺฆรนฺติฯ **อนฺตรธายนฺตี**ติ อนฺตรธานํ อทสฺสนํ คจฺฉนฺติฯ **วิปฺปลุชฺชนฺตี**ติ จุณฺณวิจุณฺณา หุตฺวา อปคจฺฉนฺติฯ

**ติฏฺฐเนฺตว เต โภเค**ติ เตสํ ธนานํ ฐิตกาเล ''ติฏฺฐเนฺต นิพฺพุเต จาปี''ติ เอวมาทีสุ (วิ. ว. ๘๐๖) วิยฯ **โส**ติ โส โภคสามิโก ปุคฺคโลฯ **จวติ** เทวโลกโตฯ **มรติ** มนุสฺสโลกโตฯ **วิปฺปลุชฺชติ** นาคสุปณฺณาทิโลกโตฯ อถ วา **หายติ** ธญฺญโกฏฺฐาคารวเสนฯ **ปริหายติ** ธนโกฏฺฐาคารวเสนฯ **ปริธํสติ** พลิพทฺทหตฺถิอสฺสาทิวเสนฯ **ปริปตติ** ทาสิทาสวเสนฯ **อนฺตรธายติ** ทาราภรณวเสนฯ **นสฺสติ** อุทกาทิวเสนาติ เอเก วณฺณยนฺติฯ

**อโยมเยนา**ติ กาฬโลหาทินิพฺพเตฺตนฯ **สเลฺลนา**ติ กเณฺฑนฯ **อฏฺฐิมเยนา**ติ มนุสฺสฏฺฐึ ฐเปตฺวา อวเสเสนฯ **ทนฺตมเยนา**ติ หตฺถิทนฺตาทินาฯ **วิสาณมเยนา**ติ โควิสาณาทินาฯ **กฏฺฐมเยนา**ติ เวฬุกฏฺฐาทินาฯ **วิโทฺธ**ติ วุตฺตปฺปการสลฺลานํ อญฺญตรญฺญตเรน ปหโฏฯ **รุปฺปตี**ติ วิกิรติ, วิการํ อาปชฺชติฯ **กุปฺปตี**ติ จลติ, โกปํ อุปฺปาเทติฯ **ฆฏฺฏียตี**ติ ฆฏฺฏิโต โหติฯ **ปีฬียตี**ติ ปีฬิโต โหติ, ลทฺธปฺปหาโร **กุปฺปติ**ฯ ''ตติยทิวเส สลากํ ปเวเสตฺวา โธวนกาเล **ฆฏฺฏียติ**ฯ ขารปฺปทาเน **ปีฬียติ**ฯ ปหารโธวเน วา **รุปฺปติ**ฯ ตสฺมึ ทุกฺขุปฺปาทเน **กุปฺปติ**ฯ สลากปเวสเน **ปีฬียติ**ฯ ขารปฺปทาเน **ฆฏฺฏียตี**''ติ เอวเมเก วณฺณยนฺติฯ

**พฺยาธิโต**ติ ลทฺธปฺปหาโร หุตฺวา ปีฬิโตฯ **โทมนสฺสิโต**ติ โทมนสฺสปฺปโตฺตฯ **วิปริณามญฺญถาภาวา**ติ ปกติภาวํ ชหิตฺวา อญฺญถาภาวํ อุปนีเตน, อโนฺตโสสาทิ **โสโก** จ วาจาวิปฺปลาโป **ปริเทโว** จ กายปีฬนาทิ **ทุกฺขญฺจ** จิตฺตปีฬนาทิ **โทมนสฺสญฺจ** ภุโส อายาโส **อุปายาโส** จฯ เอเต วุตฺตปฺปการา โสกาทโย อุปฺปชฺชนฺติ สมุทาจารํ คจฺฉนฺติฯ

๓. ตติยคาถายํ สเงฺขปโตฺถ – โย ปน อิเม กาเม ตตฺถ ฉนฺทราควิกฺขมฺภเนน วา สมุเจฺฉเทน วา อตฺตโน ปาเทน สปฺปสฺส สิรํ วิย ปริวเชฺชติ, โส ภิกฺขุ สพฺพโลกํ วิปฺผาเรตฺวา ฐิตตฺตา โลเก วิสตฺติกาสงฺขาตํ ตณฺหํ สโต หุตฺวา สมติวตฺตตีติฯ

**โย**ติ วิภชิตพฺพํ ปทํฯ **โย ยาทิโส**ติอาทีนิ ตสฺส วิภชนปทานิฯ เอตฺถ จ ยสฺมา **โย**ติ อตฺถปทํ. ตญฺจ อนิยเมน ปุคฺคลํ ทีเปติฯ ตสฺมา ตสฺส อตฺถํ ทเสฺสโนฺต อนิยเมน ปุคฺคลทีปกํ โย-สทฺทเมว อาหฯ ตสฺมา เอตฺถ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพ – **โย**ติ โย โกจีติฯ ยสฺมา โย โย โกจิ นาม, โส อวสฺสํ ยถาลิงฺคยถายุตฺตยถาวิหิตยถาปฺปการยํฐานปตฺตยํธมฺมสมนฺนาคตวเสน เอเกนากาเรน ปญฺญายติ, ตสฺมา ตํ ตตฺถ ญาเปตุํ ตํ เภทํ ปกาเสโนฺต **''ยาทิโส''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยาทิโส**ติ ลิงฺควเสน ยาทิโส วา ตาทิโส วา โหตุ, ทีโฆ วา รโสฺส วา กาโฬ วา โอทาโต วา มงฺคุรจฺฉวิ วา กิโส วา ถูโล วาติ อโตฺถฯ

**ยถายุโตฺต**ติ โยควเสน เยน วา เตน วา ยุโตฺต โหตุ, นวกมฺมยุโตฺต วา อุเทฺทสยุโตฺต วา วาสธุรยุโตฺต วาติ อโตฺถฯ **ยถาวิหิโต**ติ ยถาฐปิโต นวกมฺมาธิฏฺฐายิกาทิวเสนฯ **ยถาปกาโร**ติ ยถาปกาเรน ปติฏฺฐิโต ปทีปนายกาทิวเสนฯ **ยํฐานปฺปโตฺต**ติ ยํ ฐานนฺตรํ ปโตฺตเสนาปติเสฏฺฐิฏฺฐานาทิวเสนฯ **ยํธมฺมสมนฺนาคโต**ติ เยน ธเมฺมน อุปาคโต ธุตงฺคาทิวเสนฯ

**วิกฺขมฺภนโต วา**ติ อุปจารปฺปนาสมาธีติ กิเลสานํ ทูรีกรณโต วา ฆฏฺฏปฺปหาเรน เสวาลานํ วิยฯ **สมุเจฺฉทโต วา**ติ ปุน อปฺปวตฺตึ กตฺวา อจฺจนฺตโต มเคฺคน กิเลสานํ อุจฺฉินฺนมูลโต

ปหานวเสน สมุจฺเฉทโต วาฯ **อฏฺฐิกงฺกลูปมา กามา**ติอาทีนิ เอกาทส ปทานิ วิปสฺสนาวเสน วุตฺตานิฯ

**พุทฺธานุสฺสตึ ภาเวโนฺตปี**ติอาทีนิ ฉ ปทานิ **มรณสฺสตึ ภาเวโนฺตปิ, อุปสมานุสฺสตึ ภาเวโนฺตปี**ติ อิมานิ จ อุปจารชฺฌานวเสน วุตฺตานิฯ **อานาปานสฺสตึ ภาเวโนฺตปิ, กายคตาสตึ ภาเวโนฺตปิ, ปฐมํ ฌานํ ภาเวโนฺตปี**ติอาทีนิ **เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺตึ ภาเวโนฺตปี**ติ ปริโยสานานิ อปฺปนาชฺฌานวเสน วุตฺตานิฯ ตตฺถ **อฏฺฐิกงฺกลูปมา กามา**ติ สุนิกฺกนฺตํ นิกฺกนฺตํ นิมฺมํสํ โลหิตมกฺขิตํ อฏฺฐิกงฺกลํ อุปมา เอเตสํ กามานนฺติ อฏฺฐิกงฺกลูปมา กามาฯ **อปฺปสฺสาทเฏฺฐนา**ติ ''อปฺปํ ปริตฺตํ สุขสฺสาทํ อาทีนโว เอตฺถ ภิโยฺย''ติ ทสฺสนเฏฺฐนฯ **ปสฺสโนฺต**ติ ''ยาวเทว ปน โส กุกฺกุโร กิลมถสฺส วิฆาตสฺส ภาคี อสฺสา''ติ ญาณจกฺขุนา ปสฺสโนฺตฯ **ปริวเชฺชตี**ติ ทูรงฺคเมติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ''เสยฺยถาปิ , คหปติ, กุกฺกุโร ชิฆจฺฉาทุพฺพลฺยปเรโต โคฆาตกสูนํ ปจฺจุปฏฺฐิโต อสฺส, ตเมนํ ทกฺข โคฆาตโก วา โคฆาตกเนฺตวาสี วา อฏฺฐิกงฺกลํ สุนิกฺกนฺตํ นิกฺกนฺตํ นิมฺมํสํ โลหิตมกฺขิตํ อุปสฺสเมฺภยฺยฯ ตํ กึ มญฺญสิ, คหปติ, อปิ นุ โข โส กุกฺกุโร อมุํ อฏฺฐิกงฺกลํ สุนิกฺกนฺตํ นิกฺกนฺตํ นิมฺมํสํ โลหิตมกฺขิตํ ปเลหโนฺต ชิฆจฺฉาทุพฺพลฺยํ ปฏิวิเนยฺยา''ติ? ''โน เหตํ, ภเนฺต''ฯ ''ตํ กิสฺส เหตุ''? ''อทุญฺหิ, ภเนฺต, อฏฺฐิกงฺกลํ สุนิกฺกนฺตํ นิกฺกนฺตํ นิมฺมํสํ โลหิตมกฺขิตํ, ยาวเทว ปน โส กุกฺกุโร กิลมถสฺส วิฆาตสฺส ภาคี อสฺสา''ติฯ ''เอวเมว โข, คหปติ, อริยสาวโก อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ 'อฏฺฐิกงฺกลูปมา กามา วุตฺตา ภควตา พหุทุกฺขา พหุปายาสา, อาทีนโว เอตฺถ ภิโยฺย'ติฯ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ทิสฺวา ยายํ อุเปกฺขา นานตฺตา นานตฺตสิตา , ตํ อภินิวเชฺชตฺวา ยายํ อุเปกฺขา เอกตฺตา เอกตฺตสิตา, ยตฺถ สพฺพโส โลกามิสุปาทานา อปริเสสา นิรุชฺฌนฺติ, ตเมวูเปกฺขํ ภาเวตี''ติ (ม. นิ. ๒.๔๒)ฯ

คิชฺฌาทีหิ สาธารณา มํสเปสิ อุปมา เอเตสนฺติ **มํสเปสูปมา**ฯ พหูนํ สาธารณเฏฺฐน **พหุสาธารณา**ฯ อาทิตฺตํ ติณุกฺกํ อุปมา เอเตสนฺติ **ติณุกฺกูปมาฯ อนุทหนเฏฺฐนา**ติ หตฺถาทิฌาปนเฏฺฐนฯ สาธิกโปริสปฺปมาณา วีตจฺจิกานํ วีตธูมานํ องฺคารานํ ปูรา องฺคารกาสุ อุปมา เอเตสนฺติ **องฺคารกาสูปมาฯ มหาปริฬาหเฏฺฐนา**ติ มหนฺตปริตาปนเฏฺฐนฯ อารามรามเณยฺยาทิกํ สุปินํ อุปมา เอเตสนฺติ **สุปินกูปมาฯ อิตฺตรปจฺจุปฏฺฐานเฏฺฐนา**ติ อปฺปตฺวา, น อุปคนฺตฺวา ติฏฺฐนเฏฺฐนฯ ยาจิเตน ลทฺธํ ยานาทิภณฺฑํ อุปมา เอเตสนฺติ **ยาจิตกูปมาฯ ตาวกาลิกเฏฺฐนา**ติ อนิพนฺธนเฏฺฐนฯ สมฺปนฺนผลรุกฺข อุปมา เอเตสนฺติ **รุกฺขผลูปมาฯ สมฺภญฺชนปริภญฺชนเฏฺฐนา**ติ สาขาภญฺชนเฏฺฐน เจว สมนฺตโต ภญฺชิตฺวา รุกฺขปาตนเฏฺฐน จฯ อสิ จ สูนา จ อุปมา เอเตสนฺติ **อสิสูนูปมาฯ อธิกุฏฺฏนเฏฺฐนา**ติ ฉินฺทนเฏฺฐนฯ สตฺติสูลํ อุปมา เอเตสนฺติ **สตฺติสูลูปมาฯ วินิวิชฺฌนเฏฺฐนา**ติ นิปเตตฺวา คมนเฏฺฐนฯ ภยชนนเฏฺฐน สปฺปสิรํ อุปมา เอเตสนฺติ **สปฺปสิรูปมาฯ สปฺปฏิภยเฏฺฐนา**ติ สห อภิมุเข ภยเฏฺฐนฯ ทุกฺขชนนํ อคฺคิกฺขนฺธํ อุปมา เอเตสนฺติ **อคฺคิกฺขนฺธูปมาฯ มหาภิตาปนเฏฺฐนา**ติ มหนฺตอภิตาปกายปีฬาอุปฺปาทนเฏฺฐนาติ กามํ ปริวเชฺชตีติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ''เสยฺยถาปิ, คหปติ, คิโชฺฌ วา กโงฺก วา กุลโล วา มํสเปสึ อาทาย อุฑฺฑีเยยฺย, ตเมนํ คิชฺฌาปิ กงฺกาปิ กุลลาปิ อนุปติตฺวา อนุปติตฺวา วิตเจฺฉยฺยุํ วิสฺสเชฺชยฺยุํฯ ตํ กึ มญฺญสิ, คหปติ, สเจ โส คิโชฺฌ วา กโงฺก วา กุลโล วา ตํ มํสเปสึ น ขิปฺปเมว ปฏินิสฺสเชฺชยฺย, โส ตโตนิทานํ มรณํ วา นิคเจฺฉยฺย , มรณมตฺตํ วา ทุกฺ

ข’’นฺติ “เอวํ, ภนฺเต’’ฯ “เอวเมว โข, คหปติ, อริยสาวโก อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ ‘มํสเปสูปมา กามา วุตฺตา ภควตา…เป…. ตเมวูเปกฺขํ ภาเวติฯ เสยฺยถาปิ, คหปติ, ปุริโส อาทิตฺตํ ติณุกฺกํ อาทาย ปฏิวาตํ คเจฺฉยฺยฯ ตํ กึ มญฺญสิ, คหปติ, สเจ โส ปุริโส ตํ อาทิตฺตํ ติณุกฺกํ น ขิปฺปเมว ปฏินิสฺสเชฺชยฺย, ตสฺส สา อาทิตฺตา ติณุกฺกา หตฺถํ วา ทเหยฺย, พาหุํ วา ทเหยฺย, อญฺญตรํ วา อญฺญตรํ วา องฺคปจฺจงฺคํ ทเหยฺย, โส ตโตนิทานํ มรณํ วา นิคเจฺฉยฺย, มรณมตฺตํ วา ทุกฺข’’นฺติ? “เอวํ, ภนฺเต’’ฯ “เอวเมว โข, คหปติ, อริยสาวโก อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ ‘ติณุกฺกูปมา กามา วุตฺตา ภควตา พหุทุกฺขา พหุปายาสา…เป…. ตเมวูเปกฺขํ ภาเวติฯ เสยฺยถาปิ, คหปติ, องฺคารกาสุ สาธิกโปริสา ปูรา องฺคารานํ วีตจฺจิกานํ วีตธูมานํฯ อถ ปุริโส อาคเจฺฉยฺย ชีวิตุกาโม อมริตุกาโม สุขกาโม ทุกฺขปฺปฏิกฺกูโล, ตเมนํ เทฺว พลวโนฺต ปุริสา นานาพาหาสุ คเหตฺวา องฺคารกาสุํ อุปกเฑฺฒยฺยุํฯ ตํ กึ มญฺญสิ คหปติ, อปิ นุ โส ปุริโส อิติ จิติ เจว กายํ สนฺนาเมยฺยา’’ติ? “เอวํ, ภนฺเต’’ฯ “ตํ กิสฺสเหตุ’’? “วิทิตญฺหิ, ภนฺเต, ตสฺส ปุริสสฺส ‘อิมญฺจ อหํ องฺคารกาสุํ ปปติสฺสามิ, ตโตนิทานํ มรณํ วา นิคจฺฉิสฺสามิ มรณมตฺตํ วา ทุกฺข’’’นฺติฯ “เอวเมว โข คหปติ อริยสาวโก อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ ‘องฺคารกาสูปมา กามา วุตฺตา ภควตา…เป…. ตเมวูเปกฺขํ ภาเวติฯ เสยฺยถาปิ, คหปติ, ปุริโส สุปินกํ ปเสฺสยฺย อารามรามเณยฺยกํ วนรามเณยฺยกํ ภูมิรามเณยฺยกํ โปกฺขรณิรามเณยฺยกํ, โส ปฏิพุโทฺธ น กิญฺจิ ปฏิปเสฺสยฺยฯ เอวเมว โข, คหปติ, อริยสาวโก อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ ‘สุปินกูปมา กามา วุตฺตา ภควตา…เป…. ตเมวูเปกฺขํ ภาเวติฯ เสยฺยถาปิ, คหปติ, ปุริโส ยาจิตกํ โภคํ ยาจิตฺวา ยานํ วา โปริเสยฺยํ ปวรมณิกุณฺฑลํฯ โส เตหิ ยาจิตเกหิ โภเคหิ ปุรกฺขโต ปริวุโต อนฺตราปณํ ปฏิปเชฺชยฺยฯ ตเมนํ ชโน ทิสฺวา เอวํ วเทยฺย ‘โภคี วต โภ ปุริโส, เอวํ กิร โภ โภคิโน โภคานิ ภุญฺชนฺตี’ติฯ ตเมนํ สามิกา ยตฺถ ยเตฺถว ตานิ ปเสฺสยฺยุํ, ตตฺถ ตเตฺถว ตานิ หเรยฺยุํฯ ตํ กึ มญฺญสิ, คหปติ, อลํ นุ โข ตสฺส ปุริสสฺส อญฺญถตฺตายา’’ติ? “เอวํ, ภนฺเต’’ฯ “ตํ กิสฺสเหตุ’’? “สามิโน หิ, ภนฺเต, ตานิ หรนฺตี’’ติฯ “เอวเมว โข, คหปติ, อริยสาวโก อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ ‘ยาจิตกูปมา กามา วุตฺตา ภควตา…เป…. ตเมวูเปกฺขํ ภาเวติฯ เสยฺยถาปิ, คหปติ, คามสฺส วา นิคมสฺส วา อวิทูเร ติโพฺพ วนสโณฺฑ, ตตฺรสฺส รุโกฺข สมฺปนฺนผโล จ อุปปนฺนผโล จฯ น จสฺสุ กานิจิ ผลานิ ภูมิยํ ปติตานิฯ อถ ปุริโส อาคเจฺฉยฺย ผลตฺถิโก ผลคเวสี ผลปริเยสนํ จรมาโนฯ โส ตํ วนสณฺฑํ อโชฺฌคาเหตฺวา ตํ รุกฺขํ ปเสฺสยฺย สมฺปนฺนผลญฺจ อุปปนฺนผลญฺจฯ ตสฺส เอวมสฺส ‘อยํ โข รุโกฺข สมฺปนฺนผโล จ อุปปนฺนผโล จ, นตฺถิ จ กานิจิ ผลานิ ภูมิยํ ปติตานิ, ชานามิ โข ปนาหํ รุกฺขํ อาโรปิตุํฯ ยํนูนาหํ อิมํ รุกฺขํ อาโรหิตฺวา ยาวทตฺถญฺจ ขาเทยฺยํ, อุจฺฉงฺคญฺจ ปูเรยฺย’นฺติ? โส ตํ รุกฺขํ อาโรหิตฺวา ยาวทตฺถญฺจ ขาเทยฺย, อุจฺฉงฺคญฺจ ปูเรยฺยฯ อถ ทุติโย ปุริโส อาคเจฺฉยฺย ผลตฺถิโก ผลคเวสี ผลปริเยสนํ จรมาโน ติณฺหํ กุฐาริํ อาทายฯ โส ตํ วนสณฺฑํ อโชฺฌคาเหตฺวา ตํ รุกฺขํ ปเสฺสยฺย สมฺปนฺนผลญฺจ อุปปนฺนผลญฺจฯ ตสฺส เอวมสฺส ‘อยํ โข รุโกฺข สมฺปนฺนผโล จ อุปปนฺนผโล จ, นตฺถิ จ กานิจิ ผลานิ ภูมิยํ ปติตานิ, น โข ปนาหํ ชานามิ รุกฺขํ อาโรหิตุํฯ ยํนูนาหํ อิมํ รุกฺขํ มูลโต เฉตฺวา ยาวทตฺถญฺจ ขาเทยฺยํ, อุจฺฉงฺคญฺจ ปูเรยฺย’นฺติฯ โส ตํ รุกฺขํ มูลโตว ฉิเนฺทยฺยฯ ตํ กึ มญฺญสิ , คหปติ, อมุโก โส ปุริโส ปฐมํ รุกฺขํ อารูโฬฺห, สเจ โส น ขิปฺปเมว โอโรเหยฺย, ตสฺส โส รุโกฺข ปปตโนฺต หตฺถํ วา ภเญฺชยฺย ปาทํ วา ภเญฺชยฺย อญฺญตรํ วา อญฺญตรํ วา องฺคปจฺจงฺคํ ภเญฺชยฺย, โส ตโตนิทานํ มรณํ วา นิคเจฺฉยฺย, มรณมตฺตํ วา ทุกฺข’’นฺติ? “เอวํ, ภนฺเต’’ฯ “เอวเมว โข, คหปติ, อริยสาวโก อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ ‘รุกฺขผลูปมา กามา วุตฺตา ภควตา พหุทุกฺขา พหุปายา

สา, อาทีนโว เอตฺถ ภิโยฺย’ติฯ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ทิสฺวา ยายํ อุเปกฺขา นานตฺตา นานตฺตสิตา, ตํ อภินิวชฺเชตฺวา ยายํ อุเปกฺขา เอกตฺตา เอกตฺตสิตาฯ ยตฺถ สพฺพโส โลกามิสูปาทานา อปริเสสา นิรุชฺฌนฺติฯ ตเมวูเปกฺขํ ภาเวตี’’ติ (ม. นิ. ๒.๔๓-๔๘)ฯ

เอวํ อฏฺฐิกงฺกลาทิกอุคฺคิกฺขนฺธูปมปริโยสานโต วิปสฺสนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อุปจารสมาธึ ทเสฺสนฺโต **‘‘พุทฺธานุสฺสตึ ภาเวนฺโต’’**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชนโต สติ เอว อนุสฺสติฯ ปวตฺติตพฺพฏฺฐานมฺหิเยว จ ปวตฺตตฺตา สทฺธาปพฺพชิตสฺส กุลปุตฺตสฺส อนุรูปา สตีติปิ อนุสฺสติฯ พุทฺธํ อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ พุทฺธานุสฺสติฯ อรหตาทิพุทฺธคุณารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนํ, ตํ **พุทฺธานุสฺสตึฯ ภาเวนฺโต**ติ วเฑฺฒนฺโต พฺรูเหนฺโตฯ ธมฺมํ อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ **ธมฺมานุสฺสติ,** สฺวากฺขาตตาทิธมฺมคุณารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนํฯ สงฺฆํ อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ **สงฺฆานุสฺสติ,** สุปฺปฏิปนฺนตาทิสงฺฆคุณารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนํฯ สีลํ อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ **สีลานุสฺสติ,** อตฺตโน อขณฺฑตาทิสีลคุณารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนํฯ จาคํ อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ **จาคานุสฺสติ,** อตฺตโน มุตฺตจาคตาทิจาคคุณารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนํฯ เทวตา อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ **เทวตานุสฺสติ,** เทวตา สกฺขิฏฺฐาเน ฐเปตฺวา อตฺตโน สทฺธาทิคุณารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนํฯ อานาปาเน อารพฺภ อุปฺปนฺนา สติ **อานาปานสฺสติ,** อานาปานนิมิตฺตารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนํฯ มรณํ อารพฺภ อุปฺปนฺนา สติ **มรณสฺสติ,** เอกภวปริยาปนฺนชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทสงฺขาตมรณารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนํฯ

กุจฺฉิตานํ เกสาทีนํ ปฏิกฺกูลานํ อายตฺตา อากรตฺตา กาโยติ สงฺขํ คเต สรีเร คตา ปวตฺตา สติ **กายคตาสติ,** ตาทิสํ วา กายํ คตา สติ ‘‘กายคตสตี’’ติ วตฺตเพฺพ รสฺสํ อกตฺวา ‘‘กายคตาสตี’’ติ วุตฺตํฯ เกสาทิเกสุ กายโกฏฺฐาเสสุ ปฏิกฺกูลนิมิตฺตารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนํฯ อุปสมํ อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติฯ **อุปสมานุสฺสติ,** สพฺพทุกฺขูปสมารมฺมณาย สติยา เอตํ อธิวจนํฯ

วิตกฺกวิจารปีติสุขจิเตฺตกคฺคตาสมฺปยุตฺตํ ปฐมชฺฌานํ ภาเวนฺโตฯ ปีติสุขจิเตฺตกคฺคตาสมฺปยุตฺตํ ทุติยชฺฌานํ ภาเวนฺโตฯ สุขจิเตฺตกคฺคตาสมฺปยุตฺตํ ตติยชฺฌานํ ภาเวนฺโตฯ อุเปกฺขาจิเตฺตกคฺคตาสมฺปยุตฺตํ จตุตฺถชฺฌานํ ภาเวนฺโต…เป.… เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ภาเวนฺโตปิ กาเม ปริวเชฺชตีติฯ

วิกฺขมฺภนปฺปหานํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สมุเจฺฉเทน กามานํ ปหานํ ทเสฺสตุํ **‘‘โสตาปตฺติมคฺคํ ภาเวนฺโตปี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ มคฺคโสตสฺส อาปชฺชนํ โสตาปตฺติ, โสตาปตฺติยา มโคฺค โสตาปตฺติมโคฺคฯ **อปายคมนีเย กาเม**ติ เยหิ อปายํ คจฺฉนฺติ, เต อปายคมนีเย กาเม สมุเจฺฉทโต โสตาปตฺติมคฺคํ ภาเวนฺโต ปริวเชฺชติฯ ปฏิสนฺธิวเสน สกิํเยว อิมํ โลกํ อาคจฺฉตีติ สกทาคามี, ตสฺส มโคฺค สกทาคามิมโคฺคฯ ตํ มคฺคํ ภาเวนฺโตฯ **โอฬาริเก**ติ ปริฬาหปฺปเตฺตฯ ปฏิสนฺธิวเสเนว กามภวํ นาคจฺฉตีติ อนาคามี, ตสฺส มโคฺค อนาคามิมโคฺคฯ ตํ มคฺคํ ภาเวนฺโตฯ **อนุสหคเต**ติ สุขุมภาวปฺปเตฺตฯ กิเลเสหิ อารกตฺตา, กิเลสารีนํ หตตฺตา, สํสารจกฺกสฺส อรานํ หตตฺตา, ปาปกรเณ รหาภาวา, ปจฺจยาทีนํ อรหตฺตา จ อรหํ, อรหโต ภาโว อรหตฺตํฯ กิํ ตํ? อรหตฺตผลํฯ อรหตฺตสฺส มโคฺค อรหตฺตมโคฺคฯ ตํ อรหตฺตมคฺคํ ภาเวนฺโตฯ **สเพฺพน สพฺพนฺ**ติ สเพฺพนากาเรน สพฺพํฯ **สพฺพถา สพฺพนฺ**ติ สพฺพปฺปกาเรน สพฺพํฯ **อเสสํ นิเสฺสสนฺ**ติ นิรวเสสํ คนฺธมตฺตมฺปิ อฏฺฐเปตฺวาฯ อถ วา **สเพฺพน สพฺพํ** มูลวเสนฯ **สพฺพถา สพฺพํ** อา

การนิปฺปเทสวเสนฯ **อเสสํ นิเสฺสสํ** ภาวนานิปฺปเทสวเสนฯ ตถา ปุริเมน ทุจฺจริตาภาเวนฯ ทุติเยน ปริยุฏฺฐานาภาเวนฯ ตติเยน อนุสยาภาเวน เอวเมเก วณฺณยนฺติฯ

**สโปฺป วุจฺจติ อ**หีติ โย โกจิ สรโนฺต คจฺฉติฯ **เกนเฏฺฐนา**ติ เกน อเตฺถนฯ **สํสปฺปโนฺต คจฺฉตี**ติ ยสฺมา สมฺมา สํสรโนฺต คจฺฉตีติ **สโปฺปฯ ภุชโนฺต**ติ วงฺกวโงฺก หุตฺวาฯ **ปนฺนสิโร**ติ นิปนฺนสีโส หุตฺวาฯ **สิเรน สุปตี**ติ สีสํ โภคนฺตเร กตฺวา สุปนภาเวน สิรสา สุปตีติ **สรีสโป**ฯ พิเล สยตีติ **พิลาสโย**ฯ ‘‘พิลสโย’’ติปิ ปาฬิ, ตํ สุนฺทรํฯ คุหายํ เสตีติ **คุหาสโยฯ ทาฐา ตสฺส อาวุโธ**ติ ตสฺส สปฺปสฺส ทุเว ทาฐา ปหรณสตฺถสงฺขาโต อาวุโธฯ **วิสํ ตสฺส โฆร**นฺติ ตสฺส สปฺปสฺส พฺยาปกสงฺขาตํ วิสํ ทารุณํ กกฺขฬํฯ **ชิวฺหา ตสฺส ทุวิธา**ติ ตสฺส สปฺปสฺส เทฺวธา ชิวฺหาฯ **ทฺวีหิ ชิวฺหาหิ รสํ สายตี**ติ ทฺวิธาหิ ชิวฺหาหิ รสํ ชานาติ อสฺสาทํ วินฺทติ สาทิยตีติฯ ชีวิตุํ กามยตีติ **ชีวิตุกาโม**ฯ อมริตุํ กามยตีติ **อมริตุกาโม**ฯ สุขํ กามยตีติ **สุขกาโมฯ ทุกฺขปฺปฏิกฺกูโล**ติ ทุกฺขํ อนิจฺฉมาโนฯ **ปาเทนา**ติ อตฺตโน ปาเทนฯ **สปฺปสิร**นฺติ สปฺปสฺส สีสํฯ **วเชฺชยฺยา**ติ ทูรโต วเชฺชยฺยฯ **วิวเชฺชยฺยา**ติ ตสฺส ปมาเณนฯ **ปริวเชฺชยฺยา**ติ สมนฺตโตฯ **อภินิวเชฺชยฺยา**ติ จตุตฺถปฺปมาเณนฯ อถ วา ปุริเมน สีสโตฯ ทุติยตติเยน ทฺวีหิ ปเสฺสหิฯ จตุเตฺถน ปจฺฉโตฯ ‘‘กาเม ปน อปฺปตฺตสฺส ปริเยสนมูลทุกฺขวตฺถุภาเวน **วเชฺชยฺย**ฯ ปตฺตสฺส อารกฺขมูลทุกฺขวตฺถุภาเวน **วิวเชฺชยฺย**ฯ อญฺญาณปริฬาหทุกฺขวตฺถุภาเวน **ปริวเชฺชยฺย**ฯ วินาสมุเข ปิยวิปฺปโยคทุกฺขวตฺถุภาเวน **อภินิวเชฺชยฺยา**’’ติ เอวเมเก วณฺณยนฺติฯ

รญฺชนวเสน **ราโค**ฯ พลวรญฺชนเฏฺฐน **สาราโค**ฯ วิสเย สตฺตานํ อนุ อนุ นยนโต **อนุนโย**ฯ อนุรุชฺฌตีติ **อนุโรโธ,** กาเมตีติ อโตฺถฯ ยตฺถ กตฺถจิ ภเว สตฺตา เอตาย นนฺทนฺตีติ **นนฺที,** สยํ วา นนฺทตีติ **นนฺที**ฯ นนฺที จ สา รญฺชนเฏฺฐน ราโค จาติ **นนฺทิราโค**ฯ ตตฺถ เอกสฺมิํ อารมฺมเณ สกิํ อุปฺปนฺนา ตณฺหา นนฺที, ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชมานา นนฺทิราโคติ วุจฺจติฯ **จิตฺตสฺส สาราโค**ติ โย เหฏฺฐา ‘‘พลวรญฺชนเฏฺฐน สาราโค’’ติ วุโตฺต, โส น สตฺตสฺส, จิตฺตเสฺสว สาราโคติ อโตฺถฯ

อิจฺฉนฺติ เอตาย อารมฺมณานีติ **อิจฺฉา**ฯ พหลกิเลสภาเวน มุจฺฉนฺติ เอตาย ปาณิโนติ **มุจฺฉา**ฯ คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐเปตฺวา คหณวเสน **อโชฺฌสานํ**ฯ อิมินา สตฺตา คิชฺฌนฺติ เคธํ อาปชฺชนฺตีติ **เคโธ**ฯ พหลเฏฺฐน วา **เคโธ**ฯ ‘‘เคธํ วา ปน ปวนสณฺฑ’’นฺติ หิ พหลเฏฺฐเนว วุตฺตํ ฯ อนนฺตรปทํ อุปสคฺควเสน วฑฺฒิตํ, สพฺพโตภาเคน วา เคโธติ **ปลิเคโธ**ฯ สชฺชนฺติ เอเตนาติ **สโงฺค**ฯ ลคฺคนเฏฺฐน วา **สโงฺค**ฯ โอสีทนเฏฺฐน **ปโงฺก**ฯ อากฑฺฒนวเสน **เอชา**ฯ ‘‘เอชา อิมํ ปุริสํ ปริกฑฺฒติ ตสฺส ตเสฺสว ภวสฺส อภินิพฺพตฺติยา’’ติ หิ วุตฺตํฯ วญฺจนเฏฺฐน **มายา**ฯ วฏฺฏสฺมิํ สตฺตานํ ชนนเฏฺฐน **ชนิกา**ฯ ‘‘ตณฺหา ชเนติ ปุริสํ, จิตฺตมสฺส วิธาวตี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๕๕) หิ วุตฺตํฯ วฏฺฏสฺมิํ สเตฺต ทุเกฺขน สํโยชยมานา ชเนตีติ **สญฺชนนี**ฯ ฆฏนเฏฺฐน **สิพฺพินี**ฯ อยญฺหิ วฏฺฏสฺมิํ สเตฺต จุติปฏิสนฺธิวเสน สิพฺพติ ฆเฏฺฏติ ตุนฺนกาโร วิย ปิโลติกาย ปิโลติกํ, ตสฺมา ‘‘ฆฏนเฏฺฐน สิพฺพินี’’ติ วุตฺตาฯ อเนกปฺปการํ วิสยชาลํ ตณฺหาวิปฺผนฺทิตนิเวสสงฺขาตํ วา ชาลมสฺสา อตฺถีติ **ชาลินี**ฯ

อากฑฺฒนเฏฺฐน สีฆโสตา สริตา วิยาติ **สริตา**ฯ อลฺลเฏฺฐน วา **สริตา**ฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘สริตานิ สิเนหิตานิ จ โสมนสฺสานิ ภวนฺติ ชนฺตุโน’’ติ (ธ. ป. ๓๔๑)ฯ อลฺลานิ เจว สินิทฺธานิ จาติ อยเญฺหตฺถ อโตฺถฯ อนยพฺยสนาปาทนเฏฺฐน กุมฺมานุพนฺธสุตฺตกํ วิยาติ **สุตฺตํ**ฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘สุตฺตนฺติ โข, ภิกฺขเว, นนฺทิราคเสฺสตํ อธิวจน’’นฺติ (สํ. นิ. ๒.๑๕๙)ฯ รูปาทีสุ วิตฺถตเฏฺฐน **วิสตา**ฯ ตสฺส ตสฺส ปฏิลาภตฺถาย สเตฺต อายูหาเปตีติ **อายูหินี**ฯ อุกฺกณฺฐิตุํ อป

ทานโต สหายเฏฺเฐน **ทุติยา**ฯ อยญฺหิ สตฺตานํ วฏฺฏสฺมึ อุกฺกณฺฐิตุํ น เทติ, คตคตฏฺฐาเน ปิย สหาโย วิย อภิรมาเปติฯ เตเนว วุตฺตํ –

> ‘‘ตณฺหาทุติโย ปุริโส, ทีฆมทฺธานสํสรํ;
> อิตฺถภาวญฺญถาภาวํ, สํสารํ นาติวตฺตตี’’ติฯ (อิติวุ. ๑๕; อ. นิ. ๔.๙; มหานิ. ๑๙๑; จูฬนิ. ปารายนานุคีติคาถานิเทฺทส ๑๐๗);

ปณิธานกวเสน **ปณิธิฯ ภวเนตฺตี**ติ ภวรชฺชุฯ เอตาย หิ สตฺตา รชฺชุยา คีวายํ พทฺธา โคณา วิย อิจฺฉิติจฺฉิตฏฺฐานํ นิยฺยนฺติฯ ตํ ตํ อารมฺมณํ วนติ ภชติ อลฺลียตีติ **วนํ,** วนติ ยาจตีติ วา **วนํฯ วนโถ**ติ พฺยญฺชเนน ปทํ วฑฺฒิตํฯ อนตฺถทุกฺขานํ วา สมุฏฺฐาปนเฏฺฐน คหนเฏฺฐน จ วนํ วิยาติ **วนํ**ฯ พลวตณฺหาเยตํ นามํฯ คหนตรเฏฺฐน ปน ตโต พลวตรา **วนโถ** นามฯ เตน วุตฺตํ –

> ‘‘วนํ ฉินฺทถ มา รุกฺขํ, วนโต ชายเต ภยํ;
> เฉตฺวา วนญฺจ วนถญฺจ, นิพฺพนา โหถ ภิกฺขโว’’ติฯ (ธ. ป. ๒๘๓);

สนฺถวนวเสน **สนฺถโว,** สํสโคฺคติ อโตฺถฯ โส ทุวิโธ – ตณฺหาสนฺถโว มิตฺตสนฺถโว จฯ เตสุ อิธ ตณฺหาสนฺถโว อธิเปฺปโตฯ สิเนหวเสน **เสฺนโห**ฯ อาลยกรณวเสน กมฺปมานา อเปกฺขตีติ **อเปกฺขา**ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘อิมานิ เต เทว จตุราสีติ นครสหสฺสานิ กุสาวตีราชธานิปฺปมุขานิ, เอตฺถ เทว ฉนฺทํ ชเนหิ ชีวิเต อเปกฺขํ กโรหี’’ติ (ที. นิ. ๒.๒๖๖)ฯ อาลยํ กโรหีติ อยเมฺหตฺถ อโตฺถฯ ปาฏิเยเกฺก ปาฏิเยเกฺก อารมฺมเณ พนฺธตีติ **ปฏิพนฺธุ,** ญาตกเฏฺฐน วา ปาฏิเยโกฺก พนฺธูติปิ **ปฏิพนฺธุ**ฯ นิจฺจสนฺนิสฺสิตเฏฺฐนปิ สตฺตานํ ตณฺหาสโม พนฺธุ นาม นตฺถิฯ อารมฺมณานํ อสนโต **อาสา**ฯ อโชฺฌตฺถรณโต เจว ติตฺตึ อนุคนฺตฺวาว ปริภุญฺชนโต จาติ อโตฺถฯ อาสีสนวเสน **อาสีสนา**ฯ อาสีสิตสฺส ภาโว **อาสีสิตตฺตํ**ฯ

อิทานิ ตสฺสา ปวตฺติฏฺฐานํ ทเสฺสตุํ **‘‘รูปาสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อาสีสนวเสน อาสาติ อาสาย อตฺถํ คเหตฺวา รูเป อาสา **รูปาสา**ฯ เอวํ นวปิ ปทานิ เวทิตพฺพานิฯ เอตฺถ จ ปุริมานิ ปญฺจ ปญฺจกามคุณวเสน วุตฺตานิ, ปริกฺขารโลภวเสน ฉฏฺฐํฯ ตํ วิเสสโต ปพฺพชิตานํ, ตโต ปรานิ ตีณิ อติตฺติยวตฺถุวเสน คหฏฺฐานํฯ น หิ เตสํ ธนปุตฺตชีวิเตหิ อญฺญํ ปิยตรํ อตฺถิฯ ‘‘อิทํ มยฺหํ, อิทํ มยฺห’’นฺติ วา ‘‘อสุเกน เม อิทํ ทินฺนํ, อิทํ ทินฺน’’นฺติ วา เอวํ สเตฺต ชปฺปาเปตีติ **ชปฺปา**ฯ ปรโต เทฺว ปทานิ อุปสเคฺคน วฑฺฒิตานิ, ตโต ปรํ อเญฺญนากาเรน วิภชิตุํ อารทฺธตฺตา ปุน ‘‘ชปฺปา’’ติ วุตฺตํฯ ชปฺปนากาโร **ชปฺปนา**ฯ ชปฺปิตสฺส ภาโว **ชปฺปิตตฺตํ**ฯ ปุนปฺปุนํ วิสเย ลุมฺปติ อากฑฺฒตีติ โลลุโป, โลลุปสฺส ภาโว **โลลุปฺปํ**ฯ โลลุปฺปนากาโร **โลลุปฺปายนา**ฯ โลลุปฺปสมงฺคิโน ภาโว **โลลุปฺปายิตตฺตํ**ฯ

**ปุจฺฉญฺชิกตา**ติ ยาย ตณฺหาย ลาภฏฺฐาเนสุ ปุจฺฉํ จาลยมานา สุนขา วิย กมฺปมานา วิจรนฺติ, ตํ ตสฺสา กมฺปนตณฺหาย นามํฯ สาธุ มนาปมนาเป วิสเย กาเมตีติ สาธุกาโม, ตสฺส ภาโว **สาธุกมฺยตา**ฯ มาตามาตุจฺฉาติอาทิเก อยุตฺตฏฺฐาเน ราโคติ **อธมฺมราโค**ฯ ยุตฺตฏฺฐาเนปิ พลวา หุตฺวา อุปฺปโนฺน โลโภ **วิสมโลโภ**ฯ ‘‘ราโค วิสม’’นฺติอาทิวจนโต (วิภ. ๙๒๔) วา ยุตฺตฏฺฐาเน วา อยุตฺตฏฺฐาเน วา อุปฺปโนฺน ฉนฺทราโค อธมฺมเฏฺฐน อธมฺมราโคฯ วิสมเฏฺฐน วิสมโลโภติ เวทิตโพฺพฯ อารมฺมณานํ นิกามนวเสน **นิกนฺติ**ฯ นิกามนากาโร **นิกามนา**ฯ ปตฺถยนวเสน **ปตฺถนา**ฯ ปิหายนวเสน **ปิหนา**ฯ สุฏฺฐุ ปตฺถนา **สมฺปตฺถนา**ฯ ปญฺจสุ กามคุเณสุ ตณฺหา **กามตณฺหา**ฯ รูปารูปภเวสุ ตณฺหา **ภวตณฺหา**ฯ อุเจฺฉทสงฺขาเต วิภเว

ตณฺหา **วิภวตณฺหา**ฯ สุเทธ รูปภวสฺมึเยว ตณฺหา **รูปตณฺหา**ฯ อรูปภเว ตณฺหา **อรูปตณฺหา**ฯ อุเจฺฉททิฏฺฐิสหคโต ราโค, นิโรเธ ตณฺหา **นิโรธตณฺหา**ฯ รูเป ตณฺหา **รูปตณฺหา**ฯ สเทฺท ตณฺหา **สทฺทตณฺหาฯ คนฺธตณฺหา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **โอฆา**ทโย วุตฺตตฺถาวฯ

กุสลธมฺเม อาวรตีติ **อาวรณํ**ฯ ฉาทนวเสน **ฉทนํ**ฯ สเตฺต วฏฺฏสฺมึ พนฺธตีติ **พนฺธนํ**ฯ จิตฺตํ อุปหนฺตฺวา กิลิสฺสติ สํกิลิฏฺฐํ กโรตีติ **อุปกฺกิเลโส**ฯ ถามคตเฏฺฐน อนุ อนุ เสตีติ **อนุสโย**ฯ อุปฺปชฺชมานํ จิตฺตํ ปริยุฏฺฐาตีติ **ปริยุฏฺฐานํ,** อุปฺปชฺชิตุํ อปฺปทาเนน กุสลวารํ คณฺหาตีติ อโตฺถฯ ''โจรา มเคฺค ปริยุฏฺฐึสุ, ธุตฺตา มเคฺค ปริยุฏฺฐึสู''ติอาทีสุ (จูฬว. ๔๓๐) หิ มคฺคํ คณฺหึสูติ อโตฺถฯ เอวมิธาปิ คหณเฏฺฐน ปริยุฏฺฐานํ เวทิตพฺพํฯ ปลิเวฐนเฏฺฐน ลตา วิยาติ **ลตา**ฯ ''ลตา อุปฺปชฺช ติฏฺฐตี''ติ (ธ. ป. ๓๔๐) อาคตฏฺฐาเนปิ อยํ ตณฺหา ลตาติ วุตฺตาฯ วิวิธานิ วตฺถูนิ อิจฺฉตีติ **เววิจฺฉํ**ฯ วฏฺฏทุกฺขสฺส มูลนฺติ **ทุกฺขมูลํ**ฯ ตเสฺสว ทุกฺขสฺส นิทานนฺติ **ทุกฺขนิทานํ**ฯ ตํ ทุกฺขํ อิโต ปภวตีติ **ทุกฺขปฺปภโว**ฯ พนฺธนเฏฺฐน ปาโส วิยาติ ปาโส, มารสฺส ปาโส **มารปาโส**ฯ ทุรุคฺคิลนเฏฺฐน พฬิสํ วิยาติ พฬิสํ, มารสฺส พฬิสํ **มารพฬิสํ**ฯ ตณฺหาภิภูตา มารสฺส วิสยํ นาติกฺกมนฺติ, เตสํ อุปริ มาโร วสํ วเตฺตตีติ อิมินา ปริยาเยน มารสฺส วิสโยติ **มารวิสโย**ฯ สนฺทนเฏฺฐน ตณฺหาว นที **ตณฺหานที**ฯ อโชฺฌตฺถรณเฏฺฐน ตณฺหาว ชาลํ **ตณฺหาชาลํ**ฯ ยถา สุนขา คทฺทูลพทฺธา ยทิจฺฉกํ นิยฺยนฺติ, เอวํ ตณฺหาพทฺธา สตฺตาติ ทฬฺหพนฺธนเฏฺฐน คทฺทูลํ วิยาติ คทฺทูลํ, ตณฺหาว คทฺทูลํ **ตณฺหาคทฺทูลํ**ฯ ทุปฺปูรณเฏฺฐน ตณฺหาว สมุโทฺท **ตณฺหาสมุโทฺท**ฯ อภิชฺฌายนเฏฺฐน **อภิชฺฌา**ฯ ลุพฺภนฺติ เอเตน, สยํ วา ลุพฺภติ, ลุพฺภนมตฺตเมว วา ตนฺติ **โลโภ**ฯ สมฺปยุตฺตกานํ **อกุสลานํ** ปติฏฺฐเฏฺฐน **มูลํ**ฯ

**วิสตฺติกาตี**ติ วิสตฺติกา อิติฯ **เกนเฏฺฐนา**ติ เกน สภาเวนฯ **วิสตา**ติ วิตฺถฏา รูปาทีสุฯ **วิสาลา**ติ วิปุลาฯ **วิสฏา**ติ เตภูมกพฺยาปกวเสน วิสฏาฯ ปุริมวจนเมว ตการสฺส ฏการํ กตฺวา พฺยญฺชนวิภาคํ กตฺวา วุตฺตํฯ **วิสกฺกตี**ติ ปริสปฺปติ สหติ วาฯ รโตฺต หิ ราควตฺถุนา ปาเทน ตาฬิยมาโนปิ สหติฯ โอสกฺกนํ วิปฺผนฺทนํ วา ''วิสกฺกน''นฺติปิ วทนฺติฯ ''กุสลากุสลานํ ปตี''ติ เกจิ วณฺณยนฺติฯ **วิสํหรตี**ติ ตถา ตถา กาเมสุ อานิสํสํ ปสฺสนฺตี วิวิเธหิ อากาเรหิ เนกฺขมฺมาภิมุขปฺปวตฺติโต จิตฺตํ สํหรติ สงฺขิปติ, วิสํ วา ทุกฺขํ, ตํ หรติ, วหตีติ อโตฺถฯ **วิสํวาทิกา**ติ อนิจฺจาทึ นิจฺจาทิโต คณฺหนฺตี วิสํวาทิกา โหติฯ ทุกฺขนิพฺพตฺตกสฺส กมฺมสฺส เหตุภาวโต **วิสมูลา**, วิสํ วา ทุกฺขทุกฺขาทิภูตา เวทนา มูลํ เอติสฺสาติ **วิสมูลา**ฯ ทุกฺขสมุทยตฺตา วิสํ ผลํ เอติสฺสาติ **วิสผลา**ฯ ยาย ตณฺหาย รูปาทิกสฺส ทุกฺขเสฺสว ปริโภโค โหติ, น อมตสฺสาติ สา ''วิสปริโภคา''ติ วุตฺตาฯ สพฺพตฺถ นิรุตฺติวเสน ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ

ตสฺสา วิสยํ ทเสฺสตุกาโม **''วิสาลา วา ปน สา ตณฺหา รูเป''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วิสาลา วา ปนา**ติ มหนฺตี เอว ตณฺหายนเฏฺฐน ตณฺหา, รูปาทโย ปญฺจ ปญฺจกามคุณิกราควเสน วุตฺตาฯ **กุเล คเณ**ติอาทีนิ เอกาทส ปทานิ โลลุปฺปาทวเสน วุตฺตานิฯ กามธาตุตฺติโก กมฺมวฏฺฏวเสน วิภโตฺต, กามภวตฺติโก วิปากวฏฺฏวเสน วิภโตฺต, สญฺญาภวตฺติโก สญฺญาวเสน วิภโตฺต, เอกโวการภวตฺติโก ขนฺธวเสน วิภโตฺตฯ อตีตตฺติโก กาลวเสน, ทิฏฺฐจตุโกฺก อารมฺมณวเสน, อปายตฺติโก โอกาสวเสน, ขนฺธตฺติโก นิสฺสตฺตนิชฺชีววเสน วิภโตฺตติ ญาตพฺพํฯ ตตฺรายํ สเงฺขเปน อตฺถทีปนา วิภาวนา จ –

''ตตฺถ กตมา กามธาตุ? เหฏฺฐโต อวีจินิรยํ ปริยนฺตํ กริตฺวา อุปริโต ปรนิมฺมิตวสวตฺติเทเว อโนฺตกริตฺวา ยํ เอตสฺมึ อนฺตเร เอตฺถาวจรา เอตฺถ ปริยาปนฺนา ขนฺธธาตุอายตนา รูปํ เวทนา สญฺญา สงฺขารา วิญฺญาณํ, อยํ วุจฺจติ กามธาตุ'' (ธ. ส. ๑๒๘๗)ฯ

“ตตฺถ กตมา รูปธาตุ? เหฏฺฐโต พฺรหฺมโลกํ ปริยนฺตํ กริตฺวา อุปริโต อกนิฏฺเฐ เทเว อโนฺตกริตฺวา ยํ เอตสฺมึ อนฺตเร เอตฺถาวจรา เอตฺถ ปริยาปนฺนา สมาปนฺนสฺส วา อุปปนฺนสฺส วา ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาริสฺส วา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา, อยํ วุจฺจติ รูปธาตุ” (ธ. ส. ๑๒๘๙)ฯ

“ตตฺถ กตมา อรูปธาตุ? เหฏฺฐโต อากาสานญฺจายตนุปเค เทเว ปริยนฺตํ กริตฺวา อุปริโต เนวสญฺญานาสญฺญายตนุปเค เทเว อโนฺตกริตฺวา ยํ เอตสฺมึ อนฺตเร เอตฺถาวจรา เอตฺถ ปริยาปนฺนา สมาปนฺนสฺส วา อุปปนฺนสฺส วา ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาริสฺส วา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา, อยํ วุจฺจติ อรูปธาตู”ติ (ธ. ส. ๑๒๙๑)ฯ อฏฺฐกถายํ ปน “**กามธาตู**ติ กามภโว, ปญฺจกฺขนฺธา ลพฺภนฺติฯ **รูปธาตู**ติ รูปภโว, ปญฺจกฺขนฺธา ลพฺภนฺติฯ **อรูปธาตู**ติ อรูปภโว, จตฺตาโร ขนฺธา ลพฺภนฺตี”ติ วุตฺตํฯ

อถ วา กามราคสงฺขาเตน กาเมน ยุตฺตา ธาตุ **กามธาตุ,** กามสงฺขาตา วา ธาตุ **กามธาตุ**ฯ กามํ ปหาย รูเปน ยุตฺตา ธาตุ **รูปธาตุ,** รูปสงฺขาตา วา ธาตุ **รูปธาตุ**ฯ กามญฺจ รูปญฺจ ปหาย อรูเปน ยุตฺตา ธาตุ **อรูปธาตุ,** อรูปสงฺขาตา วา ธาตุ **อรูปธาตุ**ฯ ตา เอว ธาตุโย ปุน ภวปริยาเยน วุตฺตาฯ ภวนฺตีติ หิ ภวาติ วุจฺจนฺติฯ สญฺญาย ยุโตฺต ภโว, สญฺญาวตํ วา ภโว, สญฺญา วา เอตฺถ ภเว อตฺถีติ **สญฺญาภโว**ฯ โส กามภโว จ อสญฺญาภวมุโตฺต รูปภโว จ เนวสญฺญานาสญฺญาภวมุโตฺต อรูปภโว จ โหติฯ

น สญฺญาภโว **อสญฺญาภโว,** โส รูปภเวกเทโสฯ โอฬาริกตฺตาภาวโต เนวสญฺญา, สุขุมเตฺตน สพฺภาวโต นาสญฺญาติ เนวสญฺญานาสญฺญา, ตาย ยุโตฺต ภโว **เนวสญฺญานาสญฺญาภโว**ฯ อถ วา โอฬาริกาย สญฺญาย อภาวา สุขุมาย จ ภาวา เนวสญฺญานาสญฺญา อสฺมึ ภเวติ **เนวสญฺญานาสญฺญาภโว,** โส อรูปภเวกเทโสฯ เอเกน รูปกฺขเนฺธน โวกิโณฺณ ภโว, เอโก วา โวกาโร, อสฺส ภวสฺสาติ **เอกโวการภโว,** โส อสญฺญาภโววฯ จตูหิ อรูปกฺขเนฺธหิ โวกิโณฺณ ภโว, จตฺตาโร วา โวการา อสฺส ภวสฺสาติ **จตุโวการภโว,** โส อรูปภโว เอวฯ ปญฺจหิ ขเนฺธหิ โวกิโณฺณ ภโว, ปญฺจ วา โวการา อสฺส ภวสฺสาติ **ปญฺจโวการภโว,** โส กามภโว จ รูปภเวกเทโส จ โหติฯ อตีตตฺติโก เหฏฺฐา วุตฺตนโยวฯ **ทิฏฺฐ**นฺติ จตุสมุฏฺฐานิกํ รูปารมฺมณํฯ **สุต**นฺติ ทฺวิสมุฏฺฐานิกํ สทฺทารมฺมณํฯ **มุต**นฺติ ผุสิตฺวา คเหตพฺพานิ จตุสมุฏฺฐานิกานิ คนฺธรสโผฏฺฐพฺพารมฺมณานิฯ **วิญฺญาตพฺพํ** นาม มนสา ชานิตพฺพํ ธมฺมารมฺมณํฯ เตสุ ทิฏฺฐสุตมุตวิญฺญาตเพฺพสุ ธเมฺมสุฯ **วิสฏา วิตฺถตา**ติ มหนฺตา ปตฺถฏาฯ

**อปายโลเก**ติ วฑฺฒิสงฺขาตสฺส อยสฺส อภาเวน อปาโย, ตสฺมึ อปายโลเกฯ **ขนฺธโลเก**ติ ราสเฏฺฐน รูปาทโย ปญฺจกฺขนฺธา เอว โลโกฯ **ธาตุโลเก**ติ สุญฺญตเฏฺฐน จกฺขุธาตุอาทโย อฏฺฐารส ธาตุโย เอว โลโกฯ **อายตนโลเก**ติ อายตนาทีหิ การเณหิ ทฺวาทสายตนานิ เอว โลโกฯ สเพฺพปิ ลุชฺชนปลุชฺชนเฏฺฐน โลโก, วุตฺตปฺปกาเร โลเก วิสฏา วิตฺถฏาติ วิสตฺติกาฯ **สโต**ติ สรตีติ สโต, ปุคฺคเลน สติ วุตฺตาฯ

ตตฺถ สรณลกฺขณา **สติ**ฯ สรนฺติ ตาย, สยํ วา สรติ, สรณมตฺตเมว วา เอสาติ สติฯ สา ปเนสา อปิลาปนลกฺขณา, อสโมฺมสนรสา, อารกฺขปจฺจุปฏฺฐานา, วิสยาภิมุขภาวปจฺจุปฏฺฐานา วา, ถิรสญฺญาปทฏฺฐานา, กายาทิสติปฏฺฐานปทฏฺฐานา วาฯ อารมฺมเณ ทฬฺหปติฏฺฐิตตฺตา ปน เอสิกา วิย, จกฺขุทฺวาราทีนํ รกฺขณโต โทวาริโก วิย จ ทฏฺฐพฺพาฯ

ตสฺสา ปวตฺติฏฺฐานํ ทเสฺสโนฺต “**กาเย กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ ภาเวโนฺต สโต**”ติ อาทินา นเยน จตุพฺพิธํ สติปฏฺฐานมาหฯ ตตฺถ **กาเย**ติ รูปกาเยฯ รูปกาโย หิ อิธ องฺคปจฺจงฺ

คานํ เกสาทีนญฺจ ธมฺมานํ สมูหฏฺเฐน หตฺถิกายรถกายาทโย วิย ‘‘กาโย’’ติ อธิเปฺปโตฯ ยถา จ สมูหฏฺเฐน, เอวํ กุจฺฉิตานํ อายฏฺเฐนฯ กุจฺฉิตานญฺหิ ปรมเชคุจฺฉานํ โส อาโยติปิ กาโยฯ **อาโย**ติ อุปฺปตฺติเทโสฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถ – อายนฺติ ตโตติ อาโยฯ เก อายนฺตีติ? กุจฺฉิตา เกสาทโยฯ อิติ กุจฺฉิตานํ เกสาทีนํ อาโยติ **กาโย**ฯ

**กายานุปสฺสนา**ติ กายสฺส อนุปสฺสนา, กายํ วา อนุปสฺสนา, **‘‘กาเย’’**ติ จ วตฺวาปิ ปุน **‘‘กายานุปสฺสนา’’**ติ ทุติยํ กายคฺคหณํ อสมฺมิสฺสโต ววตฺถานฆนวินิโพฺภคาทิทสฺสนตฺถํ กตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

เตน น กาเย เวทนานุปสฺสนา จิตฺตธมฺมานุปสฺสนา วา, อถ โข กายานุปสฺสนาเยวาติ กายสงฺขาเต วตฺถุสฺมิํ กายานุปสฺสนาการเสฺสว ทสฺสเนน อสมฺมิสฺสโต ววตฺถานํ ทสฺสิตํ โหติ, ตถา น กาเย องฺคปจฺจงฺควินิมุตฺตเอกธมฺมานุปสฺสนา, นาปิ เกสโลมาทิวินิมุตฺตอิตฺถิปุริสานุปสฺสนาฯ โยปิ เจตฺถ เกสโลมาทิโก ภูตุปาทายสมูหสงฺขาโต กาโย, ตตฺถาปิ น ภูตุปาทายวินิมุตฺตเอกธมฺมานุปสฺสนา, อถ โข รถสมฺภารานุปสฺสกสฺส วิย องฺคปจฺจงฺคสมูหานุปสฺสนา, นคราวยวานุปสฺสกสฺส วิย เกสโลมาทิสมูหานุปสฺสนา, กทลิกฺขนฺธปตฺตวฏฺฏิวินิภุชนกสฺส วิย ริตฺตมุฏฺฐิวินิเวฐกสฺส วิย จ ภูตุปาทายสมูหานุปสฺสนาเยวาติ สมูหวเสเนว กายสงฺขาตสฺส วตฺถุโน นานปฺปการโต ทเสฺสเนฺตน ฆนวินิโพฺภโค ทสฺสิโต โหติฯ น เหตฺถ ยถาวุตฺตสมูหวินิมุโตฺต กาโย วา อิตฺถี วา ปุริโส วา อโญฺญ วา โกจิ ธโมฺม ทิสฺสติ, ยถาวุตฺตธมฺมสมูหมเตฺตเยว ปน ตถา ตถา สตฺตา มิจฺฉาภินิเวสํ กโรนฺติฯ เตนาหุ โปราณา –

> ‘‘ยํ ปสฺสติ น ตํ ทิฏฺฐํ, ยํ ทิฏฺฐํ ตํ น ปสฺสติ;
> อปสฺสํ พชฺฌเต มูโฬฺห, พชฺฌมาโน น มุจฺจตี’’ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๗๓; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๐๖);

ฆนวินิโพฺภคาทิทสฺสนตฺถนฺติ วุตฺตํฯ อาทิสเทฺทน เจตฺถ อยมฺปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อยญฺหิ เอตสฺมิํ กาเย กายานุปสฺสนาเยว , น อญฺญธมฺมานุปสฺสนาฯ ยถา อนุทกภูตายปิ มรีจิยา อุทกานุปสฺสนา โหติ, น เอวํ อนิจฺจทุกฺขานตฺตาสุภภูเตเยว อิมสฺมิํ กาเย นิจฺจสุขตฺตสุภภาวานุปสฺสนา , อถ โข กายานุปสฺสนา อนิจฺจทุกฺขานตฺตาสุภาการสมูหานุปสฺสนาเยวาติ วุตฺตํ โหติฯ

อถ วา ยฺวายํ มหาสติปฏฺฐาเน ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อรญฺญคโต วา…เป.… โส สโตว อสฺสสตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๓๗๔; ม. นิ. ๑.๑๐๗) นเยน อสฺสาสปสฺสาสาทิจุณฺณิกชาตอฏฺฐิกปริโยสาโน กาโย วุโตฺต, โย จ ปฏิสมฺภิทายํ สติปฏฺฐานกถายํ ‘‘อิเธกโจฺจ ปถวีกายํ อนิจฺจโต อนุปสฺสติฯ อาโปกายํฯ เตโชกายํฯ วาโยกายํฯ เกสกายํฯ โลมกายํฯ ฉวิกายํฯ จมฺมกายํฯ มํสกายํฯ รุหิรกายํฯ นฺหารุกายํฯ อฏฺฐิกายํฯ อฏฺฐิมิญฺชกาย’’นฺติ กาโย วุโตฺต, ตสฺส สพฺพสฺส อิมสฺมิํเยว กาเย อนุปสฺสนโต กาเย กายานุปสฺสนาติ เอวมฺปิ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

อถ วา กาเย ‘‘อห’’นฺติ วา ‘‘มม’’นฺติ วา เอวํ คเหตพฺพสฺส ยสฺส กสฺสจิ อนุปสฺสนโต ตสฺส ตเสฺสว ปน เกสโลมาทิกสฺส นานาธมฺมสมูหสฺส อนุปสฺสนโต กาเย เกสาทิสมูหสงฺขาตกายานุปสฺสนาติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ อปิ จ ‘‘อิมสฺมิํ กาเย อนิจฺจโต อนุปสฺสติ, โน นิจฺจโต’’ติอาทินา (ปฏิ. ม. ๓.๓๕) อนุกฺกเมน ปฏิสมฺภิทายํ อาคตนยสฺส สพฺพเสฺสว อนิจฺจลกฺขณาทิโน อาการสมูหสงฺขาตสฺส กายสฺส อนุปสฺสนโตปิ กาเย กายานุปสฺสนาติ เอวมฺปิ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ อยํ ปน จตุสติปฏฺฐานสาธารโณ อโตฺถฯ

**สติปฏฺฐาน**นฺติ ตโย สติปฏฺฐานา สติโคจโรปิ, ติธา ปฏิปนฺเนสุ สาวเกสุ สตฺถุโน ปฏิฆานุนยวีติวตฺตตาปิ, สติปิฯ ‘‘จตุนฺนํ, ภิกฺขเว, สติปฏฺฐานานํ สมุทยญฺจ อตฺถงฺคมญฺจ เทสิสฺสามิ, ตํ สุณาถ สาธุกํ มนสิ กโรถ…เป.… โก จ, ภิกฺขเว, กายสฺส สมุทโย? อาหารสมุทยา กายสมุทโย’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๕.๔๐๘) หิ สติโคจโร ‘‘สติปฏฺฐาน’’นฺติ วุจฺจติ ฯ ตถา ‘‘กาโย อุปฏฺฐานํ, โน สติ, สติ อุปฏฺฐานเญฺจว สติ จา’’ติอาทีสุปิ (ปฏิ. ม. ๓.๓๕)ฯ ตสฺสโตฺถ – ปติฏฺฐาติ อสฺมินฺติ ปฏฺฐานํฯ กา ปติฏฺฐาติ? สติฯ สติยา ปฏฺฐานํ **สติปฏฺฐานํ,** ปธานฏฺฐานนฺติ วา ปฏฺฐานํ, สติยา ปฏฺฐานํ สติปฏฺฐานํ, หตฺถิฏฺฐานอสฺสฏฺฐานาทีนิ วิยฯ

‘‘ตโย สติปฏฺฐานา ยทริโย เสวติ, ยทริโย เสวมาโน สตฺถา คณมนุสาสิตุมรหตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๐๔, ๓๑๑) เอตฺถ ติธา ปฏิปเนฺนสุ สาวเกสุ สตฺถุโน ปฏิฆานุนยวีติวตฺตตา ‘‘สติปฏฺฐาน’’นฺติ วุตฺตาฯ ตสฺสโตฺถ – ปฏฺฐเปตพฺพโต ปฏฺฐานํ, ปวตฺตยิตพฺพโตติ อโตฺถฯ เกน ปฏฺฐเปตโพฺพติ? สติยา, สติยา ปฏฺฐานํ สติปฏฺฐานนฺติฯ ‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐานา ภาวิตา พหุลีกตา สตฺต โพชฺฌเงฺค ปริปูเรนฺตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๑๔๗) ปน สติเยว ‘‘สติปฏฺฐาน’’นฺติ วุจฺจติฯ ตสฺสโตฺถ – ปติฏฺฐาตีติ ปฏฺฐานํ, อุปฏฺฐาติ โอกฺกนฺติตฺวา ปกฺขนฺทิตฺวา ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ สติเยว ปฏฺฐานนฺติ สติปฏฺฐานํฯ อถ วา สรณเฏฺฐน สติ, อุปฏฺฐานเฏฺฐน ปฏฺฐานํฯ อิติ สติ จ สา ปฏฺฐานญฺจาติปิ สติปฏฺฐานํฯ อิทมิธ อธิเปฺปตํฯ ตํ สติปฏฺฐานํฯ **ภาเวโนฺต**ติ วเฑฺฒโนฺตฯ เอตฺถ จ ยํ ติธา ปฏิปเนฺนสุ สาวเกสุ สตฺถุโน ปฏิฆานุนยวีติวตฺตตา ‘‘สติปฏฺฐาน’’นฺติ วุตฺตํ, ตํ อิมินา สุเตฺตน คเหตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

‘‘ตโย สติปฏฺฐานา ยทริโย เสวติ, ยทริโย เสวมาโน สตฺถา คณมนุสาสิตุมรหตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๐๔, ๓๑๑) อิติ โข ปเนตํ วุตฺตํ, กิเญฺจตํ ปฏิจฺจ วุตฺตํฯ อิธ, ภิกฺขเว, สตฺถา สาวกานํ ธมฺมํ เทเสติ อนุกมฺปโก หิเตสี อนุกมฺปํ อุปาทาย ‘‘อิทํ โว หิตาย อิทํ โว สุขายา’’ติฯ ตสฺส สาวกา น สุสฺสูสนฺติ, น โสตํ โอทหนฺติ, น อญฺญา จิตฺตํ อุปฏฺฐเปนฺติ, โวกฺกมฺม จ สตฺถุ สาสนา วตฺตนฺติฯ ตตฺร, ภิกฺขเว, ตถาคโต น เจว อนตฺตมโน โหติ, น จ อนตฺตมนตํ ปฏิสํเวเทติ , อนวสฺสุโต จ วิหรติ สโต สมฺปชาโนฯ อิทํ, ภิกฺขเว, ปฐมํ สติปฏฺฐานํฯ ยทริโย…เป.… มรหติฯ

‘‘ปุน จปรํ, ภิกฺขเว, สตฺถา…เป.… อิทํ โว สุขายาติฯ ตสฺส เอกเจฺจ สาวกา น สุสฺสูสนฺติ…เป.… วตฺตนฺติฯ เอกเจฺจ สาวกา สุสฺสูสนฺติ…เป.… น จ โวกฺกมฺม สตฺถุ สาสนา วตฺตนฺติฯ ตตฺร, ภิกฺขเว, ตถาคโต น เจว อนตฺตมโน โหติ, น จ อนตฺตมนตํ ปฏิสํเวเทติ, น จ อตฺตมโน โหติ, น จ อตฺตมนตํ ปฏิสํเวเทติฯ อนตฺตมนตา จ อตฺตมนตา จ ตทุภยํ อภินิวเชฺชตฺวา อุเปกฺขโก วิหรติ สโต สมฺปชาโนฯ อิทํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, ทุติยํ…เป.…ฯ

‘‘ปุน จปรํ…เป.… อิทํ โว สุขายาติฯ ตสฺส สาวกา สุสฺสูสนฺติ…เป.… วตฺตนฺติฯ ตตฺร, ภิกฺขเว, ตถาคโต อตฺตมโน เจว โหติ, อตฺตมนตญฺจ ปฏิสํเวเทติ, อนวสฺสุโต จ วิหรติ สโต สมฺปชาโนฯ อิทํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, ตติย’’นฺติ (ที. นิ. ๓.๓๑๑)ฯ

เอวํ ปฏิฆานุนเยหิ อนวสฺสุตตา นิจฺจํ อุปฏฺฐิตสติตาย ตทุภยํ วีติวตฺตตา ‘‘สติปฏฺฐาน’’นฺติ วุตฺตาฯ พุทฺธานเมว กิร นิจฺจํ อุปฏฺฐิตสติตา โหติ, น ปเจฺจกพุทฺธาทีนนฺติฯ

เวทนาสุ เวทนานุปสฺสนาติอาทีสุ เวทนาทีนํ ปุน วจเน ปโยชนํ กายานุปสฺสนายํ วุตฺตนเยเนว ยถาโยคํ โยเชตฺวา เวทิตพฺพํฯ อยมฺปิ สาธารณโตฺถฯ สุขาทีสุ อเนกปฺปเภทาสุ เวทนาสุ วิสุํ วิสุํ อนิจฺจาทิโต เอเกกเวทนานุปสฺสนาฯ สราคาทิเก โสฬสปฺปเภเท จิเตฺต วิสุํ

วิสุํ อนิจฺจาทิโต เอเกกจิตฺตานุปสฺสนาฯ กายเวทนาจิตฺตานิ ฐเปตฺวา เสสเตภูมกธมฺเมสุ วิสุํ วิสุํ อนิจฺจาทิโต เอเกกธมฺมานุปสฺสนา สติปฏฺฐานสุตฺตเนฺต วุตฺตนเยน นีวรณาทิธมฺมานุปสฺสนาติฯ เอตฺถ จ กาเยติ เอกวจนํ, สรีรสฺส เอกตฺตา ฯ จิเตฺตติ เอกวจนํ, จิตฺตสฺส สภาวเภทาภาวโต ชาติคฺคหเณน กตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ยถา จ เวทนาทโย อนุปสฺสิตพฺพา, ตถานุปสฺสโนฺต เวทนาสุ เวทนานุปสฺสนา, จิเตฺต จิตฺตานุปสฺสนา, ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสนาติ เวทิตพฺพาฯ กถํ เวทนา อนุปสฺสิตพฺพา? สุขา ตาว เวทนา ทุกฺขโต, ทุกฺขา เวทนา สลฺลโต, อทุกฺขมสุขา อนิจฺจโต อนุปสฺสิตพฺพาฯ ยถาห –

> ‘‘โย สุขํ ทุกฺขโต อทฺท, ทุกฺขมทฺทกฺขิ สลฺลโต;
> อทุกฺขมสุขํ สนฺตํ, อทฺทกฺขิ นํ อนิจฺจโต;
> ส เว สมฺมทฺทโส ภิกฺขุ, ปริชานาติ เวทนา’’ติฯ (สํ. นิ. ๔.๒๕๓);

สพฺพา เอว เจตา ทุกฺขโตปิ อนุปสฺสิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ยํ กิญฺจิ เวทยิตํ, ตํ ทุกฺขสฺมินฺติ วทามี’’ติ (สํ. นิ. ๔.๒๕๙)ฯ สุขทุกฺขโตปิ จ อนุปสฺสิตพฺพาฯ ยถาห ‘‘สุขา เวทนา ฐิติสุขา, วิปริณามทุกฺขาฯ ทุกฺขา เวทนา ฐิติทุกฺขา, วิปริณามสุขาฯ อทุกฺขมสุขา เวทนา ญาณสุขา, อญฺญาณทุกฺขา’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๕)ฯ อปิ จ อนิจฺจาทิสตฺตวิปสฺสนาวเสนาปิ อนุปสฺสิตพฺพาฯ จิตฺตธเมฺมสุปิ จิตฺตํ ตาว อารมฺมณาธิปติสหชาตภูมิกมฺมวิปากกิริยาทินานตฺตเภทานํ อนิจฺจาทิสตฺตานุปสฺสนานํ สราคาทิโสฬสเภทานญฺจ วเสน อนุปสฺสิตพฺพํฯ ธมฺมา สลกฺขณสามญฺญลกฺขณานํ สุญฺญตธมฺมสฺส อนิจฺจาทิสตฺตานุปสฺสนานํ สนฺตาสนฺตาทีนญฺจ วเสน อนุปสฺสิตพฺพาฯ

อิเม จตฺตาโร สติปฏฺฐานา ปุพฺพภาเค นานาจิเตฺตสุ ลพฺภนฺติฯ อเญฺญเนว หิ จิเตฺตน กายํ ปริคฺคณฺหาติ, อเญฺญน เวทนํ, อเญฺญน จิตฺตํ, อเญฺญน ธเมฺม ปริคฺคณฺหาติ, โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ ปน เอกจิเตฺตเยว ลพฺภนฺตีติฯ อาทิโต หิ กายํ ปริคฺคณฺหิตฺวา อาคตสฺส วิปสฺสนาสมฺปยุตฺตา สติ กายานุปสฺสนา นาม, ตาย สติยา สมนฺนาคโต ปุคฺคโล กายานุปสฺสี นามฯ วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อริยมคฺคํ ปตฺตสฺส มคฺคกฺขเณ มคฺคสมฺปยุตฺตา สติ กายานุปสฺสนา นาม, ตาย สติยา สมนฺนาคโต ปุคฺคโล กายานุปสฺสี นามฯ

เวทนํ ปริคฺคณฺหิตฺวา จิตฺตํ ปริคฺคณฺหิตฺวา ธเมฺม ปริคฺคณฺหิตฺวา อาคตสฺส วิปสฺสนาสมฺปยุตฺตา สติ ธมฺมานุปสฺสนา นาม, ตาย สติยา สมนฺนาคโต ปุคฺคโล ธมฺมานุปสฺสี นามฯ วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อริยมคฺคํ ปตฺตสฺส มคฺคกฺขเณ มคฺคสมฺปยุตฺตา สติ ธมฺมานุปสฺสนา นาม, ตาย สติยา สมนฺนาคโต ปุคฺคโล ธมฺมานุปสฺสี นาม, เอวํ ตาว เทสนา ปุคฺคเล ติฏฺฐติ, กาเย ปน ‘‘สุภ’’นฺติ วิปลฺลาสปฺปหานา กายปริคฺคาหิกา สติ มเคฺคน สมิชฺฌตีติ กายานุปสฺสนา นามฯ เวทนาย ‘‘สุข’’นฺติ วิปลฺลาสปฺปหานา เวทนาปริคฺคาหิกา สติ มเคฺคน สมิชฺฌตีติ เวทนานุปสฺสนา นามฯ จิเตฺต ‘‘นิจฺจ’’นฺติ วิปลฺลาสปฺปหานา จิตฺตปริคฺคาหิกา สติ มเคฺคน สมิชฺฌตีติ จิตฺตานุปสฺสนา นามฯ ธเมฺมสุ ‘‘อตฺตา’’ติ วิปลฺลาสปฺปหานา ธมฺมปริคฺคาหิกา สติ มเคฺคน สมิชฺฌตีติ ธมฺมานุปสฺสนา นามฯ อิติ เอกาว มคฺคสมฺปยุตฺตา สติ จตุกิจฺจสาธกเฏฺฐน จตฺตาริ นามานิ ลภติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ ปน เอกจิเตฺตเยว ลพฺภนฺตี’’ติฯ

ปุน อุปการวเสน จ อปริหีนวเสน จ คุณวเสน จ อปเร ตโย จตุกฺกา วุตฺตาฯ ตตฺถ **อสติปริวชฺชนายา**ติ น สติ อสติ, สติ เอตฺถ นตฺถีติ วา อสติ, มุฏฺฐสฺสติยา เอตํ อธิวจนํฯ **ปริวชฺชนายา**ติ สมนฺตโต วชฺชเนนฯ ภตฺตนิกฺขิตฺตกากสทิเส หิ มุฏฺฐสติปุคฺคเล ปริวชฺชเนน อุปฏฺฐิตสติปุคฺคลเสวเนน ฐานนิสชฺชาทีสุ สติสมุฏฺฐาปนตฺถํ นินฺนโปณปพฺภารจิตฺตตาย จ สติ อุปฺ

ปชฺชติฯ **สติกรณียานํ ธมฺมานนฺ**ติ สติยา กาตพฺพานํ ธมฺมานํฯ **กตตฺตา**ติ กตภาเวนฯ จตุนฺนํ มคฺคานํ กตตฺตา, ภาวิตตฺตาติ อโตฺถฯ **สติปริพนฺธานํ ธมฺมานํ หตตฺตา**ติ กามจฺฉนฺทาทีนํ นาสิตภาเวนฯ **สตินิมิตฺตานํ ธมฺมานํ อสมฺมุฏฺฐตฺตา**ติ สติยา การณานํ กายาทิอารมฺมณานํ อนฎฺฐภาเวนฯ

**สติยา สมนฺนาคตตฺตา**ติ สติยา สมฺมา อาคตตฺตา อปริหีนตฺตา จฯ **วสิตตฺตา**ติ วสิภาวปฺปเตฺตนฯ **ปาคุญฺญตายา**ติ ปคุณภาเวนฯ **อปโจฺจโรหณตายา**ติ อนิวตฺตนภาเวน อปโจฺจสกฺกนภาเวนฯ

**สตฺตตฺตา**ติ สภาเวน วิชฺชมานตฺตาฯ **สนฺตตฺตา**ติ นิพฺพุตสภาวตฺตาฯ **สมิตตฺตา**ติ กิเลสานํ วูปสมิตภาวตฺตาฯ **สนฺตธมฺมสมนฺนาคตตฺตา**ติ สปฺปุริสธเมฺมหิ อปริหีนตฺตาฯ พุทฺธานุสฺสติอาทโย เหฎฺฐา วุตฺตนยา เอวฯ สรณกวเสน สติ, อิทํ สติยา สภาวปทํฯ ปุนปฺปุนํ สรณโต อนุสฺสรณวเสน **อนุสฺสติ**ฯ อภิมุขํ คนฺตฺวา วิย สรณโต ปฏิสรณวเสน **ปฏิสฺสติ**ฯ อุปสคฺควเสน วา วฑฺฒิตมตฺตเมวฯ สรณาการโร **สรณตา**ฯ ยสฺมา ปน สรณตาติ ติณฺณํ สรณานมฺปิ นามํ, ตสฺมา ตํ ปฏิเสเธตุํ ปุน สติคฺคหณํ กตํฯ สติสงฺขาตา สรณตาติ อยเมฺหตฺถ อโตฺถฯ สุตปริยตฺตสฺส ธารณภาวโต **ธารณตา**ฯ อนุปวิสนสงฺขาเตน โอคาหนเฎฺฐน อปิลาปนภาโว **อปิลาปนตา**ฯ ยถา หิ อุทเก ลาพุกฎาหาทีนิ ปลวนฺติ, น อนุปวิสนฺติ, น ตถา อารมฺมเณ สติฯ อารมฺมณญฺหิ เอสา อนุปวิสติ, ตสฺมา ''อปิลาปนตา''ติ วุตฺตาฯ จิรกตจิรภาสิตานํ น สมฺมุสฺสนภาวโต **อสมฺมุสฺสนตา**ฯ อุปฎฺฐานลกฺขเณ โชตนลกฺขเณ จ อินฺทฎฺฐํ กาเรตีติ อินฺทฺริยํ, สติสงฺขาตํ อินฺทฺริยํ **สตินฺทฺริยํ**ฯ ปมาเท น กมฺปตีติ **สติพลํ**ฯ ยาถาวสติ นิยฺยานสติ กุสลสตีติ **สมฺมาสติ**ฯ พุชฺฌนกสฺส อโงฺคติ โพชฺฌโงฺค, ปสโฏฺฐ สุนฺทโร วา โพชฺฌโงฺค สโมฺพชฺฌโงฺค, สติเยว สโมฺพชฺฌโงฺค **สติสโมฺพชฺฌโงฺค**ฯ

**เอกายนมโคฺค**ติ เอกมโคฺค, อยํ มโคฺค น เทฺวธาปถภูโตติ เอวมโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ อถ วา เอเกน อยิตโพฺพติ เอกายโนฯ เอเกนาติ คณสงฺคณิกํ ปหาย วูปกเฎฺฐน ปวิวิตฺตจิเตฺตนฯ อยิตโพฺพ ปฏิปชฺชิตโพฺพ, อยนฺติ วา เอเตนาติ อยโน, สํสารโต นิพฺพานํ คจฺฉตีติ อโตฺถ ฯ เอกสฺส อยโน เอกายโนฯ เอกสฺสาติ เสฎฺฐสฺสฯ สพฺพสตฺตานํ เสโฎฺฐว ภควา, ตสฺมา ''ภควโต''ติ วุตฺตํ โหติฯ กิญฺจาปิ หิ เตน อเญฺญปิ อยนฺติ, เอวํ สเนฺตปิ ภควโตว โส อยโน เตน อุปฺปาทิตตฺตาฯ ยถาห ''โส หิ พฺราหฺมณ ภควา อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตา''ติอาทิ (สํ. นิ. ๑.๒๑๕; ปฏิ. ม. ๓.๕; ม. นิ. ๓.๗๙)ฯ อยตีติ วา อยโน, คจฺฉติ ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ เอกสฺมึ อยโน เอกายโนฯ อิมสฺมึเยว ธมฺมวินเย ปวตฺตติ, น อญฺญตฺถาติ วุตฺตํ โหติฯ ยถาห ''อิมสฺมึ โข, สุภทฺท, ธมฺมวินเย อริโย อฎฺฐงฺคิโก มโคฺค อุปลพฺภตี''ติ (ที. นิ. ๒.๒๑๔)ฯ เทสนาเภโทเยว เหโส, อตฺถโต ปน เอโกวฯ อปิ จ เอกํ อยตีติ เอกายโนฯ ปุพฺพภาเค นานามุขภาวนานเยน ปวโตฺตปิ อปรภาเค เอกํ นิพฺพานเมว คจฺฉตีติ วุตฺตํ โหติฯ ยถาห พฺรหฺมา สหมฺปติ –

> ''เอกายนํ ชาติขยนฺตทสฺสี, มคฺคํ ปชานาติ หิตานุกมฺปี;
> เอเตน มเคฺคน ตรึสุ ปุเพฺพ, ตริสฺสนฺติ เย จ ตรนฺติ โอฆ''นฺติฯ (สํ. นิ. ๕.๓๘๔, ๔๐๙);

**มโคฺค**ติ เกนเฎฺฐน มโคฺค? นิพฺพานํ คมนเฎฺฐน, นิพฺพานตฺถิเกหิ มคฺคนียเฎฺฐน จฯ **อุเปโต**ติ อาสนฺนํ คโตฯ **สมุเปโต**ติ ตโต อาสนฺนตรํ คโตฯ อุภเยนปิ สติยา อปริหีโนติ อโตฺถฯ **อุปคโต**ติ อุปคนฺตฺวา ฐิโตฯ **สมุปคโต**ติ สมฺปยุโตฺต หุตฺวา ฐิโตฯ ''อุปาคโต สมุปาคโต''ติปิ ปาฬิฯ อุภเยนาปิ สติสมีปํ อาคโตติ อโตฺถฯ **อุปปโนฺน**ติ อวิโยคาปโนฺนฯ **สมุปปโนฺน**ติ ปริ

ปุโณฺณฯ **สมนฺนาคโต**ติ อวิกโล วิชฺชมาโนฯ ‘‘อุเปโต สมุเปโตติ ทฺวีหิ ปเทหิ ปวตฺตํ กถิตํฯ อุปคโต สมุปคโตติ ทฺวีหิ ปเทหิ ปฏิเวโธฯ อุปปโนฺน สมุปปโนฺน สมนฺนาคโตติ ตีหิ ปเทหิ ปฏิลาโภ กถิโต’’ติ เอวเมเก วณฺณยนฺติฯ

**โลเก วา สา วิสตฺติกา**ติ ยา เอสา อเนกปฺปกาเรน วุตฺตา วิสตฺติกา, สา ขนฺธโลเก เอว, น อญฺญตฺร ขเนฺธหิ ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ **โลเก วา ตํ วิสตฺติกน**ฺติ ขนฺธโลเก เอว ปวตฺตํ เอตํ วิสตฺติกสงฺขาตํ ตณฺหํฯ **ตรติ** กาเม ปริวเชฺชโนฺตฯ **อุตฺตรติ** กิเลเส ปชหโนฺตฯ **ปตรติ** เตสํ ปติฏฺฐาเหตุํ ฉินฺทโนฺตฯ **สมติกฺกมติ** สํสารํ อติกฺกมโนฺตฯ **วีติวตฺตติ** ปฏิสนฺธิอภพฺพุปฺปตฺติกํ กโรโนฺตฯ อถ วา **ตรติ อุตฺตรติ** กายานุปสฺสเนนฯ **ปตรติ** เวทนานุปสฺสเนนฯ **สมติกฺกมติ** จิตฺตานุปสฺสเนนฯ อถ วา **ตรติ** สีเลนฯ **อุตฺตรติ** สมาธินาฯ **ปตรติ** วิปสฺสนายฯ **สมติกฺกมติ** มเคฺคนฯ **วีติวตฺตติ** ผเลนาติ เอวมาทินา โยเชตพฺพํฯ

๔. จตุตฺถคาถาย อยํ สเงฺขปโตฺถ – โย เอกํ สาลิเขตฺตาทิเขตฺตํ วา ฆรวตฺถาทิวตฺถุํ วา กหาปณสงฺขาตํ หิรญฺญํ วา โคอสฺสาทิเภทํ ควาสฺสํ วา อโนฺตชาตาทิทาเส วา ภตกาทิกมฺมกเร วา อิตฺถิสญฺญิตา ถิโย วา ญาติพนฺธวาทิพนฺธู วา อเญฺญ วา มนาปิยรูปาทิเก ปุถุกาเม อนุคิชฺฌตีติฯ **สาลิเกฺขตฺตน**ฺติ ยตฺถ สาลิโย วิรุหนฺติฯ **วีหิเกฺขตฺตา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **วีหี**ติ อวเสสวีหโยฯ โมทยตีติ **มุโคฺคฯ ฆรวตฺถุน**ฺติ ฆรปติฏฺฐาปนตฺถํ กตากตภูมิภาโคฯ โกฏฺฐกวตฺถาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **โกฏฺฐโก**ติ ทฺวารโกฏฺฐาทิฯ **ปุเร**ติ ฆรสฺส ปุรโตฯ **ปจฺฉา**ติ ฆรสฺส ปจฺฉโตฯ เอตฺถ อาราเมนฺติ จิตฺตํ โตเสนฺตีติ **อาราโม,** ปุเปฺผนปิ ผเลนปิ ฉายายปิ ทเกนปิ รมนฺตีติ อโตฺถฯ

**ปสุกาทโย**ติ เอฬกาทโยฯ **อโนฺตชาตโก**ติ อโนฺตฆรทาสิยา กุจฺฉิมฺหิ ชาโตฯ **ธนกฺกีตโก**ติ ธเนน กีณิตฺวา ปริวเตฺตตฺวา คหิโตฯ **สามํ วา**ติ สยํ วาฯ **ทาสพฺยุ**ปคโตติ ทาสสฺส ภาโว ทาสพฺยํ, ตํ ทาสพฺยํฯ **อุเปตี**ติ อุปคจฺฉติฯ **อกามโก วา**ติ อตฺตโน อรุจิยา วา กรมรานีโตฯ

เต จตฺตาโร ปุนปิ ทเสฺสตุํ ‘‘**อามาย ทาสาปิ ภวนฺติ เหเก**’’ติ อาหฯ **อามาย ทาสา**ติ อโนฺตชาตทาสาฯ ‘‘ยตฺถ ทาโส อามชาโต ฐิโต ถุลฺลานิ คจฺฉตี’’ติ เอตฺถาปิ เอเตว วุตฺตาฯ **ธเนน กีตา**ติ ธนทาสาฯ **สามญฺจ เอเก**ติ สยํ ทาสาฯ **ภยาปณุนฺนา**ติ อกามทาสาฯ ภเยน ปณุนฺนา ขิปิตาฯ

**ภตกา**ติ ภติยา ชีวนกาฯ กสิกมฺมาทิกมฺมํ กโรนฺตีติ **กมฺมกราฯ อุปชีวิโน**ติ สมฺมนฺตนาทินา อุปคนฺตฺวา นิสฺสยํ กตฺวา ชีวนฺตีติ อุปชีวิโนฯ

**อิตฺถี**ติ ถิยติ เอติสฺสํ คโพฺภติ อิตฺถีฯ **ปริคฺคโห**ติ สหายี สสฺสามิกาฯ มาตาปิติพนฺธวาปิ **ญาติพนฺธุ**ฯ สโคโตฺต **โคตฺตพนฺธุ**ฯ เอกาจริยกุเล วา เอกชาติมนฺตํ วา อุคฺคหิตมโนฺต **มนฺตพนฺธุ**ฯ ธนุสิปฺปาทิสทฺธึ อุคฺคหิตโก **สิปฺปพนฺธุ**ฯ ‘‘มิตฺตพนฺธวาติปิ พนฺธู’’ติ กตฺถจิ โปตฺถเก ปาโฐ ทิสฺสติฯ

**คิชฺฌตี**ติ กิเลสกาเมน ปเตฺถติฯ **อนุคิชฺฌตี**ติ อนุ อนุ คิชฺฌติ ปุนปฺปุนํ ปเตฺถติฯ **ปลิคิชฺฌตี**ติ สมนฺตโต ปเตฺถติฯ **ปลิพชฺฌตี**ติ วิเสเสน ปเตฺถติฯ ‘‘โอฬาริกเตฺตน นิมิตฺตคฺคาหวเสน **คิชฺฌติ, อนุคิชฺฌติ,** อนุพฺยญฺชนคฺคาหวเสน **ปลิคิชฺฌติ, ปลิพชฺฌตี**’’ติ เอวเมเก วณฺณยนฺติฯ

๕. ปญฺจมคาถายํ อยํ สงฺเขปโตฺถ – ตํ ปุคฺคลํ อพลขฺยา กิเลสา พลียนฺติ สหนฺติ มทฺทนฺติฯ สทฺธาพลาทิวิรเหน วา อพลํ ตํ ปุคฺคลํ อพลา กิเลสา พลียนฺติ, อพลตฺตา พลียนฺตีติ อโตฺถฯ อถ วา ตํ กามคิทฺธํ กามรตฺตํ กามปริเยสนฺตญฺจ สีหาทโย จ ปากฏปริสฺสยา, กายทุจฺจริตาทโย จ อปากฏปริสฺสยา มทฺทนฺติฯ ตโต อปากฏปริสฺสเยหิ อภิภูตํ ตํ ปุคฺคลํ ชาติอาทิทุกฺขํ ภินฺนํ นาวํ อุทกํ วิย อเนฺวติฯ

**อพลา**ติ นตฺถิ เอเตสํ พลนฺติ อพลา, พลวิรหิตาฯ **ทุพฺพลา**ติ มนฺทปโยคาพเลน กตฺตพฺพกิจฺจวิรหิตา ฯ **อปฺปพลา**ติ อปฺปํ ปริตฺตํ เอเตสํ พลนฺติ อปฺปพลา, ยุชฺฌิตุํ อสมตฺถาฯ **อปฺปถามกา**ติ อโปฺป ปริโตฺต ถาโม เอเตสํ วายาโม อุสฺสาโหติ อปฺปถามกาฯ **หีนา นิหีนา** ปโยคหีเนนฯ **โอมกา** ถามหีเนนฯ **ลามกา** ปจฺจยหีเนนฯ **ฉตุกฺกา** อชฺฌาสยหีเนนฯ **ปริตฺตา** ปตฺติหีเนนฯ **สหนฺตี**ติ มทฺทนฺติ ฆฏฺฏนํ อุปฺปาเทนฺติฯ **ปริสหนฺตี**ติ สพฺพโต มทฺทนฺติฯ **อภิภวนฺติ** อปราปรํ อุปฺปตฺติวเสนฯ **อโชฺฌตฺถรนฺติ** ปุนปฺปุนํ อุปฺปตฺติวเสนฯ **ปริยาทิยนฺติ** สุโสฺสเสตฺวา ฐาเนนฯ **มทฺทนฺติ** กุสลุปฺปตฺตินิวารเณนฯ

**สทฺธาพล**นฺติ สทฺทหนฺติ เอตาย, สยํ วา สทฺทหติ, สทฺทหนมตฺตเมว วา เอสาติ สทฺธาฯ สา สทฺทหนลกฺขณา, โอกปฺปนลกฺขณา วา, สมฺปสาทนรสา อุทกปฺปสาทกมณิ วิยฯ ปกฺขนฺทนรสา วา โอฆุตฺตรโณ วิยฯ อกาลุสิยปจฺจุปฏฺฐานา, อธิมุตฺติปจฺจุปฏฺฐานา วาฯ สเทฺธยฺยวตฺถุปทฏฺฐานา, โสตาปตฺติยงฺคปทฏฺฐานา วาฯ สา หตฺถวิตฺตพีชานิ วิย ทฏฺฐพฺพาฯ อสทฺธิเย น กมฺปตีติ **สทฺธาพลํฯ วีริยพล**นฺติ วีรสฺส ภาโว วีริยํ, วีรานํ วา กมฺมํ วีริยํ, วิธินา วา นเยน อุปาเยน อีรยิตพฺพํ ปวตฺตยิตพฺพนฺติ วีริยํฯ ตํ ปเนตํ อุปตฺถมฺภนลกฺขณญฺจ ปคฺคหณลกฺขณญฺจ วีริยํ, สหชาตานํ อุปตฺถมฺภนรสํ, อสํสีทนภาวปจฺจุปฏฺฐานํ, ‘‘สํวิโคฺค โยนิโสปทหตี’’ติ วจนโต (อ. นิ. ๔.๑๑๓) สํเวคปทฏฺฐานํ, วีริยารมฺภวตฺถุปทฏฺฐานํ วาฯ สมฺมาอารทฺธํ สพฺพสมฺปตฺตีนํ มูลนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ โกสเชฺช น กมฺปตีติ **วีริยพลํ**ฯ สติยา ลกฺขณาทีนิวุตฺตาเนวฯ

มุฏฺฐสฺสเจฺจ น กมฺปตีติ **สติพลํ**ฯ สหชาตานิ สมฺมา อาธียติ ฐเปตีติ สมาธิฯ โส ปาโมกฺขลกฺขโณ อวิเกฺขปลกฺขโณ วา, สหชาตานํ ธมฺมานํ อารมฺมเณ สมฺปิณฺฑนรโส นฺหานิยจุณฺณานํ อุทกํ วิย, อุปสมปจฺจุปฏฺฐาโน, ญาณปจฺจุปฏฺฐาโน วาฯ ‘‘สมาหิโต ยถาภูตํ ปชานาติปสฺสตี’’ติ หิ วุตฺตํฯ วิเสสโต สุขปทฏฺฐาโน นิวาเต ปทีปจฺจีนํ ฐิติ วิย เจตโส ฐิตีติ ทฏฺฐโพฺพฯ อุทฺธเจฺจ น กมฺปตีติ **สมาธิพลํ**ฯ ปชานาตีติ ปญฺญาฯ กึ ปชานาติ? ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติอาทินา (มหาว. ๑๕) นเยน อริยสจฺจานิฯ สา ยถาสภาวปฏิเวธลกฺขณา, อกฺขลิตปฏิเวธลกฺขณา วา กุสลิสฺสาสขิตฺตอุสุปฏิเวโธ วิย, วิสโยภาสนรสา ปทีโป วิย, อสโมฺมหปจฺจุปฏฺฐานา อรญฺญคตสุเทสโก วิยฯ อวิชฺชาย น กมฺปตีติ **ปญฺญาพลํฯ หิริพลํ โอตฺตปฺปพล**นฺติ อหิริเก น กมฺปตีติ หิริพลํฯ อโนตฺตเปฺป น กมฺปตีติ โอตฺตปฺปพลํฯ อยํ อุภยวเสน อตฺถวณฺณนา โหติฯ กายทุจฺจริตาทีหิ หิรียตีติ หิรี, ลชฺชาเยตํ อธิวจนํฯ เตหิ เอว โอตฺตปฺปตีติ โอตฺตปฺปํ, ปาปโต อุเพฺพคเสฺสตํ อธิวจนํฯ

เตสํ นานากรณทีปนตฺถํ – ‘‘สมุฏฺฐานํ อธิปติ, ลชฺชาทิลกฺขเณน จา’’ติ อิมํ มาติกํ ฐเปตฺวา อยํ วิตฺถารกถา วุตฺตา – อชฺฌตฺตสมุฏฺฐานา หิรี นาม, พหิทฺธาสมุฏฺฐานํ โอตฺตปฺปํ นามฯ อตฺตาธิปติ หิรี นาม, โลกาธิปติ โอตฺตปฺปํ นามฯ ลชฺชาสภาวสณฺฐิตา หิรี นาม, ภยสภาวสณฺฐิตํ โอตฺตปฺปํ นามฯ สปฺปติสฺสวลกฺขณา หิรี นาม, วชฺชภีรุกภยทสฺสาวิลกฺขณํ โอตฺตปฺปํ นามฯ

ตตฺถ อชฺฌตฺตสมุฏฺฐานํ หิริํ จตูหิ การเณหิ สมุฏฺฐาเปติ – ชาติํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา, วยํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา, สูรภาวํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา, พาหุสจฺจํ ปจฺจเวกฺขิตฺวาฯ กถํ? ‘‘ปาปกรณํ นาเมตํ น ชาติสมฺปนฺนานํ กมฺมํ, หีนชจฺจานํ เกวฏฺฏาทีนํ อิทํ กมฺมํ, มาทิสสฺส ชาติสมฺปนฺนสฺส อิทํ กมฺมํ กาตุํ น ยุตฺต’’นฺติ เอวํ ตาว ชาติํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปาณาติปาตาทิปาปํ อกโรนฺโต หิริํ สมุฏฺฐาเปติฯ ตถา ‘‘ปาปกรณํ นาเมตํ ทหเรหิ กตฺตพฺพํ กมฺมํ, มาทิสสฺส วเย ฐิตสฺส อิทํ กมฺมํ กาตุํ น ยุตฺต’’นฺติ เอวํ วยํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปาณาติปาตาทิปาปํ อกโรนฺโต หิริํ สมุฏฺฐาเปติฯ ตถา ‘‘ปาปกมฺมํ นาเมตํ ทุพฺพลชาติกานํ กมฺมํ, มาทิสสฺส สูรภาวสมฺปนฺนสฺส อิทํ กมฺมํ กาตุํ น ยุตฺต’’นฺติ เอวํ สูรภาวํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปาณาติปาตาทิปาปํ อกโรนฺโต หิริํ สมุฏฺฐาเปติฯ ตถา ‘‘ปาปกมฺมํ นาเมตํ อนฺธพาลานํ กมฺมํ, น ปณฺฑิตานํฯ มาทิสสฺส ปณฺฑิตสฺส พหุสฺสุตสฺส อิทํ กมฺมํ กาตุํ น ยุตฺต’’นฺติ เอวํ พาหุสจฺจํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปาณาติปาตาทิปาปํ อกโรนฺโต หิริํ สมุฏฺฐาเปติฯ เอวํ อชฺฌตฺตสมุฏฺฐานํ หิริํ จตูหิ การเณหิ สมุฏฺฐาเปติฯ สมุฏฺฐาเปตฺวา จ ปน อตฺตโน จิเตฺต หิริํ ปเวเสตฺวา ปาปกมฺมํ น กโรติฯ เอวํ อชฺฌตฺตสมุฏฺฐานา หิรี นาม โหติฯ กถํ พหิทฺธาสมุฏฺฐานํ โอตฺตปฺปํ นาม? ‘‘สเจ ตฺวํ ปาปกมฺมํ กริสฺสสิ, จตูสุ ปริสาสุ ครหปฺปโตฺต ภวิสฺสสิ –

> ‘‘ครหิสฺสนฺติ ตํ วิญฺญู, อสุจิํ นาคริโก ยถา;
> วชฺชิโต สีลวเนฺตหิ, กถํ ภิกฺขุ กริสฺสสี’’ติฯ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑ กามาวจรกุสล ธมฺมุเทฺทสกถา) –

เอวํ ปจฺจเวกฺขโนฺต หิ พหิทฺธาสมุฏฺฐิเตน โอตฺตเปฺปน ปาปกมฺมํ น กโรติ, เอวํ พหิทฺธาสมุฏฺฐานํ โอตฺตปฺปํ นาม โหติฯ

กถํ อตฺตาธิปติ หิรี นาม? อิเธกโจฺจ กุลปุโตฺต อตฺตานํ อธิปติํ เชฏฺฐกํ กตฺวา ‘‘มาทิสสฺส สทฺธาปพฺพชิตสฺส พหุสฺสุตสฺส ธุตงฺคธรสฺส น ยุตฺตํ ปาปกมฺมํ กาตุ’’นฺติ ปาปํ น กโรติฯ เอวํ อตฺตาธิปติ หิรี นาม โหติฯ เตนาห ภควา ‘‘โส อตฺตานํเยว อธิปติํ กริตฺวา อกุสลํ ปชหติ, กุสลํ ภาเวติ, สาวชฺชํ ปชหติ, อนวชฺชํ ภาเวติ, สุทฺธํ อตฺตานํ ปริหรตี’’ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑ กามาวจรกุสล ธมฺมุเทฺทสกถา; อ. นิ. ๓.๔๐)ฯ

กถํ โลกาธิปติ โอตฺตปฺปํ นาม? อิเธกโจฺจ กุลปุโตฺต โลกํ อธิปติํ เชฏฺฐกํ กตฺวา ปาปกมฺมํ น กโรติฯ ยถาห –

> ‘‘มหา โข ปนายํ โลกสนฺนิวาโส, มหนฺตสฺมิํ โข ปน โลกสนฺนิวาเส สนฺติ สมณพฺราหฺมณา อิทฺธิมโนฺต ทิพฺพจกฺขุกา ปรจิตฺตวิทุโน, เต ทูรโตปิ ปสฺสนฺติ, อาสนฺนาปิ น ทิสฺสนฺติ, เจตสาปิ จิตฺตํ ชานนฺติฯ เตปิ มํ เอวํ ชาเนยฺยุํ ‘ปสฺสถ โภ อิมํ กุลปุตฺตํ สทฺธาย อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิโต สมาโน โวกิโณฺณ วิหรติ ปาปเกหิ อกุสเลหิ ธเมฺมหี’ติฯ เทวตาปิ โข สนฺติ อิทฺธิมนฺตินิโย ทิพฺพจกฺขุกา ปรจิตฺตวิทุนิโย, ตา ทูรโตปิ ปสฺสนฺติ, อาสนฺนาปิ น ทิสฺสนฺติ, เจตสาปิ จิตฺตํ ชานนฺติฯ ตาปิ มํ เอวํ ชาเนยฺยุํ ‘ปสฺสถ โภ อิมํ กุลปุตฺตํ สทฺธาย อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิโต สมาโน โวกิโณฺณ วิหรติ ปาปเกหิ อกุสเลหิ ธเมฺมหี’ติฯ โส อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ ‘อารทฺธํ โข ปน เม วีริยํ ภวิสฺสติ อสลฺลีนํ, อุปฏฺฐิตา สติ อสมฺมุฏฺฐา, ปสฺสโทฺธ กาโย อสารโทฺธ, สมาหิตํ จิตฺตํ เอกคฺค’นฺติฯ โส โลกํเยว อธิปติํ กริตฺวา อกุสลํ ปชหติ, กุสลํ ภาเวติ, สาวชฺชํ ปชหติ, อนวชฺชํ ภาเวติ, สุทฺธํ อตฺตานํ ปริหรตี’’ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑ กามาวจรกุสล ธมฺมุเทฺทสกถา; อ. นิ. ๓.๔๐)ฯ

เอวํ โลกาธิปติ โอตฺตปฺปํ นาม โหติฯ ‘‘ลชฺชาสภาวสณฺฐิตา หิรี, ภยสภาวสณฺฐิตํ โอตฺตปฺป’’นฺติ เอตฺถ ปน ลชฺชาติ ลชฺชนากาโร, เตน สภาเวน สณฺฐิตา หิรีฯ ภยนฺติ อปายภยํ, เตน สภาเวน สณฺฐิตํ โอตฺตปฺปํฯ ตทุภยมฺปิ ปาปปริวชฺชเน ปากฏํ โหติฯ เอกโจฺจ หิ ยถา นาม เอโก กุลปุโตฺต อุจฺจารปสฺสาวาทีนิ กโรโนฺต ลชฺชิตพฺพยุตฺตกํ เอกํ ทิสฺวา ลชฺชนาการปฺปโตฺต ภเวยฺย หีฬิโต, เอวเมว อชฺฌตฺตํ ลชฺชีธมฺมํ โอกฺกมิตฺวา ปาปกมฺมํ น กโรติฯ เอกโจฺจ อปายภยภีโต หุตฺวา ปาปกมฺมํ น กโรติฯ

ตตฺริทํ โอปมฺมํ – ยถา หิ ทฺวีสุ อโยคุเฬสุ เอโก สีตโล ภเวยฺย คูถมกฺขิโต, เอโก อุโณฺห อาทิโตฺตฯ ตตฺถ ปณฺฑิโต สีตลํ คูถมกฺขิตตฺตา ชิคุจฺฉโนฺต น คณฺหาติ, อิตรํ ฑาหภเยนฯ ตตฺถ สีตลสฺส คูถมกฺขนชิคุจฺฉาย อคณฺหนํ วิย อชฺฌตฺตํ ลชฺชีธมฺมํ โอกฺกมิตฺวา ปาปสฺส อกรณํ, อุณฺหสฺส ฑาหภเยน อคณฺหนํ วิย อปายภเยน ปาปสฺส อกรณํ เวทิตพฺพํฯ

‘‘สปฺปติสฺสวลกฺขณา หิรี, วชฺชภีรุกภยทสฺสาวิลกฺขณํ โอตฺตปฺป’’นฺติ อิทมฺปิ ทฺวยํ ปาปปริวชฺชเน เอว ปากฏํ โหติฯ เอกโจฺจ หิ ชาติมหตฺตปจฺจเวกฺขณา สตฺถุมหตฺตปจฺจเวกฺขณา ทายชฺชมหตฺตปจฺจเวกฺขณา สพฺรหฺมจาริมหตฺตปจฺจเวกฺขณาติ จตูหิ การเณหิ สปฺปติสฺสวลกฺขณํ หิรึ สมุฎฺฐาเปตฺวา ปาปํ น กโรติฯ เอกโจฺจ อตฺตานุวาทภยํ ปรานุวาทภยํ ทณฺฑภยํ ทุคฺคติภยนฺติ จตูหากาเรหิ วชฺชภีรุกภาวทสฺสาวิลกฺขณํ โอตฺตปฺปํ สมุฎฺฐาเปตฺวา ปาปํ น กโรติฯ ตตฺถ ชาติมหตฺตปจฺจเวกฺขณาทีนิ เจว อตฺตานุวาทภยาทีนิ จ วิตฺถาเรตฺวา กเถตพฺพานิฯ เอวํ วุตฺตํ สตฺตวิธํ พลํ ยสฺส ปุคฺคลสฺส นตฺถิ, เต กิเลสา ตํ ปุคฺคลํ สหนฺติ…เป.… ปริยาทิยนฺติ มทฺทนฺตีติฯ

**เทฺว ปริสฺสยา**ติ ปากฏาปากฏวเสน เทฺว เอว อุปทฺทวา, น เอกํ, น ตีณิฯ เต วิภาคโต ทเสฺสตุํ **‘‘กตเม ปากฏปริสฺสยา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โกกา**ติ เกกาฯ อยเมว วา ปาโฐฯ **โจรา**ติ โจริยกเมฺมหิ ยุตฺตาฯ **มาณวา**ติ สาหสิกกเมฺมหิ ยุตฺตาฯ **กตกมฺมา**ติ สนฺธิเจฺฉทาทิกตโจริกกมฺมาฯ **อกตกมฺมา**ติ ตํ กมฺมํ กาตุํ นิกฺขนฺตาฯ เอตฺถ **อสฺสู**ติ ภเวยฺยุนฺติ อโตฺถฯ **จกฺขุโรโค**ติ จกฺขุสฺมิํ อุปฺปนฺนโรโค, รุชตีติ โรโคฯ จกฺขุโรโคติอาทโย วตฺถุวเสน เวทิตพฺพาฯ นิพฺพตฺติตปสาทานญฺหิ โรโค นาม นตฺถิฯ **กณฺณโรโค**ติ พหิกณฺณโรโคฯ **มุขโรโค**ติ มุเข อุปฺปนฺนโรโคฯ **ทนฺตโรโค**ติ ทนฺตสูลํฯ **กาโส**ติ ขยโรโคฯ **สาโส**ติ สฺวาโส อุคฺคารโรโคฯ **ปินาโส**ติ พหินาสิกาย โรโคฯ **ฑาโห**ติ อพฺภนฺตเร อุปฺปชฺชนโก อุโณฺหฯ **มุจฺฉา**ติ สติวิสฺสชฺชนกาฯ **ปกฺขนฺทิกา**ติ โลหิตปกฺขนฺทิกา อติสาโรฯ **สูลา**ติ อามสูลา กุจฺฉิวาโตฯ **วิสูจิกา**ติ มหโนฺต วิเรจนโกฯ **กิลาโส**ติ สพโลฯ **โสโส**ติ สุกฺขนโก โสสพฺยาธิฯ **อปมาโร**ติ อมนุสฺสคฺคาโห เวริยกฺขาพาโธฯ **ททฺทู**ติ ททฺทุปีฬกาฯ **กณฺฑู**ติ ขุทฺทกปีฬกาฯ **กจฺฉู**ติ มหากจฺฉุฯ **รขสา**ติ นเขหิ วิลิขิตฎฺฐาเน โรโคฯ ‘‘นขสา’’ติปิ ปาฬิฯ **วิตจฺฉิกา**ติ หตฺถตลปาทตเลสุ หีรํ หีรํ กตฺวา ผาเลโนฺต อุปฺปชฺชนกโรโคฯ **โลหิตปิตฺต**นฺติ โสณิตปิตฺตํ, รตฺตปิตฺตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **มธุเมโห**ติ สรีรพฺภนฺตเร อุกฺกฎฺฐโรโคฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘อปิ จ มธุเมโห อาพาโธ อุกฺกโฎฺฐ’’ติ (ปาจิ. ๑๕)ฯ

**อํสา**ติ อริสโรโคฯ **ปีฬกา**ติ โลหิตปีฬกาฯ ภคํ ทาลยตีติ **ภคนฺทลา,** วจฺจมคฺคํ ผาเลตีติ อโตฺถฯ **ปิตฺตสมุฎฺฐานา**ติ ปิเตฺตน สมุฎฺฐานํ อุปฺปตฺติ เอเตสนฺติ ปิตฺตสมุฎฺฐานาฯ เต กิร ทฺวตฺติํส โหนฺติฯ **เสมฺหสมุฎฺฐานา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **สนฺนิปาติกา**ติ วาตปิตฺตเสมฺหานํ สนฺนิปาเตน เอกีภาเวน อุปฺปนฺนาฯ อาพาธเฎฺฐน **อาพาธาฯ อุตุปริณามชา**ติ อุตุปริณาเมนฯ **อจฺจุณฺหา**ติ สีเตน อุปฺปชฺชนกโรคาฯ **วิสมปริหารชา**ติ อติฎฺฐานนิสชฺชาทินา วิสมปริหา

เรน ชาตาฯ **โอปกฺกมิกา**ติ วธพนฺธนาทินา อุปกฺกเมน ชาตาฯ **กมฺมวิปากชา**ติ พลวกมฺมวิปากสมฺภูตาฯ **สีตํ อุณฺหํ...เป.... สมฺผสฺส**ติ อิเม ปากฏา เอวฯ **อิติ วา**ติ เอวํ วาฯ **อิเม วุจฺจนฺตี**ติ นิคเมนฺต อาหฯ

**กตเม ปฏิจฺฉนฺนปริสฺสยา**ติ อปากฏา อจฺฉาทิตอุปทฺทวา กตเมติ ปุจฺฉติฯ ตตฺถ **กายทุจฺจริต**นฺติ ปาณาติปาตอทินฺนาทานมิจฺฉาจารเจตนา เวทิตพฺพาฯ **วจีทุจฺจริต**นฺติ มุสาวาทปิสุณวาจาผรุสวาจาสมฺผปฺปลาปเจตนา เวทิตพฺพาฯ **มโนทุจฺจริต**นฺติ อภิชฺฌาพฺยาปาทมิจฺฉาทิฏฺฐิโย เวทิตพฺพาฯ กาเย ปวตฺตํ, กายโต วา ปวตฺตํ, ทุฏฺฐุ จริตํ, กิเลสปูติกตฺตา วา ทุฏฺฐุ จริตนฺติ กายทุจฺจริตํฯ วจีมโนทุจฺจริเตสุปิ เอเสว นโยฯ

กามียนฺตีติ กามา, ปญฺจ กามคุณาฯ กาเมสุ ฉนฺโท กามจฺฉนฺโทฯ กามยตีติ วา กาโม, กาโม เอว ฉนฺโท, กามจฺฉนฺโท น กตฺตุกมฺยตาฉนฺโท, น ธมฺมจฺฉนฺโท วาฯ กามตณฺหาว เอวํนามิกาฯ กุสลธมฺเม นีวรตีติ นีวรณํ, กามจฺฉนฺโท เอว นีวรณํ **กามจฺฉนฺทนีวรณํ**ฯ เอวํ เสเสสุปิฯ พฺยาปชฺชติ เตน จิตฺตํ ปูติภาวํ อุปคจฺฉติ, พฺยาปาทยติ วา วินยาจารรูปสมฺปตฺติหิตสุขาทีนีติ วา **พฺยาปาโท**ฯ ถินนตา ถินํฯ มิทฺธนตา มิทฺธํ, อนุสฺสาหสํหนนตา อสตฺติวิฆาตตา จาติ อโตฺถฯ ถินญฺจ มิทฺธญฺจ **ถินมิทฺธํ**ฯ ตตฺถ ถินํ อนุสฺสาหนลกฺขณํ, วีริยวิโนทนรสํ, สํสีทนปจฺจุปฏฺฐานํฯ มิทฺธํ อกมฺมญฺญตาลกฺขณํ, โอนหนรสํ, ลีนภาวปจฺจุปฏฺฐานํ, ปจลายิกานิทฺทาปจฺจุปฏฺฐานํ วาฯ อุภยมฺปิ อรติตนฺทีวิชมฺภิตาทีสุ อโยนิโสมนสิการปทฏฺฐานนฺติฯ

อุทฺธตสฺส ภาโว **อุทฺธจฺจํ**ฯ ตํ อวูปสมลกฺขณํ วาตาภิฆาตจลชลํ วิย, อนวฏฺฐานรสํ วาตาภิฆาตจลธชปฏากํ วิย, ภนฺตตฺตปจฺจุปฏฺฐานํ ปาสาณาภิฆาตสมุทฺธตภสฺมํ วิย , เจตโส อวูปสโม อโยนิโสมนสิการปทฏฺฐานํฯ จิตฺตวิเกฺขโปติ ทฏฺฐพฺพํฯ กุจฺฉิตํ กตํ กุกตํ, ตสฺส ภาโว **กุกฺกุจฺจํ**ฯ ตํ ปจฺฉานุตาปลกฺขณํ, กตากตานุโสจนรสํ, วิปฺปฏิสารปจฺจุปฏฺฐานํ, กตากตปทฏฺฐานํ ทาสพฺยํ วิย ทฏฺฐพฺพํ ฯ อุทฺธจฺจญฺจ กุกฺกุจฺจญฺจ **อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ**ฯ วิคตา จิกิจฺฉาติ **วิจิกิจฺฉา,** สภาวํ วา วิจินนฺโต เอตาย กิจฺฉติ กิลมตีติ **วิจิกิจฺฉา,** สา สํสยลกฺขณา, สํสปฺปนรสา, อนิจฺฉยปจฺจุปฏฺฐานา, อเนกํสคฺคาหปจฺจุปฏฺฐานา วา, อโยนิโสมนสิการปทฏฺฐานาฯ ปฏิปตฺติอนฺตรายกราติ ทฏฺฐพฺพาฯ

รชฺชนลกฺขโณ **ราโค**ฯ ทุสฺสนลกฺขโณ **โทโส**ฯ มุยฺหนลกฺขโณ **โมโห**ฯ กุชฺฌนลกฺขโณ **โกโธ,** จณฺฑิกฺกลกฺขโณ วา, อาฆาตกรณรโส, ทูสนปจฺจุปฏฺฐาโนฯ อุปนนฺธนลกฺขโณ **อุปนาโห,** เวรอปฺปฏินิสฺสชฺชนรโส, โกธานุพนฺธภาวปจฺจุปฏฺฐาโนฯ วุตฺตเญฺจตํ ''ปุพฺพกาลํ โกโธ, อปรกาลํ อุปนาโห''ติอาทิ (วิภ. ๘๙๑)ฯ

ปรคุณมกฺขนลกฺขโณ **มโกฺข**ฯ เตสํ วินาสนรโส, ตทจฺฉาทนปจฺจุปฏฺฐาโนฯ ยุคคฺคาหลกฺขโณ **ปฬาโส,** ปรคุเณหิ อตฺตโน คุณานํ สมีกรณรโส, ปเรสํ คุณปฺปมาเณน อุปฏฺฐานปจฺจุปฏฺฐาโนฯ

ปรสมฺปตฺติขียนลกฺขณา **อิสฺสา,** ตสฺส อกฺขมนลกฺขณา วา, ตตฺถ อนภิรติรสา, ตโต วิมุขภาวปจฺจุปฏฺฐานาฯ อตฺตโน สมฺปตฺตินิคูหนลกฺขณํ **มจฺฉริยํ,** อตฺตโน สมฺปตฺติยา ปเรหิ สาธารณภาวํ อกฺขมนรสํ, สโงฺกจนปจฺจุปฏฺฐานํฯ

กตปาปปฏิจฺฉาทนลกฺขณา **มายา,** ตสฺส นิคูหนรสา, ตทาวรณปจฺจุปฏฺฐานาฯ อตฺตโน อวิชฺชมานคุณปฺปกาสนลกฺขณํ **สาเฐยฺยํ,** เตสํ สมุทาหรณรสํ, สรีราการเหิปิ เตสํ วิภูตก

รณปจฺจุปฏฺฐานํฯ

จิตฺตสฺส อุทฺธุมาตภาวลกฺขโณ **ถมฺโภ,** อปฺปติสฺสวฺตฺติรโส, อมทฺทวปจฺจุปฏฺฐาโนฯ กรณุตฺตริยลกฺขโณ **สารมฺโภ,** วิปจฺจนีกตารโส, อคารวปจฺจุปฏฺฐาโนฯ

อุณฺณติลกฺขโณ **มาโน,** อหํการรโส, อุทฺธุมาตภาวปจฺจุปฏฺฐาโนฯ อพฺภุณฺณติลกฺขโณ **อติมาโน,** อติวิย อหํการรโส, อจฺจุทฺธุมาตภาวปจฺจุปฏฺฐาโนฯ

มตฺตภาวลกฺขโณ **มโท,** มทคฺคหณรโส, อุมฺมาทปจฺจุปฏฺฐาโน ฯ ปญฺจสุ กามคุเณสุ จิตฺตสฺส โวสฺสคฺคลกฺขโณ **ปมาโท,** โวสฺสคฺคานุปฺปทนรโส, สติวิปฺปวาสปจฺจุปฏฺฐาโนติ เอวํ อิเมสํ ธมฺมานํ ลกฺขณาทีนิ เวทิตพฺพานิฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน ''ตตฺถ กตโม โกโธ''ติอาทินา วิภเงฺค (วิภ. ๘๙๑) วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

วิเสสโต เจตฺถ อามิสคิโทฺธ อตฺตนา อลภนฺโต อญฺญสฺส ลาภิโน กุชฺฌติ, ตสฺส สกึ อุปฺปโนฺน โกโธ โกโธเยวฯ ตทุตฺตริ อุปนาโหฯ โส เอวํ กุโทฺธ อุปนยฺหโนฺต จ สเนฺตปิ อญฺญสฺส ลาภิโน คุณํ มเกฺขติ ''อหมฺปิ ตาทิโส''ติ จ ยุคคฺคาหํ คณฺหาติฯ อยมสฺส มโกฺข จ ปลาโส จ, โส เอวํ มกฺขี ปลาสี ตสฺส ลาภสกฺการาทีสุ ''กึ อิมสฺส อิมินา''ติ อิสฺสติ ปทุสฺสติ, อยมสฺส อิสฺสาฯ สเจ ปนสฺส กาจิ สมฺปตฺติ โหติ, ตสฺสา เตน สาธารณภาวํ น สหติ, อิทมสฺส มเจฺฉรํฯ ลาภเหตุ โข ปน อตฺตโน สเนฺตปิ โทเส ปฏิจฺฉาเทติ, อยมสฺส มายาฯ อสเนฺตปิ คุเณ ปกาเสติ, อิทมสฺส สาเฐยฺยํฯ โส เอวํ ปฏิปโนฺน สเจ ปน ยถาธิปฺปายํ ลาภํ ลภติ, เตน ถโทฺธ โหติ อมุทุจิโตฺต ''น อิทํ เอวํ กาตพฺพ''นฺติ โอวทิตุํ อสกฺกุเณโยฺย, อยมสฺส ถมฺโภฯ สเจ ปน นํ โกจิ กิญฺจิ วทติ ''น อิทํ เอวํ กาตพฺพ''นฺติ, เตน สารทฺธจิโตฺต โหติ, ภากุฏิกมุโข ''โก เมตฺว''นฺติ ปสยฺหภาณี, อยมสฺส สารมฺโภฯ ตโต ถเมฺภน ''อหเมว เสโยฺย''ติ อตฺตานํ มญฺญโนฺต มานี โหติฯ สารเมฺภน ''เก อิเม''ติ ปเร อติมญฺญโนฺต อติมานี, อยมสฺส มาโน จ อติมาโน จฯ โส เตหิ มานาติมาเนหิ ชาติมทาทิอเนกรูปํ มทํ ชเนติ, มโตฺต สมาโน กามคุณาทิเภเทสุ วตฺถูสุ ปมชฺชติ, อยมสฺส มโท จ ปมาโท จาติ เวทิตพฺพํฯ

**สเพฺพ กิเลสา**ติ สเพฺพปิ อกุสลา ธมฺมาฯ อุปตาปนเฏฺฐน วิพาธนเฏฺฐน จ **กิเลสา**ฯ กิเลสปูติกตฺตา **ทุจฺจริตา**ฯ กิเลสทรถกรณเฏฺฐน **ทรถา**ฯ อโนฺตฑาหาทิกรณเฏฺฐน **ปริฬาหา**ฯ สทา ตาปนเฏฺฐน **สนฺตาปา**ฯ อโกสลฺลสมฺภูตเฏฺฐน อภิสงฺขรณเฏฺฐน จ สเพฺพ **อกุสลาภิสงฺขารา**ฯ

**เกนเฏฺฐนา**ติ เกน อเตฺถนฯ อภิภวนาทิติวิธํ อตฺถํ ทเสฺสตุํ **"ปริสหนฺตีติ ปริสฺสยา"**ติ อาทิมาหฯ **ปริสหนฺตี**ติ ทุกฺขํ อุปฺปาเทนฺติ อภิภวนฺติฯ **ปริหานาย สํวตฺตนฺตี**ติ กุสลานํ ธมฺมานํ ปริจฺจชนาย สํวตฺตนฺติฯ **ตตฺราสยา**ติ ตสฺมึ สรีเร อกุสลา ธมฺมา อาสยนฺติ นิวสนฺติ อุปฺปชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ **เต ปริสฺสยา**ติ กายทุจฺจริตาทโย อุปทฺทวาฯ **กุสลานํ ธมฺมานํ อนฺตรายายา**ติ อุปริ วตฺตพฺพานํ สมฺมาปฏิปทาทิโต โกสลฺลสมฺภูตานํ ธมฺมานํ อนฺตรธานาย อทสฺสนตฺถาย สํวตฺตนฺติฯ **สมฺมาปฏิปทายา**ติ สุนฺทราย ปสฏฺฐาย วา ปฏิปทาย, น มิจฺฉาปฏิปทายฯ **อนุโลมปฏิปทายา**ติ อวิรุทฺธปฏิปทาย, น ปฏิโลมปฏิปทายฯ **อปจฺจนีกปฏิปทายา**ติ น ปจฺจนีกปฏิปทาย, อปจฺจตฺถิกปฏิปทายฯ **อนฺวตฺถปฏิปทายา**ติ อตฺถอนุคตาย ปฏิปทาย, อุปรูปริ วฑฺฒิตาย ปฏิปทายฯ ยถา อโตฺถ, ตถา ปฏิปชฺชิตพฺพาย ปฏิปทายาติ วุตฺตํ โหติฯ ''อตฺตตฺถปฏิปทายา''ติปิ ปาฬิ, ตํ น สุนฺทรํฯ **ธมฺมานุธมฺมปฏิปทายา**ติ ธโมฺม

นาม นวโลกุตฺตรธมฺมํฯ อนุธมฺมํ นาม วิปสฺสนาทิฯ ตสฺส ธมฺมสฺส อนุรูปา ธมฺมปฏิปทา ธมฺมานุธมฺมปฏิปทา, ตสฺสา ธมฺมานุธมฺมปฏิปทายฯ

**สีเลสุ ปริปูริการิตายา**ติ ปาติโมกฺขสีเลสุ ปาริปูรึ กตฺวา ฐิตตายฯ **อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตายา**ติ ‘‘จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๒๑๓; อ. นิ. ๓.๑๖; ม. นิ. ๒.๒๔; จูฬนิ. เมตฺตคูมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๑๘) นเยน วุตฺเตสุ มนจฺฉฏฺเฐสุ อินฺทฺริเยสุ สุโคปิตทฺวารภาวสฺสฯ **โภชเน มตฺตญฺญุตายา**ติ ปฏิคฺคหณาทีสุ ปมาณยุตฺตตายฯ อลํสาฏกาทึ มุญฺจิตฺวา มิตโภชนตายฯ

**ชาคริยานุโยคสฺสา**ติ ‘‘ทิวสํ จงฺกเมน นิสชฺชาย อาวรณีเยหิ ธมฺเมหี’’ติ (อ. นิ. ๓.๑๖; ม. นิ. ๒.๒๔) เอวมาทินา นเยน ปญฺจ ชาครณธมฺเม อนุโยคสฺสฯ **สติสมฺปชญฺญสฺสา**ติ สพฺพกมฺมฏฺฐานภาวนานุยุตฺตานํ สพฺพโยคีนํ สพฺพทา อุปการกสฺส สติสมฺปชญฺญสฺสฯ

**สติปฏฺฐานาน**นฺติ อารมฺมเณสุ โอกฺกนฺติตฺวา ปกฺกนฺทิตฺวา อุปฏฺฐานโต ปฏฺฐานํ, สติเยว ปฏฺฐานํ สติปฏฺฐานํฯ กายเวทนาจิตฺตธมฺเมสุ ปนสฺสา อสุภทุกฺขานิจฺจานตฺตาการคหณวเสน สุภสุขนิจฺจตฺตสญฺญาปหานกิจฺจสาธนวเสน จ ปวตฺติโต จตุธา ปเภโท โหติ, เตสํ จตุนฺนํ สติปฏฺฐานานํฯ

**จตุนฺนํ สมฺมปฺปธานาน**นฺติ ปทหนฺติ เอเตนาติ ปธานํ, โสภนํ ปธานํ สมฺมปฺปธานํ, สมฺมา วา ปทหนฺติ เอเตนาติ สมฺมปฺปธานํ, โสภนํ วา ตํ กิเลสวิรูปตฺตวิรหโต, ปธานญฺจ หิตสุขนิปฺผาทกเฏฺฐน เสฏฺฐภาวาวหนโต, ปธานภาวกรณโต จาติ สมฺมปฺปธานํ, วีริยเสฺสตํ อธิวจนํฯ อุปฺปนฺนุปฺปนฺนานํ อนุปฺปนฺนุปฺปนฺนานญฺจ จตุนฺนํ อกุสลกุสลานํ ปหานานุปฺปตฺติอุปฺปาทฏฺฐิติกิจฺจสาธนวเสน ปวตฺติโต ปนสฺส จตุธา ปเภโท โหติ, เตสํ จตุนฺนํ สมฺมปฺปธานานํฯ

**จตุนฺนํ อิทฺธิปาทาน**นฺติ เอตฺถ ฉนฺทวีริยจิตฺตวีมํสาสุ เอเกโก อิชฺฌตีติ อิทฺธิ, สมิชฺฌติ นิปฺผชฺชตีติ อโตฺถฯ อิชฺฌนฺติ วา เอตาย สตฺตา อิทฺธา วุทฺธา อุกฺกํสคตา โหนฺตีติ อิทฺธิฯ ปฐเมน อเตฺถน อิทฺธิเยว ปาโทติ อิทฺธิปาโท, อิทฺธิโกฏฺฐาโสติ อโตฺถฯ ทุติเยน อเตฺถน อิทฺธิยา ปาโทติ อิทฺธิปาโท, ปาโทติ ปติฏฺฐา อธิคมุปาโยติ อโตฺถฯ เตน หิ ยสฺมา อุปรูปริวิเสสสงฺขาตํ อิทฺธึ ปชฺชนฺติ ปาปุณนฺติ, ตสฺมา ปาโทติ วุจฺจติฯ เตสํ จตุนฺนํ อิทฺธิปาทานํฯ

**สตฺตนฺนํ โพชฺฌงฺคาน**นฺติ โพธิยา, โพธิสฺส วา องฺคาติ โพชฺฌงฺคาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ, ยา เอสา ธมฺมสามคฺคี ยาย โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ อุปฺปชฺชมานาย ลีนุทฺธจฺจปติฏฺฐานายูหนกามสุขตฺตกิลมถานุโยคอุเจฺฉทสสฺสตาภินิเวสาทีนํ อเนเกสํ อุปทฺทวานํ ปฏิปกฺขภูตาย สติธมฺมวิจยวีริยปีติปสฺสทฺธิสมาธิอุเปกฺขาสงฺขาตาย ธมฺมสามคฺคิยา อริยสาวโก พุชฺฌตีติ กตฺวา ‘‘โพธี’’ติ วุจฺจติ, **พุชฺฌตี**ติ กิเลสสนฺตานนิทฺทาย อุฏฺฐหติ, จตฺตาริ วา อริยสจฺจานิ ปฏิวิชฺฌติ, นิพฺพานเมว วา สจฺฉิกโรติ, ตสฺสา ธมฺมสามคฺคิสงฺขาตาย โพธิยา องฺคาติปิ โพชฺฌงฺคา ฌานงฺคมคฺคงฺคาทีนิ วิยฯ โย ปเนส ยถาวุตฺตปฺปการาย เอตาย ธมฺมสามคฺคิยา พุชฺฌตีติ กตฺวา อริยสาวโก ‘‘โพธี’’ติ วุจฺจติ, ตสฺส โพธิสฺส องฺคาติปิ โพชฺฌงฺคา เสนงฺครถงฺคาทโย วิยฯ เตนาหุ อฏฺฐกถาจริยา ‘‘พุชฺฌนกสฺส ปุคฺคลสฺส องฺคาติ โพชฺฌงฺคา’’ติฯ เตสํ สตฺตนฺนํ โพชฺฌงฺคานํฯ

**อริยสฺส อฏฺฐงฺคิกสฺส มคฺคสฺสา**ติ อริโยติ ตํตํมคฺควชฺฌกิเลเสหิ อารกตฺตา อริยภาวกรตฺตา อริยผลปฏิลาภกรตฺตา จ อริโยฯ อฏฺฐงฺคานิ อสฺสาติ อฏฺฐงฺคิโกฯ สฺวายํ จตุรงฺคิกา วิย

เสนา, ปญฺจงฺคิกํ วิย จ ตูริยํ องฺคมตฺตเมว โหติ, องฺควินิมุตฺโต นตฺถิฯ นิพฺพานํ มคฺคติ, กิเลเส วา มาเรนฺโต คจฺฉตีติ มโคฺค, ตสฺส อริยสฺส อฏฺฐงฺคิกสฺส มคฺคสฺส ภาวนานุโยคสฺสฯ **อิเมสํ กุสลานํ ธมฺมานนฺ**ติ วุตฺตปฺปการานํ โลกิยโลกุตฺตรกุสลธมฺมานํฯ **อนุตฺตรายาย**าติ โลกุตฺตรกุสลธมฺมานํ อนุตฺตรายาย อนุตฺตรธานาย โลกิยกุสลธมฺมานํ ปริจฺจาคายฯ

เตสุ โลกุตฺตรกุสลธมฺมานํ อุปฺปชฺชิตุํ อปฺปทานเฏฺฐน **ปริสฺสยา** นามฯ เต หิ อุปฺปชฺชิตุํ วา นิรุชฺฌมานา อุปทฺทวํ นาวหนฺติฯ **ตเตฺถเต**ติ ตสฺมึ อตฺตภาเว เอเตฯ **ปาปกา**ติ ลามกาฯ **อตฺตภาวสนฺนิสฺสยา**ติ อตฺตภาวํ อุปนิสฺสาย อารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปชฺชนฺตีติ อตฺตภาวสนฺนิสฺสยาฯ **ทเก**ติ อุทเกฯ

**วุตฺตํ เหตนฺ**ติ กถิตญฺหิ เอตํฯ **สาเนฺตวาสิโก**ติ อเนฺตวาสิกสงฺขาเตน กิเลเสน สห วสตีติ สาเนฺตวาสิโกฯ **สาจริยโก**ติ สมุทาจรณสงฺขาเตน กิเลเสน สห วสตีติ สาจริยโกฯ

**จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา**ติ จกฺขุวิญฺญาเณน รูปํ ปสฺสิตฺวาฯ อุปริ **โสเตน สทฺทํ สุตฺวา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อุปฺปชฺชนฺตี**ติ สมุทาจรนฺติฯ **สรสงฺกปฺปา**ติ นานารมฺมเณ สํสรณวเสน อุปฺปนฺนา ปริกปฺปาฯ **สํโยชนิยา**ติ อารมฺมณภาวํ อุปคนฺตฺวา สํโยชนสมฺพนฺธเนน สํโยชนานํ หิตาฯ **ตฺยสฺสา**ติ เต ปาปกา อสฺส ปุคฺคลสฺสฯ **อโนฺต วสนฺตี**ติ อพฺภนฺตเร จิเตฺต นิวสนฺติฯ **อนฺวาสวนฺตี**ติ กิเลสสนฺตานํ อนุคนฺตฺวา ภุสํ สวนฺติ อนุพนฺธนฺติฯ **เต นนฺ**ติ ตํ ปุคฺคลํ เอเต อกุสลา ธมฺมาฯ **สมุทาจรนฺตี**ติ สมฺมา อาจรนฺติ ปวตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ

กิลิสฺสนเฏฺฐน **มลา**ฯ สตฺตุอเตฺถน **อมิตฺตา**ฯ เวริอเตฺถน **สปตฺตา**ฯ หนนเฏฺฐน **วธกา**ฯ ปจฺจามิตฺตเฏฺฐน **ปจฺจตฺถิกา**ฯ อถ วา **มลา** สูริยโสฺสปกฺกิเลสวลาหกา วิยฯ **อมิตฺตา** สูริยสฺส ธูมํ วิยฯ สปตฺตา สูริยสฺส หิมํ วิยฯ **วธกา** สูริยสฺส รชํ วิยฯ **ปจฺจตฺถิกา** สูริยสฺส ราหุ วิยฯ “**มลา** สุวณฺณสฺส มลํ วิย จิตฺตปฺปภานาสกาฯ **อมิตฺตา** กาฬโลหมลํ วิย จิเตฺต สินิทฺธภาวนาสกา, **สปตฺตา** ยุคนทฺธํ ยุชฺฌนฺตา สปตฺตา วิย จิเตฺต ปติฏฺฐิตธมฺมธํสกาฯ **วธกา** มนุสฺสฆาตกา วิย ธมฺมฆาตกาฯ **ปจฺจตฺถิกา** รญฺญา อุปคตสฺส วินาโส วิย โมกฺขมคฺคสฺส ปฏิเสธกา’’ติ เอวเมเก วณฺณยนฺติฯ

**อนตฺถชนโน**ติ น อตฺถํ อนตฺถํ, ตํ อนตฺถํ อุปฺปาเทตีติ อนตฺถชนโนฯ โก โส? โลโภฯ **จิตฺตปฺปโกปโน**ติ จิตฺตสฺส ปโกปโน จลโน, กุสลํ นิวาเรตฺวา จิตฺตํ รุนฺธตีติ อโตฺถฯ **ภยมนฺตรโต ชาตนฺ**ติ อพฺภนฺตเร อตฺตโน จิเตฺตเยว ชาตํ, อนตฺถชนนาทิภยเหตุฯ **ตํ ชโน นาวพุชฺฌตี**ติ ตํ ภยํ พาลมหาชโน อวคนฺตฺวา โอตริตฺวา น ชานาติฯ **อตฺถนฺ**ติ ลุโทฺธ ปุคฺคโล โลกิยโลกุตฺตรอตฺถํ น ชานาติฯ **ธมฺมนฺ**ติ ตสฺส เหตุํฯ **อนฺธตมนฺ**ติ พหลนฺธการํฯ **ยนฺ**ติ ยสฺมา, ยํ นรํ วาฯ **สหเต**ติ อภิภวติฯ

**อชฺฌตฺตนฺ**ติ สกสนฺตาเนฯ **อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชนฺตี**ติ ปุพฺพนฺตโต อุทฺธํ อุปฺปชฺชมานา อหิตาย อุปฺปชฺชนฺติ ทุกฺขาย ฯ ตทุภเยน อผาสุวิหารายฯ **อหิตายา**ติ เจตสิกทุกฺขตฺถายฯ **ทุกฺขายา**ติ กายิกทุกฺขตฺถายฯ **อผาสุวิหารายา**ติ ตทุภเยน น สุขวิหารตฺถายฯ อถ วา “**อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชนฺตี**ติ ภวงฺคจลนโต ปฏฺฐาย ยาว โวฏฺฐพฺพนา, ตาว อุปฺปชฺชมานา นามฯ โวฏฺฐพฺพนํ ปน ปตฺวา อนิวตฺตนภาเวน อุปฺปชฺชนฺติ นามา’’ติ เอวเมเก วณฺณยนฺติฯ

**ตจสารํว สมฺผล**นฺติ อตฺตโน ผเลน นาสิตํ ตจสารสงฺขาตํ เวฬุํ วิยฯ **อรตี**ติ กุสเลสุ ธมฺเมสุ อุกฺกณฺฐิตตาฯ **รตี**ติ ปญฺจกามคุเณ อภิรติฯ **โลมหํโส**ติ กณฺฏกสทิโส หุตฺวา อุทฺธคฺคโลโมฯ **อิโตนิทานา**ติ อยํ อตฺตภาโว นิทานํ ปจฺจโย เอเตสนฺติ อิโตนิทานาฯ **อิโตชา**ติ อิโต อตฺตภาวโต ชาตาฯ **อิโต สมุฏฺฐาย มโนวิตกฺกา**ติ ยถา ทีฆสุตฺตเกน ปาเท พทฺธํ กากํ กุมารกา ตสฺส สุตฺตสฺส ปริยนฺตํ องฺคุลึ เวเฐตฺวา โอสฺสชฺชนฺติ, โส ทูรํ คนฺตฺวาปิ ปุน เตสํ ปาทมูเลเยว ปตติ, เอวเมว อิโต อตฺตภาวโต สมุฏฺฐาย ปาปวิตกฺกา จิตฺตํ โอสฺสชฺชนฺติฯ

‘‘สาเนฺตวาสิโก’’ติอาทิกํ ปฐมสุตฺตํ กิเลเสน สหวาสํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ‘‘ตโยเม, ภิกฺขเว, อนฺตรามลา’’ติอาทิกํ ทุติยํ กุสลธมฺมมลีนกรณวเสน อตฺถานตฺถสฺส อชานนวเสน จฯ ‘‘ตโย โข, มหาราช, ปุริสสฺส ธมฺมา อชฺฌตฺตํ อุปฺปชฺชมานา’’ติอาทิกํ ตติยํ อตฺตโน นิสฺสยฆาตนวเสนฯ ‘‘ราโค จ โทโส จ อิโตนิทานา’’ติอาทิกํ จตุตฺถํ กิเลสานํ ปติฏฺฐาทสฺสนวเสน วุตฺตนฺติ ญาตพฺพํฯ

**ตโต ตโต ปริสุสฺสยโต**ติ ตมฺหา ตมฺหา อุปทฺทวาฯ **ตํ ปุคฺคล**นฺติ วุตฺตปฺปการกิเลสสมงฺคีปุคฺคลํฯ **ทุกฺขํ อเนฺวตี**ติ ทุกฺขํ อนุ เอติ มาตุ ปจฺฉโต ขีรปิวโก วิยฯ **อนุคจฺฉตี**ติ สมีปํ คจฺฉติ โจรฆาตโก วิย วชฺฌปฺปตฺตสฺส ฯ **อนฺวายิกํ โหตี**ติ สมฺปตฺตํ โหติ ธมฺมคนฺถิกาย ปริเจฺฉโท วิยฯ **ชาติทุกฺข**นฺติ ชาติสทฺทสฺส ตาว อเนเก อตฺถา ปเวทิตาฯ ยถา –

> ภโว กุลํ นิกาโย จ, สีลํ ปญฺญตฺติ ลกฺขณํ;
> ปสูติ สนฺธิ เจวาติ, ชาติอตฺถา ปเวทิตาฯ

ตถา หิสฺส ‘‘เอกมฺปิ ชาตึ เทฺวปิ ชาติโย’’ติอาทีสุ (ปารา. ๑๒; ที. นิ. ๑.๓๑; ม. นิ. ๒.๒๕๗) ภโว อโตฺถฯ ‘‘อกฺขิโตฺต อนุปกฺกุโฏฺฐ ชาติวาเทนา’’ติ (ที. นิ. ๑.๓๐๓) เอตฺถ กุลํฯ ‘‘อตฺถิ, วิสาเข, นิคณฺฐา นาม สมณชาตี’’ติ (อ. นิ. ๓.๗๑) เอตฺถ นิกาโยฯ ‘‘ยโตหํ, ภคินิ, อริยาย ชาติยา ชาโต นาภิชานามี’’ติ (ม. นิ. ๒.๓๕๑) เอตฺถ อริยสีลํฯ ‘‘ติริยา นาม ติณชาติ นาภิยา อุคฺคนฺตฺวา นภํ อาหจฺจ ฐิตา อโหสี’’ติ (อ. นิ. ๕.๑๙๖) เอตฺถ ปญฺญตฺติฯ ‘‘ชาติ ทฺวีหิ ขเนฺธหิ สงฺคหิตา’’ติ (ธาตุ. ๗๑) เอตฺถ สงฺขตลกฺขณํฯ ‘‘สมฺปติชาโต, อานนฺท, โพธิสโตฺต’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๑; ม. นิ. ๓.๒๐๗) เอตฺถ ปสูติฯ ‘‘ภวปจฺจยา ชาตี’’ติ (มหาว. ๑; อุทา. ๑; ม. นิ. ๑.๔๐๓; สํ. นิ. ๒.๕๓; วิภ. ๒๒๕; กถา. ๔๕๐) จ, ‘‘ชาติปิ ทุกฺขา’’ติ (มหาว. ๑๔; วิภ. ๑๙๐; ที. นิ. ๒.๓๘๗; ม. นิ. ๒.๓๗๓; สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; ปฏิ. ม. ๒.๓๐) จ เอตฺถ ปริยายโต ปฏิสนฺธิกฺขโณ, นิปฺปริยายโต ปน ตตฺถ ตตฺถ นิพฺพตฺตมานานํ สตฺตานํ เย เย ขนฺธา ปาตุภวนฺติ, เตสํ เตสํ ปฐมปาตุภาโว ชาติ นามฯ

กสฺมา ปเนสา ชาติ ทุกฺขาติ เจ? อเนเกสํ ทุกฺขานํ วตฺถุภาวโตฯ อเนกานิ หิ ทุกฺขานิฯ เสยฺยถิทํ – ทุกฺขทุกฺขํ วิปริณามทุกฺขํ สงฺขารทุกฺขํ ปฏิจฺฉนฺนทุกฺขํ อปฺปฏิจฺฉนฺนทุกฺขํ ปริยายทุกฺขํ นิปฺปริยายทุกฺขนฺติฯ

ตตฺถ กายิกเจตสิกา ทุกฺขเวทนา สภาวโต จ นามโต จ ทุกฺขตฺตา **‘‘ทุกฺขทุกฺข’’**นฺติ วุจฺจติฯ

สุขเวทนา วิปริณาเมน ทุกฺขุปฺปตฺติเหตุโต **วิปริณามทุกฺขํ**ฯ อุเปกฺขาเวทนา เจว อวเสสา จ เตภูมกา สงฺขารา อุทยพฺพยปีฬิตตฺตา **สงฺขารทุกฺขํ**ฯ

กณฺณสูลทนฺตสูลราคชปริฬาหโทสโมหชปริฬาหาทิ กายิกเจตสิโก อาพาโธ ปุจฺฉิตฺวา ชานิตพฺพโต อุปกฺกมสฺส จ อปากฏภาวโต **ปฏิจฺฉนฺนทุกฺขํ**ฯ อปากฏทุกฺขนฺติปิ วุจฺจติฯ

ทฺวตฺตึสกมฺมการณาทิสมุฏฺฐาโน อาพาโธ อปุจฺฉิตฺวาว ชานิตพฺพโต อุปกฺกมสฺส จ ปากฏภาวโต **อปฺปฏิจฺฉนฺนทุกฺขํ**ฯ ปากฏทุกฺขนฺติปิ วุจฺจติฯ

ฐเปตฺวา ทุกฺขทุกฺขํ เสสํ ทุกฺขสจฺจวิภงฺเค อาคตํ ชาติอาทิ สพฺพมฺปิ ตสฺส ตสฺส ทุกฺขสฺส วตฺถุภาวโต **ปริยายทุกฺขํ**ฯ ทุกฺขทุกฺขํ ปน **นิปฺปริยายทุกฺข**นฺติ วุจฺจติฯ

ตตฺรายํ ชาติ ยํ ตํ **พาลปณฺฑิตสุตฺตาทีสุ** (ม. นิ. ๓.๒๔๖ อาทโย) ภควตาปิ อุปมาวเสน ปกาสิตํ อาปายิกํ ทุกฺขํ, ยญฺจ สุคติยมฺปิ มนุสฺสโลเก คพฺโภกฺกนฺติมูลกาทิเภทํ ทุกฺขํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส วตฺถุภาวโต ทุกฺขาฯ

ตตฺริทํ คพฺโภกฺกนฺติมูลกาทิเภทํ ทุกฺขํ – อยญฺหิ สโตฺต มาตุกุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺตมาโน น อุปฺปลปทุมปุณฺฑริกาทีสุ นิพฺพตฺตติ, อถ โข เหฏฺฐา อามาสยสฺส อุปริ ปกฺกาสยสฺส อุทรปฏลปิฏฺฐิกณฺฏกาน เวมชฺเฌ ปรมสมฺพาเธ ติพฺพนฺธกาเร นานากุณปคนฺธปริภาวิเต อสุจิปรมทุคฺคนฺธปวนวิจริเต อธิมตฺตเชคุจฺเฉ กุจฺฉิปฺปเทเส ปูติมจฺฉปูติกุมฺมาสจนฺทนิกาทีสุ กิมิ วิย นิพฺพตฺตติฯ โส ตตฺถ นิพฺพโตฺต ทส มาเส มาตุกุจฺฉิสมฺภเวน อุสฺมนา ปุฏปากํ วิย ปจฺจมาโน ปิฏฺฐปิณฺฑิ วิย เสทิยมาโน สมิญฺชนปสารณาทิวิรหิโต อธิมตฺตํ ทุกฺขํ ปจฺจนุโภตีติ, อิทํ ตาว **คโพฺภกฺกนฺติมูลกํ** ทุกฺขํฯ

ยํ ปน โส มาตุ สหสา อุปกฺขลนคมนนิสีทนวุฏฺฐานปริวตฺตนาทีสุ สุราธุตฺตหตฺถคโต เอฬโก วิย อหิตุณฺฑิกหตฺถคโต สปฺปโปตโก วิย จ อากฑฺฒนปริกฑฺฒนโอธุนนทฺธุนนาทินา อุปกฺกเมน อธิมตฺตํ ทุกฺขํ อนุภวติ, ยญฺจ มาตุ สีตุทกปานกาเล สีตนรกุปปโนฺน วิย อุณฺหยาคุภตฺตาทิอโชฺฌหรณกาเล องฺคารวุฏฺฐิสมฺปริกิโณฺณ วิย โลณมฺพิลาทิอโชฺฌหรณกาเล ขาราปฏิจฺฉกาทิกมฺมการณปโตฺต วิย ติพฺพํ ทุกฺขํ อนุโภติ, อิทํ **คพฺภปริหรณมูลกํ** ทุกฺขํฯ

ยํ ปนสฺส มูฬฺหคพฺภาย มาตุยา มิตฺตามจฺจสุหชฺชาทีหิปิ อทสฺสนารเห ทุกฺขุปฺปตฺติฏฺฐาเน เฉทนผาลนาทีหิ ทุกฺขํ อุปฺปชฺชติ, อิทํ **คพฺภวิปตฺติมูลกํ** ทุกฺขํฯ

ยํ วิชายมานาย มาตุยา กมฺมเชหิ วาเตหิ ปริวเตฺตตฺวา นรกปปาตํ วิย อติภยานกํ โยนิมคฺคํ ปฏิปาติยมานสฺส ปรมสมฺพาเธน จ โยนิมุเขน ตาฬจฺฉิคฺคเฬน วิย มหานาคสฺส นิกฑฺฒิยมานสฺส นรกสตฺตสฺส วิย จ สงฺฆาตปพฺพเตหิ วิจุณฺณิยมานสฺส ทุกฺขํ อุปฺปชฺชติ, อิทํ **วิชายนมูลกํ** ทุกฺขํฯ

ยํ ปน ชาตสฺส ตรุณวณสทิสสุขุมาลสรีรสฺส หตฺถคฺคหณนฺหาปนโธวนโจฬปริมชฺชนาทิกาเล สูจิมุขขุรธาราหิ วิชฺฌนผาลนสทิสํ ทุกฺขํ อุปฺปชฺชติ, อิทํ มาตุกุจฺฉิโต **พหินิกฺขมนมูลกํ** ทุกฺขํฯ

ยํ ปน ตโต ปรํ ปวตฺติยํ อตฺตนาว อตฺตานํ วเธนฺตสฺส อเจลกวตาทิวเสน อาตาปนปริตาปนานุโยคมนุยุตฺตสฺส โกธวเสน อภุญฺชนฺตสฺส อุพฺพนฺธนฺตสฺส จ ทุกฺขํ โหติ, อิทํ **อตฺตูปกฺกมมูลกํ** ทุกฺขํฯ

ยํ ปน ปรโต วธพนฺธนาทีนิ อนุภวนฺตสฺส ทุกฺขํ อุปฺปชฺชติ, อิทํ **ปรูปกฺกมมูลกํ** ทุกฺขนฺติฯ

อิติ อิมสฺส สพฺพสฺสาปิ ทุกฺขสฺส อยํ ชาติ วตฺถุเมว โหติ, อิทํ **ชาติทุกฺขํ** อเนฺวติฯ

**ชราทุกฺข**นฺติ ทุวิธา ชรา – สงฺขตลกฺขณญฺจ ขณฺฑิจฺจาทิสมฺมโต สนฺตติยํ เอกภวปริยาปนฺนฺน ขนฺธปุราณภาโว จ, สา อิธ อธิเปฺปตาฯ สา ปเนสา ทุกฺขา สงฺขารทุกฺขภาวโต เจว ทุกฺขวตฺถุโต จฯ ยํ หิทํ องฺคปจฺจงฺคสิถิลภาวโต อินฺทฺริยวิการวิรูปตา โยพฺพนวินาสพลูปฆาตสติมติวิปฺปวาสปรปริภวาทิอเนกปจฺจยํ กายิกเจตสิกํ ทุกฺขมุปฺปชฺชติ, ชรา ตสฺส วตฺถุฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

‘‘องฺคานํ สิถิลภาวา, อินฺทฺริยานํ วิการโต;
โยพฺพนสฺส วินาเสน, พลสฺส อุปฆาตโตฯ

‘‘วิปฺปวาสา สตาทีนํ, ปุตฺตทาเรหิ อตฺตโน;
อปฺปสาทนียโต เจว, ภิโยฺย พาลตฺตปตฺติยาฯ

‘‘ปโปฺปติ ทุกฺขํ ยํ มโจฺจ, กายิกํ มานสํ ตถา;
สพฺพเมตํ ชราเหตุ, ยสฺมา ตสฺมา ชรา ทุขา’’ติฯ (วิภ. อฎฺฐ. ๑๙๒; วิสุทฺธิ. ๒.๕๔๒);

อิทํ ชราทุกฺขํ อเนฺวตีติ สมฺพโนฺธฯ **พฺยาธี**ติ วิวิธํ ทุกฺขํ อาทหติ วิทหตีติ พฺยาธิฯ พฺยาธยติ ตาปยติ กมฺปยตีติ วา **พฺยาธิ**ฯ

**มรณทุกฺข**นฺติ เอตฺถาปิ ทุวิธํ มรณํ สงฺขตลกฺขณญฺจ, ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ชรามรณํ ทฺวีหิ ขเนฺธหิ สงฺคหิต’’นฺติ (ธาตุ. ๗๑)ฯ เอกภวปริยาปนฺนชีวิตินฺทฺริยปพนฺธวิเจฺฉโท จ, ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘นิจฺจํ มรณโต ภย’’นฺติ (สุ. นิ. ๕๘๑; ชา. ๑.๑๑.๘๘)ฯ ตํ อิธ อธิเปฺปตํฯ ชาติปจฺจยา มรณํ อุปกฺกมมรณํ สรสมรณํ อายุกฺขยมรณํ ปุญฺญกฺขยมรณนฺติปิ ตเสฺสว นามํฯ ปุน ขณิกมรณํ สมฺมุติมรณํ สมุเจฺฉทมรณนฺติ อยมฺปิ เภโท เวทิตโพฺพฯ ปวเตฺต รูปารูปธมฺมานํ เภโท **ขณิกมรณํ** นามฯ ติโสฺส มโต ผุโสฺส มโตติ อิทํ ปรมตฺถโต สตฺตสฺส อภาวา, สสฺสํ มตํ, รุโกฺข มโตติ อิทมฺปิ ชีวิตินฺทฺริยสฺส อภาวา **สมฺมุติมรณํ** นามฯ ขีณาสวสฺส อปฺปฎิสนฺธิกา กาลกิริยา **สมุเจฺฉทมรณํ** นามฯ พาหิรสมฺมุติมรณํ ฐเปตฺวา อิตรํ สมฺมุติมรณญฺจ อิธ ยถาวุตฺตปฺปพนฺธวิเจฺฉทนภาเวน สงฺคหิตํ, ทุกฺขสฺส ปน วตฺถุภาวโต ทุกฺขํฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

‘‘ปาปสฺส ปาปกมฺมาทิ-นิมิตฺตมนุปสฺสโต;
ภทฺทสฺสาปสหนฺตสฺส, วิโยคํ ปิยวตฺถุกํ;
มียมานสฺส ยํ ทุกฺขํ, มานสํ อวิเสสโตฯ

‘‘สเพฺพสญฺจาปิ ยํ สนฺธิ-พนฺธนเจฺฉทนาทิกํ;
วิตุชฺชมานมมฺมานํ, โหติ ทุกฺขํ สรีรชํฯ

‘‘อสยฺหมปฺปติการํ, ทุกฺขเสฺสตสฺสิทํ ยโต;
มรณํ วตฺถุ เตเนตํ, ทุกฺขมิเจฺจว ภาสิต’’นฺติฯ (วิภ. อฎฺฐ. ๑๙๓; วิสุทฺธิ. ๒.๕๔๓);

**โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสทุกฺข**นฺติ เอตฺถ โสกาทีสุ **โสโก** นาม ญาติพฺยสนาทีหิ ผุฏฺฐสฺส อโนฺตนิชฺฌานลกฺขโณ จิตฺตสนฺตาโปฯ ทุโกฺข ปนสฺส ทุกฺขทุกฺขตฺตา เจว ทุกฺขสฺส จ วตฺถุภาวโตฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

‘‘สตฺตานํ หทยํ โสโก, สลฺลํ วิย วิตุชฺชติ;
อคฺคิตโตฺตว นาราโจ, ภุสญฺจ ฑหเต ปุนฯ

‘‘สมาวหติ จ พฺยาธิ-ชรามรณเภทนํ;
ทุกฺขมฺปิ วิวิธํ ยสฺมา, ตสฺมา ทุโกฺขติ วุจฺจตี’’ติฯ (วิภ. อฏฺฐ. ๑๙๔; วิสุทฺธิ. ๒.๕๔๔);

**ปริเทโว** นาม ญาติพฺยสนาทีหิ ผุฏฺฐสฺส วจีปลาโปฯ ทุโกฺข ปนสฺส สํสารทุกฺขภาวโต ทุกฺขวตฺถุโต จฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

‘‘ยํ โสกสลฺลวิหโต ปริเทวมาโน, กโณฺฐฏฺฐตาลุตลโสสชมปฺปสยฺหํ;
ภิโยฺยธิมตฺตมธิคจฺฉติเยว ทุกฺขํ, ทุโกฺขติ เตน ภควา ปริเทวมาหา’’ติฯ (วิภ. อฏฺฐ. ๑๙๕; วิสุทฺธิ. ๒.๕๔๕);

**ทุกฺขํ** นาม กายปีฬนลกฺขณํ กายิกํ ทุกฺขํฯ ทุกฺขํ ปนสฺส ทุกฺขทุกฺขตฺตา เจว มานสทุกฺขาวหนโต จฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

‘‘ปีเฬติ กายิกมิทํ, ทุกฺขํ ทุกฺขญฺจ มานสํ ภิโยฺย;
ชนยติ ยสฺมา ตสฺมา, ทุกฺขนฺติ วิเสสโต วุตฺต’’นฺติฯ (วิภ. อฏฺฐ. ๑๙๖-๑๙๗; วิสุทฺธิ. ๒.๕๔๖);

**โทมนสฺสํ** นาม จิตฺตปีฬนลกฺขณํ มานสํ ทุกฺขํฯ ทุกฺขํ ปนสฺส ทุกฺขทุกฺขตฺตา เจว กายิกทุกฺขาวหนโต จฯ เจโตทุกฺขสมปฺปิตา หิ เกเส ปกิริย กนฺทนฺติ, อุรานิ ปติปิเสนฺติ, อาวฏฺฏนฺติ, วิวฏฺฏนฺติ, ฉินฺนปปาตํ ปปตนฺติ, สตฺถํ อาหรนฺติ, วิสํ ขาทนฺติ, รชฺชุยา อุพฺพนฺธนฺติ, อคฺคิํ ปวิสนฺติ, นานปฺปการํ ทุกฺขํ อนุภวนฺติฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

‘‘ปีเฬติ ยโต จิตฺตํ, กายสฺส จ ปีฬนํ สมาวหติ;
ทุกฺขนฺติ โทมนสฺสมฺปิ, โทมนสฺสํ ตโต อหู’’ติฯ (วิภ. อฏฺฐ. ๑๙๖-๑๙๗; วิสุทฺธิ. ๒.๕๔๗);

**อุปายาโส** นาม ญาติพฺยสนาทีหิ ผุฏฺฐสฺส อธิมตฺตเจโตทุกฺขปฺปภาวิโต โทโสเยวฯ **สงฺขารกฺขนฺธปริยาปโนฺน เอโก ธโมฺม**ติ เอเกฯ ทุโกฺข ปนสฺส สงฺขารทุกฺขภาวโต จิตฺตํ ปริทหนโต กายสฺส วิหนนโต จฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

‘‘จิตฺตสฺส จ ปริทหนา, กายสฺส วิหนนโต จ อธิมตฺตํ;
ยํ ทุกฺขมุปายาโส, ชเนติ ทุโกฺข ตโต วุโตฺต’’ติฯ (วิภ. อฏฺฐ. ๑๙๘; วิสุทฺธิ. ๒.๕๔๘);

เอตฺถ จ มนฺทคฺคินา อโนฺตภาชเน ปาโก วิย **โสโก,** ติกฺขคฺคินา ปจฺจมานสฺส ภาชนโต พหิ นิกฺขมนํ วิย **ปริเทโว,** พหิ นิกฺขนฺตาวเสสสฺส นิกฺขมิตุมฺปิ อปฺปโหนฺตสฺส อโนฺตภา

ชเนเยว ยาว ปริกฺขยา ปาโก วิย **อุปายาโส** ทฏฺฐโพฺพฯ

**เนรยิกํ ทุกฺข**นฺติ นิรเย ปญฺจวิธพนฺธนาทิกํ ทุกฺขํ อเนฺวติ, ตํ เทวทูตสุเตฺตน ทีเปตพฺพํฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

‘‘ชาเยถ โน เจ นรเกสุ สโตฺต, ตตฺถคฺคิทาหาทิกมปฺปสยฺหํ;
ลเภถ ทุกฺขํ นุ กุหิํ ปติฏฺฐํ, อิจฺจาห ทุกฺขาติ มุนีธ ชาติ’’นฺติฯ (วิภ. อฏฺฐ. ๑๙๑; วิสุทฺธิ. ๒.๕๔๑);

**ติรจฺฉานโยนิกํ ทุกฺข**นฺติ ติรจฺฉาเนสุ กสาปโตทตาฬนวิชฺฌนาทิกํ อเนกวิธํ ทุกฺขํ อเนฺวติ, ตํ พาลปณฺฑิตสุตฺตโต คเหตพฺพํฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

‘‘ทุกฺขํ ติรเจฺฉสุ กสาปโตททณฺฑาภิฆาตาทิภวํ อเนกํ;
ยํ ตํ กถํ ตตฺถ ภเวยฺย ชาติํ, วินา ตหิํ ชาติ ตโตปิ ทุกฺขา’’ติฯ (วิภ. อฏฺฐ. ๑๙๑; วิสุทฺธิ. ๒.๕๔๑);

**เปตฺติวิสยิกํ ทุกฺข**นฺติ เปเตสุ ปน ขุปฺปิปาส วาตาตปาทินิพฺพตฺตํ ทุกฺขญฺจ โลกนฺตเร ติพฺพนฺธกาเร อสยฺหสีตาทิทุกฺขญฺจ อเนฺวติฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

‘‘เปเตสุ ทุกฺขํ ปน ขุปฺปิปาสาวาตาตปาทิปฺปภวํ วิจิตฺตํ;
ยสฺมา อชาตสฺส น ตตฺถ อตฺถิ, ตสฺมาปิ ทุกฺขํ มุนิ ชาติมาหฯ

‘‘ติพฺพนฺธกาเร จ อสยฺหสีเต, โลกนฺตเร ยํ อสุเรสุ ทุกฺขํ;
น ตํ ภเว ตตฺถ น จสฺส ชาติ, ยโต อยํ ชาติ ตโตปิ ทุกฺขา’’ติฯ (วิภ. อฏฺฐ. ๑๙๑; วิสุทฺธิ. ๒.๕๔๑);

**มานุสิกํ ทุกฺข**นฺติ มนุเสฺสสุ วธพนฺธนาทิกํ ทุกฺขํฯ **คโพฺภกฺกนฺติมูลกํ ทุกฺข**นฺติ ‘‘อยญฺหิ สโตฺต มาตุกุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺตมาโน น อุปฺปลปทุมปุณฺฑริกาทีสุ นิพฺพตฺตตี’’ติอาทินา นเยน ยํ ชาติทุกฺขํ วุตฺตํ, อิทํ ตาว คโพฺภกฺกนฺติมูลกํ ทุกฺขํ อเนฺวติฯ **คเพฺภ ฐิติมูลกํ ทุกฺข**นฺติ ยํ ปน ‘‘โส มาตุ สหสา อุปกฺขลนคมนนิสีทนา’’ติอาทินา นเยน ยํ ติพฺพํ ทุกฺขํ วุตฺตํ, อิทํ คเพฺภ ฐิติมูลกํ ทุกฺขํ อเนฺวติฯ **คพฺภา วุฏฺฐานมูลกํ ทุกฺข**นฺติ ‘‘ยํ ปนสฺส มูฬฺหคพฺภาย มาตุยา มิตฺตามจฺจสุหชฺชาทีหิปิ อทสฺสนารเห ทุกฺขุปฺปตฺติฏฺฐาเน’’ติอาทินา นเยน ยํ ทุกฺขํ วุตฺตํ, อิทํ มาตุกุจฺฉิโต พหิ นิกฺขนฺตมูลกํ ทุกฺขํ อเนฺวติฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

‘‘ยญฺจาปิ คูถนรเก วิย มาตุคเพฺภ,
สโตฺต วสํ จิรมโต พหิ นิกฺขมนญฺจ;
ปโปฺปติ ทุกฺขมติโฆรมิทมฺปิ นตฺถิ,
ชาติํ วินา อิติปิ ชาติ อยญฺหิ ทุกฺขาฯ

‘‘กิํ ภาสิเตน พหุนา นนุ ยํ กุหิญฺจิ,
อตฺถีธ กิญฺจิรปิ ทุกฺขมิทํ กทาจิ;
เนวตฺถิ ชาติวิรเห ยทโต มเหสิ,
ทุกฺขาติ สพฺพปฐมํ อิมมาห ชาติ’’นฺติฯ (วิภ. อฏฺฐ. ๑๙๑; วิสุทฺธิ. ๒.๕๔๑);

**ชาตสฺสูปนิพนฺธกํ ทุกฺข**นฺติ ชาตสฺส อุปนิพนฺธนํ นฺหานเลปนขาทนปิวนาทิชคฺคนทุกฺขํ อเนฺวติฯ **ชาตสฺส ปราเธยฺยกํ ทุกฺข**นฺติ ปรสฺส อญฺญสฺส อายตฺตํ อิสฺสริยทุกฺขํ อเนฺวติฯ ‘‘สพฺพํ ปรวสํ ทุกฺข’’นฺติ หิ วุตฺตํฯ **อตฺตูปกฺกมํ ทุกฺข**นฺติ ยํ อตฺตนาว อตฺตานํ วเธนฺตสฺส อเจลกวตาทิวเสน อาตาปนปริตาปนานุโยคมนุยุตฺตสฺส โกธวเสน อภุญฺชนฺตสฺส อุพฺพนฺธนฺตสฺส จ ทุกฺขํ โหติ, อิทํ อตฺตูปกฺกมํ ทุกฺขํ อเนฺวติฯ **ปรูปกฺกมํ ทุกฺข**นฺติ ยํ ปรโต วธพนฺธนาทีนิ อนุภวนฺตสฺส อุปฺปชฺชติ, อิทํ ปรูปกฺกมํ ทุกฺขํ อเนฺวติฯ **ทุกฺขทุกฺข**นฺติ กายิกเจตสิกา ทุกฺขา เวทนา สภาวโต จ นามโต จ ทุกฺขตฺตา ทุกฺขทุกฺขํ, อิทํ ทุกฺขทุกฺขํ อเนฺวติฯ **สงฺขารทุกฺข**นฺติ อุเปกฺขาเวทนา เจว อวเสสา จ เตภูมกสงฺขารา อุทยพฺพยปีฬิตตฺตา สงฺขารทุกฺขํ, อิทํ สงฺขารทุกฺขํ อเนฺวติฯ **วิปริณามทุกฺข**นฺติ สุขเวทนา วิปริณามทุกฺขสฺส เหตุโต วิปริณามทุกฺขํ, อิทํ วิปริณามทุกฺขํ อเนฺวติฯ

**มาตุมรณ**นฺติ มาตุยา มรณํฯ **ปิตุมรณ**นฺติ ปิตุโน มรณํฯ **ภาตุมรณ**นฺติ เชฏฺฐกนิฏฺฐภาตูนํ มรณํฯ **ภคินิมรณ**นฺติ เชฏฺฐกนิฏฺฐภคินีนํ มรณํฯ **ปุตฺตมรณ**นฺติ ปุตฺตานํ มรณํฯ **ธีตุมรณ**นฺติ ธีตูนํ มรณํฯ **ญาติพฺยสนํ ทุกฺข**นฺติ ญาตีนํ พฺยสนํ, โจรโรคภยาทีหิ ญาติกฺขโย, ญาติวินาโสติ อโตฺถฯ เตน ญาติพฺยสเนน ผุฏฺฐสฺส อโชฺฌตฺถฏสฺส อภิภูตสฺส อุปฺปนฺนํ ทุกฺขํ ญาติพฺยสนํ ทุกฺขํ, ตํ ญาติพฺยสนํ ทุกฺขํ อเนฺวติฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ อยํ ปน วิเสโส – โภคานํ พฺยสนํ **โภคพฺยสนํ,** ราชโจราทิวเสน โภคกฺขโย, โภควินาโสติ อโตฺถฯ วุตฺตนเยน ตํ โภคพฺยสนํ ทุกฺขํ อเนฺวติฯ **โรคพฺยสน**นฺติ โรโค เอว พฺยสนํ โรคพฺยสนํฯ โรโค หิ อาโรคฺยํ พฺยสติ วินาเสตีติ พฺยสนํ, วุตฺตนเยน ตํ โรคพฺยสนํ ทุกฺขํ อเนฺวติฯ **สีลพฺยสนํ ทุกฺข**นฺติ สีลสฺส พฺยสนํ สีลพฺยสนํ, ทุสฺสีลฺยเสฺสตํ นามํฯ วุตฺตนเยน ตํ สีลพฺยสนํ ทุกฺขํ อเนฺวติฯ สมฺมาทิฏฺฐึ วินาสยมานา อุปฺปนฺนา ทิฏฺฐิเยว พฺยสนํ **ทิฏฺฐิพฺยสนํ,** วุตฺตนเยน ตํ ทิฏฺฐิพฺยสนํ ทุกฺขํ อเนฺวติฯ เอตฺถ จ ปุริมานิ เทฺว อนิปฺผนฺนานิ, ปจฺฉิมานิ ตีณิ นิปฺผนฺนานิ ติลกฺขณาหตานิฯ ปุริมานิ จ ตีณิ เนว กุสลานิ นากุสลานิฯ สีลทิฏฺฐิพฺยสนทฺวยํ อกุสลํฯ

**ยถา**ติ โอปเมฺมฯ **ภินฺนํ นาว**นฺติ สิถิลพนฺธนํ นาวํ, ชชฺชรีภูตํ วา ปทรุคฺฆาฏิมํ วาฯ **ทกเมสิ**นฺติ อุทกทายึ อุทกปฺปเวสนึฯ **ตโต ตโต อุทกํ อเนฺวตี**ติ ตโต ตโต ภินฺนฏฺฐานโต อุทกํ ปวิสติฯ **ปุรโตปี**ติ นาวาย ปุริมภาคโตปิฯ **ปจฺฉโตปี**ติ ตสฺสา ปจฺฉิมภาคโตปิฯ **เหฏฺฐโตปี**ติ อโธภาคโตปิฯ **ปสฺสโตปี**ติ อุภยปสฺสโตปิฯ ยํ อนฺตรนฺตรา น วุตฺตํ, ตํ ปาฐานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ

ตสฺมา กายคตาสติอาทิภาวนาย ชนฺตุ, สทา สโต หุตฺวา วิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทวเสน รูปาทีสุ วตฺถุกาเมสุ สพฺพปฺปการมฺปิ กิเลสกามํ ปริวเชฺชนฺโต กามานิ ปริวเชฺชยฺยฯ เอวํ เต กาเม ปหาย ตปฺปหานกรมเคฺคเนว จตุพฺพิธมฺปิ โอฆํ ตเรยฺย ตริตุํ สกฺกุเณยฺยฯ ตโต ยถา ปุริโส ครุกํ นาวํ อุทกํ สิญฺจิตฺวา ลหุกาย นาวาย อปฺปกสิเรเนว ปารคู ภเวยฺย ปารํ คเจฺฉยฺย, เอวเมวํ อตฺตภาวนาวํ กิเลสูทกครุกํ สิญฺจิตฺวา ลหุเกน อตฺตภาเวน ปารคู ภเวยฺยฯ สพฺพธมฺมปารํ นิพฺพานํ คโต ภเวยฺย, อรหตฺตปฺปตฺติยา คเจฺฉยฺย อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพาเนนาติ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ

**ตสฺมา**ติ ยสฺมา ชาติอาทิกํ ทุกฺขํ เอตํ ปุคฺคลํ อเนฺวติ, ตสฺมาฯ **ตํการณา ตํเหตู**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ ยสฺมา วุตฺตปฺปการทุกฺขํ เอตํ อเนฺวติ, ตํเหตุฯ ยสฺมา อเนฺวติ ตปฺปจฺจยา, ยสฺมา อเนฺวติ ตํนิทานนฺติ เอวํ ปทโยชนา กาตพฺพาฯ **เหตู**ติอาทีนิ การณเววจนานิฯ การณญฺหิ

เตน ตสฺส ผลํ หิโนติ ปวตฺตตีติ เหตุฯ ตํ ตํ ปฏิจฺจ ผลํ เอติ ปวตฺตตีติ **ปจฺจโย**ฯ ‘‘หนฺท นํ คณฺหถา’’ติ ทเสฺสนฺตํ วิย อตฺตโน ผลํ นิเทตีติ **นิทานํ**ฯ

‘‘**ตํการณา**ติ อการณนิกฺการณปฏิเสโธฯ **ตํเหตู**ติ อเหตุมหาภูตเหตุปฏิเสโธฯ **ตปฺปจฺจยา**ติ อปฺปจฺจเยน สทฺธึ อสาธารณปจฺจยปฏิเสโธ ฯ **ตํนิทานา**ติ อนิทาเนน สห อาคมาธิคมนิทานปฏิเสโธ’’ติ เอวเมเก วณฺณยนฺติฯ **เอตํ อาทีนวํ สมฺปสฺสมาโน**ติ เอตํ วุตฺตปฺปการํ อุปทฺทวํ วิปสฺสนาญาเณน สมฺมา ปสฺสมาโน ทกฺขมาโนฯ

**สทา**ติ มูลปทํฯ ปุน **สทา**ติ อตฺถปทํฯ **สทา**ติ สพฺพทิวเสฯ **สพฺพทา**ติ สพฺพสฺมึ กาเลฯ **สพฺพกาล**นฺติ ปุพฺพณฺหาทิสพฺพกาลํฯ **นิจฺจกาล**นฺติ ทิวเส ทิวเสฯ **ธุวกาล**นฺติ อโพฺพจฺฉินฺนกาลํฯ **สตต**นฺติ นิรนฺตรํฯ **สมิต**นฺติ เอกีภูตํฯ **อโพฺพกิณฺณ**นฺติ อเญฺญน อสมฺมิสฺสํฯ **โปงฺขานุโปงฺข**นฺติ ปฏิปาฏิยา ฆฏิตํ ‘‘โปงฺขานุโปงฺขํ อวิราธิตํ อุปฏฺฐาตี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๕.๑๑๑๕) วิยฯ **อุทกูมิกชาต**นฺติ นิพฺพตฺตอุทกอูมิตรงฺคํ วิยฯ **อวีจี**ติ อวิรฬํฯ **สนฺตตี**ติ อนุปจฺฉินฺนํฯ **สหิต**นฺติ ฆฏิตํ เอกีภูตํ วา ‘‘สหิตํ เม, อสหิตํ เต’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๐๒) วิยฯ **ผสฺสิต**นฺติ ผุสิตํ ‘‘นิวาเต ผุสิตคฺคเล’’ติอาทีสุ วิยฯ **ปุเรภตฺตํ ปจฺฉาภตฺต**นฺติ เทฺว ปทานิ ทิวากาลวิภาควเสนฯ **ปุริมํ ยามํ มชฺฌิมํ ยามํ ปจฺฉิมํ ยาม**นฺติ ตีณิ รตฺติวิภาควเสนฯ **กาเฬ ชุเณฺห**ติ อฑฺฒมาสวเสนฯ **วเสฺส…เป.… คิเมฺห**ติ ตีณิ อุตุวเสนฯ **ปุริเม วโยขเนฺธ…เป.… ปจฺฉิเม วโยขเนฺธ**ติ ตีณิ วโยวิภาควเสน วุตฺตานีติ ญาตพฺพํฯ

**สโต**ติ จตูหิ การเณหิ สโตฯ ‘‘กาเย กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ ภาเวโนฺต สโต’’ติอาทีนิ ‘‘เอวํ สมุเจฺฉทโต กาเม ปริวเชฺชยฺยา’’ติ ปริโยสานานิ วุตฺตตฺถาเนวฯ อปิ จ **สตฺตตฺตา สโต**ติ ตีสุ วตฺถูสุ สตฺตภาเวน วา ตโย กิเลเส ปฏิกฺกมาเปตุํ สตฺติภาเวน วา สตฺตตฺตา **สโตฯ สนฺตตฺตา**ติ กิเลโสสปกฺกิเลเส ปลาเปตฺวา ฐาเนน จ อารมฺมเณน จ ปโมเจตฺวา สนฺตตฺตา **สโตฯ สมิตตฺตา**ติ อิฏฺฐผลทายกปุเญฺญน จ อนิฏฺฐผลทายกปาเปน จ สมิตตฺตา **สโตฯ สนฺตธมฺมสมนฺนาคโต**ติ สปฺปุริสธเมฺม ภชนโต พุทฺธาทิอริยปุคฺคเล เสวนโต สนฺตธมฺมสมนฺนาคตตฺตา **สโต**ฯ

**วตฺถุกาเม ปริชานิตฺวา**ติ เอเต วุตฺตปฺปกาเร เตภูมเก วตฺถุกาเม ตีรณปริญฺญาย ชานิตฺวาฯ **ปหายา**ติ กิเลสกาเม ปหานปริญฺญาย ปริจฺจชิตฺวาฯ **ปชหิตฺวา**ติ ฉเฑฺฑตฺวาฯ กึ กจวรํ วิย ปิฏเกนาติ? น หิ, อปิ จ โข ตํ วิโนเทตฺวา ตริตฺวา วิชฺฌิตฺวา นีหริตฺวาฯ กึ พลิพทฺทมิว ปโตเทนาติ ? น หิ, อถ โข ตํ **พฺยนฺตึ กริตฺวา** วิคตนฺตํ กริตฺวาฯ ยถาสฺส อโนฺตปิ นาวสิสฺสติ, อนฺตมโส ภงฺคมตฺตมฺปิ, ตถา ตํ กริตฺวาฯ กถํ ปน ตํ ตถา กตนฺติ? **อนภาวํ คเมตฺวา** อนุ อภาวํ คเมตฺวาฯ สมุเจฺฉทปฺปหาเนน ยถา สมุจฺฉินฺนา โหติ, ตถา กริตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ เอส นโย กามจฺฉนฺทนีวรณาทีสุฯ

**กาโมฆ**นฺติอาทีสุ ปญฺจกามคุณิกราโค อวสีทนเฏฺฐน ‘‘กาโมโฆ’’ติ วุจฺจติฯ **ภโวโฆ**ติ รูปารูปภเวสุ ฉนฺทราโค ฌานนิกนฺติ จฯ **ทิโฏฺฐโฆ**ติ สสฺสตทิฏฺฐาทิสหคตา ภเว ปตฺถนาเยว, ทิโฏฺฐโฆ ภโวเฆ เอว สโมธานํ คจฺฉติฯ อวิโชฺชโฆ จตูสุ สเจฺจสุ อญฺญาณํฯ ตตฺถ กามคุเณ อสฺสาทโต มนสิ กโรโต อนุปฺปโนฺน จ กาโมโฆ อุปฺปชฺชติ, อุปฺปโนฺน จ กาโมโฆ สํวฑฺฒติฯ มหคฺคตธเมฺม อสฺสาทโต มนสิ กโรโต อนุปฺปโนฺน จ ภโวโฆ อุปฺปชฺชติ, อุปฺปโนฺน จ สํวฑฺฒติฯ เตภูมกธเมฺมสุ จตุวิปลฺลาสปทฏฺฐานภาเวน อนุปฺปโนฺน จ อวิโชฺชโฆ อุปฺปชฺชติ, อุปฺปโนฺน จ สํวฑฺฒตีติ เวทิตโพฺพฯ วุตฺตนยปจฺจนีกโต สุกฺกปโกฺข วิตฺถาเรตโพฺพฯ

อปฺปณิหิตวิโมกฺขํ ปฏิปโนฺน **กาโมฆํ,** อนิมิตฺตวิโมกฺขํ ปฏิปโนฺน **ภโวฆํ,** สุญฺญตวิโมกฺขํ ปฏิปโนฺน **อวิโชฺชฆญฺจ** ตเรยฺยฯ ปฐมมคฺควเสน **ตเรยฺย,** ทุติยมคฺควเสน **อุตฺตเรยฺย,** ตติยมคฺควเสน **ปตเรยฺย,** จตุตฺถมคฺควเสน **สมติกฺกเมยฺย,** ผลวเสน **วีติวเตฺตยฺยา**ติฯ อถ วา ''กาโมฆวเสน **ตเรยฺย,** ภโวฆวเสน **อุตฺตเรยฺย,** ทิฎฺฐฆวเสน **ปตเรยฺย,** อวิโชฺชฆวเสน **สมติกฺกเมยฺย,** สโพฺพฆวเสน **วีติวเตฺตยฺยา**''ติ เอวเมเก วณฺณยนฺติฯ

**ครุก**นฺติ น สลฺลหุกํฯ **ภาริก**นฺติ ภารภณฺฑํ เอตฺถ ฐปยนฺตีติ ภาริกํฯ **อุทกํ สิตฺวา**ติ อุทกํ สิญฺจิตฺวาฯ **โอสิญฺจิตฺวา**ติ อติเรกํ สิญฺจิตฺวาฯ **ฉเฑฺฑตฺวา**ติ ปาเตตฺวาฯ **ลหุกายา**ติ สลฺลหุกายฯ **ขิปฺป**นฺติ สีฆํฯ **ลหุ**นฺติ ตํขณํฯ **อปฺปกสิเรเนวา**ติ นิทุเกฺขเนวฯ **ปารํ วุจฺจติ อมตํ นิพฺพาน**นฺติ สกฺกายโอรโต ปารภูตํ ปารํฯ ตณฺหาวานโต นิกฺขนฺตํ นิพฺพานํ กถียติฯ **โยโส**ติ โย เอโสฯ **สพฺพสงฺขารสมโถ**ติอาทิ สพฺพํ นิพฺพานเมวฯ ยสฺมา หิ ตํ อาคมฺม สพฺพสงฺขารวิปฺผนฺทิตานิ สมนฺติ วูปสมนฺติ, ตสฺมา ''สพฺพสงฺขารสมโถ''ติ วุจฺจติฯ ยสฺมา เจตํ อาคมฺม สเพฺพ อุปธโย ปฏินิสฺสฎฺฐา โหนฺติ, สพฺพา ตณฺหา ขียนฺติ, สเพฺพ กิเลสรชฺชา วิรชฺชนฺติ, สพฺพํ ทุกฺขํ นิรุชฺฌติ, ตสฺมา ''สพฺพูปธิปฏินิสฺสโคฺค, ตณฺหกฺขโย, วิราโค, นิโรโธ''ติ วุจฺจติฯ ยา ปเนสา ตณฺหา ภเวน ภวํ, ผเลน วา สทฺธิํ กมฺมํ วินติ สํสิพฺพตีติ กตฺวา วานนฺติ วุจฺจติ, ตโต นิกฺขนฺตํ วานโตติ นิพฺพานํฯ **ปารํ คเจฺฉยฺย** นิมิตฺตวเสน เอกโต วุฎฺฐานโคตฺรภุญาเณน นิพฺพานปารํ ปาปุเณยฺยฯ **อธิคเจฺฉยฺย** นิมิตฺตปวเตฺตหิ อุภโตวุฎฺฐานมคฺคญาเณน นิพฺพานปารํ วิเสเสน ปาปุเณยฺยฯ **ผุเสยฺย** นิพฺพานารมฺมณผลจิตฺตวเสน นิพฺพานปารํ ผุเสยฺยฯ **สจฺฉิกเรยฺย** คุณวเสน ผุสิตฺวา ปจฺจเวกฺขณญาเณน นิพฺพานปารํ ปจฺจกฺขํ กเรยฺยฯ อถ วา ''ปฐมมเคฺคน **ปารํ คเจฺฉยฺย,** ทุติเยน **อธิคเจฺฉยฺย,** ตติเยน **ผุเสยฺย,** จตุเตฺถน **สจฺฉิ กเรยฺยา**''ติ เอวเมเก วณฺณยนฺติฯ **โยปิ ปารํ คนฺตุกาโม**ติ โย โกจิ วิปสฺสนาญาเณ ฐิโต ปุคฺคโล นิพฺพานปารํ คนฺตุกาโม, โสปิ อวสฺสํ ตตฺถ คมิสฺสตีติ **ปารคู**ฯ วุตฺตเญฺหตํ – ''โอติโณฺณมฺหิ ชาติยา ชราย มรเณน โสเกหิ ปริเทเวหิ ทุเกฺขหิ โทมนเสฺสหิ อุปายาเสหี''ติอาทิ ฯ ปุพฺพภาเค อชฺฌาสยวเสน วิปสฺสนาโยเคน จ, โสปิ ปารคู นามฯ **โยปิ ปารํ คจฺฉตี**ติ โยปิ มคฺคสมงฺคี นิพฺพานปารํ คจฺฉติ, โสปิ ปารคู นามฯ **โยปิ ปารํ คโต**ติ โยปิ มเคฺคน กิจฺจํ นิฎฺฐาเปตฺวา ผเล ฐิโต นิพฺพานปารงฺคโต, โสปิ ปารคู นามฯ

ตํ ชินวจเนน ทเสฺสตุํ **''วุตฺตมฺปิ เหตํ ภควตา – ติโณฺณ ปารงฺคโต ถเล ติฎฺฐติ พฺราหฺมโณ''**ติอาทิมาหฯ **อภิญฺญาปารคู**ติ อธิคเตน ญาเณน ญาตปริญฺญาย นิพฺพานปารํ คนฺตุกาโม คจฺฉติ, คโตติ ปารคูฯ **ปริญฺญาปารคู**ติ สพฺพธมฺมานํ ตีรณปริญฺญาย สมติกฺกมิตฺวา วุตฺตนเยน ปารคูฯ **ปหานปารคู**ติ สมุทยปกฺขิกานํ กิเลสานํ ปหานปริญฺญาย สมติกฺกมิตฺวา วุตฺตนเยน ปารคูฯ โย หิ สพฺพธมฺมํ ปริชานาติ, โส ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริชานาติ ญาตปริญฺญาย ตีรณปริญฺญาย ปหานปริญฺญายาติฯ ตตฺถ กตมา ญาตปริญฺญา? สพฺพธมฺมํ ชานาติ ''อิเม อชฺฌตฺติกา, อิเม พาหิรา, อิทมสฺส ลกฺขณํ, อิมานิ รสปจฺจุปฎฺฐานปทฎฺฐานานี''ติ, อยํ **ญาตปริญฺญา**ฯ กตมา ตีรณปริญฺญา? เอวํ ญาตํ กตฺวา ลพฺภมานวเสน สพฺพธมฺมํ ตีเรติ ''อนิจฺจโต ทุกฺขโต โรคโต''ติอาทินา (สํ. นิ. ๓.๑๒๒), อยํ **ตีรณปริญฺญา**ฯ กตมา ปหานปริญฺญา? เอวํ ตีรยิตฺวา อคฺคมเคฺคน ธเมฺมสุ ฉนฺทราคํ ปชหติ, อยํ **ปหานปริญฺญา**ติฯ อิมา ปริญฺญาโย สนฺธาย ''โส อภิญฺญาปารคู ปริญฺญาปารคู ปหานปารคู''ติ อาหฯ

**ภาวนาปารคู**ติ ภาวนาย โกฎิํ ปตฺวา มคฺควเสน นิพฺพานปารํ คโตฯ **สจฺฉิกิริยาปารคู**ติ ผลนิพฺพานวเสน สจฺฉิ กิริยาผลนิพฺพานปารํ คโตฯ **สมาปตฺติปารคู**ติ อฎฺฐนฺนํ สมาปตฺตีนํ ปารํ ปโตฺตฯ **สพฺพธมฺมาน**นฺติ ปญฺจกฺขนฺธาทิสพฺพธมฺมานํฯ **สพฺพทุกฺขาน**นฺติ ชาติ

ทุกฺขาทิสพฺพทุกฺขานํฯ **สพฺพกิเลสาน**นฺติ กายทุจฺจริตาทิสพฺพกิเลสานํฯ **อริยมคฺคาน**นฺติ โสตาปตฺติมคฺคาทิจตุนฺนํ อริยมคฺคานํ ฯ **นิโรธสฺสา**ติ นิพฺพานสฺสฯ **สพฺพสมาปตฺตีน**นฺติ สพฺพาสมฺปิ อฏฺฐนฺนํ รูปารูปสมาปตฺตีนํฯ **โส**ติ โส อริโยฯ **วสิปฺปตฺโต**ติ วสีภาวปฺปตฺโตฯ อถ วา กนฺตภาวํ อิสฺสริยภาวํ นิปฺผนฺนภาวํ ปตฺโตฯ **ปารมิปฺปตฺโต**ติ ปารมีติ อวสานํ นิฏฺฐานํ, อุตฺตมภาวํ วา ตํ ปตฺโตฯ กตฺถ ปตฺโตติ อาห “**อริยสฺมึ สีลสฺมิ**”นฺติอาทิฯ ตตฺถ **อริยสฺมึ สีลสฺมิ**นฺติ นิโทฺทเส สีลสฺมึฯ **อริยสฺมึ สมาธิสฺมิ**นฺติ นิโทฺทเส สมาธิสฺมึฯ **อริยาย ปญฺญายา**ติ นิโทฺทสาย ปญฺญายฯ **อริยาย วิมุตฺติยา**ติ นิโทฺทสาย ผลวิมุตฺติยาฯ ปุริเมน วาจากมฺมนฺตาชีวา คหิตา, ทุติเยน วายามสติสมาธโย คหิตา, ตติเยน วิตกฺกสมฺมาทิฏฺฐิโย คหิตา, จตุตฺเถน ตํสมฺปยุตฺตา เสสธมฺมา คหิตาติ เวทิตพฺพาฯ

**อนฺตคโต**ติ มคฺเคน สงฺขารโลกนฺตํ คโตฯ **อนฺตปฺปตฺโต**ติ ตเมว โลกนฺตํ ผเลน ปตฺโตฯ **โกฏิคโต**ติ มคฺเคน สงฺขารโกฏึ คโตฯ **โกฏิปฺปตฺโต**ติ ตเมว โกฏึ ผเลน ปตฺโตฯ **ปริยนฺตคโต**ติ มคฺเคน ขนฺธายตนาทิโลกปริยนฺตํ ปริเจฺฉทํ ปริวฏุมํ กตฺวา คโตฯ **ปริยนฺตปฺปตฺโต**ติ ตเมว โลกํ ผเลน ปริยนฺตํ กตฺวา ปตฺโตฯ **โวสานคโต**ติ มคฺเคน อวสานํ คโตฯ **โวสานปฺปตฺโต**ติ ผเลน อวสานํ ปตฺโตฯ **ตาณคโต**ติ มคฺเคน ตายนํ คโตฯ **ตาณปฺปตฺโต**ติ ผเลน ตายนํ ปตฺโตฯ **เลณคโต**ติ มคฺเคน นิลียนํ คโตฯ **เลณปฺปตฺโต**ติ ตํ ผเลน นิลียนํ ปตฺโตฯ **สรณคโต**ติ มคฺเคน ปติฏฺฐํ คโตฯ **สรณปฺปตฺโต**ติ ผเลน สรณํ ปตฺโต ฯ **อภยคโต**ติ มคฺเคน นิพฺภยํ คโตฯ **อภยปฺปตฺโต**ติ ผเลน นิพฺภยํ นิพฺพานํ ปตฺโตฯ **อจฺจุตคโต**ติ จุติวิรหิตํ นิพฺพานํ มคฺเคน คโตฯ **อจฺจุตปฺปตฺโต**ติ ตํ ผเลน ปตฺโตฯ **อมตคโต**ติ มรณรหิตํ นิพฺพานํ มคฺเคน คโตฯ **อมตปฺปตฺโต**ติ ตํ ผเลน ปตฺโตฯ **นิพฺพานคโต**ติ ตณฺหาวานโต นิกฺขนฺตํ นิพฺพานํ มคฺเคน คโตฯ **นิพฺพานปฺปตฺโต**ติ ตเมว ผเลน ปตฺโตฯ **โส วุฏฺฐวาโส**ติ โส อรหา ทสสุ อริยวาเสสุ วสิ ปริวสิ วุโฏฺฐ วุฏฺฐาติ จ วุฏฺฐวาโสฯ **จิณฺณจรโณ**ติ สีเลน สห อฏฺฐสุ สมาปตฺตีสุ จิณฺณวสีติ จิณฺณจรโณฯ **คตโทฺธ**ติ สํสารทฺธานํ อติกฺกโนฺตฯ **คตทิโส**ติ สุปินเนฺตนปิ อคตปุพฺพํ นิพฺพานทิสํ คโตฯ **คตโกฏิโก**ติ อนุปาทิเสสนิพฺพานโกฏึ คโต หุตฺวา ฐิโตฯ **ปาลิตพฺรหฺมจริโย**ติ รกฺขิตพฺรหฺมจริโยฯ **อุตฺตมทิฏฺฐิปฺปตฺโต**ติ อุตฺตมํ สมฺมาทิฏฺฐึ ปตฺโตฯ **ปฏิวิทฺธากุโปฺป**ติ อกุปฺปํ อจลนํ อรหตฺตผลํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา ฐิโตฯ **สจฺฉิกตนิโรโธ**ติ นิโรธํ นิพฺพานํ สจฺฉิกตฺวา ฐิโตฯ

**ทุกฺขํ ตสฺส ปริญฺญาต**นฺติ ติวิธํ ทุกฺขํ เตน สมติกฺกมิตฺวา ปริจฺฉินฺนํฯ **อภิเญฺญยฺย**นฺติ สภาวลกฺขณาวโพธวเสน โสภเนน อากาเรน ชานิตพฺพํฯ **อภิญฺญาต**นฺติ อธิเกน ญาเณน ญาตํฯ **ปริเญฺญยฺย**นฺติ สามญฺญลกฺขณาวโพธวเสน กิจฺจสมาปนฺนวเสน จ พฺยาปิตฺวา ปริชานิตพฺพํฯ **ปริญฺญาต**นฺติ สมนฺตโต ญาตํฯ **ภาเวตพฺพ**นฺติ วเฑฺฒตพฺพํฯ **สจฺฉิกาตพฺพ**นฺติ ปจฺจกฺขํ กาตพฺพํฯ ทุวิธา หิ สจฺฉิกิริยา ปฏิลาภสจฺฉิกิริยา อารมฺมณสจฺฉิกิริยา จาติฯ

**อุกฺขิตฺตปลิโฆ**ติ เอตฺถ **ปลิโฆ**ติ วฏฺฏมูลิกา อวิชฺชาฯ อยญฺหิ ทุกฺขิปนเฏฺฐน “ปลิโฆ”ติ วุจฺจติฯ เตเนส ตสฺสา อุกฺขิตฺตตฺตา “อุกฺขิตฺตปลิโฆ”ติ วุโตฺตฯ **สํกิณฺณปริโข**ติ ปริขา วุจฺจติ ปุนพฺภวทายโก ภเวสุ ชายนวเสน เจว สํสรณวเสน จ “ชาติสํสาโร”ติ ลทฺธนามานํ ปุนพฺภวกฺขนฺธานํ ปจฺจโย กมฺมาภิสงฺขาโรฯ โส หิ ปุนปฺปุนํ อุปฺปตฺติกรณวเสน ปริกฺขิปิตฺวา ฐิตตฺตา “ปริขา”ติ วุจฺจติฯ เตเนส ตสฺสา สํกิณฺณตฺตา วิกิณฺณตฺตา “สํกิณฺณปริโข”ติ วุโตฺตฯ **อพฺพูเฬฺหสิโก**ติ เอสิกาติ วฏฺฏมูลิกา ตณฺหาฯ อยญฺหิ คมฺภีรานุคตเฏฺฐน “เอสิกา”ติ วุจฺจติฯ เตเนส ตสฺสา อพฺพูฬฺหตฺตา ลุญฺจิตฺวา ฉฑฺฑิตตฺตา “อพฺพูเฬฺหสิโก”ติ วุจฺจติฯ **นิรคฺคโฬ**ติ อคฺคฬํ วุจฺจนฺติ โอรมฺภาคชนกานิ กามภเว อุปฺปตฺติปจฺจยานิ โอรมฺภาคิยานิฯ เอ

ตานิ หิ มหากวาฏํ วิย นครทฺวารํ จิตฺตํ ปิทหิตฺวา ฐิตตฺตา ‘‘อคฺคฬ’’นฺติ วุจฺจนฺติ ฯ เตเนส เตสํ นิรคฺคฬตฺตา ภินฺนตฺตา ‘‘นิรคฺคโฬ’’ติ วุตฺโตฯ **อริโย**ติ นิกฺกิเลโส ปริสุทฺโธฯ **ปนฺนทฺธโช**ติ ปาติตมานทฺธโชฯ **ปนฺนภาโร**ติ ขนฺธภารกิเลสภารอภิสงฺขารภารปญฺจกามคุณภารา ปนฺนา โอโรปิตา อสฺสาติ ปนฺนภาโรฯ อปิ จ อิธ มานภารเสฺสว โอโรปิตตฺตา ‘‘ปนฺนภาโร’’ติ อธิเปฺป โตฯ **วิสํยุตฺโต**ติ จตูหิ โยเคหิ สพฺพกิเลเสหิ จ วิสํยุตฺโตฯ อิธ ปน มานโยเคเนว วิสํยุตฺตตฺตา ‘‘วิสํยุตฺโต’’ติ อธิเปฺปโตฯ

เอตฺตาวตา เถเรน มเคฺคน กิเลเส เขเปตฺวา นิโรธสยนวรคตสฺส ขีณาสวสฺส นิพฺพานา รมฺมณํ ผลสมาปตฺติํ อเปฺปตฺวา วิหรณกาโล ทสฺสิโตฯ ยถา หิ เทฺว นครานิ เอกํ โจรนครํ, เอกํ เขมนครํฯ อถ เอกสฺส มหาโยธสฺส เอวํ อิจฺฉา อุปฺปเชฺชยฺย ‘‘ยาวิมํ โจรนครํ ติฎฺฐติ, ตาว เข มนครํ ภยโต น มุจฺจติฯ โจรนครํ อนครํ กริสฺสามี’’ติ สนฺนาหํ กตฺวา ขคฺคํ คเหตฺวา โจรนครํ อุปสงฺกมิตฺวา นครทฺวาเร อุสฺสาปิเต เอสิกตฺถเมฺภ ขเคฺคน ฉินฺทิตฺวา สทฺธิํ ทฺวารพาหาหิ กวา ฏํ ภินฺทิตฺวา ปลิฆํ อุกฺขิปิตฺวา ปาการํ ภินฺทโนฺต ปริขํ สํกิริตฺวา นครโสภนตฺถาย อุสฺสาปิเต ธเช ปาเตตฺวา นครํ อคฺคินา ฌาเปตฺวา เขมนครํ ปวิสิตฺวา อุปริปาสาทมารุยฺห ญาติคณปริวุ โต สุรสโภชนํ ภุเญฺชยฺยฯ เอวํ โจรนครํ วิย สกฺกาโย, เขมนครํ วิย นิพฺพานํ, มหาโยโธ วิย โย คาวจโรฯ ตเสฺสวํ โหติ ‘‘ยาว สกฺกายวฎฺฏํ วฎฺฏติ, ตาว ทฺวตฺติํสกมฺมการเณหิ อฎฺฐนวุติโร เคหิ ปญฺจวีสติมหพฺภเยหิ จ ปริมุจฺจนํ นตฺถี’’ติฯ โส มหาโยโธ วิย สนฺนาหํ สีลสนฺนาหํ กตฺวา ปญฺญาติณฺหขคฺคํ คเหตฺวา ขเคฺคน เอสิกตฺถเมฺภ วิย อรหตฺตมเคฺคน ตเณฺหสิกํ ฉินฺทิตฺวา, โส โยโธ สทฺวารพาหกํ นครกวาฏํ วิย ปโญฺจรมฺภาคิยสํโยชนคฺคฬํ อุโคฺฆเฎตฺวา, โส โยโธ ป ลิฆํ วิย อวิชฺชาปลิฆํ อุกฺขิปิตฺวา, โส โยโธ ปาการํ ภินฺทโนฺต ปริขํ วิย กมฺมาภิสงฺขารปาการํ ภินฺทโนฺต ชาติสํสารปริขํ สํกิริตฺวา, โส โยโธ นครโสภนตฺถาย อุสฺสาปิเต ธเช วิย มานทฺธเช ปาเตตฺวา สกฺกายนครํ ฌาเปตฺวา, โส โยโธ เขมนครํ ปวิสิตฺวา อุปริปาสาเท สุรสโภชนํ ภุญฺชโนฺต วิย นิพฺพานนครํ ปวิสิตฺวา อมตนิโรธารมฺมณํ ผลสมาปตฺติสุขํ อนุภวมาโน กาลํ วี ตินาเมติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา (อ. นิ. ๕.๗๑) –

‘‘กถญฺจ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อุกฺขิตฺตปลิโฆ โหติ? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน อวิชฺชา ปหี นา โหติ อุจฺฉินฺนมูลา ตาลาวตฺถุกตา อนภาวํกตา อายติํ อนุปฺปาทธมฺมาฯ เอวํ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อุกฺขิตฺตปลิโฆ โหติฯ

‘‘กถญฺจ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สํกิณฺณปริโข โหติ? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน โปโนภวิโก ชาติสํสาโร ปหีโน โหติ…เป.… เอวํ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สํกิณฺณปริโข โหติฯ

‘‘กถญฺจ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อพฺพูเฬฺหสิโก โหติ? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน ตณฺหา ปหี นา โหติ…เป.… เอวํ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อพฺพูเฬฺหสิโก โหติฯ

‘‘กถญฺจ , ภิกฺขเว, ภิกฺขุ นิรคฺคโฬ โหติ? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน ปโญฺจรมฺภาคิยา นิ สํโยชนานิ ปหีนานิ โหนฺติ…เป.… เอวํ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ นิรคฺคโฬ โหติฯ

‘‘กถญฺจ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อริโย ปนฺนทฺธโช ปนฺนภาโร วิสํยุโตฺต โหติ? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน อสฺมิมาโน ปหีโน โหติ อุจฺฉินฺนมูโล ตาลาวตฺถุกโต อนภาวํกโต อา ยติํ อนุปฺปาทธโมฺมฯ เอวํ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อริโย ปนฺนทฺธโช ปนฺนภาโร วิสํยุโตฺต โหติ (อ. นิ. ๕.๗๑)ฯ

‘‘เอวํ วิมุตฺตจิตฺตํ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุํ สอินฺทา เทวา สพฺรหฺมกา สปชาปติกา อเนฺวสํ นาธิคจฺฉนฺติ ‘อิทํนิสฺสิตํ ตถาคตสฺส วิญฺญาณ’’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๒๔๖)ฯ

**ปญฺจงฺควิปฺปหีโน**ติ กามจฺฉนฺทาทิปญฺจงฺคานิ วิวิเธหิ อุปาเยหิ ปชหิตฺวา ฐิโตฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘กถญฺจาวุโส , ภิกฺขุ ปญฺจงฺควิปฺปหีโน โหติ? อิธาวุโส, ภิกฺขุโน กามจฺฉโนฺท ปหีโน โหติ, พฺยาปาโท ปหีโน โหติ, ถินมิทฺธํ ปหีนํ โหติ, อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหีนํ โหติ, วิจิกิจฺฉา ปหีนา โหติฯ เอวํ โข, อาวุโส, ภิกฺขุ ปญฺจงฺควิปฺปหีโน โหตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๔๘, ๓๖๐)ฯ

**ฉฬงฺคสมนฺนาคโต**ติ ฉนฺนํ องฺคานํ ปูเรตฺวา ฉสุ ทฺวาเรสุ รูปาทิอารมฺมเณ ปฏิฆานุนยํ วเชฺชตฺวา อุเปกฺขาวเสน สโต สมฺปชาโน หุตฺวา วิหรณวเสน ฉฬงฺคานิ ปูเรตฺวา ปริปุณฺณํ กตฺวา ฐิตตฺตา ‘‘ฉฬงฺคสมนฺนาคโต’’ติ วุโตฺตฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘กถญฺจาวุโส, ภิกฺขุ ฉฬงฺคสมนฺนาคโต โหติ? อิธาวุโส, ภิกฺขุ จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา เนว สุมโน โหติ น ทุมฺมโน, อุเปกฺขโก วิหรติ สโต สมฺปชาโนฯ โสเตน สทฺทํ สุตฺวา…เป.… ฆาเนน คนฺธํ ฆายิตฺวา, ชิวฺหาย รสํ สายิตฺวา, กาเยน โผฎฺฐพฺพํ ผุสิตฺวา, มนสา ธมฺมํ วิญฺญาย เนว สุมโน โหติ น ทุมฺมโน, อุเปกฺขโก วิหรติ สโต สมฺปชาโนฯ เอวํ โข, อาวุโส, ภิกฺขุ ฉฬงฺคสมนฺนาคโต โหตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๔๘, ๓๖๐)ฯ

**เอการโกฺข**ติ สติอารเกฺขน เอโก อุตฺตโม อารโกฺข อสฺสาติ เอการโกฺขฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘กถญฺจาวุโส, ภิกฺขุ เอการโกฺข โหติ? อิธาวุโส, ภิกฺขุ สตารเกฺขน เจตสา สมนฺนาคโต วิหรติฯ เอวํ โข, อาวุโส, ภิกฺขุ เอการโกฺข โหตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๔๘, ๓๖๐)ฯ

**จตุราปเสฺสโน**ติ ปญฺญาย ปฏิเสวนปริวชฺชนวิโนทนปชหนานํ วเสน จตุนฺนํ อปสฺสยานํ อิโต จิโต จ อปริวตฺตมานานํ วเสน จตุราปเสฺสโน, เตสํ ปาปุณิตฺวา ฐิโตฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘กถญฺจาวุโส, ภิกฺขุ จตุราปเสฺสโน โหติ? อิธาวุโส, ภิกฺขุ สงฺขาเยกํ ปฏิเสวติ, สงฺขาเยกํ ปริวเชฺชติฯ สงฺขาเยกํ วิโนเทติ, สงฺขาเยกํ ปชหตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๓.๓๔๘, ๓๖๐) นเยน วิตฺถาเรตพฺพํฯ

**ปณุนฺนปเจฺจกสโจฺจ**ติ ‘‘อิทเมว ทสฺสนํ สจฺจํ, อิทเมว สจฺจ’’นฺติ เอวํ ปาฏิเอกฺกํ คหิตตฺตา ปเจฺจกสงฺขาตานิ ทิฎฺฐิสจฺจานิ ปณุนฺนานิ นิหฎานิ ปหีนานิ อสฺสาติ ปณุนฺนปเจฺจกสโจฺจฯ

**สมวยสเฎฺฐสโน**ติ เอตฺถ อวยาติ อนูนาฯ สฎฺฐาติ วิสฺสฎฺฐาฯ สมฺมา อวยา สฎฺฐา เอสนา อสฺสาติ สมวยสเฎฺฐสโนฯ สมฺมา วิสฺสฎฺฐสพฺพเอสโนติ อโตฺถฯ **เกวลี**ติ ปริปุโณฺณฯ **วุสิตวา**ติ วุสิตพฺรหฺมจริโย, ครุสํวาเส อริยมเคฺคปิ ทสสุ อริยวาเสสุปิ วุสิตวโนฺตฯ **อุตฺตมปุริโส**ติ ขีณกิเลสตฺตา วิเสสปุริโส อาชญฺญปุริโสฯ **ปรมปุริโส**ติ อุตฺตมปุริโส, ปรมํ วา ปฏิลาภํ ปตฺตตฺตา อุตฺตมํ ปตฺตพฺพํ อรหตฺตปฏิลาภํ ปโตฺต อนุตฺตรปุญฺญเกฺขตฺตภูโต อุตฺตมปุริโส, เตเนวเตฺถน ปรมปุริโสฯ อนุตฺตรํ สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตุํ อมตํ ปฏิลาภํ ปตฺตตฺตา **ปรมปตฺติปฺปโตฺต**ฯ อถ วา ‘‘ฆราวาเส อาทีนวํ สญฺชานิตฺวา สาสนปวิสนวเสน **อุตฺตมปุริโส**ฯ

อตฺตภาเว อาทีนวํ สญฺชานิตฺวา วิปสฺสนาปวิสนวเสน **ปรมปุริโส**ฯ กิเลเส อาทีนวํ สญฺชานิตฺวา อริยภูมนฺตรํ ปวิโฎฺฐ **ปรมปตฺติปฺปโตฺต**ติ เอวเมเก วณฺณยนฺติฯ

**เนวาจินตี**ติ กุสลากุสลานํ ปหีนตฺตา เตสํ วิปากํ น วเฑฺฒติฯ **นาปจินตี**ติ ผเล ฐิตตฺตา น วิทฺธํเสติฯ **อปจินิตฺวา ฐิโต**ติ ปฏิปฺปสฺสทฺธิปหาเน ฐิตตฺตา กิเลเส วิทฺธํเสตฺวา ฐิโตฯ อิโต ปรํ ตีหิปิ ปเทหิ มคฺคผลวเสเนว โยเชตพฺพํฯ **เนว ปชหตี**ติ ปหาตพฺพาภาเวน กิเลเส น ปชหติฯ **น อุปาทิยตี**ติ ตณฺหามานทิฏฺฐีหิ คเหตพฺพาภาวโต เตหิ น คณฺหาติฯ **ปชหิตฺวา ฐิโต**ติ จชิตฺวา ฐิโตฯ **เนว สํสิพฺพตี**ติ ตณฺหาวเสน เนว สํสิพฺพติฯ **น อุสฺสิเนตี**ติ มานวเสน น อุกฺกํสติฯ **วิสินิตฺวา ฐิโต**ติ ตณฺหาสํสีวนํ อกตฺวา ฐิโตติ เอวเมเก วณฺณยนฺติฯ **เนว วิธูเปตี**ติ กิเลสคฺคึ น นิพฺพาเปติฯ **น สนฺธูเปตี**ติ กิเลสคฺคึ น ชาลาเปติฯ **วิธูเปตฺวา ฐิโต**ติ ตํ นิพฺพาเปตฺวา ฐิโตฯ

**อเสเกฺขน สีลกฺขเนฺธนา**ติ สิกฺขิตพฺพาภาเวน อเสเกฺขน วาจากมฺมนฺตาชีวสีลกฺขเนฺธน สีลราสินา สมนฺนาคตตฺตา ฐิโต, อปริหีนภาเวน ฐิโตฯ **สมาธิกฺขเนฺธนา**ติ วายามสตีหิ สมฺปยุเตฺตน สมาธินาฯ **วิมุตฺติกฺขเนฺธนา**ติ ผลวิมุตฺติสมฺปยุตฺตกฺขเนฺธนฯ **วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขเนฺธนา**ติ ปจฺจเวกฺขณญาเณนฯ **สจฺจํ สมฺปฏิปาทิยิตฺวา**ติ จตุอริยสจฺจํ สภาววเสน สกสนฺตาเน สมฺปาทิยิตฺวา ปฏิวิชฺฌิตฺวา ฐิโตฯ **เอชํ สมติกฺกมิตฺวา**ติ กมฺปนตณฺหํ อติกฺกมิตฺวาฯ **กิเลสคฺคิ**นฺติ ราคาทิกิเลสคฺคึฯ **ปริยาทิยิตฺวา**ติ เขเปตฺวา นิพฺพาเปตฺวาฯ **อปริคมนตายา**ติ สํสาเร อคมนภาเวน ปุนาคมนาภาเวนาติ อโตฺถฯ **กฎํ สมาทายา**ติ ชยคฺคาหํ คเหตฺวาฯ **มุตฺติปฏิเสวนตายา**ติ สพฺพกิเลเสหิ มุจฺจิตฺวา รูปาทิอารมฺมณเสวนวเสนฯ อถ วา สพฺพกิเลเสหิ มุตฺตผลสมาปตฺติเสวนวเสนฯ **เมตฺตาย ปาริสุทฺธิยา**ติ อุปกฺกิเลสมุตฺตาย ปริสุทฺธภาเว ฐิตาย เมตฺตาย ฐิโตฯ **กรุณา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

**อจฺจนฺตปาริสุทฺธิยา**ติ อติกฺกนฺตปริสุทฺธภาเวน ปริสุทฺธิยา อนฺตํ ปาปุณิตฺวา ฐิโตฯ **อตมฺมยตายา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิมานา ‘‘ตมฺมยา’’ติ วุจฺจนฺติฯ เตสํ อภาโว อตมฺมยตา, ตาย ตณฺหาทิฏฺฐิมานวิรหิตตาย ฐิโตฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘โส ตาทิโส โลกวิทู สุเมโธ, สเพฺพสุ ธเมฺมสุ อตมฺมโย มุนี’’ติ (อ. นิ. ๓.๔๐)ฯ เอตฺถาปิ ตณฺหามานทิฏฺฐิวิรหิโตติ อโตฺถฯ **วิมุตฺตตฺตา**ติ สพฺพกิเลเสหิ มุตฺตภาเวนฯ **สนฺตุสฺสิตตฺตา**ติ ยถาลาภยถาพลยถาสารุปฺปสโนฺตสวเสน สนฺตุฎฺฐภาเวน ฐิโตฯ

**ขนฺธปริยเนฺต**ติ เอกจตุปญฺจกฺขนฺธานํ ตีหิ ปริญฺญาหิ ญาเปตฺวา อเนฺต อวสาเน ฐิโต , นตฺถิ เอตสฺส อโนฺตติ วา ปริยนฺตํ, ตสฺมึ ปริยเนฺตฯ **ธาตุปริยนฺตา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ อยํ ปน วิเสโส – **ธาตุปริยเนฺต**ติ อฎฺฐารสนฺนํ ธาตูนํ ปริยเนฺตฯ **อายตนปริยเนฺต**ติ ทฺวาทสนฺนํ อายตนานํฯ **คติปริยเนฺต**ติ นิรยาทิปญฺจนฺนํ คตีนํฯ **อุปปตฺติปริยเนฺต**ติ สุคติทุคฺคตีสุ นิพฺพตฺติยาฯ **ปฏิสนฺธิปริยเนฺต**ติ กามรูปารูปภเวสุ ปฏิสนฺธิยา ฯ **ภวปริยเนฺต**ติ เอกโวการจตุปญฺจสญฺญาอสญฺญาเนวสญฺญานาสญฺญากามรูปอรูปภวานํฯ **สํสารปริยเนฺต**ติ ขนฺธธาตุอายตนานํ อโพฺพจฺฉินฺนปวตฺติยาฯ **วฎฺฎปริยเนฺต**ติ กมฺมวิปากกิเลสวฎฺฎานํ ปริยเนฺตฯ **อนฺติเม ภเว**ติ อวสาเน อุปปตฺติภเวฯ **อนฺติเม สมุสฺสเย ฐิโต**ติ อวสาเน สมุสฺสเย สรีเร ฐิโตฯ **อนฺติมเทหธโร**ติ อนฺติมํ อวสานเทหํ สรีรํ ธาเรตีติ อนฺติมเทหธโรฯ **อรหา**ติ อารกตฺตา อรีนํ, อรานญฺจ หตตฺตา, ปจฺจยาทีนํ อรหตฺตา, ปาปกรเณ รหาภาวา อรหาฯ

**ตสฺสายํ ปจฺฉิมโก**ติ ตสฺส ขีณาสวสฺส อยํ สมุสฺสโย อตฺตภาโว อวสาโนฯ **จริโม**ติ อโปฺป มโนฺท จริโม อาโลโป, จริมํ กพฬํ วิยฯ ปุน ปฏิสนฺธิยา นตฺถิภาวํ สนฺธาย **“ชาติมรณสํสาโร, นตฺถิ ตสฺส ปุนพฺภโว”**ติ อาหฯ ชนนํ ชาติ, มรนฺติ เตนาติ มรณํ, ขนฺธาทีนํ อโพฺพจฺฉินฺนา สํสารปวตฺติ จ ตสฺส ขีณาสวสฺส ปุน นตฺถีติ วุตฺตํ คาถํ นิคเมโนฺต อาห **เตนาห ภควา** –

**“ตสฺมา ชนฺตุ…เป.… นาวํ สิตฺวาว ปารคู”**ติฯ

อิมสฺมิํ สุเตฺต ยํ อนฺตรนฺตรา น วุตฺตํ, ตํ ปาฐานุสาเรน คเหตพฺพํฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย มหานิเทฺทสฎฺฐกถาย

กามสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

# ๒. คุหฏฺฐกสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา

**๗**. ทุติเย – **สโตฺต**ติ ลโคฺค฿ **คุหายนฺ**ติ กาเย฿ กาโย หิ ราคาทีนํ วาฬานํ วสโนกาสโต ‘‘คุหา’’ติ วุจฺจติ฿ **พหุนาภิฉโนฺน**ติ พหุนา ราคาทิกิเลสชาเตน อภิจฺฉโนฺน฿ เอเตน อชฺฌตฺตพนฺธนํ วุตฺตํ฿ **ติฏฺฐนฺ**ติ ราคาทิวเสน ติฏฺฐโนฺต฿ **โมหนสฺมิํ ปคาโฬฺห**ติ โมหนํ วุจฺจติ กามคุโณ฿ เอตฺถ หิ เทวมนุสฺสา มุยฺหนฺติ เตสุ อโชฺฌคาฬฺหา หุตฺวา; เอเตน พาหิรพนฺธนํ วุตฺตํ฿ **ทูเร วิเวกา หิ ตถาวิโธ โส**ติ โส ตถารูโป นโร ติวิธาปิ กายวิเวกาทิวิเวกา ทูเร , อนาสเนฺน฿ กิํการณา? **กามา หิ โลเก น หิ สุปฺปหายา**ติ ยสฺมา โลเก กามา สุปฺปหายา น โหนฺติ, ตสฺมาติ วุตฺตํ โหติ฿

**สโตฺตติ หิ โข วุตฺตนฺ**ติ ‘‘สโตฺต, นโร, มานโว’’ติ เอวมาทินา นเยน กถิโตเยว฿ **คุหา ตาว วตฺตพฺพา**ติ คุหา ตาว กเถตพฺพา฿ **กาโยติ วา**ติอาทีสุ อยํ ตาว ปทโยชนา – กาโย อิติ วา คุหา อิติ วา…เป…. กุโมฺภ อิติ วาติ฿ ตตฺถ **กาโย**ติ ‘‘กุจฺฉิตานํ อาโยติ กาโย’’ติอาทินา เหฏฺฐา สติปฏฺฐานกถายํ วุโตฺตเยว฿ ราคาทิวาฬานํ วสโนกาสเฏฺฐน **คุหา,** ‘‘ปฏิจฺฉาทนเฏฺฐนา’’ติปิ เอเก฿ ‘‘ทูรงฺคมํ เอกจรํ, อสรีรํ คุหาสย’’นฺติอาทีสุ (ธ. ป. ๓๗) วิย฿ ราคาทีหิ ฌาปนเฏฺฐน **เทโห** ‘‘เต หิตฺวา มานุสํ เทห’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๓๒ โถกํ วิสทิสํ) วิย฿ ปมตฺตกรณเฏฺฐน **สเนฺทโห** ‘‘ภิชฺชติ ปูติสเนฺทโห, มรณนฺตญฺหิ ชีวิต’’นฺติอาทีสุ (ธ. ป. ๑๔๘) วิย฿ สํสาเร สญฺจรณเฏฺฐน **นาวา** ‘‘สิญฺจ ภิกฺขุ อิมํ นาวํ, สิตฺตา เต ลหุเมสฺสตี’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๓๖๙) วิย฿ อิริยาปถสฺส อตฺถิภาวเฏฺฐน **รโถ** ‘‘รโถ สีลปริกฺขาโร, ฌานโกฺข จกฺกวีริโย’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๕.๔) วิย฿ อจฺจุคฺคตเฏฺฐน **ธโช** ‘‘ธโช รถสฺส ปญฺญาณ’’นฺติอาทีสุ (ชา. ๒.๒๒.๑๘๔๑) วิย฿

กิมิกุลานํ อาวาสภาเวน **วมฺมิโก** ‘‘วมฺมิโกติ โข, ภิกฺขุ, อิมเสฺสตํ จาตุมหาภูติกสฺส กายสฺส อธิวจน’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๕๑) วิย฿ ยเถว หิ พาหิรโก วมฺมิโก, วมติ วนฺตโก วนฺตุสฺสโย วนฺตสิเนหสมฺพโทฺธติ จตูหิ การเณหิ ‘‘วมฺมิโก’’ติ วุจฺจติ฿ โส หิ อหินกุลอุนฺทูรฆรโคฬิกาทโย นานปฺปกาเร ปาณเก วมตีติ วมฺมิโก฿ อุปจิกาหิ วนฺตโกติ วมฺมิโก฿ อุปจิกาหิ วมิตฺวา มุขตุณฺฑเกหิ อุกฺขิตฺตปํสุจุเณฺณน กฏิปฺปมาเณนปิ โปริสปฺปมาเณนปิ อุสฺสิโตติ วมฺมิโก฿ อุปจิกาหิ วนฺตเขฬสิเนเหน อาพทฺธตาย สตฺตสตฺตาหํ เทเว วสฺสเนฺตปิ น วิปฺปกิรียติ, นิทาเฆปิ ตโต ปํสุมุฏฺฐิํ คเหตฺวา ตสฺมิํ มุฏฺฐินา ปีฬิยมาเน สิเนโห นิกฺขมติ, เอวํ วนฺตสิเนเหน สมฺพโทฺธติ วมฺมิโก฿ เอวมยํ กาโยปิ ‘‘อกฺขิมฺหา อคฺคิคูถโก’’ติอาทินา นเยน นานปฺปการํ อสุจิกลิมลํ วมตีติ วมฺมิโก฿ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธขีณาสวา อิมสฺมิํ อตฺตภาเว นิกนฺติปริยาทาเนน อตฺตภาวํ ฉเฑฺฑตฺวา คตาติ อริเยหิ วนฺตโกติปิ วมฺมิโก฿ เยหิ จายํ ตีหิ อฏฺฐิสเตหิ อุสฺสิโต นหารุสมฺพโทฺธ มํสาวเลปโน อลฺลจมฺมปริโยนโทฺธ ฉวิรญฺชิโต สเตฺต วเญฺจติ, ตํ สพฺพํ อริเยหิ วนฺตเมวาติ วนฺตุสฺสโยติปิ วมฺมิโก฿ ‘‘ตณฺหา ชเนติ ปุริสํ, จิตฺตมสฺส วิธาวตี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๕๕-๕๗) เอวํ ตณฺหาย ชนิตตฺตา อริเยหิ วเนฺตเนว ตณฺหาสิเนเหน สมฺพโทฺธ อยนฺติ วนฺตสิเนเหน สมฺพโทฺธติปิ วมฺมิโก฿ ยถา จ วมฺมิกสฺส อโนฺต นานปฺปการา ปาณกา ตเตฺถว ชายนฺติ, อุจฺจารปสฺสาวํ กโรนฺติ, คิลานา สยนฺติ, มตา นิปตนฺติ฿ อิติ โส เตสํ สูติฆรํ วจฺจกุฏิ คิลานสาลา สุสานญฺจ โหติ฿ เอวํ ขตฺติยมหาสาลาทีนมฺปิ กาโย ‘‘อยํ โคปิตรกฺขิโต มณฺฑิตปสาทิโต มหานุภาวานํ กาโย’’ติ อจิเนฺตตฺวา ฉวินิสฺสิตา ปาณา จมฺมนิสฺสิตา ปาณา มํสนิสฺสิตา ปาณา นหารุนิสฺสิตา ปาณา อฏฺฐินิสฺสิตา ปาณา อฏฺฐิมิญฺชนิสฺสิตา ปาณาติ เอวํ กุลคณนาย อสีติมตฺตานิ กิมิกุลสหสฺสานิ อโนฺตกายสฺมิํเยว ชายนฺติ, อุจฺจารปสฺสาวํ กโรนฺติ, เคลเญฺญน อาตุ

ริตานิ สยนฺติ, มตามตา นิปตนฺติฯ อิติ อยมฺปิ เตสํ ปาณานํ สูติฆรํ วจฺจกุฏิ คิลานสาลา สุสาน ญฺจ โหตีติ “วมฺมิโก”ติ สงฺขํ คโตฯ

มนาปามนาปปตนเฏฺฐน **นครํ** “สกฺกายนคร”นฺติอาทีสุ วิยฯ โรคาทีนํ นีฬภาเวน กุลา วกภาเวน **นีฬํ** “โรคนีฬํ ปภงฺคุร”นฺติอาทีสุ (ธ. ป. ๑๔๘) วิยฯ ปฏิสนฺธิยา นิวาสเคหเฏฺฐน **กุฏิ** “ปญฺจทฺวารายํ กุฏิกายํ ปสกฺกิยา”ติอาทีสุ (เถรคา. ๑๒๕) วิยฯ ปูติภาเวน **คโณฺฑ** “โร โคติ ภิกฺขเว, คโณฺฑติ ภิกฺขเว, สโลฺลติ ภิกฺขเว, กายเสฺสตํ อธิวจน”นฺติอาทีสุ (อ. นิ. ๙.๑๕) วิยฯ ภิชฺชนเฏฺฐน **กุมฺโภ** “กุมฺภูปมํ กายมิมํ วิทิตฺวา”ติอาทีสุ (ธ. ป. ๔๐) วิยฯ **กายเสฺสตํ อธิวจน**นฺติ เอตํ วุตฺตปฺปการํ จตุมหาภูตมยสฺส กรชกายสฺส อธิวจนํ, กถนนฺติ อ โตฺถฯ **คุหาย**นฺติ สรีรสฺมึ ฯ **สโตฺต**ติ อลฺลีโนฯ **วิสโตฺต**ติ วณฺณราคาทิวเสน วิวิโธ อลฺลีโนฯ สณฺฐานราควเสน **อาสโตฺต**ฯ ตเตฺถว “สุภํ สุข”นฺติ คหณวเสน **ลโคฺค**ฯ อตฺตคฺคหณวเสน **ลคฺคิโตฯ ปลิพุโทฺธ**ติ ผสฺสราควเสน อมุญฺจิตฺวา ฐิโตฯ **ภิตฺติขิเล**ติ ภิตฺติยํ อาโกฏิตขาณุ เกฯ **นาคทเนฺต**ติ ตเถว หตฺถิทนฺตสทิเส วงฺกทณฺฑเกฯ **สตฺต**นฺติ ภิตฺติขิเล ลคฺคํฯ **วิสตฺต**นฺติ นาคทเนฺต ลคฺคํฯ **อาสตฺต**นฺติ จีวรวํเส ลคฺคํฯ **ลคฺค**นฺติ จีวรรชฺชุยา ลคฺคํฯ **ลคฺคิต**นฺติ ปีฐปา เท ลคฺคํฯ **ปลิพุทฺธ**นฺติ มญฺจปาเท ลคฺคนฺติ เอวมาทินา นเยน โยเชตพฺพํฯ

**ลคฺคนาธิวจน**นฺติ วิเสเสน อลฺลียนกถนํฯ **ฉโนฺน**ติ วุตฺตปฺปกาเรหิ กิเลเสหิ ฉาทิโตฯ ปุนปฺปุนํ อุปฺปตฺติวเสน อุปรูปริ ฉโนฺนติ **อุจฺฉโนฺนฯ อาวุโต**ติ อาวริโตฯ **นิวุโต**ติ วาริโตฯ **โอ ผุโต**ติ อวตฺถริตฺวา ฉาทิโตฯ **ปิหิโต**ติ ภาชเนน อุกฺขลิมุขํ วิย ปลิคุณฺฐิโตฯ **ปฏิจฺฉโนฺน**ติ อาวโฏฯ **ปฏิกุชฺชิโต**ติ อโธมุขํ ฐปิโตฯ ตตฺถ ติณปณฺณาทีหิ ฉาทิตํ วิย ฉโนฺนฯ อุจฺฉโนฺน นทึ อาวรณเสตุ วิยฯ อาวุโต ชนสญฺจรณมคฺคาวรณํ วิยฯ

**วินิพโทฺธ มานวเสนา**ติ นานาวิเธน มานาติมานวเสน นานาวิเธ อารมฺมเณ พโทฺธ หุตฺ วา ติฏฺฐติฯ **ปรามโฏฺฐ ทิฏฺฐิวเสนา**ติ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐีนํ วเสน ปรามโฏฺฐ อามสิตฺวา คหิโตฯ **วิ เกฺขปคโต อุทฺธจฺจวเสนา**ติ อารมฺมเณ อสนฺติฏฺฐนวเสน จิตฺตวิเกฺขปํ ปโตฺต อุปคโตฯ **อ นิฏฺฐงฺคโต วิจิกิจฺฉาวเสนา**ติ รตนตฺตยาทีสุ กงฺขาสงฺขาตาย วิจิกิจฺฉาย วเสน สนฺนิฏฺฐานํ อปฺปโตฺตฯ **ถามคโต อนุสยวเสนา**ติ ทุนฺนีหรณอปฺปหีนานุสยวเสน ถิรภาวํ ปโตฺต อุปคโต หุตฺวา ติฏฺฐติฯ

**รูปูปย**นฺติ ตณฺหาทิฏฺฐูปยวเสน รูปํ อุปคนฺตฺวา อารมฺมณํ กตฺวาฯ **วิญฺญาณํ ติฏฺฐมานํ ติฏฺฐตี**ติ ตสฺมึ อารมฺมเณ รูปารมฺมณํ วิญฺญาณํ ติฏฺฐนฺตํ ติฏฺฐติฯ **รูปารมฺมณํ รูปปติฏฺฐ**นฺติ รูปเมว อารมฺมณํ อาลมฺพิตฺวา รูปเมว ปติฏฺฐํ กตฺวาฯ **นนฺทูปเสจน**นฺติ สปฺปีติกตโณฺหทเกน อาสิตฺตํ วิญฺญาณํฯ **วุฑฺฒิ**นฺติ วุฑฺฒิภาวํฯ **วิรูฬฺหิ**นฺติ ชวนวเสน อุปริโต วิรูฬฺหิภาวํฯ **เวปุลฺล**นฺติ ตทารมฺมณวเสน เวปุลฺลํฯ

**อตฺถิ ราโค**ติอาทีนิ โลภเสฺสว นามานิฯ โส หิ รญฺชนวเสน **ราโค,** นนฺทนวเสน **นนฺที,** ตณฺหายนวเสน **ตณฺหา**ติ วุจฺจติฯ **ปติฏฺฐิตํ ตตฺถ วิญฺญาณํ วิรูฬฺห**นฺติ กมฺมํ ชวาเปตฺวา ปฏิ สนฺธิอากฑฺฒนสมตฺถตาย ปติฏฺฐิตเญฺจว วิรูฬฺหญฺจฯ **ยตฺถา**ติ เตภูมกวเฏฺฏ ภุมฺมํฯ สพฺพตฺถ วา ปุริมปเท เอตํ ภุมฺมํฯ **อตฺถิ ตตฺถ สงฺขารานํ วุฑฺฒี**ติ อิทํ อิมสฺมึ วิปากวเฏฺฏ ฐิตสฺส อายตึ วฏฺฏเหตุเก สงฺขาเร สนฺธาย วุตฺตํฯ **ยตฺถ อตฺถิ อายตึ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺตี**ติ ยสฺมึ ฐาเน อายตึ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ อตฺถิฯ ตตฺถ ปุริมสุตฺตํ รูปาทิอารมฺมณลคฺคนวเสน วุตฺตํ, ทุติยสุตฺ ตํ ตเทวารมฺมณํ อภินนฺทนวเสน วุตฺตํ, ตติยํ วิญฺญาณปติฏฺฐานวเสน วุตฺตํ, จตุตฺถํ จตุพฺพิธอา หารวเสน, กุสลากุสลวิญฺญาณปติฏฺฐานวเสน วุตฺตนฺติ ญาตพฺพํฯ

**เยภุเยฺยนา**ติ ปาเยนฯ **มุยฺหนฺตีติ** โมหํ อาปชฺชนฺติฯ **สมฺมุยฺหนฺตีติ** วิเสเสน มุยฺหนฺติฯ **สมฺปมุยฺหนฺตีติ** สพฺพากาเรน มุยฺหนฺติฯ อถ วา รูปารมฺมณํ ปฏิจฺจ **มุยฺหนฺติ,** สทฺทารมฺมณํ ปฏิจฺจ **สมฺมุยฺหนฺติ,** มุตารมฺมณํ ปฏิจฺจ **สมฺปมุยฺหนฺติฯ อวิชฺชาย อนฺธีกตา**ติ อฏฺฐสุ ฐาเนสุ อญฺญาณาย อวิชฺชาย อนฺธีกตาฯ ''คตา''ติ วา ปาโฐ, อนฺธภาวํ อุปคตาติ อโตฺถฯ **ปคาโฬฺห**ติ ปวิโฏฺฐฯ **โอคาโฬฺห**ติ เหฏฺฐาภาคํ ปวิโฏฺฐฯ **อโชฺฌคาโฬฺห**ติ อธิโอคาหิตฺวา อวตฺถริตฺวา วิเสเสน ปวิโฏฺฐ **นิมุโคฺค**ติ อโธมุขํ หุตฺวา ปวิโฏฺฐฯ อถ วา ทสฺสนสํสเคฺคน **โอคาโฬฺห**ฯ สวนสํสเคฺคน **อโชฺฌคาโฬฺห**ฯ วจนสํสเคฺคน **นิมุโคฺค**ฯ สปฺปุริสสํสคฺควิรหิโต วา **โอคาโฬฺห**ฯ สทฺธมฺมเสวนวิรหิโต วา **อโชฺฌคาโฬฺห**ฯ ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติวิรหิโต วา **นิมุโคฺค**ฯ

**วิเวกา**ติ วิวิตฺติ, วิวิจฺจนํ วา วิเวโกฯ **ตโย**ติ คณนปริเจฺฉโทฯ **กายวิเวโก**ติ กาเยน วิวิตฺติ, วินา อปสกฺกนํฯ **จิตฺตวิเวกา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อิธ ภิกฺขู**ติ อิมสฺมิํ สาสเนฯ สํสาเร ภยํ อิกฺขนโต ภิกฺขุฯ **วิวิตฺต**นฺติ สุญฺญํ, อปฺปสทฺทํ อปฺปนิโคฺฆสนฺติ อโตฺถฯ เอตเทว หิ สนฺธาย วิภเงฺค ''วิวิตฺตนฺติ สนฺติเก เจปิ เสนาสนํ โหติ, ตญฺจ อนากิณฺณํ คหเฏฺฐหิ ปพฺพชิเตหิ, เตน ตํ วิวิตฺต''นฺติ (วิภ. ๕๒๖) วุตฺตํฯ เสติ เจว อาสติ จ เอตฺถาติ เสนาสนํ, มญฺจปีฐาทีนเมตมธิวจนํฯ เตนาห –

> ''เสนาสนนฺติ มโญฺจปิ เสนาสนํ, ปีฐมฺปิ… ภิสิปิ… พิโพฺพหนมฺปิ… วิหาโรปิ… อฑฺฒโยโคปิ… ปาสาโทปิ… อโฏฺฏปิ… มาโฬปิ… เลณมฺปิ… คุหาปิ… รุกฺขมูลมฺปิ… เวฬุคุมฺโพปิ… ยตฺถ วา ปน ภิกฺขู ปฏิกฺกมนฺติ, สพฺพเมตํ เสนาสน''นฺติ (วิภ. ๕๒๗)ฯ

อปิ จ วิหาโร อฑฺฒโยโค ปาสาโท หมฺมิยํ คุหาติ อิทํ **วิหารเสนาสนํ** นามฯ มโญฺจ ปีฐํ ภิสิ พิโพฺพหนนฺติ อิทํ **มญฺจปีฐเสนาสนํ** นามฯ จิมิลิกา จมฺมขโณฺฑ ติณสนฺถาโร ปณฺณสนฺถาโรติ อิทํ **สนฺถตเสนาสนํ** นามฯ ยตฺถ วา ปน ภิกฺขู ปฏิกฺกมนฺติ, อิทํ **โอกาสเสนาสนํ** นามาติ เอวํ จตุพฺพิธํ เสนาสนํ โหติฯ ตํ สพฺพมฺปิ เสนาสนคฺคหเณน คหิตเมวฯ

อิธ ปนสฺส สกุณสทิสสฺส จาตุทฺทิสสฺส ภิกฺขุโน อนุจฺฉวิกเสนาสนํ ทเสฺสโนฺต **''อรญฺญํ รุกฺขมูล''**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อรญฺญ**นฺติ ''นิกฺขมิตฺวา พหิ อินฺทขีลา สพฺพเมตํ อรญฺญ''นฺติ (วิภ. ๕๒๙) อิทํ ภิกฺขุนีนํ วเสน อาคตํฯ ''อารญฺญกํ นาม เสนาสนํ ปญฺจธนุสติกํ ปจฺฉิม''นฺติ (ปารา. ๖๕๔) อิทํ ปน อิมสฺส ภิกฺขุโน อนุรูปํฯ ตสฺส ลกฺขณํ วิสุทฺธิมเคฺค ธุตงฺคนิเทฺทเส (วิสุทฺธิ. ๑.๓๑) วุตฺตํฯ **รุกฺขมูล**นฺติ ยํกิญฺจิ สนฺตจฺฉายํ วิวิตฺตํ รุกฺขมูลํฯ **ปพฺพต**นฺติ เสลํฯ ตตฺถ หิ อุทกโสณฺฑีสุ อุทกกิจฺจํ กตฺวา สีตาย รุกฺขจฺฉายาย นิสินฺนสฺส นานาทิสาสุ ขายมานาสุ สีเตน วาเตน พีชิยมานสฺส จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติฯ **กนฺทร**นฺติ กํ วุจฺจติ อุทกํ, เตน ทาริตํ, อุทเกน ภินฺนํ ปพฺพตปเทสํฯ ยํ ''นทีตุมฺพ''นฺติปิ ''นทีกุญฺช''นฺติปิ วทนฺติฯ ตตฺถ หิ รชตปฏฺฏสทิสา วาลุกา โหติ, มตฺถเก มณิวิตานํ วิย วนคหนํ, มณิขนฺธสทิสํ อุทกํ สนฺทติฯ เอวรูปํ กนฺทรํ โอรุยฺห ปานียํ ปิวิตฺวา คตฺตานิ สีตานิ กตฺวา วาลุกํ อุสฺสาเปตฺวา ปํสุกูลจีวรํ ปญฺญเปตฺวา นิสินฺนสฺส สมณธมฺมํ กโรโต จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติฯ **คิริคุห**นฺติ ทฺวินฺนํ ปพฺพตานํ อนฺตรํ, เอกสฺมิํเยว วา อุมงฺคสทิสํ มหาวิวรํฯ สุสานลกฺขณํ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๓๔) วุตฺตํฯ

**วนปตฺถ**นฺติ คามนฺตํ อติกฺกมิตฺวา มนุสฺสานํ อนุปจารฏฺฐานํ ยตฺถ น กสนฺติ น วปนฺติฯ เตเนวาห ''วนปตฺถนฺติ ทูรานเมตํ เสนาสนานํ อธิวจน''นฺติอาทิ (วิภ. ๕๓๑)ฯ **อโพฺภกาส**นฺติ อจฺฉนฺนํฯ อากงฺขมาโน ปเนตฺถ จีวรกุฏิํ กตฺวา วสติฯ **ปลาลปุญฺช**นฺติ ปลาลราสิํฯ มหาปลาล

ปุญฺชโต หิ ปลาลํ นิกฺกฑฺฒิตฺวา ปพฺภารเลณสทิเส อาลเย กโรนฺติ, คจฺฉคุมฺพาทีนมฺปิ อุปริ ปลาลํ ปกฺขิปิตฺวา เหฏฺฐา นิสินฺนา สมณธมฺมํ กโรนฺติฯ สพฺพเมตํ สนฺธาย วุตฺตํ ''กาเยน วิวิโตต วิหรตี''ติอาทิฯ เอโก จงฺกมํ อธิฏฺฐาติ ปวตฺตยตีติ วุตฺตํ โหติฯ **อิริยตี**ติ อิริยาปถํ วตฺตยติฯ **วตฺตตี**ติ อิริยาปถวุตฺตึ อุปฺปาเทติฯ **ปาเลตี**ติ อิริยาปถํ รกฺขติฯ **ยเปตี**ติ ยปยติฯ **ยาเปตี**ติ ยาปยติฯ

**ปฐมํ ฌานํ สมาปนฺนสฺสา**ติ กุสลชฺฌานสมงฺคิสฺสฯ **นีวรเณหิ จิตฺตํ วิวิตฺต**นฺติ อุปจาเรน นีวรเณหิ วิวิตฺตมฺปิ สมานํ อโนฺตอปฺปนาย สุฏฺฐุ วิวิตฺตํ นาม โหตีติ ทเสฺสตุํ ''ปฐมํ ฌานํ สมาปนฺนสฺส นีวรเณหิ จิตฺตํ วิวิตฺตํ โหตี''ติ วุตฺตํฯ เอเสว นโย วิตกฺกวิจารปีติสุขทุเกฺขหิ ทุติยตติยจตุตฺถชฺฌานานิ สมาปนฺนานนฺติฯ **รูปสญฺญายา**ติ กุสลวิปากกิริยวเสน ปญฺจทสนฺนํ รูปาวจรชฺฌานานํ สญฺญายฯ **ปฏิฆสญฺญายา**ติ จกฺขุรูปาทิสงฺฆฏฺฏเนน อุปฺปนฺนาย กุสลากุสลวิปากวเสน ทฺวิปญฺจวิญฺญาณสงฺขาตาย ปฏิฆสญฺญาย จฯ **นานตฺตสญฺญายา**ติ นานารมฺมเณ ปวตฺตาย จตุจตฺตาลีสกามาวจรสญฺญาย จ จิตฺตํ วิวิตฺตํ โหติ สุญฺญํ โหติฯ

**อากาสานญฺจายตนํ สมาปนฺนสฺสา**ติ เอตฺถ นาสฺส อโนฺตติ อนนฺตํ, อากาสํ อนนฺตํ อากาสานนฺตํ, อากาสานนฺตเมว อากาสานญฺจํ, ตํ อากาสานญฺจํ อธิฏฺฐานเฏฺฐน อายตนมสฺส สสมฺปยุตฺตธมฺมสฺส ฌานสฺส เทวานํ เทวายตนมิวาติ อากาสานญฺจายตนํ, กสิณุคฺฆาฏิมากาสารมฺมณฌานเสฺสตํ อธิวจนํฯ ตํ อากาสานญฺจายตนํ สมาปนฺนสฺส กุสลกิริยฌานํ สมาปนฺนสฺสฯ **รูปสญฺญายา**ติ สญฺญาสีเสน รูปาวจรชฺฌานโต เจว ตทารมฺมณโต จฯ รูปาวจรชฺฌานมฺปิ หิ ''รูป''นฺติ วุจฺจติ ''รูปี รูปานิ ปสฺสตี''ติอาทีสุ (ปฏิ. ม. ๑.๒๐๙), ตสฺส อารมฺมณมฺปิ ''พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสติ สุวณฺณทุพฺพณฺณานี''ติอาทีสุปิ (ปฏิ. ม. ๑.๒๐๙)ฯ ตสฺมา อิธ รูเปสญฺญา รูปสญฺญาติ เอวํ สญฺญาสีเสน รูปาวจรชฺฌานเสฺสตํ อธิวจนํฯ รูเป สญฺญา อสฺสาติ รูปสญฺญํ, รูปมสฺส นามนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ ปถวีกสิณาทิเภทสฺส ตทารมฺมณสฺส เจตํ อธิวจนนฺติ เวทิตพฺพํฯ เอตาย กุสลวิปากกิริยาวเสน ปญฺจทสวิธาย ฌานสงฺขาตาย รูปสญฺญายฯ เอตาย จ ปถวีกสิณาทิวเสน อฏฺฐวิธาย อารมฺมณสงฺขาตาย รูปสญฺญายฯ

**ปฏิฆสญฺญายา**ติ จกฺขาทีนํ วตฺถูนํ รูปาทีนํ อารมฺมณานญฺจ ปฏิฆาเตน สมุปฺปนฺนา สญฺญา ปฏิฆสญฺญา, รูปสญฺญาทีนํ เอตํ อธิวจนํฯ ยถาห – ''ตตฺถ กตมา ปฏิฆสญฺญา? รูปสญฺญา สทฺทสญฺญา คนฺธสญฺญา รสสญฺญา โผฏฺฐพฺพสญฺญา, อิมา วุจฺจนฺติ ปฏิฆสญฺญาโย''ติ (วิภ. ๖๐๓)ฯ ตา กุสลวิปากา ปญฺจ อกุสลวิปากา ปญฺจาติ เอตาย ปฏิฆสญฺญายฯ

**นานตฺตสญฺญายา**ติ นานเตฺต โคจเร ปวตฺตาย สญฺญาย, นานตฺตาย วา สญฺญายฯ ยถาห – ''ตตฺถ กตมา นานตฺตสญฺญา? อสมาปนฺนสฺส มโนธาตุสมงฺคิสฺส วา มโนวิญฺญาณธาตุสมงฺคิสฺส วา สญฺญา สญฺชานนา สญฺชานิตตฺตํ, อิมา วุจฺจนฺติ นานตฺตสญฺญาโย''ติ (วิภ. ๖๐๔) เอวํ วิภเงฺค วิภชิตฺวา วุตฺตาฯ ตา อิธ อธิเปฺปตาฯ อสมาปนฺนสฺส มโนธาตุมโนวิญฺญาณธาตุสงฺคหิตา สญฺญา รูปสทฺทาทิเภเท นานเตฺต นานาสภาเว โคจเร ปวตฺตนฺติฯ ยสฺมา เจสา อฏฺฐ กามาวจรกุสลสญฺญา, ทฺวาทส อกุสลสญฺญา, เอกาทส กามาวจรกุสลวิปากสญฺญา, เทฺว อกุสลวิปากสญฺญา , เอกาทส กามาวจรกิริยสญฺญาติ เอวํ จตุจตฺตาลีสมฺปิ สญฺญา นานตฺตา นานาสภาวา อญฺญมญฺญํ อสทิสา, ตสฺมา ''นานตฺตสญฺญา''ติ วุตฺตา, ตาย นานตฺตสญฺญายฯ

**จิตฺตํ วิวิตฺตํ โหตี**ติ อากาสานญฺจายตนํ สมาปนฺนสฺส รูปสญฺญาปฏิฆสญฺญานานตฺตสญฺญาสงฺขาตาหิ สญฺญาหิ ฌานจิตฺตํ วิวิตฺตํ โหติ วินา โหติ อปสกฺกนํ โหติฯ **วิญฺญาณ**

**ญฺจายตน**นฺติ เอตเทว วิญฺญาณํ อธิฏฺฐานเฏฺฐน อายตนมสฺสาติ วิญฺญาณญฺจายตนํ, อากาเส ปวตฺตวิญฺญาณารมฺมณสฺส ฌานเสฺสตํ อธิวจนํฯ ตํ ฌานํ สมาปนฺนสฺส วุตฺตปฺปการาย อากาสานญฺจายตนสญฺญาย จิตฺตํ วิวิตฺตํ โหติฯ

**อากิญฺจญฺญายตน**นฺติ เอตฺถ ปน นาสฺส กิญฺจนนฺติ อกิญฺจนํ, อนฺตมโส ภงฺคมตฺตมฺปิ อสฺส อวสิฏฺฐํ นตฺถีติ วุตฺตํ โหติฯ อกิญฺจนสฺส ภาโว อากิญฺจญฺญํ, อากาสานญฺจายตนวิญฺญาณาปคมเสฺสตํ อธิวจนํฯ ตํ อากิญฺจญฺญํ อธิฏฺฐานเฏฺฐน อายตนมสฺสาติ อากิญฺจญฺญายตนํ, อากาเส ปวตฺติตวิญฺญาณาปคมารมฺมณฌานเสฺสตํ อธิวจนํฯ ตํ อากิญฺจญฺญายตนํ สมาปนฺนสฺส ตาย วิญฺญาณญฺจายตนสญฺญาย จิตฺตํ วิวิตฺตํฯ

**เนวสญฺญานาสญฺญายตน**นฺติ เอตฺถ ปน ยาย สญฺญาย ภาวโต ตํ ‘‘เนวสญฺญานาสญฺญายตน’’นฺติ วุจฺจติ, ยถาปฏิปนฺนสฺส สา สญฺญา โหติ, ตํ ตาว ทเสฺสตุํ วิภเงฺค (วิภ. ๖๒๐) ‘‘เนวสญฺญีนาสญฺญี’’ติ อุทฺธริตฺวา ตเญฺญว ‘‘อากิญฺจญฺญายตนํ สนฺตโต มนสิ กโรติ, สงฺขาราวเสสสมาปตฺติํ ภาเวติ, เตน วุจฺจติ เนวสญฺญีนาสญฺญี’’ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ สนฺตโต มนสิกโรตีติ ‘‘สโนฺตวตายํ สมาปตฺติ, ยตฺร หิ นาม นตฺถิภาวมฺปิ อารมฺมณํ กริตฺวา วสตี’’ติ เอวํ สนฺตารมฺมณตาย นํ ‘‘สนฺตา’’ติ มนสิ กโรติฯ ตํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ อเปฺปตฺวา นิสินฺนสฺส ตาย อากิญฺจญฺญายตนสญฺญาย ฌานจิตฺตํ สุญฺญํ โหติฯ

**โสตาปนฺนสฺสา**ติ โสตาปตฺติผลํ ปตฺตสฺสฯ **สกฺกายทิฏฺฐิยา**ติ วีสติวตฺถุกาย สกฺกายทิฏฺฐิยาฯ **วิจิกิจฺฉายา**ติ อฏฺฐสุ ฐาเนสุ กงฺขายฯ **สีลพฺพตปรามาสา**ติ ‘‘สีเลน สุทฺธิ, วเตน สุทฺธี’’ติ ปรามสิตฺวา อุปฺปชฺชนกทิฏฺฐิฯ **ทิฏฺฐานุสยา**ติ อปฺปหีนเฏฺฐน สนฺตาเน อนุสยกา ทิฏฺฐานุสยาฯ ตถา **วิจิกิจฺฉานุสยาฯ ตเทกเฏฺฐหิ จา**ติ เตหิ สกฺกายทิฏฺฐิอาทีหิ เอกโต ฐิเตหิ จฯ อุปตาเปนฺติ วิพาเธนฺติ จาติ กิเลสา, เตหิ สกฺกายทิฏฺฐิยาทิกิเลเสหิ จิตฺตํ วิวิตฺตํ สุญฺญํ โหติฯ เอตฺถ ‘‘ตเทกฏฺฐ’’นฺติ ทุวิธํ เอกฏฺฐํ ปหาเนกฏฺฐํ สหเชกฏฺฐญฺจฯ อปายคมนียา หิ กิเลสา ยาว โสตาปตฺติมเคฺคน น ปหียนฺติ, ตาว ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาหิ สห เอกสฺมิํ ปุคฺคเล ฐิตาติ ปหาเนกฏฺฐาฯ ทสสุ หิ กิเลเสสุ อิธ ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉา เอว อาคตาฯ อนุสเยสุ ทิฏฺฐานุสยวิจิกิจฺฉานุสยา อาคตาฯ เสสา ปน อปายคมนีโย โลโภ โทโส โมโห มาโน ถินํ อุทฺธจฺจํ อหิริกํ อโนตฺตปฺปนฺติ อฏฺฐ กิเลสา ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาหิ สห ปหาเนกฏฺฐา หุตฺวา ทฺวีหิ อนุสเยหิ สทฺธิํ โสตาปตฺติมเคฺคน ปหียนฺติฯ ราคโทสโมหปมุเขสุ วา ทิยเฑฺฒสุ กิเลสสหเสฺสสุ โสตาปตฺติมเคฺคน ทิฏฺฐิยา ปหียมานาย ทิฏฺฐิยา สห วิจิกิจฺฉา ปหีนา, ทิฏฺฐานุสยวิจิกิจฺฉานุสเยหิ สห อปายคมนียา สพฺพกิเลสา ปหาเนกฏฺฐวเสน ปหียนฺติฯ สหเชกฏฺฐา ปน ทิฏฺฐิยา สห วิจิกิจฺฉาย จ สห เอเกกสฺมิํ จิเตฺต ฐิตา อวเสสกิเลสาฯ

โสตาปตฺติมเคฺคน หิ จตฺตาริ ทิฏฺฐิสหคตานิ วิจิกิจฺฉาสหคตญฺจาติ ปญฺจ จิตฺตานิ ปหียนฺติฯ ตตฺถ ทฺวีสุ ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตอสงฺขาริกจิเตฺตสุ ปหียมาเนสุ เตหิ สหชาโต โลโภ โมโห อุทฺธจฺจํ อหิริกํ อโนตฺตปฺปนฺติ อิเม กิเลสา สหเชกฏฺฐวเสน ปหียนฺติ, ทฺวีสุ ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตสสงฺขาริกจิเตฺตสุ ปหียมาเนสุ เตหิ สหชาโต โลโภ โมโห ถินํ อุทฺธจฺจํ อหิริกํ อโนตฺตปฺปนฺติ อิเม กิเลสา สหเชกฏฺฐวเสน ปหียนฺติ, วิจิกิจฺฉาสหคตจิเตฺต ปหียมาเน เตน สหชาโต โมโห อุทฺธจฺจํ อหิริกํ อโนตฺตปฺปนฺติ อิเม กิเลสา สหเชกฏฺฐวเสน ปหียนฺติฯ เตหิ ทุวิเธกเฏฺฐหิ กิเลเสหิ จิตฺตํ วิวิตฺตํ โหตีติ มคฺคจิตฺตํ วิวิจฺจติ, ผลจิตฺตํ วิวิตฺตํ วิยุตฺตํ อปสกฺกิตํ สุญฺญํ โหตีติ อโตฺถฯ

**สกทาคามิสฺส โอฬาริกา กามราคสโญฺญชนา**ติ โอฬาริกภูตา กายทฺวาเร วีติกฺกมสฺส ปจฺจยภาเวน ถูลภูตา เมถุนราคสงฺขาตา สโญฺญชนาฯ โส หิ กามภเว สโญฺญเชตีติ ‘‘สโญฺญชน’’นฺติ วุจฺจติฯ **ปฏิฆสโญฺญชนา**ติ พฺยาปาทสโญฺญชนาฯ โส หิ อารมฺมเณ ปฏิหญฺญตีติ ‘‘ปฏิฆ’’นฺติ วุจฺจติฯ เต เอว ถามคตเฏฺฐน สนฺตาเน อนุเสนฺตีติ **อนุสยาฯ อณุสหคตา**ติ สุขุมภูตา กามราคสโญฺญชนา ปฏิฆสโญฺญชนา อณุสหคตา กามราคานุสยา ปฏิฆานุสยาติ อปฺปหีนเฏฺฐน สนฺตาเน อนุสยนวเสน สุขุมภูตา กามราคปฏิฆานุสยาฯ **ตเทกเฏฺฐหิ จา**ติ วุตฺตเตฺถหิ ทุวิเธกเฏฺฐหิ กิเลเสหิ จิตฺตํ วิวิตฺตํ สุญฺญํ โหติฯ

**อรหโต**ติ กิเลสารีนํ หตตฺตา ‘‘อรหา’’ติ ลทฺธนามสฺสฯ **รูปราคา**ติ รูปภเว ฉนฺทราคา ฯ **อรูปราคา**ติ อรูปภเว ฉนฺทราคาฯ **มานา**ติ อรหตฺตมคฺควชฺฌา มานา เอวฯ ตถา อุทฺธจฺจอวิชฺชามานานุสยาทโย อรหตฺตมคฺควชฺฌาฯ เอเตสุ อุณฺณติลกฺขโณ มาโนฯ อวูปสมลกฺขณํ อุทฺธจฺจํฯ อนฺธภาวลกฺขณา อวิชฺชาฯ รูปราคอรูปราควเสน ปวตฺตา ภวราคานุสยาฯ **ตเทกเฏฺฐหิ จา**ติ เตหิ เอกโต ฐิเตหิ จ กิเลเสหิฯ **พหิทฺธา จ สพฺพนิมิเตฺตหี**ติ อชฺฌตฺตจิตฺตสนฺตาเน อกุสลกฺขเนฺธ อุปาทาย ‘‘พหิทฺธา’’ติ สงฺขํ คเตหิ อชฺฌตฺตํ มุญฺจิตฺวา พหิทฺธา ปวเตฺตหิ สพฺพสงฺขารนิมิเตฺตหิ มคฺคจิตฺตํ วิวิจฺจติ วินา โหติ อปสกฺกติ, ผลจิตฺตํ วิวิตฺตํ วิยุตฺตํ อปสกฺกิตํ โหติฯ

ตตฺถ กิเลสปฏิปาฏิยา มคฺคปฏิปาฏิยา จาติ ทฺวิธา อนุสยานํ อภาโว เวทิตโพฺพฯ กิเลสปฏิปาฏิยา หิ กามราคานุสยปฏิฆานุสยานํ ตติยมเคฺคน อภาโว โหติ, มานานุสยสฺส จตุตฺถมเคฺคน, ทิฏฺฐานุสยวิจิกิจฺฉานุสยานํ ปฐมมเคฺคน, ภวราคานุสยาวิชฺชานุสยานํ จตุตฺถมเคฺคเนวฯ มคฺคปฏิปาฏิยา ปน ปฐมมเคฺคน ทิฏฺฐานุสยวิจิกิจฺฉานุสยานํ อภาโว โหติ, ทุติยมเคฺคน กามราคานุสยปฏิฆานุสยานํ ตนุภาโว, ตติยมเคฺคน สพฺพโส อภาโว, จตุตฺถมเคฺคน มานานุสยภวราคานุสยาวิชฺชานุสยานํ อภาโว โหติฯ **จิตฺตวิเวโก**ติ มหคฺคตโลกุตฺตรจิตฺตานํ กิเลเสหิ สุญฺญภาโว, ตุจฺฉภาโวติ อโตฺถฯ

**อุปธิวิเวโก**ติ กิเลสกฺขนฺธอภิสงฺขารสงฺขาตานํ อุปธีนํ สุญฺญภาโวฯ อุปธิํ ตาว ทเสฺสตุํ **‘‘อุปธิ วุจฺจนฺติ กิเลสา จา’’**ติอาทิมาหฯ ราคาทโย ยสฺส อุปฺปชฺชนฺติ, ตํ อุปตาเปนฺติ วิพาเธนฺตีติ **กิเลสา** จฯ อุปาทานโคจรา รูปาทโย **ปญฺจกฺขนฺธา** จฯ อุปาทานสมฺภูตา ปุญฺญาปุญฺญอาเนญฺชา**ภิสงฺขารา** จฯ **อมต**นฺติ นตฺถิ เอตสฺส มรณสงฺขาตํ มตนฺติ อมตํ, กิเลสวิสปฏิปกฺขตฺตา อคทนฺติปิ อมตํฯ สํสารโยนิคติอุปปตฺติวิญฺญาณฏฺฐิติสตฺตาวาเสสุ สํสิพฺพติ วินตีติ ตณฺหา ‘‘วาน’’นฺติ วุจฺจติ, ตํ ตตฺถ นตฺถีติ **นิพฺพานํฯ วิเวกฏฺฐกายาน**นฺติ คณสงฺคณิกายอปคตสรีรานํฯ **เนกฺขมฺมาภิรตาน**นฺติ เนกฺขเมฺม กามาทิโต นิกฺขเนฺต ปฐมชฺฌานาทิเก อภิรตานํ ตนฺนินฺนานํฯ **ปรมโวทานปฺปตฺตาน**นฺติ อุตฺตมปริสุทฺธภาวผลํ ปาปุณิตฺวา ฐิตานํฯ ‘‘อุปกฺกิเลสาภาเวน ปริสุทฺธจิตฺตานํ, กิเลเสหิ มุตฺตภาเวน **ปรมโวทานปฺปตฺตานํ**ฯ วิกฺขมฺภนปฺปหาเนน ปริสุทฺธจิตฺตานํ, สมุเจฺฉทปฺปหาเนน **ปรมโวทานปฺปตฺตาน**’’นฺติ เอวเมเก วณฺณยนฺติฯ **นิรูปธีน**นฺติ วิคตูปธีนํฯ **วิสงฺขารคตาน**นฺติ สงฺขารารมฺมณํ จชิตฺวา วิคตสงฺขารํ นิพฺพานํ อารมฺมณวเสน อุปคตานํฯ **วิสงฺขารคตํ จิตฺต**นฺติ เอตฺถปิ หิ นิพฺพานเมว ‘‘วิสงฺขาร’’นฺติ วุตฺตํฯ

**วิทูเร**ติ วิวิเธ ทูเรฯ **สุวิทูเร**ติ สุฏฺฐุ วิทูเรฯ **น สนฺติเก**ติ น สมีเปฯ **น สามนฺตา**ติ น เอกปเสฺสฯ **อนาสเนฺน**ติ อนจฺจนฺตสมีเปฯ **วิวกเฏฺฐ**ติ อติทูเร, วิคเตติ อโตฺถฯ **ตาทิโส**ติ ตํสทิโสฯ **ตสฺสณฺฐิโต**ติ เตน อาการเรน ฐิโตฯ **ตปฺปกาโร**ติ เตน ปกาเรน ฐิโตฯ **ตปฺปฏิภา**

**โค**ติ ตํโกฏฺฐาสิโกฯ อถ วา ‘‘อตฺตภาวคุหาย ลคฺคภาเวน **ตาทิโส**ฯ กิเลเสหิ ฉนฺนภาเวน **ตสฺสณฺฐิโต**ฯ โมหนสฺมิํ ปคาฬฺหภาเวน **ตปฺปกาโร**ฯ ตีหิ วิเวเกหิ ทูรภาเวน **ตปฺปฏิภาโค**ติ เอวเมเก วณฺณยนฺติฯ

**ทุปฺปหายา**ติ สุเขน ปหาตพฺพา น โหนฺติฯ **ทุจฺจชฺชา**ติ สุเขน ชหิตุํ น สกฺกาฯ **ทุปฺปริจฺจชฺชา**ติ สพฺพากาเรน ชหิตุํ น สกฺกาฯ **ทุนฺนิมฺมทยา**ติ นิมฺมทํ อมทํ กาตุํ น สกฺกาฯ **ทุพฺพินิเวฐยา**ติ วินิเวฐนํ โมจนํ กาตุํ น สกฺกาฯ **ทุตฺตรา**ติ อุตฺตริตฺวา อติกฺกนฺตุํ น สกฺกาฯ **ทุปฺปตรา**ติ วิเสเสตฺวา ตริตุํ น สกฺกาฯ **ทุสฺสมติกฺกมา**ติ ทุเกฺขน อติกฺกมิตพฺพาฯ **ทุพฺพินิวตฺตา**ติ นิวเตฺตตุํ ทุกฺขาฯ อถ วา ‘‘ปกติวเสน ทุปฺปริจฺจชฺชาฯ โคณปตาสํ วิย **ทุนฺนิมฺมทยา**ฯ นาคปาสํ วิย **ทุพฺพินิเวฐยา**ฯ คิมฺหสมเย มรุกนฺตารํ วิย **ทุตฺตรา ทุปฺปตรา**ฯ พฺยคฺฆปริคฺคหิตา อฏวี วิย **ทุสฺสมติกฺกมา**ฯ สมุทฺทวีจิ วิย **ทุพฺพินิวตฺตา**ติ เอวเมเก วณฺณยนฺติฯ

๘. เอวํ ปฐมคาถาย ‘‘ทูเร วิเวกา หิ ตถาวิโธ’’ติ สาเธตฺวา ปุน ตถาวิธานํ สตฺตานํ ธมฺมตํ อาวิ กโรโนฺต **‘‘อิจฺฉานิทานา’’**ติอาทิคาถมาหฯ ตตฺถ **อิจฺฉานิทานา**ติ ตณฺหาเหตุกาฯ **ภวสาตพทฺธา**ติ สุขเวทนาทิมฺหิ ภวสาเตน พทฺธาฯ **เต ทุปฺปมุญฺจา**ติ เต ภวสาตวตฺถุภูตา ธมฺมาฯ เต วา ตตฺถ พทฺธา อิจฺฉานิทานา สตฺตา ทุปฺปโมจยาฯ **น หิ อญฺญโมกฺขา**ติ อเญฺญ จ โมเจตุํ น สโกฺกนฺติฯ การณวจนํ วา เอตํฯ เต สตฺตา ทุปฺปมุญฺจาฯ กสฺมา? ยสฺมา อเญฺญน โมเจตพฺพา น โหนฺติฯ ยทิ สตฺตา มุเญฺจยฺยุํ, สเกน ถาเมน มุเญฺจยฺยุนฺติ อยมสฺส อโตฺถฯ **ปจฺฉา ปุเร วาปิ อเปกฺขมานา**ติ อนาคเต อตีเต วา กาเม อเปกฺขมานาฯ **อิเม ว กาเม ปุริเม ว ชปฺปํ**นฺติ อิเม วา ปจฺจุปฺปเนฺน กาเม ปุริเม วา ทุวิเธปิ อตีตานาคเต พลวตณฺหาย ปตฺถยมานาฯ อิเมสญฺจ ทฺวินฺนํ ปทานํ ‘‘เต ทุปฺปมุญฺจา น หิ อญฺญโมกฺขา’’ติ อิมินาว สห สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ อิตรถา อเปกฺขมานา ชปฺปํ กิํ กโรนฺติ, กิํ วา กตาติ น ปญฺญาเยยฺยุํฯ

**ภวสาตพทฺธา**ติ ภเว สาตํ ภวสาตํ, เตน ภวสาเตน สุขสฺสาเทน พทฺธา หุตฺวา ฐิตาฯ ตํ ภาเชตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘เอกํ ภวสาตํ – สุขา เวทนา’’**ติอาทิมาหฯ โยพฺพนภาโว **โยพฺพญฺญํ**ฯ อโรคภาโว **อาโรคฺยํ**ฯ ชีวิตินฺทฺริยสฺส ปวตฺตภาโว **ชีวิตํฯ ลาโภ**ติ จตุนฺนํ ปจฺจยานํ ลาโภฯ **ยโส**ติ ปริวาโรฯ **ปสํสา**ติ กิตฺติฯ **สุข**นฺติ กายิกเจตสิกํ สุขํฯ **มนาปิกา รูปา**ติ มนวฑฺฒนกา รูปาฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

**จกฺขุสมฺปทา**ติ จกฺขุสฺส สมฺปทาฯ ‘‘มยฺหํ จกฺขุ สมฺปนฺนํ มณิวิมาเน อุคฺฆาฏิตสีหปญฺชรํ วิย ขายตี’’ติ อุปฺปนฺนํ สุขสฺสาทํ สนฺธาย ‘‘จกฺขุสมฺปทา’’ติ วุตฺตํฯ **โสตสมฺปทา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **สุขาย เวทนาย สาตพทฺธา...เป.... วิพทฺธา**ติ วิวิธากาเรน **พทฺธาฯ อาพทฺธา**ติ วิเสเสน อาทิโต พทฺธาฯ **ลคฺคา**ติ อารมฺมเณน สทฺธิํ อปฺปิตาฯ **ลคฺคิตา**ติ นาคทเนฺต ผาณิตวารโก วิย ลคฺคิตาฯ ยเมตฺถ จ อวุตฺตํ, ตํ สโตฺต วิสโตฺตติอาทิมฺหิ วุตฺตนเยน คเหตพฺพํฯ

**น หิ อญฺญโมกฺขา**ติ น ปเรหิ โมกฺขาฯ **เต วา ภวสาตวตฺถู ทุปฺปมุญฺจา**ติ ภเว สุขสฺสาทวตฺถุภูตา ธมฺมา เต มุญฺจิตุํ ทุกฺขาฯ **สตฺตา วา เอโตฺต ทุโมฺมจยา**ติ สตฺตา เอว วา เอตสฺมา ภวสาตวตฺถุโต โมเจตุํ ทุกฺขาฯ

**ทุรุทฺธรา**ติ อุทฺธริตุํ ทุกฺขาฯ **ทุสฺสมุทฺธรา**ติ สมนฺตโต ฉินฺนตเฏ นรกาวาเฏ ปติโต วิย อุทฺธํ กตฺวา อุทฺธริตุํ ทุกฺขาฯ **ทุพฺพุฏฺฐาปยา**ติ อุฏฺฐาเปตุํ ทุกฺขาฯ **ทุสฺสมุฏฺฐาปยา**ติ สุขุมอตฺตภาวํ ปถวิยํ ปติฏฺฐาปนํ วิย อุสฺสาเปตุํ อติวิย ทุกฺขาฯ

**เต อตฺตนา ปลิปปลิปนฺนา**ติ คมฺภีรกทฺทเม ยาว สีสโต นิมุคฺคา น สโกฺกนฺติฯ **ปรํ ปลิปปลิปนฺนํ อุทฺธริตุ**นฺติ อปรํ ตเถว นิมุคฺคํ หเตฺถ วา สีเส วา คเหตฺวา อุทฺธริตฺวา ถเล ปติฏฺฐาเปตุํ น สโกฺกนฺติฯ **โส วต จุนฺทา**ติ **โส**ติ วตฺตพฺพาการปุคฺคลนิเทฺทโสฯ ตสฺส ‘‘โย’’ติ อิมํ อุเทฺทสวจนํ อาหริตฺวา โย อตฺตนา ปลิปปลิปโนฺน, โส วต , จุนฺท, ปรํ ปลิปปลิปนฺนํ อุทฺธริสฺสตีติฯ เอวํ เสสปเทสุ สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ **ปลิปปลิปโนฺน**ติ คมฺภีรกทฺทเม นิมุโคฺค วุจฺจติฯ ยถา, จุนฺท, โกจิ ปุริโส ยาว สีสโต คมฺภีรกทฺทเม นิมุโคฺค, ปรมฺปิ ตเถว นิมุคฺคํ หเตฺถ วา สีเส วา คเหตฺวา อุทฺธริสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ น หิ ตํ การณมตฺถิ, เยน โส ตํ อุทฺธริตฺวา ถเล ปติฏฺฐาเปยฺยาติฯ **อทโนฺต อวินีโต อปรินิพฺพุโต**ติ เอตฺถ ปน อนิพฺพิเสวนตาย **อทโนฺต**ฯ อสิกฺขิตวินยตาย **อวินีโต**ฯ อนิพฺพุตกิเลสตาย **อปรินิพฺพุโต**ติ เวทิตโพฺพฯ **โส** ตาทิโส ปรํ **ทเมสฺสติ** นิพฺพิเสวนํ กริสฺสติ, **วิเนสฺสติ** ติโสฺส สิกฺขา สิกฺขาเปสฺสติฯ **ปรินิพฺพาเปสฺสติ** ตสฺส กิเลเส นิพฺพาเปสฺสติฯ

**นตฺถโญฺญ โกจี**ติ อโญฺญ โกจิ ปุคฺคโล โมเจตุํ สมโตฺถ นตฺถิฯ **สเกน ถาเมนา**ติ อตฺตโน ญาณถาเมนฯ **พเลนา**ติ ญาณพเลนฯ **วีริเยนา**ติ ญาณสมฺปยุตฺตเจตสิกวีริเยนฯ **ปุริสปรกฺกเมนา**ติ ปรํ ปรํ ฐานํ อกฺกมเนน มหนฺตวีริเยนฯ

**นาหํ สหิสฺสามี**ติ อหํ น สหิสฺสามิ น สโกฺกมิ, น วายมิสฺสามีติ วุตฺตํ โหติฯ **ปโมจนายา**ติ ปโมเจตุํฯ **กถํกถิ**นฺติ สกงฺขํฯ **โธตกา**ติ อาลปนํฯ **ตเรสี**ติ ตเรยฺยาสิฯ

> ‘‘อตฺตนา หิ กตํ ปาปํ, อตฺตนา สํกิลิสฺสติ;
> อตฺตนา อกตํ ปาปํ, อตฺตนาว วิสุชฺฌติ;
> สุทฺธี อสุทฺธิ ปจฺจตฺตํ, นาโญฺญ อญฺญํ วิโสธเย’’ติฯ (ธ. ป. ๑๖๕; กถา. ๗๔๓) –

เอตฺถายมโตฺถ – เยน อตฺตนา อกุสลํ กมฺมํ กตํ โหติ, โส จตูสุ อปาเยสุ ทุกฺขํ อนุภวโนฺต อตฺตนาว สํกิลิสฺสติฯ เยน ปน อตฺตนา อกตํ ปาปํ, โส สุคติเญฺจว อคติเญฺจ คจฺฉโนฺต อตฺตนาว วิสุชฺฌติฯ กุสลกมฺมสงฺขาตา สุทฺธิ อกุสลกมฺมสงฺขาตา จ อสุทฺธิ ปจฺจตฺตํ การกสตฺตานํ อตฺตนิเยว วิปจฺจติฯ อโญฺญ ปุคฺคโล อญฺญํ ปุคฺคลํ น วิโสธเย เนว วิโสเธติ, น กิเลเสตีติ วุตฺตํ โหติฯ

**ติฏฺฐเตว นิพฺพาน**นฺติ อมตมหานิพฺพานํ ติฏฺฐติเยวฯ **นิพฺพานคามิมโคฺค**ติ ปุพฺพภาควิปสฺสนาโต ปฏฺฐาย อริยมโคฺคฯ **ติฏฺฐามหํ สมาทเปตา**ติ อหํ คณฺหาเปตา ปติฏฺฐาเปตา ติฏฺฐามิฯ **เอวํ โอวทิยมานา เอวํ อนุสาสิยมานา**ติ มยา เอวํ โอวทิยมานา เอวํ อนุสาสิยมานาฯ เอตฺถ อุปฺปเนฺน วตฺถุสฺมิํ วทโนฺต **โอวทติ** นาม, อนุปฺปเนฺน วตฺถุสฺมิํ อนุสาสโนฺต ‘‘อยโสปิ เต ภวิสฺสตี’’ติอาทิวเสน อนาคตํ ทเสฺสโนฺต **อนุสาสติ** นามฯ สมฺมุขา วทโนฺตปิ **โอวทติ** นาม, ปรมฺมุขา ทูตสาสนํ วา เปเสโนฺต **อนุสาสติ** นามฯ สกิํ วทโนฺตปิ **โอวทติ** นาม, ปุนปฺปุนํ วทโนฺต **อนุสาสติ** นามฯ โอวทโนฺต เอว วา **อนุสาสติ** นามฯ **อเปฺปกเจฺจ**ติ อปิ เอกเจฺจ, เอเกติ อโตฺถฯ **อจฺจนฺตนิฏฺฐํ นิพฺพานํ อาราเธนฺตี**ติ ขยวยสงฺขาตํ อนฺตํ อตีตนฺติ อจฺจนฺตํ, อจฺจนฺตเญฺจ ตํ สพฺพสงฺขารานํ อปฺปวตฺติฏฺฐานตฺตา นิฏฺฐเญฺจาติ อจฺจนฺตนิฏฺฐํ, เอกนฺตนิฏฺฐํ, สตตนิฏฺฐนฺติ อโตฺถฯ ตํ อจฺจนฺตนิพฺพานํ อาราเธนฺติ สมฺปาเทนฺติฯ **นาราเธนฺตี**ติ น สมฺปาเทนฺติ, น ปฏิลภนฺตีติ อโตฺถฯ **เอตฺถ กฺยาหนฺ**ติ เอเตสุ กิํ อหํ, กิํ กโรมีติ อโตฺถฯ **มคฺคกฺขายี**ติ ปฏิปทามคฺคกฺขายี ฯ **อาจิกฺขติ** กเถติฯ **อตฺตนา ปฏิปชฺชมานา มุเญฺจยฺยุ**นฺติ ปฏิปชฺชนฺตา มยฺ มุเญฺจยฺยุํฯ

**อตีตํ อุปาทายา**ติ อตีตํ ปฏิจฺจฯ **กถํ ปุเร อเปกฺขํ กโรตี**ติ เกน ปกาเรน อิกฺขํ โอโลกนํ กโรติฯ **เอวํรูโป อโหสิ**นฺติ ทีฆรสฺสอณฺกถูลาทิวเสน เอวํชาติโก เอวรูโป อภวึฯ **ตตฺถ นนฺทึ สมนฺนาเนตี**ติ ตสฺมึ รูปารมฺมเณ ตณฺหํ สมฺมา อานยติ อุปเนติฯ **เวทนา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

“**อิติ เม จกฺขุ**”ติอาทโย วตฺถุอารมฺมณวเสน ตณฺหุปฺปตฺตึ ทเสฺสโนฺต อาหฯ **อิติ รูปาตี**ติ เอวํ รูปา อิติฯ **ตตฺถ ฉนฺทราคปฏิพทฺธ**นฺติ เตสุ จกฺขุรูเปสุ ทุพฺพลสงฺขาโต ฉโนฺท จ พลวสงฺขาโต ราโค จ, เตน ฉนฺทราเคน ปฏิพทฺธํ อลฺลีนํฯ **วิญฺญาณ**นฺติ ชวนจิตฺตํฯ **ฉนฺทราคปฏิพทฺธตฺตา วิญฺญาณสฺสา**ติ ตสฺส ชวนวิญฺญาณสฺส ฉนฺทราเคน พทฺธภาวาฯ **ตทภินนฺทตี**ติ ตํ อารมฺมณํ ตณฺหาวเสน อภินนฺทติฯ

**ยานิสฺส ตานี**ติ ยานิ อสฺส ตานิฯ **ปุเพฺพ**ติ อตีเตฯ **สทฺธิ**นฺติ เอกโตฯ **หสิตลปิตกีฬิตานี**ติ ทนฺตวิทํสาทิหสิตานิ จ, วจีเภทํ กตฺวา ลปิตานิ จ, กายขิฑฺฑาทิกีฬิตานิ จฯ **ตทสฺสาเทตี**ติ ตํ อสฺสาทยติ อสฺสาทํ วินฺทติ สาทิยติฯ **ตํ นิกาเมตี**ติ ตํ นิกามยติ ปจฺจาสีสติฯ **วิตฺติํ อาปชฺชตี**ติ ตุฏฺฐึ ปาปุณาติฯ

**สิย**นฺติ ภเวยฺยํฯ **อปฺปฏิลทฺธสฺส ปฏิลาภายา**ติ อปฺปตฺตสฺส ปาปุณนตฺถายฯ **จิตฺตํ ปณิทหตี**ติ จิตฺตํ ฐเปติฯ **เจตโส ปณิธานปจฺจยา**ติ จิตฺตสฺส ฐปนการณาฯ

**สีเลน วา**ติ ปญฺจสีลาทิสีเลน วาฯ **วเตน วา**ติ ธุตงฺคสมาทาเนน วาฯ **ตเปน วา**ติ วีริยสมาทาเนน วาฯ **พฺรหฺมจริเยน วา**ติ เมถุนวิรติยา วาฯ **เทโว วา**ติ มหานุภาโว เทวราชา วาฯ **เทวญฺญตโร วา**ติ เตสํ อญฺญตโร วาฯ

**ชปฺปนฺตา**ติ คุณวเสน กเถนฺตาฯ **ปชปฺปนฺตา**ติ ปกาเรน กเถนฺตาฯ **อภิชปฺปนฺตา**ติ วิเสเสน กเถนฺตา, อุปสคฺควเสน วา วฑฺฒิตํฯ

๙. เอวํ ปฐมคาถาย ‘‘ทูเร วิเวกา หิ ตถาวิโธ’’ติ สาเธตฺวา ทุติยคาถาย จ ตถาวิธานํ ธมฺมตํ อาวิ กตฺวา อิทานิ เตสํ ปาปกรณํ อาวิ กโรโนฺต “**กาเมสุ คิทฺธา**”ติ คาถมาหฯ

ตสฺสโตฺถ – **เต** สตฺตา กาเมสุ ปริโภคตณฺหาย **คิทฺธา,** ปริเยสนาทิมนุยุตฺตตฺตา **ปสุตา,** สโมฺมหมาปนฺนตฺตา **ปมูฬฺหา,** อวคมนตาย มจฺฉริยตาย พุทฺธาทีนํ วจนํ อนาทิยตาย จ **อวทานิยา,** กายวิสมาทิมฺหิ **วิสเม** นิวิฏฺฐา, อนฺตกาเล มรณ**ทุกฺขูปนีตา,** ‘‘กึสุ ภวิสฺสาม อิโต จุตาเส’’ติ ปริเทวยนฺตีติฯ

**คิทฺธา**ติ กามราเคน คิทฺธาฯ **คธิตา**ติ สงฺกปฺปราเคน ปจฺจาสีสมานา หุตฺวา คธิตาฯ **มุจฺฉิตา**ติ กามตณฺหาย มุจฺฉาปเรตาฯ **อโชฺฌสนฺนา**ติ กามนนฺทิยา อธิโอสนฺนา อโชฺฌตฺถฏาฯ **ลคฺคา**ติ กามสิเนเหน อลฺลีนาฯ **ลคฺคิตา**ติ กามปริฬาเหน เอกีภูตาฯ **ปลิพุทฺธา**ติ กามสญฺญาย อาวฏฺฏิตาฯ อถ วา ‘‘ทิฏฺฐิทสฺสเน **คิทฺธา**ฯ อภิณฺหทสฺสเน **คธิตา**ฯ สํสคฺคกิริยสฺมึ **มุจฺฉิตา**ฯ วิสฺสาสกิริยสฺมึ **อโชฺฌสนฺนาฯ** สิเนหวฬญฺชสฺมึ **ลคฺคา**ฯ ทฺวยํทฺวยสมาปตฺติมฺหิ **ลคฺคิตา**ฯ อปราปรํ อมุญฺจมานา หุตฺวา **ปลิพุทฺธา**”ติ เอวเมเก วณฺณยนฺติฯ

**เอสนฺตี**ติ ปจฺจาสีสนฺติฯ **คเวสนฺตี**ติ มคฺคยนฺติฯ **ปริเยสนฺตี**ติ สพฺพากาเรน อิจฺฉนฺติ ปเตฺถนฺติฯ อถ วา ทิฏฺฐารมฺมเณ สุภาสุภํ อตฺถิ, นตฺถีติ **เอสนฺติ**ฯ สุภาสุภารมฺมเณ ปจฺจกฺขํ กตฺวา วฬญฺชนตฺถาย ปิยํ กโรนฺตา **คเวสนฺติ** ฯ จิตฺตวเสน **เอสนฺติ**ฯ ปโยควเสน **คเวสนฺติ**ฯ

กรณวเสน **ปริเยสนฺติ**ฯ เต ทุวิเธ กาเม ปฏิจฺจ โอตริตฺวา จรนฺตีติ **ตจฺจริตา**ฯ เต จ กาเม พหุลํ เยภุเยฺยน วเฑฺฒนฺติ ปวตฺตยนฺตีติ **ตพฺพหุลา**ฯ เต จ กาเม ครุํ กตฺวา รหนฺตีติ **ตคฺครุกา**ฯ เตสุ กาเมสุ นินฺนา นมิตา หุตฺวา วสนฺตีติ **ตนฺนินฺนา**ฯ เตสุ กาเมสุ สนฺนินฺนา หุตฺวา วสนฺตีติ **ตโปฺปณา**ฯ เตสุ กาเมสุ อวลมฺพิตา หุตฺวา เตสฺเวว นมิตา วสนฺตีติ **ตปฺปพฺภารา**ฯ เตสุ กาเมสุ อวตฺถริตฺวา มุจฺฉาปเรตปฺปสงฺคา หุตฺวา วทนฺตีติ **ตทธิมุตฺตา**ฯ เต จ กาเม อธิปตึ เชฏฺฐกํ กตฺวา วสนฺตีติ **ตทธิปเตยฺยา**ฯ อถ วา ''อารมฺมณสฺส อิฏฺฐภาเวน **ตจฺจริตา**ฯ อารมฺมณสฺส กนฺตภาเวน **ตพฺพหุลา**ฯ อารมฺมณสฺส มนาปภาเวน **ตคฺครุกา**ฯ อารมฺมณสฺส ปิยภาเวน **ตนฺนินฺนา**ฯ อารมฺมณสฺส กามุปสํหิตภาเวน **ตโปฺปณา**ฯ อารมฺมณสฺส รชนียภาเวน **ตปฺปพฺภารา**ฯ อารมฺมณสฺส มุจฺฉนียภาเวน **ตทธิมุตฺตา**ฯ อารมฺมณสฺส พนฺธนียภาเวน **ตทธิปเตยฺยา**''ติ เอวเมเก วณฺณยนฺติฯ

**รูเป ปริเยสนฺตี**ติอาทีสุ **ปริเยสนฺตี**ติ อลทฺธสฺส ลาภาย เอสนวเสนฯ **ปฏิลภนฺตี**ติ หตฺถคตวเสนฯ **ปริภุญฺชนฺตี**ติ วฬญฺชนวเสน วุตฺตนฺติ ญาตพฺพํฯ กลหํ วิวาทํ กโรตีติ **กลหการโก**ฯ ตสฺมึ นิยุโตฺตติ **กลหปสุโต**ฯ **กมฺมการกา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **โคจเร จรโนฺต**ติ เวสิยาทิโคจเร, สติปฏฺฐานาทิโคจเร วา จรมาโนฯ เตสุ นิยุโตฺต **โคจรปสุโต**ฯ อารมฺมณูปนิชฺฌานวเสน ฌานํ อสฺส อตฺถีติ **ฌายี**ฯ ตสฺมึ นิยุโตฺต **ฌานปสุโต**ฯ

**อวคจฺฉนฺตี**ติ อปายํ คจฺฉนฺติฯ **มจฺฉริโน**ติ สกสมฺปตฺตึ นิคุหนฺตาฯ **วจนฺ**ติ กถนํฯ **พฺยปถ**นฺติ วากฺยปถํฯ **เทสน**นฺติ วิสฺสชฺชนโอวาทํฯ **อนุสิฏฺฐิ**นฺติ อนุสาสนิํฯ **นาทิยนฺตี**ติ น คณฺหนฺติ น ครุํ กโรนฺติฯ ''น ปฏิสฺสนฺตี''ติ วา ปาโฐ, โสเยว อโตฺถฯ วตฺถุโต มจฺฉริยทสฺสนตฺถํ **''ปญฺจ มจฺฉริยานิ อาวาสมจฺฉริย''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อาวาเส มจฺฉริยํ **อาวาสมจฺฉริยํ**ฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

อาวาโส นาม สกลาราโมปิ ปริเวณมฺปิ เอโกวรโกปิ รตฺติฏฺฐานาทีนิปิฯ เตสุ วสนฺตา สุขํ วสนฺติ, ปจฺจเย ลภนฺติฯ เอโก ภิกฺขุ วตฺตสมฺปนฺนเสฺสว เปสลสฺส ภิกฺขุโน ตตฺถ อาคมนํ น อิจฺฉติ, อาคโตปิ ''ขิปฺปํ คจฺฉตู''ติ จิเนฺตสิ, อิทํ **อาวาสมจฺฉริยํ** นามฯ ภณฺฑนการกาทีนํ ปน ตตฺถ วาสํ อนิจฺฉโต อาวาสมจฺฉริยํ นาม น โหติฯ

**กุล**นฺติ อุปฏฺฐากกุลมฺปิ ญาติกุลมฺปิฯ ตตฺถ อญฺญสฺส อุปสงฺกมนํ อนิจฺฉโต **กุลมจฺฉริยํ** โหติฯ ปาปปุคฺคลสฺส ปน อุปสงฺกมนํ อนิจฺฉโตปิ มจฺฉริยํ นาม น โหติฯ โส หิ เตสํ ปสาทเภทาย ปฏิปชฺชติฯ ปสาทํ รกฺขิตุํ สมตฺถเสฺสว ปน ภิกฺขุโน ตตฺถ อุปสงฺกมนํ อนิจฺฉโต มจฺฉริยํ นาม โหติฯ

**ลาโภ**ติ จตุปจฺจยลาโภวฯ ตํ อญฺญสฺมึ สีลวเนฺตเยว ลภเนฺต ''มา ลภตู''ติ จิเนฺตนฺตสฺส **ลาภมจฺฉริยํ** โหติฯ โย ปน สทฺธาเทยฺยํ วินิปาเตติ, อปริโภคทุปฺปริโภคาทิวเสน วินาเสติ, ปูติภาวํ คจฺฉนฺตมฺปิ อญฺญสฺส น เทติ, ตํ ทิสฺวา ''สเจ อิมํ เอส น ลเภยฺย, อโญฺญ สีลวา ลเภยฺย, ปริโภคํ คเจฺฉยฺยา''ติ จิเนฺตนฺตสฺส มจฺฉริยํ นาม นตฺถิฯ

**วโณฺณ** นาม สรีรวโณฺณปิ คุณวโณฺณปิฯ ตตฺถ สรีรวเณฺณ มจฺฉรี ''ปโร ปาสาทิโก รูปวา''ติ วุเตฺต ตํ น กเถตุกาโม โหติฯ คุณวณฺณมจฺฉรี ปรสฺส สีเลน ธุตเงฺคน ปฏิปทาย อาจาเรน วณฺณํ น กเถตุกาโม โหติฯ

**ธโมฺม**ติ ปริยตฺติธโมฺม จ ปฏิเวธธโมฺม จฯ ตตฺถ อริยสาวกา ปฏิเวธธมฺมํ น มจฺฉรายนฺติ, อตฺตนา ปฏิวิทฺธธเมฺม สเทวกสฺส โลกสฺส ปฏิเวธํ อิจฺฉนฺติฯ ตํ ปน ปฏิเวธํ ''ปเร ชานนฺตู''ติ อิจฺฉนฺติ, ตนฺติธเมฺมเยว ปน **ธมฺมมจฺฉริยํ** นาม โหติฯ เตน สมนฺนาคโต ปุคฺคโล ยํ คุฬฺหํ คนฺถํ วา กถามคฺคํ วา ชานาติ, ตํ อเญฺญ น ชานาเปตุกาโม โหติฯ โย ปน ปุคฺคลํ อุปปริกฺขิตฺวา ธมฺมานุคฺคเหน ธมฺมํ วา อุปปริกฺขิตฺวา ปุคฺคลานุคฺคเหน น เทติ, อยํ ธมฺมมจฺฉรี นาม น โหติฯ ตตฺถ เอกโจฺจ ปุคฺคโล โลโล โหติ, กาเลน สมโณ โหติ , กาเลน พฺราหฺมโณ, กาเลน นิคโณฺฐฯ โย หิ ภิกฺขุ ''อยํ ปุคฺคโล ปเวณิอาคตํ ตนฺติํ สณฺหํ สุขุมํ ธมฺมนฺตรํ ภินฺทิตฺวา อาลุเฬสฺสตี''ติ น เทติ, อยํ ปุคฺคลํ อุปปริกฺขิตฺวา ธมฺมานุคฺคเหน น เทติ นามฯ โย ปน ''อยํ ธโมฺม สโณฺห สุขุโม, สจายํ ปุคฺคโล คณฺหิสฺสติ, อญฺญํ พฺยากริตฺวา อตฺตานํ อาวิ กตฺวา นสฺสิสฺสตี''ติ น เทติ, อยํ ธมฺมํ อุปปริกฺขิตฺวา ปุคฺคลานุคฺคเหน น เทติ นามฯ โย ปน ''สจายํ อิมํ ธมฺมํ คณฺหิสฺสติ, อมฺหากํ สมยํ ภินฺทิตุํ สมโตฺถ ภวิสฺสตี''ติ น เทติ, อยํ ธมฺมมจฺฉรี นาม โหติฯ

อิเมสุ ปญฺจสุ มจฺฉริเยสุ อาวาสมจฺฉริเยน ตาว ยโกฺข วา เปโต วา หุตฺวา ตเสฺสว อาวาสสฺส สงฺการํ สีเสน อุกฺขิปิตฺวา วิจรติฯ กุลมจฺฉริเยน ตสฺมิํ กุเล อเญฺญสํ ทานมานนาทีนิ กโรเนฺต ทิสฺวา ''ภินฺนํ วติทํ กุลํ มมา''ติ จินฺตยโต โลหิตมฺปิ มุขโต อุคฺคจฺฉติ, กุจฺฉิวิเรจนมฺปิ โหติ, อนฺตานิปิ ขณฺฑาขณฺฑานิ หุตฺวา นิกฺขมนฺติฯ ลาภมจฺฉริเยน สงฺฆสฺส วา คณสฺส วา สนฺตเก ลาเภ มจฺฉรายิตฺวา ปุคฺคลิกปริโภคํ วิย ปริภุญฺชิตฺวา ยโกฺข วา เปโต วา มหาอชคโร วา หุตฺวา นิพฺพตฺตติฯ สรีรวณฺณคุณวณฺณมจฺฉเรน ปน ปริยตฺติธมฺมมจฺฉริเยน จ อตฺตโนว วณฺณํ วเณฺณติ, ปเรสํ วเณฺณ ''กิํ วโณฺณ เอโส''ติ ตํ ตํ โทสํ วทโนฺต ปริยตฺติธมฺมญฺจ กสฺสจิ กิญฺจิ อเทโนฺต ทุพฺพโณฺณ เจว เอฬมูโค จ โหติฯ

อปิ จ อาวาสมจฺฉริเยน โลหเคเห ปจฺจติ, กุลมจฺฉริเยน อปฺปลาโภ โหติ, ลาภมจฺฉริเยน คูถนิรเย นิพฺพตฺตติ, วณฺณมจฺฉริเยน ภเว ภเว นิพฺพตฺตสฺส วโณฺณ นาม น โหติ, ธมฺมมจฺฉริเยน กุกฺกุฬนิรเย นิพฺพตฺตตีติฯ

มจฺฉรายนวเสน **มจฺฉริยํ**ฯ มจฺฉรายนากาโร **มจฺฉรายนา**ฯ มจฺฉเรน อยิตสฺส มเจฺฉรสมงฺคิโน ภาโว **มจฺฉรายิตตฺตํ**ฯ ''มยฺหเมว โหนฺตุ, มา อญฺญสฺสา''ติ สพฺพาปิ อตฺตโน สมฺปตฺติโย พฺยาเปตุํ น อิจฺฉตีติ วิวิโจฺฉ, วิวิจฺฉสฺส ภาโว **เววิจฺฉํ,** มุทุมจฺฉริยเสฺสตํ นามํฯ กทริโย วุจฺจติ อนาทโร, ตสฺส ภาโว **กทริยํ,** ถทฺธมจฺฉริยเสฺสตํ นามํฯ เตน หิ สมนฺนาคโต ปุคฺคโล ปรมฺปิ ปเรสํ ททมานํ นิวาเรติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ''กทริโย ปาปสงฺกโปฺป, มิจฺฉาทิฎฺฐิอนาทโร;
> ททมานํ นิวาเรติ, ยาจมานาน โภชน''นฺติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๓๒);

ยาจเก ทิสฺวา กฎุกภาเวน จิตฺตํ อญฺจติ สโงฺกเจตีติ กฎุกญฺจุโก, ตสฺส ภาโว **กฎุกญฺจุกตา**ฯ อปโร นโย – กฎุกญฺจุกตา วุจฺจติ กฎจฺฉุคฺคาโหฯ สมติตฺติกปุณฺณาย หิ อุกฺขลิยา ภตฺตํ คณฺหโนฺต สพฺพโตภาเคน สงฺกุฎิเตน อคฺคกฎจฺฉุนา คณฺหาติ ปูเรตฺวา คเหตุํ น สโกฺกติ, เอวํ มจฺฉริปุคฺคลสฺส จิตฺตํ สงฺกุจติ, ตสฺมิํ สงฺกุจิเต กาโยปิ ตเถว สงฺกุจติ ปฏิกุฎติ ปฏินิวฎฺฎติ น สมฺปสารียตีติ มเจฺฉรํ ''กฎุกญฺจุกตา''ติ วุตฺตํฯ

**อคฺคหิตตฺตํ จิตฺตสฺสา**ติ ปเรสํ อุปการกรเณ ทานาทินา อากาเรน ยถา น สมฺปสารียติ, เอวํ อาวริตฺวา คหิตภาโว จิตฺตสฺสฯ ยสฺมา ปน มจฺฉริปุคฺคโล อตฺตโน สนฺตกํ ปเรสํ อทาตุกา

โม โหติ, ปรสนฺตกํ คณฺหิตุกาโมฯ ตสฺมา ‘‘อิทํ อจฺฉริยํ มยฺหเมว โหตุ, มา อญฺญสฺสา’’ติ ปวตฺติวเสนสฺส อตฺตสมฺปตฺตินิคูหนลกฺขณตา ปรสมฺปตฺติคฺคหณลกฺขณตา จ เวทิตพฺพาฯ

**ขนฺธมจฺฉริยมฺปิ มจฺฉริย**นฺติ อตฺตโน ปญฺจกฺขนฺธสงฺขาตํ อุปปตฺติภวํ อเญฺญหิ อสาธารณํ ‘‘อจฺฉริยํ มยฺหเมว โหตุ, มา อญฺญสฺสา’’ติ ปวตฺตํ มจฺฉริยํ ขนฺธมจฺฉริยํ นามฯ **ธาตุอายตนมจฺฉริเยสุ**ปิ เอเสว นโยฯ **คาโห**ติ คาหนิจฺฉยวเสน คหณํฯ **อวทญฺญุตายา**ติ สพฺพญฺญุพุทฺธานมฺปิ กถิตํ อชานนภาเวนฯ ยาจกานํ อททมาโน หิ เตหิ กถิตํ น ชานาติ นามฯ **ชนา ปมตฺตา**ติ สติวิปฺปวาสา ชนาฯ **วจน**นฺติ สเงฺขปวจนํฯ **พฺยปฺปถ**นฺติ วิตฺถารวจนํฯ **เทสน**นฺติ อุปมํ ทเสฺสตฺวา อตฺถสนฺทสฺสนวจนํฯ **อนุสิฏฺฐิ**นฺติ ปุนปฺปุนํ สํลกฺขาปนวจนํฯ อถ วา ทเสฺสตฺวา กถนํ **วจนํ** นามฯ คณฺหาเปตฺวา กถนํ **พฺยปฺปถํ** นามฯ โตเสตฺวา กถนํ **เทสนํ** นามฯ ปทเสฺสตฺวา กถนํ **อนุสิฏฺฐิ** นามฯ อถ วา ปริตาปทุกฺขํ นาเสตฺวา กถนํ **วจนํ** นามฯ ปริฬาหทุกฺขํ นาเสตฺวา กถนํ **พฺยปฺปถํ** นามฯ อปายทุกฺขํ นาเสตฺวา กถนํ **เทสนํ** นามฯ ภวทุกฺขํ นาเสตฺวา กถนํ **อนุสิฏฺฐิ** นามฯ อถ วา ทุกฺขสจฺจปริญฺญาปฏิเวธยุตฺตํ **วจนํ**ฯ สมุทยสจฺจปหานปฏิเวธยุตฺตํ **พฺยปฺปถํ**ฯ นิโรธสจฺจสจฺฉิกิริยปฏิเวธยุตฺตํ **เทสนํ**ฯ มคฺคสจฺจภาวนาปฏิเวธยุตฺตํ **อนุสิฏฺฐี**ติ เอวมาทินา นเยน เอเก วณฺณยนฺติฯ

**น สุสฺสูสนฺตี**ติ น สุณนฺติฯ **น โสตํ โอทหนฺตี**ติ สวนตฺถํ กณฺณโสตํ น ฐเปนฺติฯ **น อญฺญา จิตฺตํ อุปฏฺฐเปนฺตี**ติ ชานนตฺถํ จิตฺตํ น ปติฏฺฐเปนฺติฯ **อนสฺสวา**ติ โอวาทํ อสุณมานาฯ **อวจนกรา**ติ สุณมานาปิ วจนํ น กโรนฺตีติ อวจนกราฯ **ปฏิโลมวุตฺติโน**ติ ปฏาณี หุตฺวา ปวตฺตนกา ฯ **อเญฺญเนว มุขํ กโรนฺตี**ติ กโรนฺตาปิ มุขํ น เทนฺตีติ อโตฺถฯ

**วิสเม**ติ กายสุจริตาทิสมฺมตสฺส สมสฺส ปฏิปกฺขตฺตา วิสมํ, ตสฺมึ วิสเมฯ **นิวิฏฺฐา**ติ ปวิฏฺฐา ทุนฺนีหราฯ **กายกเมฺม**ติ กายโต ปวเตฺต, กาเยน วา ปวเตฺต กายกเมฺมฯ **วจีกมฺมา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

ตตฺถ กายกมฺมวจีกมฺมมโนกมฺมานิ ทุจฺจริตวเสน วิภตฺตานิ, ปาณาติปาตาทโย ทสอกุสลกมฺมปถวเสน วิภตฺตาติ ญาตพฺพํฯ อยํ ตาเวตฺถ สาธารณปทวณฺณนา, อสาธารเณสุ ปน ปาณสฺส อติปาโต **ปาณาติปาโต,** ปาณวโธ ปาณฆาโตติ วุตฺตํ โหติฯ ปาโณติ เจตฺถ โวหารโต สโตฺต, ปรมตฺถโต ชีวิตินฺทฺริยํฯ ตสฺมึ ปน ปาเณ ปาณสญฺญิโน ชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทกอุปกฺกมสมุฏฺฐาปิตา กายวจีทฺวารานํ อญฺญตรทฺวารปวตฺตา วธกเจตนา ปาณาติปาโตฯ โส คุณวิรหิเตสุ ติรจฺฉานคตาทีสุ ปาเณสุ ขุทฺทเก ปาเณ อปฺปสาวโชฺช, มหาสรีเร มหาสาวโชฺชฯ กสฺมา? ปโยคมหนฺตตาย, ปโยคสมเตฺตปิ วตฺถุมหนฺตตายฯ คุณวเนฺตสุ มนุสฺสาทีสุ อปฺปคุเณ ปาเณ อปฺปสาวโชฺช, มหาคุเณ มหาสาวโชฺชฯ สรีรคุณานํ ปน สมภาเว สติ กิเลสานํ อุปกฺกมานญฺจ มุทุตาย อปฺปสาวโชฺช, ติพฺพตาย มหาสาวโชฺชติ เวทิตโพฺพฯ

ตสฺส ปญฺจ สมฺภารา โหนฺติ – ปาโณ ปาณสญฺญิตา วธกจิตฺตํ อุปกฺกโม เตน มรณนฺติฯ ฉปฺปโยคา – สาหตฺถิโก อาณตฺติโก นิสฺสคฺคิโย ถาวโร วิชฺชามโย อิทฺธิมโยติฯ อิมสฺมึ ปเนตฺถ วิตฺถาริยมาเน อติปปโญฺจ โหติ, ตสฺมา นํ น วิตฺถารยิสฺสามฯ อญฺญญฺจ เอวรูปํ , อตฺถิเกหิ ปน สมนฺตปาสาทิกํ วินยฏฺฐกถํ (ปารา. อฏฺฐ. ๒.๑๗๒) โอโลเกตฺวา คเหตพฺพํฯ

อทินฺนสฺส อาทานํ **อทินฺนาทานํ,** ปรสฺส หรณํ เถยฺยํ โจริกาติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ **อทินฺน**นฺติ ปรปริคฺคหิตํ, ยตฺถ ปโร ยถากามการิตํ อาปชฺชโนฺต อทณฺฑารโห อนุปวโชฺช จ โหติ, ตสฺมึ ปน ปรปริคฺคหิเต ปรปริคฺคหิตสญฺญิโน ตทาทายกอุปกฺกมสมุฏฺฐาปิกา เถยฺยเจตนา อ

ทินฺนาทานํฯ ตํ หีเน ปรสนฺตเก วตฺถุสฺมึ อปฺปสาวชฺชํ, ปณีเต มหาสาวชฺชํฯ กสฺมา? วตฺถุปณีต ตาย, วตฺถุสมเตฺต สติ คุณาธิกานํ สนฺตเก วตฺถุสฺมึ มหาสาวชฺชํฯ ตํ ตํ คุณาธิกํ อุปาทาย ตโต ตโต หีนคุณสฺส สนฺตเก วตฺถุสฺมึ อปฺปสาวชฺชํฯ

ตสฺส ปญฺจ สมฺภารา โหนฺติ – ปรปริคฺคหิตํ ปรปริคฺคหิตสญฺญิตา เถยฺยจิตฺตํ อุปกฺกโม เตน หรณนฺติฯ ฉปฺปโยคา สาหตฺถิกาทโยวฯ เต จ โข ยถานุรูปํ เถยฺยาวหาโร ปสยฺหาวหาโร ปฏิจฺฉนฺนาวหาโร ปริกปฺปาวหาโร กุสาวหาโรติ อิเมสํ ปญฺจนฺนํ อวหารานํ วเสน ปวตฺตนฺติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถาโร ปน สมนฺตปาสาทิกายํ วุโตฺตฯ

**กาเมสุมิจฺฉาจาโร**ติ เอตฺถ ปน **กาเมสู**ติ เมถุนสมาจาเรสุฯ **มิจฺฉาจาโร**ติ เอกนฺ ตนินฺทิโต ลามกาจาโรฯ ลกฺขณโต ปน อสทฺธมฺมเสวนาธิปฺปาเยน กายทฺวารปฺปวตฺตา อคม นียฏฺฐานวีติกฺกมเจตนา กาเมสุมิจฺฉาจาโรฯ

ตตฺถ อคมนียฏฺฐานํ นาม ปุริสานํ ตาว มาตุรกฺขิตา ปิตุรกฺขิตา มาตาปิตุรกฺขิตา ภาตุ รกฺขิตา ภคินิรกฺขิตา ญาติรกฺขิตา โคตฺตรกฺขิตา ธมฺมรกฺขิตา สารกฺขา สปริทณฺฑาติ มาตุรกฺขิ ตาทโย ทส, ธนกฺกีตา ฉนฺทวาสินี โภควาสินี ปฏวาสินี โอทปตฺตกินี โอภตจุมฺพฏกา ทาสี จ ภริยา กมฺมการี จ ภริยา ธชาหฏา มุหุตฺติกาติ เอตา ธนกฺกีตาทโย ทสาติ วีสติ อิตฺถิโยฯ อิตฺถี สุ ปน ทฺวินฺนํ สารกฺขสปริทณฺฑานํ ทสนฺนญฺจ ธนกฺกีตาทีนนฺติ ทฺวาทสนฺนํ อิตฺถีนํ อเญฺญ ปุริ สา, อิทํ อคมนียฏฺฐานํ นามฯ

โส ปเนส มิจฺฉาจาโร สีลาทิคุณรหิเต อคมนียฏฺฐาเน อปฺปสาวโชฺช, สีลาทิคุณ สมฺปเนฺน มหาสาวโชฺชฯ ตสฺส จตฺตาโร สมฺภารา – อคมนียวตฺถุ ตสฺมึ เสวนจิตฺตํ เสวนปโย โค มเคฺคน มคฺคปฏิปตฺติอธิวาสนนฺติฯ เอโก ปโยโค สาหตฺถิโก เอวฯ

**มุสา**ติ วิสํวาทนปุเรกฺขารสฺส อตฺถภญฺชนโก วจีปโยโค กายปโยโค วาฯ วิสํวาทนาธิปฺ ปาเยน ปนสฺส ปรวิสํวาทกกายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา เจตนา **มุสาวาโท**ฯ อปโร นโย – **มุสา**ติ อภูตํ อตจฺฉํ วตฺถุฯ **วาโท**ติ ตสฺส ภูตโต ตจฺฉโต วิญฺญาปนํฯ ลกฺขณโต ปน อตถํ วตฺถุํ ตถโต ปรํ วิญฺญาเปตุกามสฺส ตถาวิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปิกา เจตนา **มุสาวาโท**ฯ โส ยมตฺถํ ภญฺช ติ, ตสฺส อปฺปตาย อปฺปสาวโชฺช, มหนฺตตาย มหาสาวโชฺชฯ อปิ จ คหฏฺฐานํ อตฺตโน สนฺตกํ อทาตุกามตาย ‘‘นตฺถี’’ติอาทินยปฺปวโตฺต อปฺปสาวโชฺช, สกฺขินา หุตฺวา อตฺถภญฺชนตฺถํ วุ โตฺต มหาสาวโชฺชฯ ปพฺพชิตานํ อปฺปกมฺปิ เตลํ วา สปฺปึ วา ลภิตฺวา หสาธิปฺปาเยน ‘‘อชฺช คาเม เตลํ นที มเญฺญ สนฺทตี’’ติ ปูรณกถานเยน ปวโตฺต อปฺปสาวโชฺช, อทิฏฺฐํเยว ปน ทิฏฺฐนฺติอาทินา นเยน วทนฺตานํ มหาสาวโชฺชฯ

ตสฺส จตฺตาโร สมฺภารา โหนฺติ – อตถํ วตฺถุ วิสํวาทนจิตฺตํ ตชฺโช วายาโม ปรสฺส ตทตฺถ วิชานนนฺติฯ เอโก ปโยโค สาหตฺถิโกวฯ โส จ กาเยน วา กายปฏิพเทฺธน วา วาจาย วา ปร วิสํวาทกกิริยากรเณ ทฏฺฐโพฺพฯ ตาย เจ กิริยาย ปโร ตมตฺถํ ชานาติ, อยํ กิริยสมุฏฺฐาปิกา เจ ตนากฺขเณเยว มุสาวาทกมฺมุนา พชฺฌติฯ

**ปิสุณวาจา**ติอาทีสุ ยาย วาจาย ยสฺส ตํ วาจํ ภาสติ, ตสฺส หทเย อตฺตโน ปิยภาวํ ปรสฺส จ สุญฺญภาวํ กโรติ, สา **ปิสุณวาจา**ฯ ยาย ปน อตฺตานมฺปิ ปรมฺปิ ผรุสํ กโรติ, ยา วาจา สยมฺปิ ผรุสา เนว กณฺณสุขา น หทยงฺคมา, อยํ **ผรุสวาจา**ฯ เยน สมฺผํ ปลปติ นิรตฺถกํ, โส **สมฺผปฺปลาโป**ฯ เตสํ มูลภูตาปิ เจตนา ปิสุณวาจาทินามเมว ลภติ, สา เอว อิธ อธิเปฺปตาติฯ

ตตฺถ สํกิลิฏฺฐจิตฺตสฺส ปเรสํ วา เภทาย อตฺตโน ปิยกมฺยตาย วา กายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา เจตนา **ปิสุณวาจา**ฯ สา ยสฺส เภทํ กโรติ , ตสฺส อปฺปคุณาย อปฺปสาวชฺชา, มหาคุณตาย มหาสาวชฺชาฯ

ตสฺสา จตฺตาโร สมฺภารา โหนฺติ – ภินฺทิตโพฺพ ปโร ‘‘อิติ อิเม นานา ภวิสฺสนฺติ วินา ภวิสฺสนฺตี’’ติ เภทปุเรกฺขารตา วา, ‘‘อิติ อหํ ปิโย ภวิสฺสามิ วิสฺสาสิโก’’ติ วิยกมฺยตา วา, ตโชฺช วายาโม, ตสฺส ตทตฺถวิชานนนฺติฯ

ปรสฺส มมฺมเจฺฉทกกายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา เอกนฺตผรุสเจตนา **ผรุสวาจา**ฯ มมฺมเจฺฉทโกปิ ปโยโค จิตฺตสณฺหตาย ผรุสวาจา น โหติฯ มาตาปิตโร หิ กทาจิ ปุตฺตเก เอวมฺปิ วทนฺติ ‘‘โจรา โว ขณฺฑาขณฺฑิกํ กโรนฺตู’’ติ, อุปฺปลปตฺตมฺปิ จ เนสํ อุปริ ปตนฺตํ น อิจฺฉนฺติฯ อาจริยุปชฺฌายา จ กทาจิ นิสฺสิตเก เอวํ วทนฺติ ‘‘กึ อิเม อหิริกา อโนตฺตปฺปิโน จรนฺติ, นิทฺธมถ เน’’ติฯ อถ จ เนสํ อาคมาธิคมสมฺปตฺตึ อิจฺฉนฺติฯ ยถา จ จิตฺตสณฺหตาย ผรุสวาจา น โหติ, เอวํ วจนสณฺหตาย อผรุสวาจาปิ น โหติฯ น หิ มาราเปตุกามสฺส ‘‘อิมํ สุขํ สยาเปถา’’ติ วจนํ อผรุสวาจา โหติ, จิตฺตผรุสตาย ปเนสา ผรุสวาจาว, สา ยํ สนฺธาย ปวตฺติตาฯ ตสฺส อปฺปคุณตาย อปฺปสาวชฺชา, มหาคุณตาย มหาสาวชฺชาฯ ตสฺสา ตโย สมฺภารา – อโกฺกสิตโพฺพ ปโร กุปิตจิตฺตํ อโกฺกสนนฺติฯ

อนตฺถวิญฺญาปิกา กายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา อกุสลเจตนา **สมฺผปฺปลาโป**ฯ โส อาเสวนมนฺทตาย อปฺปสาวโชฺช, อาเสวนมหนฺตตาย มหาสาวโชฺชฯ ตสฺส เทฺว สมฺภารา โหนฺติ – ภารตยุทฺธสีตาหรณาทินิรตฺถกกถาปุเรกฺขารตา ตถารูปีกถากถนญฺจาติฯ

อภิชฺฌายตีติ **อภิชฺฌา,** ปรภณฺฑาภิมุขี หุตฺวา ตนฺนินฺนตาย ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ สา ‘‘อโห วต อิทํ มมาสฺสา’’ติ เอวํ ปรภณฺฑาภิชฺฌายนลกฺขณาฯ อทินฺนาทานํ วิย อปฺปสาวชฺชา มหาสาวชฺชา จฯ ตสฺสา เทฺว สมฺภารา โหนฺติ – ปรภณฺฑํ อตฺตโน ปริณามนญฺจาติฯ ปรภณฺฑวตฺถุเก หิ โลเภ อุปฺปเนฺนปิ น ตาว กมฺมปถเภโท โหติ, ยาว ‘‘อโห วติทํ มมาสฺสา’’ติ อตฺตโน น ปริณาเมติฯ

หิตสุขํ พฺยาปาทยตีติ **พฺยาปาโท,** โส ปรวินาสาย มโนปโทสลกฺขโณฯ ผรุสวาจา วิย อปฺปสาวโชฺช มหาสาวโชฺช จฯ ตสฺส เทฺว สมฺภารา โหนฺติ – ปรสโตฺต จ ตสฺส จ วินาสจินฺตาติฯ ปรสตฺตวตฺถุเก หิ โกเธ อุปฺปเนฺนปิ น ตาว กมฺมปถเภโท โหติ, ยาว ‘‘อโห วตายํ อุจฺฉิเชฺชยฺย วินเสฺสยฺยา’’ติ ตสฺส วินาสํ น จิเนฺตสิฯ

ยถาภุจฺจคหณาภาเวน มิจฺฉา ปสฺสตีติ **มิจฺฉาทิฏฺฐิ**ฯ สา ‘‘นตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทินา นเยน วิปรีตทสฺสนลกฺขณาฯ สมฺผปฺปลาโป วิย อปฺปสาวชฺชา มหาสาวชฺชา จฯ

**สญฺญี, อสญฺญี, เนวสญฺญีนาสญฺญี *ภวิสฺสามา*ติ** รูปาทิวเสน กงฺขนฺติฯ ***ภวิสฺสาม นุ โข มย**นฺติอาทินา* อตฺตานํ กงฺขนฺติฯ ตตฺถ ***ภวิสฺสาม นุ โข*ฯ น นุ โข *ภวิสฺสามา*ติ** ตสฺส สสฺสตาการญฺจ อุเจฺฉทาการญฺจ นิสฺสาย อนาคเต อตฺตานํ วิชฺชมานตญฺจ อวิชฺชมานตญฺจ กงฺขนฺติฯ **กึ นุ โข *ภวิสฺสามา*ติ** ชาติลิงฺคุปปตฺติโย นิสฺสาย ‘‘ขตฺติยา นุ โข ภวิสฺสาม, พฺราหฺมณเวสฺสสุทฺทคหฏฺฐปพฺพชิตเทวมนุสฺสานํ อญฺญตรา’’ติ กงฺขนฺติฯ **กถํ นุ โข *ภวิสฺสามา*ติ** สณฺฐานาการํ นิสฺสาย ‘‘ทีฆา นุ โข ภวิสฺสาม, รสฺสโอทาตกณฺหปมาณิกอปฺปมาณิกาทีนํ อญฺญตรา’’ติ กงฺขนฺติฯ เกจิ ปน ‘‘อิสฺสรนิมฺมานาทีนิ นิสฺสาย ‘เกน นุ โข การเณน ภวิสฺ

สามา’ติ เหตุโต กงฺขนฺตี’’ติ วทนฺติฯ **กึ หุตฺวา กึ ภวิสฺสาม นุ โข มยน**ฺติ ชาติอาทีนิ นิสฺสาย ‘‘ขตฺติยา หุตฺวา นุ โข พฺราหฺมณา ภวิสฺสาม…เป…. เทวา หุตฺวา มนุสฺสา’’ติ อตฺตโน ปรมฺปรํ กงฺขนฺติฯ สพฺพเตฺถว ปน **อทฺธาน**นฺติ กาลาธิวจนเมตํฯ

**๑๐**. ยสฺมา เอตเทว **ตสฺมา หิ สิเกฺขถ…เป…. อาหุ ธีรา**ติฯ ตตฺถ **สิเกฺขถา**ติ ติโสฺส สิกฺขา อาวเชฺชยฺยฯ **อิเธวา**ติ อิมสฺมิํเยว สาสเนฯ ตตฺถ สิกฺขิตพฺพาติ **สิกฺขาฯ ติโสฺส**ติ คณน ปริเจฺฉโทฯ **อธิสีลสิกฺขา**ติ อธิกํ อุตฺตมํ สีลนฺติ อธิสีลํ, อธิสีลญฺจ ตํ สิกฺขิตพฺพเฎฺฐน สิกฺขา จาติ อธิสีลสิกฺขาฯ เอส นโย อธิจิตฺตอธิปญฺญาสิกฺขาสุฯ

กตมํ ปเนตฺถ สีลํ, กตมํ อธิสีลํ, กตมํ จิตฺตํ, กตมํ อธิจิตฺตํ, กตมา ปญฺญา, กตมา อธิปญฺญาติ? วุจฺจเต – ปญฺจงฺคทสงฺคสีลํ ตาว สีลเมว ฯ ตญฺหิ พุเทฺธ อุปฺปเนฺนปิ อนุปฺปเนฺนปิ โลเก ปวตฺตติ ฯ อุปฺปเนฺน พุเทฺธ ตสฺมิํ สีเล พุทฺธาปิ สาวกาปิ มหาชนํ สมาทเปนฺติ, อนุปฺปเนฺน พุเทฺธ ปเจฺจกพุทฺธา จ กมฺมวาทิโน จ ธมฺมิกา สมณพฺราหฺมณา จ จกฺกวตฺตี จ มหาราชาโน มหาโพธิสตฺตา จ สมาทเปนฺติ, สามมฺปิ ปณฺฑิตา สมณพฺราหฺมณา สมาทิยนฺติฯ เต ตํ กุสลํ ธมฺมํ ปริปูเรตฺวา เทเวสุ จ มนุเสฺสสุ จ สมฺปตฺติํ อนุโภนฺติฯ

ปาติโมกฺขสํวรสีลํ ปน ‘‘อธิสีล’’นฺติ วุจฺจติฯ ตญฺหิ สูริโย วิย ปโชฺชตานํ สิเนรุ วิย ปพฺพตานํ สพฺพโลกิยสีลานํ อธิกเญฺจว อุตฺตมญฺจ, พุทฺธุปฺปาเทเยว จ ปวตฺตติ, น วินา พุทฺธุปฺปาทาฯ น หิ ตํ ปญฺญตฺติํ อุทฺธริตฺวา อโญฺญ สโตฺต ฐเปตุํ สโกฺกติฯ พุทฺธาเยว ปน สพฺพโส กายวจีทฺวารอชฺฌาจารโสตํ ฉินฺทิตฺวา ตสฺส ตสฺส วีติกฺกมสฺส อนุจฺฉวิกํ ตํ สีลสํวรํ ปญฺญเปนฺติฯ ปาติโมกฺขสํวรโตปิ จ มคฺคผลสมฺปยุตฺตเมว สีลํ อธิสีลํฯ

กามาวจรานิ ปน อฎฺฐ กุสลจิตฺตานิ โลกิยอฎฺฐสมาปตฺติจิตฺตานิ จ เอกชฺฌํ กตฺวา จิตฺตเมวาติ เวทิตพฺพานิฯ พุทฺธุปฺปาทานุปฺปาเท จสฺส ปวตฺติ, สมาทปนํ สมาทานญฺจ สีเล วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

วิปสฺสนาปาทกํ อฎฺฐสมาปตฺติจิตฺตํ ปน ‘‘อธิจิตฺต’’นฺติ วุจฺจติฯ ตญฺหิ อธิสีลํ วิย สีลานํ, สพฺพโลกิยจิตฺตานํ อธิกเญฺจว อุตฺตมญฺจ, พุทฺธุปฺปาเทเยว จ โหติ, น วินา พุทฺธุปฺปาทาฯ ตโตปิ จ มคฺคผลจิตฺตเมว อธิจิตฺตํฯ

‘‘อตฺถิ ทินฺนํ อตฺถิ ยิฎฺฐ’’นฺติอาทินยปฺปวตฺตํ (ม. นิ. ๒.๙๔) ปน กมฺมสฺสกตาญาณํ ปญฺญาฯ สา หิ พุเทฺธ อุปฺปเนฺนปิ อนุปฺปเนฺนปิ โลเก ปวตฺตติฯ อุปฺปเนฺน พุเทฺธ ตสฺสา ปญฺญาย พุทฺธาปิ สาวกาปิ มหาชนํ สมาทเปนฺติ, อนุปฺปเนฺน พุเทฺธ ปเจฺจกพุทฺธา จ กมฺมวาทิโน จ ธมฺมิกา สมณพฺราหฺมณา จ จกฺกวตฺตี จ มหาราชาโน มหาโพธิสตฺตา จ สมาทเปนฺติ, สามมฺปิ ปณฺฑิตา สตฺตา สมาทิยนฺติฯ ตถา หิ องฺกุโร ทสวสฺสสหสฺสานิ มหาทานํ อทาสิฯ เวลาโม เวสฺสนฺตโร อเญฺญ จ พหู ปณฺฑิตมนุสฺสา มหาทานานิ อทํสุฯ เต ตํ กุสลํ ธมฺมํ ปริปูเรตฺวา เทเวสุ จ มนุเสฺสสุ จ สมฺปตฺติํ อนุภวิํสุฯ

ติลกฺขณาการปริเจฺฉทกํ ปน วิปสฺสนาญาณํ ‘‘อธิปญฺญา’’ติ วุจฺจติฯ สา หิ อธิสีลอธิจิตฺตานิ วิย สีลจิตฺตานํ, สพฺพโลกิยปญฺญานํ อธิกา เจว อุตฺตมา จ, น จ วินา พุทฺธุปฺปาทา โลเก ปวตฺตติฯ ตโตปิ จ มคฺคผลปญฺญาว อธิปญฺญาฯ

อิทานิ เอเกกํ ทเสฺสนฺโต “**กตมา อธิสีลสิกฺขา – อิธ ภิกฺขุ สีลวา โหติ, ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต วิหรตี**”ติอาทิมาหฯ **อิธา**ติ วจนํ ปุพฺพภาคกรณียสมฺปทาย สมฺปนฺนสฺส สพฺพปการสีลปริปูรกสฺส ปุคฺคลสฺส สนฺนิสฺสยภูตสาสนปริทีปนํ, อญฺญสาสนสฺส จ ตถาภาวปฏิเสธนํฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘อิเธว, ภิกฺขเว, สมโณ…เป…. สุญฺญา ปรปฺปวาทา สมเณภิ อเญฺญหี’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๓๙-๑๔๐)ฯ **ภิกฺขู**ติ ตสฺส สีลสฺส ปริปูรกสฺส ปุคฺคลสฺส ปริทีปนํฯ **ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต**ติ อิทมสฺส ปาติโมกฺขสํวเร ปติฏฺฐิตภาวปริทีปนํฯ **วิหรตี**ติ อิทมสฺส ตทนุรูปวิหารสมงฺคีภาวปริทีปนํฯ **อาจารโคจรสมฺปโนฺน**ติ อิทมสฺส ปาติโมกฺขสํวรสฺส อุปการกธมฺมปริทีปนํฯ **อณุมเตฺตสุ วเชฺชสุ ภยทสฺสาวี**ติ อิทมสฺส ปาติโมกฺขโต อจวนธมฺมตาปริทีปนํฯ **สมาทายา**ติ อิทมสฺส สิกฺขาปทานํ อนวเสสโต อาทานปริทีปนํฯ **สิกฺขตี**ติ อิทมสฺส สิกฺขาย สมงฺคีภาวปริทีปนํฯ **สิกฺขาปเทสู**ติ อิทมสฺส สิกฺขิตพฺพธมฺมปริทีปนํฯ

ตตฺถ **ภิกฺขู**ติ สํสาเร ภยํ อิกฺขตีติ ภิกฺขุฯ สีลมสฺส อตฺถีติ สีลวาติ เอตฺถ **สีล**นฺติ สีลนเฏฺฐน สีลํฯ กิมิทํ สีลนํ นาม? สมาธานํ วา, กายกมฺมาทีนํ สุสีลฺยวเสน อวิปฺปกิณฺณตาติ อโตฺถฯ อุปธารณํ วา, กุสลานํ ธมฺมานํ ปติฏฺฐาวเสน อาธารภาโวติ อโตฺถฯ เอตเทว หิ เอตฺถ อตฺถทฺวยํ สทฺทลกฺขณวิทู อนุชานนฺติฯ อเญฺญ ปน ‘‘อธิเสวนเฏฺฐน อาจารเฏฺฐน สีลนเฏฺฐน สิรเฏฺฐน สีตลเฏฺฐน สิวเฏฺฐน **สีล**’’นฺติ วณฺณยนฺติฯ

สีลนํ ลกฺขณํ ตสฺส, ภินฺนสฺสาปิ อเนกธา;  
สนิทสฺสนตฺตํ รูปสฺส, ยถา ภินฺนสฺสเนกธาฯ

ยถา หิ นีลปีตาทิเภเทนเนกธา ภินฺนสฺสาปิ รูปายตนสฺส สนิทสฺสนตฺตํ ลกฺขณํ นีลาทิเภเทน ภินฺนสฺสาปิ สนิทสฺสนภาวานติกฺกมนโตฯ ตถา สีลสฺส เจตนาทิเภเทน อเนกธา ภินฺนสฺสาปิ ยเทตํ กายกมฺมาทีนํ สมาธานวเสน, กุสลานญฺจ ธมฺมานํ ปติฏฺฐาวเสน วุตฺตํ สีลนํ, ตเทว ลกฺขณํ เจตนาทิเภเทน ภินฺนสฺสาปิ สมาธานปติฏฺฐาภาวานติกฺกมนโตฯ เอวํ ลกฺขณสฺส ปนสฺส –

ทุสฺสีลฺยวิทฺธํสนตา, อนวชฺชคุโณ ตถา;  
กิจฺจสมฺปตฺติอเตฺถน, รโส นาม ปวุจฺจติฯ

ตสฺมา อิทํ สีลํ นาม กิจฺจเฏฺฐน รเสน ทุสฺสีลฺยวิทฺธํสนรสํ, สมฺปตฺติอเตฺถน รเสน อนวชฺชรสนฺติ เวทิตพฺพํฯ

โสเจยฺยปจฺจุปฏฺฐานํ, ตยิทํ ตสฺส วิญฺญุภิ;  
โอตฺตปฺปญฺจ หิรี เจว, ปทฏฺฐานนฺติ วณฺณิตํฯ

ตญฺหิทํ สีลํ ‘‘กายโสเจยฺยํ วจีโสเจยฺยํ มโนโสเจยฺย’’นฺติ เอวํ วุตฺตโสเจยฺยปจฺจุปฏฺฐานํ, โสเจยฺยภาเวน ปจฺจุปฏฺฐาติ คหณภาวํ คจฺฉติฯ หิโรตฺตปฺปญฺจ ปน ตสฺส วิญฺญูหิ ปทฏฺฐานนฺติ วณฺณิตํ, อาสนฺนการณนฺติ อโตฺถฯ หิโรตฺตเปฺป หิ สติ สีลํ อุปฺปชฺชติ เจว ติฏฺฐติ จ, อสติ เนว อุปฺปชฺชติ เจว น ติฏฺฐติ จาติ เอวํวิเธน สีเลน สีลวา โหติฯ เอตํ สีลํ นาม ปาณาติปาตาทีหิ วา วิรมนฺตสฺส, วตฺตปฏิปตฺตึ วา ปูเรนฺตสฺส เจตนาทโย ธมฺมา เวทิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ ปฏิสมฺภิทายํ ‘‘กึ สีลนฺติ? เจตนา สีลํ, เจตสิกํ สีลํ, สํวโร สีลํ, อวีติกฺกโม สีล’’นฺติ (ปฏิ. ม. ๑.๓๙)ฯ

ตตฺถ **เจตนา สีลํ** นาม ปาณาติปาตาทีหิ วา วิรมนฺตสฺส วตฺตปฏิปตฺตึ วา ปูเรนฺตสฺส เจตนาฯ **เจตสิกํ สีลํ** นาม ปาณาติปาตาทีหิ วิรมนฺตสฺส วิรติฯ อปิ จ เจตนา สีลํ นาม ปาณาติปาตาทีนิ ปชหนฺตสฺส สตฺตกมฺมปถเจตนาฯ เจตสิกํ สีลํ นาม ''อภิชฺฌํ ปหาย วิคตาภิเชฺฌน เจตสา วิหรตี''ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๒๑๗) นเยน สํยุตฺตมหาวเคฺค วุตฺตา อนภิชฺฌาพฺยาปาทสมฺมาทิฏฺฐิธมฺมาฯ **สํวโร สีล**นฺติ เอตฺถ ปญฺจวิเธน สํวโร เวทิตโพฺพ – ปาติโมกฺขสํวโร สติสํวโร ญาณสํวโร ขนฺติสํวโร วีริยสํวโรฯ ตสฺส นานากรณํ อุปริ อาวิ ภวิสฺสติฯ **อวีติกฺกโม สีล**นฺติ สมาทินฺนสีลสฺส กายิกวาจสิโก อวีติกฺกโมฯ เอตฺถ จ สํวรสีลํ, อวีติกฺกมสีลนฺติ อิทเมว นิปฺปริยายโต สีลํฯ เจตนาสีลํ, เจตสิกํ สีลนฺติ ปริยายโต สีลนฺติ เวทิตพฺพํฯ

**ปาติโมกฺข**นฺติ สิกฺขาปทสีลํฯ ตญฺหิ โย นํ ปาติ รกฺขติ, ตํ โมเกฺขติ โมเจติ อาปายิกาทีหิ ทุเกฺขหิ, ตสฺมา ''ปาติโมกฺข''นฺติ วุตฺตํฯ **ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต**ติ ปาติโมกฺขสํวรสีเลน สมนฺนาคโตฯ **อาจารโคจรสมฺปโนฺน**ติ อาจาเรน เจว โคจเรน จ สมฺปโนฺนฯ **อณุมเตฺตสู**ติ อปฺปมตฺตเกสุฯ **วเชฺชสู**ติ อกุสลธเมฺมสุฯ **ภยทสฺสาวี**ติ ภยทสฺสีฯ **สมาทายา**ติ สมฺมา อาทิยิตฺวาฯ **สิกฺขติ สิกฺขาปเทสู**ติ ตํ ตํ สิกฺขาปทํ สมาทิยิตฺวา สิกฺขติฯ อปิ จ สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสูติ ยํกิญฺจิ สิกฺขาปเทสุ สิกฺขาโกฏฺฐาเสสุ สิกฺขิตพฺพํ กายิกํ วา เจตสิกํ วา, ตํ สพฺพํ สมาทาย สิกฺขติฯ

**ขุทฺทโก สีลกฺขโนฺธ**ติ สงฺฆาทิเสสาทิสาวเสโส สีลกฺขโนฺธฯ **มหโนฺต**ติ ปาราชิกาทินิรวเสโสฯ ยสฺมา ปน ปาติโมกฺขสีเลน ภิกฺขุ สาสเน ปติฏฺฐาติ นาม , ตสฺมา ตํ ''ปติฏฺฐา''ติ วุตฺตํฯ ปติฏฺฐหติ วา เอตฺถ ภิกฺขุ, กุสลา ธมฺมา เอว วา เอตฺถ ปติฏฺฐหนฺตีติ ปติฏฺฐาฯ อยมโตฺถ ''สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปโญฺญ''ติ (สํ. นิ. ๑.๒๓, ๑๙๒) จ, ''ปติฏฺฐานลกฺขณํ, มหาราช, สีลํ สเพฺพสํ กุสลานํ ธมฺมาน''นฺติ (มิ. ป. ๒.๑.๙) จ , ''สีเล ปติฏฺฐิโต โข, มหาราช...เป.... สเพฺพ กุสลา ธมฺมา น ปริหายนฺตี''ติ (มิ. ป. ๒.๑.๙) จ อาทิสุตฺตวเสน เวทิตโพฺพฯ

ตเทตํ ปุพฺพุปฺปตฺติอเตฺถน **อาทิ**ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ''ตสฺมาติห ตฺวํ อุตฺติย อาทิเมว วิโสเธหิ กุสเลสุ ธเมฺมสุฯ โก จาทิ กุสลานํ ธมฺมานํ, สีลญฺจ สุวิสุทฺธํ ทิฏฺฐิ จ อุชุกา''ติ (สํ. นิ. ๕.๓๘๒)ฯ ยถา หิ นครวฑฺฒกี นครํ มาเปตุกาโม ปฐมํ นครฏฺฐานํ โสเธติ, ตโต อปรภาเค วีถิจตุกฺกสิงฺฆาฏกาทิปริเจฺฉเทน วิภชิตฺวาว นครํ มาเปติฯ เอวเมว โยคาวจโร อาทิโต สีลํ วิโสเธติ, ตโต อปรภาเค สมาธิวิปสฺสนามคฺคผลนิพฺพานานิ สจฺฉิกโรติฯ ยถา วา ปน รชโก ปฐมํ ตีหิ ขาเรหิ วตฺถํ โธวิตฺวา ปริสุเทฺธ วเตฺถ ยทิจฺฉกํ รงฺคชาตํ อุปเนติ, ยถา วา ปน เฉโก จิตฺตกาโร รูปํ ลิขิตุกาโม อาทิโตว ภิตฺติปริกมฺมํ กโรติ, ตโต อปรภาเค รูปํ สมุฏฺฐาเปติฯ เอวเมว โยคาวจโร อาทิโตว สีลํ วิโสเธตฺวา อปรภาเค สมถวิปสฺสนาทโย ธเมฺม สจฺฉิกโรติฯ ตสฺมา สีลํ ''อาที''ติ วุตฺตํฯ

ตเทตํ จรณสริกฺขตาย **จรณํ**ฯ จรณาติ หิ ปาทา วุจฺจนฺติฯ ยถา หิ ฉินฺนจรณสฺส ปุริสสฺส ทิสํ คมนาภิสงฺขาโร น ชายติ, ปริปุณฺณปาทเสฺสว ชายติ, เอวเมว ยสฺส สีลํ ภินฺนํ โหติ ขณฺฑํ อปริปุณฺณํ, ตสฺส นิพฺพานคมนาย ญาณคมนํ น สมฺปชฺชติฯ ยสฺส ปน ตํ อภินฺนํ โหติ อขณฺฑํ ปริปุณฺณํ, ตสฺส นิพฺพานคมนาย ญาณคมนํ สมฺปชฺชติฯ ตสฺมา สีลํ ''จรณ''นฺติ วุตฺตํฯ

ตเทตํ สํยมนวเสน **สํยโม**ฯ สํวรณวเสน **สํวโร**ติ อุภเยนาปิ สีลสํยโม เจว สีลสํวโร จ กถิโตฯ วจนโตฺถ ปเนตฺถ สํยเมติ วีติกฺกมวิปฺผนฺทนํ , ปุคฺคลํ วา สํยเมติ วีติกฺกมวเสน ตสฺส วิปฺผนฺทิตุํ น เทตีติ สํยโมฯ วีติกฺกมสฺส ปเวสนทฺวารํ สํวรติ ปิทหตีติ สํวโรฯ

**โมกฺข**นฺติ อุตฺตมํ มุขภูตํ วาฯ ยถา หิ สตฺตานํ จตุพฺพิโธ อาหาโร มุเขน ปวิสิตฺวา องฺคมงฺคานิ ผรติ, เอวํ โยคิโนปิ จตุภูมกกุสลํ สีลมุเขน ปวิสิตฺวา อตฺถสิทฺธิํ สมฺปาเทติฯ เตน ‘‘โมกฺข’’นฺติฯ ปมุเข สาธูติ **ปาโมกฺขํ,** ปุพฺพงฺคมํ เสฏฺฐํ ปธานนฺติ อโตฺถฯ **กุสลานํ ธมฺมานํ สมาปตฺติยา**ติ จตุภูมกกุสลานํ ปฏิลาภตฺถาย ปาโมกฺขํ ปุพฺพงฺคมํ เสฏฺฐํ ปธานนฺติ เวทิตพฺพํฯ

**วิวิเจฺจว กาเมหี**ติ กาเมหิ วิวิจฺจ วินา หุตฺวา อปกฺกมิตฺวาฯ โย ปนายเมตฺถ เอวกาโร, โส นิยมโตฺถติ เวทิตโพฺพฯ ยสฺมา จ นิยมโตฺถ, ตสฺมา ตสฺมิํ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรณสมเย อวิชฺชมานานมฺปิ กามานํ ตสฺส ปฐมชฺฌานสฺส ปฏิปกฺขภาวํ กามปริจฺจาเคเนว จสฺส อธิคมํ ทีเปติฯ กถํ? ‘‘วิวิเจฺจว กาเมหี’’ติ เอวญฺหิ นิยเม กริยมาเน อิทํ ปญฺญายติ, นูนิมสฺส ฌานสฺส กามา ปฏิปกฺขภูตา, เยสุ สติ อิทํ น ปวตฺตติ อนฺธกาเร สติ ปทีโปภาโส วิย, เตสํ ปริจฺจาเคเนว จสฺส อธิคโม โหติ โอริมตีรปริจฺจาเคน ปาริมตีรเสฺสวฯ ตสฺมา นิยมํ กโรตีติฯ

ตตฺถ สิยา ‘‘กสฺมา ปเนส ปุพฺพปเทเยว วุโตฺต น อุตฺตรปเท, กิํ อกุสเลหิ ธเมฺมหิ อวิวิจฺจาปิ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหเรยฺยา’’ติ? น โข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํฯ ตํนิสฺสรณโต หิ ปุพฺพปเท เอว เอส วุโตฺตฯ กามธาตุสมติกฺกมนโต หิ กามราคปฏิปกฺขโต จ อิทํ ฌานํ กามานเมว นิสฺสรณํฯ ยถาห – ‘‘กามานเมตํ นิสฺสรณํ ยทิทํ เนกฺขมฺม’’นฺติ (อิติวุ. ๗๒)ฯ อุตฺตรปเทปิ ปน ยถา ‘‘อิเธว, ภิกฺขเว, สมโณ, อิธ ทุติโย สมโณ’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๓๙) เอตฺถ เอวกาโร อาเนตฺวา วุจฺจติ, เอวํ วตฺตโพฺพฯ น หิ สกฺกา อิโต อเญฺญหิปิ นีวรณสงฺขาเตหิ อกุสเลหิ ธเมฺมหิ อวิวิจฺจ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหริตุํฯ ตสฺมา วิวิเจฺจว กาเมหิ วิวิเจฺจว อกุสเลหิ ธเมฺมหีติ เอวํ ปททฺวเยปิ เอส ทฏฺฐโพฺพฯ ปททฺวเยปิ จ กิญฺจาปิ วิวิจฺจาติ อิมินา สาธารณวจเนน ตทงฺควิเวกาทโย กายวิเวกาทโย จ สเพฺพปิ วิเวกา สงฺคหํ คจฺฉนฺติ, ตถาปิ ปุพฺพภาเค กายวิเวกจิตฺตวิเวกวิกฺขมฺภนวิเวกา ทฏฺฐพฺพาฯ โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ กายวิเวกจิตฺตวิเวกสมุเจฺฉทวิเวกนิสฺสรณวิเวกาฯ

กาเมหีติ อิมินา ปน ปเทน เย จ อิธ ‘‘กตเม วตฺถุกามา มนาปิกา รูปา’’ติอาทินา นเยน วตฺถุกามา วุตฺตา, เย จ อิเธว วิภเงฺค ‘‘ฉโนฺท กาโม ราโค กาโม ฉนฺทราโค กาโม สงฺกโปฺป กาโม ราโค กาโม สงฺกปฺปราโค กาโม’’ติ เอวํ กิเลสกามา วุตฺตา, เต สเพฺพปิ สงฺคหิตา อิเจฺจว ทฏฺฐพฺพาฯ เอวญฺหิ สติ วิวิเจฺจว กาเมหีติ วตฺถุกาเมหิปิ วิวิเจฺจวาติ อโตฺถ ยุชฺชติฯ เตน กายวิเวโก วุโตฺต โหติฯ

**วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธเมฺมหี**ติ กิเลสกาเมหิ สพฺพากุสเลหิ วา วิวิจฺจาติ อโตฺถ ยุชฺชติฯ เตน จิตฺตวิเวโก วุโตฺต โหติฯ ปุริเมน เจตฺถ วตฺถุกาเมหิ วิเวกวจนโต เอว กามสุขปริจฺจาโค, ทุติเยน กิเลสกาเมหิ วิเวกวจนโต เนกฺขมฺมสุขปริคฺคโห วิภาวิโต โหติ ฯ เอวํ วตฺถุกามกิเลสกามวิเวกวจนโตเยว จ เอเตสํ ปฐเมน สํกิเลสวตฺถุปฺปหานํ, ทุติเยน สํกิเลสปฺปหานํฯ ปฐเมน โลลภาวสฺส เหตุปริจฺจาโค, ทุติเยน พาลภาวสฺสฯ ปฐเมน จ ปโยคสุทฺธิ, ทุติเยน อาสยโปสนํ วิภาวิตํ โหตีติ ญาตพฺพํ ฯ เอส ตาว นโย ‘‘กาเมหี’’ติ เอตฺถ วุตฺตกาเมสุ วตฺถุกามปเกฺข ฯ

กิเลสกามปเกฺข ปน ฉโนฺทติ จ ราโคติ จ เอวมาทีหิ อเนกเภโท กามจฺฉโนฺทว ‘‘กาโม’’ติ อธิเปฺปโตฯ โส จ อกุสลปริยาปโนฺนปิ สมาโน ‘‘ตตฺถ กตโม กามจฺฉโนฺท, กาโม’’ติอาทินา นเยน วิภเงฺค ฌานปฏิปกฺขโต วิสุํ วุโตฺตฯ กิเลสกามตฺตา วา ปุริมปเท วุโตฺต, อกุสลปริยาปนฺนตฺตา ทุติยปเทฯ อเนกเภทโต จสฺส กามโตติ อวตฺวา กาเมหีติ วุตฺตํฯ อเญฺญสมฺปิ จ ธมฺมานํ อกุสลภาเว วิชฺชมาเน ‘‘ตตฺถ กตเม อกุสลา ธมฺมา, กามจฺฉโนฺท’’ติ

อาทินา นเยน วิภงฺเค (วิภ. ๕๖๔) อุปริฌานงฺคานํ ปจฺจนีกปฏิปกฺขภาวทสฺสนโต นีวรณาเนว วุตฺตานิฯ นีวรณานิ หิ ฌานงฺคปจฺจนีกานิ เตสํ ฌานงฺคาเนว ปฏิปกฺขานิ, วิทฺธํสกานิ วิฆาตกา นีติ วุตฺตํ โหติฯ ตถา หิ ‘‘สมาธิ กามจฺฉนฺทสฺส ปฏิปกฺโข, ปีติ พฺยาปาทสฺส, วิตกฺโก ถิ นมิทฺธสฺส, สุขํ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส, วิจาโร วิจิกิจฺฉายา’’ติ เปฏเก วุตฺตํฯ

เอวเมตฺถ วิวิเจฺจว กาเมหีติ อิมินา กามจฺฉนฺทสฺส วิกฺขมฺภนวิเวโก วุตฺโต โหติ, วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหีติ อิมินา ปญฺจนฺนมฺปิ นีวรณานํฯ อคฺคหิตคฺคหเณน ปน ปฐเมน กาม จฺฉนฺทสฺส, ทุติเยน เสสนีวรณานํฯ ตถา ปฐเมน ตีสุ อกุสลมูเลสุ ปญฺจกามคุณเภทวิสยสฺส โลภสฺส, ทุติเยน อาฆาตวตฺถุเภทาทิวิสยานํ โทสโมหานํฯ โอฆาทีสุ วา ธมฺเมสุ ปฐเมน กา โมฆกามโยคกามาสวกามุปาทานอภิชฺฌากายคนฺถกามราคสํโยชนานํ, ทุติเยน อวเสสโอฆ โยคาสวอุปาทานคนฺถสํโยชนานํฯ ปฐเมน จ ตณฺหาย ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ, ทุติเยน อวิชฺชาย ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจฯ อปิ จ ปฐเมน โลภสมฺปยุตฺตอฏฺฐจิตฺตุปฺปาทานํ, ทุติเยน เสสานํ จตุนฺนํ อกุสลจิตฺตุปฺปาทานํ วิกฺขมฺภนวิเวโก วุตฺโต โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

เอตฺตาวตา จ ปฐมสฺส ฌานสฺส ปหานงฺคํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สมฺปโยคงฺคํ ทเสฺสตุํ **‘‘สวิตกฺกํ สวิจาร’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อารมฺมเณ จิตฺตสฺส อภินิโรปนลกฺขโณ วิตกฺโก, อา รมฺมณานุมชฺชนลกฺขโณ วิจาโรฯ สเนฺตปิ จ เนสํ กตฺถจิ อวิโยเค โอฬาริกเฏฺฐน ปุพฺพงฺ คมเฏฺฐน จ ฆณฺฑาภิฆาโต วิย เจตโส ปฐมาภินิปาโต วิตกฺโก, สุขุมเฏฺฐน อนุมชฺชนสภาเวน จ ฆณฺฑานุรโว วิย อนุปฺพนฺโธ วิจาโรฯ วิปฺผารวา เจตฺถ วิตกฺโก ปฐมุปฺปตฺติกาเล ปริปฺผนฺทน ภูโต จิตฺตสฺส, อากาเส อุปฺปติตุกามสฺส ปกฺขิโน ปกฺขวิเกฺขโป วิย, ปทุมาภิมุขปาโต วิย จ คนฺธานุพนฺธเจตโส ภมรสฺสฯ สนฺตวุตฺติ วิจาโร นาติปริปฺผนฺทนภาโว จิตฺตสฺส, อากาเส อุปฺ ปติตสฺส ปกฺขิโน ปกฺขปฺปสารณํ วิย, ปริพฺภมนํ วิย จ ปทุมาภิมุขปติตสฺส ภมรสฺส ปทุมสฺส อุปริภาเคฯ

ทุกนิปาตฏฺฐกถายํ ปน ‘‘อากาเส คจฺฉโต มหาสกุณสฺส อุโภหิ ปเกฺขหิ วาตํ คเหตฺวา ป เกฺข สนฺนิสีทาเปตฺวา คมนํ วิย อารมฺมเณ เจตโส อภินิโรปนภาเวน ปวโตฺต วิตกฺโก, วาตค คหณตฺถํ ปเกฺข ผนฺทาปยมานสฺส คมนํ วิย อนุมชฺชนภาเวน ปวโตฺต วิจาโร’’ติ วุตฺตํฯ ตํ อนุ ปฺปพเนฺธน ปวตฺติยํ ยุชฺชติฯ โส ปน เนสํ วิเสโส ปฐมทุติยชฺฌาเนสุ ปากโฏ โหติฯ อปิ จ มลคฺคหิตํ กํสภาชนํ เอเกน หเตฺถน ทฬฺหํ คเหตฺวา อิตเรน หเตฺถน จุณฺณเตลวาลณฺฑุปเกน ปริมชฺชนฺตสฺส ทฬฺหคฺคหณหโตฺถ วิย วิตกฺโกฯ ปริมชฺชนหโตฺถ วิย วิจาโรฯ ตถา กุมฺภกา รสฺส ทณฺฑปฺปหาเรน จกฺกํ ภมยิตฺวา ภาชนํ กโรนฺตสฺส อุปฺปีฬนหโตฺถ วิย วิตกฺโกฯ อิโต จิโต จ สญฺจรณหโตฺถ วิย วิจาโรฯ ตถา มณฺฑลํ กโรนฺตสฺส มเชฺฌ สนฺนิรุมฺภิตฺวา ฐิตกณฺฏโก วิย อภินิโรปโน วิตกฺโกฯ พหิ ปริพฺภมนกณฺฏโก วิย อนุมชฺชมาโน วิจาโรฯ อิติ อิมินา จ วิตเกฺกน อิมินา จ วิจาเรน สห วตฺตติ รุโกฺข วิย ปุเปฺผน จ ผเลน จาติ อิทํ ฌานํ ‘‘สวิตกฺกํ สวิจาร’’นฺติ วุจฺจติฯ

**วิเวกช**นฺติ เอตฺถ วิวิตฺติ วิเวโก, นีวรณวิคโมติ อโตฺถฯ วิวิโตฺตติ วา วิเวโก, นีวรณวิวิ โตฺต ฌานสมฺปยุตฺตธมฺมราสีติ อโตฺถฯ ตสฺมา วิเวกา, ตสฺมึ วา วิเวเก ชาตนฺติ วิเวกชํฯ **ปีติ สุข**นฺติ เอตฺถ ปิณยตีติ ปีติ, สา สมฺปิยายนลกฺขณาฯ สา ปเนสา ขุทฺทิกาปีติ , ขณิกาปีติ, โอกฺกนฺติกาปีติ, อุเพฺพคาปีติ, ผรณาปีตีติ ปญฺจวิธา โหติฯ

ตตฺถ ขุทฺทิกาปีติ สรีเร โลมหํสมตฺตเมว กาตุํ สโกฺกติฯ ขณิกาปีติ ขเณ ขเณ วิชฺชุปฺ ปาทสทิสา โหติฯ โอกฺกนฺติกาปีติ สมุทฺทตีรํ วีจิ วิย, กายํ โอกฺกมิตฺวา โอกฺกมิตฺวา ภิชฺชติฯ

อุเพฺพคาปีติ พลวตี โหติ, กายํ อุทฺธคฺคํ กตฺวา อากาเส ลงฺฆาปนปฺปมาณปตฺตาฯ

ผรณาปีติ อติพลวตี โหติฯ ตาย หิ อุปฺปนฺนาย สกลสรีรํ ธมิตฺวา ปูริตวตฺถิ วิย มหตา อุทโกเฆน ปกฺขนฺทปพฺพตกุจฺฉิ วิย จ อนุปริปฺผุฏํ โหติฯ สา ปเนสา ปญฺจวิธา ปีติ คพฺภํ คณฺหนฺตี ปริปากํ คจฺฉนฺตี ทุวิธํ ปสฺสทฺธึ ปริปูเรติ กายปสฺสทฺธิญฺจ จิตฺตปสฺสทฺธิญฺจ, ปสฺสทฺธิ คพฺภํ คณฺหนฺตี ปริปากํ คจฺฉนฺตี ทุวิธมฺปิ สุขํ ปริปูเรติ กายิกํ เจตสิกญฺจ, สุขํ คพฺภํ คณฺหนฺตํ ปริปากํ คจฺฉนฺตํ ติวิธํ สมาธึ ปริปูเรติ ขณิกสมาธึ อุปจารสมาธึ อปฺปนาสมาธิญฺจาติฯ ตาสุ ยา อปฺปนาสมาธิสฺส มูลํ หุตฺวา วฑฺฒมานา สมาธิสมฺปโยคงฺคตา ผรณาปีติ, อยํ อิมสฺมึ อเตฺถ อธิเปฺปตา ปีตีติฯ

อิตรํ ปน สุขยตีติ **สุขํ,** ยสฺส อุปฺปชฺชติ, ตํ สุขิตํ กโรตีติ อโตฺถฯ สุขนํ วา สุขํ, สุฏฺฐุ วา ขาทติ ขณติ จ กายจิตฺตาพาธนฺติ สุขํ, โสมนสฺสเวทนาเยตํ นามํฯ ตํ สาตลกฺขณํฯ สเนฺตปิ จ เนสํ กตฺถจิ อวิปฺปโยเค อิฏฺฐารมฺมณปฏิลาภตุฏฺฐิ ปีติ, ปฏิลทฺธรสานุภวนํ สุขํฯ ยตฺถ ปีติ, ตตฺถ สุขํ, ยตฺถ สุขํ, ตตฺถ น นิยมโต ปีติฯ สงฺขารกฺขนฺธสงฺคหิตา ปีติ, เวทนากฺขนฺธสงฺคหิตํ สุขํฯ กนฺตารขินฺนสฺส วนโนฺตทกทสฺสนสวเนสุ วิย ปีติ, วนจฺฉายปฺปเวสนอุทกปริโภเคสุ วิย สุขํฯ ตสฺมึ ตสฺมึ สมเย ปากฏภาวโต เจตํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อิติ อยญฺจ ปีติ อิทญฺจ สุขํ อสฺส ฌานสฺส, อสฺมึ วา ฌาเน อตฺถีติ อิทํ ฌานํ ‘‘ปีติสุข’’นฺติ วุจฺจติฯ

อถ วา ปีติ จ สุขญฺจ ปีติสุขํ ธมฺมวินยาทโย วิยฯ วิเวกชํ ปีติสุขํ อสฺส ฌานสฺส, อสฺมึ วา ฌาเน อตฺถีติ เอวมฺปิ วิเวกชํปีติสุขํฯ ยเถว หิ ฌานํ, เอวํ ปีติสุขเมฺปตฺถ วิเวกชเมว โหติ, ตญฺจสฺส อตฺถิ, ตสฺมา อโลปสมาสํ กตฺวา เอกปเทเนว ‘‘วิเวกชํปีติสุข’’นฺติปิ วตฺตุํ ยุชฺชติฯ

**ปฐม**นฺติ คณนานุปุพฺพตา ปฐมํ, อิทํ ปฐมํ อุปฺปนฺนนฺติปิ ปฐมํฯ **ฌาน**นฺติ ทุวิธํ ฌานํ อารมฺมณูปนิชฺฌานํ ลกฺขณูปนิชฺฌานญฺจาติฯ ตตฺถ อฏฺฐ สมาปตฺติโย ปถวีกสิณาทิอารมฺมณํ อุปนิชฺฌายนฺตีติ **อารมฺมณูปนิชฺฌาน**นฺติ สงฺขฺยํ คตาฯ วิปสฺสนามคฺคผลานิ ปน **ลกฺขณูปนิชฺฌานํ** นามฯ ตตฺถ วิปสฺสนา อนิจฺจาทิลกฺขณสฺส อุปนิชฺฌานโต ลกฺขณูปนิชฺฌานํฯ วิปสฺสนาย กตกิจฺจสฺส มเคฺคน อิชฺฌนโต มโคฺค ลกฺขณูปนิชฺฌานํ, ผลํ ปน นิโรธสจฺจํ ตถลกฺขณํ อุปนิชฺฌายตีติ ลกฺขณูปนิชฺฌานํฯ เตสุ อิธ ปุพฺพภาเค อารมฺมณูปนิชฺฌานํ, โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ ลกฺขณูปนิชฺฌานํ อธิเปฺปตํฯ ตสฺมา อารมฺมณูปนิชฺฌานโต จ ลกฺขณูปนิชฺฌานโต จ ปจฺจนีกฌาปนโต จ ฌานนฺติ เวทิตพฺพํฯ

**อุปสมฺปชฺชา**ติ อุปคนฺตฺวา, ปาปุณิตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ อุปสมฺปาทยิตฺวา วา, นิปฺผาเทตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ **วิหรตี**ติ ตทนุรูเปน อิริยาปถวิหาเรน อิริยติ, วุตฺตปฺปการฌานสมงฺคี หุตฺวา อตฺตภาวสฺส อิริยนํ วุตฺตึ อภินิปฺผาเทติฯ

ตํ ปเนตํ ปฐมชฺฌานํ ปญฺจงฺควิปฺปหีนํ ปญฺจงฺคสมนฺนาคตํ ติวิธกลฺยาณํ, ทสลกฺขณสมฺปนฺนํฯ ตตฺถ กามจฺฉโนฺท พฺยาปาโท ถินมิทฺธํ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ วิจิกิจฺฉาติ อิเมสํ ปญฺจนฺนํ นีวรณานํ ปหานวเสน ปญฺจงฺควิปฺปหีนตา เวทิตพฺพาฯ น หิ เอเตสุ อปฺปหีเนสุ ฌานํ อุปฺปชฺชติฯ เตนเสฺสตานิ ปหานงฺคานีติ วุจฺจนฺติฯ กิญฺจาปิ หิ ฌานกฺขเณ อเญฺญปิ อกุสลา ธมฺมา ปหียนฺติ, ตถาปิ เอตาเนว วิเสเสน ฌานนฺตรายกรานิฯ กามจฺฉเนฺทน หิ นานาวิสยปฺปโลภิตํ จิตฺตํ น เอกตฺตารมฺมเณ สมาธิยติ, กามจฺฉนฺทาภิภูตํ วา, ตํ น กามธาตุปฺปหานาย ปฏิปทํ ปฏิปชฺชติฯ พฺยาปาเทน วา อารมฺมเณ ปฏิหญฺญมานํ น นิรนฺตรํ ปวตฺตติฯ ถินมิทฺธาภิภูตํ อกมฺมญฺญํ โห

ติฯ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจปเรตํ อวูปสนฺตเมว หุตฺวา ปริพฺภมติฯ วิจิกิจฺฉาย อุปหตํ ฌานาธิคมสาธิกํ ปฏิปทํ นาโรหติฯ อิติ วิเสเสน ฌานนฺตรายกรตฺตา เอตาเนว ปหานงฺคานีติ วุตฺตานิฯ

ยสฺมา ปน วิตกฺโก อารมฺมเณ จิตฺตํ อภินิโรเปติ, วิจาโร อนุปฺพนฺธติ, เตหิ อวิกฺเขปาย สมฺปาทิตปฺปโยคสฺส เจตโส ปโยคสมฺปตฺติสมฺภวา ปีติ ปีณนํ สุขญฺจ อุปฺพฺรูหนํ กโรติฯ อถสฺส เสสสมฺปยุตฺตธมฺมา เอเตหิ อภินิโรปนานุพนฺธนปีณนุปฺพฺรูหเนหิ อนุคฺคหิตา เอกคฺคตา เอกตฺตารมฺมเณ สมํ สมฺมา จ อาธิยติฯ ตสฺมา วิตกฺโก วิจาโร ปีติ สุขํ จิเตฺตกคฺคตาติ อิเมสํ ปญฺจนฺนํ อุปฺปตฺติวเสน ปญฺจงฺคสมนฺนาคตตา เวทิตพฺพาฯ อุปฺปนฺเนสุ หิ เอเตสุ ปญฺจสุ ฌานํ อุปฺปนฺนํ นาม โหติฯ เตนสฺส เอตานิ ปญฺจงฺคสมนฺนาคตานีติ วุจฺจนฺติฯ ตสฺมา น เอเตหิ สมนฺนาคตํ อญฺญเทว ฌานํ นาม อตฺถีติ คเหตพฺพํฯ ยถา ปน องฺคมตฺตวเสเนว จตุรงฺคินี เสนา, ปญฺจงฺคิกํ ตูริยํ, อฏฺฐงฺคิโก จ มคฺโคติ วุจฺจติ, เอวมิทมฺปิ องฺคมตฺตวเสเนว ปญฺจงฺคิกนฺติ วา ปญฺจงฺคสมนฺนาคตนฺติ วา วุจฺจตีติ เวทิตพฺพํฯ

เอตานิ จ ปญฺจงฺคานิ กิญฺจาปิ อุปจารกฺขเณปิ อตฺถิ, อถ โข อุปจาเร ปกติจิตฺตโต พลวตรานิฯ อิธ ปน อุปจารโตปิ พลวตรานิ รูปาวจรลกฺขณปฺปตฺตานิ นิปฺผนฺนานิฯ เอตฺถ หิ วิตกฺโก สุวิสเทน อากาเรน อารมฺมเณ จิตฺตํ อภินิโรปยมาโน อุปฺปชฺชติฯ วิจาโร อติวิย อารมฺมณํ อนุมชฺชมาโนฯ ปีติสุขํ สพฺพาวนฺตมฺปิ กายํ ผรมานํ ฯ เตเนวาห – ‘‘นาสฺส กิญฺจิ สพฺพาวโต กายสฺส วิเวกเชน ปีติสุเขน อปฺผุฏํ โหตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๒๖)ฯ จิเตฺตกคฺคตาปิ เหฏฺฐิมมฺหิ สมุคฺคปฏเล อุปริมํ สมุคฺคปฏลํ วิย อารมฺมเณสุ ผุสิตา หุตฺวา อุปฺปชฺชติ, อยเมเตสํ อิตเรหิ วิเสโสฯ ตตฺถ จิเตฺตกคฺคตา กิญฺจาปิ ‘‘สวิตกฺกํ สวิจาร’’นฺติ อิมสฺมึ ปาเฐ น นิทฺทิฏฺฐา, ตถาปิ วิภงฺเค (วิภ. ๕๖๕) ‘‘ฌานนฺติ วิตกฺโก วิจาโร ปีติ สุขํ จิเตฺตกคฺคตา’’ติ เอวํ วุตฺตตฺตา องฺคเมวฯ เยน หิ อธิปฺปาเยน ภควตา อุเทฺทโส กโต, โสเยว เตน วิภงฺเค ปกาสิโตติฯ

## ติวิธกลฺยาณํ

**ติวิธกลฺยาณํ ทสลกฺขณสมฺปนฺน**นฺติ เอตฺถ ปน อาทิมชฺฌปริโยสานวเสนติวิธกลฺยาณตาฯ เตสํเยว จ อาทิมชฺฌปริโยสานานํ ลกฺขณวเสน ทสลกฺขณสมฺปนฺนตา เวทิตพฺพาฯ ตตฺรายํ ปาฬิ –

> ‘‘ปฐมสฺส ฌานสฺส ปฏิปทาวิสุทฺธิ อาทิ, อุเปกฺขานุพฺรูหนา มเชฺฌ, สมฺปหํสนา ปริโยสานํ, ปฐมสฺส ฌานสฺส ปฏิปทาวิสุทฺธิ อาทิฯ อาทิสฺส กติ ลกฺขณานิ? อาทิสฺส ตีณิ ลกฺขณานิ – โย ตสฺส ปริปนฺโถ, ตโต จิตฺตํ วิสุชฺฌติ, วิสุทฺธตฺตา จิตฺตํ มชฺฌิมํ สมถนิมิตฺตํ ปฏิปชฺชติ, ปฏิปนฺนตฺตา ตตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทติฯ ยญฺจ ปริปนฺถโต จิตฺตํ วิสุชฺฌติ, ยญฺจ วิสุทฺธตฺตา จิตฺตํ มชฺฌิมํ สมถนิมิตฺตํ ปฏิปชฺชติ, ยญฺจ ปฏิปนฺนตฺตา ตตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทติฯ ปฐมสฺส ฌานสฺส ปฏิปทาวิสุทฺธิ อาทิ, อาทิสฺส อิมานิ ตีณิ ลกฺขณานิฯ เตน วุจฺจติ – ‘ปฐมํ ฌานํ อาทิกลฺยาณเญฺจว โหติ ติลกฺขณสมฺปนฺนญฺจา’ติฯ
>
> ‘‘ปฐมสฺส ฌานสฺส อุเปกฺขานุพฺรูหนา มเชฺฌฯ มชฺฌสฺส กติ ลกฺขณานิ? มชฺฌสฺส ตีณิ ลกฺขณานิ – วิสุทฺธํ จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขติ, สมถปฏิปนฺนํ อชฺฌุเปกฺขติ, เอกตฺตุปฏฺฐานํ อชฺฌุเปกฺขติฯ ยญฺจ วิสุทฺธํ จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขติ, ยญฺจ สมถปฏิปนฺนํ อชฺฌุเปกฺขติ, ยญฺจ เอกตฺตุปฏฺฐานํ อชฺฌุเปกฺขติฯ ปฐมสฺส ฌานสฺส อุเปกฺขานุพฺรู

หนา มเชฺฌ, มชฺฌสฺส อิมานิ ตีณิ ลกฺขณานิฯ เตน วุจฺจติ – ‘ปฐมํ ฌานํ มเชฺฌกลฺยาณเญฺจว โหติ ติลกฺขณสมฺปนฺนญฺจา’ติฯ

“ปฐมสฺส ฌานสฺส สมฺปหํสนา ปริโยสานํฯ ปริโยสานสฺส กติ ลกฺขณานิ? ปริโยสานสฺส จตฺตาริ ลกฺขณานิ – ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนเฏฺฐน สมฺปหํสนา, อินฺทฺริยานํ เอกราสเฏฺฐน สมฺปหํสนา, ตทุปควีริยวาหนเฏฺฐน สมฺปหํสนา, อาเสวนเฏฺฐน สมฺปหํสนาฯ ปฐมสฺส ฌานสฺส สมฺปหํสนา ปริโยสานํ, ปริโยสานสฺส อิมานิ จตฺตาริ ลกฺขณานิฯ เตน วุจฺจติ ‘ปฐมํ ฌานํ ปริโยสานกลฺยาณเญฺจว โหติ จตุลกฺขณสมฺปนฺนญฺจา’”ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๕๘)ฯ

“ตตฺร **ปฏิปทาวิสุทฺธิ** นาม สสมฺภาริโก อุปจาโรฯ **อุเปกฺขานุพฺรูหนา** นาม อปฺปนาฯ **สมฺปหํสนา** นาม ปจฺจเวกฺขณา”ติ เอวเมเก วณฺณยนฺติฯ ยสฺมา ปน “เอกตฺตคตํ จิตฺตํ ปฏิปทาวิสุทฺธิปกฺขนฺทเญฺจว โหติ อุเปกฺขานุพฺรูหิตญฺจ ญาเณน จ สมฺปหํสิต”นฺติ ปาฬิยํ วุตฺตํ, ตสฺมา อโนฺตอปฺปนายเมว อาคมนวเสน **ปฏิปทาวิสุทฺธิ,** ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาย กิจฺจวเสน **อุเปกฺขานุพฺรูหนา,** ธมฺมานํ อนติวตฺตนาทิภาวสาธเนน ปริโยทาปกสฺส ญาณสฺส กิจฺจนิปฺผตฺติวเสน **สมฺปหํสนา** จ เวทิตพฺพาฯ

กถํ ? ยสฺมิญฺหิ วาเร อปฺปนา อุปฺปชฺชติ, ตสฺมิํ โย นีวรณสงฺขาโต กิเลสคโณ ตสฺส ฌานสฺส ปริปโนฺถ, ตโต จิตฺตํ วิสุชฺฌติฯ วิสุทฺธตฺตา อาวรณวิรหิตํ หุตฺวา มชฺฌิมํ สมถนิมิตฺตํ ปฏิปชฺชติฯ **มชฺฌิมสมถนิมิตฺตํ** นาม สมปฺปวโตฺต อปฺปนาสมาธิเยวฯ ตทนนฺตรํ ปน ปุริมจิตฺตํ เอกสนฺตติปริณามนเยน ตถตฺตํ อุปคจฺฉมานํ มชฺฌิมํ สมถนิมิตฺตํ ปฏิปชฺชติ นาม, เอวํ ปฏิปนฺนตฺตา ตถตฺตุปคมเนน ตตฺถ ปกฺขนฺทติ นามฯ เอวํ ตาว ปุริมจิเตฺต วิชฺชมานาการนิปฺผาทิกา ปฐมสฺส ฌานสฺส อุปฺปาทกฺขเณเยว อาคมนวเสน ปฏิปทาวิสุทฺธิ เวทิตพฺพาฯ

เอวํ วิสุทฺธสฺส ปน ตสฺส ปุน วิโสเธตพฺพาภาวโต วิโสธเน พฺยาปารํ อกโรโนฺต วิสุทฺธํ จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขติ นามฯ สมถภาวูปคมเนน สมถปฏิปนฺนสฺส ปุน สมาธาเน พฺยาปารํ อกโรโนฺต สมถปฏิปนฺนํ อชฺฌุเปกฺขติ นามฯ สมถปฏิปนฺนภาวโต เอว จสฺส กิเลสสํสคฺคํ ปหาย เอกเตฺตน อุปฏฺฐิตสฺส ปุน เอกตฺตุปฏฺฐาเน พฺยาปารํ อกโรโนฺต เอกตฺตุปฏฺฐานํ อชฺฌุเปกฺขติ นามฯ เอวํ ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาย กิจฺจวเสน อุเปกฺขานุพฺรูหนา เวทิตพฺพาฯ

เย ปเนเต เอวํ อุเปกฺขานุพฺรูหิเต ตตฺถ ชาตา สมาธิปญฺญาสงฺขาตา ยุคนทฺธธมฺมา อญฺญมญฺญํ อนติวตฺตมานา หุตฺวา ปวตฺตา, ยานิ จ สทฺธาทีนิ อินฺทฺริยานิ นานากิเลเสหิ วิมุตฺตตฺตา วิมุตฺติรเสน เอกรสานิ หุตฺวา ปวตฺตานิ, ยเญฺจส ตทุปคํ เตสํ อนติวตฺตนเอกรสภาวานํ อนุจฺฉวิกํ วีริยํ วาหยติ, ยา จสฺส ตสฺมิํ ขเณ ปวตฺตา อาเสวนา, สเพฺพปิ เต อาการา ยสฺมา ญาเณน สํกิเลสโวทาเนสุ ตํ ตํ อาทีนวญฺจ อานิสํสญฺจ ทิสฺวา ตถา ตถา สมฺปหํสิตตฺตา วิโสธิตตฺตา ปริโยทาปิตตฺตา นิปฺผนฺนาว, ตสฺมา “ธมฺมานํ อนติวตฺตนาทิภาวสาธเนน ปริโยทาปกสฺส ญาณสฺส กิจฺจนิปฺผตฺติวเสน สมฺปหํสนา เวทิตพฺพา”ติ วุตฺตํฯ

**วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา**ติ วิตกฺกสฺส จ วิจารสฺส จาติ อิเมสํ ทฺวินฺนํ วูปสมา สมติกฺกมา, ทุติยชฺฌานกฺขเณ อปาตุภาวาติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ ทุติยชฺฌาเน สเพฺพปิ ปฐมชฺฌานธมฺมา น สนฺติ, อเญฺญเยว หิ ปฐมชฺฌาเน ผสฺสาทโย, อเญฺญ อิธฯ โอฬาริกสฺส ปน โอฬาริกสฺส องฺคสฺส สมติกฺกมา ปฐมชฺฌานโต ปเรสํ ทุติยชฺฌานาทีนํ อธิคโม โหตีติ ทสฺสนตฺถํ “วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา”ติ เอวํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **อชฺฌตฺต**นฺติ อิธ นิยกชฺฌตฺตํ อธิเปฺปตํ,

**วิภงฺค** ปน ‘‘อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺต’’นฺติ (วิภ. ๕๗๓) เอตฺตกเมว วุตฺตํฯ ยสฺมา นิยกชฺฌตฺตํ อธิเปฺปตํ, ตสฺมา อตฺตนิ ชาตํ, อตฺตโน สนฺตาเน นิพฺพตฺตนฺติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ

**สมฺปสาทน**นฺติ สมฺปสาทนํ วุจฺจติ สทฺธาฯ สมฺปสาทนโยคโต ฌานมฺปิ สมฺปสาทนํ, นีลวณฺณโยคโต นีลวตฺถํ วิยฯ ยสฺมา วา ตํ ฌานํ สมฺปสาทนสมนฺนาคตตฺตา วิตกฺกวิจารโกฺขภวูปสมเนน จ เจโต สมฺปสาทยติ, ตสฺมาปิ ‘‘สมฺปสาทน’’นฺติ วุตฺตํฯ อิมสฺมิญฺจ อตฺถวิกเปฺป สมฺปสาทนํ เจตโสติ เอวํ ปทสมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ ปุริมสฺมิํ ปน อตฺถวิกเปฺป เจตโสติ เอตํ เอโกทิภาเวน สทฺธิํ โยเชตพฺพํฯ

ตตฺรายํ อตฺถโยชนา – เอโก อุเทตีติ **เอโกทิ,** วิตกฺกวิจาเรหิ อนชฺฌารูฬฺหตฺตา อโคฺคเสโฎฺฐ หุตฺวา อุเทตีติ อโตฺถฯ เสโฎฺฐปิ หิ โลเก เอโกติ วุจฺจติฯ วิตกฺกวิจารวิรหิโต วา เอโก อสหาโย หุตฺวาติปิ วตฺตุํ วฎฺฎติฯ อถ วา สมฺปยุตฺตธเมฺม อุทายตีติ อุทิ, อุฎฺฐาเปตีติ อโตฺถฯ เสฎฺฐเฎฺฐน เอโก จ โส อุทิ จาติ **เอโกทิ,** สมาธิเสฺสตํ อธิวจนํฯ อิติ อิมํ เอโกทิํ ภาเวติ วเฑฺฒตีติ อิทํ ทุติยชฺฌานํ **เอโกทิภาวํ**ฯ โส ปนายํ เอโกทิ ยสฺมา เจตโส, น สตฺตสฺส, น ชีวสฺสฯ ตสฺมา เอตํ **‘‘เจตโส เอโกทิภาว’’**นฺติ วุตฺตํฯ

นนุ จายํ สทฺธา ปฐมชฺฌาเนปิ อตฺถิ, อยญฺจ เอโกทินามโก สมาธิ, อถ กสฺมา อิทเมว ‘‘สมฺปสาทนํ เจตโส เอโกทิภาว’’นฺติ วุตฺตนฺติ? วุจฺจเต – อทุญฺหิ ปฐมชฺฌานํ วิตกฺกวิจารโกฺขเภน วีจิตรงฺคสมากุลมิว ชลํ น สุปฺปสนฺนํ โหติ, ตสฺมา สติยาปิ สทฺธาย สมฺปสาทนนฺติ น วุตฺตํฯ น สุปฺปสนฺนตฺตาเยว เจตฺถ สมาธิปิ น สุฎฺฐุ ปากโฎ, ตสฺมา เอโกทิภาวนฺติปิ น วุตฺตํฯ อิมสฺมิํ ปน ฌาเน วิตกฺกวิจารปลิโพธาภาเวน ลโทฺธกาสา พลวตี สทฺธา, พลวสทฺธาสหายปฎิลาเภเนว จ สมาธิปิ ปากโฎฯ ตสฺมา อิทเมว เอวํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

**อวิตกฺกํ อวิจาร**นฺติ ภาวนาย ปหีนตฺตา เอตสฺมิํ, เอตสฺส วา วิตโกฺก นตฺถีติ อวิตกฺกํฯ อิมินาว นเยน อวิจารํฯ เอตฺถาห ‘‘นนุ จ ‘วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา’ติ อิมินาปิ อยมโตฺถ สิโทฺธฯ อถ กสฺมา ปุน วุตฺตํ ‘อวิตกฺกํ อวิจาร’’’นฺติ? วุจฺจเต – เอวเมตํ, สิโทฺธวายมโตฺถฯ น ปเนตํ ตทตฺถทีปกํ, นนุ อโวจุมฺห ‘‘โอฬาริกสฺส ปน โอฬาริกสฺส องฺคสฺส สมติกฺกมา ปฐมชฺฌานโต ปเรสํ ทุติยชฺฌานาทีนํ สมธิคโม โหตีติ ทสฺสนตฺถํ ‘วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา’ติ เอวํ วุตฺต’’นฺติฯ

อปิ จ วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา อิทํ สมฺปสาทนํ, น กิเลสกาลุสฺสิยสฺสฯ วิตกฺกวิจารานญฺจ วูปสมา เอโกทิภาวํ, น อุปจารชฺฌานมิว นีวรณปฺปหานา, น ปฐมชฺฌานมิว จ องฺคปาตุภาวาติ เอวํ สมฺปสาทนเอโกทิภาวานํ เหตุปริทีปกมิทํ วจนํฯ ตถา วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา อิทํ อวิตกฺกํ อวิจารํ, น ตติยจตุตฺถชฺฌานานิ วิย จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ วิย จ อภาวาติ, เอวํ อวิตกฺกอวิจารภาวสฺส เหตุปริทีปกญฺจ, น วิตกฺกวิจาราภาวมตฺตปริทีปกํฯ วิตกฺกวิจาราภาวมตฺตปริทีปกเมว ปน ‘‘อวิตกฺกํ อวิจาร’’นฺติ อิทํ วจนํฯ ตสฺมา ปุริมํ วตฺวาปิ ปุน วตฺตพฺพเมวาติฯ

**สมาธิช**นฺติ ปฐมชฺฌานสมาธิโต สมฺปยุตฺตสมาธิโต วา ชาตนฺติ อโตฺถฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ ปฐมมฺปิ สมฺปยุตฺตสมาธิโต ชาตํ, อถ โข อยเมว สมาธิ ‘‘สมาธี’’ติ วตฺตพฺพตํ อรหติ, วิตกฺกวิจารโกฺขภวิรเหน อติวิย อจลตฺตา สุปฺปสนฺนตฺตา จฯ ตสฺมา อิมสฺส วณฺณภณนตฺถํ อิทเมว ‘‘สมาธิช’’นฺติ วุตฺตํฯ **ปีติสุข**นฺติ อิทํ วุตฺตนยเมวฯ

**ทุติย**นฺติ คณนานุปุพฺพตา ทุติยํฯ อิทํ ทุติยํ อุปฺปนฺนนฺติปิ ทุติยํฯ

**ปีติยา จ วิราคา**ติ วิราโค นาม วุตฺตปฺปการาย ปีติยา ชิคุจฺฉนํ วา สมติกฺกโม วา ฯ อุภินฺนํ ปน อนฺตรา **จ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถ, โส วูปสมํ วา สมฺปิเณฺฑติ วิตกฺกวิจารวูปสมํ วาฯ ตตฺถ ยทา วูปสมเมว สมฺปิเณฺฑติ, ตทา ปีติยา วิราคา จ, กิญฺจ ภิโยฺย วูปสมา จาติ เอวํ โยชนา เวทิตพฺพาฯ อิมิสฺสา จ โยชนาย วิราโค ชิคุจฺฉนโตฺถ โหติ, ตสฺมา ปีติยา ชิคุจฺฉนา จ สมติกฺกมา จาติ อยมโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ ยทา ปน วิตกฺกวิจารวูปสมํ สมฺปิเณฺฑติ, ตทา ปีติยา จ วิราคา, กิญฺจ ภิโยฺย วิตกฺกวิจารานญฺจ วูปสมาติ เอวํ โยชนา เวทิตพฺพาฯ อิมิสฺสา จ โยชนาย วิราโค สมติกฺกมนโตฺถ โหติ, ตสฺมา ปีติยา จ สมติกฺกมา วิตกฺกวิจารานญฺจ วูปสมาติ อยมโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

กามเญฺจเต วิตกฺกวิจารา ทุติยชฺฌาเนเยว วูปสนฺตา, อิมสฺส ปน ฌานสฺส มคฺคปริทีปนตฺถํ วณฺณภณนตฺถเญฺจตํ วุตฺตํฯ ‘‘วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา’’ติ หิ วุเตฺต อิทํ ปญฺญายติ ‘‘นูน วิตกฺกวิจารวูปสโม มโคฺค อิมสฺส ฌานสฺสา’’ติฯ ยถา จ ตติเย อริยมเคฺค อปฺปหีนานมฺปิ สกฺกายทิฎฺฐาทีนํ ‘‘ปญฺจนฺนํ โอรมฺภาคิยานํ สํโยชนานํ ปหานา’’ติ (ม. นิ. ๒.๑๓๒-๑๓๓) เอวํ ปหานํ วุจฺจมานํ วณฺณภณนํ โหติ, ตทธิคมาย อุสฺสุกฺกานํ อุสฺสาหชนกํ, เอวเมว อิธ อวูปสนฺตานมฺปิ วิตกฺกวิจารานํ วูปสโม วุจฺจมาโน วณฺณภณนํ โหติ, เตนายมโตฺถ วุโตฺต ‘‘ปีติยา จ สมติกฺกมา วิตกฺกวิจารานญฺจ วูปสมา’’ติฯ

**อุเปกฺขโก จ วิหรตี**ติ เอตฺถ อุปปตฺติโต อิกฺขตีติ อุเปกฺขา, สมํ ปสฺสติ, อปกฺขปติตา หุตฺวา ปสฺสตีติ อโตฺถฯ ตาย วิสทาย วิปุลาย ถามคตาย สมนฺนาคตตฺตา ตติยชฺฌานสมงฺคี ‘‘อุเปกฺขโก’’ติ วุจฺจติฯ

อุเปกฺขา ปน ทสวิธา โหติ – ฉฬงฺคุเปกฺขา พฺรหฺมวิหารุเปกฺขา โพชฺฌงฺคุเปกฺขา วีริยุเปกฺขา สงฺขารุเปกฺขา เวทนุเปกฺขา วิปสฺสนุเปกฺขา ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขา ฌานุเปกฺขา ปาริสุทฺธุเปกฺขาติฯ

ตตฺถ ยา ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา เนว สุมโน โหติ น ทุมฺมโน, อุเปกฺขโก จ วิหรติ สโต สมฺปชาโน’’ติ (ม. นิ. ๖.๑) เอวมาคตา ขีณาสวสฺส ฉสุ ทฺวาเรสุ อิฎฺฐานิฎฺฐฉฬารมฺมณาปาเถ ปริสุทฺธปกติภาวาวิชหนาการภูตา อุเปกฺขา, อยํ **ฉฬงฺคุเปกฺขา** นามฯ

ยา ปน ‘‘อุเปกฺขาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๕๕๖; ม. นิ. ๑.๗๗) เอวมาคตา สเตฺตสุ มชฺฌตฺตาการภูตา อุเปกฺขา, อยํ **พฺรหฺมวิหารุเปกฺขา** นามฯ

ยา ปน ‘‘อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคํ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิต’’นฺติ (ม. นิ. ๒.๒๔๗) เอวมาคตา สหชาตานํ ธมฺมานํ มชฺฌตฺตาการภูตา อุเปกฺขา, อยํ **โพชฺฌงฺคุเปกฺขา** นามฯ

ยา ปน ‘‘กาเลน กาลํ อุเปกฺขานิมิตฺตํ มนสิ กโรตี’’ติ (อ. นิ. ๓.๑๐๓) เอวมาคตา อนจฺจารทฺธนาติสิถิลวีริยสงฺขาตา อุเปกฺขา, อยํ **วีริยุเปกฺขา** นามฯ

ยา ปน ‘‘กติ สงฺขารุเปกฺขา สมถวเสน อุปฺปชฺชนฺติ, กติ สงฺขารุเปกฺขา วิปสฺสนาวเสน อุปฺปชฺชนฺติ? อฎฺฐ สงฺขารุเปกฺขา สมถวเสน อุปฺปชฺชนฺติ, ทส สงฺขารุเปกฺขา วิปสฺสนาวเสน อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ (ปฎิ. ม. ๑.๕๗) เอวมาคตา นีวรณาทิปฎิสงฺขาสนฺติฎฺฐนาคหเณ มชฺฌตฺตภูตา อุเปกฺขา, อยํ **สงฺขารุเปกฺขา** นามฯ

ยา ปน ‘‘ยสฺมึ สมเย กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ อุเปกฺขาสหคต’’นฺติ (ธ. ส. ๑๕๐) เอวมาคตา อทุกฺขมสุขสงฺขาตา อุเปกฺขา, อยํ **เวทนุเปกฺขา** นามฯ

ยา ปน ‘‘ยทตฺถิ ยํ ภูตํ, ตํ ปชหติ, อุเปกฺขํ ปฏิลภตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๗๑-๗๒; อ. นิ. ๗.๕๕) เอวมาคตา วิจินเน มชฺฌตฺตภูตา อุเปกฺขา, อยํ **วิปสฺสนุเปกฺขา** นามฯ

ยา ปน ฉนฺทาทีสุ เยวาปนเกสุ อาคตา สหชาตานํ สมวาหิตภูตา อุเปกฺขา, อยํ **ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขา** นามฯ

ยา ปน ‘‘อุเปกฺขโก จ วิหรตี’’ติ เอวมาคตา อคฺคสุเขปิ ตสฺมึ อปกฺขปาตชนนี อุเปกฺขา, อยํ **ฌานุเปกฺขา** นามฯ

ยา ปน ‘‘อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธึ จตุตฺถํ ฌาน’’นฺติ (ธ. ส. ๑๖๕; ที. นิ. ๑.๒๓๒) เอวมาคตา สพฺพปจฺจนีกปริสุทฺธา ปจฺจนีกวูปสมเนปิ อพฺยาปารภูตา อุเปกฺขา, อยํ **ปาริสุทฺธุเปกฺขา** นามฯ

ตตฺถ ฉฬงฺคุเปกฺขา จ พฺรหฺมวิหารุเปกฺขา จ โพชฺฌงฺคุเปกฺขา จ ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขา จ ฌานุเปกฺขา จ ปาริสุทฺธุเปกฺขา จ อตฺถโต เอกา, ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาว โหติฯ เตน เตน อวตฺถาเภเทน ปนสฺสา อยํ เภโท ฯ เอกสฺสาปิ สโต สตฺตสฺส กุมารยุวเถรเสนาปติราชาทิวเสน เภโท วิย, ตสฺมา ตาสุ ยตฺถ ฉฬงฺคุเปกฺขา, น ตตฺถ โพชฺฌงฺคุเปกฺขาทโยฯ ยตฺถ วา ปน โพชฺฌงฺคุเปกฺขา, น ตตฺถ ฉฬงฺคุเปกฺขาทโย โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ

ยถา เจตาสํ อตฺถโต เอกีภาโว, เอวํ สงฺขารุเปกฺขาวิปสฺสนุเปกฺขานมฺปิฯ ปญฺญา เอว หิ เอสา, กิจฺจวเสน ทฺวิธา ภินฺนา, ยถา หิ ปุริสสฺส สายํ เคหํ ปวิฏฺฐํ สปฺปํ อชปททณฺฑํ คเหตฺวา ปริเยสมานสฺส ตํ ถุสโกฏฺฐเก นิปนฺนํ ทิสฺวา ‘‘สโปฺป นุ โข โน’’ติ อวโลเกนฺตสฺส โสวตฺถิกตฺตยํ ทิสฺวา นิพฺพมติกสฺส ‘‘สโปฺป น สโปฺป’’ติ วิจินเน มชฺฌตฺตตา อุปฺปชฺชติ, เอวเมว ยา อารทฺธวิปสฺสกสฺส วิปสฺสนาญาเณน ลกฺขณตฺตเย ทิเฏฺฐ สงฺขารานํ อนิจฺจภาวาทิวิจินเน มชฺฌตฺตตา อุปฺปชฺชติ, อยํ วิปสฺสนุเปกฺขาฯ ยถา ปน ตสฺส ปุริสสฺส อชปททณฺฑเกน คาฬฺหํ สปฺปํ คเหตฺวา ‘‘กินฺตาหํ อิมํ สปฺปํ อวิเหเฐโนฺต อตฺตานญฺจ อิมินา อฑํสาเปโนฺต มุเญฺจยฺย’’นฺติ มุญฺจนาการเมว ปริเยสโต คหเณ มชฺฌตฺตตา โหติ, เอวเมว ยา ลกฺขณตฺตยสฺส ทิฏฺฐตฺตา อาทิเตฺต วิย ตโย ภเว ปสฺสโต สงฺขารคฺคหเณ มชฺฌตฺตตา, อยํ สงฺขารุเปกฺขาฯ อิติ วิปสฺสนุเปกฺขาย สิทฺธาย สงฺขารุเปกฺขาปิ สิทฺธาว โหติฯ อิมินา ปเนสา วิจินนคฺคหเณสุ มชฺฌตฺตตาสงฺขาเตน กิเจฺจน ทฺวิธา ภินฺนาติฯ วีริยุเปกฺขา ปน เวทนุเปกฺขา จ อญฺญมญฺญญฺจ อวเสสาหิ จ อตฺถโต ภินฺนาเยวาติฯ อาห เจตฺถ –

> ‘‘มชฺฌตฺตพฺรหฺมโพชฺฌงฺคฉฬงฺคฌานสุทฺธิโย;
> วิปสฺสนา จ สงฺขารเวทนาวีริยํ อิติฯ
>
> ‘‘วิตฺถารโต ทโสเปกฺขา-ฉมชฺฌตฺตาทิโต ตโต;
> ทุเว ปญฺญา ตโต ทฺวีหิ, จตโสฺสว ภวนฺติมา’’ติฯ

อิติ อิมาสุ อุเปกฺขาสุ ฌานุเปกฺขา อิธ อธิเปฺปตาฯ สา มชฺฌตฺตลกฺขณา, อนาโภครสา , อพฺยาปารปจฺจุปฏฺฐานา, ปีติวิราคปทฏฺฐานาติฯ เอตฺถาห – ‘‘นนุ จายํ อตฺถโต ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาว โหติ, สา จ ปฐมทุติยชฺฌาเนสุปิ อตฺถิฯ ตสฺมา ตตฺราปิ ‘อุเปกฺขโก จ วิหรตี’ติ เอว

มยํ วตฺตพฺพา สิยา, สา กสฺมา น วุตฺตา''ติ? อปริพฺยตฺตกิจฺจโตฯ อปริพฺยตฺตญฺหิ ตสฺสา ตตฺถ กิจฺจํ, วิตกฺกาทีหิ อภิภูตตฺตาฯ อิธ ปนายํ วิตกฺกวิจารปีตีหิ อนภิภูตตฺตา อุกฺขิตฺตสิรา วิย หุตฺวา ปริพฺยตฺตกิจฺจา ชาตา, ตสฺมา วุตฺตาติฯ

**สโต จ สมฺปชาโน**ติ เอตฺถ สรตีติ **สโต**ฯ สมฺปชานาตีติ **สมฺปชาโน**ฯ อิติ ปุคฺคเลน สติ จ สมฺปชญฺญญฺจ วุตฺตํฯ ตตฺถ สรณลกฺขณา สติ, อสมฺมุสฺสนรสา อารกฺขปจฺจุปฏฺฐานาฯ อสโมฺมหลกฺขณํ สมฺปชญฺญํ, ตีรณรสํ, ปวิจยปจฺจุปฏฺฐานํฯ

ตตฺถ กิญฺจาปิ อิทํ สติสมฺปชญฺญํ ปุริมชฺฌาเนสุปิ อตฺถิ, มุฏฺฐสฺสติสฺส หิ อสมฺปชานสฺส อุปจารมตฺตมฺปิ น สมฺปชฺชติ, ปเคว อปฺปนาฯ โอฬาริกตฺตา ปน เตสํ ฌานานํ ภูมิยํ วิย ปุริสสฺส จิตฺตสฺส คติ สุขา โหติ, อพฺยตฺตํ ตตฺถ สติสมฺปชญฺญกิจฺจํฯ โอฬาริกงฺคปฺปหาเนน ปน สุขุมตฺตา อิมสฺส ฌานสฺส ปุริสสฺส ขุรธารายํ วิย สติสมฺปชญฺญกิจฺจปริคฺคหิตา เอว จิตฺตสฺส คติ อิจฺฉิตพฺพาติ อิเธว วุตฺตํฯ กิญฺจ ภิโยฺย – ยถา เธนุปโค วโจฺฉ เธนุโต อปนีโต อรกฺขิยมาโน ปุนเทว เธนุํ อุปคจฺฉติ, เอวมิทํ ตติยชฺฌานสุขํ ปีติโต อปนีตมฺปิ สติสมฺปชญฺญารเกฺขน อรกฺขิยมานํ ปุนเทว ปีติํ อุปคเจฺฉยฺย, ปีติสมฺปยุตฺตเมว สิยา, สุเข วาปิ สตฺตา สารชฺชนฺติฯ อิทญฺจ อติมธุรสุขํ, ตโต ปรํ สุขาภาวาฯ สติสมฺปชญฺญานุภาเวน ปเนตฺถ สุเข อสารชฺชนา โหติ, โน อญฺญถาติ อิมมฺปิ อตฺถวิเสสํ ทเสฺสตุํ อิทมิเธว วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อิทานิ **สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทตี**ติ เอตฺถ กิญฺจาปิ ตติยชฺฌานสมงฺคิโน สุขปฏิสํเวทนาโภโค นตฺถิ, เอวํ สเนฺตปิ ยสฺมา ตสฺส นามกาเยน สมฺปยุตฺตํ สุขํฯ ยํ วา ตํ นามกายสมฺปยุตฺตํ สุขํ, ตํสมุฏฺฐาเนนสฺส ยสฺมา อติปณีเตน รูเปน รูปกาโย ผุโฏ, ยสฺส ผุฏตฺตา ฌานา วุฏฺฐิโตปิ สุขํ ปฏิสํเวเทยฺย, ตสฺมา เอตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต ''สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทตี''ติ อาหฯ

อิทานิ **ยํ ตํ อริยา อาจิกฺขนฺติ อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารี**ติ เอตฺถ ยํฌานเหตุ ยํฌานการณา ตํ ตติยชฺฌานสมงฺคีปุคฺคลํ พุทฺธาทโย อริยา อาจิกฺขนฺติ เทเสนฺติ ปญฺญเปนฺติ ปฏฺฐเปนฺติ วิวรนฺติ วิภชนฺติ อุตฺตานีกโรนฺติ ปกาเสนฺติ, ปสํสนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ กินฺติ? อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารีติฯ ตํ ตติยชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตีติ เอวเมตฺถ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

กสฺมา ปน ตํ เต เอวํ ปสํสนฺตีติ? ปสํสารหโตฯ อยญฺหิ ยสฺมา อติมธุรสุเข สุขปารมิปฺปเตฺตปิ ตติยชฺฌาเน อุเปกฺขโก, น ตตฺถ สุขาภิสเงฺคน อากฑฺฒียติฯ ยถา จ ปีติ น อุปฺปชฺชติ, เอวํ อุปฏฺฐิตสติตาย สติมาฯ ยสฺมา จ อริยกนฺตํ อริยชนเสวิตเมว จ อสํกิลิฏฺฐํ สุขํ นามกาเยน ปฏิสํเวเทติ, ตสฺมา ปสํสารโหฯ อิติ ปสํสารหโต นํ อริยา เต เอวํ ปสํสาเหตุภูเต คุเณ ปกาเสโนฺต ''อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารี''ติ เอวํ ปสํสนฺตีติ เวทิตพฺพํฯ **ตติย**นฺติ คณนานุปุพฺพตา ตติยํ, อิทํ ตติยํ อุปฺปนฺนนฺติปิ ตติยํฯ

**สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานา**ติ กายิกสุขสฺส จ กายิกทุกฺขสฺส จ ปหานาฯ **ปุเพฺพวา**ติ ตญฺจ โข ปุเพฺพว, น จตุตฺถชฺฌานกฺขเณฯ **โสมนสฺสโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมา**ติ เจตสิกสุขสฺส จ เจตสิกทุกฺขสฺส จาติ อิเมสมฺปิ ทฺวินฺนํ ปุเพฺพว อตฺถงฺคมา, ปหานา อิเจฺจว วุตฺตํ โหติฯ

กทา ปน เนสํ ปหานํ โหติ? จตุนฺนํ ฌานานํ อุปจารกฺขเณฯ โสมนสฺสญฺหิ จตุตฺถชฺฌานสฺส อุปจารกฺขเณเยว ปหียติ, ทุกฺขโทมนสฺสสุขานิ ปฐมทุติยตติยชฺฌานานํ อุปจารกฺขเณสุฯ

เอวเมเตสํ ปหานกฺกเมน อวุตฺตานํ, **อินฺทฺริยวิภงฺเค** ปน อินฺทฺริยานํ อุเทฺทสกฺกเมเนว อิธาปิ วุตฺตานํ สุขทุกฺขโสมนสฺสโทมนสฺสานํ ปหานํ เวทิตพฺพํฯ

ยทิ ปเนตานิ ตสฺส ตสฺส ฌานสฺส อุปจารกฺขเณเยว ปหียนฺติ, อถ กสฺมา ‘‘กตฺถ จุปฺปนฺนํ ทุกฺขินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌติ? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ วิวิเจฺจว กาเมหิ…เป.… ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, เอตฺถ จุปฺปนฺนํ ทุกฺขินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌติฯ กตฺถ จุปฺปนฺนํ โทมนสฺสินฺทฺริยํ… สุขินฺทฺริยํ… โสมนสฺสินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌติ? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ, สุขสฺส จ ปหานา…เป.… จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ เอตฺถ จุปฺปนฺนํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๕๑๐) เอวํ ฌาเนเสฺวว นิโรโธ วุโตฺตติฯ อติสยนิโรธตฺตาฯ อติสยนิโรโธ หิ เนสํ ปฐมชฺฌานาทีสุ, น นิโรโธเยวฯ นิโรโธเยว ปน อุปจารกฺขเณ นาติสยนิโรโธฯ

ตถา หิ นานาวชฺชเน ปฐมชฺฌานูปจาเร นิรุทฺธสฺสาปิ ทุกฺขินฺทฺริยสฺส ฑํสมกสาทิสมฺผเสฺสน วา วิสมาสนุปตาเปน วา สิยา อุปฺปตฺติ, น เตฺวว อโนฺตอปฺปนายํฯ อุปจาเร วา นิรุทฺธเมฺปตํ น สุฎฺฐุ นิรุทฺธํ โหติ, ปฎิปเกฺขน อวิหตตฺตาฯ อโนฺตอปฺปนายํ ปน ปีติผรเณน สโพฺพ กาโย สุโขกฺกโนฺต โหติ, สุโขกฺกนฺตกายสฺส จ สุฎฺฐุ นิรุทฺธํ โหติ ทุกฺขินฺทฺริยํ, ปฎิปเกฺขน วิหตตฺตาฯ นานาวชฺชเนเยว จ ทุติยชฺฌานูปจาเร ปหีนสฺสาปิ โทมนสฺสินฺทฺริยสฺส ยสฺมา เอตํ วิตกฺกวิจารปจฺจเยปิ กายกิลมเถ จิตฺตุปฺฆาเต จ สติ อุปฺปชฺชติ, วิตกฺกวิจาราภาเว เนว อุปฺปชฺชติฯ ยตฺถ ปน อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ วิตกฺกวิจารภาเวฯ อปฺปหีนาเยว จ ทุติยชฺฌานูปจาเร วิตกฺกวิจาราติ ตตฺถสฺส สิยา อุปฺปตฺติ, น เตฺวว ทุติยชฺฌาเน, ปหีนปฺปจฺจยตฺตาฯ ตถา ตติยชฺฌานูปจาเร ปหีนสฺสาปิ สุขินฺทฺริยสฺส ปีติสมุฎฺฐานปณีตรูปผุฎฺฐกายสฺส สิยา อุปฺปตฺติ, น เตฺวว ตติยชฺฌาเนฯ ตติยชฺฌาเน หิ สุขสฺส ปจฺจยภูตา ปีติ สพฺพโส นิรุทฺธาติฯ ตถา จตุตฺถชฺฌานูปจาเร ปหีนสฺสาปิ โสมนสฺสินฺทฺริยสฺส อาสนฺนตฺตา, อปฺปนาปตฺตาย อุเปกฺขาย อภาเวน สมฺมา อนติกฺกนฺตตฺตา จ สิยา อุปฺปตฺติ, น เตฺวว จตุตฺถชฺฌาเนฯ ตสฺมา เอว จ ‘‘เอตฺถุปฺปนฺนํ ทุกฺขินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌตี’’ติ ตตฺถ ตตฺถ อปริเสสคฺคหณํ กตนฺติฯ

เอตฺถาห – ‘‘อเถวํ ตสฺส ตสฺส ฌานสฺสุปจาเร ปหีนาปิ เอตา เวทนา อิธ กสฺมา สมาหฎา’’ติ? สุขคฺคหณตฺถํฯ ยา หิ อยํ **อทุกฺขมสุข**นฺติ เอตฺถ อทุกฺขมสุขา เวทนา วุตฺตา, สา สุขุมา ทุพฺพิเญฺญยฺยา, น สกฺกา สุเขน คเหตุํ, ตสฺมา ยถา นาม ทุฎฺฐสฺส ยถา วา ตถา วา อุปสงฺกมิตฺวา คเหตุํ อสกฺกุเณยฺยสฺส โคณสฺส สุขคหณตฺถํ โคโป เอกสฺมิํ วเช สพฺพา คาโว สมาหรติ, อเถเกกํ นีหรโนฺต ปฎิปาฎิยา อาคตํ ‘‘อยํ โส คณฺหถ น’’นฺติ ตมฺปิ คาหาเปติ, เอวเมว ภควา สุขคฺคหณตฺถํ สพฺพา เอตา สมาหรีติฯ เอวญฺหิ สมาหฎา เอตา ทเสฺสตฺวา ‘‘ยํ เนว สุขํ, น ทุกฺขํ, น โสมนสฺสํ, น โทมนสฺสํ, อยํ อทุกฺขมสุขา เวทนา’’ติ สกฺกา โหติ เอสา คาหยิตุํฯ

อปิ จ อทุกฺขมสุขาย เจโตวิมุตฺติยา ปจฺจยทสฺสนตฺถญฺจาปิ เอตา วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ ทุกฺขปฺปหานาทโย หิ ตสฺสา ปจฺจยาฯ ยถาห – ‘‘จตฺตาโร โข, อาวุโส, ปจฺจยา อทุกฺขมสุขาย เจโตวิมุตฺติยา สมาปตฺติยาฯ อิธาวุโส, ภิกฺขุ สุขสฺส จ ปหานา …เป.… จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ อิเม โข, อาวุโส, จตฺตาโร ปจฺจยา อทุกฺขมสุขาย เจโตวิมุตฺติยา สมาปตฺติยา’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๕๘)ฯ ยถา วา อญฺญตฺถ ปหีนาปิ สกฺกายทิฎฺฐิอาทโย ตติยมคฺคสฺส วณฺณภณนตฺถํ ‘‘ตตฺถ ปหีนา’’ติ วุตฺตา, เอวํ วณฺณภณนตฺถเมฺปตสฺส ฌานเสฺสตา อิธ วุตฺตาติปิ เวทิตพฺพาฯ ปจฺจยฆาเตน วา เอตฺถ ราคโทสานํ อติทูรภาวํ ทเสฺสตุเมฺปตา วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ เอตาสุ หิ สุขํ โสมนสฺสสฺส ปจฺจโย, โสมนสฺสํ ราคสฺส, ทุกฺขํ โทมนสฺสสฺส, โทมนสฺสํ โทสสฺสฯ สุขาทิฆาเตน จ เต สปฺปจฺจยา ราคโทสา หตาติ อติทูเร โหนฺตีติฯ

**อทุกฺขมสุข**นฺติ ทุกฺขาภาเวน อทุกฺขํ, สุขาภาเวน อสุขํฯ เอเตเนตฺถ สุขทุกฺขปฏิปกฺขภูตํ ตติยเวทนํ ทีเปติ, น ทุกฺขสุขาภาวมตฺตํฯ ตติยเวทนา นาม อทุกฺขมสุขา, อุเปกฺขาติปิ วุจฺจติฯ สา อิฏฺฐานิฏฺฐวิปรีตานุภวนลกฺขณา, มชฺฌตฺตรสา, อวิภูตปจฺจุปฏฺฐานา, สุขนิโรธปทฏฺฐานาติ เวทิตพฺพาฯ

**อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธิ**นฺติ อุเปกฺขาย ชนิตสติปาริสุทฺธิํฯ อิมสฺมิญฺหิ ฌาเน สุปริสุทฺธา สติ, ยา จ ตสฺสา สติยา ปาริสุทฺธิ, สา อุเปกฺขาย กตา, น อเญฺญนฯ ตสฺมา เอตํ ‘‘อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธิ’’นฺติ วุจฺจติฯ ยาย จ อุเปกฺขาย เอตฺถ สติ ปาริสุทฺธิ โหติ, สา อตฺถโต ตตฺรมชฺฌตฺตตาติ เวทิตพฺพาฯ น เกวลเญฺจตฺถ ตาย สติเยว ปริสุทฺธา, อปิ จ โข สเพฺพปิ สมฺปยุตฺตธมฺมา, สติสีเสน ปน เทสนา วุตฺตาฯ

ตตฺถ กิญฺจาปิ อยํ อุเปกฺขา เหฏฺฐาปิ ตีสุ ฌาเนสุ วิชฺชติ, ยถา ปน ทิวา สูริยปฺปภาภิภวา โสมฺมภาเวน จ อตฺตโน อุปการกเตฺตน วา สภาคาย รตฺติยา อลาภา ทิวา วิชฺชมานาปิ จนฺทเลขา อปริสุทฺธา โหติ อปริโยทาตา, เอวมยมฺปิ ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาจนฺทเลขา วิตกฺกาทิปจฺจนีกธมฺมเตชาภิภวา สภาคาย จ อุเปกฺขาเวทนารตฺติยา อปฏิลาภา วิชฺชมานาปิ ปฐมชฺฌานาทิเภเทสุ อปริสุทฺธา โหติฯ ตสฺสา จ อปริสุทฺธาย ทิวา อปริสุทฺธจนฺทเลขาย ปภา วิย สหชาตาปิ สติอาทโย อปริสุทฺธาว โหนฺติฯ ตสฺมา เตสุ เอกมฺปิ ‘‘อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธิ’’นฺติ น วุตฺตํฯ อิธ ปน วิตกฺกาทิปจฺจนีกธมฺมเตชาภิภวาภาวา สภาคาย จ อุเปกฺขาเวทนารตฺติยา ปฏิลาภา อยํ ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาจนฺทเลขา อติวิย ปริสุทฺธา, ตสฺสา ปริสุทฺธตฺตา ปริสุทฺธจนฺทเลขาย ปภา วิย สหชาตาปิ สติอาทโย ปริสุทฺธา โหนฺติ ปริโยทาตาฯ ตสฺมา อิทเมว ‘‘อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธิ’’นฺติ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **จตุตฺถ**นฺติ คณนานุปุพฺพตา จตุตฺถํฯ อิทํ จตุตฺถํ อุปฺปนฺนนฺติปิ จตุตฺถํฯ

**ปญฺญวา โหตี**ติ ปญฺญา อสฺส อตฺถีติ ปญฺญวาฯ **อุทยตฺถคามินิยา**ติ อุทยคามินิยา เจว อตฺถคามินิยา จฯ **สมนฺนาคโต**ติ ปริปุโณฺณฯ **อริยายา**ติ นิโทฺทสายฯ **นิเพฺพธิกายา**ติ นิเพฺพธปกฺขิกายฯ **ทุกฺขกฺขยคามินิยา**ติ นิพฺพานคามินิยาฯ **โส อิทํ ทุกฺข**นฺติ เอวมาทีสุ ‘‘เอตฺตกํ ทุกฺขํ น อิโต ภิโยฺย’’ติ สพฺพมฺปิ ทุกฺขสจฺจํ สรสลกฺขณปฏิเวเธน ยถาภูตํ ปชานาติ ปฏิวิชฺฌติฯ ตสฺส จ ทุกฺขสฺส นิพฺพตฺติกํ ตณฺหํ **‘‘อยํ ทุกฺขสมุทโย’’**ติฯ ตทุภยมฺปิ ยํ ฐานํ ปตฺวา นิรุชฺฌติ, ตํ เตสํ อปฺปวตฺติํ นิพฺพานํ **‘‘อยํ ทุกฺขนิโรโธ’’**ติฯ ตสฺส จ สมฺปาปกํ อริยมคฺคํ **‘‘อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา’’**ติ สรสลกฺขณปฏิเวเธน ยถาภูตํ ปชานาติ ปฏิวิชฺฌตีติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เอวํ สรูปโต สจฺจานิ ทเสฺสตฺวา อิทานิ กิเลสวเสน ปริยายโต ทเสฺสโนฺต **‘‘อิเม อาสวา’’**ติอาทิมาหฯ เต วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ เอวํ ติโสฺส สิกฺขาโย ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตาสํ ปาริปูริกฺกมํ ทเสฺสตุํ **‘‘อิมา ติโสฺส สิกฺขาโย อาวชฺชโนฺต สิเกฺขยฺยา’’**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ – ปเจฺจกํ ปริปูเรตุํ อาวชฺชโนฺตปิ สิเกฺขยฺย, อาวชฺชิตฺวาปิ ‘‘อยํ นาม สิกฺขา’’ติ ชานโนฺตปิ สิเกฺขยฺย, ชานิตฺวา ปุนปฺปุนํ ปสฺสโนฺตปิ สิเกฺขยฺย, ปสฺสิตฺวา ยถาทิฏฺฐํ ปจฺจเวกฺขโนฺตปิ สิเกฺขยฺย, ปจฺจเวกฺขิตฺวา ตเตฺถว จิตฺตํ อจลํ กตฺวา ปติฏฺฐเปโนฺตปิ สิเกฺขยฺย, ตํตํสิกฺขาสมฺปยุตฺตสทฺธาวีริยสติสมาธิปญฺญาหิ สกสกกิจฺจํ กโรโนฺตปิ สิเกฺขยฺย, อภิเญฺญยฺยาภิชานนกาเลปิ ตํ ตํ กิจฺจํ กโรโนฺตปิ ติโสฺส สิกฺขาโย สิเกฺขยฺย, อธิสีลํ อาจเรยฺย, อธิจิตฺตํ สมฺมา จเรยฺย, อธิปญฺญํ สมาทาย วเตฺตยฺยฯ

**อิธา**ติ มูลปทํฯ **อิมิสฺสา ทิฏฺฐิยา**ติอาทีหิ ทสหิ ปเทหิ สิกฺขตฺตยสงฺขาตํ สพฺพญฺญุพุทฺธสาสนเมว กถิตํฯ ตญฺหิ พุเทฺธน ภควตา ทิฏฺฐตฺตา **ทิฏฺฐี**ติ วุจฺจติฯ ตเสฺสว ขมนวเสน **ขนฺติ,** รุจฺจนวเสน **รุจิ,** คหณวเสน **อาทาโย,** สภาวเฏฺฐน **ธโมฺม,** สิกฺขิตพฺพเฏฺฐน **วินโย,** ตทุภเยนปิ **ธมฺมวินโย,** ปวุตฺตวเสน **ปาวจนํ,** เสฏฺฐจริยเฏฺฐน **พฺรหฺมจริยํ,** อนุสิฏฺฐิทานวเสน **สตฺถุสาสน**นฺติ วุจฺจติฯ ตสฺมา ‘‘อิมิสฺสา ทิฏฺฐิยา’’ติอาทีสุ อิมิสฺสา พุทฺธทิฏฺฐิยา อิมิสฺสา พุทฺธขนฺติยา อิมิสฺสา พุทฺธรุจิยา อิมสฺมิํ พุทฺธอาทาเย อิมสฺมิํ พุทฺธธเมฺม อิมสฺมิํ พุทฺธวินเยฯ

> ‘‘เย โข ตฺวํ, โคตมิ, ธเมฺม ชาเนยฺยาสิ ‘อิเม ธมฺมา สราคาย สํวตฺตนฺติ, โน วิราคาย, สโญฺญคาย สํวตฺตนฺติ, โน วิสโญฺญคาย, อาจยาย สํวตฺตนฺติ, โน อปจยาย, มหิจฺฉตาย สํวตฺตนฺติ, โน อปฺปิจฺฉตาย, อสนฺตุฎฺฐิยา สํวตฺตนฺติ, โน สนฺตุฎฺฐิยา, สงฺคณิกาย สํวตฺตนฺติ , โน ปวิเวกาย, โกสชฺชาย สํวตฺตนฺติ, โน วีริยารมฺภาย, ทุพฺภรตาย สํวตฺตนฺติ, โน สุภรตายา’ติฯ เอกํเสน, โคตมิ, ธาเรยฺยาสิ ‘เนโส ธโมฺม, เนโส วินโย, เนตํ สตฺถุสาสน’นฺติฯ
>
> ‘‘เย จ โข ตฺวํ, โคตมิ, ธเมฺม ชาเนยฺยาสิ ‘อิเม ธมฺมา วิราคาย สํวตฺตนฺติ, โน สราคาย…เป.… สุภรตาย สํวตฺตนฺติ, โน ทุพฺภรตายา’ติฯ เอกํเสน, โคตมิ, ธาเรยฺยาสิ ‘เอโส ธโมฺม, เอโส วินโย, เอตํ สตฺถุสาสน’’’นฺติ (อ. นิ. ๘.๕๓; จูฬว. ๔๐๖) –

เอวํ วุเตฺต อิมสฺมิํ พุทฺธธมฺมวินเย อิมสฺมิํ พุทฺธปาวจเน อิมสฺมิํ พุทฺธพฺรหฺมจริเย อิมสฺมิํ พุทฺธสาสเนติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อปิ เจตํ สิกฺขตฺตยสงฺขาตํ สกลํ สาสนํ ภควตา ทิฏฺฐตฺตา สมฺมาทิฏฺฐิปจฺจยตฺตา สมฺมาทิฏฺฐิปุพฺพงฺคมตฺตา จ ทิฏฺฐิฯ ภควโต ขมนวเสน ขนฺติฯ รุจฺจนวเสน รุจิฯ คหณวเสน อาทาโยฯ อตฺตโน การกํ อปาเยสุ อปตมานํ กตฺวา ธาเรตีติ ธโมฺมฯ โสว สํกิเลสปกฺขํ วิเนตีติ วินโยฯ ธโมฺม จ โส วินโย จาติ ธมฺมวินโยฯ กุสลธเมฺมหิ วา อกุสลธมฺมานํ เอส วินโยติ ธมฺมวินโยฯ เตเนว วุตฺตํ –

> ‘‘เย จ โข ตฺวํ, โคตมิ, ธเมฺม ชาเนยฺยาสิ ‘อิเม ธมฺมา วิราคาย สํวตฺตนฺติ, โน สราคาย…เป.… เอกํเสน โคตมิ ธาเรยฺยาสิ ‘เอโส ธโมฺม, เอโส วินโย, เอตํ สตฺถุสาสน’’’นฺติ (อ. นิ. ๘.๕๓; จูฬว. ๔๐๖)ฯ

ธเมฺมน วา วินโย, น ทณฺฑาทีหีติ ธมฺมวินโยฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘ทเณฺฑเนเก ทมยนฺติ, องฺกุเสหิ กสาหิ จ;
> อทเณฺฑน อสเตฺถน, นาโค ทโนฺต มเหสินา’’ติฯ (จูฬว. ๓๔๒; ม. นิ. ๒.๓๕๒);

ตถา –

> ‘‘ธเมฺมน นียมานานํ, กา อุสูยา วิชานต’’นฺติฯ (มหาว. ๖๓);

ธมฺมาย วา วินโย ธมฺมวินโยฯ อนวชฺชธมฺมตฺถเญฺหส วินโย, น ภวโภคามิสตฺถํฯ เตนาห ภควา ‘‘นยิทํ, ภิกฺขเว, พฺรหฺมจริยํ วุสฺสติ ชนกุหนตฺถ’’นฺติ (อ. นิ. ๔.๒๕) วิตฺถาโรฯ ปุณฺณเตฺถโรปิ อาห ‘‘อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถํ โข, อาวุโส, ภควติ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๕๙)ฯ วิสิฎฺฐํ วา นยตีติ วินโยฯ ธมฺมโต วินโย ธมฺมวินโยฯ สํสารธมฺมโต หิ โสกาทิธมฺม

โต วา เอส วิสิฏฺฐํ นิพฺพานํ นยติฯ ธมฺมสฺส วา วินโย, น ติตฺถกรานนฺติ ธมฺมวินโยฯ ธมฺมภูโต หิ ภควา, ตเสฺสว วินโยฯ

ยสฺมา วา ธมฺมา เอว อภิเญฺญยฺยา ปริเญฺญยฺยา ปหาตพฺพา ภาเวตพฺพา สจฺฉิกาตพฺพา จ, ตสฺมา เอส ธเมฺมสุ วินโย, น สเตฺตสุ น ชีเวสุ จาติ ธมฺมวินโยฯ สาตฺถสพฺยญฺชนตาทีหิ อเญฺญสํ วจนโต ปธานํ วจนนฺติ ปวจนํ, ปวจนเมว ปาวจนํฯ สพฺพจริยาหิ วิสิฏฺฐจริยภาเวน พฺรหฺมจริยํฯ เทวมนุสฺสานํ สตฺถุภูตสฺส ภควโต สาสนนฺติ สตฺถุสาสนํฯ สตฺถุภูตํ วา สาสนนฺติปิ สตฺถุสาสนํฯ ‘‘โส โว มมจฺจเยน สตฺถาติ (ที. นิ. ๒.๒๑๖) หิ ธมฺมวินโยว สตฺถา’’ติ วุโตฺตติ เอวเมเตสํ ปทานํ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ยสฺมา ปน อิมสฺมิํเยว สาสเน สพฺพปฺปการชฺฌานนิพฺพตฺตโก ภิกฺขุ ทิสฺสติ, น อญฺญตฺร, ตสฺมา ตตฺถ ตตฺถ ‘‘อิมิสฺสา’’ติ จ ‘‘อิมสฺมิ’’นฺติ จ อยํ นิยโม กโตติ เวทิตโพฺพฯ

ชีวนฺติ เตน ตํสมฺปยุตฺตกา ธมฺมาติ ชีวิตํฯ อนุปาลนลกฺขเณ อินฺทฏฺฐํ กาเรตีติ อินฺทฺริยํฯ ชีวิตเมว อินฺทฺริยํ **ชีวิตินฺทฺริยํ**ฯ ตํ ปวตฺตสนฺตตาธิปเตยฺยํ โหติฯ ลกฺขณาทีหิ ปน อตฺตนา อวินิภุตฺตานํ ธมฺมานํ อนุปาลนลกฺขณํ ชีวิตินฺทฺริยํ, เตสํ ปวตฺตนรสํ, เตสํเยว ฐปนปจฺจุปฏฺฐานํ, ยาปยิตพฺพธมฺมปทฏฺฐานํฯ สเนฺตปิ จ อนุปาลนลกฺขณาทิมฺหิ วิธาเนน อตฺถิกฺขเณเยว ตํ เต ธเมฺม อนุปาเลติ, อุทกํ วิย อุปฺปลาทีนิฯ ยถาสกํ ปจฺจเยหิ อุปฺปเนฺนปิ จ ธเมฺม ปาเลติ, ธาติ วิย กุมารํ, สยํปวตฺติตธมฺมสมฺพเนฺธเนว จ ปวตฺตติ, นิยามโก วิย นาวํฯ น ภงฺคโต อุทฺธํ ปวตฺตยติ, อตฺตโน จ ปวตฺตยิตพฺพานญฺจ อภาวาฯ น ภงฺคกฺขเณ ฐเปติ, สยํ ภิชฺชมานตฺตา, ขียมาโน วิย วฏฺฏิสิเนโห ปทีปสิขํ, น จ อนุปาลนปวตฺตนฏฺฐปนานุภาววิรหิตํ , ยถาวุตฺตกฺขเณ ตสฺส ตสฺส สาธนโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ฐิติปริตฺตตาย วา**ติ ฐิติกฺขณสฺส มนฺทตาย โถกตายฯ **อปฺปก**นฺติ มนฺทํ ลามกํฯ **สรสปริตฺตตาย วา**ติ อตฺตโน ปจฺจยภูตานํ กิจฺจานํ สมฺปตฺตีนํ วา อปฺปตาย ทุพฺพลตายฯ

เตสํ ทุวินฺนํ การณํ วิภาคโต ทเสฺสตุํ **‘‘กถํ ฐิติปริตฺตตายา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ‘‘อตีเต จิตฺตกฺขเณ ชีวิตฺถาติ เอวมาทิ ปญฺจโวการภเว ปวตฺติยํ จิตฺตสฺส นิรุชฺฌนกาเล สพฺพสฺมิํ รูปารูปธเมฺม อนิรุชฺฌเนฺตปิ รูปโต อรูปสฺส ปฏฺฐานภาเวน อรูปชีวิตํ สนฺธาย, จุติจิเตฺตน วา สทฺธิํ สเพฺพสํ รูปารูปานํ นิรุชฺฌนภาเวน ปญฺจโวการภเว จุติจิตฺตํ สนฺธาย, จตุโวการภเว รูปสฺส อภาเวน จตุโวการภวํ สนฺธาย กถิต’’นฺติ เวทิตพฺพํฯ **อตีเต จิตฺตกฺขเณ**ติ อตีตจิตฺตสฺส ภงฺคกฺขณสมงฺคีกาเล ตํสมงฺคีปุคฺคโล ‘‘ชีวิตฺถ’’ อิติ วตฺตุํ ลพฺภติฯ **น ชีวตี**ติ ‘‘ชีวตี’’ติปิ วตฺตุํ น ลพฺภติฯ **น ชีวิสฺสตี**ติ ‘‘ชีวิสฺสตี’’ติปิ วตฺตุํ น ลพฺภติฯ **อนาคเต จิตฺตกฺขเณ ชีวิสฺสตี**ติ อนาคตจิตฺตสฺส อนุปฺปชฺชนกฺขณสมงฺคีกาเล ‘‘ชีวิสฺสตี’’ติ วตฺตุํ ลพฺภติฯ **น ชีวตี**ติ ‘‘ชีวตี’’ติ วตฺตุํ น ลพฺภติฯ **น ชีวิตฺถา**ติ ‘‘ชีวิตฺถ’’อิติปิ วตฺตุํ น ลพฺภติฯ **ปจฺจุปฺปเนฺน จิตฺตกฺขเณ**ติ ปจฺจุปฺปนฺนจิตฺตกฺขณสมงฺคีกาเลฯ **ชีวตี**ติ ‘‘อิทานิ ชีวตี’’ติ วตฺตุํ ลพฺภติฯ **น ชีวิตฺถา**ติ ‘‘ชีวิตฺถ’’อิติ วตฺตุํ น ลพฺภติฯ **น ชีวิสฺสตี**ติ ‘‘ชีวิสฺสตี’’ติปิ วตฺตุํ น ลพฺภติฯ

**ชีวิตํ อตฺตภาโว จ สุขทุกฺขา จา**ติ อยํ คาถา ปญฺจโวการภวํ อมุญฺจิตฺวา ลพฺภมานาย ทุกฺขาย เวทนาย คหิตตฺตา ปญฺจโวการภวเมว สนฺธาย วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ กถํ? **ชีวิต**นฺติ ชีวิตสีเสน สงฺขารกฺขโนฺธฯ **อตฺตภาโว**ติ รูปกฺขโนฺธฯ ‘‘อุเปกฺขา ปน สนฺตตฺตา, สุขมิเจฺจว ภาสิตา’’ติ (วิภ. อฏฺฐ. ๒๓๒) วุตฺตตฺตา อุเปกฺขาเวทนา อโนฺตกริตฺวา **สุขทุกฺขา จา**ติ เวทนากฺขโนฺธ, จิตฺตํ อิติ วิญฺญาณกฺขโนฺธ วุโตฺตฯ อิเมสํ จตุนฺนํ ขนฺธานํ กถิตตฺตาเยว ขนฺธลกฺขเณน เอกลกฺขณภาเวน ลกฺขณาการวเสน สญฺญากฺขโนฺธปิ กถิโตติ เวทิตโพฺพฯ เอวํ วุเตฺตสุ ปญฺจ

สุ ขเนฺธสุ อรูปธมฺมํ มุญฺจิตฺวา กมฺมสมุฏฺฐานาทิรูปสฺส อปฺปวตฺตนภาเวน **เอกจิตฺตสมายุตฺตา**ติ อรูปปธานภาโว กถิโต โหติฯ กถํ? อสญฺญสเตฺต รูปมฺปิ อิทฺธิจิตกมฺมพลํ อมุญฺจิตฺวาว ปวตฺตติ, นิโรธสมาปนฺนานํ รูปมฺปิ ปฐมสมาปนฺนสมาปตฺติพลํ อมุญฺจิตฺวาว ปวตฺตติฯ เอวํ อตฺตโน อปฺปวตฺติฏฺฐาเนปิ รูปปวตฺตึ อตฺตโน สนฺตกเมว กตฺวา ปวตฺตนสภาวสฺส อรูปธมฺมสฺส อตฺตโน ปวตฺติฏฺฐาเน รูปปวตฺติยา ปธานการณภาเวน เอกจิตฺตสมายุตฺตตาติ จิตฺตปธานภาโว กถิโตติ เวทิตโพฺพฯ

เอวํ ปญฺจโวการภเว ปวตฺติยํ รูปปวตฺติยา ปธานภูตจิตฺตนิโรเธน รูเป ธรมาเนเยว ปวตฺตานํ นิโรโธ นาม โหตีติ อรูปธมฺมวเสน เอว **“ลหุโส วตฺตเต ขโณ”**ติ วุตฺตํฯ อถ วา ปญฺจโวการภเว จุติจิตฺตํ สนฺธาย กถิตาติ เวทิตพฺพาฯ เอวํ กถิยมาเน สุขทุกฺขา จาติ กายิกเจตสิกสุขเวทนา จ กายิกเจตสิกทุกฺขเวทนา จ จุติจิตฺตกฺขเณ อโหนฺตีปิ เอกสนฺตติวเสน จุติจิเตฺตน สทฺธึ นิรุชฺฌตีติ กถิตาฯ จตุโวการภวํ วา สนฺธาย กถิตาติปิ เวทิตพฺพาฯ กถํ ? อญฺญสฺมึ ฐาเน อตฺตภาโวติ สญฺญากฺขนฺธสฺส วุตฺตภาเวน อตฺตภาโวติ สญฺญากฺขโนฺธว คหิโตฯ พฺรหฺมโลเก กายิกสุขทุกฺขโทมนสฺสํ อโหนฺตมฺปิ สุขทุกฺขา จาติ เวทนาสามญฺญโต ลพฺภมาโน เวทนากฺขโนฺธ คหิโตติ เวทิตพฺพํฯ เสสํ วุตฺตสทิสเมวฯ อิเมสุ จ ตีสุ วิกเปฺปสุ **เกวลา**ติ ธุวสุขสุภอตฺตา นตฺถิ, เกวลํ เตหิ อโวมิสฺสาฯ **ลหุโส วตฺตติ ขโณ**ติ วุตฺตนเยน เอกจิตฺตกฺขณิกตาย ลหุโก อติปริโตฺต ชีวิตาทีนํ ขโณ วตฺตติฯ

เอกโต ทฺวินฺนํ จิตฺตานํ อปฺปวตฺตึ ทเสฺสโนฺต **“จุลฺลาสีติสหสฺสานี”**ติ คาถมาหฯ **จุลฺลาสีติสหสฺสานิ, กปฺปา ติฏฺฐนฺติ เย มรู**ติ เย เทวคณา จตุราสีติ กปฺปสหสฺสานิ อายุํ คเหตฺวา เนวสญฺญานาสญฺญายตเน ติฏฺฐนฺติฯ ‘‘เย นรา’’ติปิ ปาฬิฯ **น เตฺวว เตปิ ชีวนฺติ, ทฺวีหิ จิตฺตสโมหิตา**ติ เตปิ เทวา ทฺวีหิ จิเตฺตหิ สโมหิตา เอกโต หุตฺวา ยุคนเทฺธน จิเตฺตน น ตฺเวว ชีวนฺติ, เอเกเนเกน จิเตฺตน ชีวนฺตีติ อโตฺถฯ

อิทานิ มรณกาลํ ทเสฺสโนฺต **“เย นิรุทฺธา”**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **เย นิรุทฺธา**ติ เย ขนฺธา นิรุทฺธา อตฺถงฺคตาฯ **มรนฺตสฺสา**ติ มตสฺสฯ **ติฏฺฐมานสฺส วา**ติ ธรมานสฺส วาฯ **สเพฺพปิ สทิสา ขนฺธา**ติ จุติโต อุทฺธํ นิรุทฺธกฺขนฺธา วา ปวเตฺต นิรุทฺธกฺขนฺธา วา ปุน ฆเฏฺตุํ อสกฺกุเณยฺยเฏฺฐน สเพฺพปิ ขนฺธา สทิสาฯ **คตา อปฺปฏิสนฺธิกา**ติ นิรุทฺธกฺขนฺธานํ ปุน อาคนฺตฺวา ปฏิสนฺธานาภาเวน คตา อปฺปฏิสนฺธิกาติ วุจฺจนฺติฯ

อิทานิ ตีสุ กาเลสุ นิรุทฺธกฺขนฺธานํ นานตฺตํ นตฺถีติ ทเสฺสตุํ **“อนนฺตรา”**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **อนนฺตรา จ เย ภคฺคา, เย จ ภคฺคา อนาคตา**ติ เย ขนฺธา อนนฺตราตีตา หุตฺวา ภินฺนา นิรุทฺธา, เย จ อนาคตา ขนฺธา ภิชฺชิสฺสนฺติฯ **ตทนฺตเร**ติ เตสํ อนฺตเร นิรุทฺธานํ ปจฺจุปฺปนฺนขนฺธานํฯ **เวสมํ นตฺถิ ลกฺขเณ**ติ วิสมสฺส ภาโว เวสมํ, ตํ เวสมํ นตฺถิ, เตหิ นานตฺตํ นตฺถีติ อโตฺถฯ ลกฺขียตีติ ลกฺขณํ, ตสฺมึ ลกฺขเณฯ

อิทานิ อนาคตกฺขนฺธานํ วตฺตมานกฺขเณฺถหิ อสมฺมิสฺสภาวํ กเถโนฺต **“อนิพฺพเตฺตน น ชาโต”**ติ คาถมาหฯ **อนิพฺพเตฺตน น ชาโต**ติ อชาเตน อปาตุภูเตน อนาคตกฺขเณฺธน น ชาโต น นิพฺพโตฺตฯ เอเตน อนาคตกฺขนฺธสฺส วตฺตมานกฺขเณฺธน อสมฺมิสฺสภาวํ กเถสิฯ **ปจฺจุปฺปเนฺนน ชีวตี**ติ ขณปจฺจุปฺปเนฺนน วตฺตมานกฺขเณฺธน ชีวติฯ เอเตน เอกกฺขเณ ทฺวีหิ จิเตฺตหิ น ชีวตีติ กถิตํฯ **จิตฺตภคฺคา มโต**ติ ทฺวีหิ จิเตฺตหิ เอกกฺขเณ อชีวนภาเวน จิตฺตภงฺเคน มโตฯ ‘‘อุปริโต จิตฺตภงฺคา’’ติปิ ปาฬิ, ตํ อุชุกเมวฯ **ปญฺญตฺติ ปรมตฺถิยา**ติ ‘‘รูปํ ชีรติ มจฺจานํ, นามโคตฺตํ น ชีรตี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๗๖) วจนกฺกเมน ปณฺณตฺติมตฺตํ น ชีรณสภาเวน ปรมา

ฐิติ เอติสฺสาติ ปรมตฺถิยา, สภาวฏฺฐิติกาติ อโตฺถฯ ‘‘ทโตฺต มโต, มิโตฺต มโต’’ติ ปณฺณตฺติมตฺตเมว หิ ติฏฺฐติฯ อถ วา **ปรมตฺถิยา**ติ ปรมตฺถิกาฯ ปรโม อโตฺถ เอติสฺสาติ ปรมตฺถิกาฯ อชฏากาโสติ ปญฺญตฺติยา นตฺถิธมฺมํ ปฏิจฺจ กถนํ วิย มโตติ ปญฺญตฺติ นตฺถิธมฺมํ ปฏิจฺจ น กถิยติ, ชีวิตินฺทฺริยภงฺคสงฺขาตํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กถิยติฯ

***อนิธานคตา ภคฺคา***ติ เย ขนฺธา ภินฺนา, เต นิธานํ นิหิตํ นิจยํ น คจฺฉนฺตีติ อนิธานคตาฯ **ปุโญฺช นตฺถิ อนาคเต**ติ อนาคเตปิ เนสํ ปุญฺชภาโว ราสิภาโว นตฺถิฯ **นิพฺพตฺตาเยว ติฏฺฐนฺตี**ติ ปจฺจุปฺปนฺนวเสน อุปฺปนฺนา ฐิติกฺขเณ วยธมฺมาว หุตฺวา ติฏฺฐนฺติฯ กิมิว? **อารเคฺค สาสปูปมา**ติ สูจิมุเข สาสโป วิยฯ

อิทานิ ขนฺธานํ ทสฺสนภาวํ ทเสฺสโนฺต **‘‘นิพฺพตฺตาน’’**นฺติ คาถมาหฯ ตตฺถ **นิพฺพตฺตานํ ธมฺมาน**นฺติ ปจฺจุปฺปนฺนานํ ขนฺธานํฯ ***ภโงฺค เนสํ ปุรกฺขโต***ติ เอเตสํ เภโท ปุรโต กตฺวา ฐปิโตฯ **ปโลกธมฺมา**ติ นสฺสนสภาวาฯ **ปุราเณหิ อธิสฺสิตา**ติ ปุเร อุปฺปเนฺนหิ ขเนฺธหิ น มิสฺสิตา น สํสคฺคาฯ

อิทานิ ขนฺธานํ อทสฺสนภาวํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อทสฺสนโต อายนฺตี’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **อทสฺสนโต อายนฺตี**ติ อทิสฺสมานาเยว อาคจฺฉนฺติ อุปฺปชฺชนฺติฯ ***ภงฺคา คจฺฉนฺติทสฺสน***นฺติ เภทา ภงฺคโต อุทฺธํ อทสฺสนภาวํ คจฺฉนฺติฯ **วิชฺชุปฺปาโทว อากาเส**ติ วิวฏากาเส วิชฺชุลตา นิจฺฉรณํ วิยฯ **อุปฺปชฺชนฺติ วยนฺติ จา**ติ ปุพฺพนฺตโต อุทฺธํ อุปฺปชฺชนฺติ จ ภิชฺชนฺติ จ, นสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ ‘‘อุเทติ อาปูรติ เวติ จโนฺท’’ติ (ชา. ๑.๕.๓) เอวมาทีสุ วิยฯ

เอวํ ฐิติปริตฺตตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สรสปริตฺตตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘กถํ สรสปริตฺตตายา’’**ติ อาทิมาหฯ ตตฺถ **อสฺสาสูปนิพนฺธํ ชีวิต**นฺติ อพฺภนฺตรปวิสนนาสิกวาตปฏิพทฺธํ ชีวิตินฺทฺริยํฯ **ปสฺสาโส**ติ พหินิกฺขมนนาสิกวาโตฯ **อสฺสาสปสฺสาโส**ติ ตทุภยํฯ **มหาภูตูปนิพนฺธ**นฺติ จตุสมุฏฺฐานิกานํ ปถวีอาปเตชวายานํ มหาภูตานํ ปฏิพทฺธํ ชีวิตํฯ **กพฬีการาหารูปนิพนฺธ**นฺติ อสิตปีตาทิกพฬีการอาหาเรน อุปนิพนฺธํฯ **อุสฺมูปนิพนฺธ**นฺติ กมฺมชเตโชธาตูปนิพนฺธํฯ **วิญฺญาณูปนิพนฺธ**นฺติ ภวงฺควิญฺญาณูปนิพนฺธํฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘อายุ อุสฺมา จ วิญฺญาณํ, ยทา กายํ ชหนฺติม’’นฺติ (สํ. นิ. ๓.๙๕)ฯ

อิทานิ เนสํ ทุพฺพลการณํ ทเสฺสโนฺต **‘‘มูลมฺปิ อิเมสํ ทุพฺพล’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **มูลมฺปี**ติ ปติฏฺฐเฏฺฐน มูลภูตมฺปิฯ อสฺสาสปสฺสาสานญฺหิ กรชกาโย มูลํฯ มหาภูตาทีนํ อวิชฺชากมฺมตณฺหาหาราฯ **อิเมส**นฺติ วุตฺตปฺปการานํ อสฺสาสาทีนํ ชีวิตินฺทฺริยปวตฺติการณวเสน วุตฺตานํฯ เอเตสุ หิ เอเกกสฺมิํ อสติ ชีวิตินฺทฺริยํ น ติฏฺฐติฯ **ทุพฺพล**นฺติ อปฺปถามํฯ **ปุพฺพเหตูปี**ติ อตีตชาติยํ อิมสฺส วิปากวฏฺฏสฺส เหตุภูตา การณสงฺขาตา อวิชฺชาสงฺขารตณฺหุปาทานภวาปิฯ **อิเมสํ ทุพฺพลา เย ปจฺจยา เตปิ ทุพฺพลา**ติ เย อารมฺมณาทิสาธารณปจฺจยาฯ **ปภาวิกา**ติ ปธานํ หุตฺวา อุปฺปาทิกา ภวตณฺหาฯ **สหภูมี**ติ สหภวิกาปิ รูปารูปธมฺมาฯ **สมฺปโยคาปี**ติ เอกโต ยุตฺตาปิ อรูปธมฺมาฯ **สหชาปี**ติ สทฺธิํ เอกจิเตฺต อุปฺปนฺนาปิฯ **ยาปิ ปโยชิกา**ติ จุติปฏิสนฺธิวเสน โยเชตุํ นิยุตฺตาติ ปโยชิกา, วฏฺฏมูลกา ตณฺหาฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ตณฺหาทุติโย ปุริโส’’ติ (อิติวุ. ๑๕, ๑๐๕)ฯ **นิจฺจทุพฺพลา**ติ นิรนฺตเรน ทุพฺพลาฯ **อนวฏฺฐิตา**ติ น อวฏฺฐิตา, โอตริตฺวา น ฐิตาฯ **ปริปาตยนฺติ อิเม**ติ อิเม อญฺญมญฺญํ ปาตยนฺติ เขปยนฺติฯ **อญฺญมญฺญสฺสา**ติ อโญฺญ อญฺญสฺส, เอโก เอกสฺสาติ อโตฺถฯ **หิ**-อิติ การณเตฺถ นิปาโตฯ **นตฺถิ ตายิตา**ติ ตายโน รกฺขโก นตฺถิฯ **น จาปิ ฐเปนฺติ อญฺญมญฺญ**นฺติ อเญฺญ อญฺญํ ฐ

เปตุํ น สโกฺกนฺติฯ **โยปิ นิพฺพตฺตโก โส น วิชฺชตี**ติ โยปิ อิเมสํ อุปฺปาทโก ธมฺโม, โส อิทานิ นตฺถิฯ

**น จ เกนจิ โกจิ หายตี**ติ โกจิ เอโกปิ กสฺสจิ วเสน น ปริหายติฯ **คนฺธพฺพา จ อิเม หิ สพฺพโส**ติ สพฺเพ หิ อิเม ขนฺธา สพฺพากาเรน ภงฺคํ ปาปุณิตุํ ยุตฺตาฯ **ปุริเมหิ ปภาวิตา อิเม**ติ ปุพฺพเหตุปจฺจเยหิ อิเม วตฺตมานกา อุปฺปาทิกาฯ **เยปิ ปภาวิกา**ติ เยปิ อิเม วตฺตมานกา อุปฺปาทกา ปุพฺพเหตุปจฺจยาฯ **เต ปุเร มตา**ติ เต วุตฺตปฺปการปจฺจยา วตฺตมานํ อปาปุณิตฺวา ปฐมเมว มรณํ ปตฺตาฯ **ปุริมาปิ จ ปจฺฉิมาปิ จา**ติ ปุริมา ปุพฺพเหตุปจฺจยาปิ จ ปจฺฉิมา วตฺตมาเน ปจฺจยสมุปฺปนฺนา จฯ **อญฺญมญฺญํ น กทาจิ มทฺทสํสู**ติ อญฺญมญฺญํ กิสฺมิญฺจิ กาเล น ทิฏฺฐปุพฺพาฯ **ม**-กาโร ปทสนฺธิวเสน วุโตฺตฯ

**จาตุมหาราชิกานํ เทวาน**นฺติ ธตรฏฺฐวิรูฬฺหกวิรูปกฺขกุเวรสงฺขาตา จตุมหาราชา อิสฺสรา เอเตสนฺติ จาตุมหาราชิกาฯ รูปาทีหิ ทิพฺพนฺติ กีฬนฺตีติ **เทวา**ฯ เต สิเนรุปพฺพตสฺส เวมชฺฌํ โหนฺติฯ เตสุ อตฺถิ ปพฺพตฏฺฐกาปิ, อตฺถิ อากาสฏฺฐกาปิฯ เตสํ ปรมฺปรา จกฺกวาฬปพฺพตํ ปตฺตาฯ ขิฑฺฑาปโทสิกา มโนปโทสิกา สีตวลาหกา อุณฺหวลาหกา จนฺทิมา เทวปุโตฺต สุริโย เทวปุโตฺตติ เอเต สพฺพปิ จาตุมหาราชิกเทวโลกฏฺฐา เอว เตสํ จาตุมหาราชิกานํ ชีวิตํฯ **อุปาทายา**ติ ปฏิจฺจฯ **ปริตฺตก**นฺติ วุฑฺฒิปฏิเสโธฯ **โถก**นฺติ มนฺทกาลํ, ทีฆทิวสปฏิเสโธฯ **ขณิก**นฺติ มนฺทกาลํ, กาลนฺตรปฏิเสโธฯ **ลหุก**นฺติ สลฺลหุกํ, อลสปฏิเสโธฯ **อิตร**นฺติ สีฆพลวปฏิเสโธ ฯ **อนทฺธนีย**นฺติ กาลวเสน น อทฺธานกฺขมํฯ **นจิรฏฺฐิติก**นฺติ ทิวเสน จิรํ น ติฏฺฐตีติ นจิรฏฺฐิติกํ, ทิวสปฏิเสโธฯ

**ตาวติํสาน**นฺติ เตตฺติํสชนา ตตฺถ อุปปนฺนาติ ตาวติํสาฯ อปิ จ ตาวติํสาติ เตสํ เทวานํ นามเมวาติปิ วุตฺตํฯ เตปิ อตฺถิ ปพฺพตฏฺฐกา, อตฺถิ อากาสฏฺฐกา, เตสํ ปรมฺปรา จกฺกวาฬปพฺพตํ ปตฺตาฯ ตถา **ยามา**ทีนํฯ เอกเทวโลเกปิ หิ เทวานํ ปรมฺปรา จกฺกวาฬปพฺพตํ อปฺปตฺตา นาม นตฺถิฯ ทิพฺพสุขํ ยาตา ปยาตา สมฺปตฺตาติ **ยามา**ฯ ตุฏฺฐา ปหฏฺฐาติ **ตุสิตา**ฯ ปกติปฏิยตฺตารมฺมณโต อติเรเกน นิมฺมิตุกามกาเล ยถารุจิเต โภเค นิมฺมินิตฺวา รมนฺตีติ **นิมฺมานรตี**ฯ จิตฺตาจารํ ญตฺวา ปเรหิ นิมฺมิเตสุ โภเคสุ วสํ วเตฺตนฺตีติ **ปรนิมฺมิตวสวตฺตี**ฯ พฺรหฺมกาเย พฺรหฺมฆฏาย นิยุตฺตาติ **พฺรหฺมกายิกา**ฯ สพฺพปิ ปญฺจโวการพฺรหฺมาโน คหิตาฯ

**คมนิโย**ติ คนฺตพฺโพฯ **สมฺปราโย**ติ ปรโลโกฯ **โย ภิกฺขเว จิรํ ชีวติ, โส วสฺสสต**นฺติ โย จิรํ ติฏฺฐมาโน, โส วสฺสสตมตฺตํ ติฏฺฐติฯ **อปฺปํ วา ภิโยฺย**ติ วสฺสสตโต อุปริ ติฏฺฐมาโน เทฺว วสฺสสตานิ ติฏฺฐมาโน นาม นตฺถิฯ **หีเฬยฺย น**นฺติ นํ ชีวิตํ อวญฺญาตํ กเรยฺย, ลามกโต จิเนฺตยฺยฯ ''หีเฬยฺยาน''นฺติ จ ปฐนฺติฯ **อจฺจยนฺตี**ติ อติกฺกมนฺติฯ **อโหรตฺตา**ติ รตฺตินฺทิวปริเจฺฉทาฯ **อุปรุชฺฌตี**ติ ชีวิตินฺทฺริยํ นิรุชฺฌติ, อภาวํ อุปคจฺฉติฯ **อายุ ขิยฺยติ มจฺจาน**นฺติ สตฺตานํ อายุสงฺขาโร ขยํ ยาติฯ **กุนฺนทีนํว โอทก**นฺติ ยถา อุทกจฺฉินฺนาย กุนฺนทิยา อุทกํ, เอวํ มจฺจานํ อายุ ขิยฺยติฯ ปรมตฺถโต หิ อติปริโตฺต สตฺตานํ ชีวิตกฺขโณ เอกจิตฺตกฺขณิกมโตฺตเยวฯ ยถา นาม รถจกฺกํ ปวตฺตมานมฺปิ เอเกเนว เนมิปเทเสน ปวตฺตติ, ติฏฺฐมานมฺปิ เอเกเนว ติฏฺฐติ, เอวเมว เอกจิตฺตกฺขณิกํ สตฺตานํ ชีวิตํ ตสฺมิํ จิเตฺต นิรุทฺธมเตฺต สโตฺต นิรุโทฺธติ วุจฺจติฯ

**ธีรา**ติ ธีรา อิติฯ ปุน **ธีรา**ติ ปณฺฑิตาฯ **ธิติมา**ติ ธิติ อสฺส อตฺถีติ ธิติมาฯ **ธิติสมฺปนฺนา**ติ ปณฺฑิเจฺจน สมนฺนาคตาฯ **ธีกตปาปา**ติ ครหิตปาปาฯ ตํเยว ปริยายํ ทเสฺสตุํ **''ธี วุจฺจติ ปญฺญา''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ปชานาตีติ **ปญฺญา**ฯ กิํ ปชานาติ? ''อิทํ ทุกฺข''นฺติอาทินา

นเยน อริยสจฺจานิฯ อฏฺฐกถายํ ปน ‘‘ปญฺญาปนวเสน ปญฺญา’’ติ วุตฺตาฯ กินฺติ ปญฺญาเปติ? ‘‘อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา’’ติ ปญฺญาเปติฯ สาว อวิชฺชาย อภิภวนโต อธิปติยฏฺเฐน อินฺทฺริยํ, ทสฺสนลกฺขเณ วา อินฺทฏฺฐํ กาเรตีติปิ อินฺทฺริยํ, ปญฺญาว อินฺทฺริยํ **ปญฺญินฺทฺริยํ**ฯ สา ปเนสา โอภาสนลกฺขณา, ปชานนลกฺขณา จ; ยถา หิ จตุภิตฺติเก เคเห รตฺติภาเค ทีเป ชลิเต อนฺธการํ นิรุชฺฌติ, อาโลโก ปาตุภวติ, เอวเมว โอภาสนลกฺขณา ปญฺญาฯ ปโญฺญภาสสโม โอภาโส นาม นตฺถิฯ ปญฺญวโต หิ เอกปลฺลเงฺกน นิสินฺนสฺส ทสสหสฺสิโลกธาตุ เอกาโลกา โหติฯ เตนาห เถโร –

‘‘ยถา, มหาราช, ปุริโส อนฺธกาเร เคเห เตลปฺปทีปํ ปเวเสยฺย, ปวิโฏฺฐ ปทีโป อนฺธการํ วิทฺธํเสติ, โอภาสํ ชเนติ, อาโลกํ วิทํเสติ, ปากฏานิ จ รูปานิ กโรติ; เอวเมว โข, มหาราช, ปญฺญา อุปฺปชฺชมานา อวิชฺชนฺธการํ วิทฺธํเสติ, วิชฺชาภาสํ ชเนติ, ญาณาโลกํ วิทํเสติ, ปากฏานิ อริยสจฺจานิ กโรติฯ เอวํ โข, มหาราช, โอภาสนลกฺขณา ปญฺญา’’ติ (มิ. ป. ๒.๑.๑๕)ฯ

ยถา ปน เฉโก ภิสโกฺก อาตุรานํ สปฺปายาสปฺปายานิ โภชนาทีนิ ชานาติ, เอวํ ปญฺญา อุปฺปชฺชมานา กุสลากุสเล เสวิตพฺพาเสวิตเพฺพ หีนปฺปณีตกณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาคอปฺปฏิภาเค ธเมฺม ปชานาติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ธมฺมเสนาปตินา ‘‘ปชานาติ ปชานาตีติ โข, อาวุโส, ตสฺมา ปญฺญวาติ วุจฺจติฯ กิญฺจ ปชานาติ? อิทํ ทุกฺขนฺติ ปชานาตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๔๙) วิตฺถาเรตพฺพํฯ เอวมสฺสา ปชานนลกฺขณตา เวทิตพฺพาฯ

อปโร นโย – ยถาสภาวปฏิเวธลกฺขณา ปญฺญา, อกฺขลิตปฏิเวธลกฺขณา วา, กุสลิสฺสาสขิตฺตอุสุปฏิเวโธ วิยฯ วิสโยภาสรสา, ปทีโป วิยฯ อสโมฺมหปจฺจุปฏฺฐานา, อรญฺญคตสุเทสโก วิยฯ

**ขนฺธธีรา**ติ ปญฺจสุ ขเนฺธสุ ญาณํ ปวเตฺตนฺตีติ ขนฺธธีราฯ อฏฺฐารสสุ ธาตูสุ ญาณํ ปวเตฺตนฺตีติ **ธาตุธีรา**ฯ เสเสสุปิ อิมินา นเยน อโตฺถ เนตโพฺพฯ **เต ธีรา เอวมาหํสู**ติ เอเต ปณฺฑิตา เอวํ กถยิํสุฯ **กเถนฺตี**ติ ‘‘อปฺปกํ ปริตฺตก’’นฺติ กถยนฺติฯ **ภณนฺตี**ติ ‘‘โถกํ ขณิก’’นฺติ ภาสนฺติฯ **ทีปยนฺตี**ติ ‘‘ลหุกํ อิตฺตร’’นฺติ ปติฏฺฐเปนฺติฯ **โวหรนฺตี**ติ ‘‘อนทฺธนิกํ นจิรฏฺฐิติก’’นฺติ นานาวิเธน พฺยวหรนฺติฯ

**๑๑**. อิทานิ เย ตถา น กโรนฺติ, เตสํ พฺยสนุปฺปตฺติํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปสฺสามี’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **ปสฺสามี**ติ มํสจกฺขุอาทีหิ เปกฺขามิฯ **โลเก**ติ อปายาทิมฺหิฯ **ปริผนฺทมาน**นฺติ อิโต จิโต จ ผนฺทมานํฯ **ปชํ อิม**นฺติ อิมํ สตฺตกายํฯ **ตณฺหาคต**นฺติ ตณฺหาย คตํ อภิภูตํ นิปาติตนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ภเวสู**ติ กามภวาทีสุฯ **หีนา นรา**ติ หีนกมฺมนฺตา นราฯ **มจฺจุมุเข ลปนฺตี**ติ อนฺตกาเล สมฺปเตฺต มรณมุเข ปริเทวนฺติฯ **อวีตตณฺหาเส**ติ อวิคตตณฺหาฯ **ภวา**ติ กามภวาทิกาฯ **ภเวสู**ติ กามภวาทิเกสุฯ อถ วา **ภวาภเวสู**ติ ภวภเวสุ, ปุนปฺปุนภเวสูติ วุตฺตํ โหติฯ

**ปสฺสามีติ มํสจกฺขุนาปิ ปสฺสามี**ติ ทุวิธํ มํสจกฺขุ – สสมฺภารจกฺขุ ปสาทจกฺขูติฯ ตตฺถ โยยํ อกฺขิกูปเก ปติฏฺฐิโต เหฏฺฐา อกฺขิกูปกฏฺฐิเกน อุปริ ภมุกฏฺฐิเกน อุภโต อกฺขิกูเฏหิ พหิทฺธา อกฺขิโลเมหิ ปริจฺฉิโนฺน อกฺขิกูปกมชฺฌา นิกฺขเนฺตน นฺหารุสุตฺตเกน มตฺถลุเงฺค อาพโทฺธ เสตกณฺหมณฺฑลวิจิโตฺต มํสปิโณฺฑ, อิทํ **สสมฺภารจกฺขุ** นามฯ โย ปน เอตฺถ สิโต เอตฺถ ปฏิพโทฺธ จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทาย ปสาโท, อิทํ **ปสาทจกฺขุ** นามฯ อิทมธิเปฺปตํฯ ตเทตํ ตสฺส สสมฺภารจกฺขุโน เสตมณฺฑลปริกฺขิตฺตสฺส กณฺหมณฺฑลสฺส มเชฺฌ อภิมุเข ฐิตานํ สรีรสณฺฐานุปฺปตฺติปเทเส ทิฏฺฐมณฺฑเล สตฺตสุ ปิจุปฏเลสุ อาสิตฺตเตลํ ปิจุปฏลานิ วิย สตฺ

ตกฺขิปฏลานิ พฺยาเปตฺวา ปมาณโต อูกาสิรมตฺตํ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ ยถารหํ วตฺถุทฺวารภาวํ สาธยมานํ ติฏฺฐติฯ

ตํ จกฺขตีติ จกฺขุ, เตน มํสจกฺขุนา ปสฺสามิฯ **ทิพฺพจกฺขุนา**ติ ''อทฺทสํ โข อหํ, ภิกฺขเว, ทิเพฺพน จกฺขุนา วิสุเทฺธนา''ติ (ม. นิ. ๑.๒๘๔) เอวํวิเธน ทิพฺพจกฺขุนาฯ **ปญฺญาจกฺขุนา**ติ ''วิรชํ วีตมลํ ธมฺมจกฺขุํ อุทปาที''ติ (ม. นิ. ๒.๓๙๕; มหาว. ๑๖) เอวํ อาคเตน ปญฺญาจกฺขุนาฯ **พุทฺธจกฺขุนา**ติ ''อทฺทสํ โข อหํ, ภิกฺขเว, พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกโนฺต''ติ (ม. นิ. ๑.๒๘๓) เอวมาคเตน พุทฺธจกฺขุนาฯ **สมนฺตจกฺขุนา**ติ ''สมนฺตจกฺขุ วุจฺจติ สพฺพญฺญุตญฺญาณ''นฺติ (จูฬนิ. โธตกมาณวปุจฺฉาอิเทฺทส ๓๒; โมฆราชมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๘๕) เอวมาคเตน สมนฺตจกฺขุนาฯ **ปสฺสามี**ติ มํสจกฺขุนา หตฺถตเล ฐปิตามลกํ วิย รูปคตํ มํสจกฺขุนาฯ **ทกฺขามี**ติ สญฺชานามิ ทิเพฺพน จกฺขุนา จุตูปปาตํฯ **โอโลเกมี**ติ อวโลเกมิ ปญฺญาจกฺขุนา จตุสจฺจํฯ **นิชฺฌายามี**ติ จิเนฺตมิ พุทฺธจกฺขุนา สทฺธาปญฺจมกานิ อินฺทฺริยานิฯ **อุปปริกฺขามี**ติ สมนฺตโต อิกฺขามิ ปริเยสามิ สมนฺตจกฺขุนา ปญฺจ เนยฺยปเถฯ

**ตณฺหาผนฺทนาย ผนฺทมาน**นฺติ ตณฺหาจลนาย จลมานํฯ อิโต ปรํ ทิฏฺฐิผนฺทนาทิทิฏฺฐิพฺยสเนน ทุเกฺขน ผนฺทมานปริโยสานํ วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานเมวฯ **สมฺผนฺทมาน**นฺติ ปุนปฺปุนํ ผนฺทมานํฯ **วิปฺผนฺทมาน**นฺติ นานาวิเธน จลมานํฯ **เวธมาน**นฺติ กมฺปมานํฯ **ปเวธมาน**นฺติ ปธาเนน กมฺปมานํฯ **สมฺปเวธมาน**นฺติ ปุนปฺปุนํ กมฺปมานํฯ อุปสเคฺคน วา ปทํ วฑฺฒิตํฯ

**ตณฺหานุคต**นฺติ ตณฺหาย อนุปวิฏฺฐํฯ **ตณฺหายานุสฏ**นฺติ ตณฺหาย อนุปตฺถฏํฯ **ตณฺหายาสนฺน**นฺติ ตณฺหาย นิมุคฺคํฯ **ตณฺหาย ปาติต**นฺติ ตณฺหาย ขิตฺตํฯ ''ปริปาติต''นฺติ วา ปาโฐฯ **อภิภูต**นฺติ ตณฺหาย มทฺทิตํ อโชฺฌตฺถฏํฯ **ปริยาทินฺนจิตฺต**นฺติ เขเปตฺวา คหิตจิตฺตํฯ อถ วา โอเฆน คตํ วิย **ตณฺหาคตํ**ฯ อุปาทิณฺณกรูปปจฺจเยหิ ปติตฺวา คตํ วิย **ตณฺหานุคตํ**ฯ อุทกปิฏฺฐึ ฉาเทตฺวา ปตฺถฏนีลิกา อุทกปิฏฺฐิ วิย **ตณฺหานุสฏํ**ฯ วจฺจกูเป นิมุคฺคํ วิย **ตณฺหายาสนฺนํ**ฯ รุกฺขคฺคโต ปติตฺวา นรเก ปติตํ วิย **ตณฺหาปาติตํ**ฯ อุปาทิณฺณกรูปํ สํโยคํ วิย **ตณฺหาย อภิภูตํ**ฯ อุปาทิณฺณกรูปปริคฺคาหกสฺส อุปฺปนฺนวิปสฺสนํ วิย ตณฺหาย **ปริยาทินฺนจิตฺตํ**ฯ อถ วา กามจฺฉเนฺทน **ตณฺหาคตํ**ฯ กามปิปาสาย **ตณฺหานุคตํ**ฯ กามาสเวน **ตณฺหานุสฏํ**ฯ กามปริฬาเหน **ตณฺหายาสนฺนํ**ฯ กามโชฺฌสาเนน **ตณฺหาย ปาติตํ**ฯ กาโมเฆน **ตณฺหาย อภิภูตํ**ฯ กามุปาทาเนน ตณฺหาย **ปริยาทินฺนจิตฺต**นฺติ เอวเมเก วณฺณยนฺติฯ **กามภเว**ติ กามาวจเรฯ **รูปภเว**ติ รูปาวจเรฯ **อรูปภเว**ติ อรูปาวจเรฯ เตสํ นานตฺตํ เหฏฺฐา ปกาสิตํเยวฯ

***ภวาภเวสู*ติ *ภวาภเว*ติ *ภโว*ติ** กามธาตุฯ **อภโว**ติ รูปารูปธาตุฯ อถ วา **ภโว**ติ กามธาตุรูปธาตุฯ **อภโว**ติ อรูปธาตุฯ เตสุ ภวาภเวสุฯ **กมฺมภเว**ติ กมฺมวเฏฺฏฯ **ปุนพฺภเว**ติ โปโนภวิเก วิปากวเฏฺฏฯ **กามภเว**ติ กามธาตุยาฯ **กมฺมภเว**ติ กมฺมวเฏฺฏฯ ตตฺถ กมฺมภโว ภาวยตีติ ภโวฯ **กามภเว ปุนพฺภเว**ติ กามธาตุยา อุปปตฺติภเว วิปากวเฏฺฏฯ วิปากภโว ภวตีติ ภโวฯ **รูปภวา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ ''กามภเว รูปภเว อรูปภเว''ติ โอกาสภวํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตีสุปิ ''กมฺมภเว''ติ กมฺมภวํ , ตถา ''ปุนพฺภเว''ติ อุปปตฺติภวํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **ปุนปฺปุนพฺภเว**ติ อปราปรํ อุปฺปตฺติยํฯ **คติยา**ติ ปญฺจคติยา อญฺญตรายฯ **อตฺตภาวาภินิพฺพตฺติยา**ติ อตฺตภาวานํ อภินิพฺพตฺติยาฯ **อวีตตณฺหา**ติ มูลปทํฯ **อวิคตตณฺหา**ติ ขณิกสมาธิ วิย ขณิกปฺปหานาภาเวน น วิคตา ตณฺหา เอเตสนฺติ อวิคตตณฺหาฯ **อจตฺตตณฺหา**ติ ตทงฺคปฺปหานาภาเวน อปริจฺจตฺตตณฺหาฯ **อวนฺตตณฺหา**ติ วิกฺขมฺภนปฺปหานาภาเวน น วนฺตตณฺหาติ อวนฺตตณฺ

หาฯ **อมุตฺตตณฺหา**ติ อจฺจนฺตสมุจฺเฉทปฺปหานาภาเวน น มุตฺตตณฺหาฯ **อปฺปหีนตณฺหา**ติ ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานาภาเวน น ปหีนตณฺหาฯ **อปฺปฏินิสฺสฏฺฐตณฺหา**ติ นิสฺสรณปฺปหานาภาเวน ภเว ปติฏฺฐิตํ อนุสยกิเลสํ อปฺปฏินิสฺสชฺชิตฺวา ฐิตตฺตา อปฺปฏินิสฺสฏฺฐตณฺหาฯ

**๑๒**. อิทานิ ยสฺมา อวิคตตณฺหา เอวํ ผนฺทนฺติ จ ลปนฺติ จ, ตสฺมา ตณฺหาวินเย สมาทเปนฺโต **"มมายิเต"**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **มมายิเต**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิมมเตฺตหิ "มม"นฺติ ปริคฺคหิเต วตฺถุสฺมิํฯ **ปสฺสถา**ติ โสตาเร อาลปนฺโต อาหฯ **เอตมฺปี**ติ เอตมฺปิ อาทีนวํฯ เสสํ ปากฏเมวฯ

**เทว มมตฺตา**ติ เทว อาลยาฯ **ยาวตา**ติ ปริเจฺฉทนิยมเตฺถ นิปาโตฯ **ตณฺหาสงฺขาเตนา**ติ ตณฺหาโกฏฺฐาเสน, สงฺขา สงฺขาตนฺติ อตฺถโต เอกํ "สญฺญานิทานา หิ ปปญฺจสงฺขา"ติ อาทีสุ (สุ. นิ. ๘๘๐) วิยฯ **สีมกตนฺ**ติ อปริเจฺฉทโทสวิรหิตํ มริยาทกตํ "ติโยชนปรมํ สีมํ สมฺมนฺนิตุ"นฺติ อาทีสุ (มหาว. ๑๔๐) วิยฯ **โอธิกตนฺ**ติ วจนปริเจฺฉทโทสวิรหิตํ ปริเจฺฉทกตํ สีมนฺตริกรุโกฺข วิยฯ **ปริยนฺตกตนฺ**ติ ปริเจฺฉทกตํฯ สีมนฺตริกรุโกฺข ปน ทฺวินฺนํ สาธารณํ, อยํ ปน เอกาพทฺธตาลปนฺติ วิย กตนฺติ ปริยนฺตกตํฯ **ปริคฺคหิตนฺ**ติ กาลนฺตเรปิ ปรายตฺตํ มุญฺจิตฺวา สพฺพากาเรน คหิตํฯ **มมายิตนฺ**ติ อาลยกตํ วสฺสูปคตํ เสนาสนํ วิยฯ **อิทํ มมนฺ**ติ สมีเป ฐิตํฯ **เอตํ มมนฺ**ติ ทูเร ฐิตํฯ **เอตฺตกนฺ**ติ ปริกฺขารนิยมนํ "เอตฺตกมฺปิ นปฺปฏิภาเสยฺยา"ติ วิยฯ **เอตฺตาวตา**ติ ปริเจฺฉทเตฺถปิ นิปาตนิยมนํ "เอตฺตาวตา โข มหานามา"ติ วิยฯ **เกวลมฺปิ มหาปถวินฺ**ติ สกลมฺปิ มหาปถวิํฯ

**อฏฺฐสตํ ตณฺหาวิจริตนฺ**ติ อฏฺฐุตฺตรสตํ ตณฺหาคมนวิตฺถารํฯ อฏฺฐุตฺตรสตํ กถํ โหตีติ เจ? รูปตณฺหา...เป.... ธมฺมตณฺหาติ เอวํ จกฺขุทฺวาราทีสุ ชวนวีถิยา ปวตฺตา ตณฺหา "เสฏฺฐิปุโตฺต, พฺราหฺมณปุโตฺต"ติ เอวมาทีสุ ปิติโต ลทฺธนามา วิย ปิตุสทิสารมฺมเณ ภูตาฯ เอตฺถ จ รูปารมฺมณา รูเป ตณฺหาติ รูปตณฺหาฯ สา กามราคภาเวน รูปํ อสฺสาเทนฺตี ปวตฺตมานา กามตณฺหาฯ สสฺสตทิฏฺฐิสหคตราคภาเวน "รูปํ นิจฺจํ ธุวํ สสฺสต"นฺติ เอวํ อสฺสาเทนฺตี ปวตฺตมานา ภวตณฺหาฯ อุเจฺฉททิฏฺฐิสหคตราคภาเวน "รูปํ อุจฺฉิชฺชติ วินสฺสติ ปเจฺฉทํ ภวิสฺสตี"ติ เอวํ อสฺสาเทนฺตี ปวตฺตมานา วิภวตณฺหาติ เอวํ ติวิธา โหติฯ ยถา จ รูปตณฺหา, ตถา สทฺทตณฺหาทโยปีติ เอตานิ อฏฺฐารส ตณฺหาวิจริตานิ โหนฺติฯ ตานิ อชฺฌตฺตรูปาทีสุ อฏฺฐารส, พหิทฺธารูปาทีสุ อฏฺฐารสาติ ฉตฺติํส, อิติ อตีตานิ ฉตฺติํส, อนาคตานิ ฉตฺติํส, ปจฺจุปฺปนฺนานิ ฉตฺติํสาติ อฏฺฐสตํฯ อชฺฌตฺติกสฺส อุปาทาย "อสฺมี"ติ โหติ, "อิตฺถสฺมี"ติ โหตีติ วา เอวมาทีนิ อชฺฌตฺติกรูปาทินิสฺสิตานิ อฏฺฐารส, พาหิรสฺสุปาทาย อิมินา "อสฺมี"ติ โหติ, อิมินา "อิตฺถสฺมี"ติ โหตีติ พาหิรรูปาทินิสฺสิตานิ อฏฺฐารสาติ ฉตฺติํสฯ อิติ อตีตานิ ฉตฺติํส, อนาคตานิ ฉตฺติํส, ปจฺจุปฺปนฺนานิ ฉตฺติํสาติ เอวมฺปิ อฏฺฐสตตณฺหาวิจริตานิ โหนฺติฯ

**วีสติวตฺถุกา สกฺกายทิฏฺฐี**ติ รูปาทีนํ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ เอเกกมฺปิ "รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี"ติอาทินา (ปฏิ. ม. ๑.๑๓๐-๑๓๑) นเยน จตุธา คาหวเสน ปวตฺตานิ วตฺถูนิ กตฺวา อุปฺปนฺนา วิชฺชมานเฏฺฐน สติ ขนฺธปญฺจกสงฺขาเต กาเย ทิฏฺฐีติ สกฺกายทิฏฺฐิฯ **ทสวตฺถุกา มิจฺฉาทิฏฺฐี**ติ "นตฺถิ ทินฺนํ, นตฺถิ ยิฏฺฐ"นฺติอาทินยปฺปวตฺตา มิจฺฉาทิฏฺฐิ, อยาถาวทิฏฺฐิ วิรชฺฌิตฺวา คหณโต วา วิตถา ทิฏฺฐิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ, อนตฺถาวหตฺตา ปณฺฑิเตหิ กุจฺฉิตา ทิฏฺฐีติปิ มิจฺฉาทิฏฺฐิฯ สา อโยนิโส อภินิเวสลกฺขณา, ปรามาสรสา, มิจฺฉาภินิเวสปจฺจุปฏฺฐานา, อริยานมทสฺสนกามตาทิปทฏฺฐานา, ปรมวชฺชาติ ทฏฺฐพฺพาฯ **ทสวตฺถุกา อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐี**ติ สสฺสโต โลโก, อสสฺสโต โลโก, อนฺตวา โลโก"ติ อาทินยปฺปวตฺตา เอเกกํ โกฏฺฐาสํ ปติฏฺฐํ กตฺวา คหณวเสน เอวํ ปวตฺตา ทิฏฺฐิ ทสวตฺถุกา อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิฯ **ยา เอวรูปา ทิฏฺฐี**ติ

ยา เอวํชาติกา ทิฏฺฐิฯ **ทิฏฺฐิคต**นฺติ ทิฏฺฐีสุ คตํฯ อิทํ ทสฺสนํ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิอโนฺตคธตฺตาติ ทิฏฺฐิคตํ, ทิฏฺฐิเยว ทุรติกฺกมนเฏฺฐน คหนํ **ทิฏฺฐิคหนํ** ติณคหนวนคหนปพฺพตคหนานิ วิยฯ สาสงฺกสปฺปฏิภยเฏฺฐน **ทิฏฺฐิกนฺตารํ** โจรกนฺตารวาฬกนฺตารนิรุทกกนฺตารทุพฺภิกฺขกนฺตารา วิยฯ สมฺมาทิฏฺฐิยา วินิวิชฺฌนเฏฺฐน วิโลมนเฏฺฐน จ **ทิฏฺฐิวิสูกายิกํ**ฯ มิจฺฉาทสฺสนญฺหิ อุปฺปชฺชมานํ สมฺมาทสฺสนํ วินิวิชฺฌติ เจว วิโลเมติ จฯ กทาจิ สสฺสตสฺส, กทาจิ อุเจฺฉทสฺส คหณโต ทิฏฺฐิยา วิรูปํ ผนฺทิตนฺติ **ทิฏฺฐิวิปฺผนฺทิตํ**ฯ ทิฏฺฐิคติโก หิ เอกสฺมิํ ปติฏฺฐาตุํ น สโกฺกติฯ กทาจิ สสฺสตํ อนุสฺสรติ, กทาจิ อุเจฺฉทํฯ ทิฏฺฐิเยว พนฺธนเฏฺฐน สํโยชนนฺติ **ทิฏฺฐิสํโยชนํ**ฯ สุสุมาราทโย วิย ปุริสํ อารมฺมณํ ทฬฺหํ คณฺหาตีติ **คาโห**ฯ ปติฏฺฐหนโต **ปติฏฺฐาโห**ฯ อยญฺหิ พลวปวตฺติภาเวน ปติฏฺฐหิตฺวา คณฺหาติฯ นิจฺจาทิวเสน อภินิวิสตีติ **อภินิเวโส**ฯ ธมฺมสภาวํ อติกฺกมิตฺวา นิจฺจาทิวเสน ปรโต อามสตีติ **ปรามาโส**ฯ อนตฺถาวหตฺตา กุจฺฉิโต มโคฺค, กุจฺฉิตานํ วา อปายานํ มโคฺคติ **กุมฺมโคฺค**ฯ อยาถาวปถโต **มิจฺฉาปโถ**ฯ ยถา หิ ทิสามูเฬฺหน ''อยํ อสุกคามสฺส นาม ปโถ''ติ คหิโตปิ ตํ คามํ น สมฺปาเปติ, เอวํ ทิฏฺฐิคติเกน ''สุคติปโถ''ติ คหิตาปิ ทิฏฺฐิ สุคติํ น ปาเปตีติ อยาถาวปถโต มิจฺฉาปโถฯ มิจฺฉาสภาวโต **มิจฺฉตฺตํ**ฯ ตเตฺถว ปริพฺภมนโต ตรนฺติ เอตฺถ พาลาติ ติตฺถํ, ติตฺถญฺจ ตํ อนตฺถานญฺจ อายตนนฺติ **ติตฺถายตนํ,** ติตฺถิยานํ วา สญฺชาติเทสเฏฺฐน นิวาสฏฺฐานเฏฺฐน จ อายตนนฺติปิ **ติตฺถายตนํ**ฯ วิปริเยสภูโต คาโห, วิปริเยสโต วา คาโหติ **วิปริเยสคฺคาโห**ฯ อสภาวคาโหติ **วิปรีตคฺคาโห**ฯ ''อนิเจฺจ นิจฺจ''นฺติ อาทินยปฺปวตฺตวเสน ปริวเตฺตตฺวา คาโห **วิปลฺลาสคฺคาโห**ฯ อนุปายคาโห **มิจฺฉาคาโห**ฯ อยาถาวกสฺมิํ วตฺถุสฺมิํ น สภาวสฺมิํ วตฺถุสฺมิํ ตถํ ยาถาวกํ สภาวนฺติ คาโห **''อยาถาวกสฺมิํ ยาถาวก''นฺติ คาโห**ฯ **ยาวตา**ติ ยตฺตกาฯ **ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคตานี**ติ พฺรหฺมชาเล (ที. นิ. ๑.๒๙ อาทโย) อาคตานิ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคตานิฯ

**อเจฺฉทสํกิโนปิ ผนฺทนฺตี**ติ อจฺฉินฺทิตฺวา ปสยฺห พลกฺกาเรน คณฺหิสฺสนฺตีติ อุปฺปนฺนสํกิโนปิ จลนฺติฯ **อจฺฉินฺทเนฺตปี**ติ วุตฺตนเยน อจฺฉิชฺชเนฺตปิฯ **อจฺฉิเนฺนปี**ติ วุตฺตนเยน อจฺฉินฺทิตฺวา คหิเตปิฯ **วิปริณามสํกิโนปี**ติ ปริวเตฺตตฺวา อญฺญถาภาเวน อาสํกิโนปิ ฯ **วิปริณามเนฺตปี**ติ วิปริวตฺตนกาเลปิฯ **วิปริณเตปี**ติ วิปริวตฺติเตปิฯ **ผนฺทนฺตี**ติ จลนฺติฯ **สมฺผนฺทนฺตี**ติ สพฺพากาเรน จลนฺติฯ **วิปฺผนฺทนฺตี**ติ วิวิธากาเรน ผนฺทนฺติฯ **เวธนฺตี**ติ ภยํ ทิสฺวา กมฺปนฺติฯ **ปเวธนฺตี**ติ ฉมฺภิตตฺตา ภเยน วิเสเสน กมฺปนฺติฯ **สมฺปเวธนฺตี**ติ โลมหํสนภเยน สพฺพากาเรน กมฺปนฺติฯ **ผนฺทมาเน**ติ อุปโยคพหุวจนํฯ **อโปฺปทเก**ติ มโนฺททเกฯ **ปริโตฺตทเก**ติ ลุฬิโตทเกฯ **อุทกปริยาทาเน**ติ ขีโณทเกฯ **พลากาหิ วา**ติ วุตฺตาวเสสาหิ ปกฺขิชาตีหิฯ **ปริปาติยมานา**ติ วิหิํสิยมานา ฆฏฺฏิยมานาฯ **อุกฺขิปิยมานา**ติ กทฺทมนฺตรโต นีหริยมานา คิลิยมานา วาฯ **ขชฺชมานา**ติ ขาทิยมานาฯ **ผนฺทนฺติ** กาเกหิฯ **สมฺผนฺทนฺติ** กุลเลหิฯ **วิปฺผนฺทนฺติ** พลากาหิฯ **เวธนฺติ** ตุเณฺฑน คหิตกาเล มรณวเสนฯ **ปเวธนฺติ** วิชฺฌนกาเลฯ **สมฺปเวธนฺติ** มรณสมีเปฯ

**ปสฺสิตฺวา**ติ อคฺคํ ปสฺสิตฺวาฯ **ตุลยิตฺวา**ติ คุณาคุณํ ตุลยิตฺวาฯ **ตีรยิตฺวา**ติ คุณาคุณํ วิตฺถาเรตฺวาฯ **วิภาวยิตฺวา**ติ วตฺถุหานภาคิํ มุญฺจิตฺวา วเชฺชตฺวาฯ **วิภูตํ กตฺวา**ติ นิปฺผตฺติํ ปาเปตฺวา อาเวณิกํ กตฺวาฯ อถ วา สํกิณฺณโทสํ โมเจตฺวา วตฺถุวิภาคกรเณน **ปสฺสิตฺวา**ฯ อปริเจฺฉทโทสํ โมเจตฺวา ปมาณกรณวเสน **ตุลยิตฺวา**ฯ วตฺถุโทสํ โมเจตฺวา วิภาคกรณวเสน **ตีรยิตฺวา**ฯ สโมฺมหโทสํ โมจยิตฺวา อคฺควิภาคกรณวเสน **วิภาวยิตฺวา**ฯ ฆนโทสํ โมเจตฺวา ปกติวิภาคกรเณน **วิภูตํ กตฺวาฯ ปหายา**ติ ปชหิตฺวาฯ **ปฏินิสฺสชฺชิตฺวา**ติ นิสฺสชฺชิตฺวาฯ **อมมายโนฺต**ติ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อาลยํ อกโรโนฺตฯ **อคณฺหโนฺต**ติ ทิฏฺฐิยา ปุพฺพภาเค ปญฺญาย ตํ น

คณฺหโนฺตฯ **อปรามสโนฺต**ติ วิตเกฺกน อูหนํ อกโรโนฺตฯ **อนภินิเวสโนฺต**ติ นิยาโมกฺกนฺติทิฏฺฐิวเสน นปฺปวิสโนฺตฯ

**อกุพฺพมาโน**ติ ปริคฺคาหตณฺหาวเสน อกโรโนฺตฯ **อชนยมาโน**ติ โปโนภวิกตณฺหาวเสน อชนยมาโนฯ **อสญฺชนยมาโน**ติ วิเสเสน อสญฺชนยมาโนฯ **อนิพฺพตฺตยมาโน**ติ ปตฺถนาตณฺหาวเสน น นิพฺพตฺตยมาโนฯ **อนภินิพฺพตฺตยมาโน**ติ สพฺพากาเรน น อภินิพฺพตฺตยมาโนฯ อุปสคฺควเสน วา เอตานิ ปทานิ วฑฺฒิตานิฯ เอวเมตฺถ ปฐมคาถาย อสฺสาทํฯ

**๑๓**. ตโต ปราหิ จตูหิ คาถาหิ อาทีนวญฺจ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สอุปายํ นิสฺสรณํ นิสฺสรณานิสํสญฺจ ทเสฺสตุํ, สพฺพาหิ วา เอตาหิ กามานํ อาทีนวํ โอการํ สํกิเลสญฺจ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เนกฺขเมฺม อานิสํสํ ทเสฺสตุํ **“อุโภสุ อเนฺตสู”**ติ คาถาทฺวยมาหฯ ตตฺถ **อุโภสุ อเนฺตสู**ติ ผสฺสผสฺสสมุทยาทีสุ ทฺวีสุ, ทฺวีสุ ปริเจฺฉเทสุฯ **วิเนยฺย ฉนฺทน**ฺติ ฉนฺทราคํ วิเนตฺวาฯ **ผสฺสํ ปริญฺญายา**ติ จกฺขุสมฺผสฺสาทิผสฺสํ, ผสฺสานุสาเรน วา ตํสมฺปยุเตฺต สเพฺพปิ อรูปธเมฺม, เตสํ วตฺถุทฺวารารมฺมณวเสน รูปธเมฺม จาติ สกลมฺปิ นามรูปํ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริชานิตฺวาฯ **อนานุคิโทฺธ**ติ รูปาทีสุ สพฺพธเมฺมสุ อคิโทฺธฯ **ยทตฺตครหี ตทกุพฺพมาโน**ติ ยํ อตฺตนา ครหติ, ตํ อกุรุมาโนฯ **น ลิมฺปตี ทิฏฺฐสุเตสุ ธีโร**ติ โส เอวรูโป ธิติสมฺปโนฺน ธีโร ทิเฏฺฐสุ จ สุเตสุ จ ธเมฺมสุ ทฺวินฺนํ เลปานํ เอเกนาปิ เลเปน น ลิมฺปติ, อากาสมิว นิรุปลิโตฺต อจฺจนฺตโวทานปฺปโตฺต โหติฯ

**ผโสฺส เอโก อโนฺต**ติ ผโสฺส เอกปริเจฺฉโทฯ ผุสตีติ ผโสฺสฯ สฺวายํ ผุสนลกฺขโณ, สงฺฆฏฺฏนรโส, สนฺนิปาตปจฺจุปฏฺฐาโน, อาปาถคตวิสยปทฏฺฐาโนฯ อยญฺหิ อรูปธโมฺมปิ สมาโน อารมฺมเณ ผุสนากาเรเนว ปวตฺตตีติ ผุสนลกฺขโณฯ เอกเทเสเนว อนลฺลียมาโนปิ รูปํ วิย จกฺขุํ, สโทฺท วิย จ โสตํ จิตฺตํ อารมฺมณญฺจ สงฺฆเฏฺฏตีติ สงฺฆฏฺฏนรโส, วตฺถารมฺมณสงฺฆฏฺฏนโต วา อุปฺปนฺนตฺตา สมฺปตฺติอเตฺถนปิ รเสน ‘‘สงฺฆฏฺฏนรโส’’ติ เวทิตโพฺพฯ วุตฺตเญฺหตํ **อฏฺฐกถายํ** –

‘‘จตุภูมกผโสฺส โน ผุสนลกฺขโณ นาม นตฺถิ, สงฺฆฏฺฏนรโส ปน ปญฺจทฺวาริโกว โหติฯ ปญฺจทฺวาริกสฺส หิ ผุสนลกฺขโณติปิ สงฺฆฏฺฏนรโสติปิ นามํฯ มโนทฺวาริกสฺส ผุสนลกฺขโณเตฺวว นามํ, น สงฺฆฏฺฏนรโส’’ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑, กามาวจรกุสล, ธมฺมุเทฺทสกถา)ฯ

อิทญฺจ วตฺวา อิทํ สุตฺตํ (มิ. ป. ๒.๓.๘) อาภตํ –

‘‘ยถา, มหาราช, เทฺว เมณฺฑา ยุเชฺฌยฺยุํ, ยถา เอโก เมโณฺฑ, เอวํ จกฺขุ ทฏฺฐพฺพํฯ ยถา ทุติโย เมโณฺฑ, เอวํ รูปํ ทฏฺฐพฺพํฯ ยถา เตสํ สนฺนิปาโต, เอวํ ผโสฺส ทฏฺฐโพฺพฯ เอวํ ผุสนลกฺขโณ จ ผโสฺส สงฺฆฏฺฏนรโส จฯ ยถา, มหาราช, เทฺว สมฺมา วเชฺชยฺยุํ, เทฺว ปาณี วเชฺชยฺยุํฯ ยถา เอโก ปาณิ, เอวํ จกฺขุ ทฏฺฐพฺพํฯ ยถา ทุติโย ปาณิ, เอวํ รูปํ ทฏฺฐพฺพํฯ ยถา เตสํ สนฺนิปาโต, เอวํ ผโสฺส ทฏฺฐโพฺพฯ เอวํ ผุสนลกฺขโณ จ ผโสฺส สงฺฆฏฺฏนรโส จา’’ติ วิตฺถาโรฯ

ยถา วา ‘‘จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑๓๕๒, ๑๓๕๔) จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ จกฺขุอาทินาเมน วุตฺตานิ, เอวมิธาปิ ตานิ จกฺขุอาทินาเมเนว วุตฺตานีติ เวทิตพฺพานิฯ ตสฺมา ‘‘เอวํ จกฺขุ ทฏฺฐพฺพ’’นฺติอาทีสุ เอวํ จกฺขุวิญฺญาณํ ทฏฺฐพฺพนฺติ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เอวํ สเนฺต จิตฺตารมฺมณสงฺฆฏฺฏนโต อิมสฺมิมฺปิ สุเตฺต กิจฺจเฏฺฐเนว รเสน ‘‘สงฺฆฏฺฏนรโส’’ติ สิโทฺธ โหติฯ ติณฺณํ สนฺนิปาตสงฺขาตสฺส ปน อตฺตโน การณสฺส วเสน ปเวทิตตฺตา สนฺนิปา ตปจฺจุปฏฺฐาโนฯ อยญฺหิ ตตฺถ ตตฺถ ‘‘ติณฺณํ สงฺคติ ผโสฺส’’ติ เอวํ การณเสฺสว วเสน ปเวทิโต ติฯ อิมสฺส จ สุตฺตปทสฺส ติณฺณํ สงฺคติยา ผโสฺสติ อยมโตฺถ, น สงฺคติมตฺตเมว ผโสฺสฯ

เอวํ ปเวทิตตฺตา ปน เตเนวากาเรน ปจฺจุปฏฺฐาตีติ ‘‘สนฺนิปาตปจฺจุปฏฺฐาโน’’ติ วุโตฺตฯ ผลเฏฺฐน ปน ปจฺจุปฏฺฐาเนเนส เวทนาปจฺจุปฏฺฐาโน นาม โหติฯ เวทนํ เหส ปจฺจุปฏฺฐาเปติ, อุปฺปาเทตีติ อโตฺถฯ อุปฺปาทยมาโน จ ยถา พหิทฺธา อุณฺหปจฺจยาปิ สมานา ลาขาสงฺขาต ธาตุนิสฺสิตา อุสฺมา อตฺตโน นิสฺสเย มุทุภาวการี โหติ, น อตฺตโน ปจฺจยภูเตปิ พหิทฺธา วีตจฺจิ ตงฺคารสงฺขาเต อุณฺหภาเวฯ เอวํ วตฺถารมฺมณสงฺขาตอญฺญปจฺจโยปิ สมาโน จิตฺตนิสฺสิตตฺตา อตฺตโน นิสฺสยภูเต จิเตฺต เอว เอส เวทนุปฺปาทโก โหติ, น อตฺตโน ปจฺจยภูเตปิ วตฺถุมฺหิ อา รมฺมเณวาติ เวทิตโพฺพฯ ตเชฺชน สมนฺนาหาเรน ปน อินฺทฺริเยน จ ปริกฺขเต วิสเย อนนฺตรา เยน อุปฺปชฺชนโต เอส ‘‘อาปาถคตวิสยปทฏฺฐาโน’’ติ วุจฺจติฯ

ผโสฺส ยโต สมุเทติ อุปฺปชฺชติ, โส ‘‘ผสฺสสมุทโย’’ติ วุจฺจติฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘สฬาย ตนปจฺจยา ผโสฺส’’ติ (มหาว. ๑; วิภ. ๒๒๕)ฯ อตีตทุโก กาลวเสน วุโตฺตฯ เวทนาทุโก ‘‘อุ เปกฺขา ปน สนฺตตฺตา, สุขมิเจฺจว ภาสิตา’’ติ (วิภ. อฏฺฐ. ๒๓๒) วุตฺตตฺตา อุเปกฺขาเวทนํ สุข เมว กตฺวา สุขทุกฺขวเสน, นามรูปทุโก รูปารูปวเสน, อายตนทุโก สํสารปวตฺติวเสน, สกฺกาย ทุโก ปญฺจกฺขนฺธวเสน วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ สุขยตีติ **สุขา**ฯ เวทยตีติ **เวทนา**ฯ ทุกฺขยตี ติ **ทุกฺขา**ฯ นมนลกฺขณํ **นามํ**ฯ รุปฺปนลกฺขณํ **รูปํ**ฯ จกฺขายตนาทีนิ **ฉ อชฺฌตฺติกานิ**ฯ รูปาย ตนาทีนิ **ฉ พาหิรานิ**ฯ รูปกฺขนฺธาทโย ปญฺจกฺขนฺธา วิชฺชมานเฏฺฐน **สกฺกาโย**ฯ อวิชฺชา กมฺมตณฺหาอาหารผสฺสนามรูปา **สกฺกายสมุทโย**ฯ

**จกฺขุสมฺผโสฺส**ติ จกฺขตีติ จกฺขุ, รูปํ อสฺสาเทติ วิภาเวติ จาติ อโตฺถฯ จกฺขุโต ปวโตฺต สมฺผโสฺส จกฺขุสมฺผโสฺสฯ โส ปน อตฺตนา สมฺปยุตฺตาย เวทนาย สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยวิ ปากอาหารสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตวเสน อฏฺฐธา ปจฺจโย โหติฯ สุณาตีติ **โสตํ**ฯ ตํ สสมฺภารโสต พิลสฺส อโนฺต ตนุตมฺพโลมาจิเต องฺคุลิเวฐกสณฺฐาเน ปเทเส โสตวิญฺญาณาทีนํ ยถารหํ วตฺถุทฺวารภาวํ สาธยมานํ ติฏฺฐติฯ โสตโต ปวโตฺต สมฺผโสฺส **โสตสมฺผโสฺสฯ ฆานสมฺผสฺสา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ ฆายตีติ ฆานํ ฯ ตํ สสมฺภารพิลสฺส อโนฺต อชปทสณฺฐาเน ปเทเส ฆาน วิญฺญาณาทีนํ ยถารหํ วตฺถุทฺวารภาวํ สาธยมานํ ติฏฺฐติฯ ชีวิตมวฺหายตีติ **ชิวฺหา,** สายนเฏฺฐน วา **ชิวฺหา**ฯ สา สสมฺภารชิวฺหาย อติอคฺคมูลปสฺสานิ วเชฺชตฺวา อุปริมตลมเชฺฌ ภินฺนอุปฺปล ทลคฺคสณฺฐาเน ปเทเส ชิวฺหาวิญฺญาณาทีนํ ยถารหํ วตฺถุทฺวารภาวํ สาธยมานา ติฏฺฐติฯ กุจฺฉิตานํ สาสวธมฺมานํ อาโยติ **กาโย**ฯ อาโยติ อุปฺปตฺติเทโสฯ ยาวตา อิมสฺมิํ กาเย อุปาทิ ณฺณปวตฺติ นาม อตฺถิ, ตตฺถ เยภุเยฺยน กายปฺปสาโท กายวิญฺญาณาทีนํ ยถารหํ วตฺถุทฺวาร ภาวํ สาธยมาโน ติฏฺฐติฯ มุนาตีติ **มโน,** วิชานาตีติ อโตฺถฯ **มโน**ติ สหาวชฺชนภวงฺคํ; มนโต ปวโตฺต สมฺผโสฺส **มโนสมฺผโสฺส**ฯ

ฉพฺพิธมฺปิ ผสฺสํ ทุวิธเมว โหตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘อธิวจนสมฺผโสฺส ปฏิฆสมฺผโสฺส’’**ติ อาห ฯ มโนทฺวาริโก **อธิวจนสมฺผโสฺส**ฯ ปญฺจทฺวาริโก วตฺถารมฺมณาทิปฏิเฆน อุปฺปชฺชนโต **ปฏิฆ สมฺผโสฺส**ฯ

สุขเวทนาย อารมฺมเณ **สุขเวทนีโย**ฯ ทุกฺขเวทนาย อารมฺมเณ **ทุกฺขเวทนีโย**ฯ อทุกฺ ขมสุขเวทนาย อารมฺมเณ **อทุกฺขมสุขเวทนีโย**ฯ ตตฺถ สุขยตีติ สุขํ, ยสฺสุปฺปชฺชติ, ตํ สุขิตํ ก

โรตีติ อโตฺถฯ สุฏฺฐุ วา ขนติ, ขาทติ จ กายจิตฺตาพาธนฺติ สุขํฯ ทุกฺขยตีติ ทุกฺขํ, ยสฺสุปฺปชฺชติ, ตํ ทุกฺขิตํ กโรตีติ อโตฺถฯ น ทุกฺขํ น สุขนฺติ อทุกฺขมสุขํ, **ม**-กาโร ปทสนฺธิวเสน วุโตฺตฯ

**กุสโล**ติอาทโย ชาติวเสน วุตฺตาฯ ตตฺถ **กุสโล**ติ เอกวีสติกุสลจิตฺตสมฺปยุโตฺตฯ **อกุสโล**ติ ทฺวาทสากุสลจิตฺตสมฺปยุโตฺตฯ **อพฺยากโต**ติ อวเสสวิปากกิริยาพฺยากตจิตฺตสมฺปยุโตฺตฯ

ปุน ภวปฺปเภทวเสน นิทฺทิสโนฺต **“กามาวจโร”**ติอาทิมาหฯ จตุปญฺญาสกามาวจรจิตฺตสมฺปยุโตฺต **กามาวจโร**ฯ กามํ ปหาย รูเป อวจรตีติ **รูปาวจโร,** กุสลาพฺยากตวเสน ปญฺจทสรูปาวจรจิตฺตสมฺปยุโตฺตฯ กามญฺจ รูปญฺจ ปหาย อรูเป อวจรตีติ **อรูปาวจโร,** กุสลาพฺยากตวเสน ทฺวาทสารูปาวจรจิตฺตสมฺปยุโตฺตฯ

อิทานิ อภินิเวสวเสน ทเสฺสโนฺต **“สุญฺญโต”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุญฺญโต**ติ ราคโทสโมเหหิ สุญฺญตฺตา สุญฺญโตฯ ราคโทสโมหนิมิเตฺตหิ อนิมิตฺตตฺตา **อนิมิโตฺต**ฯ ราคโทสโมหปณิธีนํ อภาวโต **อปฺปณิหิโต**ติ วุจฺจติฯ

อิทานิ วฏฺฏปริยาปนฺนอปริยาปนฺนวเสน ทเสฺสโนฺต **“โลกิโย”**ติอาทิมาหฯ โลโก วุจฺจติ ลุชฺชนปลุชฺชนเฏฺฐน วฏฺฏํ , ตสฺมิํ ปริยาปนฺนภาเวน โลเก นิยุโตฺตติ **โลกิโย**ฯ อุตฺติโณฺณติ อุตฺตโร, โลเก อปริยาปนฺนภาเวน โลกโต อุตฺตโรติ **โลกุตฺตโรฯ ผุสนา**ติ ผุสนากาโรฯ **สมฺผุสนา สมฺผุสิตตฺต**นฺติ อุปสเคฺคน ปทํ วฑฺฒิตํฯ

**เอวํ ญาตํ กตฺวา**ติ เอวํ ปากฏํ กตฺวา ชานโนฺต **ตีเรติ** ตีรยติ, อุปริ วตฺตพฺพาการเรน จิเนฺตติฯ อนิจฺจนฺติกตาย อาทิอนฺตวนฺตตาย จ **อนิจฺจโต** ตีเรติฯ อุปฺปาทวยปฏิปีฬนตาย ทุกฺขวตฺถุตาย จ **ทุกฺขโต**ฯ ปจฺจยยาปนียตาย โรคมูลตาย จ **โรคโต**ฯ ทุกฺขตาสูลโยคิตาย กิเลสาสุจิปคฺฆรตาย อุปฺปาทชราภเงฺคหิ อุทฺธุมาตปริปกฺกปภินฺนตาย จ **คณฺฑโต**ฯ ปีฬาชนกตาย อโนฺตตุทนตาย ทุนฺนีหรณียตาย จ **สลฺลโต**ฯ วิครหณียตาย อวฑฺฒิอาวหนตาย อฆวตฺถุตาย จ **อฆโต**ฯ อเสริภาวชนกตาย อาพาธปทฏฺฐานตาย จ **อาพาธโต**ฯ อวสตาย อวิเธยฺยตาย จ **ปรโต**ฯ พฺยาธิชรามรเณหิ ลุชฺชนปลุชฺชนตาย **ปโลกโต**ฯ อเนกพฺยสนาวหนตาย **อีติโต**ฯ อวิทิตานํเยว วิปุลานํ อนตฺถานํ อาวหนโต สพฺพูปทฺทววตฺถุตาย จ **อุปทฺทวโต**ฯ สพฺพภยานํ อากรตาย จ ทุกฺขวูปสมสงฺขาตสฺส ปรมสฺสาสสฺส ปฏิปกฺขภูตตาย จ **ภยโต**ฯ อเนเกหิ อนเตฺถหิ อนุพทฺธตาย โทสูปสฏฺฐตาย, อุปสโคฺค วิย อนธิวาสนารหตาย จ **อุปสคฺคโต**ฯ พฺยาธิชรามรเณหิ เจว ลาภาทีหิ จ โลกธเมฺมหิ ปจลิตตาย **จลโต**ฯ อุปกฺกเมน เจว สรเสน จ ปภงฺคุปคมนสีลตาย **ปภงฺคุโต**ฯ สพฺพาวตฺถาวินิปาติตาย, ถิรภาวสฺส จ อภาวตาย **อธุวโต**ฯ อตายนตาย เจว อลพฺภเนยฺยเขมตาย จ **อตาณโต**ฯ อลฺลียิตุํ อนรหตาย, อลฺลีนานมฺปิ จ เลณกิจฺจาการิตาย **อเลณโต**ฯ นิสฺสิตานํ ภยสารกตฺตาภาเวน **อสรณโต**ฯ ยถาปริกปฺปิเตหิ ธุวสุภสุขตฺตภาเวหิ ริตฺตตาย **ริตฺตโต**ฯ ริตฺตตาเยว **ตุจฺฉโต,** อปฺปกตฺตา วาฯ อปฺปกมฺปิ หิ โลเก ‘‘ตุจฺฉ’’นฺติ วุจฺจติฯ สามินิวาสิเวทก การกาธิฏฺฐายกวิรหิตตาย **สุญฺญโต**ฯ

สยญฺจ อสามิกภาวาทิตาย **อนตฺตโต**ฯ ปวตฺติทุกฺขตาย, ทุกฺขสฺส จ อาทีนวตาย **อาทีนวโต**ฯ อถ วา อาทีนํ วาติ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ อาทีนโว, กปณมนุสฺสเสฺสตํ อธิวจนํฯ ขนฺธาปิ จ กปณาเยวาติ อาทีนวสทิสตาย **อาทีนวโต**ฯ ชราย เจว มรเณน จาติ เทฺวธา ปริณามปกติตาย **วิปริณามธมฺมโต**ฯ ทุพฺพลตาย, เผคฺคุ วิย สุขภญฺชนียตาย จ **อสารกโต**ฯ อฆเหตุ

ตาย **อฆมูลโต**ฯ มิตฺตมุขสปโตฺต วิย วิสฺสาสฆาติตาย **วธกโต**ฯ วิคตภวตาย วิภวสมฺภูตตาย จ **วิภวโต**ฯ อาสวปทฏฺฐานตาย **สาสวโต**ฯ เหตุปจฺจเยหิ อภิสงฺขตตาย **สงฺขตโต**ฯ มจฺจุมาร กิเลสมารานํ อามิสภูตตาย **มารามิสโต**ฯ ชาติชราพฺยาธิมรณปกติตาย **ชาติชราพฺยาธิ มรณธมฺมโต**ฯ โสกปริเทวอุปายาสเหตุตาย **โสกปริเทวอุปายาสธมฺมโต**ฯ ตณฺหาทิฏฺฐิ ทุจฺจริตสํกิเลสานํ วิสยธมฺมตาย **สํกิเลสธมฺมโต**ฯ อวิชฺชากมฺมตณฺหาสฬายตนวเสน อุปฺปตฺ ติโต **สมุทยโต**ฯ เตสํ อภาเวน **อตฺถงฺคมโต**ฯ ผเสฺส ฉนฺทราควเสน มธุรสฺสาเทน **อสฺสาท โต**ฯ ผสฺสสฺส วิปริณาเมน **อาทีนวโต**ฯ อฺภินฺนํ นิสฺสรเณน **นิสฺสรณโต ตีเรตี**ติ สเพฺพสุ จ อิ เมสุ ‘‘ตีเรตี’’ติ ปาฐเสโส ทฏฺฐโพฺพฯ

**ปชหตี**ติ สกสนฺตานโต นีหรติฯ **วิโนเทตี**ติ ตุทติฯ **พฺยนฺตึ กโรตี**ติ วิคตนฺตํ กโรติฯ **อ นภาวํ คเมตี**ติ อนุ อนุ อภาวํ คเมติฯ อริยมคฺคสเตฺถน อุจฺฉินฺนํ ตณฺหาอวิชฺชามยํ มูลเมเต สนฺติ **อุจฺฉินฺนมูลา**ฯ ตาลวตฺถุ วิย เนสํ วตฺถุ กตนฺติ **ตาลาวตฺถุกตา**ฯ ยถา หิ ตาลรุกฺขํ สมูลํ อุทฺธริตฺวา ตสฺส วตฺถุมเตฺต ตสฺมึ ปเทเส กเต น ปุน ตสฺส ตาลสฺส อุปฺปตฺติ ปญฺญายติ, เอวํ อริยมคฺคสเตฺถน สมูเล รูปาทิรเส อุทฺธริตฺวา เตสํ ปุเพฺพ อุปฺปนฺนปุพฺพภาเวน วตฺถุมเตฺต จิตฺ ตสนฺตาเน กเต สเพฺพปิ เต ‘‘ตาลาวตฺถุกตา’’ติ วุจฺจนฺติฯ **ยเสฺสโส**ติ ยสฺส ปุคฺคลสฺส เอโส เคโธฯ **สมุจฺฉิโนฺน**ติ อุจฺฉิโนฺนฯ **วูปสโนฺต**ติ ผเลน วูปสโนฺตฯ **ปฏิปสฺสโทฺธ**ติ ปฏิปสฺสทฺธิปฺปหาเนน ปฏิปสฺสมฺภิโตฯ อุปสเคฺคน วา ปทํ วฑฺฒิตํฯ **อภพฺพุปฺปตฺติโก**ติ ปุน อุปฺปชฺชิตุํ อภโพฺพฯ **ญาณคฺคินา ทโฑฺฒ**ติ มคฺคญาณคฺคินา ฌาปิโตฯ อถ วา วิสนิกฺขิตฺตํ ภาชเนน สห ฉฑฺฑิตํ วิย วตฺถุนา สห ปหีโนฯ มูลจฺฉินฺนวิสวลฺลิ วิย สมูลจฺฉิโนฺนติ **สมุจฺฉิ โนฺน**ฯ อุทฺธเน อุทกํ สิญฺจิตฺวา นิพฺพาปิตองฺคารํ วิย **วูปสโนฺต**ฯ นิพฺพาปิตองฺคาเร ปติตอุทก ผุสิตํ วิย **ปฏิปสฺสโทฺธ**ฯ องฺกุรุปฺปตฺติยา เหตุจฺฉินฺนพีชํ วิย **อภพฺพุปฺปตฺติโก**ฯ อสนิปาตวิสรุ โกฺข วิย **ญาณ**คฺคินา **ทโฑฺฒ**ติ เอวเมเก วณฺณยนฺติฯ

**วีตเคโธ**ติ อิทํ สกภาวปริจฺจชนวเสน วุตฺตํฯ **วิคตเคโธ**ติ อิทํ อารมฺมเณ สาลยภาวปริ จฺจชนวเสนฯ **จตฺตเคโธ**ติ อิทํ ปุน อนาทิยนภาวทสฺสนวเสนฯ **มุตฺตเคโธ**ติ อิทํ สนฺตติโต วิ นิโมจนวเสนฯ **ปหีนเคโธ**ติ อิทํ มุตฺตสฺสาปิ กฺวจิ อนวฏฺฐานทสฺสนวเสนฯ **ปฏิ นิสฺสฏฺฐเคโธ**ติ อิทํ อาทินฺนปุพฺพสฺส นิสฺสคฺคทสฺสนวเสน วุตฺตํฯ **วีตราโค วิคตราโค จตฺ ตราโค**ติ วุตฺตนเยน โยเชตพฺพํฯ ตตฺถ คิชฺฌนวเสน **เคโธ**ฯ รญฺชนวเสน **ราโค**ฯ **นิจฺฉาโต**ติ นิตฺตโณฺหฯ ‘‘นิจฺฉโท’’ติปิ ปาโฐ, ตณฺหาฉทนวิรหิโตติ อโตฺถฯ **นิพฺพุโต**ติ นิพฺพุตสภาโวฯ **สีติภูโต**ติ สีตสภาโวฯ **สุขปฏิสํเวที**ติ กายิกเจตสิกสุขํ อนุภวนสภาโวฯ **พฺรหฺมภูเตนา**ติ อุตฺตมสภาเวนฯ **อตฺตนา**ติ จิเตฺตนฯ

**กตตฺตา จา**ติ ปาปกมฺมานํ กตภาเวน จฯ **อกตตฺตา จา**ติ กุสลานํ อกตภาเวน จฯ **กตํ เม กายทุจฺจริตํ, อกตํ เม กายสุจริต**นฺติอาทโย ทฺวารวเสน อวิรติวิรติวเสน กมฺมปถวเสน จ วุตฺตาฯ **สีเลสุมฺหิ น ปริปูรการี**ติอาทโย จตุปาริสุทฺธิสีลวเสนฯ **ชาคริยมนนุยุโตฺต**ติ ปญฺจชาครณวเสนฯ **สติสมฺปชเญฺญนา**ติ สาตฺถกาทิสมฺปชญฺญวเสน ฯ **จตฺตาโร สติปฏฺ ฐานา**ติอาทโย โพธิปกฺขิยธมฺมา โลกิยโลกุตฺตรวเสนฯ **ทุกฺขํ เม อปริญฺญาต**นฺติอาทโย จตฺตาโร อริยสจฺจวเสน วุตฺตาติ เวทิตพฺพํฯ เต อตฺถโต ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตนยตฺตา ปากฏาเยวฯ

**ธีโร ปณฺฑิโต**ติ สตฺต ปทา วุตฺตตฺถาเยวฯ อปิ จ ทุเกฺข อกมฺปิยเฏฺฐน **ธีโร**ฯ สุเข อนุ ปฺปิลวเฏฺฐน **ปณฺฑิโต**ฯ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกเตฺถ กตปริจยเฏฺฐน **ปญฺญวา**ฯ อตฺตตฺถปรเตฺถ นิจฺจลเฏฺฐน **พุทฺธิมา**ฯ คมฺภีรอุตฺตานเตฺถ อปโจฺจสกฺกนเฏฺฐน **ญาณี**ฯ คุฬฺหปฏิจฺฉนฺนเตฺถ

โอภาสนเฏฺเฐน **วิภาวี**ฯ นิกฺกิเลสพฺยวทานเฏฺเฐน ตุลาสทิโสติ **เมธาวี**ฯ **น ลิมฺปตี**ติ สชาติยา น ลิมฺปติ อากาเส เลขา วิยฯ **น ปลิมฺปตี**ติ วิเสเสน น ลิมฺปติฯ **น อุปลิมฺปตี**ติ สโณฺหโค หุตฺวาปิ น ลิมฺปติ หตฺถตเล เลขา วิยฯ **อลิโตฺต**ติ สโณฺหโค หุตฺวาปิ น กิลิสฺสติ กาสิกวเตฺถ ฐปิตมณิรตนํ วิยฯ **อปลิโตฺต**ติ วิเสเสน น กิลิสฺสติ มณิรตเน ปลิเวฐิตกาสิกวตฺถํ วิยฯ **อนุปลิโตฺต**ติ อุปคนฺตฺวาปิ น อลฺลียติ โปกฺขรปเตฺต อุทกพินฺทุ วิยฯ **นิกฺขโนฺต**ติ พหิ นิกฺขโนฺต พนฺธนาคารโต ปลาโต วิยฯ **นิสฺสโฏ**ติ ปาปปหีโน อมิตฺตสฺส ปฏิจฺฉาปิตกิลิฏฺฐวตฺถุ วิยฯ **วิปฺปมุโตฺต**ติ สุฏฺฐุ มุโตฺต คยฺหูปเค วตฺถุมฺหิ รตฺตึ นาเสตฺวา ปุน นาคมนํ วิยฯ **วิสโญฺญโตฺต**ติ กิเลเสหิ เอกโต น ยุโตฺต พฺยาธินา มุตฺตคิลาโน วิยฯ **วิมริยาทิกเตน เจตสา**ติ วิคตมริยาทกเตน จิเตฺตน, สพฺพภเวน สพฺพารมฺมเณน สพฺพกิเลเสหิ มุตฺตจิเตฺตนาติ อโตฺถฯ

**๑๔**. **สญฺญํ ปริญฺญา**ติ คาถาย ปน อยํ สเงฺขปโตฺถ – น เกวลญฺจ ผสฺสเมว, อปิ จ โข ปน กามสญฺญาทิเภทํ สญฺญํ, สญฺญานุสาเรน วา ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว นามรูปํ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริชานิตฺวา อิมาย ปฏิปทาย จตุพฺพิธมฺปิ วิตเรยฺย **โอฆํ,** ตโต โส ติโณฺณโฆ ตณฺหาทิฏฺฐิปริคฺคเหสุ ตณฺหาทิฏฺฐิกิเลสปฺปหาเนน อนุปลิโตฺต ขีณาสวมุนิ ราคาทิสลฺลานํ อพฺพูฬฺหตฺตา **อพฺพูฬฺหสโลฺล,** สติเวปุลฺลปฺปตฺติยา **อปฺปมโตฺต จรํ,** ปุพฺพภาเค วา อปฺปมโตฺต จรโนฺต เตน อปฺปมาทจาเรน อพฺพูฬฺหสโลฺล หุตฺวา สกปรตฺตภาวาทิเภทํ **นาสีสติ โลกมิมํ ปรญฺจ,** อญฺญทตฺถุ จริมจิตฺตนิโรธา นิรุปาทาโนว ชาตเวโท ปรินิพฺพาตีติ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิ, ธมฺมเนตฺติฐปนเมว กโรโนฺต; น ตุ อิมาย เทสนาย มคฺคํ วา ผลํ วา อุปฺปาเทสิ, ขีณาสวสฺส เทสิตตฺตาติฯ

นีลาทิเภทํ อารมฺมณํ สญฺชานาตีติ **สญฺญา**ฯ สา สญฺชานนลกฺขณา ปจฺจาภิญฺญาณรสาฯ จตุภูมิกสญฺญา หิ โนสญฺชานนลกฺขณา นาม นตฺถิ, สพฺพา สญฺชานนลกฺขณาวฯ ยา ปเนตฺถ อภิญฺญาเณน สญฺชานาติ, สา ปจฺจาภิญฺญาณรสา นาม โหติฯ ตสฺสา วฑฺฒกิสฺส ทารุมฺหิ อภิญฺญาณํ กตฺวา ปุน เตน อภิญฺญาเณน ตํ ปจฺจาภิชานนกาเล, ปุริสสฺส กาฬติลกาทิอภิญฺญาณํ สลฺลเกฺขตฺวา ปุน เตน อภิญฺญาเณน ‘‘อสุโก นาม เอโส’’ติ ตสฺส ปจฺจาภิชานนกาเล, รโญฺญ ปิฬนฺธนโคปกภณฺฑาคาริกสฺส ตสฺมึ ตสฺมึ ปิฬนฺธเน นามปณฺณกํ พนฺธิตฺวา ‘‘อสุกํ ปิฬนฺธนํ นาม อาหรา’’ติ วุเตฺต ทีปํ ชาเลตฺวา สารคพฺภํ ปวิสิตฺวา ปณฺณํ วาเจตฺวา ตสฺส ตเสฺสว ปิฬนฺธนสฺส อาหรณกาเล จ ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ

อปโร นโย – สพฺพสงฺคาหิกวเสน หิ สญฺชานนลกฺขณา สญฺญา, ปุนสญฺชานนปจฺจยนิมิตฺตกรณรสา ทารุอาทีสุ ตจฺฉกาทโย วิย, ยถาคหิตนิมิตฺตวเสน อภินิเวสกรณปจฺจุปฏฺฐานา หตฺถิทสฺสกอโนฺธ วิย, อารมฺมเณ อโนคาฬฺหวุตฺติตาย อจิรฏฺฐานปจฺจุปฏฺฐานา วา วิชฺชุ วิย, ยถาอุปฏฺฐิตวิสยปทฏฺฐานา ติณปุริสเกสุ มิคโปตกานํ ปุริสาติ อุปฺปนฺนสญฺญา วิยฯ ยา ปเนตฺถ ญาณสมฺปยุตฺตา โหติ, สา ญาณเมว อนุวตฺตติ, สสมฺภารปถวีอาทีสุ เสสธมฺมา ปถวีอาทีนิ วิยาติ เวทิตพฺพาฯ

กามปฏิสญฺญุตฺตา สญฺญา **กามสญฺญา**ฯ พฺยาปาทปฏิสญฺญุตฺตา สญฺญา **พฺยาปาทสญฺญา**ฯ วิหึสาปฏิสญฺญุตฺตา สญฺญา **วิหึสาสญฺญา** ฯ เตสุ เทฺว สเตฺตสุปิ สงฺขาเรสุปิ อุปฺปชฺชนฺติฯ กามสญฺญา หิ ปิเย มนาเป สเตฺต วา สงฺขาเร วา วิตเกฺกนฺตสฺส อุปฺปชฺชติฯ พฺยาปาทสญฺญา อปฺปิเย อมนาเป สเตฺต วา สงฺขาเร วา กุชฺฌิตฺวา โอโลกนกาลโต ปฏฺฐาย ยาว วินาสนา อุปฺปชฺชติฯ วิหึสาสญฺญา สงฺขาเรสุ น อุปฺปชฺชติฯ สงฺขาโร หิ ทุกฺขาเปตโพฺพ นาม นตฺถิฯ ‘‘อิเม สตฺตา หญฺญนฺตุ วา, อุจฺฉิชฺชนฺตุ วา, วินสฺสนฺตุ วา, มา วา อเหสุ’’นฺติ จินฺตน

กาเล ปน สเตฺตสุ อุปฺปชฺชติฯ เนกฺขมฺมปฏิสญฺญุตฺตา สญฺญา **เนกฺขมฺมสญฺญา,** สา อสุภ ปุพฺพภาเค กามาวจรา โหติ, อสุภฌาเน รูปาวจรา, ตํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา อุปฺปนฺนมคฺคผล กาเล โลกุตฺตราฯ อพฺยาปาทปฏิสญฺญุตฺตา สญฺญา **อพฺยาปาทสญฺญา,** สา เมตฺตาปุพฺพ ภาเค กามาวจรา โหติ, เมตฺตาฌาเน รูปาวจรา, ตํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา อุปฺปนฺนมคฺคผลกาเล โลกุตฺตราฯ อวิหิํสาปฏิสญฺญุตฺตา สญฺญา **อวิหิํสาสญฺญา,** สา กรุณาปุพฺพภาเค กามาวจรา, กรุณาฌาเน รูปาวจรา, ตํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา อุปฺปนฺนมคฺคผลกาเล โลกุตฺตราฯ ยทา อโลโภ สีสํ โหติ, ตทา อิตเร เทฺว ตทนฺวายิกา ภวนฺติฯ ยทา เมตฺตา สีสํ โหติ, ตทา อิตเร เทฺว ตทนฺ วายิกา ภวนฺติฯ ยทา กรุณา สีสํ โหติ, ตทา อิตเร เทฺว ตทนฺวายิกา ภวนฺติฯ รูปารมฺมณํ อา รพฺภ อุปฺปนฺนา สญฺญา **รูปสญฺญาฯ สทฺทสญฺญา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ อิทํ ตสฺสาเยว อา รมฺมณโต นามํฯ อารมฺมณานํ วุตฺตตฺตา จกฺขุสมฺผสฺสชาทิวตฺถูนิปิ วุตฺตาเนว โหนฺติฯ

**ยา เอวรูปา สญฺญา**ติ อญฺญาปิ ‘‘ปฏิฆสมฺผสฺสชา สญฺญา อธิวจนสมฺผสฺสชา สญฺญา’’ติ เอวมาทิกา เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ อธิวจนสมฺผสฺสชา สญฺญาติปิ ปริยาเยน ฉทฺวาริกา เยว ฯ ตโย หิ อรูปิโน ขนฺธา สยํ ปิฎฺฐิวฏฺฏกา หุตฺวา อตฺตนา สหชาตสญฺญาย ‘‘อธิวจน สมฺผสฺสชา สญฺญา’’ติ นามํ กโรนฺติ, นิปฺปริยาเยน ปน ปฏิฆสมฺผสฺสชา สญฺญา นาม ปญฺจทฺ วาริกา สญฺญา, อธิวจนสมฺผสฺสชา สญฺญา นาม มโนทฺวาริกา สญฺญาฯ เอตา อติเรกสญฺญา ปริคฺคหิตาติ เวทิตพฺพาฯ

**สญฺญา**ติ สภาวนามํฯ **สญฺชานนา**ติ สญฺชานนากาโรฯ **สญฺชานิตตฺตน**นฺติ สญฺชานิต ภาโวฯ

**อวิโชฺชฆ**นฺติ ปูเรตุํ อยุตฺตเฏฺฐน กายทุจฺจริตาทิ อวินฺทิยํ นาม, อลทฺธพฺพนฺติ อโตฺถฯ ตํ อวินฺทิยํ วินฺทตีติ อวิชฺชาฯ ตพฺพิปรีตโต กายสุจริตาทิ วินฺทิยํ นาม, ตํ วินฺทิยํ น วินฺทตีติ อวิชฺ ชาฯ ขนฺธานํ ราสฏฺฐํ, อายตนานํ อายตนฏฺฐํ, ธาตูนํ สุญฺญฏฺฐํ, อินฺทฺริยานํ อธิปติยฏฺฐํ, สจฺ จานํ ตถฏฺฐํ อวิทิตํ กโรตีติปิ อวิชฺชาฯ ทุกฺขาทีนํ ปีฬนาทิวเสน วุตฺตํ จตุพฺพิธํ อตฺถํ อวิทิตํ ก โรตีติปิ อวิชฺชาฯ อนฺตวิรหิเต สํสาเร โยนิคติภววิญฺญาณฏฺฐิติสตฺตาวาเสสุ สเตฺต ชวาเปตีติ อวิชฺชาฯ ปรมตฺถโต อวิชฺชมาเนสุ อิตฺถิปุริสาทีสุ ชวติ, วิชฺชมาเนสุ ขนฺธาทีสุ น ชวตีติ อวิชฺ ชาฯ อปิ จ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ วตฺถารมฺมณานํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทปฏิจฺจสมุปฺปนฺนานญฺจ ธมฺ มานํ ฉาทนโตปิ อวิชฺชา, ตํ อวิโชฺชฆํฯ กาโมฆวเสน **อุตฺตเรยฺย**ฯ ภโวฆวเสน **ปตเรยฺย**ฯ ทิโฏฺฐฆวเสน **สมติกฺกเมยฺย**ฯ อวิโชฺชฆวเสน **วีติวเตฺตยฺย**ฯ อถ วา โสตาปตฺติมเคฺคน ปหานวเสน **อุตฺตเรยฺย**ฯ สกทาคามิมเคฺคน ปหานวเสน **ปตเรยฺย**ฯ อนาคามิมเคฺคน ปหาน วเสน **สมติกฺกเมยฺย**ฯ อรหตฺตมเคฺคน ปหานวเสน **วีติวเตฺตยฺย**ฯ อถ วา **‘‘ตเรยฺยาทิ**ป ญฺจปทํ ตทงฺคาทิปญฺจปหาเนน โยเชตพฺพ’’นฺติ เกจิ วทนฺติฯ

**‘‘โมนํ วุจฺจติ ญาณ’’**นฺติ วตฺวา ตํ ปเภทโต ทเสฺสตุํ **‘‘ยา ปญฺญา ปชานนา’’**ติอาทิม าหฯ ตํ วุตฺตนยเมว ฐเปตฺวา ‘‘อโมโห ธมฺมวิจโย’’ติ ปทํฯ **อโมโห** กุสเลสุ ธเมฺมสุ อภาวนาย ปฏิปกฺข ภาวนาเหตุฯ อโมเหน อวิปรีตํ คณฺหาติ มูฬฺหสฺส วิปรีตคฺคหณโตฯ อโมเหน ยา ถาวํ ยาถาวโต ธาเรโนฺต ยถาสภาเว ปวตฺตติฯ มูโฬฺห หิ ‘‘ตจฺฉํ อตจฺฉํ, อตจฺฉญฺจ ตจฺฉ’’นฺติ คณฺหาติ; ตถา อิจฺฉิตาลาภทุกฺขํ น โหติฯ อมูฬฺหสฺส ‘‘ตํ กุเตฺตถ ลพฺภา’’ติ เอวมาทิปจฺจเวกฺ ขณสมฺภวโต มรณทุกฺขํ น โหติฯ สโมฺมหมรณญฺหิ ทุกฺขํ, น จ ตํ อมูฬฺหสฺส โหติฯ ปพฺพชิ ตานํ สุขสํวาโส โหติ, ติรจฺฉานโยนิยํ นิพฺพตฺติ น โหติฯ โมเหน หิ นิจฺจสมฺมูฬฺหา ติรจฺฉาน โยนิํ อุปปชฺชนฺติ ฯ โมหปฏิปกฺข จ อโมโห โมหวเสน อมชฺฌตฺตภาวสฺส อภาวกโรฯ อโม

เหน อวิหึสาสญฺญา ธาตุสญฺญา มชฺฌิมาย ปฏิปตฺติยา ปฏิปชฺชนํ, ปจฺฉิมคนฺถทฺวยสฺส ปเภทนญฺจ โหติฯ ปจฺฉิมานิ เทฺว สติปฏฺฐานานิ ตเสฺสว อานุภาเวน อิชฺฌนฺติฯ อโมโห ทีฆายุกตาย ปจฺจโย โหติฯ อมูโฬฺห หิ หิตาหิตํ ญตฺวา อหิตํ ปริวชฺเชนฺโต หิตญฺจ ปฏิเสวมาโน ทีฆายุโก โหติ, อตฺตสมฺปตฺติยา อปริหีโน โหติฯ อมูโฬฺห หิ อตฺตโน หิตเมว กโรนฺโต อตฺตานํ สมฺปาเทติฯ อริยวิหารสฺส ปจฺจโย โหติ, อุทาสินปเกฺขสุ นิพฺพุโต โหติ อมูฬฺหสฺส สพฺพาภิสงฺคตาย อภาวโตฯ อโมเหน อนตฺตทสฺสนํ โหติฯ อสมฺมูโฬฺห หิ ยาถาวคหณกุสโล อปริณายกํ ขนฺธปญฺจกํ อปริณายกโต พุชฺฌติฯ ยถา จ เอเตน อนตฺตทสฺสนํ, เอวํ อตฺตทสฺสนํ โมเหนฯ โก หิ นาม อตฺตสุญฺญตํ พุชฺฌิตฺวา ปุน สโมฺมหํ อาปเชฺชยฺยาติฯ

**เตน ญาเณน สมนฺนาคโต**ติ เอเตน วุตฺตปฺปกาเรน ญาเณน สมงฺคีภูโต เสกฺขาทโย มุนิฯ **โมนปฺปโตฺต**ติ ปฏิลทฺธญาโณ มุนิภาวํ ปโตฺตฯ **ตีณี**ติ คณนปริเจฺฉโทฯ **โมเนยฺยานี**ติ มุนิภาวกรา โมเนยฺยกรา ปฏิปทา ธมฺมาฯ **กายโมเนยฺย**นฺติอาทีสุ วิญฺญตฺติกายรูปกายวเสน ปญฺญาเปตพฺพํ **กายโมเนยฺยํ**ฯ วิญฺญตฺติวาจาสทฺทวาจาวเสน ปญฺญาเปตพฺพํ **วจีโมเนยฺยํ**ฯ มโนทฺวาริกจิตฺตาทิวเสน ปญฺญาเปตพฺพํ **มโนโมเนยฺยํฯ ติวิธกายทุจฺจริตานํ ปหาน**นฺติ ปาณาติปาตาทิวิธานํ กายโต ปวตฺตานํ ทุฏฺฐุ จริตานํ ปชหนํฯ **กายสุจริต**นฺติ กายโต ปวตฺตํ สุฏฺฐุ จริตํฯ **กายารมฺมเณ ญาณ**นฺติ กายํ อารมฺมณํ กตฺวา อนิจฺจาทิวเสน ปวตฺตํ กายารมฺมเณ ญาณํฯ **กายปริญฺญา**ติ กายํ ญาตตีรณปฺปหานปริญฺญาหิ ชานนวเสน ปวตฺตํ ญาณํฯ **ปริญฺญาสหคโต มโคฺค**ติ อชฺฌตฺติกํ กายํ สมฺมสิตฺวา อุปฺปาทิตมโคฺค ปริญฺญาสหคโตฯ **กาเย ฉนฺทราคสฺส ปหาน**นฺติ กาเย ตณฺหาฉนฺทราคสฺส ปชหนํฯ **กายสงฺขารนิโรโธ**ติ อสฺสาสปสฺสาสานํ นิโรโธ อาวรโณ, จตุตฺถชฺฌานสมาปตฺติสมาปชฺชนํฯ **วจีสงฺขารนิโรโธ**ติ วิตกฺกวิจารานํ นิโรโธ อาวรโณ, ทุติยชฺฌานสมาปตฺติสมาปชฺชนํฯ **จิตฺตสงฺขารนิโรโธ**ติ สญฺญาเวทนานํ นิโรโธ อาวรโณ, สญฺญาเวทยิตนิโรธสมาปตฺติสมาปชฺชนํฯ

ปฐมคาถาย **กายมุนิ**นฺติอาทีสุ กายทุจฺจริตปฺปหานวเสน **กายมุนิ**ฯ วจีทุจฺจริตปฺปหานวเสน **วาจามุนิ**ฯ มโนทุจฺจริตปฺปหานวเสน **มโนมุนิ**ฯ สพฺพากุสลปฺปหานวเสน **อนาสวมุนิฯ โมเนยฺยสมฺปนฺน**นฺติ ชานิตพฺพํ ชานิตฺวา ผเล ฐิตตฺตา โมเนยฺยสมฺปนฺนํฯ **อาหุ สพฺพปฺปหายิน**นฺติ สพฺพกิเลเส ปชหิตฺวา ฐิตตฺตา สพฺพปฺปหายินํ กถยนฺติฯ

ทุติยคาถาย **นินฺหาตปาปก**นฺติ โย อชฺฌตฺตพหิทฺธสงฺขาเต สพฺพสฺมิมฺปิ อายตเน อชฺฌตฺตพหิทฺธารมฺมณวเสน อุปฺปตฺติรหานิ สพฺพปาปกานิ มคฺคญาเณน นินฺหาย โธวิตฺวา ฐิตตฺตา นินฺหาตปาปกํ อาหูติ เอวมตฺโถ ทฏฺฐโพฺพฯ อคารมเชฺฌ วสนฺตา **อคารมุนิโน**ฯ ปพฺพชฺชุปคตา **อนคารมุนิโน**ฯ ตตฺถ เสกฺขา **เสกฺขมุนิโน**ฯ อรหโนฺต **อเสกฺขมุนิโน**ฯ ปเจฺจกพุทฺธา **ปเจฺจกมุนิโน**ฯ สมฺมาสมฺพุทฺธา **มุนิมุนิโน**ฯ

ปุน กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาวเสน “**กตเม อคารมุนิโน**”ติ อาหฯ **อคาริกา**ติ กสิโครกฺขาทิอคาริกกเมฺม นิยุตฺตาฯ **ทิฏฺฐปทา**ติ ทิฏฺฐนิพฺพานา ฯ **วิญฺญาตสาสนา**ติ วิญฺญาตํ สิกฺขิตฺตยสาสนํ เอเตสนฺติ วิญฺญาตสาสนาฯ **อนคารา**ติ กสิโครกฺขาทิอคาริยกมฺมํ เอเตสํ นตฺถีติ ปพฺพชิตา ‘‘อนคารา’’ติ วุจฺจนฺติฯ **สตฺต เสกฺขา**ติ โสตาปนฺนาทโย สตฺตฯ ตีสุ สิกฺขาสุ สิกฺขนฺตีติ เสกฺขาฯ อรหโนฺต น สิกฺขนฺตีติ อเสกฺขาฯ ตํ ตํ การณํ ปฏิจฺจ เอกกาว อนาจริยกาว จตุสจฺจํ พุชฺฌิตวโนฺตติ **ปเจฺจกพุทฺธา ปเจฺจกมุนิโน**ฯ

**มุนิมุนิโน วุจฺจนฺติ ตถาคตา**ติ เอตฺถ อฏฺฐหิ การเณหิ ภควา ตถาคโต – ตถา อาคโตติ ตถาคโต, ตถา คโตติ ตถาคโต, ตถลกฺขณํ อาคโตติ ตถาคโต, ตถธเมฺม ยาถาวโต อภิสมฺ

พุโทฺธติ ตถาคโต, ตถทสฺสิตาย ตถาคโต, ตถวาทิตาย ตถาคโต, ตถาการิตาย ตถาคโต, อภิภวนเฏฺฐน ตถาคโตติฯ

กถํ ภควา **ตถา อาคโตติ ตถาคโต**? ยถา สพฺพโลกหิตาย อุสฺสุกฺกมาปนฺนา ปุริมกา สมฺมาสมฺพุทฺธา อาคตาฯ กึ วุตฺตํ โหติ? เยนาภินีหาเรน ปุริมกา ภควนฺโต อาคตา, เตเนว อมฺหากมฺปิ ภควา อาคโตฯ อถ วา ยถา ปุริมกา ภควนฺโต ทานสีลเนกฺขมฺมปญฺญาวีริยขนฺติสจฺจาธิฏฺฐานเมตฺตุเปกฺขาสงฺขาตา ทส ปารมิโย ทส อุปปารมิโย ทส ปรมตฺถปารมิโยติ สมตึส ปารมิโย ปูเรตฺวา องฺคปริจฺจาคํ นยนธนรชฺชปุตฺตทารปริจฺจาคนฺติ อิเม ปญฺจ มหาปริจฺจาเค ปริจฺจชิตฺวา ปุพฺพโยคปุพฺพจริยธมฺมกฺขานญาตตฺถจริยาทโย ปูเรตฺวา พุทฺธิจริยาย โกฏึ ปตฺวา อาคตา, ตถา อมฺหากมฺปิ ภควา อาคโตฯ ยถา จ ปุริมกา ภควนฺโต จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน, จตฺตาโร สมฺมปฺปธาเน, จตฺตาโร อิทฺธิปาเท, ปญฺจินฺทฺริยานิ, ปญฺจ พลานิ, สตฺต โพชฺฌเงฺค, อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ภาเวตฺวา ปูเรตฺวา อาคตา, ตถา อมฺหากมฺปิ ภควา อาคโตฯ เอวํ ตถา อาคโตติ ตถาคโตฯ

> ‘‘ยถา จ ทีปงฺกรพุทฺธอาทโย, สพฺพญฺญุภาวํ มุนโย อิธาคตา;
> ตถา อยํ สกฺยมุนีปิ อาคโต, ตถาคโต วุจฺจติ เตน จกฺขุมา’’ติฯ

กถํ **ตถา คโตติ ตถาคโต**? ยถา สมฺปติชาตา ปุริมกา ภควนฺโต คตาฯ กถญฺจ เต คตา? เต หิ สมฺปติชาตา สเมหิ ปาเทหิ ปถวิยํ ปติฏฺฐาย อุตฺตราภิมุขา สตฺตปทวีติหาเรน คตาฯ ยถาห –

> ‘‘สมฺปติชาโต, อานนฺท, โพธิสตฺโต สเมหิ ปาเทหิ ปถวิยํ ปติฏฺฐหิตฺวา อุตฺตราภิมุโข สตฺตปทวีติหาเรน คจฺฉติ, เสตมฺหิ ฉตฺเต อนุธาริยมาเน สพฺพา จ ทิสา อนุวิโลเกติ, อาสภิญฺจ วาจํ ภาสติ – ‘อคฺโคหมสฺมิ โลกสฺส, เชฏฺโฐหมสฺมิ โลกสฺส, เสฏฺโฐหมสฺมิ โลกสฺส, อยมนฺติมา ชาติ, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว’’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๑; ม. นิ. ๓.๒๐๗)ฯ

ตญฺจสฺส คมนํ ตถํ อโหสิ อวิตถํ อเนเกสํ วิเสสาธิคมานํ ปุพฺพนิมิตฺตภาเวนฯ ยญฺหิ โส สมฺปติชาโต สเมหิ ปาเทหิ ปติฏฺฐาติ, อิทมสฺส จตุริทฺธิปาทปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ อุตฺตรมุขภาโว ปนสฺส สพฺพโลกุตฺตรภาวสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ สตฺตปทวีติหาโร สตฺตโพชฺฌงฺครตนปฏิลาภสฺสฯ ‘‘สุวณฺณทณฺฑา วีติปตนฺติ จามรา’’ติ (สุ. นิ. ๖๙๓) เอตฺถ วุตฺตจามรุกฺเขโป ปน สพฺพติตฺถิยนิมฺมทนสฺสฯ เสตจฺฉตฺตธารณํ อรหตฺตวิมุตฺติวรวิมลเสตจฺฉตฺตปฏิลาภสฺสฯ สพฺพทิสานุวิโลกนํ สพฺพญฺญุตานาวรณญาณปฏิลาภสฺสฯ อาสภิวาจาภาสนํ ปน อปฺปฏิวตฺติยวรธมฺมจกฺกปวตฺตนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ ตถา อยํ ภควาปิ คโตฯ ตญฺจสฺส คมนํ ตถํ อโหสิ อวิตถํ เตสํเยว วิเสสาธิคมานํ ปุพฺพนิมิตฺตภาเวนฯ เตนาหุ โปราณา –

> ‘‘มุหุตฺตชาโตว ควมฺปตี ยถา, สเมหิ ปาเทหิ ผุสี วสุนฺธรํ;
> โส วิกฺกมี สตฺต ปทานิ โคตโม, เสตญฺจ ฉตฺตํ อนุธารยุํ มรูฯ
>
> ‘‘คนฺตฺวาน โส สตฺต ปทานิ โคตโม, ทิสา วิโลเกสิ สมา สมนฺตโต;
> อฏฺฐงฺคุเปตํ คิรมพฺภุทีรยิ, สีโห ยถา ปพฺพตมุทฺธนิฏฺฐิโต’’ติฯ (ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๑.๑.๓๗; อิติวุ. อฏฺฐ. ๓๘);

เอวํ ตถา คโตติ ตถาคโตฯ

อถ วา ยถา ปุริมกา ภควโนฺต, อยมฺปิ ภควา ตเถว เนกฺขเมฺมน กามจฺฉนฺทํ…เป…. ปฐมชฺฌาเนน นีวรเณ…เป…. อนิจฺจานุปสฺสนาย นิจฺจสญฺญํ…เป…. อรหตฺตมเคฺคน สพฺพกิเลเส ปหาย คโต, เอวมฺปิ ตถา คโตติ ตถาคโตฯ

กถํ **ตถลกฺขณํ อาคโตติ ตถาคโต**? ปถวีธาตุยา กกฺขฬตฺตลกฺขณํ ตถํ อวิตถํ, อาโปธาตุยา ปคฺฆรณลกฺขณํ, เตโชธาตุยา อุณฺหตฺตลกฺขณํ, วาโยธาตุยา วิตฺถมฺภนลกฺขณํ, อากาสธาตุยา อสมฺผุฏฺฐลกฺขณํ, วิญฺญาณธาตุยา วิชานนลกฺขณํฯ

รูปสฺส รุปฺปนลกฺขณํ, เวทนาย เวทยิตลกฺขณํ, สญฺญาย สญฺชานนลกฺขณํ, สงฺขารานํ อภิสงฺขรณลกฺขณํ, วิญฺญาณสฺส วิชานนลกฺขณํฯ

วิตกฺกสฺส อภินิโรปนลกฺขณํ, วิจารสฺส อนุมชฺชนลกฺขณํ, ปีติยา ผรณลกฺขณํ, สุขสฺส สาตลกฺขณํ, จิเตฺตกคฺคตาย อวิเกฺขปลกฺขณํ, ผสฺสสฺส ผุสนลกฺขณํฯ

สทฺธินฺทฺริยสฺส อธิโมกฺขลกฺขณํ, วีริยินฺทฺริยสฺส ปคฺคหลกฺขณํ, สตินฺทฺริยสฺส อุปฏฺฐานลกฺขณํ, สมาธินฺทฺริยสฺส อวิเกฺขปลกฺขณํ, ปญฺญินฺทฺริยสฺส ปชานนลกฺขณํฯ

สทฺธาพลสฺส อสฺสทฺธิเย อกมฺปิยลกฺขณํ, วีริยพลสฺส โกสเชฺช, สติพลสฺส มุฏฺฐสฺสเจฺจ, สมาธิพลสฺส อุทฺธเจฺจ, ปญฺญาพลสฺส อวิชฺชาย อกมฺปิยลกฺขณํฯ

สติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฏฺฐานลกฺขณํ, ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ปวิจยลกฺขณํ, วีริยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ปคฺคหลกฺขณํ, ปีติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ผรณลกฺขณํ, ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปสมลกฺขณํ, สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อวิเกฺขปลกฺขณํ, อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ปฏิสงฺขานลกฺขณํฯ

สมฺมาทิฏฺฐิยา ทสฺสนลกฺขณํ, สมฺมาสงฺกปฺปสฺส อภินิโรปนลกฺขณํ, สมฺมาวาจาย ปริคฺคหลกฺขณํ, สมฺมากมฺมนฺตสฺส สมุฏฺฐานลกฺขณํ, สมฺมาอาชีวสฺส โวทานลกฺขณํ, สมฺมาวายามสฺส ปคฺคหลกฺขณํ, สมฺมาสติยา อุปฏฺฐานลกฺขณํ, สมฺมาสมาธิสฺส อวิเกฺขปลกฺขณํฯ

อวิชฺชาย อญฺญาณลกฺขณํ, สงฺขารานํ เจตนาลกฺขณํ, วิญฺญาณสฺส วิชานนลกฺขณํ, นามสฺส นมนลกฺขณํ, รูปสฺส รุปฺปนลกฺขณํ, สฬายตนสฺส อายตนลกฺขณํ, ผสฺสสฺส ผุสนลกฺขณํ, เวทนาย เวทยิตลกฺขณํ, ตณฺหาย เหตุลกฺขณํ, อุปาทานสฺส คหณลกฺขณํ, ภวสฺส อายูหนลกฺขณํ, ชาติยา นิพฺพตฺติลกฺขณํ, ชราย ชีรณลกฺขณํ, มรณสฺส จุติลกฺขณํฯ

ธาตูนํ สุญฺญตลกฺขณํ, อายตนานํ อายตนลกฺขณํ, สติปฏฺฐานานํ อุปฏฺฐานลกฺขณํ, สมฺมปฺปธานานํ ปทหนลกฺขณํ, อิทฺธิปาทานํ อิชฺฌนลกฺขณํ, อินฺทฺริยานํ อธิปติลกฺขณํ, พลานํ อกมฺปิยลกฺขณํ, โพชฺฌงฺคานํ นิยฺยานลกฺขณํ, มคฺคสฺส เหตุลกฺขณํฯ

สจฺจานํ ตถลกฺขณํ, สมถสฺส อวิเกฺขปลกฺขณํ, วิปสฺสนาย อนุปสฺสนาลกฺขณํ, สมถวิปสฺสนานํ เอกรสลกฺขณํ, ยุคนทฺธานํ อนติวตฺตนลกฺขณํฯ

สีลวิสุทฺธิยา สํวรณลกฺขณํ, จิตฺตวิสุทฺธิยา อวิเกฺขปลกฺขณํ, ทิฏฺฐิวิสุทฺธิยา ทสฺสนลกฺขณํ, ขเย ญาณสฺส สมุจฺเฉทลกฺขณํ, อนุปฺปาเท ญาณสฺส ปสฺสทฺธิลกฺขณํ, ฉนฺทสฺส มูลลกฺขณํฯ

มนสิการสฺส สมุฏฺฐานลกฺขณํ, ผสฺสสฺส สโมธานลกฺขณํ, เวทนาย สโมสรณลกฺขณํ, สมาธิสฺส ปมุขลกฺขณํ, สติยา อาธิปเตยฺยลกฺขณํ, ปญฺญาย ตตุตฺตริยลกฺขณํ, วิมุตฺติยา สารลกฺขณํ, อมโตคธสฺส นิพฺพานสฺส ปริโยสานลกฺขณํ ตถํ อวิตถํ, เอตํ ตถลกฺขณํ ญาณคติยา อาคโต อวิรชฺฌิตฺวา ปตฺโต อนุปฺปตฺโตติ ตถาคโตฯ เอวํ ตถลกฺขณํ อาคโตติ ตถาคโตฯ

กถํ **ตถธมฺเม ยาถาวโต อภิสมฺพุทฺโธติ ตถาคโต**? ตถธมฺมา นาม จตฺตาริ อริยสจฺจานิฯ ยถาห –

> ‘‘จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิฯ กตมานิ จตฺตาริ? ‘อิทํ ทุกฺข’นฺติ, ภิกฺขเว, ตถเมตํ อวิตถเมตํ อนญฺญถเมต’’นฺติ วิตฺถาโร (สํ. นิ. ๕.๑๐๙๐)ฯ

ตานิ จ ภควา อภิสมฺพุทฺโธติ ตถานํ อภิสมฺพุทฺธตฺตา ตถาคโตติ วุจฺจติฯ อภิสมฺพุทฺธตฺโถ หิ เอตฺถ คตสทฺโทฯ

อปิ จ ชรามรณสฺส ชาติปจฺจยสมฺภูตสมุทาคตฏฺโฐ ตโถ อวิตโถ อนญฺญโถ…เป.… สงฺขารานํ อวิชฺชาปจฺจยสมฺภูตสมุทาคตฏฺโฐ ตโถ อวิตโถ อนญฺญโถฯ ตถา อวิชฺชาย สงฺขารานํ ปจฺจยฏฺโฐ…เป.… ชาติยา ชรามรณสฺส ปจฺจยฏฺโฐ ตโถ อวิตโถ อนญฺญโถฯ ตํ สพฺพํ ภควา อภิสมฺพุทฺโธ, ตสฺสาปิ ตถานํ อภิสมฺพุทฺธตฺตา ตถาคโตฯ เอวํ ตถธมฺเม ยาถาวโต อภิสมฺพุทฺโธติ ตถาคโตฯ

กถํ **ตถทสฺสิตาย ตถาคโต**? ภควา ยํ สเทวเก โลเก…เป.… สเทวมนุสฺสาย ปชาย อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อปริมาณานํ สตฺตานํ จกฺขุทฺวาเร อาปาถํ อาคจฺฉนฺตํ รูปารมฺมณํ นาม อตฺถิ, ตํ สพฺพาการเน ชานาติ ปสฺสติฯ เอวํ ชานตา ปสฺสตา จ เตน ตํ อิฏฺฐานิฏฺฐาทิวเสน วา ทิฏฺฐสุตมุตวิญฺญาเตสุ ลพฺภมานกปทวเสน วา ‘‘กตมํ ตํ รูปํ รูปายตนํ? ยํ รูปํ จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทาย วณฺณนิภา สนิทสฺสนํ สปฺปฏิฆํ นีลํ ปีตก’’นฺติอาทินา (ธ. ส. ๖๑๖) นเยน อเนเกหิ นาเมหิ เตรสหิ วาเรหิ ทฺวิปญฺญาสาย นเยหิ วิภชฺชมานํ ตถเมว โหติ, วิตถํ นตฺถิฯ เอส นโย โสตทฺวาราทีสุปิ อาปาถมาคจฺเฉนฺเตสุ สทฺทาทีสุฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ภควตา –

> ‘‘ยํ, ภิกฺขเว, สเทวกสฺส โลกสฺส…เป.… สเทวมนุสฺสาย ปชาย ทิฏฺฐํ สุตํ มุตํ วิญฺญาตํ ปตฺตํ ปริเยสิตํ อนุวิจริตํ มนสา, ตมหํ ชานามิ…เป.… ตมหํ อพฺภญฺญาสิํฯ ตํ ตถาคตสฺส วิทิตํ, ตํ ตถาคโต น อุปฏฺฐาสี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๔)ฯ

เอวํ ตถทสฺสิตาย ตถาคโตฯ ตตฺถ ตถทสฺสีอตฺเถ ตถาคโตติ ปทสมฺภโว เวทิตพฺโพฯ

กถํ **ตถวาทิตาย ตถาคโต**? ยํ รตฺติํ ภควา โพธิมณฺเฑ อปราชิตปลฺลงฺเก นิสิโนฺน จตุนฺนํ มารานํ มตฺถกํ มทฺทิตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธิํ อภิสมฺพุทฺโธ, ยญฺจ รตฺติํ ยมกสาลานมนฺตเร อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายิ, เอตฺถนฺตเร ปญฺจจตฺตาลีสวสฺสปริมาเณ กาเล ปฐมโพธิยมฺปิ มชฺฌิมโพธิยมฺปิ ปจฺฉิมโพธิยมฺปิ ยํ ภควตา ภาสิตํ สุตฺตํ เคยฺยํ…เป.… เวทลฺลํฯ สพฺพํ ตํ อตฺถโต พฺยญฺชนโต จ อนุปวชฺชํ อนูนมนธิกํ สพฺพาการปริปุณฺณํ ราคมทนิมฺมทนํ โทสโมหมทนิมฺมทนํ, นตฺถิ ตตฺถ วาลคฺคมตฺตมฺปิ ปกฺขลิตํ, สพฺพํ ตํ เอกมุทฺทิกาย

ลณฺฉิตํ วิย, เอกนาฬิยา มิตํ วิย, เอกตุลาย ตุลิตํ วิย จ ตถเมว โหติ อวิตถํ อนญฺญถํฯ ยถาห –

> ‘‘ยญฺจ, จุนฺท, รตฺตึ ตถาคโต อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธึ อภิสมฺพุชฺฌติ, ยญฺจ รตฺตึ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายติ, ยํ เอตสฺมึ อนฺตเร ภาสติ ลปติ นิทฺทิสติ, สพฺพํ ตํ ตเถว โหติ โน อญฺญถา, ตสฺมา ‘ตถาคโต’ติ วุจฺจตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๑๘๘)ฯ

คทอโตฺถ หิ เอตฺถ คตสโทฺทฯ เอวํ ตถวาทิตาย ตถาคโตฯ

อปิ จ อาคทนํ อาคโท, วจนนฺติ อโตฺถฯ ตโถ อวิปรีโต อาคโท อสฺสาติ ทการสฺส ตการํ กตฺวา ตถาคโตติ เอวเมตสฺมึ อเตฺถ ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ

กถํ **ตถาการิตาย ตถาคโต**? ภควโต หิ วาจาย กาโย อนุโลเมติ, กายสฺสาปิ วาจาฯ ตสฺมา ยถาวาที ตถาการี, ยถาการี ตถาวาที จ โหติฯ เอวํภูตสฺส จสฺส ยถา วาจา , กาโยปิ ตถา คโต ปวโตฺตติ อโตฺถฯ ยถา จ กาโย, วาจาปิ ตถา คตา ปวตฺตาติ ตถาคโตฯ เตเนวาห – ‘‘ยถาวาที, ภิกฺขเว, ตถาคโต ตถาการี, ยถาการี ตถาวาทีฯ อิติ ยถาวาที ตถาการี, ยถาการี ตถาวาทีฯ ‘ตสฺมา ตถาคโต’ติ วุจฺจตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๓)ฯ เอวํ ตถาการิตาย ตถาคโตฯ

กถํ **อภิภวนเฏฺฐน ตถาคโต**? อุปริ ภวคฺคํ เหฏฺฐา อวีจึ ปริยนฺตํ กตฺวา ติริยํ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ สพฺพสเตฺต อภิภวติ สีเลน สมาธินา ปญฺญาย วิมุตฺติยา วิมุตฺติญาณทสฺสเนน, น ตสฺส ตุลา วา ปมาณํ วา อตฺถิ, อถ โข อตุโล อปฺปเมโยฺย อนุตฺตโร ราชาติราชา เทวานํ อติเทโว สกฺกานํ อติสโกฺก พฺรหฺมานํ อติพฺรหฺมาฯ เตนาห –

> ‘‘สเทวเก , ภิกฺขเว, โลเก…เป.… สเทวมนุสฺสาย ปชาย ตถาคโต อภิภู อนภิภูโต อญฺญทตฺถุทโส วสวตฺตี, ตสฺมา ‘ตถาคโต’ติ วุจฺจตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๓)ฯ

ตเตฺถวํ ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพา – อคโท วิย อคโทฯ โก ปเนส? เทสนาวิลาโส เจว ปุญฺญุสฺสโย จฯ เตน เหส มหานุภาโว ภิสโกฺก ทิพฺพาคเทน สเปฺป วิย สพฺพปรปฺปวาทิโน สเทวกญฺจ โลกํ อภิภวติฯ อิติ สพฺพโลกาภิภวเน ตโถ อวิปรีโต เทสนาวิลาสมโย เจว ปุญฺญมโย จ อคโท อสฺสาติ ทการสฺส ตการํ กตฺวา ตถาคโตติ เวทิตโพฺพฯ เอวํ อภิภวนเฏฺฐน ตถาคโตฯ

อปิ จ ตถาย คโตติปิ ตถาคโต, ตถํ คโตติปิ ตถาคโตฯ **คโต**ติ อวคโต, อตีโต ปโตฺต ปฏิปโนฺนติ อโตฺถฯ ตตฺถ สกลํ โลกํ ตีรณปริญฺญาย ตถาย คโต อวคโตติ ตถาคโต, โลกสมุทยํ ปหานปริญฺญาย ตถาย คโต อตีโตติ ตถาคโต, โลกนิโรธํ สจฺฉิกิริยาย ตถาย คโต ปโตฺตติ ตถาคโต, โลกนิโรธคามินึ ปฏิปทํ ตถํ คโต ปฏิปโนฺนติ ตถาคโตฯ เตน ยํ วุตฺตํ ภควตา –

> ‘‘โลโก, ภิกฺขเว, ตถาคเตน อภิสมฺพุโทฺธ, โลกสฺมา ตถาคโต วิสํยุโตฺตฯ โลกสมุทโย, ภิกฺขเว, ตถาคเตน อภิสมฺพุโทฺธ, โลกสมุทโย ตถาคตสฺส ปหีโนฯ โลกนิโรโธ, ภิกฺขเว, ตถาคเตน อภิสมฺพุโทฺธ, โลกนิโรโธ ตถาคตสฺส สจฺฉิกโตฯ โลกนิโรธคามินี ปฏิปทา, ภิกฺขเว, ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา, โลกนิโรธคามินี ปฏิปทา ตถาคต

สฺส ภาวิตาฯ ยํ, ภิกฺขเว, สเทวกสฺส โลกสฺส…เป…. อนุวิจริตํ มนสา, สพฺพํ ตํ ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธํฯ ตสฺมา ‘ตถาคโต’ติ วุจฺจตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๓)ฯ

ตสฺส เอวมฺปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิทมฺปิ จ ตถาคตสฺส ตถาคตภาวทีเปน มุขมตฺตเมวฯ สพฺพากาเรน ปน ตถาคโตว ตถาคตสฺส ตถาคตภาวํ วเณฺณยฺยฯ ยสฺมา ปน สพฺพพุทฺธา ตถาคตคุเณนาปิ สมสมา, ตสฺมา สเพฺพสํ วเสน ‘‘ตถาคตา’’ติ อาหฯ

**อรหโนฺต**ติ กิเลเสหิ อารกตฺตา, อรีนํ อรานญฺจ หตตฺตา, ปจฺจยาทีนํ อรหตฺตา, ปาปกรเณ รหาภาวา ตถาคโต อรหํฯ อารกา หิ โส สพฺพกิเลเสหิ สุวิทูรวิทูเร ฐิโต มเคฺคน สวาสนานํ กิเลสานํ วิทฺธํสิตตฺตาติ อารกตฺตา อรหํฯ

‘‘โส ตโต อารกา นาม, ยสฺส เยนาสมงฺคิตา;
อสมงฺคี จ โทเสหิ, นาโถ เตนารหํ มโต’’ฯ

เต จาเนน กิเลสารโย มเคฺคน หตาติ อรีนํ หตตฺตาปิ อรหํฯ

‘‘ยสฺมา ราคาทิสงฺขาตา, สเพฺพปิ อรโย หตา;
ปญฺญาสเตฺถน นาเถน, ตสฺมาปิ อรหํ มโต’’ฯ

ยเญฺจตํ อวิชฺชาภวตณฺหามยนาภิํ ปุญฺญาทิอภิสงฺขารานํ ชรามรณเนมิํ อาสวสมุทยมเยน อเกฺขน วิชฺฌิตฺวา ติภวรเถ สมาโยชิตํ อนาทิกาลปฺปวตฺตํ สํสารจกฺกํ, ตสฺสาเนน โพธิมเณฺฑ วีริยปาเทหิ สีลปถวิยํ ปติฏฺฐาย สทฺธาหเตฺถน กมฺมกฺขยกรํ ญาณผรสุํ คเหตฺวา สเพฺพ อรา หตาติ อรหํฯ

‘‘อรา สํสารจกฺกสฺส, หตา ญาณาสินา ยโต;
โลกนาเถน เตเนส, ‘อรห’นฺติ ปวุจฺจติ’’ฯ

อเคฺคทกฺขิเณยฺยตฺตา จ จีวราทิปจฺจเย อรหติ ปูชาวิเสสญฺจ, เตเนว จ อุปฺปเนฺน ตถาคเต เย เกจิ มเหสกฺขา เทวมนุสฺสา, น เต อญฺญตฺถ ปูชํ กโรนฺติฯ ตถา หิ พฺรหฺมา สหมฺปติ สิเนรุมเตฺตน รตนทาเมน ตถาคตํ ปูเชสิ, ยถาพลญฺจ อเญฺญ เทวา จ มนุสฺสา จ พิมฺพิสารโกสลราชาทโยฯ ปรินิพฺพุตมฺปิ จ ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส ฉนฺนวุติโกฏิธนํ วิสฺสเชฺชตฺวา อโสกมหาราชา สกลชมฺพุทีเป จตุราสีติวิหารสหสฺสานิ ปติฏฺฐาเปสิฯ โก ปน วาโท อเญฺญสํ ปูชาวิเสสานนฺติ ปจฺจยาทีนํ อรหตฺตาปิ อรหํฯ

‘‘ปูชาวิเสสํ สห ปจฺจเยหิ, ยสฺมา อยํ อรหติ โลกนาโถ;
อตฺถานุรูปํ อรหนฺติ โลเก, ตสฺมา ชิโน อรหติ นามเมตํ’’ฯ

ยถา จ โลเก เย เกจิ ปณฺฑิตมานิโน พาลา อสิโลกภเยน รโห ปาปํ กโรนฺติ, เอวเมส น กทาจิ ปาปํ กโรตีติ ปาปกรเณ รหาภาวโตปิ อรหํฯ

‘‘ยสฺมา นตฺถิ รโห นาม, ปาปกเมฺมสุ ตาทิโน;
รหาภาเวน เตเนส, อรหํ อิติ วิสฺสุโต’’ฯ

เอวํ สพฺพถาปิ –

‘‘อารกตฺตา หตตฺตา จ, กิเลสารีน โส มุนิ;
หตสํสารจกฺกาโร, ปจฺจยาทีน จารโห;
น รโห กโรติ ปาปานิ, อรหํ เตน วุจฺจตี’’ติฯ

ยสฺมา ปน สเพฺพ พุทฺธา อรหตฺตคุเณนาปิ สมสมา, ตสฺมา สเพฺพสมฺปิ วเสน ‘‘อรหโนฺต’’ติ อาหฯ **สมฺมาสมฺพุทฺธา**ติ สมฺมา สามญฺจ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ ตถา เหส สพฺพธเมฺม สมฺมาสมฺพุโทฺธ, อภิเญฺญเยฺย ธเมฺม อภิเญฺญยฺยโต, ปริเญฺญเยฺย ธเมฺม ปริเญฺญยฺยโต, ปหาตเพฺพ ธเมฺม ปหาตพฺพโต, สจฺฉิกาตเพฺพ ธเมฺม สจฺฉิกาตพฺพโต, ภาเวตเพฺพ ธเมฺม ภาเวตพฺพโตฯ เตเนวาห –

‘‘อภิเญฺญยฺยํ อภิญฺญาตํ, ภาเวตพฺพญฺจ ภาวิตํ;
ปหาตพฺพํ ปหีนํ เม, ตสฺมา พุโทฺธสฺมิ พฺราหฺมณา’’ติฯ (สุ. นิ. ๕๖๓; ม. นิ. ๒.๓๙๙);

อถ วา จกฺขุ ทุกฺขสจฺจํ, ตสฺส มูลการณภาเวน สมุฎฺฐาปิกา ปุริมตณฺหา สมุทยสจฺจํ, อุภินฺนํ อปฺปวตฺติ นิโรธสจฺจํ, นิโรธปชานนา ปฎิปทา มคฺคสจฺจนฺติ เอวํ เอเกกปทุทฺธาเรนาปิ สพฺพธเมฺม สมฺมา สามญฺจ พุโทฺธฯ เอส นโย โสตฆานชิวฺหากายมเนสุฯ เอเตเนว จ นเยน รูปาทีนิ ฉ อายตนานิ, จกฺขุวิญฺญาณาทโย ฉ วิญฺญาณกายา, จกฺขุสมฺผสฺสาทโย ฉ ผสฺสา, จกฺขุสมฺผสฺสชา เวทนาทโย ฉ เวทนา, รูปสญฺญาทโย ฉ สญฺญา, รูปสเญฺจตนาทโย ฉ เจตนา, รูปตณฺหาทโย ฉ ตณฺหากายา, รูปวิตกฺกาทโย ฉ วิตกฺกา, รูปวิจาราทโย ฉ วิจารา, รูปกฺขนฺธาทโย ปญฺจกฺขนฺธา, ทส กสิณานิ, ทส อนุสฺสติโย, อุทฺธุมาตกสญฺญาทิวเสน ทส สญฺญา, เกสาทโย ทฺวตฺติํสาการา, ทฺวาทสายตนานิ, อฎฺฐารส ธาตุโย, กามภวาทโย นว ภวา, ปฐมาทีนิ จตฺตาริ ฌานานิ, เมตฺตาภาวนาทโย จตโสฺส อปฺปมญฺญาโย, จตโสฺส อรูปสมาปตฺติโย, ปฎิโลมโต ชรามรณาทีนิ, อนุโลมโต อวิชฺชาทีนิ ปฎิจฺจสมุปฺปาทงฺคานิ จ โยเชตพฺพานิฯ

ตตฺรายํ เอกปทโยชนา – ชรามรณํ ทุกฺขสจฺจํ, ชาติ สมุทยสจฺจํ, อุภินฺนํ นิสฺสรณํ นิโรธสจฺจํ, นิโรธปชานนา ปฎิปทา มคฺคสจฺจนฺติ เอวํ เอเกกปทุทฺธาเรน สพฺพธเมฺม สมฺมา สามญฺจ พุโทฺธ อนุพุโทฺธ ปฎิวิโทฺธฯ ยํ วา ปน กิญฺจิ อตฺถิ เนยฺยํ นาม, สพฺพสฺส สมฺมา สมฺพุทฺธตฺตา วิโมกฺขนฺติกญาณวเสน สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ เตสํ ปน วิภาโค อุปริ อาวิ ภวิสฺสติฯ ยสฺมา ปน สพฺพพุทฺธา สมฺมาสมฺพุทฺธคุเณนาปิ สมสมา, ตสฺมา สเพฺพสมฺปิ วเสน ‘‘สมฺมาสมฺพุทฺธา’’ติ อาหฯ

**โมเนนา**ติ กามญฺหิ โมเนยฺยปฎิปทาสงฺขาเตน มคฺคญาณโมเนน มุนิ นาม โหติ, อิธ ปน ตุณฺหีภาวํ สนฺธาย ‘‘น โมเนนา’’ติ วุตฺตํฯ **มูฬฺหรูโป**ติ ตุจฺฉรูโปฯ **อวิทฺทสู**ติ อวิญฺญูฯ เอวรูโป หิ ตุณฺหีภูโตปิ มุนิ นาม น โหติฯ อถ วา โมเนยฺยมุนิ นาม น โหติ, ตุจฺฉภาโว จ ปน อญฺญาณี จ โหตีติ อโตฺถฯ **โย จ ตุลํว ปคฺคยฺหา**ติ ยถา หิ ตุลํ คเหตฺวา ฐิโต อติเรกํ เจ โหติ, หรติ, อูนํ เจ โหติ, ปกฺขิปติ; เอวเมว โส อติเรกํ หรโนฺต วิย ปาปํ หรติ ปริวเชฺชติ, อูนเก ปกฺขิปโนฺต วิย กุสลํ ปริปูเรติฯ เอวญฺจ ปน กโรโนฺต สีลสมาธิปญฺญาวิมุตฺติวิมุตฺติญาณทสฺสนสงฺขาตํ **วรํ** อุตฺตมเมว อาทาย **ปาปานิ** อกุสลกมฺมานิ **ปริวเชฺชติ ส มุนิ** นามาติ อโตฺถฯ **เตน โส มุนี**ติ กสฺมา ปน โส มุนีติ เจ? ยํ เหฎฺฐา วุตฺตการณํ, เตน โส มุนีติ อโตฺถฯ **โย มุนาติ อุโภ โลเก**ติ โย ปุคฺคโล อิมสฺมิํ ขนฺธาทิโลเก ตุลํ อาโรเปตฺวา มินโนฺต วิย ‘‘อิเม อชฺฌตฺติ

กา ขนฺธา, อิเม พาหิรา’’ติอาทินา นเยน อิเม อุโภ อเตฺถ มุนาติฯ **มุนิ เตน ปวุจฺจตี**ติ เตน ปน การเณน ‘‘มุนี’’ติ วุจฺจติเยวาติ อโตฺถฯ

**อสตญฺจา**ติ คาถาย อยํ สเงฺขปโตฺถ – ยฺวายํ อกุสลกุสลปฺปเภโท, อสตญฺจ สตญฺจ ธมฺโม, ตํ ‘‘อชฺฌตฺตํ พหิทฺธา’’ติ อิมสฺมิํ สพฺพโลเก ปวิจยญาเณน อสตญฺจ สตญฺจ ญตฺวา ธมฺมํฯ ตสฺส ญาตตฺตา เอว, ราคาทิเภทโต สตฺตวิธํ **สงฺคํ** ตณฺหาทิฎฺฐิเภทโต ทุวิธํ **ชาลญฺจ อติจฺจ** อติกฺกมิตฺวา ฐิโต, โส เตน โมนสงฺขาเตน ปวิจยญาเณน สมนฺนาคตตฺตา **มุนิฯ เทวมนุเสฺสหิ ปูชิโต**ติ อิทํ ปนสฺส ถุติวจนํฯ โส หิ ขีณาสวมุนิตฺตา เทวมนุสฺสานํ ปูชารโห โหติ, ตสฺมา เอวํ วุโตฺตติฯ

**สลฺลน**ฺติ มูลปทํฯ **สตฺต สลฺลานี**ติ คณนปริเจฺฉโทฯ **ราคสลฺลน**ฺติ รญฺชนเฎฺฐน ราโค จ ปีฬาชนกตาย อโนฺตตุทนตาย ทุนฺนีหรณตาย สลฺลญฺจาติ ราคสลฺลํฯ **โทสสลฺลา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อพฺพูฬฺหสโลฺล**ติ มูลปทํฯ **อพฺพหิตสโลฺล**ติ นีหฎสโลฺลฯ **อุทฺธตสโลฺล**ติ อุทฺธํ หฎสโลฺล อุทฺธริตสโลฺลฯ **สมุทฺธตสโลฺล**ติ อุปสคฺควเสน วุโตฺตฯ **อุปฺปาฎิตสโลฺล**ติ ลุญฺจิตสโลฺลฯ **สมุปฺปาฎิตสโลฺล**ติ อุปสคฺควเสเนวฯ

**สกฺกจฺจการี**ติ ทานาทีนํ กุสลธมฺมานํ ภาวนาย ปุคฺคลสฺส วา เทยฺยธมฺมสฺส วา สกฺกจฺจกรณวเสน สกฺกจฺจการีฯ สตตภาวกรเณน **สาตจฺจการี**ฯ อฎฺฐิตกรเณน **อฎฺฐิตการี**ฯ ยถา นาม กกณฺฎโก โถกํ คนฺตฺวา โถกํ ติฎฺฐติ, น นิรนฺตรํ คจฺฉติ; เอวเมว โย ปุคฺคโล เอกทิวสํ ทานํ ทตฺวา ปูชํ วา กตฺวา ธมฺมํ วา สุตฺวา สมณธมฺมํ วา กตฺวา ปุน จิรสฺสํ กโรติ, ตํ น นิรนฺตรํ ปวเตฺตติฯ โส ‘‘อสาตจฺจการี, อนฎฺฐิตการี’’ติ วุจฺจติฯ อยํ เอวํ น กโรตีติ อฎฺฐิตการีฯ **อโนลีนวุตฺติโก**ติ นิรนฺตรกรณสงฺขาตสฺส วิปฺผารสฺส ภาเวน น ลีนวุตฺติโกติ อโนลีนวุตฺติโกฯ **อนิกฺขิตฺตจฺฉโนฺท**ติ กุสลกรเณ วีริยจฺฉนฺทสฺส อนิกฺขิตฺตภาเวน อนิกฺขิตฺตจฺฉโนฺทฯ **อนิกฺขิตฺตธุโร**ติ วีริยธุรสฺส อโนโรปเนน อนิกฺขิตฺตธุโร, อโนสกฺกิตมานโสติ อโตฺถฯ **โย ตตฺถ ฉโนฺท จ วายาโม จา**ติ โย เตสุ กุสลธเมฺมสุ กตฺตุกมฺยตาธมฺมจฺฉโนฺท จ ปยตฺตสงฺขาโต วายาโม จฯ อุสฺสหนวเสน **อุสฺสาโห จ**ฯ อธิมตฺตุสฺสหนวเสน **อุโสฺสฬฺหี จ**ฯ วายาโม เจโส ปารํ คมนเฎฺฐนฯ อุสฺสาโห เจโส ปุพฺพงฺคมนเฎฺฐนฯ อุโสฺสฬฺหี เจโส อธิมตฺตเฎฺฐนฯ **อปฺปฎิวานิ จา**ติ อนิวตฺตนา จฯ **สติ จ สมฺปชญฺญน**ฺติ สรตีติ สติฯ สมฺปชานาตีติ สมฺปชญฺญํ, สมนฺตโต ปกาเรหิ ชานาตีติ อโตฺถฯ สาตฺถกสมฺปชญฺญํ สปฺปายสมฺปชญฺญํ โคจรสมฺปชญฺญํ อสโมฺมหสมฺปชญฺญนฺติ อิมสฺส สมฺปชานสฺส วเสน เภโท เวทิตโพฺพฯ **อาตปฺปน**ฺติ กิเลสตาปนวีริยํฯ **ปธาน**นฺติ อุตฺตมวีริยํฯ **อธิฎฺฐาน**นฺติ กุสลกรเณ ปติฎฺฐาภาโวฯ **อนุโยโค**ติ อนุยุญฺชนํฯ **อปฺปมาโท**ติ นปฺปมชฺชนํ, สติยา อวิปฺปวาโสฯ

**อิมํ โลกํ นาสีสตี**ติ มูลปทํฯ **สกตฺตภาว**นฺติ อตฺตโน อตฺตภาวํฯ **ปรตฺตภาว**นฺติ ปรโลเก อตฺตภาวํฯ สกรูปเวทนาทโย อตฺตโน ปญฺจกฺขเนฺธ, ปรรูปเวทนาทโย จ ปรโลเก ปญฺจกฺขเนฺธฯ **กามธาตุ**นฺติ กามภวํฯ **รูปธาตุ**นฺติ รูปภวํฯ **อรูปธาตุ**นฺติ อรูปภวํฯ ปุน รูปารูปวเสน ทุกํ ทเสฺสตุํ กามธาตุํ รูปธาตุํ เอกํ กตฺวา, อรูปธาตุํ เอกํ กตฺวา วุตฺตํฯ **คติํ วา**ติ ปติฎฺฐานวเสน ปญฺจคติ วุตฺตาฯ **อุปปตฺติํ วา**ติ นิพฺพตฺติวเสน จตุโยนิ วุตฺตาฯ **ปฎิสนฺธิํ วา**ติ ติณฺณํ ภวานํ ฆฎนวเสน ปฎิสนฺธิ วุตฺตาฯ **ภวํ วา**ติ กมฺมภววเสนฯ **สํสารํ วา**ติ ขนฺธาทีนํ อโพฺพจฺฉินฺนวเสนฯ **วฎฺฎํ วา**ติ เตภูมกวฎฺฎํ **นาสีสตี**ติฯ

**คุหฏฺฐกสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ**

# ๓. ทุฏฺฐฏฺฐกสุตฺตนิทฺเทสวณฺณนา

**๑๕**. ทุฏฺฐฏฺฐเก ปฐมคาถายํ ตาว ตตฺถ **วทนฺตีติ** ภควนฺตํ ภิกฺขุสงฺฆญฺจ อุปวทนฺติฯ **ทุฏฺฐมนาปิ เอเก, อโถปิ เว สจฺจมนา**ติ เอกเจฺจ ทุฏฺฐจิตฺตา, เอกเจฺจ ตถสญฺญิโนปิ หุตฺวา ติตฺถิยา ตุฏฺฐจิตฺตา, เย เตสํ สุตฺวา สทฺทหึสุ, เต สจฺจมนาติ อธิปฺปาโยฯ **วาทญฺจ ชาต**นฺติ เอตํ อโกฺกสวาทํ อุปฺปนฺนํฯ **มุนิ โน อุเปตีติ** อการกตาย จ อกุปฺปนตาย จ พุทฺธมุนิ น อุเปติฯ **ตสฺมา มุนี นตฺถิ ขิโล กุหิญฺจี**ติ เตน การเณน อยํ มุนิ, ราคาทิขิเลหิ นตฺถิ ขิโล กุหิญฺจีติ เวทิตโพฺพฯ

**ทุฏฺฐมนา**ติ อุปฺปเนฺนหิ โทเสหิ ทูสิตจิตฺตาฯ **วิรุทฺธมนา**ติ เตหิ กิเลเสหิ กุสลสฺส ทฺวารํ อทตฺวา อาวริตจิตฺตาฯ **ปฏิวิรุทฺธมนา**ติ อุปสคฺควเสน ปทํ วฑฺฒิตํฯ **อาหตมนา**ติ ปฏิเฆน อาหตํ จิตฺตํ เอเตสนฺติ อาหตมนาฯ **ปจฺจาหตมนา**ติ อุปสคฺควเสเนวฯ **อาฆาติตมนา**ติ วิหึสาวเสน อาฆาติตํ มนํ เอเตสนฺติ อาฆาติตมนาฯ **ปจฺจาฆาติตมนา**ติ อุปสคฺควเสเนวฯ อถ วา ‘‘โกธวเสน **ทุฏฺฐมนา,** อุปนาหวเสน **ปทุฏฺฐมนา,** มกฺขวเสน **วิรุทฺธมนา,** ปฬาสวเสน **ปฏิวิรุทฺธมนา,** โทสวเสน **อาหตปจฺจาหตมนา,** พฺยาปาทวเสน **อาฆาติตปจฺจาฆาติตมนา**ฯ ปจฺจยานํ อลาเภน **ทุฏฺฐมนา ปทุฏฺฐมนา,** อยเสน **วิรุทฺธมนา ปฏิวิรุทฺธมนา,** ครเหน **อาหตปจฺจาหตมนา,** ทุกฺขเวทนาสมงฺคีภาเวน **อาฆาติตปจฺจาฆาติตมนา**’’ติ เอวมาทินา นเยน เอเก วณฺณยนฺติฯ **อุปวทนฺตีติ** ครหํ อุปฺปาเทนฺติฯ **อภูเตนา**ติ อสํวิชฺชมาเนนฯ

**สทฺทหนฺตา**ติ ปสาทวเสน สทฺธํ อุปฺปาเทนฺตาฯ **โอกเปฺปนฺตา**ติ คุณวเสน โอตริตฺวา อวกปฺปยนฺตาฯ **อธิมุจฺจนฺตา**ติ สมฺปสาทนวเสน สนฺนิฏฺฐานํ กตฺวา เตสํ กถํ อธิวาเสนฺตาฯ **สจฺจมนา**ติ ตจฺฉมนาฯ **สจฺจสญฺญิโน**ติ ตจฺฉสญฺญิโนฯ **ตถมนา**ติ อวิปรีตมนาฯ **ภูตมนา**ติ ภูตตฺถมนาฯ **ยาถาวมนา**ติ นิจฺจลมนาฯ **อวิปรีตมนา**ติ นิจฺฉยมนาฯ ตตฺถ ‘‘สจฺจมนา สจฺจสญฺญิโน’’ติ สจฺจวาทิคุณํ, ‘‘ตถมนา ตถสญฺญิโน’’ติ สจฺจสทฺธาคุณํ, ‘‘ภูตมนา ภูตสญฺญิโน’’ติ ฐิตคุณํ, ‘‘ยาถาวมนา ยาถาวสญฺญิโน’’ติ ปจฺจยิกคุณํ, ‘‘อวิปรีตมนา อวิปรีตสญฺญิโน’’ติ อวิสํวาทคุณํ กถิตนฺติ ญาตพฺพํฯ

**ปรโตโฆโส**ติ อเญฺญสํ สนฺติกา อุปฺปนฺนสโทฺทฯ **อโกฺกโส**ติ ชาติอาทีสุ ทสสุ อโกฺกเสสุ อญฺญตโรฯ **โย วาทํ อุเปตีติ** โย ปุคฺคโล อุปวาทํ อุปคจฺฉติฯ **การโก วา**ติ กตโทโส วาฯ **การกตายา**ติ โทสสฺส กตภาเวน **วุจฺจมาโน**ติ กถิยมาโนฯ **อุปวทิยมาโน**ติ โทสํ อุปวชฺชมาโนฯ **กุปฺปตีติ** โกปํ กโรติฯ

**ขีลชาตตาปิ นตฺถีติ** จิตฺตพนฺธภาวจิตฺตกจวรภาวสงฺขาตํ ปฏิฆขิลํ ชาตํ อสฺสาติ ขิลชาโต, ตสฺส ภาโว ขิลชาตตา, ตาปิ นตฺถิ น สนฺติฯ **ปญฺจปิ เจโตขิลา**ติ กาเม อวีตราโค, กาเย อวีตราโค, รูเป อวีตราโค, ยาวทตฺถํ อุทราวเทหกํ ภุญฺชิตฺวา เสยฺยสุขํ ปสฺสสุขํ มิทฺธสุขํ อนุยุโตฺต วิหรติ, อญฺญตรํ เทวนิกายํ ปณิธาย พฺรหฺมจริยํ จรติ ‘‘อิมินาหํ สีเลน วา วเตน วา ตเปน วา พฺรหฺมจริเยน วา เทโว วา ภวิสฺสามิ, เทวญฺญตโร วา’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๘๖) เอวรูปา ปญฺจปิ จิตฺตสฺส พนฺธภาวกจวรภาวสงฺขาตา เจโตขิลา นตฺถิฯ

**๑๖**. อิมญฺจ คาถํ วตฺวา ภควา อานนฺทเตฺถรํ ปุจฺฉิ – ‘‘เอวํ ขุํเสตฺวา วเมฺภตฺวา วุจฺจมานา ภิกฺขู, อานนฺท, กิํ วทนฺตี’’ติ, ‘‘น กิญฺจิ ภควา’’ติฯ ‘‘น, อานนฺท, ‘อหํ สีลวา’ติ สพฺพตฺถ ตุณฺหี ภวิตพฺพํฯ โลเก หิ นาภาสมานํ ชานนฺติ, มิสฺสํ พาเลหิ ปณฺฑิต’’นฺติ (สํ. นิ. ๒.๒๔๑) วตฺวา

‘‘ภิกฺขู, อานนฺท, เต มนุสฺเส เอวํ ปฏิโจเทนฺตู’’ติ ธมฺมเทสนตฺถาย ‘‘อภูตวาที นิรยํ อุเปตี’’ติ (ธ. ป. ๓๐๖; อุทา. ๓๘; อิติวุ. ๔๘; สุ. นิ. ๖๖๑) อิมํ คาถํ อภาสิฯ เถโร ตํ อุคฺคเหตฺวา ภิกฺขู อาห – ‘‘มนุสฺสา ตุเมฺหหิ อิมาย คาถาย ปฏิโจเทตพฺพา’’ติฯ ภิกฺขู ตถา อกํสุฯ ปณฺฑิตมนุสฺสา ตุณฺหี อเหสุํฯ ราชาปิ ราชปุริเส สพฺพตฺถ เปเสตฺวา เยสํ ธุตฺตานํ ลญฺชํ ทตฺวา ติตฺถิยา ตํ มาราเปสุํ, เต คเหตฺวา นิคฺคยฺห ตํ ปวตฺตึ ญตฺวา ติตฺถิเย ปริภาสิฯ มนุสฺสาปิ ติตฺถิเย ทิสฺวา เลฑฺฑุนา หนนฺติ, ปํสุนา โอกิรนฺติ ‘‘ภควโต อยสํ อุปฺปาเทสุ’’นฺติฯ อานนฺทเตฺถโร ตํ ทิสฺวา ภควโต อาโรเจสิ, ภควา เถรสฺส อิมํ คาถมภาสิ **‘‘สกญฺหิ ทิฏฺฐิํ…เป…. วเทยฺยา’’**ติฯ

ตสฺส อโตฺถ – ยายํ ทิฏฺฐิ ติตฺถิยชนสฺส ‘‘สุนฺทริํ มาเรตฺวา สมณานํ สกฺยปุตฺติยานํ อวณฺณํ ปกาเสตฺวา เอเตนุปาเยน ลทฺธํ สกฺการํ สาทิยิสฺสามา’’ติ โส ตํ ทิฏฺฐิํ กถํ อติกฺกเมยฺย? อถ โข โส อยโส ตเมว ติตฺถิยชนํ ปจฺจาคโต ตํ ทิฏฺฐิํ อเจจฺจตุํ อสโกฺกนฺตํฯ โย วา สสฺสตาทิวาที, โสปิ **สกํ ทิฏฺฐิํ กถมจฺจเยยฺย,** เตน ทิฏฺฐิ**ฉเนฺทน อนุนีโต** ตาย จ ทิฏฺฐิ**รุจิยา นิวิโฏฺฐ,** อปิ จ โข ปน **สยํ สมตฺตานิ ปกุพฺพมาโน** อตฺตนาว ปริปุณฺณานิ ตานิ ทิฏฺฐิคตานิ กโรโนฺต **ยถา ชาเนยฺย, ตเถว วเทยฺยา**ติฯ

**อวณฺณํ ปกาสยิตฺวา**ติ อคุณํ ปากฏํ กตฺวาฯ **สกฺการ**นฺติ จตุนฺนํ ปจฺจยานํ สกฺกจฺจกรณํฯ **สมฺมาน**นฺติ จิเตฺตน พหุมานนํฯ **ปจฺจาหริสฺสามา**ติ เอตํ ลาภาทิํ นิพฺพเตฺตสฺสามฯ **เอวํทิฏฺฐิกา**ติ เอวํลทฺธิกาฯ ยถา ตํ ‘‘ลาภาทิํ นิพฺพเตฺตสฺสามา’’ติ เอวํ อยํ ลทฺธิ เตสํ อตฺถิ, ตถา ‘‘อตฺถิ เม วุตฺตปฺปกาโร ธโมฺม’’ติ เอเตสํ ขมติ เจว รุจฺจติ จ, เอวํสภาวเมว วา เตสํ จิตฺตํ ‘‘อตฺถิ เม จิตฺต’’นฺติฯ ตทา เตสํ ทิฏฺฐิ วา, ทิฏฺฐิยา สห ขนฺติ วา, ทิฏฺฐิขนฺตีหิ สทฺธิํ รุจิ วา, ทิฏฺฐิขนฺติรุจีหิ สทฺธิํ ลทฺธิ วา, ทิฏฺฐิขนฺติรุจิลทฺธีหิ สทฺธิํ อชฺฌาสโย วา, ทิฏฺฐิขนฺติรุจิลทฺธิอชฺฌาสเยหิ สทฺธิํ อธิปฺปาโย วา โหตีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘เอวํทิฏฺฐิกา…เป…. เอวํอธิปฺปายา’’**ติ อาหฯ **สกํ ทิฏฺฐิ**นฺติ อตฺตโน ทสฺสนํฯ **สกํ ขนฺติ**นฺติ อตฺตโน สหนํฯ **สกํ รุจิ**นฺติ อตฺตโน รุจิํฯ **สกํ ลทฺธิ**นฺติ อตฺตโน ลทฺธิํฯ **สกํ อชฺฌาสย**นฺติ อตฺตโน อชฺฌาสยํฯ **สกํ อธิปฺปาย**นฺติ อตฺตโน ภาวํฯ **อติกฺกมิตุ**นฺติ สมติกฺกมิตุํฯ **อถ โข เสฺวว อยโส**ติ โส เอว อยโส เอกํเสนฯ **เต ปจฺจาคโต**ติ เตสํ ปติอาคโตฯ **เต**ติ สามิอเตฺถ อุปโยควจนํฯ

**อถ วา**ติ อตฺถนฺตรทสฺสนํฯ **สสฺสโต**ติ นิโจฺจ ธุโวฯ **โลโก**ติ อตฺตภาโวฯ **อิทเมว สจฺจํ, โมฆมญฺญ**นฺติ อิทํ เอว ตจฺฉํ ตถํ, อญฺญํ ตุจฺฉํฯ **สมตฺตา**ติ สมฺปุณฺณาฯ **สมาทินฺนา**ติ สมฺมา อาทินฺนาฯ **คหิตา**ติ อุปคนฺตฺวา คหิตาฯ

**ปรามฏฺฐา**ติ สพฺพากาเรน ปรามสิตฺวา คหิตาฯ **อภินิวิฏฺฐา**ติ วิเสเสน ลทฺธปฺปติฏฺฐาฯ **อสสฺสโต**ติ วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตโพฺพฯ

**อนฺตวา**ติ สอโนฺตฯ **อนนฺตวา**ติ วุทฺธิอนนฺตวาฯ **ตํ ชีว**นฺติ โส ชีโว, ลิงฺควิปลฺลาโส กโตฯ **ชีโว**ติ จ อตฺตาเยวฯ **ตถาคโต**ติ สโตฺต, ‘‘อรห’’นฺติ เอเกฯ **ปรํ มรณา**ติ มรณโต อุทฺธํ, ปรโลเกติ อโตฺถฯ **น โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา**ติ มรณโต อุทฺธํ น โหติฯ **โหติ จ น จ โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา**ติ มรณโต อุทฺธํ โหติ จ น โหติ จฯ **เนว โหติ น น โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา**ติ อุเจฺฉทวเสน เนว โหติ, ตกฺกิกวเสน น น โหติฯ

**สกาย ทิฏฺฐิยา**ติอาทโย กรณวจนํฯ **อลฺลีโน**ติ เอกีภูโตฯ

**สยํ สมตฺตํ กโรตี**ติ อตฺตนา อูนภาวํ โมเจตฺวา สมฺมา อตฺตํ สมตฺตํ กโรติฯ **ปริปุณฺณ**นฺติ อติเรกโทสํ โมเจตฺวา สมฺปุณฺณํฯ **อโนม**นฺติ หีนโทสํ โมเจตฺวา อลามกํฯ **อคฺค**นฺติ อาทิํฯ **เสฏฺฐ**นฺติ ปธานํ นิโทฺทสํฯ **วิเสส**นฺติ เชฏฺฐกํ ฯ **ปาโมกฺข**นฺติ อธิกํฯ **อุตฺตม**นฺติ วิเสสํ น เหฏฺฐิมํฯ **ปวรํ กโรตี**ติ อติเรเกน อุตฺตมํ กโรติฯ อถ วา ''อาสยโทสโมจเนน **อคฺคํ,** สํกิเลสโทสโมจเนน **เสฏฺฐํ,** อุปกฺกิเลสโทสโมจเนน **วิเสสํ,** ปมตฺตโทสโมจเนน **ปาโมกฺขํ,** มชฺฌิมโทสโมจเนน **อุตฺตมํ,** อุตฺตมมชฺฌิมโทสโมจเนน **ปวรํ กโรตี**''ติ เอวเมเก วณฺณยนฺติฯ **อยํ สตฺถา สพฺพญฺญู**ติ อยํ อมฺหากํ สตฺถา สพฺพชานนวเสน สพฺพญฺญูฯ **อยํ ธมฺโม สฺวากฺขาโต**ติ อยํ อมฺหากํ ธมฺโม สุฏฺฐุ อกฺขาโตฯ **อยํ คโณ สุปฺปฏิปโนฺน**ติ อยํ อมฺหากํ คโณ สุฏฺฐุ ปฏิปโนฺนฯ **อยํ ทิฏฺฐิ ภทฺทิกา**ติ อยํ อมฺหากํ ลทฺธิ สุนฺทราฯ **อยํ ปฏิปทา สุปญฺญตฺตา**ติ อยํ อมฺหากํ ปุพฺพภาคา อตฺตนฺต ปาทิปฏิปทา สุฏฺฐุ ปญฺญตฺตาฯ **อยํ มโคฺค นิยฺยานิโก**ติ อยํ อมฺหากํ นิยฺยาโมกฺกนฺติโก มโคฺค นิยฺยานิโกติ **สยํ สมตฺตํ กโรติ**ฯ

**กเถยฺย** ''สสฺสโต โลโก''ติฯ **ภเณยฺย** ''อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญ''นฺติฯ **ทีเปยฺย** ''อนฺตวา โลโก''ติฯ **โวหเรยฺย** นานาวิเธน คณฺหาเปยฺย ''โหติ จ น จ โหตี''ติฯ

๑๗. อถ ราชา สตฺตาหจฺจเยน ตํ กุณปํ ฉฑฺฑาเปตฺวา สายนฺหสมยํ วิหารํ คนฺตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา อาห – ''นนุ, ภเนฺต, อีทิเส อยเส อุปฺปเนฺน มยฺหมฺปิ อาโรเจตพฺพํ สิยา''ติ? เอวํ วุเตฺต ภควา ''น, มหาราช, 'อหํ สีลวา คุณสมฺปโนฺน'ติ ปเรสํ อาโรเจตุํ อริยานํ ปฏิรูป''นฺติ วตฺวา ตสฺสา อฏฺฐุปฺปตฺติยา **''โย อตฺตโน สีลวตานี**ติ อวเสสคาถาโย อภาสิฯ

ตตฺถ **สีลวตานี**ติ ปาติโมกฺขาทีนิ สีลานิ, อารญฺญิกาทีนิ ธุตงฺควตานิ จฯ **อนานุปุโฏฺฐ**ติ อปุจฺฉิโตฯ **ปาวา**ติ วทติฯ **อนริยธมฺมํ กุสลา ตมาหุ, โย อาตุมานํ สยเมว ปาวา**ติ โย เอวํ อตฺตานํ สยเมว วทติ, ตสฺส ตํ วาทํ ''อนริยธโมฺม เอโส''ติ กุสลา เอวํ กเถนฺติฯ

**อตฺถิ สีลเญฺจว วตญฺจา**ติ สีลนเฏฺฐน สีลเญฺจว อตฺถิ, สมาทานเฏฺฐน วตญฺจ อตฺถิ, **วตํ น สีล**นฺติ วุตฺตเตฺถน วตํ อตฺถิ, ตํ น สีลํฯ **กตม**นฺติ กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาฯ **อิธ ภิกฺขุ สีลวา**ติอาทโย วุตฺตนยา เอวฯ **สํวรเฏฺฐนา**ติ สํวรณเฏฺฐน, วีติกฺกมทฺวารํ ปิทหนเฏฺฐนฯ **สมาทานเฏฺฐนา**ติ ตํ ตํ สิกฺขาปทํ สมฺมา อาทานเฏฺฐนฯ **อารญฺญิกงฺค**นฺติ อรเญฺญ นิวาโส สีลํ อสฺสาติ อารญฺญิโก, ตสฺส องฺคํ อารญฺญิกงฺคํฯ **ปิณฺฑปาติกงฺค**นฺติ ภิกฺขาสงฺขาตานํ ปรอามิสปิณฺฑานํ ปาโต ปิณฺฑปาโต, ปเรหิ ทินฺนานํ ปิณฺฑานํ ปเตฺต นิปตนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ตํ ปิณฺฑปาตํ อุญฺฉติ ตํ ตํ กุลํ อุปสงฺกมโนฺต คเวสตีติ ปิณฺฑปาติโก, ปิณฺฑาย วา ปติตุํ วตเมตสฺสาติ ปิณฺฑปาตีฯ **ปติตุ**นฺติ จริตุํฯ ปิณฺฑปาตี เอว ปิณฺฑปาติโก, ตสฺส องฺคํ ปิณฺฑปาติกงฺคํฯ **องฺค**นฺติ การณํ วุจฺจติฯ ตสฺมา เยน สมาทาเนน โส ปิณฺฑปาติโก โหติ, ตเสฺสตํ อธิวจนนฺติ เวทิตพฺพํฯ เอเตเนว นเยน รถิกาสุสานสงฺการกูฏาทีนํ ยตฺถ กตฺถจิ ปํสูนํ อุปริ ฐิตตฺตา อพฺภุคฺคตเฏฺฐน เตสุ ปํสุกูลมิวาติ ปํสุกูลํฯ อถ วา ปํสุ วิย กุจฺฉิตภาวํ อุลตีติ ปํสุกูลํ, กุจฺฉิตภาวํ คจฺฉตีติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ ลทฺธนิพฺพจนสฺส ปํสุกูลสฺส ธารณํ ปํสุกูลํ, ปํสุกูลํ สีลมสฺสาติ ปํสุกูลิโก, ปํสุกูลิกสฺส องฺคํ **ปํสุกูลิกงฺคํ**ฯ สงฺฆาฏิอุตฺตราสงฺคอนฺตรวาสกสงฺขาตํ ติจีวรํ สีลมสฺสาติ เตจีวริโก, เตจีวริกสฺส องฺคํ **เตจีวริกงฺคํฯ สปทานจาริกงฺค**นฺติ **ทานํ** วุจฺจติ อวขณฺฑนํ, อเปตํ ทานโต อปทานํ, อนวขณฺฑนนฺติ อโตฺถฯ สห อปทาเนน สปทานํ, อวขณฺฑนวิรหิตํ, อนุฆรนฺติ วุตฺตํ โหติฯ สปทานํ จริตุํ อิทมสฺส สีลนฺติ สปทานจารี, สปทานจารีเยว สปทานจาริโก, ตสฺส องฺคํ สปทานจาริกงฺคํฯ **ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺค**นฺติ **ขลู**ติ ปฏิเสธนเตฺถ นิปาโตฯ ปวาริเตน สตา ปจฺฉา ลทฺธํ ภตฺตํ ปจฺฉาภตฺตํ นาม, ตสฺส ปจฺฉาภตฺตสฺส โภชนํ ปจฺฉาภตฺตโภชนํ,

ตสฺมึ ปจฺฉาภตฺตโภชเน ปจฺฉาภตฺตสญฺญํ กตฺวา ปจฺฉาภตฺตํ สีลมสฺสาติ ปจฺฉาภตฺติโก, น ปจฺฉาภตฺติโก ขลุปจฺฉาภตฺติโก, สมาทานวเสน ปฏิกฺขิตฺตาติริตฺตโภชนเสฺสตํ นามํ, ตสฺส องฺคํ ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคํ ฯ **เนสชฺชิกงฺค**นฺติ สยนํ ปฏิกฺขิปิตฺวา นิสชฺชาย วิหริตุํ สีลมสฺสาติ เนสชฺชิโก, ตสฺส องฺคํ เนสชฺชิกงฺคํฯ **ยถาสนฺถติกงฺค**นฺติ ยเทว สนฺถตํ ยถาสนฺถตํ, ''อิทํ ตุยฺหํ ปาปุณาตี''ติ เอวํ ปฐมํ อุทฺทิฏฺฐเสนาสนเสฺสตํ อธิวจนํฯ ตสฺมึ ยถาสนฺถเต วิหริตุํ สีลมสฺสาติ ยถาสนฺถติโก, ตสฺส องฺคํ ยถาสนฺถติกงฺคํฯ สพฺพาเนว ปเนตานิ เตน เตน สมาทาเนน ธุตกิเลสตฺตา ธุตสฺส ภิกฺขุโน องฺคานิ, กิเลสธุนนโต วา ธุตนฺติ ลทฺธโวหารํ ญาณํ องฺคํ เอเตสนฺติ **ธุตงฺคานิ**ฯ อถ วา ธุตานิ จ ตานิ ปฏิปกฺขานํ ธุนนโต องฺคานิ จ ปฏิปตฺติยาติปิ **ธุตงฺคานิ**ฯ เอวํ ตาเวตฺถ อตฺถโต วิญฺญาตพฺพํ วินิจฺฉโยฯ สพฺพาเนว เจตานิ สมาทานเจตนาลกฺขณานิฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ''โย สมาทิยติ, โส ปุคฺคโลฯ เยน สมาทิยติ, จิตฺตเจตสิกา เอเต ธมฺมาฯ ยา สมาทานเจตนา, ตํ ธุตงฺคํฯ ยํ ปฏิกฺขิปติ, ตํ วตฺถุ''นฺติ (วิสุทฺธิ. ๑.๒๓)ฯ

สพฺพาเนว จ โลลุปฺปวิทฺธํสนรสานิ, นิโลลุปฺปภาวปจฺจุปฏฺฐานานิ, อปฺปิจฺฉตาทิอริยธมฺมปทฏฺฐานานิฯ เอวเมตฺถ ลกฺขณาทีหิ วินิจฺฉโย เวทิตพฺโพฯ

**วีริยสมาทานมฺปี**ติ วีริยคฺคหณมฺปิฯ **กามํ**นฺติ เอกํสเตฺถ นิปาโตฯ **ตโจ จ นฺหารุ จา**ติ ฉวิ จ นฺหารุวลฺลิโย จฯ **อฏฺฐิ จา**ติ สพฺพา อฏฺฐิโย จฯ **อวสิสฺสตู**ติ ติฏฺฐตุฯ **อุปสุสฺสตุ มํสโลหิต**นฺติ สพฺพํ มํสญฺจ โลหิตญฺจ สุกฺขตุฯ ''ตโจ''ติ เอกํ องฺคํ, ''นฺหารู''ติ เอกํ, ''อฏฺฐี''ติ เอกํ, ''อุปสุสฺสตุ มํสโลหิต''นฺติ เอกํ องฺคํฯ **ยํ ต**นฺติ อุปริ วตฺตพฺพปเทน สมฺพนฺโธฯ **ปุริสถาเมนา**ติ ปุริสสฺส กายิเกน พเลน, **พเลนา**ติ ญาณพเลนฯ **วีริเยนา**ติ เจตสิกญาณวีริยเตเชนฯ **ปรกฺกเมนา**ติ ปรํ ปรํ ฐานํ อกฺกมเนน อุสฺสาหปฺปตฺตวีริเยนฯ **ปตฺตพฺพ**นฺติ ยํ ตํ ปาปุณิตพฺพํฯ **น ตํ อปาปุณิตฺวา**ติ ตํ ปตฺตพฺพํ อปฺปตฺวาฯ **วีริยสฺส สณฺฐานํ ภวิสฺสตี**ติ วุตฺตปฺปการสฺส วีริยสฺส สิถิลตฺตํ โอสีทนํ น ภวิสฺสติฯ ''ปฏฺฐาน''นฺติปิ ปาโฐ, อยเมวโตฺถฯ **จิตฺตํ ปคฺคณฺหาตี**ติ จิตฺตํ อุสฺสาหํ คณฺหาเปติฯ **ปทหตี**ติ ปติฏฺฐาเปติฯ

**นาสิสฺส**นฺติ น ขาทิสฺสามิ น ภุญฺชิสฺสามิฯ **น ปิวิสฺสามี**ติ ยาคุปานาทีนิ น ปิวิสฺสามิฯ **วิหารโต น นิกฺขเม**ติ เสนาสนโต พหิ น นิกฺขเมยฺยํฯ **นปิ ปสฺสํ นิปาเตสฺส**นฺติ ปสฺสํ มเญฺจ วา ปีเฐ วา ภูมิยํ วา กฏสนฺถรเก วา ปาตนํ ฐปนํ น กริสฺสามิฯ **ตณฺหาสเลฺล อนูหเต**ติ ตณฺหาสงฺขาเต กเณฺฑ อนุทฺธเฏ, อวิคเตติ อโตฺถฯ

**อิมํ ปลฺลงฺก**นฺติ สมนฺตโต อาภุชิตํ อูรุพทฺธาสนํฯ **น ภินฺทิสฺสามี**ติ น วิชหิสฺสามิฯ **ยาว เม น อนุปาทายา**ติ จตูหิ อุปาทาเนหิ คหณํ อคฺคเหตฺวาฯ **อาสเวหี**ติ กามาสวาทีหิ จตูหิ อาสเวหิฯ **วิมุจฺจิสฺสตี**ติ สมุเจฺฉทวิมุตฺติยา น มุจฺจิสฺสติฯ **น ตาวาหํ อิมมฺหา อาสนา วุฏฺฐหิสฺสามี**ติ อาทิํ กตฺวา ยาว **รุกฺขมูลา นิกฺขมิสฺสามี**ติ โอกาสวเสน วุตฺตาฯ **อิมสฺมิเญฺญว ปุพฺพณฺหสมยํ อริยธมฺมํ อาหริสฺสามี**ติ อาทิํ กตฺวา ยาว **คิเมฺห**ติ กาลวเสน วุตฺตาฯ **ปุริเม วโยขเนฺธ**ติอาทโย วยวเสน วุตฺตาฯ ตตฺถ **อาสนา น วุฏฺฐหิสฺสามี**ติ นิสินฺนาสนา น อุฏฺฐหิสฺสามิฯ **อฑฺฒโยคา**ติ นิกุณฺฑเคหาฯ **ปาสาทา**ติ ทีฆปาสาทาฯ **หมฺมิยา**ติ มุณฺฑจฺฉทนเคหาฯ **คุหายา**ติ ปํสุคุหายฯ **เลณา**ติ มริยาทฉินฺนจฺฉิทฺทา ปพฺพตเลณาฯ **กุฏิยา**ติ อุลฺลิตฺตาทิกุฏิยาฯ **กูฏาคารา**ติ กณฺณิกํ อาโรเปตฺวา กตเคหโตฯ **อฏฺฏา**ติ ทฺวารฏฺฏาลกาฯ **มาฬา**ติ วฏฺฏเคหาฯ อุทฺทโณฺฑ นาม เอโก ปติสฺสยวิเสโสฯ ''ติณฉทนเคโห''ติปิ เอเกฯ **อุปฏฺฐานสาลา**ติ สนฺนิปาตสาลา โภชนสาลา วาฯ **มณฺฑปา**ทโย ปากฏาเยวฯ **อริยธมฺม**นฺ

ติ อนวชฺชธมฺมํ, อริยานํ วา พุทฺธปจฺเจกพุทฺธพุทฺธสาวกานํ ธมฺมํฯ **อาหริสฺสามี**ติ มม จิตฺตสมีปํ อานยิสฺสามิ สีเลนฯ **สมาหริสฺสามี**ติ วิเสเสน อานยิสฺสามิ สมาธินาฯ **อธิคจฺฉิสฺสามี**ติ ปฏิลาภวเสน คมิสฺสามิ ตทงฺเคนฯ **ผสฺสยิสฺสามี**ติ ผุสิสฺสามิ มคฺเคนฯ **สจฺฉิกริสฺสามี**ติ ปจฺจกฺขํ กริสฺสามิ ผเลนฯ อถ วา โสตาปตฺติมคฺเคน **อาหริสฺสามิ**ฯ สกทาคามิมคฺเคน **สมาหริสฺสามิ,** อนาคามิมคฺเคน **อธิคจฺฉิสฺสามิ,** อรหตฺตมคฺเคน **ผสฺสยิสฺสามิ,** ปจฺจเวกฺขเณน **สจฺฉิกริสฺสามิ**ฯ ทฺวีสุปิ นเยสุ ผสฺสยิสฺสามีติ นามกาเยน นิพฺพานํ ผุสิสฺสามีติ อตฺโถฯ

**อปฺโปฏฺฐ**ติ มูลปทํ, ตสฺส อปุจฺฉิโตติ อตฺโถฯ **อปุจฺฉิโต**ติ อชานาปิโตฯ **อยาจิโต**ติ อนายาจิโตฯ **อนชฺฌิสิโต**ติ อนาณาปิโต , ‘‘น อิจฺฉิโต’’ติ เอเกฯ **อปสาทิโต**ติ น ปสาทาปิโตฯ **ปาวทตี**ติ กถยติฯ **อหมสฺมี**ติ อหํ อสฺมิ ภวามิฯ **ชาติยา วา**ติ ขตฺติยพฺราหฺมณชาติยา วาฯ **โคเตฺตน วา**ติ โคตมาทิโคเตฺตน วาฯ **โกลปุตฺติเยน วา**ติ กุลปุตฺตภาเวน วาฯ **วณฺณโปกฺขรตาย วา**ติ สรีรสุนฺทรตาย วาฯ **ธเนน วา**ติ ธนสมฺปตฺติยา วาฯ **อเชฺฌเนน วา**ติ อชฺฌายกรเณน วาฯ **กมฺมายตเนน วา**ติ กมฺมเมว กมฺมายตนํ, เตน กมฺมายตเนน, กสิโครกฺขกมฺมาทินา วาฯ **สิปฺปายตเนน วา**ติ ธนุสิปฺปาทินา วาฯ **วิชฺชาฏฺฐาเนน วา**ติ อฏฺฐารสวิชฺชาฏฺฐาเนน วาฯ **สุเตน วา**ติ พหุสฺสุตคุเณน วาฯ **ปฏิภาเนน วา**ติ การณาการณปฏิภานสงฺขาตญาเณน วาฯ **อญฺญตรญฺญตเรน วา วตฺถุนา**ติ ชาติอาทีนํ เอเกเกน วตฺถุนา วาฯ

**อุจฺจา กุลา**ติ ขตฺติยพฺราหฺมณกุลา, เอเตน ชาติโคตฺตมหตฺตํ ทีเปติฯ **มหาโภคกุลา**ติ คหปติมหาสาลกุลา, เอเตน อฑฺฒมหตฺตํ ทีเปติฯ **อุฬารโภคกุลา**ติ อวเสสเวสฺสาทิกุลา, เอเตน ปหูตชาตรูปรชตาทิํ ทีเปติฯ จณฺฑาลาปิ หิ อุฬารโภคา โหนฺติฯ **ญาโต**ติ ปากโฏฯ **ยสฺสสฺสี**ติ ปริวารสมฺปโนฺนฯ **สุตฺตนฺติโก**ติ สุตฺตเนฺต นิยุโตฺตฯ **วินยธโร**ติ วินยปิฏกธโรฯ **ธมฺมกถิโก**ติ อาภิธมฺมิโกฯ **อารญฺญิโก**ติอาทโย ธุตงฺคปุพฺพงฺคมปฏิปตฺติทสฺสนตฺถํ วุตฺตาฯ **ปฐมสฺส ฌานสฺส ลาภี**ติอาทโย รูปารูปอฏฺฐสมาปตฺติโย ทเสฺสตฺวา ปฏิเวธทสฺสนวเสน วุตฺตาฯ **ปาวทตี**ติ มูลปทํฯ **กเถตี**ติ ‘‘ปิฏกาจริโยสฺมี’’ติ กถยติฯ **ภณตี**ติ ‘‘ธุตงฺคิโกมฺหี’’ติ ปากฏํ กโรติฯ **ทีปยตี**ติ ‘‘รูปชฺฌานํ ลาภีมฺหี’’ติ ปริทีปยติฯ **โวหรตี**ติ ‘‘อรูปชฺฌานํ ลาภีมฺหี’’ติ วากฺยเภทํ กโรติฯ

**ขนฺธกุสลา**ติ ปญฺจสุ ขเนฺธสุ สลกฺขณสามญฺญลกฺขเณสุ เฉกา, ญาตตีรณปหานวเสน กุสลาติ อตฺโถฯ **ธาตุอายตนปฏิจฺจสมุปฺปาทา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **นิพฺพานกุสลา**ติ นิพฺพาเน เฉกาฯ **อนริยาน**นฺติ น อริยานํฯ **เอโส ธโมฺม**ติ เอโส สภาโวฯ **พาลาน**นฺติ อปณฺฑิตานํฯ **อสปฺปุริสาน**นฺติ น โสภนปุริสานํฯ **อตฺตา**ติ อตฺตานํฯ

**๑๘**. **สโนฺต**ติ ราคาทิกิเลสูปสเมน สโนฺตฯ ตถา **อภินิพฺพุตโตฺตฯ อิติ’หนฺติ สีเลสุ อกตฺถมาโน**ติ ‘‘อหมสฺมิ สีลสมฺปโนฺน’’ติอาทินา นเยน อิติ สีเลสุ อกตฺถมาโน, สีลนิมิตฺตํ อตฺตุปนายิกํ วาจํ อภาสมาโนติ วุตฺตํ โหติฯ **ตมริยธมฺมํ กุสลา วทนฺตี**ติ ตสฺส ตํ อกตฺถนํ ‘‘อริยธโมฺม เอโส’’ติ พุทฺธาทโย ขนฺธาทิกุสลา วทนฺติฯ **ยสฺสุสฺสทา นตฺถิ กุหิญฺจิ โลเก**ติ ยสฺส ขีณาสวสฺส ราคาทโย สตฺตุสฺสทา กุหิญฺจิ โลเก นตฺถิฯ ตสฺส ตํ อกตฺถนํ ‘‘อริยธโมฺม เอโส’’ติ เอวํ กุสลา วทนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

**สโนฺต**ติ มูลปทํฯ **ราคสฺส สมิตตฺตา**ติ รญฺชนลกฺขณสฺส ราคสฺส สมิตภาเวนฯ **โทสา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **วิชฺฌาตตฺตา**ติ สพฺพปริฬาหานํ ฌาปิตตฺตาฯ **นิพฺพุตตฺตา**ติ สพฺพสนฺตาปานํ นิพฺพาปิตภาเวนฯ **วิคตตฺตา**ติ สพฺพากุสลาภิสงฺขารานํ วิคตภาเวน ทูรภาเวนฯ **ปฏิปสฺสทฺธตฺตา**ติ สพฺพากาเรน อภพฺพุปฺปตฺติกภาเวนฯ **สตฺตนฺนํ ธมฺมานํ ภินฺนตฺตา ภิกฺ

**ขู**ติ อุปริ วตฺตพฺพานํ สตฺตธมฺมานํ ภินฺทิตฺวา ฐิตภาเวน ภิกฺขุฯ สกฺกายทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสีลพฺพต ปรามาโสติ อิเม ตโย กิเลสา โสตาปตฺติมคฺเคน ภินฺนา, ราโค โทโสติ อิเม เทฺว กิเลสา โอฬาริกา สกทาคามิมคฺเคน ภินฺนา, เต เอว อณุสหคตา อนาคามิมคฺเคน ภินฺนา, โมโห มา โนติ อิเม เทฺว กิเลสา อรหตฺตมคฺเคน ภินฺนาฯ อวเสเส กิเลเส ทเสฺสตุํ **"ภินฺนาสฺส โหนฺติ ปาปกา อกุสลา ธมฺมา"**ติ อาหฯ **สํกิเลสิกา**ติ กิเลสปจฺจยาฯ **โปโนภวิกา**ติ ปุนพฺภวทายิก าฯ **สทรา**ติ กิเลสทรถา เอตฺถ สนฺตีติ สทราฯ ''สทฺทรา''ติปิ ปาโฐ, สหทรถาติ อโตฺถฯ **ทุกฺขวิปากา**ติ ผลกาเล ทุกฺขทายิกาฯ **อายตึ ชาติชรามรณิยา**ติ อนาคเต ชาติชรามรณสฺส ปจฺจยาฯ

**ปเชฺชน กเตน อตฺตนา**ติ คาถาย อยํ ปิณฺฑโตฺถ – โย อตฺตนา ภาวิเตน มคฺเคน ปรินิพฺพานํ คโต, กิเลสปรินิพฺพานํ ปโตฺต, ปรินิพฺพานคตตฺตา เอว จ **วิติณฺณกโงฺข,** วิปตฺติสมฺปตฺติหานิวุฑฺฒิอุเจฺฉทสสฺสตอปุญฺญปุญฺญปฺปเภทํ **ภวญฺจ วิภวญฺจ วิปฺปหาย** มคฺควาสํ **วุสิตวา** ขีณปุนพฺภโวติ เอเตสํ ฤติวจนานํ อรโห **โส ภิกฺขู**ติฯ

**อิติหนฺติ** , **อิทหนฺตี**ติ ทุวิโธ ปาโฐฯ **อิตีติ ปทสนฺธิ**อาทโย สนฺธาย ''อิทห''นฺติ ปาฐํ น โรเจนฺติฯ ตตฺถ **อิตี**ติ ยํ วุตฺตํฯ **ปทสนฺธี**ติ ปทานํ สนฺธิ ปทสนฺธิ, ปทฆฏนนฺติ อโตฺถฯ **ปทสํส โคฺค**ติ ปทานํ เอกีภาโวฯ **ปทปาริปูรี**ติ ปทานํ ปริปูรณํ ทฺวินฺนํ ปทานํ เอกีภาโวฯ **อกฺขรสม วาโย**ติ เอกีภูโตปิ อปริปุโณฺณปิ โหติ, อยํ น เอวํฯ อกฺขรานํ สมวาโย สนฺนิปาโต โหตีติ ทสฺสนตฺถํ ''อกฺขรสมวาโย''ติ อาหฯ **พฺยญฺชนสิลิฏฺฐตา**ติ พฺยญฺชนสมฺจฺจโย ปทมีติ วุตฺตานํ พฺยญฺชนานํ อตฺถพฺยญฺชนานํ อตฺถพฺยตฺติการณานํ วา มธุรภาวตฺตา ปาฐสฺส มุทุภาโวฯ **ปทานุปุพฺพตา เมต**นฺติ ปทานํ อนุปุพฺพภาโว ปทานุปุพฺพตา, ปทปฏิปาฏิภาโวติ อโตฺถฯ **เมตนฺติ** เอตํฯ กตมนฺติ เจ? **อิตี**ติ อิทํฯ **เมต**นฺติ เอตฺถ ม-กาโร ปทสนฺธิวเสน วุโตฺตฯ **กตฺถี โหตี**ติ ''อหมสฺมิ สีลสมฺปโนฺน''ติ อตฺตานํ อุกฺกํเสตฺวา กถนสีโล โหติฯ **กตฺถตี**ติ วุตฺตนเยน กถยติฯ **วิกตฺถตี**ติ วิวิธา กถยติฯ **กตฺถนา**ติ กถนาฯ **อารโต**ติ ทูรโต รโตฯ **วิรโต**ติ ฐานสงฺกนฺติวเสน วิคตภาเวน รโตฯ **ปฏิวิรโต**ติ ตโต นิวตฺติตฺวา สพฺพากาเรน วิยุโตฺต หุตฺวา รโตฯ ตตฺถ ปิสาจํ วิย ทิสฺวา ปลาโต อารโตฯ หตฺถิมฺหิ มทฺทเนฺต วิย ปริธาวิตฺวา คโต วิรโตฯ โยธสมฺปหารํ วิย โปเถตฺวา มเทฺทตฺวา คโต ปฏิวิรโตฯ

**ขีณาสวสฺสา**ติ ขีณกิเลสาสวสฺสฯ **กมฺมุสฺสโท**ติ ปุญฺญาภิสงฺขารอปุญฺญาภิสงฺขารอาเนญฺชาภิสงฺขารสงฺขาตานํ กมฺมานํ อุสฺสโท อุสฺสนฺนตาฯ **ยสฺสิเม**ติ ยสฺส ขีณาสวสฺส อิเม อุสฺสทาฯ

**๑๙**. เอวํ ขีณาสวปฏิปตฺตึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ทิฏฺฐิคติกานํ ติตฺถิยานํ ปฏิปตฺติญฺจ ทเสฺสโนฺต อาห **"ปกปฺปิตา สงฺขตา"**ติฯ ตตฺถ **ปกปฺปิตา**ติ ปริกปฺปิตาฯ **สงฺขตา**ติ ปจฺจยาภิสงฺขตาฯ **ยสฺสา**ติ ยสฺส กสฺสจิ ทิฏฺฐิคติกสฺสฯ **ธมฺมา**ติ ทิฏฺฐิโยฯ **ปุรกฺขตา**ติ ปุรโต กตาฯ **สนฺตี**ติ สํวิชฺชนฺติฯ **อวีวทาตา**ติ อโวทาตาฯ **ยทตฺตนิ ปสฺสติ อานิสํสํ, ตํ นิสฺสิโต กุปฺปปฏิจฺจสนฺตินฺ**ติ ยเสฺสเต ทิฏฺฐิธมฺมา 'ปุรกฺขตา อโวทาตา สนฺติ, โส เอวํวิโธ ยสฺมา อตฺตนิ ตสฺสา ทิฏฺฐิยา ทิฏฺฐธมฺมิกญฺจ สกฺการาทึ, สมฺปรายิกญฺจ คติวิเสสาทึ อานิสํสํ สมฺปสฺสติ, ตสฺมา ตญฺจ อานิสํสํ, ตญฺจ กุปฺปตาย จ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนตาย จ สมฺมุติสนฺติตาย จ กุปฺปปฏิจฺจสนฺติสงฺขาตํ ทิฏฺฐึ นิสฺสิโต จ โหติฯ โส ตํ นิสฺสิตตฺตา อตฺตานํ วา อุกฺกํเสยฺย, ปเร วา วเมฺภยฺย อภูเตหิปิ คุณโทเสหิฯ

**สงฺขตา**ติ มูลปทํฯ **สงฺขตา**ติ ปจฺจเยหิ สมาคนฺตฺวา กตาฯ อุปสคฺควเสน ปทํ วฑฺฒิตํฯ **อภิสงฺขตา**ติ ปจฺจเยหิ อภิกตาฯ **สณฺฐปิตา**ติ ปจฺจยวเสเนว สมฺมา ฐปิตาฯ **อนิจฺจา**ติ หุตฺวา อภาเวนฯ **ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนา**ติ วตฺถารมฺมณํ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนาฯ **ขยธมฺมา**ติ กเมน ขยสภาวาฯ **วยธมฺมา**ติ ปวตฺติวเสน ปริหายนสภาวาฯ **วิราคธมฺมา**ติ อนิวตฺตี หุตฺวา วิคจฺฉนสภาวาฯ **นิโรธธมฺมา**ติ นิรุชฺฌนสภาวา, อนุปฺปตฺติธมฺมา หุตฺวา นิรุชฺฌนสภาวาติ อโตฺถฯ **ทิฏฺฐิคติกสฺสา**ติ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐีโย คเหตฺวา ฐิตปุคฺคลสฺสฯ

**ปุเรกฺขารา**ติ ปุเร กตาฯ **ตณฺหาธโช**ติ อุสฺสาปิตเฏฺฐน ตณฺหาธโช, ตณฺหาปฏากา อสฺส อตฺถีติ ตณฺหาธโชฯ ปุเรจาริกเฏฺฐน ตณฺหา เอว เกตุ อสฺสาติ **ตณฺหาเกตุฯ ตณฺหาธิปเตโยฺย**ติ ฉนฺทาธิปติวเสน, ตณฺหา อธิปติโต อาคตาติ วา ตณฺหาธิปเตโยฺย, ตณฺหาธิปติ วา เอตสฺส อตฺถีติ ตณฺหาธิปเตโยฺยฯ **ทิฏฺฐิธชา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อโวทาตา**ติ อปริสุทฺธาฯ **สํกิลิฏฺฐา**ติ สยํ กิลิฏฺฐาฯ **สํกิเลสิกา**ติ ตปนียาฯ

**เทฺว อานิสํเส ปสฺสตี**ติ เทฺว คุเณ ทกฺขติฯ **ทิฏฺฐธมฺมิกญฺจ อานิสํส**นฺติ อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว ปจฺจกฺขธมฺมานิสํสญฺจฯ **สมฺปรายิก**นฺติ ปรโลเก ปตฺตพฺพํ อานิสํสญฺจฯ **ยํทิฏฺฐิโก สตฺถา โหตี**ติ สตฺถา ยถาลทฺธิโก ภวติฯ **ตํทิฏฺฐิกา สาวกา โหนฺตี**ติ ตสฺส วจนํ สุณนฺตา สาวกาปิ ตถาลทฺธิกา โหนฺติฯ **สกฺกโรนฺตี**ติ สกฺการปฺปตฺตํ กโรนฺติฯ **ครุํ กโรนฺตี**ติ ครุการปฺปตฺตํ กโรนฺติฯ **มาเนนฺตี**ติ มนสา ปิยายนฺติฯ **ปูเชนฺตี**ติ จตุปจฺจยาภิหารปูชาย ปูเชนฺติฯ **อปจิติํ กโรนฺตี**ติ อปจิติปฺปตฺตํ กโรนฺติฯ ตตฺถ ยสฺส จตฺตาโร ปจฺจเย สกฺกริตฺวา สุอภิสงฺขเต ปณีเต กตฺวา เทนฺติ, โส สกฺกโตฯ ยสฺมิํ ครุภาวํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา เทนฺติ, โส ครุกโตฯ ยํ มนสา ปิยายนฺติ, โส มานิโตฯ ยสฺส สพฺพเมฺปตํ กโรนฺติ, โส ปูชิโตฯ ยสฺส อภิวาทนปจฺจุปฏฺฐานอญฺชลิกมฺมาทิวเสน ปรมนิปจฺจการํ กโรนฺติ, โส อปจิโตฯ เกจิ “**สกฺกโรนฺติ** กาเยน, **ครุํ กโรนฺติ** วาจาย, **มาเนนฺติ** จิเตฺตน, **ปูเชนฺติ** ลาเภนา”ติ วณฺณยนฺติฯ **อลํ นาคตฺตาย วา**ติ นาคภาวาย นาคราชภาวาย วา อลํ ปริยตฺตํฯ **สุปณฺณตฺตาย วา**ติ สุปณฺณราชภาวายฯ **ยกฺขตฺตาย วา**ติ ยกฺขเสนาปติภาวายฯ **อสุรตฺตาย วา**ติ อสุรภาวายฯ **คนฺธพฺพตฺตาย วา**ติ คนฺธพฺพเทวฆเฏ นิพฺพตฺตภาวายฯ **มหาราชตฺตาย วา**ติ จตุนฺนํ มหาราชานํ อญฺญตรภาวายฯ **อินฺทตฺตาย วา**ติ สกฺกภาวายฯ **พฺรหฺมตฺตาย วา**ติ พฺรหฺมกายิกาทีนํ อญฺญตรภาวายฯ **เทวตฺตาย วา**ติ สมฺมุติเทวาทีนํ อญฺญตรภาวายฯ **สุทฺธิยา**ติ ปริสุทฺธภาวาย อลํ ปริยตฺตํฯ **วิสุทฺธิยา**ติ สพฺพมลรหิตอจฺจนฺตปริสุทฺธภาวายฯ **ปริสุทฺธิยา**ติ สพฺพากาเรน ปริสุทฺธภาวายฯ

ตตฺถ ติรจฺฉานโยนิยํ อธิปจฺจตฺตํ สุทฺธิยาฯ เทวโลเก อธิปจฺจตฺตํ วิสุทฺธิยาฯ พฺรหฺมโลเก อธิปจฺจตฺตํ ปริสุทฺธิยาฯ จตุราสีติกปฺปสหสฺสานิ อติกฺกมิตฺวา มุจฺจนตฺถํ **มุตฺติยา**ฯ อนฺตรายาภาเวน มุจฺจนตฺถํ **วิมุตฺติยา**ฯ สพฺพากาเรน มุตฺติยา **ปริมุตฺติยาฯ สุชฺฌนฺตี**ติ ตสฺมิํ สมเย ปพฺพชิตภาเวน สุทฺธิํ ปาปุณนฺติฯ **วิสุชฺฌนฺตี**ติ ปพฺพชฺชํ คเหตฺวา ปฏิปตฺติยา ยุตฺตภาเวน วิวิเธน สุชฺฌนฺติฯ **ปริสุชฺฌนฺตี**ติ นิปฺผตฺติํ ปาเปตฺวา สพฺพากาเรน สุชฺฌนฺติฯ **มุจฺจนฺติ** เตสํ สมยนฺตรธเมฺมนฯ **วิมุจฺจนฺติ** เอตสฺส สตฺถุโน โอวาเทนฯ **ปริมุจฺจนฺติ** เอตสฺส สตฺถุโน อนุสาสเนนฯ **สุชฺฌิสฺสามี**ติอาทโย อนาคตวเสน วุตฺตาฯ **อายติํ ผลปาฏิกงฺขี**ติ อนาคเต วิปากผลมากงฺขมาโนฯ อิทํ ทิฏฺฐิคติกานํ อิจฺฉามตฺตํฯ ทิฏฺฐิคตญฺหิ อิชฺฌมานํ นิรยํ วา ติรจฺฉานโยนิํ วา นิปฺผาเทติฯ

**อจฺจนฺตสนฺตี**ติ อติอนฺตนิสฺสรณสนฺติฯ **ตทงฺคสนฺตี**ติ ปฐมชฺฌานาทิคุณเงฺคน นีวรณาทิอคุณงฺคํ สเมตีติ ฌานํ ตทงฺคสนฺติฯ **สมฺมุติสนฺตี**ติ สมาหารวเสน ทิฏฺฐิสนฺติฯ ตา

วิภาคโต ทเสฺสตุํ “**กตมา อจฺจนฺตสนฺตี**”ติอาทิมาหฯ **อมตํ นิพฺพาน**นฺติ เอวมาทโย เหฏฺฐา วุตฺตตฺถาเยวฯ **ปฐมํ ฌานํ สมาปนฺนสฺส นีวรณา สนฺตา โหนฺตี**ติ เอวมาทโย อ โนฺต อปฺปนาย อติสยวเสน วุตฺตาฯ อปิ จ สมฺมุติสนฺติ อิมสฺมึ อเตฺถ อธิเปฺปตา, สนฺตีติ อิตเร เทฺว สนฺติโย ปฏิกฺขิปิตฺวา สมฺมุติสนฺติเมว ทีเปติฯ **กุปฺปสนฺติ**นฺติ วิปากชนกวเสน ปริวตฺตนว เสน จลสนฺตึ ฯ **ปกุปฺปสนฺติ**นฺติ วิเสเสน จลสนฺตึฯ **เอริตสนฺติ**นฺติ กมฺปนสนฺตึฯ **สเมริตสนฺติ**นฺติ วิเสเสน กมฺปิตสนฺตึฯ **จลิตสนฺติ**นฺติ ตเสฺสว เววจนํฯ **ฆฏฺฏิตสนฺติ**นฺติ ปีฬิตสนฺตึฯ **สนฺตึ นิสฺสิโต**ติ ทิฏฺฐิสงฺขาตํ สนฺตึ นิสฺสิโตฯ **อสฺสิโต**ติ อาสิโต วิเสเสน นิสฺสิโตฯ **อลฺลีโน**ติ เอกีภูโตฯ

**๒๐**. เอวํ นิสฺสิเต ตาว “**ทิฏฺฐีนิเวสา…เป…. อาทิยตี จ ธมฺม**”นฺติ ตตฺถ **ทิฏฺฐีนิเวสา**ติ อิทํสจฺจาภินิเวสสงฺขาตานิ ทิฏฺฐินิเวสนานิฯ **น หิ สฺวาติวตฺตา**ติ สุเขน อติวตฺติตพฺพาน โหนฺติฯ **ธเมฺมสุ นิเจฺฉยฺย สมุคฺคหีต**นฺติ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคเตสุ ตํ ตํ สมุคฺคหิตํ อภินิวิฏฺฐธมฺมํ นิจฺฉินิตฺวา ปวตฺตา ทิฏฺฐินิเวสา น หิ สฺวาติวตฺตาติ วุตฺตํ โหติฯ **ตสฺมา นโร เตสุ นิเวสเนสุ, นิรสฺสตี อาทิยตี จ ธมฺม**นฺติ ยสฺมา น หิ สฺวาติวตฺตา, ตสฺมา นโร เตสฺเวว ทิฏฺฐินิเวสเนสุ อชสีลโคสีลกุกฺกุรสีลปญฺจาตปมรุปฺปปาตอุกฺกุฏิกปฺปธานกณฺฏกาปสฺสยาทิเภทํ สตฺถารํ ธมฺมกฺขานํ คณาทิเภทญฺจ ตํ ตํ ธมฺมํ นิรสฺสติ จ อาทิยติ จ ชหติ จ คณฺหาติ จ วนมกฺกโฏ วิย ตํ ตํ สาขนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

เอวํ นิรสฺสโนฺต จ อาทิยโนฺต จ อนวฏฺฐิตจิตฺตตฺตา อสเนฺตหิปิ คุณโทเสหิ อตฺตโน วา ปรสฺส วา ยสายสํ อุปฺปาเทยฺยฯ **ทุรติวตฺตา**ติ อติกฺกมิตุํ ทุกฺขาฯ **ทุตฺตรา**ติ ทุอุตฺตราฯ **ทุปฺปตรา ทุสฺสมติกฺกมา ทุพฺพินิวตฺตา**ติ อุปสเคฺคน วฑฺฒิตาฯ

**นิจฺฉินิตฺวา**ติ สสฺสตวเสน นิจฺฉยํ กตฺวาฯ **วินิจฺฉินิตฺวา**ติ อตฺตวเสน นานาวิเธน วินิจฺฉยํ กตฺวาฯ **วิจินิตฺวา**ติ ปริเยสิตฺวาฯ **ปวิจินิตฺวา**ติ อตฺตนิยวเสน สพฺพากาเรน ปริเยสิตฺวาฯ ‘‘นิจินิตฺวา วิจฺจินิตฺวา’’ติปิ ปาโฐฯ **โอธิคฺคาโห**ติ อวธิยิตฺวา คาโหฯ **พิลคฺคาโห**ติ โกฏฺฐาสวเสน คาโห ‘‘พิลโส วิภชิตฺวา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๗๘; ม. นิ. ๑.๑๑๑) วิยฯ **วรคฺคาโห**ติ อุตฺตมคาโหฯ **โกฏฺฐาสคฺคาโห**ติ อวยววเสน คาโหฯ **อุจฺจยคฺคาโห**ติ ราสิวเสน คาโหฯ **สมุจฺจยคฺคาโห**ติ โกฏฺฐาสวเสน ราสิวเสน จ คาโหฯ **อิทํ สจฺจ**นฺติ อิทเมว สภาวํฯ **ตจฺฉ**นฺติ ตถภาวํ อวิปรีตสภาวํฯ **ตถ**นฺติ วิปริณามรหิตํฯ **ภูต**นฺติ วิชฺชมานํฯ **ยาถาว**นฺติ ยถาสภาวํฯ **อวิปรีต**นฺติ น วิปรีตํฯ

**นิรสฺสตี**ติ นิอสฺสติ วิกฺขิปติฯ **ปรวิจฺฉินฺทนาย วา**ติ ปเรหิ วิสฺสชฺชาปเนนฯ **อนภิสมฺภุณโนฺต วา**ติ อสมฺปาปุณโนฺต วา อสโกฺกโนฺต วา วิสฺสเชฺชติฯ **ปโร วิจฺฉิเนฺทตี**ติ อโญฺญ วิโยคํ กโรติฯ **นเตฺถตฺถา**ติ นตฺถิ เอตฺถฯ **สีลํ อนภิสมฺภุณโนฺต**ติ สีลํ อสมฺปาเทโนฺตฯ **สีลํ นิรสฺสตี**ติ สีลํ วิสฺสเชฺชติฯ อิโต ปเรสุปิ เอเสว นโยฯ

**๒๑**. โย ปนายํ สพฺพทิฏฺฐิคตาทิโทสธุนนาย ปญฺญาย สมนฺนาคตตฺตา โธโน, ตสฺส **โธนสฺส หิ…เป…. อนูปโย โส**ฯ กึ วุตฺตํ โหติ? โธนธมฺมสมนฺนาคมา **โธนสฺส** ธุตสพฺพปาปสฺส อรหโต กตฺถจิ **โลเก** เตสุ เตสุ **ภเวสุ** สํกปฺปนา **ทิฏฺฐิ นตฺถิ**ฯ โส ตสฺสา ทิฏฺฐิยา อภาวา, ยาย จ อตฺตนา กตํ ปาปกมฺมํ ปฏิจฺฉาเทนฺตา ติตฺถิยา มายาย วา มาเนน วา เอวํ อคตึ คจฺฉนฺติ, ตมฺปิ **มายญฺจ มานญฺจ ปหาย โธโน** ราคาทีนํ โทสานํ **เกน คเจฺฉยฺย,** ทิฏฺฐธเมฺม สมฺปราเย วา นิรยาทีสุ คติวิเสเสสุ เกน สงฺขํ คเจฺฉยฺย, **อนูปโย โส,** โส หิ ตณฺหาทิฏฺฐิอุปยานํ ทฺวินฺนํ อภาเวน อนูปโยติฯ

**กิํ การณา**ติ เกน การเณนฯ **โธนา วุจฺจติ ปญฺญา**ติ โธนา อิติ กิํการณา ปญฺญา กถียติฯ **ตาย ปญฺญาย กายทุจฺจริต**นฺติ ตาย วุตฺตปฺปการาย ปญฺญาย กายโต ปวตฺตํ ทุฏฺฐุ กิเลสปูติกตฺตา วา จริตนฺติ กายทุจฺจริตํฯ **ธูตญฺจ โธตญฺจา**ติ กมฺปิตญฺจ โธวิตญฺจฯ **สโนฺธตญฺจา**ติ สมฺมา โธวิตญฺจฯ **นิโทฺธตญฺจา**ติ วิเสเสน สุฏฺฐุ นิโทฺธตญฺจฯ **ราโค ธุโต จา**ติอาทโย จตุนฺนํ มคฺคานํ วเสน โยเชตพฺพาฯ

**สมฺมาทิฏฺฐิยา มิจฺฉาทิฏฺฐิ ธุตา จา**ติ มคฺคสมฺปยุตฺตาย สมฺมาทิฏฺฐิยา มิจฺฉาทิฏฺฐิ กมฺปิตา จลิตา โธวิตาฯ **สมฺมาสงฺกปฺปา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘สมฺมาทิฏฺฐิกสฺส, ภิกฺขเว, มิจฺฉาทิฏฺฐิ นิชฺชิณฺณา โหตี’’ติ สุตฺตํ (อ. นิ. ๑๐.๑๐๖; ที. นิ. ๓.๓๖๐) วิตฺถาเรตพฺพํฯ **สมฺมาญาเณนา**ติ มคฺคสมฺปยุตฺตญาเณน, ปจฺจเวกฺขณญาเณน วาฯ **มิจฺฉาญาณ**นฺติ วิปรีตญาณํ อยาถาวญาณํ, ปาปกิริยาสุ อุปจินฺตาวเสน ปาปํ กตฺวา ‘‘สุกตํ มยา’’ติ ปจฺจเวกฺขณากาเรน จ อุปฺปโนฺน โมโหฯ **สมฺมาวิมุตฺติยา มิจฺฉาวิมุตฺตี**ติ สมุเจฺฉทวิมุตฺติยา วิปรีตา อยาถาววิมุตฺติเยว เจโตวิมุตฺติสญฺญิตาฯ

**อรหา อิเมหิ โธเนยฺยหิ ธเมฺมหี**ติ ราคาทีหิ กิเลเสหิ ทูเร ฐิโต อรหา อิเมหิ วุตฺตปฺปกาเรหิ กิเลสโธวเนหิ ธเมฺมหิ อุเปโต โหติฯ **โธโน**ติ โธโน ปุคฺคโล, เตเนว **‘‘โส ธุตราโค’’**ติอาทโย อาหฯ

**มายา วุจฺจติ วญฺจนิกาจริยา**ติ วญฺจนกิริยํ วญฺจนกรณํ อสฺสา อตฺถีติ วญฺจนิกาจริยาฯ **ตสฺส ปฏิจฺฉาทนเหตู**ติ เตสํ ทุจฺจริตานํ อปฺปกาสนการณาฯ **ปาปิกํ อิจฺฉํ ปณิทหตี**ติ ลามกํ ปตฺถนํ ปติฏฺฐาเปติฯ **‘‘มา มํ ชญฺญา’’ติ อิจฺฉตี**ติ ‘‘มยฺหํ กตํ ปาปํ ปเร มา ชานิํสู’’ติ ปจฺจาสีสติฯ **สงฺกเปฺปตี**ติ วิตกฺกํ อุปฺปาเทติฯ **วาจํ ภาสตี**ติ ชานํเยว ปณฺณตฺติํ วีติกฺกมโนฺต ภิกฺขุ ภาริยํ กโรติฯ ‘‘อมฺหากํ วีติกฺกมฏฺฐานํ นาม นตฺถี’’ติ อุปสโนฺต วิย ภาสติฯ **กาเยน ปรกฺกมตี**ติ ‘‘มยา กตํ อิทํ ปาปกมฺมํ มา เกจิ ชานิํสู’’ติ กาเยน วตฺตํ กโรติฯ วิชฺชมานโทสปฏิจฺฉาทนโต จกฺขุโมหนมายา อสฺสาติ มายาวี, มายาวิโน ภาโว **มายาวิตา**ฯ กตฺวา ปาปํ ปุน ปฏิจฺฉาทนโต อติจฺจ อสฺสรติ เอตาย สโตฺตติ **อจฺจสรา**ฯ กายวาจากิริยาหิ อญฺญถา ทสฺสนโต วเญฺจตีติ **วญฺจนา** ฯ เอตาย สตฺตา นิกโรนฺตีติ **นิกติ,** มิจฺฉา กโรนฺตีติ อโตฺถฯ ‘‘นาหํ เอวํ กโรมี’’ติ ปาปานํ วิกฺขิปนโต **นิกิรณาฯ** ‘‘นาหํ เอวํ กโรมี’’ติ ปริวชฺชนโต **ปริหรณา**ฯ กายาทีหิ สํหรณโต **คูหนา**ฯ สมภาเคน คูหนา **ปริคูหนา**ฯ ติณปเณฺณหิ วิย คูถํ กายวจีกเมฺมหิ ปาปํ ฉาเทตีติ **ฉาทนา**ฯ สพฺพโต ภาเคน ฉาทนา **ปริจฺฉาทนา**ฯ น อุตฺตานิํ กตฺวา ทเสฺสตีติ **อนุตฺตานิกมฺมํ**ฯ น ปากฏํ กตฺวา ทเสฺสตีติ **อนาวิกมฺมํ**ฯ สุฏฺฐุ ฉาทนา **โวจฺฉาทนา**ฯ กตปฏิจฺฉาทนวเสน ปุนปิ ปาปสฺส กรณโต **ปาปกิริยาฯ อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ กตปฏิจฺฉาทนลกฺขณา มายา นาม วุจฺจติ, ยาย สมนฺนาคโต ปุคฺคโล ภสฺมปฏิจฺฉโนฺน วิย องฺคาโร, อุทกปฏิจฺฉโนฺน วิย ขาณุ, ปิโลติกปลิเวฐิตํ วิย จ สตฺถํ โหติฯ

**เอกวิเธน มาโน**ติ เอกปริเจฺฉเทน เอกโกฏฺฐาเสน มาโนฯ **ยา จิตฺตสฺส อุนฺนตี**ติ ยา จิตฺตสฺส อพฺภุสฺสาปนา, อยํ มาโนติ อโตฺถฯ เอตฺถ ปุคฺคลํ อนามสิตฺวา นิพฺพตฺติตมาโนว วุโตฺตฯ

**อตฺตุกฺกํสนมาโน**ติ อตฺตานํ อุปริ ฐปนมาโนฯ **ปรวมฺภนมาโน**ติ ปเร ลามกกรณมาโนฯ อิเม เทฺว มานา เยภุเยฺยน ตถา ปวตฺตาการวเสน วุตฺตาฯ

**“เสโยฺยหมสฺมี”ติ มาโน**ติ ชาติอาทีนิ นิสฺสาย ‘‘อหมสฺมิ เสโยฺย’’ติ อุปฺปนฺโน มาโนฯ **สทิสมานา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอวมิเมปิ ตโย มานา ปุคฺคลวิเสสํ อนิสฺสาย ตถา ปวตฺตาการวเสน วุตฺตาฯ เตสุ เอเกโก ติณฺณมฺปิ เสยฺยสทิสหีนานํ อุปฺปชฺชติฯ ตตฺถ ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ติ มาโน เสยฺยเสฺสว ยาถาวมาโน, เสสานํ อยาถาวมาโนฯ ‘‘สทิโสหมสฺมี’’ติ มาโน สทิสเสฺสว ยาถาวมาโน, เสสานํ อยาถาวมาโนฯ ‘‘หีโนหมสฺมี’’ติ มาโน หีนเสฺสว ยาถาวมาโน, เสสานํ อยาถาวมาโนฯ

จตุพฺพิเธน มาโน โลกธมฺมวเสน วุโตฺตฯ ปญฺจวิเธน มาโน ปญฺจกามคุณวเสน วุโตฺตฯ ฉพฺพิเธน มาโน จกฺขาทิสมฺปตฺติวเสน วุโตฺตฯ ตตฺถ **มานํ ชเนตี**ติ มานํ อุปฺปาเทติฯ

สตฺตวิเธน มานนิเทฺทเส **มาโน**ติ อุนฺนโมฯ **อติมาโน**ติ ‘‘ชาติอาทีหิ มยา สทิโส นตฺถี’’ติ อติกฺกมิตฺวา มญฺญนวเสน อุปฺปโนฺน มาโนฯ **มานาติมาโน**ติ ‘‘อยํ ปุเพฺพ มยา สทิโส, อิทานิ อหํ เสโฎฺฐ, อยํ หีนตโร’’ติ อุปฺปโนฺน มาโนฯ อยํ ภาราติภาโร วิย ปุริมํ สทิสมานํ อุปาทาย มานาติมาโน นามาติ ทเสฺสตุํ **“มานาติมาโน”**ติ อาหฯ **โอมาโน**ติ หีนมาโนฯ โย ‘‘หีโนหมสฺมี’’ติ มาโน นาม วุโตฺต, อยํ โอมาโน นามฯ อปิ เจตฺถ ‘‘ตฺวํ ชาติมา, กากชาติ วิย เต ชาติฯ ตฺวํ โคตฺตวา, จณฺฑาลโคตฺตํ วิย เต โคตฺตํฯ ตุยฺหํ สโร อตฺถิ, กากสโร วิย เต สโร’’ติ เอวํ อตฺตานํ เหฎฺฐา กตฺวา ปวตฺตนวเสน อยํ ‘‘โอมาโน’’ติ เวทิตโพฺพฯ

**อธิมาโน**ติ จตฺตาริ สจฺจานิ อปฺปตฺวา ปตฺตสญฺญิสฺส, จตูหิ มเคฺคหิ กตฺตเพฺพ กิเจฺจ อกเตเยว กตสญฺญิสฺส, จตุสจฺจธเมฺม อนธิคเต อธิคตสญฺญิสฺส , อรหเตฺต อสจฺฉิกเต สจฺฉิกตสญฺญิสฺส อุปฺปโนฺน อธิคตมาโน อธิมาโน นามฯ อยํ ปน กสฺส อุปฺปชฺชติ, กสฺส น อุปฺปชฺชตีติ? อริยสาวกสฺส ตาว น อุปฺปชฺชติฯ โส หิ มคฺคผลนิพฺพานปหีนกิเลสาวสิฎฺฐกิเลสปจฺจเวกฺขเณน สญฺชาตโสมนโสฺส อริยคุณปฎิเวเธ นิกฺกโงฺข, ตสฺมา โสตาปนฺนาทีนํ ‘‘อหํ สกทาคามี’’ติอาทิวเสน มาโน น อุปฺปชฺชติ, ทุสฺสีลสฺส จ น อุปฺปชฺชติฯ โส หิ อริยคุณาธิคเม นิราโสวฯ สีลวโตปิ ปริจฺจตฺตกมฺมฎฺฐานสฺส นิทฺทารามตาทิมนุยุตฺตสฺส น อุปฺปชฺชติ , ปริสุทฺธสีลสฺส ปน กมฺมฎฺฐาเน อปฺปมตฺตสฺส นามรูปํ ววตฺถเปตฺวา ปจฺจยปริคฺคเหน วิติณฺณกงฺขสฺส ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา สงฺขาเร สมฺมสนฺตสฺส อารทฺธวิปสฺสกสฺส อุปฺปชฺชติ, อุปฺปเนฺน จ สุทฺธสมถลาภี สุทฺธวิปสฺสนาลาภี วา อนฺตรา ฐเปติฯ โส หิ ทสปิ วสฺสานิ วีสมฺปิ วสฺสานิ ตึสมฺปิ วสฺสานิ อสีติปิ วสฺสานิ กิเลสสมุทาจารํ อปสฺสโนฺต ‘‘อหํ โสตาปโนฺน’’ติ วา ‘‘สกทาคามี’’ติ วา ‘‘อนาคามี’’ติ วา มญฺญติ, สมถวิปสฺสนาลาภี ปน อรหเตฺตเยว ฐเปติฯ ตสฺส หิ สมาธิพเลน กิเลสา วิกฺขมฺภิตา, วิปสฺสนาพเลน สงฺขารา สุปริคฺคหิตา, ตสฺมา สฎฺฐิมฺปิ วสฺสานิ อสีติปิ วสฺสานิ วสฺสสตมฺปิ กิเลสา น สมุทาจรนฺติ, ขีณาสวเสฺสว จิตฺตาจาโร โหติฯ โส เอวํ ทีฆรตฺตํ กิเลสสมุทาจารํ อปสฺสโนฺต อนฺตรา อฎฺฐตฺวาว ‘‘อรหา อห’’นฺติ มญฺญติฯ

**อสฺมิมาโน**ติ รูเป อสฺมีติอาทินา นเยน ปญฺจสุ ขเนฺธสุ ‘‘อหํ รูปาทโย’’ติ อุปฺปโนฺน มาโนฯ **มิจฺฉามาโน**ติ ปาปเกหิ กมฺมายตนสิปฺปายตนวิชฺชาฎฺฐานสุตปฎิภานสีลพฺพเตหิ, ปาปิกาย จ ทิฎฺฐิยา อุปฺปโนฺน มาโนฯ ตตฺถ **ปาปกํ กมฺมายตนํ** นาม เกวฎฺฎมจฺฉพนฺธเนสาทานํ กมฺมํฯ **ปาปกํ สิปฺปายตนํ** นาม มจฺฉชาลขิปกุมีนกรเณสุ เจว ปาสโอฑฺฑนสูลาโรปนาทีสุ จ เฉกตาฯ **ปาปกํ วิชฺชาฎฺฐานํ** นาม ยา กาจิ ปรูปฆาตวิชฺชาฯ **ปาปกํ สุตํ** นาม ภารตยุทฺธสีตาหรณาทิปฎิสํยุตฺตํฯ **ปาปกํ ปฎิภานํ** นาม ทุพฺภาสิตยุตฺตํ กปฺปนาฎกวิลปฺปนาทิปฎิภานํ ฯ **ปาปกํ สีลํ** นาม อชสีลํ โคสีลํฯ **วตมฺปิ** อชวตโควตเมวฯ **ปาปิกา ทิฎฺฐิ** ปน ทฺวาสฎฺฐิยา ทิฎฺฐิคเตสุ ยากาจิ ทิฎฺฐิฯ **อฎฺฐวิธมาโน** อุตฺตานโตฺถเยวฯ

นววิเธน มานนิเทฺทเส **เสยฺยสฺส “เสโยฺยหมสฺมี”**ติอาทโย นว มานา ปุคฺคลํ นิสฺสาย วุตฺตาฯ เอตฺถ ปน **เสยฺยสฺส “เสโยฺยหมสฺมี”ติ มาโน** ราชานเญฺจว ปพฺพชิตานญฺจ อุปฺปชฺชติฯ ราชา หิ ‘‘รเฏฺฐน วา ธนวาหเนหิ วา โก มยา สทิโส อตฺถี’’ติ เอตํ มานํ กโรติฯ ปพฺพชิโตปิ ‘‘สีลธุตงฺคาทีหิ โก มยา สทิโส อตฺถี’’ติ เอตํ มานํ กโรติฯ

**เสยฺยสฺส “สทิโสหมสฺมี”ติ มาโน**ปิ เอเตสํเยว อุปฺปชฺชติฯ ราชา หิ ‘‘รเฏฺฐน วา ธนวาหเนหิ วา อญฺญราชูหิ สทฺธึ มยฺหํ กึ นานากรณ’’นฺติ เอตํ มานํ กโรติฯ ปพฺพชิโตปิ ‘‘สีลธุตงฺคาทีหิ อเญฺญน ภิกฺขุนา มยฺหํ กึ นานากรณ’’นฺติ เอตํ มานํ กโรติฯ

**เสยฺยสฺส “หีโนหมสฺมี”ติ มาโน**ปิ เอเตสํเยว อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส หิ รโญฺญ รฏฺฐํ วา ธนวาหนาทีนิ วา นาติสมฺปนฺนานิ โหนฺติ, โส ‘‘มยฺหํ ราชาติ โวหารสุขมตฺตกเมว, กึ ราชา นาม อห’’นฺติ เอตํ มานํ กโรติฯ ปพฺพชิโตปิ อปฺปลาภสกฺกาโร ‘‘อหํ ธมฺมกถิโก, พหุสฺสุโต, มหาเถโรติ กถามตฺตเมว, กึ ธมฺมกถิโก นามาหํ, กึ พหุสฺสุโต นามาหํ, กึ มหาเถโร นามาหํ, ยสฺส เม ลาภสกฺกาโร นตฺถี’’ติ เอตํ มานํ กโรติฯ

**สทิสสฺส “เสโยฺยหมสฺมี”ติ มานา**ทโย อมจฺจาทีนํ อุปฺปชฺชนฺติฯ อมโจฺจ วา หิ รฏฺฐิโย วา ‘‘โภคยานวาหนาทีหิ โก มยา สทิโส อโญฺญ ราชปุริโส อตฺถี’’ติ วา, ‘‘มยฺหํ อเญฺญหิ สทฺธึ กึ นานากรณ’’นฺติ วา, ‘‘อมโจฺจติ นามเมว มยฺหํ, ฆาสจฺฉาทนมตฺตมฺปิ เม นตฺถิ, กึ อมโจฺจ นามาห’’นฺติ วา เอเต มาเน กโรติฯ

**หีนสฺส “เสโยฺยหมสฺมี”ติ มานา**ทโย ทาสาทีนํ อุปฺปชฺชนฺติฯ ทาโส หิ ‘‘มาติโต วา ปิติโต วา โก มยา สทิโส อโญฺญ ทาโส นาม อตฺถิ, อเญฺญ ชีวิตุํ อสโกฺกนฺตา กุจฺฉิเหตุ ทาสา นาม ชาตา, อหํ ปน ปเวณีอาคตตฺตา เสโยฺย’’ติ วา, ‘‘ปเวณีอาคตภาเวน อุภโต สุทฺธิกทาสเตฺตน อสุกทาเสน นาม สทฺธึ กิ มยฺหํ นานากรณ’’นฺติ วา, ‘‘กุจฺฉิวเสนาหํ ทาสพฺยํ อุปคโต, มาตาปิตุโกฏิยา ปน เม ทาสฏฺฐานํ นตฺถิ , กึ ทาโส นาม อห’’นฺติ วา เอเต มาเน กโรติฯ ยถา จ ทาโส, เอวํ ปุกฺกุสจณฺฑาลาทโยปิ เอเต มาเน กโรนฺติเยวฯ

เอตฺถ จ เสยฺยสฺส ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ติ อุปฺปนฺนมาโนว ยาถาวมาโน, อิตเร เทฺว อยาถาวมานาฯ ตถา สทิสสฺส ‘‘สทิโสหมสฺมี’’ติ, หีนสฺส ‘‘หีโนหมสฺมี’’ติ อุปฺปนฺนมาโนว ยาถาวมาโน, อิตเร เทฺว อยาถาวมานาฯ ตตฺถ ยาถาวมานา อรหตฺตมคฺควชฺฌา, อยาถาวมานา โสตาปตฺติมคฺควชฺฌาฯ

เอตฺถ จ เสยฺยสฺส ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ติ มาโน อุตฺตมสฺส อุตฺตมเฏฺฐน ‘‘อหํ เสโยฺย’’ติ เอวํ อุปฺปนฺนมาโน, เสยฺยสฺส ‘‘สทิโสหมสฺมี’’ติ มาโน อุตฺตมสฺส สมเฏฺฐน ‘‘อหํ สทิโส’’ติ เอวํ อุปฺปนฺนมาโนฯ เสยฺยสฺส ‘‘หีโนหมสฺมี’’ติ มาโน อุตฺตมสฺส ลามกเฏฺฐน ‘‘อหํ หีโน’’ติ เอวํ อุปฺปนฺนมาโนฯ เอวํ เสยฺยมาโน สทิสมาโน หีนมาโนติ อิเม ตโย มานา เสยฺยสฺส อุปฺปชฺชนฺติฯ สทิสสฺสาปิ อหํ เสโยฺย, สทิโส, หีโนติ ตโย มานา อุปฺปชฺชนฺติฯ หีนสฺสาปิ อหํ หีโน, สทิโส, เสโยฺยติ ตโย มานา อุปฺปชฺชนฺติฯ

ทสวิธมานนิเทฺทเส **อิเธกโจฺจ มานํ ชเนตี**ติ เอกโจฺจ ปุคฺคโล มานํ ชนยติฯ **ชาติยา วา**ติ ขตฺติยภาวาทิชาติสมฺปตฺติยา วาฯ **โคเตฺตน วา**ติ โคตมโคตฺตาทินา อุกฺกฏฺฐโคเตฺตน วาฯ **โกลปุตฺติเยน วา**ติ มหากุลภาเวน วาฯ **วณฺณโปกฺขรตาย วา**ติ วณฺณสมฺปนฺนสรีรตาย วาฯ สรีรญฺหิ ‘‘โปกฺขร’’นฺติ วุจฺจติ, ตสฺส วณฺณสมฺปตฺติยา อภิรูปภาเวนาติ อโตฺถฯ

**ธเนน วา**ติ ธนสมฺปนฺนภาเวน วา, มยฺหํ นิธานคตสฺส ธนสฺส ปมาณํ นตฺถีติ อโตฺถฯ **อเชฺฌเนน วา**ติ อชฺฌายนวเสน วาฯ **กมฺมายตเนน วา**ติ ''อวเสสา สตฺตา ฉินฺนปกฺขกาก สทิสา, อหํ ปน มหิทฺธิโก มหานุภาโว''ติ วา, ''อหํ ยํ ยํ กมฺมํ กโรมิ, ตํ ตํ สมิชฺฌตี''ติ วา เอว มาทินยปฺปวเตฺตน กมฺมายตเนน วาฯ **สิปฺปายตเนน วา**ติ ''อวเสสา สตฺตา นิสิปฺปา, อหํ สิปฺปวา''ติ เอวมาทินยปฺปวเตฺตน สิปฺปายตเนน วาฯ **วิชฺชาฎฺฐาเนน วา**ติ อิทํ เหฎฺฐา วุตฺ ตนยเมวฯ **สุเตน วา**ติ ''อวเสสา สตฺตา อปฺปสฺสุตา, อหํ ปน พหุสฺสุโต''ติ เอวมาทิสุเตน วาฯ **ปฎิภาเนน วา**ติ ''อวเสสา สตฺตา อปฺปฎิภานา, มยฺหํ ปน ปฎิภานปฺปมาณํ นตฺถี''ติ เอวมา ทิปฎิภาเนน วาฯ **อญฺญตรญฺญตเรน วา วตฺถุนา**ติ อวุเตฺตน อเญฺญน วตฺถุนา วาฯ **โย เอว รูโป มาโน**ติ มานกรณวเสน มาโนฯ **มญฺญนา มญฺญิตตฺตน**ฺติ อาการภาวนิเทฺทโสฯ อุสฺสิต เฎฺฐน **อุนฺนติ**ฯ ยสฺสุปฺปชฺชติ, ตํ ปุคฺคลํ อุนฺนาเมติ อุกฺขิปิตฺวา ฐเปตีติ **อุนฺนาโม**ฯ สมุสฺสิต เฎฺฐน **ธโช**ฯ อุกฺขิปนเฎฺฐน จิตฺตํ สมฺปคฺคณฺหาตีติ **สมฺปคฺคาโห**ฯ เกตุ วุจฺจติ พหูสุ ธเชสุ อจฺ จุคฺคตธโช ฯ มาโนปิ ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชมาโน อปราปเร อุปาทาย อจฺจุคฺคตเฎฺฐน เกตุ วิยาติ เกตุ, ตํ เกตุํ อิจฺฉตีติ เกตุกมฺยํ, ตสฺส ภาโว **เกตุกมฺยตา**ฯ สา ปน จิตฺตสฺส, น อตฺตโนฯ เตน วุตฺตํ ''เกตุกมฺยตา จิตฺตสฺสา''ติฯ มานสมฺปยุตฺตญฺหิ จิตฺตํ เกตุํ อิจฺฉติ, ตสฺส ภาโว, เกตุสงฺขา โต มาโนติฯ **โธโน มายญฺจ มานญฺจ ปหาย ปชหิตฺวา** โย โส โธโน อรหา เหฎฺฐา วุตฺตน เยน วิโนทนพฺยนฺติกรณาทิวเสน กิเลเส ปชหิตฺวา ฐิโต, โส เตน ราคาทินา กิเลเสน ค เจฺฉยฺยฯ

**เนรยิโกติ วา**ติ นิรเย นิพฺพตฺตกสโตฺตติ วาฯ **ติรจฺฉานโยนิกา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **โส เหตุ นตฺถี**ติ เยน ชนกเหตุนา คติยาทีสุ นิพฺพเตฺตยฺย, โส เหตุ นตฺถิฯ **ปจฺจโย**ติ ตเสฺสว เวว จนํฯ **การณ**นฺติ ฐานํฯ การณญฺหิ ตทายตฺตวุตฺติตาย อตฺตโน ผลสฺส ฐานนฺติ วุจฺจติฯ ตสฺมา เยน เหตุนา เยน ปจฺจเยน คติยาทีสุ นิพฺพเตฺตยฺย, ตํ การณํ นตฺถิฯ

**๒๒**. โย ปน เนสํ ทฺวินฺนํ อุปยานํ ภาเวน อุปโย โหติ, โส **อุปโย หิ...เป.... ทิฎฺฐิมิเธว สพฺพ**นฺติฯ ตตฺถ **อุปโย**ติ ตณฺหาทิฎฺฐินิสฺสิโตฯ **ธเมฺมสุ อุเปติ วาท**นฺติ ''รโตฺต''ติ วา ''ทุโฎฺฐ''ติ วา เอวํ เตสุ เตสุ ธเมฺมสุ อุเปติ วาทํฯ **อนูปยํ เกน กถํ วเทยฺยา**ติ ตณฺหา ทิฎฺฐิปฺปหาเนน ปน อนูปยํ ขีณาสวํ เกน ราเคน วา โทเสน วา กถํ ''รโตฺต''ติ วา ''ทุโฎฺฐ''ติ วา วเทยฺยฯ เอวํ อนุปวโชฺช จ โส กึ ติตฺถิยา วิย กตปฎิจฺฉาทโก ภวิสฺสตีติ อธิปฺปาโยฯ **อตฺ ตา นิรตฺตา น หิ ตสฺส อตฺถี**ติ ตสฺส หิ อตฺตทิฎฺฐิ วา อุเจฺฉททิฎฺฐิ วา นตฺถิ, คหณมุญฺจนํ วาปิ อตฺตนิรตฺตสญฺญิตํ นตฺถิฯ กึ การณา นตฺถีติ เจ? **อโธสิ โส ทิฎฺฐิมิเธว สพฺพ**นฺติฯ ยสฺมา โส อิเธว อตฺตภาเว ญาณมฺพุนา สพฺพทิฎฺฐิคตํ อโธสิ ปชหิ วิโนเทสีติ อรหตฺตนิกูเฎน เทสนํ นิฎฺฐาเปสิฯ ตํ สุตฺวา ราชา อตฺตมโน ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา ปกฺกามีติฯ

**รโตฺตติ วา**ติ ราเคน รโตฺตติ วาฯ **ทุโฎฺฐติ วา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **เต อภิสงฺขารา อปฺปหีนา**ติ เย ปุญฺญาปุญฺญาเนญฺชาภิสงฺขารา, เต อปฺปหีนาฯ **อภิสงฺขารานํ อปฺปหีนตฺ ตา**ติ เตสํ วุตฺตปฺปการานํ กมฺมาภิสงฺขารานํ น ปหีนภาเวนฯ **คติยา วาทํ อุเปตี**ติ ปญฺจนฺนํ ค ตีนํ อญฺญตราย กถนํ อุปคจฺฉติฯ เตเนวาห – **''เนรยิโกติ วา...เป.... วาทํ อุเปติ อุปคจฺฉ ตี**''ติฯ **วเทยฺยา**ติ กเถยฺยฯ **คหิตํ นตฺถี**ติ คเหตพฺพํ นตฺถิฯ **มุญฺจิตพฺพํ นตฺถี**ติ มุญฺจิตฺวา ฐิต ตฺตา โมเจตพฺพํ นตฺถิฯ

**ยสฺสตฺถิ คหิต**นฺติ ยสฺส ปุคฺคลสฺส ''อหํ มมา''ติ คหิตํ อตฺถิฯ **ตสฺสตฺถิ มุญฺจิตพฺพ**นฺติ ตสฺส ปุคฺคลสฺส โมเจตพฺพํ อตฺถิฯ อุปริ ปทานิ ปริวเตฺตตฺวา โยเชตพฺพานิฯ **คหณํ มุญฺจนา**

**สมติกฺกโนฺต**ติ คหณโมจนา อรหา อติกฺกโนฺตฯ **พุทฺธิปริหานิวีติวโตฺต**ติ วฑฺฒิญฺจ ปริหานิญฺจ อติกฺกมิตฺวา ปวโตฺตฯ **โส วุฏฺฐวาโส**ติอาทิํ กตฺวา **ญาณคฺคินา ทฑฺฒานี**ติ ปริโยสานํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ **อโธสี**ติ กเนฺตสิฯ **ธุนิ สนฺธุนิ นิทฺธุนี**ติ อุปสเคฺคน ปทํ วฑฺฒิตํฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย มหานิเทฺทสฏฺฐกถาย

ทุฏฺฐฏฺฐกสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

# ๔. สุทฺธฏฺฐกสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา

**๒๓**. จตุเตฺถ สุทฺธฏฺฐเก ปฐมคาถาย ตาวโตฺถ – น, ภิกฺขเว, เอวรูเปน ทสฺสเนน สุทฺธิ โหติ, อปิ จ โข กิเลสมลีนตฺตา อสุทฺธํ, กิเลสโรคานํ อธิคมา สโรคเมว จนฺทาภํ พฺราหฺมณํ, อญฺญํ วา เอวรูปํ ทิสฺวา ทิฏฺฐิคติโก พาโล อภิชานาติ **“ปสฺสามิ สุทฺธํ ปรมํ อโรคํ,** เตน จ ทิฏฺฐิสงฺขาเตน ทสฺสเนน **สํสุทฺธิ นรสฺส โหตี”**ติ, โส เอวํ อภิชานนฺโต ตํ ทสฺสนํ **“ปรม”นฺติ ญตฺวา** ตสฺมึ ทสฺสเน **สุทฺธานุปสฺสี** สมาโน ตํ ทสฺสนํ ‘‘มคฺคญาณ’’นฺติ **ปเจฺจติ**ฯ ตํ ปน มคฺคญาณํ น โหติฯ

**ปรมํ อาโรคฺยปฺปตฺต**นฺติ อุตฺตมํ นิพฺยาธึ ปาปุณิตฺวา ฐิตํฯ **ตาณปฺปตฺต**นฺติ ตถา ปาลนปฺปตฺตํฯ **เลณปฺปตฺต**นฺติ นิลียนปฺปตฺตํฯ**สรณปฺปตฺต**นฺติ ปติฏฺฐาปตฺตํ, ทุกฺขนาสนํ วา ปตฺตํฯ **อภยปฺปตฺต**นฺติ นิพฺภยภาวปฺปตฺตํฯ **อจฺจุตปฺปตฺต**นฺติ นิจฺจลภาวํ ปตฺตํฯ **อมตปฺปตฺต**นฺติ อมตํ มหานิพฺพานํ ปตฺตํฯ **นิพฺพานปฺปตฺต**นฺติ วานวิรหิตํ ปตฺตํฯ

**อภิชานโนฺต**ติ วิเสเสน ชานโนฺตฯ **อาชานโนฺต**ติ อาชานมาโนฯ **วิชานโนฺต**ติ อเนกวิเธน ชานมาโนฯ **ปฏิวิชานโนฺต**ติ ตํ ตํ ปฏิจฺจ วิชานมาโนฯ **ปฏิวิชฺฌโนฺต**ติ หทเย กุรุมาโนฯ

**จกฺขุวิญฺญาณํ รูปทสฺสเนนา**ติ จกฺขุวิญฺญาเณน รูปทสฺสนํฯ **ญาณนฺติ ปเจฺจตี**ติ ปญฺญา อิติ สทฺทหติฯ **มโคฺคติ ปเจฺจตี**ติ ‘‘อุปาโย’’ติ สทฺทหติฯ **ปโถ**ติ สญฺจาโรฯ **นียาน**นฺติ คเหตฺวา ยาตีติ นียานํฯ ‘‘นิยฺยาน’’นฺติ วา ปาโฐฯ

**๒๔**. **“ทิเฏฺฐน เจ สุทฺธี”**ติ ทุติยคาถาฯ ตสฺสโตฺถ – เตน รูปทสฺสนสงฺขาเตน **ทิเฏฺฐน** ยทิ กิเลส**สุทฺธิ นรสฺส โหติ,** เตน **วา ญาเณน โส** ยทิ ชาติอาทิ**ทุกฺขํ ปชหาติ,** เอวํ สเนฺต อริยมคฺคโต **อเญฺญน** อสุทฺธิมเคฺคเนว **โส สุชฺฌติ,** ราคาทีหิ อุปธีหิ สอุปธิโก เอว สมาโน สุชฺฌตีติ วตฺตพฺพตํ อาปโนฺน โหติ, น จ เอวํวิโธ สุชฺฌติฯ ตสฺมา **ทิฏฺฐี หิ นํ ปาว ตถา วทานํ,** สา นํ ทิฏฺฐิเยว ‘‘มิจฺฉาทิฏฺฐิโก อย’’นฺติ กเถติ, ทิฏฺฐิอนุรูปํ ‘‘สสฺสโต โลโก’’ติอาทินา นเยน ตถา ตถา วทตีติฯ

ราเคน สห วตฺตตีติ **สราโค,** ราควาติ อโตฺถฯ **สโทโส**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

**๒๕**. **น พฺราหฺมโณ**ติ ตติยคาถาฯ ตสฺสโตฺถ – โย ปน พาหิตปาปตฺตา **พฺราหฺมโณ** โหติ, โส มเคฺคน อธิคตาสวกฺขโย ขีณาสวพฺราหฺมโณ อริยมคฺคญาณโต อเญฺญน อภิมงฺคลสมฺมตรูปสงฺขาเต **ทิเฏฺฐ,** ตถาวิธสทฺทสงฺขาเต **สุเต,** อวีติกฺกมสงฺขาเต **สีเล,** หตฺถิวตาทิเภเท **วเต,** ปถวิอาทิเภเท **มุเต** จ อุปฺปเนฺนน มิจฺฉาญาเณน **สุทฺธึ น** อาหาติฯ เสสมสฺส พฺราหฺมณสฺส วณฺณภณนาย วุตฺตํฯ โส หิ เตธาตุก**ปุเญฺญ** สพฺพสฺมิญฺจ **ปาเป อนูปลิโตฺต,** กสฺมา? ตสฺส ปหีนตฺตา ตสฺส อตฺตทิฏฺฐิยา, ยสฺส กสฺสจิ วา คหณสฺส ปหีนตฺตา **อตฺตญฺชโห,** ปุญฺญาภิสงฺขาราทีนํ อกรณโต **“นยิธ ปกุพฺพมาโน”**ติ วุจฺจติฯ ตสฺมา นํ เอวํ ปสํสโนฺต อาหฯ สพฺพเสฺสว จสฺส ปุริมปาเทน สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพ – ปุเญฺญ จ ปาเป จ อนูปลิโตฺต อตฺตญฺชโห นยิธ ปกุพฺพมาโน น พฺราหฺมโณ อญฺญโต สุทฺธิมาหาติฯ **นาติ ปฏิเกฺขโป**ติ น อิติ ปฏิเสโธฯ

**พาหิตฺวา สพฺพปาปกานี**ติ คาถายโตฺถ – โย จตุตฺถมคฺเคน พาหิตฺวา สพฺพปาปกานิ **ฐิตโตฺต** ฐิโตอิเจฺจว วุตฺตํ โหติฯ พาหิตปาปตฺตา เอว จ **วิมโล** วิมลภาวํ พฺรหฺมภาวํ เสฏฺฐภาวํ ปโตฺต, ปฏินิสฺสฏฺฐสมาธิวิเกฺขปกรกิเลสมเลน อคฺคมคฺคผลสมาธินา **สาธุสมาหิโต,** สํสารเหตุสมติกฺกเมน **สํสารมติจฺจ** ปรินิฏฺฐิตกิจฺจตาย **เกวลี**ติ จ, ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อนิสฺสิตตฺตา **อนิสฺสิโต**ติ จ, โลกธเมฺมหิ นิพฺพิการตฺตา **ตาที**ติ จ ปวุจฺจติฯ เอวํ ถุติรโห **ส พฺรหฺมา** โส พฺราหฺมโณติฯ

**อญฺญตฺร สติปฏฺฐาเนหี**ติ จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน มุญฺจิตฺวาฯ **สมฺมปฺปธานา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

**สเนฺตเก สมณพฺราหฺมณา**ติ เอกเจฺจ โลกสเงฺกเตน ‘‘สมณพฺราหฺมณา’’ติ ลทฺธโวหารา สํวิชฺชนฺติฯ **ทิฏฺฐสุทฺธิกา**ติ ทิเฏฺฐน สุทฺธึ อิจฺฉมานาฯ **เต เอกจฺจานํ รูปานํ ทสฺสน**นฺติ เอเต ทิฏฺฐสุทฺธิกา เอเตสํ รูปารมฺมณานํ โอโลกนํฯ **มงฺคลํ ปเจฺจนฺตี**ติ อิทฺธิการณํ พุทฺธิการณํ สพฺพสมฺปตฺติการณํ ปติฏฺฐาเปนฺติฯ **อมงฺคลํ ปเจฺจนฺตี**ติ อนิทฺธิการณํ น พุทฺธิการณํ น สมฺปตฺติการณํ ปติฏฺฐาเปนฺติฯ **เต กาลโต วุฏฺฐหิตฺวา**ติ เอเต ทิฏฺฐาทิมงฺคลิกา ปุเรตรเมว อุฏฺฐหิตฺวาฯ **อภิมงฺคลคตานี**ติ วิเสเสน วุฑฺฒิการณคตานิฯ **รูปานิ ปสฺสนฺตี**ติ นานาวิธานิ รูปารมฺมณานิ ทกฺขนฺติฯ **จาฏกสกุณ**นฺติ เอวํนามกํฯ **ผุสฺสเวฬุวลฏฺฐิ**นฺติ ผุสฺสนกฺขเตฺตน อุปฺปนฺนํ ตรุณเพฬุวลฏฺฐึฯ **คพฺภินิตฺถิ**นฺติ สคพฺภํ อิตฺถึฯ **กุมารกํ ขเนฺธ อาโรเปตฺวา คจฺฉนฺต**นฺติ ตรุณทารกํ อํเส อุสฺสาเปตฺวา คจฺฉมานํฯ **ปุณฺณฆฏ**นฺติ อุทกปุณฺณฆฏํฯ **โรหิตมจฺฉ**นฺติ รตฺตโรหิตมจฺฉํฯ **อาชญฺญรถ**นฺติ สินฺธวยุตฺตรถํฯ **อุสภ**นฺติ มงฺคลอุสภํฯ **โคกปิล**นฺติ กปิลคาวึฯ

**ปลาลปุญฺช**นฺติ ถุสราสึฯ **ตกฺกฆฏ**นฺติ โคตกฺกาทิปูริตจาฏึฯ **ริตฺตฆฏ**นฺติ ตุจฺฉฆฏํฯ **นฏ**นฺติ นฏกาทึฯ ‘‘ธุตฺตกิริย’’นฺติ เอเกฯ **นคฺคสมณก**นฺติ นิโจฺจฬสมณํ ฯ **ขร**นฺติ คทฺรภํฯ **ขรยาน**นฺติ คทฺรภยุตฺตํ วยฺหาทิกํฯ **เอกยุตฺตยาน**นฺติ เอเกน วาหเนน สํยุตฺตํ ยานํฯ **กาณ**นฺติ เอกกฺขิอุภยกฺขิกาณํฯ **กุณิ**นฺติ หตฺถกุณึฯ **ขญฺช**นฺติ ขญฺชปาทํ ติริยคตปาทํฯ **ปกฺขหต**นฺติ ปีฐสปฺปึฯ **ชิณฺณก**นฺติ ชราชิณฺณํฯ **พฺยาธิก**นฺติ พฺยาธิปีฬิตํฯ **มต**นฺติ กาลงฺกตํฯ

**สุตสุทฺธิกา**ติ โสตวิญฺญาเณน สุเตน สุทฺธึ อิจฺฉมานาฯ **สทฺทานํ สวน**นฺติ สทฺทารมฺมณานํ สวนํฯ **วฑฺฒาติ วา**ติอาทโย โลเก ปวตฺตสทฺทมตฺตานิ คเหตฺวา วุตฺตาฯ อมงฺคลํปน **‘‘กาโณ’’**ติอาทินา เตน เตน นาเมน วุตฺตสทฺทาเยวฯ **‘‘ฉินฺท’’นฺติ วา**ติ หตฺถปาทาทิจฺฉินฺนนฺติ วาฯ **‘‘ภินฺท’’นฺติ วา**ติ สีสาทิภินฺนนฺติ วาฯ **‘‘ทฑฺฒ’’นฺติ วา**ติ อคฺคินา ฌาปิตนฺติ วาฯ **‘‘นฏฺฐ’’นฺติ วา**ติ โจราทีหิ วินาสิตนฺติ วาฯ **‘‘นตฺถี’’ติ วา**ติ น วิชฺชตีติ วาฯ

**สีลสุทฺธิกา**ติ สีเลน วิสุทฺธึ อิจฺฉนกาฯ **สีลมเตฺตนา**ติ สํวรณมเตฺตนฯ **สํยมมเตฺตนา**ติ อุปรมมเตฺตนฯ **สํวรมเตฺตนา**ติ ทฺวารถกนมเตฺตนฯ **อวีติกฺกมมเตฺตนา**ติ น อติกฺกมิตมเตฺตนฯ **สมโณ มุณฺฑิกาปุโตฺต**ติ มาติโต ลทฺธนามํฯ **สมฺปนฺนกุสล**นฺติ ปริปุณฺณกุสลํฯ **ปรมกุสล**นฺติ อุตฺตมกุสลํฯ **อุตฺตมปตฺติปฺปตฺต**นฺติ อุตฺตมํ อรหตฺตํ ปาปุณิตพฺพตํ ปตฺวา ฐิตํฯ **อโยชฺช**นฺติ ปราเชตุํ อสกฺกุเณยฺยํ สมณํฯ

**วตสุทฺธิกา**ติ สมาทาเนน วเตน สุทฺธึ อิจฺฉนกาฯ **หตฺถิวติกา วา**ติ สมาทินฺนํ หตฺถิวตํ เอเตสํ อตฺถีติ หตฺถิวติกา, สพฺพหตฺถิกิริยํ กโรนฺตีติ อโตฺถฯ กถํ? ‘‘อชฺช ปฏฺฐาย หตฺถีหิ กาตพฺพํ กริสฺสามี’’ติ เอวํ อุปฺปนฺนจิตฺตา หตฺถีนํ คมนาการํ ติฏฺฐนาการํ นิสีทนาการํ สยนา

การํ อุจฺจารปสฺสาวกรณาการํ, อเญฺญ หตฺถี ทิสฺวา โสณฺฑํ อุสฺสาเปตฺวา คมนาการญฺจ สพฺพํ กโรนฺตีติ **หตฺถิวติกาฯ อสฺสวติกา**ทีสุปิ ลพฺภมานวเสน ยถาโยคํ โยเชตพฺพํฯ เตสุ อวสาเน **ทิสาวติกา วา**ติ ปุรตฺถิมาทิทิสานํ นมสฺสนวเสน สมาทินฺนทิสาวติกา, เอเตสํ วุตฺตปฺปการานํ สมณพฺราหฺมณานํ วตสมาทานํ สมฺปชฺชมานํ หตฺถิอาทีนํ สหพฺยตํ อุปเนติฯ สเจ โข ปนสฺส มิจฺฉาทิฏฺฐิ โหติ ‘‘อิมินาหํ สีลวตสมาทานพฺรหฺมจริเยน เทโว วา เทวญฺญตโร วา โหมี’’ติ จินฺตยนฺตสฺส นิรยติรจฺฉานโยนีนํ อญฺญตโร โหตีติ ญาตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา (ม. นิ. ๒.๗๙) –

> ‘‘อิธ , ปุณฺณ, เอกโจฺจ กุกฺกุรวตํ ภาเวติ ปริปุณฺณํ อโพฺพกิณฺณํ, กุกฺกุรสีลํ ภาเวติ ปริปุณฺณํ อโพฺพกิณฺณํ, กุกฺกุรจิตฺตํ ภาเวติ ปริปุณฺณํ อโพฺพกิณฺณํ, กุกฺกุรากปฺปํ ภาเวติ ปริปุณฺณํ อโพฺพกิณฺณํฯ โส กุกฺกุรวตํ ภาเวตฺวา ปริปุณฺณํ อโพฺพกิณฺณํ, กุกฺกุรสีลํ ภาเวตฺวา ปริปุณฺณํ อโพฺพกิณฺณํ, กุกฺกุรจิตฺตํ ภาเวตฺวา ปริปุณฺณํ อโพฺพกิณฺณํ, กุกฺกุรากปฺปํ ภาเวตฺวา ปริปุณฺณํ อโพฺพกิณฺณํ กายสฺส เภทา ปรํ มรณา กุกฺกุรานํ สหพฺยตํ อุปปชฺชติฯ สเจ โข ปนสฺส เอวํทิฏฺฐิ โหติ ‘อิมินาหํ สีเลน วา วเตน วา ตเปน วา พฺรหฺมจริเยน วา เทโว วา ภวิสฺสามิ เทวญฺญตโร วา’ติ, สาสฺส โหติ มิจฺฉาทิฏฺฐิฯ มิจฺฉาทิฏฺฐิสฺส โข อหํ, ปุณฺณ, ทฺวินฺนํ คตีนํ อญฺญตรํ คติํ วทามิ นิรยํ วา ติรจฺฉานโยนิํ วาฯ อิติ โข, ปุณฺณ, สมฺปชฺชมานํ กุกฺกุรวตํ กุกฺกุรานํ สหพฺยตํ อุปเนติ, วิปชฺชมานํ นิรย’’นฺติฯ

**คนฺธพฺพวติกา**ทโย คนฺธพฺพาทีนํ สหพฺยตํ อุปคจฺฉนฺตีติ อโตฺถ น คเหตโพฺพ, มิจฺฉาทิฏฺฐิยา คหิตตฺตา นิรยติรจฺฉานโยนิเมว อุปคจฺฉนฺตีติ คเหตโพฺพฯ

**มุตสุทฺธิกา**ติ ผุสิเตน สุทฺธิกาฯ **ปถวิํ อามสนฺตี**ติ สสมฺภาริกํ มหาปถวิํ กาเยน ผุสนฺติฯ **หริต**นฺติ อลฺลนีลสทฺทลํฯ **โคมย**นฺติ ควาทิโคมยํฯ **กจฺฉป**นฺติ อฏฺฐิกจฺฉปาทิอเนกวิธํฯ **ผาลํ อกฺกมนฺตี**ติ อยผาลํ มทฺทนฺติฯ **ติลวาห**นฺติ ติลสกฏํ ติลราสิํ วาฯ **ผุสฺสติลํ ขาทนฺตี**ติ มงฺคลปฏิสํยุตฺตํ ติลํ ขาทนฺติฯ **ผุสฺสเตลํ มเกฺขนฺตี**ติ ตถารูปํ ติลเตลํ สรีรพฺภญฺชนํ กโรนฺติฯ **ทนฺตกฏฺฐ**นฺติ ทนฺตโปณํฯ **มตฺติกาย นฺหายนฺตี**ติ กุงฺกุฏฺฐาทิกาย สณฺหมตฺติกาย สรีรํ อุพฺพเฏฺฏตฺวา นฺหายนฺติฯ **สาฏกํ นิวาเสนฺตี**ติ มงฺคลปฏิสํยุตฺตํ วตฺถํ ปริทหนฺติฯ **เวฐนํ เวเฐนฺตี**ติ สีสเวฐนํ ปตฺตุณฺณาทิปฏํ สีเส ฐเปนฺติ ปฏิมุญฺจนฺติฯ

**เตธาตุกํ กุสลาภิสงฺขาร**นฺติ กามธาตุรูปธาตุอรูปธาตูสุ ปฏิสนฺธิทายกํ โกสลฺลสมฺภูตํ ปจฺจยาภิสงฺขารํฯ **สพฺพํ อกุสล**นฺติ ทฺวาทสวิธํ อโกสลฺลสมฺภูตํ อกุสลํฯ **ยโต**ติ ยทาฯ เต ทสวิโธ ปุญฺญาภิสงฺขาโร จ, ทฺวาทสวิโธ อปุญฺญาภิสงฺขาโร จ, จตุพฺพิโธ อาเนญฺชาภิสงฺขาโร จ ยถานุรูปํ สมุเจฺฉทปฺปหาเนน ปหีนา โหนฺติฯ **อตฺตทิฏฺฐิชโห**ติ ‘‘เอโส เม อตฺตา’’ติ คหิตทิฏฺฐิํ ชโหฯ **คาหํ ชโห**ติ ‘‘เอโสหมสฺมี’’ติ มานสมฺปยุตฺตคหณํ ชโหฯ ปุน **อตฺตญฺชโห**ติ ‘‘เอตํ มมา’’ติ ตณฺหาคหณวเสน จ ทิฏฺฐิคหณวเสน จ ปรามสิตฺวา คหิตํ, ปรโต อามฏฺฐญฺจ, ตสฺมิํ อภินิวิฏฺฐญฺจ, พลวตณฺหาวเสน คิลิตฺวา อโชฺฌสิตญฺจ, พลว มุญฺจิตญฺจฯ **สพฺพํ ตํ จตฺตํ โหตี**ติอาทโย วุตฺตนยาเยวฯ

**๒๖**. เอวํ ‘‘น พฺราหฺมโณ อญฺญโต สุทฺธิมาหา’’ติ วตฺวา อิทานิ เย ทิฏฺฐิคติกา อญฺญโต สุทฺธิํ พฺรุวนฺติ, เตสํ ตสฺสา ทิฏฺฐิยา อนิพฺพาหกภาวํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปุริมํ ปหายา’’**ติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – เตหิ อญฺญโต สุทฺธิวาทา สมานาปิ ยสฺสา ทิฏฺฐิยา อปฺปหีนตฺตา คหณมุญฺจนํ โหติ, ตาย **ปุริมํ** สตฺถาราทิํ **ปหาย อปรํ** นิสฺสิตา, **เอชา**สงฺขาตาย ตณฺหาย **อนุคตา** อภิภู

ตา ราคาทิเภทํ **น ตรนฺติ สงฺคํ,** ตญฺจ อตรนฺตา ตํ ตํ ธมฺมํ อุคฺคณฺหนฺติ จ **นิรสฺสชนฺติ** จ มกฺกโฏว **สาข**นฺติฯ

**ปุริมํ สตฺถารํ ปหายา**ติ ปุริมคหิตํ สตฺถุปฏิญฺญํ วเชฺชตฺวาฯ **ปรํ สตฺถารํ นิสฺสิตา**ติ อญฺญํ สตฺถุปฏิญฺญํ นิสฺสิตา อลฺลีนาฯ **ปุริมํ ธมฺมกฺขานํ ปหายา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

**เอชานุคา**ติ ตณฺหาย อนุคาฯ **เอชานุคตา**ติ ตณฺหาย อนุคตาฯ **เอชานุสฏา**ติ ตณฺหาย อนุสฏา ปกฺขนฺทา วาฯ **เอชาย ปนฺนา ปติตา**ติ ตณฺหาย นิมุคฺคา จ นิกฺขิปิตา จฯ

**มกฺกโฏ**ติ วานโรฯ **อรเญฺญ**ติ วิปิเนฯ **ปวเน**ติ มหาวเนฯ **จรมาโน**ติ คจฺฉมาโนฯ **เอวเมวา**ติ โอปมฺมสํสนฺทนํฯ **ปุถู**ติ นานาฯ **ปุถุทิฏฺฐิคตานี**ติ นานาวิธานิ ทิฏฺฐิคตานิฯ **คณฺหนฺติ จ มุญฺจนฺติ จา**ติ คหณวเสน คณฺหนฺติ จ จชนวเสน มุญฺจนฺติ จฯ **อาทิยนฺติ จ นิรสฺสชนฺติ จา**ติ ปลิโพธํ กโรนฺติ จ วิสฺสเชฺชนฺติ จ ขิปนฺติ จฯ

๒๗. ปญฺจมคาถาย จ สมฺพโนฺธ – โย จ โส ''ทิฏฺฐี หิ นํ ปาว ตถา วทาน''นฺติ วุโตฺต, โส สยํ สมาทายาติฯ ตตฺถ **สย**นฺติ สามํ ฯ **สมาทายา**ติ คเหตฺวาฯ **วตานี**ติ หตฺถิวตาทีนิฯ **อุจฺจาวจ**นฺติ อปราปรํ, หีนปณีตํ วา สตฺถารโต สตฺถาราทึฯ **สญฺญสโตฺต**ติ กามสญฺญาทีสุ ลโคฺคฯ **วิทฺวา จ เวเทหิ สเมจฺจ ธมฺม**นฺติ ปรมตฺถวิทฺวา จ อรหา จตูหิ มคฺคญาณเวเทหิ จตุสจฺจธมฺมํ อภิสเมจฺจาติฯ เสสํ ปากฏเมวฯ

**สามํ สมาทายา**ติ สยเมว คเหตฺวาฯ **อาทายา**ติ อาทิยิตฺวา คณฺหิตฺวาฯ **สมาทายา**ติ สมฺมา อาทายฯ **อาทิยิตฺวา**ติ ปลิโพธํ กตฺวาฯ **สมาทิยิตฺวา**ติ สมฺมา ปลิโพธํ กตฺวาฯ **คณฺหิตฺวา**ติ อวิสฺสเชฺชตฺวาฯ **ปรามสิตฺวา**ติ ทสฺสิตฺวาฯ **อภินิวิสิตฺวา**ติ ปติฏฺฐหิตฺวาฯ **กามสญฺญาทโย** วุตฺตนยา เอวฯ

**วิทฺวา**ติ เมธาวีฯ **วิชฺชาคโต**ติ วิชานนภาวํ คโตฯ **ญาณี**ติ ปญฺญาสมฺปโนฺนฯ **วิภาวี**ติ ญาเณน วีมํสโกฯ **เมธาวี**ติ อนิจฺจาทีหิ ตุลิตญาโณฯ **ปญฺญา**ติอาทโย เหฏฺฐา วุตฺตนยา เยวฯ จตุสจฺจธมฺมํ วิจินาตีติ **ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌโงฺค**ฯ โพชฺฌงฺคโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตวฯ **วีมํสา**ติ จตุสจฺจธมฺมวิจินนา ปญฺญาวฯ ''วีมํสา ธมฺมจินฺตนา''ติ หิ วุตฺตาฯ **วิปสฺสนา**ติ มคฺคสมฺปยุตฺตา วิวิธากาเรน ปสฺสนา ปญฺญาวฯ **สมฺมาทิฏฺฐี**ติ โสภนา ปสฏฺฐา สุนฺทรา มคฺคสมฺปยุตฺตา สมฺมาทิฏฺฐิฯ **เตหิ เวเทหี**ติ เอเตเหว จตูหิ มคฺคญาเณหิฯ **อนฺตคโต**ติ ชาติชรามรณสฺส ปริโยสานํ คโตฯ **โกฏิคโต**ติอาทโย เหฏฺฐา วุตฺตนยาวฯ **เวทานํ วา อนฺตคโต**ติ ชานิตพฺพานํ อวสานปฺปโตฺตฯ **เวเทหิ วา อนฺตคโต**ติ จตูหิ มคฺคญาณเวเทหิ วฏฺฏทุกฺขสฺส ปริยนฺตภาเวน อนฺตสงฺขาตํ นิพฺพานํ คโตฯ **วิทิตตฺตา**ติ วิทิตภาเวน ชานิตภาเวนฯ

**เวทานิ วิเจยฺย เกวลานี**ติ คาถาย อยมโตฺถ – โย จตูหิ มคฺคญาณเวเทหิ กิเลสกฺขยํ กโรโนฺต คโต, โส ปรมตฺถโต เวทคู นาม โหติฯ **โสว** สพฺพ**สมณพฺราหฺมณานํ** สตฺถสญฺญิตานิ **เวทานิ** ตาเยว มคฺคภาวนาย กิจฺจโต อนิจฺจาทิวเสน **วิเจยฺย**ฯ ตตฺถ ฉนฺทราคปฺปหาเนน ตเมว **สพฺพํ เวทมติจฺจ** ยาปิ เวทปจฺจยา, อญฺญถา วา อุปฺปชฺชนฺติ เวทนา, ตาสุ **สพฺพเวทนาสุ วีตราโค** โหติฯ ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต ''กึ ปตฺตินมาหุ เวทคุ''นฺติ (สุ. นิ. ๕๓๓) ปุโฏฺฐ ''อิทํ ปตฺติน''นฺติ อวตฺวา ''เวทานิ วิเจยฺย...เป.... เวทคู โส''ติ อาหฯ ยสฺมา วา โย ปวิจยปญฺญาย **เวทานิ วิเจยฺย,** ตตฺถ ฉนฺทราคปฺปหาเนน **สพฺพํ เวทมติจฺจ** วตฺตติฯ **โส** สตฺถสญฺญิตานิ **เวทานิ** คโต ญาโต อติกฺกโนฺตว โหติฯ โย **เวทนาสุ วีตราโค,** โสปิ เวท

นาสญฺญิตานิ **เวทานิ** คโต อติกฺกโนฺต , อติเวทนํ คโตติปิ **เวทคู**ฯ ตสฺมา ตมฺปิ อตฺถํ ทเสฺส โนฺต ‘‘อิทํ ปตฺติน’’นฺติ อวตฺวา ‘‘เวทานิ วิเจยฺย…เป…. เวทคู โส’’ติ อาหฯ

**สเมจฺจา**ติ ญาเณน สมาคนฺตฺวาฯ **อภิสเมจฺจา**ติ ญาเณน ปฏิวิชฺฌิตฺวาฯ **ธมฺม**นฺติ จตุสจฺจธมฺมํฯ **สเพฺพ สงฺขารา**ติ สเพฺพ สปฺปจฺจยา ธมฺมาฯ เต หิ สงฺขตสงฺขารา นามฯ ปจฺจเยหิ สงฺคมฺม กรียนฺตีติ สงฺขารา, เต เอวํ ปจฺจเยหิ สงฺคมฺม กตตฺตา ‘‘สงฺขตา’’ติ วิเสเสตฺวา วุตฺตาฯ ‘‘กมฺมนิพฺพตฺตา เตภูมกรูปารูปธมฺมา อภิสงฺขตสงฺขารา’’ติ (วิสุทฺธิ. ๒.๕๘๗) อฎฺฐกถาสุ วุตฺตาฯ เตปิ ‘‘อนิจฺจา วต สงฺขารา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๒๒๑, ๒๗๒; สํ. นิ. ๑.๑๘๖) สงฺขตสงฺขาเรสุ สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ ‘‘อวิชฺชาคโตยํ, ภิกฺขเว, ปุริสปุคฺคโล ปุญฺญเญฺจ สงฺขารํ อภิสงฺขโรตี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๕๑) อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาราว อาคตาฯ เตภูมิกกุสลากุสลเจตนา อภิสงฺขรณกสงฺขารา นามฯ ‘‘ยาวติกา อภิสงฺขารสฺส คติ, ตาวติกํ คนฺตฺวา อกฺขาหตํ มเญฺญ อฎฺฐาสี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๓.๑๕) อาคตํ กายิกเจตสิกวีริยํ ปโยคาภิสงฺขาโร นามฯ ‘‘สญฺญาเวทยิตนิโรธํ สมาปนฺนสฺส โข, อาวุโส วิสาข, ภิกฺขุโน ปฐมํ นิรุชฺฌติ วจีสงฺขาโร, ตโต กายสงฺขาโร, ตโต จิตฺตสงฺขาโร’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๔๖๔) อาคตา วิตกฺกวิจารา วาจํ สงฺขโรนฺตีติ วจีสงฺขารา, อสฺสาสปสฺสาสา กาเยน สงฺขรียนฺตีติ กายสงฺขารา, สญฺญา จ เวทนา จ จิเตฺตน สงฺขรียนฺตีติ จิตฺตสงฺขาราฯ อิธ ปน สงฺขตสงฺขารา อธิเปฺปตาฯ **อนิจฺจา** หุตฺวา อภาวเฎฺฐนฯ **ทุกฺขา** ปฏิปีฬนเฎฺฐนฯ **สเพฺพ ธมฺมา**ติ นิพฺพานมฺปิ อโนฺตกตฺวา วุตฺตาฯ **อนตฺตา** อวสวตฺตนเฎฺฐนฯ **อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา**ติ เอตฺถ ยํ ปฎิจฺจ ผลเมติ, โส ปจฺจโยฯ **ปฎิจฺจา**ติ น วินา, อปจฺจกฺขิตฺวาติ อโตฺถฯ **เอตี**ติ อุปฺปชฺชติ เจว ปวตฺตติ จาติ อโตฺถฯ อปิจ อุปการกโฎฺฐ ปจฺจยโฎฺฐฯ อวิชฺชา จ สา ปจฺจโย จาติ อวิชฺชาปจฺจโย, ตสฺมา อวิชฺชาปจฺจยาฯ สงฺขารา **สมฺภวนฺตี**ติ นิพฺพตฺตนฺติ, เอวํ สมฺภวนฺติสทฺทสฺส เสสปเทหิปิ โยชนา กาตพฺพาฯ

ตตฺถ กตมา อวิชฺชา? ทุเกฺข อญฺญาณํ, ทุกฺขสมุทเย อญฺญาณํ, ทุกฺขนิโรเธ อญฺญาณํ, ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฎิปทาย อญฺญาณํ, ปุพฺพเนฺต อญฺญาณํ, อปรเนฺต อญฺญาณํ, ปุพฺพนฺตาปรเนฺต อญฺญาณํ, อิทปฺปจฺจยตาปฎิจฺจสมุปฺปเนฺนสุ ธเมฺมสุ อญฺญาณํฯ กตเม สงฺขารา? ปุญฺญาภิสงฺขาโร อปุญฺญาภิสงฺขาโร อาเนญฺชาภิสงฺขาโร, กายสงฺขาโร วจีสงฺขาโร จิตฺตสงฺขาโร, อฎฺฐ กามาวจรกุสลเจตนา, ปญฺจ รูปาวจรกุสลเจตนา ปุญฺญาภิสงฺขาโร, ทฺวาทส อกุสลเจตนา อปุญฺญาภิสงฺขาโร, จตโสฺส อรูปาวจรกุสลเจตนา อาเนญฺชาภิสงฺขาโร, กายสเญฺจตนา กายสงฺขาโร, วจีสเญฺจตนา วจีสงฺขาโร, มโนสเญฺจตนา จิตฺตสงฺขาโรฯ

ตตฺถ สิยา – กถํ ปเนตํ ชานิตพฺพํ ‘‘อิเม สงฺขารา อวิชฺชาปจฺจยา โหนฺตี’’ติ? อวิชฺชาภาเว ภาวโตฯ ยสฺส หิ ทุกฺขาทีสุ อวิชฺชาสงฺขาตํ อญฺญาณํ อปฺปหีนํ โหติ, โส ทุเกฺข ตาว ปุพฺพนฺตาทีสุ จ อญฺญาเณน สํสารทุกฺขํ สุขสญฺญาย คเหตฺวา ตเสฺสว เหตุภูเต ติวิเธปิ สงฺขาเร อารภติฯ สมุทเย อญฺญาเณน ทุกฺขเหตุภูเตปิ ตณฺหาปริกฺขาเร สงฺขาเร สุขเหตุโต มญฺญมาโน อารภติฯ นิโรเธ ปน มเคฺค จ อญฺญาเณน ทุกฺขสฺส อนิโรธภูเตปิ คติวิเสเส ทุกฺขนิโรธสญฺญี หุตฺวา นิโรธสฺส จ อมคฺคภูเตสุปิ ยญฺญามรตปาทีสุ นิโรธมคฺคสญฺญี หุตฺวา ทุกฺขนิโรธํ ปตฺถยมาโน ยญฺญามรตปาทิมุเขน ติวิเธปิ สงฺขาเร อารภติฯ

อปิ จ โส ตาย จตูสุ สเจฺจสุ อปฺปหีนาวิชฺชตาย วิเสสโต ชาติชราโรคมรณาทิอเนกาทีนวโวกิณฺณมฺปิ ปุญฺญผลสงฺขาตํ ทุกฺขํ ทุกฺขโต อชานโนฺต ตสฺส อธิคมาย กายวจีจิตฺตสงฺขารเภทํ ปุญฺญาภิสงฺขารํ อารภติ เทวจฺฉรกามโก วิย มรุปฺปปาตํฯ สุขสมฺมตสฺสาปิ จ ตสฺส ปุญฺญผลสฺส อเนฺต มหาปริฬาหชนิกํ วิปริณามทุกฺขตํ อปฺปสฺสาทตเญฺจ อปสฺสโนฺตปิ

ตปฺปจฺจยํ วุตฺตปฺปการเมว ปุญฺญาภิสงฺขารํ อารภติ สลโภ วิย ทีปสิขาภินิปาตํ, มธุพินฺทุคิ โทฺธ วิย จ มธุลิตฺตสตฺถธาราเลหนํฯ

กามุปเสวนาทีสุ จ สวิปาเกสุ อาทีนวํ อปสฺสโนฺต สุขสญฺญาย เจว กิเลสาภิภูตตาย จ ทฺวารตฺตยปฺปวตฺตมฺปิ อปุญฺญาภิสงฺขารํ อารภติ พาโล วิย คูถกีฬนํ, มริตุกาโม วิย จ วิสขาทนํฯ อารุปฺปวิปาเกสุ จาปิ สงฺขารวิปริณามทุกฺขตํ อนวพุชฺฌมาโน สสฺสตาทิวิปลฺลาเสน จิตฺตสงฺขารภูตํ อาเนญฺชาภิสงฺขารํ อารภติ ทิสามูโฬฺห วิย ปิสาจนคราภิมุขมคฺคคมนํฯ เอวํ ยสฺมา อวิชฺชาภาวโตว สงฺขารภาโว, น อภาวโตฯ ตสฺมา ชานิตพฺพเมตํ ‘‘อิเม สงฺขารา อวิชฺชาปจฺจยา โหนฺตี’’ติฯ

เอตฺถาห – คณฺหาม ตาว เอตํ ‘‘อวิชฺชา สงฺขารานํ ปจฺจโย’’ติ, กึ ปนายเมกาว อวิชฺชา สงฺขารานํ ปจฺจโย, อุทาหุ อเญฺญปิ ปจฺจยา สนฺตีติ? กึ ปเนตฺถ ยทิ ตาว เอกาว, เอกการณวาโท อาปชฺชติฯ อถ อเญฺญปิ สนฺติ, ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’’ติ เอกการณนิเทฺทโส นุปปชฺชตีติ? น นุปปชฺชติฯ กสฺมา? ยสฺมา –

‘‘เอกํ น เอกโต อิธ, นาเนกมเนกโตปิ โน เอกํ;
ผลมตฺถิ อตฺถิ ปน เอก-เหตุผลทีปเน อโตฺถ’’ฯ (วิภ. อฎฺฐ. ๒๒๖, สงฺขารปทนิเทฺทส; ปฎิ. ม. อฎฺฐ. ๑.๑.๑๐๕; วิสุทฺธิ. ๒.๖๑๗);

ภควา หิ กตฺถจิ ปธานตฺตา, กตฺถจิ ปากฎตฺตา, กตฺถจิ อสาธารณตฺตา เทสนาวิลาสสฺส จ เวเนยฺยานญฺจ อนุรูปโต เอกเมว เหตุํ วา ผลํ วา ทีเปติฯ ตสฺมา อยมิธ อวิชฺชา วิชฺชมาเนสุปิ อเญฺญสุ วตฺถารมฺมณสหชาตธมฺมาทีสุ สงฺขารการเณสุ ‘‘อสฺสาทานุปสฺสิโน ตณฺหา ปวฑฺฒตี’’ติ (สํ. นิ. ๒.๕๒) จ, ‘‘อวิชฺชาสมุทยา อาสวสมุทโย’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๐๔) จ วจนโต อเญฺญสมฺปิ ตณฺหาทีนํ สงฺขารเหตูนํ เหตูติ ปธานตฺตา, ‘‘อวิทฺวา, ภิกฺขเว, อวิชฺชาคโต ปุญฺญาภิสงฺขารมฺปิ อภิสงฺขโรตี’’ติ ปากฎตฺตา, อสาธารณตฺตา จ สงฺขารานํ เหตุภาเวน ทีปิตาติ เวทิตพฺพาฯ เอเตเนว จ เอเกกเหตุผลทีปนปริหารวจเนน สพฺพตฺถ เอเกกเหตุผลทีปเน ปโยชนํ เวทิตพฺพนฺติฯ

เอตฺถาห – เอวํ สเนฺตปิ เอกนฺตานิฎฺฐผลาย สาวชฺชาย อวิชฺชาย กถํ ปุญฺญาเนญฺชาภิสงฺขารปจฺจยตฺตํ ยุชฺชติ? น หิ นิมฺพพีชโต อุจฺฉุ อุปฺปชฺชตีติฯ กถํ น ยุชฺชิสฺสติ? โลกสฺมิญฺหิ –

‘‘วิรุโทฺธ จา วิรุโทฺธ จ, สทิสาสทิโส ตถา;
ธมฺมานํ ปจฺจโย สิโทฺธ, วิปากา เอว เต จ น’’ฯ

อิติ อยํ อวิชฺชา วิปากวเสน เอกนฺตานิฎฺฐผลา, สภาววเสน จ สาวชฺชาปิ สมานา สเพฺพสมฺปิ เอเตสํ ปุญฺญาภิสงฺขาราทีนํ ยถานุรูปํ ฐานกิจฺจสภาววิรุทฺธาวิรุทฺธปจฺจยวเสน, สทิสาสทิสปจฺจยวเสน จ ปจฺจโย โหตีติ เวทิตพฺพาฯ อปิ จ อยํ อโญฺญปิ ปริยาโย –

‘‘จุตูปปาเต สํสาเร, สงฺขารานญฺจ ลกฺขเณ;
โย ปฎิจฺจสมุปฺปนฺน-ธเมฺมสุ จ วิมุยฺหติฯ

‘‘อภิสงฺขโรติ โส เอเต, สงฺขาเร ติวิเธ ยโต;
อวิชฺชา ปจฺจโย เตสํ, ติวิธานมฺปยํ ตโตฯ

‘‘ยถาปิ นาม ชจฺจนฺโธ, นโร อปริณายโก;
เอกทา ยาติ มเคฺคน, อุมฺมเคฺคนาปิ เอกทาฯ

‘‘สํสาเร สํสรํ พาโล, ตถา อปริณายโก;
กโรติ เอกทา ปุญฺญํ, อปุญฺญมฺปิ เอกทาฯ

‘‘ยทา จ ญตฺวา โส ธมฺมํ, สจฺจานิ อภิสเมสฺสติ;
ตทา อวิชฺชูปสมา, อุปสนฺโต จริสฺสตี’’ติฯ

**สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณ**นฺติ ฉวิญฺญาณกายา จกฺขุวิญฺญาณํ โสตวิญฺญาณํ ฆานวิญฺญาณํ ชิวฺหาวิญฺญาณํ กายวิญฺญาณํ มโนวิญฺญาณํฯ ตตฺถ จกฺขุวิญฺญาณํ กุสลวิปากํ อกุสลวิปากนฺติ ทุวิธํฯ ตถา โสตฆานชิวฺหากายวิญฺญาณานิฯ มโนวิญฺญาณํ ปน เทฺว วิปากมโนธาตุโย, ติโสฺส อเหตุกวิปากมโนวิญฺญาณธาตุโย, อฏฺฐ สเหตุกวิปากจิตฺตานิ, ปญฺจ รูปาวจรวิปากจิตฺตานิ, จตฺตาริ อรูปาวจรวิปากจิตฺตานีติ พาวีสติวิธํฯ อิติ สพฺพานิ พาตฺตึสโลกิยวิปากวิญฺญาณานิฯ

ตตฺถ สิยา – กถํ ปเนตํ ชานิตพฺพํ ‘‘อิทํ วุตฺตปฺปการํ วิญฺญาณํ สงฺขารปจฺจยา โหตี’’ติ? อุปจิตกมฺมาภาเว วิปากาภาวโตฯ วิปากเญฺหตํ, วิปากญฺจ น อุปจิตกมฺมาภาเว อุปฺปชฺชติ, ยทิ อุปฺปเชฺชยฺย, สเพฺพสํ สพฺพวิปากานิ อุปฺปเชฺชยฺยุํ, น จ อุปฺปชฺชนฺตีติ ชานิตพฺพเมตํ ‘‘สงฺขารปจฺจยา อิทํ วิญฺญาณํ โหตี’’ติฯ สพฺพเมว หิ อิทํ ปวตฺติปฏิสนฺธิวเสน เทฺวธา ปวตฺตติ ฯ ตตฺถ เทฺว ปญฺจวิญฺญาณานิ, เทฺว มโนธาตุโย, โสมนสฺสสหคตา อเหตุกมโนวิญฺญาณธาตูติ อิมานิ เตรส ปญฺจโวการภเว ปวตฺติยํเยว ปวตฺตนฺติฯ เสสานิ เอกูนวีสติ ตีสุ ภเวสุ ยถานุรูปํ ปวตฺติยมฺปิ ปฏิสนฺธิยมฺปิ ปวตฺตนฺติฯ

‘‘ลทฺธปฺปจฺจยมิติ ธมฺม-มตฺตเมตํ ภวนฺตรมุเปติ;
นาสฺส ตโต สงฺกนฺติ, น ตโต เหตุํ วินา โหติ’’ฯ

อิติ เหตํ ลทฺธปฺปจฺจยํ รูปารูปธมฺมมตฺตํ อุปฺปชฺชมานํ ‘‘ภวนฺตรมุเปตี’’ติ วุจฺจติ, น สโตฺต น ชีโวฯ ตสฺส จ นาปิ อตีตภวโต อิธ สงฺกนฺติ อตฺถิ, นาปิ ตโต เหตุํ วินา อิธ ปาตุภาโวฯ เอตฺถ จ ปุริมํ จวนโต จุติ, ปจฺฉิมํ ภวนฺตราทิปฏิสนฺธานโต ปฏิสนฺธีติ วุจฺจติฯ

เอตฺถาห – นนุ เอวํ อสงฺกนฺติปาตุภาเว สติ เย อิมสฺมึ มนุสฺสตฺตภาเว ขนฺธา, เตสํ นิรุทฺธตฺตา, ผลปจฺจยสฺส จ กมฺมสฺส ตตฺถ อคมนโต, อญฺญสฺส อญฺญโต จ ตํ ผลํ สิยา, อุปภุญฺชเก จ อสติ กสฺส ตํ ผลํ สิยา, ตสฺมา น สุนฺทรมิทํ วิธานนฺติ? ตตฺริทํ วุจฺจติ –

‘‘สนฺตาเน ยํ ผลํ เอตํ, นาญฺญสฺส น จ อญฺญโต;
พีชานํ อภิสงฺขาโร, เอตสฺสตฺถสฺส สาธโกฯ

‘‘ผลสฺสุปฺปตฺติยา เอว, สิทฺธา ภุญฺชกสมฺมุติ;
ผลุปฺปาเทน รุกฺขสฺส, ยถา ผลติ สมฺมุตี’’ติฯ

โยปิ วเทยฺย ‘‘เอวํ สเนฺตปิ เอเต สงฺขารา วิชฺชมานา วา ผลสฺส ปจฺจยา สิยุํ, อวิชฺชมานา วาฯ ยทิ จ วิชฺชมานา, ปวตฺติกฺขเณเยว เนสํ วิปาเกน ภวิตพฺพํฯ อถ อวิชฺชมานา, ปวตฺติโต ปุเพฺพ ปจฺฉา จ นิจฺจํ ผลาวหา สิยุ’’นฺติฯ โส เอวํ วตฺตโพฺพ –

‘‘กตตฺตา ปจฺจยา เอเต, น จ นิจฺจํ ผลาวหา;
ปาฏิโภคาทิกํ ตตฺถ, เวทิตพฺพํ นิทสฺสน’’นฺติฯ

**วิญฺญาณปจฺจยา นามรูป**นฺติ อิธ เวทนาสญฺญาสงฺขารกฺขนฺธา นามํ, จตฺตาริ มหาภูตานิ จตุนฺนญฺจ มหาภูตานํ อุปาทายรูปํ รูปํฯ อภาวกคพฺภเสยฺยกานํ อณฺฑชานญฺจ ปฏิสนฺธิกฺขเณ วตฺถุทสกํ กายทสกนฺติ วีสติ รูปรูปานิ, ตโย จ อรูปิโน ขนฺธาติ เอเต เตวีสติ ธมฺมา ‘‘วิญฺญาณปจฺจยา นามรูป’’นฺติ เวทิตพฺพาฯ สภาวกานํ ภาวทสกํ ปกฺขิปิตฺวา เตตฺตึส, โอปปาติกสเตฺตสุ พฺรหฺมกายิกาทีนํ ปฏิสนฺธิกฺขเณ จกฺขุโสตวตฺถุทสกานิ ชีวิตินฺทฺริยนวกญฺจาติ เอกูนจตฺตาลีส รูปรูปานิ, ตโย จ อรูปิโน ขนฺธาติ เอเต พาจตฺตาลีส ธมฺมา ‘‘วิญฺญาณปจฺจยา นามรูป’’นฺติ เวทิตพฺพาฯ กามภเว ปน เสสโอปปาติกานํ, สํเสทชานํ วา สภาวกปริปุณฺณายตนานํ ปฏิสนฺธิกฺขเณ จกฺขุโสตฆานชิวฺหากายวตฺถุภาวทสกานีติ สตฺตติ รูปรูปานิ, ตโย จ อรูปิโน ขนฺธาติ เอเต เตสตฺตติ ธมฺมา ‘‘วิญฺญาณปจฺจยา นามรูป’’นฺติ เวทิตพฺพาฯ เอส อุกฺกํโส, อวกํเสน ปน ตํตํทสกวิกลานํ ตสฺส ตสฺส วเสน หาเปตฺวา หาเปตฺวา ปฏิสนฺธิยํ วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปสงฺขา เวทิตพฺพาฯ อรูปีนํ ปน ตโยว อรูปิโน ขนฺธาฯ อสญฺญีนํ รูปโต ชีวิตินฺทฺริยนวกเมวาติฯ เอส ตาว ปฏิสนฺธิยํ นโยฯ

ปวเตฺต ปน สพฺพตฺถ รูปปวตฺติเทเส ปฏิสนฺธิจิตฺตสฺส ฐิติกฺขเณ ปฏิสนฺธิจิเตฺตน สห ปวตฺตอุตุโต อุตุสมุฏฺฐานํ สุทฺธฏฺฐกํ ปาตุภวติฯ ปฐมภวงฺคโต ปภุติ จิตฺตสมุฏฺฐานํ สุทฺธฏฺฐกํ, สทฺทปาตุภาวกาเล อุตุโต เจว จิตฺตโต จ สทฺทนวกํ, กพฬีการาหารูปชีวีนํ อาหารสมุฏฺฐานํ สุทฺธฏฺฐกนฺติ เอวํ อาหารสมุฏฺฐานสฺส, สุทฺธฏฺฐกสฺส, อุตุจิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ ทฺวินฺนํ นวกานํ วเสน ฉพฺพีสติวิธํ, เอเกกจิเตฺต ติกฺขตฺตุํ อุปฺปชฺชมานํ วุตฺตกมฺมสมุฏฺฐานญฺจ สตฺตติวิธนฺติ ฉนฺนวุติวิธํ รูปํ, ตโย จ อรูปิโน ขนฺธาติ นวนวุติธมฺมา ยถาสมฺภวํ ‘‘วิญฺญาณปจฺจยา นามรูป’’นฺติ เวทิตพฺพาฯ

ตตฺถ สิยา – กถํ ปเนตํ ชานิตพฺพํ ‘‘ปฏิสนฺธินามรูปํ วิญฺญาณปจฺจยา โหตี’’ติ? สุตฺตโต ยุตฺติโต จฯ สุเตฺต หิ ‘‘จิตฺตานุปริวตฺติโน ธมฺมา’’ติอาทินา (ธ. ส. ทุกมาติกา ๖๒) นเยน พหุธา เวทนาทีนํ วิญฺญาณปจฺจยตา สิทฺธาฯ ยุตฺติโต ปน –

‘‘จิตฺตเชน หิ รูเปน, อิธ ทิเฏฺฐน สิชฺฌติ;
อทิฏฺฐสฺสาปิ รูปสฺส, วิญฺญาณํ ปจฺจโย อิตี’’ติฯ

**นามรูปปจฺจยา สฬายตน**นฺติ นามํ วุตฺตเมวฯ อิธ ปน รูปํ นิยมโต จตฺตาริ มหาภูตานิ, ฉ วตฺถูนิ, ชีวิตินฺทฺริยนฺติ เอกาทสวิธํฯ สฬายตนํ ปน จกฺขายตนํ โสตฆานชิวฺหากายมนายตนํฯ

ตตฺถ สิยา – กถํ ปเนตํ ชานิตพฺพํ ‘‘นามรูปํ สฬายตนสฺส ปจฺจโย’’ติ? นามรูปภาเว ภาวโตฯ ตสฺส ตสฺส หิ นามสฺส รูปสฺส จ ภาเว ตํ ตํ อายตนํ โหติ, น อญฺญถาติฯ

**สฬายตนปจฺจยา ผโสฺส**ติ –

‘‘ฉเฬว ผสฺสา สเงฺขปา, จกฺขุสมฺผสฺสอาทโย;
วิญฺญาณมิว พาตฺตึส, วิตฺถาเรน ภวนฺติ เต’’ฯ

**ผสฺสปจฺจยา เวทนา**ติ –

‘‘ทฺวารโต เวทนา วุตฺตา, จกฺขุสมฺผสฺสชาทิกา;
ฉเฬว ตา ปเภเทน, อิธ พาตฺตึส เวทนา’’ฯ

**เวทนาปจฺจยา ตณฺหา**ติ –

‘‘รูปตณฺหาทิเภเทน, ฉ ตณฺหา อิธ ทีปิตา;
เอเกกา ติวิธา ตตฺถ, ปวตฺตาการโต มตาฯ

‘‘ทุกฺขี สุขํ ปตฺถยติ, สุขี ภิโยฺยปิ อิจฺฉติ;
อุเปกฺขา ปน สนฺตตฺตา, สุขมิเจฺจว ภาสิตาฯ

‘‘ตณฺหาย ปจฺจยา ตสฺมา, โหนฺติ ติโสฺสปิ เวทนา;
เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, อิติ วุตฺตา มเหสินา’’ติฯ

**ตณฺหาปจฺจยา อุปาทาน**นฺติ จตฺตาริ อุปาทานานิ กามุปาทานํ ทิฎฺฐุปาทานํ สีลพฺพตุปาทานํ อตฺตวาทุปาทานํฯ **อุปาทานปจฺจยา ภโว**ติ อิธ กมฺมภโว อธิเปฺปโต, อุปปตฺติภโว ปน ปทุทฺธารวเสน วุโตฺตฯ **ภวปจฺจยา ชาตี**ติ กมฺมภวปจฺจยา ชาติ ปฎิสนฺธิขนฺธานํ ปาตุภโวฯ

ตตฺถ สิยา – กถํ ปเนตํ ชานิตพฺพํ ‘‘ภโว ชาติยา ปจฺจโย’’ติ เจ? พาหิรปจฺจยสมเตฺตปิ หีนปณีตตาทิวิเสสทสฺสนโตฯ พาหิรานญฺหิ ชนกชนนิสุกฺกโสณิตาหาราทีนํ ปจฺจยานํ สมเตฺตปิ สตฺตานํ ยมกานมฺปิ สตํ หีนปณีตตาทิวิเสโส ทิสฺสติฯ โส จ น อเหตุโก สพฺพทา จ สเพฺพสญฺจ อภาวโต, น กมฺมภวโต อญฺญเหตุโก ตทภินิพฺพตฺตกสตฺตานํ อชฺฌตฺตสนฺตาเน อญฺญสฺส การณสฺส อภาวโตติ กมฺมภวเหตุโกวฯ กมฺมญฺหิ สตฺตานํ หีนปณีตตาทิวิเสสสฺส เหตุฯ เตนาห ภควา – ‘‘กมฺมํ สเตฺต วิภชติ ยทิทํ หีนปณีตตายา’’ติ (ม. นิ. ๓.๒๘๙)ฯ ตสฺมา ชานิตพฺพเมตํ ‘‘ภโว ชาติยา ปจฺจโย’’ติฯ

**ชาติปจฺจยา ชรามรณ**นฺติอาทีสุ ยสฺมา อสติ ชาติยา ชรามรณเญฺจว โสกาทโย จ ธมฺมา น โหนฺติ, ชาติยา ปน สติ ชรามรณเญฺจว ชรามรณสงฺขาตทุกฺขธมฺมผุฎฺฐสฺส พาลสฺส ชรามรณาทิสมฺพนฺธา วา เตน เตน ทุกฺขธเมฺมน ผุฎฺฐสฺส อนภิสมฺพนฺธา วา โสกาทโย จ ธมฺมา โหนฺติฯ ตสฺมา ชาติปจฺจยา ชรามรณนฺติฯ **สเมจฺจ อภิสเมจฺจ ธมฺม**นฺติ ญาเณน สมาคนฺตฺวา จตุสจฺจธมฺมํ ปฎิวิชฺฌิตฺวาฯ

เอวํ ทฺวาทสปทิกํ ปจฺจยาการปฺปวตฺตึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ วิวฎฺฎวเสน อวิชฺชาทีนํ นิโรธทสฺสนตฺถํ **‘‘อวิชฺชานิโรธา สงฺขารนิโรโธติ สเมจฺจ อภิสเมจฺจ ธมฺม’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อวิชฺชานิโรธา**ติ อวิชฺชาย อนุปฺปาทนิโรธา ปุน อปฺปวตฺตินิโรเธนฯ **สงฺขารนิโรโธ**ติ สงฺขารานํ อนุปฺปาทนิโรโธ โหติฯ เอวํ เสสปเทสุปิฯ **อิทํ ทุกฺข**นฺติอาทโย ปุเพฺพ วุตฺตนยา เอวฯ **อิเม ธมฺมา อภิเญฺญยฺยา**ติ อิเม เตภูมกา ธมฺมา สภาวลกฺขณาวโพธวเสน โสภนากาเรน, อธิเกน ญาเณน วา สภาวโต ชานิตพฺพาฯ **ปริเญฺญยฺยา**ติ สามญฺญลกฺขณาวโพธวเสน, กิจฺจสมาปนวเสน จ พฺยาปิตฺวา ชานิตพฺพาฯ **อิเม ธมฺมา ปหาตพฺพา**ติ อิเม สมุทยปกฺขิกา ธมฺมา เตน เตน คุณเงฺคน ปหาตพฺพาฯ **ภาเวตพฺพา**ติ วเฑฺฒตพฺพาฯ **สจฺฉิกาตพฺพา**ติ ปจฺจกฺขํ กาตพฺพาฯ ทุวิธา สจฺฉิกิริยา ปฎิลาภสจฺฉิกิริยา จ อารมฺมณสจฺฉิกิริยา จฯ **ฉนฺนํ ผสฺ**

**สายตนาน**นฺติ จกฺขาทีนํ ฉนฺนํ อายตนานํฯ **สมุทยญฺจ อตฺถงฺคมญฺจา**ติ อุปฺปาทญฺจ นิโรธญฺจฯ

**ภูริปโญฺญ**ติ ภูริ วิยาติ ภูริ, ตาย ภูริปญฺญาย สมนฺนาคโต ภูริปโญฺญฯ **มหาปโญฺญ**ติ อาทีสุ มหาปญฺญาทีหิ สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ

ตตฺริทํ มหาปญฺญาทีนํ นานตฺตํ – กตมา มหาปญฺญา? มหเนฺต อเตฺถ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญาฯ มหเนฺต ธเมฺม…เป…. มหนฺตา นิรุตฺติโย… มหนฺตานิ ปฏิภานานิ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญาฯ มหเนฺต สีลกฺขเนฺธ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญาฯ มหเนฺต สมาธิกฺขเนฺธ…เป.… ปญฺญากฺขเนฺธ… วิมุตฺติกฺขเนฺธ… วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขเนฺธ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญาฯ มหนฺตานิ ฐานาฐานานิ…เป…. มหาวิหารสมาปตฺติโย… มหนฺตานิ อริยสจฺจานิ… มหเนฺต สติปฎฺฐาเน… สมฺมปฺปธาเน… อิทฺธิปาเท… มหนฺตานิ อินฺทฺริยานิ … พลานิ… โพชฺฌงฺคานิ… มหเนฺต อริยมเคฺค… มหนฺตานิ สามญฺญผลานิ… มหาอภิญฺญาโย… มหนฺตํ ปรมตฺถํ นิพฺพานํ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญาฯ

กตมา ปุถุปญฺญา? ปุถุนานาขเนฺธสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญาฯ ปุถุนานาธาตูสุ…เป.… ปุถุนานาอายตเนสุ… ปุถุนานาปฏิจฺจสมุปฺปาเทสุ… ปุถุนานาสุญฺญตมนุปลเพฺภสุ… ปุถุนานาอเตฺถสุ… ธเมฺมสุ… นิรุตฺตีสุ… ปฏิภาเนสุ… ปุถุนานาสีลกฺขเนฺธสุ… ปุถุนานาสมาธิปญฺญาวิมุตฺติวิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขเนฺธสุ… ปุถุนานาฐานาฐาเนสุ… ปุถุนานาวิหารสมาปตฺตีสุ… ปุถุนานาอริยสเจฺจสุ… ปุถุนานาสติปฎฺฐาเนสุ… สมฺมปฺปธาเนสุ… อิทฺธิปาเทสุ… อินฺทฺริเยสุ… พเลสุ… โพชฺฌเงฺคสุ… ปุถุนานาอริยมเคฺคสุ… สามญฺญผเลสุ… อภิญฺญาสุ… ปุถุนานาชนสาธารเณ ธเมฺม สมติกฺกมฺม ปรมเตฺถ นิพฺพาเน ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญาฯ

กตมา หาสปญฺญา? อิเธกโจฺจ หาสพหุโล เวทพหุโล ตุฎฺฐิพหุโล ปาโมชฺชพหุโล สีลํ ปริปูเรติฯ อินฺทฺริยสํวรํ ปริปูเรติฯ โภชเน มตฺตญฺญุตํ…เป…. ชาคริยานุโยคํ… สีลกฺขนฺธํ… สมาธิกฺขนฺธํ… ปญฺญากฺขนฺธํ… วิมุตฺติกฺขนฺธํ… วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขนฺธํ ปริปูเรตีติ หาสปญฺญาฯ หาสพหุโล…เป…. ปาโมชฺชพหุโล ฐานาฐานํ ปฏิวิชฺฌตีติ หาสปญฺญาฯ หาสพหุโล วิหารสมาปตฺติโย ปริปูเรตีติ หาสปญฺญาฯ หาสพหุโล อริยสจฺจานิ ปฏิวิชฺฌตีติ หาสปญฺญาฯ สติปฎฺฐาเน ภาเวติ สมฺมปฺปธาเน… อิทฺธิปาเท… อินฺทฺริยานิ… พลานิ… โพชฺฌเงฺค… อริยมคฺคํ ภาเวตีติ หาสปญฺญา, หาสพหุโล สามญฺญผลานิ สจฺฉิกโรตีติ หาสปญฺญา, อภิญฺญาโย ปฏิวิชฺฌตีติ หาสปญฺญา, หาสพหุโล ปรมตฺถํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรตีติ หาสปญฺญาฯ

กตมา ชวนปญฺญา? ยํ กิญฺจิ รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อชฺฌตฺตํ วา พหิทฺธา วา โอฬาริกํ วา สุขุมํ วา หีนํ วา ปณีตํ วา ยํ ทูเร สนฺติเก วา, สพฺพํ รูปํ อนิจฺจโต ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ ทุกฺขโต, อนตฺตโต ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ ยา กาจิ เวทนา…เป…. ยา กาจิ สญฺญา… เย เกจิ สงฺขารา… ยํ กิญฺจิ วิญฺญาณํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ…เป…. ยํ ทูเร สนฺติเก วา, สพฺพํ วิญฺญาณํ อนิจฺจโต… ทุกฺขโต… อนตฺตโต ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ จกฺขุํ…เป…. ชรามรณํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจโต… ทุกฺขโต… อนตฺตโต ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ

รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจํ ขยเฏฺฐน, ทุกฺขํ ภยเฏฺฐน, อนตฺตา อสารกเฏฺฐนาติ ตุลยิตฺวา ตีรยิตฺวา วิภาวยิตฺวา วิภูตํ กตฺวา รูปนิโรเธ นิพฺพาเน ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ เวทนา… สญฺญา… สงฺขารา… วิญฺญาณํ… จกฺขุํ…เป…. ชรามรณํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจํ ขยเฏฺฐน, ทุกฺขํ ภยเฏฺฐน, อนตฺตา อสารกเฏฺฐนาติ ตุลยิตฺวา…เป…. วิภูตํ กตฺวา ชรามรณนิโรเธ นิพฺพาเน ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ

รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจํ สงฺขตํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ ขยธมฺมํ วยธมฺมํ วิราคธมฺมํ นิโรธธมฺมนฺติ ตุลยิตฺวา…เป…. วิภูตํ กตฺวา รูปนิโรเธ นิพฺพาเน ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ เวทนา…เป…. สญฺญา… สงฺขารา… วิญฺญาณํ… จกฺขุํ…เป…. ชรามรณํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจํ…เป…. นิโรธธมฺมนฺติ ตุลยิตฺวา…เป…. วิภูตํ กตฺวา ชรามรณนิโรเธ นิพฺพาเน ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ

กตมา ติกฺขปญฺญา? ขิปฺปํ กิเลเส ฉินฺทตีติ ติกฺขปญฺญาฯ อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสติฯ อุปฺปนฺนํ พฺยาปาทวิตกฺกํ… อุปฺปนฺนํ วิหึสาวิตกฺกํ… อุปฺปนฺนุปฺปนฺเน ปาปเก อกุสเล ธมฺเม… อุปฺปนฺนํ ราคํ… อุปฺปนฺนํ โทสํ… โมหํ… โกธํ… อุปนาหํ… มกฺขํ… ปฬาสํ… อิสฺสํ… มจฺฉริยํ… มายํ… สาเฐยฺยํ… ถมฺภํ… สารมฺภํ… มานํ… อติมานํ… มทํ… ปมาทํ… สพฺเพ กิเลเส… สพฺเพ ทุจฺจริเต… สพฺเพ อภิสงฺขาเร… สพฺเพ ภวคามิกมฺเม นาธิวาเสติ ปชหติ วิโนเทติ พฺยนฺตีกโรติ อนภาวํ คเมตีติ ติกฺขปญฺญาฯ เอกมฺหิ อาสเน จตฺตาโร อริยมคฺคา, จตฺตาริ จ สามญฺญผลานิ, จตโสฺส จ ปฏิสมฺภิทาโย, ฉ อภิญฺญาโย อธิคตา โหนฺติ สจฺฉิกตา ผสฺสิตา ปญฺญายาติ ติกฺขปญฺญาฯ

กตมา นิเพฺพธิกปญฺญา? อิเธกโจฺจ สพฺพสงฺขาเรสุ อุเพฺพคพหุโล โหติ อุตฺตาสพหุโล อุกฺกณฺฐนพหุโล อรติพหุโล อนภิรติพหุโล พหิมุโข น รมติ สพฺพสงฺขาเรสุ, อนิพฺพิทฺธปุพฺพํ อปทาลิตปุพฺพํ โลภกฺขนฺธํ นิพฺพิชฺฌติ ปทาเลตีติ นิเพฺพธิกปญฺญาฯ อนิพฺพิทฺธปุพฺพํ อปทาลิตปุพฺพํ โทสกฺขนฺธํ…เป…. โมหกฺขนฺธํ… โกธํ… อุปนาหํ…เป…. สพฺเพ ภวคามิกมฺเม นิพฺพิชฺฌติ ปทาเลตีติ นิเพฺพธิกปญฺญาฯ

**๒๘. ส สพฺพธมฺเมสุ วิเสนิภูโต, ยํ กิญฺจิ ทิฏฺฐํ ว สุตํ มุตํ วา**ติ โส ภูริปโญฺญ ขีณาสโว ยํ กิญฺจิ ทิฏฺฐํ วา สุตํ วา มุตํ วา เตสุ สพฺพธมฺเมสุ มารเสนํ วินาเสตฺวา ฐิตภาเวน วิเสนิภูโตฯ **ตเมว ทสฺสิน**ฺติ ตํ เอว วิสุทฺธทสฺสิํฯ **วิวฏํ จรนฺต**นฺติ ตณฺหาฉทนาทิวิคเมน วิวฏํ หุตฺวา จรนฺตํฯ **เกนีธ โลกสฺมิ วิกปฺปเยยฺยา**ติ เกน อิธ โลเก ตณฺหากเปฺปน วา ทิฏฺฐิกเปฺปน วา โกจิ วิกเปฺปยฺย, เตสํ วา ปหีนตฺตา ราคาทินา ปุเพฺพ วุเตฺตนาติฯ

**กามา เต ปฐมา เสนา**ติอาทีสุ จตูสุ คาถาสุ อยมโตฺถ – ยสฺมา อาทิโตว อคาริยภูเต สเตฺต วตฺถุกาเมสุ กิเลส**กามา** โมหยนฺติ, เต อภิภุยฺย อนคาริยภาวํ อุปคตานํ ปเนฺตสุ วา เสนาสเนสุ, อญฺญตรญฺญตเรสุ วา อธิกุสเลสุ ธเมฺมสุ **อรติ** อุปฺปชฺชติฯ วุตฺตเญฺจตํ – ‘‘ปพฺพชิเตน โข, อาวุโส, อภิรติ ทุกฺกรา’’ติ (สํ. นิ. ๔.๓๓๑)ฯ ตโต เต ปรปฏิพทฺธชีวิกตฺตา **ขุปฺปิปาสา** พาเธติ, ตาย พาธิตานํ ปริเยสน**ตณฺหา** จิตฺตํ กิลมยติ, อถ เนสํ กิลนฺตจิตฺตานํ **ถินมิทฺธํ** โอกฺกมติ ตโต วิเสสมนธิคจฺฉนฺตานํ ทุรภิสมฺภเวสุ อรญฺญวนปเตฺถสุ เสนาสเนสุ วิหรตํ อุตฺราสสญฺญิตา **ภีรุ** ชายติ, เตสํ อุสฺสงฺกิตปริสงฺกิตานํ ทีฆรตฺตํ วิเวกรสมนสฺสาทยมานานํ วิหรตํ ‘‘น สิยา นุ โข เอส มโคฺค’’ติ ปฏิปตฺติยํ **วิจิกิจฺฉา** อุปฺปชฺชติ, ตํ วิโนเทตฺวา วิหรตํ อปฺปมตฺตเกน วิเสสาธิคเมน **มานมกฺขถมฺภา** ชายนฺติ, เตปิ วิโนเทตฺวา วิหรตํ ตโต อธิกตรํ วิเสสาธิคมํ นิสฺสาย **ลาภสกฺการสิโลกา** อุปฺปชฺชนฺติ, ลาภาทิมุจฺฉิตา ธมฺมปฏิรูปกานิ ปกาเสนฺตา

**มิจฺฉายสํ** อธิคนฺตฺวา ตตฺถ ฐิตา ชาติอาทีหิ **อตฺตานํ อุกฺกํเสนฺติ, ปรํ วเมฺภนฺติ**ฯ ตสฺมา กามาทีนํ ปฐมเสนาทิภาโว เวทิตโพฺพฯ

เอวเมตํ ทสวิธํ เสนํ อุทฺทิสิตฺวา ยสฺมา สา กณฺหธมฺมสมนฺนาคตตฺตา กณฺหสฺส นมุจิโน อุปการาย สํวตฺตติ, ตสฺมา นํ ‘‘ตว เสนา’’ติ นิทฺทิสโนฺต อาห – **‘‘เอสา นมุจิ เต เสนา, กณฺหสฺสาภิปฺปหารินี’’**ติฯ ตตฺถ **อภิปฺปหารินี**ติ สมณพฺราหฺมณานํ ฆาตินี นิโปฺปถินี, อนฺตรายกรีติ อโตฺถฯ **น นํ อสูโร ชินาติ, เชตฺวาว ลภเต สุข**นฺติ เอวํ ตว เสนํ อสูโร กาเย จ ชีวิเต จ สาเปโกฺข ปุริโส น ชินาติ, สูโร ปน ชินาติ, เชตฺวาว มคฺคสุขํ ผลสุขญฺจ อธิคจฺฉติฯ

**ยโต จตูหิ อริยมเคฺคหี**ติ ยทา จตูหิ นิโรฺธทสนิพฺพานมคฺคนสงฺขาเตหิ มเคฺคหิฯ **มารเสนา**ติ มารสฺส เสนา วจนกรา กิเลสาฯ **ปฏิเสนิกรา**ติ ปฏิปกฺขกราฯ **ชิตา จา**ติ ปราชยมานา หนิตา จฯ **ปราชิตา จา**ติ นิคฺคหิตา จฯ **ภคฺคา**ติ ภินฺนาฯ **วิปฺปลุคฺคา**ติ จุณฺณวิจุณฺณาฯ **ปรมฺมุขา**ติ วิมุขภาวํ ปาปิตาฯ **วิเสนิภูโต**ติ นิกฺกิเลโส หุตฺวา ฐิโตฯ

**โวทาตทสฺสิ**นฺติ พฺยวทาตทสฺสึฯ **ตานิ ฉทนานี**ติ เอตานิ ตณฺหาทิกิเลสฉทนานิฯ **วิวฏานี**ติ ปากฏีกตานิฯ **วิทฺธํสิตานี**ติ ฐิตฏฺฐานโต อปหตานิฯ **อุคฺฆาฏิตานี**ติ อุปฺปาฏิตานิฯ **สมุคฺฆาฏิตานี**ติ วิเสเสน อุปฺปาฏิตานิฯ

**๒๙**. **น กปฺปยนฺตี**ติ คาถาย สมฺพโนฺธ อโตฺถ จ – กิญฺจ ภิโยฺย? เต หิ ตาทิสา สโนฺต ทุวินฺนํ กปฺปานํ ปุเรกฺขารานญฺจ เกนจิ **น กปฺปยนฺติ, น ปุเรกฺขโรนฺติ**ฯ ปรมตฺถํ อจฺจนฺตสุทฺธึ อธิคตตฺตา อนจฺจนฺตสุทฺธึเยว อกิริยสสฺสตทิฏฺฐึ **‘‘อจฺจนฺตสุทฺธี’’ติ น เต วทนฺติฯ อาทานคนฺถํ คถิตํ วิสชฺชา**ติ จตุพฺพิธมฺปิ รูปาทีนํ อาทายกตฺตา อาทานคนฺถํ อตฺตโน จิตฺตสนฺตาเน คถิตํ พทฺธํ อริยมคฺคสเตฺถน วิสฺสชฺช ฉินฺทิตฺวาฯ เสสํ ปากฏเมวฯ

**อจฺจนฺตสุทฺธิ**นฺติ อจฺจนฺตํ ปรมตฺถํ สุทฺธึฯ **สํสารสุทฺธิ**นฺติ สํสารโต สุทฺธึฯ **อกิริยทิฏฺฐิ**นฺติ กโรโต น กรียติ ปาปนฺติ อกิริยทิฏฺฐึฯ **สสฺสตวาท**นฺติ ‘‘นิโจฺจ ธุโว สสฺสโต’’ติ วจนํฯ **น วทนฺติ** น กเถนฺติฯ

**คนฺถา**ติ นามกายํ คเนฺถนฺติ, จุติปฏิสนฺธิวเสน วฏฺฏสฺมึ ฆเฏนฺตีติ คนฺถาฯ อภิชฺฌา จ สา นามกายฆฏนวเสน คโนฺถ จาติ **อภิชฺฌากายคโนฺถ**ฯ หิตสุขํ พฺยาปาทยตีติ **พฺยาปาโท**ฯ พฺยาปาโท จ โส วุตฺตนเยน คโนฺถ จาติ **พฺยาปาโท กายคโนฺถฯ สีลพฺพตปรามาโส**ติ ‘‘อิโต พหิทฺธา สมณพฺราหฺมณานํ สีเลน สุทฺธิ วเตน สุทฺธี’’ติ (ธ. ส. ๑๑๔๓, ๑๒๒๒) ปรโต อามาโสฯ **อิทํสจฺจาภินิเวโส**ติ สพฺพญฺญุภาสิตมฺปิ ปฏิกฺขิปิตฺวา ‘‘สสฺสโต โลโก, อิทเมว สจฺจํ, โมฆมญฺญ’’นฺติ (ธ. ส. ๑๑๔๔) อิมินา อากาเรน อภินิเวโส อิทํสจฺจาภินิเวโสฯ **อตฺตโน ทิฏฺฐิยา ราโค**ติ อตฺตนา อภินิวิสิตฺวา คหิตาย ทิฏฺฐิยา ฉนฺทราโคฯ **ปรวาเทสุ อาฆาโต**ติ ปรสฺส วจเนสุ โกโปฯ **อปฺปจฺจโย**ติ อตุฏฺฐากาโรฯ **อตฺตโน สีลํ วา**ติ อตฺตนา สมาทินฺนํ โคสีลาทิสีลํ วาฯ **อตฺตโน ทิฏฺฐี**ติ อตฺตนา คหิตา ปรามฏฺฐา ทิฏฺฐิฯ **เตหิ คเนฺถหี**ติ เอเตหิ วุเตฺตหิ นามกายฆฏเนหิฯ **รูปํ อาทิยนฺตี**ติ จตุสมุฏฺฐานิกํ รูปารมฺมณํ อาทิยนฺติ คณฺหนฺติฯ **อุปาทิยนฺตี**ติ อุปคนฺตฺวา คณฺหนฺติ ตณฺหาคหเณนฯ **ปรามสนฺติ** ทิฏฺฐิคหเณนฯ **อภินิวิสนฺติ** มานคหเณนฯ **วฏฺฏ**นฺติ เตภูมกวฏฺฏํฯ **คเนฺถ**ติ พนฺธเนฯ

**โวสชฺชิตฺวา วา**ติ สมฺมา วิสฺสชฺชิตฺวา วาฯ **คถิเต**ติ พนฺธเนฯ **คนฺถิเต**ติ คนฺถเนน คนฺถิเตฯ **วิพเนฺธ**ติ วิเสเสน พเนฺธฯ **อาพเนฺธ**ติ อเนกวิเธน พเนฺธฯ **ปลิพุเทฺธ**ติ อมุญฺจิเตฯ

**พนฺธเน โปฏยิตฺวา**ติ ตณฺหามานทิฏฺฐิพนฺธนานิ ปโปฺปฏยิตฺวาฯ **วิสชฺชา**ติ จชิตฺวาฯ

อิเม ปน จตฺตาโร คเนฺถ กิเลสปฏิปาฏิยาปิ อาหริตุํ วฏฺฏติ, มคฺคปฏิปาฏิยาปิ – กิเลสปฏิปาฏิยา อภิชฺฌากายคโนฺถ อรหตฺตมเคฺคน ปหียติ, พฺยาปาโท กายคโนฺถ อนาคามิมเคฺคน, สีลพฺพตปรามาโส กายคโนฺถ อิทํสจฺจาภินิเวโส กายคโนฺถ โสตาปตฺติมเคฺคนฯ มคฺคปฏิปาฏิยา สีลพฺพตปรามาโส กายคโนฺถ อิทํสจฺจาภินิเวโส กายคโนฺถ โสตาปตฺติมเคฺคน, พฺยาปาโท กายคโนฺถ อนาคามิมเคฺคน, อภิชฺฌากายคโนฺถ อรหตฺตมเคฺคนาติฯ เอเต จตฺตาโร คนฺถา ยสฺส สํวิชฺชนฺติ, ตํ จุติปฏิสนฺธิวเสน วฏฺฏสฺมิํ คเนฺถนฺติ ฆเฏนฺตีติ คนฺถาฯ เต จตุปฺปเภทา อภิชฺฌายนฺติ เอตาย, สยํ วา อภิชฺฌายติ, อภิชฺฌายนมตฺตเมว วา เอสาติ **อภิชฺฌา**ฯ โลโภเยว นามกายํ คเนฺถติ จุติปฏิสนฺธิวเสน วฏฺฏสฺมิํ ฆเฏตีติ **กายคโนฺถ**ฯ พฺยาปชฺชติ เตน จิตฺตํ ปูติภาวํ คจฺฉติ, พฺยาปาทยติ วา วินยาจารรูปสมฺปตฺติหิตสุขาทีนีติ **พฺยาปาโท**ฯ ‘‘อิโต พหิทฺธา สมณพฺราหฺมณานํ สีเลน สุทฺธิ วเตน สุทฺธี’’ติ ปรามสนํ สีลพฺพตปรามาโส, สพฺพญฺญุภาสิตมฺปิ ปฏิกฺขิปิตฺวา ‘‘สสฺสโต โลโก, อิทเมว สจฺจํ, โมฆมญฺญ’’นฺติอาทินา อาการเรน อภินิวิสตีติ อิทํสจฺจาภินิเวโสฯ **ยถา วยฺหํ วา**ติอาทิํ วยฺหาทิวิสงฺขรณํ คนฺถานํ วิโยคกรเณ อุปมํ ทเสฺสโนฺต อาหฯ

**น ชเนนฺตี**ติ น อุปฺปาเทนฺติฯ **น สญฺชเนนฺตี**ติ น นิพฺพเตฺตนฺติฯ **นาภินิพฺพเตฺตนฺตี**ติ อุปสคฺควเสน ปทํ วฑฺฒิตํฯ น สญฺชเนนฺตีติ อุปฺปาทกฺขณํฯ น นิพฺพเตฺตนฺติ นาภินิพฺพเตฺตนฺตีติ ปวตฺติกฺขณํ สนฺธาย วุตฺตํฯ

๓๐. **สีมาติโค**ติ คาถา เอกปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เทสนาย วุตฺตาฯ ปุพฺพสทิโส เอว ปนสฺสา สมฺพโนฺธ, โส เอวํ อตฺถวณฺณนาย สทฺธิํ เวทิตโพฺพ – กิญฺจ ภิโยฺย? โส อีทิโส ภูริปโญฺญ จตุนฺนํ กิเลสสีมานํ อตีตตฺตา **สีมาติโค,** พาหิตปาปตฺตา จ **พฺราหฺมโณ,** อิตฺถมฺภูตสฺส จ **ตสฺส นตฺถิ,** ปรจิตฺตปุเพฺพนิวาสญาเณหิ **ญตฺวา** วา มํสทิพฺพจกฺขูหิ **ทิสฺวา** วา กิญฺจิ **สมุคฺคหีตํ,** อภินิวิฏฺฐนฺติ วุตฺตํ โหติฯ โส จ กามราคาภาวโต **น ราคราคี** รูปารูปราคาภาวโต **น วิราครโตฺต,** ยโต เอวํวิธสฺส **ตสฺส** ‘‘อิทํ ปรม’’นฺติ กิญฺจิ **อิธ อุคฺคหีตํ นตฺถี**ติ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ

**จตโสฺส สีมาโย**ติ จตฺตาโร ปริเจฺฉทาฯ **ทิฏฺฐานุสโย**ติ ทิฏฺฐิ จ สา อปฺปหีนเฏฺฐน อนุสโย จาติ ทิฏฺฐานุสโยฯ **วิจิกิจฺฉานุสยา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ เกนเฏฺฐน อนุสยา? อนุสยนเฏฺฐนฯ โก เอส อนุสยโฏฺฐ นามาติ? อปฺปหีนโฏฺฐฯ เอเต หิ อปฺปหีนเฏฺฐน ตสฺส ตสฺส สนฺตาเน อนุเสนฺติ นาม, ตสฺมา ‘‘อนุสยา’’ติ วุจฺจนฺติฯ **อนุเสนฺตี**ติ อนุรูปํ การณํ ลภิตฺวา อุปฺปชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ อถาปิ สิยา – อนุสยโฏฺฐ นาม อปฺปหีนาการโร, อปฺปหีนาการโร จ ‘‘อุปฺปชฺชตี’’ติ วตฺตุํ น ยุชฺชติ, ตสฺมา น อนุสยา อุปฺปชฺชนฺตีติฯ ตตฺริทํ ปฏิวจนํ – อปฺปหีนาการโร อนุสโย, อนุสโยติ ปน อปฺปหีนเฏฺฐน ถามคตา กิเลสา วุจฺจนฺติฯ โส จิตฺตสมฺปยุโตฺต สารมฺมโณ สปฺปจฺจยเฏฺฐน สเหตุโก เอกนฺตากุสโล อตีโตปิ โหติ อนาคโตปิ ปจฺจุปฺปโนฺนปิ, ตสฺมา ‘‘อุปฺปชฺชตี’’ติ วตฺตุํ ยุชฺชติฯ

ตตฺริทํ ปมาณํ – **ปฏิสมฺภิทายํ** ตาว อภิสมยกถายํ (ปฏิ. ม. ๓.๒๑) ‘‘ปจฺจุปฺปเนฺน กิเลเส ปชหตี’’ติ ปุจฺฉิตฺวา อนุสยานํ ปจฺจุปฺปนฺนภาวสฺส อตฺถิตาย ‘‘ถามคโต อนุสยํ ปชหตี’’ติ วุตฺตํฯ **ธมฺมสงฺคณิยํ** โมหสฺส ปทภาชเน (ธ. ส. ๓๙๐) ‘‘อวิชฺชานุสโย อวิชฺชาปริยุฏฺฐานํ, อวิชฺชาลงฺคี โมโห อกุสลมูลํ, อยํ ตสฺมิํ สมเย โมโห โหตี’’ติ อกุสลจิเตฺตน สทฺธิํ อวิชฺชานุสยสฺส อุปฺปนฺนภาโว วุโตฺตฯ **กถาวตฺถุสฺมิํ** ‘‘อนุสยา อพฺยากตา อนุสยา อเหตุกา อนุสยา

จิตฺตวิปฺปยุตฺตา’’ติ (กถา. ๖๐๕) สเพฺพ วาทา ปฏิเสธิตาฯ **อนุสยยมเก** สตฺตนฺนํ มหาวารานํ อญฺญตรสฺมึ อุปฺปชฺชนวาเร ‘‘ยสฺส กามราคานุสโย อุปฺปชฺชติ ตสฺส ปฏิฆานุสโย อุปฺปชฺชตี’’ติอาทิ วุตฺตํฯ ตสฺมา ‘‘อนุเสนฺตีติ อนุรูปํ การณํ ลภิตฺวา อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ ยํ วุตฺตํ, ตํ อิมินา ตนฺติปฺปมาเณน สุวุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ยมฺปิ ‘‘จิตฺตสมฺปยุตฺต สารมฺมโณ’’ติอาทิ วุตฺตํ, ตมฺปิ สุวุตฺตเมวฯ อนุสโย หิ นาเมส ปรินิปฺผนฺโน จิตฺตสมฺปยุตฺโต อกุสลธมฺโมติ นิฏฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพํฯ

ตตฺถ ทิฏฺฐานุสโย จตูสุ ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺเตสุ, วิจิกิจฺฉานุสโย วิจิกิจฺฉาสหคเต, อวิชฺชานุสโย ทฺวาทสสุ อกุสลจิตฺเตสุ สหชาตวเสน อารมฺมณวเสน จ; ตโยปิ อวเสสเตภูมกธมฺเมสุ อารมฺมณวเสน ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาโมหาฯ กามราคานุสโย เจตฺถ โลภสหคตจิเตฺตสุ สหชาตวเสน อารมฺมณวเสน จ, มนาเปสุ อวเสสกามาวจรธมฺเมสุ อารมฺมณวเสน อุปฺปชฺชมาโน โลโภฯ ปฏิฆานุสโย โทมนสฺสสหคตจิเตฺตสุ สหชาตวเสน อารมฺมณวเสน จ, อมนาเปสุ อวเสสกามาวจรธมฺเมสุ อารมฺมณวเสเนว อุปฺปชฺชมาโน โทโสฯ มานานุสโย ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตโลภสหคตจิเตฺตสุ สหชาตวเสน อารมฺมณวเสน จ, ทุกฺขเวทนาวเชฺชสุ อวเสสกามาวจรธมฺเมสุ รูปารูปาวจรธมฺเมสุ จ อารมฺมณวเสเนว อุปฺปชฺชมาโน มาโนฯ ภวราคานุสโย จตูสุ ทิฏฺฐิวิปฺปยุเตฺตสุ อุปฺปชฺชมาโนปิ สหชาตวเสน วุโตฺตฯ อารมฺมณวเสเนว ปน รูปารูปาวจรธมฺเมสุ อุปฺปชฺชมาโน โลโภ วุโตฺตฯ

ตตฺถ **ทิฏฺฐานุสโย**ติ ทฺวาสฏฺฐิวิธา ทิฏฺฐิฯ **วิจิกิจฺฉานุสโย**ติ อฏฺฐวตฺถุกา วิจิกิจฺฉาฯ **ตเทกฏฺฐา จ กิเลสา**ติ สหเชกฏฺฐวเสน ทิฏฺฐิยา วิจิกิจฺฉาย, สหเชกฏฺฐวเสน เอกโต ฐิตาฯ **มานานุสโย**ติ นววิธมาโนฯ **ปรมตฺถญาเณน วา ญตฺวา**ติ ปเรสํ จิตฺตาจารชานนปญฺญาย ชานิตฺวา, เจโตปริยญาเณน ชานิตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ **ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาเณน วา**ติ อตีเต นิวุฏฺฐกฺขนฺธานุสฺสรณญาเณน ชานิตฺวาฯ **มํสจกฺขุนา วา**ติ ปกติจกฺขุนาฯ **ทิพฺพจกฺขุนา วา**ติ ทิพฺพสทิเสน ทิพฺพวิหารสนฺนิสฺสิเตน วา ทิพฺพจกฺขุนา ปสฺสิตฺวาฯ **ราครตฺตา**ติ ราเคน รญฺชิตาฯ **เย ปญฺจสุ กามคุเณสู**ติ เย ปญฺจสุ รูปาทิวตฺถุกามโกฏฺฐาเสสุฯ **วิราครตฺตา**ติ วิราคสงฺขาตาสุ รูปารูปสมาปตฺตีสุ อติรตฺตา อลฺลีนาฯ **ยโต กามราโค จา**ติ ยทา กามภเวราโค จฯ **รูปารูปราเคสุ**ปิ เอเสว นโยฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย มหานิเทฺทสฏฺฐกถาย

สุทฺธฏฺฐกสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

# ๕. ปรมฏฺฐกสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา

**๓๑**. ปญฺจเม ปรมฏฺฐกสุเตฺต **ปรมนฺติ ทิฏฺฐีสุ ปริพฺพสาโน**ติ อิทํ ปรมนฺติ คเหตฺวา สกาย สกาย ทิฏฺฐิยา วสมาโนฯ **ยทุตฺตริํ กุรุเต**ติ ยํ อตฺตโน สตฺถาราทิํ เสฏฺฐํ กโรติฯ **หีนาติ อเญฺญ ตโต สพฺพมาหา**ติ ตํ อตฺตโน สตฺถาราทิํ ฐเปตฺวา ตโต อเญฺญ สเพฺพ ‘‘หีนา อิเม’’ติ อาหฯ **ตสฺมา วิวาทานิ อวีติวโตฺต**ติ เตน การเณน โส ทิฏฺฐิกลเห อวีติวโตฺตว โหติฯ

**วสนฺตี**ติ ปฐมุปฺปนฺนทิฏฺฐิวเสน วสนฺติฯ **ปวสนฺตี**ติ ปวิสิตฺวา วสนฺติฯ **อาวสนฺตี**ติ วิเสเสน วสนฺติฯ **ปริวสนฺตี**ติ สพฺพภาเคน วสนฺติฯ ตํ อุปมาย สาเธโนฺต **“ยถา อาคาริกา วา”**ติ อาทิมาหฯ **อาคาริกา วา**ติ ฆรสามิกาฯ **ฆเรสุ วสนฺตี**ติ อตฺตโน ฆเรสุ อาสงฺกวิรหิตา หุตฺวา นิวสนฺติฯ **สาปตฺติกา วา**ติ อาปตฺติพหุลาฯ **สกิเลสา วา**ติ ราคาทิกิเลสพหุลาฯ **อุตฺตริํ กโรตี**ติ อติเรกํ กโรติฯ **อยํ สตฺถา สพฺพญฺญู**ติ ‘อยํ อมฺหากํ สตฺถา สพฺพํ ชานาติ’ฯ

**สเพฺพ ปรปฺปวาเท ขิปตี**ติ สพฺพา ปรลทฺธิโย ฉเฑฺฑติฯ **อุกฺขิปตี**ติ นีหรติฯ **ปริกฺขิปตี**ติ ปรมฺมุเข กโรติฯ **ทิฏฺฐิเมธคานี**ติ ทิฏฺฐิวิเหสกานิฯ

**๓๒**. ทุติยคาถายโตฺถ – เอวํ อวีติวโตฺต จ **ยํ ทิเฏฺฐ สุเต สีลวเต มุเต**ติ เอเตสุ จตูสุ วตฺถูสุ อุปฺปนฺนทิฏฺฐิสงฺขาเต **อตฺตนิ** ปุเพฺพ วุตฺตปฺปการํ **อานิสํสํ ปสฺสติ, ตเทว โส ตตฺถ** สกาย ทิฏฺฐิยา อานิสํสํ ‘‘อิทํ เสฏฺฐ’’นฺติ อภินิวิสิตฺวา **อญฺญํ สพฺพํ** ปรสตฺถาราทิกํ **นิหีนโต ปสฺสติ**ฯ

**เทฺว อานิสํเส ปสฺสตี**ติ เทฺว คุเณ โอโลเกติฯ **ทิฏฺฐธมฺมิกญฺจา**ติ ทิเฏฺฐ ปจฺจเกฺข อตฺตภาเว วิปจฺจนกรณํฯ **สมฺปรายิกญฺจา**ติ ปรโลเก ปฏิลภิตพฺพคุณญฺจฯ **ยํทิฏฺฐิโก สตฺถา**ติ ยํลทฺธิโก ติตฺถายตนสามิโกฯ **อลํ นาคตฺตาย วา**ติ นาคราชภาวาย วา ปริยตฺตํฯ **สุปณฺณตฺตา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **เทวตฺตาย วา**ติ สมฺมุติเทวาทิภาวายฯ **อายติํ ผลปาฏิกงฺขี โหตี**ติ อนาคเต วิปากผลํ ปตฺถยาโน โหติฯ **ทิฏฺฐสุทฺธิยาปิ เทฺว อานิสํเส ปสฺสตี**ติ จกฺขุวิญฺญาเณน ทิฏฺฐรูปายตนสฺส วเสน สุทฺธิยา เหตุตฺตาปิ อตฺตโน คหิตคหเณน เทฺว คุเณ โอโลเกติฯ **สุตสุทฺธิยา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

**๓๓**. ตติยคาถายโตฺถ – เอวํ ปสฺสโต จ **ยํ** อตฺตโน สตฺถาราทิํ **นิสฺสิโต อญฺญํ** ปรสตฺถาราทิํ **หีนํ ปสฺสติ, ตํ** ปน ทสฺสนํ **คนฺถเมว กุสลา วทนฺติ,** พนฺธนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ยสฺมา เอตเทว, **ตสฺมา หิ ทิฏฺฐํ ว สุตํ มุตํ วา, สีลพฺพตํ ภิกฺขุ น นิสฺสเยยฺย,** นาภินิเวเสยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ

**กุสลา**ติ ขนฺธาทิชานเน เฉกาฯ **ขนฺธกุสลา**ติ รูปาทีสุ ปญฺจสุ ขเนฺธสุ กุสลาฯ **ธาตุอายตนปฏิจฺจสมุปฺปาทสติปฏฺฐานสมฺมปฺปธานอิทฺธิปาทอินฺทฺริยพลโพชฺฌงฺคมคฺคผลนิพฺพาเนสุ**ปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ **มคฺคกุสลา**ติ จตูสุ มเคฺคสุฯ **ผลกุสลา**ติ จตูสุ ผเลสุฯ **นิพฺพานกุสลา**ติ ทุวิเธ นิพฺพาเน เฉกาฯ **เต กุสลา**ติ เต เอเตสุ วุตฺตปฺปกาเรสุ เฉกาฯ **เอวํ วทนฺตี**ติ เอวํ กเถนฺติฯ **คโนฺถ เอโส**ติ ปสฺสโต จ อตฺตโน สตฺถาราทินิสฺสิตญฺจ อญฺญํ ปรสตฺถาราทิํ หีนโต ทสฺสนญฺจ คโนฺถ พนฺธโน เอโสติ วทนฺติฯ **ลคฺคนํ เอตนฺ**ติ เอตํ วุตฺตปฺปการํ นาค

ทเนฺต ลคฺคิตํ วิย อโธลมฺพนฺ ฯ **พนฺธนํ เอต**นฺติ นิจฺฉินฺทิตุํ ทุกฺขเฏฺฐน สงฺขลิกาทิพนฺธนํ วิย เอตํ พนฺธนํฯ **ปลิโพโธ เอโส**ติ สํสารโต นิกฺขมิตุํ อปฺปทานเฏฺฐน เอโส ปลิโพโธฯ

**๓๔**. จตุตฺถคาถายโตฺถ – น เกวลํ ทิฏฺฐสุตาทีสุ น นิสฺสเยยฺย, อปิจ โข ปน อสญฺชาตํ อุปรูปริ **ทิฏฺฐิมฺปิ โลกสฺมิํ น กปฺปเยยฺย,** น ชเนยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ กีทิสํ? **ญาเณน วา สีลวเตน วาปิ,** สมาปตฺติญาณาทิญาเณน วา สีลวเตน วา ยา กปฺปิยติ, เอตํ ทิฏฺฐิํ น กเปฺปยฺยฯ น เกวลญฺจ ทิฏฺฐิํ น กปฺปเยยฺย, อปิจ โข ปน มาเนนปิ ชาติอาทีหิ วตฺถูหิ **สโมติ อตฺตานมนูปเนยฺย, หีโน น มเญฺญถ วิเสสิ วาปี**ติฯ

**อฏฺฐสมาปตฺติญาเณน วา**ติ ปฐมชฺฌานาทีนํ อฏฺฐนฺนํ สมาปตฺตีนํ สมฺปยุตฺตปญฺญาย วาฯ **ปญฺจาภิญฺญาญาเณน วา**ติ โลกิยานํ ปญฺจนฺนํ อภิญฺญานํ สมฺปยุตฺตปญฺญาย วาฯ **มิจฺฉาญาเณน วา**ติ วิปรีตสภาเวน ปวตฺตาย ปญฺญาย อมุเตฺต มุตฺตํ ปสฺสาติ เอวํ อุปฺปเนฺนน มิจฺฉาญาเณน วาฯ

**๓๕**. ปญฺจมคาถายโตฺถ – เอวญฺหิ ทิฏฺฐิํ อกเปฺปโนฺต อมญฺญมาโน จ **อตฺตํ ปหาย อนุปาทิยาโน** ยํ ปุเพฺพ คหิตํ, ตํ ปหาย ปรํ อคฺคณฺหโนฺต ตสฺมิมฺปิ วุตฺตปฺปกาเร ญาเณ ทุวิธํ **นิสฺสยํ โน กโรติ,** อกโรโนฺต จ **ส เว วิยเตฺตสุ** นานาทิฏฺฐิวเสน ภิเนฺนสุ สเตฺตสุ **น วคฺคสารี** ฉนฺทาทิวเสน อคจฺฉนธโมฺม หุตฺวา ทฺวาสฏฺฐิยา ทิฏฺฐีสุ **กิญฺจิ ทิฏฺฐิํ น ปเจฺจติ,** น ปจฺจาคจฺฉตีติ วุตฺตํ โหติฯ

**จตูหิ อุปาทาเนหี**ติ กามุปาทานาทีหิ จตูหิ ภุสํ คหเณหิ **ส เว วิยเตฺตสู**ติ โส ปุคฺคโล นิจฺฉิเตสุฯ **ภิเนฺนสู**ติ ทฺวิธา ภิเนฺนสุฯ

**๓๖**. อิทานิ โย โส อิมาย คาถาย วุโตฺต ขีณาสโว, ตสฺส วณฺณภณนตฺถํ "**ยสฺสูภยเนฺต**"ติอาทิกา ติโสฺส คาถาโย อาหฯ ตตฺถ ปฐมคาถาย **ยสฺสูภยเนฺต**ติ ปุเพฺพ วุเตฺต ผสฺสาทิเภเทฯ **ปณิธี**ติ ตณฺหาฯ **ภวาภวายา**ติ ปุนปฺปุนภวาย ฯ **อิธ วา หุรํ วา**ติ สกตฺตภาวาทิเภเท อิธ วา ปรตฺตภาวาทิเภเท ปรตฺถ วาฯ

**ผโสฺส เอโก อโนฺต**ติ จกฺขุสมฺผสฺสาทิโก เอโก โกฏฺฐาโสฯ **ผสฺสสมุทโย**ติ วตฺถารมฺมโณฯ ยโต สมุเทติ อุปฺปชฺชติ, โส สมุทโยฯ **ทุติโย อโนฺต**ติ ทุติโย โกฏฺฐาโสฯ **อตีต**นฺติ อติ อิตํ อตีตํ, อติกฺกนฺตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อนาคต**นฺติ น อาคตํ, อนุปฺปนฺนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **สุขา เวทนา**ทโย วิสภาควเสนฯ **นามรูป**ทุกํ นมนรุปฺปนวเสนฯ **อชฺฌตฺติกา**ทโย อชฺฌตฺตพาหิรวเสนฯ **สกฺกายา**ทโย ขนฺธปญฺจกานํ ปวตฺติสมุทยวเสน วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ

**สกตฺตภาโว**ติ อตฺตโน อตฺตภาโวฯ **ปรตฺตภาโว**ติ ปรสฺส อตฺตภาโวฯ

**๓๗**. ทุติยคาถาย **ทิเฏฺฐ วา**ติ ทิฏฺฐสุทฺธิยา วาฯ เอส นโย **สุตา**ทีสุฯ **สญฺญา**ติ สญฺญาสมุฏฺฐาปิกา ทิฏฺฐิฯ

**อปรามสนฺต**นฺติ ตณฺหามานทิฏฺฐีหิ น ปรามสนฺตํฯ **อนภินิเวสนฺต**นฺติ เตเหว อนภินิวิสนฺตํฯ

**"วินิพโทฺธ"ติ วา**ติ มาเนน วินิพโทฺธติ วาฯ **"ปรามโฏฺฐ"ติ วา**ติ ปรโต นิจฺจสุขสุภาทีหิ ปรามโฏฺฐติ วาฯ **วิเกฺขปคโต**ติ อุทฺธจฺจวเสนฯ **อนิฏฺฐงฺคโต**ติ วิจิกิจฺฉาวเสนฯ **ถามค**

**โต**ติ อนฺสยวเสนฯ **คติยา**ติ คนฺตพฺพวเสนฯ

**๓๘**. ตติยคาถาย **ธมฺมาปิ เตสํ น ปฏิจฺฉิตาเส**ติ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคตธมฺมาปิ เตสํ ‘‘อิท เมว สจฺจํ, โมฆมญฺญ’’นฺติ (อุทา. ๕๔) เอวํ น ปฏิจฺฉิตาฯ **ปารงฺคโต น ปเจฺจติ ตาที**ติ นิพฺพานปารํ คโต เตน เตน มเคฺคน ปหีเน กิเลเส ปุน นาคจฺฉติ ปญฺจหิ จ อากาเรหิ ตาที โหตีติฯ เสสํ ปากฏเมวฯ

**วีสติวตฺถุกา สกฺกายทิฏฺฐี**ติ ‘‘รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี’’ติอาทินา (ปฏิ. ม. ๑.๑๓๒) นเยน เอเกกสฺมิํ ขเนฺธ จตูหิ จตูหิ อากาเรหิ ปญฺจกฺขเนฺธ ปติฏฺฐํ กตฺวา ปวตฺตา วิชฺชมาเน กาเย ทิฏฺฐิฯ **ทสวตฺถุกา มิจฺฉาทิฏฺฐี**ติ ‘‘นตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทินยปฺปวตฺตา (ธ. ส. ๑๒๒๑) ทิฏฺฐิฯ **อนฺตคฺคาหิกาทิฏฺฐี**ติ ‘‘สสฺสโต โลโก อิทเมว สจฺจํ, โมฆมญฺญ’’นฺติอาทินยปฺปวตฺตา (ม. นิ. ๓.๒๗) เอเกกํ อนฺตํ อตฺถีติ คเหตฺวา ปวตฺตา ทิฏฺฐิฯ **ยา เอวรูปา ทิฏฺฐี**ติ อิทานิ วุจฺจมานานํ เอกูนวีสปทานํ สาธารณํ มูลปทํฯ ยา ทิฏฺฐิ, ตเทว **ทิฏฺฐิคตํ;** ยา ทิฏฺฐิ, ตเทว **ทิฏฺฐิคหน**นฺติ สเพฺพสํ สมฺพโนฺธ กาตโพฺพฯ ยา อยาถาวทสฺสนเฏฺฐน ทิฏฺฐิ, ตเทว ทิฏฺฐีสุ คตํ ทสฺสนํ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิยา อโนฺตคตตฺตาติ **ทิฏฺฐิคตํ**ฯ เหฏฺฐาปิสฺส อโตฺถ วุโตฺตเยวฯ

ทฺวินฺนํ อนฺตานํ เอกนฺตคตตฺตาติปิ **ทิฏฺฐิคตํ**ฯ ตตฺถ **สสฺสโต**ติ นิโจฺจฯ **โลโก**ติ อตฺตาฯ ‘‘อิธ สรีรํเยว นสฺสติ, อตฺตา ปน อิธ ปรตฺถ จ โสเยวา’’ติ มญฺญนฺติฯ โส หิ สามเญฺญว อาโลเกตีติ กตฺวา โลโกติ มญฺญติฯ **อสสฺสโต**ติ อนิโจฺจฯ อตฺตา สรีเรเนว สห นสฺสตีติ มญฺญนฺติฯ **อนฺตวา**ติ ปริเตฺต กสิเณ ฌานํ อุปฺปาเทตฺวา ตํ ปริตฺตกสิณารมฺมณํ เจตนํ ‘‘สปริยโนฺต อตฺตา’’ติ มญฺญนฺติฯ **อนนฺต วา**ติ น อนฺตวา อปฺปมาเณ กสิเณ ฌานํ อุปฺปาเทตฺวา ตํ อปฺปมาณกสิณารมฺมณํ เจตนํ ‘‘อปริยโนฺต อตฺตา’’ติ มญฺญนฺติฯ **ตํ ชีวํ ตํ สรีร**นฺติ ชีโว จ สรีรญฺจ ตํเยวฯ ชีโวติ อตฺตา, ลิงฺควิปลฺลาเสน นปุํสกวจนํ กตํฯ **สรีร**นฺติ ราสเฏฺฐน ขนฺธปญฺจกํฯ **อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีร**นฺติ อโญฺญ ชีโว อญฺญํ ขนฺธปญฺจกํ ฯ **โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา**ติ ขนฺธา อิเธว วินสฺสนฺติ, สโตฺต มรณโต ปรํ โหติ วิชฺชติ น นสฺสติ, **ตถาคโต**ติ เจตํ สตฺตาธิวจนนฺติฯ เกจิ ปน **‘‘ตถาคโต**ติ อรหา’’ติ วทนฺติฯ อิเม **น โหตี**ติ ปเกฺข โทสํ ทิสฺวา เอวํ คณฺหนฺติฯ **น โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา**ติ ขนฺธาปิ อิเธว นสฺสนฺติ , ตถาคโต จ มรณโต ปรํ น โหติ อุจฺฉิชฺชติฯ อิเม **โหตี**ติ ปเกฺข โทสํ ทิสฺวา เอวํ คณฺหนฺติฯ **โหติ จ น จ โหตี**ติ อิเม เอเกกปกฺขปริคฺคเห โทสํ ทิสฺวา อุภยปกฺขํ คณฺหนฺติฯ **เนว โหติ น น โหตี**ติ อิเม อุภยปกฺขปริคฺคเห อุภยโทสาปตฺติํ ทิสฺวา ‘‘โหติ จ น โหตี’’ติ จ ‘‘เนว โหติ น น โหตี’’ติ จ อมราวิเกฺขปปกฺขํ คณฺหนฺติฯ

อยํ ปเนตฺถ อฏฺฐกถานโย (ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๒.๑.๑๑๓) – ‘‘สสฺสโต โลโก’’ติ วาติอาทีหิ ทสหากาเรหิ ทิฏฺฐิปเภโทว วุโตฺตฯ ตตฺถ **สสฺสโต โลโก**ติ จ ขนฺธปญฺจกํ โลโกติ คเหตฺวา ‘‘อยํ โลโก นิโจฺจ ธุโว สพฺพกาลิโก’’ติ คณฺหนฺตสฺส สสฺสตนฺติ คหณาการปฺปวตฺตา ทิฏฺฐิฯ **อสสฺสโต**ติ ตเมว โลกํ ‘‘อุจฺฉิชฺชติ วินสฺสตี’’ติ คณฺหนฺตสฺส อุเจฺฉทคฺคหณาการปฺปวตฺตา ทิฏฺฐิฯ **อนฺตวา**ติ ปริตฺตกสิณลาภิโน สุปฺปมเตฺต วา สราวมเตฺต วา กสิเณ สมาปนฺนสฺส อโนฺตสมาปตฺติยํ ปวตฺติตรูปารูปธเมฺม ‘‘โลโก’’ติ จ กสิณปริเจฺฉทเนฺตน ‘‘อนฺตวา’’ติ จ คณฺหนฺตสฺส ‘‘อนฺตวา โลโก’’ติ คหณาการปฺปวตฺตา ทิฏฺฐิฯ สา สสฺสตทิฏฺฐิปิ โหติ อุเจฺฉทิฏฺฐิปิฯ วิปุลกสิณลาภิโน ปน ตสฺมิํ กสิเณ สมาปนฺนสฺส อโนฺตสมาปตฺติยํ ปวตฺติตรูปารูปธเมฺม ‘‘โลโก’’ติ จ กสิณปริเจฺฉทเนฺตน จ ‘‘อนโนฺต’’ติ คณฺหนฺตสฺส ‘‘อนนฺตวา โลโก’’ติ คหณาการปฺปวตฺตา ทิฏฺฐิฯ สา สสฺสตทิฏฺฐิ โหติ, อุเจฺฉทิฏฺฐิปิฯ **ตํ ชีวํ ตํ สรีร**นฺติ เภทน

ธมฺมสฺส สรีรเสฺสว ‘‘ชีว’’นฺติ คหิตตฺตา ‘‘สรีเร อุจฺฉิชฺชมาเน ชีวมฺปิ อุจฺฉิชฺชตี’’ติ อุเจฺฉทคฺคหณาการปฺปวตฺตา ทิฏฺฐิฯ ทุติยปเทน สรีรโต อญฺญสฺส ชีวสฺส คหิตตฺตา ‘‘สรีเร จ อุจฺฉิชฺชมาเนปิ ชีวํ น อุจฺฉิชฺชตี’’ติ สสฺสตคหณาการปฺปวตฺตา ทิฏฺฐิฯ **โหติ ตถาคโต**ติอาทีสุ ‘‘สโตฺต ตถาคโต นาม, โส ปรํ มรณา โหตี’’ติ คณฺหโต ปฐมา สสฺสตทิฏฺฐิฯ ‘‘น โหตี’’ติ คณฺหโต ทุติยา อุเจฺฉททิฏฺฐิฯ ‘‘โหติ จ น จ โหตี’’ติ คณฺหโต ตติยา เอกจฺจสสฺสตทิฏฺฐิฯ ‘‘เนว โหติ น น โหตี’’ติ คณฺหโต จตุตฺถา อมราวิเกฺขปทิฏฺฐีติ วุตฺตปฺปการา ทสวิธา ทิฏฺฐิฯ ยถาโยคํ ภวทิฏฺฐิ จ วิภวทิฏฺฐิ จาติ ทฺวิธา โหติฯ ตาสุ เอกาปิ เตสํ ขีณาสวานํ น ปฏิจฺฉิตาติ อโตฺถฯ

**เย กิเลสา**ติ เย กิเลสา **โสตาปตฺติมเคฺคน ปหีนา,** เต กิเลเส ฯ **น ปุเนตี**ติ น ปุน เอติ ฯ **น ปเจฺจตี**ติ ปุน นิพฺพเตฺตตฺวา น ปฏิเอติ, **น ปจฺจาคจฺฉตี**ติ ปจฺจภเว นาคจฺฉติฯ **ปญฺจหากาเรหิ ตาที**ติ ปญฺจหิ การเณหิ โกฏฺฐาเสหิ วา สทิโสฯ **อิฏฺฐานิเฏฺฐ ตาที**ติ อิฏฺฐารมฺมเณ จ อนิฏฺฐารมฺมเณ จ อนุนยปฏิฆํ มุญฺจิตฺวา ฐิตตฺตา ทฺวีสุ สทิโสฯ **จตฺตาวี**ติ กิเลเส จชิตวาฯ **ติณฺณาวี**ติ สํสารํ อติกฺกมิตวาฯ **มุตฺตาวี**ติ ราคาทิโต มุตฺตวาฯ **ตํนิเทฺทสา ตาที**ติ เตน เตน สีลสทฺธาทินา นิทฺทิสิตฺวา นิทฺทิสิตฺวา กเถตพฺพโต สทิโสฯ

ตํ ปญฺจวิธํ วิตฺถาเรตฺวา กเถตุกาโม **‘‘กถํ อรหา อิฏฺฐานิเฏฺฐ ตาที’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ลาเภปี**ติ จตุนฺนํ ปจฺจยานํ ลาเภปิฯ **อลาเภปี**ติ เตสํ อลาเภปิฯ **ยเสปี**ติ ปริวาเรปิฯ **อยเสปี**ติ ปริวารวิปตฺติยาปิฯ **ปสํสายปี**ติ วณฺณภณนายปิฯ **นินฺทายปี**ติ ครหายปิฯ **สุเขปี**ติ กายิกสุเขปิฯ **ทุเกฺขปี**ติ กายิกทุเกฺขปิฯ **เอกเญฺจ พาหํ คเนฺธน ลิเมฺปยฺยุ**นฺติ สเจ เอกํ พาหํ จตุชาติยคเนฺธน เลปํ อุปรูปริ ทเทยฺยุํฯ **วาสิยา ตเจฺฉยฺยุ**นฺติ ยทิ เอกํ พาหํ วฑฺฒกี วาสิยา ตเจฺฉตฺวา ตเจฺฉตฺวา ตนุํ กเรยฺยุํฯ **อมุสฺมิํ นตฺถิ ราโค**ติ อมุสฺมิํ คนฺธเลปเน สิเนโห นตฺถิ น สํวิชฺชติฯ **อมุสฺมิํ นตฺถิ ปฏิฆ**นฺติ อมุสฺมิํ วาสิยา ตจฺฉเน ปฏิหนนสงฺขาตํ ปฏิฆํ โกปํ นตฺถิ น สํวิชฺชติฯ **อนุนยปฏิฆวิปฺปหีโน**ติ สิเนหญฺจ โกปญฺจ ปชหิตฺวา ฐิโตฯ **อุคฺฆาตินิฆาติวีติวโตฺต**ติ อนุนยวเสน อนุคฺคหญฺจ ปฏิฆวเสน นิคฺคหญฺจ อติกฺกมิตฺวา ฐิโตฯ **อนุโรธวิโรธสมติกฺกโนฺต**ติ อนุนยญฺจ ปฏิฆญฺจ สมฺมา อติกฺกโนฺตฯ

**สีเล สตี**ติ สีเล สํวิชฺชมาเนฯ **สีลวา**ติ สีลสมฺปโนฺนฯ เตน นิเทฺทสํ กถนํ ลภตีติ **ตาที**ฯ **สทฺธาย สติ สโทฺธ**ติ เอวมาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย มหานิเทฺทสฏฺฐกถาย

ปรมฏฺฐกสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

# ๖. ชราสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา

**๓๙**. ฉฏฺเฐ ชราสุเตฺต **อปฺปํ วต ชีวิตํ อิท**นฺติ อิทํ วต มนุสฺสานํ ชีวิตํ อปฺปกํ ปริตฺตํ ฐิติปริตฺตตาย สรสปริตฺตตายาติ คุหฏฺฐกสุเตฺตปิ วุตฺตนยเมตํฯ **โอรํ วสฺสสตาปิ มิยฺยตี**ติ วสฺสสตา โอรํ กลลาทิกาเลปิ มิยฺยติฯ **อติจฺจา**ติ วสฺสสตํ อติกฺกมิตฺวาฯ **ชรสาปิ มิยฺยตี**ติ ชราย มิยฺยติฯ อิโต ปรํ คุหฏฺฐกสุตฺตวณฺณนาย วุตฺตนเยเนว คเหตพฺพํฯ

**อปฺปน**ฺติ มนฺทํฯ **คมนีโย สมฺปราโย**ติ ปรโลโก คนฺตพฺโพฯ **กลลกาเลปี**ติ เอตฺถ กลลกาลํ นาม ปฏิสนฺธิกฺขเณ ตีหิ ชาติอุณฺณํสูหิ กตสุตฺตเคฺค ฐิตเตลพินฺทุปฺปมาณํ อจฺฉํ วิปฺปสนฺนกลลํ โหติฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

> ‘‘ติลเตลสฺส ยถา พินฺทุ, สปฺปิมโณฺฑ อนาวิโล;
> เอวํ วณฺณปฺปฏิภาคํ, กลลํ สมฺปวุจฺจตี’’ติฯ (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๓๕; วิภ. อฏฺฐ. ๒๖ ปกิณฺณกกถา);

ตสฺมิํ กลลกาเลปิฯ **จวตี**ติ ชีวิตํ คพฺติฯ **มรตี**ติ ชีวิตวิโยคํ อาปชฺชติฯ **อนฺตรธายตี**ติ อทสฺสนํ ปาปุณาติฯ **วิปฺปลุชฺชตี**ติ ฉิชฺชติฯ ‘‘อณฺฑชโยนิยา **จวติ**ฯ ชลาพุชโยนิยา **มรติ**ฯ สํเสทชโยนิยา **อนฺตรธายติ**ฯ โอปปาติกโยนิยา **วิปฺปลุชฺชตี**’’ติ เอวเมเก วณฺณยนฺติฯ **อพฺพุทกาเลปี**ติ อพฺพุทํ นาม กลลโต สตฺตาหจฺจเยน มํสโธวนอุทกวณฺณํ โหติ, กลลนฺติ นามํ อนฺตรธายติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘สตฺตาหํ กลลํ โหติ, ปริปกฺกํ สมูหตํ;
> วิวฏฺฏมานํ ตพฺภาวํ, อพฺพุทํ นาม ชายตี’’ติฯ (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๓๕);

ตสฺมิํ อพฺพุทกาเลปิฯ **เปสิกาเลปี**ติ ตสฺมาปิ อพฺพุทา สตฺตาหจฺจเยน วิลีนติปุสทิสา เปสิ นาม สญฺชายติฯ สา มริจผาณิเตน ทีเปตพฺพาฯ คามทาริกา หิ สุปกฺกานิ มริจานิ คเหตฺวา สาฏกเนฺต ภณฺฑิกํ กตฺวา ปีเฬตฺวา มณฺฑํ อาทาย กปาเล ปกฺขิปิตฺวา อาตเป ฐเปนฺติ, ตํ สุกฺขมานํ สพฺพภาเคหิ มุจฺจติฯ เอวรูปา เปสิ โหติ, อพฺพุทนฺติ นามํ อนฺตรธายติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘สตฺตาหํ อพฺพุทํ โหติ, ปริปกฺกํ สมูหตํ;
> วิวฏฺฏมานํ ตพฺภาวํ, เปสิ นาม ปชายตี’’ติฯ (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๓๕);

ตสฺมิํ เปสิกาเลปิฯ **ฆนกาเลปี**ติ ตโตปิ เปสิโต สตฺตาหจฺจเยน กุกฺกุฏณฺฑสณฺฐาโน ฆโน นาม มํสปิโณฺฑ นิพฺพตฺตติ, เปสีติ นามํ อนฺตรธายติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘สตฺตาหํ เปสิ ภวติ, ปริปกฺกํ สมูหตํ;
> วิวฏฺฏมานํ ตพฺภาวํ, ฆโนติ นาม ชายติฯ
>
> ‘‘ยถา กุกฺกุฏิยา อณฺฑํ, สมนฺตา ปริมณฺฑลํ;
> เอวํ ฆนสฺส สณฺฐานํ, นิพฺพตฺตํ กมฺมปจฺจยา’’ติฯ (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๓๕);

ตสฺมึ ฆนกาเลปิฯ **ปสาขกาเลปี**ติ ปญฺจเม สตฺตาเห ทฺวินฺนํ ทฺวินฺนํ หตฺถปาทานํ สีสสฺส จตฺถาย ปญฺจ ปีฬกา ชายนฺติ, ยํ สนฺธาย วุตฺตํ – ''ปญฺจเม, ภิกฺขเว, สตฺตาเห ปญฺจ ปีฬกา สณฺฐหนฺติ กมฺมโต''ติฯ ตสฺมึ ปสาขกาเลปิฯ ตโต ปรํ ฉฏฺฐสตฺตมาทีนิ สตฺตาหานิ อติกฺกมฺม เทสนํ สงฺขิปิตฺวา ทฺวาจตฺตาลีสสตฺตาเห ปริณตกาเล เกสโลมนขาทีนํ อุปฺปตฺติกาลญฺจฯ ตสฺส จ นาภิโต อุฏฺฐิโต นาโฬ มาตุ อุทรปฏเลน เอกาพทฺโธ โหติ, โส อุปฺปลทณฺฑโก วิย ฉิทฺโท, เตน อาหารรโส สํสริตฺวา อาหารสมุฏฺฐานรูปํ สมุฏฺฐาเปติฯ เอวํ โส ทสมาเส ยาเปติ, ตํ สพฺพํ อวตฺวา **''สูติฆเร''**ติ อาหฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

> ''เกสา โลมา นขานิ จ'';
> ''ยญฺจสฺส ภุญฺชตี มาตา, อนฺนํ ปานญฺจ โภชนํ;
> เตน โส ตตฺถ ยาเปติ, มาตุกุจฺฉิคโต นโร''ติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๓๕; กถา. ๖๙๒);

ตตฺถ **สูติฆเร**ติ สูติกฆเร, วิชายนฆเรติ อโตฺถฯ ''สูติกาฆเร''ติ วา ปาโฐ, สูติกายาติ ปทเจฉโทฯ **อทฺธมาสิโกปี**ติ ชาตทิวสโต ปฏฺฐาย อทฺธมาโส เอตสฺส อตฺถีติ อทฺธมาสิโกฯ **เทฺวมาสิกา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ ชาตทิวสโต ปฏฺฐาย เอกํ สํวจฺฉรํ เอตสฺส อตฺถีติ สํวจฺฉริโกฯ อุปริ **เทฺววสฺสิกา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

**ยทา ชิโณฺณ โหตี**ติ ยสฺมึ กาเล ชราชิโณฺณ ภวติ ชชฺชรีภูโตฯ **วุโทฺธ**ติ วโยวุโทฺธฯ **มหลฺลโก**ติ ชาติมหลฺลโกฯ **อทฺธคโต**ติ ตโย อเทฺธ อติกฺกโนฺตฯ **วโยอนุปฺปโตฺต**ติ ตติยํ วยํ อนุปฺปโตฺตฯ **ขณฺฑทโนฺต**ติ อนฺตรนฺตรา ปติตา ทนฺตา ผาลิตา จ ชรานุภาเวน ขณฺฑา ทนฺตา ชาตา อสฺสาติ ขณฺฑทโนฺตฯ **ปลิตเกโส**ติ ปณฺฑรเกโสฯ **วิลูนนฺ**ติ ลุญฺจิตฺวา คหิตเกสา วิย ขลฺลาฏสีโส ฯ **ขลิตสิโร**ติ มหาขลฺลาฏสีโสฯ **วลินนฺ**ติ สญฺชาตวลิฯ **ติลกาหตคโตฺต**ติ เสตติลกกาฬติลเกหิ วิกิณฺณสรีโรฯ **โภโคฺค**ติ ภโคฺค, อิมินาปิสฺส วงฺกภาวํ ทีเปติฯ **ทณฺฑปรายโณ**ติ ทณฺฑปฏิสฺสรโณ ทณฺฑทุติโยฯ **โส ชรายปี**ติ โส ปุคฺคโล ชรายปิ อภิภูโต มรติฯ **นตฺถิ มรณมฺหา โมโกฺข**ติ มรณโต มุญฺจนุปาโย นตฺถิ นุปลพฺภติฯ

**ผลานมิว ปกฺกานํ, ปาโต ปตนโต ภยนฺ**ติ ปริปากคตานํ สิถิลวณฺฏานํ ปนสผลาทิปกฺกานํ ปจฺจูสกาเล อวสฺสํ ปติสฺสนฺตีติ ผลสามิกานํ ภายมานานํ วิยฯ **เอวํ ชาตาน มจฺจานํ, นิจฺจํ มรณโต ภยนฺ**ติ เอวเมว อุปฺปนฺนานํ สตฺตานํ มจฺจุสงฺขาตมรณโต สตตํ กาลํ ภยํฯ

**ยถาปิ กุมฺภการสฺสา**ติ ยถา นาม มตฺติกาภาชนํ กโรนฺตสฺสฯ **กตํ มตฺติกภาชนนฺ**ติ (สุ. นิ. ๕๘๒) เตน นิฏฺฐาปิตภาชนํฯ **สพฺพํ เภทนปริยนฺตนฺ**ติ ปกฺกาปกฺกํ สพฺพํ เภทนํ ภิชฺชปริยนฺตํ อวสานํ อสฺสาติ เภทนปริยนฺตํฯ **เอวํ มจฺจาน ชีวิตนฺ**ติ เอวเมว สตฺตานํ อายุสงฺขารํฯ

**ทหรา จ มหนฺตา จา**ติ ตรุณา จ มหลฺลกา จฯ **เย พาลา เย จ ปณฺฑิตา**ติ เย จ อสฺสาสปสฺสาสายตฺตา ชีวิตา พาลา เย จ ปณฺฑิเจฺจน สมนฺนาคตา พุทฺธาทโยฯ **สเพฺพ มจฺจุวสํ ยนฺตี**ติ เอเต วุตฺตปฺปการา ทหราทโย สเพฺพ มจฺจุโน อิสฺสริยํ อุปคจฺฉนฺติฯ

**เตสํ มจฺจุปเรตานนฺ**ติ เอเตสํ มจฺจุนา ปริวาริตานํฯ **คจฺฉตํ ปรโลกโต**ติ อิโต มนุสฺสโลกโต ปรโลกํ คจฺฉนฺตานํฯ **น ปิตา ตายเต ปุตฺตนฺ**ติ ปิตา ปุตฺตํ น รกฺขติฯ **ญาตี วา ปน ญาตเก**ติ มาตาปิติปกฺขิกา ญาตี วา เตเยว ญาตเก รกฺขิตุํ น สโกฺกนฺติฯ

**เปกฺขตเญฺญว ญาตีน**นฺติ วุตฺตวิธานํเยว ญาตีนํ เปกฺขนฺตานํเยว โอโลเกนฺตานํเยวฯ **ปสฺส ลาลปฺปตํ ปุถูติ ปสฺสา**ติ อาลปนํฯ ลาลปนฺตานํ วิลปนฺตานํ ปุถูนํ นานปฺปการานํฯ **เอกเมโกว มจฺจานํ, โควโชฺฌ วิย นิยฺยตี**ติ สตฺตานํ เอกเมโก วธาย นิยฺยมานโคโณ วิย มรณาย นิยฺยติ ปาปุณียติฯ **เอวมพฺภาหโต โลโก**ติ เอวเมว สตฺตโลโก ภุสํ อาหโตฯ **มจฺจุนา จ ชราย จา**ติ มรเณน จ ชราย จ อภิภูโตฯ

**๔๐. มมายิเต**ติ มมายิตวตฺถุการณาฯ **วินาภาวํ สนฺตเมวิท**นฺติ สนฺตํ วิชฺชมานํ วินาภาวเมว อิทํ, น สกฺกา อวินาภาเวน ภวิตุนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

**โสจนฺตี**ติ จิเตฺตน โสจนํ กโรนฺติฯ **กิลมนฺตี**ติ กาเยน กิลมถํ ปาปุณนฺติฯ **ปริเทวนฺตี**ติ นานาวิธํ วาจาวิลาปํ ภณนฺติฯ **อุรตฺตาฬิ กนฺทนฺตี**ติ อุรํ ตาเฬตฺวา ตาเฬตฺวา กนฺทนฺติฯ **สโมฺมหํ อาปชฺชนฺตี**ติ สโมฺมหภาวํ ปาปุณนฺติฯ

**อนิโจฺจ**ติ หุตฺวา อภาวเฏฺฐนฯ **สงฺขโต**ติ ปจฺจเยหิ สงฺคมฺม กโตฯ **ปฏิจฺจสมุปฺปโนฺน**ติ ปจฺจยสามคฺคึ ปฏิจฺจ น ปจฺจกฺขาย สห สมฺมา จ อุปฺปโนฺนฯ **ขยธโมฺม**ติ ขยํ คมนสภาโวฯ **วยธโมฺม**ติ วยํ คมนสภาโว, ภงฺควเสน ภงฺคคมนสภาโวติ อโตฺถฯ **วิราคธโมฺม**ติ วิรชฺชนสภาโวฯ **นิโรธธโมฺม**ติ นิรุชฺฌนสภาโวฯ **ยฺวายํ ปริคฺคโห**ติ โย อยํ ปริคฺคโหฯ ''ยาย ปริคฺคโห''ติปิ ปาโฐ, อยเมว ปทเจฺฉโทฯ **นิโจฺจ**ติ สตตกาลิโกฯ **ธุโว**ติ ถิโรฯ **สสฺสโต**ติ อจวโนฯ **อวิปริณามธโมฺม**ติ ปกติอชหนสภาโวฯ **สสฺสติ สมํ ตเถว ฐสฺสตี**ติ จนฺทสูริยสิเนรุมหาสมุทฺทปถวีปพฺพตาทโย วิย ติเฎฺฐยฺยฯ

**นานาภาโว**ติ ชาติยา นานาภาโวฯ **วินาภาโว**ติ มรเณน วิโยคภาโวฯ **อญฺญถาภาโว**ติ สพฺภาวโต อญฺญถาภาโวฯ **ปุริมานํ ปุริมานํ ขนฺธาน**นฺติ อนนฺตเร ปุเร อุปฺปนฺนานํ ขนฺธานํฯ **วิปริณามญฺญถาภาวา**ติ ปกติภาวํ ชหิตฺวา อญฺญถาภาเวนฯ ปจฺฉิมา ปจฺฉิมา ขนฺธาทโย ปวตฺตนฺติ อุปฺปชฺชนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

**สพฺพํ ฆราวาสปลิโพธ**นฺติ สกลํ คิหิภาวชฎํฯ **ญาติมิตฺตามจฺจปลิโพธ**นฺติ มาตาปิตุปกฺขิกา **ญาตี, มิตฺตา** สหายา, **อมจฺจา** ภจฺจาฯ **สนฺนิธิปลิโพธ**นฺติ นิธานชฎํ ฉินฺทิตฺวาฯ **เกสมสฺสุํ โอหาเรตฺวา**ติ เกเส จ มสฺสูนิ จ โอโรปยิตฺวาฯ **กาสายานิ วตฺถานี**ติ กสายรสปีตานิ วตฺถานิฯ

**๔๑. มามโก**ติ มม อุปาสโก ภิกฺขุ วาติ สงฺขํ คโต, พุทฺธาทีนิ วา วตฺถูนิ มมายมาโนฯ

**เตสํ เตสํ สตฺตาน**นฺติ อเนเกสํ สตฺตานํ สาธารณนิเทฺทโสฯ ''ยญฺญทตฺตสฺส มรณํ, โสมทตฺตสฺส มรณ''นฺติ เอวญฺหิ ทิวสมฺปิ กถิยมาเน เนว สตฺตา ปริยาทานํ คจฺฉนฺติ, น สพฺพํ อปรตฺตทีปนํ สิชฺฌติฯ อิเมหิ ปน ทฺวีหิ ปเทหิ น โกจิ สโตฺต อปริยาทิโนฺน โหติ, น กิญฺจิ อปรตฺตาทีปนํ น สิชฺฌติฯ **ตมฺหา ตมฺหา**ติ อยํ คติวเสน อเนเกสํ นิกายานํ สาธารณนิเทฺทโสฯ **สตฺตนิกายา**ติ สตฺตานํ นิกายา, สตฺตฆฎา สตฺตสมูหาติ อโตฺถฯ **จุตี**ติ จวนวเสน วุตฺตํฯ เอกจตุปญฺจกฺขนฺธาย จุติยา สามญฺญวจนเมตํฯ **จวนตา**ติ ภาววจเนน ลกฺขณนิทสฺสนํฯ **เภโท**ติ จุติขนฺธานํ ภงฺคุปฺปตฺติปริทีปนํฯ **อนฺตรธาน**นฺติ ฆฎสฺส วิย ภินฺนสฺส ภินฺนานํ ขนฺธานํ เยน เกนจิ ปริยาเยน ฐานาภาวปริทีปนํฯ **มจฺจุมรณ**นฺติ มจฺจุสงฺขาตํ มรณํ, น ขณิกมรณํฯ กาโล นาม อนฺตโก, ตสฺส กิริยาติ **กาลํกิริยา**ฯ เอตฺตาวตา สมฺมุติมรณํ ทีปิตํฯ อิทานิ ปรมเตฺถน ทีเปตุํ

**“ขนฺธานํ เภโท”**ติอาทิมาหฯ ปรมตฺเถน หิ ขนฺธาเยว ภิชฺชนฺติ, น สโตฺต นาม โกจิ มรติฯ ขเนฺธสุ ปน ภิชฺชมาเนสุ สโตฺต มรติ, ภิเนฺนสุ ‘‘มโต’’ติ โวหาโร โหติฯ

เอตฺถ จ จตุโวการปญฺจโวการวเสน ขนฺธานํ เภโท, เอกโวการวเสน กเฬวรสฺส นิเกฺขโปฯ จตุโวการวเสน วา ขนฺธานํ เภโท, เสสทฺวยวเสน กเฬวรสฺส นิเกฺขโป เวทิตโพฺพฯ กสฺมา? กามรูปภวทฺวเยปิ รูปกายสงฺขาตสฺส กเฬวรสฺส สพฺภาวโตฯ ยสฺมา วา จาตุมหาราชิกาทีสุ ขนฺธา ภิชฺชเนฺตว, น กิญฺจิ นิกฺขิปนฺติ, ตสฺมา เตสํ วเสน ขนฺธานํ เภโท, มนุสฺสาทีสุ กเฬวรสฺส นิเกฺขโปฯ เอตฺถ จ กเฬวรสฺส นิเกฺขปกรณโต มรณํ ‘‘กเฬวรสฺส นิเกฺขโป’’ติ วุตฺตํฯ **ชีวิตินฺทฺริยสฺสุปเจฺฉโท**ติ อิมินา อินฺทฺริยพทฺธเสฺสว มรณํ นาม โหติ, อนินฺทฺริยพทฺธสฺส มรณํ นาม นตฺถีติ ทเสฺสติฯ ‘‘สสฺสํ มตํ, รุกฺข มโต’’ติ อิทํ ปน โวหารมตฺตเมวฯ อตฺถโต ปน เอวรูปานิ วจนานิ สสฺสาทีนํ ขยวยภาวเมว ทีเปนฺติฯ **รูปคต**นฺติ รูปเมว รูปคตํฯ **เวทนาคต**นฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

ตตฺถ **ปุเพฺพว มจฺจ**นฺติ มจฺจํ วา โภคา ปุเพฺพว ปฐมตรเญฺญว วิชหนฺติฯ มโจฺจ วา เต โภเค ปุพฺพตรํ ชหติฯ **กามกามี**ติ โจรราชานํ อาลปติฯ อโมฺภ กาเม กามยมาน กามกามิ โภคิโน นาม โลเก อสสฺสตา, โภเคสุ วา นเฎฺฐสุ ชีวมานา จ อโภคิโน โหนฺติฯ โภเค วา ปหาย สยํ นสฺสนฺติ, ตสฺมา อหํ มหาชนสฺส โสกกาเลปิ น โสจามีติ อโตฺถฯ

**วิทิตา มยา สตฺตุก โลกธมฺมา**ติ โจรราชานํ อาลปโนฺต อาหฯ อโมฺภ สตฺตุก มยา ลาโภ อลาโภ ยโส อยโสติอาทโย โลกธมฺมา วิทิตาฯ ยเถว หิ จโนฺท อุเทติ จ ปูรติ จ ปุน จ ขียติ, ยถา จ สุริโย อนฺธการํ วิธเมโนฺต มหนฺตํ โลกปฺปเทสํ ตปิตฺวาน ปุน สายํ อตฺถํ ปเลติ อตฺถํ คจฺฉติ น ทิสฺสติ, เอวเมว โภคา อุปฺปชฺชนฺติ จ วินสฺสนฺติ จ, ตตฺถ กึ โสเกน, ตสฺมา น โสจามีติ อโตฺถฯ

**ตณฺหามญฺญนาย มญฺญตี**ติ ตณฺหาย ชนิตมานมญฺญนาย มญฺญติฯ **มานํ กโรติ ทิฎฺฐิมญฺญนายา**ติ ทิฎฺฐึ อุปนิสฺสยํ กตฺวา อุปฺปนฺนาย มญฺญนายฯ **มานมญฺญนายา**ติ สหชาตมานมญฺญนายฯ **กิเลสมญฺญนายา**ติ วุตฺตปฺปการาย อุปตาปนเฎฺฐน กิเลสมญฺญนาย มญฺญติฯ

**กุหา**ติ วิมฺหาปกาฯ **ถทฺธา**ติ ขาณุ วิย ถทฺธาฯ **ลปา**ติ ปจฺจยนิมิเตฺตน ลปนกาฯ

๔๒. **สงฺคต**นฺติ สมาคตํ, ทิฎฺฐํ ผุฎฺฐํ วาฯ **ปิยายิต**นฺติ ปิยกตํฯ

**สงฺคต**นฺติ สมฺมุขีภูตํฯ **สมาคต**นฺติ สมีปํ อาคตํฯ **สมาหิต**นฺติ เอกีภูตํฯ **สนฺนิปติต**นฺติ ปิณฺฑิตํฯ **สุปินคโต**ติ สุปินํ ปวิโฎฺฐฯ **เสนาพฺยูหํ ปสฺสตี**ติ เสนาสนฺนิเวสํ ทกฺขติฯ **อารามรามเณยฺยก**นฺติ ปุปฺผารามาทีนํ รมณียภาวํฯ **วนรามเณยฺยกา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **เปต**นฺติ อิโต ปรโลกํ คตํฯ **กาลงฺกต**นฺติ มตํฯ

๔๓. **นามํเยวาวสิสฺสติ** , **อเกฺขยฺย**นฺติ สพฺพํ รูปาทิธมฺมชาตํ ปหียติ, นามมตฺตเมว ตุ อวสิสฺสติ ‘‘พุทฺธรกฺขิโต ธมฺมรกฺขิโต’’ติ เอวํ อกฺขาตุํ กเถตุํฯ

**เย จกฺขุวิญฺญาณาภิสมฺภูตา**ติ เย สยํ จกฺขุวิญฺญาเณน อภิสมฺภูตา ราสิกตา ทิฎฺฐา จตุสมุฎฺฐานิกา รูปาฯ **โสตวิญฺญาณาภิสมฺภูตา**ติ ปรโตโฆเสน โสตวิญฺญาเณน ราสิกตา สุตา ทฺวิสมุฎฺฐานิกา สทฺทาฯ

**๔๔**. **มุนโย**ติ ขีณาสวมุนโยฯ **เขมทสฺสิโน**ติ นิพฺพานทสฺสิโนฯ

**โสโก**ติ โสกนิเทฺทเส – พฺยสตีติ พฺยสนํ, หิตสุขํ ขิปติ วิทฺธํเสตีติ อโตฺถฯ ญาตีนํ พฺยสนํ ญาติพฺยสนํ, โจรโรคภยาทีหิ ญาติกฺขโย ญาติวินาโสติ อโตฺถฯ เตน **ญาติพฺยสเนนฯ ผุฎฺฐสฺสา**ติ อโชฺฌตฺถฎสฺส, อภิภูตสฺส สมนฺนาคตสฺสาติ อโตฺถฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ อยํ ปน วิเสโส – โภคานํ พฺยสนํ **โภคพฺยสนํ,** ราชโจราทิวเสน โภคกฺขโย โภควินาโสติ อโตฺถฯ โรโคเยว พฺยสนํ **โรคพฺยสนํ**ฯ โรโค หิ อาโรคฺยํ พฺยสติ วินาเสตีติ พฺยสนํฯ สีลสฺส พฺยสนํ **สีลพฺยสนํ,** ทุสฺสิลฺยเสฺสตํ นามํฯ สมฺมาทิฎฺฐึ วินาสยมานา อุปฺปนฺนา ทิฎฺฐิเยว พฺยสนํ **ทิฎฺฐิพฺยสนํ**ฯ เอตฺถ จ ปุริมานิ เทฺว อนิปฺผนฺนานิ, ปจฺฉิมานิ ตีณิ นิปฺผนฺนานิ ติลกฺขณพฺภาหตานิฯ ปุริมานิ จ ตีณิ เนว กุสลานิ นากุสลานิ, สีลทิฎฺฐิพฺยสนทฺวยํ อกุสลํฯ

**อญฺญตรญฺญตเรนา**ติ คหิเตสุ วา เยน เกนจิ อคฺคหิเตสุ วา มิตฺตามจฺจพฺยสนาทีสุ เยน เกนจิฯ **สมนฺนาคตสฺสา**ติ สมนุพนฺธสฺส อปริมุจฺจมานสฺสฯ **อญฺญตรญฺญตเรน ทุกฺขธมฺมนา**ติ เยน เกนจิ โสกทุกฺขสฺส อุปฺปตฺติเหตุนาฯ **โสโก**ติ โสจนกวเสน โสโกฯ อิทํ เตหิ การเณหิ อุปฺปชฺชนกโสกสฺส สภาวปจฺจตฺตํฯ **โสจนา**ติ โสจนาการโรฯ **โสจิตตฺตนฺ**ติ โสจิตภาโวฯ **อโนฺตโสโก**ติ อพฺภนฺตรโสโกฯ ทุติยปทํ อุปสเคฺคน วฑฺฒิตํฯ โส หิ อพฺภนฺตรํ สุกฺขาเปโนฺต วิย ปริสุกฺขาเปโนฺต วิย อุปฺปชฺชตีติ ‘‘อโนฺตโสโก อโนฺตปริโสโก’’ติ วุจฺจติฯ **อโนฺตทาโห**ติ อพฺภนฺตรทาโหฯ ทุติยปทํ อุปสเคฺคน วฑฺฒิตํฯ **เจตโส ปริชฺฌายนา**ติ จิตฺตสฺส ฌานนาการโรฯ โสโก หิ อุปฺปชฺชมาโน อคฺคิ วิย จิตฺตํ ฌาเปติ ทหติ, ‘‘จิตฺตํ เม ฌามํ, น เม กิญฺจิ ปฎิภาตี’’ติ วทาเปติฯ ทุกฺขิโต มโน ทุมฺมโน, ตสฺส ภาโว **โทมนสฺสํ**ฯ อนุปวิฎฺฐเฎฺฐน โสโกว สลฺลนฺติ **โสกสลฺลํ**ฯ

ปริเทวนิเทฺทเส – ‘‘มยฺหํ ธีตา, มยฺหํ ปุโตฺต’’ติ เอวํ อาทิสฺส อาทิสฺส เทวนฺติ โรทนฺติ เอเตนาติ **อาเทโว**ฯ ตํ ตํ วณฺณํ ปริกิเตฺตตฺวา ปริกิเตฺตตฺวา เทวนฺติ เอเตนาติ **ปริเทโว**ฯ ตโต ปรานิ เทฺว เทฺว ปทานิ ปุริมทฺวยเสฺสว อาการภาวนิเทฺทสวเสน วุตฺตานิฯ **วาจา**ติ วจนํฯ **ปลาโป**ติ ตุจฺฉํ นิรตฺถกวจนํ ฯ อุปฺปฑฺฒภณิตอญฺญภณิตาทิวเสน วิรูโป ปลาโป **วิปฺปลาโปฯ ลาลโปฺป**ติ ปุนปฺปุนํ ลปนํฯ ลาลปฺปนาการโร **ลาลปฺปนา**ฯ ลาลปฺปิตสฺส ภาโว **ลาลปฺปิตตฺตํ**ฯ มจฺฉริยาทีนิ วุตฺตตฺถาเนวฯ

**๔๕**. สตฺตมคาถา เอวํ มรณพฺภาหเต โลเก อนุรูปปฎิปตฺติทสฺสนตฺถํ วุตฺตาฯ ตตฺถ **ปติลีนจรสฺสา**ติ ตโต ตโต ปติลีนํ จิตฺตํ กตฺวา จรนฺตสฺสฯ **ภิกฺขุโน**ติ กลฺยาณปุถุชฺชนสฺส วา เสกฺขสฺส วาฯ **สามคฺคิยมาหุ ตสฺส ตํ, โย อตฺตานํ ภวเน น ทสฺสเย**ติ ตเสฺสตํ ปติรูปมาหุ, โย เอวํปฎิปโนฺน นิรยาทิเภเท ภวเน อตฺตานํ น ทสฺสเยฯ เอวญฺหิ โส อิมมฺหา มรณา มุเจฺจยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ

**ปติลีนจรา วุจฺจนฺตี**ติ ตโต ตโต ลีนจิตฺตาจารา กถียนฺติฯ **สตฺต เสกฺขา**ติ อธิสีลาทีสุ ตีสุ สิกฺขาสุ สิกฺขนฺตีติ โสตาปตฺติมคฺคฎฺฐํ อาทึ กตฺวา ยาว อรหตฺตมคฺคฎฺฐา สตฺต เสกฺขาฯ **อรหา**ติ ผลโฎฺฐฯ โส นิฎฺฐิตจิตฺตตฺตา **ปติลีโน**ฯ เสกฺขานํ ปติลีนจรณภาเว การณํ ทเสฺสโนฺต **‘‘กึ การณา’’**ติอาทิมาหฯ **เต ตโต ตโต**ติ เต สตฺต เสกฺขา เตหิ เตหิ อารมฺมเณหิ **จิตฺตํ ปติลีเนนฺตา**ติ อตฺตโน จิตฺตํ นิลีเนนฺตาฯ **ปติกุเฎนฺตา**ติ สโงฺกเจนฺตาฯ **ปติวเฎฺฐนฺตา**ติ กฎสารกํ วิย อาภุเชนฺตาฯ **สนฺนิรุทฺธนฺตา**ติ สนฺนิรุชฺฌนฺตาฯ **สนฺนิคณฺหนฺตา**ติ นิคฺคหํ กุรุมานาฯ **สนฺนิวาเรนฺตา**ติ วารยมานาฯ **รกฺขนฺตา**ติ รกฺขํ กุรุมานาฯ **โคเปนฺตา**ติ จิตฺตมญฺชูสาย โคปยมานาฯ

อิทานิ ทฺวารวเสน ทเสฺสโนฺต “**จกฺขุทฺวาเร**”ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **จกฺขุทฺวาเร**ติ จกฺขุวิญฺญาณทฺวาเรฯ **โสตทฺวารา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ ***ภิกฺขุโน*ติ ปุถุชฺชนกลฺยาณกสฺส วา *ภิกฺขุโน,* เสกฺขสฺส วา *ภิกฺขุโน***ติ ภิกฺขุสทฺทสฺส วจนตฺถํ อวตฺวา อิธาธิเปฺปตภิกฺขุเยว ทสฺสิโตฯ ตตฺถ ปุถุชฺชโน จ โส กิเลสานํ อสมุจฺฉินฺนตฺตา, กลฺยาโณ จ สีลาทิปฏิปตฺติยุตฺตตฺตาติ ปุถุชฺชนกลฺยาโณว ปุถุชฺชนกลฺยาณโก, ตสฺส **ปุถุชฺชนกลฺยาณกสฺส**ฯ อธิสีลาทีนิ สิกฺขตีติ **เสโกฺข,** ตสฺส เสกฺขสฺส วา โสตาปนฺนสฺส วา สกทาคามิโน วา อนาคามิโน วาฯ

อาสนฺติ นิสีทนฺติ เอตฺถาติ **อาสนํฯ ยตฺถา**ติ เยสุ มญฺจปีฐาทีสุฯ **มโญฺจ**ติอาทีนิ อาสนสฺส ปเภทวจนานิฯ มโญฺจปิ หิ นิสชฺชายปิ โอกาสตฺตา อิธ อาสเนสุ วุโตฺต, โส ปน มสารกพุนฺทิกาพทฺธกุฬีรปาทกอาหจฺจปาทกานํ อญฺญตโรฯ **ปีฐ**มฺปิ เตสํ อญฺญตรเมวฯ ***ภิสี***ติ อุณฺณภิสิ โจฬภิสิ วากภิสิ ติณภิสิ ปณฺณภิสีนํ อญฺญตราฯ **ตฏฺฏิกา**ติ ตาลปณฺณาทีหิ วินิตฺวา กตาฯ **จมฺมขโณฺฑ**ติ นิสชฺชารโห โย โกจิ จมฺมขโณฺฑฯ **ติณสนฺถารา**ทโย ติณาทีนิ คุเมฺพตฺวา กตาฯ **อสปฺปายรูปทสฺสเนนา**ติ อสปฺปายานํ อิฏฺฐรูปานํ โอโลกเนนฯ **ริตฺต**นฺติ อพฺภนฺตรโต ตุจฺฉํฯ **วิวิตฺต**นฺติ พหิทฺธาปเวสเนน สุญฺญํฯ **ปวิวิตฺต**นฺติ โกจิ คหโฏฺฐ ตตฺถ นตฺถีติ อติเรเกน สุญฺญํฯ **อสปฺปายสทฺทสฺสวเน**ปิ เอเสว นโยฯ **ปญฺจหิ กามคุเณหี**ติ อิตฺถิรูปสทฺทคนฺธรสโผฏฺฐเพฺพหิ ปญฺจหิ กามโกฏฺฐาเสหิฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘รูปา สทฺทา รสา คนฺธา, โผฏฺฐพฺพา จ มโนรมา;
> ปญฺจ กามคุณา โลเก, อิตฺถิรูปสฺมิํ ทิสฺสเร’’ติฯ (อ. นิ. ๕.๕๕);

***ภชโต***ติ จิเตฺตน เสวนํ กโรนฺตสฺสฯ **สมฺ*ภชโต***ติ สมฺมา เสวนฺตสฺสฯ **เสวโต**ติ อุปสงฺกมนฺตสฺสฯ **นิเสวโต**ติ นิสฺสยํ กตฺวา เสวนฺตสฺสฯ **สํเสวโต**ติ สุฏฺฐุ เสวนฺตสฺสฯ **ปฏิเสวโต**ติ ปุนปฺปุนํ อุปสงฺกมนฺตสฺสฯ

**คณสามคฺคี**ติ สมณานํ เอกีภาโว สมคฺคภาโวฯ **ธมฺมสามคฺคี**ติ สตฺตติํสโพธิปกฺขิยธมฺมานํ สมูหภาโวฯ **อนภินิพฺพตฺติสามคฺคี**ติ อนิพฺพตฺตมานานํ อนุปฺปชฺชมานานํ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุตานํ อรหนฺตานํ สมูโหฯ **สมคฺคา**ติ กาเยน อวิโยคาฯ **สโมฺมทมานา**ติ จิเตฺตน สุฏฺฐุ โมทมานา ตุสฺสมานาฯ **อวิวทมานา**ติ วาจาย วิวาทํ อกฺรุมานาฯ **ขีโรทกีภูตา**ติ ขีเรน สํสฏฺฐอุทกสทิสาฯ

**เต เอกโต ปกฺขนฺทนฺตี**ติ เต โพธิปกฺขิยธมฺมา เอกํ อารมฺมณํ ปวิสนฺติฯ **ปสีทนฺตี**ติ ตสฺมิํเยว อารมฺมเณ ปสาทมาปชฺชนฺติฯ **อนุปาทิเสสายา**ติ อุปาทิวิรหิตายฯ

**นิพฺพานธาตุยา**ติ อมตมหานิพฺพานธาตุยาฯ **อูนตฺตํ วา**ติ เอตฺถ อุนภาโว อูนตฺตํ, อปริปุณฺณภาโวติ อโตฺถฯ **ปุณฺณตฺตํ วา**ติ ปริปุณฺณภาโว ปุณฺณตฺตํ, ปุณฺณภาโว วา น ปญฺญายติ นตฺถีติ อโตฺถฯ

**เนรยิกาน**นฺติ นิรเย นิพฺพตฺตนกกมฺมานํ อตฺถิภาเวนฯ นิรยํ อรหนฺตีติ เนรยิกา, เตสํ เนรยิกานํฯ **นิรโย ภวน**นฺติ นิรโย เอว เตสํ วสนฏฺฐานํ ฆรํฯ **ติรจฺฉานโยนิกาน**นฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **ตเสฺสสา สามคฺคี**ติ ตสฺส ขีณาสวสฺส เอสา นิพฺพานสามคฺคีฯ **เอตํ ฉนฺน**นฺติ เอตํ อนุจฺฉวิกํฯ **ปติรูป**นฺติ สทิสํ ปฏิภาคํ, อสทิสํ อปฺปฏิภาคํ น โหติฯ **อนุจฺฉวิก**นฺติ เอตํ สมณพฺราหฺมณานํ วา ธมฺมานํ, มคฺคผลนิพฺพานสาสนธมฺมานํ วา อนุจฺฉวิกํฯ เตสํ ฉวิํ ฉายํ สุนฺทรภาวํ

อเนฺวติ อนุคจฺฉติ, อถ โข สนฺติกาว เตหิ ธเมฺมหิ อนุจฺฉวิกตฺตา เอว จ อนุโลมํฯ เตสญฺจ อนุโลเมติ, อถ โข น วิโลมํ น ปจฺจนีกภาเว ฐิตํฯ

**๔๖**. อิทานิ ‘‘โย อตฺตานํ ภวเน น ทสฺสเย’’ติ เอวํ ขีณาสโว วิภาวิโต, ตสฺส วณฺณภณนตฺถํ อิโต ปรา ติโสฺส คาถาโย อาหฯ ตตฺถ ปฐมคาถาย **สพฺพตฺถา**ติ ทฺวาทสสุ อายตเนสุฯ น ปิยํ กุพฺพติ โนปิ อปฺปิยนฺติ นิเทฺทเส **ปิยา**ติ จิเตฺต ปีติกราฯ เต วิภาคโต ทเสฺสโนฺต **‘‘กตเม สตฺตา ปิยา, อิธ ยสฺส เต โหนฺตี’’**ติ อาหฯ ตตฺถ **ยสฺส เต**ติ เย อสฺส เตฯ **โหนฺตี**ติ ภวนฺติฯ **อตฺถกามา**ติ วฑฺฒิกามาฯ **หิตกามา**ติ สุขกามาฯ **ผาสุกามา**ติ สุขวิหารกามาฯ **โยคเกฺขมกามา**ติ จตูหิ โยเคหิ เขมํ นิพฺภยํ กามาฯ มมายตีติ **มาตา**ฯ ปิยายตีติ **ปิตา**ฯ ภชตีติ **ภาตา**ฯ **ภคินี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ ปุํ ตายติ รกฺขตีติ **ปุโตฺต**ฯ กุลวํสํ ธาเรตีติ **ธีตา**ฯ **มิตฺตา** สหายาฯ **อมจฺจา** ภจฺจาฯ **ญาตี** ปิตุปกฺขิกาฯ **สาโลหิตา** มาติปกฺขิกาฯ **อิเม สตฺตา ปิยา**ติ อิเม สตฺตา ปีติชนกาฯ วุตฺตวิปริยาเยน อปฺปิยา เวทิตพฺพาฯ

**๔๗**. **ยทิทํ ทิฎฺฐสุตมุเตสุ วา**ติ เอตฺถ ปน ยทิทํ ทิฎฺฐสุตํ, เอตฺถ วา มุเตสุ วา ธเมฺมสุ; เอวํ มุนิ น อุปลิมฺปตีติ เอวํ สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ

**อุทกเถโว**ติ อุทกสฺส เถโวฯ ‘‘อุทกเตฺถวโก’’ติปิ ปาโฐฯ **ปทุมปเตฺต**ติ ปทุมินิปเตฺตฯ

**๔๘**. **โธโน น หิ เตน มญฺญติ, ยทิทํ ทิฎฺฐสุตมุเตสุ วา**ติ อตฺราปิ ยทิทํ ทิฎฺฐสุตํ, เตน วตฺถุนา น มญฺญติ, มุเตสุ วา ธเมฺมสุ น มญฺญตีติ เอวเมว สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ **น หิ โส รชฺชติ, โน วิรชฺชตี**ติ พาลปุถุชฺชโน วิย น รชฺชติ, กลฺยาณปุถุชฺชนเสกฺขา วิย น วิรชฺชติ, ราคสฺส ขีณตฺตา ‘‘วิรโตฺต’’เตฺวว สงฺขํ คจฺฉติฯ เสสํ ปากฎเมวาติฯ

**ตาย ปญฺญาย กายทุจฺจริต**นฺติ สมฺปยุตฺตาย ปุพฺพภาคาเยว วา ปญฺญาย ปริคฺคเหตเพฺพ ปริคฺคณฺหโนฺต โยคี ติวิธํ กายทุจฺจริตํ สมุเจฺฉทวเสน ธุนาติฯ อยญฺจ ปุคฺคโล วิปนฺน ธมฺมํ เทสนาธเมฺมสุ ธุนเนฺตสุ ตํธมฺมสมงฺคีปุคฺคโลปิ ธุนาติ นามฯ เต จ ธเมฺม ปญฺญาย อตฺตโน ปวตฺติกฺขเณ ธุนิตุมารโทฺธ ธุตาติ วุจฺจติ, ยถา ภุญฺชิตุมารโทฺธ ภุโตฺตติ วุจฺจติฯ ลกฺขณํ ปเนตฺถ สทฺทสตฺถโต เวทิตพฺพํฯ **ธุต**นฺติ กตฺตุสาธนํฯ **ธุตํ** ปฐมมเคฺคนฯ **โธตํ** ทุติยมเคฺคนฯ **สโนฺธตํ** ตติยมเคฺคนฯ **นิโทฺธตํ** จตุตฺถมเคฺคนฯ

**โธโน ทิฎฺฐํ น มญฺญตี**ติ อรหา มํสจกฺขุนา ทิฎฺฐํ ทิพฺพจกฺขุนา ทิฎฺฐํ รูปายตนํ น มญฺญติ ตีหิ มญฺญนาหิ, กถํ? รูปายตนํ สุภสญฺญาย สุขสญฺญาย จ ปสฺสโนฺต น ตตฺถ ฉนฺทราคํ ชเนติ น ตํ อสฺสาเทติ นาภินนฺทติ, เอวํ ทิฎฺฐํ ตณฺหามญฺญนาย น มญฺญติฯ ‘‘อิติ เม รูปํ สิยา อนาคตมทฺธาน’’นฺติ วา ปเนตฺถ นนฺทึ น สมนฺนาเนติฯ รูปสมฺปทํ วา อากงฺขมาโน ทานํ น เทติ, สีลํ น สมาทิยติ, อุโปสถกมฺมํ น กโรติฯ เอวมฺปิ ทิฎฺฐํ ตณฺหามญฺญนาย น มญฺญติ, อตฺตโน ปน ปรสฺส จ รูปสมฺปตฺติวิปตฺตึ นิสฺสาย มานํ น ชเนติฯ ‘‘อิมินาหํ เสโยฺยสฺมีติ วา, สทิโสสฺมีติ วา, หีโนสฺมีติ วา’’ติ เอวํ ทิฎฺฐํ มานมญฺญนาย น มญฺญติฯ รูปายตนํ ปน ‘‘นิจฺจํ ธุวํ สสฺสต’’นฺติ น มญฺญติฯ อตฺตานํ ‘‘อตฺตนิย’’นฺติ น มญฺญติฯ มงฺคลํ ‘‘อมงฺคล’’นฺติ น มญฺญติฯ เอวํ ทิฎฺฐํ ทิฎฺฐิมญฺญนาย น มญฺญติฯ **ทิฎฺฐสฺมึ น มญฺญตี**ติ รูปสฺมึ อตฺตานํ สมนุปสฺสนนเยน อมญฺญโนฺต ทิฎฺฐสฺมึ น มญฺญติฯ ยถา วา ถเน ถญฺญํ, เอวํ รูปสฺมึ ราคาทโยติ อมญฺญโนฺตปิ ทิฎฺฐสฺมึ น มญฺญติฯ ตสฺมิํเยว ปนสฺส ทิฎฺฐิมญฺญนาย อมญฺญิเต วตฺถุสฺมึ สิเนหํ มานญฺจ น อุปฺปาทยโต ตณฺหามานมญฺญนาปิ นตฺถีติ เวทิตพฺพาฯ เอวํ ทิฎฺฐสฺมึ น มญฺญติฯ **ทิฎฺฐโต น มญฺญตี**ติ เอตฺถ ปน **ทิฎฺฐโต**ติ นิสฺสกฺกวจนํฯ ตสฺมา สอุปการณสฺส อตฺตโน วา

ปรสฺส วา ยถาวุตฺตปฺปเภทโต ทิฏฺฐโต อุปฺปตฺติ วา นิคฺคมนํ วา ทิฏฺฐโต วา อโญฺญ อตฺตาติ อมญฺญมาโน ทิฏฺฐโต น มญฺญตีติ เวทิตโพฺพฯ อยมสฺส น ทิฏฺฐิมญฺญนาฯ ตสฺมิํเยว ปนสฺส ทิฏฺฐิมญฺญนาย อมญฺญิเต วตฺถุสฺมิํ สิเนหํ มานญฺจ น อุปฺปาทยโต น ตณฺหามานมญฺญนาปิ เวทิตพฺพาฯ

**ทิฏฺฐา เมติ น มญฺญตี**ติ เอตฺถ ปน ‘‘เอตํ มมา’’ติ ตณฺหาวเสน อมมายมาโน ทิฏฺฐํ ตณฺหามญฺญนาย น มญฺญติฯ **สุต**นฺติ มํสโสเตนปิ สุตํ, ทิพฺพโสเตนปิ สุตํ, สทฺทายตนเสฺสตํ อธิวจนํฯ **มุต**นฺติ มุตฺวา มุนิตฺวา จ คหิตํ อาหจฺจ อุปคนฺตฺวาติ อโตฺถฯ อินฺทฺริยานํ อารมฺมณานญฺจ อญฺญมญฺญํ สํกิเลเส วิญฺญาตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ คนฺธรสโผฏฺฐพฺพายตนานํ เอตํ อธิวจนํฯ **วิญฺญาต**นฺติ มนสา วิญฺญาตํ, เสสานํ สตฺตานํ อายตนานเมตํ อธิวจนํ, ธมฺมารมฺมณสฺส วา, อิธ ปน สกฺกายปริยาปนฺนเมว ลพฺภติฯ วิตฺถาโร ปเนตฺถ ทิฏฺฐวาเร วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ

อิทานิ ภควตา วุตฺตสุตฺตวเสน ทเสฺสโนฺต **‘‘อสฺมีติ ภิกฺขเว’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อสฺมี**ติ ภวามิ, นิจฺจเสฺสตํ อธิวจนํฯ **มญฺญิตเมต**นฺติ ทิฏฺฐิกปฺปนํ เอตํฯ **อยมหมสฺมี**ติ อยํ อหํ อสฺมิ ภวามิฯ

**อญฺญตฺร สติปฏฺฐาเนหี**ติ ฐเปตฺวา จตุสติปฏฺฐาเนฯ

**สเพฺพ พาลปุถุชฺชนา รชฺชนฺตี**ติ สกลา อนฺธพาลา นานาชนา ลคฺคนฺติฯ **สตฺต เสกฺขา วิรชฺชนฺตี**ติ โสตาปนฺนาทโย สตฺต อริยชนา วิราคํ อาปชฺชนฺติ ฯ **อรหา เนว รชฺชติ โน วิรชฺชตี**ติ กิเลสานํ ปรินิพฺพาปิตตฺตา อุภยมฺปิ น กโรติฯ **ขยา ราคสฺสา**ติอาทโย ติวิธาปิ นิพฺพานเมวฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย มหานิเทฺทสฏฺฐกถาย

ชราสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

# ๗. ติสฺสเมตฺเตยฺยสุตฺตนิทฺเทสวณฺณนา

**๔๙**. สตฺตเม ติสฺสเมตฺเตยฺยสุตฺเต **เมถุนมนุยุตฺตสฺสา**ติ เมถุนธมฺมํ สมายุตฺตสฺส ฯ **อิตี**ติ เอวมาหฯ **อายสฺมา**ติ ปิยวจนเมตํฯ **ติโสฺส**ติ นามํ ตสฺส เถรสฺสฯ โสปิ หิ ติโสฺสติ นาเมนฯ **เมตฺตโยฺย**ติ โคตฺตํ, โคตฺตวเสเนว เอส ปากโฏ อโหสิฯ ตสฺมา อฏฺฐุปฺปตฺติยํ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๘๒๑) วุตฺตํ – ‘‘ติสฺสเมตฺเตยฺยา นาม เทฺว สหายา’’ติฯ **วิฆาต**นฺติ อุปฆาตํฯ **พฺรูหี**ติ อาจิกฺขฯ **มาริสา**ติ ปิยวจนเมตํ, นิทฺทุกฺขาติ วุตฺตํ โหติฯ **สุตฺวาน ตว สาสน**นฺติ ตว วจนํ สุตฺวาฯ **วิเวเก สิกฺขิสฺสามเส**ติ สหายํ อารพฺภ ธมฺมเทสนํ ยาจโนฺต ภณติ, โส ปน สิกฺขิตสิโกฺขเยวฯ

**เมถุนโธมฺม นามา**ติ อิทํ นิทฺทิสิตพฺพสฺส เมถุนธมฺมสฺส อุปเทสปทํฯ **อสทฺธโมฺม**ติ อสตํ นีจชนานํ ธโมฺมฯ **คามธโมฺม**ติ คามวาสีนํ เสวนธโมฺมฯ **วสลธโมฺม**ติ วสลานํ ธโมฺม, กิเลสวสฺสนโต วา สยเมว วสโล ธโมฺมติ วสลธโมฺมฯ **ทุฏฺฐุโลฺล**ติ ทุโฏฺฐ จ กิเลเสหิ ทุฏฺฐตฺตา, ถูโล จ อนิปุณภาวโตติ ทุฏฺฐุโลฺลฯ ยสฺมา จ ตสฺส ธมฺมสฺส ปริวารภูตํ ทสฺสนมฺปิ คหณมฺปิ อามสนมฺปิ ผุสนมฺปิ ฆฏฺฏนมฺปิ ทุฏฺฐุลฺลํ, ตสฺมาปิ ทุฏฺฐุโลฺล โส เมถุนโธมฺมฯ **โอทกนฺติโก**ติ อุทกํ อสฺส อเนฺต สุทฺธตฺถํ อาทิยตีติ อุทกโนฺต, อุทกโนฺตเยว โอทกนฺติโกฯ รโห ปฏิจฺฉเนฺน โอกาเส กตฺตพฺพตาย **รหโสฺส**ฯ วินเย ปน ‘‘ทุฏฺฐุลฺลํ โอทกนฺติกํ รหสฺส’’นฺติ (ปารา. ๓๙) ปาโฐฯ ตตฺถ ตีสุ ปเทสุ **โย โส**ติ ปทํ ปริวเตฺตตฺวา ยํ ตนฺติ กตฺวา โยเชตพฺพํ ‘‘ยํ ตํ ทุฏฺฐุลฺลํ, โส เมถุนโธมฺม, ยํ ตํ โอทกนฺติกํ โส เมถุนโธมฺม, ยํ ตํ รหสฺสํ , โส เมถุนโธมฺม’’ติฯ อิธ ปน ‘‘โย โส อสทฺธโมฺม, โส เมถุนโธมฺม…เป.… โย โส รหโสฺส, โส เมถุนโธมฺม’’ติ เอวํ โยชนา เวทิตพฺพาฯ ทฺวเยน ทฺวเยน สมาปชฺชิตพฺพโต **ทฺวยํทฺวยสมาปตฺติ**ฯ ตตฺถ โยชนา – ยา สา ทฺวยํทฺวยสมาปตฺติ, โส เมถุนโธมฺม นามาติฯ **กิํการณา วุจฺจติ เมถุนโธมฺม**ติ เกน การเณน เกน ปริยาเยน เมถุนโธมฺมติ กถียติฯ ตํ การณํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อุภินฺนํ รตฺตาน’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อุภินฺนํ รตฺตาน**นฺติ ทฺวินฺนํ อิตฺถิปุริสานํ ราเคน รญฺชิตานํฯ **สารตฺตาน**นฺติ วิเสเสน สุฏฺฐุ รญฺชิตานํฯ **อวสฺสุตาน**นฺติ กิเลเสน ตินฺตานํฯ **ปริยุฏฺฐิตาน**นฺติ กุสลาจารํ ปริยาทิยิตฺวา มทฺทิตฺวา ฐิตานํ ‘‘มเคฺค โจรา ปริยุฏฺฐิตา’’ติอาทีสุ วิยฯ **ปริยาทินฺนจิตฺตาน**นฺติ กุสลจิตฺตํ ปริยาทิยิตฺวา เขเปตฺวา ฐิตจิตฺตานํฯ **อุภินฺนํ สทิสาน**นฺติ ทฺวินฺนํ กิเลเสน สทิสานํฯ **ธโมฺม**ติ สภาโวฯ **ตํ การณา**ติ เตน การเณนฯ ตํ อุปมาย สาเธโนฺต **‘‘อุโภ กลหการกา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อุโภ กลหการกา**ติ ปุพฺพภาเค กลหการกา เทฺวฯ **เมถุนกาติ วุจฺจนฺตี**ติ สทิสาติ วุจฺจนฺติฯ **ภณฺฑนการกา**ติ ตตฺถ ตตฺถ คนฺตฺวา ภณฺฑนํ กโรนฺตาฯ **ภสฺสการกา**ติ วาจากลหํ กโรนฺตาฯ **วิวาทการกา**ติ นานาวจนํ กโรนฺตาฯ **อธิกรณการกา**ติ วินิจฺฉยปาปุณนวิเสสการณํ กโรนฺตาฯ **วาทิโน**ติ วาทปฏิวาทิโนฯ **สลฺลาปกา**ติ วาจํ กเถนฺตา **เอวเมว**นฺติ อุปมาสํสนฺทนํฯ

**ยุตฺตสฺสา**ติ สญฺญุตฺตสฺสฯ **ปยุตฺตสฺสา**ติ อาทเรน ยุตฺตสฺสฯ **อายุตฺตสฺสา**ติ วิเสเสน ยุตฺตสฺสฯ **สมายุตฺตสฺสา**ติ เอกโต ยุตฺตสฺสฯ **ตจฺจริตสฺสา**ติ ตํจริตํ กโรนฺตสฺสฯ **ตพฺพหุลสฺสา**ติ ตํพหุลํ กโรนฺตสฺสฯ **ตคฺครุกสฺสา**ติ ตํครุํ กโรนฺตสฺสฯ **ตนฺนินฺนสฺสา**ติ ตสฺมิํ นตจิตฺตสฺสฯ **ตโปฺปณสฺสา**ติ ตสฺมิํ นตกายสฺสฯ **ตปฺปพฺภารสฺสา**ติ ตสฺมิํ อภิมุขกายสฺสฯ **ตทธิมุตฺตสฺสา**ติ ตสฺมิํ อธิหริตสฺสฯ **ตทธิปเตยฺยสฺสา**ติ ตํ อธิปติํ เชฏฺฐกํ กตฺวา ปวตฺตสฺสฯ

**วิฆาต**นฺติ นิเทฺทสสฺส อุเทฺทสวจนํฯ **วิฆาต**นฺติ ปีฬนํฯ **อุปฆาต**นฺติ สมีปํ กตฺวา ปีฬนํฯ **ปีฬน**นฺติ ฆฏฺฏนํฯ **ฆฏฺฏน**นฺติ ปีฬนํฯ สพฺพํ อญฺญมญฺญเววจนํฯ **อุปทฺทว**นฺติ หิํสนํฯ **อุปสคฺค**นฺติ ตตฺถ ตตฺถ อุปคนฺตฺวา ปีฬนาการํฯ **พฺรูหี**ติ กเถหิฯ **อาจิกฺขา**ติ วิสฺสเชฺชหิฯ **เทเส**

**หีติ** ทเสฺสหิฯ **ปญฺญเปหีติ** ญาเปหิฯ **ปฏฺฐเปหีติ** ฐเปหิฯ **วิวราติ** ปากฏํ กโรหิฯ **วิภชาติ** ภาเชหิฯ **อุตฺตานีกโรหีติ** ตีรํ ปาเปหิฯ **ปกาเสหีติ** ปากฏํ กโรหิฯ

**ตุยฺหํ วจนนฺติ** ตว วาจํฯ **พฺยปฺปถนฺติ** วจนํฯ **เทสนนฺติ** อาจิกฺขนํฯ **อนุสาสนนฺติ** โอวาทํฯ **อนุสิฏฺฐนฺติ** อนุสาสนํฯ **สุตฺวาติ** โสเตน สุตฺวาฯ **สุณิตฺวาติ** ตเสฺสว เววจนํฯ **อุคฺคเหตฺวาติ** สมฺมา คเหตฺวาฯ **อุปธารยิตฺวาติ** อนาเสตฺวาฯ **อุปลกฺขยิตฺวาติ** สลฺลเกฺขตฺวาฯ

**๕๐. มุสฺสเต วาปิ สาสนนฺติ** ปริยตฺติปฏิปตฺติโต ทุวิธมฺปิ สาสนํ นสฺสติฯ **วาปีติ** ปทปูรณมตฺตํฯ **เอตํ ตสฺมิํ อนริยนฺติ** ตสฺมิํ ปุคฺคเล เอตํ อนริยํ, ยทิทํ มิจฺฉาปฏิปทาฯ **คารวาธิวจนนฺติ** คุณวิสิฏฺฐสพฺพสตฺตุตฺตมครุคารวาธิวจนํฯ เตนาหุ โปราณา –

> ‘‘ภควาติ วจนํ เสฏฺฐํ, ภควาติ วจนมุตฺตมํ;
> ครุ คารวยุโตฺต โส, **ภควา** เตน วุจฺจตี’’ติฯ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๔๒);

จตุพฺพิธํ วา นามํ อาวตฺถิกํ, ลิงฺคิกํ, เนมิตฺติกํ, อธิจฺจสมุปฺปนฺนนฺติฯ อธิจฺจสมุปฺปนฺนํ นาม โลกิยโวหาเรน ‘‘ยทิจฺฉก’’นฺติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ วโจฺฉ, ทโมฺม, พลีพโทฺทติ เอวมาทิ **อาวตฺถิกํ,** ทณฺฑี, ฉตฺตี, สิขี, กรีติ เอวมาทิ **ลิงฺคิกํ,** เตวิโชฺช, ฉฬภิโญฺญติ เอวมาทิ **เนมิตฺติกํ,** สิริวฑฺฒโก, ธนวฑฺฒโกติ เอวมาทิ วจนตฺถํ อนเปกฺขิตฺวา ปวตฺตํ **อธิจฺจสมุปฺปนฺนํ**ฯ อิทํ ปน **ภควาติ** นามํ เนมิตฺติกํ, น มหามายาย, น สุโทฺธทนมหาราเชน, น อสีติยา ญาติสหเสฺสหิ กตํ, น สกฺกสนฺตุสิตาทีหิ เทวตาวิเสเสหิ กตํฯ วกฺขติ จ ‘‘ภควาติ เนตํ นามํ มาตรา กตํ…เป.… ปฏิลาภา สจฺฉิกา ปญฺญตฺติ ยทิทํ ภควา’’ติ (มหานิ. ๘๔)ฯ

> ‘‘ภาคฺยวา ภคฺควา ยุโตฺต, ภเคหิ จ วิภตฺตวา;
> ภตฺตวา วนฺตคมโน, ภเวสุ **ภควา** ตโต’’ติฯ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๔๔);

ตตฺถ –

> ‘‘วณฺณาคโม วณฺณวิปริยาโย, เทฺว จาปเร วณฺณวิการนาสา;
> ธาตูนมตฺถาติสเยน โยโค, ตทุจฺจเต ปญฺจวิธํ นิรุตฺติ’’นฺติฯ –

เอวํ วุตฺตนิรุตฺติลกฺขณํ คเหตฺวา ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ ‘‘นกฺขตฺตราชาริว ตารกาน’’นฺติ เอตฺถ รการาคโม วิย อวิชฺชมานสฺส อกฺขรสฺส อาคโม **วณฺณาคโม** นามฯ ‘‘หิํสนา, หิํโส’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘สีโห’’ติ วิย วิชฺชมานกฺขรานํ เหฏฺฐุปริยวเสน ปริวตฺตนํ **วณฺณวิปริยาโย** นามฯ ‘‘นเว ฉนฺนเก ทานํ ทิยฺยตี’’ติ เอตฺถ อการสฺส เอการาปชฺชนตา วิย อญฺญกฺขรสฺส อญฺญกฺขราปชฺชนตา **วณฺณวิกาโร** นามฯ ‘‘ชีวนสฺส มูโต ชีวนมูโต’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘ชีมูโต’’ติ วการนการานํ วินาโส วิย วิชฺชมานกฺขรวินาโส **วณฺณวินาโส** นามฯ ‘‘ผรุสาหิ วาจาหิ ปกุรุพฺพมาโน อาสชฺช มํ ตฺวํ วทสิ กุมารา’’ติ เอตฺถ ปกุรุพฺพมาโนติ ปทสฺส อภิภวมาโนติ อตฺถปฏิปาทนํ วิย ตตฺถ ตตฺถ ยถาโยคํ วิเสสตฺถโยโค **ธาตูนํ อตฺถาติสเยน โยโค** นามฯ

เอวํ นิรุตฺติลกฺขณํ คเหตฺวา สทฺทนเยน วา ปิโสทราทินิสฺสิโต ปติฏฺฐานีติ ปิโสทราทิปเกฺขปลกฺขณํ คเหตฺวา ยสฺมา โลกิยโลกุตฺตรสุขาภินิพฺพตฺตกํ ทานสีลาทิปารปฺปตฺตํ ภาคฺยมสฺส อตฺถิ, ตสฺมา ‘‘ภาคฺยวา’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘ภควา’’ติ วุจฺจตีติ ญาตพฺพํฯ

ยสฺมา ปน โลภโทสโมหวิปรีตมนสิการอหิริกาโนตฺตปฺปโกธูปนาหมกฺขปฬาสอิสฺสา-มจฺฉริยมายาสาเฐยฺยถมฺภสารมฺภมานาติมานมทปมาทตณฺหาอวิชฺชาติวิธากุสลมูลทุจฺจริต-สํกิเลสมลวิสมสญฺญาวิตกฺกปปญฺจจตุพฺพิธวิปริเยสอาสวคนฺถโอฆโยคอคติ- ตณฺหุปฺปาทุปาทานปญฺจเจโตขีลวินิพนฺธนีวรณาภินนฺทนฉวิวาทมูลตณฺหากายสตฺตานุสย- อฏฺฐมิจฺฉตฺตนวตณฺหามูลกทสากุสลกมฺมปถทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคตอฏฺฐสตตณฺหาวิจริตปฺปเภทสพฺพทรถ- ปริฬาหกิเลสสตสหสฺสานิ, สงฺเขปโต วา ปญฺจ กิเลสขนฺธอภิสงฺขารเทวปุตฺตมจฺจุมาเร อภญฺชิ, ตสฺมา ภคฺคตฺตา เอเตสํ ปริสฺสยานํ ''ภคฺควา''ติ วตฺตพฺเพ **''*ภควา*''**ติ วุจฺจติฯ อาห เจตฺถ –

> ''ภคฺคราโค ภคฺคโทโส, ภคฺคโมโห อนาสโว;
> ภคฺคาสฺส ปาปกา ธมฺมา, ***ภควา*** เตน วุจฺจตี''ติฯ (ปารา. อฏฺฐ. ๑.๙๖; วิสุทฺธิ. ๑.๑๔๔);

ภาคฺยวนฺตตาย จสฺส สตปุญฺญชลกฺขณวรสฺส รูปกายสมฺปตฺติ ทีปิตา โหติฯ ภคฺคโทสตาย ธมฺมกายสมฺปตฺติฯ ตถา โลกิยสริกฺขกานํ พหุมตภาโว , คหฏฺฐปพฺพชิเตหิ อภิคมนียตา, อภิคตานญฺจ เนสํ กายจิตฺตทุกฺขาปนยเน ปฏิพลภาโว, อามิสทานธมฺมทาเนหิ อุปการิตา, โลกิยโลกุตฺตรสุเขหิ จ สโยฺญชนสมตฺถตา ทีปิตา โหติฯ

ยสฺมา จ โลเก อิสฺสริยธมฺมยสสิริกามปยเตฺตสุ ฉสุ ธเมฺมสุ ภคสโทฺท ปวตฺตติ, ปรมญฺจสฺส สกจิเตฺต **อิสฺสริยํ,** อณิมาลงฺฆิมาทิกํ วา โลกิยสมฺมตํ สพฺพาการปริปูรํ อตฺถิ, ตถา โลกุตฺตโร **ธโมฺม,** โลกตฺตยพฺยาปโก ยถาภุจฺจคุณาธิคโต อติวิย ปริสุโทฺธ **ยโส,** รูปกายทสฺสนพฺยาวฏชนนยนปฺปสาทชนนสมตฺถา สพฺพาการปริปูรา สพฺพงฺคปจฺจงฺค**สิรี,** ยํ ยํ เอเตน อิจฺฉิตํ ปตฺถิตํ อตฺตหิตํ ปรหิตํ วา, ตสฺส ตสฺส ตเถว อภินิปฺผนฺนตฺตา อิจฺฉิติจฺฉิตตฺถนิปฺผตฺติสญฺญิโต **กาโม,** สพฺพโลกครุภาวปฺปตฺติเหตุภูโต สมฺมาวายามสงฺขาโต **ปยโตฺต** จ อตฺถิ, ตสฺมา อิเมหิ ภเคหิ ยุตฺตตฺตาปิ ***ภคา อสฺส สนฺตี***ติ อิมินา อเตฺถน **''*ภควา*''**ติ วุจฺจติฯ

ยสฺมา ปน กุสลาทีหิ เภเทหิ สพฺพธเมฺม, ขนฺธายตนธาตุสจฺจอินฺทฺริยปฏิจฺจสมุปฺปาทาทีหิ วา กุสลาทิธเมฺม, ปีฬนสงฺขตสนฺตาปวิปริณามเฏฺฐน วา **ทุกฺขมริยสจฺจํ,** อายูหนนิทานสํโยคปลิโพธเฏฺฐน **สมุทยํ,** นิสฺสรณวิเวกาสงฺขตอมตเฏฺฐน นิโรธํ, นิยฺยานิกเหตุทสฺสนาธิปเตยฺยเฏฺฐน **มคฺคํ** วิภตฺตวา, วิภชิตฺวา วิวริตฺวา เทสิตวาติ วุตฺตํ โหติ, ตสฺมา **''วิภตฺตวา''**ติ วตฺตพฺเพ **''*ภควา*''**ติ วุจฺจติฯ

ยสฺมา จ เอส ทิพฺพพฺรหฺมอริยวิหาเร กายจิตฺตอุปธิวิเวเก สุญฺญตปฺปณิหิตานิมิตฺตวิโมเกฺข อเญฺญ จ โลกิยโลกุตฺตเร อุตฺตริมนุสฺสธเมฺม ภชิ เสวิ พหุลมกาสิ, ตสฺมา **''*ภตฺตวา*''**ติ วตฺตพฺเพ **''*ภควา*''**ติ วุจฺจติฯ

ยสฺมา ปน ตีสุ ภเวสุ ตณฺหาสงฺขาตํ คมนํ อเนน วนฺตํ, ตสฺมา ''ภเวสุ วนฺตคมโน''ติ วตฺตพฺเพ ภวสทฺทโต ภการํ คมนสทฺทโต คการํ วนฺตสทฺทโต วการญฺจ ทีฆํ กตฺวา อาทาย **''*ภควา*''**ติ วุจฺจติ, ยถา โลเก ''เมหนสฺส ขสฺส มาลา''ติ วตฺตพฺเพ ''เมขลา''ติ วุจฺจติฯ

ปุน อปรมฺปิ ปริยายํ นิทฺทิสโนฺต **''อปิ จ *ภคฺคราโคติ ภควา*''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ภโคฺค ราโค อสฺสาติ ภคฺคราโคฯ ***ภคฺคโทสา***ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **กณฺฑกโก**ติ วินิวิชฺฌนเฏฺฐน กิเลสา เอวฯ ***ภชี***ติ อุเทฺทสวเสน วิภาคํ กตฺวา ภาเชสิฯ ***วิภชี***ติ นิเทฺทสวเสน วิวิธา ภาเชสิฯ ***ปวิภ***

**ชี**ติ ปฏินิเทฺทสวเสน ปกาเรน วิภชิฯ อุคฺฆฏิตญฺญูนํ วเสน **ภชิ**ฯ วิปญฺจิตญฺญูนํ วเสน **วิภชิ**ฯ เนยฺยานํ วเสน **ปวิภชิ**ฯ

**ธมฺมรตน**นฺติ –

‘‘จิตฺตีกตํ มหคฺฆญฺจ, อตุลํ ทุลฺลภทสฺสนํ;
อโนมสตฺตปริโภคํ, รตนํ เตน วุจฺจตี’’ติฯ (ขุ. ปา. อฏฺฐ. ๖.๓; ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๓) –

เอวํ วณฺณิตํ ธมฺมรตนํ ติวิเธน ภาเชสิฯ **ภวานํ อนฺตกโร**ติ กามภวาทีนํ นวนฺนํ ภวานํ ปริเจฺฉทํ ปริยนฺตํ ปริวฏุมํ การโกฯ **ภาวิตกาโย**ติ วฑฺฒิตกาโยฯ ตถา อิตเรสุปิฯ **ภชี**ติ เสวิฯ **อรญฺญวนปตฺถานี**ติ คามสฺส วา นครสฺส วา อินฺทขีลโต พหิ อรญฺญํฯ วนปตฺถานิ มนุสฺสูปจาราติกฺกนฺตานิ วนสณฺฑานิฯ **ปนฺตานี**ติ ยตฺถ มนุสฺสา น กสนฺติ น วปนฺติ ทูรานิ เสนาสนานิฯ เกจิ ปน ‘‘วนปตฺตานีติ ยสฺมา ยตฺถ พฺยคฺฆาทโย อตฺถิ, ตํ วนํ เต ปาลยนฺติ รกฺขนฺติ, ตสฺมา เตหิ รกฺขิตตฺตา วนปตฺตานี’’ติ วทนฺติฯ **เสนาสนานี**ติ เสติ เจว อาสติ จ เอตฺถาติ เสนาสนานิฯ **อปฺปสทฺทานี**ติ วจนสเทฺทน อปฺปสทฺทานิฯ **อปฺปนิโคฺฆสานี**ติ คามนครนิโคฺฆสสเทฺทน อปฺปนิโคฺฆสานิฯ **วิชนวาตานี**ติ อโนฺตสญฺจรณชนสฺส สรีรวาเตน วิรหิตานิฯ ‘‘วิชนวาทานี’’ติปิ ปาโฐ, ‘‘อโนฺตชนวาเทน วิรหิตานี’’ติ อโตฺถฯ ‘‘วิชนปาตานี’’ติปิ ปาโฐ, ‘‘ชนสญฺจารวิรหิตานี’’ติ อโตฺถฯ **มนุสฺสราหเสฺสยฺยกานี**ติ มนุสฺสานํ รหสฺสกรณฏฺฐานานิฯ **ปฏิสลฺลานสารุปฺปานี**ติ วิเวกานุรูปานิฯ **ภาคี วา**ติ ‘‘ภาโค จีวราทิโกฏฺฐาโส อสฺส อตฺถี’’ติ ภาคีฯ ‘‘ปฏิลาภวเสน อตฺถรสาทิภาโค อสฺส อตฺถี’’ติ ภาคีฯ **อตฺถรสสฺสา**ติ เหตุผลสมฺปตฺติสงฺขาตสฺส อตฺถรสสฺสฯ **ธมฺมรสสฺสา**ติ เหตุสมฺปตฺติสงฺขาตสฺส ธมฺมรสสฺสฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘เหตุผเล ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา, เหตุมฺหิ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา’’ติ (วิภ. ๗๒๐)ฯ **วิมุตฺติรสสฺสา**ติ ผลสมฺปตฺติสงฺขาตสฺส วิมุตฺติรสสฺสฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘กิจฺจสมฺปตฺติอเตฺถน, รโส นาม ปวุจฺจตี’’ติ (ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๑.๑.๒ มาติกาวณฺณนา; วิสุทฺธิ. ๑.๘)ฯ

**จตุนฺนํ ฌานาน**นฺติ ปฐมชฺฌานาทีนํ จตุนฺนํ ฌานานํฯ **จตุนฺนํ อปฺปมญฺญาน**นฺติ เมตฺตาทีนํ ผรณปฺปมาณวิรหิตานํ จตุนฺนํ พฺรหฺมวิหารานํฯ **จตุนฺนํ อรูปสมาปตฺตีน**นฺติ อากาสานญฺจายตนาทีนํ จตุนฺนํ อรูปชฺฌานานํฯ **อฏฺฐนฺนํ วิโมกฺขาน**นฺติ ‘‘รูปี รูปานิ ปสฺสตี’’ติอาทินา (ธ. ส. ๒๔๘) นเยน วุตฺตานํ อารมฺมณวิมุตฺตานํ อฏฺฐนฺนํ วิโมกฺขานํฯ **อภิภายตนาน**นฺติ เอตฺถ อภิภูตานิ อายตนานิ เอเตสํ ฌานานนฺติ อภิภายตนานิ, ฌานานิฯ **อายตนานี**ติ อธิฏฺฐานเฏฺฐน อายตนสงฺขาตานิ กสิณารมฺมณานิฯ ญาณุตฺตริโก หิ ปุคฺคโล วิสทญาโณติ กิํ เอตฺถ อารมฺมเณ สมาปชฺชิตพฺพํ, น มยิ จิเตฺตกคฺคตากรเณ ภาโร อตฺถีติ ตานิ อารมฺมณานิ อภิภวิตฺวา สมาปชฺชติฯ สห นิมิตฺตุปฺปาเทเนเวตฺถ อปฺปนํ นิพฺพเตฺตตีติ อโตฺถฯ เอวํ อุปฺปาทิตานิ ฌานานิ อภิภายตนานีติ วุจฺจนฺติ, เตสํ อฏฺฐนฺนํ อภิภายตนานํฯ **นวนฺนํ อนุปุพฺพวิหารสมาปตฺตีน**นฺติ ปุพฺพํ ปุพฺพํ อนุ อนุปุพฺพํ, อนุปุพฺพํ วิหริตพฺพโต สมาปชฺชิตพฺพโต อนุปุพฺพวิหารสมาปตฺติ, อนุปฏิปาฏิยา สมาปชฺชิตพฺพาติ อโตฺถ, ตาสํ นวนฺนํ อนุปุพฺพวิหารสมาปตฺตีนํฯ **ทสนฺนํ สญฺญาภาวนาน**นฺติ คิริมานนฺทสุเตฺต (อ. นิ. ๑๐.๖๐) อาคตานํ อนิจฺจสญฺญาทีนํ ทสนฺนํ สญฺญาภาวนานํฯ **ทสนฺนํ กสิณสมาปตฺตีน**นฺติ สกลเฏฺฐน กสิณสงฺขาตานํ ปฐวีกสิณชฺฌานาทีนํ ทสนฺนํ ฌานานํฯ **อานาปานสฺสติสมาธิสฺสา**ติ อานาปานสฺสติสมฺปยุตฺตสมาธิสฺส ฯ **อสุภสมาปตฺติยา**ติ อสุภชฺฌานสมาปตฺติยาฯ **ทสนฺนํ ตถาคตพลาน**นฺติ ทสพลพลานํ ทสนฺนํฯ **จตุนฺนํ เวสารชฺชาน**นฺติ วิสารทภาวานํ จตุนฺนํ เวสารชฺชานํฯ **จตุนฺนํ ปฏิสมฺภิทาน**นฺติ ปฏิสมฺภิทาญาณานํ จตุนฺนํฯ **ฉนฺนํ อภิญฺญาณาน**นฺติ อิทฺธิ

วิธาทีนํ ฉนฺนํ อภิญฺญาณานํฯ **ฉนฺนํ พุทฺธธมฺมาน**นฺติ ‘‘สพฺพํ กายกมฺมํ ญาณานุปริวตฺตี’’ติ อาทินา (จูฬนิ. โมฆราชมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๘๕; เนตฺติ. ๑๕) นเยน อุปริ อาคตานํ ฉนฺนํ พุทฺธธมฺมานํฯ

ตตฺถ จีวราทโย ภาคฺยสมฺปตฺติวเสน วุตฺตาฯ อตฺถรสติโก ปฏิเวธวเสน วุตฺโตฯ อธิสีลติโก ปฏิปตฺติวเสนฯ ฌานตฺติโก รูปารูปชฺฌานวเสนฯ วิโมกฺขตฺติโก สมาปตฺติวเสนฯ สญฺญาจตุกฺกํ อุปจารปฺปนาวเสนฯ สติปฏฺฐานาทโย สตฺตตึสโพธิปกฺขิยธมฺมวเสนฯ **ตถาคตพลาน**นฺติอาทโย อาเวณิกธมฺมวเสน วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ

อิโต ปรํ ***ภควาติ เนตํ นาม***นฺติอาทิ ‘‘อตฺถมนุคตา อยํ ปญฺญตฺตี’’ติ ญาปนตฺถํ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สมณา** ปพฺพชฺชุปคตาฯ **พฺราหฺมณา** โภวาทิโน สมิตปาปพาหิตปาปา วาฯ **เทวตา** สกฺกาทโย พฺรหฺมาโน จฯ **วิโมกฺขนฺติก**นฺติ วิโมโกฺข อรหตฺตมโคฺค, วิโมกฺขสฺส อโนฺต อรหตฺตผลํ, ตสฺมึ วิโมกฺขเนฺต ภวํ วิโมกฺขนฺติกํ นามํฯ สพฺพญฺญุภาโว หิ อรหตฺตมเคฺคน สิชฺฌติ, อรหตฺตผลาธิคเมน สิโทฺธ โหติฯ ตสฺมา สพฺพญฺญุภาโว วิโมกฺขเนฺต ภโว โหติฯ ตํ เนมิตฺติกมฺปิ นามํ วิโมกฺขเนฺต ภวํ นาม โหติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘วิโมกฺขนฺติกเมตํ พุทฺธานํ ภควนฺตาน’’นฺติฯ **โพธิยา มูเล สห สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส ปฏิลาภา**ติ มหาโพธิรุกฺขมูเล ยถาวุตฺตกฺขเณ สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส ปฏิลาเภน สหฯ **สจฺฉิกา ปญฺญตฺตี**ติ อรหตฺตผลสจฺฉิกิริยาย สพฺพธมฺมสจฺฉิกิริยาย วา ชาตา ปญฺญตฺติฯ **ยทิทํ *ภควา***ติ ยา อยํ ภควาติ ปญฺญตฺติฯ

**ทุวีหิ การเณหี**ติ ทฺวีหิ โกฏฺฐาเสหิฯ **ปริยตฺติสาสน**นฺติ เตปิฏกํ พุทฺธวจนํฯ **ปฏิปตฺตี**ติ ปฏิปชฺชติ เอตายาติ ปฏิปตฺติฯ **ยํ ตสฺส ปริยาปุฏ**นฺติ เตน ปุคฺคเลน ยํ ปริยาปุฏํ สชฺฌายิตํ กรณเตฺถ สามิวจนํฯ ‘‘ปริยาปุฏฺฐ’’นฺติปิ ปาโฐฯ **สุตฺต**นฺติ อุภโตวิภงฺคนิเทฺทสขนฺธกปริวารา, สุตฺตนิปาเต มงฺคลสุตฺต- (ขุ. ปา. ๕.๑ อาทโย; สุ. นิ. ๒๖๑ อาทโย) รตนสุตฺต- (ขุ. ปา. ๖.๑ อาทโย) ตุวฏกสุตฺตานิ (สุ. นิ. ๙๒๑ อาทโย), อญฺญมฺปิ จ สุตฺตนามกํ ตถาคตวจนํ สุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **เคยฺย**นฺติ สพฺพมฺปิ สคาถกํ สุตฺตํ เคยฺยนฺติ เวทิตพฺพํ, วิเสเสน สํยุตฺตเก สกโลปิ สคาถาวโคฺคฯ **เวยฺยากรณ**นฺติ สกลํ อภิธมฺมปิฏกํ นิคฺคาถกํ สุตฺตํ, ยญฺจ อญฺญมฺปิ อฏฺฐหิ องฺเคหิ อสงฺคหิตํ พุทฺธวจนํ , ตํ ‘‘เวยฺยากรณ’’นฺติ เวทิตพฺพํฯ **คาถา**ติ ธมฺมปทํ, เถรคาถา, เถรีคาถา, สุตฺตนิปาเต โนสุตฺตนามิกา สุทฺธิกคาถา จ ‘‘คาถา’’ติ เวทิตพฺพาฯ **อุทาน**นฺติ โสมนสฺสญาณมยิกคาถาปฏิสํยุตฺตา เทฺวอสีติ สุตฺตนฺตา ‘‘อุทาน’’นฺติ เวทิตพฺพํฯ **อิติวุตฺตก**นฺติ ‘‘วุตฺตเญฺหตํ ภควตา’’ติอาทินยปฺปวตฺตา (อิติวุ. ๑ อาทโย) ทสุตฺตรสตสุตฺตนฺตา ‘‘อิติวุตฺตก’’นฺติ เวทิตพฺพํฯ **ชาตก**นฺติ อปณฺณกชาตกาทีนิ (ชา. ๑.๑.๑) ปณฺณาสาธิกานิ ปญฺจชาตกสตานิ ‘‘ชาตก’’นฺติ เวทิตพฺพํฯ **อพฺภุตธมฺม**นฺติ ‘‘จตฺตาโรเม , ภิกฺขเว, อจฺฉริยา อพฺภุตธมฺมา อานเนฺท’’ติอาทินยปฺปวตฺตา (ที. นิ. ๒.๒๐๙; อ. นิ. ๔.๑๒๙) สเพฺพปิ อจฺฉริยอพฺภุตธมฺมปฏิสํยุตฺตา สุตฺตนฺตา ‘‘อพฺภุตธมฺม’’นฺติ เวทิตพฺพํฯ **เวทลฺล**นฺติ จูฬเวทลฺล- (ม. นิ. ๑.๔๖๐ อาทโย) มหาเวทลฺล- (ม. นิ. ๑.๔๔๙ อาทโย) สมฺมาทิฏฺฐิ- (ม. นิ. ๑.๘๙ อาทโย) สกฺกปญฺห- (ที. นิ. ๒.๓๔๔ อาทโย) สงฺขารภาชนิยมหาปุณฺณมสุตฺตาทโย (ม. นิ. ๓.๘๕ อาทโย) สเพฺพปิ เวทญฺจ ตุฏฺฐิญฺจ ลทฺธา ลทฺธา ปุจฺฉิตสุตฺตนฺตา ‘‘เวทลฺล’’นฺติ เวทิตพฺพํฯ **อิทํ ปริยตฺติสาสน**นฺติ อิทํ วุตฺตปฺปการํ เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ ปริยาปุณิตพฺพเฏฺฐน ปริยตฺติ, อนุสาสนเฏฺฐน สาสนนฺติ กตฺวา ปริยตฺติสาสนํฯ **ตมฺปิ มุสฺสตี**ติ ตมฺปิ ปริยตฺติสาสนํ นสฺสติฯ **สมฺมุสฺสตี**ติ อาทิโต นสฺสติฯ **ปริพาหิโร โหตี**ติ ปรมฺมุโข โหติฯ

**กตมํ ปฏิปตฺติสาสน**นฺติ โลกุตฺตรธมฺมโต ปุพฺพภาโค ตทตฺถํ ปฏิปชฺชียตีติ ปฏิปตฺติฯ สาสียนฺติ เอตฺถ เวเนยฺยาติ สาสนํฯ **สมฺมาปฏิปทา**ติอาทโย วุตฺตนยา เอวฯ

**ปาณมฺปิ หนตี**ติ ชีวิตินฺทฺริยมฺปิ ฆาเตติฯ **อทินฺนมฺปิ อาทิยตี**ติ ปรปริคฺคหิตมฺปิ วตฺถุํ คณฺหาติฯ **สนฺธิมฺปิ ฉินฺทตี**ติ ฆรสนฺธิมฺปิ ฉินฺทติฯ **นิโลฺลปมฺปิ หรตี**ติ คาเม ปหริตฺวา มหาวิโลปมฺปิ กโรติฯ **เอกาคาริกมฺปิ กโรตี**ติ ปณฺณาสมเตฺตหิปิ สฏฺฐิมเตฺตหิปิ ปริวาเรตฺวา ชีวคฺคาหํ คเหตฺวาปิ ธนํ อาหราเปติฯ **ปริปเนฺถปิ ติฏฺฐตี**ติ ปนฺถทูหนกมฺมํ กโรติฯ **ปรทารมฺปิ คจฺฉตี**ติ ปรทาเรสุ จาริตฺตํ อาปชฺชติฯ **มุสาปิ ภณตี**ติ อตฺถภญฺชนกํ มุสาปิ วทติฯ **อนริยธโมฺม**ติ อนริยสภาโวฯ

**๕๑. เอโก ปุเพฺพ จริตฺวานา**ติ ปพฺพชฺชาสงฺขาเตน วา คณาววสฺสคฺคเฏฺฐน วา ปุเพฺพ โลเก วิหริตฺวาฯ **ยานํ ภนฺตํว ตํ โลเก, หีนมาหุ ปุถุชฺชน**นฺติ ตํ วิพฺภนฺตกํ ปุคฺคลํ ยถา หตฺถิยานาทิยานํ อทนฺตํ วิสมมฺปิ อาโรหติ, อาโรหนกมฺปิ ภญฺชติ, ปปาเตปิ ปปตติ, เอวํ กายทุจฺจริตาทิวิสมาโรหเนน นิรยาทีสุ, อตฺตภญฺชเนน ชาติปปาตาทีสุ ปปตเนน จ ยานํ ภนฺตํว หีนํ ปุถุชฺชนญฺจ อาหูติฯ

**ปพฺพชฺชาสงฺขาเตน วา**ติ ปพฺพชฺชาโกฏฺฐาเสน วา ‘‘ปพฺพชิโต สมโณ’’ติ คณนาโรปเนน วาฯ **คณาววสฺสคฺคเฏฺฐน วา**ติ คณสงฺคณิการามตํ วิสฺสเชฺชตฺวา วสฺสคฺคเฏฺฐน วาฯ

**เอโก ปฏิกฺกมตี**ติ เอกโกว คามโต นิวตฺตติฯ **โย นิเสวตี**ติ นิเทฺทสสฺส อุเทฺทสปทํฯ **อปเรน สมเยนา**ติ อญฺญสฺมิํ กาเล อปรภาเคฯ **พุทฺธ**นฺติ สพฺพญฺญุพุทฺธํฯ **ธมฺม**นฺติ สฺวากฺขาตตาทิคุณยุตฺตํ ธมฺมํฯ **สงฺฆ**นฺติ สุปฺปฏิปนฺนตาทิคุณยุตฺตํ สงฺฆํฯ **สิกฺข**นฺติ อธิสีลาทิสิกฺขิตพฺพํ สิกฺขํฯ **ปจฺจกฺขายา**ติ พุทฺธาทีนิ ปฏิกฺขิปิตฺวาฯ **หีนายา**ติ หีนตฺถาย คิหิภาวายฯ **อาวตฺติตฺวา**ติ นิวตฺติตฺวาฯ **เสวติ** เอกวารํ เสวติฯ **นิเสวติ** อเนกวิเธน เสวติฯ **สํเสวติ** อลฺลียิตฺวา เสวติฯ **ปฏิเสวติ** ปุนปฺปุนํ เสวติฯ

**ภนฺต**นฺติ วิพฺภนฺตํฯ **อทนฺต**นฺติ ทนฺตภาวํ อนุปนีตํฯ **อการิต**นฺติ สุสิกฺขิตกิริยํ อสิกฺขาปิตํฯ **อวินีต**นฺติ น วินีตํ อาจารสมฺปตฺติยา อสิกฺขิตํฯ **อุปฺปถํ คณฺหาตี**ติ วุตฺตปฺปการํ ยานํ อทนฺตาติยุตฺตํ ภนฺตํ วิสมมคฺคํ อุเปติฯ **วิสมํ ขาณุมฺปิ ปาสาณมฺปิ อภิรุหตี**ติ วิสมํ หุตฺวา ฐิตํ ขรขาณุมฺปิ ตถา ปพฺพตปาสาณมฺปิ อาโรหติฯ **ยานมฺปิ อาโรหนกมฺปิ ภญฺชตี**ติ วยฺหาทิยานํ อาโรหนฺตสฺส ปาเชนฺตสฺส หตฺถปาทาทิมฺปิ ภินฺทติฯ **ปปาเตปิ ปปตตี**ติ เอกโตจฺฉินฺนปพฺภารปปาเตปิ ปาเตติฯ **โส วิพฺภนฺตโก**ติ โส ปฏิกฺกนฺตโกฯ **ภนฺตยานปฏิภาโค**ติ อนวฏฺฐิตยานสทิโสฯ **อุปฺปถํ คณฺหาตี**ติ กุสลกมฺมปถโต ปฏิกฺกมิตฺวา อปายปถภูตํ อุปฺปถํ มิจฺฉามคฺคํ อุเปติฯ **วิสมํ กายกมฺมํ อภิรุหตี**ติ สมสฺส ปฏิปกฺขํ กายทุจฺจริตสงฺขาตํ วิสมํ กายกมฺมํ อาโรหติฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **นิรเย อตฺตานํ ภญฺชตี**ติ นิรสฺสาทสงฺขาเต นิรเย อตฺตภาวํ จุณฺณวิจุณฺณํ กโรติฯ **มนุสฺสโลเก อตฺตานํ ภญฺชตี**ติ วิวิธกมฺมการณวเสน ภญฺชติฯ **เทวโลเก อตฺตานํ ภญฺชตี**ติ ปิยวิปฺปโยคาทิทุกฺขวเสนฯ **ชาติปปาตมฺปิ ปปตตี**ติ ชาติปปาเตปิ ปาเตติฯ **ชราปปาตา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **มนุสฺสโลเก**ติ อิธ อธิเปฺปตโลกเมว ทเสฺสติฯ

**ปุถุชฺชนา**ติ นิเทฺทสสฺส อุเทฺทสปทํฯ ตตฺถ ปุถุชฺชนาติ –

ปุถูนํ ชนนาทีหิ, การเณหิ ปุถุชฺชโน;

ปุถุชฺชนโนฺตคธตฺตา, ปุถุวายํ ชโน อิติฯ

โส หิ ปุถูนํ นานปฺปการานํ กิเลสาทีนํ ชนนาทีหิปิ การเณหิ ปุถุชฺชโนฯ ตํ วิภาคโต ทเสฺสตุํ **“ปุถุ กิเลเส ชเนนฺตี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ พหูนํ นานปฺปการานํ สกฺกายทิฏฺฐีนํ อวิหตตฺตา วา ตา ชเนนฺติ, ตาหิ ชนิตาติ วา ปุถุชฺชนาฯ อวิหตเมวตฺถํ ชนสโทฺท วทติฯ **ปุถุ สตฺถารานํ มุขุโลฺลกิกา**ติ เอตฺถ ปุถู นานาชนา สตฺถุปฏิญฺญา เอเตสนฺติ ปุถุชฺชนาติ วจนโตฺถฯ **ปุถุ สพฺพคตีหิ อวุฏฺฐิตา**ติ เอตฺถ ชเนตพฺพา ชนยนฺติ เอตฺถาติ ชนา, คติโยฯ ปุถู ชนา เอเตสนฺติ ปุถุชฺชนาฯ อิโต ปเร ชายนฺติ เอเตหีติ ชนา, อภิสงฺขาราทโยฯ เต เอเตสํ วิชฺชนฺตีติ ปุถุชฺชนาฯ อภิสงฺขรณาทิอโตฺถ เอว วา ชนสโทฺท ทฏฺฐโพฺพฯ **นานาสนฺตาเปหิ สนฺตปนฺตี**ติ ราคคฺคิอาทโย สนฺตาปาฯ เต เอว วา สเพฺพปิ วา กิเลสา ปริฬาหาฯ **ปุถุ ปญฺจสุ กามคุเณสู**ติ เอตฺถ ชายตีติ ชโน, ราโค เคโธติ เอวมาทิโก, ปุถุ ชโน เอเตสนฺติ ปุถุชฺชนาฯ ปุถุ ชาตา รตฺตาติ เอวํ ราคาทิอโตฺถ เอว วา ชนสโทฺท ทฏฺฐโพฺพฯ **ปลิพุทฺธา**ติ สมฺพทฺธาฯ **อาวุตา**ติ อาวริตาฯ **นิวุตา**ติ วาริตาฯ **โอวุตา**ติ อุปริโต ปิหิตาฯ **ปิหิตา**ติ เหฏฺฐาภาเคน ปิหิตาฯ **ปฏิจฺฉนฺนา**ติ อปากฏาฯ **ปฏิกุชฺชิตา**ติ อโธมุขคตาฯ

อถ วา ปุถูนํ วา คณนปถมตีตานํ อริยธมฺมปรมฺมุขานํ นีจธมฺมสมาจารานํ ชนานํ อโนฺตคธตฺตาปิ ปุถุชฺชนาฯ ปุถุ วา อยํ วิสุํเยว สงฺขํ คโต, วิสํสโฏฺฐ สีลสุตาทิคุณยุเตฺตหิ อริเยหิ ชโนติปิ ปุถุชฺชโนฯ

เอวํ เย เต –

> ‘‘ทุเว ปุถุชฺชนา วุตฺตา, พุเทฺธนาทิจฺจพนฺธุนา;
> อโนฺธ ปุถุชฺชโน เอโก, กลฺยาเณโก ปุถุชฺชโน’’ติฯ –

เทฺวว ปุถุชฺชนา วุตฺตา, เตสุ อนฺธปุถุชฺชโน วุโตฺต โหตีติ เวทิตโพฺพฯ

**๕๒. ยโส กิตฺติ จา**ติ ลาภสกฺกาโร ปสํสา จฯ **ปุเพฺพ**ติ ปพฺพชิตภาเวฯ **หายเต วาปิ ตสฺส สา**ติ ตสฺส วิพฺภนฺตกสฺส สโต โส จ ยโส สา จ กิตฺติ หายติฯ **เอตมฺปิ ทิสฺวา**ติ เอตมฺปิ ปุเพฺพ ยสกิตฺตีนํ ลาภํ ปจฺฉา จ หานึ ทิสฺวาฯ **สิเกฺขถ เมถุนํ วิปฺปหาตเว**ติ ติโสฺส สิกฺขาโย สิเกฺขถฯ กึ การณา? **เมถุนํ วิปฺปหาตเว,** เมถุนปฺปหานตฺถายาติ วุตฺตํ โหติฯ

**กิตฺติวณฺณคโต**ติ ภควา กิตฺติวโณฺณ, กิตฺติสทฺทเญฺจว คุณเญฺจ อุกฺขิปิตฺวา วทโนฺต โหตีติ อโตฺถฯ จิตฺตํ นานานเยน กถนํ อสฺส อตฺถีติ **จิตฺตกถีฯ กลฺยาณปฏิภาโน**ติ สุนฺทรปโญฺญฯ

**หายตี**ติ นิเทฺทสสฺส อุเทฺทสปทํฯ **ปริหายตี**ติ สมนฺตโต หายติฯ **ปริธํสตี**ติ อโธปถวึ ปตติฯ **ปริปตตี**ติ สมนฺตโต อปคจฺฉติฯ **อนฺตรธายตี**ติ อทสฺสนํ ยาติฯ **วิปฺปลุชฺชตี**ติ อุจฺฉิชฺชติฯ

**ขุทฺทโก สีลกฺขโนฺธ**ติ ถุลฺลจฺจยาทิฯ **มหโนฺต สีลกฺขโนฺธ**ติ ปาราชิกสงฺฆาทิเสโสฯ

**เมถุนธมฺมสฺส ปหานายา**ติ ตทงฺคาทิปหาเนน ปชหนตฺถายฯ **วูปสมายา**ติ มลานํ วูปสมนตฺถายฯ **ปฏินิสฺสคฺคายา**ติ ปกฺขนฺทนปริจฺจาคปฏินิสฺสคฺคตฺถายฯ **ปฏิปสฺสทฺธิยา**ติ ปฏิปสฺสทฺธิสงฺขาตสฺส ผลสฺส อตฺถายฯ

**๕๓**. โย หิ เมถุนํ น วิปฺปชหติ **สงฺกเปฺปหิ…เป…. ตถาวิโธ**ฯ ตตฺถ **ปเรโต**ติ สมนฺนาคโตฯ **ปเรสํ นิโคฺฆส**นฺติ อุปชฺฌายาทีนํ นินฺทาวจนํฯ **มงฺกุ โหตี**ติ ทุมฺมโน โหติฯ

**กามสงฺกเปฺปนา**ติ กามปฏิสํยุเตฺตน วิตเกฺกนฯ อุปริเฏฺฐปิ เอเสว นโยฯ **ผุโฏฺฐ**ติ วิตเกฺกหิ ผุสิโตฯ **ปเรโต**ติ อปริหีโนฯ **สโมหิโต**ติ สมฺมา โอหิโต อโนฺต ปวิโฏฺฐฯ **กปโณ วิยา**ติ ทุคฺคตมนุโสฺส วิยฯ **มโนฺท วิยา**ติ อญฺญาณี วิยฯ **โมมูโห วิยา**ติ สโมฺมหภูโต วิยฯ **ฌายตี**ติ จิเนฺตติฯ **ปชฺฌายตี**ติ ภุสํ จิเนฺตติฯ **นิชฺฌายตี**ติ อเนกวิเธน จิเนฺตติฯ **อปชฺฌายตี**ติ ตโต อปคนฺตฺวา จิเนฺตติฯ **อุลูโก**ติ อุลูกสกุโณฯ **รุกฺขสาขาย**นฺติ รุเกฺข อุฎฺฐิตสาขาย, วิฎเป วาฯ **มูสิกํ มคยมาโน**ติ มูสิกํ คเวสมาโน, ‘‘มคฺคยมาโน’’ติปิ ปฐนฺติฯ **โกตฺถู**ติ สิงฺคาโลฯ **พิฬาโร**ติ พพฺพุฯ **สนฺธิสมลสงฺกฏิเร**ติ ทฺวินฺนํ ฆรานํ อนฺตเร จ อุทกนิทฺธมนจิกฺขลฺลกจวรนิกฺขิปนฎฺฐาเน จ ถณฺฑิเล จฯ **วหจฺฉิโนฺน**ติ ปิฎฺฐิคีวมํสจฺฉิโนฺนฯ อิโต ปรา คาถา ปากฎสมฺพนฺธา เอวฯ

**๕๔**. ตาสุ **สตฺถานี**ติ กายทุจฺจริตาทีนิฯ ตานิ หิ อตฺตโน ปเรสญฺจ เฉทนเฏฺฐน ‘‘สตฺถานี’’ติ วุจฺจนฺติฯ เตสุ วายํ วิเสเสน ตาว อาทิโต มุสาวจนสตฺถาเนว กโรติ, ‘‘อิมินา การเณนาหํ วิพฺภโนฺต’’ติ ภณโนฺตฯ เตเนวาห – **‘‘เอส ขฺวสฺส มหาเคโธ , โมสวชฺชํ ปคาหตี’’**ติฯ ตตฺถ **เอส ขฺวสฺสา**ติ เอส โข อสฺสฯ **มหาเคโธ**ติ มหาพนฺธนํฯ กตโมติ เจ? ยทิทํ โมสวชฺชํ ปคาหติ, สฺวายํ มุสาวาทโชฺฌคาโห ‘‘มหาเคโธ’’ติ เวทิตโพฺพฯ

**ตีณิ สตฺถานี**ติ ตโย เฉทกาฯ กายทุจฺจริตํ **กายสตฺถํฯ วจีสตฺถา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ ตํ วิภาคโต ทเสฺสตุํ **‘‘ติวิธํ กายทุจฺจริตํ กายสตฺถ**’’นฺติ อาหฯ **สมฺปชานมุสา ภาสตี**ติ ชานโนฺต ตุจฺฉํ วาจํ ภาสติฯ **อภิรโต อหํ ภเนฺต อโหสิํ ปพฺพชฺชายา**ติ สาสเน ปพฺพชฺชาย อนภิรติวิรหิโต อหํ อาสิํฯ **มาตา เม โปเสตพฺพา**ติ มาตา มยา โปเสตพฺพาฯ **เตนมฺหิ วิพฺภโนฺต ติ ภณตี**ติ เตน การเณน ปฏิกฺกโนฺต อสฺมีติปิ กเถติฯ **ปิตา เม โปเสตโพฺพ**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

**เอโส ตสฺส มหาเคโธ**ติ ตสฺส ปุคฺคลสฺส เอโส มหาพโนฺธฯ **มหาวน**นฺติ มหนฺตํ ทุฏฺฐวนํฯ **คหน**นฺติ ทุรติกฺกมํฯ **กนฺตาโร**ติ โจรกนฺตาราทิสทิโสฯ **วิสโม**ติ กณฺฎกวิสโมฯ **กุฎิโล**ติ วงฺกกฎกสทิโสฯ **ปโงฺก**ติ ปลฺลลสทิโสฯ **ปลิโป**ติ กทฺทมสทิโสฯ **ปลิโพโธ**ติ มหาทุโกฺขฯ **มหาพนฺธน**นฺติ มหนฺตํ ทุโมจยพนฺธนํฯ **ยทิทํ สมฺปชานมุสาวาโท**ติ โย อยํ สมฺปชานมุสาวาโทฯ

**สภคฺคโต วา**ติ สภายํ ฐิโต วาฯ **ปริสคฺคโต วา**ติ คามปริสายํ ฐิโต วาฯ **ญาติมชฺฌคโต วา**ติ ทายาทานํ มเชฺฌ ฐิโต วาฯ **ปูคมชฺฌคโต วา**ติ เสนีนํ มเชฺฌ ฐิโต วาฯ **ราชกุลมชฺฌคโต วา**ติ ราชกุลสฺส มเชฺฌ มหาวินิจฺฉเย ฐิโต วาฯ **อภินีโต**ติ ปุจฺฉนตฺถาย นีโตฯ **สกฺขิปุโฏฺฐ**ติ สกฺขิํ กตฺวา ปุจฺฉิโตฯ **เอหโมฺภ ปุริสา**ติ อาลปนเมตํฯ **อตฺตเหตุ วา ปรเหตุ วา**ติ อตฺตโน วา ปรสฺส วา หตฺถปาทาทิเหตุ วา ธนเหตุ วาฯ **อามิสกิญฺจิกฺขเหตุ วา**ติ เอตฺถ **อามิส**นฺติ ลาโภ อธิเปฺปโตฯ **กิญฺจิกฺข**นฺติ ยํ วา ตํ วา อปฺปมตฺตกํ, อนฺตมโส ติตฺติรวฎฺฎกสปฺปิปิณฺฑนวนีตปิณฺฑาทิมตฺตกสฺสปิ ลาภสฺส เหตูติ อโตฺถฯ **สมฺปชานมุสา ภาสตี**ติ ชานโนฺตเยว มุสาวาทํ กโรติฯ

ปุน อญฺญํ ปริยายํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อปิ จ ตีหากาเรหิ มุสาวาโท โหติ, ปุเพฺพวสฺส โหตี**’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตีหากาเรหี**ติ สมฺปชานมุสาวาทสฺส องฺคภูเตหิ ตีหิ การเณหิฯ **ปุ**

**เพฺพวสฺส โหตี**ติ ปุพฺพภาเคเยว อสฺส ปุคฺคลสฺส เอวํ โหติ ‘‘มุสา ภณิสฺส’’นฺติฯ **ภณนฺตสฺส โหตี**ติ ภณมานสฺส โหติฯ **ภณิตสฺส โหตี**ติ ภณิเต อสฺส โหติฯ ยํ วตฺตพฺพํ ตสฺมิํ วุตฺเต โหตีติ อโตฺถฯ อถ วา **ภณิตสฺสา**ติ วุตฺตวโต นิฏฺฐิตวจนสฺส โหตีติฯ โย เอวํ ปุพฺพภาเคปิ ชานาติ, ภณโนฺตปิ ชานาติ, ปจฺฉาปิ ชานาติ ‘‘มุสา มยา ภณิต’’นฺติ, โส เอวํ วทโนฺต มุสาวาทกมฺมุนา พชฺฌตีติ อยเมตฺถ อโตฺถ ทสฺสิโตฯ กิญฺจาปิ ทสฺสิโต, อถ โข อยเมตฺถ วิเสโส – ปุจฺฉา ตาว โหติ, ‘‘มุสา ภณิสฺส’’นฺติ ปุพฺพภาโค อตฺถิ, ‘‘มุสา มยา ภณิต’’นฺติ ปจฺฉาภาโค นตฺถิฯ วุตฺตมตฺตเมว หิ โกจิ ปมุสฺสติ กิํ ตสฺส มุสาวาโท โหติ, น โหตีติ? สา เอวํ **อฎฺฐกถาสุ** วิสฺสชฺชิตา – ปุพฺพภาเค ‘‘มุสา ภณิสฺส’’นฺติ จ, ภณนฺตสฺส ‘‘มุสา ภณามี’’ติ จ ชานโต ปจฺฉาภาเค ‘‘มุสา มยา ภณิต’’นฺติ น สกฺกา น ภวิตุํ, สเจปิ น โหติ, มุสาวาโทเยวฯ ปุริมเมว หิ องฺคทฺวยํ ปมาณํฯ ยสฺสาปิ ปุพฺพภาเค ‘‘มุสา ภณิสฺส’’นฺติ อาโภโค นตฺถิ, ภณโนฺต ปน ‘‘มุสา ภณามี’’ติ ชานาติฯ ภณิเตปิ ‘‘มุสา มยา ภณิต’’นฺติ ชานาติฯ โส มุสาวาเทน น กาเรตโพฺพฯ ปุพฺพภาโค หิ ปมาณตโรฯ ตสฺมิํ อสติ ทวา ภณิตํ วา, รวา ภณิตํ วา โหตีติฯ

เอตฺถ จ ตํญาณตา จ ญาณสโมธานญฺจ ปริจฺจชิตพฺพํฯ **ตํญาณตา ปริจฺจชิตพฺพา**ติ เยน จิเตฺตน ‘‘มุสา ภณิสฺส’’นฺติ ชานาติ, เตเนว ‘‘มุสา ภณามี’’ติ จ, ‘‘มุสา มยา ภณิต’’นฺติ จ ชานาตีติ เอวํ เอกจิเตฺตเนว ตีสุ ขเณสุ ชานาตีติ อยํ ตํญาณตา ปริจฺจชิตพฺพาฯ น หิ สกฺกา เตเนว จิเตฺตน ตํ จิตฺตํ ชานิตุํ, ยถา น สกฺกา เตเนว อสินา โส อสิ ฉินฺทิตุนฺติฯ ปุริมํ ปุริมํ ปน จิตฺตํ ปจฺฉิมสฺส ปจฺฉิมสฺส จิตฺตสฺส ตถา อุปฺปตฺติยา ปจฺจโย หุตฺวา นิรุชฺฌติฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

> ‘‘ปมาณํ ปุพฺพภาโคว, ตสฺมิํ สติ น เหสฺสติ;
> เสสทฺวยนฺติ นเตฺถต, มิติ วาจา ติวงฺคิกา’’ติฯ (ปารา. อฎฺฐ. ๒.๒๐๐);

ญาณสโมธานํ ปริจฺจชิตพฺพนฺติ เอตานิ ตีณิ จิตฺตานิ เอกกฺขเณ อุปฺปชฺชนฺตีติ น คเหตพฺพานิฯ อิทญฺหิ จิตฺตํ นาม –

> ‘‘อนิรุทฺธมฺหิ ปฐเม, น อุปฺปชฺชติ ปจฺฉิมํ;
> นิรนฺตรุปฺปชฺชนโต, เอกํ วิย ปกาสตี’’ติฯ (ปารา. อฎฺฐ. ๒.๒๐๐);

อิโต ปรํ ปน ยฺวายํ อชานํเยว ‘‘ชานามี’’ติอาทินา นเยน สมฺปชานมุสา ภณติ, ยสฺมา โส ‘‘อิทํ อภูต’’นฺติ เอวํทิฎฺฐิโก โหติ, ตสฺส หิ อเตฺถว อยํ ลทฺธิฯ ตถา ‘‘อิทํ อภูต’’นฺติ เอวมสฺส ขมติ เจว รุจฺจติ จฯ เอวมสฺส สญฺญา, เอวํสภาวเมว จสฺส จิตฺตํ ‘‘อิทํ อภูต’’นฺติฯ ยทา ปน มุสา วตฺตุกาโม โหติ, ตทา ตํ ทิฎฺฐิํ วา ทิฎฺฐิยา สห ขนฺติํ วา ทิฎฺฐิขนฺตีหิ สทฺธิํ รุจิํ วา ทิฎฺฐิขนฺติรุจีหิ สทฺธิํ สญฺญํ วา ทิฎฺฐิขนฺติรุจิสญฺญาหิ สทฺธิํ ภาวํ วา วินิธาย นิกฺขิปิตฺวา ปฎิจฺฉาเทตฺวา อภูตํ กตฺวา ภณติฯ ตสฺมา เตสมฺปิวเสน องฺคเภทํ ทเสฺสตุํ **‘‘อปิ จ จตูหากาเรหี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

เอตฺถ จ **วินิธาย ทิฎฺฐิ**นฺติ พลวธมฺมวินิธานวเสเนตํ วุตฺตํฯ **วินิธาย ขนฺติ**นฺติอาทีนิ ตโต ทุพฺพลทุพฺพลานํ วินิธานวเสนฯ **วินิธาย สญฺญ**นฺติ อิทํ ปเนตฺถ สพฺพทุพฺพลธมฺมวินิธานวเสนฯ สญฺญามตฺตมฺปิ นาม อวินิธาย สมฺปชานมุสา ภาสิสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ

**๕๕. มโนฺทว ปริกิสฺสตี**ติ ปาณวธาทีนิ กโรโนฺต ตโตนิทานญฺจ ทุกฺขมนุโภโนฺต โภคปริเยสนารกฺขณานิ จ กโรโนฺต โมมูโห วิย ปริกิลิสฺสติฯ

**ตเมนํ ราชาโน คเหตฺวา วิวิธา กมฺมการณา กาเรนฺตีติ** น ราชาโน กโรนฺติ, ราชาธีนปุริสา นานาวิธานิ กมฺมการณานิ กโรนฺติฯ **กสาหิปิ ตาเฬนฺตีติ** กสาทณฺฑเกหิปิ วิตเชฺชนฺติฯ **เวเตฺตหีติ** เวตฺตลตาหิฯ **อทฺธทณฺฑเกหีติ** มุคฺคเรหิ, ปหารสาธนตฺถํ วา จตุหตฺถทณฺฑํ เทฺวธา เฉตฺวา คหิตทณฺฑเกหิฯ **พิลงฺคถาลิกนฺติ** กญฺชิยอุกฺขลิกกมฺมการณํฯ ตํ กโรนฺตา สีสกปาลํ อุปฺปาเฏตฺวา ตตฺตํ อโยคุฬํ สณฺฑาเสน คเหตฺวา ตตฺถ ปกฺขิปนฺติ, เตน มตฺถลุงฺคํ ปกฺกุฏฺฐิตฺวา อุปริ อุตฺตรติฯ **สงฺขมุณฺฑิกนฺติ** สงฺขมุณฺฑกมฺมการณํฯ ตํ กโรนฺตา อุตฺตโรฏฺฐอุภโตกณฺณจูฬิกคลวาฏกปริเจฺฉเทน จมฺมํ ฉินฺทิตฺวา สพฺพเกเส เอกโต คณฺฐึ กตฺวา ทณฺฑเกน เวเฐตฺวา อุปฺปาเฏนฺติ, สห เกเสหิ จมฺมํ อุฏฺฐหติฯ ตโต สีสกฏาหํ ถูลสกฺขราหิ ฆํสิตฺวา โธวนฺตา สงฺขวณฺณํ กโรนฺติฯ **ราหุมุขนฺติ** ราหุมุขกมฺมการณํฯ ตํ กโรนฺตา สงฺกุนา มุขํ วิวริตฺวา อโนฺตมุเข ทีปํ ชาเลนฺติ, กณฺณจูฬิกาหิ วา ปฏฺฐาย มุขํ นิขาทเนน ขนนฺติ, โลหิตํ ปคฺฆริตฺวา มุขํ ปูเรติฯ

**โชติมาลิกนฺติ** สกลสรีรํ เตลปิโลติกาย เวเฐตฺวา อาลิเมฺปนฺติฯ **หตฺถปโชฺชติกนฺติ** หตฺถ เตลปิโลติกาย เวเฐตฺวา ทีปํ วิย ปชฺชาเลนฺติฯ **เอรกวตฺติกนฺติ** เอรกวตฺตกมฺมการณํฯ ตํ กโรนฺตา เหฏฺฐาคีวโต ปฏฺฐาย จมฺมวเฏฺฏ กนฺติตฺวา โคปฺผเก ปาเตนฺติฯ อถ นํ โยเตฺตหิ พนฺธิตฺวา กฑฺฒนฺติฯ โส อตฺตโน จมฺมวเฏฺฏ อกฺกมิตฺวา อกฺกมิตฺวา ปตติฯ **จิรกวาสิกนฺติ** จิรกวาสิกกมฺมการณํฯ ตํ กโรนฺตา ตเถว จมฺมวเฏฺฏ กนฺติตฺวา กฏิยํ ฐเปนฺติ, กฏิโต ปฏฺฐาย กนฺติตฺวา โคปฺผเกสุ ฐเปนฺติ, อุปริเมหิ เหฏฺฐิมสรีรํ จิรกนิวาสนนิวตฺถํ วิย โหติฯ **เอเณยฺยกนฺติ** เอเณยฺยกกมฺมการณํฯ ตํ กโรนฺตา อุโภสุ กปฺปเรสุ จ อุโภสุ ชณฺณุเกสุ จ อยวลยานิ ทตฺวา อยสูลานิ โกเฏฺฏนฺติ, โส จตูหิ อยสูเลหิ ภูมิยํ ปติฏฺฐหติฯ อถ นํ ปริวาเรตฺวา อคฺคึ กโรนฺติฯ ‘‘เอเณยฺยโก โชติปริคฺคโห ยถา’’ติ อาคตฏฺฐาเนปิ อิทเมว วุตฺตํฯ ตํ สนฺธิโต สนฺธิโต สูลานิ อปเนตฺวา จตูหิ อฏฺฐิโกฏีหิเยว ฐเปนฺติฯ เอวรูปา กมฺมการณา นาม นตฺถิฯ

**พฬิสมํสิกนฺติ** อุภโตมุเขหิ พฬิเสหิ ปหริตฺวา จมฺมมํสนฺหารูนิ อุปฺปาเฏนฺติฯ **กหาปณิกนฺติ** สกลสรีรํ ติณฺหาหิ วาสีหิ โกฏิโต ปฏฺฐาย กหาปณมตฺตํ กหาปณมตฺตํ ปาเตนฺตา โกเฏฺฏนฺติฯ **ขาราปตจฺฉิกนฺติ** สรีรํ ตตฺถ ตตฺถ อาวุเธหิ ปหริตฺวา โกเจฺฉหิ ขารํ ฆํเสนฺติ, จมฺมมํสนฺหารูนิ ปคฺฆริตฺวา ปสวนฺติ, อฏฺฐิกสงฺขลิกาว ติฏฺฐติฯ **ปลิฆปริวตฺติกนฺติ** เอเกน ปเสฺสน นิปชฺชาเปตฺวา กณฺณจฺฉิเทฺทน อยสูลํ โกเฏฺฏตฺวา ปถวิยา เอกาพทฺธํ กโรนฺติฯ อถ นํ ปาเท คเหตฺวา อาวิญฺฉนฺติฯ **ปลาลปีฐกนฺติ** เฉกา การณิกา ฉวิจมฺมํ อจฺฉินฺทิตฺวา นิสทโปตกาหิ อฏฺฐีนิ ฉินฺทิตฺวา เกเสสุ คเหตฺวา อุกฺขิปนฺติ, มํสราสิเยว โหติฯ อถ นํ เกเสเหว ปริโยนนฺธิตฺวา คณฺหนฺติ, ปลาลปีฐํ วิย กตฺวา ปลิเวเฐนฺติฯ **สุนเขหิปีติ** กติปยานิ ทิวสานิ อาหารํ อทตฺวา ฉาตสุนเขหิ ขาทาเปนฺติฯ เต มุหุเตฺตน อฏฺฐิสงฺขลิกเมว กโรนฺติฯ **เอวมฺปิ กิสฺสตีติ** เอวมฺปิ วิฆาตํ ปาปุณาติฯ **ปริกิสฺสตีติ** สพฺพภาเคน วิฆาตํ ปาปุณาติฯ **ปริกิลิสฺสตีติ** อุปตาปํ ปาปุณาติฯ

ปุน อญฺญํ การณํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อถ วา กามตณฺหาย อภิภูโต’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กามตณฺหายาติ** ปญฺจกามคุณิกโลเภนฯ **อภิภูโตติ** เตน มทฺทิโตฯ **ปริยาทินฺนจิโตฺตติ** กุสลาจารํ เขเปตฺวา คหิตจิโตฺตฯ **โภเค ปริเยสโนฺตติ** ธนํ คเวสมาโนฯ **นาวาย มหาสมุทฺทํ ปกฺขนฺทตีติ** ตรณีสงฺขาตาย นาวาย มหนฺตํ โลณสาครํ ปวิสติฯ **สีตสฺส ปุรกฺขโตติ** สีตํ ปุรโต กตฺวาฯ **อุณฺหสฺส ปุรกฺขโตติ** อุณฺหํ ปุรโต กตฺวาฯ **ฑํสาติ** ปิงฺคลมกฺขิกาฯ **มกสาติ** มกสา เอวฯ **ปีฬิยมาโนติ** ฑํสาทิสมฺผเสฺสหิ วิเหสิยมาโนฯ **ขุปฺปิปาสาย มิยฺยมาโนติ** ขุทฺทาปิปาสาย มรมาโนฯ **ติคุมฺพํ คจฺฉตีติ**อาทีนิ **มูลปทํ คจฺฉตีติ**ปริโยสานานิ จตุวีสติ ปทานิ รฏฺฐนา

เมน วุตฺตานิฯ **มรุกนฺตารํ คจฺฉตี**ติ วาลุกกนฺตารํ ตารกสญฺญาย คจฺฉติ ฯ **ชณฺณุปถ**นฺติ ชาณูหิ คนฺตพฺพมคฺคํฯ **อชปถ**นฺติ อเชหิ คนฺตพฺพมคฺคํฯ **เมณฺฑปเถ**ปิ เอเสว นโยฯ

**สงฺกุปถ**นฺติ ขาณุเก โกเฏฺฏตฺวา เตหิ อุคฺคมิตพฺพํ ขาณุมคฺคํ, ตํ คจฺฉโนฺต ปพฺพตปาเท ฐตฺวา อยสิงฺฆาฏกํ โยเตฺตน พนฺธิตฺวา อุทฺธํ ขิปิตฺวา ปพฺพเต ลคฺคาเปตฺวา โยเตฺตนารุยฺห วชิรเคฺคน โลหทเณฺฑน ปพฺพตํ วิชฺฌิตฺวา ขาณุกํ โกเฏฺฏตฺวา ตตฺถ ฐตฺวา สิงฺฆาฏกํ อากฑฺฒิตฺวา ปุน อุปริ ลคฺคาเปตฺวา ตตฺถ ฐิโต จมฺมโยตฺตํ โอลเมฺพตฺวา ตํ อาทาย โอตริตฺวา เหฏฺฐิมขาณุเก พนฺธิตฺวา วามหเตฺถน โยตฺตํ คเหตฺวา ทกฺขิณหเตฺถน มุคฺครํ อาทาย โยตฺตํ ปหริตฺวา ขาณุกํ นีหริตฺวา ปุน อภิรุหติฯ เอเตนุปาเยน ปพฺพตมตฺถกํ อภิรุยฺห ปรโต โอตรโนฺต ปุริมนเยเนว ปฐมํ ปพฺพตมตฺถเก ขาณุกํ โกเฏฺฏตฺวา จมฺมปสิพฺพเก โยตฺตํ พนฺธิตฺวา ขาณุเก เวเฐตฺวา สยํ อโนฺตปสิพฺพเก นิสีทิตฺวา มกฺกฏกานํ สุตฺตวิสฺสชฺชนากาเรน โยตฺตํ วินิเวเฐตฺวา โอตรติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ขาณุเก โกเฏฺฏตฺวา เตหิ อุคฺคมิตพฺพํ ขาณุมคฺค’’นฺติฯ **ฉตฺตปถ**นฺติ จมฺมฉเตฺตน วาตํ คาหาเปตฺวา สกุเณหิ วิย โอตริตพฺพํ มคฺคํฯ **วํสปถ**นฺติ เวณุคุมฺพเฉทนส เตฺถน ฉินฺทิตฺวา รุกฺขํ ผรสุนา โกเฏฺฏตฺวา มคฺคํ กโรโนฺต เวฬุวเน นิเสฺสณิํ กตฺวา เวฬุคฺเมฺพ อารุยฺห เวฬุํ ฉินฺทิตฺวา อปรสฺส เวฬุคุมฺพสฺส อุปริ ปาเตตฺวา เวฬุคุมฺพมตฺถเกเนว คนฺตพฺพํ มคฺคํ สนฺธาย ‘‘วํสปถํ คจฺฉตี’’ติ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

**คเวสโนฺต น วินฺทติ, อลาภมูลกมฺปิ ทุกฺขํ โทมนสฺสํ ปฏิสํเวเทตี**ติ อวินฺทนมูลกมฺปิ กายิกเจตสิกํ ทุกฺขํ ปฏิลภติฯ

**ลทฺธา**ติ ลภิตฺวาฯ **อารกฺขมูลก**นฺติ รกฺขณมูลกมฺปิฯ **กินฺติ เม โภเค**ติ เกน อุปาเยน มม โภเคฯ **เนว ราชาโน หเรยฺยุํ…เป…. น อปฺปิยา ทายาทา หเรยฺยุ**นฺติฯ **โคปยโต**ติ มญฺชูสาทีหิ โคปยนฺตสฺสฯ **วิปฺปลุชฺชนฺตี**ติ วินสฺสนฺติฯ

**๕๖**. **เอตมาทีนวํ ญตฺวา, มุนิ ปุพฺพาปเร อิธา**ติ เอตํ ‘‘ยโส กิตฺติ จ ยา ปุเพฺพ, หายเต วาปิ ตสฺส สา’’ติ อิโต ปภุติ วุเตฺต ปุพฺพาปเร อิธ อิมสฺมิํ สาสเน ปุพฺพโต อปเร สมณภาวโต วิพฺภนฺตกภาเว อาทีนวํ มุนิ ญตฺวาฯ

**ทฬฺหํ กเรยฺยา**ติ นิเทฺทสปทสฺส อุเทฺทสปทํฯ **ถิรํ กเรยฺยา**ติ อสิถิลํ กเรยฺยฯ **ทฬฺหํ สมาทาโน อสฺสา**ติ ถิรปฏิโญฺญ ภเวยฺยฯ **อวฏฺฐิตสมาทาโน**ติ สนฺนิฏฺฐานปฏิโญฺญฯ

**๕๗**. **เอตํ อริยานมุตฺตม**นฺติ ยทิทํ วิเวกจริยา, เอตํ พุทฺธาทีนํ อริยานํ อุตฺตมํฯ ตสฺมา วิเวกํเยว สิเกฺขถาติ อธิปฺปาโยฯ **น เตน เสโฏฺฐ มเญฺญถา**ติ เตน จ วิเวเกน อตฺตานํ ‘‘เสโฏฺฐ อห’’นฺติ น มเญฺญยฺย, เตน มานถโทฺธ น ภเวยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ

**อุนฺนตี**นฺติ อุสฺสาปนํฯ **อุนฺนม**นฺติ อุคฺคนฺตฺวา ปฏฺฐปนํฯ **มาน**นฺติ อหํการํฯ **ถาม**นฺติ พลกฺการํฯ **ถมฺภ**นฺติ ถทฺธกรณํฯ **ถโทฺธ**ติ อมทฺทโวฯ **ปตฺถโทฺธ**ติ วิเสเสน อมทฺทโวฯ **ปคฺคหิตสิโร**ติ อุฏฺฐิตสีโสฯ **สามนฺตา**ติ น อารกาฯ **อาสเนฺน**ติ น ทูเรฯ **อวิทูเร**ติ สมีเปฯ **อุปกเฏฺฐ**ติ สนฺติเกฯ

**๕๘**. **ริตฺตสฺสา**ติ วิวิตฺตสฺส, กายทุจฺจริตาทีหิ วิรหิตสฺสฯ **โอฆติณฺณสฺส ปิหยนฺติ, กาเมสุ คธิตา ปชา**ติ วตฺถุกาเมสุ ลคฺคา สตฺตา ตสฺส จตุโรฆติณฺณสฺส ปิหยนฺติ อิณายิกา วิย อาณณฺยสฺสาติ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ

**ริตฺตสฺสา**ติ สพฺพกิเลเสหิ ตุจฺฉสฺสฯ **วิวิตฺตสฺสา**ติ สุญฺญสฺสฯ **ปวิวิตฺตสฺสา**ติ เอกกสฺสฯ อิทานิ เยหิ ริโตฺต โหติ, เต ทเสฺสโนฺต “**กายทุจฺจริเตน ริตฺตสฺสา**”ติอาทิมาหฯ ตตฺถ กิเลส ปฏิปาฏิยา มคฺคปฏิปาฏิยาติ ทฺวิธา ริตฺตตา เวทิตพฺพาฯ กิเลสปฏิปาฏิยา ตาว ราโค โมโห ถโมฺภ สารโมฺภ มาโน มโทติ, อิเมหิ ฉหิ กิเลเสหิ อรหตฺตมเคฺคน ริโตฺต โหติ; โทโส โกโธ อุปนาโห ปมาโทติ, อิเมหิ จตูหิ กิเลเสหิ อนาคามิมเคฺคน ริโตฺต โหติ; อติมาโน มโกฺข ปฬาโส อิสฺสา มจฺฉริยํ มายา สาเฐยฺยนฺติ, อิเมหิ สตฺตหิ โสตาปตฺติมเคฺคน ริโตฺต โหติฯ

มคฺคปฏิปาฏิยา ปน โสตาปตฺติมเคฺคน อติมาโน มโกฺข ปฬาโส อิสฺสา มจฺฉริยํ มายา สาเฐยฺยนฺติ; อิเมหิ สตฺตหิ ริโตฺต โหติ, อนาคามิมเคฺคน โทโส โกโธ อุปนาโห ปมาโทติ, อิเมหิ จตูหิ ริโตฺต โหติ; อรหตฺตมเคฺคน ราโค โมโห ถโมฺภ สารโมฺภ มาโน มโทติ, อิเมหิ ฉหิ ริโตฺต โหติฯ ตีณิ ทุจฺจริตานิ สพฺพกิเลเสหีติอาทินา นเยน อวเสสาปิ ยถาโยคํ โยเชตพฺพาฯ

**วตฺถุกาเม ปริชานิตฺวา**ติ เตภูมเก วตฺถุกาเม ญาตตีรณปริญฺญาหิ สมาปนวเสน ชานิตฺวาฯ **กิเลสกาเม ปหายา**ติ ฉนฺทาทโย กิเลสกาเม ปหานปริญฺญาย ชหิตฺวาฯ **พฺยนฺติํ กริตฺวา**ติ วิคตนฺตํ วิคตโกฏิํ กริตฺวาฯ

**กาโมฆํ ติณฺณสฺสา**ติ อนาคามิมเคฺคน อวสานสงฺขาตํ กาโมฆํ ตริตฺวา ฐิตสฺสฯ **ภโวฆ**นฺติ อรหตฺตมเคฺคนฯ **ทิโฏฺฐฆ**นฺติ โสตาปตฺติมเคฺคนฯ **อวิโชฺชฆ**นฺติ อรหตฺตมเคฺคนฯ **สพฺพํ สํสารปถ**นฺติ สพฺพขนฺธธาตุอายตนปฏิปาฏิสงฺขาตํ ปถํ อรหตฺตมเคฺคเนว ตริตฺวา ฐิตสฺสฯ โสตาปตฺติมเคฺคน **อุตฺติณฺณสฺส**ฯ สกทาคามิมเคฺคน **นิตฺติณฺณสฺส**ฯ อนาคามิมเคฺคน กามธาตุํ **อติกฺกนฺตสฺส**ฯ อรหตฺตมเคฺคน สพฺพภวํ **สมติกฺกนฺตสฺส**ฯ ผลสมาปตฺติวเสน **วีติวตฺตสฺสฯ ปารํคตสฺสา**ติอาทีนิ นิพฺพานวเสน วุตฺตานิฯ **ยถา อิณายิกา อาณณฺยนฺ**ติ ปวฑฺฒมกอิณํ อาทาย วิจรนฺตา อาณณฺยํฯ **ปเตฺถนฺตี**ติ ปตฺถนํ อุปฺปาเทนฺติฯ **อาพาธิกา อาโรคฺยน**ฺติ ปิตฺตาทิโรคาตุโร เภสชฺชกิริยาย ตํโรควูปสมนตฺถํ อาโรคฺยํฯ **ยถา พนฺธนพทฺธา**ติ นกฺขตฺตทิวเส พนฺธนาคาเร พทฺธปุริสาฯ **ยถา ทาสา ภุชิสฺส**นฺติ ยสฺมา ภุชิสฺสา ปุริสา ยํ อิจฺฉนฺติ, ตํ กโรนฺติ, น นํ โกจิ พลกฺกาเรน ตโต นิวเตฺตติ, ตสฺมา ทาสา ภุชิสฺสภาวํ ปเตฺถนฺติฯ **ยถา กนฺตารทฺธานปกฺขนฺทา**ติ ยสฺมา พลวโนฺต ปุริสา หตฺถสารํ คเหตฺวา สชฺชาวุธา สปริวารา กนฺตารํ ปฏิปชฺชนฺติ, เต โจรา ทูรโตว ทิสฺวา ปลายนฺติฯ เต โสตฺถินา กนฺตารํ นิตฺถริตฺวา เขมนฺตํ ปตฺวา หฏฺฐตุฏฺฐา โหนฺติฯ ตสฺมา กนฺตารปกฺขนฺทา เขมนฺตภูมิํ ปเตฺถนฺติฯ เทสนาปริโยสาเน ติโสฺส โสตาปตฺติผลํ ปตฺวา ปจฺฉา ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ

สทฺธมฺมปโชฺชติกาย มหานิเทฺทสฏฺฐกถาย

ติสฺสเมเตฺตยฺยสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

# ๘. ปสูรสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา

**๕๙**. อฎฺฐเม ปสูรสุตฺตนิเทฺทเส ปฐมคาถาย ตาว สเงฺขโป – อิเม ทิฎฺฐิคติกา อตฺตโน ทิฎฺฐึ สนฺธาย ‘‘อิเธว สุทฺธี’’ติ วทนฺติฯ อเญฺญสุ ปน ธเมฺมสุ วิสุทฺธึ นาหุ, เอวํ ยํ อตฺตโน สตฺถาราทึ นิสฺสิตา, ตเตฺถว ‘‘เอส วาโท สุโภ’’ติ เอวํ สุภวาทา หุตฺวา ปุถู สมณพฺราหฺมณา ‘‘สสฺสโต โลโก’’ติอาทีสุ ปเจฺจกสเจฺจสุ นิวิฎฺฐาฯ

**สเพฺพ ปรวาเท ขิปนฺตี**ติ สพฺพา ปรลทฺธิโย ฉเฑฺฑนฺติฯ **อุกฺขิปนฺตี**ติ ทูรโต ขิปนฺติฯ **ปริกฺขิปนฺตี**ติ สมนฺตโต ขิปนฺติฯ **สุภวาทา**ติ นิเทฺทสสฺส อุเทฺทสปทํฯ **โสภนวาทา**ติ ‘‘เอตํ สุนฺทร’’นฺติ กเถนฺตาฯ **ปณฺฑิตวาทา**ติ ‘‘ปณฺฑิตา มย’’นฺติ เอวํ กเถนฺตาฯ **ถิรวาทา**ติ ‘‘นิโทฺทสวาทํ วทามา’’ติ กเถนฺตาฯ **ญายวาทา**ติ ‘‘ยุตฺตวาทํ วทามา’’ติ กเถนฺตาฯ **เหตุวาทา**ติ ‘‘การณสหิตํ วทามา’’ติ กเถนฺตาฯ **ลกฺขณวาทา**ติ ‘‘สลฺลเกฺขตพฺพํ วทามา’’ติ วทนฺตาฯ **การณวาทา**ติ ‘‘อุทาหรณยุตฺตวาทํ วทามา’’ติ กเถนฺตาฯ **ฐานวาทา**ติ ‘‘ปกฺกมิตุํ อสกฺกุเณยฺยวาทํ วทามา’’ติ วทนฺตาฯ

**นิวิฎฺฐา**ติ อโนฺตปวิฎฺฐาฯ **ปติฎฺฐิตา**ติ ตเตฺถว ฐิตาฯ

**๖๐**. เอวํ นิวิฎฺฐา จ **‘‘เต วาทกามา’’**ติ ทุติยคาถาฯ ตตฺถ **พาลํ ทหนฺตี มิถุ อญฺญมญฺญ**นฺติ ‘‘อยํ พาโล, อยํ พาโล’’ติ เอวํ เทฺวปิ ชนา อญฺญมญฺญํ พาลํ ทหนฺติ, พาลโต ปสฺสนฺติฯ **วทนฺติ เต อญฺญสิตา กโถชฺช**นฺติ เต อญฺญมญฺญสตฺถาราทินิสฺสิตา กลหํ วทนฺติฯ **ปสํสกามา กุสลาวทานา**ติ ปสํสตฺถิกา อุโภปิ ‘‘มยํ กุสลาวทานา ปณฺฑิตวาทา’’ติ เอวํ สญฺญิโน หุตฺวาฯ

**วาทตฺถิกา**ติ วาเทน อตฺถิกาฯ **วาทาธิปฺปายา**ติ วาทชฺฌาสยาฯ **วาทปุเรกฺขารา**ติ วาทเมว ปุรโต กตฺวา จรมานา ฯ **วาทปริเยสนํ จรนฺตา**ติ วาทเมว คเวสนํ จรมานาฯ **วิคยฺหา**ติ ปวิสิตฺวาฯ **โอคยฺหา**ติ โอตริตฺวาฯ **อโชฺฌคาเหตฺวา**ติ นิมุชฺชิตฺวาฯ **ปวิสิตฺวา**ติ อโนฺตกตฺวาฯ

**อโนชวนฺตี**ติ นิหีนโอชวตี, เตชวิรหิตาติ อโตฺถฯ **สา กถา**ติ เอสา วาจาฯ **กโถชฺชํ วทนฺตี**ติ นิเตฺตชํ ภณนฺติฯ เอวํ วทาเนสุ จ เตสุ เอโก นิยมโต เอวฯ

**๖๑**. **ยุโตฺต กถาย**นฺติ คาถาฯ ตตฺถ **ยุโตฺต กถาย**นฺติ วาทกถาย อุสฺสุโกฺกฯ **ปสํสมิจฺฉํ วินิฆาติ โหตี**ติ อตฺตโน ปสํสํ อิจฺฉโนฺต ‘‘กถํ นุ โข นิคฺคเหสฺสามี’’ติอาทินา นเยน ปุเพฺพว วาทา กถํกถี วินิฆาตี โหติฯ **อปาหตสฺมิ**นฺติ ปญฺหวีมํสเกหิ ‘‘อตฺถาปคตํ เต ภณิตํ, พฺยญฺชนาปคตํ เต ภณิต’’นฺติอาทินา นเยน อปหริเต วาเทฯ **นินฺทาย โส กุปฺปตี**ติ เอวํ อปาหตสฺมิญฺจ วาเท อุปฺปนฺนาย นินฺทาย โส กุปฺปติฯ **รนฺธเมสี**ติ ยสฺส รนฺธเมว คเวสโนฺตฯ

**โถมน**นฺติ วณฺณภณนํฯ **กิตฺติ**นฺติ ปากฎกรณํฯ **วณฺณหาริย**นฺติ คุณวฑฺฒนํฯ **ปุเพฺพว สลฺลาปา**ติ สลฺลาปโต ปุเรตรเมวฯ ‘‘กถมิทํ กถมิท’’นฺติ กถํกถา อสฺส อตฺถีติ **กถํกถีฯ ชโย นุ โข เม**ติ มม ชโยฯ **กถํ นิคฺคห**นฺติ เกน ปกาเรน นิคฺคณฺหนํฯ **ปฎิกมฺมํ กริสฺสามี**ติ มม ลทฺธึ ปริสุทฺธึ กริสฺสามิฯ **วิเสส**นฺติ อติเรกํฯ **ปฎิวิเสส**นฺติ ปุนปฺปุนํ วิเสสํฯ **อาเวฐิยํ กริสฺสามี**ติ ปริเวฐนํ กริสฺสามิฯ **นิเพฺพฐิย**นฺติ มม นิเพฺพฐนํ โมจนํ นิกฺขมนํฯ **เฉท**นฺติ วาทฉินฺทนํฯ

**มณฺฑล**นฺติ วาทสงฺฆาตํฯ **ปาริสชฺชา**ติ ปริจาริกาฯ **ปาสาริกา**ติ การณิตาฯ **อปหรนฺตี**ติ ปฏิพาหนฺติฯ

**อตฺถาปคต**นฺติ อตฺถโต อปคตํ , อโตฺถ นตฺถีติฯ **อตฺถโต อปหรนฺตี**ติ อตฺถมฺหา ปฏิพาหนฺติฯ **อโตฺถ เต ทุนฺนิโต**ติ ตว อโตฺถ น สมฺมา อุปนีโตฯ **พฺยญฺชนํ เต ทุโรปิต**นฺติ ตว พฺยญฺชนํ ทุปฺปติฏฺฐาปิตํฯ **นิคฺคโห เต อกโต**ติ ตยา นิคฺคโห น กโตฯ **ปฏิกมฺมํ เต ทุกฺกฏ**นฺติ ตยา อตฺตโน ลทฺธิปติฏฺฐาปนํ ทุฏฺฐุ กตํฯ **วิสมกถํ ทุกฺกถิต**นฺติ น สมฺมา กถิตํฯ **ทุพฺภณิต**นฺติ ภณเนฺตนปิ ทุฏฺฐุ ภณิตํฯ **ทุลฺลปิต**นฺติ น สมฺมา วิสฺสชฺชิตํฯ **ทุรุตฺต**นฺติ อญฺญถา ภณิตํฯ **ทุพฺภาสิต**นฺติ วิรูปํ ภาสิตํฯ

**นินฺทายา**ติ ครหเณนฯ **ครหายา**ติ โทสกถเนนฯ **อกิตฺติยา**ติ อคุณกถเนนฯ **อวณฺณหาริกายา**ติ อคุณวฑฺฒเนนฯ

**กุปฺปตี**ติ ปกติภาวํ ชเหตฺวา จลติฯ **พฺยาปชฺชตี**ติ โทสวเสน ปูติภาวํ อาปชฺชติฯ **ปติฏฺฐียตี**ติ โกธวเสน คณภาวํ คจฺฉติฯ **โกปญฺจา**ติ กุปิตภาวํฯ **โทสญฺจา**ติ ทูสนํฯ **อปจฺจยญฺจา**ติ อตุฏฺฐาการญฺจฯ **ปาตุกโรตี**ติ ปากฏํ กโรติฯ **รนฺธเมสี**ติ อนฺตรคเวสีฯ **วิรนฺธเมสี**ติ ฉิทฺทคเวสีฯ **อปรทฺธเมสี**ติ คุณํ อปเนตฺวา โทสเมว คเวสีฯ **ขลิตเมสี**ติ ปกฺขลนคเวสีฯ **คฬิตเมสี**ติ ปตนคเวสีฯ ‘‘ฆฏฺฏิตเมสี’’ติปิ ปาโฐ, ตสฺส ปีฬนคเวสีติ อโตฺถฯ **วิวรเมสี**ติ โทสคเวสีฯ

**๖๒**. น เกวลญฺจ โส กุปฺปติ, อปิจ โข ปน **‘‘ยมสฺส วาท’’**นฺติ คาถาฯ ตตฺถ **ปริหีนมาหุ, อปาหต**นฺติ อตฺถพฺยญฺชนาทิโต อปาหตํ ปริหีนํ วทนฺติฯ **ปริเทวตี**ติ ตโตนิมิตฺตํ โส ‘‘อญฺญํ มยา อาวชฺชิต’’นฺติอาทีหิ วิปฺปลปติฯ **โสจตี**ติ ‘‘ตสฺส ชโย’’ติอาทีนิ อารพฺภ โสจติฯ **‘‘อุปจฺจคา ม’’นฺติ อนุตฺถุนาตี**ติ ‘‘โส มํ วาเทน วาทํ อติกฺกโนฺต’’ติอาทินา นเยน สุฏฺฐุตรํ วิปฺปลปติฯ

**ปริหาปิต**นฺติ น วฑฺฒิตํฯ **อญฺญํ มยา อาวชฺชิต**นฺติ อญฺญํ การณํ มยา อวนมิตํฯ **จินฺติต**นฺติ วีมํสิตํฯ **มหาปโกฺข**ติ มหโนฺต ญาติปโกฺข เอตสฺสาติ มหาปโกฺขฯ **มหาปริโส**ติ มหาปริจาริกปริโสฯ **มหาปริวาโร**ติ มหาทาสทาสิปริวาโรฯ **ปริสา จายํ วคฺคา**ติ อยญฺจ ปริสา วคฺคา, น เอกาฯ **ปุน ภญฺชิสฺสามี**ติ ปุน ภินฺทิสฺสามิฯ

**๖๓**. **เอเต วิวาทา สมเณสู**ติ เอตฺถ ปน สมณา วุจฺจนฺติ พาหิรปริพฺพาชกาฯ **เอเตสุ อุคฺฆาตินิฆาติ โหตี**ติ เอเตสุ วาเทสุ ชยปราชยาทิวเสน จิตฺตอุคฺฆาตนิฆาตํ วา ปาปุณโนฺต อุคฺฆาติ จ นิฆาติ จ โหติฯ **วิรเม กโถชฺช**นฺติ ปชเหยฺย กลหํฯ **น หญฺญทตฺถตฺถิ ปสํสลาภา**ติ น หิ เอตฺถ ปสํสลาภโต อโญฺญ อโตฺถ อตฺถิฯ **อุตฺตาโน วา**ติ น คมฺภีโรติ อโตฺถ ‘‘ปญฺจิเม กามคุณา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๖.๖๓) วิยฯ

**คมฺภีโร วา**ติ ทุปฺปเวโส อปฺปติโฏฺฐ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท วิยฯ **คูโฬฺห วา**ติ ปฏิจฺฉโนฺน หุตฺวา ฐิโต ‘‘อภิรม นนฺท อหํ เต ปาฏิโภโค’’ติอาทีสุ (อุทา. ๒๒) วิยฯ **ปฏิจฺฉโนฺน วา**ติ อปากโฏ ‘‘มาตรํ ปิตรํ หนฺตฺวา’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๒๙๔; เนตฺติ. ๑๑๓) วิยฯ **เนยฺโย วา**ติ นีหริตฺวา กเถตโพฺพ ‘‘อสโทฺธ อกตญฺญู จา’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๙๗) วิยฯ **นีโต วา**ติ ปาฬิยา ฐิตนิยาเมน กเถตโพฺพ ‘‘จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว, อริยวํสา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๒๘) วิยฯ **อนวโชฺช วา**ติ นิโทฺทสโตฺถ ‘‘กุสลา ธมฺมา’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ติกมาติกา ๑) วิยฯ **นิกฺกิเลโส วา**ติ กิเลสวิรหิโต

วิปสฺสนา วิยฯ **โวทาโน วา**ติ ปริสุโทฺธ โลกุตฺตรํ วิยฯ **ปรมโตฺถ วา**ติ อุตฺตมโตฺถ อุตฺตมตฺถภูโต อโตฺถ ขนฺธธาตุอายตนนิพฺพานานิ วิยฯ

**๖๔**. ฉฏฺฐคาถายโตฺถ – ยสฺมา จ น หญฺญทตฺถตฺถิ ปสํสลาภา, ตสฺมา ปรมํ ลาภํ ลภโนฺตปิ ‘‘สุนฺทโร อยํ’’นฺติ **ตตฺถ** ทิฏฺฐิยา **ปสํสิโต วา ปน โหตี**ติ ตํ **วาทํ ปริสาย มเชฺฌ** ทีเปตฺวา ตโต โส เตน ชยเตฺถน ตุฏฺฐึ วา ทนฺตวิทํสกํ วา อาปชฺชโนฺต **หสฺสติ,** มาเนน จ **อุนฺนมติ**ฯ กึ การณํ? ยสฺมา ตํ ชยตฺถํ **ปปฺปุยฺย ยถามโน** ชาโตฯ

**ถมฺภยิตฺวา**ติ ปูเรตฺวาฯ **พฺรูหยิตฺวา**ติ วเฑฺฒตฺวาฯ อิมิสฺสา คาถาย นิเทฺทโส อุตฺตานโตฺถฯ

**๖๕**. เอวํ อุนฺนมโต จ **‘‘ยา อุนฺนตี’’**ติ คาถาฯ ตตฺถ **มานาติมานํ วทเต ปเนโส**ติ เอโส ปน ตํ อุนฺนตึ ‘‘วิฆาตภูมี’’ติ อพุชฺฌมาโน มานญฺจ อติมานญฺจ วทติฯ เอวํ อิมิสฺสาปิ คาถาย นิเทฺทโส อุตฺตานโตฺถฯ

**๖๖**. เอวํ วาเท โทสํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตสฺส วาทํ อสมฺปฏิจฺฉโนฺต **‘‘สูโร’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **ราชขาทายา**ติ ราชขาทนีเยน, ภตฺตเวตเนนาติ วุตฺตํ โหติฯ **อภิคชฺชเมติ ปฏิสูรมิจฺฉ**นฺติ ยถา โส ปฏิสูรํ อิจฺฉโนฺต อภิคชฺชโนฺต เอติ, เอวํ ทิฏฺฐิคติโก ทิฏฺฐิคติกนฺติ ทเสฺสติฯ **เยเนว โส เตน ปเลหี**ติ เยน โส ตุยฺหํ ปฏิสูโร, เตน คจฺฉฯ **ปุเพฺพว นตฺถิ ยทิทํ ยุธายา**ติ ยํ ปน กิเลสชาตํ ยุทฺธาย สิยา, ตํ อิท ปุเพฺพว นตฺถิ, โพธิมูเลเยวสฺส ปหีนนฺติ ทเสฺสติฯ

**สูโร**ติ นิเทฺทสสฺส อุเทฺทสปทํฯ สุฏฺฐุ อุโร สูโร, วิสฺสฏฺฐอุโร นินฺนอุโรติ อโตฺถฯ **วีโร**ติ ปรกฺกมวโนฺตฯ **วิกฺกโนฺต**ติ สงฺคามํ ปวิสโนฺตฯ **อภีรู**ติอาทโย วุตฺตนยา เอวฯ **ปุโฏฺฐ**ติ นิเทฺทสสฺส อุเทฺทสปทํฯ **โปสิโต**ติ ถูลกโตฯ **อาปาทิโต**ติ อุปเฑฺฒพลิโต ปฏิปาทิโตฯ **วเฑฺฒิโต**ติ ตโต ตโต ภาวิโตฯ

**คชฺชโนฺต**ติ อพฺยตฺตสเรน คชฺชโนฺตฯ **อุคฺคชฺชโนฺต**ติ อุกฺกุฏฺฐึ กโรโนฺตฯ **อภิคชฺชโนฺต**ติ สีหนาทํ กโรโนฺตฯ **เอตี**ติ อาคจฺฉติฯ **อุเปตี**ติ ตโต สมีปํ คจฺฉติฯ **อุปคจฺฉตี**ติ ตโต สมีปํ คนฺตฺวา น นิวตฺตติฯ **ปฏิสูร**นฺติ นิพฺภยํฯ **ปฏิปุริส**นฺติ สตฺตุปุริสํฯ **ปฏิสตฺตุ**นฺติ สตฺตุ หุตฺวา อภิมุเข ฐิตํฯ **ปฏิมลฺล**นฺติ ปฏิเสธํ หุตฺวา ยุชฺฌนฺตํฯ **อิจฺฉโนฺต**ติ อากงฺขมาโนฯ

**ปเลหี**ติ คจฺฉฯ **วชา**ติ มา ติฏฺฐฯ **คจฺฉา**ติ สมีปํ อุปสงฺกมฯ **อภิกฺกมา**ติ ปรกฺกมํ กโรหิฯ

**โพธิยา มูเล**ติ มหาโพธิรุกฺขสฺส สมีเปฯ **เย ปฏิเสนิกรา กิเลสา**ติ เย กิเลสา ปฏิปกฺขกราฯ **ปฏิโลมกรา**ติ ปฏาณีกราฯ **ปฏิกณฺฏกกรา**ติ วินิวิชฺฌนกราฯ **ปฏิปกฺขกรา**ติ สตฺตุกราฯ

**๖๗**. อิโต ปรํ เสสคาถา ปากฏสมฺพนฺธา เอวฯ ตตฺถ **วิวาทยนฺตี**ติ วิวทนฺติฯ **ปฏิเสนิกตฺตา**ติ ปฏิโลมการกาฯ ‘‘น ตฺวํ อิมํ ธมฺมวินยํ อาชานาสี’’ติอาทินา นเยน วิรุทฺธวจนํ วิวาโทฯ

**สหิตํ เม**ติ มม วจนํ อตฺถสํหิตํฯ **อสหิตํ เต**ติ ตว วจนํ อนตฺถสํหิตํฯ **อธิจิณฺณํ เต วิปราวตฺต**นฺติ ยํ ตํ อธิจิณฺณํ จิรกาลเสวนวเสน ปคุณํ, ตํ มม วาทํ อาคมฺม นิวตฺตํฯ **อาโรปิโต เต วาโท**ติ ตุยฺหํ อุปริ มยา โทโส อาโรปิโตฯ **จร วาทปฺปโมกฺขายา**ติ ภตฺตปุฏํ อาทาย ตํ ตํ

อุปสงฺกมิตฺวา วาทา ปโมกฺขตฺถาย อุตฺตรํ ปริเยสมาโน วิจรฯ **นิเพฺพเฐหิ วา**ติ อถ วา มยา อาโรปิตโทสโต อตฺตานํ โมเจหิฯ **สเจ ปโหสี**ติ สเจ สโกฺกสิฯ

**อาเวฐิยาย อาเวฐิย**นฺติ อาเวเฐตฺวา นิวตฺตเนน นิวตฺตนํฯ **นิเพฺพฐิยาย นิเพฺพฐิย**นฺติ โทสโต โมจเนน โมจนํฯ **เฉเทน เฉท**นฺติ เอวมาทิ เหฎฺฐา วุตฺตนยตฺตา ยถาโยคํ โย เชตพฺพํฯ

๖๘. **วิเสนิกตฺวา**ติ กิเลสเสนํ วินาเสตฺวาฯ **กึ ลเภถา**ติ ปฎิมลฺลํ กึ ลภิสฺสสิฯ **ปสูรา**ติ ตํ ปริพฺพาชกํ อาลปติฯ **เยสีธ นตฺถี**ติ เยสํ อิธ นตฺถิฯ อิมายปิ คาถาย นิเทฺทโส อุตฺตาน โตฺถเยวฯ

๖๙. **ปวิตกฺก**นฺติ ‘‘ชโย นุ โข เม ภวิสฺสตี’’ติอาทีนิ วิตเกฺกโนฺตฯ **โธเนน ยุคํ สมา คมา**ติ ธุตกิเลเสน พุเทฺธน สทฺธึ ยุคคฺคาหํ สมาปโนฺนฯ **น หิ ตฺวํ สกฺขสิ สมฺปยาตเว**ติ โกตฺถุอาทโย วิย สีหาทีหิ โธเนน สห ยุคํ คเหตฺวา เอกปทมฺปิ สมฺปยาตุํ ยุคคฺคาหเมว วา สมฺปาเทตุํ น สกฺขิสฺสสีติฯ

**มโน**ติ นิเทฺทสสฺส อุเทฺทสปทํฯ **จิตฺต**นฺติ จิตฺตตาย จิตฺตํฯ ‘‘อารมฺมณํ มินมานํ ชานา ตี’’ติ มโนฯ **มานส**นฺติ มโน เอวฯ ‘‘อนฺตลิกฺขจโร ปาโส, ยฺวายํ จรติ มานโส’’ติ (มหาว. ๓๓; สํ. นิ. ๑.๑๕๑) หิ เอตฺถ ปน สมฺปยุตฺตกธโมฺม มานโสติ วุโตฺตฯ

> ‘‘กถญฺหิ ภควา ตุยฺหํ, สาวโก สาสเน รโต;
> อปฺปตฺตมานโส เสโกฺข, กาลํกยิรา ชเนสุตา’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๕๙) –

เอตฺถ อรหตฺตํ มานสนฺติ วุตฺตํฯ อิธ ปน มโนว มานสํ, พฺยญฺชนวเสน เหตํ ปทํ วฑฺฒิตํฯ

**หทย**นฺติ จิตฺตํฯ ‘‘จิตฺตํ วา เต ขิปิสฺสามิ, หทยํ วา เต ผาเลสฺสามี’’ติ (สุ. นิ. อาฬวกสุตฺต; สํ. นิ. ๑.๒๓๗) เอตฺถ อุโร หทยนฺติ วุตฺตํฯ ‘‘หทยา หทยํ มเญฺญ อญฺญาย ตจฺฉตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๖๓) เอตฺถ จิตฺตํฯ ‘‘วกฺกํ หทย’’นฺติ (ที. นิ. ๒.๓๗๗; ม. นิ. ๑.๑๑๐; ขุ. ปา. ๓.ทฺวตฺตึสา การ) เอตฺถ หทยวตฺถุฯ อิธ ปน จิตฺตเมว อพฺภนฺตรเฎฺฐน ‘‘หทย’’นฺติ วุตฺตํฯ ตเมว ปริ สุทฺธเฎฺฐน **ปณฺฑรํ,** ภวงฺคํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ ยถาห ‘‘ปภสฺสรมิทํ, ภิกฺขเว, จิตฺตํ, ตญฺจ โข อา คนฺตุเกหิ อุปกฺกิเลเสหิ อุปกฺกิลิฎฺฐ’’นฺติ (อ. นิ. ๑.๔๙)ฯ ตโต นิกฺขนฺตตฺตา ปน อกุสลมฺปิ คงฺ คาย นิกฺขนฺตา นที คงฺคา วิย โคธาวริโต นิกฺขนฺตา โคธาวริ วิย จ ‘‘ปณฺฑร’’เนฺตฺวว วุตฺตํฯ

**มโน มนายตน**นฺติ อิธ ปน มโนคหณํ มนเสฺสว อายตนภาวทีปนตฺถํฯ เตเนตํ ทีเปติ ‘‘นยิทํ เทวายตนํ วิย มนสฺส อายตนตฺตา มนายตนํ, อถ โข มโน เอว อายตนํ มนายตน’’นฺ ติฯ ตตฺถ นิวาสฎฺฐานเฎฺฐน อากรเฎฺฐน สโมสรณฎฺฐานเฎฺฐน สญฺชาติเทสเฎฺฐน การณเฎฺฐน จ **อายตนํ** เวทิตพฺพํฯ ตถา หิ โลเก ‘‘อิสฺสรายตนํ วาสุเทวายตน’’นฺติอาทีสุ นิวาสฎฺฐานํ อายตนนฺติ วุจฺจติ ฯ ‘‘สุวณฺณายตนํ รชตายตน’’นฺติอาทีสุ อากโรฯ สาสเน ปน ‘‘มโนรเม อายตเน, เสวนฺติ นํ วิหงฺคมา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๕.๓๘) สโมสรณฎฺฐานํฯ ‘‘ทกฺขิณาปโถ คุนฺนํ อายตน’’นฺติอาทีสุ สญฺชาติเทโสฯ ‘‘ตตฺร ตเตฺรว สกฺขิภพฺพตํ ปาปุณาติ สติ สติอายตเน’’ติ อาทีสุ (อ. นิ. ๓.๑๐๒; ม. นิ. ๓.๑๕๘) การณํฯ อิธ ปน สญฺชาติเทสเฎฺฐน สโมสรณฎฺฐาน เฎฺฐน การณเฎฺฐนาติ ติธาปิ วฎฺฎติฯ

ผสฺสาทโย หิ ธมฺมา เอตฺถ สญฺชายนฺตีติ สญฺชาติเทสเฏฺฐนปิ เอตํ อายตนํฯ พหิทฺธา รูปสทฺทคนฺธรสโผฏฺฐพฺพา อารมฺมณภาเวเนตฺถ โอสรนฺตีติ สโมสรณฏฺฐานเฏฺฐนปิ อายตนํ ฯ ผสฺสาทีนํ ปน สหชาตาทิปจฺจยเฏฺฐน การณตฺตา การณเฏฺฐนาปิ อายตนนฺติ เวทิตพฺพํฯ **มนินฺทฺริยํ** วุตฺตตฺถเมวฯ

วิชานาตีติ **วิญฺญาณํ**ฯ วิญฺญาณเมว ขนฺธ **วิญฺญาณกฺขนฺโธ**ฯ ตสฺส ราสิอาทิวเสน อ โตฺถ เวทิตโพฺพฯ ‘‘มหาอุทกกฺขนฺธเตฺวว สงฺขํ คจฺฉตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๕๑) เอตฺถ หิ ราสเฏฺฐน ขนฺธ วุโตฺตฯ ‘‘สีลกฺขนฺโธ สมาธิกฺขนฺโธ’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๓๕๕) คุณเฏฺฐนฯ ‘‘อทฺทส โข ภควา มหนฺตํ ทารุกฺขนฺธ’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๒๔๑) เอตฺถ ปณฺณตฺติมตฺตเฏฺฐนฯ อิธ ปน รูฬฺหิโต ข โนฺธ วุโตฺตฯ ราสเฏฺฐน หิ วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส เอกเทโส เอกํ วิญฺญาณํฯ ตสฺมา ยถา รุกฺขสฺส เอกเทสํ ฉินฺทโนฺต รุกฺขํ ฉินฺทตีติ วุจฺจติ, เอวเมว วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส เอกเทสภูตํ เอกมฺปิ วิญฺ ญาณํ รูฬฺหิโต วิญฺญาณกฺขโนฺธติ วุตฺตํฯ

**ตชฺชา มโนวิญฺญาณธาตู**ติ เตสํ ผสฺสาทีนํ ธมฺมานํ อนุจฺฉวิกา มโนวิญฺญาณธาตุฯ อิมสฺมิญฺหิ ปเท เอกเมว จิตฺตํ มินนเฏฺฐน มโน, วิชานนเฏฺฐน วิญฺญาณํ, สภาวเฏฺฐน นิสฺสตฺตเฏฺฐน วา ธาตูติ ตีหิ นาเมหิ วุตฺตํฯ

**สทฺธิํ ยุคํ สมาคม**นฺติ เอกปฺปหาเรน สทฺธิํฯ **สมฺมาคนฺตฺวา**ติ ปาปุณิตฺวาฯ **ยุคคฺคาหํ คณฺหิตฺวา**ติ ยุคปฏิภาคํ คเหตฺวาฯ **สากเจฺฉตุ**นฺติ สทฺธิํ กเถตุํฯ **สลฺลปิตุ**นฺติ อลฺลาปสลฺลาปํ กาตุํฯ **สากจฺฉํ สมาปชฺชิตุ**นฺติ สทฺธิํ กถนํ ปฏิปชฺชิตุํฯ น ปฏิพลภาเว การณํ ทเสฺสตุํ **‘‘ตํ กิสฺสเหตุ, ปสูโร ปริพฺพาชโก หีโน**’’ติอาทิมาหฯ **โส หิ ภควา อโคฺค จา**ติ อสทิสทา นอคฺคตฺตา อสมานปญฺญตฺตา อโคฺค จฯ **เสโฏฺฐ จา**ติ สพฺพคุเณหิ อปฺปฏิสมเฏฺฐน เสโฏฺฐ จฯ **โมโกฺข จา**ติ สวาสเนหิ กิเลเสหิ มุตฺตตฺตา โมโกฺข จฯ **อุตฺตโม จา**ติ อตฺตโน อุตฺตริตรวิ รหิตตฺตา อุตฺตโม จฯ **ปวโร จา**ติ สพฺพโลเกน อภิปตฺถนียตฺตา ปวโร จฯ **มเตฺตน มาตเงฺ คนา**ติ ปภินฺนมเทน หตฺถินาฯ

**โกตฺถุโก**ติ ชิรณสิงฺคาโลฯ **สีเหน มิครญฺญา สทฺธิ**นฺติ เกสรสีเหน มิคราเชน สหฯ **ตรุณโก**ติ ฉาปโกฯ **เธนุปโก**ติ ขีรปโกฯ **อุสเภนา**ติ มงฺคลสมฺมเตน อุสเภนฯ **จลกกุนา สทฺธิ**นฺติ จลมานกกุนา สทฺธิํฯ **ธโงฺก**ติ กาโกฯ **ครุเฬน เวนเตยฺยน สทฺธิ**นฺติ เอตฺถ **ครุเฬนา**ติ ชาติวเสน นามํฯ **เวนเตยฺยนา**ติ โคตฺตวเสนฯ **จณฺฑาโล**ติ ฉวจณฺฑาโลฯ **รญฺญา จกฺกวตฺตินา**ติ จาตุทฺทีปิกจกฺกวตฺตินาฯ **ปํสุปิสาจโก**ติ กจวรฉฑฺฑนฏฺฐาเน นิพฺพตฺตโก ย โกฺขฯ **อิเนฺทน เทวรญฺญา สทฺธิ**นฺติ สเกฺกน เทวราเชน สหฯ **โส หิ ภควา มหาปโญฺญ**ติ อาทีนิ ฉปฺปทานิ เหฏฺฐา วิตฺถาริตานิฯ ตตฺถ **ปญฺญาปเภทกุสโล**ติ อตฺตโน อนนฺตวิกเปฺป ปญฺญาเภเท เฉโกฯ **ปภินฺนญาโณ**ติ อนนฺตปฺปเภทปตฺตญาโณฯ เอเตน ปญฺญาปเภทกุสล เตฺตปิ สติ ตาสํ ปญฺญานํ อนนฺตเภทตฺตํ ทเสฺสติฯ **อธิคตปฏิสมฺภิโท**ติ ปฏิลทฺธอคฺคจตุปฏิ สมฺภิทญาโณฯ **จตุเวสารชฺชปฺปโตฺต**ติ จตฺตาริ วิสารทภาวสงฺขาตานิ ญาณานิ ปโตฺตฯ ยถาห –

> ‘‘สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เต ปฏิชานโต ‘อิเม ธมฺมา อนภิสมฺพุทฺธา’ติ, ตตฺร วต มํ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา เทโว วา มาโร วา พฺรหฺมา วา โกจิ วา โลกสฺมิํ สหธเมฺมน ปฏิโจเทสฺสตีติ นิมิตฺตเมตํ, ภิกฺขเว, น สมนุปสฺสามิ, เอตมหํ, ภิกฺขเว, นิมิตฺตํ อสมนุ ปสฺสโนฺต เขมปฺปโตฺต อภยปฺปโตฺต เวสารชฺชปฺปโตฺต วิหรามิฯ

> ‘‘ขีณาสวสฺส เต ปฏิชานโต ‘อิเม อาสวา อปริกฺขีณา’ติ…เป…. ‘เย โข ปน เต อนฺตรายิกา ธมฺมา วุตฺตา, เต ปฏิเสวโต นาลํ อนฺตรายายา’’ติ…เป…. ยสฺส โข ปน เต อตฺถาย ธมฺโม เทสิโต, โส น นิยฺยาติ ตกฺกรสฺส สมฺมา ทุกฺขกฺขยายาติ, ตตฺร วต มํ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา เทโว วา มาโร วา พฺรหฺมา วา โกจิ วา โลกสฺมึ สหธมฺเมน ปฏิโจเทสฺสตีติ นิมิตฺตเมตํ, ภิกฺขเว, น สมนุปสฺสามิ, เอตมหํ, ภิกฺขเว, นิมิตฺตํ อสมนุปสฺสนฺโต เขมปฺปตฺโต อภยปฺปตฺโต เวสารชฺชปฺปตฺโต วิหรามี’’ติ (อ. นิ. ๔.๘; ม. นิ. ๑.๑๕๐)ฯ

**ทสพลพลธารี**ติ ทส พลานิ เอเตสนฺติ ทสพลา, ทสพลานํ พลานิ ทสพลพลานิ, ตานิ ทสพลพลานิ ธารยตีติ ทสพลพลธารี, ทสพลญาณพลธารีติ อตฺโถฯ เอเตหิ ตีหิ วจเนหิ อนนฺตปฺปเภทานํ เนยฺยานํ ปเภทมฺขมตฺตํ ทสฺสิตํฯ โสเยว ปญฺญาปโยควเสน อภิมงฺคลสมฺมตเฏฺฐน **ปุริสาสโภ**ฯ อสนฺตาสเฏฺฐน **ปุริสสีโห**ฯ มหนฺตเฏฺฐน **ปุริสนาโค**ฯ ปชานนเฏฺฐน **ปุริสาชโญฺญ**ฯ โลกกิจฺจธุรวหนเฏฺฐน **ปุริสโธรโยฺห**ฯ

อถ เตชาทิกํ อนนฺตญาณโต ลทฺธํ คุณวิเสสํ ทเสฺสตุกาโม เตสํ เตชาทีนํ อนนฺตญาณมูลภาวํ ทเสฺสนฺโต **‘‘อนนฺตญาโณ**’’ติ วตฺวา **‘‘อนนฺตเตโช**’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อนนฺตญาโณ**ติ คณนวเสน จ ปภาววเสน จ อนฺตวิรหิตญาโณฯ **อนนฺตเตโช**ติ เวเนยฺยสนฺตาเน โมหตมวิธมเนน อนนฺตญาณเตโชฯ **อนนฺตยโส**ติ ปญฺญาคุเณเหว โลกตฺตยวิตฺถตานนฺตกิตฺติโฆโสฯ **อโฑฺฒ**ติ ปญฺญาธนสมิทฺธิยา สมิโทฺธฯ **มหทฺธโน**ติ ปญฺญาธนวฑฺฒเตฺตปิ ปภาวมหเตฺตน มหนฺตํ ปวตฺตปญฺญาธนมสฺสาติ มหทฺธโนฯ ‘‘มหาธโน’’ติ วา ปาโฐฯ **ธนวา**ติ ปสํสิตพฺพปญฺญาธนวตฺตา นิจฺจยุตฺตปญฺญาธนวตฺตา อติสยภาเวน ปญฺญาธนวตฺตา ธนวาฯ เอเตสุปิ หิ ตีสุ อเตฺถสุ อิทํ วจนํ สทฺทวิทู อิจฺฉนฺติฯ

เอวํ ปญฺญาคุเณน ภควโต อตฺตสมฺปตฺติสิทฺธึ ทเสฺสตฺวา ปุน ปญฺญาคุเณเนว โลกหิตสมฺปตฺติสิทฺธึ ทเสฺสนฺโต **‘‘เนตา**’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ เวเนยฺเย สํสารสงฺขาตภยฏฺฐานโต นิพฺพานสงฺขาตํ เขมฏฺฐานํ **เนตา** ฯ ตตฺถ นยนกาเล เอว สํวรวินยปหานวินยวเสน เวเนยฺเย **วิเนตา**ฯ ธมฺมเทสนากาเล เอว สํสยเจฺฉทเนน **อนุเนตา**ฯ สํสยํ ฉินฺทิตฺวา สญฺญาเปตพฺพํ อตฺถํ **ปญฺญาเปตา**ฯ ตถา ปญฺญาปิตานํ นิจฺฉยกรเณน **นิชฺฌาเปตา**ฯ ตถา นิชฺฌาปิตสฺส อตฺถสฺส ปฏิปตฺติปโยชนวเสน **เปเกฺขตา**ฯ ตถาปฏิปเนฺน ปฏิปตฺติพเลน **ปสาเทตา**ฯ **โส หิ ภควา**ติ เอตฺถ **หิ**-กาโร อนนฺตรํ วุตฺตสฺส อตฺถสฺส การโณปเทเส นิปาโตฯ

**อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตา**ติ สกสนฺตาเน นอุปฺปนฺนปุพฺพสฺส ฉอสาธารณญาณเหตุภูตสฺส อริยมคฺคสฺส โพธิมูเล โลกหิตตฺถํ สกสนฺตาเน อุปฺปาเทตาฯ **อสญฺชาตสฺส มคฺคสฺส สญฺชเนตา**ติ เวเนยฺยสนฺตาเน อสญฺชาตปุพฺพสฺส สาวกปารมีญาณเหตุภูตสฺส อริยมคฺคสฺส ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนโต ปภุติ ยาวชฺชกาลา เวเนยฺยสนฺตาเน สญฺชเนตาฯ สาวกเวเนยฺยานมฺปิ หิ สนฺตาเน ภควตา วุตฺตวจเนเนว อริยมคฺคสฺส สญฺชนนโต ภควา สญฺชเนตา นาม โหติฯ **อนกฺขาตสฺส มคฺคสฺส อกฺขาตา**ติ อฏฺฐธมฺมสมนฺนาคตานํ พุทฺธภาวาย กตาภินีหารานํ โพธิสตฺตานํ พุทฺธภาวาย พฺยากรณํ ทตฺวา อนกฺขาตปุพฺพสฺส ปารมิตามคฺคสฺส ‘‘พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากรณมเตฺตเนว โพธิมูเล อุปฺปชฺชิตพฺพสฺส อริยมคฺคสฺส อกฺขาตาฯ อยํ นโย ปเจฺจกโพธิสตฺตพฺยากรเณปิ ลพฺภติเยวฯ **มคฺคญฺญู**ติ ปจฺจเวกฺขณาวเสน อตฺตโน อุปฺปาทิตสฺส อริยมคฺคสฺส ญาตาฯ **มคฺควิทู**ติ เวเนยฺยสนฺตาเน ชเนตพฺพสฺส อริยมคฺคสฺส กุ

สโลฯ **มคฺคโกวิโท**ติ โพธิสตฺตานํ อกฺขาตพุพมเคฺค วิจกฺขโณฯ อถ วา อภิสโมฺพธิปฏิปตฺติ **มคฺคญฺญู**, ปเจฺจกโพธิปฏิปตฺติ **มคฺควิทู**, สาวกโพธิปฏิปตฺติ **มคฺคโกวิโท**ฯ อถ วา –

> ‘‘เอเตน มเคฺคน ตรึสุ ปุเพฺพ,
> ตริสฺสนฺติ เย จ ตรนฺติ โอฆ’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๕.๔๐๙) –

วจนโต ยถาโยคํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนพุทฺธปเจฺจกพุทฺธสาวกานํ มคฺควเสน จ สุญฺญตานิมิตฺตอปฺปณิหิตมคฺควเสน จ อุคฺฆฏิตญฺญูวิปญฺจิตญฺญูเนยฺยปุคฺคลานํ มคฺควเสน จ ยถากฺกเมเนตฺถ โยชนํ กโรนฺติ ฯ **มคฺคานุคา จ ปนสฺสา**ติ ภควโต คตมคฺคานุคามิโน หุตฺวาฯ เอตฺถ **จ**-สโทฺท เหตุอเตฺถ นิปาโต, เอเตน จ ภควตา มคฺคุปฺปาทนาทิคุณาธิคมาย เหตุ วุโตฺต โหติฯ **ปน**-สโทฺท กตเตฺถ นิปาโต, เตน ภควตา กตมคฺคกรณํ วุตฺตํ โหติฯ **ปจฺฉา สมนฺนาคตา**ติ ปฐมํ คตสฺส ภควโต ปจฺฉา สีลาทิคุเณน สมนฺนาคตาฯ อิติ เถโร ‘‘อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตา’’ติอาทีหิ ยสฺมา สเพฺพปิ ภควโต สีลาทโย คุณา อรหตฺตมคฺคเมว นิสฺสาย อาคตา, ตสฺมา อรหตฺตมคฺคเมว นิสฺสาย คุณํ กเถสิฯ

**ชานํ ชานาตี**ติ ชานิตพฺพํ ชานาติ, สพฺพญฺญุตาย ยํกิญฺจิ ปญฺญาย ชานิตพฺพํ นาม อตฺถิ, ตํ สพฺพํ ปญฺจเนยฺยปถภูตํ ปญฺญาย ชานาตีติ อโตฺถฯ **ปสฺสํ ปสฺสตี**ติ ปสฺสิตพฺพํ ปสฺสติ, สพฺพทสฺสาวิตาย ตํเยว เนยฺยปถํ จกฺขุนา ทิฏฺฐํ วิย กโรโนฺต ปญฺญาจกฺขุนา ปสฺสตีติ อโตฺถฯ ยถา วา เอกโจฺจ วิปรีตํ คณฺหโนฺต ชานโนฺตปิ น ชานาติ, ปสฺสโนฺตปิ น ปสฺสติ, น เอวํ ภควาฯ ภควา ปน ยถาสภาวํ คณฺหโนฺต ชานโนฺต ชานาติเยว, ปสฺสโนฺต ปสฺสติเยวฯ สฺวายํ นยน ปริณายกเฏฺฐน **จกฺขุภูโต**ฯ วิทิตตาทิอเตฺถน **ญาณภูโต**ฯ อวิปรีตสภาวเฏฺฐน วา ปริยตฺติธมฺมปวตฺตนโต หทเยน จิเนฺตตฺวา วาจาย นิจฺฉาริตธมฺมมโยติ วา **ธมฺมภูโต**ฯ เสฏฺฐเฏฺฐน **พฺรหฺมภูโต**ฯ อถ วา จกฺขุ วิย ภูโตติ **จกฺขุภูโต**ฯ ญาณํ วิย ภูโตติ **ญาณภูโต**ฯ อวิปรีตธโมฺม วิย ภูโตติ **ธมฺมภูโต**ฯ พฺรหฺมา วิย ภูโตติ **พฺรหฺมภูโต**ฯ ยฺวายํ ธมฺมสฺส วจนโต วตฺตนโต วา **วตฺตา**ฯ นานปฺปกาเรหิ วจนโต วตฺตนโต วา **ปวตฺตา**ฯ อตฺถํ นีหริตฺวา ทสฺสนโต **อตฺถสฺส นิเนฺนตา**ฯ อมตาธิคมาย ปฏิปตฺติเทสนโต, อมตปฺปกาสนาย วา ธมฺมเทสนาย อมตสฺส อธิคมาปนโต **อมตสฺส ทาตา**ฯ โลกุตฺตรสฺส ธมฺมสฺส อุปฺปาทิตตฺตา เวเนยฺยานุรูเปน ยถาสุขํ โลกุตฺตรธมฺมสฺส ทาเนน จ ธเมฺมสุ อิสฺสโรติ **ธมฺมสฺสามี**ฯ ตถาคตปทํ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถํฯ

อิทานิ ‘‘ชานํ ชานาตี’’ติอาทีหิ วุตฺตคุณํ สพฺพญฺญุตาย วิเสเสตฺวา ทเสฺสตุกาโม สพฺพญฺญุตํ สาเธโนฺต **‘‘นตฺถี’’**ติอาทิมาหฯ เอวํภูตสฺส หิ ตสฺส ภควโต ปารมิตาปุญฺญผลปฺปภาวนิปฺผเนฺนน อรหตฺตมคฺคญาเณน สพฺพธเมฺมสุ สวาสนสฺส สโมฺมหสฺส วิหตตฺตา อสโมฺมหโต สพฺพธมฺมานํ ญาตตฺตา **อญฺญาตํ** นาม นตฺถิฯ ตเถว จ สพฺพธมฺมานํ จกฺขุนา วิย ญาณจกฺขุนา ทิฏฺฐตฺตา **อทิฏฺฐํ** นาม นตฺถิฯ ญาเณน ปตฺตตฺตา **อวิทิตํ** นาม นตฺถิฯ อสโมฺมหสจฺฉิกิริยาย สจฺฉิกตตฺตา **อสจฺฉิกตํ** นาม นตฺถิฯ อสโมฺมหปญฺญาย ผุฏฺฐตฺตา ปญฺญาย **อผสฺสิตํ** นาม นตฺถิฯ

**ปจฺจุปฺปนฺน**นฺติ ปจฺจุปฺปนฺนํ กาลํ วา ธมฺมํ วาฯ **อุปาทายา**ติ อาทาย, อโนฺตกตฺวาติ อโตฺถฯ อุปาทายวจเนเนว กาลวินิมุตฺตํ นิพฺพานมฺปิ คหิตเมว โหติฯ ‘‘อตีตา’’ทิวจนานิ จ ‘‘นตฺถี’’ติอาทิวจเนเนว ฆฏิยนฺติ, ‘‘สเพฺพ’’ติอาทิวจเนน วาฯ **สเพฺพ ธมฺมา**ติ สพฺพสงฺขตาสงฺขตธมฺมปริยาทานํฯ **สพฺพากาเรนา**ติ สพฺพธเมฺมสุ เอเกกเสฺสว ธมฺมสฺส อนิจฺจาการาทิสพฺพาการปริยาทานํฯ **ญาณมุเข**ติ ญาณาภิมุเขฯ **อาปาถํ อาคจฺฉนฺตี**ติ โอสรณํ อุเปนฺติฯ **ชานิตพฺพ**นฺติ ปทํ **เนยฺย**นฺติ ปทสฺส อตฺถวิวรณตฺถํ วุตฺตํฯ

**อตฺตโตฺถ วา**ติอาทีสุ **วา**-สโทฺท สมุจฺจยโตฺถฯ **อตฺตโตฺถ**ติ อตฺตโน อโตฺถฯ **ปรโตฺถ**ติ ปเรสํ ติณฺณํ โลกานํ อโตฺถฯ **อุภยโตฺถ**ติ อตฺตโน จ ปเรสญฺจาติ สกิํเยว อุภินฺนํ อโตฺถฯ **ทิฎฺฐธมฺมิโก**ติ ทิฎฺฐธเมฺม นิยุโตฺต, ทิฎฺฐธมฺมปฺปโยชโน วา อโตฺถฯ สมฺปราเย นิยุโตฺต, สมฺปรายปฺปโยชโน วา **สมฺปรายิโกฯ อุตฺตาโน**ติอาทีสุ โวหารวเสน วตฺตโพฺพ สุขปติฎฺฐตฺตา อุตฺตาโน ฯ โวหารํ อติกฺกมิตฺวา วตฺตโพฺพ สุญฺญตาปฎิสํยุโตฺต ทุกฺขปติฎฺฐตฺตา **คมฺภีโร**ฯ โลกุตฺตโร อจฺจนฺตติโรกฺขตฺตา **คูโฬฺห**ฯ อนิจฺจตาทิโก ฆนาทีหิ ปฎิจฺฉนฺนตฺตา **ปฎิจฺฉโนฺน**ฯ อปจฺรโวหาเรน วตฺตโพฺพ ยถารุตํ อคฺคเหตฺวา อธิปฺปายสฺส เนตพฺพโต **เนโยฺย**ฯ ปจฺรโวหาเรน วตฺตโพฺพ วจนมเตฺตเนว อธิปฺปายสฺส นีตตฺตา **นีโต**ฯ สุปริสุทฺธสีลสมาธิวิปสฺสนโตฺถ ตทงฺควิกฺขมฺภนวเสน วชฺชวิรหิตตฺตา **อนวโชฺช**ฯ กิเลสสมุเจฺฉทนโต อริยมคฺคโตฺถ **นกฺกิเลโส**ฯ กิเลสปฎิปฺปสฺสทฺธตฺตา อริยผลโตฺถ **โวทาโน**ฯ สงฺขตาสงฺขเตสุ อคฺคธมฺมตฺตา นิพฺพานํ **ปรมโตฺถฯ ปริวตฺตตี**ติ พุทฺธญาณสฺส วิสยภาวโต อพหิภูตตฺตา อโนฺตพุทฺธญาเณ พฺยาปิตฺวา วา สมนฺตา วา อลงฺกริตฺวา วา วิเสเสน วา วตฺตติฯ

**“สพฺพํ กายกมฺม”**นฺติอาทีหิ ภควโต ญาณวิสยตํ ทเสฺสติฯ **ญาณานุปริวตฺตี**ติ ญาณํ อนุปริวตฺติ, ญาณวิรหิตํ น โหตีติ อโตฺถฯ **อปฺปฎิหต**นฺติ นิราวรณตํ ทเสฺสติฯ ปุน สพฺพญฺญุตํ อุปมาย สาเธตุกาโม **“ยาวตก”**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ ชานิตพฺพนฺติ **เนยฺยํ**ฯ เนยฺยปริยโนฺต เนยฺยาวสานมสฺส อตฺถีติ **เนยฺยปริยนฺติกํ**ฯ อสพฺพญฺญูนํ ปน เนยฺยาวสานเมว นตฺถิฯ **ญาณปริยนฺติเก**ปิ เอเสว นโยฯ ปุริมยมเก วุตฺตตฺถเมว อิมินา ยมเกน วิเสเสตฺวา ทเสฺสติ , ตติยยมเกน ปฎิเสธวเสน นิยเมตฺวา ทเสฺสติฯ เอตฺถ จ เนยฺยํ ญาณสฺส ปถตฺตา **เนยฺยปโถฯ อญฺญมญฺญปริยนฺตฎฺฐายิโน**ติ เนยฺยญฺจ ญาณญฺจ เขเปตฺวา ฐานโต อญฺญมญฺญสฺส ปริยเนฺต ฐานสีลาฯ

**อาวชฺชนปฎิพทฺธา**ติ มโนทฺวาราวชฺชนายตฺตา, อาวชฺชิตานนฺตรเมว ชานาตีติ อโตฺถฯ **อากงฺขปฎิพทฺธา**ติ รุจิอายตฺตา , อาวชฺชนานนฺตรํ ชวนญาเณน ชานาตีติ อโตฺถฯ อิตรานิ เทฺว ปทานิ อิเมสํ ทฺวินฺนํ ปทานํ ยถากฺกเมน อตฺถปฺปกาสนตฺถํ วุตฺตานิฯ **อาสยํ ชานาตี**ติ เอตฺถ อาสยนฺติ นิสฺสยนฺติ เอตฺถาติ อาสโย, มิจฺฉาทิฎฺฐิยา สมฺมาทิฎฺฐิยา กามาทีหิ เนกฺขมฺมาทีหิ วา ปริภาวิตสฺส สนฺตานเสฺสตํ อธิวจนํฯ สตฺตสนฺตานํ อนุเสนฺติ อนุปวเตฺตนฺตีติ อนุสยา, ถามคตานํ กามราคาทีนํว เอตํ อธิวจนํฯ **อนุสยํ ชานาตี**ติ อนุสยกถา เหฎฺฐา วุตฺตาเยวฯ

**จริต**นฺติ ปุเพฺพ กตกุสลากุสลกมฺมํฯ **อธิมุตฺติ**นฺติ สมฺปติ กุสเล อกุสเล วา จิตฺตโวสโคฺคฯ **อปฺปรชเกฺข**ติ ปญฺญามเย อกฺขิมฺหิ อปฺปํ ราคาทิรโช เอเตสนฺติ อปฺปรชกฺขาฯ อปฺปํ ราคาทิรโช เอเตสนฺติ วา อปฺปรชกฺขา, เต อปฺปรชเกฺขฯ **มหารชเกฺข**ติ ญาณมเย อกฺขิมฺหิ มหนฺตํ ราคาทิรโช เอเตสนฺติ มหารชกฺขาฯ มหนฺตํ ราคาทิรโช เอเตสนฺติ วา มหารชกฺขา, เต มหารชเกฺขฯ **ติกฺขินฺทฺริเย มุทินฺทฺริเย**ติ ติกฺขานิ สทฺธาทีนิ อินฺทฺริยานิ เอเตสนฺติ ติกฺขินฺทฺริยาฯ มุทูนิ สทฺธาทีนิ อินฺทฺริยานิ เอเตสนฺติ มุทินฺทฺริยาฯ **สฺวากาเร ทฺวากาเร**ติ สุนฺทรา สทฺธาทโย อาการา โกฎฺฐาสา เอเตสนฺติ สฺวาการาฯ กุจฺฉิตา ครหิตา อสทฺธาทโย อาการา โกฎฺฐาสา เอเตสนฺติ ทฺวาการาฯ **สุวิญฺญาปเย ทุวิญฺญาปเย**ติ เย กถิตํ การณํ สลฺลเกฺขนฺติ สุเขน สกฺกา โหนฺติ วิญฺญาเปตุํ, เต สุวิญฺญาปยาฯ ตพฺพิปรีตา ทุวิญฺญาปยาฯ **ภพฺพาภเพฺพ**ติ ภเพฺพ จ อภเพฺพ จฯ อริยาย ชาติยา ภวนฺติ ชายนฺตีติ **ภพฺพา**ฯ วตฺตมานสมีเป วตฺตมานวจนํฯ ภวิสฺสนฺติ ชายิสฺสนฺติ วาติ ภพฺพา, ภาชนภูตาติ อโตฺถฯ เย อริยมคฺคปฎิเวธสฺส อนุจฺฉวิกา อุปนิสฺสยสมฺปนฺนา, เต ภพฺพาฯ วุตฺตปฎิปกฺขา **อภพฺพา**ฯ

**สเตฺต ปชานาตี**ติ รูปาทิเก อารมฺมเณ ลเคฺค ลคฺคิเต สเตฺต ปชานาติฯ **สเทวโก โลโก**ติ สห เทเวหิ สเทวโกฯ สห มาเรน **สมารโก**ฯ สห พฺรหฺมุนา **สพฺรหฺมโก**ฯ สห สมณพฺราหฺมเณหิ **สสฺสมณพฺราหฺมณี**ฯ ปชาตตฺตา **ปชา**ฯ สห เทวมนุเสฺสหิ **สเทวมนุสฺสา**ฯ ‘‘ปชา’’ติ สตฺตโลกสฺส ปริยายวจนเมตํฯ ตตฺถ สเทวกวจเนน ปญฺจกามาวจรเทวคฺคหณํ, สมารกวจเนน ฉฏฺฐกามาวจรเทวคฺคหณํฯ สพฺรหฺมกวจเนน พฺรหฺมกายิกาทิพฺรหฺมคฺคหณํฯ สสฺสมณพฺราหฺมณีวจเนน สาสนสฺส ปจฺจตฺถิกปจฺจามิตฺตสมณพฺราหฺมณคฺคหณํ สมิตปาปพาหิตปาปสมณพฺราหฺมณคฺคหณญฺจฯ ปชาวจเนน สตฺตโลกคฺคหณํฯ สเทวมนุสฺสวจเนน สมฺมุติเทวอวเสสมนุสฺสคฺคหณํฯ เอวเมตฺถ ตีหิ ปเทหิ โอกาสโลโกฯ ทฺวีหิ ปชาวเสน สตฺตโลโก คหิโตติ เวทิตโพฺพฯ

อปโร นโย – สเทวกคฺคหเณน อรูปาวจรโลโก คหิโต, สมารกคฺคหเณน ฉกามาวจรโลโก, สพฺรหฺมกคฺคหเณน รูปาวจรพฺรหฺมโลโก, สสฺสมณพฺราหฺมณาทิคฺคหเณน จตุปริสวเสน สมฺมุติเทเวหิ วา สห มนุสฺสโลโก, อวเสสสพฺพสตฺตโลโก วาฯ อปิ เจตฺถ สเทวกวจเนน อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทโต สพฺพสฺสปิ โลกสฺส อโนฺตพุทฺธญาเณ ปริวตฺตนภาวํ สาเธติฯ ตโต เยสํ สิยา ‘‘มาโร มหานุภาโว ฉกามาวจริสฺสโร วสวตฺตี, กึ โสปิ อโนฺตพุทฺธญาเณ ปริวตฺตตี’’ติฯ เตสํ วิมตึ วิธเมโนฺต ‘‘สมารโก’’ติ อาหฯ เยสํ ปน สิยา ‘‘พฺรหฺมา มหานุภาโว, เอกงฺคุลิยา เอกสฺมึ จกฺกวาฬสหเสฺส อาโลกํ ผรติฯ ทฺวีหิ…เป.… ทสหิ องฺคุลีหิ ทสสุ จกฺกวาฬสหเสฺสสุ อาโลกํ ผรติ, อนุตฺตรญฺจ ฌานสมาปตฺติสุขํ ปฏิสํเวเทติ, กึ โสปิ อโนฺตพุทฺธญาเณ ปริวตฺตตี’’ติฯ เตสํ วิมตึ วิธเมโนฺต ‘‘สพฺรหฺมโก’’ติ อาหฯ ตโต เยสํ สิยา ‘‘ปุถู สมณพฺราหฺมณา สาสนปจฺจตฺถิกา, กึ เตปิ อโนฺตพุทฺธญาเณ ปริวตฺตนฺตี’’ติฯ เตสํ วิมตึ วิธเมโนฺต ‘‘สสฺสมณพฺราหฺมณี ปชา’’ติ อาหฯ

เอวํ อุกฺกฏฺฐานํ อโนฺตพุทฺธญาเณ ปริวตฺตนภาวํ ปกาเสตฺวา อถ สมฺมุติเทเว อวเสสมนุเสฺส จ อุปาทาย อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทวเสน เสสสตฺตโลกสฺส อโนฺตพุทฺธญาเณ ปริวตฺตนภาวํ ปกาเสโนฺต ‘‘สเทวมนุสฺสา’’ติ อาหฯ อยเมตฺถ อนุสนฺธิกฺกโมฯ โปราณา ปนาหุ **‘‘สเทวโก**ติ เทวตาหิ สทฺธึ อวเสสโลโกฯ **สมารโก**ติ มาเรน สทฺธึ อวเสสโลโกฯ **สพฺรหฺมโก**ติ พฺรเหฺมหิ สทฺธึ อวเสสโลโกฯ เอวํ สเพฺพปิ ติภวูปเค สเตฺต ตีหากาเรหิ ตีสุ ปเทสุ ปกฺขิปิตฺวา ปุน ทฺวีหากาเรหิ ปริยาทาตุํ **‘สสฺสมณพฺราหฺมณี ปชา สเทวมนุสฺสา’**ติ วุตฺตํฯ เอวํ ปญฺจหิ ปเทหิ เตน เตน อากาเรน เตธาตุกเมว ปริยาทินฺนํ โหตี’’ติฯ

**อนฺตมโส**ติ อุปริมเนฺตนฯ **ติมิติมิงฺคล**นฺติ เอตฺถ ติมิ นาม เอกา มจฺฉชาติ, ติมึ คิลิตุํ สมตฺถา ตโต มหนฺตสรีรา ติมิงฺคลา นาม เอกา มจฺฉชาติ, ติมิงฺคลมฺปิ คิลิตุํ สมตฺถา ปญฺจโยชนสติกสรีรา ติมิติมิงฺคลา นาม เอกา มจฺฉชาติฯ อิธ ชาติคฺคหเณน เอกวจนํ กตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **ครุฬํ เวนเตยฺย**นฺติ เอตฺถ **ครุโฬ**ติ ชาติวเสน นามํฯ **เวนเตโยฺย**ติ โคตฺตวเสนฯ **ปเทเส**ติ เอกเทเสฯ **สาริปุตฺตสมา**ติ สพฺพพุทฺธานํ ธมฺมเสนาปติเตฺถเร คเหตฺวา วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ เสสสาวกา หิ ปญฺญาย ธมฺมเสนาปติเตฺถเรน สมา นาม นตฺถิฯ ยถาห – ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ มหาปญฺญานํ ยทิทํ สาริปุโตฺต’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๘๘-๑๘๙)ฯ อฏฺฐกถายญฺจ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๗๑; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๒.๓.๕) วุตฺตํ –

> ‘‘โลกนาถํ ฐเปตฺวาน, เย จเญฺญ สนฺติ ปาณิโน;
> ปญฺญาย สาริปุตฺตสฺส, กลํ นาคฺฆนฺติ โสฬสิ’’นฺติฯ

**ผริตฺวา**ติ พุทฺธญาณํ สพฺพเทวมนุสฺสานมฺปิ ปญฺญํ ปาปุณิตฺวา ฐานโต เตสํ ปญฺญํ ผริตฺวา พฺยาปิตฺวา ติฏฺฐติฯ **อภิภวิตฺวา**ติ สพฺพเทวมนุสฺสานมฺปิ ปญฺญํ อติกฺกมิตฺวา, เตสํ อวิสยภูตมฺปิ สพฺพํ เนยฺยํ อภิภวิตฺวา ติฏฺฐตีติ อโตฺถฯ

ปฏิสมฺภิทายํ (ปฏิ. ม. ๓.๕) ปน ‘‘อติฆํสิตฺวา’’ติ ปาโฐ, ฆํสิตฺวา ตุทิตฺวาติ อโตฺถฯ **เยปิ เต**ติอาทีหิ เอวํ ผริตฺวา อภิภวิตฺวา ฐานสฺส ปจฺจกฺขการณํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **ปณฺฑิตา**ติ ปณฺฑิเจฺจน สมนฺนาคตา ฯ **นิปุณา**ติ สณฺหสุขุมพุทฺธิโน สุขุเม อตฺถนฺตเร ปฏิวิชฺฌนสมตฺถาฯ **กตปรปฺปวาทา**ติ วิญฺญาตปรปฺปวาทา เจว ปเรหิ สทฺธิํ กตวาทปริจยา จฯ **วาลเวธิรูปา**ติ วาลเวธิธนุคฺคหสทิสาฯ **โว ภินฺทนฺตา มเญฺญ จรนฺติ ปญฺญาคเตน ทิฏฺฐิคตานี**ติ วาลเวธี วิย วาลํ สุขุมานิปิ ปเรสํ ทิฏฺฐิคมนานิ อตฺตโน ปญฺญาคมเนน ภินฺทนฺตา วิย จรนฺตีติ อโตฺถฯ อถ วา ‘‘คูถคตํ มุตฺตคต’’นฺติอาทีสุ (อ. นิ. ๙.๑๑) วิย ปญฺญา เอว **ปญฺญาคตํ**ฯ ทิฏฺฐิโย เอว **ทิฏฺฐิคตานิ**ฯ **ปเญฺห อภิสงฺขริตฺวา อภิสงฺขริตฺวา**ติ ทุวิปทมฺปิ ติปทมฺปิ จตุปทมฺปิ ปุจฺฉํ รจยิตฺวา เตสํ ปญฺหานํ อติพหุกตฺตา สพฺพสงฺคหตฺถํ ทฺวิกฺขตฺตุํ วุตฺตํฯ **คูฬฺหานิ จ ปฏิจฺฉนฺนานิ จ** อตฺถชาตานีติ ปาฐเสโสฯ เตสํ ตถา วินยํ ทิสฺวา อตฺตนา อภิสงฺขตํ ปญฺหํ ปุจฺฉนฺตีติ เอวํ ภควตา อธิเปฺปตตฺตา ปญฺหํ ปุจฺฉนฺติฯ อเญฺญสํ ปน ปุจฺฉาย โอกาสเมว อทตฺวา ภควา อุปสงฺกมนฺตานํ ธมฺมํ เทเสติฯ ยถาห –

> ‘‘เต ปญฺหํ อภิสงฺขโรนฺติ ‘อิมํ มยํ ปญฺหํ สมณํ โคตมํ อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉิสฺสาม, สเจ โน สมโณ โคตโม เอวํ ปุโฏฺฐ เอวํ พฺยากริสฺสติ, เอวมสฺส มยํ วาทํ อาโรเปสฺสาม, เอวํ เจปิ โน ปุโฏฺฐ เอวํ พฺยากริสฺสติ, เอวมฺปิสฺส มยํ วาทํ อาโรเปสฺสามา’ติฯ เต สุณนฺติ ‘สมโณ ขลุ โภ โคตโม อมุกํ นาม คามํ วา นิคมํ วา โอสโฎ’ติฯ เต เยน สมโณ โคตโม เตนุปสงฺกมนฺติฯ เต สมโณ โคตโม ธมฺมิยา กถาย สนฺทเสฺสติ สมาทเปติ สมุเตฺตเชติ สมฺปหํเสติฯ เต สมเณน โคตเมน ธมฺมิยา กถาย สนฺทสฺสิตา สมาทปิตา สมุเตฺตชิตา สมฺปหํสิตา น เจว สมณํ โคตมํ ปญฺหํ ปุจฺฉนฺติ, กุโตสฺส วาทํ อาโรเปสฺสนฺติ, อญฺญทตฺถุ สมณเสฺสว โคตมสฺส สาวกา สมฺปชฺชนฺตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๘๙)ฯ

กสฺมา ปเญฺห น ปุจฺฉนฺตีติ เจ? ภควา กิร ปริสมเชฺฌ ธมฺมํ เทเสโนฺต ปริสาย อชฺฌาสยํ โอโลเกติ, ตโต ปสฺสติ ‘‘อิเม ปณฺฑิตา คูฬฺหํ รหสฺสํ ปญฺหํ โอวฏฺฏิกสารํ กตฺวา อาคตา’’ติฯ โส เตหิ อปุโฏฺฐเยว ‘‘ปญฺหปุจฺฉาย เอตฺตกา โทสา, วิสฺสชฺชเน เอตฺตกา, อเตฺถ, ปเท, อกฺขเร เอตฺตกาติ; อิมํ ปญฺหํ ปุจฺฉโนฺต เอวํ ปุเจฺฉยฺย, วิสฺสเชฺชโนฺต เอวํ วิสฺสเชฺชยฺยา’’ติ; อิติ โอวฏฺฏิกสารํ กตฺวา อานีเต ปเญฺห ธมฺมกถาย อนฺตเร ปกฺขิปิตฺวา ทเสฺสติฯ เต ปณฺฑิตา ‘‘เสยฺยา วต โน, เย มยํ อิเม ปเญฺห น ปุจฺฉิมฺหาฯ สเจปิ มยํ ปุเจฺฉยฺยาม, อปฺปติฏฺฐิเต โน กตฺวา สมโณ โคตโม ขิเปยฺยา’’ติ อตฺตมนา ภวนฺติฯ

อปิ จ พุทฺธา นาม ธมฺมํ เทเสนฺตา ปริสํ เมตฺตาย ผรนฺติฯ เมตฺตาผรเณน ทสพเลสุ มหาชนสฺส จิตฺตํ ปสีทติฯ พุทฺธา นาม รูปคฺคปฺปตฺตา โหนฺติ ทสฺสนสมฺปนฺนา มธุรสฺสรา มุทุชิวฺหา สุผุสิตทนฺตาวรณา, อมเตน หทยํ สิญฺจนฺตา วิย ธมฺมํ กเถนฺติฯ ตตฺร เนสํ เมตฺตาผรเณน ปสนฺนจิตฺตานํ เอวํ โหติ – ‘‘เอวรูปํ อเทฺวชฺฌกถํ อโมฆกถํ นิยฺยานิกกถํ กเถเนฺตน ภควตา สทฺธิํ น สกฺขิสฺสาม ปจฺจนีกคฺคาหํ คณฺหิตุ’’นฺติ อตฺตโน ปสนฺนภาเวเนว ปเญฺห น ปุจฺฉนฺตีติฯ

**กถิตา วิสฺสชฺชิตา วา**ติ ‘‘เอวํ ตุเมฺห ปุจฺฉถา’’ติ อปุจฺฉิตปญฺหานํ อุจฺจารเณน เต ปญฺหา ภควตา กถิตา เอว โหนฺติฯ ยถา จ เต วิสฺสเชฺชตพฺพา, ตถา วิสฺสชฺชิตา เอว โหนฺติฯ **นิทฺทิฏฺฐการณา**ติ อิมินา การเณน อิมินา เหตุนา เอวํ โหนฺตีติ เอวํ สเหตุกํ กตฺวา

วิสฺสชฺชเนน ภควตา นิทฺทิฏฺฐการณา เอว โหนฺติ เต ปญฺหาฯ **อุปกฺขิตฺตกา จ เต ภควโต สมฺปชฺชนฺตี**ติ ขตฺติยปณฺฑิตาทโย ภควโต ปญฺหวิสฺสชฺชเนเนว ภควโต สมีเป ขิตฺตกา ปกฺขิตฺตกา สมฺปชฺชนฺติ; สาวกา วา สมฺปชฺชนฺติ, อุปาสกา วาติ อโตฺถ; สาวกสมฺปตฺตึ วา ปาปุณนฺติ, อุปาสกสมฺปตฺตึ วาติ วุตฺตํ โหติฯ **อถา**ติ อนนฺตรเตฺถ, เตสํ อุปกฺขิตฺตกสมฺปตฺติสมนนฺตรเมวาติ อโตฺถฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ ฐาเน, ตสฺมึ อธิกาเร วาฯ **อติโรจตี**ติ อติวิย โชตติ ปกาสติฯ **ยทิทํ ปญฺญายา**ติ ยายํ ภควโต ปญฺญา, ตาย ปญฺญาย ภควาว อติโรจตีติ อโตฺถฯ **อิติ**-สโทฺท การณโตฺถ, อิมินา การเณนาติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวาติฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย มหานิเทฺทสฏฺฐกถาย

ปสูรสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

# ๙. มาคณฺฑิยสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา

**๗๐**. นวเม มาคณฺฑิยสุตฺตนิเทฺทเส ปฐมคาถาย ตาว อชปาลนิโคฺรธมูเล นานารูปานิ นิมฺมินิตฺวา อภิกามํ อาคตํ มารธีตรํ **ทิสฺวาน ตณฺหํ อรติํ รคญฺจ** ฉนฺทมตฺตมฺปิ **เมถุนสฺมิํ นาโหสิ, กิเมวิทํ** อิมิสฺสา ทาริกาย **มุตฺตกรีสปุณฺณํ** รูปํ ทิสฺวา ภวิสฺสติ, สพฺพถา **ปาทาปิ นํ สมฺผุสิตุํ น อิเจฺฉ**, กุโตเนน สํวสิตุนฺติฯ

**มุตฺตปุณฺณ**นฺติ อาหารอุตุวเสน วตฺถิปุฏนฺตรํ ปูเรตฺวา ฐิตมุเตฺตน ปูริตํฯ **กรีสปุณฺณ**นฺติ ปกฺกาสยสงฺขาเต เหฏฺฐานาภิปิฏฺฐิกณฺฏกมูลานํ อนฺตเร อุเพฺพเธน อฏฺฐงฺคุลมเตฺต อนฺตาวสาเน ฐิตวเจฺจน ปุณฺณํฯ **เสมฺหปุณฺณ**นฺติ อุทรปฏเล ฐิตเอกปตฺตปฺปมาเณน เสเมฺหน ปูริตํฯ **รุหิรปุณฺณ**นฺติ ยกนสฺส เหฏฺฐาภาคํ ปูเรตฺวา หทยวกฺกปปฺผาสานํ อุปริ โถกํ โถกํ ปคฺฆรเนฺตน วกฺกหทยยกนปปฺผาเส เตมยมาเนน ฐิเตน เอกปตฺตสฺส ปูรณมเตฺตน สนฺนิจิตโลหิตสงฺขาเตน จ เกสโลมนขทนฺตานํ มํสวินิมุตฺตฏฺฐานเญฺจว ถทฺธสุกฺขจมฺมญฺจ ฐเปตฺวา ธมนีชาลานุสาเรน สพฺพํ อุปาทิณฺณกสรีรํ ผริตฺวา ฐิตสํสรณโลหิตสงฺขาเตน จ ทฺวิเธน รุหิเรน ปุณฺณํฯ

**อฏฺฐิสงฺฆาต**นฺติ สกลสรีเร เหฏฺฐา อฏฺฐีนํ อุปริฏฺฐิตานิ สาธิกานิ ตีณิ อฏฺฐิสตานิ, เตหิ อฏฺฐีหิ ฆฏิตํฯ **นฺหารุสมฺพนฺธ**นฺติ สกลสรีเร อฏฺฐีนิ อาพนฺธิตฺวา ฐิตานิ นว นฺหารุสตานิ, เตหิ นฺหารูหิ สมฺพนฺธํ อาพนฺธํฯ **รุธิรมํสาวเลปน**นฺติ สํสรณโลหิเตน จ สาธิกานิ ตีณิ อฏฺฐิสตานิ อนุลิเมฺปตฺวา ฐิเตน นวมํสเปสิสเตน จ อนุลิตฺตํ สรีรํฯ **จมฺมวินทฺธ**นฺติ สกลสรีรํ ปริโยนนฺธิตฺวา ปากฏกิโลมกสฺส อุปริ ฉวิยา เหฏฺฐา ฐิตํ จมฺมํ, เตน จเมฺมน วินทฺธํ ปริโยนทฺธํฯ ''จมฺมาวนทฺธ''นฺติปิ ปาฬิฯ **ฉวิยา ปฏิจฺฉนฺน**นฺติ อติสุขุมฉวิยา ปฏิจฺฉนฺนํ ฉาเทตฺวา ฐิตํฯ **ฉิทฺทาวฉิทฺท**นฺติ อเนกฉิทฺทํฯ **อุคฺฆรนฺต**นฺติ อกฺขิมุขาทีหิ อุคฺฆรนฺตํฯ **ปคฺฆรนฺต**นฺติ อโธภาเคน ปคฺฆรนฺตํฯ **กิมิสงฺฆนิเสวิต**นฺติ สูจิมุขาทีหิ นานาปาณกุลสมูเหหิ อาเสวิตํฯ **นานากลิมลปริปูร**นฺติ อเนกวิเธหิ อสุจิโกฏฺฐาเสหิ ปูริตํฯ

**๗๑**. ตโต มาคณฺฑิโย ''ปพฺพชิตา นาม มานุสเก กาเม ปหาย ทิพฺพกามตฺถาย ปพฺพชนฺติ, อยญฺจ ทิเพฺพปิ กาเม น อิจฺฉติ, อิทมฺปิ อิตฺถิรตนํ, กา นุ อสฺส ทิฏฺฐี''ติ ปุจฺฉิตุํ ทุติยํ คาถมาหฯ ตตฺถ **เอตาทิสํ เจ รตน**นฺติ ทิพฺพิตฺถิรตนํ สนฺธาย ภณติฯ **นาริ**นฺติ อตฺตโน ธีตรํ สนฺธายฯ **ทิฏฺฐิคตํ สีลวตํ นุ ชีวิต**นฺติ ทิฏฺฐิญฺจ สีลญฺจ วตญฺจ ชีวิตญฺจฯ **ภวูปปตฺติญฺจ วเทสิ กีทิส**นฺติ อตฺตโน ภวูปปตฺติํ วา ตฺวํ กีทิสํ วเทสิฯ

**๗๒**. อิโต ปรา เทฺว คาถา วิสฺสชฺชนปุจฺฉานเยน ปวตฺตตฺตา ปากฏสมฺพนฺธาเยวฯ ตาสุ ปฐมคาถาย สเงฺขปโตฺถ – **ตสฺส** มยฺหํ มาคณฺฑิย ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคต**ธเมฺมสุ** นิจฺฉินิตฺวา ''อิทเมว สจฺจํ, โมฆมญฺญ''นฺติ (ม. นิ. ๓.๒๗, ๓๐๑) เอวํ **อิทํ วทามีติ สมุคฺคหีตํ น โหติ** นตฺถิ น วิชฺชติ, กิํ การณา? อหญฺหิ ปสฺสโนฺต **ทิฏฺฐีสุ** อาทีนวํ กญฺจิ ทิฏฺฐิํ อคฺคเหตฺวา สจฺจานิ ปวิจินโนฺต อชฺฌตฺตํ ราคาทีนํ สนฺติภาเวน **อชฺฌตฺตสนฺติ**สงฺขาตํ นิพฺพานเมว อทฺทสนฺติฯ

**อาทีนว**นฺติ อุปทฺทวํฯ **สทุกฺข**นฺติ กายิกทุเกฺขน สทุกฺขํฯ **สวิฆาต**นฺติ เจตสิกทุเกฺขน สหิตํฯ **สอุปายาส**นฺติ อุปายาสสหิตํฯ **สปริฬาห**นฺติ สทรถํฯ **น นิพฺพิทายา**ติ น วฏฺฏนิพฺพินฺทนตฺถายฯ **น วิราคายา**ติ น วฏฺฏวิราคตฺถายฯ **น นิโรธายา**ติ น วฏฺฏสฺส นิโรธตฺถายฯ **น อุปสมายา**ติ น วฏฺฏสฺส อุปสมตฺถายฯ **น อภิญฺญายา**ติ น วฏฺฏสฺส อภิชานนตฺถายฯ **น สโมฺพธายา**ติ น กิเลสนิทฺทาวิคเมน วฏฺฏโต สมฺพุชฺฌนตฺถาย ฯ **น นิพฺพานายา**ติ

น อมตนิพฺพานตฺถายฯ เอตฺถ ปน ‘‘นิพฺพิทายา’’ติ วิปสฺสนาฯ ‘‘วิราคายา’’ติ มโคฺคฯ ‘‘นิโรธาย อุปสมายา’’ติ นิพฺพานํฯ ‘‘อภิญฺญาย สโมฺพธายา’’ติ มโคฺคฯ ‘‘นิพฺพานายา’’ติ นิพฺพานเมวฯ เอวํ เอกสฺมิํ ฐาเน วิปสฺสนา, ตีสุ มโคฺค, ตีสุ นิพฺพานํ วุตฺตนฺติ เอวํ ววตฺถานกถา เวทิตพฺพาฯ ปริยาเยน ปน สพฺพานิเปตานิ มคฺคเววจนานิปิ นิพฺพานเววจนานิปิ โหนฺติเยวฯ

**อชฺฌตฺตํ ราคสฺส สนฺติ**นฺติ อชฺฌตฺตราคสฺส สนฺตภาเวน นิพฺพุตภาเวน อชฺฌตฺตสนฺติสงฺขาตํ นิพฺพานํ โอโลเกสิํฯ **โทสสฺส สนฺติ**นฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **ปจินนฺ**ติ นิเทฺทสสฺส อุเทฺทสปทํฯ **วิจินโนฺต**ติ สจฺจานิ วเฌฺฌโนฺต วิภาเวโนฺตฯ **ปวิจินโนฺต**ติ ตาเนว ปเจฺจกํ วิภาเวโนฺต ฯ เกจิ ‘‘คเวสโนฺต’’ติ วณฺณยนฺติฯ **อทสฺส**นฺติ โอโลเกสิํฯ **อทกฺขิ**นฺติ วินิวิชฺฌิํฯ **อผสฺสิ**นฺติ ปญฺญาย ผุสิํฯ **ปฏิวิชฺฌิ**นฺติ ญาเณน ปจฺจกฺขํ อกาสิํฯ

**๗๓**. ทุติยคาถาย สเงฺขปโตฺถ – **ยานิ**มานิ ทิฎฺฐิคตานิ เตหิ เตหิ สเตฺตหิ วินิจฺฉินิตฺวา คหิตตฺตา **‘‘วินิจฺฉยา’’**ติ จ อตฺตโน ปจฺจเยหิ อภิสงฺขตภาวาทินา นเยน **‘‘ปกปฺปิตานี’’**ติ จ วุจฺจนฺติ, **เต เว มุนี** ทิฎฺฐิคตธเมฺม อคฺคเหตฺวา **อชฺฌตฺตสนฺตีติ ยเมตมตฺถํ พฺรูสิ,** อาจิกฺขเม, **กถํ นุ ธีเรหิ ปเวทิตํ ตํ** กถํ ปกาสิตํ ธีเรหีติ วทติฯ

อิมิสฺสา คาถาย นิเทฺทโส อุตฺตานโตฺถ ฐเปตฺวา ปรมตฺถปทํฯ ตตฺถ **ยํ ปรมตฺถ**นฺติ ยํ อุตฺตมํ นิพฺพานํฯ

**๗๔**. อถสฺส ภควา ยถา เยน อุปาเยน ตํ ปทํ ธีเรหิ ปกาสิตํ, ตํ อุปายํ สปฏิปกฺขํ ทเสฺสโนฺต **‘‘น ทิฎฺฐิยา’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **น ทิฎฺฐิยา**ติอาทีหิ ทิฎฺฐิสุติอฎฺฐสมาปตฺติญาณพาหิรสีลพฺพตานิ ปฏิกฺขิปติฯ **‘‘สุทฺธิมาหา’’**ติ เอตฺถ วุตฺตํ **อาห**-สทฺทํ สพฺพตฺถ นกาเรน สทฺธิํ โยเชตฺวา ปุริมปทตฺตยํ เนตฺวา ‘‘ทิฎฺฐิยา สุทฺธิํ นาห น กเถมี’’ติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ อุตฺตรปเทสุปิฯ ตตฺถ จ **อทิฎฺฐิยา นาหา**ติ ทสวตฺถุกํ สมฺมาทิฎฺฐิํ วินา น กเถมิฯ ตถา **อสฺสุติยา**ติ นวงฺคํ สวนํ วินาฯ **อญาณา**ติ กมฺมสฺสกตสจฺจานุโลมิกญาณํ วินาฯ **อสีลตา**ติ ปาติโมกฺขสํวรํ วินาฯ **อพฺพตา**ติ ธุตงฺควตํ วินาฯ **โนปิ เตนา**ติ เตสุ เอกเมเกน ทิฎฺฐิอาทิมเตฺตนาปิ น กเถมีติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **เอเต จ นิสฺสชฺช อนุคฺคหายา**ติ เอเต จ ปุริมทิฎฺฐิอาทิเภเท กณฺหปกฺขิเก ธเมฺม สมุคฺฆาตกรเณน นิสฺสชฺช, ปจฺฉิเม อทิฎฺฐิอาทิเภเท สุกฺกปกฺขิเกปิ อตมฺมยตาปชฺชเนน อนุคฺคหายฯ **สโนฺต อนิสฺสาย ภวํ น ชเปฺป**ติ อิมาย ปฏิปตฺติยา ราคาทิวูปสเมน สโนฺต จกฺขาทีสุ กญฺจิ ธมฺมํ อนิสฺสาย เอกมฺปิ ภวํ น ชเปฺป, อปิเหตฺ อปเตฺถตฺ สมโตฺถ สิยา, อยมสฺส อชฺฌตฺตสนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ

**สวนมฺปิ อิจฺฉิตพฺพ**นฺติ สุตฺตาทิวเสน สุณนมฺปิ อากงฺขิตพฺพํฯ **สมฺภารา อิเม ธมฺมา**ติ สมฺมาทิฎฺฐิอาทิกา อิเม ธมฺมา อุปการเฎฺฐน สมฺภารา โหนฺติ ฯ **กณฺหปกฺขิกาน**นฺติ อกุสลปเกฺข ภวานํฯ **สมุคฺฆาตโต ปหานํ อิจฺฉิตพฺพ**นฺติ สมฺมา หนนโต สมุเจฺฉทโต ปหานํ อากงฺขิตพฺพํฯ **เตธาตุเกสุ กุสเลสุ ธเมฺมสู**ติ กามรูปารูปสงฺขาเตสุ เตภูมเกสุ โกสลฺลสมฺภูเตสุฯ **อตมฺมยตา**ติ นิตฺตณฺหภาโวฯ

**๗๕**. เอวํ วุเตฺต วจนตฺถํ อสลฺลเกฺขโนฺต มาคณฺฑิโย **‘‘โน เจ กิรา’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ ทิฎฺฐาทีนิ วุตฺตนยาเนวฯ กณฺหปกฺขิกานิเยว ปน สนฺธาย อุภยตฺราปิ อาหฯ **อาห**-สทฺทํ ปน ‘‘โน เจ’’ติ สเทฺทน โยเชตฺวา **โน เจ กิร อาห** โน เจ กิร กเถสีติ เอวํ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ **โมมูห**นฺติ อติมูฬฺหํ, โมหนํ วาฯ **ปเจฺจนฺตี**ติ ชานนฺติฯ อิมิสฺสาปิ คาถาย นิเทฺทโส อุตฺตาโนฯ

**๗๖**. อถสฺส ภควา ตํ ทิฏฺฐึ นิสฺสาย ปุจฺฉํ ปฏิกฺขิปนฺโต **“ทิฏฺฐิญฺจ นิสฺสายา”**ติ คาถมาหฯ ตสฺสตฺโถ – ตฺวํ มาคณฺฑิย **ทิฏฺฐึ นิสฺสาย** ปุนปฺปุนํ ปุจฺฉมาโน ยานิ เต ทิฏฺฐิคตานิ สมุคฺคหิตานิ, เตเสฺวว **สมุคฺคหีเตสุ ปโมหํ** อาคโต ตฺวํ **อิโต** จ มยา วุตฺตอชฺฌตฺตสนฺติโต ปฏิปตฺติโต ธมฺมเทสนโต วา **อณุมฺปิ** ยุตฺต**สญฺญํ** น ปสฺสสิ, เตน การเณน ตฺวํ อิมํ ธมฺมํ **โมมูหโต** ปสฺสสีติฯ

**ลคฺคนํ นิสฺสาย ลคฺคน**นฺติ ทิฏฺฐิลคฺคนํ อลฺลียิตฺวา ทิฏฺฐิลคฺคนํฯ **พนฺธน**นฺติ ทิฏฺฐิพนฺธนํฯ **ปลิโพธ**นฺติ ทิฏฺฐิปลิโพธํฯ

**อนฺธการํ ปกฺขนฺทสี**ติ พหลนฺธการํ ปวิโฏฺฐสิฯ **ยุตฺตสญฺญ**นฺติ สมณธเมฺม ยุตฺตสญฺญํฯ **ปตฺตสญฺญ**นฺติ สมณธเมฺม ปฏิลทฺธสญฺญํฯ **ลคฺคนสญฺญ**นฺติ สญฺชานิตสญฺญํฯ **การณสญฺญ**นฺติ เหตุสญฺญํฯ **ฐานสญฺญ**นฺติ การณสญฺญํฯ **น ปฏิลภสี**ติ น วินฺทสิฯ **กุโต ญาณ**นฺติ มคฺคญาณํ ปน เกน การเณน ลภิสฺสสิฯ **อนิจฺจํ วา**ติ หุตฺวา อภาวเฏฺฐน ปญฺจกฺขนฺธา อนิจฺจํฯ **อนิจฺจสญฺญานุโลมํ วา**ติ ‘‘ปญฺจกฺขนฺธา อนิจฺจา’’ติ อุปฺปนฺนา สญฺญา อนิจฺจสญฺญา, ตาย สญฺญาย อนุโลมํ อปฺปฏิกฺกูลํ อนิจฺจสญฺญานุโลมํฯ กึ ตํ? วิปสฺสนาญาณํฯ ทฺวินฺนํ วิปสฺสนาญาณานํ ทุกฺขานตฺตสญฺญานุโลมานมฺปิ เอเสว นโยฯ

**๗๗**. เอวํ สมุคฺคหิเตสุ ปโมเหน มาคณฺฑิยสฺส วิวาทาปตฺตึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เตสุ อเญฺญสุ จ ธเมฺมสุ วิคตปฺปโมหสฺส อตฺตโน นิพฺพิวาทตํ ทเสฺสนฺโต **“สโม วิเสสี”**ติ คาถมาหฯ ตสฺสตฺโถ – **โย** เอวํ ติธา มาเนน วา ทิฏฺฐิยา วา ปุคฺคเลน วา **มญฺญติ, โส เตน** มาเนน ตาย วา ทิฏฺฐิยา เตน วา ปุคฺคเลน วิวเทยฺยฯ โย ปน อมฺหาทิโส อิมาสุ **ตีสุ วิธาสุ อวิกมฺปมาโน, สโม วิเสสีติ น ตสฺส โหติ,** น จ หีโนติ ปาฐเสโสฯ อิมิสฺสาปิ คาถาย นิเทฺทโส อุตฺตาโนวฯ

**๗๘**. กิญฺจ ภิโยฺย – **“สจฺจนฺติ โส”**ติ คาถาฯ ตสฺสตฺโถ – **โส** เอวรูโป ปหีนมานทิฏฺฐิโก ‘‘มาทิโส ‘พาหิตปาปตฺตา’ทินา นเยน **พฺราหฺมโณ,** อิทเมว สจฺจ’’นฺติ **กึ วเทยฺย** กึ วตฺถุํ ภเณยฺย, เกน วา การเณน ภเณยฺย, ‘‘มยฺหํ สจฺจํ, ตุยฺหํ มุสา’’ติ วา **เกน** มาเนน ทิฏฺฐิยา ปุคฺคเลน วา วิวเทยฺยฯ **ยสฺมึ** มาทิเส ขีณาสเว ‘‘สทิโสหมสฺมี’’ติ ปวตฺติยา **สมํ** วา, อิตรทฺวยภาเวน ปวตฺติยา **วิสมํ วา** มญฺญิตํ **นตฺถิ,** สมานาทีสุ **เกน วาทํ ปฏิสํยุเชยฺย** ปฏิปฺผเรยฺยาติฯ อิมิสฺสาปิ คาถาย นิเทฺทโส อุตฺตาโนฯ

**๗๙**. นนุ เอกํเสเนว เอวรูโป ปุคฺคโล? **“โอกํ ปหายา”**ติ คาถาฯ ตตฺถ **โอกํ ปหายา**ติ รูปธาตฺวาทิวิญฺญาณโสฺสกาสํ ตตฺร ฉนฺทราคปฺปหาเนน ฉเฑฺฑตฺวาฯ **อนิเกตสารี**ติ รูปนิมิตฺตนิเกตาทีนิ ตณฺหาวเสน อสรนฺโตฯ **คาเม อกุพฺพํ มุนิ สนฺถวานี**ติ คาเม คิหิสนฺถวานิ อกโรนฺโตฯ **กาเมหิ ริโตฺต**ติ กาเมสุ ฉนฺทราคาภาเวน สพฺพกาเมหิ ปุถุภูโตฯ **อปุรกฺขราโน**ติ อายตึ อตฺตภาวํ อนภินิพฺพเตฺตโนฺตฯ **กถํ น วิคฺคยฺห ชเนน กยิรา**ติ ชเนน สทฺธึ วิคฺคาหิกกถํ น กเถยฺยฯ

**หาลิทฺทกานี**ติ เอวํนามโก คหปติฯ **เยนายสฺมา มหากจฺจาโน เตนุปสงฺกมี**ติ **เยนา**ติ ภุมฺมเตฺถ กรณวจนํฯ ตสฺมา ยตฺถ มหากจฺจาโน, ตตฺถ อุปสงฺกมีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เยน วา การเณน มหากจฺจาโน เทวมนุเสฺสหิ อุปสงฺกมิตโพฺพ, เตน การเณน อุปสงฺกมีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เกน จ การเณน มหากจฺจาโน อุปสงฺกมิตโพฺพ? นานปฺปการคุณวิเสสาธิคมาธิปฺปาเยน, สาทุผลูปโภคาธิปฺปาเยน ทิชคเณหิ นิจฺจผลิตมหารุโกฺข

วิยฯ อุปสงฺกมีติ จ คโตติ วุตฺตํ โหติฯ **อุปสงฺกมิตฺวา**ติ อุปสงฺกมนปริโยสานทีปนํฯ อถ วา เอวํ คโต ตโต อาสนฺนตรํ ฐานํ มหากจฺจานสฺส สมีปสงฺขาตํ คนฺตฺวาติปิ วุตฺตํ โหติฯ

**อภิวาเทตฺวา**ติ ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวาฯ อิทานิ เยนเตฺถน มหากจฺจานสฺส อุปฏฺฐานํ อาคโต, ตํ ปุจฺฉิตุกาโม ทสนขสโมธานสมุชฺชลํ อญฺชลึ สิรสิ ปติฏฺฐาเปตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ **เอกมนฺต**นฺติ ภาวนปุํสกนิเทฺทโส ‘‘วิสมํ จนฺทิมสูริยา ปริวตฺตนฺตี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๗) วิยฯ ตสฺมา ยถา นิสิโนฺน เอกมนฺตํ นิสิโนฺน โหติ, เอวํ นิสีทีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ ภุมฺมเตฺถ วา เอตํ อุปโยควจนํฯ **นิสีที**ติ นิสชฺชํ กเปฺปสิฯ ปณฺฑิตา หิ เทวมนุสฺสา ครุฎฺฐานิยํ อุปสงฺกมิตฺวา อาสนกุสลตาย เอกมนฺตํ นิสีทนฺติฯ อยญฺจ คหปติ เตสํ อญฺญตโร, ตสฺมา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ

กถํ นิสิโนฺน จ ปน เอกมนฺตํ นิสิโนฺน โหตีติ? ฉ นิสชฺชโทเส วเชฺชตฺวาฯ เสยฺยถิทํ? อติทูรํ อจฺจาสนฺนํ อุปริวาตํ อุนฺนตปฺปเทสํ อติสมฺมุขํ อติปจฺฉาติฯ อติทูเร นิสิโนฺน หิ สเจ กเถตุกาโม โหติ, อุจฺจาสเทฺทน กเถตพฺพํ โหติฯ อจฺจาสเนฺน นิสิโนฺน สงฺฆฎฺฏนํ กโรติฯ อุปริวาเต นิสิโนฺน สรีรคเนฺธน พาธติฯ อุนฺนตปฺปเทเส นิสิโนฺน อคารวํ ปกาเสติฯ อติสมฺมุขา นิสิโนฺน สเจ ทฎฺฐุกาโม โหติ, จกฺขุนา จกฺขุํ อาหจฺจ ทฎฺฐพฺพํ โหติฯ อติปจฺฉา นิสิโนฺน สเจ ทฎฺฐุกาโม โหติ, คีวํ ปสาเรตฺวา ทฎฺฐพฺพํ โหติฯ ตสฺมา อยมฺปิ เอเต ฉ นิสชฺชโทเส วเชฺชตฺวา นิสีทิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘เอกมนฺตํ นิสีที’’ติฯ

**เอตทโวจา**ติ เอตํ อโวจฯ **วุตฺตมิทํ ภเนฺต กจฺจาน ภควตา อฎฺฐกวคฺคิเย มาคณฺฑิยปเญฺห**ติ อฎฺฐกวคฺคิยมฺหิ มาคณฺฑิยปโญฺห นาม อตฺถิ, ตสฺมึ ปเญฺหฯ

**รูปธาตู**ติ รูปกฺขโนฺธ อธิเปฺปโตฯ **รูปธาตุราควินิพนฺธ**นฺติ รูปธาตุมฺหิ ราเคน วินิพทฺธํฯ **วิญฺญาณ**นฺติ กมฺมวิญฺญาณํฯ **โอกสารี**ติ เคหสารี อาลยสารีฯ กสฺมา ปเนตฺถ ‘‘วิญฺญาณธาตุ โข คหปตี’’ติ น วุตฺตนฺติ? สโมฺมหวิฆาตตฺถํฯ ‘‘โอโก’’ติ หิ อตฺถโต ปจฺจโย วุจฺจติ, ปุเรชาตญฺจ กมฺมวิญฺญาณํ ปจฺฉาชาตสฺส กมฺมวิญฺญาณสฺสปิ วิปากวิญฺญาณสฺสปิ, วิปากวิญฺญาณญฺจ วิปากวิญฺญาณสฺสปิ กมฺมวิญฺญาณสฺสปิ ปจฺจโย โหติ, ตสฺมา ‘‘กตรํ นุ โข อิธ วิญฺญาณ’’นฺติ สโมฺมโห ภเวยฺยฯ ตสฺส วิฆาตตฺถํ ตํ อคฺคเหตฺวา อสมฺภินฺนาว เทสนา กตาติฯ อปิจ วิปากอารมฺมณวเสน จตโสฺส อภิสงฺขารวิญฺญาณฎฺฐิติโยติ วุตฺตาติ ตา ทเสฺสตุมฺปิ อิธ วิญฺญาณํ น คหิตํฯ

**อุปยุปาทานา**ติ ตณฺหูปยทิฎฺฐูปยวเสน เทฺว อุปยา, กามุปาทานาทีนิ จตฺตาริ อุปาทานานิ จฯ **เจตโส อธิฎฺฐานาภินิเวสานุสยา**ติ อกุสลจิตฺตสฺส อธิฎฺฐานภูตา เจว อภินิเวสภูตา จ อนุสยภูตา จฯ **ตถาคตสฺสา**ติ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ สเพฺพสมฺปิ หิ ขีณาสวานํ เอเต ปหีนาว, สตฺถุ ปน ขีณาสวภาโว โลเก อติปากโฎติ อุปริมโกฎิยา เอวํ วุตฺตํฯ **วิญฺญาณธาตุยา**ติ อิธ วิญฺญาณํ กสฺมา คหิตํ? กิเลสปฺปหานทสฺสนตฺถํฯ กิเลสา หิ น เกวลํ จตูสฺเยว ขเนฺธสุ ปหีนา ปหียนฺติ, ปญฺจสุปิ ปหียนฺติเยวาติ กิเลสปฺปหานทสฺสนตฺถํ คหิตํฯ **เอวํ โข คหปติ อโนกสารี โหตี**ติ เอวํ กมฺมวิญฺญาเณน โอกํ อสรเนฺตน อโนกสารี นาม โหติฯ

**รูปนิมิตฺตนิเกตวิสารวินิพนฺธา**ติ รูปเมว กิเลสานํ ปจฺจยเฎฺฐน นิมิตฺตํ, อารมฺมณกิริยสงฺขาเตน นิวาสเฎฺฐน นิเกตนฺติ รูปนิมิตฺตนิเกตํฯ วิสาโร จ วินิพโนฺธ จ วิสารวินิพนฺธาฯ อุภเยนปิ หิ กิเลสานํ ปตฺถฎภาโว จ วินิพนฺธนภาโว จ วุโตฺต, รูปนิมิตฺตนิเกเต วิสารวินิพนฺธาติ รูปนิมิตฺตนิเกตวิสารวินิพนฺธา, ตสฺมา รูปนิมิตฺตนิเกตมฺหิ อุปฺปเนฺนน กิเลสวิสาเรน เจว กิเลส

วินิพนฺธเนน จาติ อโตฺถฯ **นิเกตสารีติ วุจฺจตี**ติ อารมฺมณกรณวเสน นิวาสฏฺฐานเฏฺฐน นิเกต สารีติ วุจฺจติฯ **ปหีนา**ติ เต รูปนิมิตฺตนิเกเต กิเลสวิสารวินิพนฺธา ปหีนาฯ

กสฺมา ปเนตฺถ ปญฺจกฺขนฺธา จ ‘‘โอกา’’ติ วุตฺตา, ฉ อารมฺมณานิ ‘‘นิเกต’’นฺติ? ฉนฺ ทราคสฺส พลวทุพฺพลตายฯ สมาเนปิ หิ เอเตสํ อาลยเฏฺฐน วิสยภาเว **โอโก**ติ นิปฺปริยาเยน สุทฺธํ เคหเมว วุจฺจติ, **นิเกต**นฺติ ‘‘อชฺช อสุกฏฺฐาเน กีฬิสฺสามา’’ติ กตสเงฺกตานํ นิวาสนฏฺ ฐานํ อุยฺยานาทิฯ ตตฺถ ยถา ปุตฺตทารธนธญฺญปุณฺณเคเห ฉนฺทราโค พลวา โหติ, เอวํ อชฺฌตฺติเกสุ ขเนฺธสุฯ ยถา ปน อุยฺยานฏฺฐานาทีสุ ตโต ทุพฺพลตโร โหติ, เอวํ พาหิเรสุ ฉสุ อารมฺมเณสูติ ฉนฺทราคสฺส พลวทุพฺพลตาย เอวํ เทสนา กตาติ เวทิตพฺพาฯ

**สุขิเตสุ สุขิโต**ติ อุปฏฺฐาเกสุ ธนธญฺญลาภาทิวเสน สุขิเตสุ ‘‘อิทานาหํ มนาปํ จีวรํ มนาปํ โภชนํ ลภิสฺสามี’’ติ เคหสฺสิตสุเขน สุขิโต โหติ, เตหิ ปตฺตสมฺปตฺตึ อตฺตนา อนุภวมาโน วิย จรติฯ **ทุกฺขิเตสุ ทุกฺขิโต**ติ เตสํ เกนจิเทว การเณน ทุเกฺข อุปฺปเนฺน สยํ ทฺวิคุเณน ทุเกฺขน ทุกฺขิโต โหติฯ **กิจฺจกรณีเยสู**ติ กิจฺจสงฺขาเตสุ กรณีเยสุฯ **โวโยคํ อาปชฺชตี**ติ อุปโยคํ สยํ เตสํ กิจฺจานํ กตฺตพฺพตํ อาปชฺชติฯ

**กาเมสู**ติ วตฺถุกาเมสุฯ **เอวํ โข คหปติ กาเมหิ อริโตฺต โหตี**ติ เอวํ กิเลสกาเมหิ อริโตฺต โหติฯ

อโนฺต กามานํ ภาเวน อตฺโจฺฉฯ สุกฺกปโกฺข เตสํ อภาเวน ริโตฺต ตุโจฺฉติ เวทิตโพฺพฯ

**ปุรกฺขราโน**ติ วฏฺฏํ ปุรโต กุรุมาโนฯ **เอวํรูโป สิย**นฺติอาทีสุ ทีฆรสฺสกาโฬทาตาทีสุ รูเปสุ เอวํรูโป นาม ภเวยฺยนฺติ ปเตฺถติฯ สุขาทีสุ เวทนาสุ **เอวํเวทโน** นามฯ นีลสญฺญาทีสุ สญฺญาสุ **เอวํสโญฺญ** นามฯ ปุญฺญาภิสงฺขาราทีสุ สงฺขาเรสุ **เอวํสงฺขาโร** นามฯ จกฺขุวิญฺญาณาทีสุ วิญฺญาเณสุ **เอวํวิญฺญาโณ** นาม ภเวยฺยนฺติ ปเตฺถติฯ

**อปุรกฺขราโน**ติ วฏฺฏํ ปุรโต อกุรุมาโนฯ **สหิตํ เม, อสหิตํ เต**ติ ตุยฺหํ วจนํ อสหิตํ อสิลิฏฺฐํ, มยฺหํ สหิตํ สิลิฏฺฐํ มธุรํ มธุรปานสทิสํฯ **อธิจิณฺณํ เต วิปราวตฺต**นฺติ ยํ ตุยฺหํ ทีเฆน กาเลน ปริจิตํ สุปฺปคุณํ, ตํ มม วาทํ อาคมฺม สพฺพํ ขเณน วิปราวตฺตํ นิวตฺตํฯ **อาโรปิโต เต วาโท**ติ ตุยฺหํ โทโส มยา อาโรปิโตฯ **จร วาทปฺปโมกฺขายา**ติ ตํ ตํ อาจริยํ อุปสงฺกมิตฺวา อุตฺตรํ ปริเยสโนฺต อิมสฺส วาทสฺส โมกฺขาย จร อาหิณฺฑฯ **นิเพฺพเฐหิ วา สเจ ปโหสี**ติ อถ สยเมว ปโหสิ, อิเธว นิเพฺพเฐหีติฯ

**๘๐**. โส เอวรูโป **‘‘เยหิ วิวิโตฺต’’**ติ คาถาฯ ตตฺถ **เยหี**ติ เยหิ ทิฏฺฐิคตาทีหิฯ **วิวิโตฺต วิจเรยฺยา**ติ ริโตฺต จเรยฺยฯ **น ตานิ อุคฺคยฺห วเทยฺย นาโค**ติ ‘‘อาคุํ น กโรตี’’ติอาทินา (จูฬนิ. ภทฺราวุธมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๗๐; ปารายนานุคีตินิเทฺทส ๑๐๒) นเยน นาโค ตานิ ทิฏฺฐิคตานิ อุคฺคเหตฺวา น จเรยฺยฯ **เอลมฺพุช**นฺติ เอลสญฺญิเต อมฺพุมฺหิ ชาตํ กณฺฏกนาฬํ วาริชํ, ปทุมนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ยถา ชเลน ปเงฺกน จนูปลิตฺต**นฺติ ตํ ปทุมํ ยถา ชเลน จ ปเงฺกน จ อนุปลิตฺตํ โหติฯ **เอวํ มุนิ สนฺติวาโท อคิโทฺธ**ติ เอวํ อชฺฌตฺตสนฺติวาโท มุนิ เคธาภาเวน อคิโทฺธฯ **กาเม จ โลเก จ อนูปลิโตฺต**ติ ทุวิเธปิ กาเม อปายาทิเก จ โลเก ทฺวีหิ สิเลเสหิ อนุปลิโตฺต โหติฯ

**อาคุํ น กโรตี**ติ อกุสลาทิโทสํ น กโรติฯ **น คจฺฉตี**ติ อคติวเสน น คจฺฉติฯ **นาคจฺฉตี**ติ ปหีนกิเลเส น อุเปติฯ **ปาปกา**ติ ลามกาฯ **อกุสลา**ติ อโกสลฺลสมฺภูตาฯ **เต กิเลเส น ปุเนตี**ติ เย กิเลสา ปหีนา, เต กิเลเส ปุน น เอติฯ **น ปเจฺจตี**ติ ปฏิ น อุเปติฯ **น ปจฺจาคจฺฉตี**ติ ปุน น นิวตฺตติฯ

**ขรทโณฺฑ**ติ ขรปตฺตทโณฺฑ ผรุสทโณฺฑฯ **จตฺตเคโธ**ติ วิสฺสฏฺฐเคโธฯ **วนฺตเคโธ**ติ วมิตเคโธฯ **มุตฺตเคโธ**ติ ฉินฺนพนฺธนเคโธฯ **ปหีนเคโธ**ติ ปชหิตเคโธฯ **ปฏินิสฺสฏฺฐเคโธ**ติ ยถา น ปุน จิตฺตํ อารุหติ, เอวํ ปฏิวิสฺสชฺชิตเคโธฯ อุปริ **วีตราคา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ สพฺพาเนว ตานิ คหิตคฺคหณสฺส วิสฺสฏฺฐภาววเววจนานิฯ

๘๑. กิญฺจ ภิโยฺย – **"น เวทคู"**ติ คาถาฯ ตตฺถ **น เวทคู ทิฏฺฐิยายโก**ติ จตุมคฺคเวทคู มาทิโส ทิฏฺฐิยายโก น โหติ, ทิฏฺฐิยา คจฺฉโนฺต วา, ตํ สารโต ปเจฺจโนฺต วา น โหติฯ ตตฺถ วจนโตฺถ – ยายตีติ ยายโกฯ กรณวจเนน ทิฏฺฐิยา ยายตีติ ทิฏฺฐิยายโกฯ อุปโยคเตฺถ สามิวจเนนปิ ทิฏฺฐิยา ยาตีติปิ ทิฏฺฐิยายโกฯ **น มุติยา ส มานเมตี**ติ มุตรูปาทิเภทาย มุติยาปิ โส มานํ น เอติฯ **น หิ ตมฺมโย โส**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน ตมฺมโย โหติ ตปฺปรายโณ, อยํ ปน น ตาทิโสฯ **น กมฺมุนา โนปิ สุเตน เนโยฺย**ติ ปุญฺญาภิสงฺขาราทินา กมฺมุนา วา, สุตสุทฺธิอาทินา สุเตน วา โส เนตโพฺพ น โหติฯ **อนูปนีโต ส นิเวสเนสู**ติ โส ทุวินฺนมฺปิ อุปยานํ ปหีนตฺตา สเพฺพสุ ตณฺหาทิฏฺฐินิเวสเนสุ อนุปนีโตฯ

**มุตรูเปน วา**ติ เอตฺถ มุตรูปํ นาม คนฺธรสโผฏฺฐพฺพานิฯ **มานํ เนตี**ติ อสฺมิมานํ น เอติฯ **น อุเปตี**ติ สมีปํ น เอติฯ **น อุปคจฺฉตี**ติ อุปคนฺตฺวา น ติฏฺฐติฯ **ตมฺมโย**ติ ตปฺปกโตฯ

๘๒. ตสฺส จ เอวํวิธสฺส **"สญฺญาวิรตฺตสฺสา"**ติ คาถาฯ ตตฺถ **สญฺญาวิรตฺตสฺสา**ติ เนกฺขมฺมสญฺญาปุพฺพงฺคมาย ภาวนาย ปหีนกามาทิสญฺญสฺสฯ อิมินา ปเทน อุภโตภาควิมุโตฺต สมถยานิโก อธิเปฺปโตฯ **ปญฺญาวิมุตฺตสฺสา**ติ วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมาย ภาวนาย สพฺพกิเลเสหิ วิมุตฺตสฺสฯ อิมินา สุกฺขวิปสฺสโก อธิเปฺปโตฯ **สญฺญญฺจ ทิฏฺฐิญฺจ เย อคฺคเหสุํ, เต ฆฏฺฏมานา วิจรนฺติ โลเก**ติ เย ปน กามสญฺญาทิกํ สญฺญํ อคฺคเหสุํ, เต วิเสสโต คหฏฺฐา กามาธิกรณํ, เย จ ทิฏฺฐิํ อคฺคเหสุํ, เต วิเสสโต ปพฺพชิตา ธมฺมาธิกรณํ อญฺญมญฺญํ ฆเฏฺฏนฺตา วิจรนฺตีติฯ

**โย สมถปุพฺพงฺคมํ อริยมคฺคํ ภาเวตี**ติ โย ปุคฺคโล สมถปุพฺพงฺคมํ ปุเรจาริกํ กตฺวา สหวิปสฺสนํ อริยมคฺคํ ภาเวติ, ปฐมํ สมาธิํ อุปฺปาเทตฺวา ปจฺฉา สหวิปสฺสนํ อริยมคฺคํ อุปฺปาเทตีติ อโตฺถฯ **ตสฺส อาทิโต**ติ ตสฺส ปุคฺคลสฺส ปฐมชฺฌานาทิโตฯ **อุปาทายา**ติ ปฏิจฺจ อาคมฺมฯ **คนฺถา วิกฺขมฺภีตา โหนฺตี**ติ คนฺถา ทูรีกตา ภวนฺติฯ **อรหเตฺต ปเตฺต**ติ อรหตฺตผลํ ปเตฺตฯ **อรหโต**ติ อรหตฺตผเล ฐิตสฺสฯ **คนฺถา จ โมหา จา**ติอาทโย สเพฺพ กิเลสา ปหีนา โหนฺติฯ

**โย วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมํ อริยมคฺคํ ภาเวตี**ติ โย ปุคฺคโล วิปสฺสนํ ปุพฺพงฺคมํ ปุเรจาริกํ กตฺวา อริยมคฺคํ ภาเวติ, ปฐมํ วิปสฺสนํ อุปฺปาเทตฺวา ปจฺฉา อริยมคฺคสมฺปยุตฺตํ สมาธิํ ภาเวตีติ อโตฺถฯ **ตสฺส อาทิโต อุปาทายา**ติ ตสฺส ปุคฺคลสฺส วิปสฺสนโต ปฏฺฐาย วิปสฺสนํ ปฏิจฺจฯ **โมหา วิกฺขมฺภิตา โหนฺตี**ติ เอตฺถ **วิกฺขมฺภิตา**ติ ทูรํ ปาปิตา สญฺญาวเสนฯ **ฆเฏฺฏนฺตี**ติ เย กามสญฺญาทิํ คณฺหนฺติ, เต สญฺญาวเสน ปีเฬนฺติฯ **สงฺฆเฏฺฏนฺตี**ติ ตโต ตโต ปีเฬนฺติ ฯ อิทานิ ฆเฏฺฏเนฺต ทเสฺสตุํ **"ราชาโนปิ ราชูหิ วิวทนฺตี"**ติอาทินา นเยน วิตฺถาโร วุโตฺตฯ

**อญฺญมญฺญํ ปาณีหิปิ อุปกฺกมนฺตี**ติ เอตฺถ อญฺญมญฺญํ หตฺถหิ ปหรนฺติฯ **เลฑฺฑูหี**ติ ก ปาลขณฺฑหิฯ **ทณฺฑหี**ติ อฑฺฒทณฺฑเกหิฯ **สตฺถหี**ติ อุภโตธาเรหิ สตฺถหิฯ

**อภิสงฺขารานํ อปฺปหีนตฺตา**ติ ปุญฺญาทิอภิสงฺขารานํ อปฺปหีนภาเวนฯ **คติยา ฆฏฺฏนฺตี**ติ คนฺตพฺพาย ปติฏฺฐาภูตาย คติยา ปีฬนฺติ ฆฏฺฏนํ อาปชฺชนฺติฯ **นิรยา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ เสสเมตฺถ วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานเมวฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย มหานิเทฺทสฏฺฐกถาย

มาคณฺฑิยสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

# ๑๐. ปุราเภทสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา

**๘๓**. ทสเม ปุราเภทสุตฺตนิเทฺทเส **กถํทสฺสี**ติ อิมสฺส สุตฺตสฺส อิโต ปเรสญฺจ ปญฺจนฺนํ กลหวิวาทจูฬพฺยูหมหาพฺยูหตุวฏกอตฺตทณฺฑสุตฺตานํ สมฺมาปริพฺพาชนียสุตฺตวณฺณนายํ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๖๒ อาทโย) วุตฺตนเยเนว สามญฺญโต อุปฺปตฺติ เวทิตพฺพาฯ วิเสสโต ปน ยเถว ตสฺมิํ มหาสมเย ราคจริตเทวตานํ สปฺปายวเสน ธมฺมํ เทเสตุํ นิมฺมิตพุเทฺธน อตฺตานํ ปุจฺฉาเปตฺวา สมฺมาปริพฺพาชนียสุตฺตนฺต- (สุ. นิ. ๓๖๑ อาทโย) มภาสิ, เอวํ ตสฺมิํเยว มหาสมเย ‘‘กิํ นุ โข ปุรา สรีรเภทา กตฺตพฺพ’’นฺติ อุปฺปนฺนจิตฺตานํ เทวตานํ จิตฺตํ ญตฺวา ตาสํ อนุคฺคหตฺถํ อฑฺฒเตฬสภิกฺขุสตปริวารํ นิมฺมิตพุทฺธํ อากาเสน อาเนตฺวา เตน อตฺตานํ ปุจฺฉาเปตฺวา อิมํ สุตฺตมภาสิฯ

กถํ? พุทฺธา นาม มหนฺตา เอเต สตฺตวิเสสา, ยํ สเทวกสฺส โลกสฺส ทิฏฺฐํ สุตํ มุตํ วิญฺญาตํ ปตฺตํ ปริเยสิตํ อนุวิจริตํ มนสา น กิญฺจิ กตฺถจิ นีลาทิวเสน วิภตฺตรูปารมฺมเณสุ วิภตฺตรูปารมฺมณํ วา, เภริสทฺทาทิวเสน วิภตฺตสทฺทารมฺมณาทีสุ สทฺทาทิอารมฺมณํ วา อตฺถิ, ยํ เอเตสํ ญาณมุเข อาปาถํ นาคจฺฉติฯ ยถาห – ‘‘ยํ, ภิกฺขเว, สเทวกสฺส โลกสฺส…เป.… สเทวมนุสฺสาย ทิฏฺฐํ สุตํ มุตํ วิญฺญาตํ ปตฺตํ ปริเยสิตํ อนุวิจริตํ มนสา, ตมหํ ชานามิ ตมหํ อพฺภญฺญาสิ’’นฺติ (อ. นิ. ๔.๒๔)ฯ เอวํ สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตญาโณ ภควา สพฺพาปิ ตา เทวตา ภพฺพาภพฺพวเสน เทฺว โกฏฺฐาเส อกาสิฯ ‘‘กมฺมาวรเณน วา สมนฺนาคตา’’ติอาทินา (ปุ. ป. ๑๒) หิ นเยน วุตฺตา สตฺตา อภพฺพา นามฯ เต เอกวิหาเร วสเนฺตปิ พุทฺธา น โอโลเกนฺติฯ วิปรีตา ปน ภพฺพา นามฯ เต ทูเร วสเนฺตปิ คนฺตฺวา สงฺคณฺหนฺติฯ ตสฺมิํ เทวตาสนฺนิปาเต เย อภพฺพา, เต ปหาย ภเพฺพ ปริคฺคเหสิฯ ปริคฺคเหตฺวา ‘‘เอตฺตกา เอตฺถ ราคจริตา, เอตฺตกา โทสาทิจริตา’’ติ จริยวเสน ฉ โกฏฺฐาเส อกาสิฯ อถ เนสํ สปฺปายธมฺมเทสนํ อุปธาเรโนฺต ‘‘ราคจริตานํ เทวานํ สมฺมาปริพฺพาชนียสุตฺตํ (สุ. นิ. ๓๖๑ อาทโย) กเถสฺสามิ, โทสจริตานํ กลหวิวาทสุตฺตํ (สุ. นิ. ๘๖๘ อาทโย), โมหจริตานํ มหาพฺยูหสุตฺตํ (สุ. นิ. ๙๐๑ อาทโย), วิตกฺกจริตานํ จูฬพฺยูหสุตฺตํ (สุ. นิ. ๘๘๔ อาทโย), สทฺธาจริตานํ ตุวฏกสุตฺตํ (สุ. นิ. ๙๒๑ อาทโย), พุทฺธิจริตานํ ปุราเภทสุตฺตํ (สุ. นิ. ๘๕๔ อาทโย) กเถสฺสามี’’ติ เทสนํ ววตฺถาเปตฺวา ปุน ตํ ปริสํ มนสากาสิ ‘‘อตฺตชฺฌาสเยน นุ โข ชาเนยฺย, ปรชฺฌาสเยน, อฏฺฐุปฺปตฺติเกน, ปุจฺฉาวเสนา’’ติฯ ตโต ‘‘ปุจฺฉาวเสน ชาเนยฺยา’’ติ ญตฺวา ‘‘อตฺถิ นุ โข โกจิ เทวตานํ อชฺฌาสยํ คเหตฺวา จริยวเสน ปญฺหํ ปุจฺฉิตุํ สมโตฺถ’’ติ ‘‘เตสุ ปญฺจสเตสุ ภิกฺขูสุ เอโกปิ น สโกฺกตี’’ติ อทฺทสฯ ตโต อสีติมหาสาวเก, เทฺว อคฺคสาวเก จ สมนฺนาหริตฺวา ‘‘เตปิ น สโกฺกนฺตี’’ติ ทิสฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘สเจ ปเจฺจกพุโทฺธ ภเวยฺย, สกฺกุเณยฺย นุ โข’’ติฯ ‘‘โสปิ น สกฺกุเณโยฺย’’ติ ญตฺวา ‘‘สกฺกสุยามาทีสุ โกจิ สกฺกุเณยฺยา’’ติ สมนฺนาหริฯ สเจ หิ เตสุ โกจิ สกฺกุเณยฺย, ตํ ปุจฺฉาเปตฺวา อตฺตนา วิสฺสเชฺชยฺยฯ น ปน เตสุปิ โกจิ สโกฺกติฯ อถสฺส เอตทโหสิ – ‘‘มาทิโส พุโทฺธเยว สกฺกุเณยฺย, อตฺถิ ปน กตฺถจิ อโญฺญ พุโทฺธ’’ติ อนนฺตาสุ โลกธาตูสุ อนนฺตญาณํ ปตฺถริตฺวา โลกํ โอโลเกโนฺต น อญฺญํ พุทฺธํ อทฺทสฯ อนจฺฉริยเญฺจตํ, อิทานิ อตฺตนา สมํ น ปเสฺสยฺย, โย ชาตทิวเสปิ พฺรหฺมชาลวณฺณนายํ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗) วุตฺตนเยน อตฺตนา สมํ อปสฺสโนฺต ‘‘อโคฺคหมสฺมิ โลกสฺสา’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๑) อปฺปฏิวตฺติยํ สีหนาทํ นทิฯ เอวํ อญฺญํ อตฺตนา สมํ อปสฺสิตฺวา จิเนฺตสิ ‘‘สเจ อหํ ปุจฺฉิตฺวา อหเมว วิสฺสเชฺชยฺยํ, เอวํ ตา เทวตา น สกฺขิสฺสนฺติ ปฏิวิชฺฌิตุํฯ อญฺญสฺมิํ ปน พุเทฺธเยว ปุจฺฉเนฺต มยิ จ วิสฺสชฺชเนฺต อเจฺฉรกํ ภวิสฺสติ, สกฺขิสฺสนฺติ จ เทวตา ปฏิวิชฺฌิตุํ, ตสฺมา นิมฺมิตพุทฺธํ มาเปสฺสามี’’ติ อภิญฺญาปาทกํ ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ‘‘ปตฺตจีวรคฺคหณํ อาโลกิตํ วิโลกิตํ สมิญฺชิตํ ปสาริตญฺจ มม

สทิสํเยว โหตู’’ติ กามาวจรจิเตฺตหิ ปริกมฺมํ กตฺวา ‘‘ปาจีนยุคนฺธรปริเกฺขปโต อุลฺลงฺฆยมานํ จนฺทมณฺฑลํ ภินฺทิตฺวา นิกฺขมโนฺต วิย อาคจฺฉตู’’ติ รูปาวจรจิเตฺตน อธิฏฺฐาสิฯ เทวสโงฺฆ ตํ ทิสฺวา ‘‘อโญฺญปิ นุ โข โภ, จโนฺท อุคฺคโต’’ติ อาหฯ อถ จนฺทํ โอหาย อาสนฺนตเร ชาเต ‘‘น จโนฺท, สูริโย อุคฺคโต’’ติฯ ปุน อาสนฺนตเร ชาเต ‘‘น สูริโย, เทววิมานํ เอต’’นฺติฯ ปุน อาสนฺนตเร ชาเต ‘‘น เทววิมานํ, เทวปุโตฺต เอโส’’ติฯ ปุน อาสนฺนตเร ชาเต ‘‘น เทวปุโตฺต, มหาพฺรหฺมา เอโส’’ติฯ ปุน อาสนฺนตเร ชาเต ‘‘น มหาพฺรหฺมา, อปโรปิ โภ พุโทฺธ อาคโต’’ติ อาหฯ

ตตฺถ ปุถุชฺชนเทวตา จินฺตยึสุ – ‘‘เอกพุทฺธสฺส ตาว อยํ เทวตาสนฺนิปาโตฯ ทฺวินฺนํ กีวมหโนฺต ภวิสฺสตี’’ติฯ อริยเทวตา จินฺตยึสุ – ‘‘เอกิสฺสา โลกธาตุยา เทฺว พุทฺธา นาม นตฺถิ, อทฺธา ภควา อตฺตนา สทิสํ อญฺญํ เอกํ พุทฺธํ นิมฺมินี’’ติฯ อถสฺส เทวสงฺฆสฺส ปสฺสนฺตเสฺสว นิมฺมิตพุโทฺธ อาคนฺตฺวา ทสพลํ อวนฺทิตฺวาว สมฺมุขฏฺฐาเน สมสมํ กตฺวา มาปิเต อาสเน นิสีทิฯ ภควโต พาตฺตึสมหาปุริสลกฺขณานิ, นิมฺมิตสฺสาปิ, ภควโต สรีรา ฉพฺพณฺณรสฺมิโย นิกฺขมนฺติ, นิมฺมิตสฺสาปิ, ภควโต สรีรรสฺมิโย นิมฺมิตสรีเร ปฏิหญฺญนฺติ, นิมฺมิตสฺส รสฺมิโย ภควโต กาเย ปฏิหญฺญนฺติฯ ตา ทฺวินฺนมฺปิ พุทฺธานํ สรีรโต อุคฺคมฺม ภวคฺคํ อาหจฺจ ตโต ตโต ปฏินิวตฺติตฺวา เทวตานํ มตฺถกมตฺถกปริยเนฺตน โอตริตฺวา จกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ ปติฏฺฐหึสุฯ สกลจกฺกวาฬคพฺภํ สุวณฺณมยวงฺกโคปานสิวินทฺธมิว เจติยฆรํ วิโรจิตฺถฯ ทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตา เอกจกฺกวาเฬ ราสิภูตา ทฺวินฺนํ พุทฺธานํ รสฺมิอพฺภนฺตรํ ปวิสิตฺวา อฏฺฐํสุฯ นิมฺมิโต นิสีทโนฺตเยว **‘‘กถํทสฺสี กถํสีโล, อุปสโนฺตติ วุจฺจตี’’**ติอาทินา นเยน อธิปญฺญาทิกํ ปุจฺฉโนฺต คาถมาหฯ

ตตฺถ ปุจฺฉาย ตาว โส นิมฺมิโต **กถํทสฺสี**ติ อธิปญฺญํ, **กถํสีโล**ติ อธิสีลํ, **อุปสโนฺต**ติ อธิจิตฺตํ ปุจฺฉติฯ เสสํ ปากฏเมวฯ

นิมฺมิตพุทฺธาทิวิภาวนตฺถํ เปฏเก –

> ‘‘อุเปติ ธมฺมํ ปริปุจฺฉมาโน, กุสลํ อตฺถุปสญฺหิตํ;
> น ชีวติ น นิพฺพุโต น มโต, ตํ ปุคฺคลํ กตมํ วทนฺติ พุทฺธาฯ (ปริ. ๔๗๙);
>
> ‘‘สํสารขีโณ น จ วนฺตราโค, น จาปิ เสโกฺข น จ ทิฏฺฐธโมฺม;
> อขีณาสโว อนฺติมเทหธารี, ตํ ปุคฺคลํ กตมํ วทนฺติ พุทฺธาฯ
>
> ‘‘น ทุกฺขสเจฺจน สมงฺคิภูโต, น มคฺคสเจฺจน กุโต นิโรโธ;
> สมุทยสจฺจโต สุวิทูรวิทูโร, ตํ ปุคฺคลํ กตมํ วทนฺติ พุทฺธาฯ
>
> ‘‘อเหตุโก โนปิ จ รูปนิสฺสิโต, อปจฺจโย โนปิ จ โส อสงฺขโต;
> อสงฺขตารมฺมโณ โนปิ จ รูปี, ตํ ปุคฺคลํ กตมํ วทนฺติ พุทฺธา’’ติฯ –

วุตฺตํฯ

ตตฺถ ปฐมคาถา นิมฺมิตพุทฺธํ สนฺธาย, ทุติยคาถา ปจฺฉิมภวิกโพธิสตฺตํ สนฺธาย, ตติยคาถา อรหตฺตผลฏฺฐํ สนฺธาย, จตุตฺถคาถา อรูเป นิพฺพานปจฺจเวกฺขณมโนทฺวารปุเรจาริกจิตฺตสมงฺคึ สนฺธาย วุตฺตาติ ญาตพฺพาฯ **กีทิเสน ทสฺสเนนา**ติ กีทิสวเสน ทสฺสเนนฯ **กึสณฺฐิเตนา**ติ กึสริเกฺขนฯ **กึปกาเรนา**ติ กึวิเธนฯ **กึปฏิภาเคนา**ติ กึอาการเนฯ

**ยํ ปุจฺฉามี**ติ ยํ ปุคฺคลํ ปุจฺฉามิ, ตํ มยฺหํ วิยากโรหิฯ **ยาจามี**ติ อายาจามิฯ **อเชฺฌสามี**ติ อาณาเปมิฯ **ปสาเทมี**ติ ตว สนฺตาเน โสมนสฺสํ อุปฺปาเทมิฯ **พฺรูหี**ติ นิเทฺทสสฺส อุเทฺทสปทํฯ **อาจิกฺขา**ติ เทเสตพฺพานํ ''อิมานิ นามานี''ติ นามวเสน กเถหิฯ **เทเสหี**ติ ทเสฺสหิ ฯ **ปญฺญเปหี**ติ ชานาเปหิฯ ญาณมุขวเสน หิ อปฺปนํ ฐเปนฺโต ''ปญฺญเปหี''ติ วุจฺจติฯ **ปฏฺฐเปหี**ติ ปญฺญาเปหิ, ปวตฺตาเปหีติ อโตฺถฯ ญาณมุเข ฐเปหีติ วาฯ **วิวรา**ติ วิวฏํ กโรหิ, วิวริตฺวา ทเสฺสหีติ อโตฺถฯ **วิภชา**ติ วิภาคกิริยาย วิภาเวโนฺต ทเสฺสหีติ อโตฺถฯ **อุตฺตานีกโรหี**ติ ปากฏภาวํ กโรหิฯ

อถ วา **อาจิกฺขา**ติ เทสนาทีนํ ฉนฺนํ ปทานํ มูลปทํฯ เทสนาทีนิ ฉ ปทานิ เอตสฺส อตฺถสฺส วิวรณตฺถํ วุตฺตานิฯ ตตฺถ **เทเสหี**ติ อุคฺฆฏิตญฺญูนํ วเสน สเงฺขปโต ปฐมํ อุเทฺทสวเสน เทเสหิฯ อุคฺฆฏิตญฺญู หิ สเงฺขเปน วุตฺตํ ปฐมํ วุตฺตญฺจ ปฏิวิชฺฌนฺติฯ **ปญฺญเปหี**ติ วิปญฺจิตญฺญูนํ วเสน เตสํ จิตฺตโตสเนน พุทฺธินิสาเนน จ ปฐมํ สํขิตฺตสฺส วิตฺถารโต นิเทฺทสวเสเนว ปญฺญเปหิฯ **ปฏฺฐเปหี**ติ เตสํเยว นิทฺทิฏฺฐสฺส นิเทฺทสสฺส ปฏินิเทฺทสวเสน วิตฺถาริตวเสน ฐเปติ ปฏฺฐเปหิฯ **วิวรา**ติ นิทฺทิฏฺฐสฺสปิ ปุนปฺปุนํ วจเนน วิวราหิฯ **วิภชา**ติ ปุนปฺปุนํ วุตฺตสฺสาปิ วิภาคกรเณน วิภชาหิฯ **อุตฺตานีกโรหี**ติ วิวฏสฺส วิตฺถารตรวจเนน วิภตฺตสฺส จ นิทสฺสนวจเนน อุตฺตานึ กโรหิฯ อยํ เทสนา เนยฺยานมฺปิ ปฏิเวธาย โหตีติฯ

**๘๔**. วิสฺสชฺชเน ปน ภควา สรูเปน อธิปญฺญาทีนิ อวิสฺสเชฺชตฺวาว อธิปญฺญาทิปฺปภาเวน เยสํ กิเลสานํ อุปสมา ''อุปสโนฺต''ติ วุจฺจติ, นานาเทวตานํ อาสยานุโลเมน เตสํ อุปสมเมว ทีเปโนฺต **''วีตตโณฺห''**ติอาทิกา คาถาโย อภาสิฯ ตตฺถ อาทิโต อฏฺฐนฺนํ คาถานํ ''ตํ พฺรูมิ อุปสโนฺต''ติ อิมาย คาถาย สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพ, ตโต ปราสํ ''ส เว สโนฺตติ วุจฺจตี''ติ อิมินา สพฺพปจฺฉิเมน ปเทนฯ

อนุปทวณฺณนานโย – **วีตตโณฺห ปุราเภทา**ติ โย สรีรเภทา ปุพฺพเมว ปหีนตโณฺหฯ **ปุพฺพมนฺตมนิสฺสิโต**ติ อตีตทฺธาทิเภทํ ปุพฺพอนฺตํ อนิสฺสิโตฯ **เวมเชฺฌ นุปสเงฺขโยฺย**ติ ปจฺจุปฺปเนฺนปิ อทฺธนิ ''รโตฺต''ติอาทินา นเยน น อุปสงฺขาตโพฺพ ฯ **ตสฺส นตฺถิ ปุรกฺขต**นฺติ ตสฺส อรหโต ทฺวินฺนํ ปุเรกฺขารานํ อภาวา อนาคเต อทฺธนิ ปุรกฺขตมฺปิ นตฺถิ, ตํ พฺรูมิ อุปสโนฺตติ เอวเมตฺถ โยชนา เวทิตพฺพาฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

**ปุรา กายสฺส เภทา**ติ กรชกายสฺส เภทโต ปุเพฺพเยวฯ **อตฺตภาวสฺสา**ติ สกลตฺตภาวสฺสฯ **กเฬวรสฺส นิเกฺขปา**ติ กเฬวรสฺส นิเกฺขปโต สรีรสฺส ฐปนโตฯ **ชีวิตินฺทฺริยสฺส อุปเจฺฉทา**ติ ทฺวิธสฺส ชีวิตินฺทฺริยสฺส อุปเจฺฉทโต ปุพฺพเมวฯ

**ปุพฺพโนฺต วุจฺจติ อตีโต อทฺธา**ติ ปุพฺพสงฺขาโต อโนฺต โกฏฺฐาโส ''อตีโต อทฺธาติ, อติกฺกโนฺต กาโล''ติ กถียติฯ **อตีตํ อทฺธานํ อารพฺภา**ติ อตีตกาลํ ปฏิจฺจ ตณฺหา ปหีนาฯ

อปรมฺปิ ภเทฺทกรตฺตปริยายํ (ม. นิ. ๓.๒๗๒ อาทโย) ทเสฺสโนฺต **''อถ วา''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอวํรูโป อโหสิ**นฺติ กาโฬปิ สมาโน อินฺทนีลมณิวโณฺณ อโหสินฺติ เอวํ มนุญฺญรูปวเสเนว เอวํรูโป อโหสึฯ กุสลสุขโสมนสฺสเวทนาวเสเนว **เอวํเวทโน**ฯ ตํ สมฺปยุตฺตานํเยว สญฺญาทีนํ วเสน **เอวํสโญฺญฯ เอวํสงฺขาโรฯ เอวํวิญฺญาโณ อโหสึ อตีตมทฺธานนฺติ ตตฺถ นนฺทึ น สมนฺนาเนตี**ติ เตสุ รูปาทีสุ ตณฺหํ วา ตณฺหาสมฺปยุตฺตทิฏฺฐึ วา นานุปวตฺตยติฯ อปเรน ปริยาเยน มหากจฺจานภเทฺทกรตฺตปริยายํ ทเสฺสโนฺต **''อถ วา อิติ เม จกฺขุ อโหสี''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **จกฺขู**ติ จกฺขุปสาโทฯ **รูปา**ติ จตุสมุฏฺฐานิกรูปาฯ อิมินา นเยน เส

สายตนานิปิ เวทิตพฺพานิฯ **วิญฺญาณ**นฺติ นิสฺสยวิญฺญาณํฯ **น ตทภินนฺทตี**ติ ตํ จกฺขุญฺจ รูปญฺจ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน นาภินนฺทติฯ **อิติ เม มโน อโหสิ อิติ ธมฺมา**ติ เอตฺถ ปน **มโน**ติ ภวงฺคจิตฺตํฯ **ธมฺมา**ติ เตภูมกธมฺมารมฺมณํฯ **หสิตลปิตกีฬิตานี**ติ ทนฺตวิทํสกหสิตญฺจ วาจาลปิตญฺจ กายกีฬาทิกีฬิตญฺจาติ หสิตลปิตกีฬิตานิฯ **น ตทสฺสาเทตี**ติ ตานิ หสิตาทีนิ นาภินนฺทติฯ **น ตํ นิกาเมตี**ติ กนฺตํ น กโรติฯ **น จ เตน วิตฺตึ อาปชฺชตี**ติ เตน จ ตุฏฺฐึ น ปาปุณาติฯ

ตํ ตํ ปจฺจยํ ปฏิจฺจ อุปฺปโนฺนฺติ **ปจฺจุปฺปโนฺนฯ รโตฺตติ นุปสเงฺขโยฺย**ติ ราเคน รโตฺตติ คณนํ น อุปเนตโพฺพฯ อุปริปิ เอเสว นโยฯ **เอวรูโป สิย**นฺติอาทีสุ ปณีตมนุญฺญรูปาทิวเสเนว ตณฺหาทิฏฺฐิปวตฺตนสงฺขาตา นนฺที สมนฺนานยนา เวทิตพฺพาฯ **น ปณิทหตี**ติ ปตฺถนาวเสน น ฐเปติฯ **อปฺปณิธานปจฺจยา**ติ น ปตฺถนาฐปนการเณนฯ

**๘๕. อสนฺตาสี**ติ เตน เตน อลาภโต อสนฺตสโนฺตฯ **อวิกตฺถี**ติ สีลาทีหิ อวิกตฺถนสีโลฯ **อกุกฺกุโจ**ติ หตฺถกุกฺกุจฺจาทิวิรหิโตฯ **มนฺตภาณี**ติ มนฺตาย ปริคฺคเหตฺวา วาจํ ภาสิตาฯ **อนุทฺธโต**ติ อุทฺธจฺจวิรหิโตฯ **ส เว วาจายโต**ติ โส วาจาย ยโต สํยโต จตุโทสวิรหิตํ วาจํ ภาสิตา โหติฯ

**อโกฺกธโนติ ยญฺหิ โข วุตฺต**นฺติ ‘‘น โกธโน อโกธโน โกธวิรหิโต’’ติ ยํ กถิตํ, ตํ ปฐมํ ตาว โกธํ กเถตุกาโม **‘‘อปิจ โกโธ ตาว วตฺตโพฺพ’’**ติ อาหฯ **โกโธ ตาว วตฺตโพฺพ**ติ ปฐมํ โกโธ กเถตโพฺพฯ **ทสหากาเรหิ โกโธ ชายตี**ติ ทสหิ การเณหิ โกโธ อุปฺปชฺชติฯ **อนตฺถํ เม อจรี**ติ อวฑฺฒึ เม อกาสิ, อิมินา อุปาเยน สพฺพปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อฏฺฐาเน วา ปน โกโธ ชายตี**ติ อการเณ โกโธ อุปฺปชฺชติฯ เอกโจฺจ หิ ‘‘เทโว อติวสฺสตี’’ติ กุปฺปติ, ‘‘น วสฺสตี’’ติ กุปฺปติ, ‘‘สูริโย ตปฺปตี’’ติ กุปฺปติ, ‘‘น ตปฺปตี’’ติ กุปฺปติ, วาเต วายเนฺตปิ กุปฺปติ, อวายเนฺตปิ กุปฺปติ, สมฺมชฺชิตุํ อสโกฺกโนฺต โพธิปณฺณานํ กุปฺปติ, จีวรํ ปารุปิตุํ อสโกฺกโนฺต วาตสฺส กุปฺปติ, อุปกฺขลิตฺวา ขาณุกสฺส กุปฺปติฯ อิทํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘อฏฺฐาเน วา ปน โกโธ ชายตี’’ติฯ ตตฺถ เหฏฺฐา นวสุ ฐาเนสุ สเตฺต อารพฺภ อุปฺปนฺนตฺตา กมฺมปถเภโท โหติฯ

อฏฺฐานฆาโต ปน สงฺขาเรสุ อุปฺปโนฺน กมฺมปถเภทํ น กโรติฯ จิตฺตํ อาฆาเตโนฺต อุปฺปโนฺนฺติ **จิตฺตสฺส อาฆาโต**ฯ ตโต พลวตโร **ปฏิฆาโต**ฯ ปฏิหญฺญนวเสน **ปฏิฆํ**ฯ ปฏิวิรุชฺฌตีติ **ปฏิวิโรโธ**ฯ กุปฺปนวเสน **โกโปฯ ปโกโป สมฺปโกโป**ติ อุปสคฺควเสน ปทํ วฑฺฒิตํฯ ทุสฺสนวเสน **โทโสฯ ปโทโส สมฺปโทโส**ติ อุปสคฺควเสน ปทํ วฑฺฒิตํฯ **จิตฺตสฺส พฺยาปตฺตี**ติ จิตฺตสฺส วิปนฺนตา วิปริวตฺตนากาโรฯ มนํ ปทูสยมาโน อุปฺปชฺชตีติ **มโนปโทโส**ฯ กุชฺฌนวเสน **โกโธ**ฯ กุชฺฌนากาโร **กุชฺฌนา**ฯ กุชฺฌิตสฺส ภาโว **กุชฺฌิตตฺตํ**ฯ ทุสฺสตีติ **โทโสฯ ทุสฺสนา**ติ ทุสฺสนากาโรฯ **ทุสฺสิตตฺต**นฺติ ทุสฺสิตภาโวฯ ปกติภาววิชหนเฏฺฐน พฺยาปชฺชนํ **พฺยาปตฺติฯ พฺยาปชฺชนา**ติ พฺยาปชฺชนากาโรฯ วิรุชฺฌตีติ **วิโรโธ**ฯ ปุนปฺปุนํ วิรุชฺฌตีติ **ปฏิวิโรโธ**ฯ วิรุทฺธาการปฏิวิรุทฺธาการวเสน วา อิทํ วุตฺตํฯ จณฺฑิโก วุจฺจติ จโณฺฑ, ถทฺธปุคฺคโล, ตสฺส ภาโว **จณฺฑิกฺกํ**ฯ น เอเตน สุโรปิตํ วจนํ โหติ, ทุรุตฺตํ อปริปุณฺณเมว โหตีติ **อสุโรโป**ฯ กุทฺธกาเลหิ ปริปุณฺณวจนํ นาม นตฺถิ, สเจปิ กสฺสจิ โหติ, ตํ อปฺปมาณํฯ อปเร ปน ‘‘อสฺสุชนนเฏฺฐน อสฺสุโรปนโต อสฺสุโรโป’’ติ วทนฺติ, ตํ อการณํ โสมนสฺสสฺสาปิ อสฺสุชนนโตฯ เหฏฺฐาวุตฺตอตฺตมนตาปฏิปกฺขโต น อตฺตมนตาติ **อนตฺตมนตา**ฯ สา ปน ยสฺมา จิตฺตเสฺสว, น สตฺตสฺส, ตสฺมา **‘‘จิตฺตสฺสา’’**ติ วุตฺตํฯ

**อธิมตฺตปริตฺตตา เวทิตพฺพา**ติ อธิมตฺตภาโว ปริตฺตภาโว จ, พลวภาโว มนฺทภาโวติ อโตฺถฯ **กญฺจิ กาเล**ติ เอกทาฯ ‘‘กญฺจิ กาล’’นฺติปิ ปาโฐฯ **จิตฺตาวิลกรณมโตฺต โหตี**ติ จิตฺตสฺส อาวิลกรณปฺปมาโณ, จิตฺตกิลิฎฺฐกรณปฺปมาโณติ อโตฺถฯ ‘‘จิตฺตาลสกรณมโตฺต’’ติปิ ปาโฐ, ตํ น สุนฺทรํฯ ตสฺส จิตฺตกิลมถกรณมโตฺตติ อโตฺถฯ **น จ ตาว มุขกุลานวิกุลาโน โหตี**ติ มุขสฺส สโงฺกจนวิสโงฺกจโน น จ ตาว โหติฯ **น จ ตาว หนุสโญฺจปโน โหตี**ติ ทฺวินฺนํ หนูนํ อปราปรํ จลโน น จ ตาว โหติฯ **น จ ตาว ผรุสวาจํ นิจฺฉารโณ โหตี**ติ ปเรสํ มมฺมเจฺฉทกํ ผรุสวาจํ มุขโต นีหรเณน พหิ นิกฺขมโน น จ ตาว โหติฯ **น จ ตาว ทิสาวิทิสานุวิโลกโน โหตี**ติ ปรสฺส อพฺภุกฺกิรณตฺถํ ทณฺฑาทิอตฺถาย ทิสญฺจ อนุทิสญฺจ ปุนปฺปุนํ วิโลกโน น จ ตาว โหติฯ

**น จ ตาว ทณฺฑสตฺถปรามสโน โหตี**ติ อาฆาตนตฺถํ ทณฺฑญฺจ เอกโตธาราทิสตฺถญฺจ อาทิยโน น จ ตาว โหติฯ **น จ ตาว ทณฺฑสตฺถอพฺภุกฺกิรโณ โหตี**ติ วุตฺตปฺปการํ ทณฺฑสตฺถํ อุกฺขิปิตฺวา ปหรโณ น จ ตาว โหติฯ **น จ ตาว ทณฺฑสตฺถอภินิปาตโน โหตี**ติ เอตํ ทฺวิธํ ปรสฺส ปหรณตฺถํ น จ ตาว ขิปโน โหติฯ **น จ ตาว ฉินฺนวิจฺฉินฺนกรโณ โหตี**ติ ทณฺฑสตฺถาทิขิปเนน ปรสรีรํ ทฺวิธากรโณ จ วิวิธากาเรน วณกรโณ จ น ตาว โหติฯ ‘‘ฉิทฺทวิจฺฉิทฺทกรโณ’’ติปิ ปาโฐฯ **น จ ตาว สมฺภญฺชนปลิภญฺชโน โหตี**ติ สรีรํ ภญฺชิตฺวา จุณฺณวิจุณฺณกรโณ น จ ตาว โหติฯ **น จ ตาว องฺคมงฺคอปกฑฺฒโน โหตี**ติ องฺคปจฺจงฺคํ สมฺปคฺคเหตฺวา อปเนตฺวา กฑฺฒโน น จ ตาว โหติฯ **น จ ตาว ชีวิตา โวโรปโน โหตี**ติ ชีวิตินฺทฺริยโต โวโรปโน น จ ตาว โหติฯ **น จ ตาว สพฺพจาคปริจฺจาคาย สณฺฐิโต โหตี**ติ สพฺพํ ปรสฺส ชีวิตํ นาเสตฺวา อตฺตโน ชีวิตนาสนตฺถาย สณฺฐิโต น จ ตาว โหติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยทา อญฺญํ ชีวิตา โวโรเปตฺวา อตฺตานํ ชีวิตา โวโรปนตฺถาย ฐิโต, ตทา สพฺพจาคปริจฺจาคานาม โหติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘โกธํ เฉตฺวา สุขํ เสติ, โกธํ เฉตฺวา น โสจติ;
> โกธสฺส วิสมูลสฺส, มธุรคฺคสฺส พฺราหฺมณ;
> วธํ อริยา ปสํสนฺติ, ตญฺหิ เฉตฺวา น โสจตี’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๘๗, ๒๖๗);

**ยโต**ติ ยทาฯ **ปรปุคฺคลํ ฆาเฎตฺวา**ติ ปรปุคฺคลํ นาเสตฺวาฯ **อตฺตานํ ฆาเฎตี**ติ อตฺตานํ มาเรติฯ **ปรมุสฺสทคโต**ติ อติพลวภาวํ คโตฯ **ปรมเวปุลฺลปฺปโตฺต**ติ อติวิปุลภาวํ ปโตฺตฯ **โกธสฺส ปหีนตฺตา**ติ อนาคามิมเคฺคน วุตฺตปฺปการสฺส โกธสฺส ปหีนภาเวนฯ **โกธวตฺถุสฺส ปริญฺญาตตฺตา**ติ โกธสฺส ปติฎฺฐาภูตสฺส การณภูตสฺส ปิยาปิยอฎฺฐานสงฺขาตสฺส วตฺถุสฺส ญาตตีรณปริญฺญาหิ พฺยาเปตฺวา ญาตภาเวนฯ **โกธเหตุสฺส อุปจฺฉินฺนตฺตา**ติ โกธสฺส ชนกเหตุโน โทมนสฺสสหคตจิตฺตุปฺปาทสฺส อุจฺฉินฺนภาเวนฯ

**ตาสี**ติ ภายนสีโล โหติฯ **อุตฺตาสี**ติ อติภายนสีโลฯ **ปริตฺตาสี**ติ สมนฺตโต ภายนสีโลฯ **ภายตี**ติ ภยํ อุปฺปชฺชติฯ **สนฺตาสํ อาปชฺชตี**ติ วิรูปภาวํ ปาปุณาติฯ **กตฺถี โหตี**ติ อตฺตโน วณฺณภณนสีโล โหติฯ **วิกตฺถี**ติ วิวิธา นานปฺปการโต วณฺณภณนสีโลฯ **ชาติยา วา**ติ ขตฺติยภาวาทิชาติสมฺปตฺติยา วาฯ **โคเตฺตน วา**ติ โคตมโคตฺตาทินา อุกฺกฎฺฐโคเตฺตน วาฯ **โกลปุตฺติเยน วา**ติ มหากุลภาเวน วาฯ **วณฺณโปกฺขรตาย วา**ติ วณฺณสมฺปนฺนสรีรตาย วาฯ สรีรญฺหิ ‘‘โปกฺขร’’นฺติ วุจฺจติ, ตสฺส วณฺณสมฺปตฺติยา อภิรูปภาเวนาติ อโตฺถฯ **ธเนน วา**ติอาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

**กุกฺกุจฺจ**นฺติ นิเทฺทสสฺส อุเทฺทสปทํฯ ตตฺถ **กุกฺกุจฺจ**นฺติ กุจฺฉิตํ กตํ กุกตํ, ตสฺส ภาโว กุกฺกุจฺจํฯ ตํ ปจฺฉานุตาปลกฺขณํ, กตากตานุโสจนรสํ, วิปฺปฏิสารปจฺจุปฏฺฐานํ, กตากตปทฏฺฐานํ, ทาสพฺยํ วิย ทฏฺฐพฺพํฯ **หตฺถกุกฺกุจฺจมฺปี**ติ หเตฺถหิ กุจฺฉิตํ กตํ กุกตํ, ตสฺส ภาโว หตฺถกุกฺกุจฺจํฯ **ปาทกุกฺกุจฺจา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

**อกปฺปิเย กปฺปิยสญฺญิตา**ติ อจฺฉมํสํ สูกรมํสนฺติ ขาทติ, ทีปิมํสํ มิคมํสนฺติ ขาทติ, อกปฺปิยโภชนํ กปฺปิยโภชนนฺติ ภุญฺชติ, วิกาเล กาลสญฺญิตาย ภุญฺชติ, อกปฺปิยปานกํ กปฺปิยปานกนฺติ ปิวติฯ อยํ อกปฺปิเย กปฺปิยสญฺญิตาฯ **กปฺปิเย อกปฺปิยสญฺญิตา**ติ สูกรมํสํ อจฺฉมํสนฺติ ขาทติ, มิคมํสํ ทีปิมํสนฺติ ขาทติ, กปฺปิยโภชนํ อกปฺปิยโภชนนฺติ ภุญฺชติ, กาเล วิกาลสญฺญิตาย ภุญฺชติ, กปฺปิยปานกํ อกปฺปิยปานกนฺติ ปิวติฯ อยํ กปฺปิเย อกปฺปิยสญฺญิตาฯ **อวเชฺช วชฺชสญฺญิตา**ติ นิโทฺทเส โทสสญฺญิตาฯ **วเชฺช อวชฺชสญฺญิตา**ติ สโทเส นิโทฺทสสญฺญิตาฯ **กุกฺกุจฺจายนา**ติ กุกฺกุจฺจายนาการโฯ **กุกฺกุจฺจายิตตฺต**นฺติ กุกฺกุจฺจายิตภาโวฯ **เจตโส วิปฺปฏิสาโร**ติ จิตฺตสฺส วิรูโป ปฏิสรณภาโวฯ **มโนวิเลโข**ติ จิตฺตสฺส วิเลโขฯ

**กตตฺตา จ อกตตฺตา จา**ติ กายทุจฺจริตาทีนํ กตภาเวน จ กายสุจฺจริตาทีนํ อกตภาเวน จฯ **กตํ เม กายทุจฺจริต**นฺติ มยา กาเยน กิเลสปูติกตฺตา ทุฏฺฐุ จริตํ กาเยน กตํฯ **อกตํ เม กายสุจฺจริต**นฺติ มยา กาเยน สุฏฺฐุ จริตํ น กตํฯ **วจีทุจฺจริตวจีสุจฺจริตา**ทีสุปิ เอเสว นโย **นิโรธ** ปริโยสาเนสุ ฯ

**จิตฺตสฺสา**ติ น สตฺตสฺส น โปสสฺสฯ **อุทฺธจฺจ**นฺติ อุทฺธตาการโฯ **อวูปสโม**ติ น วูปสโมฯ เจโต วิกฺขิปตีติ **เจตโส วิเกฺขโป,** ***ภนฺตตฺตํ*** **จิตฺตสฺสา**ติ จิตฺตสฺส ภนฺตภาโว ภนฺตยานภนฺตโคณาทีนํ วิยฯ อิมินา เอการมฺมณสฺมิํเยว วิปฺผนฺทนํ กถิตํฯ อุทฺธจฺจญฺหิ เอการมฺมเณ วิปฺผนฺทติ, วิจิกิจฺฉา นานารมฺมเณติฯ **อิทํ วุจฺจติ อุทฺธจฺจ**นฺติ อยํ อุทฺธตภาโว กถียติฯ

**มุสาวาทํ ปหายา**ติ เอตฺถ **มุสา**ติ วิสํวาทนปุเรกฺขารสฺส อตฺถภญฺชโก วจีปโยโค กายปโยโค วาฯ วิสํวาทนาธิปฺปาเยน ปนสฺส ปรวิสํวาทกกายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา เจตนา มุสาวาโทฯ

อปโร นโย – **มุสา**ติ อภูตํ อตจฺฉํ วตฺถุฯ **วาโท**ติ ตสฺส ภูตโต ตจฺฉโต วิญฺญาปนํฯ ลกฺขณโต ปน อตถํ วตฺถุํ ตถโต ปรํ วิญฺญาเปตุกามสฺส ตถาวิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปิกา เจตนา มุสาวาโท, ตํ **มุสาวาทํฯ ปหายา**ติ อิมํ มุสาวาทเจตนาสงฺขาตํ ทุสฺสีลฺยํ ปชหิตฺวา ฯ **ปฏิวิรโต**ติ ปหีนกาลโต ปฏฺฐาย ตโต ทุสฺสีลฺยโต โอรโต วิรโตวฯ นตฺถิ ตสฺส วีติกฺกมิสฺสามีติ จกฺขุโสตวิเญฺญยฺยา ธมฺมา, ปเคว กายวิเญฺญยฺยาติ อิมินา นเยน อเญฺญสุปิ เอวรูเปสุ ปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

สจฺจํ วทตีติ **สจฺจวาที**ฯ สเจฺจน สจฺจํ สนฺทหติ ฆเฏตีติ สจฺจสโนฺธ, น อนฺตรนฺตรา มุสา วทตีติ อโตฺถฯ โย หิ ปุริโส กทาจิ มุสา วทติ, กทาจิ สจฺจํ, ตสฺส มุสาวาเทน อนฺตริตตฺตา สจฺจํ สเจฺจน น ฆฏิยติ, ตสฺมา โส น สจฺจสโนฺธ, อยํ ปน น ตาทิโส, ชีวิตเหตุปิ มุสา อวตฺวา สเจฺจน สจฺจํ สนฺทหติเยวาติ สจฺจสโนฺธฯ

**เถโต**ติ ถิโร, ถิรกโถติ อโตฺถฯ เอโก หิ ปุคฺคโล หลิทฺทิราโค วิย, ถุสราสิมฺหิ นิขาตขาณุ วิย, อสฺสปิเฏฺฐ ฐปิตกุมฺภณฺฑมิว จ น ถิรกโถ โหติ, เอโก ปาสาณเลขา วิย, อินฺทขีลา วิย จ ถิรกโถ โหติ, อสินา สีสํ ฉินฺทเนฺตปิ เทฺว กถา น กเถติ, อยํ วุจฺจติ เถโตฯ

**ปจฺจยิโก**ติ ปตฺติยายิตพฺพโก, สทฺธายิตพฺพโกติ อโตฺถฯ เอกโจฺจ หิ ปุคฺคโล น ปจฺจยิโก โหติ, ‘‘อิทํ เกน วุตฺตํ, อสุเกนา’’ติ วุเตฺต ‘‘มา ตสฺส วจนํ สทฺทหถา’’ติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติฯ เอโก ปจฺจยิโก โหติ, ‘‘อิทํ เกน วุตฺตํ, อสุเกนา’’ติ วุเตฺต ‘‘ยทิ เตน วุตฺตํ, อิทเมว ปมาณํ, อิทานิ อุปปริกฺขิตพฺพํ นตฺถิ, เอวเมว อิท’’นฺติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติ, อยํ วุจฺจติ ปจฺจยิโกฯ

**อวิสํวาทโก โลกสฺสา**ติ ตาย สจฺจวาทิตาย โลกํ น วิสํวาเทตีติ อโตฺถฯ

**ปิสุณํ วาจํ ปหายา**ติอาทีสุ ยาย วาจาย ยสฺส ตํ วาจํ ภาสติ, ตสฺส หทเย อตฺตโน ปิยภาวํ ปรสฺส จ สุญฺญภาวํ กโรติ, สา **ปิสุณา วาจา**ฯ ยาย ปน อตฺตานมฺปิ ปรมฺปิ ผรุสํ กโรติ, ยา วาจา สยมฺปิ ผรุสา, เนว กณฺณสุขา น หทยงฺคมา, อยํ **ผรุสา วาจา**ฯ เยน สมฺผํ ปลปติ นิรตฺถกํ, โส **สมฺผปฺปลาโป**ฯ ยา เตสํ มูลภูตา เจตนาปิ ปิสุณวาจาทินามเมว ลภติ, สา เอว จ อิธ อธิเปฺปตาฯ

**อิเมสํ เภทายา**ติ เยสํ อิโต วุตฺตานํ สนฺติเก สุตํ, เตสํ เภทายฯ **ภินฺนานํ วา สนฺธาตา**ติ ทฺวินฺนํ มิตฺตานํ วา สมานุปชฺฌายกาทีนํ วา เกนจิเทว การเณน ภินฺนานํ เอกเมกํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘ตุมฺหากํ อีทิเส กุเล ชาตานํ เอวํ พหุสฺสุตานํ อิทํ น ยุตฺต’’นฺติอาทีนิ วตฺวา สนฺธานํ กตฺตา อนุกตฺตาฯ

**อนุปฺปทาตา**ติ สนฺธานานุปฺปทาตาฯ เทฺว ชเน สมเคฺค ทิสฺวา ‘‘ตุมฺหากํ เอวรูเป กุเล ชาตานํ เอวรูเปหิ คุเณหิ สมนฺนาคตานํ อนุจฺฉวิกเมต’’นฺติอาทีนิ วตฺวา ทฬฺหีกมฺมํ กตฺตาติ อโตฺถฯ สมโคฺค อาราโม อสฺสาติ **สมคฺคาราโม,** ยตฺถ สมคฺคา นตฺถิ, ตตฺถ วสิตุมฺปิ น อิจฺฉตีติ อโตฺถฯ ‘‘สมคฺคราโม’’ติปิ ปาฬิ, อยเมวตฺถ อโตฺถฯ **สมคฺครโต**ติ สมเคฺคสุ รโต, เต ปหาย อญฺญตฺร คนฺตุมฺปิ น อิจฺฉตีติ อโตฺถฯ สมเคฺค ทิสฺวาปิ สุตฺวาปิ นนฺทตีติ **สมคฺคนนฺทีฯ สมคฺคกรณิ วาจํ ภาสิตา**ติ ยา วาจา สเตฺต สมเคฺคเยว กโรติ, ตํ สามคฺคิคุณปริทีปิกเมว วาจํ ภาสติ, น อิตรนฺติฯ

ปรสฺส มมฺมเจฺฉทกกายวจีปโยคสมุฎฺฐาปิกา เอกนฺตผรุสเจตนา **ผรุสา วาจา, เนลา**ติ เอลํ วุจฺจติ โทโส, นสฺสา เอลนฺติ เนลา, นิโทฺทสาติ อโตฺถ ‘‘เนลโงฺค เสตปจฺฉาโท’’ติ เอตฺถ (อุทา. ๖๕; เปฎโก. ๒๕) วุตฺตเนลํ วิยฯ **กณฺณสุขา**ติ พฺยญฺชนมธุรตาย กณฺณานํ สุขา, สูจิวิชฺฌนํ วิย กณฺณสูลํ น ชเนติฯ อตฺถมธุรตาย สกลสรีเร โกปํ อชเนตฺวา เปมํ ชเนตีติ **เปมนียา**ฯ หทยํ คจฺฉติ อปฺปฎิหญฺญมานา สุเขน จิตฺตํ ปวิสตีติ **หทยงฺคมา**ฯ คุณปริปุณฺณตาย ปุเร ภวาติ **โปรี,** ปุเร สํวฑฺฒนารี วิย สุกุมาราติปิ **โปรี,** ปุรสฺส เอสาติปิ **โปรี,** นครวาสีนํ กถาติ อโตฺถฯ นครวาสิโน หิ ยุตฺตกถา โหนฺติ, ปิติมตฺตํ ปิตาติ ภาติมตฺตํ ภาตาติ วทนฺติฯ เอวรูปี กถา พหุโน ชนสฺส กนฺตา โหตีติ **พหุชนกนฺตา**ฯ กนฺตภาเวเนว พหุโน ชนสฺส มนาปา จิตฺตวุฑฺฒิกราติ **พหุชนมนาปา**ฯ

อนตฺถวิญฺญาปิกา กายวจีปโยคสมุฎฺฐาปิกา อกุสลเจตนา **สมฺผปฺปลาโป**ฯ กาเลน วทตีติ **กาลวาที,** วตฺตพฺพยุตฺตกาลํ สลฺลเกฺขตฺวา วทตีติ อโตฺถฯ ภูตํ ตถํ ตจฺฉํ สภาวเมว วทตีติ **ภูตวาที** ฯ ทิฎฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกตฺถสนฺนิสฺสิตเมว กตฺวา วทตีติ **อตฺถวาที**ฯ นวโลกุตฺตรธมฺมสนฺนิสฺสิตํ กตฺวา วทตีติ **ธมฺมวาที**ฯ สํวรวินยปหานวินยสนฺนิสฺสิตํ กตฺวา วทตีติ **วินยวาที**ฯ

นิธานํ วุจฺจติ ฐปโนกาโส, นิธานมสฺส อตฺถีติ **นิธานวตี,** หทเย นิธาตพฺพยุตฺตกํ วาจํ ภาสิตาติ อโตฺถฯ **กาเลนา**ติ เอวรูปิํ ภาสมาโนปิ จ ‘‘อหํ นิธานวติํ วาจํ ภาสิสฺสามี’’ติ น อกา

เลน ภาสติ, ยุตฺตกาลํ ปน อเปกฺขิตฺวาว ภาสตีติ อโตฺถฯ **สาปเทส**นฺติ สอุปมํ, สการณนฺติ อโตฺถฯ **ปริยนฺตวติ**นฺติ ปริเจฺฉทํ ทเสฺสตฺวา ยถาสฺสา ปริเจฺฉโท ปญฺญายติ, เอวํ ภาสตีติ อโตฺถฯ **อตฺถสํหิต**นฺติ อเนเกหิปิ นเยหิ วิภชเนฺตน ปริยาทาตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย อตฺถสมฺปนฺนํ ภาสติฯ ยํ วา โส อตฺถวาที อตฺถํ วทติ, เตน อเตฺถน สหิตตฺตา อตฺถสํหิตํ วาจํ ภาสติ, น อญฺญํ นิกฺขิปิตฺวา อญฺญํ ภาสตีติ วุตฺตํ โหติฯ **จตุโทฺทสาปคตํ วาจํ ภาสตี**ติ มุสาวาทาทีหิ จตูหิ โทเสหิ อปคตํ วาจํ ภาสติฯ **ทฺวตฺติํสาย ติรจฺฉานกถายา**ติ ทฺวตฺติํสาย สคฺคโมกฺขานํ ติรจฺฉานภูตาย กถายฯ

**ทส กถาวตฺถูนี**ติ อปฺปิจฺฉตาทีนิ ทส วิวฏฺฏนิสฺสิตาย กถาย วตฺถุภูตานิ การณานิฯ **อปฺปิจฺฉกถ**นฺติ เอตฺถ อปฺปิโจฺฉติ อิจฺฉาวิรหิโต อนิโจฺฉ นิตฺตโณฺหฯ เอตฺถ หิ พฺยญฺชนํ สาวเสสํ วิย, อโตฺถ ปน นิรวเสโสฯ น หิ ขีณาสวสฺส อณุมตฺตาปิ อิจฺฉา นาม อตฺถิฯ

อปิเจตฺถ อตฺริจฺฉตา ปาปิจฺฉตา มหิจฺฉตา อปฺปิจฺฉตาติ อยํ เภโท เวทิตโพฺพ – ตตฺถ สกลาเภ อติตฺตสฺส ปรลาภปตฺถนา **อตฺริจฺฉตา** นาม, ตาย สมนฺนาคตสฺส เอกภาชเน ปกฺกปูเวปิ อตฺตโน ปเตฺต ปติเต น สุปโกฺก วิย ขุทฺทโก วิย จ ขายติ, เสฺวว ปน ปรสฺส ปเตฺต ปกฺขิโตฺต สุปโกฺก วิย มหโนฺต วิย จ ขายติฯ อสนฺตคุณสมฺภาวนตา ปน ปฏิคฺคหเณ จ อมตฺตญฺญุตา **ปาปิจฺฉตา** นาม, สา ‘‘อิเธกโจฺจ อสโทฺธ สมาโน สโทฺธติ มํ ชโน ชานาตู’’ติอาทินา (วิภ. ๘๕๑) นเยน อเตฺรว อาคตาเยวฯ ตาย จ สมนฺนาคโต ปุคฺคโล โกหเญฺญ ปติฏฺฐาติฯ สนฺตคุณสมฺภาวนตา ปน ปฏิคฺคหเณ จ อมตฺตญฺญุตา **มหิจฺฉตา** นาม, สาปิ ‘‘อิเธกโจฺจ สโทฺธ สมาโน สโทฺธติ มํ ชโน ชานาตูติ อิจฺฉติ, สีลวา สมาโน สีลวาติ มํ ชโน ชานาตู’’ติ (วิภ. ๘๕๑) อิมินา นเยน อาคตาเยวฯ ตาย สมนฺนาคโต ปุคฺคโล ทุสฺสนฺตปฺปโย โหติ, วิชาตมาตาปิสฺส จิตฺตํ คเหตุํ น สโกฺกติฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

> ‘‘อคฺคิกฺขโนฺธ สมุโทฺท จ, มหิโจฺฉ จาปิ ปุคฺคโล;
> สกเฎน ปจฺจเย เทตุ, ตโยเปเต อตปฺปยา’’ติฯ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๕๒; อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๖๓; อุทา. อฏฺฐ. ๓๑);

สนฺตคุณนิคูหนตา ปน ปฏิคฺคหเณ จ มตฺตญฺญุตา **อปฺปิจฺฉตา** นาม, ตาย สมนฺนาคโต ปุคฺคโล อตฺตนิ วิชฺชมานมฺปิ คุณํ ปฏิจฺฉาเทตุกามตาย สโทฺธ สมาโน ‘‘สโทฺธติ มํ ชโน ชานาตู’’ติ น อิจฺฉติฯ สีลวา… ปวิวิโตฺต… พหุสฺสุโต… อารทฺธวีริโย… สมาธิสมฺปโนฺน… ปญฺญวา… ขีณาสโว สมาโน ‘‘ขีณาสโวติ มํ ชโน ชานาตู’’ติ น อิจฺฉติ เสยฺยถาปิ **มชฺฌนฺติกเตฺถโร**ฯ เอวํ อปฺปิโจฺฉ จ ปน ภิกฺขุ อนุปฺปนฺนํ ลาภํ อุปฺปาเทติ, อุปฺปนฺนํ ถาวรํ กโรติ, ทายกานํ จิตฺตํ อาราเธติ, ยถา ยถา หิ โส อตฺตโน อปฺปิจฺฉตาย อปฺปํ คณฺหาติ, ตถา ตถา ตสฺส วเตฺต ปสนฺนา มนุสฺสา พหู เทนฺติฯ

อปโรปิ จตุพฺพิโธ อปฺปิโจฺฉ ปจฺจยอปฺปิโจฺฉ ธุตงฺคอปฺปิโจฺฉ ปริยตฺติอปฺปิโจฺฉ อธิคมอปฺปิโจฺฉติ ฯ ตตฺถ จตูสุ ปจฺจเยสุ อปฺปิโจฺฉ **ปจฺจยอปฺปิโจฺฉ**ฯ โส ทายกสฺส วสํ ชานาติ, เทยฺยธมฺมสฺส วสํ ชานาติ, อตฺตโน ถามํ ชานาติฯ ยทิ หิ เทยฺยธโมฺม พหุ โหติ, ทายโก อปฺปํ ทาตุกาโม, ทายกสฺส วเสน อปฺปํ คณฺหาติฯ เทยฺยธโมฺม อโปฺป, ทายโก พหุํ ทาตุกาโม, เทยฺยธมฺมสฺส วเสน อปฺปํ คณฺหาติฯ เทยฺยธโมฺมปิ พหุ, ทายโกปิ พหุํ ทาตุกาโม, อตฺตโน ถามํ ญตฺวา ปมาเณเนว คณฺหาติฯ

ธุตงฺคสมาทานสฺส อตฺตนิ อตฺถิภาวํ น ชานาเปตุกาโม **ธุตงฺคอปฺปิโจฺฉ** นามฯ โย ปน พหุสฺสุตภาวํ น ชานาเปตุกาโม, อยํ **ปริยตฺติอปฺปิโจฺฉ** นามฯ โย ปน โสตาปนฺนาทีสุ อญฺญตโร หุตฺวา โสตาปนฺนาทิภาวํ ชานาเปตุํ น อิจฺฉติ, **อยํ อธิคมอปฺปิโจฺฉ** นามฯ ขีณาสโว ปน อตฺริจฺฉตํ ปาปิจฺฉตํ มหิจฺฉตํ ปหาย สพฺพโส อิจฺฉาปฏิปกฺขภูตาย อโลภสงฺขาตาย ปริสุทฺธาย อปฺปิจฺฉตาย สมนฺนาคตตฺตา อปฺปิโจฺฉ นามฯ ‘‘อาวุโส, อตฺริจฺฉตา ปาปิจฺฉตา มหิจฺฉตาติ, อิเม ธมฺมา ปหาตพฺพาติ, เตสุ อาทีนวํ ทเสฺสตฺวา เอวรูปํ อปฺปิจฺฉตํ สมาทาย วตฺติตพฺพ’’นฺติ วทโนฺต อปฺปิจฺฉกถํ กเถติ นามฯ

**สนฺตุฏฺฐีกถ**นฺติอาทีสุ วิเสสตฺถเมว ทีปยิสฺสาม, โยชนา ปน วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ **สนฺตุฏฺฐีกถ**นฺติ อิตรีตรปจฺจยสโนฺตสํ นิสฺสิตํ กถํฯ โส ปเนส สโนฺตโส ทฺวาทสวิโธ โหติฯ เสยฺยถิทํ – จีวเร ยถาลาภสโนฺตโส, ยถาพลสโนฺตโส, ยถาสารุปฺปสโนฺตโสติ ติวิโธฯ เอวํ ปิณฺฑปาตาทีสุปิฯ

ตสฺสายํ ปเภทวณฺณนา – อิธ ภิกฺขุ จีวรํ ลภติ สุนฺทรํ วา อสุนฺทรํ วาฯ โส เตเนว ยาเปติ, อญฺญํ น ปเตฺถติ, ลภโนฺตปิ น คณฺหาติฯ อยมสฺส จีวเร **ยถาลาภสโนฺตโส**ฯ อถ ปน โย ปกติทุพฺพโล วา โหติ, อาพาธชราภิภูโต วา, ครุจีวรํ ปารุปโนฺต กิลมติฯ โส สภาเคน ภิกฺขุนา สทฺธิํ ตํ ปริวเตฺตตฺวา ลหุเกน ยาเปโนฺตปิ สนฺตุโฎฺฐว โหติฯ อยมสฺส จีวเร **ยถาพลสโนฺตโส**ฯ อปโร ปณีตปจฺจยลาภี โหติฯ โส ปตฺตุณฺณจีวราทีนํ อญฺญตรํ มหคฺฆจีวรํ, พหูนิ วา ปน จีวรานิ ลภิตฺวา ‘‘อิทํ เถรานํ จิรปพฺพชิตานํ, อิทํ พหุสฺสุตานํ อนุรูปํ, อิทํ คิลานานํ, อิทํ อปฺปลาภีนํ โหตู’’ติ ทตฺวา เตสํ ปุราณจีวรํ วา สงฺการกูฏาทิโต วา นนฺตกานิ อุจฺจินิตฺวา เตหิ สงฺฆาฏิํ กตฺวา ธาเรโนฺตปิ สนฺตุโฎฺฐว โหติฯ อยมสฺส จีวเร **ยถาสารุปฺปสโนฺตโส**ฯ

อิธ ปน ภิกฺขุ ปิณฺฑปาตํ ลภติ ลูขํ วา ปณีตํ วา, โส เตเนว ยาเปติ, อญฺญํ น ปเตฺถติ, ลภโนฺตปิ น คณฺหาติฯ อยมสฺส ปิณฺฑปาเต **ยถาลาภสโนฺตโส**ฯ โย ปน อตฺตโน ปกติวิรุทฺธํ วา พฺยาธิวิรุทฺธํ วา ปิณฺฑปาตํ ลภติ, เยนสฺส ปริภุเตฺตน อผาสุ โหติ, โส ตํ สภาคสฺส ภิกฺขุโน ทตฺวา ตสฺส หตฺถโต สปฺปายโภชนํ ภุญฺชิตฺวา สมณธมฺมํ กโรโนฺตปิ สนฺตุโฎฺฐว โหติฯ อยมสฺส ปิณฺฑปาเต **ยถาพลสโนฺตโส**ฯ อปโร พหุํ ปณีตํ ปิณฺฑปาตํ ลภติ, โส ตํ จีวรํ วิย เถรจิรปพฺพชิตพหุสฺสุตอปฺปลาภีคิลานานํ ทตฺวา เตสํ วา เสสกํ ปิณฺฑาย วา จริตฺวา มิสฺสกาหารํ ภุญฺชโนฺตปิ สนฺตุโฎฺฐว โหติฯ อยมสฺส ปิณฺฑปาเต **ยถาสารุปฺปสโนฺตโส**ฯ

อิธ ปน ภิกฺขุ เสนาสนํ ลภติ มนาปํ วา อมนาปํ วา, โส เตน เนว โสมนสฺสํ น โทมนสฺสํ อุปฺปาเทติ, อนฺตมโส ติณสนฺถารเกนาปิ ยถาลเทฺธเนว ตุสฺสติฯ อยมสฺส เสนาสเน **ยถาลาภสโนฺตโส**ฯ โย ปน อตฺตโน ปกติวิรุทฺธํ วา พฺยาธิวิรุทฺธํ วา เสนาสนํ ลภติ, ยตฺถสฺส วสโต อผาสุ โหติ, โส ตํ สภาคสฺส ภิกฺขุโน ทตฺวา ตสฺส สนฺตเก สปฺปายเสนาสเน วสโนฺตปิ สนฺตุโฎฺฐว โหติฯ อยมสฺส เสนาสเน **ยถาพลสโนฺตโส**ฯ

อปโร มหาปุโญฺญ เลณมณฺฑปกูฏาคาราทีนิ พหูนิ ปณีตเสนาสนานิ ลภติ, โส ตํ จีวรํ วิย เถรจิรปพฺพชิตพหุสฺสุตอปฺปลาภีคิลานานํ ทตฺวา ยตฺถ กตฺถจิ วสโนฺตปิ สนฺตุโฎฺฐว โหติฯ อยมสฺส เสนาสเน **ยถาสารุปฺปสโนฺตโส**ฯ โยปิ ‘‘อุตฺตมเสนาสนํ นาม ปมาทฏฺฐานํ, ตตฺถ นิสินฺนสฺส ถินมิทฺธํ โอกฺกมติ, นิทฺทาภิภูตสฺส ปุน ปฏิพุชฺฌโต ปาปวิตกฺกา ปาตุภวนฺตี’’ติ ปฏิสญฺจิกฺขิตฺวา ตาทิสํ เสนาสนํ ปตฺตมฺปิ น สมฺปฏิจฺฉติ, โส ตํ ปฏิกฺขิปิตฺวา อโพฺภกาสรุกฺขมูลาทีสุ วสโนฺตปิ สนฺตุโฎฺฐว โหติฯ อยมสฺส เสนาสเน **ยถาสารุปฺปสโนฺตโส**ฯ

อิธ ปน ภิกฺขุ เภสชฺชํ ลภติ ลูขํ วา ปณีตํ วา, โส ยํ ลภติ, เตเนว ตุสฺสติ, อญฺญํ น ปเตฺถติ, ลภโนฺตปิ น คณฺหาติฯ อยมสฺส คิลานปจฺจเย **ยถาลาภสโนฺตโส**ฯ โย ปน เตเลน อตฺถิโก ผาณิตํ ลภติ, โส ตํ สภาคสฺส ภิกฺขุโน ทตฺวา ตสฺส หตฺถโต เตลํ คเหตฺวา อญฺญเทว วา ปริเยสิตฺวา เภสชฺชํ กโรโนฺตปิ สนฺตุโฎฺฐว โหติฯ อยมสฺส คิลานปจฺจเย **ยถาพลสโนฺตโส**ฯ

อปโร มหาปุโญฺญ พหุํ เตลมธุผาณิตาทิปณีตเภสชฺชํ ลภติ, โส ตํ จีวรํ วิย เถรจิรปพฺพชิตพหุสฺสุตอปฺปลาภีคิลานานํ ทตฺวา เตสํ อาภเตน เยน เกนจิ ยาเปโนฺตปิ สนฺตุโฎฺฐว โหติฯ โย ปน เอกสฺมิํ ภาชเน จตุมธุรํ ฐเปตฺวา เอกสฺมิํ มุตฺตหรีตกํ ‘‘คณฺห, ภเนฺต, ยทิจฺฉสี’’ติ วุจฺจมาโน ‘‘สจสฺส เตสุ อญฺญตเรนปิ โรโค วูปสมฺมติ, อถ มุตฺตหรีตกํ นาม พุทฺธาทีหิ วณฺณิต’’นฺติ จตุมธุรํ ปฎิกฺขิปิตฺวา มุตฺตหรีตเกน เภสชฺชํ กโรโนฺต ปรมสนฺตุโฎฺฐว โหติฯ อยมสฺส คิลานปจฺจเย **ยถาสารุปฺปสโนฺตโส**ฯ อิเมสํ ปน ปเจฺจกปจฺจเยสุ ติณฺณํ ติณฺณํ สโนฺตสานํ ยถาสารุปฺปสโนฺตโสว อโคฺคฯ อรหา เอเกกสฺมิํ ปจฺจเย อิเมหิ ตีหิปิ สนฺตุโฎฺฐวฯ

**ปวิเวกกถ**นฺติ ปวิเวกนิสฺสิตํ กถํฯ ตโย หิ วิเวกา กายวิเวโก จิตฺตวิเวโก อุปธิวิเวโกติฯ ตตฺถ เอโก คจฺฉติ, เอโก ติฎฺฐติ, เอโก นิสีทติ, เอโก เสยฺยํ กเปฺปติ, เอโก คามํ ปิณฺฑาย ปวิสติ, เอโก ปฎิกฺกมติ, เอโก อภิกฺกมติ, เอโก จงฺกมํ อธิฎฺฐาติ, เอโก จรติ, เอโก วิหรตีติ อยํ **กายวิเวโก** นามฯ อฎฺฐ สมาปตฺติโย ปน **จิตฺตวิเวโก** นามฯ นิพฺพานํ **อุปธิวิเวโก** นามฯ

วุตฺตมฺปิ เหตํ – ‘‘กายวิเวโก จ วิเวกฎฺฐกายานํ เนกฺขมฺมาภิรตานํฯ จิตฺตวิเวโก จ ปริสุทฺธจิตฺตานํ ปรมโวทานปฺปตฺตานํฯ อุปธิวิเวโก จ นิรุปธีนํ ปุคฺคลานํ วิสงฺขารคตาน’’นฺติ (มหานิ. ๕๗)ฯ

**อสํสคฺคกถ**นฺติ เอตฺถ ปน สวนสํสโคฺค ทสฺสนสํสโคฺค สมุลฺลปนสํสโคฺค สโมฺภคสํสโคฺค กายสํสโคฺคติ ปญฺจวิโธ สํสโคฺคฯ เตสุ อิธ ภิกฺขุ สุณาติ ‘‘อมุกสฺมิํ คาเม วา นิคเม วา อิตฺถี วา กุมารี วา อภิรูปา ทสฺสนียา ปาสาทิกา ปรมาย วณฺณโปกฺขรตาย สมนฺนาคตา’’ติ, โส ตํ สุตฺวา สํสีทติ วิสีทติ, น สโกฺกติ พฺรหฺมจริยํ สนฺธาเรตุํ, สิกฺขาทุพฺพลฺยํ อนาวิกตฺวา หีนายาวตฺตติฯ เอวํ ปเรหิ กถิยมานรูปาทิสมฺปตฺติํ อตฺตนา วา หสิตลปิตคีตสทฺทํ สุณโนฺตสฺส โสตวิญฺญาณวีถิวเสน อุปฺปโนฺน ราโค **สวนสํสโคฺค** นามฯ

‘‘อิธ ภิกฺขุ น เหว โข สุณาติ, อปิ จ โข สามํ ปสฺสติ อิตฺถิํ วา กุมาริํ วา อภิรูปํ ทสฺสนียํ ปาสาทิกํ ปรมาย วณฺณโปกฺขรตาย สมนฺนาคตํ, โส ตํ ทิสฺวา สํสีทติ วิสีทติ, น สโกฺกติ พฺรหฺมจริยํ สนฺธาเรตุํ, สิกฺขาทุพฺพลฺยํ อนาวิกตฺวา หีนายาวตฺตติฯ เอวํ วิสภาครูปํ โอโลเกนฺตสฺส ปน จกฺขุวิญฺญาณวีถิวเสน อุปฺปนฺนราโค **ทสฺสนสํสโคฺค** นามฯ

อญฺญมญฺญํ อลฺลาปสลฺลาปวเสน อุปฺปนฺนราโค ปน **สมุลฺลปนสํสโคฺค** นามฯ ภิกฺขุโน ภิกฺขุนิยา สนฺตกํ ภิกฺขุนิยา วา ภิกฺขุสฺส สนฺตกํ คเหตฺวา ปริโภคกรณวเสน อุปฺปนฺนราโค **สโมฺภคสํสโคฺค** นามฯ หตฺถคฺคาหาทิวเสน อุปฺปนฺนราโค ปน **กายสํสโคฺค** นามฯ อรหา อิเมหิ ปญฺจหิ สํสเคฺคหิ จตูหิปิ ปริสาหิ สทฺธิํ อสํสโฎฺฐ, คาหมุตฺตโก เจว สํสคฺคมุตฺตโก จฯ อสํสคฺคสฺส วณฺณํ ภณโนฺต อสํสคฺคกถํ กเถติ นามฯ

**วีริยารมฺภกถ**นฺติ เอตฺถ โย ปคฺคหิตวีริโย ปริปุณฺณกายิกเจตสิกวีริโย โหติ, คมเน อุปฺปนฺนํ กิเลสํ ฐานํ ปาปุณิตุํ น เทติ, ฐาเน อุปฺปนฺนํ กิเลสํ นิสชฺชํ, นิสชฺชาย อุปฺปนฺนํ กิเลสํ

สยนํ ปาปุณิตุํ น เทติ, ทเณฺฑน กณฺหสปฺปํ อุปฺปีเฬตฺวา คณฺหนฺโต วิย อมิตฺตํ คีวาย อกฺกม นฺโต วิย จ วิจรติ, ตาทิสสฺส อารทฺธวีริยสฺส วณฺณํ ภณนฺโต วีริยารมฺภกถํ กเถติ นามฯ

**สีลกถ**นฺติอาทีสุ **สีล**นฺติ จตุปาริสุทฺธิสีลํฯ **สมาธี**ติ วิปสฺสนาปาทกา อฏฺฐ สมาปตฺติโยฯ **ปญฺญา**ติ โลกิยโลกุตฺตรญาณํฯ **วิมุตฺตี**ติ อรหตฺตผลวิมุตฺติฯ **วิมุตฺติญาณทสฺสน**นฺติ เอกูน วีสติวิธํ ปจฺจเวกฺขณญาณํฯ สีลาทีนํ คุณํ ปกาเสนฺโต สีลาทิกถํ กเถติ นามฯ

**สติปฏฺฐานกถ**นฺติอาทีนิ **สงฺคชาลมติจฺจ โส มุนี**ติปริโยสานานิ ปุเพฺพ วุตฺตานุสาเรน เวทิตพฺพานิฯ

**๘๖**. **นิราสตฺตี**ติ นิตฺตโณฺหฯ **วิเวกทสฺสี ผเสฺสสู**ติ ปจฺจุปฺปเนฺนสุ จกฺขุสมฺผสฺสาทีสุ อตฺตาทิภาววิเวกํ ปสฺสติฯ **ทิฏฺฐีสุ จ น นียตี**ติ ทฺวาสฏฺฐิยา ทิฏฺฐีสุ กายจิ ทิฏฺฐิยา น นียติฯ

**วิปริณตํ วา วตฺถุํ น โสจตี**ติ ปกติภาวํ ชหิตฺวา นเฏฺฐ กิสฺมิญฺจิ วตฺถุสฺมิํ น โสกํ อาปชฺชติฯ **วิปริณตสฺมิํ วา**ติ วินสฺสมาเน วตฺถุมฺหิฯ

**จกฺขุสมฺผโสฺส**ติ จกฺขุํ วตฺถุํ กตฺวา จกฺขุวิญฺญาณสหชาโต ผโสฺส จกฺขุสมฺผโสฺสฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ ปุริมา จกฺขุปสาทาทิวตฺถุกาว, มโนสมฺผโสฺส หทยวตฺถุโกปิ อวตฺถุโกปิ สเพฺพ จตุภูมโก ผโสฺสฯ **อธิวจนสมฺผโสฺส**ติ ปริยาเยน เอตสฺส นามํ โหติเยว ฯ ตโย หิ อรูปิโน ขนฺธา สยํ ปิฏฺฐิวฏฺฏกา หุตฺวา อตฺตโน สหชาตสมฺผสฺสสฺส อธิวจนสมฺผโสฺสติ นามํ กโรนฺติฯ **ปฏิฆสมฺผโสฺส**ติ นิปฺปริยาเยน ปน ปฏิฆสมฺผโสฺส นาม ปญฺจทฺวาริกผโสฺสฯ อธิวจนสมฺผโสฺส นาม มโนทฺวาริกผโสฺสฯ **สุขเวทนีโย ผโสฺส**ติ สุขเวทนาย หิโต อุปฺปาทโก ผโสฺสฯ อิตรทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **กุสโล ผโสฺส**ติ เอกวีสติกุสลจิตฺตสหชาโต ผโสฺสฯ **อกุสโล**ติ ทฺวาทสอกุสลสหชาโต ผโสฺสฯ **อพฺยากโต**ติ ฉปฺปญฺญาสอพฺยากตสหชาโต ผโสฺสฯ **กามาวจโร**ติ จตุปญฺญาสกามาวจรสหชาโต ผโสฺสฯ **รูปาวจโร**ติ กุสลาทิปญฺจทส รูปาวจรสมฺปยุโตฺต ฯ **อรูปาวจโร**ติ กุสลาพฺยากตวเสน ทฺวาทสอรูปาวจรสมฺปยุโตฺตฯ

**สุญฺญโต**ติ อนตฺตานุปสฺสนาวเสน วิปสฺสนฺตสฺส อุปฺปโนฺน มโคฺค สุญฺญโต, เตน สหชาโต ผโสฺส สุญฺญโต ผโสฺสฯ อิตรทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **อนิมิโตฺต**ติ เอตฺถ อนิจฺจานุปสฺสนาวเสน วิปสฺสนฺตสฺส อุปฺปโนฺน มโคฺค อนิมิโตฺตฯ **อปฺปณิหิโต**ติ ทุกฺขานุปสฺสนาวเสน วิปสฺสนฺตสฺส อุปฺปโนฺน มโคฺค อปฺปณิหิโตฯ **โลกิโย**ติ โลโก วุจฺจติ ลุชฺชนปลุชฺชนเฏฺฐน วโฏฺฏ, ตสฺมิํ ปริยาปนฺนภาเวน โลเก นิยุโตฺตติ โลกิโย, เตภูมโก ธโมฺมฯ **โลกุตฺตโร**ติ โลกโต อุตฺตโร อุตฺติโณฺณติ โลกุตฺตโร, โลเก อปริยาปนฺนภาเวนปิ โลกุตฺตโรฯ **อเตฺตน วา**ติ อตฺตภาเวน วาฯ **อตฺตนิเยน วา**ติ อตฺตายเตฺตน วาฯ

**๘๗**. **ปติลีโน**ติ ราคาทีนํ ปหีนตฺตา ตโต อปคโตฯ **อกุหโก**ติ อวิมฺหาปโก ตีหิ กุหนวตฺถูหิฯ **อปิหาลู**ติ อปิหนสีโล, ปตฺถนาตณฺหาย รหิโตติ วุตฺตํ โหติฯ **อมจฺฉรี**ติ ปญฺจมเจฺฉรวิรหิโตฯ **อปฺปคโพฺภ**ติ กายปาคพฺภิยาทิวิรหิโตฯ **อเชคุโจฺฉ**ติ สมฺปนฺนสีลาทิตาย อเชคุจฺฉนีโย อเสจนโก มนาโปฯ **เปสุเณยฺเย จ โน ยุโต**ติ ทฺวีหิ อากาเรหิ อุปสํหริตเพฺพ ปิสุณกเมฺม อยุโตฺตฯ

**ราคสฺส ปหีนตฺตา**ติ อรหตฺตมเคฺคน ราคกิเลสสฺส ปหีนภาเวนฯ **อสฺมิมาโน ปหีโน โหตี**ติ อสฺมีติ อุนฺนติมาโน สมุเจฺฉทวเสน ปหีโน โหติฯ

**ตีณิ กุหนวตฺถูนี**ติ ตีณิ วิมฺหาปนการณานิฯ **ปจฺจยปฏิเสวนสงฺขาตํ กุหนวตฺถู**ติอาทีสุ จีวราทีหิ นิมนฺติตสฺส ตทตฺถิกเสฺสว สโต ปาปิจฺฉตํ นิสฺสาย ปฏิกฺขิปเนน เต จ คหปติเก อตฺตนิ สุปฺปติฏฺฐิตปสาเท ญตฺวา ปุน เตสํ ''อโห อเยฺย อปฺปิจฺโฉ, น กิญฺจิ ปฏิคฺคณฺหิตุํ อิจฺฉติ, สุลทฺธํ วต โน อสฺส, สเจ อปฺปมตฺตกมฺปิ กิญฺจิ ปฏิคฺคเณฺหยฺยา''ติ นานาวิเธหิ อุปาเยหิ ปณีตานิ จีวราทีนิ อุปเนนฺตานํ ตทนุคฺคหกามตํเยว อวิกตฺวา ปฏิคฺคหเณน จ ตโต ปภุติ อปิ สกฏภาเรหิ อุปนามนเหตุภูตํ วิมฺหาปนํ **ปจฺจยปฏิเสวนสงฺขาตํ กุหนวตฺถู**ติ เวทิตพฺพํฯ ปาปิจฺฉเสฺสว ปน สโต สมฺภาวนาธิปฺปาเยน กเตน อิริยาปเถน วิมฺหาปนํ **อิริยาปถสงฺขาตํ กุหนวตฺถู**ติ เวทิตพฺพํฯ ปาปิจฺฉเสฺสว ปน สโต อุตฺตริมนุสฺสธมฺมาธิคมปริทีปนวาจาย ตถา ตถา วิมฺหาปนํ **สามนฺตชปฺปนสงฺขาตํ กุหนวตฺถู**ติ เวทิตพฺพํฯ

**กตมํ ปจฺจยปฏิเสวนสงฺขาต**นฺติ เอตฺถ ปจฺจยปฏิเสวนนฺติ เอวํ สงฺขาตํ ปจฺจยปฏิเสวนสงฺขาตํฯ **นิมเนฺตนฺตี**ติ อิธ คหปติกา ''ภิกฺขํ คณฺหถา''ติ ภิกฺขู นิมเนฺตนฺติฯ อยเมว วา ปาโฐฯ ''นิมเนฺตตี''ติ วา ''วทนฺตี''ติ วา เกจิ ปฐนฺติฯ ตาทิเส นิมนฺตาเปนฺติฯ นิมเนฺตนฺตีติ ปาฐสฺส สมฺภโว ทฏฺฐโพฺพฯ **จีวรํ ปจฺจกฺขาตี**ติ จีวรํ ปฏิกฺขิปติฯ **เอตํ สารุปฺปํ, ยํ สมโณ**ติ ยํ จีวรธารณํ สมโณ กโรติ, เอตํ สารุปฺปํ อนุจฺฉวิกํฯ **ปาปณิกา วา นนฺตกานี**ติ อาปณทฺวาเร ปติกานิ อนฺตวิรหิตานิ ปิโลติกานิฯ **อุจฺจินิตฺวา**ติ สํกฑฺฒิตฺวาฯ **อุญฺฉาจริยายา**ติ ภิกฺขาจรเณนฯ **ปิณฺฑิยาโลเปนา**ติ ปิณฺฑํ กตฺวา ลทฺธอาโลเปนฯ **ปูติมุเตฺตน วา**ติ โคมุเตฺตน วาฯ **โอสธํ กเรยฺยา**ติ เภสชฺชกิจฺจํ กเรยฺยฯ **ตทุปาทายา**ติ ตโต ปฏฺฐายฯ **ธุตวาโท**ติ ธุตคุณวาทีฯ **ภิโยฺย ภิโยฺย นิมเนฺตนฺตี**ติ อุปรูปริ นิมเนฺตนฺติฯ **สมฺมุขีภาวา**ติ สมฺมุขีภาเวน, วิชฺชมานตายาติ อโตฺถฯ **ปสวตี**ติ ปฏิลภติฯ สทฺธาย สมฺมุขีภาเวน สกฺกา กาตุนฺติ **''สทฺธาย สมฺมุขีภาวา''**ติอาทิมาหฯ เทยฺยธมฺมา สุลภา ทกฺขิเณยฺยา จ, สทฺธา ปน ทุลฺลภาฯ ปุถุชฺชนสฺส หิ สทฺธา อถาวรา, ปทวาเร ปทวาเร นานา โหติฯ เตเนวสฺส มหาโมคฺคลฺลานสทิโสปิ อคฺคสาวโก ปาฏิโภโค ภวิตุํ อสโกฺกโนฺต อาห ''ทฺวินฺนํ โข เนสํ อาวุโส ธมฺมานํ ปาฏิโภโค โภคานญฺจ ชีวิตสฺส จ, สทฺธาย ปน ตฺวํ ปาฏิโภโค''ติฯ

**เอวํ ตุเมฺห ปุเญฺญน ปริพาหิรา ภวิสฺสถา**ติ เอตฺถ **ปุเญฺญนา**ติ นิสฺสกฺกเตฺถ กรณวจนํฯ ปุญฺญโต ปริหีนา ปรมฺมุขา ภวิสฺสถฯ **ภากุฏิกา**ติ มุขานํ ปธานปุริมฏฺฐิตภาวทสฺสเนน ภากุฏิกรณํ, มุขสโงฺกโจติ วุตฺตํ โหติฯ ภากุฏิกรณํ สีลมสฺสาติ **ภากุฏิโก,** ภากุฏิกสฺส ภาโว **ภากุฏิยํฯ กุหนา**ติ วิมฺหาปนาฯ กุหสฺส อายนา **กุหายนา**ฯ กุหิตสฺส ภาโว **กุหิตตฺตํ**ฯ

**ปาปิโจฺฉ**ติ อสนฺตคุณทีปนกาโมฯ **อิจฺฉาปกโต**ติ อิจฺฉาย อปกโต, อุปทฺทุโตติ อโตฺถฯ **สมฺภาวนาธิปฺปาโย**ติ พหุมานชฺฌาสโยฯ **คมนํ สณฺฐเปตี**ติ อภิกฺกมาทิคมนํ อภิสงฺขโรติ, ปาสาทิกภาวํ กโรตีติ วุตฺตํ โหติฯ อิตเรสุปิ เอเสว นโยฯ **ปณิธาย คจฺฉตี**ติ ปตฺถนํ ฐเปตฺวา คจฺฉติฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **สมาหิโต วิย คจฺฉตี**ติ อุปจารปฺปโตฺต วิย คจฺฉติฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

**อาปาถกชฺฌายีว โหตี**ติ สมฺมุขา อาคตานํ มนุสฺสานํ ฌานํ สมาปชฺชโนฺต วิย สนฺตภาวํ ทเสฺสติฯ **อิริยาปถสฺสา**ติ จตุอิริยาปถสฺสฯ **อาฐปนา**ติ อาทิฏฺฐปนา, อาทเรน วา ฐปนาฯ **ฐปนา**ติ ฐปนากาโรฯ **สณฺฐปนา**ติ อภิสงฺขรณํ, ปาสาทิกภาวกรณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อริยธมฺมสนฺนิสฺสิต**นฺติ โลกุตฺตรธมฺมปฏิพทฺธํฯ **กุญฺจิก**นฺติ อวาปุรณํฯ **มิตฺตา**ติ สิเนหวโนฺตฯ **สนฺทิฏฺฐา**ติ ทิฏฺฐมตฺตาฯ **สมฺภตฺตา**ติ ทฬฺหมิตฺตาฯ **อุทฺทเณฺฑ**ติ เอโก ปติสฺสยวิเสโสฯ

**โกรชิกโกรชิโก**ติ สโงฺกจสโงฺกจโก, อติสโงฺกจโกติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘โกรจกโกรจโก’’ติ วา ปาโฐฯ **ภากุฏิกภากุฏิโก**ติ อติวิย มุขสโงฺกจนสีโลฯ **กุหกกุหโก**ติ อติวิย วิมฺหาปโกฯ **ลปกลปโก**ติ อติวิย สลฺลาปโกฯ **มุขสมฺภาวิโก**ติ อตฺตโน มุขวเสน อเญฺญหิ สห สมฺภาวิโก, อปฺปิตจิโตฺตติ เอเกฯ **สนฺตาน**นฺติ กิเลสสนฺตตาย สนฺตานํฯ **สมาปตฺตีน**นฺติ สมาปชฺชิตพฺพานํฯ **คมฺภีร**นฺติ นินฺนปติฎฺฐานํฯ **คูฬฺห**นฺติ ทเสฺสตุํ ทุกฺขํฯ **นิปุณ**นฺติ สุขุมํฯ **ปฏิจฺฉนฺน**นฺติ ปทเตฺถน ทุปฺปฏิวิชฺฌาธิปฺปายํฯ **โลกุตฺตร**นฺติ ธมฺมทีปกํฯ **สุญฺญตาปฏิสญฺญุตฺต**นฺติ นิพฺพานปฏิสญฺญุตฺตํฯ อถ วา **โลกุตฺตรสุญฺญตาปฏิสญฺญุตฺต**นฺติ โลกุตฺตรธมฺมภูตนิพฺพาน ปฏิสญฺญุตฺตํฯ

**กายิกํ ปาคพฺภิย**นฺติ กาเย ภวํ กายิกํฯ วาจสิกเจตสิเกสุปิ เอเสว นโยฯ **อจิตฺตีการกโต**ติ พหุมานกิริยรหิโตฯ **อนุปาหนานํ จงฺกมนฺตาน**นฺติ อุปาหนวิรหิตานํ จงฺกมนฺตานํ สมีเป, อนาทเร วา สามิวจนํฯ **สอุปาหโน**ติ อุปาหนารูโฬฺห หุตฺวา จงฺกมติฯ **นีเจ จงฺกเม จงฺกมนฺตาน**นฺติ อกตปริเจฺฉทาย ภูมิยา จงฺกมเนฺต ปริเจฺฉทํ กตฺวา วาลุกํ อากิริตฺวา อาลมฺพนํ โยเชตฺวา กตจงฺกเม นีเจปิ จงฺกเม จงฺกมเนฺตฯ **อุเจฺจ จงฺกเม จงฺกมตี**ติ อิฎฺฐกจยนสมฺปเนฺน เวทิกาปริกฺขิเตฺต อุเจฺจ จงฺกเม จงฺกมติฯ สเจ ปาการปริกฺขิโตฺต โหติ ทฺวารโกฎฺฐกยุโตฺต, ปพฺพตนฺตรวนนฺตรภูมนฺตรสฺส วา สุปฺปฏิจฺฉโนฺน, ตาทิเส จงฺกเม จงฺกมิตุํ วฎฺฎติ, อปฺปฏิจฺฉเนฺนปิ อุปจารํ มุญฺจิตฺวา วฎฺฎติฯ **ฆฏฺฏยโนฺตปิ ติฎฺฐตี**ติ อติสมีเป ติฎฺฐติฯ **ปุรโตปิ ติฎฺฐตี**ติ ปุรตฺถิมโตปิ ติฎฺฐติฯ **ฐิตโกปิ ภณตี**ติ ขาณุโก วิย อโนนมิตฺวา ภณติฯ **พาหาวิเกฺขปโก**ติ พาหุํ ขิปิตฺวา ขิปิตฺวา ภณติฯ

**อนุปขชฺชา**ติ สเพฺพสํ นิสินฺนฎฺฐานํ ปวิสิตฺวาฯ **นเวปิ ภิกฺขู อาสเนน ปฏิพาหตี**ติ อตฺตโน ปตฺตาสเน อนิสีทิตฺวา ปุเร วา ปจฺฉา วา ปวิสโนฺต อาสเนน ปฏิพาหติ นามฯ

**อนาปุจฺฉมฺปิ กฎฺฐํ ปกฺขิปตี**ติ อนาปุจฺฉิตฺวา อนปโลเกตฺวา อคฺคิมฺหิ ทารุํ ขิปติฯ **ทฺวารํ ปิทหตี**ติ ชนฺตาฆเร ปิทหติฯ

**โอตรตี**ติ อุทกติตฺถํ ปวิสติฯ **นฺหายตี**ติ สรีรํ สิเนเหติฯ **อุตฺตรตี**ติ อุทกติตฺถโต ตีรํ อุคฺคจฺฉติฯ

**โวกฺกมฺมาปี**ติ อติกฺกมิตฺวาปิฯ **โอวรกานี**ติ คเพฺภ ปติฎฺฐิตสยนฆรานิฯ

**คูฬฺหานี**ติ ปฏิจฺฉนฺนานิฯ **ปฏิจฺฉนฺนานี**ติ อเญฺญหิ ปฏิจฺฉาทิตานิฯ

**อนชฺฌิโฎฺฐ วา**ติ เถเรหิ ‘‘ธมฺมํ ภณาหี’’ติ อนาณโตฺต อนายาจิโต จฯ

**ปาปธโมฺม**ติ ลามกธโมฺมฯ **อสุจิสงฺกสรสมาจาโร**ติ อเญฺญหิ ‘‘อยํ ทุสฺสีโล’’ติ สงฺกาย สริตโพฺพ อาจาโร สํโยโค เอตสฺสาติ อสุจิสงฺกสรสมาจาโรฯ สงฺกสฺสรสมาจาโรติ สการํ สํโยคํ กตฺวาปิ ปฐนฺติฯ **ปฏิจฺฉนฺนกมฺมโนฺต**ติ ปฏิจฺฉาทิตกายวจีกมฺมโนฺตฯ **อสฺสมโณ**ติ น สมโณฯ **สมณปฏิโญฺญ**ติ ‘‘อหํ สมโณ’’ติ ปฏิชานโนฺตฯ **อพฺรหฺมจารี**ติ เสฎฺฐจริยา วิรหิโตฯ **พฺรหฺมจาริปฏิโญฺญ**ติ วุตฺตปฏิปโกฺขฯ **อโนฺตปูตี**ติ อพฺภนฺตเร กุสลธมฺมวิรหิตตฺตา อโนฺตปูติภาวมาปโนฺนฯ **อวสฺสุโต**ติ ราเคน ติโนฺตฯ **กสมฺพุชาโต**ติ สงฺการสภาโวฯ **อาจารโคจรสมฺปโนฺน**ติ เอตฺถ ภิกฺขุ สคารโว สปฺปติโสฺส หิโรตฺตปฺปสมฺปโนฺน สุนิวโตฺถ สุปารุโต ปาสาทิเกน อภิกฺกเนฺตน ปฏิกฺกเนฺตน อาโลกิเตน วิโลกิเตน สมิญฺชิเตน ปสาริเตน โอกฺขิตฺต

จกฺขุ อิริยาปถสมฺปนฺโน อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร โภชเน มตฺตญฺญู ชาคริยมนุยุตฺโต สติสมฺปชญฺเญน สมนฺนาคโต อปฺปิจฺโฉ สนฺตุฏฺโฐ อารทฺธวีริโย อาภิสมาจาริเกสุ สกฺกจฺจการี ครุจิตฺตีการพหุโล วิหรติ, อยํ วุจฺจติ อาจาโรฯ เอวํ ตาว อาจาโร เวทิตพฺโพฯ

โคจโร ปน ติวิโธ อุปนิสฺสยโคจโร อารกฺขโคจโร อุปนิพนฺธโคจโรติฯ ตตฺถ กตโม **อุปนิสฺสยโคจโร**? ทสกถาวตฺถุคุณสมนฺนาคโต กลฺยาณมิตฺโต, ยํ นิสฺสาย อสฺสุตํ สุณาติ, สุตํ ปริโยทาเปติ, กงฺขํ วิตรติ, ทิฏฺฐึ อุชุํ กโรติ, จิตฺตํ ปสาเทติ; ยสฺส วา ปน อนุสิกฺขมาโน สทฺธาย วฑฺฒติ, สีเลน, สุเตน, จาเคน, ปญฺญาย วฑฺฒติฯ อยํ วุจฺจติ อุปนิสฺสยโคจโรฯ

กตโม **อารกฺขโคจโร**? อิธ ภิกฺขุ อนฺตรฆรํ ปวิฏฺโฐ วีถึ ปฏิปนฺโน โอกฺขิตฺตจกฺขุ ยุคมตฺตทสฺสาวี สุสํวุโต คจฺฉติ, น หตฺถึ โอโลเกนฺโต, น อสฺสํ, น รถํ, น ปตฺตึ, น อิตฺถึ, น ปุริสํ โอโลเกนฺโต, น อุทฺธํ อุโลฺลเกนฺโต, น อโธ โอโลเกนฺโต, น ทิสาวิทิสํ เปกฺขมาโน คจฺฉติฯ อยํ วุจฺจติ อารกฺขโคจโรฯ

กตโม **อุปนิพนฺธโคจโร**? จตฺตาโร สติปฏฺฐานา ยตฺถ จิตฺตํ อุปนิพนฺธติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา – ‘‘โก จ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน โคจโร สโก เปตฺติโก วิสโย? ยทิทํ จตฺตาโร สติปฏฺฐานา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๓๗๒), อยํ วุจฺจติ อุปนิพนฺธโคจโรติฯ อิติ อิมินา จ อาจาเรน อิมินา จ โคจเรน อุเปโต…เป…. สมนฺนาคโตฯ เตนปิ วุจฺจติ อาจารโคจรสมฺปนฺโนติฯ

**อณุมเตฺตสุ วเชฺชสุ ภยทสฺสาวี**ติ อณุปฺปมาเณสุ อสญฺจิจฺจ อาปนฺนเสขิยอกุสลจิตฺตุปฺปาทาทิเภเทสุ วเชฺชสุ ภยทสฺสนสีโลฯ **สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสู**ติ ยํกิญฺจิ สิกฺขาปเทสุ สิกฺขิตพฺพํ, ตํ สพฺพํ สมฺมา อาทาย สิกฺขติฯ เอตฺถ จ ‘‘ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต’’ติ เอตฺตาวตา จ ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เทสนาย ปาติโมกฺขสํวรสีลํ ทสฺสิตํฯ ‘‘อาจารโคจรสมฺปนฺโน’’ติอาทิ ปน สพฺพํ ยถาปฏิปนฺนสฺส ตํ สีลํ สมฺปชฺชติ, ตํ ปฏิปตฺตึ ทเสฺสตุํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

**๘๘**. **สาติเยสุ อนสฺสาวี**ติ สาตวตฺถูสุ กามคุเณสุ ตณฺหาสนฺถววิรหิโตฯ **สโเณฺหติ** สเณฺหหิ กายกมฺมาทีหิ สมนฺนาคโตฯ **ปฏิภานวา**ติ ปริยตฺติปริปุจฺฉาธิคมปฏิภาเนหิ สมนฺนาคโตฯ **น สโทฺธ**ติ สามํ อธิคตธมฺมํ น กสฺสจิ สทฺทหติฯ **น วิรชฺชตี**ติ ขยา ราคสฺส วิรตฺตตฺตา อิทานิ น วิรชฺชติฯ

**เยสํ เอสา**ติ เยสํ ปุคฺคลานํ สาตวตฺถูสุ กามคุเณสุ อิจฺฉา ตณฺหาฯ **อปฺปหีนา**ติ สนฺถวสมฺปยุตฺตา ตณฺหา อรหตฺตมเคฺคน อปฺปหีนาฯ **เตสํ จกฺขุโต รูปตณฺหา สวตี**ติ เอเตสํ จกฺขุทฺวารโต ปวตฺตชวนวีถิสมฺปยุตฺตา รูปารมฺมณา ตณฺหา อุปฺปชฺชติฯ **อาสวตี**ติ โอกาสโต ยาว ภวคฺคา ธมฺมโต ยาว โคตฺรภู สวติฯ **สนฺทตี**ติ นทีโสตํ วิย อโธมุขํ สนฺทติฯ **ปวตฺตตี**ติ ปุนปฺปุนํ อุปฺปตฺติวเสน ปวตฺตติฯ เสสทฺวาเรสุปิ เอเสว นโยฯ สุกฺกปเกฺข วุตฺตวิปริยาเยน ตณฺหา อรหตฺตมเคฺคน สุปฺปหีนาฯ เตสํ จกฺขุโต รูปตณฺหา น สวติฯ

**สเณฺหน กายกเมฺมน สมนฺนาคโต**ติ อผรุเสน มุทุนา กายกเมฺมน สมงฺคีภูโต เอกีภูโตฯ **วจีกมฺมา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **สเณฺหหิ สติปฏฺฐาเนหี**ติอาทีสุ สติปฏฺฐานาทโย โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกาฯ ปริยาปุณนอตฺถาทิปริปุจฺฉาโลกิยโลกุตฺตรธมฺมาธิคมวเสน สลฺลกฺขณวิภาวนววตฺถานกรณสมตฺถา ติโสฺส ปฏิภานปฺปเภทสงฺขาตา ปญฺญา ยสฺส อตฺถิ, โส **ปฏิภานวาฯ ตสฺส ปริยตฺตึ นิสฺสาย ปฏิภายตี**ติ ตสฺส ปุคฺคลสฺส ปริยาปุณนํ อลฺลียิตฺวา ญาณํ ชายติ ญาณํ อภิมุขํ โหติฯ **จตฺตาโร สติปฏฺฐานา**ติ สตฺตตึส โพธิปกฺขิยธมฺมา โลกิยโลกุตฺตรมิสฺ

สกวเสน วุตฺตาฯ มคฺคผลานิ นิพฺพตฺติตโลกุตฺตรวเสนฯ จตโสฺส ปฏิสมฺภิทาโย ฉ จ อภิญฺญาโย วิโมกฺขนฺติกวเสน วุตฺตาติ ญาตพฺพาฯ

ตตฺถ **จตโสฺส ปฏิสมฺภิทาโย**ติ จตฺตาโร ญาณปฺปเภทาติ อโตฺถฯ อิทฺธิวิธาทิอาสวกฺขยปริโยสานานิ อธิกานิ ฉ ญาณานิฯ **ตสฺสา**ติ ปรสฺส, อโตฺถ ปฏิภายตีติ สมฺพโนฺธฯ **อโตฺถ**ติ สเงฺขปโต เหตุผลํฯ ตญฺหิ ยสฺมา เหตุอนุสาเรน อรียติ อธิคมียติ ปาปุณียติ, ตสฺมา อโตฺถติ วุจฺจติฯ ปเภทโต ปน ยํกิญฺจิ ปจฺจยุปฺปนฺนํ นิพฺพานํ ภาสิตโตฺถ วิปาโก กิริยาติ อิเม ปญฺจ ธมฺมา อโตฺถติ เวทิตพฺพา, ตํ อตฺถํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส โส อโตฺถ ปเภทโต ญาโต ปากโฏ โหติฯ **ธโมฺม**ติ สเงฺขปโต ปจฺจโยฯ โส หิ ยสฺมา ตํ ตํ วิทหติ ปวเตฺตติ เจว ปาเปติ จ, ตสฺมา ธโมฺมติ วุจฺจติฯ ปเภทโต ปน โย โกจิ ผลนิพฺพตฺตโก เหตุ อริยมโคฺค ภาสิตํ กุสลํ อกุสลนฺติ อิเม ปญฺจ ธมฺมา ธโมฺมติ เวทิตพฺพา, ตํ ธมฺมํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส โส ธโมฺม ปเภทโต ญาโต ปากโฏ โหติ, ตสฺมิํ อเตฺถ จ ธเมฺม จ ยา สภาวนิรุตฺติ อพฺยภิจารี โวหาโร, ตสฺส อภิลาเป ภาสเน อุทีรเณ ตํ ลปิตํ ภาสิตํ อุทีริตํ สภาวนิรุตฺติสทฺทํ อารมฺมณํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส สา นิรุตฺติ ญาตา ปากฏา โหติฯ

เอตฺถ **อเตฺถ ญาเต อโตฺถ ปฏิภายตี**ติ อิทานิ ตสฺส สทฺทํ อาหริตฺวา วุตฺตปฺปเภเท อเตฺถ ปากฏีภูเต วุตฺตปฺปเภโท อโตฺถ ตสฺส ปุคฺคลสฺส ปฏิภายติ ญาณาภิมุโข โหติฯ **ธเมฺม ญาเต ธโมฺม ปฏิภายตี**ติ วุตฺตปฺปเภเท ธเมฺม ปากฏีภูเต วุตฺตปฺปเภโท ธโมฺม ปฏิภายติฯ **นิรุตฺติยา ญาตาย นิรุตฺติ ปฏิภายตี**ติ วุตฺตปฺปเภทาย นิรุตฺติยา ปากฏาย วุตฺตปฺปเภทา นิรุตฺติ ปฏิภายติฯ **อิเมสุ ตีสุ ญาเณสุ ญาณ**นฺติ อตฺถธมฺมนิรุตฺตีสุ อิเมสุ ตีสุ สพฺพตฺถกญาณมารมฺมณํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส เตสุ ตีสุ ญาเณสุ ปเภทคตํ ญาณํ, ยถาวุเตฺตสุ วา เตสุ ตีสุ ญาเณสุ โคจรกิจฺจาทิวเสน วิตฺถารคตํ ญาณํ ปฏิภานปฏิสมฺภิทาฯ **อิมาย ปฏิภานปฏิสมฺภิทายา**ติ อิมาย วุตฺตปฺปการาย ยถาวุตฺตวิตฺถารปญฺญาย อุเปโต โหติฯ **โส วุจฺจติ ปฏิภานวา**ติ นิคเมโนฺต อาหฯ **ยสฺส ปริยตฺติ นตฺถี**ติ ปริยตฺติ นาม พุทฺธวจนํฯ ตญฺหิ อุคฺคณฺหนฺตสฺส ปฏิสมฺภิทา วิสทา โหนฺติฯ ยสฺส ปุคฺคลสฺส เอวรูปา ปริยตฺติ นตฺถิฯ **ปริปุจฺฉา นตฺถี**ติ ปริปุจฺฉา นาม ปาฬิอฏฺฐกถาทีสุ คณฺฐิปทอตฺถปทวินิจฺฉยกถาฯ อุคฺคหิตปาฬิอาทีสุ หิ อตฺถํ กเถนฺตสฺส ปฏิสมฺภิทา วิสทา โหนฺติฯ **อธิคโม นตฺถี**ติ อธิคโม นาม อรหตฺตปฺปตฺติฯ อรหตฺตญฺหิ ปตฺตสฺส ปฏิสมฺภิทา วิสทา โหนฺติฯ ยสฺส วุตฺตปฺปการา ติวิธา สมฺปตฺติ นตฺถิฯ **กิํ ตสฺส ปฏิภายิสฺสตี**ติ เกน การเณน ตสฺส ปุคฺคลสฺส ปเภทคตํ ญาณํ อุปฏฺฐหิสฺสติฯ

**สาม**นฺติ สยเมวฯ **สยํ อภิญฺญาต**นฺติ สยเมว เตน ญาเณน อวคมิตํฯ **อตฺตปจฺจกฺขํ ธมฺม**นฺติ อตฺตนา ปฏิวิชฺฌิตํ ปจฺจเวกฺขิตํ ธมฺมํฯ **น กสฺสจิ สทฺทหตี**ติ อตฺตปจฺจกฺขตาย ปเรสํ น สทฺทหติ, สทฺธาย น คจฺฉติฯ **อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา**ติอาทิกํ ทฺวาทสปทิกปจฺจยาการทสฺสนวเสน วุตฺตํฯ **อวิชฺชานิโรธา**ติอาทโย สํสารนิวตฺติํ สนฺธาย วุตฺตาฯ **อิทํ ทุกฺข**นฺติอาทิ สจฺจทสฺสนวเสนฯ **อิเม อาสวา**ติอาทโย อปเรน ปริยาเยน กิเลสวเสน ปจฺจยทสฺสนวเสนฯ **อิเม ธมฺมา อภิเญฺญยฺยา**ติอาทโย อภิเญฺญยฺยปริเญฺญยฺยปหาตพฺพภาเวตพฺพสจฺฉิกาตพฺพธมฺมานํ ทสฺสนวเสนฯ **ฉนฺนํ ผสฺสายตนาน**นฺติอาทโย ผสฺสายตนานํ อุปฺปตฺติญฺจ อตฺถงฺคมญฺจ อสฺสาทญฺจ อุปทฺทวญฺจ นิสฺสรณญฺจ ทสฺสนวเสนฯ **ปญฺจนฺนํ อุปาทานกฺขนฺธานํ** ปญฺจวีสติวิเธน อุทยญฺจ วยญฺจ, เตสุ ฉนฺทราควเสน อสฺสาทญฺจ, เตสํ วิปริณามํ อาทีนวญฺจ, นิสฺสรณสงฺขาตํ นิพฺพานญฺจฯ **จตุนฺนํ มหาภูตานํ** อวิชฺชาทิสมุทยญฺจ, อวิชฺชาทินิโรเธ อตฺถงฺคมญฺจ เอวมาทิทสฺสนวเสน วุตฺตาฯ เอเต ธมฺมา ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพาฯ

**อมโตคธ**นฺติ นตฺถิ เอตสฺส มรณสงฺขาตํ มตนฺติ อมตํฯ กิเลสวิสปฏิปกฺขตฺตา อคทนฺติปิ อมตํฯ ตสฺมึ นินฺนตาย **อมโตคธํฯ อมตปรายน**นฺติ วุตฺตปฺปการํ อมตํ ปรํ อยนํ คติ ปติฏฺฐา อสฺสาติ อมตปรายนํฯ **อมตปริโยสาน**นฺติ ตํ อมตํ สํสารสฺส นิฏฺฐาภูตตฺตา ปริโยสานมสฺสาติ อมตปริโยสานํฯ

๘๙. **ลาภกมฺยา น สิกฺขตี**ติ ลาภปตฺถนาย สุตฺตนฺตาทีนิ น สิกฺขติฯ **อวิรุทฺโท จ ตณฺหาย, รเสสุ นานุคิชฺฌตี**ติ วิโรธาภาเวน จ อวิรุทฺโธ หุตฺวา ตณฺหาย มูลรสาทีสุ เคธํ นาปชฺชติฯ

**เกน นุ โข**ติ ลาภปตฺถนาย การณจินฺตน ปิหสฺส ปริเยสเน นิปาโตฯ **ลาภาภินิพฺพตฺติยา**ติ จตุนฺนํ ปจฺจยานํ วิเสเสน อุปฺปตฺติยาฯ **ลาภํ ปริปาเจนฺต**ติ ปจฺจเย ปริปาจยนฺตฯ

**อตฺตทมตฺถายา**ติ วิปสฺสนาสมฺปยุตฺตาย ปญฺญาย อตฺตโน ทมนตฺถายฯ **อตฺตสมตฺถายา**ติ สมาธิสมฺปยุตฺตาย ปญฺญาย อตฺตโน สมาธานตฺถายฯ **อตฺตปรินิพฺพาปนตฺถายา**ติ ทุวิเธนาปิ ญาเณน อตฺตโน อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถายฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถํ โข อาวุโส ภควติ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๕๙)ฯ **อปฺปิจฺฉเญฺญว นิสฺสายา**ติ เอตฺถ ปจฺจยอปฺปิโจฺฉ อธิคมอปฺปิโจฺฉ ปริยตฺติอปฺปิโจฺฉ ธุตงฺคอปฺปิโจฺฉติ จตฺตาโร อปฺปิจฺฉา, เตสํ นานตฺตํ เหฏฺฐา วิตฺถาริตํ เอว, ตํ อปฺปิจฺฉํ อลฺลียิตฺวาฯ **สนฺตุฏฺฐิเญฺญวา**ติ จตูสุ ปจฺจเยสุ จ ติวิธํ สนฺโตสํ อลฺลียิตฺวา, เอเตสํ วิภาโค เหฏฺฐา วิตฺถาริโตเยวฯ **สเลฺลขเญฺญวา**ติ กิเลสเลขนํฯ **อิทมตฺถิตเญฺญวา**ติ อิเมหิ กุสลธเมฺมหิ อตฺถิ อิทมตฺถิ, ตสฺส ภาโว อิทมตฺถิตา, ตํ อิทมตฺถิตํเยว นิสฺสาย อลฺลียิตฺวาฯ

**รโส**ติ นิเทฺทสสฺส อุเทฺทสปทํฯ **มูลรโส**ติ ยํกิญฺจิ มูลํ ปฏิจฺจ นิพฺพตฺตรโสฯ **ขนฺธรสา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อมฺพิล**นฺติ ตกฺกมฺพิลาทิฯ **มธุร**นฺติ เอกนฺตโต โคสปฺปิอาทิฯ มธุ ปน กสาวยุตฺตํ จิรนิกฺขิตฺตํ กสาวํ โหติ, ผาณิตํ ขาริยุตฺตํ จิรนิกฺขิตฺตํ ขาริยํ โหติฯ สปฺปิ ปน จิรนิกฺขิตฺตํ วณฺณคเนฺธ ชหนฺตมฺปิ รสํ น ชหตีติ ตเทว เอกนฺตมธุรํฯ **ติตฺตก**นฺติ นิมฺพปณฺณาทิฯ **กฏุก**นฺติ สิงฺคิเวรมริจาทิฯ **โลณิก**นฺติ สามุทฺทิกโลณาทิฯ **ขาริก**นฺติ วาติงฺคณกฬีราทิฯ **ลมฺพิก**นฺติ พทรามลกกปิฏฺฐสาลวาทิฯ **กสาว**นฺติ หรีตกาทิฯ อิเม สเพฺพปิ รสา วตฺถุวเสน วุตฺตาฯ ตํตํวตฺถุโก ปเนตฺถ รโส จ อมฺพิลาทีนิ นาเมหิ วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ **สาทู**ติ อิฏฺฐรโสฯ **อสาทู**ติ อนิฏฺฐรโสฯ อิมินา ปททฺวเยน สโพฺพปิ รโส ปริยาทิโนฺนฯ **สีต**นฺติ สีตรโสฯ **อุณฺห**นฺติ อุณฺหรโสฯ เอวมยํ มูลรสาทินา เภเทน ภิโนฺนปิ รโส ลกฺขณาทีหิ อภิโนฺนเยวฯ สโพฺพปิ เหส ชิวฺหาปฏิหนนลกฺขโณ, ชิวฺหาวิญฺญาณสฺส วิสยภาวรโส, ตเสฺสว โคจรปจฺจุปฏฺฐาโนฯ **เต ชิวฺหเคฺคน รสคฺคานี**ติ เอเต สมณพฺราหฺมณา ปสาทชิวฺหเคฺคน อุตฺตมรสานิฯ **ปริเยสนฺตา**ติ คเวสมานาฯ **อาหิณฺฑนฺตี**ติ ตตฺถ ตตฺถ วิจรนฺติฯ **เต อมฺพิลํ ลภิตฺวา อนมฺพิลํ ปริเยสนฺตี**ติ ตกฺกาทิอมฺพิลํ ลทฺธา อนมฺพิลํ คเวสนฺติฯ เอวํ สพฺพํ ปริวเตฺตตฺวา ปริวเตฺตตฺวา โยชิตํฯ

**ปฏิสงฺขา โยนิโส อาหารํ อาหาเรตี**ติ ปฏิสงฺขานปญฺญาย ชานิตฺวา อุปาเยน อาหารํ อาหาเรติฯ อิทานิ อุปายํ ทเสฺสตุํ **‘‘เนว ทวายา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **เนว ทวายา**ติ ทวตฺถาย น อาหาเรติฯ ตตฺถ นฏลงฺฆกาทโย ทวตฺถาย อาหาเรนฺติ นามฯ ยญฺหิ โภชนํ ภุตฺตสฺส นจฺจคีตกพฺพสิโลกสงฺขาโต ทโว อติเรกตเรน ปฏิภาติ, ตํ โภชนํ อธเมฺมน วิสเมน ปริเยสิตฺวา เต อาหาเรนฺติฯ อยํ ปน ภิกฺขุ น เอวมาหาเรติฯ

**น มทายา**ติ มานมทปุริสมทานํ วฑฺฒนตฺถาย น อาหาเรติฯ ตตฺถ ราชราชมหามตฺตา มทตฺถาย อาหาเรนฺติ นามฯ เต หิ อตฺตโน มานมทปุริสมทานํ วฑฺฒนตฺถาย ปิณฺฑรสโภชนาทีนิ ปณีตโภชนานิ ภุญฺชนฺติฯ อยํ ปน ภิกฺขุ เอวํ นาหาเรติฯ

**น มณฺฑนายา**ติ สรีรมณฺฑนตฺถาย น อาหาเรติฯ ตตฺถ รูปูปชีวินิโย มาตุคามา อเนฺตปุริกาทโย จ สปฺปิผาณิตาทีนิ ปิวนฺติ, สินิทฺธมุทุมทฺทวโภชนํ อาหาเรนฺติฯ เอวํ โน องฺคลฏฺฐิ สุสณฺฐิตา ภวิสฺสติ, สรีเร ฉวิวโณฺณ ปสโนฺน ภวิสฺสตีติฯ อยํ ปน ภิกฺขุ เอวํ น อาหาเรติฯ

**น วิภูสนายา**ติ สรีเร มํสวิภูสนตฺถาย น อาหาเรติฯ ตตฺถ นิพฺพุทฺธมลฺลมุฏฺฐิกมลฺลเจฏกาทโย สุสินิเทฺธหิ มจฺฉมํสาทีหิ สรีรํ ปีเณนฺติ ‘‘เอวํ โน มํสํ อุสฺสทํ ภวิสฺสติ ปหารสหนตฺถายา’’ติฯ อยํ ปน ภิกฺขุ เอวํ สรีเร มํสวิภูสนตฺถาย น อาหาเรติฯ

**ยาวเทวา**ติ อาหาราหรณปโยชนสฺส ปริเจฺฉทนิยมทสฺสนํฯ **อิมสฺส กายสฺส ฐิติยา**ติ อิมสฺส จตุมหาภูติกสฺส กรชกายสฺส ฐปนตฺถาย อาหาเรติ, อิทมสฺส อาหาราหรเณ ปโยชนนฺติ อโตฺถฯ **ยาปนายา**ติ ชีวิตินฺทฺริยยาปนตฺถาย อาหาเรติฯ **วิหึสูปรติยา**ติ วิหึสา นาม อภุตฺตปจฺจยา อุปฺปชฺชนกขุทฺทา, ตสฺสา อุปรติยา วูปสมนตฺถาย อาหาเรติฯ **พฺรหฺมจริยานุคฺคหายา**ติ พฺรหฺมจริยํ นาม ติโสฺส สิกฺขา สกลสาสนํ, ตสฺส อนุคฺคณฺหตฺถาย อาหาเรติฯ

**อิตี**ติ อุปายนิทสฺสนํ, อิมินา อุปาเยนาติ อโตฺถฯ **ปุราณญฺจ เวทนํ ปฏิหงฺขามี**ติ ปุราณเวทนํ นาม อภุตฺตปจฺจยา อุปฺปชฺชนกเวทนา, ตํ ปฏิหนิสฺสามีติ อาหาเรติฯ **นวญฺจ เวทนํ น อุปฺปาเทสฺสามี**ติ นวเวทนา นาม อติภุตฺตปจฺจเยน อุปฺปชฺชนกเวทนา, น ตํ อุปฺปาเทสฺสามีติ อาหาเรติฯ อถ วา นวเวทนา นาม ภุตฺตปจฺจยา น อุปฺปชฺชนกเวทนา, ตสฺสา อนุปฺปนฺนาย อนุปฺปชฺชนตฺถเมว อาหาเรติฯ

**ยาตฺรา จ เม ภวิสฺสตี**ติ ยาปนา จ เม ภวิสฺสติฯ **อนวชฺชตา จา**ติ เอตฺถ อตฺถิ สาวชฺชํ, อตฺถิ อนวชฺชํฯ ตตฺถ อธมฺมิกปริเยสนา อธมฺมิกปฏิคฺคหณํ อธเมฺมน ปริโภโคติ อิทํ สาวชฺชํ นามฯ ธเมฺมน ปน ปริเยสิตฺวา ธเมฺมน ปฏิคฺคเหตฺวา ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริภุญฺชนํ อนวชฺชํ นามฯ เอกโจฺจ อนวเชฺชเยว สาวชฺชํ กโรติ, ‘‘ลทฺธํ เม’’ติ กตฺวา ปมาณาติกฺกนฺตํ ภุญฺชติ, ตํ ชีราเปตุํ อสโกฺกโนฺต อุทฺธํวิเรจนอโธวิเรจนาทีหิ กิลมติ, สกลวิหาเร ภิกฺขู ตสฺส สรีรปฏิชคฺคนเภสชฺชปริเยสนาทีสุ อุสฺสุกฺกํ อาปชฺชนฺติ, ‘‘กึ อิท’’นฺติ วุเตฺต ‘‘อสุกสฺส นาม อุทรํ อุทฺธุมาต’’นฺติอาทึ วทนฺติฯ ‘‘เอส นิจฺจกาลมฺปิ เอวํ ปกติโกเยว, อตฺตโน กุจฺฉิปฺปมาณํ นาม น ชานาตี’’ติ นินฺทนฺติ ครหนฺติฯ อยํ อนวเชฺชเยว สาวชฺชํ กโรติ นามฯ เอวํ อกตฺวา ‘‘อนวชฺชตา จ เม ภวิสฺสตี’’ติ อาหาเรติฯ

**ผาสุวิหาโร จา**ติ เอตฺถาปิ อตฺถิ ผาสุวิหาโร, อตฺถิ น ผาสุวิหาโรฯ ตตฺถ อาหรหตฺถโก อลํสาฏโก ตตฺรวฏฺฏโก กากมาสโก ภุตฺตวมิตโกติ อิเมสํ ปญฺจนฺนํ พฺราหฺมณานํ โภชนํ น ผาสุวิหาโร นามฯ เอเตสุ หิ **อาหรหตฺถโก** นาม พหุํ ภุญฺชิตฺวา อตฺตโน ธมฺมตาย อุฏฺฐาตุํ อสโกฺกโนฺต ‘‘อาหร หตฺถ’’นฺติ วทติฯ **อลํสาฏโก** นาม อจฺจุทฺธุมาตกุจฺฉิตาย อุฏฺฐิโตปิ สาฏกํ นิวาเสตุํ น สโกฺกติฯ **ตตฺรวฏฺฏโก** นาม อุฏฺฐาตุํ อสโกฺกโนฺต ตเตฺรว ปริวฏฺฏติฯ **กากมาสโก** นาม ยถา กาเกหิ อามสิตุํ สโกฺกติ, เอวํ ยาว มุขทฺวารา อาหาเรติฯ **ภุตฺตวมิตโก** นาม มุเขน สนฺธาเรตุํ อสโกฺกโนฺต ตเตฺถว วมติฯ เอวํ อกตฺวา ‘‘ผาสุวิหาโร จ เม ภวิสฺสตี’’ติ อาหาเรติฯ ผาสุวิหาโร นาม จตูหิ ปญฺจหิ อาโลเปหิ อูนูทรตาฯ เอตฺตกญฺหิ ภุญฺชิตฺวา ปานียํ ปิวโต จตฺตาโร อิริยาปถา สุเขน ปวตฺตนฺติฯ ตสฺมา ธมฺมเสนาปติ เอวมาห –

‘‘จตฺตาโร ปญฺจ อาโลเป, อภุตฺวา อุทกํ ปิเว;
อลํ ผาสุวิหาราย, ปหิตตฺตสฺส ภิกฺขุโน’’ติฯ (เถรคา. ๙๘๓; มิ. ป. ๖.๕.๑๐);

อิมสฺมึ ปน ฐาเน องฺคานิ สโมธาเนตพฺพานิฯ เนว ทวายาติ หิ เอกํ องฺคํ, น มทายาติ เอกํ, น มณฺฑนายาติ เอกํ, น วิภูสนายาติ เอกํ, ยาวเทว อิมสฺส กายสฺส ฐิติยา ยาปนายาติ เอกํ, วิหึสูปรติยา พฺรหฺมจริยานุคฺคหายาติ เอกํ, อิติ ปุราณญฺจ เวทนํ ปฏิหงฺขามิ นวญฺจ เวทนํ น อุปฺปาเทสฺสามีติ เอกํ, ยาตฺรา จ เม ภวิสฺสตีติ เอกํ องฺคํ, อนวชฺชตา จ ผาสุวิหาโร จาติ อยเมตฺถ โภชนานิสํโสฯ

มหาสิวเตฺถโร ปนาห – ‘‘เหฏฺฐา จตฺตาริ องฺคานิ ปฏิเกฺขโป นาม, อุปริ ปน อฏฺฐงฺคานิ สโมธาเนตพฺพานี’’ติฯ ตตฺถ ยาวเทว อิมสฺส กายสฺส ฐิติยาติ เอกํ องฺคํ, ยาปนายาติ เอกํ, วิหึสูปรติยาติ เอกํ, พฺรหฺมจริยานุคฺคหายาติ เอกํ, อิติ ปุราณญฺจ เวทนํ ปฏิหงฺขามีติ เอกํ, นวญฺจ เวทนํ น อุปฺปาเทสฺสามีติ เอกํ, ยาตฺรา จ เม ภวิสฺสตีติ เอกํ, อนวชฺชตา จาติ เอกํ, ผาสุวิหาโร ปน โภชนานิสํโสติฯ เอวํ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ อาหารํ อาหาเรติฯ

**๙๐**. **อุเปกฺขโก**ติ ฉฬงฺคุเปกฺขาย สมนฺนาคโตฯ **สโต**ติ กายานุปสฺสนาทิสติยุโตฺตฯ

**อุเปกฺขโกติ ฉฬงฺคุเปกฺขาย สมนฺนาคโต**ติ เอตฺถ ฉฬงฺคุเปกฺขาธโมฺม นาม โกติ? ญาณาทโยฯ ‘‘ญาณ’’นฺติ วุเตฺต กิริยโต จตฺตาริ ญาณสมฺปยุตฺตานิ ลพฺภนฺติ, ‘‘สตตวิหาโร’’ติ วุเตฺต อฏฺฐ มหาจิตฺตานิ ลพฺภนฺติ, ‘‘รชฺชนทุสฺสนํ นตฺถี’’ติ วุเตฺต ทส จิตฺตานิ ลพฺภนฺติฯ โสมนสฺสํ อาเสวนวเสน ลพฺภติฯ **จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา**ติ การณวเสน จกฺขูติ ลทฺธโวหาเรน รูปทสฺสนสมเตฺถน จกฺขุวิญฺญาเณน รูปํ ทิสฺวาฯ โปราณา ปนาหุ – จกฺขุ รูปํ น ปสฺสติ อจิตฺตกตฺตา, จิตฺตมฺปิ น ปสฺสติ อจกฺขุกตฺตาฯ ทฺวารารมฺมณสงฺฆฏฺฏเนน ปน ปสาทวตฺถุเกน จิเตฺตน ปสฺสติฯ อีทิเสสุ ปน ฐาเนสุ ‘‘ธนุนา วิชฺฌตี’’ติอาทีสุ วิย สสมฺภารกถา นาม โหติฯ ตสฺมา จกฺขุวิญฺญาเณน รูปํ ทิสฺวาติ อยเมเวตฺถ อโตฺถฯ

**เนว สุมโน โหตี**ติ โลภุปฺปตฺติวเสน ฉนฺทราคุปฺปตฺติวเสน โสมนโสฺส น โหติฯ **น ทุมฺมโน**ติ ปฏิฆุปฺปตฺติวเสน ทุฏฺฐจิโตฺต น โหติฯ **อุเปกฺขโก**ติ อุปปตฺติโต อิกฺขโก โหติ, อปกฺขปติโต หุตฺวา อิริยาปถํ ปวเตฺตติฯ **สโต สมฺปชาโน**ติ สติมา ญาณสมฺปโนฺนฯ **มนาปํ นาภิคิชฺฌตี**ติ มนวฑฺฒนกํ อิฏฺฐารมฺมณํ นาภิคิชฺฌติ น ปเตฺถติฯ **นาภิหํสตี**ติ น ตุสฺสติฯ **น ราคํ ชเนตี**ติ ตตฺถ ตตฺถ รญฺชนํ น อุปฺปาเทติฯ **ตสฺส ฐิโตว กาโย โหตี**ติ ตสฺส ขีณาสวสฺส จกฺขาทิกาโย กมฺปารหิตตฺตา ฐิโต นิจฺจโล โหติฯ **อมนาป**นฺติ อนิฏฺฐารมฺมณํ ฯ **น มงฺกุ โหตี**ติ โทมนสฺสิโต น โหติฯ **อปฺปติฏฺฐิตจิโตฺต**ติ โกธวเสน ฐิตมโน น โหติฯ **อลีนมนโส**ติ อลีนจิโตฺตฯ **อพฺยาปนฺนเจตโส**ติ พฺยาปาทรหิตจิโตฺตฯ

**รชนีเย น รชฺชตี**ติ รชนียสฺมึ วตฺถุสฺมึ น ราคํ อุปฺปาเทติฯ **ทุสฺสนีเย น ทุสฺสตี**ติ โทสุปฺปาเท วตฺถุสฺมึ น โทสํ อุปฺปาเทติฯ **โมหนีเย น มุยฺหตี**ติ โมหนียสฺมึ วตฺถุสฺมึ น โมหํ อุปฺปาเทติฯ **โกปนีเย น กุปฺปตี**ติ โกธนียสฺมึ วตฺถุสฺมึ น จลติฯ **มทนีเย น มชฺชตี**ติ มทนียสฺมึ วตฺถุสฺมึ น สํสีทติฯ **กิเลสนีเย น กิลิสฺสตี**ติ อุปตปนียสฺมึ วตฺถุสฺมึ น อุปตปฺปติฯ **ทิเฏฺฐ ทิฏฺฐมโตฺต**ติ รูปารมฺมเณ จกฺขุวิญฺญาเณน ทิเฏฺฐ ทิฏฺฐมโตฺตฯ **สุเต สุตมโตฺต**ติ สทฺทายตเน โสตวิญฺญาเณน สุเต สุตมโตฺตฯ **มุเต มุตมโตฺต**ติ ฆานชิวฺหากายวิญฺญาเณน ปาปุณิตฺวา คหิเต คหิตมโตฺตฯ **วิญฺญาเต วิญฺญาตมโตฺต**ติ มโนวิญฺญาเณน ญาเต ญาตมโตฺตฯ

**ทิเฏฺฐ น ลิมฺปตี**ติ จกฺขุวิญฺญาเณน ทิเฏฺฐ รูปารมฺมเณ ตณฺหาทิฏฺฐิเลเปน น ลิมฺปติฯ **ทิเฏฺฐ อนูปโย**ติ รูปารมฺมเณ นิตฺตโณฺห โหติฯ **อนปาโย**ติ อปทุฏฺฐจิตฺโตฯ

**สํวิชฺชตี**ติ ลพฺภติฯ **ปสฺสตี**ติ โอโลเกติฯ **ฉนฺทราโค**ติ สิเนโหฯ **รูปาราม**นฺติ รูปํ อารามํ อสฺสาติ รูปารามํฯ รูเป รตนฺติ **รูปรตํ**ฯ รูเป สนฺตุฏฺฐิติ **รูปสมฺมุทิตํ**ฯ

**ทนฺตํ นยนฺติ สมิติ**นฺติ อุยฺยานกีฬามณฺฑลาทีสุ มหาชนมชฺฌํ คจฺฉนฺตา ทนฺตเมว โคณชาติํ วา อสฺสชาติํ วา ยาเน โยเชตฺวา นยนฺติฯ **ราชา**ติ ตถารูปาเนว ฐานานิ คจฺฉนฺโต ราชาปิ ทนฺตเมว อภิรุหติฯ **มนุเสฺสสู**ติ มนุเสฺสสุปิ จตูหิ อริยมคฺเคหิ ทนฺโต นิพฺพิเสวโนว เสโฏฺฐฯ **โยติวากฺย**นฺติ โย เอวรูปํ อติกฺกมวจนํ ปุนปฺปุนํ วุจฺจมานมฺปิ ติติกฺขติ น ปฏิปฺผนฺทติ น วิหญฺญติ, เอวรูโป ทนฺโต เสโฏฺฐติ อโตฺถฯ

**อสฺสตรา**ติ วฬวาย คทฺรเภน ชาตาฯ **อาชานียา**ติ ยํ อสฺสทมฺมสารถิ การณํ กาเรติ, ตสฺส ขิปฺปํ ชานนสมตฺถาฯ **สินฺธวา**ติ สินฺธวรเฏฺฐ ชาตา อสฺสาฯ **มหานาคา**ติ กุญฺชรสงฺขาตา มหาหตฺถิโนฯ **อตฺตทนฺโต**ติ เอเต อสฺสตรา วา อาชานียา วา สินฺธวา วา กุญฺชรา วา วรา ทนฺตา, น อทนฺตาฯ โย ปน จตุมคฺคสงฺขาเตน อตฺตทเนฺตน ทนฺตตาย อตฺตทนฺโต นิพฺพิเสวโน, อยํ ตโตปิ วรํ, สเพฺพหิปิ เอเตหิ อุตฺตริตโรติ อโตฺถฯ

**น หิ เอเตหิ ยาเนหี**ติ ยานิ เอตานิ หตฺถิยานาทิยานานิ, น หิ เอเตหิ ยาเนหิ โกจิ ปุคฺคโล สุปินเนฺตนปิ อคตปุพฺพตฺตา **"อคต"**นฺติ สงฺขาตํ นิพฺพาน**ทิสํ,** ตํ ฐานํ คเจฺฉยฺยฯ ยถา ปุพฺพภาเค อินฺทฺริยทเมน **ทเนฺตน** อปรภาเค อริยมคฺคภาวนาย **สุทเนฺตน ทนฺโต** นิพฺพิเสวโน สปฺปโญฺญ ปุคฺคโล ตํ อคตปุพฺพํ ทิสํ คจฺฉติ, ทนฺตภูมิํ ปาปุณาติฯ ตสฺมา อตฺตทมนเมว วรนฺติ อโตฺถฯ

**วิธาสุ น วิกมฺปนฺตี**ติ เสยฺยสฺส เสโยฺยหมสฺมีติอาทีสุ มานวิธาสุ น จลนฺติ นปฺปเวธนฺติฯ **วิปฺปมุตฺตา ปุนพฺภวา**ติ ปุนพฺภวปฏิสนฺธิยา ปุนปฺปุนํ อุปฺปตฺติโต สุฏฺฐุ มุตฺตา มุญฺจิตฺวา ฐิตาฯ **ทนฺตภูมิมนุปฺปตฺตา**ติ เอกนฺตทมนํ อรหตฺตผลภูมิํ ปาปุณิตฺวา ฐิตาฯ **เต โลเก วิชิตาวิโน**ติ เต อรหนฺโต สตฺตโลเก วิชิตวิชยา วิชิตวโนฺต นาม โหนฺติฯ

ยสฺมา จ ภาวิตินฺทฺริโย นิพฺภโย นิพฺพิการโร ทนฺโต โหติ, ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **"ยสฺสินฺทฺริยานี"**ติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – **ยสฺส** จกฺขาทีนิ **ฉฬินฺทฺริยานิ** โคจรภาวนาย อนิจฺจาทิติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา วาสนาภาวนาย สติสมฺปชญฺญคนฺธํ คาหาเปตฺวา **ภาวิตานิ,** ตานิ จ โข **อชฺฌตฺต**โคจรภาวนาย, เอวํ ปน **พหิทฺธา จ สพฺพโลเก**ติ ยตฺถ ยตฺถ อินฺทฺริยานํ เวกลฺลตา เวกลฺลโต วา สมฺภโว, ตตฺถ นาภิชฺฌาทิวเสน **ภาวิตานี**ติ เอวํ **นิพฺพิชฺฌ** ญตฺวา ปฏิวิชฺฌิตฺวา **อิมํ ปรญฺจ โลกํ** สกสนฺตติขนฺธโลกํ ปรสนฺตติขนฺธโลกญฺจ ทนฺตมรณํ มริตุกาโม **กาลํ กงฺขติ,** ชีวิตกฺขยกาลํ อาคเมติ ปติมาเนติ, น ภายติ มรณสฺสฯ ยถาห –

> "มรเณ เม ภยํ นตฺถิ, นิกนฺติ นตฺถิ ชีวิเต"ฯ (เถรคา. ๒๐);
>
> "นาภิกงฺขามิ มรณํ, นาภิกงฺขามิ ชีวิตํ;
> กาลญฺจ ปติมาเนมิ, นิพฺพิสํ ภตโก ยถา"ติฯ (เถรคา. ๖๐๖, ๖๕๔, ๑๐๐๒; มิ. ป. ๒.๒.๔ โถกํ วิสทิสํ);

**ภาวิโต ส ทนฺโต**ติ เอวํ ภาวิตินฺทฺริโย โส ทนฺโตฯ

๙๑. **นิสฺสยตา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐินิสฺสยาฯ **ญตฺวา ธมฺม**นฺติ อนิจฺจาทีหิ อากาเรหิ ธมฺมํ ชานิตฺวาฯ **อนิสฺสิโต**ติ เอวํ เตหิ นิสฺสเยหิ อนิสฺสิโตฯ เตน อญฺญตฺร ธมฺมญาณา นตฺถิ นิสฺสยานํ อภาโวติ ทีเปติฯ **ภวาย วิภวาย วา**ติ สสฺสตาย อุจฺเฉทาย วาฯ อิมิสฺสา คาถาย นิทฺเทโส อุตฺตาโนฯ

๙๒. **ตํ พฺรูมิ อุปสนฺต**ติ ตํ เอวรูปํ เอเกกคาถาย วุตฺตํ อุปสนฺตติ กเถมิฯ **อตรี โส วิสตฺติก**นฺติ โส อิมํ วิสตาทิภาเวน วิสตฺติกาสงฺขาตํ มหาตณฺหํ อตริฯ

**อตฺตโน ทิฏฺฐิยา ราโค อภิชฺฌากายคนฺถ**ติ สยํ คหิตทิฏฺฐิยา รญฺชนสงฺขาโต ราโค อภิชฺฌากายคนฺถฯ **ปรวาเทสุ อาฆาโต อปฺปจฺจโย**ติ ปเรสํ วาทปฏิวาเทสุ โกโป จ อตุฏฺฐาการโร จ พฺยาปาโท กายคนฺถฯ **อตฺตโน สีลํ วา วตํ วา**ติ สยํ คหิตเมถุนวิรติสงฺขาตํ สีลํ วา โควตาทิวตํ วาฯ **สีลพฺพตํ วา**ติ ตทุภยํ วาฯ **ปรามาโส**ติ อิมินา สุทฺธีติอาทิวเสน ปรโต อามสติฯ **อตฺตโน ทิฏฺฐิ อิทํสจฺจาภินิเวโส กายคนฺถ**ติ สยํ คหิตทิฏฺฐิํ ‘‘อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญ’’นฺติ (อุทา. ๕๔; ม. นิ. ๓.๒๗, ๓๐๑) อโยนิโส อภินิเวโส อิทํสจฺจาภินิเวโส กายคนฺถฯ **คนฺถา ตสฺส น วิชฺชนฺตี**ติ ตสฺส ขีณาสวสฺส เทว ทิฏฺฐิคนฺถา โสตาปตฺติมคฺเคน น สนฺติฯ พฺยาปาโท กายคนฺถ อนาคามิมคฺเคนฯ อภิชฺฌากายคนฺถ อรหตฺตมคฺเคนฯ

๙๓. อิทานิ ตเมว อุปสนฺตํ ปสํสนฺต อาห **‘‘น ตสฺส ปุตฺตา’’**ติ เอวมาทิฯ ตตฺถ ปุตฺตา อตฺรชาทโย จตฺตาโรฯ เอตฺถ จ ปุตฺตปริคฺคหาทโย ปุตฺตาทินาเมน วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ เตหิสฺส น วิชฺชนฺติ, เตสํ วา อภาเวน ปุตฺตาทโย น วิชฺชนฺตีติฯ **อตฺตา**ติ ‘‘อตฺตา อตฺถี’’ติ คหิตา สสฺสตทิฏฺฐิํ นตฺถิฯ **นิรตฺตา**ติ ‘‘อุจฺฉิชฺชตี’’ติ คหิตา อุจฺเฉททิฏฺฐิฯ

**นตฺถี**ติ คเหตพฺพํ นตฺถิฯ **มุญฺจิตพฺพํ นตฺถี**ติ โมเจตพฺพํ นตฺถิฯ **ยสฺส นตฺถิ คหิต**นฺติ ยสฺส ปุคฺคลสฺส ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน คหิตํ น วิชฺชติฯ **ตสฺส นตฺถิ มุญฺจิตพฺพ**นฺติ ตสฺส ปุคฺคลสฺส มุญฺจิตพฺพํ น วิชฺชติฯ **คาหมุญฺจนสมติกฺกนฺต**ติ คหณญฺจ โมจนญฺจ วีติวตฺตฯ **วุฑฺฒิปริหานิวีติวตฺต**ติ วุฑฺฒิญฺจ หานิญฺจ อติกฺกนฺตฯ

๙๔. **เยน นํ วชฺชุํ ปุถุชฺชนา, อโถ สมณพฺราหฺมณา**ติ เยน ตํ ราคาทินา วเชฺชน ปุถุชฺชนา สเพฺพปิ เทวมนุสฺสา อิโตว พหิทฺธา สมณพฺราหฺมณา จ รตฺโตติ วา ทุฏฺโฐติ วา วเทยฺยุํฯ **ตํ ตสฺส อปุรกฺขต**นฺติ ตํ ราคาทิวชฺชํ ตสฺส อรหโต อปุรกฺขตํฯ **ตสฺมา วาเทสุ เนชตี**ติ ตํการณา นินฺทาวจเนสุ น กมฺปติฯ

**เนชตี**ติ นิทฺเทสสฺส อุทฺเทสปทํฯ **น อิญฺชตี**ติ จลนํ น กโรติฯ **น จลตี**ติ น ตตฺถ นมติฯ **น เวธตี**ติ กเมฺปตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย น ผนฺทติฯ **นปฺปเวธตี**ติ น กมฺปติฯ **น สมฺปเวธตี**ติ น ปริวตฺตติฯ

๙๕. **น อุเสฺสสุ วทเต**ติ วิสิเฏฺฐสุ อตฺตานํ อโนฺตกตฺวา ‘‘อหํ วิสิโฏฺฐ’’ติ อติมานวเสน น วทติฯ เอส นโย อิตเรสุ ทฺวีสุฯ **กปฺปํ เนติ อกปฺปิโย**ติ โส เอวรูโป ทุวิธมฺปิ กปฺปํ น เอติฯ กสฺมา? ยสฺมา อกปฺปิโย, ปหีนกปฺโปติ วุตฺตํ โหติฯ อิมิสฺสาปิ คาถาย นิทฺเทโส อุตฺตาโนวฯ

๙๖. **สก**นฺติ มยฺหนฺติ ปริคฺคหิตํฯ **อสตา จ น โสจตี**ติ อวิชฺชมานาทินา อสตา จ น โสจติฯ **ธเมฺมสุ จ น คจฺฉตี**ติ สพฺพธเมฺมสุ ฉนฺทาทิวเสน น คจฺฉติฯ **ส เว สนฺตติ วุจฺจตี**ติ โส เอวรูโป นรุตฺตโม ‘‘สนฺต’’ติ วุจฺจติฯ อิมิสฺสาปิ คาถาย นิทฺเทโส อุตฺตาโนวฯ อรหตฺตนิ

กูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ เทสนาปริโยสาเน โกฏิสตสหสฺสเทวตานํ อรหตฺตปฺปตฺติ อโหสิ, โสตาปนฺนาทีนํ คณนา นตฺถีติฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย มหานิเทฺทสฏฺฐกถาย

ปุราเภทสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

# ๑๑. กลหวิวาทสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา

**๙๗**. เอกาทสเม กลหวิวาทสุตฺตนิเทฺทเส **กุโตปหูตา กลหา วิวาทา**ติ กลโห จ ตสฺส ปุพฺพภาโค วิวาโท จาติ อิเม กุโต ชาตาฯ **ปริเทวโสกา สหมจฺฉรา จา**ติ ปริเทวโสกา จ สหมจฺฉรา จ กุโต ปหูตาฯ **มานาติมานา สหเปสุณา จา**ติ มานา จ อติมานา จ เปสุณา จ กุโต ปหูตาฯ **เต**ติ เต สเพฺพปิ อฎฺฐ กิเลสธมฺมาฯ **ตทิงฺฆ พฺรูหี**ติ ตํ มยา ปุจฺฉิตมตฺถํ พฺรูหิ, ยาจามิ ตํ อหนฺติฯ ยาจนโตฺถ หิ **อิงฺฆา**ติ นิปาโตฯ

**เอเกน อากาเรนา**ติ เอเกน การเณนฯ **อปเรน อากาเรนา**ติ อปเรน การเณนฯ **อาคาริกา ทณฺฑปสุตา**ติ คหปติโน วิเหสมานาฯ **ปพฺพชิตา อาปตฺตึ อาปชฺชนฺตา**ติ อนคาริกา สตฺตสุ อาปตฺติกฺขเนฺธสุ อญฺญตรํ อาปชฺชมานาฯ

**กุโตปหูตา**ติ กุโตภูตาฯ **กุโตชาตา**ติ กุโต ปฎิลทฺธภาวาฯ **กุโตสญฺชาตา**ติ อุปสเคฺคน ปทํ วฑฺฒิตํฯ **กุโตนิพฺพตฺตา**ติ กุโต นิพฺพตฺตลกฺขณํ ปตฺตาฯ อุปสเคฺคน ปทํ วเฑฺฒตฺวา **“กุโตอภินิพฺพตฺตา”**ติ วุตฺตํฯ **กุโตปาตุภูตา**ติ กุโตปากฎีภูตาฯ **กึ นิทานา**ติอาทีสุ อตฺตโน ผลํ นิเทตีติ **นิทานํ**ฯ เอตสฺมา ผลํ สมุเทตีติ **สมุทโย**ฯ เอตสฺมา ผลํ ชายตีติ **ชาติ**ฯ เอตสฺมา ผลํ ปภวตีติ **ปภโวฯ มูลํ ปุจฺฉตี**ติ กลหสฺส การณํ ปุจฺฉติฯ การณญฺหิ ปติฎฺฐเฎฺฐน มูลํฯ อตฺตโน ผลนิปฺผาทนตฺถํ หิโนติ ปวตฺตตีติ **เหตุ**ฯ ‘‘หนฺท นํ คณฺหถา’’ติ ทเสฺสนฺตํ วิย อตฺตโน ผลํ นิเทตีติ **นิทานํ**ฯ เอตสฺมา ผลํ สมฺภวตีติ **สมฺภโว**ฯ ปภวติ ผลํ เอตสฺมาติ **ปภโว**ฯ สมุฎฺฐาติ เอตฺถ ผลํ, เอเตน วา สมุฎฺฐาตีติ **สมุฎฺฐานํ**ฯ อตฺตโน ผลํ อาหรตีติ **อาหาโร**ฯ อปฎิกฺขิปิตพฺพเฎฺฐน อตฺตโน ผลํ อารเมตีติ **อารมฺมณํ**ฯ เอตํ ปฎิจฺจ อปฎิกฺขิปิตฺวา ผลํ เอติ ปวตฺตตีติ **ปจฺจโย**ฯ เอตสฺมา ผลํ สมุเทตีติ **สมุทโย**ติ เอวเมเตสํ ปทานํ วจนโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตํ สนฺธาย ‘‘กลหสฺส จ วิวาทสฺส จ มูลํ ปุจฺฉตี’’ติอาทินา นเยน เทสนา วุตฺตาฯ

**๙๘**. **ปิยปฺปหูตา**ติ ปิยวตฺถุโต ชาตาฯ **มเจฺฉรยุตฺตา กลหา วิวาทา**ติ อิมินา กลหวิวาทาทีนํ น เกวลํ ปิยวตฺถุเมว, มจฺฉริยมฺปิ ปจฺจยํ ทเสฺสติฯ กลหวิวาทสีเสน เจตฺถ สเพฺพปิ เต ธมฺมา วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ ยถา จ เอเตสํ มจฺฉริยํ, ตถา เปสุณานญฺจ วิวาทํฯ เตนาห **“วิวาทชาเตสุ จ เปสุณานี”**ติฯ อิมิสฺสา คาถาย นิเทฺทโส อุตฺตานโตฺถเยวฯ

**๙๙**. **ปิยา สุ โลกสฺมึ กุโตนิทานา, เย จาปิ โลภา วิจรนฺติ โลเก**ติ ‘‘ปิยปฺปหูตา กลหา’’ติ เย เอตฺถ วุตฺตา, เต ปิยา โลกสฺมึ กุโตนิทานา, น เกวลญฺจ ปิยา, เย จาปิ ขตฺติยาทโย โลเก วิจรนฺติ โลภเหตุ โลเภนาภิภูตา วิจรนฺติ, เตสํ โส โลโภ จ กุโตนิทาโนติ เทฺว อเตฺถ เอกาย ปุจฺฉาย ปุจฺฉติฯ **กุโตนิทานา**ติ เจตฺถ กึนิทานา กึเหตุกาติ ปจฺจตฺตวจนสฺส โตอาเทโส เวทิตโพฺพ, สมาเส จสฺส โลปาภาโวฯ อถ วา **นิทานา**ติ ชาตา, อุปฺปนฺนาติ อโตฺถฯ ตสฺมา กุโต ชาตา กุโต อุปฺปนฺนาติ วุตฺตํ โหติฯ **อาสา จ นิฎฺฐา จา**ติ อาสา จ ตสฺสา อาสาย สมิทฺธิ จฯ **เย สมฺปรายาย นรสฺส โหนฺตี**ติ เย นรสฺส สมฺปรายาย โหนฺติ, ปรายนา โหนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ เอกา เอวายมฺปิ ปุจฺฉาฯ

**ทีปา โหนฺตี**ติ ปติฎฺฐา ภวนฺติฯ **สรณา โหนฺตี**ติ ทุกฺขนาสนา โหนฺติฯ **นิฎฺฐาปรายนา โหนฺตี**ติ สมิทฺธิปรายนา โหนฺติฯ

**๑๐๐**. **ฉนฺทานิทานานี**ติ กามจฺฉนฺทาทิฉนฺทนิทานานิฯ **เย จาปิ โลภา วิจรนฺตี**ติ เย จาปิ ขตฺติยาทโย โลภา วิจรนฺติ, เตสํ โลโภปิ ฉนฺทนิทาโนติ เทวปิ อเตฺถ เอกโต วิสฺสเชฺช ติฯ **อิโตนิทานา**ติ ฉนฺทนิทานา เอวาติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘อิโตนิทานา’’ติ หิ ฉนฺทํ สนฺธายาหฯ ฉนฺทนิทานา หิ โลภาทโยฯ ‘‘อิโตนิทานา’’ติ สทฺทสิทฺธิ เจตฺถ ‘‘กุโตนิทานา’’ติ เอตฺถ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพาฯ อาสาย สมิทฺธิ วุจฺจติ **นิฏฺฐา**ติ อชฺฌาสยนิปฺผตฺติปฏิลาโภ กถียติฯ

**๑๐๑**. **วินิจฺฉยา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิวินิจฺฉยาฯ **เย จาปิ ธมฺมา สมเณน วุตฺตา**ติ เย จ อเญฺญปิ โกธาทีหิ สมฺปยุตฺตา, ตถารูปา วา อกุสลา ธมฺมา พุทฺธสมเณน วุตฺตา, เต **กุโตปหู ตา**ติฯ

**อญฺญชาติกา**ติ อญฺญสภาวาฯ **อญฺญวิหิตกา**ติ อเญฺญนากาเรน ฐิตาฯ **สมิตปาเป นา**ติ นิพฺพาปิตปาเปนฯ **พาหิตปาปธเมฺมนา**ติ ปหีนลามกธเมฺมนฯ **ภินฺนกิเลสมูเลนา**ติ กิเลสมูลานิ ภินฺทิตฺวา ฐิเตนฯ **สพฺพากุสลมูลพนฺธนา ปมุเตฺตนา**ติ ทฺวาทสอกุสลพนฺธนํ โมเจตฺวา ฐิเตนฯ **วุตฺตา**ติ กถิตาฯ **ปวุตฺตา**ติ ปกาเรน กถิตาฯ

**๑๐๒**. **ตมูปนิสฺสาย ปโหติ ฉโนฺท**ติ ตํ สุขทุกฺขเวทนํ ตทุภยวตฺถุสงฺขาตํ สาตาสาตํ อุปนิสฺสาย สํโยควิโยคปตฺถนาวเสน ฉโนฺท ปโหติฯ เอตฺตาวตา ‘‘ฉโนฺท นุ โลกสฺมึ กุโตนิทา โน’’ติ อยํ ปโญฺห วิสฺสชฺชิโต โหติฯ **รูเปสุ ทิสฺวา วิภวํ ภวญฺจา**ติ รูเปสุ วยญฺจ อุปฺปาทญฺจ ทิสฺวาฯ **วินิจฺฉยํ กุพฺพติ ชนฺตุ โลเก**ติ อปายาทิเก โลเก อยํ ชนฺตุ โภคาธิคมตฺถํ ตณฺหาวิ นิจฺฉยํ ‘‘อตฺตา เม อุปฺปโนฺน’’ติอาทินา นเยน ทิฏฺฐิวินิจฺฉยญฺจ กรฺุเตฯ เอตฺตาวตา ‘‘วินิจฺฉยา จาปิ กุโตปภูตา’’ติ อยํ ปโญฺห วิสฺสชฺชิโต โหติฯ

**สาตาสาตํ นิสฺสายา**ติ มธุรญฺจ อมธุรญฺจ อุปนิสฺสยํ กตฺวาฯ **อิฏฺฐานิฏฺฐ**นฺติ อิฏฺฐา รมฺมณญฺจ อนิฏฺฐารมฺมณญฺจฯ

**สุราเมรยมชฺชปฺปมาทฏฺฐานานุโยค**นฺติ เอตฺถ **สุรา**ติ ปิฏฺฐสุรา ปูวสุรา โอทนสุรา กิณฺณปกฺขิตฺตา สมฺภารสํยุตฺตาติ ปญฺจ สุราฯ **เมรย**นฺติ ปุปฺผาสโว ผลาสโว มธฺวาสโว คุฬาส โว สมฺภารสํยุโตฺตติ ปญฺจ อาสวาฯ ตํ สพฺพมฺปิ มทกรณวเสน มชฺชํฯ **ปมาทฏฺฐาน**นฺติ ปมา ทการณํ, ยาย เจตนาย ตํ มชฺชํ ปิวติ, ตเสฺสตํ อธิวจนํฯ **อนุโยค**นฺติ ตํ สุราเมรยมชฺชปฺ ปมาทฏฺฐานานุโยคํ อนุอาโยคํ ปุนปฺปุนํ กรณํฯ ยสฺมา จ ปน ตํ อนุยุตฺตสฺส เม อุปฺปนฺนา เจว โภคา ปริหายนฺติ, อนุปฺปนฺนา จ นุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺมา ‘‘เม โภคา ปริกฺขยํ ขีณภาวํ คจฺฉนฺตี’’ติ ชานาติฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ **วิกาลวิสิขาจริยานุโยค**นฺติ อเวลาย วิสิขาสุ จริยานุยุตฺตํฯ **สมชฺ ชาภิจรณ**นฺติ นจฺจาทิทสฺสนวเสน สมชฺชาภิคมนํฯ **อาลสฺยานุโยค**นฺติ กายาลสิยตาย ยุตฺ ตปฺปยุตฺตตํฯ **อปายมุขานิ น เสวตี**ติ โภคานํ วินาสทฺวารานิ น เสวติฯ

**กสิยา วา**ติ กสิกเมฺมน วาฯ **วณิชฺชาย วา**ติ ธมฺมิกวณิชฺชกเมฺมน วาฯ **โครเกฺขน วา**ติ โคปาลกเมฺมน วาฯ **อิสฺสเตฺถน วา**ติ ธนุสิเปฺปน วาฯ **ราชโปริเสน วา**ติ ราชเสวกกเมฺมน วาฯ **สิปฺปญฺญตเรน วา**ติ กุมฺภการาทิสิปฺปานํ อญฺญตเรน วาฯ **ปฏิปชฺชตี**ติ ปโยคํ กโรติฯ **จกฺขุสฺมึ อุปฺปเนฺน ชานาตี**ติ สสมฺภารจกฺขุสฺมึ อุปฺปเนฺน ชานาติฯ **‘‘อตฺตา เม อุปฺป โนฺน’’**ติ ทิฏฺฐึ คณฺหาติฯ **จกฺขุสฺมึ อนฺตรหิเต**ติ ตสฺมึ วินเฏฺฐฯ **อตฺตา เม อนฺตรหิโต**ติ ‘‘มม อตฺตา วินโฏฺฐ’’ติ ทิฏฺฐึ คณฺหาติฯ **วิคโต เม อตฺตา**ติ วีติกฺกโนฺต มม อตฺตาฯ **โสตสฺมิ**นฺติอา ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

**๑๐๓. เอเตปิ ธมฺมา ทฺวยเมว สเนฺต**ติ เอเต โกธาทโย ธมฺมา สาตาสาตทฺวเย สเนฺต เอว โหนฺติ อุปฺปชฺชนฺติฯ เอตฺตาวตา ตติยปโญฺหปิ วิสฺสชฺชิโต โหติฯ อิทานิ โย เอวํ วิสฺสชฺชิเตสุ เอเตสุ ปเญฺหสุ กถํกถี ภเวยฺย, ตสฺส กถํกถาปหานูปายํ ทเสฺสโนฺต อาห “**กถํกถี ญาณปถาย สิเกฺข**”ติ, ญาณทสฺสนญาณาธิคมนตฺถํ ติโสฺส สิกฺขา สิเกฺขยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ กึการณา? **ญตฺวา ปวุตฺตา สมเณน ธมฺมา**ฯ พุทฺธสมเณน หิ ญตฺวา ธมฺมา วุตฺตา, นตฺถิ ตสฺส ธเมฺมสุ อญฺญาณํ, อตฺตโน ปน ญาณานุภาเวน เต อชานโนฺต น ชาเนยฺย, น เทสนาโทเสนฯ ตสฺมา **กถํกถี ญาณปถาย สิเกฺข, ญตฺวา ปวุตฺตา สมเณน ธมฺมา**ติฯ

**ปเกฺขปพนฺธเนน วา พโทฺธ**ติ นาคริกพเนฺธน พโทฺธฯ **ปริเกฺขปพนฺธเนน วา**ติ วติปริเกฺขปพนฺธเนน วาฯ **คามพนฺธเนนา**ติอาทีสุ ตสฺมา ตสฺมา ฐานโต นิกฺขมิตุํ อลภโนฺต คามพนฺธนาทีหิ พโทฺธ นาม โหติฯ **ตสฺส พนฺธนสฺส โมกฺขตฺถายา**ติ เอตสฺส วุตฺตปฺปการสฺส พนฺธนสฺส โมจนตฺถํฯ

**ญาณมฺปิ ญาณปโถ**ติ ปุเร อุปฺปนฺนํ ญาณํ อปราปรุปฺปนฺนสฺส ญาณมฺปิ ญาณสฺส สญฺจรณมโคฺคติ ญาณมฺปิ ญาณปโถฯ **ญาณสฺส อารมฺมณมฺปิ ญาณปโถ**ติ ญาณสฺส ปจฺจโยปิ ตํ อาลมฺพิตฺวา อุปฺปชฺชนโต ญาณปโถฯ **ญาณสหภุโนปิ ธมฺมา ญาณปโถ**ติ ญาเณน สหุปฺปนฺนา อวเสสา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมาปิ ญาณปโถฯ อิทานิ อุปมาย สาเธโนฺต “**ยถา อริยมโคฺค อริยปโถ**”ติอาทิมาหฯ

**กถํกถี ปุคฺคโล**ติ วิจิกิจฺฉาวโนฺต ปุคฺคโลฯ **สกโงฺข**ติ สเทฺวฬฺหโกฯ **สวิเลโข**ติ จิตฺตราชิวโนฺตฯ **สเทฺวฬฺหโก**ติ กงฺขาวโนฺตฯ **สวิจิกิโจฺฉ**ติ สเนฺทหวโนฺตฯ **ญาณาธิคมายา**ติ ญาณปฏิลาภตฺถายฯ **ญาณผุสนายา**ติ ญาณปฏิวิชฺฌนตฺถายฯ อถ วา ญาณวินฺทนตฺถายฯ **ญาณสจฺฉิกิริยายา**ติ ญาณสฺส ปจฺจกฺขกรณตฺถายฯ **สนิทานาหนฺ**ติ อหํ สนิทานํ สปจฺจยํ กตฺวา ธมฺมเทสนํ กโรมิฯ **สปฺปาฏิหาริยนฺ**ติ นิยฺยานิกํ กตฺวาฯ **โน อปฺปาฏิหาริยนฺ**ติ อนิยฺยานิกํ อกตฺวา ธมฺมเทสนํ กโรมิฯ

**๑๐๔. สาตํ อสาตญฺจ กุโตนิทานา**ติ เอตฺถ สาตาสาตนฺติ สุขทุกฺขเวทนา เอว อธิเปฺปตา ฯ **น ภวนฺติ เหเต**ติ น ภวนฺติ เอเตฯ **วิภวํ ภวญฺจาปิ ยเมตมตฺถํ, เอตํ เม ปพฺรูหิ ยโตนิทานนฺ**ติ สาตาสาตานํ วิภวํ ภวญฺจ เอตมฺปิ ยํ อตฺถํฯ ลิงฺคพฺยตฺตโย เอตฺถ กโตฯ อิทํ ปน วุตฺตํ โหติ – สาตาสาตานํ วิภโว ภโว จาติ โย เอส อโตฺถ, เอตํ เม ปพฺรูหิ ยโตนิทานนฺติฯ เอตฺถ จ สาตาสาตานํ วิภวภววตฺถุกา วิภวภวทิฏฺฐิโย เอว วิภวภวาติ อตฺถโต เวทิตพฺพาฯ ตถา หิ อิมสฺส ปญฺหสฺส วิสฺสชฺชนปเกฺข ‘‘ภวทิฏฺฐิปิ ผสฺสนิทานา, วิภวทิฏฺฐิปิ ผสฺสนิทานา’’ติ อุปริ นิเทฺทเส (มหานิ. ๑๐๕) วกฺขติฯ อิมาย คาถาย นิเทฺทเส วตฺตพฺพํ นตฺถิฯ

**๑๐๕. อิโตนิทานนฺ**ติ ผสฺสนิทานํฯ อิมายปิ วตฺตพฺพํ นตฺถิฯ

**๑๐๖. กิสฺมึ วิภูเต น ผุสนฺติ ผสฺสา**ติ กิสฺมึ วีติวเตฺต จกฺขุสมฺผสฺสาทโย ปญฺจ ผสฺสา น ผุสนฺติฯ อิมายปิ วตฺตพฺพํ นตฺถิฯ

**๑๐๗. นามญฺจ รูปญฺจ ปฏิจฺจา**ติ สมฺปยุตฺตกนามญฺจ วตฺถารมฺมณรูปญฺจ ปฏิจฺจฯ **รูเป วิภูเต น ผุสนฺติ ผสฺสา**ติ รูเป วีติวเตฺต ปญฺจ ผสฺสา น ผุสนฺติฯ

**ติณฺณํ สงฺคติ ผโสฺส**ติ จกฺขุรูปวิญฺญาณานํ ติณฺณนฺนํ สงฺคติยา ผโสฺส ชายติฯ **จกฺขุ จ รูปา จ รูปสฺมินฺ**ติ ปสาทจกฺขุญฺจ รูปารมฺมณานิ จ รูปภาเค รูปโกฏฺฐาเส กตฺวาฯ **จกฺขุสมฺผสฺสํ ฐเปตฺวา**ติ ติณฺณํ สงฺคติยา อุปฺปนฺนผสฺสํ มุญฺจิตฺวาฯ **สมฺปยุตฺตกา ธมฺมา นามสฺมินฺ**ติ อวเสสา เวทนาทโย ผเสฺสน สหชาตา ธมฺมา นามภาเคฯ **โสตญฺจ ปฏิจฺจา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

**จตูหาการเหิ รูปํ วิภูตํ โหตี**ติ จตูหิ การเณหิ รูปํ วีติวตฺตํ โหติฯ **ญาตวิภูเตนา**ติ ปากฏํ กตฺวา วีติวเตฺตนฯ **ตีรณวิภูเตนา**ติ อนิจฺจาทิโต ตีรยิตฺวา วีติวเตฺตนฯ **ปหานวิภูเตนา**ติ ฉนฺทราคปหานโต วีติวเตฺตนฯ **สมติกฺกมวิภูเตนา**ติ จตุนฺนํ อรูปสมาปตฺตีนํ ปฏิลาภวเสน วีติวเตฺตนฯ

๑๐๘. **กถํ สเมตสฺสา**ติ กถํ ปฏิปนฺนสฺสฯ **วิโภติ รูป**นฺติ รูปํ วิภวติ, น ภเวยฺย วาฯ **สุขํ ทุขญฺจา**ติ อิฏฺฐานิฏฺฐรูปเมว ปุจฺฉติฯ

**ชาเนยฺยามา**ติ ชานิสฺสามฯ **อาชาเนยฺยามา**ติ วิเสเสน ชานิสฺสามฯ **วิชาเนยฺยามา**ติ อเนกวิเธน ชานิสฺสามฯ **ปฏิวิชาเนยฺยามา**ติ สมฺมา ชานิสฺสามฯ **ปฏิวิเชฺฌยฺยามา**ติ จิเตฺตน พุชฺฌิสฺสามฯ

๑๐๙. **น สญฺญสญฺญี**ติ ยถา สเมตสฺส วิโภติ รูปํ, โส ปกติสญฺญาย สญฺญีปิ น โหติฯ **น วิสญฺญสญฺญี**ติ วิสญฺญายปิ วิรูปาย สญฺญาย วิสญฺญี น โหติ อุมฺมตฺตโก วา ขิตฺตจิโตฺต วาฯ **โนปิ อสญฺญี**ติ สญฺญาวิรหิโตปิ น โหติ นิโรธสมาปโนฺน วา อสญฺญสโตฺต วาฯ **น วิภูตสญฺญี**ติ ‘‘สพฺพโส รูปสญฺญาน’’นฺติอาทินา (วิภ. ๕๐๘) นเยน สมติกฺกนฺตสญฺญีปิ น โหติ อรูปชฺฌานลาภีฯ **เอวํ สเมตสฺส วิโภติ รูป**นฺติ เอตสฺมิํ สญฺญสญฺญิตาทิภาเว อฏฺฐตฺวา ยเทตํ วุตฺตํ ‘‘โส เอวํ สมาหิเต จิเตฺต…เป.… อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติปฏิลาภตฺถาย จิตฺตํ อภินีหรตี’’ติ, เอวํ สเมตสฺส อรูปมคฺคสมงฺคิโน วิโภติ รูปํฯ **สญฺญานิทานา หิ ปปญฺจสงฺขา**ติ เอวํ ปฏิปนฺนสฺสาปิ จ ยา สญฺญา, ตํนิทานา ตณฺหาทิฏฺฐิปปญฺจาสฺส อปฺปหีนาว โหนฺตีติ ทเสฺสติฯ

**อสญฺญิโน วุจฺจนฺติ นิโรธสมาปนฺนา**ติ สญฺญาเวทนา นิโรเธตฺวา นิโรธสมาปนฺนา สญฺญาภาเวน อสญฺญิโนติ กถียนฺติฯ **อสญฺญสตฺตา**ติ สเพฺพน สพฺพํ สญฺญาภาเวน อสญฺญภเว นิพฺพตฺตาฯ

**โส เอวํ สมาหิเต จิเตฺต**ติ ตตฺถ **โส**ติ โส ภิกฺขุฯ **เอว**นฺติ จตุตฺถชฺฌานกฺกมนิทสฺสนเมตํ, อิมินา กเมน จตุตฺถชฺฌานํ ปฏิลภิตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ **สมาหิเต**ติ อิมินา จตุตฺถชฺฌานสมาธินา สมาหิเตฯ **ปริสุเทฺธ**ติอาทีสุ ปน อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธิภาเวน ปริสุเทฺธฯ ปริสุทฺธตฺตาเยว **ปริโยทาเต,** ปภสฺสเรติ วุตฺตํ โหติฯ สุขาทีนํ ปจฺจยานํ ฆาเตน วิหตราคาทิองฺคณตฺตา **อนงฺคเณ**ฯ อนงฺคณตฺตา เอว จ **วิคตูปกฺกิเลเส**ฯ องฺคเณน หิ จิตฺตํ อุปกฺกิลิสฺสติฯ สุภาวิตตฺตา **มุทุภูเต,** วสีภาวปฺปเตฺตติ วุตฺตํ โหติฯ วเส วตฺตมานญฺหิ จิตฺตํ มุทูติ วุจฺจติฯ มุทุตฺตาเยว จ **กมฺมนิเย,** กมฺมกฺขเม กมฺมโยเคฺคติ วุตฺตํ โหติฯ มุทุ หิ จิตฺตํ กมฺมนิยํ โหติ สุทฺธนฺตมิว สุวณฺณํฯ ตทุภยมฺปิ จ สุภาวิตตฺตาเยวฯ ยถาห ‘‘นาหํ, ภิกฺขเว, อญฺญํ เอกธมฺมมฺปิ สมนุปสฺสามิ, ยํ เอวํ ภาวิตํ กมฺมนิยํ โหติ ยถยิทํ, ภิกฺขเว, จิตฺต’’นฺติ (อ. นิ. ๑.๒๒)ฯ

เอเตสุ หิ ปริสุทฺธภาวาทีสุ ฐิตตฺตา **ฐิเต**ฯ ฐิตตฺตาเยว **อาเนญฺชปฺปตฺเต** อจเล นิริญฺชเนติ วุตฺตํ โหติฯ มุทุกมฺมญฺญภาเวน วา อตฺตโน วเส ฐิตตฺตา **ฐิเต**ฯ สทฺธาทีหิ ปริคฺคหิตตฺตา **อาเนญฺชปฺปตฺเต**ฯ สทฺธาปริคฺคหิตญฺหิ จิตฺตํ อสฺสทฺธิเยน น อิญฺชติ, วีริยปริคฺคหิตํ โกสชฺชน น อิญฺชติ, สติปริคฺคหิตํ ปมาเทน น อิญฺชติ, สมาธิปริคฺคหิตํ อุทฺธจฺเจน น อิญฺชติ, ปญฺญาปริคฺคหิตํ อวิชฺชาย น อิญฺชติ, โอภาสคตํ กิเลสนฺธกาเรน น อิญฺชติฯ อิเมหิ ฉหิ ธมฺมหิ ปริคฺคหิตํ อาเนญฺชปฺปตฺตํ โหติฯ เอวํ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ จิตฺตํ อภินีหารกฺขมํ โหติ อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติปฏิลาภตฺถายฯ

อปโร นโย – จตุตฺถชฺฌานสมาธินา **สมาหิเต**ฯ นีวรณทูรีภาเวน **ปริสุทฺเธ**ฯ วิตกฺกาทิสมติกฺกเมน **ปริโยทาเต**ฯ ฌานปฏิลาภปจฺจนิกานํ ปาปกานํ อิจฺฉาวจรานญฺจ อภาเวน **อนงฺคเณ**ฯ อิจฺฉาวจรานนฺติ อิจฺฉาย อวจรานํ, อิจฺฉาวเสน โอติณฺณานํ ปวตฺตานํ นานปฺปการานํ โกปอปฺปจฺจยานนฺติ อโตฺถฯ อภิชฺฌาทีนํ จิตฺตูปกฺกิเลสานํ วิคเมน **วิคตูปกฺกิเลเส**ฯ อุภยมฺปิ เจตํ องฺคณสุตฺตวตฺถสุตฺตานุสาเรเนว (ม. นิ. ๑.๕๗ อาทโย, ๗๐ อาทโย) เวทิตพฺพํฯ วสิปฺปตฺติยา **มุทุภูเต**ฯ อิทฺธิปาทภาวูปคมเนน **กมฺมนิเย**ฯ ภาวนาปาริปูริยา ปณีตภาวูปคเมน **ฐิเต อาเนญฺชปฺปเตฺต,** ยถา อาเนญฺชภาวํ อาเนญฺชปฺปตฺตํ โหติ, เอวํ ฐิเตติ อโตฺถฯ เอวมฺปิ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคเมน จิตฺตํ อภินีหารกฺขมํ โหติ อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติปฏิลาภตฺถาย ปาทกํ ปทฏฺฐานภูตํฯ

**อารุปฺปมคฺคสมงฺคี**ติ อรูปสมาปตฺติยา คมนมคฺเคน อปริหีโนฯ **ปปญฺจาเยว ปปญฺจสงฺขา**ติ ตณฺหาทิปปญฺจาเยว ปปญฺจสงฺขาฯ

**๑๑๐. เอตฺตาวตคฺคํ นุ วทนฺติ เหเก, ยกฺขสฺส สุทฺธึ อิธ ปณฺฑิตาเสฯ อุทาหุ อญฺญมฺปิ วทนฺติ เอโตฺต**ติ เอตฺตาวตา นุ อิธ ปณฺฑิตา สมณพฺราหฺมณา อคฺคํ สุทฺธึ สตฺตสฺส วทนฺติ, อุทาหุ อญฺญมฺปิ เอโตฺต อรูปสมาปตฺติโต อธิกญฺจ วทนฺตีติ ปุจฺฉติฯ

**เอโตฺต อรูปสมาปตฺติโต**ติ เอตสฺมา อรูปสมาปตฺติโตฯ

**๑๑๑. เอตฺตาวตคฺคมฺปิ วทนฺติ เหเก**ติ เอเก สสฺสตวาทา สมณพฺราหฺมณา ปณฺฑิตมานิโน เอตฺตาวตาปิ อคฺคํ สุทฺธึ วทนฺติฯ **เตสํ ปเนเก สมยํ วทนฺตี**ติ เตสเญฺญว เอเก อุจฺเฉทวาทา สมยํ อุจฺเฉทํ วทนฺติฯ **อนุปาทิเสเส กุสลาวทานา**ติ อนุปาทิเสเส กุสลวาทา สมานาฯ

***ภวตชฺชิตา***ติ ภวโต ภีตาฯ ***วิภวํ อภินนฺทนฺตี***ติ อุจฺเฉทํ ปฏิจฺจ ตุสฺสนฺติฯ **เต สตฺตสฺส สมนฺ**ติ เต อุจฺเฉทวาทิโน ปุคฺคลสฺส สมํ อนุปฺปตฺตึ วทนฺติฯ **อุปสม**นฺติ อตีว สมํฯ **วูปสม**นฺติ สนฺตํฯ **นิโรธ**นฺติ อนุปฺปาทํฯ **ปฏิปสฺสทฺธิ**นฺติ อปุนุปฺปตฺติํฯ

**๑๑๒. เอเต จ ญตฺวา อุปนิสฺสิตา**ติ เอเต จ ทิฏฺฐิคติเก สสฺสตุเจฺฉททิฏฺฐิโย นิสฺสิตาติ ญตฺวาฯ **ญตฺวา มุนี นิสฺสเย โส วีมํสี**ติ นิสฺสเย จ ญตฺวา โส วีมํสี ปณฺฑิโต พุทฺธมุนิฯ **ญตฺวา วิมุโตฺต**ติ ทุกฺขานิจฺจาทิโต ธมฺมํ ญตฺวา วิมุโตฺตฯ ***ภวาภวาย น สเมตี***ติ ปุนปฺปุนํ อุปปตฺติยา น สมาคจฺฉติฯ **อปรามส**นฺติ อปรามสโนฺตฯ ปรามาสํ นาปชฺชโนฺตติ อโตฺถฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย มหานิเทฺทสฏฺฐกถาย

กลหวิวาทสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

# ๑๒. จูฬพฺยูหสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา

ทฺวาทสเม จูฬพฺยูหสุตฺตนิเทฺทเส **สกํสกํทิฏฺฐิปริพฺพสานา**ติ อิทมฺปิ ตสฺมิํเยว มหาสมเย ‘‘สเพฺพปิเม ทิฏฺฐิคติกา ‘สาธุรูปามฺหา’ติ ภณนฺติ, กิํ นุ โข สาธุรูปาว อิเม อตฺตโน เอว ทิฏฺฐิยา ปติฏฺฐหนฺติ, อุทาหุ อญฺญมฺปิ ทิฏฺฐิํ คณฺหนฺตี’’ติ อุปฺปนฺนจิตฺตานํ เอกจฺจานํ เทวตานํ ตมตฺถํ ปกาเสตุํ ปุริมนเยเนว นิมฺมิตพุเทฺธน อตฺตานํ ปุจฺฉาเปตฺวา วุตฺตํฯ

**๑๑๓**. ตตฺถ อาทิโต เทฺวปิ คาถา ปุจฺฉาคาถาเยวฯ ตาสุ **สกํ สกํ ทิฏฺฐิปริพฺพสานา**ติ อตฺตโน อตฺตโน ทิฏฺฐิยา วสมานาฯ **วิคฺคยฺห นานา กุสลา วทนฺตี**ติ ตํ ทิฏฺฐิํ พลวคฺคาหํ คเหตฺวา ‘‘ตตฺถ กุสลามฺหา’’ติ ปฏิชานมานา ปุถุ ปุถุ วทนฺติ, เอกํ น วทนฺติฯ **โย เอวํ ชานาติ ส เวทิ ธมฺมํ, อิทํ ปฏิกฺโกสมเกวลี โส**ติ ตญฺจ ทิฏฺฐิํ สนฺธาย โย เอวํ ชานาติ, โส ธมฺมํ เวทิยิฯ อิทํ ปน ปฏิกฺโกสโนฺต หีโน โหตีติ จ วทนฺติฯ

**นานา วทนฺตี**ติ นานาการณํ ภณนฺติฯ **วิวิธํ วทนฺตี**ติ นานาวิธํ ภณนฺติฯ **อโญฺญญฺญํ วทนฺตี**ติ เอกํ อวตฺวา อญฺญํ อญฺญํ คเหตฺวา วทนฺติฯ **อเกวลี โส**ติ โย อกุสโล อยํฯ **อสมโตฺต**ติ น ปริปูโรฯ **อปริปุโณฺณ**ติ น สมฺปุโณฺณฯ

**๑๑๔**. **พาโล**ติ หีโนฯ **อกฺกุสโล**ติ อวิทฺวาฯ

**๑๑๕**. อิทานิ ติโสฺส วิสฺสชฺชนคาถา โหนฺตีติฯ ตา ปุริมเทฺฌน วุตฺตมตฺถํ ปจฺฉิมเทฺฌน ปฏิพฺยูหิตฺวา ฐิตาฯ เตน พฺยูเหน อุตฺตรสุตฺตโต จ อปฺปกตฺตา อิทํ สุตฺตํ ‘‘จูฬพฺยูห’’นฺติ นามํ ลภิฯ ตตฺถ ปฐมคาถายํ ตาว **ปรสฺส เจ ธมฺมน**ฺติ ปรสฺส ทิฏฺฐิํฯ **สเพฺพวิเม พาลา**ติ เอวํ สเนฺต สเพฺพว อิเม พาลา โหนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ กิํการณา? **สเพฺพวิเม ทิฏฺฐิปริพฺพสานา**ติฯ

**๑๑๖**. **สนฺทิฏฺฐิยา เจว น วีวทาตา, สํสุทฺธปญฺญา กุสลา มุตีมา**ติ สกาย ทิฏฺฐิยา อนวีวทาตา อโวทาตา สํกิลิฏฺฐาว สมานา สํสุทฺธปญฺญา จ กุสลา จ มุติมโนฺต จ เต โหนฺติ เจฯ อถ วา ‘‘สนฺทิฏฺฐิยา เจ วทาตา’’ติ ปาโฐ, ตสฺสโตฺถ – สกาย ปน ทิฏฺฐิยา โวทาตา สํสุทฺธปญฺญา กุสลา มุติมโนฺต โหนฺติ เจ, **น เตสํ โกจี**ติ เอวํ สเนฺต เตสํ เอโกปิ นิหีนปโญฺญ น โหติ, กิํการณา? **ทิฏฺฐี หิ เตสมฺปิ ตถา สมตฺตา,** ยถา อิตเรสนฺติฯ

**๑๑๗**. **น วาหเมต**นฺติ คาถาย สเงฺขปโตฺถ – **ยํ เต มิถุ** เทฺว เทฺว ชนา **อญฺญมญฺญํ** ‘‘พาโล’’ติ อาหุ, อหํ **เอตํ ตถิย**นฺติ ตจฺฉนฺติ **เนว พฺรูมิ**ฯ กิํการณา? ยสฺมา สเพฺพว เต **สกํ สกํ ทิฏฺฐิํ** ‘‘อิทเมว **สจฺจํ** โมฆมญฺญ’’นฺติ **อกํสุ,** เตน จ การเณน **ปรํ ‘‘พาโล**’’ติ **ทหนฺติ**ฯ เอตฺถ จ ตถิยํ, ตเถวนฺติ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๘๘๙) เทฺวปิ ปาฐาฯ

**ตจฺฉ**นฺติ อตฺจฺฉํฯ **ตถ**นฺติ อวิปรีตํ, **ภูต**นฺติ สนฺตํฯ **ยาถาว**นฺติ สํวิชฺชมานํฯ **อวิปริต**นฺติ น วิสเงฺกตํฯ

**๑๑๘**. **ยมาหู**ติ ปุจฺฉาคาถาย **‘‘ยํ** ทิฏฺฐิ**สจฺจํ ตถิย’’นฺติ เอเก อาหุ**ฯ

**๑๑๙**. **เอกญฺหิ สจฺจ**นฺติ วิสฺสชฺชนคาถาย เอกํ สจฺจํ นิโรโธ มโคฺค วาฯ **ยสฺมิํ ปชา โน วิวเท ปชาน**นฺติ ยมฺหิ สเจฺจ ปชานโนฺต ปชา โน วิวเทยฺยุํฯ **สยํ ถุนนฺตี**ติ อตฺตนา วทนฺติฯ

**๑๒๐**. **กสฺมา นู**ติ ปุจฺฉาคาถาย **ปวาทิยาเส**ติ วาทิโนฯ **อุทาหุ เต ตกฺกมนุสฺสรนฺตี**ติ เต วาทิโน อุทาหุ อตฺตโน ตกฺกมตฺตํ อนุคจฺฉนฺติฯ

**ตกฺกปริยาหต**นฺติ วิตกฺเกน สมนฺตโต อาหตํฯ **วีมํสานุจริต**นฺติ อตฺตโน อุปฏฺฐิต ปญฺญาย วิจริตํฯ **สยํปฏิภาน**นฺติ อตฺตโน ปฏิภานํฯ

**๑๒๑**. **น เหวา**ติ วิสฺสชฺชนคาถาย **อญฺญตฺร สญฺญาย นิจฺจานี**ติ ฐเปตฺวา สญฺญามตฺตน นิจฺจนฺติ คหิตคฺคหณานิฯ **ตกฺกญฺจ ทิฏฺฐีสุ ปกปฺปยิตฺวา**ติ อตฺตโน นิจฺจสงฺกปฺปมตฺตํ ทิฏฺฐีสุ ชเนตฺวาฯ

ยสฺมา ปน ทิฏฺฐีสุ วิตกฺกํ ชเนนฺตา ทิฏฺฐิโย สญฺชเนนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ ‘‘ทิฏฺฐิคตานิ ชเนนฺติ สญฺชเนนฺตี’’ติอาทิฯ **ชเนนฺตี**ติ อุปรูปริ ทิฏฺฐึ อุปฺปาเทนฺตา ชเนนฺติฯ **สญฺชเนนฺตี**ติอาทีนิ อุปสคฺควเสน ปทํ วฑฺเฒตฺวา วุตฺตานิฯ **มยฺหํ สจฺจ**นฺติ มม วจนํ ตจฺฉํฯ

**๑๒๒**. อิทานิ เอวํ นานาสเจจสฺ อสเนฺตสฺ ตกฺกมตฺตํ อนุสฺสรนฺตานํ ทิฏฺฐิคติกานํ วิปฺปฏิปตฺตึ ทเสฺสตุํ **‘‘ทิเฏฺฐ สุเต’’**ติอาทิกา คาถาโย อภาสิฯ ตตฺถ **ทิเฏฺฐ**ติ ทิฏฺฐํ, ทิฏฺฐสุทฺธินฺติ อธิปฺปาโยฯ เอส นโย สุตาทีสุฯ **เอเต จ นิสฺสาย วิมานทสฺสี**ติ เอเต ทิฏฺฐิธมฺเม นิสฺสยิตฺวา สุทฺธิภาวสงฺขาตํ วิมานํ อสมฺมานํ ปสฺสโนฺตปิฯ **วินิจฺฉเย ฐตฺวา ปหสฺสมาโน, พาโล ปโร อกฺกุสโลติ จาหา**ติ เอวํ วิมานทสฺสีปิ ตสฺมึ ทิฏฺฐิวินิจฺฉเย ฐตฺวา ตุฏฺฐิชาโต หาสชาโต หุตฺวา ปโร ‘‘หีโน จ อวิทฺวา จา’’ติ เอวํ วทติเยวฯ

**น สมฺมาเนตีติปิ วิมานทสฺสี**ติ น พหุมานํ กโรตีติ เอวมฺปิ วิมานทสฺสี น พหุมานทสฺสีฯ **โทมนสฺสํ ชเนตี**ติ ปฐมํ ทิฏฺฐินิสฺสยํ อลฺลียิตฺวา โทมนสฺสํ ปตฺวา ปจฺฉา ทิฏฺฐิวินิจฺเฉย ฐิต กาเล โสมนสฺสํ อุปฺปาเทตีติ อโตฺถฯ

**วินิจฺฉยทิฏฺฐิยา ฐตฺวา**ติ สนฺนิฏฺฐานํ กตฺวา คหิตทิฏฺฐิยา ฐตฺวาฯ

**๑๒๓**. เอวํ สเนฺต **เยเนวา**ติ คาถาฯ ตตฺถ **สยมตฺตนา**ติ สยเมว อตฺตานํฯ **วิมาเนตี**ติ ครหติฯ **ตเทว ปาวา**ติ ตเทว วจนํ ทิฏฺฐึ วทติ, ตํ วา ปุคฺคลํฯ

**๑๒๔**. **อติสารทิฏฺฐิยา**ติ คาถายโตฺถ – **โส** เอวํ ตาย ลกฺขณาติสารินิยา **อติสารทิฏฺฐิยา สมโตฺต** ปริปุโณฺณ อุทฺธุมาโต, เตน จ ทิฏฺฐิ**มาเนน มโตฺต** ‘‘ปริปุโณฺณ อหํ เกวลี’’ติ เอวํ **ปริปุณฺณมานีฯ สยเมว** อตฺตานํ **มนสา** ‘‘อหํ ปณฺฑิโต’’ติ อภิสิญฺจติฯ กึการณา? **ทิฏฺฐี หิ สา ตสฺส ตถา สมตฺตา**ติฯ

**สพฺพา ตา ทิฏฺฐิโย ลกฺขณาติกฺกนฺตา**ติ ตา สพฺพา ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิโย ลกฺขณํ อตีตา อติสรนฺตีติ อติกฺกนฺตาฯ **อโนโม**ติ อนูโนฯ

**๑๒๕**. **ปรสฺส เจ**ติ คาถาย สมฺพโนฺธ อโตฺถ จ – กิญฺจ ภิโยฺย? โย โส วินิจฺฉเย ฐตฺวา ปหสฺสมาโน ‘‘พาโล ปโร อกฺกุสโล’’ติ จาห, ตสฺส **ปรสฺส เจ หิ วจสา** โส เตน วุจฺจมาโน **นิหีโน** โหติ, **ตุโม สหา โหติ นิหีนปโญฺญ,** โสปิ เตเนว สห นิหีนปโญฺญ โหติฯ โสปิ หิ ตํ ‘‘พาโล’’ติ วทติฯ อถ ตสฺส วจนํ อปฺปมาณํ, โส ปน **สยเมว เวทคู** จ **ธีโร** จ **โหติ**ฯ เอวํ สเนฺต **น โกจิ พาโล สมเณสุ อตฺถิ**ฯ สเพฺพปิ หิ เต อตฺตโน อิจฺฉาย ปณฺฑิตาฯ

**วาจายา**ติ กถเนนฯ **วจเนนา**ติ ภาสิเตนฯ **นินฺทิตการณา**ติ ครหเหตุนาฯ **ครหิตการณา**ติ อวณฺณาตเหตุนาฯ **อุปวทิตการณา**ติ อุปวาทเหตุนาฯ

**๑๒๖**. **อญฺญํ อิโต**ติ คาถาย สมฺพนฺธ อโตฺถ จ – ''อถ เจ สยํ เวทคู โหติ ธีโรฯ น โกจิ พาโล สมเณสุ อตฺถี''ติ เอวญฺหิ วุเตฺตปิ สิยา กสฺสจิ ''กสฺมา''ติฯ ตตฺถ วุจฺจเต – ยสฺมา **อญฺญํ อิโต ยาภิวทนฺติ ธมฺมํ, อปรทฺธา สุทฺธิมเกวลี เตฯ เอวมฺปิ ติตฺถฺยา ปุถุโส วทนฺติ,** เย อิโต อญฺญํ ทิฏฺฐิํ อภิวทนฺติ, เต อปรทฺธา วิรทฺธา สุทฺธิมคฺคํ, อเกวลิโน จ เตติ เอวํ ปุถุติตฺถิยา ยสฺมา วทนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ กสฺมา ปเนวํ วทนฺตีติ เจ? **สนฺทิฏฺฐิราเคน หิ เตภิรตฺตา,** ยสฺมา สเกน ทิฏฺฐิราเคน เต อภิรตฺตาติ วุตฺตํ โหติฯ

**เต สุทฺธิมคฺคน**ฺติ เต อญฺญติตฺถิยา อกิลิฏฺฐมคฺคํฯ **วิสุทฺธิมคฺคน**ฺติ นิโทฺทสมคฺคํฯ **ปริสุทฺธิมคฺคน**ฺติ สุกฺกมคฺคํฯ **โวทาตมคฺคน**ฺติ ปณฺฑรมคฺคํฯ **ปริโยทาตมคฺคน**ฺติ ปภาวนฺตมคฺคํฯ **วิรทฺธา**ติ วุตฺตวิธินา มเคฺคน วิรชฺฌิตฺวา ฐิตาฯ **อปรทฺธา**ติ อปรชฺฌิตฺวา ฐิตาฯ **ขลิตา**ติ ปริหีนาฯ **คลิตา**ติ ตโต ภฎฺฐาฯ **อญฺญายา**ติ อญฺญาเณนฯ **อปรทฺธา**ติ ปราชยมาปนฺนาฯ อถ วา ''ญายาปรทฺธา''ติปิ ปาโฐฯ ญาเยน มเคฺคน วิรทฺธาติ อโตฺถฯ

**๑๒๗**. เอวํ อภิรตฺตา จ – **อิเธว สุทฺธิ**นฺติ คาถาฯ ตตฺถ **สกายเน**ติ สกมเคฺคฯ **ทฬฺหํ วทานา**ติ ทฬฺหวาทาฯ

**ถิรวาทา**ติ สนฺนิฏฺฐานวาทาฯ **พลิกวาทา**ติ พลวนฺตวาทาฯ **อวฏฺฐิตวาทา**ติ ปติฏฺฐหิตฺวา กถิตวาทาฯ

**๑๒๘**. เย เอวญฺจ ทฬฺหวาทา, เตสุ โย โกจิ ติตฺถิโย สกายเน วาปิ ทฬฺหํ วทาโน **กเมตฺถ พาโลติ ปรํ ทเหยฺย,** สเงฺขปโต ตตฺถ สสฺสตุเจฺฉทสงฺขาเต วิตฺถารโต นตฺถิกอิสฺสรการกนิยติอาทิเภเท สเก อยเน ''อิทเมว สจฺจ''นฺติ ทฬฺหํ วทาโน กํ ปรํ เอตฺถ ทิฏฺฐิคเต ''พาโล''ติ สห ธเมฺมน ปเสฺสยฺย, นนุ สโพฺพปิ ตสฺส มเตน ปณฺฑิโต เอว สุปฺปฏิปโนฺน เอว จฯ เอวํ สเนฺต **สยเมว โส เมธคมาวเหยฺย, ปรํ วทํ พาลมสุทฺธิธมฺมํ**ฯ โสปิ ปรํ ''พาโล จ อสุทฺธิธโมฺม จ อย''นฺติ วทโนฺต อตฺตนาว กลหํ อาวเหยฺยฯ กสฺมา? ยสฺมา สโพฺพปิ ตสฺส มเตน ปณฺฑิโตเยว สุปฺปฏิปโนฺนเยว จฯ

**๑๒๙**. เอวํ สพฺพถาปิ **วินิจฺฉเย ฐตฺวา สยํ ปมาย, อุทฺธํ ส โลกสฺมิํ วิวาทเมตี**ติ ทิฏฺฐิยา ฐตฺวา สยญฺจ สตฺถาราทีนิ มินิตฺวา โส ภิโยฺย วิวาทเมตีติฯ เอวํ ปน วินิจฺฉเยสุ อาทีนวํ ญตฺวา อริยมเคฺคน **หิตฺวาน สพฺพานิ วินิจฺฉยานิ, น เมธคํ กุพฺพติ ชนฺตุ โลเก**ติ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ

**สยํ ปมายา**ติ อตฺตนา มินิตฺวาฯ **ปมินิตฺวา**ติ ปมาณํ กตฺวาฯ ''ปวิเนตฺวา''ติปิ ปาโฐ, ตํ น สุนฺทรํฯ **อุทฺธํ วาเทน สทฺธิ**นฺติ อตฺตโน อุปริ กเถเนฺตน สหฯ เทสนาปริโยสาเน ปุราเภทสุเตฺต (มหานิ. ๘๓) วุตฺตสทิโส เอว อภิสมโย อโหสีติฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย มหานิเทฺทสฏฺฐกถาย

จูฬพฺยูหสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

# ๑๓. มหาพฺยูหสุตฺตนิทฺเทสวณฺณนา

**๑๓๐**. เตรสเม มหาพฺยูหสุตฺตนิทฺเทเส **เย เกจิเม ทิฏฺฐิปริพฺพสานา**ติ อิทมฺปิ ‘‘กึ นุ โข อิเม ทิฏฺฐิปริพฺพสานา วิญฺญูนํ สนฺติกา นินฺทเมว ลภนฺติ, อุทาหุ ปสํสมฺปี’’ติ อุปฺปนฺนจิตฺตานํ เอกจฺจานํ เทวตานํ ตมตฺถํ อาวิกาตุํ ปุริมนเยเนว นิมฺมิตพุทฺเธน อตฺตานํ ปุจฺฉาเปตฺวา วุตฺตํฯ ตตฺถ **อนฺวานยนฺตี**ติ อนุ อานยนฺติ ปุนปฺปุนํ อาหรนฺติฯ

**นินฺทเมว อเนฺวนฺตี**ติ ครหเมว อุปคจฺฉนฺติฯ

**๑๓๑**. อิทานิ ยสฺมา เต ‘‘อิทเมว สจฺจ’’นฺติ วทนฺตาปิ ทิฏฺฐิคติกวาทิโน กทาจิ กตฺถจิ ปสํสมฺปิ ลภนฺติ, ยํ เอตํ ปสํสาสงฺขาตํ วาทผลํ, ตํ อปฺปํ, ราคาทีนํ สมาย สมตฺถํ น โหติ, โก ปน วาโท ทุติเย นินฺทาผเล, ตสฺมา เอตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต อิมํ ตาว วิสฺสชฺชนคาถํ อาห **‘‘อปฺปญฺหิ เอตํ น อลํ สมาย, ทุเว วิวาทสฺส ผลานิ พฺรูมี’’**ติฯ ตตฺถ **ทุเว วิวาทสฺส ผลานี**ติ นินฺทา จ ปสํสา จ ชยปราชยาทีนิ วา ตํสภาคานิฯ **เอตมฺปิ ทิสฺวา**ติ ‘‘นินฺทา อนิฏฺฐาเอว, ปสํสา นาลํ สมายา’’ติ เอตมฺปิ วิวาทผเล อาทีนวํ ทิสฺวาฯ **เขมาภิปสฺสํ อวิวาทภูมิ**นฺติ อวิวาทภูมึ นิพฺพานํ เขมนฺติ ปสฺสมาโนฯ

**อปฺปก**นฺติ มนฺทํฯ **ปริตฺตก**นฺติ โถกํฯ **โอมก**นฺติ เหฏฺฐิมกํฯ **ลามก**นฺติ ปาปกํฯ **สมายา**ติ ราคาทีนํ สมนตฺถายฯ **อุปสมายา**ติ อุปรูปริ สมนตฺถายฯ **วูปสมายา**ติ สนฺนิสีทาปนตฺถายฯ **นิพฺพานายา**ติ อมตมหานิพฺพานตฺถายฯ **ปฏินิสฺสคฺคายา**ติ มเคฺคน กิเลสานํ นิสฺสชฺชนตฺถายฯ **ปฏิปสฺสทฺธิยา**ติ ผเลน ปฏิปสฺสทฺธานํ อนุปฺปชฺชนตฺถาย นาลํฯ

**๑๓๒**. เอวญฺหิ อวิวาทมาโน – **ยา กาจิมา**ติ คาถาฯ ตตฺถ **สมฺมุติโย**ติ ทิฏฺฐิโยฯ **ปุถุชฺชา**ติ ปุถุชฺชนสมฺภวาฯ **โส อุปยํ กิเมยฺยา**ติ โส อุปคนฺตพฺพเฏฺฐน อุปยํ รูปาทีสุ เอกมฺปิ ธมฺมํ กึ อุเปยฺย, เกน วา การเณน อุเปยฺยฯ **ทิเฏฺฐ สุเต ขนฺติมกุพฺพมาโน**ติ ทิฏฺฐสุตสุทฺธีสุ เปมํ อกโรโนฺตฯ

**ปุถุชฺชเนหิ ชนิตา**ติ ปุถุชฺชเนหิ อุปฺปาทิตาฯ **สมฺมุติโย**ติ ทิฏฺฐิโยฯ **ปุถุ นานาชเนหิ ชนิตา วา**ติ อเนกวิเธหิ ทิฏฺฐิคติเกหิ อุปฺปาทิตา วาฯ **เนตี**ติ น เอติฯ **น อุเปตี**ติ สมีปํ น เอติฯ **น อุปคจฺฉตี**ติ นิวตฺตติฯ **นาภินิวิสตี**ติ ปวิสิตฺวา นปฺปติฏฺฐติฯ

**๑๓๓**. อิโต พาหิรา ปน – **สีลุตฺตมา**ติ คาถา ตสฺสโตฺถ – สีลํเยว ‘‘อุตฺตม’’นฺติ มญฺญมานา **สีลุตฺตมา**ติ เอเก โภโนฺต สํยมมเตฺตน **สุทฺธึ** วทนฺติ, หตฺถิวตาทิญฺจ **วตํ สมาทาย อุปฏฺฐิตาเสฯ อิเธว** ทิฏฺฐิยํ **อสฺส** สตฺถุโน **สุทฺธึ ภวูปนีตา** ภวโชฺฌสิตา สมานา วทนฺติ, อปิ จ เต **กุสลาวทานา** ‘‘กุสลา มย’’นฺติ เอวํวาทาฯ

**๑๓๔**. เอวํ สีลุตฺตเมสุ จ เตสุ ตถา ปฏิปโนฺน โย โกจิ – **สเจ จุโต**ติ คาถาฯ ตสฺสโตฺถ – **สเจ** ตโต **สีลวตโต** ปรวิจฺฉินฺทเนน วา อนภิสมฺภุณโนฺต วา **จุโต โหติ,** โส ตํ สีลพฺพตกมฺมํ ปุญฺญาภิสงฺขาราทิกมฺมํ วา **วิราธยิตฺวา เวธติ**ฯ น เกวลญฺจ เวธติ , อปิ จ โข ตํ สีลพฺพตสุทฺธึ **ปชปฺปตี** จ วิปฺปลปติ จ **ปตฺถยตี** จฯ กิมิว? **สตฺถาว หีโน ปวสํ ฆรมฺหา,** ฆรมฺหา ปวสโนฺต สตฺถโต หีโน ยถา ตํ ฆรํ วา สตฺถํ วา ปตฺถยตีติฯ

**ปรวิจฺฉินฺทนาย วา**ติ ปเรน วาริยมาโน วาฯ **อนภิสมฺภุณโนฺต วา**ติ ตํ ปฏิปตฺตึ อสมฺปาเทโนฺต วาฯ

**อญฺญาย อปรโทฺธ**ติ นิพฺพาเนน ปริหีโน มคฺคโต วาฯ **ตํ วา สตฺถํ อนุพนฺธตีติ** ตํ วา สตฺถํ สพฺพตฺถ ปจฺฉโต คจฺฉติฯ

**๑๓๕**. เอวํ ปน สีลุตฺตมานํ ปเวธนการณํ อริยสาวโก **สีลพฺพตํ วาปิ ปหาย สพฺพ**นฺติ คาถาฯ ตตฺถ **สาวชฺชานวชฺช**นฺติ สพฺพากุสลํ โลกิยกุสลญฺจฯ **เอตํ สุทฺธึ อสุทฺธินฺติ อปตฺถยาโน**ติ ปญฺจกามคุณาทิเภทํ สุทฺธึ อกุสลาทิเภทํ อสุทฺธิญฺจ อปตฺถยมาโนฯ **วิรโต จเร**ติ สุทฺธิยา อสุทฺธิยา จ วิรโต จเรยฺยฯ **สนฺติ มนุคฺคหายา**ติ ทิฏฺฐึ อคฺคเหตฺวาฯ

**กณฺหํ กณฺหวิปาก**นฺติ อกุสลกมฺมํ อกุสลวิปากทายกํฯ **สุกฺกํ สุกฺกวิปาก**นฺติ โลกิยกุสลํ อตฺตนา สทิสํ สุกฺกวิปากทายกํฯ

**นิยามาวกฺกนฺติ**นฺติ มคฺคปวิสนํฯ **เสกฺขา**ติ สตฺต เสกฺขาฯ **อคฺคธมฺม**นฺติ อุตฺตมธมฺมํ, อรหตฺตผลํฯ

**๑๓๖**. เอวํ อิโต พาหิรเก สีลุตฺตเม สํยเมน วิสุทฺธิวาเท เตสญฺจ วิปากํ สีลพฺพตปหายิโน อรหโต จ ปฏิปตฺตึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อญฺญถาปิ สุทฺธิวาเท พาหิรเก ทเสฺสโนฺต “**ตมูปนิสฺสายา**”ติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – สนฺตเญฺญปิ สมณพฺราหฺมณา, เต **ชิคุจฺฉิตํ** อมรนฺตปํ วา ทิฏฺฐสุทฺธิอาทีสุ วา อญฺญตรญฺญตรํ **อุปนิสฺสาย**อกิริยทิฏฺฐิยา วา **อุทฺธํสรา** หุตฺวา **ภวาภเวสุ อวีตตณฺหา สุทฺธิ’มนุตฺถุนนฺติ** วทนฺติ กเถนฺตีติฯ

**ตโปชิคุจฺฉวาทา**ติ กายปีฬนาทิตเปน ปาปหิรียนวาทาฯ **ตโปชิคุจฺฉสารา**ติ เตเนว ตเปน หิรียนสารวโนฺตฯ **อุทฺธํสราวาทา**ติ สํสาเรน สุทฺธึ กถยนฺตาฯ

**๑๓๗**. เอวํ เตสํ อวีตตณฺหานํ สุทฺธึ อนุตฺถุนนฺตานํ โยปิ สุทฺธิปฺปตฺตเมว อตฺตานํ มเญฺญยฺย, ตสฺสาปิ อวีตตณฺหตฺตา ภวาภเวสุ ตํ ตํ วตฺถุํ **ปตฺถยมานสฺส หิ ชปฺปิตานิ** ปุนปฺปุนํ โหนฺติเยวาติ อธิปฺปาโยฯ ตณฺหา หิ อาเสวิตา ตณฺหํ วฑฺฒยเตว, น เกวลญฺจ ชปฺปิตานิ, **ปเวธิตํ วาปิ ปกปฺปิเตสุ,** ตณฺหาทิฏฺฐีหิ จสฺส ปกปฺปิเตสุ วตฺถูสุ ปเวธิตมฺปิ โหตีติ วุตฺตํ โหติฯ ภวาภเวสุ ปน วีตตณฺหตฺตา อายตึ **จุตูปปาโต อิธ ยสฺส นตฺถิ, ส เกน เวเธยฺย กุหึ ว ชเปฺป**ติ อยเมติสฺสา คาถาย สมฺพโนฺธฯ

**อาคมน**นฺติ ปุน อาคมนํฯ **คมน**นฺติ อิโต อญฺญตฺถ คมนํ ฯ **คมนาคมน**นฺติ อิโต คนฺตฺวา ปุน นิวตฺตนํฯ **กาล**นฺติ มรณํฯ **คตี**ติ คมนวเสน คติยา คนฺตพฺพํฯ

**๑๓๘**. **ยมาหุ ธมฺม**นฺติ ปุจฺฉาคาถาฯ

**๑๓๙**. อิทานิ ยสฺมา เอโกปิ เอตฺถ วาโท สโจฺจ นตฺถิ, เกวลํ ทิฏฺฐิมตฺตเกน หิ เต วทนฺติ, ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต “**สกํ หี**”ติ อิมํ ตาว วิสฺสชฺชนคาถมาหฯ ตตฺถ **สมฺมุติ**นฺติ ทิฏฺฐึฯ **อโนม**นฺติ อนูนํฯ

**๑๔๐**. เอวเมเตสุ สกํ ธมฺมํ ปริปุณฺณํ พฺรูวเนฺตสุ อญฺญสฺส ธมฺมํ ปน หีนนฺติ วทเนฺตสุ ยสฺส กสฺสจิ – **ปรสฺส เจ วมฺภยิเตน หีโน**ติ คาถาฯ ตสฺสโตฺถ – ยทิ **ปรสฺส** นินฺทิตการณา

**หีโน** ภเวยฺย, **น โกจิ ธเมฺมสุ วิเสสิ** อโคฺค ภเวยฺยฯ กึการณา? **ปุถู หิ อญฺญสฺส วทนฺติ ธมฺมํ นิหีนโต** สเพฺพว เต **สมฺหิ ทฬฺหํ วทานา**สกธเมฺม ทฬฺหวาทา เอวฯ

**วมฺภยิตการณา**ติ ธํสิตการณาฯ **ครหิตการณา**ติ ลามกกตการณาฯ **อุปวทิตการณา**ติ อโกฺกสิตการณาฯ **สกายน**นฺติ สกมคฺคํฯ

**๑๔๑**. กิญฺจ ภิโยฺย – **สทฺธมฺมปูชา**ติ คาถาฯ ตสฺสโตฺถ – เต จ ติตฺถิยา **ยถา ปสํสนฺติ สกายนานิ, สทฺธมฺมปูชาปิ เนสํ ตเถว** วตฺตติฯ เต หิ อติวิย สตฺถาราทีนิ สกฺกโรนฺติฯ ตตฺถ ยทิ เต ปมาณา สิยุํ, เอวํ สเนฺต **สเพฺพว วาทา ตถิยา ภเวยฺยุํ**ฯ กึการณา ? **สุทฺธี หิ เนสํ ปจฺจตฺตเมว**ฯ น สา อญฺญตฺถ สิชฺฌติ, นาปิ ปรมตฺถโตฯ อตฺตนิ ทิฎฺฐิคาหมตฺตเมว หิ ตํ เตสํ ปรปจฺจยเนยฺยพุทฺธีนํฯ **ปจฺจตฺตเมวา**ติ ปาเฎฺกเมวฯ

**๑๔๒**. โย ปน วิปรีตโต พาหิตปาปตฺตา พฺราหฺมโณ, ตสฺส **น พฺราหฺมณสฺส ปรเนยฺยมตฺถี**ติ คาถาฯ ตสฺสโตฺถ – **พฺราหฺมณสฺส** หิ ''สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา''ติอาทินา นเยน สุทิฎฺฐตฺตา ปเรน เนตพฺพํ ญาณํ นตฺถิฯ ทิฎฺฐิ**ธเมฺมสุ** ''อิทเมว สจฺจ''นฺติ นิจฺฉินิตฺวา **สมุคฺคหีต**มฺปิ นตฺถิฯ ตํการณา โส ทิฎฺฐิกลหานิ อติกฺกโนฺต, **น หิ โส เสฎฺฐโต ปสฺสติ ธมฺมมญฺญํ** อญฺญตฺร สติปฎฺฐานาทีหิฯ

**น ปรเนโยฺย**ติ ปเรน เนตโพฺพ ชานาเปตโพฺพ น โหติฯ **น ปรปตฺติโย น ปรปจฺจโย**ติ ปเรสํ ปเจฺจตโพฺพ น โหติฯ **น ปรปฎิพทฺธคู**ติ ปเรสํ ปฎิพทฺธคมโน น โหติฯ

**๑๔๓**. **ชานามี**ติ คาถาย สมฺพโนฺธ อโตฺถ จ – เอวํ ตาว ปรมตฺถพฺราหฺมโณ น หิ เสฎฺฐโต ปสฺสติ ธมฺมมญฺญํ, อเญฺญ ปน ติตฺถิยา ปรจิตฺตญาณาทีหิ ชานนฺตาปิ ปสฺสนฺตาปิ **''ชานามิ ปสฺสามิ ตเถว เอต''**นฺติ เอวํ วทนฺตาปิ จ **ทิฎฺฐิยา สุทฺธึ ปเจฺจนฺติ**ฯ กสฺมา? ยสฺมา เตสุ เอโกปิ อทกฺขิ เจ อทฺทส เจปิ **เตน** ปรจิตฺตญาณาทินา ยถาภูตมตฺถํ, **กิญฺหิ ตุมสฺส เตน** ตสฺส เตน ทสฺสเนน กึ กตํ, กึ ทุกฺขปริญฺญา สาธิตา, อุทาหุ สมุทยปฺปหานาทีนํ อญฺญตรํ, ยโต สพฺพถาปิ อติกฺกมิตฺวา อริยมคฺคํ เต ติตฺถิยา อเญฺญเนว **วทนฺติ สุทฺธึ,** อติกฺกมิตฺวา วา เต ติตฺถิเย พุทฺธาทโย อเญฺญเนว วทนฺติ สุทฺธินฺติฯ

**๑๔๔**. **ปสฺสํ นโร**ติ คาถาย สมฺพโนฺธ อโตฺถ จ – กิญฺจ ภิโยฺย? ยฺวายํ ปรจิตฺตญาณาทีหิ อทฺทกฺขิ, โส **ปสฺสํ นโร ทกฺขติ นามรูปํ,** น ตโต ปรํ, **ทิสฺวาน วา ญสฺสติ ตานิเมว** นามรูปานิ นิจฺจโต สุขโต วา, น อญฺญถา; โส เอวํ ปสฺสโนฺต **กามํ พหุํ ปสฺสตุ อปฺปกํ วา** นามรูปํ นิจฺจโต สุขโต จ อถสฺส เอวรูเปน ทสฺสเนน **น หิ เตน สุทฺธึ กุสลา วทนฺติ**ฯ

**๑๔๕**. **นิวิสฺสวาที**ติ คาถาย สมฺพโนฺธ อโตฺถ จ – เตน จ ทสฺสเนน สุทฺธิยา อสติยาปิ โย ''ชานามิ ปสฺสามิ ตเถว เอต''นฺติ เอวํ นิวิสฺสวาที, เอตํ วา ทสฺสนํ ปฎิจฺจ ทิฎฺฐิยา สุทฺธึ ปเจฺจโนฺต ''อิทเมว สจฺจ''นฺติ เอวํ นิวิสฺสวาที, โส **สุพฺพินโย** น โหติ ตํ ตถา **ปกปฺปิตํ** อภิสงฺขตํ **ทิฎฺฐึ ปุรกฺขราโน**ฯ โส หิ **ยํ** สตฺถาราทึ **นิสฺสิโต, ตเตฺถว สุภํ วทาโน สุทฺธึ วโท,** ''ปริสุทฺธิวาโท ปริสุทฺธิทสฺสโน วา อห''นฺติ อตฺตานํ มญฺญมาโน **ตตฺถ ตถทฺทสา โส,** ตตฺถ สกาย ทิฎฺฐิยา อวิปรีตเมว โส อทฺทสฯ ยถา สา ทิฎฺฐิ ปวตฺตติ, ตเถว ตํ อทฺทส, น อญฺญถา ปสฺสิตุํ อิจฺฉตีติ อธิปฺปาโยฯ

**นิวิสฺสวาที**ติ ปติฏฺฐหิตฺวา กเถนฺตฯ **ทุพฺพินโย**ติ วิเนตุํ ทุกฺขฯ **ทุปฺปญฺญาปโย**ติ ญาเปตุํ จิตฺเตน ลพฺภาเปตุํ ทุกฺขฯ **ทุนฺนิชฺฌาปโย**ติ จิตฺเตน วีมํสิตฺวา คหณตฺถํ ปุนปฺปุนํ นิชฺฌาปยิตุํ ทุกฺขฯ **ทุเปฺปกฺขาปโย**ติ อิกฺขาปยิตุํ ทุกฺขฯ **ทุปฺปสาทโย**ติ จิตฺต ปสาทํ อุปฺปาเทตุํ ทุกฺขฯ

**อปฺปสฺสี**ติ ญาเณน ปฏิเวธํ ปาปุณิฯ **ปฏิวิชฺฌี**ติ จิตฺเตน อวโพธํ ปาปุณิฯ

**๑๔๖**. เอวํ ปกปฺปิตํ ทิฏฺฐิํ ปุรกฺขราเนสุ ติตฺถิเยสุ – **น พฺราหฺมโณ กปฺปมุเปติ สงฺขา**ติ คาถาฯ ตตฺถ **สงฺขา**ติ สงฺขาย, ชานิตฺวาติ อโตฺถฯ **นปิ ญาณพนฺธู**ติ สมาปตฺติญาณาทินา อกตตณฺหาทิฏฺฐิพนฺธุฯ ตตฺถ วิคฺคโห – นาปิ อสฺส ญาเณน กโต พนฺธุ อตฺถีติ นปิ ญาณพนฺธุฯ **สมฺมุติโย**ติ ทิฏฺฐิสมฺมุติโยฯ **ปุถุชฺชา**ติ ปุถุชฺชนสมฺภวาฯ **อุคฺคหณนฺติ มเญฺญ**ติ อุคฺคหณนฺติ อเญฺญ, อเญฺญ ตา สมฺมุติโย อุคฺคณฺหนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ

**อุเปกฺขตี**ติ อุปปตฺติโต อปกฺขปติโต หุตฺวา ปสฺสติฯ

**๑๔๗**. กิญฺจ ภิโยฺย – **วิสฺสชฺช คนฺถานี**ติ คาถาฯ ตตฺถ **อนุคฺคโห**ติ อุคฺคหณวิรหิโต, โสปิ นาสฺส อุคฺคโหติ อนุคฺคโหฯ น วา อุคฺคณฺหาตีติ อนุคฺคโหฯ

**คเนฺถ โวสฺสชฺชิตฺวา**ติ อภิชฺฌาทิเก คเนฺถ จชิตฺวาฯ **วิสฺสชฺชา**ติ ปุน อนาทิยนวเสน ชหิตฺวาฯ **คธิเต**ติ ฆฏิเตฯ **คนฺถิเต**ติ สุเตฺตน สงฺคหิเต วิย คนฺถิเตฯ **พเนฺธ**ติ สุฏฺฐุ พเนฺธฯ **วิพเนฺธ**ติ วิวิธา พเนฺธฯ **ปลิพุเทฺธ**ติ สมนฺตโต พนฺธเนน พเนฺธฯ **พนฺธเน**ติ กิเลสพนฺธเนฯ **โผฏยิตฺวา**ติ ปโปฺผเฏตฺวาฯ **สชฺจํ วิสฺสชฺชํ กโรนฺตี**ติ วิสงฺขริตฺวา อปริโภคํ กโรนฺติฯ **วิโกเปนฺตี**ติ จุณฺณวิจุณฺณํ กโรนฺติฯ

**๑๔๘**. กิญฺจ ภิโยฺย – โส เอวรูโป – **ปุพฺพาสเว**ติ คาถาฯ ตตฺถ **ปุพฺพาสเว**ติ อตีตรูปาทีนิ อารพฺภ อุปฺปชฺชนธมฺมกิเลเส ฯ **นเว**ติ ปจฺจุปฺปนฺนรูปาทีนิ อารพฺภ อุปฺปชฺชนธเมฺมฯ **น ฉนฺทคู**ติ ฉนฺทาทิวเสน น คจฺฉติฯ **อนตฺตครหี**ติ กตากตวเสน อตฺตานํ อครหโนฺตฯ

**๑๔๙**. เอวํ อนตฺตครหี จ – **ส สพฺพธเมฺมสู**ติ คาถาฯ ตตฺถ **สพฺพธเมฺมสู**ติ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิธเมฺมสุ ‘‘ยํ กิญฺจิ ทิฏฺฐํ วา’’ติ เอวํปเภเทสุฯ **ปนฺนภาโร**ติ ปติตภาโรฯ น กเปฺปตีติ **น กปฺปิโย,** ทุวิธมฺปิ กปฺปํ น กโรตีติ อโตฺถฯ **นูปรโต**ติ ปุถุชฺชนกลฺยาณกเสกฺขา วิย อุปรติสมงฺคีปิ โน โหติฯ **น ปตฺถิโย**ติ นิตฺตโณฺหฯ ตณฺหา หิ ปตฺถยตีติ ปตฺถิยา, นาสฺส ปตฺถิยาติ น ปตฺถิโยฯ อิโต ปรญฺจ เหฏฺฐา จ ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถเมวฯ เอวํ อรหตฺตนิกูเฏเนว เทสนํ นิฏฺฐาเปสิ, เทสนาปริโยสาเน ปุราเภทสุเตฺต (มหานิ. ๘๓) วุตฺตสทิโส เอว อภิสมโย อโหสีติฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย มหานิเทฺทสฏฺฐกถาย

มหาพฺยูหสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

# ๑๔. ตุวฏกสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา

**๑๕๐**. จุทฺทสเม ตุวฏกสุตฺตนิเทฺทเส **ปุจฺฉามิ ต**นฺติ อิทมฺปิ ตสฺมิํเยว มหาสมเย ‘‘กา นุ โข อรหตฺตปฺปตฺติยา ปฏิปตฺตี’’ติ อุปฺปนฺนจิตฺตานํ เอกจฺจานํ เทวตานํ ตมตฺถํ ปกาเสตุํ ปุริมนเยเนว นิมฺมิตพุทฺเธน อตฺตานํ ปุจฺฉาเปตฺวา วุตฺตํฯ

ตตฺถ อาทิปุจฺฉาคาถาย ตาว **ปุจฺฉามี**ติ เอตฺถ อทิฏฺฐโชตนาทิวเสน ปุจฺฉา วิภชิตาฯ **อาทิจฺจพนฺธู**ติ อาทิจฺจสฺส โคตฺตพนฺธุฯ **วิเวกํ สนฺติปทญฺจา**ติ วิเวกญฺจ สนฺติปทญฺจฯ **กถํ ทิสฺวา**ติ เกน การเณน ทิสฺวา, กถํ ปวตฺตทสฺสโน หุตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ

**ติโสฺส ปุจฺฉา**ติ คณนปริเจฺฉโทฯ **อทิฏฺฐโชตนา**ติ ยํ น ทิฏฺฐํ น ปฏิวิทฺธํ, ตสฺส ปากฏกรณตฺถาย ปุจฺฉาฯ **ทิฏฺฐสํสนฺทนา**ติ ยํ ญาณจกฺขุนา ทิฏฺฐํ, ตสฺส ฆฏนตฺถายฯ **วิมติเจฺฉทนา**ติ ยา กงฺขา, ตสฺสาเจฺฉทนตฺถํฯ **ปกติยา ลกฺขณํ อญฺญาต**นฺติ ธมฺมานํ ตถลกฺขณํ ปกติยา น ญาตํฯ **อทิฏฺฐ**นฺติ น ทิฏฺฐํฯ ‘‘น นิฏฺฐ’’นฺติปิ ปาโฐฯ **อตุลิต**นฺติ ตุลาย ตุลิตํ วิย น ตุลิตํฯ **อตีริต**นฺติ ตีรณาย น ตีริตํฯ **อวิภูต**นฺติ น ปากฏํฯ **อวิภาวิต**นฺติ ปญฺญาย น วฑฺฒิตํฯ **ตสฺส ญาณายา**ติ ตสฺส ธมฺมสฺส ลกฺขณชานนตฺถายฯ **ทสฺสนายา**ติ ทสฺสนตฺถายฯ **ตุลนายา**ติ ตุลนตฺถายฯ **ตีรณายา**ติ ตีรณตฺถายฯ **วิภาวนายา**ติ วิภาคกรณตฺถายฯ **อเญฺญหิ ปณฺฑิเตหี**ติ อเญฺญหิ พุทฺธิสมฺปเนฺนหิฯ **สํสยปกฺขโนฺท**ติ สเนฺทหํ ปวิโฏฺฐฯ

**มนุสฺสปุจฺฉา**ติ มนุสฺสานํ ปุจฺฉาฯ **อมนุสฺสปุจฺฉา**ติ นาคสุปณฺณาทีนํ ปุจฺฉาฯ **คหฏฺฐา**ติ อวเสสคหฏฺฐาฯ **ปพฺพชิตา**ติ ลิงฺควเสน วุตฺตาฯ **นาคา**ติ สุผสฺสาทโย นาคาฯ **สุปณฺณา**ติ สุปณฺณสํยุตฺตวเสน (สํ. นิ. ๓.๓๙๒ อาทโย)ฯ **ยกฺขา**ติ ยกฺขสํยุตฺตวเสน (สํ. นิ. ๑๐.๒๓๕ อาทโย) จ เวทิตพฺพา ฯ **อสุรา**ติ ปหาราทาทโยฯ **คนฺธพฺพา**ติ ปญฺจสิขคนฺธพฺพปุตฺตาทโย ฯ **มหาราชาโน**ติ จตฺตาโร มหาราชาโนฯ **อหีนินฺทฺริย**นฺติ สณฺฐานวเสน อวิกลินฺทฺริยํฯ **โส นิมฺมิโต**ติ โส ภควตา นิมฺมิโต พุโทฺธฯ

**โวทานตฺถปุจฺฉา**ติ วิเสสธมฺมปุจฺฉาฯ **อตีตปุจฺฉา**ติ อตีเต ธเมฺม อารพฺภ ปุจฺฉาฯ **อนาคตา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **กุสลปุจฺฉา**ติ อนวชฺชธมฺมปุจฺฉาฯ **อกุสลปุจฺฉา**ติ สาวชฺชธมฺมปุจฺฉาฯ **อพฺยากตปุจฺฉา**ติ ตทุภยวิปรีตธมฺมปุจฺฉาฯ

**อเชฺฌสามิ ต**นฺติ ตํ อาณาเปมิฯ **กถยสฺสุ เม**ติ มยฺหํ กเถหิฯ **โคตฺตญาตโก**ติ โคเตฺตน ญาตโกฯ **โคตฺตพนฺธู**ติ โคตฺตชฺฌตฺติโกฯ **เอเกนากาเรนา**ติ เอเกน โกฏฺฐาเสนฯ

**สนฺติปท**นฺติ สนฺติสงฺขาตํ นิพฺพานปทํฯ **เย ธมฺมา สนฺตาธิคมายา**ติ เย สติปฏฺฐานาทโย ธมฺมา นิพฺพานปฏิลาภตฺถายฯ **สนฺติผุสนายา**ติ ญาณผเสฺสน นิพฺพานผุสนตฺถายฯ **สจฺฉิกิริยายา**ติ ปจฺจกฺขกรณตฺถายฯ **มหนฺตํ สีลกฺขนฺธ**นฺติ มหนฺตํ สีลราสิํฯ **สมาธิกฺขนฺธา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ สีลกฺขนฺธาทโย โลกิยโลกุตฺตรา, วิมุตฺติญาณทสฺสนํ โลกิยเมวฯ

**ตโมกายสฺส ปทาลน**นฺติ อวิชฺชาราสิสฺส วิทฺธํสนํฯ **วิปลฺลาสสฺส เภทน**นฺติ จตุพฺพิธวิปลฺลาสสฺส เภทนํฯ **ตณฺหาสลฺลสฺส อพฺพุหน**นฺติ ตณฺหากณฺฏกสฺส ลุญฺจนํฯ **อภิสงฺขารสฺส วูปสม**นฺติ ปุญฺญาทิอภิสงฺขารสฺส นิพฺพาปนํฯ **ภารสฺส นิเกฺขปน**นฺติ ปญฺจกฺขนฺธภารสฺส ฐปนํฯ **สํสารวฏฺฏสฺส อุปเจฺฉทน**นฺติ สํสารปวตฺตสฺส เฉทนํฯ **สนฺตาปสฺส นิพฺพาปน**นฺติ

กิเลสสนฺตาปสฺส นิพฺพุติฯ **ปริฬาหสฺส ปฏิปสฺสทฺธิ**นฺติ กิเลสทรถสฺส สนฺนิสีทนํฯ **เทวเทโว**ติ เทวานํ อติเทโวฯ

**๑๕๑**. อถ ภควา ยสฺมา ยถา ปสฺสโนฺต กิเลเส อุปรุนฺธติ, ตถา ทิสฺวา ตถา ปวตฺตทสฺสโน หุตฺวา ปรินิพฺพาติ, ตสฺมา ตมตฺถํ อาวิกโรโนฺต นานปฺปกาเรน ตํ เทวปริสํ กิเลสปฺปหาเน นิโยเชโนฺต **“มูลํ ปปญฺจสงฺขายา”**ติ อารภิตฺวา ปญฺจ คาถา อภาสิฯ

ตตฺถ อาทิคาถาย ตาว สเงฺขปโตฺถ – **ปปญฺจสงฺขา**ติ ปปญฺจาติ สงฺขาตตฺตา ปปญฺจา เอว ปปญฺจสงฺขาฯ ตสฺสา อวิชฺชาทโย กิเลสา มูลํ, ตํ ปปญฺจสงฺขาย มูลํ **อสฺมี**ติ ปวตฺตมานญฺจ สพฺพํ มนฺตาย **อุปรุเนฺธฯ ยา กาจิ อชฺฌตฺตํ ตณฺหา** อุปฺปเชฺชยฺยุํฯ **ตาสํ วินยาย** ปหานาย **สทา สโต สิเกฺข** อุปฏฺฐิตสฺสติ หุตฺวา สิเกฺขยฺยาติฯ

**อชฺฌตฺตสมุฏฺฐานา วา**ติ จิเตฺต อุปฺปนฺนา วาฯ **ปุเรภตฺต**นฺติ ทิวาภตฺตโต ปุเรกาลํฯ อจฺจนฺตสํโยคเตฺถ อุปโยควจนํ, อตฺถโต ปน ภุมฺมเมว ปุเรภเตฺตติ, เอส นโย ปจฺฉาภตฺตาทีสุฯ **ปจฺฉาภตฺต**นฺติ ทิวาภตฺตโต ปจฺฉากาลํฯ **ปุริมํ ยาม**นฺติ รตฺติยา ปฐมโกฏฺฐาสํฯ **มชฺฌิมํ ยาม**นฺติ รตฺติยา ทุติยโกฏฺฐาสํฯ **ปจฺฉิมํ ยาม**นฺติ รตฺติยา ตติยโกฏฺฐาสํฯ **กาเฬ**ติ กาฬปเกฺขฯ **ชุเณฺห**ติ สุกฺกปเกฺขฯ **วเสฺส**ติ จตฺตาโร วสฺสานมาเสฯ **เหมเนฺต**ติ จตฺตาโร เหมนฺตมาเสฯ **คิเมฺห**ติ จตฺตาโร คิมฺหานมาเสฯ **ปุริเม วโยขเนฺธ**ติ ปฐเม วโยโกฏฺฐาเส, ปฐมวเยติ อโตฺถฯ ตีสุ จ วเยสุ วสฺสสตายุกสฺส ปุริสสฺส เอเกกสฺมิํ วเย จตุมาสาธิกานิ เตตฺติํส วสฺสานิ โหนฺติฯ

**๑๕๒**. เอวํ ปฐมคาถาย ตาว ตีหิ สิกฺขาหิ ยุตฺตํ เทสนํ อรหตฺตนิกูเฏน เทเสตฺวา ปุน มานปฺปหานวเสน เทเสตุํ **“ยํ กิญฺจี”**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **ยํ กิญฺจิ ธมฺมมภิชญฺญา อชฺฌตฺต**นฺติ ยํ กิญฺจิ อุจฺจากุลีนตาทิกํ อตฺตโน คุณํ ชาเนยฺยฯ **อถ วาปิ พหิทฺธา**ติ อถ วา พหิทฺธาปิ อาจริยุปชฺฌายานํ วา คุณํ ชาเนยฺยฯ **น เตน ถามํ กุเพฺพถา**ติ เตน คุเณน มานํ น กเรยฺยฯ

**สตาน**นฺติ สนฺตคุณวนฺตานํฯ **สนฺตาน**นฺติ นิพฺพุตสนฺตานํฯ **น วุตฺตา**ติ น กถิตาฯ **นปฺปวุตฺตา**ติ น วิสฺสชฺชิตาฯ

**๑๕๓**. อิทานิสฺส อกรณวิธิํ ทเสฺสโนฺต **“เสเยฺย น เตนา”**ติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – **เตน** จ มาเนน ‘‘เสเยฺยห’’นฺติ วา ‘‘นีโจห’’นฺติ วา ‘‘สริโกฺขห’’นฺติ วาปิ **น มเญฺญยฺย**ฯ เตหิ จ อุจฺจากุลีนตาทีหิ คุเณหิ **ผุโฏฺฐ อเนกรูเปหิ** ‘‘อหํ อุจฺจา กุลา ปพฺพชิโต’’ติอาทินา นเยน อตฺตานํ วิกเปฺปโนฺต น ติเฏฺฐยฺยาติฯ

**๑๕๔**. เอวํ มานปฺปหานวเสนปิ เทเสตฺวา อิทานิ สพฺพกิเลสูปสมวเสน เทเสตุํ **“อชฺฌตฺตเมวา”**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **อชฺฌตฺตเมวุปสเม**ติ อตฺตนิ เอว ราคาทิสพฺพกิเลเส อุปสเมยฺยฯ **น อญฺญโต ภิกฺขุ สนฺติเมเสยฺยา**ติ ฐเปตฺวา จ สติปฏฺฐานาทีนิ อเญฺญน อุปาเยน สนฺติํ น ปริเยเสยฺยฯ **กุโต นิรตฺตา วา**ติ นิรตฺตา กุโตเยวฯ

**น เอเสยฺยา**ติ สีลพฺพตาทีหิ น มเคฺคยฺยฯ **น คเวเสยฺยา**ติ น โอโลเกยฺยฯ **น ปริเยเสยฺยา**ติ ปุนปฺปุนํ น อิเกฺขยฺยฯ

**๑๕๕**. อิทานิ อชฺฌตฺตํ อุปสนฺตสฺส ขีณาสวสฺส ตาทิภาวํ ทเสฺสโนฺต **"มเชฺฌ ยถา"**ติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – **ยถา** มหา**สมุทฺทสฺส** อุปริเหฏฺฐิมภาคานํ เวมชฺฌสงฺขาเต จตุโยชน สหสฺสปฺปมาเณ **มเชฺฌ** ปพฺพตนฺตเร ฐิตสฺส วา มเชฺฌ สมุทฺทสฺส **อูมิ โน ชายติ, ฐิโต**ว โส **โหติ** อวิกมฺปมาโน, **เอวํ** อเนโช ขีณาสโว ลาภาทีสุ **ฐิโต** อสฺส อวิกมฺปมาโน, โส ตาทิโส ราคาทิ**อุสฺสทํ ภิกฺขุ น กเรยฺย กุหิญฺจี**ติฯ

**อุเพฺพเธนา**ติ เหฏฺฐาภาเคนฯ **คมฺภีโร**ติ อุทกปิฏฺฐิโต ปฏฺฐาย **จตุราสีติโยชนสหสฺสานิ** คมฺภีโรฯ ''อุเพฺพโธ''ติปิ ปาโฐ, ตํ น สุนฺทรํฯ **เหฏฺฐา**ติ อโนฺตอุทกํฯ **อุปรี**ติ อุทฺธํอุทกํฯ **มเชฺฌ**ติ เวมเชฺฌฯ **น กมฺปตี**ติ ฐิตฏฺฐานโต น จลติฯ **น วิกมฺปตี**ติ อิโต จิโต จ น จลติฯ **น จลตี**ติ นิจฺจลํ โหติฯ **น เวธตี**ติ น ผนฺทติฯ **นปฺปเวธตี**ติ น ปริวตฺตติฯ **น สมฺปเวธตี**ติ น ปริพฺภมติฯ **อเนริโต**ติ น เอริโตฯ **อฆฏฺฏิโต**ติ อโกฺขโภฯ **อจลิโต**ติ น กมฺปิโตฯ **อลุฬิโต**ติ น กลลีภูโตฯ **ตตฺร อูมิ โน ชายตี**ติ ตสฺมิํ ฐาเน วีจิ น อุปฺปชฺชติฯ

**สตฺตนฺนํ ปพฺพตานํ อนฺตริกาสู**ติ ยุคนฺธราทีนํ สตฺตนฺนํ ปพฺพตานํ อนฺตรนฺตราฯ **สีทนฺตรา**ติ อนฺตมโส สิมฺพลีตูลมฺปิ เตสุ ปติตปติตํ สีทตีติ สีทา, ปพฺพตนฺตเร ชาตตฺตา อนฺตราฯ ''อนฺตรสีทา''ติปิ ปาโฐฯ

**๑๕๖**. อิทานิ เอวํ อรหตฺตนิกูเฏน เทสิตํ ธมฺมเทสนํ อพฺภานุโมเทโนฺต ตสฺส จ อรหตฺตสฺส อาทิปฏิปทํ ปุจฺฉโนฺต นิมฺมิตพุโทฺธ **"อกิตฺตยี"**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **อกิตฺตยี**ติ อาจิกฺขิฯ **วิวฏจกฺขู**ติ วิวเฏหิ อนาวรเณหิ ปญฺจหิ จกฺขูหิ สมนฺนาคโตฯ **สกฺขิธมฺม**นฺติ สกายตฺตํ สยํ อภิญฺญาตํ อตฺตปจฺจกฺขธมฺมํฯ **ปริสฺสยวินย**นฺติ ปริสฺสยวินยนํฯ **ปฏิปทํ วเทหี**ติ อิทานิ ปฏิปตฺติํ วเทหิฯ **ภทฺทเนฺต**ติ ภทฺทํ ตว อตฺถูติ ภควนฺตํ อาลปโนฺต อาหฯ อถ วา ภทฺทํ สุนฺทรํ ตว ปฏิปทํ วเทหีติปิ วุตฺตํ โหติฯ **ปาติโมกฺขํ อถ วาปิ สมาธิ**นฺติ ตเมว ปฏิปทํ ภินฺทิตฺวา ปุจฺฉติฯ ปฏิปทนฺติ เอเตน วา มคฺคํ ปุจฺฉติฯ อิตเรหิ สีลํ สมาธิญฺจ ปุจฺฉติฯ

**มํสจกฺขุนาปี**ติ สสมฺภาริกมํสจกฺขุนาปิฯ **ทิพฺพจกฺขุนาปี**ติ ทิพฺพสทิสตฺตา ทิพฺพํฯ เทวานญฺหิ สุจริตกมฺมนิพฺพตฺตํ ปิตฺตเสมฺหรุหิราทีหิ อปลิพุทฺธํ อุปกฺกิเลสวินิมุตฺตตาย ทูเรปิ อารมฺมณสมฺปฏิจฺฉนสมตฺถํ ทิพฺพํ ปสาทจกฺขุ โหติฯ อิทญฺจาปิ วีริยภาวนาพลนิพฺพตฺตํ ญาณจกฺขุ ตาทิสเมวาติ ทิพฺพสทิสตฺตา ทิพฺพํฯ ทิพฺพวิหารวเสน ปฏิลทฺธตฺตา, อตฺตนา จ ทิพฺพวิหารสนฺนิสฺสิตตฺตาปิ ทิพฺพํฯ อาโลกปริคฺคเหน มหาชุติกตฺตาปิ ทิพฺพํฯ ติโรกุฏฺฏาทิคตรูปทสฺสเนน มหาคติกตฺตาปิ ทิพฺพํฯ ตํ สพฺพํ สทฺทสตฺถานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ ทสฺสนเฏฺฐน จกฺขุ, จกฺขุกิจฺจกรเณน จกฺขุมิวาติปิ จกฺขุ, ทิพฺพญฺจ ตํ จกฺขุ จาติ ทิพฺพจกฺขุฯ เตน ทิพฺพจกฺขุนาปิ วิวฏจกฺขุฯ อิทานิ ปญฺจวิธํ จกฺขุํ วิตฺถาเรน กเถตุํ **"กถํ ภควา มํสจกฺขุนาปิ วิวฏจกฺขู"**ติอาทิมาห ฯ **มํสจกฺขุมฺหิ ภควโต ปญฺจวณฺณา สํวิชฺชนฺตี**ติ เอตฺถ สสมฺภาราทิกจกฺขุมฺหิ พุทฺธสฺส ภควโต ปญฺจ โกฏฺฐาสา ปเจฺจกํ ปเจฺจกํ อุปลพฺภนฺติฯ

**นีโล จ วโณฺณ**ติ อุมาปุปฺผวโณฺณฯ **ปีตโก จ วโณฺณ**ติ กณิการปุปฺผวโณฺณฯ **โลหิตโก จ วโณฺณ**ติ อินฺทโคปกวโณฺณฯ **กโณฺห จ วโณฺณ**ติ อญฺชนวโณฺณฯ **โอทาโต จ วโณฺณ**ติ โอสธิตารกวโณฺณฯ **ยตฺถ จ อกฺขิโลมานิ ปติฏฺฐิตานี**ติ ยสฺมิํ ฐาเน อกฺขิโลมานิ ปติฏฺฐหิตฺวา อุฏฺฐิตานิฯ **ตํ นีลํ โหติ สุนีล**นฺติ เอตฺถ **นีล**นฺติ สพฺพสงฺคาหกวเสน วุตฺตํฯ **สุนีล**นฺติ อนฺตรวิรหิตํ สุฏฺฐุ นีลํฯ **ปาสาทิก**นฺติ ปสาทชนกํฯ **ทสฺสเนยฺย**นฺติ ทสฺสนียํฯ **อุมาปุปฺผสมาน**นฺติ ทกสีตลปุปฺผสทิสํฯ **ตสฺส ปรโต**ติ ตสฺส สมนฺตา พาหิรปเสฺสฯ **ปีตก**นฺติ สพฺพสงฺคาหกํฯ **สุปีตก**นฺติ อนฺตรวิรหิตํ สุฏฺฐุ ปีตกํฯ **อุภยโต จ อกฺขิกูฏานี**ติ เทฺว จ อกฺขิโกฏิ

โยฯ **โลหิตกานี**ติ สพฺพสงฺคาหกวเสน วุตฺตํฯ **สุโลหิตกานี**ติ อปญฺญายมานวิวรานิ สุฏฺฐุ โลหิตกานิฯ **มเชฺฌ กณฺหนฺ**ติ อกฺขีนํ มชฺฌิมฏฺฐานํ อญฺชนสทิสํ กณฺหํฯ **สุกณฺหนฺ**ติ อนฺตรวิรหิตํ สุฏฺฐุ กณฺหํฯ **อลูขนฺ**ติ ปาสาทิกํฯ **สินิทฺธนฺ**ติ ปณีตํฯ **ภทฺทาริฏฺฐกสมานนฺ**ติ อปนีตตจภทฺทาริฏฺฐกผลสทิสํฯ ''อทฺทาริฏฺฐกสมาน''นฺติปิ ปาฬิ, ตสฺสา ตินฺตกากสทิสนฺติ อโตฺถฯ **โอทาตนฺ**ติ สพฺพสงฺคาหกวเสน วุตฺตํฯ **สุโอทาตนฺ**ติ อนฺตรวิรหิตํ รชตมณฺฑลสทิสํ สุฏฺฐุ โอทาตํฯ **เสตํ ปณฺฑรนฺ**ติ ทฺวีหิปิ อติโอทาตตํ ทเสฺสติฯ **ปากติเกน มํสจกฺขุนา**ติ ปกติมํสจกฺขุนาฯ **อตฺตภาวปริยาปเนฺนนา**ติ อตฺตภาวสนฺนิสฺสิเตนฯ **ปุริมสุจริตกมฺมาภินิพฺพเตฺตนา**ติ ปุริเมสุ ตตฺถ ตตฺถุปฺปเนฺนสุ อตฺตภาเวสุ กายสุจริตาทิกมฺมุนา อุปฺปาทิเตนฯ **สมนฺตา โยชนํ ปสฺสตี**ติ สมนฺตโต จตุคาวุตปฺปมาเณ โยชเน ติโรกุฏฺฏาทิคตํ รูปํ อาวรณวิรหิตํ ปกติมํสจกฺขุนา ทกฺขติฯ

**ทิวา เจว รตฺติญฺจา**ติ ทิวสภาเค จ รตฺติภาเค จฯ **จตุรงฺคสมนฺนาคโต**ติ จตูหิ องฺเคหิ สมนฺนาคโต ปริปุณฺณอนฺธกาโร อาโลกวิรหิโตฯ **สูริโย วา อตฺถงฺคโต**ติ สูรภาวํ ชนยโนฺต อุฏฺฐิโต สูริโย วิคโตฯ **กาฬปโกฺข จ อุโปสโถ**ติ กาฬปเกฺข จาตุทฺทสีอุโปสถทิวโส จฯ **ติโพฺพ จ วนสโณฺฑ**ติ คหโน จ รุกฺขราสิฯ **มหา จ กาฬเมโฆ อพฺภุฏฺฐิโต**ติ มหโนฺต กาฬเมโฆ อพฺภปฏโล จ อุฏฺฐิโต โหติฯ **กุโฎฺฏ วา**ติ อิฏฺฐกาจโย วาฯ **กวาฎํ วา**ติ ทฺวารวาตปานาทิกวาฎํ วาฯ **ปากาโร วา**ติ มตฺติกาทิปากาโร วาฯ **ปพฺพโต วา**ติ ปํสุปพฺพตาทิปพฺพโต วาฯ **คจฺฉํ วา**ติ ตรุณคจฺฉาทิคจฺฉํ วา ฯ **ลตา วา**ติ กรวินฺทาทิ ลตา วาฯ **อาวรณํ รูปานํ ทสฺสนายา**ติ รูปารมฺมณานํ ทสฺสนตฺถาย ปฏิเสธํ นตฺถิฯ **เอกเญฺจ ติลผลํ นิมิตฺตํ กตฺวา**ติ สเจ เอกํ ติลพีชํ สญฺญาณํ กตฺวาฯ **ติลวาเห ปกฺขิเปยฺยา**ติ เทฺว สกเฏ ติลราสิมฺหิ ขิเปยฺยฯ เกจิ ปน ''วาโห นาม กุมฺภาติเรกเทฺวสกฏ''นฺติ วทนฺติฯ **ตเญฺญว ติลผลํ อุทฺธเรยฺยา**ติ ตํนิมิตฺตกตํ ติลพีชํเยว อุทฺธริตฺวา คเณฺหยฺยฯ

**ทิเพฺพน จกฺขุนา**ติ อิทํ วุตฺตตฺถเมวฯ **วิสุเทฺธนา**ติ จุตูปปาตทสฺสเนน ทิฏฺฐิวิสุทฺธิเหตุตฺตา วิสุเทฺธนฯ โย หิ จุติมตฺตเมว ปสฺสติ น อุปปาตํ, โส อุเจฺฉททิฏฺฐึ คณฺหาติฯ โย อุปปาตเมว ปสฺสติ น จุตึ, โส นวสตฺตปาตุภาวสสฺสตทิฏฺฐึ คณฺหาติฯ โย ปน ตทุภยํ ปสฺสติ, โส ยสฺมา ทุวิธมฺปิ ตํ ทิฏฺฐิคตํ อติวตฺตติ, ตสฺมาสฺส ตํ ทสฺสนํ ทิฏฺฐิวิสุทฺธิเหตุ โหติ, อุภยเญฺจตํ พุทฺธปุตฺตา ปสฺสนฺติฯ เตน วุตฺตํ – ''จุตูปปาตทสฺสเนน ทิฏฺฐิวิสุทฺธิเหตุตฺตา วิสุทฺธ''นฺติฯ มนุสฺสูปจารํ อติกฺกมิตฺวา รูปทสฺสเนน อติกฺกนฺตมานุสกํ, มานุสกํ วา มํสจกฺขุํ อติกฺกนฺตตฺตา อติกฺกนฺตมานุสกนฺติ เวทิตพฺพํฯ

เตน ทิเพฺพน จกฺขุนา วิสุเทฺธน **อติกฺกนฺตมานุสเกน สเตฺต ปสฺสตี**ติ มนุสฺสมํสจกฺขุนา วิย สเตฺต โอโลเกติฯ **จวมาเน อุปปชฺชมาเน**ติ เอตฺถ จุติกฺขเณ อุปปตฺติกฺขเณ วา ทิพฺพจกฺขุนา ทฏฺฐุํ น สกฺกาฯ เย ปน อาสนฺนจุติกา อิทานิ จวิสฺสนฺติ, เต จวมานาฯ เย จ คหิตปฏิสนฺธิกา สมฺปตินิพฺพตฺตาว, เต อุปปชฺชมานาติ อธิเปฺปตาฯ เต เอวรูเป จวมาเน อุปปชฺชมาเน จ ปสฺสตีติ ทเสฺสติฯ **หีเน**ติ โมหนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา หีเนฯ ตพฺพิปรีเต **ปณีเตฯ สุวเณฺณ**ติ อโทสนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา อิฏฺฐกนฺตมนาปวณฺณยุเตฺตฯ ตพฺพิปรีเต **ทุพฺพเณฺณ,** อภิรูเป วิรูเปติ อโตฺถฯ **สุคเต**ติ สุคติคเต, อโลภนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา วา อเฑฺฒ มหทฺธเนฯ **ทุคฺคเต**ติ ทุคฺคติคเต, โลภนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา วา ทลิเทฺท อปฺปนฺนปาเนฯ **ยถากมฺมูปเค**ติ ยํ ยํ กมฺมํ อุปจิตํ, เตน เตน อุปคเต ฯ ตตฺถ ปุริเมหิ ''จวมาเน''ติอาทีหิ ทิพฺพจกฺขุกิจฺจํ วุตฺตํ ฯ อิมินา ปน ปเทน ยถากมฺมูปคญาณกิจฺจํฯ

ตสฺส จ ญาณสฺส อยมุปฺปตฺติกฺกโม – อิธ ภิกฺขุ เหฏฺฐานิรยาภิมุขํ อาโลกํ วเฑฺฒตฺวา เนรยิเก สเตฺต ปสฺสติ มหาทุกฺขํ อนุภวมาเน, ตํ ทสฺสนํ ทิพฺพจกฺขุกิจฺจเมวฯ โส เอวํ มนสิ กโรติ ''กึ นุ โข กมฺมํ กตฺวา อิเม สตฺตา เอตํ ทุกฺขํ อนุภวนฺตี''ติ, อถสฺส ''อิทํ นาม กตฺวา''ติ ตํ กมฺมารมฺมณํ ญาณํ อุปฺปชฺชติฯ ตถา อุปริเทวโลกาภิมุขํ อาโลกํ วเฑฺฒตฺวา นนฺทนวน มิสฺสกวน ผารุสกวนาทีสุ สเตฺต ปสฺสติ มหาสมฺปตฺตึ อนุภวมาเนฯ ตมฺปิ ทสฺสนํ ทิพฺพจกฺขุกิจฺจเมวฯ โส เอวํ มนสิ กโรติ ''กึ นุ โข กมฺมํ กตฺวา อิเม สตฺตา เอตํ สมฺปตฺตึ อนุภวนฺตี''ติฯ อถสฺส ''อิทํ นาม กตฺวา''ติ ตํ กมฺมารมฺมณํ ญาณมุปฺปชฺชติฯ อิทํ ยถากมฺมูปคญาณํ นามฯ อิมสฺส วิสุํ ปริกมฺมํ นาม นตฺถิฯ ยถา จ อิมสฺส, เอวํ อนาคตํสญาณสฺสาปิฯ ทิพฺพจกฺขุปาทกาเนว หิ อิมานิ ทิพฺพจกฺขุนา สเหว อิชฺฌนฺติฯ

**อิเม วต โภโนฺต**ติอาทีสุ **อิเม**ติ ทิพฺพจกฺขุนา ทิฏฺฐานํ นิทสฺสนวจนํฯ **วตา**ติ อนุโสจนเตฺถ นิปาโตฯ **โภโนฺต**ติ ภวโนฺตฯ ทุฏฺฐุ จริตํ, ทุฏฺฐํ วา จริตํ กิเลสปูติกตฺตาติ ทุจฺจริตํ; กาเยน ทุจฺจริตํ, กายโต วา อุปฺปนฺนํ ทุจฺจริตนฺติ **กายทุจฺจริตํ**ฯ อิตเรสุปิ เอเสว นโยฯ **สมนฺนาคตา**ติ สมงฺคีภูตาฯ

**อริยานํ อุปวาทกา**ติ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธพุทฺธสาวกานํ อริยานํ อนฺตมโส คิหิโสตาปนฺนานมฺปิ อนตฺถกามา หุตฺวา อนฺติมวตฺถุนา วา คุณปริธํสเนน วา อุปวาทกา, อโกฺกสกา ครหกาติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ ''นตฺถิ อิเมสํ สมณธโมฺม, อสฺสมณา เอเต''ติ วทโนฺต อนฺติมวตฺถุนา อุปวทติฯ ''นตฺถิ อิเมสํ ฌานํ วา วิโมโกฺข วา มโคฺค วา ผลํ วา''ติอาทีนิ วทโนฺต คุณปริธํสเนน อุปวทตีติ เวทิตโพฺพฯ โส จ ฌานํ วา อุปวเทยฺย อฌานํ วา, อุภยถาปิ อริยูปวาโทว โหติ; อติภาริยํ กมฺมํ, อนนฺตริยกมฺมสทิสํ, สคฺคาวรณํ มคฺคาวรณญฺจ, สเตกิจฺฉํ ปน โหติฯ ตสฺมา โย อริยํ อุปวทติ, เตน คนฺตฺวา สเจ อตฺตนา วุฑฺฒตโร โหติ , อุกฺกุฏิกํ นิสีทิตฺวา ''อหํ อายสฺมนฺตํ อิทญฺจิทญฺจ อวจํ, ตํ เม ขมาหี''ติ ขมาเปตโพฺพฯ สเจ ปน นวกตโร โหติ, วนฺทิตฺวา อุกฺกุฏิกํ นิสีทิตฺวา อญฺชลึ ปคฺคเหตฺวา ''อหํ, ภเนฺต, ตุเมฺห อิทญฺจิทญฺจ อวจํ, ตํ เม ขมถา''ติ ขมาเปตโพฺพฯ สเจ โส นกฺขมติ, ทิสาปกฺกโนฺต วา โหติ, สยํ วา คนฺตฺวา สทฺธิวิหาริเก วา เปเสตฺวา ขมาเปตโพฺพฯ สเจ นาปิ คนฺตุํ น เปเสตุํ สกฺกา โหติ, เย ตสฺมึ วิหาเร ภิกฺขู วสนฺติ, เตสํ สนฺติกํ คนฺตฺวา สเจ นวกตรา โหนฺติ, อุกฺกุฏิกํ นิสีทิตฺวา สเจ วุฑฺฒตรา, วุเฑฺฒ วุตฺตนเยเนว ปฏิปชฺชิตฺวา ''อหํ, ภเนฺต, อสุกํ นาม อายสฺมนฺตํ อิทญฺจิทญฺจ อวจํ, ตํ ขมตุ เม โส อายสฺมา''ติ วตฺวา ขมาเปตโพฺพฯ สมฺมุขา อขมเนฺตปิ เอตเทว กาตพฺพํฯ สเจ เอกจาริกภิกฺขุ โหติ, เนว ตสฺส วสนฏฺฐานํ น คตฏฺฐานํ ปญฺญายติ, เอกสฺส ปณฺฑิตสฺส ภิกฺขุโน สนฺติกํ คนฺตฺวา ''อหํ, ภเนฺต, อสุกํ นาม อายสฺมนฺตํ อิทญฺจิทญฺจ อวจํ, ตํ เม อนุสฺสรโต อนุสฺสรโต วิปฺปฏิสาโร โหติ, กึ กโรมี''ติ วตฺตพฺพํฯ โส วกฺขติ ''ตุเมฺห มา จินฺตยิตฺถ, เถโร ตุมฺหากํ ขมติ, จิตฺตํ วูปสเมถา''ติฯ เตนปิ อริยสฺส คตทิสาภิมุเขน อญฺชลึ ปคฺคเหตฺวา ''ขมถา''ติ วตฺตพฺพํฯ ยทิ โส ปรินิพฺพุโต โหติ, ปรินิพฺพุตมญฺจฏฺฐานํ คนฺตฺวา ยาว สิวถิกํ คนฺตฺวาปิ ขมาเปตโพฺพฯ เอวํ กเต เนว สคฺคาวรณํ น มคฺคาวรณํ โหติ, ปากติกเมว โหตีติฯ

**มิจฺฉาทิฏฺฐิกา**ติ วิปรีตทสฺสนาฯ **มิจฺฉาทิฏฺฐิกมฺมสมาทานา**ติ มิจฺฉาทิฏฺฐิวเสน สมาทินฺนนานาวิธกมฺมา, เย จ มิจฺฉาทิฏฺฐิมูลเกสุ กายกมฺมาทีสุ อเญฺญปิ สมาทเปนฺติฯ เอตฺถ จ วจีทุจฺจริตคฺคหเณเนว อริยูปวาเท, มโนทุจฺจริตคฺคหเณน จ มิจฺฉาทิฏฺฐิยา สงฺคหิตายปิ อิเมสํ ทฺวินฺนํ ปุนวจนํ มหาสาวชฺชภาวทสฺสนตฺถนฺติ เวทิตพฺพํฯ มหาสาวโชฺช หิ อริยูปวาโท อานนฺตริยสทิโสฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

‘‘เสยฺยถาปิ, สาริปุตฺต, ภิกฺขุ สีลสมฺปนฺโน สมาธิสมฺปนฺโน ปญฺญาสมฺปนฺโน ทิฏฺเฐว ธมฺเม อญฺญํ อาราเธยฺย, เอวํสมฺปทมิทํ, สาริปุตฺต, วทามิฯ ตํ วาจํ อปฺปหาย ตํ จิตฺตํ อปฺปหาย ตํ ทิฏฺฐึ อปฺปฏินิสฺสชฺชิตฺวา ยถาภตํ นิกฺขิโตฺต เอวํ นิรเย’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๔๙)ฯ

มิจฺฉาทิฏฺฐิโต จ มหาสาวชฺชตรํ นาม อญฺญํ นตฺถิฯ ยถาห –

‘‘นาหํ , ภิกฺขเว, อญฺญํ เอกธมฺมมฺปิ สมนุปสฺสามิ, ยํ เอวํมหาสาวชฺชํ ยถยิทํ, ภิกฺขเว, มิจฺฉาทิฏฺฐิฯ มิจฺฉาทิฏฺฐิปรมานิ ภิกฺขเว, มหาสาวชฺชานี’’ติ (อ. นิ. ๑.๓๑๐)ฯ

**กายสฺส เภทา**ติ อุปาทินฺนกฺขนฺธปริจฺจาคาฯ **ปรํ มรณา**ติ ตทนนฺตราภินิพฺพตฺตกฺขนฺธคฺคหเณ ฯ อถ วา **กายสฺส เภทา**ติ ชีวิตินฺทฺริยสฺสุปเจฺฉทาฯ **ปรํ มรณา**ติ จุติจิตฺตโต อุทฺธํฯ **อปาย**นฺติ เอวมาทิ สพฺพํ นิรยเววจนเมวฯ นิรโย หิ สคฺคโมกฺขเหตุภูตา ปุญฺญสมฺมตา อยา อเปตตฺตา, สุขานํ วา อายสฺส อภาวา อปาโยฯ ทุกฺขสฺส คติ ปฏิสรณนฺติ **ทุคฺคติ,** โทสพหุลตาย วา ทุเฏฺฐน กมฺมุนา นิพฺพตฺตา คตีติ **ทุคฺคติ**ฯ วิวสา นิปตนฺติ ตตฺถ ทุกฺกฏการิโนติ **วินิปาโต,** วินสฺสนฺตา วา เอตฺถ นิปตนฺติ สมฺภิชฺชมานงฺคปจฺจงฺคาติปิ **วินิปาโต**ฯ นตฺถิ เอตฺถ อสฺสาทสญฺญิโต อโยติ **นิรโย**ฯ

อถ วา อปายคฺคหเณน ติรจฺฉานโยนึ ทีเปติ, ติรจฺฉานโยนิ หิ อปาโย สุคติโต อเปตตฺตาฯ น ทุคฺคติ, มเหสกฺขานํ นาคราชาทีนํ สมฺภวโตฯ ทุคฺคติคฺคหเณน เปตฺติวิสยํ ทีเปติ, โส หิ อปาโย เจว ทุคฺคติ จ สุขโต อเปตตฺตา ทุกฺขสฺส จ คติภูตตฺตา, น ตุ วินิปาโต, อสุรกายสทิสํ อวินิปติตตฺตาฯ วินิปาตคฺคหเณน อสุรกายํ ทีเปติฯ โส หิ ยถาวุเตฺตน อเตฺถน อปาโย เจว ทุคฺคติ จ สพฺพสมุสฺสเยหิ จ วินิปติตตฺตา วินิปาโตติ วุจฺจติฯ นิรยคฺคหเณน อวีจิอาทิอเนกปฺปการํ นิรยเมว ทีเปตีติฯ **อุปปนฺนา**ติ อุปคตา, ตตฺถ อภินิพฺพตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ วุตฺตวิปริยาเยน สุกฺกปโกฺข เวทิตโพฺพฯ อยํ ปน วิเสโส – ตตฺถ สุคติคฺคหเณน มนุสฺสคติปิ สงฺคยฺหติฯ สคฺคคฺคหเณน เทวคติเยวฯ ตตฺถ สุนฺทรา คตีติ **สุคติ**ฯ รูปาทีหิ วิสเยหิ สุฏฺฐุ อโคฺคติ **สโคฺค**ฯ โส สโพฺพปิ ลุชฺชนปลุชฺชนเฏฺฐน **โลโก**ติ อยํ วจนโตฺถฯ **อิติ ทิเพฺพน จกฺขุนา**ติอาทิ สพฺพํ นิคมนวจนํฯ

เอวํ ทิเพฺพน จกฺขุนา ปสฺสตีติ อยเมตฺถ สเงฺขปโตฺถ – ทิพฺพจกฺขุญาณํ ปริตฺตปจฺจุปฺปนฺนอชฺฌตฺตพหิทฺธารมฺมณวเสน จตูสุ อารมฺมเณสุ ปวตฺตติ ฯ ยถากมฺมูปคญาณํ ปริตฺตมหคฺคตาตีตอชฺฌตฺตพหิทฺธารมฺมณวเสน ปญฺจสุ อารมฺมเณสุ ปวตฺตติฯ อนาคตํสญาณํ ปริตฺตมหคฺคตอปฺปมาณมคฺคอนาคตอชฺฌตฺตพหิทฺธานวตฺตพฺพารมฺมณวเสน อฏฺฐสุ อารมฺมเณสุ ปวตฺตตีติฯ

**อากงฺขมาโน จ ภควา**ติ ภควา อิจฺฉมาโนฯ **เอกมฺปิ โลกธาตุํ ปเสฺสยฺยา**ติ เอกํ จกฺกวาฬํ โอโลเกยฺยฯ **สหสฺสิมฺปิ จูฬนิก**นฺติ เอตฺถ ยาวตา จนฺทิมสูริยา ปริหรนฺติ, ทิสา ภนฺติ วิโรจมานา, ตาว สหสฺสธา โลโก, เอสา สหสฺสิจูฬนิกา นามฯ **จูฬนิก**นฺติ ขุทฺทกํฯ **ทฺวิสหสฺสิมฺปิ มชฺฌิมิกํ โลกธาตุ**นฺติ เอตฺถ สหสฺสจกฺกวาฬานํ สหสฺสภาเคน คเณตฺวา ทสสตสหสฺสจกฺกวาฬปริมาณา ทฺวิสหสฺสี มชฺฌิมิกา โลกธาตุ นามฯ เอตฺตเกน พุทฺธานํ ชาติเกฺขตฺตํ นามทสฺสิตํฯ โพธิสตฺตานญฺหิ ปจฺฉิมภเว เทวโลกโต จวิตฺวา มาตุกุจฺฉิยํ ปฏิสนฺธิคฺคหณทิวเส จ มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมนทิวเส จ มหาภินิกฺขมนทิวเส จ สโมฺพธิธมฺมจกฺกปวตฺตนอายุสงฺขาโรสฺสชฺชนปรินิพฺพานทิวเสสุ จ เอตฺตกํ ฐานํ กมฺปติฯ

**ติสหสฺสิมฺปิฯ มหาสหสฺสิมฺปิ โลกธาตุ**นฺติ สหสฺสิโต ปฏฺฐาย ตติยาติ ติสหสฺสี, ปฐม สหสฺสึ สหสฺสธา กตฺวา คณิตํ มชฺฌิมิกํ สหสฺสธา กตฺวา คณิตตฺตา มหเนฺตหิ สหเสฺสหิ คณิต าติ มหาสหสฺสีฯ เอตฺตาวตา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬปริมาโณ โลโก ทสฺสิโต โหติฯ คณก ปุตฺตติสฺสเตฺถโร ปน เอวมาห – ''น หิ ติสหสฺสิมหาสหสฺสิโลกธาตุยา เอตํ ปริมาณํ ฯ อิทเฺหิ อาจริยานํ สชฺฌายมูลกํ วาจาย ปริหีนฏฺฐานํ, ทสโกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬปริมาณํ ปน ฐานํ ติสหสฺสิมหาสหสฺสิโลกธาตุ นามา''ติฯ เอตฺตาวตา หิ ภควโต อาณาเกฺขตฺตํ นาม ทสฺ สิตํฯ เอตสฺมิเฺหิ อนฺตเร อาฏานาฏิยปริตฺต- (ที. นิ. ๓.๒๗๕ อาทโย) อิสิคิลิปริตฺต- (ม. นิ. ๓.๑๓๓ อาทโย) ธชคฺคปริตฺต- (สํ. นิ. ๑.๒๔๙) โพชฺฌงฺคปริตฺตขนฺธปริตฺต- (อ. นิ. ๔.๖๗) โมรปริตฺต- (ชา. ๑.๒.๑๗-๑๘) เมตฺตปริตฺต- (ขุ. ปา. ๙.๑ อาทโย; สุ. นิ. ๑๔๓ อาทโย) รตน ปริตฺตานํ (ขุ. ปา. ๖.๑ อาทโย; สุ. นิ. ๒๒๔ อาทโย) อาณา ผรติฯ

**ยาวตกํ วา ปน อากเงฺขยฺยา**ติ ยตฺตกํ วา อิเจฺฉยฺยฯ อิมินา วิสยเกฺขตฺตํ ทสฺสิตํฯ พุทฺธานเฺหิ วิสยเกฺขตฺตสฺส ปมาณปริเจฺฉโท นาม นตฺถิ , นตฺถิกภาเว จสฺส อิมํ อุปมํ อาหรนฺ ติ – โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬมฺหิ ยาว พฺรหฺมโลกา สาสเปหิ ปูเรตฺวา สเจ โกจิ ปุรตฺถิมาย ทิ สาย เอกจกฺกวาเฬ เอกํ สาสปํ ปกฺขิปโนฺต อาคเจฺฉยฺย, สเพฺพปิ เต สาสปา ปริกฺขยํ คเจฺฉยฺ ยุํฯ น เตฺวว ปุรตฺถิมาย ทิสาย จกฺกวาฬานิฯ ทกฺขิณาทีสุปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ พุทฺธานํ อวิส โย นาม นตฺถิฯ **ตาวตกํ ปเสฺสยฺยา**ติ ตตฺตกํ โอโลเกยฺยฯ เอวํ ปริสุทฺธํ ภควโต ทิพฺพจกฺขูติ ทิพฺพจกฺขุกถํ นิฏฺฐาเปสิฯ

**กถํ ภควา ปญฺญาจกฺขุนาปิ วิวฏจกฺขู**ติ เกนปฺปกาเรน ปญฺญาจกฺขุนา อปิหิตจกฺขุ? **มหาปโญฺญ ปุถุปโญฺญ**ติอาทิกํ **ตตฺถ อติโรจติ ยทิทํ ปญฺญายา**ติ ปริโยสานํ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถเมวฯ

**พุทฺธจกฺขุนา**ติ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาเณน จ อาสยานุสยญาเณน จฯ อิเมสํ ทฺวินฺนํ ญาณานํ พุทฺธจกฺขูติ นามํ, สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส สมนฺตจกฺขูติ, ติณฺณํ มคฺคญาณานํ ธมฺม จกฺขูติ ฯ **โลกํ โวโลเกโนฺต อทฺทส สเตฺต**ติ สเตฺต อทฺทกฺขิฯ **อปฺปรชเกฺข**ติอาทีสุ เยสํ วุตฺ ตนเยเนว ปญฺญาจกฺขุมฺหิ ราคาทิรชํ อปฺปํ, เต **อปฺปรชกฺขา**ฯ เยสํ ตํ มหนฺตํ, เต **มหารชกฺ ขา**ฯ เยสํ สทฺธาทีนิ อินฺทฺริยานิ ติกฺขานิ, เต **ติกฺขินฺทฺริยา**ฯ เยสํ ตานิ มุทูนิ, เต **มุทินฺทฺริยา**ฯ เยสํ เตเยว สทฺธาทโย อาการา สุนฺทรา, เต **สฺวาการา**ฯ เย กถิตการณํ สลฺลเกฺขนฺติ, สุเขน สกฺกา โหนฺติ วิญฺญาเปตุํ เต **สุวิญฺญาปยา**ฯ เย ปรโลกเญฺจว วชฺชเญฺจ ภยโต ปสฺสนฺติ, เต **ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวิโน** นามฯ

**อุปฺปลินิย**นฺติ อุปฺปลวเนฯ อิตเรสุปิ เอเสว นโยฯ **อโนฺตนิมุคฺคโปสีนี**ติ ยานิ อโนฺตนิ มุคฺคาเนว โปสิยนฺติฯ **อุทกํ อจฺจุคฺคมฺม ติฏฺฐนฺตี**ติ อุทกํ อติกฺกมิตฺวา ติฏฺฐนฺติฯ ตตฺถ ยานิ ยานิ อจฺจุคฺคมฺม ฐิตานิ, ตานิ ตานิ สูริยรสฺมิสมฺผสฺสํ อาคมยมานานิ ฐิตานิ อชฺช ปุปฺผนกานิฯ ยานิ สโมทกํ ฐิตานิ, ตานิ เสฺว ปุปฺผนกานิฯ ยานิ อุทกา อนุคฺคตานิ อโนฺตนิมุคฺคโปสีนิ, ตานิ ตติยทิวเสว ปุปฺผนกานิฯ อุทกา ปน อนุคฺคตานิ อญฺญานิปิ สโรคอุปฺปลานิ นาม อตฺถิ, ยานิ เนว ปุปฺผิสฺสนฺติ, มจฺฉกจฺฉปภกฺขาเนว ภวิสฺสนฺติ, ตานิ ปาฬึ นารูฬฺหานิ, อาหริตฺวา ปน ทีเปตพฺพานีติ ทีปิตานิฯ

ยเถว หิ ตานิ จตุพฺพิธปุปฺผานิ, เอวเมว อุคฺฆฏิตญฺญู วิปญฺจิตญฺญู เนยฺโย ปทปรโมติ จตฺตาโร ปุคฺคลาฯ ยสฺส ปุคฺคลสฺส อุทาหฏเวลาย ธมฺมาภิสมโย โหติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล **อุคฺฆฏิตญฺญู**ฯ ยสฺส ปุคฺคลสฺส สํขิเตฺตน ภาสิตสฺส วิตฺถาเรน อเตฺถ วิภชียมาเน ธมฺมาภิสม

โย โหติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล **วิปญฺจิตญฺญู**ฯ ยสฺส ปุคฺคลสฺส อุเทฺทสโต ปริปุจฺฉโต โยนิโส มนสิกโรโต กลฺยาณมิเตฺต เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต ธมฺมาภิสมโย โหติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล **เนโยฺย**ฯ ยสฺส ปุคฺคลสฺส พหุมฺปิ สุณโต พหุมฺปิ ภณโต พหุมฺปิ ธารยโต พหุมฺปิ วาจโต น ตาย ชาติยา ธมฺมาภิสมโย โหติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล **ปทปรโม**ฯ ตตฺถ ภควา อุปฺปลวนา ทิสทิสํ ทสสหสฺสิโลกธาตุํ โอโลเกนฺโต อุคฺฆฏิตญฺญู, เสฺว ปุปฺผนกานิ วิปญฺจิตญฺญูติ เอวํ สพฺพาการโต จ อทฺทสฯ ตตฺถ ติณฺณํ ปุคฺคลานํ อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว ภควโต ธมฺมเทสนา อตฺถํ สาเธติ, ปทปรมานํ อนาคตตฺถาย วาสนา โหติฯ

**ราคจริโต**ติอาทีสุ รชฺชนวเสน อารมฺมเณ จรณํ เอตสฺส อตฺถีติ ราคจริโตฯ ทุสฺสนวเสน อารมฺมเณ จรณํ เอตสฺส อตฺถีติ **โทสจริโต**ฯ มุยฺหนวเสน อารมฺมเณ จรณํ เอตสฺส อตฺถีติ **โมหจริโต**ฯ วิตกฺกนวเสน อูหนวเสน อารมฺมเณ จรณํ เอตสฺส อตฺถีติ **วิตกฺกจริโต** ฯ โอกปฺปนสทฺธาวเสน อารมฺมเณ จรณํ เอตสฺส อตฺถีติ **สทฺธาจริโต**ฯ ญาณเมว จรณํ, ญาเณน วา จรณํ, ญาณสฺส วา จรณํ, ญาณโต วา จรณํ เอตสฺส อตฺถีติ **ญาณจริโตฯ ราคจริตสฺสา**ติ ราคุสฺสทสฺส ราคพหุลสฺสฯ ปรโตปิ เอเสว นโยฯ

**อสุภกถํ กเถตี**ติ อุทฺธุมาตกาทิทสวิธํ อสุภปฏิสํยุตฺตกถํ อาจิกฺขติฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘อสุภา ภาเวตพฺพา ราคสฺส ปหานายา’’ติ (อ. นิ. ๙.๑)ฯ **เมตฺตาภาวนํ อาจิกฺขตี**ติ เมตฺตาภาวนํ จิตฺตสิเนหนํ กเถติฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘เมตฺตา ภาเวตพฺพา พฺยาปาทสฺส ปหานายา’’ติฯ **อุเทฺทเส**ติ สชฺฌายเนฯ **ปริปุจฺฉายา**ติ อฏฺฐกถายฯ **กาเลน ธมฺมสฺสวเน**ติ ยุตฺตปฺปตฺตกาเล อุตฺตริ ปริยตฺติธมฺมสฺสวเนฯ **ธมฺมสากจฺฉายา**ติ อเญฺญหิ สทฺธิํ สากจฺฉายฯ **ครุสํวาเส**ติ ครูนํ ปยิรุปาสเนฯ **นิวเสตี**ติ อาจริยานํ สนฺติเก ปติฏฺฐาเปติฯ **อานาปานสฺสติํ อาจิกฺขตี**ติ อานาปานสฺสติสมฺปยุตฺตกมฺมฏฺฐานํ กเถติฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘อานาปานสฺสติ ภาเวตพฺพา วิตกฺกุปเจฺฉทายา’’ติ (อ. นิ. ๙.๑)ฯ **ปสาทนียํ นิมิตฺตํ อาจิกฺขตี**ติ จูฬเวทลฺล- (ม. นิ. ๑.๔๖๐ อาทโย) มหาเวทลฺลา- (ม. นิ. ๑.๔๔๙ อาทโย) ทิปสาทชนกํ สุตฺตํ กเถติฯ **พุทฺธสุโพธิ**นฺติ พุทฺธสฺส ภควโต พุทฺธตฺตปฏิเวธํฯ **ธมฺมสุธมฺมต**นฺติ นววิธโลกุตฺตรธมฺมสฺส สฺวากฺขาตตํฯ **สงฺฆสุปฺปฏิปตฺติ**นฺติ อฏฺฐวิธอริยสงฺฆสฺส สุปฺปฏิปนฺนตาทิสุฏฺฐุปฏิปตฺติํฯ **สีลานิ จ อตฺตโน**ติ อตฺตโน สนฺตกสีลานิ จฯ **อาจิกฺขติ วิปสฺสนานิมิตฺต**นฺติ อุทยพฺพยาทิปฏิสํยุตฺตํ กเถติฯ **อนิจฺจาการ**นฺติ หุตฺวา อภาวาการํฯ **ทุกฺขาการ**นฺติ อุทยพฺพยปฏิปีฬนาการํฯ **อนตฺตาการ**นฺติ อวสวตฺตนาการํฯ

**เสเล ยถา ปพฺพตมุทฺธนิฏฺฐิโต**ติ เสลมเย เอกคฺฆเน ปพฺพตมุทฺธนิ ฐิโตว, น หิ ตตฺถ ฐิตสฺส ทสฺสนตฺถํ อภิมุเข คีวุกฺขิปนปสารณาทิกิจฺจํ อตฺถิฯ **ตถูปม**นฺติ ตปฺปฏิภาคํ เสลปพฺพตูปมํฯ อยํ ปเนตฺถ สเงฺขปโตฺถ – ยถา เสลปพฺพตมุทฺธนฺติ ฐิโตว จกฺขุนา ปุริโส **สมนฺตโต ชนตํ** ปเสฺสยฺยฯ **สุเมธ** สุนฺทรปญฺญ สพฺพญฺญุตญฺญาเณน **สมนฺตจกฺขุ** ภควา **ธมฺมมยํ** ปญฺญามยํ **ปาสาทมารุยฺห** สยํ **อเปตโสโก โสกาวติณฺณํ ชาติชราภิภูตญฺจ ชนตํ อเวกฺขสฺสุ** อุปธารยตุ อุปปริกฺขตุฯ

อยํ ปเนตฺถ อธิปฺปาโย – ยถา หิ ปพฺพตปาทสามนฺตา มหนฺตํ เขตฺตํ กตฺวา ตตฺถ เกทารปาฬีสุ กุฏิโย กตฺวา รตฺติํ อคฺคิํ ชาเลยฺย, จตุรงฺคสมนฺนาคตญฺจ อนฺธการํ อสฺส, อถ ตสฺส ปพฺพตสฺส มตฺถเก ฐตฺวา จกฺขุมโต ปุริสสฺส ภูมิํ โอโลกยโต เนว เขตฺตํ น เกทารปาฬิโย น กุฏิโย น ตตฺถ สยิตมนุสฺสา ปญฺญาเยยฺยุํ, กุฏิกาสุ ปน อคฺคิชาลมตฺตเมว ปญฺญาเยยฺยฯ เอวํ ธมฺมปาสาทํ อารุยฺห สตฺตกายํ โอโลกยโต ตถาคตสฺส เย เต อกตกลฺยาณา สตฺตา, เต เอกวิ

หาเร ทกฺขิณชาณุปเสฺส นิสินฺนาปิ พุทฺธจกฺขุสฺส อาปาถํ นาคจฺฉนฺติ, รตฺตึ ขิตฺตสรา วิย โหนฺติฯ เย ปน กตกลฺยาณา เวเนยฺยปุคฺคลา, เต เอวสฺส ทูเรปิ ฐิตา อาปาถํ คจฺฉนฺติ, เต เอว อคฺคิ วิย หิมวนฺตปพฺพโต วิย จฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘ทูเร สนฺโต ปกาเสนฺติ, หิมวนฺโตว ปพฺพโต;
> อสเนฺตตฺถ น ทิสฺสนฺติ, รตฺตึ ขิตฺตา ยถา สรา’’ติฯ (ธ. ป. ๓๐๔; เนตฺติ. ๑๑);

**สพฺพญฺญุตญฺญาณ**นฺติ เอตฺถ ปญฺจเนยฺยปถปฺปเภทํ สพฺพํ อญฺญาสีติ สพฺพญฺญูฯ สงฺขตาสงฺขตาทิเภทา สพฺพธมฺมา หิ สงฺขาโร วิกาโร ลกฺขณํ นิพฺพานํ ปญฺญตฺตีติ ปเญฺจว เนยฺยปถา โหนฺติฯ สพฺพญฺญุสฺส ภาโว สพฺพญฺญุตา, สพฺพญฺญุตา เอว ญาณํ ‘‘สพฺพญฺญุตาญาณ’’นฺติ วตฺตเพฺพ ‘‘สพฺพญฺญุตญฺญาณ’’นฺติ วุตฺตํฯ สพฺพญฺญูติ จ กมสพฺพญฺญู สกึสพฺพญฺญู สตตสพฺพญฺญู สตฺติสพฺพญฺญู ญาตสพฺพญฺญูติ ปญฺจวิธา สพฺพญฺญุโน สิยุํฯ เตสุ กเมน สพฺพชานนกาลาสมฺภวโต กมสพฺพญฺญุตา น โหติ, สกึ สพฺพารมฺมณคฺคหณาภาวโต สกึสพฺพญฺญุตา น โหติ, จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ ยถารมฺมณจิตฺตสมฺภวโต ภวงฺคจิตฺตวิโรธโต ยุตฺติอภาวโต จ สตตสพฺพญฺญุตา น โหติ, ปริเสสโต สพฺพชานนสมตฺถตาย สตฺติสพฺพญฺญุตา วา สิยา, วิทิตสพฺพธมฺมตฺตา ญาตสพฺพญฺญุตา วา, สตฺติสพฺพญฺญุโน สพฺพชานนตฺตํ นตฺถีติ ตมฺปิ น ยุชฺชติ, ‘‘น ตสฺส อทิฏฺฐมิธตฺถิ กิญฺจิ…เป…. สมนฺตจกฺขู’’ติ วุตฺตตฺตา ญาตสพฺพญฺญุตา เอว ยุชฺชติฯ เอวญฺหิ สติ กิจฺจโต อสโมฺมหโต การณสิทฺธิโต อาวชฺชน ปฏิพทฺธโต สพฺพญฺญุตเมว โหตีติฯ **เตน ญาเณนา**ติ เตน สพฺพชานนญาเณนฯ

ปุน อปเรน ปริยาเยน สพฺพญฺญุภาวสาธนตฺถํ **‘‘น ตสฺสา**’’ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **น ตสฺส อทฺทิฏฺฐมิธตฺถิ กิญฺจี**ติ ตสฺส ตถาคตสฺส อิธ อิมสฺมึ เตธาตุเก โลเก อิมสฺมึ ปจฺจุปฺปนฺนกาเล วา ปญฺญาจกฺขุนา อทิฏฺฐํ นาม กิญฺจิ อปฺปมตฺตกมฺปิ น อตฺถิ น สํวิชฺชติฯ **อตฺถี**ติ อิทํ วตฺตมานกาลิกํ อาขฺยาตปทํ, อิมินา ปจฺจุปฺปนฺนกาลิกสฺส สพฺพธมฺมสฺส ญาตภาวํ ทเสฺสติฯ คาถาพนฺธสุขตฺถํ ปเนตฺถ **ท**-กาโร ปยุโตฺตฯ **อโถ อวิญฺญาต**นฺติ เอตฺถ **อโถ**ติ วจโนปาทาเน นิปาโตฯ **อวิญฺญาต**นฺติ อตีตกาลิกํ อวิญฺญาตํ นาม กิญฺจิ ธมฺมชาตํ นาโหสีติ ปาฐเสโสฯ อพฺยยภูตสฺส **อตฺถิ**-สทฺทสฺส คหเณ ปาฐเสสํ วินาปิ ยุชฺชติเยวฯ อิมินา อตีตกาลิกสฺส สพฺพธมฺมสฺส ญาตภาวํ ทเสฺสติฯ **อชานิตพฺพ**นฺติ อนาคตกาลิกํ อชานิตพฺพํ นาม ธมฺมชาตํ น ภวิสฺสตินตฺถีติฯ อิมินา อนาคตกาลิกสฺส สพฺพธมฺมสฺส ญาตภาวํ ทเสฺสติฯ ชานนกิริยาวิเสสมตฺตเมว วา เอตฺถ **อ**-กาโรฯ **สพฺพํ อภิญฺญาสิ ยทตฺถิ เนยฺย**นฺติ เอตฺถ ยํ เตกาลิกํ วา กาลวินิมุตฺตํ วา เนยฺยํ ชานิตพฺพํ กิญฺจิ ธมฺมชาตํ อตฺถิ, ตํ สพฺพํ ตถาคโต อภิญฺญาสิ อธิเกน สพฺพญฺญุตญฺญาเณน ชานิ ปฏิวิชฺฌิ, เอตฺถ **อตฺถิ**-สเทฺทน เตกาลิกสฺส กาลวิมุตฺตสฺส จ คหณา **อตฺถิ**-สโทฺท อพฺยยภูโตเยว ทฏฺฐโพฺพฯ **ตถาคโต เตน สมนฺตจกฺขู**ติ กาลวเสน โอกาสวเสน จ นิปฺปเทสตฺตา สมนฺตา สพฺพโต ปวตฺตํ ญาณจกฺขุ อสฺสาติ สมนฺตจกฺขุ, เตน ยถาวุเตฺตน การเณน ตถาคโต สมนฺตจกฺขุ สพฺพญฺญูติ วุตฺตํ โหติ ฯ อิมิสฺสา คาถาย ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เทสนาย สพฺพญฺญุตญฺญาณํ สาธิตํฯ

**น อิติหิติห**นฺติ ‘‘เอวํ กิร อาสิ, เอวํ กิร อาสี’’ติ น โหติฯ **น อิติกิรายา**ติ ‘‘เอวํ กิร เอต’’นฺติ น โหติฯ **น ปรมฺปรายา**ติ ปรมฺปรกถายาปิ น โหติฯ **น ปิฏกสมฺปทายา**ติ อมฺหากํ ปิฏกตนฺติยา สทฺธึ สเมตีติ น โหติฯ **น ตกฺกเหตู**ติ ตกฺกคฺคาเหนปิ น โหติฯ **น อาการปริวิตเกฺกนา**ติ ‘‘สุนฺทรมิทํ การณ’’นฺติ เอวํ การณปริวิตเกฺกนปิ น โหติฯ **น ทิฏฺฐินิชฺฌานกฺขนฺติยา**ติ อมฺหากํ นิชฺฌายิตฺวา ขมิตฺวา คหิตทิฏฺฐิยา สทฺธึ สเมตีติปิ น โหติฯ

**อถ วาปิ สมาธิ**นฺติ เอตฺถ **สมาธิ**นฺติ กุสลจิเตฺตกคฺคตา สมาธิฯ เกนเฏฺฐน สมาธีติ? สมาธานเฏฺฐนฯ กิมิทํ สมาธานํ นาม? เอการมฺมเณ จิตฺตเจตสิกานํ สมํ สมฺมา จ อาธานํ, ฐปนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ตสฺมา ยสฺส ธมฺมสฺส อานุภาเวน เอการมฺมเณ จิตฺตเจตสิกา สมํ สมฺมา จ อวิกฺขิปฺปมานา อวิปฺปกิณฺณา จ หุตฺวา ติฏฺฐนฺติ, อิทํ สมาธานนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตสฺส โข ปน สมาธิสฺส –

> ‘‘ลกฺขณํ ตุ อวิเกฺขโป, วิเกฺขปทฺธํสนํ รโส;
> อกมฺปนมุปฏฺฐานํ, ปทฏฺฐานํ สุขํ ปน’’ฯ (ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๑.๑.๓);

สมาธิ อนาวิลอจลภาเวน อารมฺมเณ ติฏฺฐตีติ **ฐิติ**ฯ ปรโต ปททฺวยํ อุปสคฺควเสน วฑฺฒิตํฯ อปิ จ สมฺปยุตฺตธเมฺม อารมฺมณมฺหิ สมฺปิเณฺฑตฺวา ติฏฺฐตีติ **สณฺฐิติ**ฯ อารมฺมณํ โอคาเหตฺวา อนุปวิสิตฺวา ติฏฺฐตีติ **อวฏฺฐิติ**ฯ กุสลปกฺขสฺมิญฺหิ จตฺตาโรว ธมฺมา อารมฺมณํ โอคาหนฺติ สทฺธา สติ สมาธิ ปญฺญาติฯ เตเนว สทฺธา ‘‘โอกปฺปนา’’ติ วุตฺตา, สติ ‘‘อปิลาปนตา’’ติ, สมาธิ ‘‘อวฏฺฐิตี’’ติ, ปญฺญา ‘‘ปริโยคาหนา’’ติฯ อกุสลปเกฺข ปน ตโย ธมฺมา อารมฺมณํ โอคาหนฺติ ตณฺหา ทิฏฺฐิ อวิชฺชาติฯ เตเนเวเต ‘‘โอฆา’’ติ วุตฺตาฯ จิเตฺตกคฺคตา ปเนตฺถ น พลวตี โหติฯ ยถา หิ รชุฏฺฐานฏฺฐาเน อุทเกน สิญฺจิตฺวา สมฺมเฏฺฐ โถกเมว กาลํ รโช สนฺนิสีทติ, สุกฺขเนฺต สุกฺขเนฺต ปุน ปกติภาเวเนว วุฏฺฐาติ, เอวเมว อกุสลปเกฺข จิเตฺตกคฺคตา น พลวตี โหติฯ

อุทฺธจฺจวิจิกิจฺฉาวเสน ปวตฺตสฺส วิสาหารสฺส ปฏิปกฺขโต **อวิสาหาโร**ฯ อุทฺธจฺจวิจิกิจฺฉาวเสเนว คจฺฉนฺตํ จิตฺตํ วิกฺขิปติ นามฯ อยํ ปน ตถาวิโธ วิเกฺขโป น โหตีติ **อวิเกฺขโป**ฯ อุทฺธจฺจวิจิกิจฺฉาวเสเนว จิตฺตํ วิสาหฏํ นาม โหติ, อิโต จิโต จ หรียติ, อยํ ปน เอวํ อวิสาหฏมานสสฺส ภาโวติ **อวิสาหฏมานสตาฯ สมโถ**ติ ติวิโธ สมโถ จิตฺตสมโถ อธิกรณสมโถ สพฺพสงฺขารสมโถติฯ ตตฺถ อฏฺฐสุ สมาปตฺตีสุ จิเตฺตกคฺคตา **จิตฺตสมโถ** นามฯ ตญฺหิ อาคมฺม จิตฺตจลนํ จิตฺตวิปฺผนฺทิตํ สมฺมติ วูปสมฺมติ, ตสฺมา โส ‘‘จิตฺตสมโถ’’ติ วุจฺจติฯ สมฺมุขาวินยาทิสตฺตวิโธ สมโถ **อธิกรณสมโถ** นามฯ ตญฺหิ อาคมฺม ตานิ ตานิ อธิกรณานิ สมฺมนฺติ วูปสมฺมนฺติ, ตสฺมา โส ‘‘อธิกรณสมโถ’’ติ วุจฺจติฯ ยสฺมา ปน สเพฺพ สงฺขารา นิพฺพานํ อาคมฺม สมฺมนฺติ วูปสมฺมนฺติ วูปสมฺมนฺติ, ตสฺมา ตํ ‘‘สพฺพสงฺขารสมโถ’’ติ วุจฺจติฯ อิมสฺมิํ อเตฺถ จิตฺตสมโถ อธิเปฺปโตฯ สมาธิลกฺขเณ อินฺทฏฺฐํ กาเรตีติ **สมาธินฺทฺริยํ**ฯ อุทฺธเจฺจ น กมฺปตีติ **สมาธิพลํฯ สมฺมาสมาธี**ติ ยาถาวสมาธิ นิยฺยานิกสมาธิฯ

**๑๕๗**. อถสฺส ภควา ยสฺมา อินฺทฺริยสํวโร สีลสฺส รกฺขา, ยสฺมา วา อิมินานุกฺกเมน เทสิยมานา อยํ เทสนา ตาสํ เทวตานํ สปฺปายา, ตสฺมา อินฺทฺริยสํวรโต ปภุติ ปฏิปทํ ทเสฺสโนฺต **‘‘จกฺขูหี’’**ติอาทิ อารโทฺธฯ ตตฺถ **จกฺขูหิ เนว โลลสฺสา**ติ อทิฏฺฐทกฺขิตพฺพาทิวเสน จกฺขุหิ โลโล เนว อสฺสฯ **คามกถาย อาวรเย โสต**นฺติ ติรจฺฉานกถาย โสตํ อาวเรยฺยฯ

**จกฺขุโลลิเยนา**ติ จกฺขุทฺวาเร อุปฺปนฺนโลลวเสน จกฺขุโลลิเยนฯ **อทิฏฺฐํ ทกฺขิตพฺพ**นฺติ อทิฏฺฐปุพฺพํ รูปารมฺมณํ ปสฺสิตุํ ยุตฺตํฯ **ทิฏฺฐํ สมติกฺกมิตพฺพ**นฺติ ทิฏฺฐปุพฺพรูปารมฺมณํ อติกฺกมิตุํ ยุตฺตํฯ **อาราเมน อาราม**นฺติ ปุปฺผารามาทิอาราเมน ผลารามาทิํ วา ปุปฺผารามาทิํ วาฯ **ทีฆจาริก**นฺติ ทีฆจรณํฯ **อนวฏฺฐิตจาริก**นฺติ อสนฺนิฏฺฐานจรณํฯ **อนุยุโตฺต โหติ รูปทสฺสนายา**ติ รูปารมฺมณทสฺสนตฺถาย ปุนปฺปุนํ ยุโตฺต โหติฯ

**อนฺตรฆรํ ปวิโฏฺฐ**ติ อุมฺมารพฺภนฺตรํ ปวิโฏฺฐฯ **วีถึ ปฏิปโนฺน**ติ อนฺตรวีถึ โอติโณฺณฯ **ฆรมุขานิ โอโลเกโนฺต**ติ ฆรทฺวารานิ อวโลเกโนฺตฯ **อุทฺธํ อุโลฺลเกโนฺต**ติ อุปริทิสํ อุทฺธํมุโข หุตฺวา วิโลเกโนฺตฯ

**จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา**ติ การณวเสน จกฺขูติ ลทฺธโวหาเรน รูปทสฺสนสมเตฺถน จกฺขุวิญฺญาเณน รูปํ ทิสฺวาฯ โปราณา ปนาหุ – ‘‘จกฺขุ รูปํ น ปสฺสติ อจิตฺตกตฺตา, จิตฺตํ น ปสฺสติ อจกฺขุกตฺตาฯ ทฺวารารมฺมณสงฺฆเฏฺฏ ปน ปสาทวตฺถุเกน จิเตฺตน ปสฺสติฯ อีทิสี ปเนสา ‘ธนุนา วิชฺฌตี’ติอาทีสุ วิย สสมฺภารกถา นาม โหติฯ ตสฺมา จกฺขุวิญฺญาเณน รูปํ ทิสฺวาติ อยเมเตฺถ อโตฺถ’’ติฯ **นิมิตฺตคฺคาหี**ติ อิตฺถิปุริสนิมิตฺตํ วา สุภนิมิตฺตาทิกํ วา กิเลสวตฺถุภูตํ นิมิตฺตํ ฉนฺทราควเสน คณฺหาติ, ทิฏฺฐมเตฺตเยว น สณฺฐาติฯ **อนุพฺยญฺชนคฺคาหี**ติ กิเลสานํ อนุอนุพฺยญฺชนโต ปากฏภาวกรณโต อนุพฺยญฺชนนฺติ ลทฺธโวหารํ หตฺถปาทสิตหสิตกถิตอาโลกิตวิโลกิตาทิเภทํ อาการํ คณฺหาติฯ **ยตฺวาธิกรณเมนนฺ**ติอาทิมฺหิ ยํการณา ยสฺส จกฺขุนฺทฺริยาสํวรสฺส เหตุ เอตํ ปุคฺคลํ สติกวาเฏน จกฺขุนฺทฺริยํ **อสํวุตํ** อปิหิตจกฺขุทฺวารํ หุตฺวา วิหรนฺตํ เอเต อภิชฺฌาทโย ธมฺมา **อนฺวาสฺสเวยฺยุํ** อนุปฺปพเนฺธยฺยุํ อโชฺฌตฺถเรยฺยุํฯ **ตสฺส สํวราย น ปฏิปชฺชตี**ติ ตสฺส จกฺขุนฺทฺริยสฺส สติกวาเฏน ปิทหนตฺถาย น ปฏิปชฺชติฯ เอวํภูโตเยว จ **น รกฺขติ จกฺขุนฺทฺริยํฯ น จกฺขุนฺทฺริเย สํวรํ อาปชฺชตี**ติปิ วุจฺจติฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ จกฺขุนฺทฺริเย สํวโร วา อสํวโร วา นตฺถิฯ น หิ จกฺขุปสาทํ นิสฺสาย สติ วา มุฏฺฐสฺสจฺจํ วา อุปฺปชฺชติฯ อปิจ ยทา รูปารมฺมณํ จกฺขุสฺส อาปาถํ อาคจฺฉติ, ตทา ภวเงฺค ทฺวิกฺขตฺตุํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุเทฺธ กิริยามโนธาตุ อาวชฺชนกิจฺจํ สาธยมานา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติ, ตโต จกฺขุวิญฺญาณํ ทสฺสนกิจฺจํ, ตโต มโนธาตุ สมฺปฏิจฺฉนกิจฺจํ, ตโต วิปากาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุ สนฺตีรณกิจฺจํ, ตโต กิริยาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุ โวฏฺฐพฺพนกิจฺจํ สาธยมานา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติ, ตทนนฺตรํ ชวนํ ชวติฯ

ตตฺราปิ เนว ภวงฺคสมเย น อาวชฺชนาทีนํ อญฺญตรสมเย สํวโร วา อสํวโร วา อตฺถิฯ ชวนกฺขเณ ปน สเจ ทุสฺสีลฺยํ วา มุฏฺฐสฺสจฺจํ วา อญฺญาณํ วา อกฺขนฺติ วา โกสชฺชํ วา อุปฺปชฺชติ, อสํวโร โหติฯ เอวํ โหโนฺต ปน โส ‘‘จกฺขุนฺทฺริเย อสํวโร’’ติ วุจฺจติฯ กสฺมา? ยสฺมา ตสฺมึ อสํวเร สติ ทฺวารมฺปิ อคุตฺตํ โหติ, ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิปิ วีถิจิตฺตานิฯ ยถา กึ? ยถา นคเร จตูสุ ทฺวาเรสุ อสํวุเตสุ กิญฺจาปิ อโนฺตฆรทฺวารโกฏฺฐกคพฺภาทโย สํวุตา, ตถาปิ อโนฺตนคเร สพฺพํ ภณฺฑํ อรกฺขิตํ อโคปิตเมว โหติฯ นครทฺวาเรน หิ ปวิสิตฺวา โจรา ยทิจฺฉนฺติ ตํ กเรยฺยุํ, เอวเมว ชวเน ทุสฺสีลฺยาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ ตสฺมึ อสํวเร สติ ทฺวารมฺปิ อคุตฺตํ โหติ ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิปิ วีถิจิตฺตานิฯ

**สทฺธาเทยฺยานี**ติ กมฺมญฺจ ผลญฺจ อิธโลกญฺจ ปรโลกญฺจ สทฺทหิตฺวา ทินฺนานิฯ ‘‘อยํ เม ญาตีติ วา, มิโตฺตติ วา, อิทํ วา ปฏิกริสฺสติ, อิทํ วาเนน กตปุพฺพ’’นฺติ วา เอวํ น ทินฺนานีติ อโตฺถฯ เอวํ ทินฺนานิ หิ น สทฺธาเทยฺยานิ นาม โหนฺติฯ **โภชนานี**ติ จ เทสนาสีสมตฺตเมตํ, อตฺถโต ปน สทฺธาเทยฺยานิ โภชนานิ ภุญฺชิตฺวา จีวรานิ ปารุปิตฺวา เสนาสนานิ เสวมานา คิลานปจฺจยเภสชฺชํ ปริภุญฺชมานาติ สพฺพเมตํ วุตฺตเมว โหติฯ

**เสยฺยถิทนฺ**ติ นิปาโตฯ ตสฺสโตฺถ, กตโม โหติฯ **นจฺจํ** นาม ยํกิญฺจิ นจฺจํ, ตํ มคฺคํ คจฺฉเนฺตนาปิ คีวํ ปสาเรตฺวา ทฏฺฐุํ น วฏฺฏติฯ **คีต**นฺติ ยํกิญฺจิ คีตํฯ **วาทิต**นฺติ ยํกิญฺจิ วาทิตํฯ **เปกฺข**นฺติ นฏสมชฺชํฯ **อกฺขาน**นฺติ ภารตรามายนาทิกํฯ ยสฺมึ ฐาเน กถียติ, ตตฺถ คนฺตุมฺปิ น วฏฺฏติฯ **ปาณิสฺสร**นฺติ กํสตาฬํ, ‘‘ปาณิตาฬ’’นฺติปิ วทนฺติฯ **เวตาฬ**นฺติ ฆนตาฬํ, ‘‘มเนฺตน มตสรีรุฏฺ

ฐาปน’’นฺติปิ เอเกฯ **กุมฺภถูณ**นฺติ จตุรสฺสอมฺพณกตาฬํ , ‘‘กุมฺภสทฺท’’นฺติปิ เอเกฯ **โสภนก**นฺติ นฏานํ อโพฺภกฺกิรณํ; โสภนกรํ วา, ปฏิภานจิตฺตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **จณฺฑาล**นฺติ อโยคุฬกีฬา, ‘‘จณฺฑาลานํ สาณโธวนกีฬา’’ติปิ วทนฺติฯ **วํส**นฺติ เวณุํ อุสฺสาเปตฺวา กีฬนํฯ

**โธวน**นฺติ อฏฺฐิโธวนํ, เอกเจฺจสุ กิร ชนปเทสุ กาลงฺกเต ญาตเก น ฌาเปนฺติ, นิขณิตฺวา ฐเปนฺติฯ อถ เตสํ ปูติภูตํ กายํ ญตฺวา นีหริตฺวา อฏฺฐีนิ โธวิตฺวา คเนฺธหิ มเกฺขตฺวา ฐเปนฺติฯ เต นกฺขตฺตกาเล เอกสฺมิํ ฐาเน อฏฺฐีนิ ฐเปตฺวา เอกสฺมิํ ฐาเน สุราทีนิ ฐเปตฺวา โรทนฺตา ปริเทวนฺตา สุรํ ปิวนฺติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘อตฺถิ ภิกฺขเว ทกฺขิเณสุ ชนปเทสุ โธวนํ นาม, ตตฺถ โหติ อนฺนมฺปิ ปานมฺปิ ขชฺชมฺปิ โภชฺชมฺปิ เลยฺยมฺปิ เปยฺยมฺปิ นจฺจมฺปิ คีตมฺปิ วาทิตมฺปิฯ อเตฺถกํ ภิกฺขเว โธวนํ, เนตํ นตฺถีติ วทามี’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๑๐๗)ฯ เอกเจฺจ ปน ‘‘อินฺทชาเลน อฏฺฐิโธวนํ โธวน’’นฺติ วทนฺติฯ **หตฺถิยุทฺธา**ทีสุ ภิกฺขุโน เนว หตฺถิอาทีหิ สทฺธิํ ยุชฺฌิตุํ, น เต ยุชฺฌาเปตุํ, น ยุชฺฌเนฺต ทฏฺฐุํ วฏฺฏติฯ **นิพฺพุทฺธ**นฺติ มลฺลยุทฺธํฯ **อุโยฺยธิก**นฺติ ยตฺถ สมฺปหาโร ทิสฺสติฯ **พลคฺค**นฺติ พลคณนฏฺฐานํฯ **เสนาพฺยูห**นฺติ เสนานิเวโส, สกฏพฺยูหาทิวเสน เสนาย นิเวสนํฯ **อนีกทสฺสน**นฺติ ‘‘ตโย หตฺถี ปจฺฉิมํ หตฺถานีก’’นฺติอาทินา (ปาจิ. ๓๒๔) นเยน วุตฺตสฺส อนีกสฺส ทสฺสนํฯ

**น นิมิตฺตคฺคาหี โหตี**ติ ฉนฺทราควเสน วุตฺตปฺปการํ นิมิตฺตํ น คณฺหาติฯ เอวํ เสสปทานิปิ วุตฺตปฏิปกฺขนเยน เวทิตพฺพานิฯ ยถา จ เหฏฺฐา ชวเน ทุสฺสีลฺยาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ ตสฺมิํ อสํวเร สติ ทฺวารมฺปิ อคุตฺตํ โหติ, ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิปิ วีถิจิตฺตานีติ วุตฺตํ, เอวมิธ ตสฺมิํ สีลาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ ทฺวารมฺปิ คุตฺตํ โหติ, ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิปิ วีถิจิตฺตานิฯ ยถา กิํ? ยถา นครทฺวาเรสุ สํวุเตสุ กิญฺจาปิ อโนฺตฆราทโย อสํวุตา โหนฺติ, ตถาปิ อโนฺตนคเร สพฺพํ ภณฺฑํ สุรกฺขิตํ สุโคปิตเมว โหติ, นครทฺวาเรสุ ปิหิเตสุ โจรานํ ปเวโส นตฺถิฯ เอวเมว ชวเน สีลาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ ทฺวารมฺปิ คุตฺตํ โหติ, ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิปิ วีถิจิตฺตานิฯ ตสฺมา ชวนกฺขเณ อุปฺปชฺชมาโนปิ ‘‘จกฺขุนฺทฺริเย สํวโร’’ติ วุโตฺตฯ อิโต ปรํ เหฏฺฐา จ อุปริ จ วุตฺตปริยาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

**วิสูกทสฺสนา**ติ ปฏาณีทสฺสนโตฯ **คามกถา**ติ คามวาสีนํ กถาฯ **พาตฺติํสา**ติ ทฺวตฺติํสฯ อนิยฺยานิกตฺตา สคฺคโมกฺขมคฺคานํ ติรจฺฉานภูตา กถาติ **ติรจฺฉานกถา**ฯ ตตฺถ ราชานํ อารพฺภ ‘‘มหาสมฺมโต มนฺธาตา ธมฺมาโสโก เอวํ มหานุภาโว’’ติอาทินา นเยน ปวตฺตา กถา **ราชกถา**ฯ เอส นโย **โจรกถา**ทีสุฯ เตสุ ‘‘อสุโก ราชา อภิรูโป ทสฺสนีโย’’ติอาทินา นเยน เคหสฺสิตกถาว ติรจฺฉานกถา โหติฯ ‘‘โสปิ นาม เอวํ มหานุภาโว ขยํ คโต’’ติ เอวํ ปวตฺตา ปน กมฺมฏฺฐานภาเว ติฏฺฐติฯ โจเรสุปิ ‘‘มูลเทโว เอวํ มหานุภาโว, เมฆมาโล เอวํ มหานุภาโว’’ติ เตสํ กมฺมํ ปฏิจฺจ ‘‘อโห สูรา’’ติ เคหสฺสิตกถาว ติรจฺฉานกถาฯ ยุเทฺธปิ ภารตยุทฺธาทีสุ ‘‘อสุเกน อสุโก เอวํ มาริโต เอวํ วิโทฺธ’’ติ กามสฺสาทวเสเนว กถา ติรจฺฉานกถาฯ ‘‘เตปิ นาม ขยํ คตา’’ติ เอวํ ปวตฺตา ปน สพฺพตฺถ กมฺมฏฺฐานเมว โหติฯ

อปิ จ อนฺนาทีสุ ‘‘เอวํ วณฺณวนฺตํ คนฺธวนฺตํ รสวนฺตํ ผสฺสสมฺปนฺนํ ขาทิมฺห ภุญฺชิมฺห ปิวิมฺห ปริภุญฺชิมฺหา’’ติ กามสฺสาทวเสน กเถตุํ น วฏฺฏติ, สาตฺถกํ ปน กตฺวา ‘‘ปุเพฺพ เอวํ วณฺณาทิสมฺปนฺนํ อนฺนํ ปานํ วตฺถํ สยนํ มาลํ คนฺธํ สีลวนฺตานํ อทมฺห, เจติยปูชํ อกริมฺหา’’ติ กเถตุํ วฏฺฏติฯ **ญาติกถา**ทีสุ ปน ‘‘อมฺหากํ ญาตกา สูรา สมตฺถา’’ติ วา, ‘‘ปุเพฺพ มยํ เอวํ วิจิเตฺรหิ ยาเนหิ วิจริมฺหา’’ติ วา อสฺสาทวเสน วตฺตุํ น วฏฺฏติ, สาตฺถกํ ปน กตฺวา ‘‘เตปิ โน ญาตกา ขยํ คตา’’ติ วา, ‘‘ปุเพฺพ มยํ เอวรูปา อุปาหนา สงฺฆสฺส อทมฺหา’’ติ วา กเถตุํ วฏฺฏติฯ

คามกถาปิ สุนิวิฏฺฐทุนฺนิวิฏฺฐสุภิกฺขทุพฺภิกฺขาทิวเสน ‘‘อสุกคามวาสิโน สูรา สมตฺถา’’ติ วา เอวํ อสฺสาทวเสน วตฺตุํ น วฏฺฏติ, สาตฺถกํ ปน กตฺวา ‘‘สทฺธา ปสนฺนา’’ติ วา, ‘‘ขยวยํ คตา’’ติ วา วตฺตุํ วฏฺฏติฯ

**นิคมนครชนปทกถาสุ**ปิ เอเสว นโยฯ อิตฺถิกถาปิ วณฺณสณฺฐานาทีนิ ปฏิจฺจ อสฺสาทวเสน น วฏฺฏติ, ‘‘สทฺธา ปสนฺนา, ขยวยํ คตา’’ติ เอวเมว วฏฺฏติฯ **สูรกถา**ปิ ‘‘นนฺทิมิตฺโต นาม โยโธ สูโร อโหสี’’ติ อสฺสาทวเสน น วฏฺฏติฯ ‘‘สโทฺธ อโหสิ, ขยวยํ คโต’’ติ เอวเมว วฏฺฏติฯ **วิสิขากถา**ปิ ‘‘อสุกา วิสิขา สุนิวิฏฺฐา ทุนฺนิวิฏฺฐา สูรา สมตฺถา’’ติ อสฺสาทวเสน น วฏฺฏติฯ ‘‘สทฺธา ปสนฺนา, ขยวยํ คตา’’อิเจฺจว วฏฺฏติฯ

**กุมฺภฏฺฐานกถา**ติ อุทกฏฺฐานกถา, ‘‘อุทกติตฺถกถา’’ติปิ วุจฺจติ, กุมฺภทาสิกถา วาฯ สาปิ ‘‘ปาสาทิกา, นจฺจิตุํ คายิตุํ เฉกา’’ติ อสฺสาทวเสน น วฏฺฏติ, ‘‘สทฺธา ปสนฺนา’’ติอาทินา นเยน วฏฺฏติฯ **ปุพฺพเปตกถา**ติ อตีตญาติกถาฯ ตตฺถ วตฺตมานญาติกถาสทิโสว วินิจฺฉโยฯ

**นานตฺตกถา**ติ ปุริมปจฺฉิมกถาหิ วิมุตฺตา อวเสสา นานาสภาวา นิรตฺถกกถาฯ **โลกกฺขายิกา**ติ ‘‘อยํ โลโก เกน นิมฺมิโต? อสุเกน นาม นิมฺมิโตฯ กาโก เสโต อฏฺฐีนํ เสตตฺตา, พลากา รตฺตา โลหิตสฺส รตฺตตฺตา’’ติ เอวมาทิกา โลกายตวิตณฺฑสลฺลาปกถาฯ

**สมุทฺทกฺขายิกา** นาม กสฺมา สมุโทฺท สาคโร? สาครเทเวน ขตตฺตา สาคโร, ‘‘ขโต เม’’ติ หตฺถมุทฺทาย สยํ นิเวทิตตฺตา สมุโทฺทติ เอวมาทิกา นิรตฺถกา สมุทฺทกฺขานกถาฯ ***ภโว***ติ วุทฺธิฯ ***อภโว***ติ หานิฯ อิติ ภโว อิติ อภโวติ ยํ วา ตํ วา นิรตฺถกการณํ วตฺวา ปวตฺติตกถา ***อิติภวาภวกถา***ฯ

**อาวเรยฺยา**ติ อาวรณํ กเรยฺยฯ **นิวาเรยฺยา**ติ อารมฺมณโต วาเรยฺยฯ **สํวเรยฺยา**ติ สมฺมา นิเสฺสสํ กตฺวา วาเรยฺยฯ **รเกฺขยฺยา**ติ รกฺขํ กเรยฺยฯ **โคเปยฺยา**ติ สํโคเปยฺยฯ **ปิทเหยฺยา**ติ ปิทหนํ กเรยฺยฯ **ปจฺฉิเนฺทยฺยา**ติ โสตํ ฉิเนฺทยฺยฯ

**เตน เตน น ตุสฺสนฺตี**ติ เตน เตน อมฺพิลาทินา รเสน น สโนฺตสํ อาปชฺชนฺติฯ **อปราปรํ ปริเยสนฺตี**ติ อุปรูปริ คเวสนฺติฯ

**๑๕๘**. **ผเสฺสนา**ติ โรคผเสฺสนฯ ***ภวญฺจ นาภิชเปฺปยฺยา***ติ ตสฺส ผสฺสสฺส วิโนทนตฺถาย กามภวาทิภวญฺจ น ปเตฺถยฺยฯ ***เภรเวสุ จ น สมฺปเวเธยฺยา***ติ ตสฺส ผสฺสสฺส ปจฺจยภูเตสุ สีหพฺยคฺฆาทีสุ เภรเวสุ จ น สมฺปเวเธยฺย, อวเสเสสุ วา ฆานินฺทฺริยมนินฺทฺริยวิสเยสุ น สมฺปเวเธยฺยฯ เอวํ ปริปูโร อินฺทฺริยสํวโร จ วุโตฺต โหติฯ ปุริเมหิ วา อินฺทฺริยสํวรํ ทเสฺสตฺวา อิมินา ‘‘อรเญฺญ วสตา เภรวํ ทิสฺวา วา สุตฺวา วา นปฺปเวธิตพฺพ’’นฺติ ทเสฺสติฯ

**เอเกนาการเนา**ติ เอเกน การเณนฯ ***ภยมฺปิ เภรวมฺปิ ตเญฺญวา***ติ ภยนฺติ จ เภรวนฺติ จ ขุทฺทกมฺปิ มหนฺตมฺปิ อุตฺตาสนิมิตฺตเมวฯ ตเมวตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘วุตฺตํ เหต’’**นฺติอาทิมาหฯ ***ภย***นฺติ ตปฺปจฺจยา อุปฺปนฺนภยํฯ ***ภยานก***นฺติ อาการนิเทฺทโสฯ ***ฉมฺภิตตฺต***นฺติ ภยวเสน คตฺตจลนํฯ **โลมหํโส**ติ โลมานํ หํสนํ อุทฺธคฺคภาโวฯ อิมินา ปททฺวเยน กิจฺจโต ภยํ ทเสฺสตฺวา ปุน **‘‘เจตโส อุเพฺพโค อุตฺราโส’’**ติ สภาวโต ทเสฺสติฯ **อุเพฺพโคฺค**ติ ภีรุโก, **อุตฺราโส**ติ จิตฺตโกฺขโภฯ **ชาติภย**นฺติ ชาตึ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนภยํฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ ราชโต อุปฺปนฺนภยํ

**ราชภยํ**ฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **อตฺตานุวาทภย**นฺติ ปาปกมฺมิโน อตฺตานํ อนุวทนฺตสฺส อุปฺปชฺชนกภยํฯ **ปรานุวาทภย**นฺติ ปรสฺส อนุวาทโต อุปฺปชฺชนกภยํฯ

**ทณฺฑภย**นฺติ อาคาริกสฺส รญฺญา ปวตฺติตทณฺฑํ, อนาคาริกสฺส วินยทณฺฑํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนกภยํฯ **ทุคฺคติภย**นฺติ จตฺตาโร อปาเย ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนกภยํฯ **อูมิภย**นฺติ มหาสมุทฺท อุทกํ โอโรหนฺตสฺส ปวตฺตภยํฯ มหาสมุทฺท กิร มหินฺทวีจิ นาม สฏฺฐิ โยชนานิ อุคฺคจฺฉติ, ตรงฺควีจิ นาม ปณฺณาส โยชนานิ, โรหณวีจิ นาม จตฺตาลีส โยชนานิ อุคฺคจฺฉติฯ เอวรูปา อูมิโย ปฏิจฺจ ปวตฺตํ อูมิภยํ ฯ กุมฺภีลโต ปวตฺตํ ภยํ **กุมฺภีลภยํ**ฯ อุทกาวฏฺฏโต ภยํ **อาวฏฺฏภยํ**ฯ สุสุกา วุจฺจติ จณฺฑมโจฺฉ, ตโต ภยํ **สุสุกาภยํฯ อาชีวิกภย**นฺติ ชีวิตวุตฺติโต ภยํ อาชีวิกภยํฯ **อสิโลกภย**นฺติ ครหโต ภยํฯ

**๑๕๙. ลทฺธา น สนฺนิธึ กยิรา**ติ เอเตสํ อนฺนาทีนํ ยํกิญฺจิ ธมฺเมน ลภิตฺวา ‘‘อรญฺญ จ เสนาสเน วสตา ทุลฺลภ’’นฺติ จินฺเตตฺวา สนฺนิธึ น กเรยฺยฯ

**โอทโน**ติ สาลิ วีหิ ยโว โคธุโม กงฺคุ วรโก กุทฺรูสโกติ สตฺตนฺนํ ธญฺญานํ ธญฺญานุโลมานญฺจ ตณฺฑุเลหิ นิพฺพโตฺตฯ **กุมฺมาโส**ติ ยเวหิ นิพฺพโตฺตฯ **สตฺตู**ติ สาลิอาทีหิ กตสตฺตุฯ **มโจฺฉ** ทกสมฺภโวฯ **มํสํ** ปากฏเมวฯ **อมฺพปาน**นฺติ อาเมหิ วา ปเกฺกหิ วา อเมฺพหิ กตปานํฯ ตตฺถ อาเมหิ กโรเนฺตน อมฺพตรุณานิ ภินฺทิตฺวา อุทเก ปกฺขิปิตฺวา อาตเป อาทิจฺจปาเกน ปจิตฺวา ปริสฺสาเวตฺวา ตทหุ ปฏิคฺคหิเตหิ มธุสกฺกรกปฺปูราทีหิ โยเชตฺวา กาตพฺพํฯ **ชมฺพุปาน**นฺติ ชมฺพุผเลหิ กตปานํฯ **โจจปาน**นฺติ อฏฺฐิเกหิ กทลิผเลหิ กตปานํฯ **โมจปาน**นฺติ อนฏฺฐิเกหิ กทลิผเลหิ กตปานํฯ **มธุกปาน**นฺติ มธุกานํ ชาติรเสน กตปานํฯ ตํ ปน อุทกสมฺภินฺนํ วฏฺฏติ, สุทฺธํ น วฏฺฏติฯ **มุทฺทิกปาน**นฺติ มุทฺทิกา อุทเก มทฺทิตฺวา อมฺพปานํ วิย กตปานํฯ **สาลูกปาน**นฺติ รตฺตุปฺปลนีลุปฺปลาทีนํ สาลูเก มทฺทิตฺวา กตปานํฯ **ผารุสกปาน**นฺติ ผารุสเกหิ อมฺพปานํ วิย กตปานํฯ **โกสมฺพปาน**นฺติ โกสมฺพผเลหิ กตปานํฯ **โกลปาน**นฺติ โกลผเลหิ กตปานํฯ **พทรปาน**นฺติ มหาโกลผเลหิ อมฺพปานํ วิย กตปานํฯ อิมานิ เอกาทส ปานานิ, ตานิปิ อาทิจฺจปากานิ วฏฺฏนฺติฯ

**ฆตปาน**นฺติ สปฺปิปานํฯ **เตลปาน**นฺติ ติลเตลาทีนํ ปานํฯ **ปโยปาน**นฺติ ขีรปานํฯ **ยาคุปาน**นฺติ สีตลาทิยาคุปานํฯ **รสปาน**นฺติ สากาทิรสปานํฯ **ปิฏฺฐขชฺชก**นฺติ สตฺตนฺนํ ตาว ธญฺญานํ ธญฺญานุโลมานํ อปรณฺณานญฺจ ปิฏฺฐํ ปนสปิฏฺฐํ ลพุชปิฏฺฐํ อมฺพาฏกปิฏฺฐํ สาลปิฏฺฐํ ขีรวลฺลิปิฏฺฐญฺจาติ เอวมาทีนํ ปิเฏฺฐหิ กตํ ปิฏฺฐขชฺชกํฯ **ปูวขชฺชก**มฺปิ เอเตหิเยว กตํฯ **มูลขชฺชก**นฺติ มูลกมูลํ ขารกมูลํ จุจฺจุมูลนฺติ เอวมาทิฯ **ตจขชฺชก**นฺติ อุจฺฉุตจาทโยฯ **ปตฺตขชฺชก**นฺติ นิมฺพปณฺณกุฏชปณฺณปโฏลปณฺณสุลสปณฺณาทโยฯ **ปุปฺผขชฺชก**นฺติ มูลกปุปฺผขารกปุปฺผเสตวรณสิคฺคุอุปฺปลปทุมกาทโยฯ **ผลขชฺชก**นฺติ ปนสลพุชตาลนาฬิเกรอมฺพาฏกตินฺติณิกมาตุลุงฺคกปิฏฺฐผลอลาพุกุมฺภณฺฑผุสฺส- ผลติมฺพรูสกติลวาติงฺคณโจจโมจมธุกาทีนํ ผลานํ ขชฺชกํฯ

**น กุหนายา**ติ น วิมฺหาปนายฯ **น ลปนายา**ติ ปจฺจยตฺถํ น ลปนายฯ วิหารํ อาคเต มนุเสฺส ทิสฺวา ‘‘กิมตฺถาย โภโนฺต อาคตา’’ติ ภิกฺขู นิมเนฺตตุนฺติฯ ‘‘ยทิ เอวํ คจฺฉถ, อหํ ปจฺฉโต คเหตฺวา อาคจฺฉามี’’ติ เอวํ น ลปนายฯ อถ วา อตฺตานํ อุปเนตฺวา ‘‘อหํ ติโสฺส, มยิ ราชา ปสโนฺน, มยิ อสุโก ราชา อสุโก จ ราชมหามโตฺต ปสโนฺน’’ติ เอวํ น ลปนายฯ **น เนมิตฺติกตายา**ติ เยน เกนจิ ปเรสํ ปจฺจยทานสญฺญาชนเกน กายวจีกมฺเมน น เนมิตฺติกตายฯ **น นิเปฺปสิกตายา**ติ ยา ปเรสํ อโกฺกสนาทิกิริยา ยสฺมา เวฬุเปสิกา วิย อพฺภงฺคํ ปรสฺส คุณํ นิเปฺปเสติ นิ

ปุญฺฉติ, ยสฺมา วา คนฺธชาตํ นิปิสิตฺวา คนฺธมคฺคนา วิย ปรคุเณ นิปิสิตฺวา วิจุเณฺณตฺวา เอสา ลาภมคฺคนา โหติ, ตสฺมา ‘‘นิเปฺปสิกตา’’ติ วุจฺจติฯ น เอวรูปาย นิเปฺปสิกตายฯ **น ลาเภน ลาภํ นิชิคีสนตายา**ติ เอตฺถ **นิชิคีสนตา**ติ มคฺคนา, อญฺญโต ลทฺธญฺหิ อญฺญตฺถ หรณวเสน ลาเภน ลาภมคฺคนา นาม โหติฯ น เอวรูปาย ลาเภน ลาภมคฺคนายฯ

**น ทารุทาเนนา**ติ น ปจฺจยเหตุเกน ทารุทาเนน วิหาเร อุฎฺฐิตญฺหิ อรญฺญโต วา อาหริตฺวา รกฺขิตโคปิตทารุํ ‘‘เอวํ เม ปจฺจยํ ทสฺสนฺตี’’ติ อุปฎฺฐากานํ ทาตุํ น วฎฺฎติฯ เอวญฺหิ ชีวิกํ กเปฺปนฺโต อเนสนาย มิจฺฉาชีเวน ชีวติ, โส ทิเฎฺฐว ธเมฺม ครหํ ปาปุณาติ, สมฺปราเย จ อปายปริปูรโก โหติฯ อตฺตโน ปุคฺคลิกํ ทารุํ กุสลงฺคหตฺถาย ททโนฺต กุลทูสกทุกฺกฎํ อาปชฺชติ, ปรปุคฺคลิกํ เถยฺยจิเตฺตน ททโนฺต ภณฺฑเคฺฆน กาเรตโพฺพฯ สงฺฆิเกปิ เอเสว นโยฯ สเจ ปน ตํ อิสฺสรตาย เทติ, ครุภณฺฑวิสฺสชฺชนํ อาปชฺชติฯ กตรํ ปน ทารุ ครุภณฺฑํ โหติ, กตรํ น โหตีติ? ยํ ตาว อโรปิมํ สยํชาตํ, ตํ สเงฺฆน ปริจฺฉินฺนฎฺฐาเนเยว ครุภณฺฑํ, ตโต ปรํ น ครุภณฺฑํฯ โรปิมฎฺฐาเน จ สเพฺพน สพฺพํ ครุภณฺฑํ, ปมาณโต สูจิทณฺฑกปฺปมาณํ ครุภณฺฑํฯ

**น เวฬุทาเนนา**ติอาทีสุปิ **น เวฬุทาเนนา**ติ น ปจฺจยเหตุเกน เวฬุทาเนนาติอาทิ สพฺพํ น ทารุทาเนนาติ เอตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ เวฬุ ปน ปมาณโต เตลนาฬิปฺปมาโณ ครุภณฺฑํ, น ตโต เหฎฺฐาฯ มนุสฺสา วิหารํ คนฺตฺวา เวฬุํ ยาจนฺติ, ภิกฺขู ‘‘สงฺฆิโก’’ติ ทาตุํ น วิสหนฺติ, มนุสฺสา ปุนปฺปุนํ ยาจนฺติ วา ตเชฺชนฺติ วา, ตทา ภิกฺขูหิ ‘‘ทณฺฑกมฺมํ กตฺวา คณฺหถา’’ติ วตฺตุํ วฎฺฎติ, เวฬุทานํ นาม น โหติฯ สเจ เต ทณฺฑกมฺมตฺถาย วาสิผรสุอาทีนิ วา ขาทนียํ วา โภชนียํ วา เทนฺติ, คเหตุํ น วฎฺฎติฯ

วินยฎฺฐกถายํ ปน ‘‘ทฑฺฒเคหา มนุสฺสา คณฺหิตฺวา คจฺฉนฺตา น วาเรตพฺพา’’ติ วุตฺตํฯ สเจ สงฺฆสฺส เวฬุคุเมฺพ เวฬุทูสิกา อุปฺปชฺชติ, ตํ อโกฎฺฎาเปนฺตานํ เวฬุ นสฺสติฯ ‘‘กึ กาตพฺพ’’นฺติ ภิกฺขาจาเร มนุสฺสานํ อาจิกฺขิตพฺพํฯ สเจ โกเฎฺฎตุํ น อิจฺฉนฺติ, ‘‘สมํ ภาคํ ลภิสฺสถา’’ติ วตฺตพฺพาฯ น อิจฺฉนฺติเยว, ‘‘เทฺว โกฎฺฐาเส ลภิสฺสถา’’ติ วตฺตพฺพาฯ เอวมฺปิ อนิจฺฉเนฺตสุ นเฎฺฐน อโตฺถ นตฺถิ, ‘‘ตุมฺหากํ ขเณ สติ ทณฺฑกมฺมํ กริสฺสถ, โกเฎฺฎตฺวา คณฺหถา’’ติ วตฺตพฺพา, เวฬุทานํ นาม น โหติฯ เวฬุคุเมฺพ อคฺคิมฺหิ อุฎฺฐิเตปิ อุทเกน วุยฺหมานเวฬูสุปิ เอเสว นโยฯ

**ปตฺตทาเน** ครุภณฺฑตาย อยํ วินิจฺฉโย – ปตฺตมฺปิ หิ ยตฺถ วิกฺกายติ, คนฺธการาทโย คนฺธปลิเวฐนาทีนํ อตฺถาย คณฺหนฺติ, ตาทิเส ทุลฺลภฎฺฐาเนเยว ครุภณฺฑํ โหติฯ เอส ตาว กึสุกปตฺตกณฺณปิฬนฺธนตาลปตฺตาทีสุ วินิจฺฉโยฯ ตาลปณฺณมฺปิ อิมสฺมึเยว ฐาเน กเถตพฺพํ – ตาลปณฺณมฺปิ หิ สยํชาเต ตาลวเน สเงฺฆน ปริจฺฉินฺนฎฺฐาเนเยว ครุภณฺฑํ, น ตโต ปรํ, โรปิมตาเลสุ สพฺพมฺปิ ครุภณฺฑํ, ตสฺส ปมาณํ เหฎฺฐิมโกฎิยา อฎฺฐงฺคุลปฺปมาโณปิ ริตฺตโปตฺถโกฯ ติณมฺปิ เอเตฺถว ปกฺขิปิตฺวา กเถตพฺพํฯ ยตฺถ ปน ติณํ นตฺถิ, ตตฺถ ตาลนาฬิเกรปณฺณาทีหิปิ ฉาเทนฺติฯ ตสฺมา ตานิปิ ติเณเนว สงฺคหิตานิฯ อิติ มุญฺชปลาลาทีสุ ยํกิญฺจิ มุฎฺฐิปฺปมาณํ ติณํฯ นาฬิเกรปณฺณาทีสุ จ เอกปณฺณมฺปิ สงฺฆสฺส ทินฺนํ วา ตตฺถ ชาตํ วา พหิอาราเม สงฺฆสฺส ติณวตฺถุมฺหิ ชาตติณํ วา รกฺขิตโคปิตํ วา ครุภณฺฑํ โหติฯ ตํ ปน สงฺฆกเมฺม จ เจติยกเมฺม จ กเต อติเรกํ ปุคฺคลิกกเมฺม ทาตุํ วฎฺฎติฯ เหฎฺฐา วุตฺตทารุเวฬูสุปิ เอเสว นโยฯ

**ปุปฺผทาเน** ‘‘เอตฺตเกสุ รุเกฺขสุ ปุปฺผานิ วิสฺสชฺชิตฺวา ยาคุภตฺตตฺถาย อุปเนนฺตุ, เอตฺตเกสุ เสนาสนปฎิสงฺขรเณ อุปเนนฺตู’’ติ เอวํ นิยมิตฎฺฐาเนเยว ปุปฺผานิ ครุภณฺฑานิ โหนฺติฯ ยทิ สามเณรา ปุปฺผานิ โอจินิตฺวา ราสึ กโรนฺติ, ปญฺจงฺคสมนฺนาคโต ปุปฺผภาชโก ภิกฺขุ ภิกฺขุสงฺฆํ

คเณตฺวา โกฏฺฐาเส กโรติฯ โส สมฺปตฺตปริสาย สงฺฆํ อนาปุจฺฉิตฺวาว ทาตุํ ลภติฯ อสมฺมเตน ปน อาปุจฺฉิตฺวา ทาตพฺพํฯ ภิกฺขุโน ปน กสฺส ปุปฺผานิ ทาตุํ ลพฺภติ, กสฺส น ลพฺภตีติ? มาตาปิตูนํ เคหํ หริตฺวาปิ เคหโต ปโกฺกสาเปตฺวาปิ ''วตฺถุปูชํ กโรถา''ติ ทาตุํ ลพฺภติ, ปิฬนฺธนตฺถาย น ลพฺภติฯ เสสญาตีนํ ปน หริตฺวา น ทาตพฺพํ, ปโกฺกสาเปตฺวา ปูชนตฺถาย ทาตพฺพํฯ เสสชนสฺส ปูชนฏฺฐานํ สมฺปตฺตสฺส อปจฺจาสีสเนฺตน ทาตพฺพํ, ปุปฺผทานํ นาม น โหติฯ

วิหาเร พหูนิ ปุปฺผานิ ปุปฺผนฺติ, ภิกฺขุนา ปิณฺฑาย จรเนฺตน มนุเสฺส ทิสฺวา ''วิหาเร พหูนิ ปุปฺผานิ ปูเชถา''ติ วตฺตพฺพํ, วจนมเตฺต โทโส นตฺถิ, ''มนุสฺสา ขาทนียโภชนียํ อาทาย อาคมิสฺสนฺตี''ติ จิเตฺตน ปน น วตฺตพฺพํฯ สเจ วทติ, ขาทนียโภชนียํ น ปริภุญฺชิตพฺพํฯ มนุสฺสา อตฺตโน ธมฺมตาย ''วิหาเร ปุปฺผานิ อตฺถี''ติ ปุจฺฉิตฺวา ''อสุกทิวเส วิหารํ อาคมิสฺสาม, สามเณรานํ ปุปฺผานิ โอจินิตุํ มา เทถา''ติ วทนฺติฯ ภิกฺขุ สามเณรานํ กเถตุํ ปมฺโฏฺฐ, สามเณเรหิ ปุปฺผานิ โอจิตานิ, มนุสฺสา ภิกฺขุํ อุปสงฺกมิตฺวา มยํ ตุมฺหากํ อสุกทิวเส เอวํ อาโรจยิมฺห ''สามเณรานํ ปุปฺผานิ โอจินิตุํ มา เทถา''ติ, กสฺมา น วารยิตฺถาติ? ''สติ เม ปมุฏฺฐา, ปุปฺผานิ โอจินิตมตฺตาเนว, น ตาว ปูชา กตา''ติ วตฺตพฺพํ, ''คณฺหถ ปูเชถา''ติ น วตฺตพฺพํฯ สเจ วทติ, อามิสํ น ปริภุญฺชิตพฺพํฯ อปโร ภิกฺขุ สามเณรานํ อาจิกฺขติ ''อสุกคามวาสิโน 'ปุปฺผานิ มา โอจินิตฺถา'ติ อาหํสู''ติ มนุสฺสาปิ อามิสํ อาหริตฺวา ทานํ ทตฺวา วทนฺติ ''อมฺหากํ มนุสฺสา น พหุกา, สามเณเร อเมฺหหิ สห ปุปฺผานิ โอจินิตุํ อาณาเปถา''ติฯ ''สามเณเรหิ ภิกฺขา ลทฺธาฯ เย ภิกฺขาจารํ น คจฺฉนฺติ, เต สยเมว ชานิสฺสนฺติ อุปาสกา''ติ วตฺตพฺพํฯ เอตฺตกํ นยํ ลภิตฺวา สามเณเร ปุเตฺต วา ภาติเก วา กตฺวา ปุปฺผานิ โอจินาเปตุํ โทโส นตฺถิ, ปุปฺผทานํ นาม น โหติฯ

**ผลทาเน** ผลมฺปิ ปุปฺผํ วิย นิยมิตเมว ครุภณฺฑํ โหติฯ วิหาเร พหุกสฺมิํ ผลาผเล สติ อผาสุกมนุสฺสา อาคนฺตฺวา ยาจนฺติ, ภิกฺขู ''สงฺฆิก''นฺติ ทาตุํ น อุสฺสหนฺติ, มนุสฺสา วิปฺปฏิสาริโน อโกฺกสนฺติ ปริภาสนฺติ, ตตฺถ กิํ กาตพฺพนฺติ? ผเลหิ วา รุเกฺขหิ วา ปริจฺฉินฺทิตฺวา กติกา กาตพฺพา ''อสุเก จ รุเกฺข อสุเก จ รุเกฺข เอตฺตกานิ ผลานิ คณฺหนฺตา, เอตฺตเกสุ วา รุเกฺขสุ ผลานิ คณฺหนฺตา น วาเรตพฺพา''ติฯ โจรา วา อิสฺสรา วา พลกฺกาเรน คณฺหนฺตา น วาเรตพฺพาฯ กุทฺธา หิ เต สกลวิหารมฺปิ นาเสยฺยุํ, อาทีนโว ปน กเถตโพฺพติฯ

**สินานทาเน** สินานจุณฺณานิ โกฏฺฏิตานิ น ครุภณฺฑานิ, อโกฏฺฏิโต รุเกฺข ฐิโตว รุกฺขโจ ครุภณฺฑํ, จุณฺณํ ปน อคิลานสฺส รชนนิปกฺกํ วฏฺฏติฯ คิลานสฺส ยํกิญฺจิ จุณฺณํ ทาตุํ วฏฺฏติเยวฯ

**น จุณฺณทาเนนา**ติ วุตฺตนเยน สิรีสจุณฺณาทีนํ ทาเนนฯ **มตฺติกาทาเน**มตฺติกา หิ ยตฺถ ทุลฺลภา โหติ, ตเตฺถว ครุภณฺฑํฯ สาปิ เหฏฺฐิมโกฏิยา ติํสปลคุฬปิณฺฑปฺปมาณาว, ตโต เหฏฺฐา น ครุภณฺฑนฺติฯ

**ทนฺตกฏฺฐทาเน** ทนฺตกฏฺฐํ อจฺฉินฺนกเมว ครุภณฺฑํฯ เยสํ สามเณรานํ สงฺฆโต ทนฺตกฏฺฐวาโร ปาปุณาติ, เต อตฺตโน อาจริยุปชฺฌายานํ ปาฏิเยกฺกํ ทาตุํ น ลภนฺติฯ เยหิ ปน ''เอตฺตกานิ ทนฺตกฏฺฐานิ อาหริตพฺพานี''ติ ปริจฺฉินฺทิตฺวา วารา คหิตา, เต อติเรกานิ อาจริยุปชฺฌายานํ ทาตุํ ลภนฺติฯ เอเกน ภิกฺขุนา ทนฺตกฏฺฐมาฬกโต พหูนิ ทนฺตกฏฺฐานิ น คเหตพฺพานิ, เทวสิกํ เอเกกเมว คเหตพฺพํฯ ปาฏิเยกฺกํ วสเนฺตนาปิ ภิกฺขุสงฺฆํ คณยิตฺวา ยตฺตกานิ อตฺตโน ปาปุณนฺติ, ตตฺตกาเนว คเหตฺวา คนฺตพฺพํฯ อนฺตรา อาคนฺตุเกสุ วา อาคเตสุ ทิสํ วา

ปกฺกมเนฺตสุ อาหริตฺวา คหิตฏฺฐาเนเยว ฐเปตพฺพานิฯ **น มุโขทกทาเนนา**ติ น มุขโธวนอุทกทาเนนฯ

**น จาฎุกมฺยตายา**ติอาทีสุ จาฎุกมฺยตา วุจฺจติ อตฺตานํ ทาสํ วิย นีจฏฺฐาเน ฐเปตฺวา ปรสฺส ขลิตวจนมฺปิ สณฺฐเปตฺวา ปิยกามตาย ปคฺคยฺหวจนํฯ **น มุคฺคสูปฺยตายา**ติ น มุคฺคสูปสมานตายฯ มุคฺคสูปสมานตาติ สจฺจาลิเกน ชีวิกํ กปฺปนตาย เอตํ อธิวจนํฯ ยถา หิ มุคฺคสูเป ปจฺจเนฺต พหู มุคฺคา ปากํ คจฺฉนฺติ โถกา น คจฺฉนฺติ, เอวเมว สจฺจาลิเกน ชีวิกกปฺปเก ปุคฺคเล พหุ อลิกํ โหติ, อปฺปกํ สจฺจํฯ ยถา วา มุคฺคสูปสฺส อปฺปวิสนฏฺฐานํ นาม นตฺถิ, เอวเมว สจฺจาลิกวุตฺติโน ปุคฺคลสฺส อปฺปติฏฺฐานํ นาม นตฺถิฯ สิงฺฆาฎกํ วิย อิจฺฉิติจฺฉิตฏฺฐานสฺส ปติฏฺฐาติฯ เตนสฺส สา มุสาวาทิตา ''มุคฺคสูปฺยตา''ติ วุตฺตาฯ **น ปาริภฏฺยตายา**ติ น ปริภฏกมฺมภาเวนฯ ปริภฏสฺส หิ กมฺมํ ปาริภฏฺยํ, ตสฺส ภาโว ปาริภฏฺยตา, อลงฺการกรณาทีหิ ทารกกีฬาปนเสฺสตํ อธิวจนํฯ **น ปีฐมทฺทิกตายา**ติ น สหสา ฆรํ ปวิสิตฺวา ปีฐเก นิสีทนกตายฯ

**น วตฺถุวิชฺชายา**ติอาทีสุ **วตฺถุวิชฺชา** นาม คามนิคมนคราทีนํ สุนิวิฏฺฐทุนฺนิวิฏฺฐชานนสตฺถํฯ **ติรจฺฉานวิชฺชา** นาม อนิยฺยานิกตฺตา สคฺคโมกฺขมคฺคานํ ติรจฺฉานภูตา องฺคสตฺถนิมิตฺตาทิกา อวเสสวิชฺชาฯ **องฺควิชฺชา** นาม อิตฺถิปุริสานํ สุภคทุพฺภคลกฺขณชานนํฯ **นกฺขตฺตวิชฺชา** นาม นกฺขตฺตานํ โยคชานนสตฺถํฯ

**น ทูตคมเนนา**ติ น ทูเตยฺยํ กตฺวา คมเนนฯ **น ปหิณคมเนนา**ติ น คิหีนํ สาสนํ คเหตฺวา ฆรา ฆรํ ปหิตสฺส คมเนนฯ **น ชงฺฆเปสนิเยนา**ติ คามนฺตรเทสนฺตราทีสุ เตสํ เตสํ คิหีนํ สาสนปฏิสาสนํ หรเณนฯ อิทญฺหิ ชงฺฆเปสนิยํ นาม อตฺตโน มาตาปิตูนํ, เย จาสฺส มาตาปิตโร อุปฏฺฐหนฺติ, เตสํ สาสนํ คเหตฺวา กตฺถจิ คมนวเสน วฏฺฏติฯ เจติยสฺส วา สงฺฆสฺส วา อตฺตโน วา กมฺมํ กโรนฺตานํ วฑฺฒกีนมฺปิ สาสนํ หริตุํ วฏฺฏติฯ มนุสฺสา ''ทานํ ทสฺสาม, ปูชํ กริสฺสาม, ภิกฺขุสงฺฆสฺส อาจิกฺขถา''ติ จ วทนฺติ; ''อสุกเตฺถรสฺส นาม เทถา''ติ ปิณฺฑปาตํ วา เภสชฺชํ วา จีวรํ วา เทนฺติ, ''วิหาเร ปูชํ กโรถา''ติ มาลาคนฺธวิเลปนาทีนิ วา ธชปฏากาทีนิ วา นิยฺยาเตนฺติฯ สพฺพํ หริตุํ วฏฺฏติ, ชงฺฆเปสนิยํ นาม น โหติฯ เสสสาสนํ คเหตฺวา คจฺฉนฺตสฺส ปทวาเร ปทวาเร โทโสฯ

**น เวชฺชกเมฺมนา**ติ น เวเชฺชน หุตฺวา กายติกิจฺฉนาทิเภสชฺชกรเณนฯ เภสชฺชํ ปน ปญฺจนฺนํ สหธมฺมิกานํ กาตพฺพํ ภิกฺขุสฺส ภิกฺขุนิยา สิกฺขมานาย สามเณรสฺส สามเณริยาฯ สมสีลสทฺธาปญฺญานญฺหิ เอเตสํ ตีสุ สิกฺขาสุ ยุตฺตานํ เภสชฺชํ อกาตุํ น ลพฺภติฯ มาตาปิตูนํ ตทุปฏฺฐากานํ อตฺตโน เวยฺยาวจฺจกรสฺส ปณฺฑุปลาสสฺสาติ เอเตสํ ปญฺจนฺนมฺปิ กาตุํ วฏฺฏติฯ เชฏฺฐภาตุ, กนิฏฺฐภาตุ, เชฏฺฐภคินิยา, กนิฏฺฐภคินิยา, จูฬมาตุยา, มหามาตุยา, จูฬปิตุโน, มหาปิตุโน, ปิตุจฺฉาย, มาตุจฺฉายาติ เอเตสํ ปน ทสนฺนมฺปิ กโรเนฺตน เตสํเยว สนฺตกํ เภสชฺชํ คเหตฺวา เกวลํ โยเชตฺวา ทาตพฺพํฯ สเจ นปฺปโหติ, อตฺตโน สนฺตกํ ตาวกาลิกํ ทาตพฺพํฯ เอเตสํ ปุตฺตปรมฺปรา ยาว สตฺตมา กุลปริวฏฺฏา, ตาว จตฺตาโร ปจฺจเย อาหราเปนฺตสฺส อกตวิญฺญตฺติ วา, เภสชฺชํ กโรนฺตสฺส เวชฺชกมฺมํ วา, กุลทูสกาปตฺติ วา น โหติฯ

**น ปิณฺฑปฏิปิณฺฑเกนา**ติ เอตฺถ ปิณฺฑปาโต กสฺส ทาตโพฺพ, กสฺส น ทาตโพฺพ? มาตาปิตูนํ ตทุปฏฺฐากานํ เวยฺยาวจฺจกรสฺส ปณฺฑุปลาสสฺส สมฺปตฺตสฺส ทามริกโจรสฺส อิสฺสรสฺสาปิ ทาตโพฺพฯ เอเตสํ ทตฺวา ปจฺฉา ลทฺธมฺปิ ปิณฺฑปฏิปิณฺฑํ นาม น โหติฯ **น ทานานุปฺปทาเนนา**ติ อตฺตโน ทินฺนกานํ น ปุน ทาเนนฯ **ธเมฺมนา**ติ ธเมฺมน อุปฺปนฺนํฯ **สเมนา**ติ กายสุ

จริตาทินาฯ **ลทฺธา**ติ กาเยน ลทฺธาฯ **ลภิตฺวา**ติ จิเตฺตน ปาปุณิตฺวาฯ **อธิคนฺตฺวา**ติ สมฺปาปุณิตฺวาฯ **วินฺทิตฺวา**ติ ญาเณน วินฺทิตฺวาฯ **ปฏิลภิตฺวา**ติ ปุนปฺปุนํ ลภิตฺวาฯ

**อนฺนสนฺนิธิ**นฺติ เอตฺถ ทุวิธา อนฺนกถา วินยวเสน จ สเลฺลขวเสน จฯ วินยวเสน ตาว ยํกิญฺจิ อนฺนํ อชฺช ปฏิคฺคหิตํ อปรชฺชุ สนฺนิธิการกํ โหติ, ตสฺส ปริโภเค ปาจิตฺติยํฯ อตฺตนา ลทฺธํ ปน สามเณรานํ ทตฺวา เตหิ ลทฺธํ ฐปาเปตฺวา ทุติยทิวเส ภุญฺชิตุํ วฏฺฏติ, สเลฺลโข ปน น โหติฯ

**ปานสนฺนิธิมฺหิ**ปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ ปานํ นาม อมฺพปานาทีนิ อฏฺฐ ปานานิ, ยานิ เจ เตสํ อนุโลมานิฯ

**วตฺถสนฺนิธิ**นฺติอาทิมฺหิ อนธิฏฺฐิตาวิกปฺปิตํ สนฺนิธิ จ โหติ สเลฺลขญฺจ โกเปติฯ อยํ ปริยาย กถาว, นิปฺปริยายโต ปน ติจีวรสนฺตุเฏฺฐน ภวิตพฺพํ, จตุตฺถํ ลภิตฺวา อญฺญสฺส ทาตพฺพํฯ สเจ ยสฺส กสฺสจิ ทาตุํ น สโกฺกติ, ยสฺส ปน ทาตุกาโม โหติ, โส อุเทฺทสตฺถาย วา ปริปุจฺฉตฺถาย วา คโต, อาคตมเตฺต ทาตพฺพํ, อทาตุํ น วฏฺฏติฯ จีวเร ปน อปฺปโหเนฺต สติยา ปจฺจาสาย อนุญฺญาตกาลํ ฐเปตุํ วฏฺฏติฯ สูจิสุตฺตจีวรการกานํ อลาเภน ตโต ปรมฺปิ วินยกมฺมํ กตฺวา ฐเปตุํ วฏฺฏติฯ ‘‘อิมสฺมึ ชิเณฺณ ปุน อีทิสํ กุโต ลภิสฺสามี’’ติ ปน ฐเปตุํ น วฏฺฏติ, สนฺนิธิ จ โหติ, สเลฺลขญฺจ วิโกเปติฯ

**ยานสนฺนิธิมฺหิ** ยานํ นาม วยฺหํ รโถ สกฏํ สนฺทมานิกา สิวิกา ปาฏงฺกีติ เนตํ ปพฺพชิตสฺส ยานํฯ อุปาหนา ปน ปพฺพชิตสฺส ยานํเยวฯ เอกภิกฺขุสฺส หิ เอโก อรญฺญตฺถาย, เอกา โธตปาทกตฺถายาติ อุกฺกํสโต เทฺว อุปาหนสงฺฆาฏา วฏฺฏนฺติ, ตติยํ ลภิตฺวา อญฺญสฺส ทาตโพฺพ, ‘‘อิมสฺมึ ชิเณฺณ อญฺญํ กุโต ลภิสฺสามี’’ติ หิ ฐเปตุํ น วฏฺฏติ, สนฺนิธิ จ โหติ, สเลฺลขญฺจ วิโกเปติฯ

**สยนสนฺนิธิมฺหิ** สยนนฺติ มโญฺจฯ เอกสฺส ภิกฺขุโน เอโก คเพฺภ เอโก ทิวาฏฺฐาเนติ อุกฺกํสโต เทฺว มญฺจา วฏฺฏนฺติ, ตโต อุตฺตริ ลภิตฺวา อญฺญสฺส ภิกฺขุโน วา คณสฺส วา ทาตโพฺพ, อทาตุํ น วฏฺฏติ, สนฺนิธิ เจว โหติ, สเลฺลขญฺจ โกเปติฯ

**คนฺธสนฺนิธิมฺหิ** ภิกฺขุโน กณฺฑุกจฺฉุฉวิโทสาทิอาพาเธ สติ คโนฺธ วฏฺฏติฯ เตน คเนฺธน ตสฺมึ โรเค วูปสเนฺต อเญฺญสํ วา อาพาธิกานํ ทาตโพฺพฯ ทฺวาเร ปญฺจงฺคุลฆรธูปนาทีสุ วา อุปเนตโพฺพฯ ‘‘ปุน โรเค สติ ภวิสฺสตี’’ติ ฐเปตุํ น วฏฺฏติ, คนฺธสนฺนิธิ จ โหติ, สเลฺลขญฺจ โกเปติฯ

**อามิส**นฺติ อนฺนาทิวุตฺตาวเสสํ ทฏฺฐพฺพํฯ เสยฺยถิทํ – อิเธกโจฺจ ภิกฺขุ ‘‘ตถารูเป กาเล อุปการาย ภวิสฺสนฺตี’’ติ ติลตณฺฑุลมุคฺคมาสนาฬิเกรโลณมจฺฉมํสวลฺลูรสปฺปิเตลคุฬ- ภาชนาทีนิ อาหราเปตฺวา ฐเปติฯ โส วสฺสกาเล กาลเสฺสว สามเณเรหิ ยาคุํ ปจาเปตฺวา ภุญฺชิตฺวา ‘‘สามเณร อุทกกทฺทเม ทุกฺขํ คามํ ปวิสิตุํ, คจฺฉ อสุกกุลํ คนฺตฺวา มยฺหํ วิหาเร นิสินฺนภาวํ อาโรเจหิ, อสุกกุลโต ทธิอาทีนิ อาหรา’’ติ เปเสติฯ ภิกฺขูหิ ‘‘กึ, ภเนฺต, คามํ ปวิสถา’’ติ วุเตฺตปิ ‘‘ทุปฺปเวโส อาวุโส อิทานิ คาโม’’ติ วทติฯ เต ‘‘โหตุ, ภเนฺต, อจฺฉถ ตุเมฺห, มยํ ภิกฺขํ ปริเยสิตฺวา อาหริสฺสามา’’ติ คจฺฉนฺติฯ อถ สามเณโรปิ ทธิอาทีนิ อาหริตฺวา ภตฺตญฺจ พฺยญฺชนญฺจ สมฺปาเทตฺวา อุปเนติ, ตํ ภุญฺชนฺตเสฺสว อุปฏฺฐากา ภตฺตํ ปหิณนฺติ, ตโตปิ มนาปํ มนาปํ ภุญฺชติฯ อถ ภิกฺขู ปิณฺฑปาตํ คเหตฺวา อาคจฺฉนฺติ, ตโตปิ มนาปํ มนาปํ คีวายามกํ

ภุญฺชติเยวฯ เอวํ จตุมาสมฺปิ วีตินาเมติฯ อยํ วุจฺจติ ภิกฺขุ ‘‘มุณฺฑกุฏุมฺพิกชีวิกํ ชีวติ, น สมณชีวิก’’นฺติฯ เอวรูโป อามิสสนฺนิธิ นาม โหติฯ

ภิกฺขุโน ปน วสนฏฺฐาเน เอกา ตณฺฑุลนาฬิ เอโก คุฬปิณฺโฑ จตุภาคมตฺตํ สปฺปีติ เอตฺตกํ นิเธตุํ วฏฺฏติ อกาเล สมฺปตฺตโจรานํ อตฺถายฯ เต หิ เอตฺตกมฺปิ อามิสปฏิสนฺถารํ อลภนฺตา ชีวิตาปิ โวโรเปยฺยุํ, ตสฺมา สเจปิ เอตฺตกํ นตฺถิ, อาหราเปตฺวาปิ ฐเปตุํ วฏฺฏติฯ อผาสุกกาเล จ ยเทตฺถ กปฺปิยํ, ตํ อตฺตนาปิ ปริภุญฺชิตุํ วฏฺฏติฯ กปฺปิยกุฏิยํ ปน พหุํ ฐเปนฺตสฺสาปิ สนฺนิธิ นาม นตฺถิฯ

**๑๖๐. ฌายี น ปาทโลลสฺสา**ติ ฌานาภิรโต จ น จ ปาทโลโล อสฺสฯ **วิรเม กุกฺกุจฺจา นปฺปมเชฺชยฺยา**ติ หตฺถกุกฺกุจฺจาทิกุกฺกุจฺจํ วิโนเทยฺย, สกฺกจฺจการิตาย เจตฺถ นปฺปมเชฺชยฺยฯ

**เอกตฺตมนุยุโตฺต**ติ เอกีภาวํ อนุยุโตฺตฯ **ปรมตฺถครุโก**ติ อุตฺตมตฺถครุโกฯ ‘‘สกตฺถครุโก’’ติ วา ปาโฐฯ

**ปฏิสลฺลานาราโม**ติ อารมณํ อาราโม, ตโต ตโต อารมฺมณโต ปฏิสํหริตฺวา เอกีภาเว ปฏิสลฺลาเน อาราโม ยสฺส โส ปฏิสลฺลานาราโมฯ **อสฺสา**ติ ภเวยฺยฯ ตสฺมิํ รโตติ **ปฏิสลฺลานรโต**ฯ เอเตหิ สีเลสุ ปริปูรการิตํ ทเสฺสติฯ ตํ กิสฺส เหตุ? สีลวิปนฺนสฺส เอกคฺคตาปิ น สมฺปชฺชติฯ **อชฺฌตฺตํ เจโตสมถมนุยุโตฺต**ติ อตฺตโน จิตฺตสมเถ ยุโตฺตฯ เอตฺถ หิ อชฺฌตฺตนฺติ วา อตฺตโนติ วา เอตํ เอกตฺถํ, พฺยญฺชนเมว นานํฯ ภุมฺมเตฺถ ปเนตํ อุปโยควจนํฯ **อนู**ติ อิมินา อุปสเคฺคน โยเค สิทฺธํฯ

**อนิรากตชฺฌาโน**ติ พหิ อนิหตชฺฌาโน อวินาสิตชฺฌาโน วาฯ นีหรณวินาสตฺถญฺหิ อิทํ นิรากรณํ นามฯ ‘‘ถมฺภํ นิรํกตฺวา นิวาตวุตฺตี’’ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๓๒๘) จสฺส ปโยโค ทฏฺฐโพฺพฯ **วิปสฺสนาย สมนฺนาคโต**ติ สตฺตวิธาย อนุปสฺสนาย ยุโตฺตฯ สตฺตวิธา อนุปสฺสนา นาม อนิจฺจานุปสฺสนา ทุกฺขานุปสฺสนา อนตฺตานุปสฺสนา นิพฺพิทานุปสฺสนา วิราคานุปสฺสนา นิโรธานุปสฺสนา ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาติฯ ตา วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๒.๗๔๑ อาทโย, ๘๔๙ อาทโย) วิตฺถาริตา ฯ **พฺรูเหตา สุญฺญาคารานนฺ**ติ วเฑฺฒตา สุญฺญาคารานํฯ เอตฺถ จ สมถวิปสฺสนาวเสน กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา รตฺตินฺทิวํ สุญฺญาคารํ ปวิสิตฺวา นิสีทมาโน ภิกฺขุ ‘‘พฺรูเหตา สุญฺญาคาราน’’นฺติ เวทิตโพฺพฯ เอกภูมกาทิเภเท ปาสาเท กุรุมาโนปิ สุญฺญาคารานํ พฺรูเหตาติ ทฏฺฐโพฺพฯ

**สกฺกจฺจการี**ติอาทีสุ ทานาทีนํ กุสลธมฺมานํ ภาวนาย ปุคฺคลสฺส วา เทยฺยธมฺมสฺส วา สกฺกจฺจการิตาวเสน สกฺกจฺจการีฯ **อสฺสา**ติ ภเวยฺยฯ สตตภาโว สาตจฺจํ, สาตจฺจการิตาวเสน **สาตจฺจการี**ฯ นิรนฺตรการิตาย **อฏฺฐิตการี**ฯ ยถา นาม กกณฺฏโก โถกํ คนฺตฺวา โถกํ ติฏฺฐติ, น นิรนฺตรํ คจฺฉติ, เอวเมว โย ปุคฺคโล เอกทิวสํ ทานํ ทตฺวา ปูชํ วา กตฺวา ธมฺมํ วา สุตฺวา สมณธมฺมํ วา กตฺวา ปุน จิรสฺสํ กโรติ, ตํ น นิรนฺตรํ ปวเตฺตติฯ โส ‘‘อสาตจฺจการี, ฐิตการี’’ติ วุจฺจติฯ โย ปน เอวํ น โหติ, โส อฏฺฐิตการีฯ **อโนลีนวุตฺติโก**ติ นิรนฺตรกรณสงฺขาตสฺส วิปฺผารสฺส อตฺถิตาย น โอลีนวุตฺติโกฯ **อนิกฺขิตฺตจฺฉโนฺท**ติ กุสลกิริยาย วีริยจฺฉนฺทสฺส อนิกฺขิตฺตภาเวน อนิกฺขิตฺตจฺฉโนฺทฯ **อนิกฺขิตฺตธุโร**ติ วีริยธุรสฺส อโนโรปโก, อโนสกฺกิตมานโสติ อโตฺถฯ

**อปฺปฏิวานี**ติ อนิวตฺตนํฯ **อธิฏฺฐาน**นฺติ กุสลกรเณ ปติฏฺฐาภาโวฯ **อนุโยโค**ติ อนุยุญฺชนํฯ **อปฺปมาโท**ติ สติยา อวิปฺปวาโสฯ

**๑๖๑. ตนฺทึ มายํ หสฺสํ ขิฑฺฑ**นฺติ อาลสิยญฺจ มายญฺจ หสฺสญฺจ กายิกํ วาจสิกํ ขิฑฺฑญฺจฯ **สวิภูส**นฺติ สทฺธึ วิภูสายฯ

**รตฺตินฺทิวํ ฉโกฏฺฐาสํ กริตฺวา**ติ ปุริมยามมชฺฌิมยามปจฺฉิมยามวเสน รตฺตึ ตโย ตถา ทิวาติ ฉพฺพิธํ โกฏฺฐาสํ กตฺวาฯ **ปญฺจโกฏฺฐาสํ ปฏิชเคฺคยฺยา**ติ รตฺตึ มชฺฌิมยามํ วิสฺสเชฺชตฺวา อวเสสปญฺจโกฏฺฐาเสสุ น นิทฺทํ โอกฺกเมยฺยฯ **เอกโกฏฺฐาสํ นิปเชฺชยฺยา**ติ เอกํ มชฺฌิมยามโกฏฺฐาสํ สโต สมฺปชาโน นิปชฺชิตฺวา นิทฺทํ โอกฺกเมยฺยฯ

อิธ ภิกฺขุ ทิวสมฺปิ ปุพฺพเณฺห มชฺฌเนฺห สายเนฺหติ ตโยปิ ทิวสโกฏฺฐาสา คหิตาฯ **จงฺกเมน นิสชฺชายา**ติ สกลํ ทิวสํ อิมินา อิริยาปถทฺวเยเนว วิหรโนฺต จิตฺตสฺส อาวรณโต **อาวรณีเยหิ ธเมฺมหิ** ปญฺจหิ นีวรเณหิ สพฺพากุสลธเมฺมหิ วาฯ **จิตฺตํ ปริโสเธยฺยา**ติ เตหิ ธเมฺมหิ จิตฺตํ วิโสเธยฺยฯ ฐานํ ปเนตฺถ กิญฺจาปิ น คหิตํ, จงฺกมนิสชฺชาสนฺนิสฺสิตํ ปน กตฺวา คเหตพฺพเมวฯ **ปฐมํ ยาม**นฺติ สกลสฺมิมฺปิ ปฐมยาเมฯ

**เสยฺย**นฺติ เอตฺถ กามโภคีเสยฺยา เปตเสยฺยา สีหเสยฺยา ตถาคตเสยฺยาติ จตโสฺส เสยฺยาฯ ตตฺถ ‘‘เยภุเยฺยน, ภิกฺขเว, กามโภคี วาเมน ปเสฺสน เสนฺตี’’ติ (อ. นิ. ๑.๔๒๔๖) อยํ **กามโภคีเสยฺยา**ฯ เตสุ หิ เยภุเยฺยน ทกฺขิณปเสฺสน สยาโน นาม นตฺถิฯ ‘‘เยภุเยฺยน, ภิกฺขเว, เปตา อุตฺตานา เสนฺตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๔๖) อยํ **เปตเสยฺยา**ฯ อปฺปมํสโลหิตตฺตา หิ อฏฺฐิสงฺฆาฏชฏิตา เอเกน ปเสฺสน สยิตุํ น สโกฺกนฺติ, อุตฺตานาว เสนฺติฯ ‘‘สีโห, ภิกฺขเว, มิคราชา ทกฺขิเณน ปเสฺสน เสยฺยํ กเปฺปติ…เป.… อตฺตมโน โหตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๔๖) อยํ **สีหเสยฺยา**ฯ เตชุสฺสทตฺตา หิ สีโห มิคราชา เทฺว ปุริมปาเท เอกสฺมึ ปจฺฉิมปาเท เอกสฺมึ ฐาเน ฐเปตฺวา นงฺคุฏฺฐํ อนฺตรสตฺถิมฺหิ ปกฺขิปิตฺวา ปุริมปาทปจฺฉิมปาทนงฺคุฏฺฐานํ ฐิโตกาสํ สลฺลเกฺขตฺวา ทฺวินฺนํ ปุริมปาทานํ มตฺถเก สีสํ ฐเปตฺวา สยติฯ ทิวสมฺปิ สยิตฺวา ปพุชฺฌมาโน น อุตฺรสฺต ปพุชฺฌติ, สีสํ ปน อุกฺขิปิตฺวา ปุริมปาทาทีนํ ฐิโตกาสํ สลฺลเกฺขติฯ สเจ กิญฺจิ ฐานํ วิชหิตฺวา ฐิตํ โหติ, ‘‘นยิทํ ตุยฺหํ ชาติยา, น สูรภาวสฺส อนุรูป’’นฺติ อนตฺตมโน หุตฺวา ตเตฺถว สยติ, น โคจราย ปกฺกมติฯ อวิชหิตฺวา ฐิเต ปน ‘‘ตุยฺหํ ชาติยา จ สูรภาวสฺส จ อนุรูปมิท’’นฺติ หฏฺฐตุโฏฺฐ อุฏฺฐาย สีหวิชมฺภิตํ วิชมฺภิตฺวา เกสรภารํ วิธุนิตฺวา ติกฺขตฺตุํ สีหนาทํ นทิตฺวา โคจราย ปกฺกมติฯ จตุตฺถชฺฌานเสยฺยา ปน **ตถาคตเสยฺยา**ติ วุจฺจติฯ ตาสุ อิธ สีหเสยฺยา อาคตาฯ อยญฺหิ เตชุสฺสทอิริยาปถตฺตา อุตฺตมเสยฺยา นามฯ

**ปาเท ปาท**นฺติ ทกฺขิณปาเท วามปาทํฯ **อจฺจาธายา**ติ อติอาธาย อีสกํ อติกฺกมฺม ฐเปตฺวาฯ โคปฺผเกน หิ โคปฺผเก, ชาณุนา วา ชาณุมฺหิ สงฺฆฏฺฏิยมาเน อภิณฺหํ เวทนา อุปฺปชฺชติ, จิตฺตํ เอกคฺคํ น โหติ, เสยฺยา อผาสุ โหติฯ ยถา ปน น สงฺฆเฏฺฏติ, เอวํ อติกฺกมฺม ฐปิเต เวทนา นุปฺปชฺชติ, จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ, เสยฺยา ผาสุ โหติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ปาเท ปาทํ อจฺจาธายา’’ติฯ **สโต สมฺปชาโน**ติ สติยา เจว สมฺปชานปญฺญาย จ สมนฺนาคโต หุตฺวาฯ อิมินา สุปริคฺคาหกํ สติสมฺปชญฺญํ กถิตํฯ **อุฏฺฐานสญฺญํ มนสิกริตฺวา**ติ ‘‘อสุกเวลาย นาม อุฏฺฐหิสฺสามี’’ติ เอวํ อุฏฺฐานเวลาปริเจฺฉทกํ อุฏฺฐานสญฺญํ จิเตฺต ฐเปตฺวาฯ เอวํ กตฺวา นิปโนฺน หิ ยถาปริจฺฉินฺนกาเลเยว อุฏฺฐาติฯ

วีริยินฺทฺริยนิทฺเทเส **เจตสิโก**ติ อิทํ วีริยสฺส นิยมโต เจตสิกภาวทีปนตฺถํ วุตฺตํ, อิทญฺหิ วีริยํ ‘‘ยทปิ, ภิกฺขเว, กายิกํ วีริยํ, ตทปิ วีริยสมฺโพชฺฌงฺโค, ยทปิ เจตสิกํ วีริยํ, ตทปิ วีริยสมฺโพชฺฌงฺโคติฯ อิติหิทํ อุเทฺทสํ คจฺฉตี’’ติ เอวมาทีสุ สุเตฺตสุ (สํ. นิ. ๕.๒๓๓) จงฺกมาทีนิ กโรนฺตสฺส อุปฺปชฺชนตาย กายิกนฺติ วุจฺจมานมฺปิ กายวิญฺญาณํ วิย กายิกํ นาม นตฺถิ, เจตสิกเมว ปเนตนฺติ ทีเปตุํ ‘‘เจตสิโก’’ติ วุตฺตํฯ **วีริยารโมฺภ**ติ วีริยสงฺขาโต อารโมฺภฯ อยญฺหิ อารมฺภสโทฺท กเมฺม อาปตฺติยํ กิริยายํ วีริเย หึสายํ วิโกปเนติ อเนเกสุ อเตฺถสุ อาคโตฯ

> ‘‘ยํ กิญฺจิ ทุกฺขํ สโมฺภติ, สพฺพํ อารมฺภปจฺจยา;
> อารมฺภานํ นิโรเธน, นตฺถิ ทุกฺขสฺส สมฺภโว’’ติฯ (สุ. นิ. ๗๔๙) –

เอตฺถ หิ กมฺมํ อารโมฺภติ อาคตํฯ ‘‘อารมฺภติ จ วิปฺปฏิสารี จ โหตี’’ติ (อ. นิ. ๕.๑๔๒; ปุ. ป. ๑๙๑) เอตฺถ อาปตฺติฯ ‘‘มหายญฺญา มหารมฺภา, น เต โหนฺติ มหปฺผลา’’ติ (อ. นิ. ๔.๓๙; สํ. นิ. ๑.๑๒๐) เอตฺถ ยูปุสฺสาปนาทิกิริยาฯ ‘‘อารมฺภถ นิกฺกมถ, ยุญฺชถ พุทฺธสาสเน’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๘๕; กถา. ๓๓๓; เนตฺติ. ๒๙; เปฏโก. ๓๘; มิ. ป. ๕.๑.๔) เอตฺถ วีริยํฯ ‘‘สมณํ โคตมํ อุทฺทิสฺส ปาณํ อารมฺภนฺตี’’ติ (ม. นิ. ๒.๕๑) เอตฺถ หึสาฯ ‘‘พีชคามภูตคามสมารมฺภา ปฏิวิรโต โหตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๑๐; ม. นิ. ๑.๒๙๓) เอตฺถ เฉทนภญฺชนาทิกํ วิโกปนํฯ อิธ ปน วีริยเมว อธิเปฺปตํฯ เตนาห ‘‘วีริยารโมฺภติ วีริยสงฺขาโต อารโมฺภ’’ติฯ วีริยญฺหิ อารมฺภนวเสน อารโมฺภติ วุจฺจติฯ อิทมสฺส สภาวปทํฯ โกสชฺชโต นิกฺขมนวเสน **นิกฺกโม**ฯ ปรํ ปรํ ฐานํ อกฺกมนวเสน **ปรกฺกโม**ฯ อุคฺคนฺตฺวา ยมนวเสน **อุยฺยาโม**ฯ วายมนวเสน **วายาโม**ฯ อุสฺสหนวเสน **อุสฺสาโห**ฯ อธิมตฺตุสฺสหนวเสน **อุโสฺสฬฺหี**ฯ ถิรภาวเฏฺฐน **ถาโม**ฯ จิตฺตเจตสิกานํ ธารณวเสน อวิเจฺฉทโต วา ปวตฺตนวเสน กุสลสนฺตานํ ธาเรตีติ **ธิติ**ฯ

อปโร นโย – **นิกฺกโม** เจโส กามานํ ปนุทนายฯ **ปรกฺกโม** เจโส พนฺธนเจฺฉทายฯ **อุยฺยาโม** เจโส โอฆสฺส นิตฺถรณายฯ **วายาโม** เจโส ปารํ คมนเฏฺฐนฯ **อุสฺสาโห** เจโส ปุพฺพงฺคมเฏฺฐนฯ **อุโสฺสฬฺหี** เจโส อธิมตฺตเฏฺฐนฯ **ถาโม** เจโส ปลิฆุคฺฆาฏนตายฯ **ธิติ** เจโส อฎฺฐิตการิตายาติฯ

‘‘กามํ ตโจ จ นฺหารุ จ, อฎฺฐิ จ อวสิสฺสตู’’ติ (อ. นิ. ๒.๕) เอวํ ปวตฺติกาเล อสิถิลปรกฺกมวเสน **อสิถิลปรกฺกมตา,** ถิรปรกฺกโม ทฬฺหปรกฺกโมติ อโตฺถฯ ยสฺมา ปเนตํ วีริยํ กุสลกมฺมกรณฎฺฐาเน ฉนฺทํ น นิกฺขิปติ, ธุรํ น นิกฺขิปติ, น โอตาเรติ น วิสฺสเชฺชติ, อโนสกฺกิตมานสตํ อาวหติ, ตสฺมา **‘‘อนิกฺขิตฺตจฺฉนฺทตา อนิกฺขิตฺตธุรตา’’**ติ วุตฺตํฯ ยถา ปน ตชฺชาติเก อุทกสมฺภินฺนฎฺฐาเน ธุรวาหโคณํ ‘‘คณฺหถา’’ติ วทนฺติ, โส ชาณุนา ภูมึ อุปฺปีเฬตฺวาปิ ธุรํ วหติ, ภูมิยํ ปติตุํ น เทติ, เอวเมว วีริยํ กุสลกมฺมกรณฎฺฐาเน ธุรํ น นิกฺขิปติ ปคฺคณฺหาติ, ตสฺมา **‘‘ธุรสมฺปคฺคาโห’’**ติ วุตฺตํฯ ปคฺคหลกฺขเณ อินฺทฎฺฐํ กาเรตีติ **วีริยินฺทฺริยํ**ฯ โกสเชฺช น กมฺปตีติ **วีริยพลํ**ฯ ยาถาวนิยฺยานิกกุสลวายามตาย **สมฺมาวายาโม**ฯ

**ตนฺที**ติ ชาติอาลสิยํฯ **ตนฺทิยนา**ติ ตนฺทิยนากาโรฯ **ตนฺทิมนกตา**ติ ตนฺทิยา อภิภูตจิตฺตตาฯ อลสสฺส ภาโว **อาลสฺยํ,** อาลสฺยายนากาโร **อาลสฺยายนา**ฯ อาลสฺยายิตสฺส ภาโว **อาลสฺยายิตตฺตํ**ฯ อิติ สเพฺพหิ อิเมหิ ปเทหิ กิเลสวเสน กายาลสิยํ กถิตํฯ

**วณฺจนิกา จริยา**ติ วณฺจนิกา กิริยาฯ **มา มํ ชญฺญาติ วาจํ ภาสตี**ติ ชานํเยว ปณฺณตฺตึ วีติกฺกมโนฺต ภิกฺขุ ภาริยํ กโรติ, อมฺหากํ ปน วีติกฺกมฎฺฐานํ นาม นตฺถีติ อุปสโนฺต วิย ภาสติฯ **กาเยน ปรกฺกมตี**ติ ‘‘มยา กตํ อิทํ ปาปกมฺมํ มา เกจิ ชานิํสู’’ติ กาเยน วตฺตํ กโรติฯ วิชฺชมา

นโทสปฏิจฺฉาทนโต จกฺขุโมหนมายา วิยาติ มายา, มายาวิโน ภาโว **มายาวิตา**ฯ กตฺวา ปาปํ ปุน ปฏิจฺฉาทนโต อติ อสฺสรติ เอตาย สโตฺตติ **อจฺจสรา**ฯ กายวาจากิริยาหิ อญฺญถา ทสฺสนโต วเณฺจตีติ **วญฺจนา**ฯ เอตาย สตฺตา นิกโรนฺตีติ **นิกติ,** มิจฺฉา กโรนฺตีติ อโตฺถฯ ‘‘นาหํ เอวํ กโรมี’’ติ ปาปานํ นิกฺขิปนโต **นิกิรณา**ฯ ‘‘นาหํ เอวํ กโรมี’’ติ ปริวชฺชนโต **ปริหรณา**ฯ กายาทีหิ สํวรณโต **คูหนา**ฯ สพฺพโต ภาเคน คูหนา **ปริคูหนา**ฯ ติณปเณฺณหิ วิย คูถํ กายวจีกเมฺมหิ ปาปํ ฉาทิยตีติ **ฉาทนา**ฯ สพฺพโต ภาเคน ฉาทนา **ปริจฺฉาทนา**ฯ น อุตฺตานํ กตฺวา ทเสฺสตีติ **อนุตฺตานีกมฺมํ**ฯ น ปากฏํ กตฺวา ทเสฺสตีติ **อนาวิกมฺมํ**ฯ สุฏฺฐุ ฉาทนา **โวจฺฉาทนา**ฯ กตปาปปฏิจฺฉาทนวเสน ปุนปิ ปาปสฺส กรณโต **ปาปกิริยาฯ อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ กตปฏิจฺฉาทนลกฺขณา มายา นาม วุจฺจติฯ ยาย สมนฺนาคโต ปุคฺคโล ภสฺมาปฏิจฺฉโนฺน วิย องฺคาโร, อุทกปฏิจฺฉโนฺน วิย ขาณุ, ปิโลติกาย ปลิเวฐิตํ วิย จ สตฺถํ โหติฯ **อติเวลํ ทนฺตวิทํสกํ หสตี**ติ ปมาณาติกฺกนฺตํ ทนฺตํ วิวริตฺวา ปเรสํ ทเสฺสตฺวา หาสํ โสมนสฺสํ อุปฺปาเทตฺวา หสติฯ

**กายิกา จ ขิฑฺฑา**ติ กาเยน ปวตฺตา กีฬาฯ เอเสว นโย **วาจสิกาย**ปิฯ **หตฺถีหิปิ กีฬนฺตี**ติ หตฺถีหิ กีฬิตตฺถาย ปุรโต ธาวนอาธาวนปิฏฺฐินิสีทนาทิกีฬฺฐาย กีฬนฺติฯ เอเสว นโย **อสฺสรเถสุ**ปิฯ **อฏฺฐปเทปิ กีฬนฺตี**ติ เอเกกาย ปนฺติยา อฏฺฐ อฏฺฐ ปทานิ อสฺสาติ อฏฺฐปทํ, ตสฺมึ อฏฺฐปเทฯ **ทสปเท**ปิ เอเสว นโยฯ **อากาเสปี**ติ อฏฺฐปททสปเทสุ วิย อากาเสเยว กีฬนฺติฯ **ปริหารปเถปี**ติ ภูมิยํ นานาปถมณฺฑลํ กตฺวา ตตฺถ ปริหริตพฺพปถํ ปริหรนฺตา กีฬนฺติฯ **สนฺติกายปิ กีฬนฺตี**ติ สนฺติกกีฬาย กีฬนฺติ, เอกชฺฌํ ฐปิตา สาริโย วา ปาสาณสกฺขราโย วา อจาเลนฺตา นเขเนว อปเนนฺติ จ อุปเนนฺติ จฯ สเจ ตตฺถ กาจิ จลติ, ปราชโย โหตีติฯ

**ขลิกายา**ติ ชูตผลเก ปาสกกีฬาย กีฬนฺติฯ **ฆฏิกายา**ติ ฆฏิกา วุจฺจติ ทีฆทณฺฑเกน รสฺสทณฺฑกํ ปหรณกีฬา, ตาย กีฬนฺติฯ **สลากหเตฺถนา**ติ ลาขาย วา มญฺชฏฺฐิยา วา ปิโฏฺฐทเกน วา สลากหตฺถํ เตเมตฺวา ‘‘กึ โหตู’’ติ ภูมิยํ วา ภิตฺติยํ วา ตํ ปหริตฺวา หตฺถิอสฺสาทิรูปานิ ทเสฺสนฺตา กีฬนฺติฯ **อเกฺขนา**ติ คุเฬนฯ **ปงฺกจีเรนา**ติ ปงฺกจีรํ วุจฺจติ ปณฺณนาฬิกา, ตํ ธมนฺตา กีฬนฺติฯ **วงฺกเกนา**ติ คามทารกานํ กีฬนเกน ขุทฺทกนงฺคเลนฯ **โมกฺขจิกายา**ติ สมฺปริวตฺตกกีฬาย, อากาเส วา ทณฺฑํ คเหตฺวา ภูมิยํ วา สีสํ ฐเปตฺวา เหฎฺฐุปริยภาเวน ปริวตฺตนฺตา กีฬนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ **จิงฺคุลเกนา**ติ จิงฺคุลกํ วุจฺจติ ตาลปณฺณาทีหิ กตํ วาตปฺปหาเรน ปริพฺภมนจกฺกํ, เตน กีฬนฺติฯ **ปตฺตาฬฺหเกนา**ติ ปตฺตาฬฺหกํ วุจฺจติ ปณฺณนาฬิ, ตาย วาลิกาทีนิ มินนฺตา กีฬนฺติฯ **รถเกนา**ติ ขุทฺทกรเถนฯ **ธนุเกนา**ติ ขุทฺทกธนุนาฯ **อกฺขริกายา**ติ อกฺขริกา วุจฺจติ อากาเส วา ปิฏฺฐิยํ วา อกฺขรชานนกีฬา, ตาย กีฬนฺติฯ **มเนสิกายา**ติ มเนสิกา วุจฺจติ มนสา จินฺติตชานนกีฬา, ตาย กีฬนฺติฯ **ยถาวเชฺชนา**ติ ยถาวชฺชํ วุจฺจติ กาณกุณิขุชฺชาทีนํ ยํ ยํ วชฺชํ, ตํ ตํ ปโยเชตฺวา ทสฺสนกีฬา, ตาย กีฬนฺติฯ **มุขเภริก**นฺติ มุขสเทฺทน เภริ วิย วาทนํฯ **มุขาลมฺพร**นฺติ มุขานุลิตฺตเภริสทฺทกรณํฯ **มุขฑิณฺฑิมก**นฺติ มุเขน ปหตเภริสทฺทกรณํฯ **มุขวลิมก**นฺติ โอฏฺฐมํสํ ชิมฺหํ กตฺวา สทฺทกรณํฯ ‘‘มุขตลิก’’นฺติปิ ปาโฐ, มุขํ ปริวเตฺตตฺวา ธมนํ ฯ **มุขเภรุฬก**นฺติ มุเขน เภริวาทนํฯ **นาฎก**นฺติ อภินยํ ทเสฺสตฺวา อุคฺคณฺหาปนํฯ ‘‘นฏฺฏก’’นฺติปิ ปาโฐฯ **ลาป**นฺติ อุกฺกุฏฺฐิตกรณํฯ **คีต**นฺติ คายนํฯ **ทวกมฺม**นฺติ หสฺสกีฬากรณํฯ **อยํ วาจสิกา ขิฑฺฑา**ติ อยํ กีฬา วาจาย ชาตา วจีทฺวาเร อุปฺปนฺนาฯ

**เกสา จ มสฺสุ จา**ติอาทีสุ เกสานํ กตฺตริกาย ฐานาติริตฺตานิ อกตฺวา กตฺตริกาย เฉทนํ มสฺสูนํ ทาฐิกํ ฐเปตฺวา กปฺปาสนญฺจ เอกโตวณฺฑิกาทิ**มาลา** จ มูลคนฺธาทิ**คนฺธา** จ ฉวิกรณ**วิเลปนา** จฯ คีวาทีสุ ปิฬนฺธน**อาภรณา** จ สีเส ปฏิมุญฺจนปสาธน**ปิฬนฺธนา** จ สรีรนิวาสนวิ

จิตฺร**วตฺถา** จ สํเวลฺลิยพนฺธนปสาธนญฺจฯ ‘‘ปราสน’’นฺติปิ ปาโฐฯ สีสเวฐนปฏิสงฺขาต**เวฐนญฺจ**ฯ

**อุจฺฉาทนา**ทีสุ มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขนฺตทารกานํ สรีรคนฺโธ ทฺวาทสมตฺตวสฺสกาเล นสฺสติ, เตสํ สรีรคนฺธหรณตฺถาย คนฺธจุณฺณาทีหิ อุจฺฉาเทนฺติ, เอวรูปํ **อุจฺฉาทนํ** น วฏฺฏติฯ ปุญฺญวนฺเต ปน ทารเก อูรูสุ นิปชฺชาเปตฺวา เตเลน มกฺเขตฺวา หตฺถปาทอูรุนาภิอาทีนํ สณฺฐานสมฺปาทนตฺถํ ปริมทฺทนฺติ, เอวรูปํ **ปริมทฺทนํ** น วฏฺฏติฯ

**นฺหาปน**นฺติ เตสํเยว ทารกานํ คนฺธาทีหิ นฺหาปนํฯ **สมฺพาหน**นฺติ มหามลฺลานํ วิย หตฺถปาเท มุคฺคราทีหิ ปหริตฺวา พาหุวฑฺฒนํฯ **อาทาส**นฺติ ยํกิญฺจิ อาทาสํ ปริหริตุํ น วฏฺฏติฯ **อญฺชนํ** อลงฺการญฺชนเมวฯ **มาลา**ติ พทฺธมาลา วา อพทฺธมาลา วาฯ **วิเลปน**นฺติ ยํกิญฺจิ ฉวิราคกรณํฯ **มุขจุณฺณกํ มุขเลปน**นฺติ มุเข กาฬปีฬกาทีนํ หรณตฺถาย มตฺติกากกฺกํ เทนฺติฯ เตน โลหิเต จลิเต สาสปกกฺกํ เทนฺติ, เตน โทเส ขาทิเต ติลกกฺกํ เทนฺติ, เตน โลหิเต สนฺนิสินฺเน หลิทฺทิกกฺกํ เทนฺติ, เตน ฉวิวณฺเณ อารูเฬฺห มุขจุณฺณเกน มุขํ จุณฺเณนฺติ, ตํ สพฺพํ น วฏฺฏติฯ

**หตฺถพนฺธา**ทีสุ หตฺเถ วิจิตฺรสงฺขกปาลาทีนิ พนฺธิตฺวา วิจรนฺติ, ตํ วา อญฺญํ วา สพฺพมฺปิ หตฺถาภรณํ น วฏฺฏติฯ อปเร สิขํ พนฺธิตฺวา วิจรนฺติ, สุวณฺณจีรกมุตฺตาวฬิอาทีหิ จ ตํ ปริกฺขิปนฺติ, ตํ สพฺพํ น วฏฺฏติฯ อปเร จตุหตฺถทณฺฑํ วา อญฺญํ วา ปน อลงฺกตทณฺฑกํ คเหตฺวา วิจรนฺติ, ตถา อิตฺถิปุริสรูปาทิวิจิตฺตํ เภสชฺชนาฬิกํ สุปริกฺขิตฺตํ วามปเสฺส โอลเคนฺติ, อปเร อเนกจิตฺรโกสํ อติติขิณํ อสึ, ปญฺจวณฺณสุตฺตสิพฺพิตํ มกรทนฺตกาทิวิจิตฺตํ ฉตฺตํ, สุวณฺณรชตาทิวิจิตฺรา โมรปิญฺฉาทิปริกฺขิตฺตา อุปาหนา, เกจิ รตนมตฺตายามํ จตุรงฺคุลวิตฺถตํ เกสนฺตปริเจฺฉทํ ทเสฺสตฺวา เมฆมุเข วิชฺชุลตํ วิย นลาเฏ อุณฺหีสปฏฺฏํ พนฺธิตฺวา จูฬามณึ ธาเรนฺติ, จามรวาลพีชนึ ธาเรนฺติ, ตํ สพฺพํ น วฏฺฏติฯ

**อิมสฺส วา ปูติกายสฺสา**ติ อิมสฺส จาตุมหาภูตมยสฺส กุณปสรีรสฺสฯ **เกฬนา**ติ กีฬาปนาฯ **ปริเกฬนา**ติ สพฺพโต ภาเคน กีฬาปนาฯ **เคธิตตา**ติ อภิกงฺขิตตาฯ **เคธิตตฺต**นฺติ คิทฺธภาโว อภิกงฺขิตภาโวฯ **จปลตา**ติ อลงฺการกรณํฯ **จาปลฺย**นฺติ จปลภาวํฯ

**สวิภูส**นฺติอาทีสุ วิภูสาย สห สวิภูสํฯ ฉวิราคกรณสงฺขาเตน ปริวาเรน สห **สปริวารํ**ฯ ปริภเณฺฑน สห **สปริภณฺฑํ**ฯ ปริกฺขาเรน สห **สปริกฺขารํ**ฯ

**๑๖๒**. **อาถพฺพณ**นฺติ อาถพฺพณิกมนฺตปฺปโยคํฯ **สุปิน**นฺติ สุปินสตฺถํฯ **ลกฺขณ**นฺติ มณิลกฺขณาทิํฯ **โน วิทเห**ติ นปฺปโยเชยฺยฯ **วิรุตญฺจา**ติ มิคาทีนํ วเสฺสตฺวา วสฺสิตํฯ

**อาถพฺพณิกา**ติ ปรูปฆาตมนฺตชานนกาฯ **อาถพฺพณํ ปโยเชนฺตี**ติ อาถพฺพณิกา กิร สตฺตาหํ อโลณกํ ภุญฺชิตฺวา ทเพฺพ อตฺถริตฺวา ปถวิยํ สยมานา ตปํ จริตฺวา สตฺตเม ทิวเส สุสานภูมิํ สเชฺชตฺวา สตฺตเม ปเท ฐตฺวา หตฺถํ วเฏฺฏตฺวา วเฏฺฏตฺวา มุเขน วิชฺชํ ปริชปฺปนฺติ, อถ เตสํ กมฺมํ สมิชฺฌติฯ เอวรูปํ สนฺธาย **‘‘อาถพฺพณํ ปโยเชนฺตี’’**ติ อาหฯ ตตฺถ **ปโยเชนฺตี**ติ ยุตฺตปฺปยุตฺตา โหนฺติฯ **นคเร วา รุเทฺธ**ติ นคเร สมนฺตโต รุนฺธิตฺวา อาวริตฺวา คหิเตฯ **สงฺคาเม วา ปจฺจุปฏฺฐิเต**ติ รเณ อุปคนฺตฺวา ฐิเตฯ **ปจฺจตฺถิเกสุ ปจฺจามิเตฺตสู**ติ ปฏาณีภูเตสุ เวรีสุฯ **อีติํ อุปฺปาเทนฺตี**ติ สรีรจลนํ กมฺปนํ, ตสฺส อุปฺปาทนํ กโรนฺติฯ **อุปทฺทว**นฺติ กายปีฬนํ กโรนฺติฯ **โรค**นฺติ พฺยาธิํฯ **ปชฺชรก**นฺติ ชรํฯ **สูล**นฺติ อุทฺธุมาตกํฯ **วิสูจิก**นฺติ วิชฺฌนํฯ **ปกฺขนฺทิก**นฺติ โลหิตปกฺขนฺทิกํฯ **กโรนฺตี**ติ อุปฺปาเทนฺติฯ

**สุปินปาฐกา**ติ สุปินพฺยากรณกาฯ **อาทิสนฺตี**ติ พฺยากโรนฺติฯ **โย ปุพฺพณฺหสมยํ สุปินํ ปสฺสตี**ติอาทีสุ อจฺจนฺตสํโยเค อุปโยควจนํ, ปุพฺพณฺหสมเยติ อโตฺถฯ **เอวํ วิปาโก โหตี**ติ อิฏฺฐานิฏฺฐวเสน เอวรูโป วิปาโก โหติฯ **อวกุชฺช นิปโนฺน**ติ อโธมุโข หุตฺวา นิปโนฺน ปสฺสติฯ เอวํ สุปินปาฐกา สุปินํ อาทิสนฺติฯ

ตญฺจ ปน สุปินํ ปสฺสโนฺต จตูหิ การเณหิ ปสฺสติ ธาตุโกฺขภโต วา อนุภูตปุพฺพโต วา เทวโตปสํหารโต วา ปุพฺพนิมิตฺตโต วาติฯ ตตฺถ ปิตฺตาทีนํ โขภกรณปจฺจยโยเคน ขุภิตธาตุโก **ธาตุโกฺขภโต** สุปินํ ปสฺสติ, ปสฺสโนฺต จ นานาวิธํ สุปินํ ปสฺสติฯ **อนุภูตปุพฺพโต** ปสฺสโนฺต ปุเพฺพ อนุภูตปุพฺพํ อารมฺมณํ ปสฺสติฯ **เทวโตปสํหารโต** ปสฺสโนฺต เทวตานํ อานุภาเวน อารมฺมณานิ ปสฺสติฯ **ปุพฺพนิมิตฺตโต** ปสฺสโนฺต ปุญฺญาปุญฺญวเสน อุปฺปชฺชิตุกามสฺส อตฺถสฺส วา อนตฺถสฺส วา ปุพฺพนิมิตฺตภูตํ สุปินํ ปสฺสติ ฯ ตตฺถ ยํ ธาตุโกฺขภโต อนุภูตปุพฺพโต จ สุปินํ ปสฺสติ, น ตํ สจฺจํ โหติฯ ยํ เทวโตปสํหารโต ปสฺสติ, ตํ สจฺจํ วา โหติ อลิกํ วาฯ กุทฺธา หิ เทวตา อุปาเยน วินาเสตุกามา วิปรีตมฺปิ กตฺวา ทเสฺสนฺติฯ ยํ ปน ปุพฺพนิมิตฺตโต ปสฺสติ, ตํ เอกนฺตสจฺจเมว โหติฯ เอเตสํ จตุนฺนํ มูลการณานํ สํสคฺคเภทโตปิ สุปินเภโท โหติเยวฯ ตญฺจ ปเนตํ จตุพฺพิธํ สุปินํ เสกฺขปุถุชฺชนาว ปสฺสนฺติ อปฺปหีนวิปลฺลาสตฺตาฯ อเสกฺขา น ปสฺสนฺติ ปหีนวิปลฺลาสตฺตาฯ

กึ ปเนตํ ปสฺสโนฺต สุโตฺต ปสฺสติ, อุทาหุ ปฏิพุโทฺธ, อุทาหุ เนว สุโตฺต น ปฏิพุโทฺธติ? กิเญฺจตฺถ – ยทิ ตาว สุโตฺต ปสฺสติ, อภิธมฺมวิโรโธ อาปชฺชติฯ ภวงฺคจิเตฺตน หิ สุปติ, ตํ รูปนิมิตฺตาทิอารมฺมณํ ราคาทิสมฺปยุตฺตํ วา น โหติ, สุปินํ ปสฺสนฺตสฺส จ อีทิสานิ จิตฺตานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ อถ ปฏิพุโทฺธ ปสฺสติ, วินยวิโรโธ อาปชฺชติฯ ยญฺหิ ปฏิพุโทฺธ ปสฺสติ, ตํ สโพฺพหาริกจิเตฺตน ปสฺสติ, สโพฺพหาริกจิเตฺตน จ กเต วีติกฺกเม อนาปตฺติ นาม นตฺถิ, สุปินํ ปสฺสเนฺตน ปน กเต วีติกฺกเม เอกนฺตํ อนาปตฺติ เอวฯ อถ เนว สุโตฺต น ปฏิพุโทฺธ ปสฺสติ, โก นาม ปสฺสติฯ เอวญฺจ สติ สุปินสฺส อภาโวว อาปชฺชติ, น อภาโวฯ กสฺมา? ยสฺมา กปินิทฺทาปเรโต ปสฺสติฯ วุตฺตเญฺหตํ – ''มชฺฌูปคโต, มหาราช, กปินิทฺทาปเรโต สุปินํ ปสฺสตี''ติ (มิ. ป. ๕.๓.๕)ฯ

**กปินิทฺทาปเรโต**ติ มกฺกฏนิทฺทาย ยุโตฺตฯ ยถา หิ มกฺกฏสฺส นิทฺทา ลหุปริวตฺตา โหติ, เอวํ ยา นิทฺทา ปุนปฺปุนํ กุสลาทิจิตฺตโวกิณฺณตฺตา ลหุวิปริวตฺตาฯ ยสฺสา ปวตฺติยํ ปุนปฺปุนํ ภวงฺคโต อุตฺตรณํ โหติ, ตาย ยุโตฺต สุปินํ ปสฺสติฯ เตนายํ สุปิโน กุสโลปิ โหติ อกุสโลปิ อพฺยากโตปิฯ ตตฺถ สุปินเนฺต เจติยวนฺทนธมฺมสฺสวนธมฺมเทสนาทีนิ กโรนฺตสฺส กุสโล, ปาณาติปาตาทีนิ กโรนฺตสฺส อกุสโล, ทฺวีหิ อเนฺตหิ มุโตฺต อาวชฺชนตทารมฺมณกฺขเณ อพฺยากโตติ เวทิตโพฺพฯ สุวายํ ทุพฺพลวตฺถุกตฺตา เจตนาย ปฏิสนฺธึ อากฑฺฒิตุํ อสมโตฺถ, ปวเตฺต ปน อเญฺญหิ กุสลากุสเลหิ อุปตฺถมฺภิโต วิปากํ เทติฯ

**มณิลกฺขณา**ทีสุ เอวรูโป มณิ ปสโตฺถ, เอวรูโป อปสโตฺถ, สามิโน อาโรคฺยอิสฺสริยาทีนํ เหตุ โหติ, น โหตีติ เอวํ วณฺณสณฺฐานาทิวเสน มณิอาทีนํ ลกฺขณํ อาทิสนฺตีติ อโตฺถฯ ตตฺถ **อาวุธลกฺขณ**นฺติ ฐเปตฺวา อสิอาทีนิ อวเสสํ อาวุธํ ฯ **อิตฺถิลกฺขณา**ทีนิปิ ยมฺหิ กุเล อิตฺถิปุริสาทโย วสนฺติ, ตสฺส วุทฺธิหานิวเสเนว เวทิตพฺพานิฯ **อชลกฺขณา**ทีสุ ปน ''เอวรูปานํ อชาทีนํ มํสํ ขาทิตพฺพํ, เอวรูปานํ น ขาทิตพฺพ''นฺติ อยมฺปิ วิเสโส เวทิตโพฺพฯ

อปิ เจตฺถ โคธาย ลกฺขเณ จิตฺตกมฺมปิฬนฺธนาทีสุปิ ''เอวรูปาย โคธาย สติ อิทํ นาม โหตี''ติ อยมฺปิ วิเสโส เวทิตโพฺพฯ **กณฺณิกาลกฺขณํ** ปิฬนฺธนกณฺณิกายปิ เคหกณฺณิกายปิ

วเสน เวทิตพฺพํฯ **กจฺฉปลกฺขณ**มฺปิ โคธลกฺขณสทิสเมวฯ **มิคลกฺขณํ** สพฺพสงฺคาหิกํ สพฺพจตุปฺปทานํ ลกฺขณวเสน วุตฺตํฯ **เอวํ ลกฺขณปาฐกา ลกฺขณํ อาทิสนฺตี**ติ เอวํ ลกฺขณสตฺถวาจกา ลกฺขณํ อาทิสนฺติ กเถนฺติฯ

**นกฺขตฺตานี**ติ กตฺติกาทีนิ อฏฺฐวีสติ นกฺขตฺตานิฯ **อิมินา นกฺขตฺเตน ฆรปฺปเวโส กาตโพฺพ**ติ เคหปฺปเวสมงฺคลํ กาตพฺพํฯ **มกุฏํ พนฺธิตพฺพ**นฺติ ปสาธนมงฺคลํ กาตพฺพํฯ **วาเรยฺย**นฺติ ''อิมสฺส ทารกสฺส อสุกกุลโต อสุกนกฺขตฺเตน ทาริกํ อาเนถา''ติ อาวาหกรณญฺจ ''อิมํ ทาริกํ อสุกสฺส นาม ทารกสฺส อสุกนกฺขตฺเตน เทถ, เอวํ เอเตสํ วุฑฺฒิ ภวิสฺสตี''ติ วิวาหกรณญฺจ วตฺวา วาเรยฺยสงฺขาตํ อาวาหวิวาหมงฺคลํ กาตพฺพนฺติ อาทิสนฺติฯ **พีชนีหาโร**ติ พีชานํ วปฺปตฺถาย พหิ นีหรณํฯ ''นิหโร''ติปิ ปาฬิฯ **มิควากฺก**นฺติ อิทํ สพฺพสงฺคาหิกนามํ, สพฺพสกุณจตุปฺปทานํ รุตญฺาณวเสเนว วุตฺตํฯ **มิควากฺกปาฐกา**ติ สกุนฺตจตุปฺปทานํ สทฺทพฺยากรณกาฯ **มิควากฺกํ อาทิสนฺตี**ติ เตสํ สทฺทํ สุตฺวา พฺยากโรนฺติฯ **รุต**นฺติ สทฺทํฯ ''รุท''นฺติ วา ปาฬิฯ **วสฺสิต**นฺติ วาจํฯ **คพฺภกรณียา**ติ วินสฺสมานสฺส คพฺภสฺส ปุน อวินาสาย โอสธทาเนน คพฺภสณฺฐานการกาฯ คโพฺภ หิ วาเตน ปาณเกหิ กมฺมุนา จาติ ตีหิ การเณหิ วินสฺสติฯ ตตฺถ วาเตน วินสฺสเนฺต วาตวินาสนํ สีตลํ เภสชฺชํ เทติฯ ปาณเกหิ วินสฺสเนฺต ปาณกานํ ปฏิกมฺมํ กโรติฯ กมฺมุนา วินสฺสเนฺต ปน พุทฺธาปิ ปฏิพาหิตุํ น สโกฺกนฺติฯ ตสฺมา น ตํ อิธ คหิตํฯ **สาลากิย**นฺติ สลากเวชฺชกมฺมํฯ **สลฺลกตฺติย**นฺติ สลฺลกตฺตเวชฺชกมฺมํฯ **กายติกิจฺฉ**นฺติ มูลเภสชฺชาทีนิ โยเชตฺวา กายติกิจฺฉเวชฺชกมฺมํฯ **ภูติย**นฺติ ภูตเวชฺชกมฺมํฯ **โกมารภจฺจ**นฺติ โกมารกเวชฺชกมฺมํฯ **กุหา**ติ วิมฺหาปกาฯ **ถทฺธา**ติ ทารุกฺขนฺธํ วิย ถทฺธสรีราฯ **ลปา**ติ ปจฺจยปฏิพทฺธวจนกาฯ **สิงฺคี**ติ มณฺฑนปกติกาฯ **อุนฺนฬา**ติ อุคฺคตมานนฬาฯ **อสมาหิตา**ติ อุปจารปฺปนาสมาธิวิรหิตาฯ

**น คเณฺหยฺยา**ติอาทีสุ อุเทฺทสคฺคหณวเสน **น คเณฺหยฺย**ฯ สชฺฌายวเสน **น อุคฺคเณฺหยฺย**ฯ จิเตฺต ฐปนวเสน **น ธาเรยฺย**ฯ สมีปํ กตฺวา ฐปนวเสน **น อุปธาเรยฺย**ฯ อุปปริกฺขาวเสน **น อุปลเกฺขยฺย**ฯ อเญฺญสํ วาจนวเสน **นปฺปโยเชยฺย**ฯ

**๑๖๓**. **เปสุณิย**นฺติ เปสุญฺญํฯ เสสนิเทฺทโส จ วุตฺตโตฺถเยวฯ

**๑๖๔**. **กยวิกฺกเย**ติ ปญฺจหิ สหธมฺมิเกหิ สทฺธิํ วญฺจนวเสน วา อุทยปตฺถนาวเสน วา น ติเฏฺฐยฺยฯ **อุปวาทํ ภิกฺขุ น กเรยฺยา**ติ อุปวาทกเร กิเลเส อนิพฺพเตฺตโนฺต อตฺตนิ ปเรหิ สมณพฺราหฺมเณหิ อุปวาทํ น ชเนยฺยฯ **คาเม จ นาภิสเชฺชยฺยา**ติ คาเม จ คิหิสํสคฺคาทีหิ นาภิสเชฺชยฺยฯ **ลาภกมฺยา ชนํ น ลปเยยฺยา**ติ ลาภกามตาย ชนํ น ลปเยยฺยฯ

**เย กยวิกฺกยา วินเย ปฏิกฺขิตฺตา**ติ เย ทานปฏิคฺคหณวเสน กยวิกฺกยสิกฺขาปเท (ปารา. ๕๙๓ อาทโย) น วฏฺฏตีติ ปฏิกฺขิตฺตา, อิธาธิเปฺปตํ กยวิกฺกยํ ทเสฺสตุํ **''ปญฺจนฺนํ สทฺธิํ ปตฺตํ วา จีวรํ วา''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปญฺจนฺนํ สทฺธิ**นฺติ ปญฺจหิ สหธมฺมิเกหิ สหฯ ปญฺจ สหธมฺมิกา นาม ภิกฺขุภิกฺขุนีสิกฺขมานสามเณรสามเณริโยฯ **วญฺจนิยํ วา**ติ ปฏิรูปกํ ทเสฺสตฺวา วญฺจนิยํ วาฯ **อุทยํ วา ปตฺถยโนฺต**ติ วุฑฺฒิํ ปเตฺถโนฺต วาฯ **ปริวเตฺตตี**ติ ปริวตฺตนํ กโรติฯ

**อิทฺธิมโนฺต**ติ อิชฺฌนปภาววโนฺตฯ **ทิพฺพจกฺขุกา**ติ ทิพฺพสทิสญาณจกฺขุกาฯ อถ วา ทิพฺพวิหารสนฺนิสฺสเยน ลทฺธญาณจกฺขุกาฯ **ปรจิตฺตวิทุโน**ติ อตฺตโน จิเตฺตน ปเรสํ จิตฺตชานนกาฯ **เต ทูรโตปิ ปสฺสนฺตี**ติ เอกโยชนโตปิ โยชนสตโตปิ โยชนสหสฺสโตปิ โยชนสต

สหสฺสโตปิ จกฺกวาฬโตปิ เทฺวตีณิจตฺตาริปญฺจทสวีสติจตฺตาลีสสหสฺสโตปิ ตโต อติเรกโตปิ จกฺกวาฬโต ปสฺสนฺติ ทกฺขนฺติฯ **อาสนฺนาปิ น ทิสฺสนฺตี**ติ สมีเป ฐิตาปิ นิสินฺนาปิ น ปญฺญายนฺติฯ **เจตสาปิ จิตฺตํ ปชานนฺตี**ติ อตฺตโน จิเตฺตนาปิ ปเรสํ จิตฺตํ ปชานนฺติฯ **เทวตาปิ โข สนฺติ อิทฺธิมนฺตินิโย**ติ เทวตาปิ เอวํ สํวิชฺชนฺติ อิชฺฌนปภาววนฺตินิโยฯ **ปรจิตฺตวิทุนิโย**ติ ปเรสํ จิตฺตํ ชานนฺติโยฯ **โอฬาริเกหิ วา กิเลเสหี**ติ กายทุจฺจริตาทิเกหิ วา อุปตาเปหิฯ **มชฺฌิเมหิ วา**ติ กามวิตกฺกาทิเกหิ วาฯ **สุขุเมหิ วา**ติ ญาติวิตกฺกาทิเกหิ วาฯ กายทุจฺจริตาทโย กมฺมปถวเสน , กามวิตกฺกาทโย วฏฺฏมูลกกิเลสวเสน เวทิตพฺพาฯ

**ญาติวิตกฺกา**ทีสุ ‘‘มยฺหํ ญาตโย สุขชีวิโน สมฺปตฺติยุตฺตา’’ติ เอวํ ปญฺจกามคุณสนฺนิสฺสิเตน เคหสนฺนิสฺสิตเปเมน ญาตเก อารพฺภ อุปฺปนฺนวิตโกฺก **ญาติวิตโกฺก**ฯ ‘‘มยฺหํ ญาตโย ขยํ คตา วยํ คตา สทฺธา ปสนฺนา’’ติ เอวํ ปวโตฺต ปน ญาติวิตโกฺก นาม น โหติฯ

‘‘อมฺหากํ ชนปโท สุภิโกฺข สมฺปนฺนสโสฺส’’ติ ตุฏฺฐมานสสฺส เคหสฺสิตเปมวเสน อุปฺปนฺนวิตโกฺก **ชนปทวิตโกฺก**ฯ ‘‘อมฺหากํ ชนปเท มนุสฺสา สทฺธา ปสนฺนา ขยํ คตา วยํ คตา’’ติ เอวํ ปวโตฺต ปน ชนปทวิตโกฺก นาม น โหติฯ

อมรตฺตาย วิตโกฺก, อมโร วา วิตโกฺกติ **อมรวิตโกฺก**ฯ ตตฺถ อุกฺกุฏิกปฺปธานาทีหิ ทุเกฺขนิชิเณฺณ สมฺปราเย อตฺตา สุขี โหติฯ **อมโร**ติ ทุกฺกรการิกํ กโรนฺตสฺส ตาย ทุกฺกรการิกาย ปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก อมรตฺตาย วิตโกฺก นามฯ ทิฏฺฐิคติโก ปน ‘‘สสฺสตํ วเทสี’’ติอาทีนิ ปุโฏฺฐ ‘‘เอวนฺติปิ เม โน, ตถาติปิ เม โน, อญฺญถาติปิ เม โน, โนติปิ เม โน, โน โนติปิ เม โน’’ติ วิเกฺขปํ อาปชฺชติ, ตสฺส โส ทิฏฺฐิคตปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก, ยถา อมโร นาม มโจฺฉ อุทเก คเหตฺวา มาเรตุํ น สกฺกา, อิโต จิโต จ ธาวติ คาหํ น คจฺฉติ, เอวเมว เอกสฺมิํ ปเกฺข อสณฺฐหนโต น มรตีติ อมโร นาม โหติ, ตํ ทุวิธมฺปิ เอกโต กตฺวา ‘‘อมรวิตโกฺก’’ติ วุตฺตํฯ

**ปรานุทฺทยตาปฏิสญฺญุโตฺต**ติ อนุทฺทยตาปฏิรูปเกน เคหสฺสิตเปเมน ปฏิสํยุโตฺตฯ อุปฏฺฐาเกสุ นนฺทเกสุ โสจเนฺตสุ จ เตหิ สทฺธิํ ทิคุณํ นนฺทติ ทิคุณํ โสจติ, เตสุ สุขิเตสุ ทิคุณํ สุขิโต โหติ, ทุกฺขิเตสุ ทิคุณํ ทุกฺขิโต โหติฯ อุปฺปเนฺนสุ กิจฺจกรณีเยสุ อตฺตนา โวโยคํ อาปชฺชติฯ ตานิ ตานิ กิจฺจานิ สาเธโนฺต ปณฺณตฺติํ วีติกฺกมติ, สเลฺลขํ โกเปติฯ โย ตสฺมิํ สํสฏฺฐวิหาเร ตสฺมิํ วา โวโยคาปชฺชเน เคหสฺสิโต วิตโกฺก, อยํ ปรานุทฺทยตาปฏิสญฺญุโตฺต วิตโกฺก นามฯ

**ลาภสกฺการสิโลกปฏิสญฺญุโตฺต**ติ จีวราทิลาเภน เจว สกฺกาเรน จ กิตฺติสเทฺทน จ สทฺธิํ อารมฺมณกรณวเสน ปฏิสญฺญุโตฺตฯ **อนวญฺญตฺติปฏิสญฺญุโตฺต**ติ ‘‘อโห วต มํ ปเร น อวชาเนยฺยุํ, น โสเธตฺวา วิโสเธตฺวา กเถยฺยุ’’นฺติ เอวํ อนวญฺญาตภาวปตฺถนาย สทฺธิํ อุปฺปชฺชนกวิตโกฺก ฯ โส ตสฺมิํ ‘‘มา มํ ปเร อวชานิํสู’’ติ อุปฺปเนฺน วิตเกฺก ปญฺจกามคุณสงฺขาตเคหนิสฺสิโต หุตฺวา อุปฺปนฺนวิตโกฺก อนวญฺญตฺติปฏิสญฺญุโตฺต วิตโกฺกฯ

**ตตฺร ตตฺร สชฺชตี**ติ เตสุ เตสุ อารมฺมเณสุ ลคฺคติฯ **ตตฺร ตตฺร คณฺหาตี**ติ วุตฺตปฺปการํ อารมฺมณํ ปวิสติฯ **พชฺฌตี**ติ เตหิ เตหิ อารมฺมเณหิ สทฺธิํ พชฺฌติ เอกีภวติฯ **อนยพฺยสน**นฺติ ตตฺถ ตตฺถ อวฑฺฒิํ วินาสํฯ **อาปชฺชตี**ติ ปาปุณาติฯ

**อามิสจกฺขุกสฺสา**ติ จีวราทิอามิสโลลสฺสฯ **โลกธมฺมครุกสฺสา**ติ โลกุตฺตรธมฺมํ มุญฺจิตฺวา รูปาทิโลกธมฺมเมว ครุํ กตฺวา จรนฺตสฺสฯ **อาลปนา**ติ วิหารํ อาคตมนุเสฺส ทิสฺวา ‘‘กิมตฺ

ถาย โภโนฺต อาคตา, กึ ภิกฺขู นิมเนฺตตุํ, ยทิ เอวํ คจฺฉถ, อหํ ปจฺฉโต ภิกฺขู คเหตฺวา อาคจฺฉามี''ติ เอวํ อาทิโตว ลปนาฯ อถ วา อตฺตานํ อุปเนตฺวา ''อหํ ติโสฺส, มยิ ราชา ปสโนฺน, มยิ อสุโก จ อสุโก จ ราชมหามโตฺต ปสโนฺน''ติ เอวํ อตฺตุปนายิกา ลปนาติ **อาลปนาฯ ลปนา**ติ ปุฏฺฐสฺส สโต วุตฺตปฺปการเมว ลปนํฯ

**สลฺลปนา**ติ คหปติกานํ อุกฺกณฺฐเน ภีตสฺส โอกาสํ ทตฺวา สุฏฺฐุ ลปนาฯ **อุลฺลปนา**ติ ''มหากุฏุมฺพิโก มหานาวิโก มหาทานปตี''ติ เอวํ อุทฺธํ กตฺวา ลปนาฯ **สมุลฺลปนา**ติ สพฺพโต ภาเคน อุทฺธํ กตฺวา ลปนาฯ **อุนฺนหนา**ติ ''อุปาสกา ปุเพฺพ อีทิเส กาเล นวทานํ เทถ, อิทานิ กึ น เทถา''ติ เอวํ ยาว ''ทสฺสาม ภเนฺต, โอกาสํ น ลภามา''ติอาทีนิ วทนฺติ, ตาว อุทฺธํ อุทฺธํ นหนา, เวฐนาติ วุตฺตํ โหติฯ อถ วา อุจฺฉุหตฺถํ ทิสฺวา ''กุโต อาภตํ อุปาสกา''ติ ปุจฺฉติฯ อุจฺฉุเขตฺตโต ภเนฺตติฯ กึ ตตฺถ อุจฺฉุ มธุรนฺติฯ ขาทิตฺวา ภเนฺต ชานิตพฺพนฺติฯ น อุปาสกา ''ภิกฺขุสฺส อุจฺฉุํ เทถา''ติ วตฺตุํ วฏฺฏตีติ ยา เอวรูปา นิเพฺพเฐนฺตสฺสปิ นิเวฐนกถา, สา **อุนฺนหนาฯ** สพฺพโต ภาเคน ปุนปฺปุนํ อุนฺนหนา **สมุนฺนหนาฯ อุกฺกาจนา**ติ ''เอตํ กุลํ มํเยว ชานาติ, สเจ เอตฺถ เทยฺยธโมฺม อุปฺปชฺชติ, มยฺหํเยว เทตี''ติ เอวํ อุกฺขิปิตฺวา กาจนา อุกฺกาจนา, อุทฺทีปนาติ วุตฺตํ โหติฯ สพฺพโต ภาเคน ปน ปุนปฺปุนํ อุกฺกาจนา **สมุกฺกาจนาฯ อนุปฺปิยภาณิตา**ติ ปจฺจยวเสน ปุนปฺปุนํ ปิยวจนภณนาฯ **สณฺหวาจตา**ติ มุทุวจนตาฯ **สขิลวาจตา**ติ มนุทปมาณยุตฺตวจนตา สิถิลวจนตา วาฯ **สิถิลวาจตา**ติ อลฺลียวจนตาฯ **อผรุสวาจตา**ติ มธุรวจนตาฯ

**ปุราณํ มาตาเปตฺติก**นฺติ ปุเร อุปฺปนฺนํ มาตาปิตูนํ สนฺตกํฯ **อนฺตรหิต**นฺติ ปฏิจฺฉนฺนํ ติโรภูตํ ฯ **ญายามี**ติ ปากโฏ โหมิฯ **อสุกสฺส กุลูปโก**ติ อสุกสฺส อมจฺจสฺส กุลปยิรุปาสโกฯ **อสุกายา**ติ อสุกาย อุปาสิกายฯ **มํ อุชฺฌิตฺวา**ติ มํ วิสฺสชฺชิตฺวาฯ

**๑๖๕. ปยุตฺต**นฺติ จีวราทีหิ สมฺปยุตฺตํ, ตทตฺถํ วา ปโยชิตํฯ **อิมิสฺสา คาถาย นิเทฺทโส สโพฺพ เหฏฺฐา วุตฺตนโยวฯ**

**๑๖๖**. โมสวเชฺช น นิเยฺยถา**ติ มุสาวาเท น นิเยฺยถฯ**ชีวิเตนา**ติ ชีวิกายฯ**

**สโฐ**ติ อสนฺตคุณทีปนโต น สมฺมา ภาสิตาฯ สพฺพโต ภาเคน สโฐ **ปริสโฐฯ ยํ ตตฺถา**ติ ยํ ตสฺมึ ปุคฺคเลฯ **สฐ**นฺติ อสนฺตคุณทีปนํ เกราฏิยํฯ **สฐตา**ติ สฐากาโรฯ **สาเฐยฺย**นฺติ สฐภาโวฯ **กกฺกรตา**ติ ปทุมนาฬสฺส วิย อปรามสนกฺขโม ผรุสภาโวฯ **กกฺกริย**นฺติปิ ตเสฺสว เววจนํฯ **ปริกฺขตฺตตา ปาริกฺขตฺติย**นฺติ ปทหุวเยน นิขณิตฺวา ฐปิตํ วิย ทฬฺหเกราฏิยํ วุตฺตํฯ เกจิ ปน ''**กกฺกรตา**ติ สมฺภาวยิตฺวา วจนํฯ **กกฺกริย**นฺติ สมฺภาวยิตฺวา วจนภาโวฯ **ปริกฺขตฺตตา**ติ อลงฺกรณากาโรฯ **ปาริกฺขตฺติย**นฺติ อลงฺกรณภาโว''ติ อตฺถํ วณฺณยนฺติฯ **อิทํ วุจฺจตี**ติ อิทํ อตฺตโน อวิชฺชมานคุณปฺปกาสนลกฺขณํ สาเฐยฺยํ นาม วุจฺจติฯ เยน สมนฺนาคตสฺส ปุคฺคลสฺส กุจฺฉึ วา ปิฏฺฐึ วา ชานิตุํ น สกฺกาฯ

> ''วาเมน สูกโร โหติ, ทกฺขิเณน อชามิโค;
> สเรน เนลโก โหติ, วิสาเณน ชรคฺคโว''ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒๙๖; วิภ. อฏฺฐ. ๘๙๔) –

เอวํ วุตฺตยกฺขสูกรสทิโส โหติฯ **อติมญฺญตี**ติ อติกฺกมิตฺวา มญฺญติฯ

**กึ ปนายํ พหุลาชีโว**ติ อยํ ปน ปุคฺคโล โก นาม พหุลาชีวโกฯ **สพฺพํ สํภกฺขตี**ติ ลทฺธํ สพฺพํ ขาทติฯ **อปฺปปุโญฺญ**ติ มนฺทปุโญฺญฯ **อเปฺปสโกฺข**ติ ปริวารวิรหิโตฯ **ปญฺญาสมฺปโนฺน**ติ สมฺปนฺนปโญฺญ ปริปุณฺณปโญฺญฯ **ปญฺหํ วิสฺสเชฺชตี**ติ ปญฺหํ กเถติ พฺยากโรติฯ

**๑๖๗. สุตฺวา รุสิโต พหุํ วาจํ, สมณานํ วา ปุถุชนาน**นฺติ รุสิโต ฆฎฺฎิโต ปเรหิ เตสํ สมณานํ วา ขตฺติยาทิเภทานํ วา อเญฺญสํ ปุถุชนานํ พหุมฺปิ อนิฎฺฐํ วาจํ สุตฺวาฯ **น ปฎิวชฺชา**ติ น ปฎิวเทยฺยฯ กึ การณา? **น หิ สโนฺต ปฎิเสนึ กโรนฺติ**ฯ

**กกฺขเฬนา**ติ ทารุเณนฯ **สโนฺต**ติ นิพฺพุตกิเลสาฯ **ปฎิเสนิ**นฺติ ปฎิสตฺตุํฯ **ปฎิมลฺล**นฺติ ปฎิโยธํฯ **ปฎิกณฺฎก**นฺติ ปฎิเวรึฯ **ปฎิปกฺข**นฺติ กิเลสปฎิปกฺขํ, กิเลสวเสน สงฺคํ น กโรนฺตีติ อโตฺถฯ

**๑๖๘. เอตญฺจ ธมฺมมญฺญายา**ติ สพฺพเมตํ ยถาวุตฺตํ ธมฺมํ ญตฺวาฯ **วิจิน**นฺติ วิจินโนฺตฯ **สนฺตีติ นิพฺพุตึ ญตฺวา**ติ นิพฺพุตึ ราคาทีนํ สนฺตีติ ญตฺวาฯ

**สมญฺจา**ติ กายสุจริตาทึฯ **วิสมญฺจา**ติ กายทุจฺจริตาทึฯ **ปถญฺจา**ติ ทสกุสลกมฺมปถํฯ **วิปถญฺจา**ติ ทสอกุสลกมฺมปถํฯ **สาวชฺชญฺจา**ติ อกุสลญฺจฯ **อนวชฺชญฺจา**ติ กุสลญฺจฯ **หีนปณีตกณฺหสุกฺกวิญฺญูครหิตวิญฺญูปสตฺถ**นฺติ อิทมฺปิ กุสลากุสลเมวฯ ตตฺถ กายสุจริตาทิ สมกรณโต **สมํ**ฯ กายทุจฺจริตาทิ วิสมกรณโต **วิสมํ**ฯ ทสกุสลกมฺมปถา สุคติคมนปถตฺตา **ปถํ**ฯ ทสอกุสลกมฺมปถา สุคติคมนปฎิปกฺขตฺตา อปายคมนปถตฺตา **วิปถํ**ฯ อกุสลํ สโทสตฺตา **สาวชฺชํ**ฯ กุสลํ นิโทฺทสตฺตา **อนวชฺชํ**ฯ ตถา โมเหน วา โทสโมเหน วา โลภโมเหน วา สมฺปยุตฺตตฺตา **หีนํ** ฯ อโลภอโทสอโมหสมฺปยุตฺตตฺตา **ปณีตํ**ฯ กณฺหวิปากตฺตา **กณฺหํ**ฯ สุกฺกวิปากตฺตา **สุกฺกํ**ฯ พุทฺธาทีหิ วิญฺญูหิ ครหิตตฺตา **วิญฺญูครหิตํ**ฯ เตหิ เอว โถมิตตฺตา **วิญฺญูปสตฺถ**นฺติ ญาตพฺพํฯ

**๑๖๙**. กึ การณา นปฺปมเชฺชยฺย อิติ เจ – **อภิภู หิ โส**ติ คาถาฯ ตตฺถ **อภิภู**ติ รูปาทีนํ อภิภวิตาฯ **อนภิภูโต**ติ เตหิ อนภิภูโตฯ **สกฺขิธมฺมมนีติหมทฺทสี**ติ ปจฺจกฺขเมว อนีติหํ ธมฺมํ อทฺทกฺขิฯ **สทา นมสฺส’มนุสิเกฺข**ติ สทา นมสฺสโนฺต ติโสฺส สิกฺขาโย สิเกฺขยฺยฯ

**เกหิจิ กิเลเสหี**ติ เกหิจิ ราคาทิอุปตาปกเรหิ กิเลเสหิฯ **อภิโภสิ เน**ติ เต กิเลเส อภิภวิฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฎเมวฯ

เกวลํ ปน เอตฺถ ‘‘จกฺขูหิ เนว โลโล’’ติอาทีหิ อินฺทฺริยสํวโร, ‘‘อนฺนานมโถ ปานาน’’นฺติ อาทีหิ สนฺนิธิปฎิเกฺขปมุเขน ปจฺจยปฎิเสวนสีลํ, เมถุนโมสวชฺชเปสุณิยาทีหิ ปาติโมกฺขสํวรสีลํ , ‘‘อาถพฺพณํ สุปินํ ลกฺขณ’’นฺติอาทีหิ อาชีวปาริสุทฺธิสีลํ, ‘‘ฌายี น ปาทโลลสฺสา’’ติ อิมินา สมาธิ, ‘‘วิจินํ ภิกฺขู’’ติ อิมินา ปญฺญา, ‘‘สทา สโต สิเกฺข’’ติ อิมินา ปุน สเงฺขปโต ติโสฺสปิ สิกฺขา, ‘‘อถ อาสเนสุ สยเนสุ, อปฺปสเทฺทสุ ภิกฺขุ วิหเรยฺย, นิทฺทํ น พหุลีกเรยฺยา’’ติ อาทีหิ สีลสมาธิปญฺญานํ อุปการานุปการสงฺคณฺหนวิโนทนานิ วุตฺตานีติฯ เอวํ ภควา นิมฺมิตสฺส ปริปุณฺณปฎิปทํ วตฺวา อรหตฺตนิกูเฎน เทสนํ นิฎฺฐาเปสิ, เทสนาปริโยสาเน ปุราเภทสุเตฺต (มหานิ. ๘๓ อาทโย) วุตฺตสทิโสเยวาภิสมโย อโหสีติฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย มหานิเทฺทสฎฺฐกถาย

ตุวฎกสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

# ๑๕. อตฺตทณฺฑสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา

**๑๗๐**. ปนฺนรสเม อตฺตทณฺฑสุตฺตนิเทฺทเส **อตฺตทณฺฑา ภยํ ชาต**นฺติ ปฐมคาถาย อโตฺถ – ยํ โลกสฺส ทิฏฺฐธมฺมิกํ วา สมฺปรายิกํ วา ภยํ ชาตํ, ตํ สพฺพํ **อตฺตทณฺฑา ภยํ ชาตํ** อตฺตโน ทุจฺจริตการณา ชาตํ, เอวํ สเนฺตปิ **ชนํ ปสฺสถ เมธคํ,** อิมํ สากิยาทิชนํ ปสฺสถ อญฺญมญฺญํ เมธคํ หึสกํ พาธกนฺติฯ เอวํ ตํ ปฏิวิรุทฺธํ วิปฺปฏิปนฺนํ ชนํ ปริภาสิตฺวา อตฺตโน สมฺมา ปฏิปตฺติทสฺสเนน ตสฺส สํเวคํ ชเนตุํ อาห **“สํเวคํ กิตฺตยิสฺสามิ, ยถา สํวิชิตํ มยา”**ติฯ ปุเพฺพ โพธิสเตฺตเนว สตาติ อธิปฺปาโยฯ

**ตโย**ติ คณนปริเจฺฉโทฯ **ทณฺฑา**ติ ทุจฺจริตาฯ **กายทโณฺฑ**ติ กายทุจฺจริตํฯ **วจีทณฺฑา** ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **ติวิธํ กายทุจฺจริต**นฺติ ปาณาติปาตาทิกายโต ปวตฺตํ ทุฏฺฐุํ จริตํ, กิเลสปูติกตฺตา วา ทุฏฺฐุ จริตนฺติ ลทฺธนามํ ติวิธํ ทุจฺจริตํ กายทุจฺจริตํฯ **จตุพฺพิธ**นฺติ มุสาวาทาทิจตุพฺพิธํฯ **ติวิธ**นฺติ อภิชฺฌาทิติวิธํฯ **ทิฏฺฐธมฺมิก**นฺติ ทิเฏฺฐว ธเมฺม อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว ปฏิสํเวทนียํฯ **สมฺปรายิก**นฺติ อนาคเต อตฺตภาเว ปฏิสํเวทนียํฯ **อาคุจารี**ติ ปาปการี อปราธการีฯ **ตเมนํ ราชา ปริภาสตี**ติ ปาปการิํ ราชา ปริภาสติ, ภยํ อุปฺปาเทติฯ **ทุกฺขํ โทมนสฺสํ ปฏิสํเวเทตี**ติ กายิกํ ทุกฺขํ เจตสิกํ โทมนสฺสํ วินฺทติฯ **เอตํ ภยํ ทุกฺขํ โทมนสฺส**นฺติ เอวรูปํ ภยญฺจ ทุกฺขญฺจ โทมนสฺสญฺจฯ **กุโต ตสฺสา**ติ ตสฺส โจรสฺส กุโต อุปฺปนฺนํฯ **อตฺตทณฺฑโต ชาต**นฺติ อตฺตนา กตทุจฺจริตโต อุปฺปนฺนํฯ

**อนฺตมโส**ติ เหฏฺฐิมโตฯ **สวจนียมฺปิ กโรติ “น เต ลพฺภา อิโต ปกฺกมิตุ**”นฺติ อิโต อิมมฺหา คามาทินา คนฺตุํ น ลพฺภาฯ น สกฺกา พหิ นิกฺขมิตุนฺติ ปลิโพธํ สงฺคํ กโรติฯ **ธนชานิปจฺจยาปี**ติ ธนปริหานิการณาปิฯ ราชา ตสฺส วิวิธา กมฺมการณา การาเปติฯ **กสาหิปิ ตาเฬตี**ติ กสาทณฺฑเกหิ โปเถติฯ **เวเตฺตหิปิ ตาเฬตี**ติ สกณฺฏกเวตฺตลตาหิ โปเถติฯ **อฑฺฒทณฺฑเกหี**ติอาทโย เหฏฺฐา วุตฺตนยาเยวฯ **สุนเขหิปิ ขาทาเปตี**ติ กติปยานิ ทิวสานิ อาหาเร อทตฺวา ฉาตสุนเขหิ ขาทาเปติฯ เต มุหุเตฺตน อฏฺฐิกสงฺขลิกเมว กโรติฯ **สูเล อุตฺตาเสตี**ติ สูลํ อาโรเปติฯ **ราชา อิเมสํ จตุนฺนํ ทณฺฑานํ อิสฺสโร**ติ อิมาสํ จตุนฺนํ อาณานํ กาตุํ ราชา สมโตฺถฯ

**สเกน กเมฺมนา**ติ สยํกเตน กเมฺมนฯ **ตเมนํ นิรยปาลา**ติ เอตฺถ เอกเจฺจ เถรา ‘‘นิรยปาลา นาม นตฺถิ, ยนฺตรูปํ วิย กมฺมเมว การณํ กาเรตี’’ติ วทนฺติฯ เตสํ ตํ ‘‘อตฺถิ นิรเยสุ นิรยปาลาติ, อามนฺตาฯ อตฺถิ จ การณิกา’’ติอาทินา นเยน อภิธเมฺม (กถา. ๘๖๖ อาทโย) ปฏิเสธิตเมวฯ ยถา หิ มนุสฺสโลเก กมฺมการณการกา อตฺถิ, เอวเมว นิรเยสุ นิรยปาลา อตฺถีติฯ **ตตฺตํ อโยขิล**นฺติ ติคาวุตํ อตฺตภาวํ สมฺปชฺชลิตาย โลหปถวิยา อุตฺตานกํ นิปชฺชาเปตฺวา ทกฺขิณหเตฺถ ตาลปฺปมาณํ อยสูลํ ปเวเสนฺติ, ตถา วามหตฺถาทีสุฯ ยถา จ อุตฺตานกํ นิปชฺชาเปตฺวา เอวํ อุเรนปิ วามปเสฺสนปิ ทกฺขิณปเสฺสนปิ นิปชฺชาเปตฺวา ตํ กมฺมการณํ กโรนฺติเยวฯ

**สํเวเสตฺวา**ติ ชลิตาย โลหปถวิยา ติคาวุตํ อตฺตภาวํ นิปชฺชาเปตฺวาฯ **กุฐารีหี**ติ มหตีหิ เคหจฺฉาทนสฺส เอกปกฺขมตฺตาหิ กุฐารีหิ ตเจฺฉนฺติ, โลหิตํ นที หุตฺวา สนฺทติ, โลหปถวิโต ชาลา อุฏฺฐหิตฺวา ตจฺฉิตฏฺฐานํ คณฺหาติ, มหาทุกฺขํ อุปฺปชฺชติ, ตจฺฉนฺตา ปน สุตฺตาหตํ กริตฺวา ทารุํ วิย อฏฺฐํสมฺปิ ฉฬํสมฺปิ กโรนฺติฯ **วาสีหี**ติ มหาสุปฺปปฺปมาณาหิ วาสีหิฯ **รเถ โยเชตฺวา**ติ สทฺธิํ ยุคโยตฺตอุปกฺขรจกฺกกุพฺพรปาชเนหิ สพฺพโต ปชฺชลิเต รเถ โยเชตฺวาฯ **มหนฺตนฺ**ติ มหากูฏาคารปฺปมาณํฯ **อาโรเปนฺตี**ติ สมฺปชฺชลิเตหิ อยมุคฺคเรหิ โปเถนฺตา อาโรเปนฺติฯ

**สกิมฺปิ อุทฺธ**นฺติ สุปกฺกุตฺถิตาย อุกฺขลิยา ปกฺขิตฺตตณฺฑุลํ วิย อุทฺธํ อโธ ติริยญฺจ คจฺฉติฯ **มหานิรเย**ติ อวีจิมหานิรยมฺหิฯ

**จตุกฺกโณฺณ**ติ จตุรสฺสมญฺชูสาสทิโสฯ **วิภตฺโต**ติ จตุทฺวารวเสน วิภตฺโตฯ **ภาคโส มิโต**ติ ทฺวารวีถีนํ วเสน ภาเค ฐเปตฺวา ฐเปตฺวา วิภตฺโตฯ **ปริยนฺโต**ติ ปริกฺขิตฺโตฯ **อยสา**ติ อุปริ นวโยชนิเกน อยปตฺเตน ฉาทิโตฯ **สมนฺตา โยชนสตํ ผริตฺวา ติฏฺฐตี**ติ เอวํ ผริตฺวา ติฏฺฐติ, ยถา สมนฺตา โยชนสเต ฐตฺวา โอโลเกนฺตสฺส อกฺขีนิ ยมกโคฬกา วิย นิกฺขมนฺติฯ **กทริยาตปนา**ติ สเพฺพปิ เต อุสฺสเทหิ สทฺธึ อฏฺฐ มหานิรยา กทริยา นิจฺจํ ตปนฺตีติ กทริยาตปนาฯ พลวทุกฺขตาย **โฆรา**ฯ กปฺปฏฺฐิกานํ อจฺจีนํ อตฺถิตาย **อจฺจิมนฺโต**ฯ อาสาเทตุํ ฆเฏฺฏตุํ ทุกฺกรตาย **ทุราสทา**ฯ ทิฏฺฐมตฺตา วา สุตมตฺตา วา โลมานิ หํเสนฺตีติ **โลมหํสนรูปา**ฯ ภีสนตาย **ภิสฺมา**ฯ ภยชนนตาย **ปฏิภยา**ฯ สุขาภาเวน **ทุขา**ฯ

**ปุรตฺถิมาย ภิตฺติยา**ติอาทิคาถานํ เอวํ อวีจินิรโยติ ปริยนฺตํ กตฺวา อยํ สเงฺขปโตฺถ – อคฺคิชาลานํ วา ปน สตฺตานํ วา เตสํ ทุกฺขสฺส วา วีจิ อนฺตรํ นตฺถิ เอตฺถาติ อวีจิฯ ตตฺร หิ ปุรตฺถิมาทีหิ ภิตฺตีหิ ชาลาราสิ อุฏฺฐหิตฺวา ปาปกมฺมิโน ปุคฺคเล ฌาเปโนฺต ปจฺฉิมาทีสุ ภิตฺตีสุ ปฏิหญฺญติ ปหรติ, ตา จ ภิตฺติโย วินิวิชฺฌิตฺวา ปรโต โยชนสตํ คณฺหาติ, เหฏฺฐา อุฏฺฐิตา อุปริ ปฏิหญฺญติ, อุปริ อุฏฺฐิตา เหฏฺฐา ปฏิหญฺญติฯ เอวํ ตาเวตฺถ ชาลานํ วีจิ นาม นตฺถิฯ ตสฺส ปน อโนฺต โยชนสตฏฺฐานํ ขีรวลฺลิปิฏฺฐสฺส ปูริตนาฬิ วิย สเตฺตหิ นิรนฺตรํ ปูริตํ จตูหิ อิริยาปเถหิ ปจฺจนฺตานํ สตฺตานํ ปมาณํ นตฺถิ, น จ อญฺญมญฺญํ พฺยาพาเธนฺติ, สกสกฏฺฐาเนเยว ปจฺจนฺติฯ เอวเมตฺถ สตฺตานํ วีจิ นาม นตฺถิฯ ยถา ปน ชิวฺหเคฺค ฉ มธุพินฺทูนิ สตฺตมสฺส ตมฺพโลหพินฺทุโน อนุทหนพลวตาย อโพฺพหาริกานิ โหนฺติ, ตถา ตตฺถ อนุทหนพลวตาย เสสา ฉ อกุสลวิปากุเปกฺขา อโพฺพหาริกา โหนฺติ, ทุกฺขเมว นิรนฺตรํ ปญฺญายติฯ เอวเมตฺถ ทุกฺขสฺส วีจิ นาม นตฺถิฯ นิรสฺสาทเฏฺฐน **นิรโย**ฯ

**ตตฺถ สตฺตา มหาลุทฺทา**ติ ตสฺมึ นิพฺพตฺตา สตฺตา มหนฺตา ลุทฺทาฯ **มหากิพฺพิสการิโน**ติ มหนฺตทารุณกมฺมการิโนฯ **อจฺจนฺตปาปกมฺมนฺตา**ติ เอกํเสน ปาปกมฺมิโนฯ **ปจฺจนฺติ น จ มิยฺยเร**ติ ฉนฺนํ ชาลานมนฺตเร ปจฺจนฺติ, น จ มิยฺยนฺติฯ **ชาตเวทสโม กาโย**ติ เตสํ สรีรํ อคฺคิสทิสํฯ **เตสํ นิรยวาสิน**นฺติ เตสํ ปาปกมฺมานํ นิรยวาสีนํฯ **ปสฺส กมฺมานํ ทฬฺหตฺต**นฺติ ปาปกมฺมานํ ถิรภาวํ โอโลเกหิฯ **น ภสฺมา โหติ นปี มสี**ติ ฉาริกาปิ น โหติ องฺคาโรปิฯ **ปุรตฺถิเมนา**ติ ยทา ตํ ทฺวารํ อปารุตํ โหติ, อถ ตทภิมุขา ธาวนฺติ, เตสํ ตตฺถ ฉวิอาทีนิ ฌายนฺติฯ ทฺวารสมีปํ ปตฺตานญฺจ เตสํ ตํ ปิธียติ, ปจฺฉิมํ อปารุตํ วิย ขายติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **อภินิกฺขมิตาสา เต**ติ นิรยา นิกฺขมิตุํ อาสา เอเตสนฺติ นิกฺขมิตาสาฯ **โมกฺขคเวสิโน**ติ มุญฺจนุปายํ เอสนฺตา คเวสนฺตาปิฯ **น เต ตโต นิกฺขมิตุํ, ลภนฺติ กมฺมปจฺจยา**ติ เต สตฺตา นิรยโต นิกฺขมนทฺวารํ ปาปกมฺมปจฺจยา นาธิคจฺฉนฺติฯ **เตสญฺจ ปาปกมฺมนฺตํ, อวิปกฺกํ กตํ พหุ**นฺติ เตสญฺจ สตฺตานํ ลามกํ ทารุณกมฺมํ อวิปากํ พหุวิธํ นานปฺปการํ อทินฺนวิปากํ กตํ อุปจิตํ อตฺถิฯ

**สํเวค**นฺติ วินิลนํฯ **อุเพฺพค**นฺติ ฐิตฏฺฐานโต คมนํฯ **อุตฺราส**นฺติ อุเพฺพชนํ อสนฺนิฏฺฐานํฯ **ภย**นฺติ จิตฺตุตฺราสนํฯ **ปีฬน**นฺติ ฆฏฺฏนํฯ **ฆฏฺฏน**นฺติ ปีฬากรณํฯ **อุปทฺทว**นฺติ อีตึฯ **อุปสคฺค**นฺติ รุนฺธนํฯ

**๑๗๑**. อิทานิ ยถาเนน สํวิชิตํ, ตํ ปการํ ทเสฺสโนฺต **“ผนฺทมาน”**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ผนฺทมาน**นฺติ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ กมฺปมานํฯ **อโปฺปทเก**ติ อเปฺป อุทเกฯ **อญฺญมเญฺญหิ พฺยารุ**

**เทฺธ ทิสฺวา**ติ นานาสเตฺต จ อญฺญมญฺญหิ สทฺธึ วิรุเทฺธ ทิสฺวาฯ **มํ ภยมาวิสี**ติ มํ ภยํ ปวิฏฺฐํฯ

**กิเลสผนฺทนาย ผนฺทมาน**นฺติ ราคาทิกิเลสจลนาย จลมานํฯ **ปโยโค**ติ กายวจีมโน ปโยโคฯ

**วิรุทฺธา**ติ วิโรธมาปนฺนาฯ **ปฏิวิรุทฺธา**ติ ปฏิมุขํ หุตฺวา วิโรธมาปนฺนา, สุฏฺฐุ วิรุทฺธา วาฯ **อาหตา**ติ โกเธน อาหตา ปหตาฯ **ปจฺจาหตา**ติ ปฏิมลฺลา หุตฺวา อาหตาฯ **อาฆาติตา**ติ ฆฏฺฏิตาฯ **ปจฺจาฆาติตา**ติ วิเสเสน ฆฏฺฏิตาฯ **ปาณีหิปิ อุปกฺกมนฺตี**ติ หเตฺถหิปิ ปหรนฺติฯ

**๑๗๒**. **สมนฺตมสาโร โลโก**ติ นิรยํ อาทึ กตฺวา สมนฺตโต โลโก อสาโร นิจฺจสาราทิรหิโตฯ **ทิสา สพฺพา สเมริตา**ติ สพฺพา ทิสา อนิจฺจตาย กมฺปิตาฯ **อิจฺฉํ ภวนมตฺตโน**ติ อตฺตโน ตาณํ อิจฺฉนฺโตฯ **นาทฺทสาสึ อโนสิต**นฺติ กิญฺจิ ฐานํ ชราทีหิ อนชฺฌาวุฏฺฐํ นาทฺทกฺขินฺติฯ

**อสาโร**ติ น สาโร, สารวิรหิโต วาฯ **นิสฺสาโร**ติ สเพฺพน สพฺพํ สารวิรหิโตฯ **สาราปคโต**ติ สารโต อปคโตฯ **นิจฺจสารสาเรน วา**ติ สตตสารสงฺขาเตน สาเรน วาฯ อุปริปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **เย ปุรตฺถิมาย ทิสาย สงฺขารา**ติ เย ปุรตฺถิมาย ทิสาย ปจฺจเยหิ สงฺคมฺม สมาคมฺม กตา สงฺขาราฯ **เตปิ เอริตา**ติ เตปิ สงฺขารา กมฺปิตาฯ **สเมริตา**ติ สมฺมา กมฺปิตาฯ **จลิตา**ติ จลนํ คตาฯ **ฆฏฺฏิตา**ติ อุทยพฺพเยน ปีฬิตาฯ **อนิจฺจตายา**ติ หุตฺวา อภาวตายฯ **ชาติยา อนุคตา**ติ นิพฺพตฺติยา อนุปวิฏฺฐาฯ **ชราย อนุสฏา**ติ ปริปกฺกตาย อนุปตฺถฏาฯ **พฺยาธินา อภิภูตา**ติ จาตุวิสเมน อุปฺปนฺนพฺยาธินา อโชฺฌตฺถฏาฯ **มรเณน อพฺภาหตา**ติ มจฺจุนา อภิอาหตา ปหตาฯ **อตาณา**ติ รกฺขวิรหิตาฯ **อเลณา**ติ เลณวิรหิตาฯ **อสรณา**ติ นตฺถิ เอเตสํ สรณนฺติ อสรณาฯ **อสรณีภูตา**ติ สยํ สรณกิจฺจํ น กโรนฺตีติ อสรณีภูตาฯ

**อตฺตโน ภวน**นฺติ นิเทฺทสปทสฺส อุเทฺทสปทํฯ **ตาณ**นฺติ ปาลนํฯ **เลณ**นฺติ เลณฏฺฐานํฯ **สรณ**นฺติ ทุกฺขนาสนํฯ **คติ**นฺติ ปติฏฺฐํฯ **ปรายน**นฺติ ปรํ อยนํฯ **อโชฺฌสิตํเยว อทฺทส**นฺติ ชราทีหิ มทฺทิตํเยว อทฺทกฺขึฯ **สพฺพํ โยพฺพญฺญ**นฺติ โยพฺพนภาโว โยพฺพญฺญํ, สเจตนานํ สพฺพํ โยพฺพญฺญํฯ **ชราย โอสิต**นฺติ ปริปากาย ชราย อวสิตํ มทฺทิตํฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ

**๑๗๓**. **โอสาเน เตฺวว พฺยารุเทฺธ, ทิสฺวา เม อรตี อหู**ติ โยพฺพญฺญาทีนํ โอสาเนเยว อนฺตคมเก เอว วินาสเก เอว ชราทีหิ พฺยารุเทฺธ อาหตจิเตฺต สเตฺต ทิสฺวา อรติ เม อโหสิฯ **อเถตฺถ สลฺล**นฺติ อถ เอเตสุ สเตฺตสุ ราคาทิสลฺลํฯ **หทยสฺสิต**นฺติ จิตฺตนิสฺสิตํฯ

**โยพฺพญฺญํ ชรา โอสาเปตี**ติ ชรา อตฺถงฺคเมติ วินาเสติฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ

**๑๗๔**. ‘‘กถํ อานุภาวํ สลฺล’’นฺติ เจ? **เยน สเลฺลน โอติโณฺณ**ติ คาถาฯ ตตฺถ **ทิสา สพฺพา วิธาวตี**ติ สพฺพา ทุจฺจริตทิสาปิ ปุรตฺถิมาทิทิสาปิ วิทิสาปิ ธาวติฯ **ตเมว สลฺลมพฺพุยฺห, น ธาวติ น สีทตี**ติ ตเมว สลฺลํ อุทฺธริตฺวา ตา จ ทิสา น ธาวติ, จตุโรเฆ จ น สีทติฯ

**อญฺญาณ**นฺติอาทีสุ ญาณทสฺสนปฏิปกฺขโต อญฺญาณํ อทสฺสนํฯ อภิมุโข หุตฺวา ธเมฺมน น สเมติ น สมาคจฺฉตีติ **อนภิสมโย**ฯ อนุรูปโต ธเมฺม พุชฺฌตีติ **อนุโพโธ**ฯ ตปฺปฏิปกฺขตาย **อนนุโพโธ**ฯ อนิจฺจาทีหิ สทฺธึ โยเชตฺวา น พุชฺฌตีติ **อสโมฺพโธ**ฯ อสนฺตํ อสมญฺจ พุชฺฌตีติปิ **อสโมฺพโธ**ฯ จตุสจฺจธมฺมํ น ปฏิวิชฺฌตีติ **อปฺปฏิเวโธ**ฯ รูปาทีสุ เอกธมฺมมฺปิ อนิจฺจาทิสามญฺญโต น สงฺคณฺหาตีติ **อสงฺคาหณา**ฯ ตเมว ธมฺมํ น ปริโยคาหตีติ **อปริโย**

**คาหณา**ฯ น สมํ เปกฺขตีติ **อสมเปกฺขนา**ฯ ธมฺมานํ สภาวํ ปติ น อเปกฺขตีติ **อปจฺจเวกฺขณา**ฯ

กุสลากุสลกมฺเมสุ วิปรีตวุตฺติยา สภาวคหณาภาเวน วา เอกมฺปิ กมฺมํ เอตสฺส ปจฺจกฺขํ นตฺถิ, สยํ วา กสฺสจิ ธมฺมสฺส ปจฺจกฺขกรณํ นาม น โหตีติ **อปจฺจกฺขกมฺมํ**ฯ ยํ เอตสฺมึ อนุปฺปชฺชมาเน จิตฺตสนฺตานํ เมชฺฌํ ภเวยฺย สุจิ โวทานํ, ตํ ทุฏฺฐุํ เมชฺฌํ อิมินาติ **ทุเมฺมชฺฌํ**ฯ พาลานํ ภาโว **พาลฺยํ**ฯ มุยฺหตีติ **โมโห**ฯ พลวตโร โมโห **ปโมโห**ฯ สมนฺตโต มุยฺหตีติ **สโมฺมโห**ฯ วิชฺชาย ปฏิปกฺขภาวโต น วิชฺชาติ **อวิชฺชาฯ โอฆโยค**โตฺถ วุโตฺตเยวฯ ถามคตเฏฺฐน อนุเสตีติ **อนุสโย**ฯ จิตฺตํ ปริยุฏฺฐาติ อภิภวตีติ **ปริยุฏฺฐานํ**ฯ หิตคฺคหณาภาเวน หิตาภิมุขํ คนฺตุํ น สโกฺกติ อญฺญทตฺถุ ลงฺคติเยวาติ **ลงฺคี,** ขญฺชตีติ อโตฺถฯ ทุรุคฺฆาฏนเฏฺฐน วา **ลงฺคี**ฯ ยถา หิ มหาปลิฆสงฺขาตา ลงฺคี ทุรุคฺฆาฏา โหติ, เอวมยมฺปิ ลงฺคี วิยาติ **ลงฺคี**ฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

**ยา เอวรูปา กงฺขา**ติ เอตฺถ กงฺขนวเสน **กงฺขา**ฯ กงฺขํ อานยตีติ **กงฺขายนา**ฯ ปุริมกงฺขา หิ อุตฺตรกงฺขํ อานยติ นามฯ อาการวเสน วา เอตํ วุตฺตํฯ กงฺขาสมงฺคิจิตฺตํ กงฺขาย อายิตตฺตา กงฺขายิตํ นามฯ ตสฺส ภาโว **กงฺขายิตตฺตํฯ วิมตี**ติ วิคตา มติ วิมติฯ **วิจิกิจฺฉา**ติ วิคตา จิกิจฺฉา วิจิกิจฺฉา, สภาวํ วา วิจินโนฺต กิจฺฉติ กิลมติ เอตายาติ **วิจิกิจฺฉา**ฯ สา สํสยลกฺขณา, กมฺปนรสา, อนิจฺฉยปจฺจุปฏฺฐานา, อเนกํสคฺคาหปจฺจุปฏฺฐานา วา, อโยนิโสมนสิการปทฏฺฐานา, ปฏิปตฺติยา อนฺตรายกราติ ทฏฺฐพฺพาฯ

กมฺปนเฏฺฐน ทฺวิธา เอฬยตีติ **เทฺวฬฺหกํ**ฯ ปฏิปตฺตินิวารเณน ทฺวิธาปโถ วิยาติ **เทฺวธาปโถ**ฯ ‘‘นิจฺจํ วา อิทํ อนิจฺจํ วา’’ติอาทิปวตฺติยา เอกสฺมึ อาการเร สณฺฐาตุํ อสมตฺถตาย สมนฺตโต เสตีติ **สํสโย**ฯ เอกํสํ คเหตุํ อสมตฺถตาย น เอกํสคฺคาโหติ **อเนกํสคฺคาโห**ฯ นิเจฺฉตุํ อสโกฺกนฺตี อารมฺมณโต โอสกฺกตีติ **อาสปฺปนา**ฯ โอคาหิตุํ อสโกฺกนฺตี ปริสมนฺตโต สปฺปตีติ **ปริสปฺปนา**ฯ ปริโยคาหิตุํ อสมตฺถตาย **อปริโยคาหณา**ฯ นิจฺฉยวเสน อารมฺมเณ ปวตฺติตุํ อสมตฺถตาย **ฉมฺภิตตฺตํ จิตฺตสฺส,** ถทฺธภาโวติ อโตฺถฯ วิจิกิจฺฉา หิ อุปฺปชฺชิตฺวา จิตฺตํ ถทฺธํ กโรติ, ยสฺมา ปน สา อุปฺปชฺชมานา อารมฺมณํ คเหตฺวา มนํ วิลิขนฺตี วิย, ตสฺมา **มโนวิเลโข**ติ วุตฺตาฯ

**วิโทฺธ**ติ สเลฺลน ลทฺธปฺปหาโรฯ **ผุโฏฺฐ**ติ ฆฏฺฏิโตฯ **ปเรโต**ติ ปีฬิโตฯ **ธาวตี**ติ ปุรโต คจฺฉติฯ **วิธาวตี**ติ อเนกวิเธน คจฺฉติฯ **สนฺธาวตี**ติ เวเคน ธาวติฯ **สํสรตี**ติ อิโต จิโต จ จรติฯ

**อเจลโก**ติ นิโจฺจโล, นโคฺคติ อโตฺถฯ **มุตฺตาจาโร**ติ วิสฏฺฐาจาโร, อุจฺจารกมฺมาทีสุ โลกิยกุลปุตฺตาจาเรน วิรหิโต ฐิตโกว อุจฺจารํ กโรติ, ปสฺสาวํ กโรติ, ขาทติ ภุญฺชติฯ **หตฺถาปเลขโน**ติ หเตฺถ ปิณฺฑมฺหิ ฐิเต ชิวฺหาย หตฺถํ อปลิขติ, อุจฺจารํ วา กตฺวา หตฺถมฺหิเยว ทณฺฑกสญฺญี หุตฺวา หเตฺถน อปลิขติฯ เต กิร ทณฺฑกํ ‘‘สโตฺต’’ติ ปญฺญเปนฺติฯ ภิกฺขาคหณตฺถํ ‘‘เอหิ ภทเนฺต’’ติ วุโตฺต น เอตีติ **น เอหิภทนฺติโก**ฯ เตน หิ ‘‘ติฏฺฐ ภทเนฺต’’ติ วุโตฺตปิ น ติฏฺฐตีติ **น ติฏฺฐภทนฺติโก**ฯ ตทุภยมฺปิ กิร โส ‘‘เอตสฺส วจนํ กตํ ภวิสฺสตี’’ติ น กโรติฯ

**อภิหฏ**นฺติ ปุเรตรํ คเหตฺวา อาหฏํ ภิกฺขํฯ **อุทฺทิสฺสกต**นฺติ ‘‘อิทํ ตุเมฺห อุทฺทิสฺส กต’’นฺติ เอวํ อาโรจิตํ ภิกฺขํฯ **น นิมนฺตน**นฺติ ‘‘อสุกํ นาม กุลํ วา วีถึ วา คามํ วา ปวิเสยฺยาถา’’ติ เอวํ นิมนฺติตภิกฺขมฺปิ น สาทิยติ น คณฺหาติฯ **น กุมฺภิมุขา**ติ กุมฺภิโต อุทฺธริตฺวา ทิยฺยมานํ ภิกฺขํ น คณฺหาติฯ **น กโฬปิมุขา**ติ กโฬปีติ อุกฺขลิ วา ปจฺฉิ วา, ตโตปิ น คณฺหาติฯ กสฺมา? กุมฺ

ภิกโฬปิโย มํ นิสฺสาย กฏจฺฉุนา ปหารํ ลภนฺตีติฯ **น เอฬกมนฺตรน**ฺติ อุมฺมารํ อนฺตรํ กริตฺวา ทิยฺยมานํ น คณฺหาติฯ กสฺมา? อยํ มํ นิสฺสาย อนฺตรกรณํ ลภตีติฯ **ทณฺฑมุสเลสุ**ปิ เอเสว นโยฯ

**น ทฺวินฺนน**ฺติ ทฺวีสุ ภุญฺชมาเนสุ เอกสฺมึ อุฏฺฐาย เทเนฺต น คณฺหาติฯ กสฺมา? กพฬนฺตรา โย โหตีติฯ **น คพฺภินิยา**ติอาทีสุ ปน ‘‘คพฺภินิยา กุจฺฉิยํ ทารโก กิลมตี’’ติ, ปายนฺติยา ทา รกสฺส ขีรนฺตราโย โหตี’’ติ, ‘‘ปุริสนฺตรคตาย รติอนฺตราโย โหตี’’ติ น คณฺหาติฯ **น สํกิตฺตีสู**ติ สํกิเตฺตตฺวา กตภเตฺตสุฯ ทุพฺภิกฺขสมเย กิร อเจลกสาวกา อเจลกานมตฺถาย ตโต ตโต ตณฺฑุ ลาทีนิ สมาทเปตฺวา ภตฺตํ ปจนฺติ, อุกฺกฏฺฐ อเจลโก ตโตปิ น ปฏิคฺคณฺหาติฯ **น ยตฺถ สา**ติ ยตฺถ สุนโข ‘‘ปิณฺฑํ ลภิสฺสามี’’ติ อุปฏฺฐิโต โหติ, ตตฺถ ตสฺส อทตฺวา อาหฏํ น คณฺหาติฯ กสฺ มา? เอตสฺส ปิณฺฑนฺตราโย โหตีติฯ **สณฺฑสณฺฑจาริน**ีติ สมูหสมูหจารินี ฯ สเจ หิ อเจลกํ ทิสฺวา ‘‘อิมสฺส ภิกฺขํ ทสฺสามา’’ติ มนุสฺสา ภตฺตเคหํ ปวิสนฺติ, เตสุ จ ปวิสเนฺตสุ กโฬปิมุขาที สุ นิลีนา มกฺขิกา อุปฺปติตฺวา สณฺฑสณฺฑา จรนฺติฯ ตโต อาหฏํ ภิกฺขํ น คณฺหาติฯ กสฺมา? มํ นิสฺสาย มกฺขิกานํ โคจรนฺตราโย ชาโตติฯ **ถุโสทกน**ฺติ สพฺพสสฺสสมฺภาเรหิ กตํ โสวีรกํฯ เอตฺถ จ สุราปานเมว สาวชฺชํ, อยํ ปน สเพฺพสฺปิ สาวชฺชสญฺญีฯ

**เอกาคาริโก**ติ โย เอกสฺมึเยว เคเห ภิกฺขํ ลภิตฺวา นิวตฺตติฯ **เอกาโลปิโก**ติ โย เอเก เนว อาโลเปน ยาเปติฯ **ทฺวาคาริกา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **เอกิสฺสาปิ ทตฺติยา**ติ เอกาย ทตฺติ ยาฯ ทตฺติ นาม เอกา ขุทฺทกปาติ โหติ, ยตฺถ อคฺคภิกฺขํ ปกฺขิปิตฺวา ฐเปนฺติฯ **เอกาหิกน**ฺติ เอกทิวสนฺตริกํฯ **อฑฺฒมาสิกน**ฺติ อฑฺฒมาสนฺตริกํฯ **ปริยายภตฺตโภชนน**ฺติ วารภตฺตโภชนํ , เอกาหวาเรน ทฺวีหวาเรน สตฺตาหวาเรน อฑฺฒมาสวาเรนาติ เอวํ ทิวสวาเรน อาภตํ ภตฺต โภชนํฯ

**สากภกฺโข**ติอาทีนิ วุตฺตตฺถาเนวฯ **อุพฺภฏฺฐโก**ติ อุทฺธํ ฐิตโกฯ **อุกฺกุฏิกปฺปธานมนุยุ โตฺต**ติ อุกฺกุฏิกํ วีริยํ อนุยุโตฺตฯ คจฺฉโนฺตปิ อุกฺกุฏิโกว หุตฺวา อุปฺปติตฺวา อุปฺปติตฺวา คจฺฉติฯ **กณฺฏกาปสฺสยิโก**ติ อยกณฺฏเก วา ปกติกณฺฏเก วา ภูมิยํ โกเฏฺฏตฺวา ตตฺถ จมฺมํ อตฺถริตฺวา ฐานจงฺกมาทีนิ กโรติฯ **เสยฺยน**ฺติ สยโนฺตปิ ตเตฺถว เสยฺยํ กเปฺปติฯ **ผลกเสยฺยน**ฺติ รุกฺขผลเก เสยฺยํฯ **ถณฺฑิลเสยฺยน**ฺติ ถณฺฑิเล อุเจฺจ ภูมิฏฺฐาเน เสยฺยํฯ **เอกปสฺสยิโก**ติ เอกปเสฺสเนว ส ยติฯ **รโชชลฺลธโร**ติ สรีรํ เตเลน มเกฺขตฺวา รชุฏฺฐานฏฺฐาเน ติฏฺฐติ, อถสฺส สรีเร รโชชลฺลํ ลคฺคติ, ตํ ธาเรติฯ **ยถาสนฺถติโก**ติ ลทฺธํ อาสนํ อโกเปตฺวา ยเทว ลภติ, ตเตฺถว นิสีทนสี โลฯ **เวกฏิโก**ติ วิกฏขาทนสีโล, วิกฏนฺติ คูถํ วุจฺจติฯ **อปานโก**ติ ปฏิกฺขิตฺตสีตุทกปาโนฯ สายํ ตติยํ อสฺสาติ **สายตติยก**ํฯ ปาโต มชฺฌนฺหิเก สายนฺติ ทิวสสฺส ติกฺขตฺตุํ ‘‘ปาปํ ปวาเหสฺ สามี’’ติ **อุทโกโรหนานุโยคํ อนุยุโตฺต วิหรติ**ฯ

**เต สเลฺล อภิสงฺขโรตี**ติ เต ราคาทิสตฺตสเลฺล อภินิพฺพเตฺตติฯ **อภิสงฺขโรโนฺต**ติ อภิ นิพฺพเตฺตโนฺตฯ **สลฺลาภิสงฺขารวเสนา**ติ สลฺลาภินิพฺพตฺตาปนการณาฯ **ปุรตฺถิมํ ทิสํ ธาว ตี**ติ ปุริมํ ทิสํ คจฺฉติฯ **เต สลฺลาภิสงฺขารา อปฺปหีนา**ติ เอเต ราคาทิสลฺลา ปโยคา นปฺปหี นาฯ **สลฺลาภิสงฺขารานํ อปฺปหีนตฺตา**ติ สลฺลปโยคานํ อปฺปหีนภาเวนฯ **คติยา ธาวตี**ติ คติ ยํ ธาวติฯ **คติยา คติ**นฺติ คติโต คตึฯ

**น สีทตี**ติ น นิมุชฺชติฯ **น สํสีทตี**ติ น สมนฺตโต มุชฺชติฯ **น โอสีทตี**ติ น โอสกฺกติฯ **น อ วสีทตี**ติ น ปโจฺจสกฺกติฯ **น อวคจฺฉตี**ติ น เหฏฺฐา คจฺฉติฯ

๑๗๕. เอวํ มหานุภาเวน สเลฺลน โอติเณฺณสุ จ สเตฺตสุ – **ตตฺถ สิกฺขานุคียนฺติ, ยานิ โลเก คธิตานี**ติ คาถาฯ ตสฺสโตฺถ – เย **โลเก** ปญฺจ กามคุณา ปฏิลาภาย คิชฺฌนฺตีติ กตฺวา ‘‘คธิตานี’’ติ วุจฺจนฺติ, จิรกาลเสวิตตฺตา วา ‘‘คธิตานี’’ติ วุจฺจนฺติฯ **ตตฺถ** ตํ นิมิตฺตํ หตฺถิสิกฺขาทิกา อเนกา **สิกฺขา** กถียนฺติ, อุคฺคยฺหนฺติ วาฯ ปสฺสถ ยาว สมโตฺถ วายํ โลโก, ยโต ปณฺฑิโต กุลปุโตฺต **เตสุ** วา คธิเตสุ ตาสุ วา สิกฺขาสุ อธิมุโตฺต **น สิยา,** อญฺญทตฺถุ อนิจฺจาทิทสฺสเนน **นิพฺพิชฺฌ สพฺพโส กาเมฯ อตฺตโน นิพฺพานเมว สิเกฺข**ติฯ

**ปฏิวิชฺฌิตฺวา**ติ ญาเณน นิกฺขเมตฺวา วา นิพฺพิชฺฌิตฺวา วาฯ

๑๗๖. อิทานิ ยถา นิพฺพานาย สิกฺขิตพฺพํ, ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘สโจฺจ สิยา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สโจฺจ**ติ วาจาสเจฺจน ญาณสเจฺจน มคฺคสเจฺจน จ สมนฺนาคโตฯ **ริตฺตเปสุโณ**ติ ปหีนเปสุโณฯ **เววิจฺฉ**นฺติ มจฺฉริยํฯ

๑๗๗. **นิทฺทํ ตนฺทิํ สเห ถีน**นฺติ ปจลายิกญฺจ กายาลสิยญฺจ จิตฺตาลสิยญฺจาติ อิเมตโย ธเมฺม อภิภเวยฺยฯ **นิพฺพานมานโส**ติ นิพฺพานนินฺนจิโตฺตฯ

**กายสฺส อกลฺยตา**ติ ขนฺธตฺตยสงฺขาตสฺส นามกายสฺส คิลานภาโวฯ คิลาโน หิ อกลฺลโกติ วุจฺจติฯ วินเยปิ (ปารา. ๑๕๑) วุตฺตํ – ‘‘นาหํ, ภเนฺต, อกลฺลโก’’ติฯ **อกมฺมญฺญตา**ติ กายเคลญฺญสงฺขาโต อกมฺมญฺญตากาโรฯ เมโฆ วิย อากาสํ กายํ โอนยฺหตีติ **โอนาโห**ฯ สพฺพโต ภาเคน โอนาโห **ปริโยนาโห**ฯ อพฺภนฺตเร สโมรุนฺธตีติ **อโนฺตสโมโรโธ**ฯ เมธตีติ **มิทฺธํ,** อกมฺมญฺญภาเวน วิหิํสตีติ อโตฺถฯ สุปนฺติ เตนาติ **สุปฺปํ**ฯ อกฺขิทลาทีนํ ปจลภาวํ กโรตีติ **ปจลายิกาฯ สุปฺปนา สุปฺปิตตฺต**นฺติ อาการภาวนิเทฺทสาฯ **โอลียนา**ติ โอลียนากาโรฯ ทุติยํ อุปสคฺควเสน วฑฺฒิตํฯ **ลีน**นฺติ อวิปฺผาริกตาย ปฏิกุฏิกํฯ อิตเร เทฺว อาการภาวนิเทฺทสาฯ **ถิน**นฺติ สปฺปิปิโณฺฑ วิย อวิปฺผาริกตาย ฆนภาเวน ฐิตํฯ **ถิยนา**ติ อาการนิเทฺทโสฯ ถิยิตสฺส ภาโว **ถิยิตตฺตํ,** อวิปฺผารวเสน ถทฺธตาติ อโตฺถฯ

**สพฺพสงฺขารธาตุยา**ติ นิพฺพานนินฺนมานโส สพฺพเตภูมิกสงฺขาตธาตุยาฯ **จิตฺตํ ปฏิวาเปตฺวา**ติ จิตฺตํ นิวตฺตาเปตฺวาฯ **เอตํ สนฺต**นฺติ เอตํ นิพฺพานํฯ กิเลสสนฺตตาย **สนฺตํ**ฯ อตปฺปกเฎฺฐน **ปณีตํ**ฯ

**น ปณฺฑิตา อุปธิสุขสฺส เหตู**ติ ทพฺพชาติกา กามสุขสฺส การณา ทานานิ น เทนฺติฯ **กามญฺจ เต อุปธิปริกฺขยายา**ติ เอกํเสน เต ปณฺฑิตา กามกฺขยาย กามเกฺขปนตฺถํ ทานานิ เทนฺติ ฯ **อปุนพฺภวายา**ติ นิพฺพานตฺถายฯ **ฌานานิ ภาเวนฺตี**ติ ปฐมชฺฌานาทีนิ วเฑฺฒนฺติฯ **ปุนพฺภวายา**ติ ปุนพฺภวการณาฯ **เต** ปณฺฑิตา นิพฺพานํ อภิมุขํ หุตฺวา ทานํ ททนฺติฯ

๑๗๘. **สาหสา**ติ รตฺตสฺส ราคจริตาทิเภทา สาหสาการณาฯ นิเทฺทโส อุตฺตานโตฺถเยวฯ

๑๗๙. **ปุราณํ นาภินเนฺทยฺยา**ติ อตีตํ รูปาทิํ นาภินเนฺทยฺยฯ **นเว**ติ ปจฺจุปฺปเนฺนฯ **หียมาเน**ติ วินสฺสมาเนฯ **อากาสํ น สิโต สิยา**ติ ตณฺหานิสฺสิโต น ภเวยฺยฯ ตณฺหา หิ รูปาทีนํ อากาสนโต ‘‘อากาโส’’ติ วุจฺจติฯ

**เวมาเน**ติ อภวมาเนฯ **วิคจฺฉมาเน**ติ อปคจฺฉมาเนฯ

**“อากาสตี”**ติ ‘‘อากสฺสตี’’ติ จ ทุวิโธ ปาโฐฯ

**๑๘๐**. กึ การณา อากาสํ น สิโต สิยาติ เจ? **เคธํ พฺรูมี**ติ คาถาฯ ตสฺสตฺโถ – อหญฺหิ อิมํ อากาสสงฺขาตํ ตณฺหํ รูปาทีสุ คิชฺฌนโต **เคธํ พฺรูมิ** ‘‘เคโธ’’ติ วทามิฯ กิญฺจ ภิโยฺย – อวหนนฏฺเฐน **“โอโฆ”**ติ จ อาชวนฏฺเฐน **“อาชว”**นฺติ จ ‘‘อิทํ มยฺหํ, อิทํ มยฺห’’นฺติ ชปฺปการณโต **“ชปฺปน”**นฺติ จ ทุมฺมุญฺจนฏฺเฐน **“อารมฺมณ”**นฺติ จ กมฺปกรณฏฺเฐน **“กมฺปน”**นฺติ จ พฺรูมิ, เอสาว โลกสฺส ปลิโพธฏฺเฐน ทุรติกฺกมนียฏฺเฐน จ **“กามปโงฺก ทุรจฺจโย”**ติฯ

**อาชว**นฺติ อาปฏิสนฺธิโต ชวติ ธาวตีติ อาชวํ, วฏฺฏมูลตาย ปุนพฺภเว ปฏิสนฺธิทานตณฺหาเยตํ อธิวจนํฯ **ชปฺปน**นฺติ ปตฺถนา, ตณฺหาเยตํ อธิวจนํฯ **อารมฺมณมฺปิ วุจฺจติ ตณฺหา**ติ รูปาทีสุ อารมฺมเณสุ อุปฺปนฺนตณฺหา มุจฺจิตุํ อสกฺกุเณยฺยฏฺเฐน อารมฺมณาติ กถียติฯ **กามปโงฺก**ติ โอสีทนฏฺเฐน กลลํฯ **กทฺทโม**ติ สงฺคฏฺเฐน กทฺทโมฯ ตาปนฏฺเฐน **กิเลโส** ฯ นิยฺยาสํ วิย ลคฺคาปนฏฺเฐน **ปลิโป**ฯ รุนฺธิตฺวา ธารณฏฺเฐน **ปลิโรโธ**ฯ เอวเมตํ เคธาทิปริยายํ อากาสํ อนิสฺสิโตฯ

**๑๘๑**. **สจฺจา อโวกฺกม**นฺติ คาถาฯ ตสฺสตฺโถ – ปุเพฺพ วุตฺตา ติวิธาปิ สจฺจา อโวกฺกมํ โมเนยฺยปตฺติยา **มุนี**ติ สงฺขํ คโต นิพฺพานถเล **ติฏฺฐติ พฺราหฺมโณ, ส เว**เอวรูโป สพฺพานิ อายตนานิ นิสฺสชฺชิตฺวา **“สโนฺต”**ติ วุจฺจติฯ นิเทฺทเส วตฺตพฺพํ นตฺถิฯ

**๑๘๒**. กิญฺจ ภิโยฺย – **ส เว วิทฺวา**ติ คาถาฯ ตตฺถ **ญตฺวา ธมฺม**นฺติ อนิจฺจาทินเยน สงฺขตธมฺมํ อญฺญายฯ **สมฺมา โส โลเก อิริยาโน**ติ อสมฺมาอิริยนกรานํ กิเลสานํ ปหานา สมฺมา โส โลเก อิริยมาโนฯ

**๑๘๓**. เอวํ อปิเหโนฺต จ – **โยธ กาเม**ติ คาถาฯ ตตฺถ **สงฺค**นฺติ สตฺตวิธํ สงฺคํ โย อจฺจตริฯ **นาเชฺฌตี**ติ น อภิชฺฌายติฯ

**๑๘๔**. ตสฺมา ตุเมฺหสุปิ โย เอวรูโป โหตุํ อิจฺฉติ, ตํ วทามิ – **ยํ ปุเพฺพ**ติ คาถาฯ ตตฺถ **ยํ ปุเพฺพ**ติ อตีเต สงฺขาเร อารพฺภ อุปฺปชฺชนธมฺมํ กิเลสชาตํ อตีตํ กมฺมญฺจฯ **ปจฺฉา เต มาหุ กิญฺจน**นฺติ อนาคเตปิ สงฺขาเร อารพฺภ อุปฺปชฺชนธมฺมํ ราคาทิกิญฺจนํ มา อหุฯ **มเชฺฌ เจ โน คเหสฺสสี**ติ ปจฺจุปฺปนฺนรูปาทิธเมฺมปิ น คเหสฺสสิ เจฯ เอวํ อุปสโนฺต จริสฺสสิฯ

**อพีชํ กโรหี**ติ มคฺคญาเณน น พีชํ กโรหิฯ **ราคกิญฺจน**นฺติ ราคผนฺทนํฯ **โทสกิญฺจนา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

**๑๘๕**. เอวํ อรหตฺตปฺปตฺตึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อรหโต ถุติวเสน อิโต ปรา คาถาโย อภาสิฯ ตตฺถ **สพฺพโส**ติ คาถาย **มมายิต**นฺติ มมตฺตกรณํฯ ‘‘มม อิท’’นฺติ คหิตํ วา วตฺถุฯ **อสตา จ น โสจตี**ติ อวิชฺชมานการณา อสนฺตการณา น โสจติฯ **น ชียตี**ติ ชานึ นาธิคจฺฉติฯ

**อหุ วต เม**ติ มยฺหํ อโหสิ วตฯ **ตํ วต เม นตฺถี**ติ ยํ อตีเต อโหสิ, ตํ มยฺหํ อิทานิ น สนฺติฯ **สิยา วต เม**ติ ยํ มยฺหํ ภวิสฺสติ, **ตํ วตาหํ น ลภามี**ติ อิทานิ อหํ เอกํเสน น ปาปุณามิฯ

**๑๘๖**. กิญฺจ ภิโยฺย – **ยสฺส นตฺถี**ติ คาถาฯ ตตฺถ **กิญฺจน**นฺติ กิญฺจิ รูปาทิธมฺมชาตํฯ

**อภิสงฺขต**นฺติ กเมฺมน สงฺขริตํฯ **อภิสเญฺจตยิต**นฺติ จิเตฺตน ราสิกตํฯ **อวิชฺชาย เตฺว วา**ติ อวิชฺชาย ตฺ เอวฯ **อเสสวิราคนิโรธา**ติ วิราคสงฺขาเตน มเคฺคน นิรวเสสนิโรธาฯ

**สุญฺญโต โลกํ อเวกฺขสฺสู**ติ อวสวตฺติสลฺลกฺขณวเสน วา ตุจฺฉสงฺขารสมนุปสฺสนวเสน วาติ ทฺวีหากาเรหิ สุญฺญโต โลกํ ปสฺสฯ **อตฺตานุทิฏฺฐึ อูหจฺจา**ติ สกฺกายทิฏฺฐึ อุทฺธริตฺวาฯ **เอวํ มจฺจุตโร สิยา**ติ เอวํ มรณสฺส ตรโณ ภเวยฺยฯ **เอวํ โลกํ อเวกฺขนฺต**นฺติ เอวํ ขนฺธโลกํ ปสฺสนฺตํฯ **มจฺจุราชา น ปสฺสตี**ติ มรณราชา น โอโลเกติ น ทกฺขติฯ

**นาญฺญํ ปตฺถยเต กิญฺจี**ติ อญฺญํ อปฺปมตฺตกมฺปิ น ปตฺถยติ น ปิหยติฯ **อญฺญตฺร อปฺปฏิสนฺธิยา**ติ นิพฺพานํ ฐเปตฺวาฯ ''อญฺญตฺรปฺปฏิสนฺธิยา''ติ เอกปทํ กตฺวาปิ ปฐนฺติฯ

**๑๘๗**. กิญฺจ ภิโยฺย – **อนิฏฺฐุรี**ติ คาถาฯ ตตฺถ **อนิฏฺฐุรี**ติ อนิสฺสุกีฯ ''อนิฏฺฐรี''ติปิ เกจิ ปฐนฺติฯ **สพฺพธี สโม**ติ สพฺพตฺถ สโม, อุเปกฺขโกติ อธิปฺปาโยฯ กึ วุตฺตํ โหติ? โย โส ''นตฺถิ เม''ติ น โสจติ, ตมหํ อวิกมฺปินํ ปุคฺคลํ ปุโฏฺฐ สมาโน อนิฏฺฐุรี อนนุคิโทฺธ, อเนโช **สพฺพธี สโม**ติ อิมํ ตสฺมึ ปุคฺคเล จตุพฺพิธํ อานิสํสํ พฺรูมีติฯ

**นิฏฺฐุริโย**ติ อิสฺสุกีฯ นิฏฺฐุรภาโว **นิฏฺฐุริยํ,** ตํ นิสฺสาย เอตฺตกมฺปิ นตฺถีติ เขฬํ ปาตนฺติ อ โตฺถฯ **นิฏฺฐุริยกมฺม**นฺติ นิฏฺฐุริยกรณํฯ คหโฏฺฐ วา หิ คหฏฺฐํ ภิกฺขุ วา ภิกฺขุํ นิสฺสาย วสโนฺต อปฺปมตฺตเกเนว กุชฺฌิตฺวา ตํ นิสฺสาย เอตฺตกมฺปิ นตฺถีติ เขฬํ ปาเตตฺวา ปาเทน มทฺทโนฺต วิย นิฏฺฐุริยํ นาม กโรติฯ ตสฺส ตํ กมฺมํ ''นิฏฺฐุริยกมฺม''นฺติ วุจฺจติฯ **อิสฺสา**ติ สภาวนิเทฺทโส ฯ ตโต ปรา เทฺว อาการภาวนิเทฺทสาฯ อิตรตฺตยํ ปริยายวจนํฯ ลกฺขณาทิโต ปเนสา ปรสมฺปตฺตีนํ อุสูยนลกฺขณา อิสฺสา; ตตฺถ จ อนภิรติรสา; ตโต วิมุขภาวปจฺจุปฏฺฐานา; ปรสมฺปตฺติปทฏฺฐานาฯ

**ลาเภปิ น อิญฺชตี**ติ ปจฺจยลาเภ น จลติฯ **อลาเภปี**ติ ปจฺจยานํ อลาเภปิฯ

**๑๘๘**. กิญฺจ ภิโยฺย – **อเนชสฺสา**ติ คาถาฯ ตตฺถ **นิสงฺขตี**ติ ปุญฺญาภิสงฺขาราทีสุ โย โกจิ สงฺขาโรฯ โส หิ ยสฺมา นิสงฺขริยติ, นิสงฺขโรติ วา, ตสฺมา ''นิสงฺขตี''ติ วุจฺจติฯ **วิยารมฺภา**ติ วิวิธา ปุญฺญาภิสงฺขาราทิกา อารมฺภาฯ **เขมํ ปสฺสติ สพฺพธี**ติ สพฺพตฺถ อภยเมว ปสฺสติฯ

**อารมฺภา**ติ กมฺมานํ ปฐมารมฺภาฯ **วิยารมฺภา**ติ อุปรูปริ วิวิธอารมฺภนวเสน วีริยารมฺภาฯ ตีสุ ภเวสุ ปฏิสนฺธิชนกกมฺมานํ เอตํ อธิวจนํฯ ตสฺมา วิยารมฺภา อารโตฯ

**๑๘๙**. เอวํ ปสฺสโนฺต **น สเมสู**ติ คาถาฯ ตตฺถ **น วทเต**ติ ''สทิโสหมสฺมี''ติอาทินา มานวเสน สเมสุปิ อตฺตานํ น วทติ โอเมสุปิ อุเสฺสสุปิฯ **นาเทติ น นิรสฺสตี**ติ รูปาทีสุ กญฺจิ ธมฺมํ น คณฺหาติ น นิสฺสชฺชติฯ เสสํ สพฺพตฺถ ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตนยตฺตา ปากฏเมวฯ เอวํ อรหตฺตนิกูเฏเนว เทสนํ นิฏฺฐาเปสีติฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย มหานิเทฺทสฏฺฐกถาย

อตฺตทณฺฑสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

# ๑๖. สาริปุตฺตสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา

**๑๙๐**. โสฬสเม **น เม ทิโฏฺฐ**ติ สาริปุตฺตสุตฺตนิเทฺทโสฯ ตตฺถ **อิโต ปุเพฺพ**ติ อิโต สงฺกสฺสนคเร โอตรณโต ปุเพฺพฯ **วคฺคุวโท**ติ สุนฺทรวโทฯ **ตุสิตา คณิมาคโต**ติ ตุสิตกายา จวิตฺวา มาตุกุจฺฉิํ อาคตตฺตา ตุสิตา อาคโตฯ คณาจริยตฺตา **คณี** ฯ สนฺตุฎฺฐเชฎฺฐน วา ตุสิตสงฺขาตา เทวโลกา คณิํ อาคโต, ตุสิตานํ วา อรหนฺตานํ คณิํ อาคโตติฯ

**อิมินา จกฺขุนา**ติ อิมินา อตฺตภาวปริยาปเนฺนน ปกติมํสจกฺขุนาฯ **อิมินา อตฺตภาเวน า**ติ อิมินา ปจฺฉิเมน อตฺตภาเวนฯ **ตาวติํสภวเน**ติ ตาวติํสเทวโลเกฯ **ปาริจฺฉตฺตกมูเล**ติ โกวิฬารรุกฺขสฺส เหฎฺฐาฯ **ปณฺฑุกมฺพลสิลาย**นฺติ รตฺตกมฺพลสทิสปาสาณปิเฎฺฐฯ **วสฺสํ วุโฎฺฐ**ติ วุฎฺฐวโสฺสฯ **เทวคณปริวุโต**ติ เทวสเงฺฆน ปริวาริโตฯ **โอติโณฺณ**ติ อวติโณฺณฯ **อิมํ ทสฺสนํ ปุเพฺพ**ติ อญฺญตฺร อิมมฺหา ทสฺสนา ปุเพฺพฯ **น ทิโฏฺฐ**ติ อญฺญทา น ทิฎฺฐปุโพฺพฯ

**ขตฺติยสฺส วา**ติ ขตฺติยสฺส วทนฺตสฺส น สุโตฯ **พฺราหฺมณา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

**มธุรวโท**ติอาทีสุ พฺยญฺชนสมฺปนฺนํ มธุรํ วทตีติ **มธุรวโท**ฯ เปมชนกํ เปมารหํ วทตีติ **เปมนียวโท**ฯ หทยงฺคมจิเตฺต ฐปนโยคฺยํ วทตีติ **หทยงฺคมวโท**ฯ กรวีกสกุณสโทฺท วิย มธุรโฆโส อสฺสาติ **กรวีกรุตมญฺชุโฆโสฯ วิสฺสโฎฺฐ จา**ติ อปลิพุโทฺธ ตตฺถ ตตฺถ อปกฺขลโนฯ **วิเญฺญยฺโย จา**ติ สุวิชาเนยฺโย จฯ **มญฺชุ จา**ติ มธุโร จฯ **สวนีโย จา**ติ กณฺณสุโข จฯ **พินฺทุ จา**ติ ฆโน จฯ **อวิสารี จา**ติ น ปตฺถโฎ จฯ **คมฺภีโร จา**ติ น อุตฺตาโน จฯ **นินฺนาที จา**ติ โฆสวโนฺต จฯ **อสฺสา**ติ อสฺส สตฺถุโนฯ **พหิทฺธา ปริสายา**ติ ปริสโต พหิฯ **น นิจฺฉรตี**ติ น นิกฺขมติฯ กิํการณา? เอวรูโป มธุรสโทฺท นิกฺการณา มา วินสฺสตูติฯ **พฺรหฺมสฺสโร**ติ อเญฺญ ฉินฺนสฺสราปิ ภินฺนสฺสราปิ กากสฺสราปิ โหนฺติ, อยํ ปน มหาพฺรหฺมุโน สรสทิเสน สเรน สมนฺนาคโตฯ มหาพฺรหฺมุโน หิ ปิตฺตเสมฺหหิ อปลิพุทฺธตฺตา สโร วิสุโทฺธ โหติ, ภควตาปิ กตกมฺมํ วตฺถุํ โสเธติ, วตฺถุโน สุทฺธตฺตา นาภิโต ปฎฺฐาย สมุฎฺฐหโนฺต สโร วิสุโทฺธ อฎฺฐงฺคสมนฺนาคตาว สมุฎฺฐาติฯ กรวีโก วิย ภณตีติ **กรวีกภาณี,** มตฺตกรวีกรุตมญฺชุโฆโสติ อโตฺถฯ

**ตาเรตี**ติ อเขมนฺตฎฺฐานํ อติกฺกาเมติฯ **อุตฺตาเรตี**ติ เขมนฺตภูมิํ อุปเนโนฺต ตาเรติฯ **นิตฺตาเรตี**ติ อเขมนฺตฎฺฐานโต นิกฺขาเมโนฺต ตาเรติ ฯ **ปตาเรตี**ติ ปริคฺคเหตฺวา ตาเรติ, หเตฺถน ปริคฺคเหตฺวา วิย ตาเรตีติ อโตฺถฯ สพฺพเมฺปตํ ตารณฺตฺตารณาทิเขมนฺตฎฺฐาเนน ฐปนเมวาติ อาห – **“เขมนฺตภูมิํ สมฺปาเปตี”**ติฯ **สเตฺต**ติ เวเนยฺยสเตฺตฯ มหาคหนตาย มหานตฺถตาย ทุนฺนิตฺตริยตาย จ ชาติเยว กนฺตาโร ชาติกนฺตาโร, ตํ **ชาติกนฺตารํ**ฯ

**คณสฺส สุสฺสูสตี**ติ คโณ อสฺส วจนํ สุสฺสูสติ สุณาติ อุปลเกฺขติฯ **โสตํ โอทหตี**ติ โสตุกามตาย โสตํ อวทหติ ปติฎฺฐาเปติฯ **อญฺญา จิตฺตํ อุปฎฺฐเปตี**ติ ญาตุกามํ จิตฺตํ ปณิทหติฯ **คณํ อกุสลา วุฎฺฐาเปตฺวา**ติ ชนสมูหํ อโกสลฺลสมฺภูตา อกุสลา อุฎฺฐาเปตฺวาฯ **กุสเล ปติฎฺฐาเปตี**ติ โกสลฺลสมฺภูเต กุสเล ฐเปติฯ **สงฺฆี**ติ ราสิวเสน สโงฺฆ อสฺส อตฺถีติ สงฺฆีฯ ปริสวเสน คโณ อสฺส อตฺถีติ **คณี**ฯ คณสฺส อาจริโยติ **คณาจริโย**ฯ

**๑๙๑**. ทุติยคาถาย **สเทวกสฺส โลกสฺส, ยถา ทิสฺสตี**ติ สเทวกสฺส โลกสฺส วิย มนุสฺสานมฺปิ ทิสฺสติฯ ยถา วา ทิสฺสตีติ ตจฺฉโต อวิปรีตโต ทิสฺสติฯ **จกฺขุมา**ติ อุตฺตมจกฺขุมาฯ **เอโก**ติ ปพฺพชฺชาสงฺขาตาทีหิ เอโกฯ **รติ**นฺติ เนกฺขมฺมรติอาทิํฯ

**ปติรูปโก**ติ สุวณฺณปติรูปโก กุณฺฑโลฯ **มตฺติกากุณฺฑโลวา**ติ มตฺติกาย กตกุณฺฑโล วิยฯ **โลหฑฺฒมาโสว สุวณฺณฉโนฺน**ติ สุวเณฺณน ปฏิจฺฉโนฺน โลหมาสโก วิยฯ **ปริวารฉนฺนา**ติ ปริวาเรน ฉาทิตาฯ **อโนฺต อสุทฺธา**ติ อพฺภนฺตรโต ราคาทีหิ อปริสุทฺธาฯ **พหิ โสภมานา**ติ จีวราทีหิ พาหิรโต สุนฺทราฯ

**อกปฺปิตอิริยาปถา จา**ติ อสชฺชิตอิริยาปถาฯ **ปณิธิสมฺปนฺนา**ติ ปริปุณฺณปตฺถนาฯ

**วิสุทฺธสโทฺท**ติ ปริสุทฺธกิตฺติสโทฺท, ยถาภูตถุติโฆโสติ อโตฺถฯ **คตกิตฺติสทฺทสิโลโก**ติ กิตฺติสทฺทญฺจ สิโลกญฺจ คเหตฺวา จรณสีโลฯ กตฺถ วิสุทฺธสโทฺทติ เจ? “**นาคภวเน จ สุปณฺณภวเน จา**”ติอาทินา นเยน วิตฺถาเรตฺวา วุตฺตฏฺฐาเนฯ **ตโต จ ภิโยฺย**ติ ตโต วุตฺตปฺปการโต จ เวเนยฺยวเสน อติเรกตโรปิ ทิสฺสติฯ

**สพฺพํ ราคตม**นฺติ สกลํ ราคนฺธการํฯ **โทสตมา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อนฺธกรณ**นฺติ ปญฺญาโลกนิวารณกรณํฯ **อจกฺขุกรณ**นฺติ ปญฺญาจกฺขุโน อกรณํฯ **อญฺญาณกรณ**นฺติ ญาเณน อชานนกรณํฯ **ปญฺญานิโรธิก**นฺติ ปญฺญานยนนาสกํฯ **วิฆาตปกฺขิก**นฺติ ปีฬาโกฏฺฐาสิกํฯ **อนิพฺพานสํวตฺตนิก**นฺติ อปจฺจยอมตนิพฺพานตฺถาย น สํวตฺตนิกํฯ

**สพฺพํ ตํ เตน โพธิญาเณน พุชฺฌี**ติ ตํ สกลํ เตน จตุมคฺคญาณวเสน พุชฺฌิฯ ปฐมมคฺควเสน ชานิ **อนุพุชฺฌิ**ฯ ทุติยมคฺควเสน ปุน อญฺญาสิ **ปฏิวิชฺฌิ**ฯ ตติยมคฺควเสน ปฏิเวธํ ปาปุณิ **สมฺพุชฺฌิ**ฯ จตุตฺถมคฺควเสน นิเสฺสสปฏิเวเธน **สมฺมาพุชฺฌิฯ อธิคจฺฉิ ผเสฺสสิ สจฺฉากาสี**ติ เอตํ ตยํ ผลวเสน โยเชตพฺพํฯ ปฐมทุติยวเสน ปฏิลภิฯ ตติยวเสน ญาณผเสฺสน ผุสิฯ จตุตฺถวเสน ปจฺจกฺขํ อกาสิฯ อถ วา เอเกกผลสฺส ตโยปิ ลพฺภนฺติ เอวฯ

**เนกฺขมฺมรติ**นฺติ ปพฺพชฺชาทีนิ นิสฺสาย อุปฺปนฺนรติํฯ **วิเวกรติ**นฺติ กายวิเวกาทิมฺหิ อุปฺปนฺนรติํฯ **อุปสมรติ**นฺติ กิเลสวูปสเม รติํฯ **สโมฺพธิรติ**นฺติ มคฺคํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อุปฺปนฺนรติํฯ

**๑๙๒**. ตติยคาถาย **พหูนมิธ พทฺธาน**นฺติ อิธ พหูนํ ขตฺติยาทีนํ สิสฺสานํฯ สิสฺสา หิ อาจริยปฏิพทฺธวุตฺติตฺตา ‘‘พทฺธา’’ติ วุจฺจนฺติฯ **อตฺถิ ปเญฺหน อาคม**นฺติ อตฺถิโก ปเญฺหน อาคโตมฺหิ , อตฺถิกานํ วา ปเญฺหน อาคมนํ, ปเญฺหน อตฺถิ อาคมนํ วาติฯ

พุโทฺธติ ปทสฺส อภาเวปิ **ตํ พุทฺธ**นฺติ ปเท โย โส พุโทฺธ, ตํ นิทฺทิสิตุกาเมน “**พุโทฺธ**”ติ วุตฺตํฯ **สยมฺภู**ติ อุปเทสํ วินา สยเมว ภูโตฯ **อนาจริยโก**ติ สยมฺภูปทสฺส อตฺถวิวรณํฯ โย หิ อาจริยํ วินา สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌติ, โส สยมฺภู นาม โหตีติฯ **ปุเพฺพ อนนุสฺสุเตสู**ติอาทิ อนาจริยกภาวสฺส อตฺถปฺปกาสนํฯ **อนนุสฺสุเตสู**ติ อาจริยโต อนนุสฺสุเตสุฯ **สาม**นฺติ สยเมวฯ **อภิสมฺพุชฺฌี**ติ ภุสํ สมฺมา ปฏิวิชฺฌิฯ **ตตฺถ จ สพฺพญฺญุตํ ปาปุณี**ติ เตสุ จ สเจฺจสุ สพฺพญฺญุภาวํ ปาปุณิฯ ยถา สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌนฺตา สพฺพญฺญุโน โหนฺติ , ตถา สจฺจานํ ปฏิวิทฺธตฺตา เอวํ วุตฺตํฯ ‘‘สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต’’ติปิ ปาโฐฯ **พเลสุ จ วสีภาว**นฺติ ทสสุ จ ตถาคตพเลสุ อิสฺสรภาวํ ปาปุณิฯ โย โส เอวํ ภูโต, โส พุโทฺธติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ สพฺพธเมฺมสุ อปฺปฏิหตญาณนิมิตฺตานุตฺตรวิโมกฺขาธิคมปริภาวิตขนฺธสนฺตานํ อุปาทาย ปณฺณตฺติโก, สพฺพญฺญุตปทฏฺฐานํ วา สจฺจาภิสโมฺพธิมุปาทาย ปณฺณตฺติโก สตฺตวิเสโส พุโทฺธฯ เอตฺตาวตา อตฺถโต พุทฺธวิภาวนา กตา โหติฯ

อิทานิ พฺยญฺชนโต วิภาเวนฺโต **“พุโทฺธติ เกนเฏฺฐน พุโทฺธ”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยถา โลเก อวคนฺตา ‘‘อวคโต’’ติ วุจฺจติ, เอวํ **พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุโทฺธ**ฯ ยถา ปณฺณโสสา วาตา ‘‘ปณฺณสุสา’’ติ วุจฺจนฺติ, เอวํ **โพเธตา ปชายาติ พุโทฺธฯ สพฺพญฺญุตาย พุโทฺธ**ติ สพฺพธมฺมพุชฺฌนสมตฺถาย พุทฺธิยา พุโทฺธติ วุตฺตํ โหติฯ **สพฺพทสฺสาวิตาย พุโทฺธ**ติ สพฺพ ธมฺมานํ ญาณจกฺขุนา ทิฏฺฐตฺตา พุโทฺธติ วุตฺตํ โหติฯ **อนญฺญเนยฺยตาย พุโทฺธ**ติ อเญฺญน อโพธนียโต สยเมว พุทฺธตฺตา พุโทฺธติ วุตฺตํ โหติฯ **วิสวิตาย พุโทฺธ**ติ นานาคุณวิกสนโต ปทุมมิว วิกสนเฏฺฐน พุโทฺธติ วุตฺตํ โหติฯ **ขีณาสวสงฺขาเตน พุโทฺธ**ติอาทีหิ ฉหิ ปริยาเยหิ จิตฺตสโงฺกจกรธมฺมปฺปหาเนน นิทฺทาย วิพุโทฺธ ปุริโส วิย สพฺพกิเลสนิทฺทาย วิพุทฺธตฺตา พุ โทฺธติ วุตฺตํ โหติฯ สงฺขา สงฺขาตนฺติ อตฺถโต เอกตฺตา **สงฺขาเตนา**ติ วจนสฺส โกฏฺฐาเสนาติ อโตฺถฯ ตณฺหาเลปทิฏฺฐิเลปาภาเวน นิรุปเลปสงฺขาเตน สวาสนานํ สพฺพกิเลสานํ ปหีนตฺตา เอกนฺตวจเนน วิเสเสตฺวา วุตฺตํฯ **เอกนฺตนิกฺกิเลโส**ติ ราคโทสโมหาวเสเสหิ สพฺพกิเลเสหิ นิกฺกิเลโสฯ

**เอกายนมคฺคํ คโตติ พุโทฺธ**ติ คมนตฺถานํ ธาตูนํ พุชฺฌนตฺถตฺตา พุชฺฌนตฺถาปิ ธาตุโย คมนตฺถา โหเนฺตว, ตสฺมา เอกายนมคฺคํ คตตฺตา พุโทฺธติ วุตฺตํ โหติฯ เอกายนมโคฺค เจตฺถ –

> ‘‘มโคฺค ปโนฺถ ปโถ ปโชฺช, อญฺชสํ วฏุมายนํ;
> นาวา อุตฺตรเสตู จ, กุโลฺล จ ภิสิ สงฺกโม’’ติฯ (จูฬนิ. ปารายนตฺถุติคาถานิเทฺทส ๑๐๑) –

มคฺคสฺส พหูสุ นาเมสุ อยนนาเมน วุตฺตมคฺคนาเมน วุโตฺตฯ ตสฺมา เอกมคฺคภูโต มโคฺค, น เทฺวธาปถภูโตติ อโตฺถฯ อถ วา เอเกน อยิตโพฺพ มโคฺคติ เอกายนมโคฺคฯ เอเกนาติ คณ สงฺคณิกํ ปหาย ปวิวิเตฺตนฯ อยิตโพฺพติ ปฏิปชฺชิตโพฺพ, อยนฺติ วา เอเตนาติ อยโน, สํสารโต นิพฺพานํ คจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ เอเกสํ อยโนติ เอกายโนฯ **เอเกส**นฺติ เสฏฺฐานํฯ สพฺพสตฺต เสฏฺฐา จ สมฺมาสมฺพุทฺธา, ตสฺมา เอเกสํ มคฺคภูโต สมฺมาสมฺพุทฺธานํ อยนภูโต มโคฺคติ วุตฺตํ โหติฯ อยตีติ วา อยโน, คจฺฉติ ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ เอกสฺมิํ อยโน มโคฺคติ เอกายนมโคฺคฯ เอกสฺมิํเยว พุทฺธสาสเน ปวตฺตมาโน มโคฺค, น อญฺญตฺถาติ วุตฺตํ โหติฯ อปิ จ เอกํ อยตีติ เอ กายโนฯ ปุพฺพภาเค นานามุขภาวนานยปฺปวโตฺตปิ อปรภาเค เอกํ นิพฺพานเมว คจฺฉตีติ วุตฺตํ โหติ, ตสฺมา **เอกายนมโคฺค**ติ เอกนิพฺพานคมนมโคฺคติ อโตฺถฯ

**เอโก อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุโทฺธ**ติ น ปเรหิ พุทฺธตฺตา พุโทฺธ, กินฺตุ สยเมว อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุทฺธตฺตา พุโทฺธติ วุตฺตํ โหติฯ **อพุทฺธิวิหตตฺตา พุทฺธิปฏิลาภ ตฺตา พุโทฺธ**ติ พุทฺธิ พุทฺธํ โพโธติ ปริยายวจนเมตํฯ ตตฺถ ยถา ‘‘นีลรตฺตคุณโยคา นีโล ปโฏ, รโตฺต ปโฏ’’ติ วุจฺจติ, เอวํ พุทฺธคุณโยคา ‘‘พุโทฺธ’’ติ ญาเปตุํ วุตฺตํฯ

ตโต ปรํ **พุโทฺธติ เนตํ นาม**นฺติอาทิ ‘‘อตฺถมนุคตา อยํ ปญฺญตฺตี’’ติ ญาปนตฺถํ วุตฺตํฯ ตตฺถ **มิตฺตา** สหายาฯ **อมจฺจา** ภจฺจาฯ **ญาตี** ปิตุปกฺขิกาฯ **สาโลหิตา** มาตุปกฺขิกาฯ **สมณา** ปพฺพชฺชุปคตาฯ **พฺราหฺมณา** โภวาทิโน, สมิตปาปพาหิตปาปา วาฯ **เทวตา** สกฺกาทโย พฺรหฺมาโน จฯ **วิโมกฺขนฺติก**นฺติ วิโมโกฺข อรหตฺตมโคฺค, วิโมกฺขสฺส อโนฺต อรหตฺตผลํ, ตสฺมิํ วิโมกฺขเนฺต ภวํ วิโมกฺขนฺติกํ นามํฯ สพฺพญฺญุภาโว หิ อรหตฺตมเคฺคน สิชฺฌติ, อร หตฺตผโลทเย สิทฺธํ โหติฯ ตสฺมา สพฺพญฺญุภาโว วิโมกฺขเนฺต ภโว โหติฯ ตํ เนมิตฺติกมฺปิ นามํ วิโมกฺขเนฺต ภวํ นาม โหติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘วิโมกฺขนฺติกเมตํ พุทฺธานํ ภควนฺตาน’’นฺติฯ **โพธิยา มูเล สห สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส ปฏิลาภา**ติ มหาโพธิรุกฺขมูเล ยถาวุตฺตกฺขเณ

สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส ปฏิลาเภน สหฯ **สจฺฉิกา ปญฺญตฺตี**ติ อรหตฺตผลสจฺฉิกิริยาย สพฺพธมฺมสจฺฉิกิริยาย วา ชาตา ปญฺญตฺติฯ **ยทิทํ พุโทฺธ**ติ ปญฺญตฺติฯ อยํ พฺยญฺชนโต พุทฺธวิภาวนาฯ อิโต ปรํ **วหเสฺสตํ ภารนฺ**ติ ปริโยสานํ ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตนยตฺตา ยถาปาฬิเมว นิยฺยาติฯ

**๑๙๓**. จตุตฺถคาถาย **วิชิคุจฺฉโต**ติ ชาติอาทีหิ อฏฺฏียโตฯ **ริตฺตมาสนนฺ**ติ วิวิตฺตํ มญฺจปีฐํฯ **ปพฺพตานํ คุหาสุ วา**ติ ปพฺพตคุหาสุ วา ริตฺตมาสนํ ภชโตติ สมฺพนฺธิตพฺพํฯ

**ชาติยา วิชิคุจฺฉโต**ติ ชาตึ วิชิคุจฺฉโตฯ **ชรายฯ พฺยาธินา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **ภชโต**ติ เอวมาทีสุ **ภชโต**ติ ภชนฺตสฺสฯ **เสวโต**ติ เสวนฺตสฺสฯ **นิเสวโต**ติ สมฺมา เสวนฺตสฺสฯ **สํเสวโต**ติ ปุนปฺปุนํ เสวนฺตสฺสฯ **ปฏิเสวโต**ติ อุปคนฺตฺวา เสวนฺตสฺสฯ **ปพฺพตปพฺภารา**ติ ปพฺพตกุจฺฉิโยฯ

**๑๙๔**. ปญฺจมคาถาย **อุจฺจาวเจสู**ติ หีนปณีเตสุฯ **สยเนสู**ติ วิหาราทีสุ เสนาสเนสุฯ **กีวโนฺต ตตฺถ เภรวา**ติ กิตฺตกา ตตฺถ ภยการณาฯ ‘‘กุวโนฺต’’ติปิ ปาโฐ, กูชโนฺตติ จสฺส อโตฺถฯ

**กุวโนฺต**ติ สทฺทายโนฺตฯ **กูชโนฺต**ติ อพฺยตฺตสทฺทํ กโรโนฺตฯ **นทโนฺต**ติ อุกฺกุฏฺฐึ กโรโนฺตฯ **สทฺทํ กโรโนฺต**ติ วาจํ ภาสโนฺตฯ **กตี**ติ ปุจฺฉาฯ **กิตฺตกา**ติ ปมาณปุจฺฉาฯ **กีวตกา**ติ ปริเจฺฉทปุจฺฉาฯ **กีวพหุกา**ติ ปมาณปริเจฺฉทปุจฺฉาฯ **เต เภรวา**ติ เอเต ภยชนนุปทฺทวา ภยารมฺมณาฯ **กีวพหุกา**ติ ปุจฺฉิเต อารมฺมเณ ทเสฺสตุํ **‘‘สีหา พฺยคฺฆา ทีปี’’**ติอาทีหิ วิสฺสเชฺชติฯ

**๑๙๕**. ฉฏฺฐคาถาย **กติ ปริสฺสยา**ติ กิตฺตกา อุปทฺทวาฯ **อคตํ ทิสนฺ**ติ นิพฺพานํฯ ตญฺหิ อคตปุพฺพตฺตา อคตํ, นิทฺทิสิตพฺพโต ทิสา จาติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อคตํ ทิส’’นฺติฯ อมตํ ทิส’’นฺติปิ ปาโฐฯ **อภิสมฺภเว**ติ อภิสมฺภเวยฺยฯ **ปนฺตมฺหี**ติ ปริยเนฺตฯ

**อคตปุพฺพา สา ทิสา**ติ ยา ทิสา สุปินเนฺตนปิ น คตปุพฺพาฯ **น สา ทิสา คตปุพฺพา**ติ เอสา ทิสา วุตฺตนเยน น คตปุพฺพาฯ **อิมินา ทีเฆน อทฺธุนา**ติ อเนน ทีฆกาเลนฯ

**สมติตฺติกนฺ**ติ อโนฺตมุขวฏฺฏิเลขํ ปาเปตฺวา สมภริตํฯ **อนวเสกนฺ**ติ อนวสิญฺจนกํ อปริสิญฺจนกํ กตฺวาฯ **เตลปตฺตนฺ**ติ ปกฺขิตฺตเตลํ เตลปตฺตํฯ **ปริหเรยฺยา**ติ หเรยฺย อาทาย คเจฺฉยฺยฯ **เอวํ สจิตฺตมนุรเกฺข**ติ ตํ เตลภริตํ ปตฺตํ วิย อตฺตโน จิตฺตํ กายคตาย สติยา โคจเรเจว สมฺปยุตฺตสติยา จาติ อุภินฺนํ อนฺตเร ปกฺขิปิตฺวา ยถา มุหุตฺตมฺปิ พหิทฺธา โคจเร น วิกฺขิปติ, ตถา ปณฺฑิโต โยคาวจโร รเกฺขยฺย โคปเยยฺยฯ กิํการณา? เอตสฺส หิ –

> ‘‘ทุนฺนิคฺคหสฺส ลหุโน, ยตฺถกามนิปาติโน;
> จิตฺตสฺส ทมโถ สาธุ, จิตฺตํ ทนฺตํ สุขาวหํ’’ฯ (ธ. ป. ๓๕);

ตสฺมา –

> ‘‘สุทุทฺทสํ สุนิปุณํ, ยตฺถกามนิปาตินํ;
> จิตฺตํ รเกฺขถ เมธาวี, จิตฺตํ คุตฺตํ สุขาวหํ’’ฯ (ธ. ป. ๓๖);

อิทญฺหิ –

‘‘ทูรงฺคมํ เอกจรํ, อสรีรํ คุหาสยํ;
เย จิตฺตํ สํยเมสฺสนฺติ, โมกฺขนฺติ มารพนฺธนา’’ฯ (ธ. ป. ๓๗);

อิตรสฺส ปน –

‘‘อนวฏฺฐิตจิตฺตสฺส , สทฺธมฺมํ อวิชานโต;
ปริปฺลวปสาทสฺส, ปญฺญา น ปริปูรติ’’ฯ (ธ. ป. ๓๘);

ถิรกมฺมฏฺฐานสหายสฺส ปน –

‘‘อนวสฺสุตจิตฺตสฺส, อนนฺวาหตเจตโส;
ปุญฺญปาปปหีนสฺส, นตฺถิ ชาครโต ภยํ’’ฯ (ธ. ป. ๓๙);

ตสฺมา เอตํ –

‘‘ผนฺทนํ จปลํ จิตฺตํ, ทูรกฺขํ ทุนฺนิวารยํ;
อุชุํ กโรติ เมธาวี, อุสุกาโรว เตชนํ’’ฯ (ธ. ป. ๓๓);

เอวํ อุชุํ กโรนฺโต สจิตฺตมนุรกฺขฯ

**ปตฺถยาโน ทิสํ อคตปุพฺพนฺ**ติ อิมสฺมึ กายคตาสติกมฺมฏฺฐาเน กมฺมํ อารภิตฺวา อนมตคฺเค สํสาเร อคตปุพฺพํ ทิสํ ปเตฺถนฺโต วุตฺตนเยน สกํ จิตฺตํ รเกฺขยฺยาติ อโตฺถฯ กา ปเนสา ทิสา นาม –

‘‘มาตาปิตา ทิสา ปุพฺพา, อาจริยา ทกฺขิณา ทิสา;
ปุตฺตทารา ทิสา ปจฺฉา, มิตฺตามจฺจา จ อุตฺตราฯ

‘‘ทาสกมฺมกรา เหฏฺฐา, อุทฺธํ สมณพฺราหฺมณา;
เอตา ทิสา นมเสฺสยฺย, อลมโตฺต กุเล คิหี’’ติฯ (ที. นิ. ๓.๒๗๓) –

เอตฺถ ตาว มาตาปิตาทโย ‘‘ทิสา’’ติ วุตฺตาฯ

‘‘ทิสา จตโสฺส วิทิสา จตโสฺส, อุทฺธํ อโธ ทส ทิสา อิมาโย;
กตมํ ทิสํ ติฏฺฐติ นาคราชา, ยมทฺทสา สุปิเน ฉพฺพิสาณ’’นฺติฯ (ชา. ๑.๑๖.๑๐๔) –

เอตฺถ ปุรตฺถิมาทิเภทา ทิสาว ‘‘ทิสา’’ติ วุตฺตาฯ

‘‘อคาริโน อนฺนทปานวตฺถทา, อวฺหายิกา ตมฺปิ ทิสํ วทนฺติ;
เอสา ทิสา ปรมา เสตเกตุ, ยํ ปตฺวา ทุกฺขี สุขิโน ภวนฺตี’’ติ ฯ (ชา. ๑.๖.๙) –

เอตฺถ นิพฺพานํ ‘‘ทิส’’นฺติ วุตฺตํฯ อิธาปิ ตเทว อธิเปฺปตํฯ ตณฺหกฺขยํ วิราคนฺติอาทีหิ ทิสฺสติ อปทิสฺสติ ตสฺมา ‘‘ทิสา’’ติ วุจฺจติฯ อนมตเคฺค ปน สํสาเร เกนจิ พาลปุถุชฺชเนน สุปิเนนปิ อคตปุพฺพตาย ‘‘อคตปุพฺพา ทิสา นามา’’ติ วุจฺจติฯ ตํ ปตฺถยเนฺตน กายคตาสติยา โยโค กรณีโยติฯ **วชโต**ติอาทีสุ เอตฺถ มคฺคุปฺปาทโต สมีปํ วชโตฯ ฐิติกฺขเณ **คจฺฉโต**ฯ ผโลทยโต **อติกฺกมโต**ฯ

**อเนฺต**ติ อนฺตมฺหิ ฐิเตฯ **ปเนฺต**ติ วนคหนคมฺภีเร ฐิเตฯ **ปริยเนฺต**ติ ทูรภาเวน ปริยเนฺต ฐิเตฯ **เสลเนฺต**ติ ปพฺพตานํ อเนฺตฯ **วนเนฺต**ติ วนฆฏานํ อเนฺตฯ **นทเนฺต**ติ นทีนํ อเนฺตฯ **อุทกเนฺต**ติ อุทกานํ ปริยเนฺตฯ **ยตฺถ น กสียติ น วปียตี**ติ ยสฺมิํ กสนญฺจ วปนญฺจ น กรียติฯ **ชนนฺตํ อติกฺกมิตฺวา** ฐิเตฯ **มนุสฺสานํ อนุปจาเร**ติ กสนวปนวเสน มนุเสฺสหิ อนุปจริตเพฺพ เสนาสเนฯ

**๑๙๖**. สตฺตมคาถาย **กฺยาสฺส พฺยปฺปถโย อสฺสู**ติ กิทิสานิ ตสฺส วจนานิ อสฺสุฯ

**มุสาวาทํ ปหายา**ติ เอตฺถ มุสาติ วิสํวาทนปุเรกฺขารสฺส อตฺถภญฺชนโก วจีปโยโค กายปโยโค วาฯ วิสํวาทนาธิปฺปาเยน ปนสฺส ปรวิสํวาทกกายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา เจตนา **มุสาวาโท**ฯ อปโร นโย – **มุสา**ติ อภูตํ อตจฺฉํ วตฺถุ, **วาโท**ติ ตสฺส ภูตโต ตจฺฉโต วิญฺญาปนํฯ ลกฺขณโต ปน อตถํ วตฺถุํ ตถโต ปรํ วิญฺญาเปตุกามสฺส ตถาวิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปิกา เจตนา **มุสาวาโท**ฯ โส ยมตฺถํ ภญฺชติ, ตสฺส อปฺปตาย อปฺปสาวชฺโช, มหนฺตตาย มหาสาวชฺโชฯ อปิ จ คหฏฺฐานํ อตฺตโน สนฺตกํ อทาตุกามตาย ‘‘นตฺถี’’ติอาทินยปฺปวโตฺต อปฺปสาวชฺโช, สกฺขินา หุตฺวา อตฺถภญฺชนตฺถํ วุโตฺต มหาสาวชฺโชฯ ปพฺพชิตานํ อปฺปกมฺปิ เตลํ วา สปฺปิํ วา ลภิตฺวา หสาธิปฺปาเยน ‘‘อชฺช คาเม เตลํ นที มเญฺญ สนฺทตี’’ติ ปูรณกถานเยน ปวโตฺต อปฺปสาวชฺโช, อทิฏฺฐํเยว ปน ทิฏฺฐนฺติอาทินา นเยน วทนฺตานํ มหาสาวชฺโชฯ

ตสฺส จตฺตาโร สมฺภารา โหนฺติ – อตถํ วตฺถุ วิสํวาทนจิตฺตํ ตชฺโช วายาโม ปรสฺส ตทตฺถวิชานนนฺติฯ เอโก ปโยโค สาหตฺถิโกวฯ โส จ กาเยน วา กายปฏิพเทฺธน วา วาจาย วา ปรวิสํวาทกกิริยากรเณ ทฏฺฐโพฺพฯ ตาย เจ กิริยาย ปโร ตมตฺถํ ชานาติ, อยํ กิริยสมุฏฺฐาปิกา เจตนากฺขเณเยว มุสาวาทกมฺมุนา พชฺฌติฯ

สจฺจํ วทตีติ **สจฺจวาที**ฯ สเจฺจน สจฺจํ สนฺทหติ ฆเฏตีติ **สจฺจสโนฺธ,** น อนฺตรนฺตรา มุสา วทตีติ อโตฺถฯ โย หิ ปุริโส กทาจิ มุสา วทติ, กทาจิ สจฺจํ, ตสฺส มุสาวาเทน อนฺตริกตาย สจฺจํ สเจฺจน น ฆฏิยติ, ตสฺมา น โส สจฺจสโนฺธฯ อยํ ปน น ตาทิโส, ชีวิตเหตุปิ มุสา อวตฺวา สเจฺจน สจฺจํ สนฺทหติเยวาติ สจฺจสโนฺธฯ

**เถโต**ติ ถิโร, ถิรกโถติ อโตฺถฯ เอโก ปุคฺคโล หลิทฺทิราโค วิย ถุสราสิมฺหิ นิขาตขาณุ วิย อสฺสปิเฏฺฐ ฐปิตกุมฺภณฺฑมิว จ น ถิรกโถ โหติฯ เอโก ปาสาณเลขา วิย อินฺทขีโล วิย จ ถิรกโถ โหติ, อสินา สีสํ ฉินฺทเนฺตปิ เทฺวกถา น กเถติฯ อยํ วุจฺจติ เถโตฯ

**ปจฺจยิโก**ติ ปตฺติยายิตโพฺพ, สทฺธายิตพฺพโกติ อโตฺถฯ เอกโจฺจ หิ ปุคฺคโล น ปจฺจยิโก โหติ, ‘‘อิทํ เกน วุตฺตํ, อสุเกนา’’ติ วุเตฺต ‘‘มา ตสฺส วจนํ สทฺทหถา’’ติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติฯ เอโก ปจฺจยิโก โหติ, ‘‘อิทํ เกน วุตฺตํ, อสุเกนา’’ติ วุเตฺต ‘‘ยทิ เตน วุตฺตํ, อิทเมว ปมาณํ, อิทานิ อุปปริกฺขิตพฺพํ นตฺถิ, เอวเมว อิท’’นฺติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติ, อยํ วุจฺจติ ปจฺจยิโกฯ **อวิสํวาทโก โลกสฺสา**ติ ตาย สจฺจวาทิตาย โลกํ น วิสํวาเทตีติ อโตฺถฯ

**ปิสุณํ วาจํ ปหายา**ติอาทีสุ ยาย วาจาย ยสฺส ตํ วาจํ ภาสติ, ตสฺส หทเย อตฺตโน ปิยภาวํ ปรสฺส จ สุญฺญภาวํ กโรติ, สา ปิสุณวาจาฯ ยาย ปน อตฺตานมฺปิ ปรมฺปิ ผรุสํ กโรติ, ยา วาจา สยมฺปิ ผรุสา, เนว กณฺณสุขา น หทยงฺคมา, อยํ **ผรุสวาจา**ฯ เยน สมฺผํ ปลปติ นิรตฺถกํ, โส **สมฺผปฺปลาโป**ฯ เตสํ มูลภูตาปิ เจตนา ปิสุณวาจาทินามเมว ลภติ, สา เอว อิธ อธิเปฺปตาติฯ

ตตฺถ สํกิลิฏฺฐจิตฺตสฺส ปเรสํ วา เภทาย อตฺตโน ปิยกมฺยตาย วา กายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา เจตนา **ปิสุณวาจา**ฯ สา ยสฺส เภทํ กโรติ, ตสฺส อปฺปคุณตาย อปฺปสาวชฺชา, มหาคุณตาย มหาสาวชฺชาฯ

ตสฺสา จตฺตาโร สมฺภารา โหนฺติ – ภินฺทิตพฺโพ ปโร, ‘‘อิติ อิเม นานา ภวิสฺสนฺติ วินา ภวิสฺสนฺตี’’ติ เภทปุเรกฺขารตา วา, ‘‘อิติ อหํ ปิโย ภวิสฺสามิ วิสฺสาสิโก’’ติ ปิยกมฺยตา วา, ตโชฺช วายาโม, ตสฺส ตทตฺถวิชานนนฺติฯ

**อิเมสํ เภทายา**ติ เยสํ อิโตติ วุตฺตานํ สนฺติเก สุตํ, เตสํ เภทายฯ **ภินฺนานํ วา สนฺธาตา**ติ ทฺวินฺนํ มิตฺตานํ วา สมานุปชฺฌายกาทีนํ วา เกนจิเทว การเณน ภินฺนานํ เอกเมกํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘ตุมฺหากํ อีทิเส กุเล ชาตานํ เอวํ พหุสฺสุตานํ อิทํ น ยุตฺต’’นฺติอาทีนิ วตฺวา สนฺธานํ กตฺตาฯ **อนุปฺปทาตา**ติ สนฺธานานุปฺปทาตา, เทฺว ชเน สมคฺเค ทิสฺวา ‘‘ตุมฺหากํ เอวรูเป กุเล ชาตานํ เอวรูเปหิ คุเณหิ สมนฺนาคตานํ อนุจฺฉวิกเมต’’นฺติอาทีนิ วตฺวา ทฬฺหีกมฺมํ กตฺตาติ อตฺโถฯ

สมโคฺค อาราโม อสฺสาติ **สมคฺคาราโม,** ยตฺถ สมคฺคา นตฺถิ, ตตฺถ วสิตุมฺปิ น อิจฺฉตีติ อตฺโถฯ ‘‘สมคฺคราโม’’ติปิ ปาฬิ, อยเมวตฺโถฯ **สมคฺครโต**ติ สมเคฺคสุ รโต, เต ปหาย อญฺญตฺร คนฺตุมฺปิ น อิจฺฉตีติ อตฺโถฯ สมเคฺค ทิสฺวาปิ สุตฺวาปิ นนฺทตีติ **สมคฺคนนฺที** ฯ **สมคฺคกรณิํ วาจํ ภาสิตา**ติ ยา วาจา สเตฺต สมเคฺคเยว กโรติ, ตํ สามคฺคิคุณปริทีปกเมว วาจํ ภาสติ, น อิตรนฺติฯ

ปรสฺส มมฺมเจฺฉทกกายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา เอกนฺตผรุสเจตนา **ผรุสวาจา**ฯ มมฺมเจฺฉทโกปิ ปโยโค จิตฺตสณฺหตาย ผรุสวาจา น โหติฯ มาตาปิตโร หิ กทาจิ ปุตฺตเก เอวมฺปิ วทนฺติ ‘‘โจรา โว ขณฺฑาขณฺฑิกํ กโรนฺตู’’ติ, อุปฺปลปตฺตมฺปิ จ เนสํ อุปริ ปตนฺตํ น อิจฺฉนฺติฯ อาจริยุปชฺฌายา จ กทาจิ นิสฺสิตเก เอวํ วทนฺติ ‘‘กิํ อิเม อหิริกา อโนตฺตปฺปิโน จรนฺติ, นิทฺธมถ เน’’ติฯ อถ จ เนสํ อาคมาธิคมสมฺปตฺติํ อิจฺฉนฺติฯ ยถา จ จิตฺตสณฺหตาย ผรุสวาจา น โหติ, เอวํ วจนสณฺหตาย อผรุสวาจาปิ น โหติฯ น หิ มาราเปตุกามสฺส ‘‘อิมํ สุขํ สยาเปถา’’ติ วจนํ อผรุสวาจา โหติ, จิตฺตผรุสตาย ปเนสา ผรุสวาจาว, สา ยํ สนฺธาย ปวตฺติตาฯ ตสฺส อปฺปคุณตาย อปฺปสาวชฺชา, มหาคุณตาย มหาสาวชฺชาฯ ตสฺสา ตโย สมฺภารา – อโกฺกสิตพฺโพ ปโร กุปิตจิตฺตํ อโกฺกสนาติฯ

**เนลา**ติ เอลํ วุจฺจติ โทโส, นาสฺสา เอลนฺติ เนลา, นิโทฺทสาติ อตฺโถฯ ‘‘เนลโงฺค เสตปจฺฉาโท’’ติ (อุทา. ๖๕; เปฏโก. ๒๕) เอตฺถ วุตฺตเนลํ วิยฯ **กณฺณสุขา**ติ พฺยญฺชนมธุรตาย กณฺณานํ สุขา, สูจิวิชฺฌนํ วิย กณฺณสูลํ น ชเนติฯ อตฺถมธุรตาย สกลสรีเร โกปํ อชเนตฺวา เปมํ ชเนตีติ **เปมนิยา**ฯ หทยํ คจฺฉติ อปฺปฏิหญฺญมานา สุเขน จิตฺตํ ปวิสตีติ **หทยงฺคมา**ฯ คุณปริปุณฺณตาย ปุเร ภวาติ **โปรี**ฯ ปุเร สํวฑฺฒนารี วิย สุกุมาราติปิ **โปรี**ฯ ปุรสฺส เอสาติปิ **โปรี,** นครวาสีนํ กถาติ อตฺโถฯ นครวาสิโน หิ ยุตฺตกถา โหนฺติ, ปิติมตฺตํ ปิตาติ ภาติมตฺตํ ภาตาติ วทนฺติฯ เอวรูปี กถา พหุโน ชนสฺส กนฺตา โหตีติ **พหุชนกนฺตา**ฯ กนฺตภาเวเนว พหุโน ชนสฺส มนาปา จิตฺตวุฑฺฒิกราติ **พหุชนมนาปา**ฯ

อนตฺถวิญฺญาปิกา กายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา อกุสลเจตนา **สมฺผปฺปลาโป**ฯ โส อาเสวนมนฺทตาย อปฺปสาวโชฺช, อาเสวนมหนฺตตาย มหาสาวโชฺชฯ ตสฺส เทฺว สมฺภารา – ภารตยุทฺธสีตาหรณาทินิรตฺถกกถา ปุเรกฺขารตา, ตถารูปีกถากถนญฺจฯ

กาเลน วทตีติ **กาลวาที,** วตฺตพฺพยุตฺตกาลํ สลฺลเกฺขตฺวา วทตีติ อโตฺถฯ ภูตํ ตจฺฉํ สภาวเมว วทตีติ **ภูตวาที**ฯ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกตฺถสนฺนิสฺสิตเมว กตฺวา วทตีติ **อตฺถวาที** ฯ นวโลกุตฺตรธมฺมสนฺนิสฺสิตํ กตฺวา วทตีติ **ธมฺมวาที**ฯ สํวรวินยปหานวินยสนฺนิสฺสิตํ กตฺวา วทตีติ **วินยวาที**ฯ นิธานํ วุจฺจติ ฐปโนกาโส, นิธานมสฺสา อตฺถีติ **นิธานวตี,** หทเย นิธาตพฺพยุตฺตํ วาจํ ภาสิตาติ อโตฺถฯ **กาเลนา**ติ เอวรูปึ ภาสมาโนปิ จ ‘‘อหํ นิธานวตึ วาจํ ภาสิสฺสามี’’ติ น อกาเลน ภาสติ, ยุตฺตกาลํ ปน อเปกฺขิตฺวาว ภาสตีติ อโตฺถฯ **สาปเทส**นฺติ สอุปมํ, สการณนฺติ อโตฺถฯ **ปริยนฺตวติ**นฺติ ปริเจฺฉทํ ทเสฺสตฺวา ยถาสฺสา ปริเจฺฉโท ปญฺญายติ, เอวํ ภาสตีติ อโตฺถฯ **อตฺถสํหิต**นฺติ อเนเกหิ นเยหิ วิภชเนฺตน ปริยาทาตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย อตฺถสมฺปนฺนํฯ ยํ วา โส อตฺถวาที อตฺถํ วทติ, เตน อเตฺถน สหิตตฺตา อตฺถสํหิตํ วาจํ ภาสติ, น อญฺญํ นิกฺขิปิตฺวา อญฺญํ ภาสตีติ วุตฺตํ โหติฯ

**จตูหิ วจีสุจริเตหี**ติ ‘‘มุสาวาทํ ปหายา’’ติอาทินา นเยน วุเตฺตหิ จตูหิ วาจาหิ ยุเตฺตหิ สุฏฺฐุ จริเตหิฯ **สมนฺนาคโต**ติ อปริหีโนฯ **จตุโทสาปคตํ วาจํ ภาสตี**ติ อปฺปิยาทีหิ จตูหิ โทเสหิ อปคตํ ปริหีนํ วาจํ ภาสติฯ

**อตฺถิ อโคจโร**ติ กิญฺจาปิ เถโร สมณาจารํ สมณโคจรํ กเถตุกาโม ‘‘อตฺถิ อโคจโร, อตฺถิ โคจโร’’ติ ปทํ อุทฺธริ, ยถา ปน มคฺคกุสโล ปุริโส มคฺคํ อาจิกฺขโนฺต ‘‘วามํ มุญฺจ, ทกฺขิณํ คณฺหา’’ติ ปฐมํ มุญฺจิตพฺพํ สภยมคฺคํ อุปฺปถมคฺคํ อาจิกฺขติ, ปจฺฉา คเหตพฺพํ เขมมคฺคํ อุชุมคฺคํ, เอวเมว มคฺคกุสลปุริสสทิโส ธมฺมเสนาปติ ปฐมํ ปหาตพฺพํ พุทฺธปฏิกุฏฺฐํ อโคจรํ อาจิกฺขิตฺวา ปจฺฉา โคจรํ อาจิกฺขิตุกาโม **‘‘กตโม อโคจโร’’**ติอาทิมาหฯ ปุริเสน หิ อาจิกฺขิตมโคฺค สมฺปเชฺชยฺย วา น วา, ตถาคเตน อาจิกฺขิตมโคฺค อปณฺณโก อินฺทวิสฺสฏฺฐํ วชิรํ วิย อวิรชฺฌนโก นิพฺพานนครํเยว สโมสรติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ปุริโส มคฺคกุสโลติ โข ติสฺส ตถาคตเสฺสตํ อธิวจนํ อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสา’’ติ (สํ. นิ. ๓.๘๔)ฯ

ยสฺมา วา สสีสํ นฺหาเนน ปหีนเสทมลชลฺลิกสฺส ปุริสสฺส มาลาคนฺธวิเลปนาทิวิภูสนวิธานํ วิย ปหีนปาปธมฺมสฺส กลฺยาณธมฺมสมาโยโค สมฺปนฺนรูโป โหติ, ตสฺมา เสทมลชลฺลิกํ วิย ปหาตพฺพํ ปฐมํ อโคจรํ อาจิกฺขิตฺวา ปหีนเสทมลชลฺลิกสฺส มาลาคนฺธวิเลปนาทิวิภูสนวิธานํ วิย ปจฺฉา โคจรํ อาจิกฺขิตุกาโมปิ **‘‘กตโม อโคจโร’’**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **โคจโร**ติ ปิณฺฑปาตาทีนํ อตฺถาย อุปสงฺกมิตุํ ยุตฺตฏฺฐานํฯ อยุตฺตฏฺฐานํ **อโคจโร**ฯ เวสิยา โคจโร อสฺสาติ **เวสิยาโคจโร,** มิตฺตสนฺถววเสน อุปสงฺกมิตพฺพฏฺฐานนฺติ อโตฺถฯ ตตฺถ เวสิยา นาม รูปูปชีวินิโย เยน เกนจิเทว สุลภชฺฌาจารตา มิตฺตสนฺถวสิเนหวเสน อุปสงฺกมโนฺต เวสิยาโคจโร นาม โหติฯ ตสฺมา เอวํ อุปสงฺกมิตุํ น วฏฺฏติฯ กิํการณา? อารกฺขวิปตฺติโตฯ เอวํ อุปสงฺกมนฺตสฺส หิ จิรรกฺขิตโคปิโตปิ สมณธโมฺม กติปาเหเนว นสฺสติฯ สเจปิ น นสฺสติ, ครหํ ลภติฯ ทกฺขิณาวเสน ปน อุปสงฺกมเนฺตน สติํ อุปฏฺฐเปตฺวา อุปสงฺกมิตพฺพํฯ

**วิธวา** วุจฺจนฺติ มตปติกา วา ปวุฏฺฐปติกา วาฯ **ถุลฺลกุมาริโย**ติ มหลฺลิกา อนิพฺพิทฺธกุมาริโยฯ **ปณฺฑกา**ติ โลกามิสนิสฺสิตกถาพหุลา อุสฺสนฺนกิเลสา อวูปสนฺตปริฬาหา นปุํสกาฯ เตสํ สเพฺพสมฺปิ อุปสงฺกมเน อาทีนโว วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ **ภิกฺขุนีสุ**ปิ เอเสว นโยฯ อปิ จ ภิกฺขู นาม อุสฺสนฺนพฺรหฺมจริยา โหนฺติ, ตถา ภิกฺขุนิโยฯ เต อญฺญมญฺญํ สนฺถววเสน กติปาเหเนว รกฺขิตโคปิตสมณธมฺมํ นาเสนฺติฯ คิลานปุจฺฉเกน ปน คนฺตุํ วฏฺฏติฯ ภิกฺขุนา ปุปฺผานิ ลภิตฺวา ปูชนตฺถายปิ โอวาททานตฺถายปิ คนฺตุํ วฏฺฏติเยวฯ

**ปานาคาร**นฺติ สุราปานฆรํ, ตํ พฺรหฺมจริยนฺตรายกเรหิ สุราโสเณฺฑหิ อวิวิตฺตํ โหติฯ ตตฺถ เตหิ สทฺธึ สหโสณฺฑวเสน อุปสงฺกมิตุํ น วฏฺฏติ, พฺรหฺมจริยนฺตราโย โหติฯ **สํสโฏฺฐ วิหรติ ราชูหี**ติอาทีสุ **ราชาโน**ติ อภิสิตฺตา วา โหนฺตุ อนภิสิตฺตา วา, เย รชฺชมนุสาสนฺติฯ **ราชมหามตฺตา**ติ ราชูนํ อิสฺสริยสทิสาย มหติยา อิสฺสริยมตฺตาย สมนฺนาคตาฯ **ติตฺถิยา**ติ วิปรีตทสฺสนา พาหิรปริพฺพาชกาฯ **ติตฺถิยสาวกา**ติ ภตฺติวเสน เตสํ ปจฺจยทายกา, เอเตหิ สทฺธึ สํสคฺคชาโต โหตีติ อโตฺถฯ

**อนนุโลมิเกน สํสเคฺคนา**ติ อนนุโลมิกสํสโคฺค นาม ติสฺสนฺนํ สิกฺขานํ อนนุโลโม ปจฺจนีกสํสโคฺคฯ เยน พฺรหฺมจริยนฺตรายํ ปญฺญตฺติวีติกฺกมํ สเลฺลขปริหานิญฺจ ปาปุณาติฯ เสยฺยถิทํ? ราชราชมหามเตฺตหิ สทฺธึ สหโสกิตา สหนนฺทิตา สมสุขทุกฺขตา อุปฺปเนฺนสุ กิจฺจกรณีเยสุ อตฺตนา โยคํ อาปชฺชนตา ติตฺถิยติตฺถิยสาวเกหิ สทฺธึ เอกจฺฉนฺทรุจิสมาจารตา เอกจฺฉนฺทรุจิสมาจารภาวาวโห วา สิเนหพหุมานสนฺถโวฯ ตตฺถ ราชราชมหามเตฺตหิ สทฺธึ สํสโคฺค พฺรหฺมจริยนฺตรายกโร, อิตเรหิ ติตฺถิยสาวเกหิ เตสํ ลทฺธิคฺคหณํ ฯ เตสํ ปน วาทํ ภินฺทิตฺวา อตฺตโน ลทฺธึ คณฺหาเปตุํ สมเตฺถน อุปสงฺกมิตุํ วฏฺฏติฯ

อิทานิ อปเรนปิ ปริยาเยน อโคจรํ ทเสฺสตุํ **“ยานิ วา ปน ตานิ กุลานี”**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **อสฺสทฺธานี**ติ พุทฺธาทีสุ สทฺธาวิรหิตานิฯ ตานิ ‘‘พุโทฺธ สพฺพญฺญู, ธโมฺม นิยฺยานิโก, สโงฺฆ สุปฺปฏิปโนฺน’’ติ น สทฺทหนฺติฯ **อปฺปสนฺนานี**ติ จิตฺตํ ปสนฺนํ อนาวิลํ กาตุํ น สโกฺกนฺติฯ **อโกฺกสกปริภาสกานี**ติ อโกฺกสกานิ เจว ปริภาสกานิ จฯ ‘‘โจโรสิ, พาโลสิ, มูโฬฺหสิ, โอโฏฺฐสิ, โคโณสิ, คทฺรโภสิ, อาปายิโกสิ, เนรยิโกสิ, ติรจฺฉานคโตสิ, นตฺถิ ตุยฺหํ สุคติ, ทุคฺคติเยว ตุยฺหํ ปาฏิกงฺขา’’ติ เอวํ ทสหิ อโกฺกสวตฺถูหิ อโกฺกสนฺติฯ ‘‘โหตุ, อิทานิ ตํ ปหริสฺสาม, พนฺธิสฺสาม, วธิสฺสามา’’ติ เอวํ ภยทสฺสเนน ปริภาสนฺติ จาติ อโตฺถฯ

**อนตฺถกามานี**ติ อตฺถํ น อิจฺฉนฺติ, อนตฺถเมว อิจฺฉนฺติฯ **อหิตกามานี**ติ อหิตเมว อิจฺฉนฺติ, หิตํ น อิจฺฉนฺติฯ **อผาสุกามานี**ติ ผาสุกํ น อิจฺฉนฺติ, อผาสุกเมว อิจฺฉนฺติฯ **อโยคเกฺขมกามานี**ติ จตูหิ โยเคหิ เขมํ นิพฺภยํ น อิจฺฉนฺติ, สภยเมว อิจฺฉนฺติฯ **ภิกฺขูน**นฺติ เอตฺถ สามเณราปิ สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ **ภิกฺขุนีน**นฺติ เอตฺถ สิกฺขมานาสามเณริโยปิฯ สเพฺพสมฺปิ หิ ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส ปพฺพชิตานเญฺจว สรณคตานญฺจ จตุนฺนมฺปิ ปริสานํ ตานิ อนตฺถกามานิเยวฯ **ตถารูปานิ กุลานี**ติ เอวรูปานิ ขตฺติยกุลาทีนิ กุลานิฯ **เสวตี**ติ นิสฺสาย ชีวติฯ **ภชตี**ติ อุปสงฺกมติฯ **ปยิรุปาสตี**ติ ปุนปฺปุนํ อุปสงฺกมติฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เวสิยาทิโคจรสฺส เวสิยาทิโก ราชาทิสํสฏฺฐสฺส ราชาทิโก อสฺสทฺธกุลาทิเสวกสฺส อสฺสทฺธกุลาทิโก จาติ ติปฺปกาโรปิ อยุตฺตโคจโร ‘‘อโคจโร’’ติ เวทิตโพฺพฯ

ตสฺส อิมินาปิ ปริยาเยน อโคจรตา เวทิตพฺพา – เวสิยาทิโก ตาว ปญฺจกามคุณนิสฺสยโต อโคจโร เวทิตโพฺพฯ ยถาห – ‘‘โก จ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน อโคจโร ปรวิสโย, ยทิทํ ปญฺจกามคุณา’’ติ ฯ ราชาทิโก ฌานานุโยคสฺส อนุปนิสฺสยโต ลาภสกฺการาสนิจกฺกนิปฺผาทนโต ทิฏฺฐิวิปตฺติเหตุโต จ, อสฺสทฺธกุลาทิโก สทฺธาหานิจิตฺตปโทสาวหนโต อโคจโรฯ

อนฺตรฆรปฺปเวสาทิโก จ จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา นิมิตฺตคฺคาหาทิโก จ สทฺธาเทยฺยานิ โภชนานิ ภุญฺชิตฺวา วิสูกทสฺสนานุโยโค จ ปญฺจ กามคุณา จาติ จตุพฺพิโธปิ ปน กิเลสุปฺปตฺติวเสน อโคจโรติ เวทิตโพฺพฯ

**มา ภิกฺขเว อโคจเร จรถา**ติ จริตุํ อยุตฺตฏฺฐาเน มา จรถฯ **ปรวิสเย**ติ สตฺตุวิสเยฯ **อโคจเร ภิกฺขเว จรต**นฺติ อยุตฺตฏฺฐาเน จรนฺตานํฯ ‘‘จร’’นฺติปิ ปาโฐฯ **ลจฺฉตี**ติ ลภิสฺสติ ปสฺสิสฺสติฯ **มาโร**ติ เทวปุตฺตมาโรปิ มจฺจุมาโรปิฯ **โอตาร**นฺติ รนฺธํ ฉิทฺทํ วิวรํฯ

โคจรนิเทฺทเส **น เวสิยาโคจโร โหตี**ติอาทีนิ วุตฺตปฏิปกฺขวเสน เวทิตพฺพานิฯ อยํ ปน วิเสโส – **จตฺตาโร สติปฏฺฐานา โคจโร**ติ จริตุํ ยุตฺตฏฺฐานวเสน จตุสติปฏฺฐานา โคจโรฯ **สเก**ติ อตฺตโน สนฺตเกฯ **เปตฺติเก วิสเย**ติ ปิติโต อาคตวิสเยฯ

**อารทฺธวีริยสฺสา**ติ สมฺมาอุปฏฺฐิตจตุสมฺมปฺปธานวีริยวนฺตสฺสฯ **ถามคตสฺสา**ติ พลปฺปตฺตสฺสฯ **ทฬฺหปรกฺกมสฺสา**ติ ถิรวีริยสฺสฯ **ยสฺสตฺถาย เปสิโต**ติ เยน อรหตฺตตฺถาย อตฺตภาโว ปริจฺจโตฯ **อตฺตเตฺถ จา**ติ อตฺตโน อเตฺถ อรหตฺตผเล จฯ **ญาเย จา**ติ อริยอฏฺฐงฺคิเก มเคฺค จฯ **ลกฺขเณ จา**ติ อนิจฺจาทิลกฺขณปฏิเวเธ จฯ **การเณ จา**ติ เหตุมฺหิ จฯ **ฐานาฐาเน จา**ติ ฐาเน จ อฏฺฐาเน จ, การณาการเณ จาติ อโตฺถฯ อิทานิ วิตฺถาเรตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา’’**ติอาทิมาหฯ

**๑๙๗**. อฏฺฐมคาถาย **เอโกทิ นิปโก**ติ เอกคฺคจิโตฺต ปณฺฑิโตฯ

**ชาตรูปสฺส โอฬาริกมฺปิ มลํ ธมตี**ติ สุวณฺณสฺส ถูลํ ชลฺลํ อคฺคิสํโยเคน นีหรติฯ **สนฺธมตี**ติ สมฺมา นีหรติฯ **นิทฺธมตี**ติ อปุนภวปฺปตฺติกํ กตฺวา นีหรติฯ ‘‘ฌาเปตี’’ติ เกจิ วทนฺติฯ **มชฺฌิมกมฺปี**ติ ตโต สุขุมตรมฺปิฯ **สุขุมกมฺปี**ติ อติสุขุมตรมฺปิฯ **เอวเมวา**ติ โอปมฺมสมฺปฏิปาทนํฯ **อตฺตโน โอฬาริเกปิ กิเลเส ธมตี**ติ กายทุจฺจริตาทิเก ถูลกิเลเส วีริยาตเปน นีหรติฯ **มชฺฌิมเกปิ กิเลเส**ติ กามวิตกฺกาทิเก โอฬาริกสุขุมานํ มชฺฌิมเกปิฯ **สุขุมเกปี**ติ ญาติวิตกฺกาทิเก อติสณฺหเกปิ กิเลเสฯ **สมฺมาทิฏฺฐิยา มิจฺฉาทิฏฺฐิํ ธมตี**ติ สห วิปสฺสนาย มคฺคสมฺปยุตฺตาย สมฺมาทิฏฺฐิยา วิปรีตสงฺขาตํ มิจฺฉาทิฏฺฐิํ นีหรติฯ **สมฺมาสงฺกปฺปา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

**๑๙๘**. เอวํ อายสฺมตา สาริปุเตฺตน ตีหิ คาถาหิ ภควนฺตํ โถเมตฺวา ปญฺจหิ คาถาหิ ปญฺจสตานํ สิสฺสานมตฺถาย จ เสนาสนโคจรสีลวตาทีนิ ปุจฺฉิโต ตมตฺถํ ปกาเสตุํ **‘‘วิชิคุจฺฉมานสฺสา’’**ติอาทินา นเยน วิสฺสชฺชนมารทฺธํฯ ตตฺถ ปฐมคาถาย ตาวโตฺถ – ชาติอาทีหิ **ชิคุจฺฉมานสฺส ริตฺตาสนํ สยนํ เสวโต เว สโมฺพธิกามสฺส** สาริปุตฺต ภิกฺขุโน **ยทิทํ ผาสุ** โย ผาสุวิหาโร **ยถานุธมฺมํ** โย จ อนุธโมฺม, **ตํ เต ปวกฺขามิ ยถา ปชานํ** ยถา ปชานโนฺต วเทยฺย, เอวํ วทามีติฯ **ยํ ผาสุวิหาร**นฺติ ยํ สุขวิหารํฯ **อสปฺปายรูปทสฺสเนนา**ติ อิตฺถิรูปาทิสมณาสปฺปายรูปทสฺสเนนฯ **ตํ โพธิํ พุชฺฌิตุกามสฺสา**ติ ตํ จตุมคฺคญาณสงฺขาตํ โพธิํ พุชฺฌิตุํ อิจฺฉนฺตสฺสฯ **อนุพุชฺฌิตุกามสฺสา**ติ อนุรูปาย ปฏิปตฺติยา พุชฺฌิตุกามสฺสฯ **ปฏิวิชฺฌิตุกามสฺสา**ติ อภิมุเข กตฺวา นิพฺพิชฺฌิตุกามสฺสฯ **สมฺพุชฺฌิตุกามสฺสา**ติ ปหีนกิเลส อปจฺจาคมนวเสน สมฺมา พุชฺฌิตุํ อิจฺฉนฺตสฺสฯ **อธิคนฺตุกามสฺสา**ติ ปาปุณิตุกามสฺสฯ **สจฺฉิกาตุกามสฺสา**ติ ปฏิลาภสจฺฉิกิริยาย ปตฺตุกามสฺสฯ อถ วา **พุชฺฌิตุกามสฺสา**ติ โสตาปตฺติมคฺคญาณํ ญาตุกามสฺสฯ **อนุพุชฺฌิตุกามสฺสา**ติ สกทาคามิมคฺคญาณํ ปุน ญาตุกามสฺสฯ **ปฏิวิชฺฌิตุกามสฺสา**ติ อนาคามิมคฺคญาณํ ปฏิเวธวเสน ญาตุกามสฺสฯ **สมฺพุชฺฌิตุกามสฺสา**ติ อรหตฺตมคฺคญาณํ สมฺมา ญาตุกามสฺสฯ **อธิคนฺตุกามสฺสา**ติ จตุพฺพิธมฺปิ อธิคนฺตุกามสฺสฯ **ผสฺสิตุกามสฺสา**ติ ญาณผุสนาย ผุสิตุกามสฺสฯ **สจฺฉิกาตุกามสฺสา**ติ ปจฺจเวกฺขณาย ปจฺจกฺขํ กตฺตุกามสฺสฯ

**จตุนฺนํ มคฺคานํ ปุพฺพภาเค วิปสฺสนา**ติ จตุนฺนํ อริยมคฺคานํ ปุริมโกฏฺฐาเส อุปฺปนฺนอุทยพฺพยาทิวิปสฺสนาญาณานิฯ

**๑๙๙**. ทุติยคาถาย **สปริยนฺตจารี**ติ สีลาทีสุ จตูสุ ปริยเนฺตสุ จรมาโนฯ **ทํสาธิปาตาน**นฺติ ปิงฺคลมกฺขิกานญฺจ เสสมกฺขิกานญฺจฯ เต หิ ตโต ตโต อธิปติตฺวา ขาทนฺติ, ตสฺมา ‘‘อธิปาตา’’ติ วุจฺจนฺติฯ **มนุสฺสผสฺสาน**นฺติ โจราทิผสฺสานํฯ

**จตฺตาโร ปริยนฺตา**ติ จตฺตาโร มริยาทา ปริเจฺฉทาฯ **อโนฺตปูติภาวํ ปจฺจเวกฺขมาโน**ติ อพฺภนฺตเร กุจฺฉิตภาวํ สีลวิรหิตภาวํ โอโลกยมาโนฯ **อโนฺต สีลสํวรปริยเนฺต จรตี**ติ สีลสํวรปริเจฺฉทพฺภนฺตเร จรติ วิจรติฯ **มริยาทํ น ภินฺทตี**ติ สีลมริยาทํ สีลปริเจฺฉทํ น โกเปติฯ

**อาทิตฺตปริยายํ ปจฺจเวกฺขมาโน**ติ อาทิตฺตเทสนํ (มหาว. ๕๔; สํ. นิ. ๓.๖๑; ๔.๒๘) โอโลเกโนฺตฯ **อกฺขพฺภญฺชนวณปฏิจฺฉาทนปุตฺตมํสูปมํ ปจฺจเวกฺขมาโน**ติ สากฏิกสฺส อกฺขพฺภญฺชนอุปมญฺจ, กุฏฺฐพฺยาธิโน วณานํ ปฏิจฺฉาทนเตลปิโลติกอุปมญฺจ, กนฺตารปฏิปนฺนานํ ชายมฺปติกานํ ปุตฺตมํสขาทนอุปมญฺจ (สํ. นิ. ๒.๖๓; มิ. ป. ๖.๑.๒) โอโลเกโนฺตฯ **ภเทฺทกรตฺตวิหารํ ปจฺจเวกฺขมาโน**ติ –

> ‘‘อตีตํ นานฺวาคเมยฺย, นปฺปฏิกเงฺข อนาคตํ;
> ตํ เว ‘ภเทฺทกโรตฺต’ติ, สโนฺต อาจิกฺขเต มุนี’’ติฯ (ม. นิ. ๓.๒๘๐; เนตฺติ. ๑๐๓) –

เอวํ วุตฺตํ ภเทฺทกรตฺตวิหารํ โอโลเกโนฺตฯ **ตา อุปฺปติตฺวา อุปฺปติตฺวา ขาทนฺตี**ติ นิปฺปติตฺวา นิปฺปติตฺวา ขาทนฺติฯ

**๒๐๐**. ตติยคาถาย **ปรธมฺมิกา** นาม สตฺตสหธมฺมิกวชฺชา สเพฺพปิ เต พาหิรกาฯ **กุสลานุเอสี**ติ กุสลธมฺมํ อเนฺวสมาโนฯ

**สตฺต สหธมฺมิเก ฐเปตฺวา**ติ ภิกฺขุภิกฺขุนีสิกฺขมานาสามเณรสามเณรีอุปาสกอุปาสิกาโย วเชฺชตฺวาฯ **อถาปรานิปิ อตฺถิ อภิสโมฺภตพฺพานี**ติ อปรานิปิ มทฺทิตพฺพานิ อตฺถิ สํวิชฺชนฺติฯ

**๒๐๑**. จตุตฺถคาถาย **อาตงฺกผเสฺสนา**ติ โรคผเสฺสนฯ **สีตํ อถุณฺห**นฺติ สีตญฺจ อุณฺหญฺจฯ **โส เตหิ ผุโฏฺฐ พหุธา**ติ โส เตหิ อาตงฺกาทีหิ อเนเกหิ อากาเรหิ ผุโฏฺฐ สมาโนฯ **อโนโก**ติ อภิสงฺขารวิญฺญาณาทีนํ อโนกาสภูโตฯ **อพฺภนฺตรธาตุปโกปวเสน วา**ติ สรีรพฺภนฺตเร อาโปธาตุโกฺขภวเสน วา อญฺญธาตุโกฺขภวเสน วาฯ **อุณฺห**นฺติ สรีรพฺภนฺตเร เตโชธาตุโกฺขภวเสน อุณฺหํ ภวติฯ **อภิสงฺขารสหคตวิญฺญาณสฺสา**ติ กุสลากุสลเจตนาสมฺปยุตฺตจิตฺตสฺสฯ **โอกาสํ น กโรตี**ติ อวกาสํ ปติฏฺฐํ น กโรติฯ **อวตฺถิตสมาทาโน**ติ โอตริตฺวา คาหโกฯ

**๒๐๒**. เอวํ ‘‘ภิกฺขุโน วิชิคุจฺฉโต’’ติอาทีหิ ตีหิ คาถาหิ ปุฏฺฐมตฺถํ วิสฺสเชฺชตฺวา อิทานิ ‘‘กฺยาสฺส พฺยปฺปถโย’’ติอาทินา นเยน ปุฏฺฐํ วิสฺสเชฺชโนฺต **‘‘เถยฺยํ น กาเร’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ผเสฺส**ติ ผุเสยฺยฯ **ยทาวิลตฺตํ มนโส วิชญฺญา**ติ ยํ จิตฺตสฺส อาวิลตฺตํ วิชาเนยฺย, ตํ สพฺพํ **‘‘กณฺหสฺส ปโกฺข’’**ติ วิโนทเยยฺยฯ

**อทินฺนาทานํ ปหายา**ติ เอตฺถ อทินฺนสฺส อาทานํ อทินฺนาทานํ, ปรสํหรณํ, เถยฺยํ โจริกาติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ **อทินฺนนฺ**ติ ปรปริคฺคหิตํ, ยตฺถ ปโร ยถากามการิตํ อาปชฺชนฺโต อทณฺฑารโห อนุปวชฺโช จ โหติ; ตสฺมิํ ปรปริคฺคหิเต ปรปริคฺคหิตสญฺญิโน ตทาทายกอุปกฺกมสมุฏฺฐาปิกา เถยฺยเจตนา อทินฺนาทานํฯ ตํ หีเน ปรสฺส สนฺตเก อปฺปสาวชฺชํ, ปณีเต มหาสาวชฺชํฯ กสฺมา? วตฺถุปณีตตายฯ วตฺถุสมเตฺต สติ คุณาธิกานํ สนฺตเก วตฺถุสฺมิํ มหาสาวชฺชํ, ตํ ตํ คุณาธิกํ อุปาทาย ตโต ตโต หีนคุณสฺส สนฺตเก วตฺถุสฺมิํ อปฺปสาวชฺชํฯ

ตสฺส ปญฺจ สมฺภารา โหนฺติ – ปรปริคฺคหิตํ, ปรปริคฺคหิตสญฺญิตา, เถยฺยจิตฺตํ, อุปกฺกโม, เตน หรณนฺติฯ **ปหายา**ติ อิมํ อทินฺนาทานเจตนาสงฺขาตํ ทุสฺสีลฺยํ ปชหิตฺวาฯ **ปฏิวิรโต**ติ ปหีนกาลโต ปฏฺฐาย ตโต ทุสฺสีลฺยโต โอรโต วิรโตวฯ ทินฺนเมว อาทิยตีติ **ทินฺนาทายี**ฯ จิเตฺตนปิ ทินฺนเมว ปฏิกงฺขตีติ **ทินฺนปาฏิกงฺขี**ฯ เถเนตีติ เถโน, น เถเนน **อเถเนน**ฯ อเถนตฺตาเยว **สุจิภูเตนฯ อตฺตนา**ติ อตฺตภาเวน, อเถนํ สุจิภูตํ อตฺตภาวํ กตฺวา วิหรตีติ วุตฺตํ โหติฯ อิโต ปรํ วุตฺตนยเมวฯ

เมตฺตายนวเสน **เมตฺติ**ฯ เมตฺตาการโร **เมตฺตายนา**ฯ เมตฺตาย อยิตสฺส เมตฺตาสมงฺคิโน จิตฺตสฺส ภาโว **เมตฺตายิตตฺตํ**ฯ อนุทยตีติ **อนุทยา,** รกฺขตีติ อโตฺถฯ อนุทยาการโร **อนุทยนา**ฯ อนุทยิตสฺส ภาโว **อนุทยิตตฺตํ**ฯ หิตสฺส เอสนวเสน **หิเตสิตา**ฯ อนุกมฺปนวเสน **อนุกมฺปา**ฯ สเพฺพหิปิ อิเมหิ ปเทหิ อุปจารปฺปนาปฺปตฺตาว เมตฺตา วุตฺตาฯ **วิปุเลนา**ติ เอตฺถ ผรณวเสน วิปุลตา ทฏฺฐพฺพาฯ ภูมิวเสน ปน ตํ **มหคฺคตํ**ฯ ปคุณวเสน **อปฺปมาณํ**ฯ สตฺตารมฺมณวเสน จ **อปฺปมาณํ**ฯ พฺยาปาทปจฺจตฺถิกปฺปหาเนน **อเวรํ**ฯ โทมนสฺสปฺปหานโต **อพฺยาปชฺชํ,** นิทฺทุกฺขนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

**อาวิล**นฺติ อปฺปสนฺนํฯ **ลุฬิต**นฺติ กลลํฯ **เอริต**นฺติ อสนฺนิฏฺฐานํฯ **ฆฏฺฏิต**นฺติ อารมฺมเณน ฆฏฺฏนมาปาทิตํฯ **จลิต**นฺติ กมฺปมานํฯ **ภนฺต**นฺติ วิพฺภนฺตํฯ **อวูปสนฺต**นฺติ อนิพฺพุตํฯ

**โย โส มาโร**ติ เอวมาทีสุ มหาชนํ อนเตฺถ นิโยเชตฺวา มาเรตีติ **มาโร**ฯ กณฺหกมฺมตฺตา **กโณฺห**ฯ กามาวจริสฺสรตฺตา **อธิปติ**ฯ มรณํ ปาปนโต **อนฺตคู**ฯ มุญฺจิตุํ อปฺปทานเฏฺฐน **นมุจิ**ฯ มารสฺส พฬิสนฺติ **มารพฬิสํ**ฯ วฏฺฏสนิสฺสิตเฏฺฐน มารสฺส อามิสนฺติ **มารามิสํ**ฯ วสวตฺตนเฏฺฐน มารสฺส วิสโยติ **มารวิสโย**ฯ โคจรเฏฺฐน มารสฺส นิวาโสติ **มารนิวาโส** ฯ กามจารํ จรเฏฺฐน มารสฺส โคจโรติ **มารโคจโร**ฯ ทุปฺปมุญฺจนเฏฺฐน มารสฺส พนฺธนนฺติ **มารพนฺธนํฯ ทุกฺขุทฺทโย**ติ ทุกฺขพนฺธโนฯ

**๒๐๓. มูลมฺปิ เตสํ ปลิขญฺญ ติเฏฺฐ**ติ เตสํ โกธาติมานานํ ยํ อวิชฺชาทิกํ มูลํ, ตมฺปิ ปลิขณิตฺวา ติเฏฺฐยฺยฯ **อทฺธา ภวโนฺต อภิสมฺภเวยฺยา**ติ เอตํ ปิยาปิยํ อภิภวโนฺต เอกํเสเนว อภิภเวยฺย, น ตตฺถ สิถิลํ ปรกฺกเมยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ

**อวิชฺชา มูล**นฺติอาทโย อวิชฺชา โกธสฺส อุปนิสฺสยสหชาตาทิวเสน มูลํ โหติฯ อนุปายมนสิการโร จ อสฺมิมาโน จ อิเม เทฺว อุปนิสฺสยวเสเนวฯ อหิริกอโนตฺตปฺปอุทฺธจฺจา อิเม ตโย อุปนิสฺสยสหชาตาทิวเสน มูลานิ โหนฺติ, ตถา อติมานสฺสาปิฯ

**๒๐๔. ปญฺญํ ปุรกฺขตฺวา**ติ ปญฺญํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวาฯ **กลฺยาณปีตี**ติ กลฺยาณปีติยา สมนฺนาคโตฯ **จตุโร สเหถ ปริเทวธเมฺม**ติ อนนฺตรคาถาย วุจฺจมาเน ปริเทวนียธเมฺม สเหยฺยฯ

**วิจยพหุโล**ติ ปริวีมํสนพหุโลฯ **ปวิจยพหุโล**ติ วิเสเสน วีมํสนพหุโลฯ **เปกฺขายนพหุโล**ติ อิกฺขณพหุโลฯ **สเมกฺขายนพหุโล**ติ เอสนพหุโลฯ **วิภูตวิหารี**ติ ปากฏํ กตฺวา ญาตวิหารีฯ

**อภิกฺกเนฺต ปฏิกฺกเนฺต**ติ เอตฺถ ตาว อภิกฺกนฺตํ วุจฺจติ คมนํฯ ปฏิกฺกนฺตํ นิวตฺตนํฯ ตทุภยมฺปิ จตูสุ อิริยาปเถสุ ลพฺภติฯ คมเน ตาว ปุรโต กายํ อภิหรโนฺต อภิกฺกมติ นามฯ ปฏินิวเตฺตโนฺต ปฏิกฺกมติ นามฯ ฐาเนปิ ฐิตโกว กายํ ปุรโต โอนเมโนฺต อภิกฺกมติ นามฯ ปจฺฉโต อปนาเมโนฺต ปฏิกฺกมติ นามฯ นิสชฺชายปิ นิสิโนฺนโกว อาสนสฺส ปุริมองฺคาภิมุโข สํสรโนฺต อภิกฺกมติ นามฯ ปจฺฉิมองฺคปฺปเทสํ ปจฺฉา สํสรโนฺต ปฏิกฺกมติ นามฯ นิปชฺชายปิ เอเสว นโยฯ

**สมฺปชานการี โหตี**ติ สมฺปชเญฺญน สพฺพกิจฺจการี, สมฺปชญฺญเมว วา การี โหติฯ โส หิ อภิกฺกนฺตาทีสุ สมฺปชญฺญํ กโรเตว, น กตฺถจิ สมฺปชญฺญวิรหิโต โหติฯ **อาโลกิเต วิโลกิเต**ติ เอตฺถ ปน อาโลกิตํ นาม ปุรโต เปกฺขนํฯ วิโลกิตํ นาม อนุทิสาเปกฺขนํฯ อญฺญานิปิ เหฏฺฐา อุปริ ปจฺฉโต เปกฺขนวเสน โอโลกิตอุโลฺลกิตอปโลกิตานิ นาม โหนฺติฯ ตานิ อิธ น คหิตานิฯ สารุปฺปวเสน ปน อิมาเนว เทฺว คหิตานิ, อิมินา วา มุเขน สพฺพานิ คหิตาเนวาติฯ

**สมิญฺชิเต ปสาริเต**ติ ปพฺพานํ สมิญฺชนปสารเณฯ **สงฺฆาฏิปตฺตจีวรธารเณ**ติ เอตฺถ สงฺฆาฏิจีวรานํ นิวาสนปารุปนวเสน , ปตฺตสฺส ภิกฺขาปฏิคฺคหณาทิวเสน ปริโภโค ธารณํ นามฯ **อสิตา**ทีสุ **อสิเต**ติ ปิณฺฑปาตโภชเนฯ **ปีเต**ติ ยาคุอาทิปาเนฯ **ขายิเต**ติ ปิฏฺฐขชฺชกาทิขาทเนฯ **สายิเต**ติ มธุผาณิตาทิสายเนฯ **อุจฺจารปสฺสาวกเมฺม**ติ อุจฺจารสฺส จ ปสฺสาวสฺส จ กรเณฯ **คตา**ทีสุ **คเต**ติ คมเนฯ **ฐิเต**ติ ฐาเนฯ **นิสิเนฺน**ติ นิสชฺชายฯ

**สุเตฺต**ติ สยเนฯ **ชาคริเต**ติ ชาครเณฯ **ภาสิเต**ติ กถเนฯ ตตฺถ อุปาทารูปสฺส สทฺทายตนสฺส อปฺปวเตฺต สติ ภาสิตา นาม น โหติ, ตสฺมิํ ปวตฺตเนฺต โหตีติ ปริคฺคาหโก ภิกฺขุ ภาสิเต สมฺปชานการี นาม โหติฯ วิมุตฺตายตนสีเสน ธมฺมํ เทเสโนฺตปิ พาตฺติํสติรจฺฉานกถํ ปหาย ทสกถาวตฺถุนิสฺสิตํ กถํ กเถโนฺตปิ ภาสิเต สมฺปชานการี นามฯ **ตุณฺหีภาเว**ติ อกถเนฯ ตตฺถ อุปาทารูปสฺส สทฺทายตนสฺส ปวตฺติยํ ตุณฺหีภาโว นาม นตฺถิ, อปฺปวตฺติยํ โหตีติ ปริคฺคาหโก ภิกฺขุ ตุณฺหีภาเว สมฺปชานการี นาม โหติฯ อฏฺฐติํสอารมฺมเณสุ จิตฺตรุจิยํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา นิสิโนฺนปิ ทุติยชฺฌานํ สมาปโนฺนปิ ตุณฺหีภาเว สมฺปชานการี นามฯ เอตฺถ จ เอโก อิริยาปโถ ทฺวีสุ ฐาเนสุ อาคโตฯ โส เหฏฺฐา อภิกฺกเนฺต ปฏิกฺกเนฺตติ เอตฺถ ภิกฺขาจารคามํ คจฺฉโต อาคจฺฉโต จ อทฺธานคมนวเสน กถิโตฯ คเต ฐิเตติ เอตฺถ วิหาเร จุณฺณิกปาทุทฺธารวเสน กถิโตติ เวทิตโพฺพฯ **พุทฺธานุสฺสติวเสนา**ติอาทโย เหฏฺฐา ตตฺถ ตตฺถ ปกาสิตา เอวฯ

**อรตี**ติ รติปฏิเกฺขโปฯ **อรติตา**ติ อรมนากาโรฯ **อนภิรตี**ติ อนภิรตภาโวฯ **อนภิรมนา**ติ อนภิรมนากาโรฯ **อุกฺกณฺฐิตา**ติ อุกฺกณฺฐนากาโรฯ **ปริตสฺสิตา**ติ อุกฺกณฺฐนวเสเนว ปริตสฺสนาฯ

**๒๐๕**. **กิํ สู อสิสฺสนฺ**ติ กิํ ภุญฺชิสฺสามิฯ **กุว วา อสิสฺสนฺ**ติ กุหิํ วา อสิสฺสามิฯ **ทุกฺขํ วต เสตฺถ กุวชฺช เสสฺสนฺ**ติ อิมํ รตฺติํ ทุกฺขํ สยิํ, อชฺช อาคมนรตฺติํ กตฺถ สยิสฺสํฯ **เอเต วิตเกฺก**ติ เอเต ปิณฺฑปาตนิสฺสิเต เทฺว, เสนาสนนิสฺสิเต เทฺวติ จตฺตาโร วิตเกฺกฯ **อนิเกตจารี**ติ อปลิโพธจารี นิตฺตณฺหจารีฯ

**ผลเก วา**ติ วงฺกาทิผลกปีเฐ จฯ **อาคามิรตฺติ**นฺติ อาคมนิรตฺติยํฯ **อาเทวเนเยฺย**ติ วิเสเสน เทวนิเยฺยฯ **ปริเทวเนเยฺย**ติ สมนฺตโต เทวนิเยฺยฯ

**๒๐๖**. **กาเล**ติ ปิณฺฑปาตกาเล ปิณฺฑปาตสงฺขาตํ อนฺนํ วา, จีวรกาเล จีวรสงฺขาตํ วสนํ วา ลทฺธา ธเมฺมน สเมนาติ อธิปฺปาโยฯ **มตฺตํ ส ชญฺญา**ติ ปริคฺคเห จ ปริโภเค จ โส ปมาณํ ชาเนยฺยฯ **อิธา**ติ สาสเน, นิปาตมตฺตเมว วา เอตํฯ **โตสนตฺถ**นฺติ สโนฺตสตฺถํ, เอตทตฺถํ มตฺตํ ชาเนยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ **โส เตสุ คุโตฺต**ติ โส ภิกฺขุ เตสุ ปจฺจเยสุ คุโตฺตฯ **ยตจารี**ติ สญฺญตวิหาโร, รกฺขิตอิริยาปโถ รกฺขิตกายวจีมโนทฺวาโร จาติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘ยติจารี’’ติปิ ปาโฐ, เอโสเยวโตฺถฯ **รุสิโต**ติ โรสิโตฯ ฆฎฺฎิโตติ วุตฺตํ โหติฯ

**ทฺวีหิ การเณหิ มตฺตํ ชาเนยฺยา**ติ ทฺวีหิ ภาเคหิ ปมาณํ ชาเนยฺยฯ **ปฎิคฺคหณโต วา**ติ ปเรหิ ทิยฺยมานคฺคหณกาลโต วาฯ **ปริโภคโต วา**ติ ปริภุญฺชนกาลโต วาฯ **โถเกปิ ทิยฺยมาเน**ติ อปฺปเกปิ ทิยฺยมาเนฯ **กุลานุทฺทยาย**ติ กุลานํ อนุทยตายฯ **กุลานุรกฺขาย**ติ กุลานํ อนุรกฺขณตฺถายฯ **ปฎิคฺคณฺหาตี**ติ โถกมฺปิ คณฺหาติฯ **พหุเกปิ ทิยฺยมาเน**ติ อนปฺปเกปิ ทิยฺยมาเนฯ **กายปริหาริกํ จีวรํ ปฎิคฺคณฺหาตี**ติ เอตฺถ กายํ ปริหรติ โปเสตีติ กายปริหาริกํฯ **กุจฺฉิปริหาริก**นฺติ กุจฺฉึ ปริหรติ โปเสตีติ กุจฺฉิปริหาริกํฯ อิตรีตรปจฺจยสโนฺตเสน สมนฺนาคตสฺส ภิกฺขุโน อฎฺฐ ปริกฺขารา วฎฺฎนฺติ ตีณิ จีวรานิ ปโตฺต ทนฺตกฎฺฐเจฺฉทนวาสิ เอกา สูจิ กายพนฺธนํ ปริสฺสาวนนฺติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘ติจีวรญฺจ ปโตฺต จ, วาสิ สูจิ จ พนฺธนํ;
> ปริสฺสาวเนน อเฎฺฐเต, ยุตฺตโยคสฺส ภิกฺขุโน’’ติฯ (ที. นิ. อฎฺฐ. ๑.๒๑๕; ม. นิ. อฎฺฐ. ๑.๒๙๔; ๒.๓๔๙; อ. นิ. อฎฺฐ. ๒.๔.๑๙๘);

เต สเพฺพ กายปริหาริกาปิ โหนฺติ กุจฺฉิปริหาริกาปิฯ กถํ? ติจีวรํ ตาว นิวาเสตฺวา จ ปารุปิตฺวา จ วิจรณกาเล กายํ ปริหรติ โปเสตีติ กายปริหาริกํ โหติฯ จีวรกเณฺณน อุทกํ ปริสฺสาเวตฺวา ปิวนกาเล ขาทิตพฺพผลาผลคฺคหณกาเล จ กุจฺฉึ ปริหรติ โปเสตีติ กุจฺฉิปริหาริกํ โหติฯ

ปโตฺตปิ เตน อุทกํ อุทฺธริตฺวา นฺหานกาเล กุฎิปริภณฺฑกรณกาเล จ กายปริหาริโก โหติฯ อาหารํ คเหตฺวา ภุญฺชนกาเล กุจฺฉิปริหาริโกฯ วาสิปิ ตาย ทนฺตกฎฺฐเจฺฉทนกาเล มญฺจปีฐานํ องฺคปาทจีวรกุฎิทณฺฑกสชฺชนกาเล จ กายปริหาริกา โหติฯ อุจฺฉุเจฺฉทนนาฬิเกราทิตจฺฉนกาเล กุจฺฉิปริหาริกาฯ สูจิ จีวรสิพฺพนกาเล กายปริหาริกา โหติฯ ปูวํ วา ผลํ วา วิชฺฌิตฺวา ขาทนกาเล กุจฺฉิปริหาริกาฯ กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวา วิจรณกาเล กายปริหาริกํฯ อุจฺฉุอาทีนิ พนฺธิตฺวา คหณกาเล กุจฺฉิปริหาริกํฯ ปริสฺสาวนํ เตน อุทกํ ปริสฺสาเวตฺวา นฺหานกาเล เสนาสนปริภณฺฑกรณกาเล จ กายปริหาริกํ, ปานียปาณกปริสฺสาวนกาเล เตเนว ติลตณฺฑุลปุถุกาทีนิ คเหตฺวา ขาทนกาเล จ กุจฺฉิปริหาริกํฯ

**ปฎิสงฺขาโยนิโส**ติ อุปาเยน ปเถน ปฎิสงฺขาย ญตฺวา, ปจฺจเวกฺขิตฺวาติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ ‘‘สีตสฺส ปฎิฆาตายา’’ติอาทินา นเยน วุตฺตปจฺจเวกฺขณเมว โยนิโส ปฎิสงฺขาติ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ **จีวร**นฺติ อนฺตรวาสกาทีสุ ยํกิญฺจิฯ **ปฎิเสวตี**ติ ปริภุญฺชติ นิวาเสติ วา ปารุปติ วาฯ **ยาวเทวา**ติ ปโยชนาวธิปริเจฺฉทนิยมวจนํฯ เอตฺตกเมว หิ โยคิโน จีวรปฎิเสวเน ปโยชนํ, ยทิทํ สีตสฺส ปฎิฆาตายาติอาทิ, น อิโต ภิโยฺยฯ **สีตสฺสา**ติ อชฺฌตฺตธาตุโกฺขภวเสน วา พหิทฺธา อุตุปริณามนวเสน วา อุปฺปนฺนสฺส ยสฺส กสฺสจิ สีตสฺสฯ

**ปฏิฆาตายา**ติ ปฏิหนนตฺถํฯ ยถา สรีเร อาพาธํ น อุปฺปาเทติ, เอวํ ตสฺส วิโนทนตฺถํฯ สีตพฺภาหเต หิ สรีเร วิกฺขิตฺตจิตฺโต โยนิโส ปทหิตุํ น สกฺโกติฯ ตสฺมา สีตสฺส ปฏิฆาตาย จีวรํ เสวิตพฺพนฺติ ภควา อนุญฺญาสิฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ เกวลเญฺหตฺถ **อุณฺหสฺสา**ติ อคฺคิสนฺตาปสฺส, ตสฺส วนทาหาทีสุ สมฺภโว เวทิตโพฺพฯ **ฑํสมกสวาตาตปสรีสปสมฺผสฺสาน**นฺติ เอตฺถ ปน **ฑํสา**ติ ฑํสนมกฺขิกาฯ ''อนฺธมกฺขิกา''ติปิ วุจฺจนฺติฯ **มกสา**ติ มกสา เอวฯ **วาตา**ติ สรชอรชาทิเภทา ฯ **อาตโป**ติ สูริยาตโปฯ **สรีสปา**ติ เย เกจิ สรนฺตา คจฺฉนฺติ ทีฆชาติกา สปฺปาทโย, เตสํ ทฏฺฐสมฺผโสฺส จ ผุฏฺฐสมฺผโสฺส จาติ ทุวิโธ สมฺผโสฺส; โสปิ จีวรํ ปารุปิตฺวา นิสินฺนํ น พาธติฯ ตสฺมา ตาทิเสสุ ฐาเนสุ เตสํ ปฏิฆาตตฺถาย ปฏิเสวติฯ **ยาวเทวา**ติ ปุน เอตสฺส วจนํ นิยตปโยชนาวธิปริเจฺฉทสฺสนตฺถํฯ **หิริโกปีนปฏิจฺฉาทนตฺถ**นฺติ นิยตปโยชนํ, อิตรานิ กทาจิ โหนฺติฯ ตตฺถ **หิริโกปีน**นฺติ ตํ ตํ สมฺพาธฏฺฐานํฯ ยสฺมึ ยสฺมิญฺหิ อเงฺค วิวริยมาเน หิรี กุปฺปติ วินสฺสติ, ตํ ตํ หิรึ โกปนโต หิริโกปีนนฺติ วุจฺจติฯ ตสฺส จ หิริโกปีนสฺส ปฏิจฺฉาทนตฺถนฺติ หิริโกปีนปฏิจฺฉาทนตฺถํฯ ''หิริโกปีนํ ปฏิจฺฉาทนตฺถ''นฺติปิ ปาโฐฯ

**ปิณฺฑปาต**นฺติ ยํกิญฺจิ อาหารํฯ โย หิ โกจิ อาหาโร ภิกฺขุโน ปิโณฺฑเลฺยน ปเตฺต ปติตตฺตา ''ปิณฺฑปาโต''ติ วุจฺจติฯ ปิณฺฑานํ วา ปาโต ปิณฺฑปาโต, ตตฺถ ตตฺถ ลทฺธานํ ภิกฺขานํ สนฺนิปาโต, สมูโหติ วุตฺตํ โหติฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

**เสนาสน**นฺติ สยนญฺจ อาสนญฺจฯ ยตฺถ ยตฺถ หิ เสติ วิหาเร วา อฑฺฒโยคาทิมฺหิ วา, ตํ เสนํฯ ยตฺถ ยตฺถ อาสติ นิสีทติ, ตํ อาสนํ, ตํ เอกโต กตฺวา ''เสนาสน''นฺติ วุจฺจติฯ **อุตุปริสฺสยวิโนทนปฏิสลฺลานารามตฺถ**นฺติ ปริสหนเฏฺฐน อุตุเยว อุตุปริสฺสโยฯ อุตุปริสฺสยสฺส วิโนทนตฺถญฺจ ปฏิสลฺลานารามตฺถญฺจฯ โย สรีราพาธจิตฺตวิเกฺขปกโร อสปฺปาโย อุตุ เสนาสนปฏิเสวเนน วิโนเทตโพฺพ โหติ, ตสฺส วิโนทนตฺถํ เอกีภาวสุขตฺถญฺจาติ วุตฺตํ โหติฯ กามญฺจ สีตปฏิฆาตาทินาว อุตุปริสฺสยวิโนทนํ วุตฺตเมวฯ ยถา ปน จีวรปฏิเสวเน ''หิริโกปีนปฏิจฺฉาทนํ นิยตปโยชนํ, อิตรานิ กทาจิ กทาจิ ภวนฺตี''ติ วุตฺตํ, เอวมิธาปิ นิยตอุตุปริสฺสยวิโนทนํ สนฺธาย อิทํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อถ วา อยํ วุตฺตปฺปกาโร อุตุ อุตุเยวฯ ปริสฺสโย ปน ทุวิโธ ปากฏปริสฺสโย จ ปฏิจฺฉนฺนปริสฺสโย จฯ ตตฺถ **ปากฏปริสฺสโย** สีหพฺยคฺฆาทโย, **ปฏิจฺฉนฺนปริสฺสโย** ราคโทสาทโยฯ เต ยตฺถ อปริคุตฺติยา จ อสปฺปายรูปทสฺสนาทินา จ อาพาธํ น กโรนฺติ, ตํ เสนาสนํ เอวํ ชานิตฺวา ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปฏิเสวโนฺต ภิกฺขุ ปฏิสงฺขา โยนิโส เสนาสนํ อุตุปริสฺสยวิโนทนตฺถํ ปฏิเสวตีติ เวทิตโพฺพฯ

**คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาร**นฺติ เอตฺถ โรคสฺส ปฏิอยนเฏฺฐน ปจฺจโย, ปจฺจนีกคมนเฏฺฐนาติ อโตฺถฯ ยสฺส กสฺสจิ สปฺปายเสฺสตํ อธิวจนํฯ ภิสกฺกสฺส กมฺมํ เตน อนุญฺญาตตฺตาติ เภสชฺชํฯ คิลานปจฺจโยว เภสชฺชํ คิลานปจฺจยเภสชฺชํ, ยํ กิญฺจิ คิลานสฺส สปฺปายํ ภิสกฺกกมฺมํ เตลมธุผาณิตาทีติ วุตฺตํ โหติฯ ปริกฺขาโรติ ปน ''สตฺตหิ นครปริกฺขาเรหิ สุปริกฺขตฺตํ โหตี''ติ อาทีสุ (อ. นิ. ๗.๖๗) ปริวาโร วุจฺจติฯ ''รโถ สีลปริกฺขาโร, ฌานโกฺข จกฺกวีริโย''ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๕.๔) อลงฺกาโรฯ ''เย จ โข อิเม ปพฺพชิเตน ชีวิตปริกฺขารา สมุทาเนตพฺพา''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๙๑-๑๙๒) สมฺภาโรฯ อิธ ปน สมฺภาโรปิ ปริวาโรปิ วฏฺฏติฯ ตญฺจ คิลานปจฺจยเภสชฺชํ ชีวิตสฺส ปริวาโรปิ โหติ, ชีวิตนาสกาพาธุปฺปตฺติยา อนฺตรํ อทตฺวา รกฺขณโต สมฺภาโรปิฯ ยถาจิรํ ปวตฺตติ, เอวมสฺส การณภาวโต; ตสฺมา ''ปริกฺขาโร''ติ วุจฺจติฯ เอวํ คิลานปจฺจยเภสชฺชญฺจ ตํ ปริกฺขาโร จาติ คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาโร, ตํ คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารํฯ คิลานสฺส ยํ กิญฺจิ สปฺปายํ ภิสกฺกานุญฺญาตํ เตลมธุผาณิตาทิชีวิตปริกฺขารนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

**อุปฺปนฺนานนฺ**ติ ชาตานํ ภูตานํ นิพฺพตฺตานํฯ **เวยฺยาพาธิกานนฺ**ติ เอตฺถ พฺยาพาโธติ ธาตุโกฺขโภ ตํสมุฏฺฐานา จ กุฏฺฐคณฺฑปีฬกาทโย, พฺยาพาธโต อุปฺปนฺนตฺตา เวยฺยาพาธิกาฯ **เวทนานนฺ**ติ ทุกฺขเวทนา, อกุสลวิปากเวทนา, ตาสํ เวยฺยาพาธิกานํ เวทนานํฯ **อพฺยาพชฺฌปรมตายา**ติ นิทฺทุกฺขปรมตายฯ ยาว ตํ ทุกฺขํ สพฺพํ ปหีนํ โหติ, ตาวาติ อโตฺถฯ

**สนฺตุโฏฺฐ โหตี**ติ ปจฺจยสโนฺตเสน สนฺตุโฏฺฐ โหติฯ **อิตรีตเรน จีวเรนา**ติ ถูลสุขุมลูขปณีตถิรชิณฺณานํ เยน เกนจิฯ อถ โข ยถาลทฺธาทีนํ อิตรีตเรน เยน เกนจิ สนฺตุโฏฺฐ โหตีติ อโตฺถฯ จีวรสฺมิญฺหิ ตโย สโนฺตสา ยถาลาภสโนฺตโส ยถาพลสโนฺตโส ยถาสารุปฺปสโนฺตโสติฯ ปิณฺฑปาตาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

**วณฺณวาที**ติ เอโก สนฺตุโฏฺฐ โหติ, สโนฺตสสฺส วณฺณํ น กเถติ, เอโก น สนฺตุโฏฺฐ โหติ, สโนฺตสสฺส วณฺณํ กเถติ, เอโก เนว สนฺตุโฏฺฐ โหติ, น สโนฺตสสฺส วณฺณํ กเถติ, เอโก สนฺตุโฏฺฐ จ โหติ, สโนฺตสสฺส วณฺณํ กเถติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“อิตรีตรจีวรสนฺตุฎฺฐิยา จ วณฺณวาที”**ติ วุตฺตํฯ **อเนสนนฺ**ติ ทูเตยฺยปหีนคมนานุโยคปฺปเภทํ นานปฺปการํ อเนสนํฯ **อปฺปติรูปนฺ**ติ อยุตฺตํฯ **อลทฺธา จา**ติ อลภิตฺวาฯ ยถา เอกโจฺจ ‘‘กถํ นุ โข จีวรํ ลภิสฺสามี’’ติ ปุญฺญวเนฺตหิ ภิกฺขูหิ สทฺธิํ เอกโต หุตฺวา โกหญฺญํ กโรโนฺต อุตฺตสฺสติ ปริตสฺสติ, สนฺตุโฏฺฐ ภิกฺขุ เอวํ **อลทฺธา จ จีวรํ น ปริตสฺสติฯ ลทฺธา จา**ติ ธเมฺมน สเมน ลภิตฺวาฯ **อคธิโต**ติ วิคตโลภวโนฺตฯ **อมุจฺฉิโต**ติ อธิมตฺตตณฺหาย มุจฺฉํ อนาปโนฺนฯ **อนชฺฌาปโนฺน**ติ ตณฺหาย อโนตฺถโฎ อปริโยนทฺธฯ **อาทีนวทสฺสาวี**ติ อเนสนาปตฺติยญฺจ คธิตปริโภเค จ อาทีนวํ ปสฺสมาโนฯ **นิสฺสรณปโญฺญ**ติ ‘‘ยาวเทว สีตสฺส ปฏิฆาตายา’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๓) วุตฺตํ นิสฺสรณํ เอว ปชานโนฺตฯ **อิตรีตรจีวรสนฺตุฎฺฐิยา**ติ เยน เกนจิ จีวเรน สนฺตุฎฺฐิยาฯ **เนวตฺตานุกฺกํเสตี**ติ ‘‘อหํ ปํสุกูลิโก, มยา อุปสมฺปทมาเฬเยว ปํสุกูลิกงฺคํ คหิตํ, โก มยา สทิโส อตฺถี’’ติ อตฺตุกฺกํสนํ น กโรติฯ **น ปรํ วเมฺภตี**ติ ‘‘อิเม ปนเญฺญ ภิกฺขู น ปํสุกูลิกา’’ติ วา ‘‘ปํสุกูลิกมตฺตมฺปิ เอเตสํ นตฺถี’’ติ วา เอวํ ปรํ น วเมฺภติฯ

**โย หิ ตตฺถ ทโกฺข**ติ โย ตสฺมิํ จีวรสโนฺตเส วณฺณวาที, ตาสุ วา ทโกฺข เฉโก พฺยโตฺตฯ **อนลโส**ติ สาตจฺจกิริยาย อาลสิยวิรหิโตฯ **สมฺปชาโน ปฏิสฺสโต**ติ สมฺปชานปญฺญาย เจว สติยา จ ยุโตฺตฯ **โปราเณ**ติ น อธุนุปฺปตฺติเกฯ **อคฺคเญฺญ**ติ ‘‘อโคฺค’’ติ ชานิตเพฺพฯ **อริยวํเส ฐิโต**ติ อริยานํ วํเส ปติฎฺฐิโตฯ อริยวํโสติ จ ยถา หิ ขตฺติยวํโส พฺราหฺมณวํโส เวสฺสวํโส สุทฺทวํโส สมณวํโส กุลวํโส ราชวํโส, เอวํ อยมฺปิ อฎฺฐโม อริยวํโส อริยตนฺติ อริยปเวณี นาม โหติฯ โส โข ปนายํ อริยวํโส อิเมสํ วํสานํ มูลคนฺธาทีนํ กาฬานุสาริคนฺธาทโย วิย อคฺคมกฺขายติฯ เก ปน เต อริยา เยสํ เอโส วํโสติ? อริยา วุจฺจนฺติ พุทฺธา จ ปเจฺจกพุทฺธา จ ตถาคตสาวกา จ, เอเตสํ อริยานํ วํโสติ อริยวํโสฯ อิโต ปุเพฺพ หิ สตสหสฺสกปฺปาธิกานํ จตุนฺนํ อสเงฺขฺยยฺยานํ มตฺถเก ตณฺหงฺกโร เมเธงฺกโร สรณงฺกโร ทีปงฺกโรติ จตฺตาโร พุทฺธา อุปฺปนฺนา, เต อริยา, เตสํ อริยานํ วํโสติ อริยวํโสฯ เตสํ พุทฺธานํ ปรินิพฺพานโต อปรภาเค เอกํ อสเงฺขฺยยฺยํ อติกฺกมิตฺวา โกณฺฑโญฺญ นาม พุโทฺธ อุปฺปโนฺน…เป.… อิมสฺมิํ กเปฺป กกุสโนฺธ โกณาคมโน กสฺสโป อมฺหากํ ภควา โคตโมติ จตฺตาโร พุทฺธา อุปฺปนฺนา, เตสํ อริยานํ วํโสติ อริยวํโสฯ อปิ จ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนานํ สพฺพพุทฺธปเจฺจกพุทฺธสาวกานํ อริยานํ วํโสติ อริยวํโส, ตสฺมิํ อริยวํเส ปติฎฺฐิโตฯ

**อิตรีตเรน ปิณฺฑปาเตนา**ติ เยน เกนจิ ปิณฺฑปาเตนฯ **เสนาสนา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อายตเนสู**ติ จกฺขาทีสุ อายตเนสุฯ

**ยโต**ติ สญฺญโตฯ **ยโตฺต**ติ ยตฺตวาฯ **ปฏิยโตฺต**ติ อติวิย ยตฺตวาฯ **คุโตฺต**ติ รกฺขิโตฯ **โคปิโต**ติ มญฺชูสาย วิย ปฏิสฺฐปิโตฯ **รกฺขิโต**ติ ปฏิสามิโตฯ **สํวุโต**ติ ทฺวารสํวรเณน ปิหิโตฯ **ขุํสิโต**ติ ครหิโตฯ **วมฺภิโต**ติ อปสาทิโตฯ **ฆฏฺฏิโต**ติ ฆฏฺฏนมาปาทิโตฯ **ครหิโต**ติ อวมญฺญิโตฯ **อุปวทิโต**ติ อโกฺกสิโตฯ

**ผรุเสนา**ติ มมฺมเจฺฉทนวจเนนฯ **กกฺขเฬนา**ติ ทารุเณนฯ **นปฺปฏิวชฺชา**ติ ปฏิปฺผริตฺวา น กเถยฺยฯ

๒๐๗. **ฌานานุยุโตฺต**ติ อนุปฺปนฺนุปฺปาทเนน อุปฺปนฺนเสวเนน จ ฌาเนน อนุยุโตฺตฯ **อุเปกฺขมารพฺภ สมาหิตโตฺต**ติ จตุตฺถชฺฌานุเปกฺขํ อุปฺปาเทตฺวา สมาหิตจิโตฺตฯ **ตกฺกาสยํ กุกฺกุจฺจญฺจุปจฺฉินฺเท**ติ กามวิตกฺกาทิวิตกฺกญฺจ กามสญฺญาทิกํ วิตกฺกสฺส อาสยญฺจ หตฺถกุกฺกุจฺจาทิกุกฺกุจฺจญฺจ อุปจฺฉิเนฺทยฺยฯ

**อนุปฺปนฺนสฺส วา ปฐมสฺส ฌานสฺส อุปฺปาทายา**ติ ตสฺมิํ อตฺตภาเว อนุปฺปนฺนสฺส วา อุปฺปชฺชิตฺวา ปริหีนสฺส วา ปฐมชฺฌานสฺส อุปฺปาทนตฺถํ อตฺตโน สนฺตาเน ปฏิลาภตฺถํฯ **อุปฺปนฺนํ วา ปฐมํ ฌานํ อาเสวตี**ติอาทีสุ เอตฺถ อาทเรน เสวติ ปคุณํ กโรติ **ภาเวติ** วเฑฺฒติ **พหุลีกโรติ** ปุนปฺปุนํ กโรติฯ

**อุเปกฺขา**ติ จตุตฺถชฺฌาเน อุปฺปนฺนา ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาฯ **อุเปกฺขา**ติ สภาวปทํฯ **อุเปกฺขนา**ติ อุปปตฺติโต อิกฺขนากาโรฯ **อชฺฌุเปกฺขนา**ติ อธิกา หุตฺวา อิกฺขนาฯ **จิตฺตสมตา**ติ จิตฺตสฺส สมตา จิตฺตสฺส อูนาติริตฺตตํ วเชฺชตฺวา สมภาโวฯ **จิตฺตปฺปสฺสทฺธตา**ติ จิตฺตสฺส อปฺปคพฺภตา, อถทฺธภาโวติ อโตฺถฯ **มชฺฌตฺตตา จิตฺตสฺสา**ติ น สตฺตสฺส น โปสสฺส, จิตฺตสฺส มชฺฌตฺตภาโวติ อโตฺถฯ **จตุเตฺถ ฌาเน อุเปกฺขํ อารพฺภา**ติ จตุตฺถสฺมิํ ฌานสฺมิํ อุปฺปนฺนํ ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขํ ปฏิจฺจฯ **เอกคฺคจิโตฺต**ติ เอการมฺมเณ ปวตฺตจิโตฺตฯ **อวิกฺขิตฺตจิโตฺต**ติ อุทฺธจฺจวิรหิโต น วิกฺขิตฺตจิโตฺตฯ

นว วิตกฺกา วุตฺตนยา เอวฯ **กามวิตกฺกานํ กามสญฺญาสโย**ติ กามวิตกฺกํ วิตเกฺกนฺตสฺส อุปฺปนฺนา กามสญฺญา เตสํ วิตกฺกานํ อาสโย วสโนกาโสติ กามสญฺญาสโยฯ **พฺยาปาทวิตกฺกา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

๒๐๘. **จุทิโต วจีภิ สติมาภินเนฺท**ติ อุปชฺฌายาทีหิ วาจาหิ โจทิโต สมาโน สติมา หุตฺวา ตํ โจทนํ อภินเนฺทยฺยฯ **วาจํ ปมุเญฺจ กุสล**นฺติ ญาณสมุฏฺฐิตํ วาจํ ปมุเญฺจยฺยฯ **นาติเวล**นฺติ อติเวลํ ปน วาจํ กาลเวลญฺจ สีลเวลญฺจ อติกฺกนฺตํ นปฺปมุเญฺจยฺยฯ **ชนวาทธมฺมายา**ติ ชนปริวาทกถายฯ **น เจตเยยฺยา**ติ เจตนํ น อุปฺปาเทยฺยฯ

**อิทํ เต อปฺปตฺต**นฺติ อิทํ ตว น ปตฺตํฯ **อสารุปฺป**นฺติ ตว ปโยคํ อสารุปฺปํฯ **อสีลฏฺฐ**นฺติ ตว ปโยคํ น สีเล ปติฏฺฐนฺติ อสีลฏฺฐํ, สีเล ฐิตสฺส ปโยคํ น โหตีติ วุตฺตํ โหติฯ เกจิ ''อสิลิฏฺฐ''นฺติ ปฐนฺติ, อมฏฺฐวจนนฺติ อตฺถํ วณฺณยนฺติฯ

**นิธีน**นฺติ ตตฺถ ตตฺถ นิทหิตฺวา ฐปิตานํ หิรญฺญสุวณฺณาทิปูรานํ นิธิกุมฺภีนํฯ **ปวตฺตาร**นฺติ กิจฺฉชีวิเก ทุคฺคตมนุเสฺส อนุกมฺปํ กตฺวา ''เอหิ สุเขน เต ชีวนุปายํ ทเสฺสสฺสามี''ติ นิธิฏฺฐานํ เนตฺวา หตฺถํ ปสาเรตฺวา ''อิมํ คเหตฺวา สุขํ ชีวา''ติ อาจิกฺขิตารํ วิยฯ **วชฺชทสฺสิน**นฺติ เทฺว วชฺชทสฺสิโน ''อิมินา นํ อสารุเปฺปน วา ขลิเตน วา สงฺฆมเชฺฌ นิคฺคณฺหิสฺสามี''ติ รนฺธคเวส

โก จ อณฺญาตํ ญาปนตฺถาย ญาตํ อนุคฺคณฺหตฺถาย สีลาทินา จสฺส วุฑฺฒิกามตาย ตํ ตํ วชฺชํ โอโลกเนน อุลฺลปนสภาวสณฺฐิโต จฯ อยํ อิธ อธิเปฺปโตฯ ยถา หิ ทุคฺคตมนุโสฺส ''อิมํ คณฺหาหี''ติ ตเชฺชตฺวา โปเฏฺฐตฺวาปิ นิธึ ทเสฺสเนฺต โกปํ น กโรติ, ปมุทิโตว โหติ, เอวเมว เอวรูเป ปุคฺคเล อสารุปฺปํ วา ขลิตํ วา ทิสฺวา อาจิกฺขเนฺต โกโป น กาตโพฺพ, ตุเฏฺฐเนว ภวิตพฺพํฯ ''ภเนฺต มหนฺตํ โว กตํ กมฺมํ, มยฺหํ อาจริยุปชฺฌายฏฺฐาเน ฐตฺวา โอวทเนฺตหิ ปุนปิ มํ วเทยฺยาถา''ติ ปวาเรตพฺพเมวฯ **นิคฺคยฺหวาทิ**นฺติ เอกโจฺจ หิ สทฺธิวิหาริกาทีนํ อสารุปฺปํ วา ขลิตํ วา ทิสฺวา ''อยํ เม มุโขทกทานาทีหิ สกฺกจฺจํ อุปฏฺฐหติ, สเจ นํ วกฺขามิ, น มํ อุปฏฺฐหิสฺสติ, เอวํ มม ปริหานิ ภวิสฺสตี''ติ วตฺตุํ อวิสหเนฺต น นิคฺคยฺหวาที นาม โหติ, โส อิมสฺมิํ สาสเน กจวรํ อากิรติฯ โย ปน ตถารูปํ วชฺชํ ทิสฺวา วชฺชานุรูปํ ตเชฺชตฺวา ปณาเมเนฺต ทณฺฑกมฺมํ กโรเนฺต วิหารา นีหรเนฺต สิกฺขาเปติ, อยํ นิคฺคยฺหวาที นาม เสยฺยถาปิ สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ วุตฺตเญฺหตํ – ''นิคฺคยฺห นิคฺคยฺหาหํ, อานนฺท, วกฺขามิ, ปวยฺห ปวยฺหาหํ, อานนฺท, วกฺขามิ, โย สาโร โส ฐสฺสตี''ติ (ม. นิ. ๓.๑๙๖)ฯ **เมธาวิ**นฺติ ธโมฺมชปญฺญาย สมนฺนาคตํฯ **ตาทิส**นฺติ เอวรูปํ ปณฺฑิตํ ภเชยฺย ปยิรุปาเสยฺยฯ ตาทิสญฺหิ อาจริยํ ภชมานสฺส อเนฺตวาสิกสฺส เสโยฺยว โหติ, น ปาปิโย, วุฑฺฒิเยว โหติ, โน ปริหานีติฯ

**โอวเทยฺยา**ติ อุปฺปเนฺน วตฺถุสฺมิํ วทเนฺต โอวทติ นาม, อนุปฺปเนฺน ''อยโสปิ เต สิยา''ติ อาทิวเสน อนาคตํ ทเสฺสเนฺต อนุสาสติ นามฯ สมฺมุขา วทเนฺตปิ โอวทติ นาม, ปรมฺมุขา ทูตํ วา สาสนํ วา เปเสเนฺต อนุสาสติ นามฯ สกิํ วทเนฺตปิ โอวทติ นาม, ปุนปฺปุนํ วทเนฺต อนุสาสติ นามฯ โอวทเนฺต เอว วา อนุสาสติ นามาติ เอวํ โอวเทยฺย อนุสาเสยฺยฯ **อสพฺภา**ติ อกุสลธมฺมา นิวาเรยฺย, กุสลธเมฺม ปติฏฺฐเปยฺยาติ อโตฺถฯ **สตญฺหิ โส ปิโย โหตี**ติ โส เอวรูโป ปุคฺคโล พุทฺธาทีนํ สปฺปุริสานํ ปิโย โหติฯ เย ปน อทิฏฺฐธมฺมา อวิติณฺณปรโลกา อามิสจกฺขุกา ชีวิกตฺถาย ปพฺพชิตา, เตสํ อสตํ โส โอวาทโก อนุสาสโก ''น ตฺวํ อมฺหากํ อุปชฺฌาโย, น อาจริโย, กสฺมา อมฺหากํ โอวทสี''ติ เอวํ มุขสตฺตีหิ วิชฺฌนฺตานํ อปฺปิโย โหตีติฯ

**เอกกมฺม**นฺติ อปโลกนกมฺมาทิกํ เอกกมฺมํฯ **เอกุเทฺทโส**ติ นิทานุเทฺทสาทิโก เอกุเทฺทโสฯ **สมสิกฺขตา**ติ สมานสิกฺขตาฯ **อาหตจิตฺตต**นฺติ โกเธน ปหตจิตฺตภาวํฯ **ขิลชาตต**นฺติ ถทฺธภาวํฯ **ปญฺจปิ เจโตขิเล**ติ พุทฺธธมฺมสงฺฆสิกฺขาสพฺรหฺมจารีสุ ปญฺจสุปิ จิตฺตสฺส ถทฺธภาเวฯ

**ญาณสมุฏฺฐิตํ วาจ**นฺติ ญาณสมฺปยุตฺตจิเตฺตน อุปฺปาทิตํ วากฺยํฯ **มุเญฺจยฺยา**ติ วิสฺสเชฺชยฺยฯ **อตฺถูปสํหิต**นฺติ อตฺถสหิตํ การณสหิตํฯ **ธมฺมูปสํหิต**นฺติ ธเมฺมน ยุตฺตํฯ **กาลาติกฺกนฺตํ วาจํ น ภาเสยฺยา**ติ กาลาตีตํ วาจํ น กเถยฺย ตสฺส กาลสฺส อติกฺกนฺตตฺตาฯ **เวลาติกฺกนฺต**นฺติ มริยาทาตีตํ วจนํ น ภเณยฺย วจนมริยาทสฺส อติกฺกนฺตตฺตาฯ อุภยวเสน กาลเวลาฯ

**โย เว กาเล อสมฺปเตฺต**ติ อตฺตโน วจนกาเล อสมฺปเตฺตฯ **อติเวล**นฺติ เวลาติกฺกนฺตํ กตฺวา อติเรกปฺปมาณํ ภาสติฯ **นิหโต เสตี**ติ นิคฺฆาติโต สยติฯ **โกกิลาเยว อตฺรโช**ติ กากิยา ปฏิชคฺคิโต โกกิลาย อพฺภนฺตเร ชาโต โกกิลโปตโก วิยฯ

๒๐๙. **อถาปร**นฺติ อถ อิทานิ อิโต ปรมฺปิฯ **ปญฺจ รชานี**ติ รูปราคาทีนิ ปญฺจ รชานิฯ **เยสํ สตีมา วินยาย สิเกฺข**ติ เยสํ อุปฏฺฐิตสฺสติ หุตฺวาว วินยนตฺถํ ติโสฺส สิกฺขา สิเกฺขยฺยฯ เอวํ สิกฺขเนฺต หิ **รูเปสุ...เป.... ผเสฺสสุ สเหถ ราคํ**, น อเญฺญติฯ

**รูปรโช**ติ รูปารมฺมณํ ปฏิจฺจ อุปฺปโนฺน ราคาทิรโชฯ **สทฺทรชา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

**๒๑๐**. ตโต โส เตสํ วินยาย สิกฺขโนฺต อนุกฺกเมน – **เอเตสุ ธเมฺมสูติ** คาถาฯ ตตฺถ **เอเตสูติ** รูปาทีสุฯ **กาเลน โส สมฺมา ธมฺมํ ปริวีมํสมาโน**ติ โส ภิกฺขุ ยฺวายํ ‘‘อุทฺธเต จิเตฺต สมถสฺส กาโล’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๕.๒๓๔) นเยน กาโล วุโตฺต, เตน กาเลน สพฺพํ สงฺขตธมฺมํ อนิจฺจาทินเยน ปริวีมํสมาโนฯ **เอโกทิภูโต วิหเน ตมํ โส**ติ โส เอกคฺคจิโตฺต สพฺพํ โมหาทิตมํ วิหเนยฺย, นตฺถิ เอตฺถ สํสโยฯ

**อุทฺธเต จิเตฺต**ติ วีริยินฺทฺริยวเสน จิเตฺต อวูปสเนฺตฯ พลววีริยญฺหิ มนฺทสมาธิํ วีริยสฺส อุทฺธจฺจปกฺขตฺตา อุทฺธจฺจํ อภิภวติฯ เอวํ อุทฺธเต จิเตฺตฯ **สมถสฺส กาโล**ติ สมาธิสฺส ภาวนาย กาโลฯ **สมาหิเต จิเตฺต**ติ อุปจารปฺปนาหิ จิเตฺต สมาหิเตฯ พลวสมาธิ หิ มนฺทวีริยํ สมาธิสฺส โกสชฺชปกฺขตฺตา โกสชฺชํ อภิภวติฯ สมาธิ วีริเยน สโญฺญชิโต โกสเชฺช ปติตุํ น ลภติฯ วีริยํ สมาธินา สโญฺญชิตํ อุทฺธเจฺจ ปติตุํ น ลภติ ฯ ตสฺมา ตทุภยํ สมํ กาตพฺพํฯ อุภยสมตาย หิ อปฺปนา โหติฯ **วิปสฺสนาย กาโล**ติ เอวํ สมาหิเต อนิจฺจาทิวเสน วิวิธาย ปสฺสนาย กาโล, สมาธิกมฺมิกสฺส พลวตีปิ สทฺธา วฎฺฎติฯ เอวํ สทฺทหโนฺต โอกเปฺปโนฺต อปฺปนํ ปาปุณาติฯ สมาธิปญฺญาสุ ปน สมาธิกมฺมิกสฺส พลวตี เอกคฺคตา วฎฺฎติฯ เอวญฺหิ โส อปฺปนํ ปาปุณาติฯ วิปสฺสนากมฺมิกสฺส ปน ปญฺญา พลวตี วฎฺฎติฯ เอวญฺหิ โส ลกฺขณปฺปฎิเวธํ ปาปุณาติฯ อุภินฺนํ ปน สมเตฺตปิ อปฺปนา โหติ เอวฯ

**กาเล ปคฺคณฺหติ จิตฺต**นฺติ ยสฺมิํ สมเย อติสิถิลวีริยตาทีหิ ลีนํ จิตฺตํ โหติ, ตสฺมิํ สมเย ธมฺมวิจยวีริยปีติสโมฺพชฺฌงฺคสมุฎฺฐาปเนน ตํ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติฯ **นิคฺคณฺหตี**ติ ยสฺมิํ สมเย อจฺจารทฺธวีริยตาทีหิ อุทฺธตํ จิตฺตํ โหติ, ตสฺมิํ สมเย ปสฺสทฺธิสมาธิอุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสมุฎฺฐาปเนน ตํ จิตฺตํ นิคฺคณฺหาติฯ **สมฺปหํสติ กาเลนา**ติ ยสฺมิํ สมเย จิตฺตํ ปญฺญาปโยคมนฺทตาย วา อุปสมสุขานํ วิคเมน วา นิรสฺสาทํ โหติ , ตสฺมิํ สมเย อฎฺฐสํเวควตฺถุปจฺจเวกฺขเณน สํเวเชติฯ อฎฺฐ สํเวควตฺถูนิ นาม – ชาติชราพฺยาธิมรณานิ จตฺตาริ, อปายทุกฺขํ ปญฺจมํ, อตีเต วฎฺฎมูลกํ ทุกฺขํ อนาคเต วฎฺฎมูลกํ ทุกฺขํ, ปจฺจุปฺปเนฺน อาหารปริเยฎฺฐิมูลกํ ทุกฺขนฺติฯ รตนตฺตยคุณานุสฺสรเณนาสฺส ปสาทํ ชเนติฯ อยํ วุจฺจติ ‘‘สมฺปหํสติ กาเลนา’’ติฯ **กาเล จิตฺตํ สมาทเห**ติ ยสฺมิํ สมเย สทฺธาปญฺญานํ สมาธิวีริยานญฺจ สมภาโว, ตสฺมิํ กาเล จิตฺตํ สมาทเหยฺยฯ

**อชฺฌุเปกฺขติ กาเลนา**ติ ยสฺมิํ สมเย สมฺมา ปฎิปตฺติํ อาคมฺม อลีนํ อนุทฺธตํ อนิรสฺสาทํ อารมฺมเณ สมปฺปวตฺตํ สมถวีถิปฎิปนฺนํ จิตฺตํ โหติ, ตทาสฺส ปคฺคหนิคฺคหสมฺปหํสเนสุ น พฺยาปารํ อาปชฺชติ สารถิ วิย สมปฺปวเตฺตสุ อเสฺสสุฯ อยํ วุจฺจติ ‘‘อชฺฌุเปกฺขติ กาเลนา’’ติฯ **โส โยคี กาลโกวิโท**ติ เอโส วุตฺตปฺปกาโร กมฺมฎฺฐานโยเค นิยุโตฺต ปคฺคหนิคฺคหสมฺปหํสนสมาทหนอชฺฌุเปกฺขนกาเลสุ เฉโก พฺยโตฺตฯ **กิมฺหิ กาลมฺหี**ติอาทินา ปคฺคหาทิกาลํ ปุจฺฉติฯ

อิทานิ ปคฺคหาทิกาลํ วิสฺสเชฺชโนฺต **‘‘ลีเน จิตฺตมฺหี’’**ติอาทิมาหฯ อติสิถิลวีริยตาทีหิ จิเตฺต ลีนภาวํ คเต ธมฺมวิจยวีริยปีติสโมฺพชฺฌงฺคสมุฎฺฐาปเนน ปคฺคโหฯ **อุทฺธตสฺมิํ วินิคฺคโห**ติ อจฺจารทฺธวีริยตาทีหิ อุทฺธเต จิเตฺต ปสฺสทฺธิสมาธิอุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสมุฎฺฐาปเนน นิคฺคโหฯ **นิรสฺสาทคตํ จิตฺตํ, สมฺปหํเสยฺย ตาวเท**ติ ปญฺญาปโยคมนฺทตาย วา อุปสมสุขานํ วิคเมน วา อสฺสาทวิรหิตํ คตํ อฎฺฐสํเวควตฺถุปจฺจเวกฺขเณน วา รตนตฺตยคุณานุสฺสรเณน วา ตสฺมิํ ขเณ จิตฺตํ สมฺปหํเสยฺยฯ

**สมฺปหฏฺฐํ ยทา จิตฺต**นฺติ ยสฺมิํ กาเล วุตฺตนเยเนว สมฺปหํสิตํ จิตฺตํ โหติฯ **อลีนํ ภวติ นุทฺธต**นฺติ วีริยสมาธีหิ สโญฺญชิตตฺตา ลีนุทฺธจฺจวิรหิตญฺจ โหติฯ **สมถนิมิตฺตสฺสา**ติ สมโถ จ นิมิตฺตญฺจ สมถนิมิตฺตํ, ตสฺส สมถนิมิตฺตสฺสฯ **โส กาโล**ติ โย โส ลีนุทฺธจฺจวิรหิตกาโล วุโตฺต, โส กาโลฯ **อชฺฌตฺตํ รมเย มโน**ติ ฌานสมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ กสิณาทิโคจรชฺฌเตฺต โตเสยฺย อภิรมาเปยฺยฯ

**เอเตน เมวุปาเยนา**ติ เอเตน วุตฺตอุปาเยน เอวฯ **ม**-กาโร ปทสนฺธิวเสน วุโตฺตฯ **อชฺฌุเปเกฺขยฺย ตาวเท**ติ ยทา อุปจารปฺปนาหิ ตํ จิตฺตํ สมาหิตํ, ตทา ‘‘สมาหิตํ จิตฺต’’นฺติ ชานิตฺวา ปคฺคหนิคฺคหสมฺปหํสเนสุ พฺยาปารํ อกตฺวา ตสฺมิํ ขเณ อชฺฌุเปกฺขนเมว กเรยฺยฯ

อิทานิ ‘‘กิมฺหิ กาลมฺหิ ปคฺคาโห’’ติ ปุฎฺฐคาถํ นิคเมโนฺต **‘‘เอวํ กาลวิทู ธีโร’’**ติอาทิมาหฯ **กาเลน กาลํ จิตฺตสฺส, นิมิตฺตมุปลกฺขเย**ติ กาลานุกาลํ สมาธิสมฺปยุตฺตจิตฺตสฺส อารมฺมณํ สลฺลเกฺขยฺย, อุปปริเกฺขยฺยาติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวฯ เอวํ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฎฺฐาเปสีติฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกาย มหานิเทฺทสฎฺฐกถาย

สาริปุตฺตสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อฎฺฐกวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

สทฺธมฺมปฺปโชฺชติกา นาม มหานิเทฺทส-อฎฺฐกถา นิฎฺฐิตาฯ